www.Ghaemiyeh.com
www.Ghaemiyeh.org
www.Ghaemiyeh.net
www.Ghaemiyeh.ir

برگزیدهٔ تفسیر نمونه

زیر نظر استاد معظم
آیت‌الله مکارم شیرازی

۱

بسم الله الرحمن الرحیم

برگزیده تفسیر نمونه

نویسنده:

آیت الله العظمی ناصرمکارم شیرازی

ناشر چاپي:

دار الکتب الاسلامیه

ناشر دیجیتالي:

مرکز تحقیقات رایانه‌اي قائمیه اصفهان

فهرست

فهرست ----- ۵

برگزیده تفسیر نمونه جلد ۱ ----- ۴۳

مشخصات کتاب ----- ۴۳

پیش گفتار ----- ۴۴

سوره فاتحه (حمد) ----- ۴۷

اشاره ----- ۴۷

آیه ۱ ----- ۵۰

آیه ۲ ----- ۵۳

آیه ۳ ----- ۵۵

آیه ۴ ----- ۵۵

آیه ۵ ----- ۵۷

آیه ۶ ----- ۵۷

آیه ۷ ----- ۵۸

سوره بقره [۲] ----- ۶۰

اشاره ----- ۶۰

آیه ۱ ----- ۶۱

آیه ۲ ----- ۶۲

آیه ۳ ----- ۶۳

آیه ۴ ----- ۶۵

آیه ۵ ----- ۶۶

آیه ۶ ----- ۶۷

آیه ۷ ----- ۶۸

آیه ۸ ----- ۷۰

آیه ۹ ----- ۷۱

آیه ۱۰ ---------- ۷۱
آیه ۱۱ ---------- ۷۱
آیه ۱۲ ---------- ۷۱
آیه ۱۳ ---------- ۷۲
آیه ۱۴ ---------- ۷۲
آیه ۱۵ ---------- ۷۳
آیه ۱۶ ---------- ۷۳
آیه ۱۷ ---------- ۷۴
آیه ۱۸ ---------- ۷۴
آیه ۱۹ ---------- ۷۵
آیه ۲۰ ---------- ۷۵
آیه ۲۱ ---------- ۷۶
آیه ۲۲ ---------- ۷۶
آیه ۲۳ ---------- ۷۸
آیه ۲۴ ---------- ۷۹
آیه ۲۵ ---------- ۸۰
آیه ۲۶ ---------- ۸۲
آیه ۲۷ ---------- ۸۳
آیه ۲۸ ---------- ۸۵
آیه ۲۹ ---------- ۸۶
آیه ۳۰ ---------- ۸۶
آیه ۳۱ ---------- ۸۸
آیه ۳۲ ---------- ۸۹
آیه ۳۳ ---------- ۸۹
آیه ۳۴ ---------- ۹۰
آیه ۳۵ ---------- ۹۱

آیه ۳۶ ---------- ۹۲
آیه ۳۷ ---------- ۹۴
آیه ۳۸ ---------- ۹۵
آیه ۳۹ ---------- ۹۵
آیه ۴۰ ---------- ۹۵
آیه ۴۱ ---------- ۹۶
آیه ۴۲ ---------- ۹۸
آیه ۴۳ ---------- ۹۸
آیه ۴۴ ---------- ۹۸
آیه ۴۵ ---------- ۹۹
آیه ۴۶ ---------- ۹۹
آیه ۴۷ ---------- ۱۰۰
آیه ۴۸ ---------- ۱۰۰
آیه ۵۰ ---------- ۱۰۴
آیه ۵۱ ---------- ۱۰۵
آیه ۵۲ ---------- ۱۰۵
آیه ۵۳ ---------- ۱۰۵
آیه ۵۴ ---------- ۱۰۵
آیه ۵۵ ---------- ۱۰۷
آیه ۵۶ ---------- ۱۰۷
آیه ۵۷ ---------- ۱۰۸
آیه ۵۸ ---------- ۱۱۱
آیه ۶۰ ---------- ۱۱۲
آیه ۶۱ ---------- ۱۱۳
آیه ۶۲ ---------- ۱۱۴
آیه ۶۳ ---------- ۱۱۵

آیه ۶۵ ---------- ۱۱۷
آیه ۶۶ ---------- ۱۱۸
آیه ۶۷ ---------- ۱۱۸
آیه ۶۸ ---------- ۱۱۹
آیه ۶۹ ---------- ۱۱۹
آیه ۷۰ ---------- ۱۱۹
آیه ۷۱ ---------- ۱۱۹
آیه ۷۲ ---------- ۱۲۰
آیه ۷۳ ---------- ۱۲۰
آیه ۷۴ ---------- ۱۲۰
آیه ۷۵ ---------- ۱۲۱
آیه ۷۶ ---------- ۱۲۱
آیه ۷۷ ---------- ۱۲۲
آیه ۷۸ ---------- ۱۲۲
آیه ۷۹ ---------- ۱۲۳
آیه ۸۰ ---------- ۱۲۳
آیه ۸۱ ---------- ۱۲۴
آیه ۸۲ ---------- ۱۲۴
آیه ۸۳ ---------- ۱۲۵
آیه ۸۴ ---------- ۱۲۶
آیه ۸۵ ---------- ۱۲۶
آیه ۸۶ ---------- ۱۲۷
آیه ۸۷ ---------- ۱۲۸
آیه ۸۸ ---------- ۱۲۹
آیه ۸۹ ---------- ۱۳۰
آیه ۹۰ ---------- ۱۳۲

آیه ۹۱ ---------- ۱۳۲
آیه ۹۲ ---------- ۱۳۳
آیه ۹۳ ---------- ۱۳۳
آیه ۹۴ ---------- ۱۳۴
آیه ۹۵ ---------- ۱۳۴
آیه ۹۶ ---------- ۱۳۴
آیه ۹۷ ---------- ۱۳۶
آیه ۹۸ ---------- ۱۳۷
آیه ۹۹ ---------- ۱۳۸
آیه ۱۰۰ ---------- ۱۳۸
آیه ۱۰۱ ---------- ۱۳۸
آیه ۱۰۲ ---------- ۱۳۹
آیه ۱۰۳ ---------- ۱۴۱
آیه ۱۰۴ ---------- ۱۴۲
آیه ۱۰۵ ---------- ۱۴۳
آیه ۱۰۶ ---------- ۱۴۴
آیه ۱۰۷ ---------- ۱۴۴
آیه ۱۰۸ ---------- ۱۴۴
آیه ۱۰۹ ---------- ۱۴۵
آیه ۱۱۰ ---------- ۱۴۶
آیه ۱۱۱ ---------- ۱۴۶
آیه ۱۱۲ ---------- ۱۴۷
آیه ۱۱۳ ---------- ۱۴۷
آیه ۱۱۴ ---------- ۱۴۸
آیه ۱۱۵ ---------- ۱۴۹
آیه ۱۱۶ ---------- ۱۴۹

آیه ۱۱۷ ---------- ۱۴۹
آیه ۱۱۸ ---------- ۱۵۰
آیه ۱۱۹ ---------- ۱۵۱
آیه ۱۲۰ ---------- ۱۵۱
آیه ۱۲۱ ---------- ۱۵۲
آیه ۱۲۲ ---------- ۱۵۳
آیه ۱۲۳ ---------- ۱۵۳
آیه ۱۲۴ ---------- ۱۵۴
آیه ۱۲۵ ---------- ۱۵۶
آیه ۱۲۶ ---------- ۱۵۸
آیه ۱۲۷ ---------- ۱۵۸
آیه ۱۲۸ ---------- ۱۵۹
آیه ۱۲۹ ---------- ۱۵۹
آیه ۱۳۰ ---------- ۱۶۱
آیه ۱۳۱ ---------- ۱۶۱
آیه ۱۳۲ ---------- ۱۶۱
آیه ۱۳۳ ---------- ۱۶۲
آیه ۱۳۴ ---------- ۱۶۲
آیه ۱۳۵ ---------- ۱۶۲
آیه ۱۳۶ ---------- ۱۶۳
آیه ۱۳۷ ---------- ۱۶۳
آیه ۱۳۸ ---------- ۱۶۴
آیه ۱۳۹ ---------- ۱۶۵
آیه ۱۴۰ ---------- ۱۶۵
آیه ۱۴۱ ---------- ۱۶۵
آیه ۱۴۲ ---------- ۱۶۶

آیه ۱۴۳ ---------- ۱۶۷
آیه ۱۴۴ ---------- ۱۶۸
آیه ۱۴۵ ---------- ۱۶۹
آیه ۱۴۶ ---------- ۱۷۰
آیه ۱۴۷ ---------- ۱۷۰
آیه ۱۴۸ ---------- ۱۷۱
آیه ۱۴۹ ---------- ۱۷۱
آیه ۱۵۰ ---------- ۱۷۲
آیه ۱۵۱ ---------- ۱۷۲
آیه ۱۵۲ ---------- ۱۷۴
آیه ۱۵۳ ---------- ۱۷۴
آیه ۱۵۴ ---------- ۱۷۵
آیه ۱۵۵ ---------- ۱۷۶
آیه ۱۵۶ ---------- ۱۷۶
آیه ۱۵۷ ---------- ۱۷۷
آیه ۱۵۸ ---------- ۱۷۹
آیه ۱۵۹ ---------- ۱۸۱
آیه ۱۶۰ ---------- ۱۸۲
آیه ۱۶۱ ---------- ۱۸۳
آیه ۱۶۲ ---------- ۱۸۳
آیه ۱۶۳ ---------- ۱۸۳
آیه ۱۶۴ ---------- ۱۸۳
آیه ۱۶۵ ---------- ۱۸۵
آیه ۱۶۶ ---------- ۱۸۶
آیه ۱۶۷ ---------- ۱۸۷
آیه ۱۶۸ ---------- ۱۸۷

آیه ۱۶۹ ---------- ۱۸۸
آیه ۱۷۰ ---------- ۱۸۸
آیه ۱۷۱ ---------- ۱۸۹
آیه ۱۷۲ ---------- ۱۸۹
آیه ۱۷۳ ---------- ۱۹۰
آیه ۱۷۴ ---------- ۱۹۰
آیه ۱۷۵ ---------- ۱۹۱
آیه ۱۷۶ ---------- ۱۹۲
آیه ۱۷۷ ---------- ۱۹۲
آیه ۱۷۸ ---------- ۱۹۴
آیه ۱۷۹ ---------- ۱۹۶
آیه ۱۸۰ ---------- ۱۹۷
آیه ۱۸۱ ---------- ۱۹۸
آیه ۱۸۲ ---------- ۱۹۸
آیه ۱۸۳ ---------- ۲۰۰
آیه ۱۸۴ ---------- ۲۰۰
آیه ۱۸۴ ---------- ۲۰۱
آیه ۱۸۶ ---------- ۲۰۴
آیه ۱۸۷ ---------- ۲۰۵
آیه ۱۸۸ ---------- ۲۰۸
آیه ۱۸۹ ---------- ۲۱۰
آیه ۱۹۰ ---------- ۲۱۲
آیه ۱۹۲ ---------- ۲۱۴
آیه ۱۹۳ ---------- ۲۱۴
آیه ۱۹۴ وَالْحُرُماتُ قِصاصٌ ---------- ۲۱۶
آیه ۱۹۵ ---------- ۲۱۸

آیه ۱۹۶ ---------- ۲۱۹
آیه ۱۹۸ ---------- ۲۲۲
آیه ۱۹۹ ---------- ۲۲۳
آیه ۲۰۰ ---------- ۲۲۵
آیه ۲۰۱ ---------- ۲۲۵
آیه ۲۰۲ ---------- ۲۲۶
آیه ۲۰۳ ---------- ۲۲۶
آیه ۲۰۴ ---------- ۲۲۷
آیه ۲۰۵ ---------- ۲۲۷
آیه ۲۰۶ ---------- ۲۲۸
آیه ۲۰۷ ---------- ۲۲۸
آیه ۲۰۸ ---------- ۲۲۹
آیه ۲۰۹ ---------- ۲۳۰
آیه ۲۱۰ ---------- ۲۳۰
آیه ۲۱۱ ---------- ۲۳۱
آیه ۲۱۲ ---------- ۲۳۲
آیه ۲۱۳ ---------- ۲۳۳
آیه ۲۱۴ ---------- ۲۳۵
آیه ۲۱۵ ---------- ۲۳۵
آیه ۲۱۶ ---------- ۲۳۶
آیه ۲۱۷ ---------- ۲۳۸
آیه ۲۱۸ ---------- ۲۳۹
آیه ۲۱۹ ---------- ۲۴۰
آیه ۲۲۰ ---------- ۲۴۱
آیه ۲۲۲ ---------- ۲۴۴
آیه ۲۲۳ ---------- ۲۴۵

آیه ۲۲۴ ---------- ۲۴۶
آیه ۲۲۵ ---------- ۲۴۶
آیه ۲۲۶ ---------- ۲۴۷
آیه ۲۲۷ ---------- ۲۴۸
آیه ۲۲۸ ---------- ۲۴۸
آیه ۲۲۹ ---------- ۲۵۰
آیه ۲۳۰ ---------- ۲۵۲
آیه ۲۳۱ ---------- ۲۵۲
آیه ۲۳۲ ---------- ۲۵۴
آیه ۲۳۳ ---------- ۲۵۵
آیه ۲۳۴ ---------- ۲۵۷
آیه ۲۳۵ ---------- ۲۵۸
آیه ۲۳۶ ---------- ۲۵۹
آیه ۲۳۷ ---------- ۲۶۰
آیه ۲۳۸ ---------- ۲۶۱
آیه ۲۳۹ ---------- ۲۶۲
آیه ۲۴۰ ---------- ۲۶۲
آیه ۲۴۱ ---------- ۲۶۳
آیه ۲۴۲ ---------- ۲۶۴
آیه ۲۴۳ ---------- ۲۶۴
آیه ۲۴۴ ---------- ۲۶۶
آیه ۲۴۵ ---------- ۲۶۶
آیه ۲۴۶ ---------- ۲۶۷
آیه ۲۴۷ ---------- ۲۶۹
آیه ۲۴۸ ---------- ۲۷۰
آیه ۲۴۹ ---------- ۲۷۰

آیه ۲۵۰ ---------- ۲۷۱
آیه ۲۵۱ ---------- ۲۷۲
آیه ۲۵۲ ---------- ۲۷۳
آیه ۲۵۳ ---------- ۲۷۳
آیه ۲۵۴ ---------- ۲۷۵
آیه ۲۵۵ ---------- ۲۷۶
آیه ۲۵۶ ---------- ۲۷۹
آیه ۲۵۷ ---------- ۲۸۰
آیه ۲۵۸ ---------- ۲۸۱
آیه ۲۵۹ ---------- ۲۸۲
آیه ۲۶۰ ---------- ۲۸۴
آیه ۲۶۱ ---------- ۲۸۵
آیه ۲۶۲ ---------- ۲۸۶
آیه ۲۶۳ ---------- ۲۸۷
آیه ۲۶۴ ---------- ۲۸۷
آیه ۲۶۵ ---------- ۲۸۸
آیه ۲۶۶ ---------- ۲۸۹
آیه ۲۶۷ ---------- ۲۹۰
آیه ۲۶۸ ---------- ۲۹۱
آیه ۲۶۹ ---------- ۲۹۲
آیه ۲۷۰ ---------- ۲۹۳
آیه ۲۷۱ ---------- ۲۹۳
آیه ۲۷۲ ---------- ۲۹۴
آیه ۲۷۳ ---------- ۲۹۵
آیه ۲۷۴ ---------- ۲۹۶
آیه ۲۷۵ ---------- ۲۹۷

آیه ۲۷۶ ---------- ۲۹۸
آیه ۲۷۷ ---------- ۲۹۹
آیه ۲۷۸ ---------- ۳۰۰
آیه ۲۷۹ ---------- ۳۰۰
آیه ۲۸۰ ---------- ۳۰۱
آیه ۲۸۱ ---------- ۳۰۲
آیه ۲۸۲ ---------- ۳۰۲
آیه ۲۸۳ ---------- ۳۰۶
آیه ۲۸۴ ---------- ۳۰۷
آیه ۲۸۵ ---------- ۳۰۸
آیه ۲۸۶ ---------- ۳۰۹
سوره آل عمران[۳] ---------- ۳۱۲
اشاره ---------- ۳۱۲
محتوای سوره: ---------- ۳۱۲
شأن نزول: ---------- ۳۱۲
آیه ۲ ---------- ۳۱۴
آیه ۳ ---------- ۳۱۴
آیه ۴ ---------- ۳۱۴
آیه ۵ ---------- ۳۱۵
آیه ۶ ---------- ۳۱۵
آیه ۷ ---------- ۳۱۵
آیه ۸ ---------- ۳۱۷
آیه ۹ ---------- ۳۱۸
آیه ۱۰ ---------- ۳۱۸
آیه ۱۱ ---------- ۳۱۸
آیه ۱۲ ---------- ۳۱۹

آیه ۱۳ ---------- ۳۱۹
آیه ۱۴ ---------- ۳۲۱
آیه ۱۵ ---------- ۳۲۱
آیه ۱۶ ---------- ۳۲۲
آیه ۱۷ ---------- ۳۲۲
آیه ۱۸ ---------- ۳۲۳
آیه ۱۹ ---------- ۳۲۴
آیه ۲۰ ---------- ۳۲۵
آیه ۲۱ ---------- ۳۲۶
آیه ۲۲ ---------- ۳۲۶
آیه ۲۳ ---------- ۳۲۶
آیه ۲۴ ---------- ۳۲۷
آیه ۲۵ ---------- ۳۲۸
آیه ۲۶ ---------- ۳۲۸
آیه ۲۷ ---------- ۳۲۹
آیه ۲۸ ---------- ۳۳۰
آیه ۲۹ ---------- ۳۳۰
آیه ۳۰ ---------- ۳۳۱
آیه ۳۱ ---------- ۳۳۱
آیه ۳۲ ---------- ۳۳۲
آیه ۳۳ ---------- ۳۳۲
آیه ۳۴ ---------- ۳۳۳
آیه ۳۵ ---------- ۳۳۳
آیه ۳۶ ---------- ۳۳۴
آیه ۳۷ ---------- ۳۳۴
آیه ۳۸ ---------- ۳۳۵

آیه ۳۹ ---------- ۳۳۶
آیه ۴۰ ---------- ۳۳۶
آیه ۴۱ ---------- ۳۳۶
آیه ۴۲ ---------- ۳۳۷
آیه ۴۳ ---------- ۳۳۷
آیه ۴۴ ---------- ۳۳۸
آیه ۴۵ ---------- ۳۳۸
آیه ۴۶ ---------- ۳۳۹
آیه ۴۷ ---------- ۳۳۹
آیه ۴۸ ---------- ۳۳۹
آیه ۴۹ ---------- ۳۳۹
آیه ۵۰ ---------- ۳۴۱
آیه ۵۱ ---------- ۳۴۱
آیه ۵۲ ---------- ۳۴۲
آیه ۵۳ ---------- ۳۴۲
آیه ۵۴ ---------- ۳۴۳
آیه ۵۵ ---------- ۳۴۳
آیه ۵۶ ---------- ۳۴۴
آیه ۵۷ ---------- ۳۴۴
آیه ۵۸ ---------- ۳۴۴
آیه ۵۹ ---------- ۳۴۵
آیه ۶۰ ---------- ۳۴۵
آیه ۶۱ ---------- ۳۴۵
آیه ۶۲ ---------- ۳۴۶
آیه ۶۳ ---------- ۳۴۷
آیه ۶۴ ---------- ۳۴۷

آیه ۶۵ ---------- ۳۴۸
آیه ۶۶ ---------- ۳۴۸
آیه ۶۷ ---------- ۳۴۸
آیه ۶۸ ---------- ۳۴۹
آیه ۶۹ ---------- ۳۴۹
آیه ۷۰ ---------- ۳۵۰
آیه ۷۱ ---------- ۳۵۰
آیه ۷۲ ---------- ۳۵۱
آیه ۷۳ ---------- ۳۵۱
آیه ۷۴ ---------- ۳۵۲
آیه ۷۵ ---------- ۳۵۳
آیه ۷۶ ---------- ۳۵۴
آیه ۷۷ ---------- ۳۵۵
آیه ۷۸ ---------- ۳۵۶
آیه ۷۹ ---------- ۳۵۶
آیه ۸۰ ---------- ۳۵۸
آیه ۸۱ ---------- ۳۵۸
آیه ۸۲ ---------- ۳۵۹
آیه ۸۳ ---------- ۳۵۹
آیه ۸۴ ---------- ۳۶۰
آیه ۸۵ ---------- ۳۶۰
آیه ۸۶ ---------- ۳۶۰
آیه ۸۷ ---------- ۳۶۱
آیه ۸۸ ---------- ۳۶۲
آیه ۸۹ ---------- ۳۶۲
آیه ۹۰ ---------- ۳۶۲

آیه ۹۱ ---------- ۳۶۲
آیه ۹۲ ---------- ۳۶۴
آیه ۹۳ ---------- ۳۶۵
آیه ۹۴ ---------- ۳۶۷
آیه ۹۵ ---------- ۳۶۷
آیه ۹۶ ---------- ۳۶۷
آیه ۹۷ ---------- ۳۶۸
آیه ۹۸ ---------- ۳۶۹
آیه ۹۹ ---------- ۳۷۰
آیه ۱۰۰ ---------- ۳۷۱
آیه ۱۰۱ ---------- ۳۷۱
آیه ۱۰۲ ---------- ۳۷۲
آیه ۱۰۳ ---------- ۳۷۳
آیه ۱۰۴ ---------- ۳۷۴
آیه ۱۰۵ ---------- ۳۷۵
آیه ۱۰۶ ---------- ۳۷۶
آیه ۱۰۷ ---------- ۳۷۶
آیه ۱۰۸ ---------- ۳۷۶
آیه ۱۰۹ ---------- ۳۷۷
آیه ۱۱۰ ---------- ۳۷۷
آیه ۱۱۱ ---------- ۳۷۷
آیه ۱۱۲ ---------- ۳۷۸
آیه ۱۱۳ ---------- ۳۸۰
آیه ۱۱۴ ---------- ۳۸۰
آیه ۱۱۵ ---------- ۳۸۱
آیه ۱۱۶ ---------- ۳۸۱

آیه ۱۱۷ ---------- ۳۸۲
آیه ۱۱۸ ---------- ۳۸۲
آیه ۱۱۹ ---------- ۳۸۳
آیه ۱۲۰ ---------- ۳۸۴
آیه ۱۲۱ ---------- ۳۸۴
آیه ۱۲۳ ---------- ۳۸۹
آیه ۱۲۴ ---------- ۳۹۰
آیه ۱۲۵ ---------- ۳۹۰
آیه ۱۲۶ ---------- ۳۹۰
آیه ۱۲۷ ---------- ۳۹۰
آیه ۱۲۸ ---------- ۳۹۰
آیه ۱۲۹ ---------- ۳۹۱
آیه ۱۳۰ ---------- ۳۹۱
آیه ۱۳۱ ---------- ۳۹۲
آیه ۱۳۲ ---------- ۳۹۲
آیه ۱۳۳ ---------- ۳۹۲
آیه ۱۳۴ ---------- ۳۹۳
آیه ۱۳۵ ---------- ۳۹۴
آیه ۱۳۶ ---------- ۳۹۴
آیه ۱۳۷ ---------- ۳۹۵
آیه ۱۳۸ ---------- ۳۹۵
آیه ۱۳۹ ---------- ۳۹۵
آیه ۱۴۰ ---------- ۳۹۶
آیه ۱۴۱ ---------- ۳۹۷
آیه ۱۴۲ ---------- ۳۹۸
آیه ۱۴۳ ---------- ۳۹۸

آیه ۱۴۴ ---------- ۳۹۸
آیه ۱۴۵ ---------- ۳۹۹
آیه ۱۴۶ ---------- ۴۰۰
آیه ۱۴۷ ---------- ۴۰۱
آیه ۱۴۸ ---------- ۴۰۱
آیه ۱۴۹ ---------- ۴۰۱
آیه ۱۵۰ ---------- ۴۰۲
آیه ۱۵۱ ---------- ۴۰۲
آیه ۱۵۲ ---------- ۴۰۲
آیه ۱۵۳ ---------- ۴۰۳
آیه ۱۵۴ ---------- ۴۰۴
آیه ۱۵۵ ---------- ۴۰۵
آیه ۱۵۶ ---------- ۴۰۵
آیه ۱۵۷ ---------- ۴۰۶
آیه ۱۵۸ ---------- ۴۰۶
آیه ۱۵۹ ---------- ۴۰۷
آیه ۱۶۰ ---------- ۴۰۸
آیه ۱۶۱ ---------- ۴۰۸
آیه ۱۶۲ ---------- ۴۰۹
آیه ۱۶۳ ---------- ۴۰۹
آیه ۱۶۴ ---------- ۴۰۹
آیه ۱۶۵ ---------- ۴۱۰
آیه ۱۶۶ ---------- ۴۱۱
آیه ۱۶۷ ---------- ۴۱۱
آیه ۱۶۸ ---------- ۴۱۳
آیه ۱۶۹ ---------- ۴۱۳

آیه ۱۷۰ ---------- ۴۱۴
آیه ۱۷۱ ---------- ۴۱۴
آیه ۱۷۲ ---------- ۴۱۵
آیه ۱۷۳ ---------- ۴۱۶
آیه ۱۷۴ ---------- ۴۱۶
آیه ۱۷۵ ---------- ۴۱۶
آیه ۱۷۶ ---------- ۴۱۷
آیه ۱۷۷ ---------- ۴۱۷
آیه ۱۷۸ ---------- ۴۱۸
آیه ۱۷۹ ---------- ۴۱۸
آیه ۱۸۱ ---------- ۴۲۱
آیه ۱۸۲ ---------- ۴۲۲
آیه ۱۸۳ ---------- ۴۲۲
آیه ۱۸۴ ---------- ۴۲۳
آیه ۱۸۵ ---------- ۴۲۳
آیه ۱۸۶ ---------- ۴۲۴
آیه ۱۸۷ ---------- ۴۲۵
آیه ۱۸۸ ---------- ۴۲۶
آیه ۱۸۹ ---------- ۴۲۶
آیه ۱۹۰ ---------- ۴۲۷
آیه ۱۹۱ ---------- ۴۲۷
آیه ۱۹۲ ---------- ۴۲۷
آیه ۱۹۳ ---------- ۴۲۸
آیه ۱۹۴ ---------- ۴۲۸
آیه ۱۹۵ ---------- ۴۲۹
آیه ۱۹۶ ---------- ۴۳۰

آیه ۱۹۷ ---- ۴۳۰
آیه ۱۹۸ ---- ۴۳۱
آیه ۱۹۹ ---- ۴۳۱
آیه ۲۰۰ ---- ۴۳۲
سوره نساء [۴] ---- ۴۳۵
اشاره ---- ۴۳۵
آیه ۱ ---- ۴۳۶
آیه ۲ ---- ۴۳۷
آیه ۳ ---- ۴۳۸
آیه ۴ ---- ۴۳۹
آیه ۵ ---- ۴۴۰
آیه ۶ ---- ۴۴۱
آیه ۷ ---- ۴۴۲
آیه ۸ ---- ۴۴۳
آیه ۹ ---- ۴۴۴
آیه ۱۰ ---- ۴۴۴
آیه ۱۱ ---- ۴۴۵
آیه ۱۲ ---- ۴۴۷
آیه ۱۳ ---- ۴۴۸
آیه ۱۴ ---- ۴۴۸
آیه ۱۵ ---- ۴۴۹
آیه ۱۶ ---- ۴۴۹
آیه ۱۷ ---- ۴۵۰
آیه ۱۸ ---- ۴۵۱
آیه ۱۹ ---- ۴۵۱
آیه ۲۰ ---- ۴۵۲

آیه ۲۱ ---------- ۴۵۳
آیه ۲۲ ---------- ۴۵۳
آیه ۲۳ ---------- ۴۵۴
آیه ۲۴ ---------- ۴۵۶
آیه ۲۵ ---------- ۴۵۸
آیه ۲۶ ---------- ۴۶۰
آیه ۲۷ ---------- ۴۶۰
آیه ۲۸ ---------- ۴۶۱
آیه ۲۹ ---------- ۴۶۱
آیه ۳۰ ---------- ۴۶۲
آیه ۳۱ ---------- ۴۶۲
آیه ۳۲ ---------- ۴۶۳
آیه ۳۳ ---------- ۴۶۴
آیه ۳۴ ---------- ۴۶۵
آیه ۳۵ ---------- ۴۶۷
آیه ۳۶ ---------- ۴۶۸
آیه ۳۷ ---------- ۴۷۰
آیه ۳۸ ---------- ۴۷۱
آیه ۳۹ ---------- ۴۷۱
آیه ۴۰ ---------- ۴۷۲
آیه ۴۱ ---------- ۴۷۲
آیه ۴۲ ---------- ۴۷۳
آیه ۴۳ ---------- ۴۷۳
آیه ۴۴ ---------- ۴۷۴
آیه ۴۵ ---------- ۴۷۵
آیه ۴۶ ---------- ۴۷۵

آیه ۴۷ ---------- ۴۷۶
آیه ۴۸ ---------- ۴۷۷
آیه ۴۹ ---------- ۴۷۸
آیه ۵۰ ---------- ۴۷۹
آیه ۵۱ ---------- ۴۷۹
آیه ۵۲ ---------- ۴۸۰
آیه ۵۳ ---------- ۴۸۰
آیه ۵۴ ---------- ۴۸۱
آیه ۵۵ ---------- ۴۸۱
آیه ۵۶ ---------- ۴۸۲
آیه ۵۷ ---------- ۴۸۲
آیه ۵۸ ---------- ۴۸۲
آیه ۵۹ ---------- ۴۸۴
آیه ۶۰ ---------- ۴۸۵
آیه ۶۱ ---------- ۴۸۵
آیه ۶۲ ---------- ۴۸۶
آیه ۶۳ ---------- ۴۸۶
آیه ۶۴ ---------- ۴۸۶
آیه ۶۵ ---------- ۴۸۷
آیه ۶۶ ---------- ۴۸۸
آیه ۶۷ ---------- ۴۸۹
آیه ۶۸ ---------- ۴۸۹
آیه ۶۹ ---------- ۴۸۹
آیه ۷۰ ---------- ۴۹۱
آیه ۷۱ ---------- ۴۹۱
آیه ۷۲ ---------- ۴۹۱

آیه ۷۳ ---------- ۴۹۲
آیه ۷۴ ---------- ۴۹۲
آیه ۷۵ ---------- ۴۹۳
آیه ۷۶ ---------- ۴۹۳
آیه ۷۷ ---------- ۴۹۴
آیه ۷۸ ---------- ۴۹۵
آیه ۷۹ ---------- ۴۹۶
آیه ۸۰ ---------- ۴۹۶
آیه ۸۱ ---------- ۴۹۷
آیه ۸۲ ---------- ۴۹۷
آیه ۸۳ ---------- ۴۹۸
آیه ۸۴ ---------- ۴۹۹
آیه ۸۵ ---------- ۵۰۰
آیه ۸۶ ---------- ۵۰۱
آیه ۸۷ ---------- ۵۰۱
آیه ۸۸ ---------- ۵۰۲
آیه ۸۹ ---------- ۵۰۳
آیه ۹۰ ---------- ۵۰۴
آیه ۹۱ ---------- ۵۰۵
آیه ۹۲ ---------- ۵۰۶
آیه ۹۳ ---------- ۵۰۸
آیه ۹۴ ---------- ۵۰۹
آیه ۹۵ ---------- ۵۱۰
آیه ۹۶ ---------- ۵۱۱
آیه ۹۷ ---------- ۵۱۱
آیه ۹۸ ---------- ۵۱۳

آیه ۹۹ ---------- ۵۱۳
آیه ۱۰۰ ---------- ۵۱۳
آیه ۱۰۱ ---------- ۵۱۴
آیه ۱۰۲ ---------- ۵۱۴
آیه ۱۰۳ ---------- ۵۱۶
آیه ۱۰۴ ---------- ۵۱۷
آیه ۱۰۵ ---------- ۵۱۸
آیه ۱۰۶ ---------- ۵۱۹
آیه ۱۰۷ ---------- ۵۲۰
آیه ۱۰۸ ---------- ۵۲۰
آیه ۱۰۹ ---------- ۵۲۰
آیه ۱۱۰ ---------- ۵۲۰
آیه ۱۱۱ ---------- ۵۲۱
آیه ۱۱۲ ---------- ۵۲۱
آیه ۱۱۳ ---------- ۵۲۲
آیه ۱۱۴ ---------- ۵۲۲
آیه ۱۱۵ ---------- ۵۲۳
آیه ۱۱۶ ---------- ۵۲۴
آیه ۱۱۷ ---------- ۵۲۴
آیه ۱۱۸ ---------- ۵۲۵
آیه ۱۱۹ ---------- ۵۲۶
آیه ۱۲۰ ---------- ۵۲۶
آیه ۱۲۱ ---------- ۵۲۷
آیه ۱۲۲ ---------- ۵۲۷
آیه ۱۲۳ ---------- ۵۲۷
آیه ۱۲۴ ---------- ۵۲۸

آیه ۱۲۵ ---------- ۵۲۸
آیه ۱۲۶ ---------- ۵۲۹
آیه ۱۲۷ ---------- ۵۲۹
آیه ۱۲۸ ---------- ۵۳۰
آیه ۱۲۹ ---------- ۵۳۱
آیه ۱۳۰ ---------- ۵۳۲
آیه ۱۳۱ ---------- ۵۳۲
آیه ۱۳۲ ---------- ۵۳۳
آیه ۱۳۳ ---------- ۵۳۳
آیه ۱۳۴ ---------- ۵۳۳
آیه ۱۳۵ ---------- ۵۳۴
آیه ۱۳۶ ---------- ۵۳۵
آیه ۱۳۷ ---------- ۵۳۶
آیه ۱۳۸ ---------- ۵۳۶
آیه ۱۳۹ ---------- ۵۳۶
آیه ۱۴۰ ---------- ۵۳۷
آیه ۱۴۱ ---------- ۵۳۸
آیه ۱۴۲ ---------- ۵۳۹
آیه ۱۴۳ ---------- ۵۳۹
آیه ۱۴۴ ---------- ۵۳۹
آیه ۱۴۵ ---------- ۵۴۰
آیه ۱۴۶ ---------- ۵۴۰
آیه ۱۴۷ ---------- ۵۴۱
آیه ۱۴۸ ---------- ۵۴۱
آیه ۱۴۹ ---------- ۵۴۲
آیه ۱۵۰ ---------- ۵۴۲

آیه ۱۵۱ ---------- ۵۴۳
آیه ۱۵۲ ---------- ۵۴۳
آیه ۱۵۳ ---------- ۵۴۳
آیه ۱۵۴ ---------- ۵۴۴
آیه ۱۵۵ ---------- ۵۴۵
آیه ۱۵۶ ---------- ۵۴۵
آیه ۱۵۷ ---------- ۵۴۵
آیه ۱۵۸ ---------- ۵۴۶
آیه ۱۵۹ ---------- ۵۴۶
آیه ۱۶۰ ---------- ۵۴۷
آیه ۱۶۱ ---------- ۵۴۷
آیه ۱۶۲ ---------- ۵۴۸
آیه ۱۶۳ ---------- ۵۴۸
آیه ۱۶۴ ---------- ۵۴۹
آیه ۱۶۵ ---------- ۵۴۹
آیه ۱۶۶ ---------- ۵۴۹
آیه ۱۶۷ ---------- ۵۵۰
آیه ۱۶۸ ---------- ۵۵۰
آیه ۱۶۹ ---------- ۵۵۰
آیه ۱۷۰ ---------- ۵۵۰
آیه ۱۷۱ ---------- ۵۵۱
آیه ۱۷۲ ---------- ۵۵۳
آیه ۱۷۳ ---------- ۵۵۳
آیه ۱۷۴ ---------- ۵۵۴
آیه ۱۷۵ ---------- ۵۵۴
آیه ۱۷۶ ---------- ۵۵۴

سوره مائده [۵] ---------- ۵۵۶
اشاره ---------- ۵۵۶
آیه ۱ ---------- ۵۵۷
آیه ۲ ---------- ۵۵۸
آیه ۳ ---------- ۵۶۰
آیه ۴ ---------- ۵۶۴
آیه ۵ ---------- ۵۶۶
آیه ۶ ---------- ۵۶۸
آیه ۷ ---------- ۵۶۹
آیه ۸ ---------- ۵۷۰
آیه ۹ ---------- ۵۷۱
آیه ۱۰ ---------- ۵۷۱
آیه ۱۱ ---------- ۵۷۱
آیه ۱۲ ---------- ۵۷۲
آیه ۱۳ ---------- ۵۷۳
آیه ۱۴ ---------- ۵۷۴
آیه ۱۵ ---------- ۵۷۵
آیه ۱۶ ---------- ۵۷۵
آیه ۱۷ ---------- ۵۷۶
آیه ۱۸ ---------- ۵۷۷
آیه ۱۹ ---------- ۵۷۷
آیه ۲۰ ---------- ۵۷۸
آیه ۲۱ ---------- ۵۷۹
آیه ۲۲ ---------- ۵۷۹
آیه ۲۳ ---------- ۵۸۰
آیه ۲۴ ---------- ۵۸۰

آیه ۲۵ ---------- ۵۸۱
آیه ۲۶ ---------- ۵۸۱
آیه ۲۷ ---------- ۵۸۱
آیه ۲۸ ---------- ۵۸۲
آیه ۲۹ ---------- ۵۸۲
آیه ۳۰ ---------- ۵۸۲
آیه ۳۱ ---------- ۵۸۳
آیه ۳۲ ---------- ۵۸۴
آیه ۳۳ ---------- ۵۸۵
آیه ۳۴ ---------- ۵۸۶
آیه ۳۵ ---------- ۵۸۶
آیه ۳۶ ---------- ۵۸۷
آیه ۳۷ ---------- ۵۸۸
آیه ۳۸ ---------- ۵۸۸
آیه ۳۹ ---------- ۵۸۸
آیه ۴۰ ---------- ۵۸۹
آیه ۴۱ ---------- ۵۸۹
آیه ۴۲ ---------- ۵۹۲
آیه ۴۳ ---------- ۵۹۲
آیه ۴۴ ---------- ۵۹۳
آیه ۴۵ ---------- ۵۹۴
آیه ۴۶ ---------- ۵۹۵
آیه ۴۷ ---------- ۵۹۵
آیه ۴۸ ---------- ۵۹۶
آیه ۴۹ ---------- ۵۹۷
آیه ۵۰ ---------- ۵۹۸

آیه ۵۱ ---------- ۵۹۸
آیه ۵۲ ---------- ۵۹۹
آیه ۵۳ ---------- ۶۰۰
آیه ۵۴ ---------- ۶۰۰
آیه ۵۵ ---------- ۶۰۱
آیه ۵۶ ---------- ۶۰۳
آیه ۵۷ ---------- ۶۰۳
آیه ۵۸ ---------- ۶۰۳
آیه ۵۹ ---------- ۶۰۴
آیه ۶۰ ---------- ۶۰۵
آیه ۶۱ ---------- ۶۰۵
آیه ۶۲ ---------- ۶۰۶
آیه ۶۳ ---------- ۶۰۶
آیه ۶۴ ---------- ۶۰۷
آیه ۶۵ ---------- ۶۰۹
آیه ۶۶ ---------- ۶۰۹
آیه ۶۷ ---------- ۶۱۰
آیه ۶۸ ---------- ۶۱۴
آیه ۶۹ ---------- ۶۱۵
آیه ۷۰ ---------- ۶۱۵
آیه ۷۱ ---------- ۶۱۶
آیه ۷۲ ---------- ۶۱۶
آیه ۷۳ ---------- ۶۱۷
آیه ۷۴ ---------- ۶۱۷
آیه ۷۵ ---------- ۶۱۸
آیه ۷۶ ---------- ۶۱۸

آیه ۷۷ ---------- ۶۱۹
آیه ۷۸ ---------- ۶۲۰
آیه ۷۹ ---------- ۶۲۰
آیه ۸۰ ---------- ۶۲۰
آیه ۸۱ ---------- ۶۲۱
آیه ۸۲ ---------- ۶۲۱
آیه ۸۳ ---------- ۶۲۵
آیه ۸۴ ---------- ۶۲۵
آیه ۸۵ ---------- ۶۲۵
آیه ۸۶ ---------- ۶۲۶
آیه ۸۷ ---------- ۶۲۶
آیه ۸۸ ---------- ۶۲۷
آیه ۸۹ ---------- ۶۲۷
آیه ۹۰ ---------- ۶۲۹
آیه ۹۱ ---------- ۶۳۰
آیه ۹۲ ---------- ۶۳۱
آیه ۹۳ ---------- ۶۳۱
آیه ۹۴ ---------- ۶۳۲
آیه ۹۵ ---------- ۶۳۳
آیه ۹۶ ---------- ۶۳۴
آیه ۹۷ ---------- ۶۳۵
آیه ۹۸ ---------- ۶۳۶
آیه ۹۹ ---------- ۶۳۶
آیه ۱۰۰ ---------- ۶۳۶
آیه ۱۰۱ ---------- ۶۳۶
آیه ۱۰۲ ---------- ۶۳۸

آیه ۱۰۳ ---------- ۶۳۸
آیه ۱۰۴ ---------- ۶۴۰
آیه ۱۰۵ ---------- ۶۴۰
آیه ۱۰۶ ---------- ۶۴۰
آیه ۱۰۷ ---------- ۶۴۲
آیه ۱۰۸ ---------- ۶۴۲
آیه ۱۰۹ ---------- ۶۴۳
آیه ۱۱۰ ---------- ۶۴۳
آیه ۱۱۱ ---------- ۶۴۴
آیه ۱۱۲ ---------- ۶۴۵
آیه ۱۱۳ ---------- ۶۴۵
آیه ۱۱۴ ---------- ۶۴۵
آیه ۱۱۵ ---------- ۶۴۶
آیه ۱۱۶ ---------- ۶۴۶
آیه ۱۱۷ ---------- ۶۴۷
آیه ۱۱۸ ---------- ۶۴۷
آیه ۱۱۹ ---------- ۶۴۷
آیه ۱۲۰ ---------- ۶۴۷
سوره انعام [۶] ---------- ۶۴۸
اشاره ---------- ۶۴۸
آیه ۱ ---------- ۶۴۹
آیه ۲ ---------- ۶۵۰
آیه ۳ ---------- ۶۵۱
آیه ۴ ---------- ۶۵۱
آیه ۵ ---------- ۶۵۲
آیه ۶ ---------- ۶۵۲

آیه ۷ ---------- ۶۵۳
آیه ۸ ---------- ۶۵۳
آیه ۹ ---------- ۶۵۴
آیه ۱۰ ---------- ۶۵۴
آیه ۱۱ ---------- ۶۵۴
آیه ۱۲ ---------- ۶۵۵
آیه ۱۳ ---------- ۶۵۵
آیه ۱۴ ---------- ۶۵۶
آیه ۱۵ ---------- ۶۵۶
آیه ۱۶ ---------- ۶۵۶
آیه ۱۷ ---------- ۶۵۷
آیه ۱۸ ---------- ۶۵۷
آیه ۱۹ ---------- ۶۵۸
آیه ۲۰ ---------- ۶۵۸
آیه ۲۱ ---------- ۶۵۹
آیه ۲۲ ---------- ۶۵۹
آیه ۲۳ ---------- ۶۵۹
آیه ۲۴ ---------- ۶۶۰
آیه ۲۵ ---------- ۶۶۰
آیه ۲۶ ---------- ۶۶۱
آیه ۲۷ ---------- ۶۶۱
آیه ۲۸ ---------- ۶۶۱
آیه ۲۹ ---------- ۶۶۲
آیه ۳۰ ---------- ۶۶۲
آیه ۳۱ ---------- ۶۶۲
آیه ۳۲ ---------- ۶۶۳

آیه ۳۳ ---------- ۶۶۴
آیه ۳۴ ---------- ۶۶۴
آیه ۳۵ ---------- ۶۶۵
آیه ۳۶ ---------- ۶۶۶
آیه ۳۷ ---------- ۶۶۷
آیه ۳۸ ---------- ۶۶۷
آیه ۳۹ ---------- ۶۶۹
آیه ۴۰ ---------- ۶۷۰
آیه ۴۱ ---------- ۶۷۰
آیه ۴۲ ---------- ۶۷۱
آیه ۴۳ ---------- ۶۷۱
آیه ۴۴ ---------- ۶۷۱
آیه ۴۵ ---------- ۶۷۲
آیه ۴۶ ---------- ۶۷۲
آیه ۴۷ ---------- ۶۷۳
آیه ۴۸ ---------- ۶۷۳
آیه ۴۹ ---------- ۶۷۳
آیه ۵۰ ---------- ۶۷۴
آیه ۵۱ ---------- ۶۷۵
آیه ۵۲ ---------- ۶۷۵
آیه ۵۳ ---------- ۶۷۷
آیه ۵۴ ---------- ۶۷۸
آیه ۵۵ ---------- ۶۷۸
آیه ۵۶ ---------- ۶۷۹
آیه ۵۷ ---------- ۶۷۹
آیه ۵۸ ---------- ۶۸۰

آیه ۵۹ ---------- ۶۸۰
آیه ۶۰ ---------- ۶۸۲
آیه ۶۱ ---------- ۶۸۳
آیه ۶۲ ---------- ۶۸۴
آیه ۶۳ ---------- ۶۸۴
آیه ۶۴ ---------- ۶۸۵
آیه ۶۵ ---------- ۶۸۵
آیه ۶۶ ---------- ۶۸۶
آیه ۶۷ ---------- ۶۸۶
آیه ۶۸ ---------- ۶۸۷
آیه ۶۸ ---------- ۶۸۷
آیه ۶۹ ---------- ۶۸۸
آیه ۷۰ ---------- ۶۸۸
آیه ۷۱ ---------- ۶۸۹
آیه ۷۲ ---------- ۶۹۰
آیه ۷۳ ---------- ۶۹۰
آیه ۷۴ ---------- ۶۹۱
آیه ۷۵ ---------- ۶۹۲
آیه ۷۶ ---------- ۶۹۲
آیه ۷۷ ---------- ۶۹۲
آیه ۷۸ ---------- ۶۹۳
آیه ۷۹ ---------- ۶۹۳
آیه ۸۰ ---------- ۶۹۳
آیه ۸۱ ---------- ۶۹۴
آیه ۸۲ ---------- ۶۹۵
آیه ۸۳ ---------- ۶۹۵

آیه ۸۴ ---------- ۶۹۵
آیه ۸۵ ---------- ۶۹۶
آیه ۸۶ ---------- ۶۹۶
آیه ۸۷ ---------- ۶۹۷
آیه ۸۸ ---------- ۶۹۷
آیه ۸۹ ---------- ۶۹۷
آیه ۹۰ ---------- ۶۹۸
آیه ۹۱ ---------- ۶۹۸
آیه ۹۲ ---------- ۶۹۹
آیه ۹۳ ---------- ۷۰۰
آیه ۹۴ ---------- ۷۰۲
آیه ۹۵ ---------- ۷۰۳
آیه ۹۶ ---------- ۷۰۴
آیه ۹۷ ---------- ۷۰۵
آیه ۹۸ ---------- ۷۰۶
آیه ۹۹ ---------- ۷۰۷
آیه ۱۰۰ ---------- ۷۰۹
آیه ۱۰۱ ---------- ۷۱۱
آیه ۱۰۲ ---------- ۷۱۱
آیه ۱۰۳ ---------- ۷۱۲
آیه ۱۰۴ ---------- ۷۱۲
آیه ۱۰۵ ---------- ۷۱۳
آیه ۱۰۶ ---------- ۷۱۳
آیه ۱۰۷ ---------- ۷۱۳
آیه ۱۰۸ ---------- ۷۱۴
آیه ۱۰۹ ---------- ۷۱۴

آیه ۱۱۰ ---------- ۷۱۶
آیه ۱۱۱ ---------- ۷۱۶
آیه ۱۱۲ ---------- ۷۱۷
آیه ۱۱۳ ---------- ۷۱۸
آیه ۱۱۴ ---------- ۷۱۸
آیه ۱۱۵ ---------- ۷۱۸
آیه ۱۱۶ ---------- ۷۱۹
آیه ۱۱۷ ---------- ۷۱۹
آیه ۱۱۸ ---------- ۷۲۰
آیه ۱۱۹ ---------- ۷۲۰
آیه ۱۲۰ ---------- ۷۲۱
آیه ۱۲۱ ---------- ۷۲۱
آیه ۱۲۲ ---------- ۷۲۲
آیه ۱۲۳ ---------- ۷۲۳
آیه ۱۲۴ ---------- ۷۲۴
آیه ۱۲۵ ---------- ۷۲۵
آیه ۱۲۶ ---------- ۷۲۶
آیه ۱۲۷ ---------- ۷۲۶
آیه ۱۲۸ ---------- ۷۲۶
آیه ۱۲۹ ---------- ۷۲۷
آیه ۱۳۰ ---------- ۷۲۸
آیه ۱۳۱ ---------- ۷۲۸
آیه ۱۳۲ ---------- ۷۲۹
آیه ۱۳۳ ---------- ۷۲۹
آیه ۱۳۴ ---------- ۷۲۹
آیه ۱۳۵ ---------- ۷۳۰

آیه ۱۳۶ ---------- ۷۳۰
آیه ۱۳۷ ---------- ۷۳۱
آیه ۱۳۸ ---------- ۷۳۲
آیه ۱۳۹ ---------- ۷۳۳
آیه ۱۴۰ ---------- ۷۳۳
آیه ۱۴۱ ---------- ۷۳۴
آیه ۱۴۲ ---------- ۷۳۵
آیه ۱۴۳ ---------- ۷۳۵
آیه ۱۴۴ ---------- ۷۳۶
آیه ۱۴۵ ---------- ۷۳۷
آیه ۱۴۶ ---------- ۷۳۸
آیه ۱۴۷ ---------- ۷۳۹
آیه ۱۴۸ ---------- ۷۳۹
آیه ۱۴۹ ---------- ۷۴۰
آیه ۱۵۰ ---------- ۷۴۱
آیه ۱۵۱ ---------- ۷۴۱
آیه ۱۵۲ ---------- ۷۴۲
آیه ۱۵۳ ---------- ۷۴۳
آیه ۱۵۴ ---------- ۷۴۴
آیه ۱۵۵ ---------- ۷۴۴
آیه ۱۵۶ ---------- ۷۴۵
آیه ۱۵۷ ---------- ۷۴۵
آیه ۱۵۸ ---------- ۷۴۶
آیه ۱۵۹ ---------- ۷۴۶
آیه ۱۶۰ ---------- ۷۴۷
آیه ۱۶۱ ---------- ۷۴۸

آیه ۱۶۲ ---------- ۷۴۹

آیه ۱۶۳ ---------- ۷۴۹

آیه ۱۶۴ ---------- ۷۴۹

آیه ۱۶۵ ---------- ۷۵۰

درباره مرکز ---------- ۷۵۲

برگزیده تفسیر نمونه جلد 1

مشخصات کتاب

سرشناسه:مکارم شیرازی، ناصر، 1305 -

عنوان قراردادی:تفسیر نمونه .برگزیده

عنوان و نام پدیدآور:برگزیده تفسیر نمونه/ تنظیم و تحقیق احمدعلی بابائی؛ زیر نظر مکارم شیرازی.

مشخصات نشر:تهران: دارالکتب الاسلامیه، 1374 - 1376.

مشخصات ظاهری: 5 ج.

شابک: دوره 964-440-046-1 : ؛ ج.1،چاپ پانزدهم: 964-440-041-0 ؛ ج.2، چاپ هفدهم 964-440-042-9 : ؛ ج.3، چاپ پانزدهم 964-440-043-7 : ؛ ج.4، چاپ هفدهم 964-440-044-5 : ؛ ج.5، چاپ شانزدهم: 964-440-045-3

وضعیت فهرست نویسی:برون سپاری

یادداشت:ص. ع. به انگلیسی: Ahmad Alibabaee. A summary of Tafseer - e - Nemoona.

یادداشت:ج. 1-4 (چاپ پانزدهم: 1384).

یادداشت:ج.4 (چاپ هجدهم: 1386).

یادداشت:ج.1- 5 (چاپ شانزدهم: 1384).

یادداشت:ج. 2 - 5 (چاپ هفدهم: 1385).

مندرجات:ج. 1. جزء یکم تا هشتم قرآن مجید.- ج. 2. جزء نهم تا پانزدهم قرآن مجید.- ج. 3. جزء پانزدهم تا بیست و دوم قرآن مجید.- ج. 4. تفسیر سوره های: سبا - فاطر - یس - صافات - ص - زمر - مومن - فصلت - شوری - زخرف - دخان - جاثیه - احقاف - محمد - فتح - حجرات - ق - ذاریات - طور - نجم.- ج. 5. جزء بیست و هفتم تا سی ام قرآن مجید.

موضوع:تفاسیر شیعه -- قرن 14

شناسه افزوده:علی بابائی، احمد، 1344 -

رده بندی کنگره:BP98/م7ت701225 1374

رده بندی دیویی:297/179

شماره کتابشناسی ملی:م 74-1623

اطلاعات رکورد کتابشناسی:رکورد کامل

ص: 1

پیش گفتار

بزرگ ترین سرمایه ما مسلمانان قرآن مجید است. معارف، احکام، برنامه زندگی، سیاست اسلامی، راه به سوی قرب خدا، همه و همه را در این کتاب بزرگ آسمانی می یابیم. بنابراین وظیفه هر مسلمان است که با این کتاب بزرگ دینی خود روز به روز آشناتر شود . این از یک سو.

از سوی دیگر آوازه اسلام که بر اثر بیداری مسلمین در عصر ما و به خصوص بعد از انقلاب اسلامی در سراسر جهان پیچیده است حس کنجکاوی مردم غیر مسلمان جهان را برای آشنایی بیشتر با این کتاب آسمانی برانگیخته است. به همین دلیل، در حال حاضر از همه جا تقاضای ترجمه و تفسیر قرآن به زبانهای زنده دنیا می رسد که هرچند متأسفانه پاسخگوی این تقاضاها نیست ولی به هر حال باید در سایه تلاش و کوشش، خود را برای برآوردن این نیازها آماده کنیم.

خوشبختانه حضور قرآن در زندگی مسلمانان جهان و به خصوص در محیط کشور ما روز به روز افزایش می یابد. قاریان بزرگ، حافظان ارجمند و مفسران آگاه در جامعه امروز ما بحمد الله کم نیستند. رشته تخصصی تفسیر در حوزه علمیه قم به صورت یکی از رشته های تخصصی در آمده و متقاضیان بسیاری دارد. درس تفسیر نیز از دروس رسمی حوزه ها و از مواد امتحانی است. و در همین راستا تفسیر نمونه نوشته شد که تفسیری سلیس و روان و در عین حال پر محتوا و ناظر به مسائل روز و نیازهای زمان است و شاید یکی از دلایل گسترش سریع آن همین اقبال

ص: 1

عمومی مردم به قرآن مجید است.

گرچه برای تهیه این تفسیر به اتفاق گروهی از فضلای گرامی حوزه علمیه قم دانشمندان و حجج اسلام آقایان: محمدرضا آشتیانی، محمدجعفر امامی، داوود الهامی، اسدالله ایمانی، عبدالرسول حسنی، سید حسن شجاعی، سید نورالله طباطبائی، محمود عبداللهی، محسن قرائتی و محمد محمدی در مدت پانزده سال زحمات زیادی کشیده شد، ولی با توجه به استقبال فوق العاده ای که از سوی تمام قشرها، حتی برادران اهل تسن از آن به عمل آمد، تمام خستگی تهیه آن برطرف گشت و این امید در دل دوستان به وجود آمد که إن شاء الله اثری است مقبول در پیشگاه خدا.

متن فارسی این تفسیر ده ها بار چاپ و منتشر گردیده، ترجمه کامل آن به زبان اردو در 27 جلد بارها به چاپ رسیده، ترجمه کامل آن به زبان عربی به نام تفسیر الأمثل در بیروت چاپ شده و در نقاط مختلف کشورهای اسلامی انتشار یافته و ترجمه انگلیسی آن نیز هم اکنون در دست تهیه است که امیدواریم به زودی در افق مطبوعات اسلامی ظاهر گردد.

بعد از انتشار تفسیر نمونه گروه زیادی خواهان نشر «خلاصه آن شدند چرا که مایل بودند بتوانند در وقت کوتاه تر و با هزینه کمتر با محتوای اجمالی آیات و شرح فشرده ای از آنها آشنا شوند و در عین حال در بعضی از کلاسها که تفسیر قرآن مورد توجه است، به عنوان متن درسی از آن بهره گیری شود.

این درخواست مکرر ما را بر آن داشت به فکر تلخیص تمام دوره 27 جلدی تفسیر نمونه در پنج جلد بیفتیم که البته کار آسانی نبود. از این رو مدتی درباره آن مطالعه و برنامه ریزی شد و بررسیهای لازم به عمل آمد تا اینکه فاضل محترم جناب مستطاب آقای احمد علی بابائی که سابقه فعالیت و پشتکار و محسن سلیقه ایشان در تهیه فهرست موضوعی تفسیر نمونه بر ما روشن و مسلم بود، عهده دار انجام این مهم گردید و نتیجه آن پس از سه سال کار مستمر شبانه روزی به وسیله ایشان زیر عنوان برگزیده تفسیر نمونه به ثمر رسید.

(4

این جـانب نیز بـا فکر قاصـر خود بارها بر نوشـته های ایشان نظارت کردم و در مواردی که نیاز به راهنمایی بود در حـد توان مسائل لازم را تذکر دادم و در مجموع فکر می کنم بحمدالله اثری ارزنده و پربار به وجود آمده که هم قرآن با ترجمه ای سـلیس را در بر دارد و هم تفسـیر فشرده و گویایی است برای کسانی که می خواهند با یک مراجعه سریع از تفسیر آیات آگاه شوند.

در خاتمه به نوبه خود از زحمات بی دریغ ایشان تشـکر و قدردانی می کنم و امیدوارم این خلاصه و فشرده که گزیده ای است از قسمتهای حساس و حدیث مجملی از آن مفضل، مورد قبول اهل نظر و عموم قشـرهای علاقه مند به قرآن واقع گردد و ذخیره ای برای همه ما در الیوم الجزاءه باشد.

قم - حوزه علمیه

ناصر مکارم شیرازی 13 رجب 1414 روز میلاد مسعود امیرمؤمنان علی (ع)

مطابق با

1392/10/6

ص: 3

سوره فاتحه (حمد)

اشاره

این سوره در مکه نازل شده و دارای هفت آیه است

ویژگیهای سوره حمد - 1. این سوره با سوره های دیگر قرآن از نظر لحن و آهنگ فرق روشنی دارد زیرا در این سوره خداوند طرز مناجات و سخن گفتن با او را به بندگانش آموخته است.

سوره با حمد و ستایش پروردگار آغاز و با ابراز ایمان به مبدأ و معاد خداشناسی و ایمان به رستاخیز) ادامه و با تقاضاها و نیازهای بندگان پایان می گیرد.

2. سوره حمد اساس قرآن است. از پیامبر اکرم (ص) روایت شده است: والحمد أم القرآن» و این به هنگامی بود که جابر بن عبدالله انصاری خدمت پیامبر (ص) رسید. حضرت به او فرمود: «آیا برترین سوره ای را که خدا در کتابش نازل کرده به تو تعلیم کنم؟ جابر عرض کرد: آری. پدر و مادرم به فدایت باد به من تعلیم کن. پیامبر (ص) سوره حمد را که «ام الکتاب» است به او آموخت. سپس افزود: «این سوره شفای هر دردی است مگر مرگ.

وام» به معنی اساس و ریشه است. به همین دلیل، ابن عباس مفسر معروف می گوید: هر چیزی اساس و شالوده ای دارد... اساس و زیربنای قرآن، سوره حمد است.

3. در آیات قرآن سوره حمد به عنوان یک موهبت بزرگ به پیامبر (ص) معرفی شده و در برابر همه قرآن قرار گرفته است. در آیه 78 سوره حجر می فرماید: «ما به تو سورهٔ حمد و قرآن عظیم دادیم.

16)

محتوای سوره حمد - این سوره از یک نظر به دو بخش تقسیم می شود: بخشی از حمد و ثنای خدا سخن می گوید و بخشی از نیازهای بنده.

در حدیثی پیامبر (ص) فرمود: «خداوند متعال فرموده: من سوره حمد را میان خود و بندهام تقسیم کردم، نیمی برای من و نیمی از آن برای بنده من است و بنده من حق دارد هرچه را می خواهد از من بخواهد. هنگامی که بنده می گوید «بسم الله الرحمن الرحیم»، خداوند می فرماید: بنده ام به نام من آغاز کرد و بر من است که کارهای او را به آخر برسانم و در همه حال او را پر برکت گردانم.

و هنگامی که می گوید «الحمد لله رب العالمین ، خداوند می فرماید: بنده ام مرا ستایش کرد و دانست نعمتهایی را که دارد از ناحیه من است، من نیز بلاها را از او دور کردم. گواه باشید که نعمتهای سرای آخرت را بر نعمتهای دنیای او می افزایم و بلاهای آن جهان را از او دفع می کنم همانگونه که بلاهای دنیا را دفع کردم.

و هنگامی که می گوید « الرحمن الرحیم»، خداوند می فرماید: بندهام گواهی داد که من رحمان و رحیم هستم. گواه باشید بهره او را از رحمتم فراوان می کنم و سهم او را از عطایم افزون می سازم

و هنگامی که می گوید «مالک یوم الدین»، خداوند می فرماید: گواه باشید، همانگونه که او حاکمیت و مالکیت روز جزا را از آن من دانست، من در روز حساب، حساب او را آسان می کنم، حسناتش را می پذیرم و از سیئات او می گذرم.

و هنگامی که می گوید «ایاک نعبد»، خداوند می فرماید: بنده ام تنها مرا می پرستد. من شما را گواه می گیرم بر این عبادت خالص، ثوابی به او می دهم که کسانی که مخالف این بودند به حال او غبطه خورند.

و هنگامی که می گوید «ایاک نستعین ، خداوند می فرماید: بنده ام از من یاری جسته و به من پناه آورده، گواه باشید او را در کارهایش کمک می کنم، در سختی ها به فریادش می رسم و در روز پریشانی دستش را می گیرم.

و هنگامی که می گوید «إهدنا الصراط المستقیم - تا آخر سوره - خداوند

می فرماید: این تقاضای بنده ام پذیرفته است و او هر چه می خواهد از من بخواهد که اجابت خواهم کرد و آنچه امید دارد به او می بخشم و از آنچه بیم دارد، او را ایمن می سازم.

در فضیلت این سوره از پیامبر (ص) روایت شده است: «هر مسلمانی سورهٔ حمد را بخواند پاداش او به اندازه کسی است که دو سوم قرآن را خوانده.»

و طبق نقل دیگری، پاداش کسی است که همه قرآن را خوانده باشد و گویی به هر فردی از مردان و زنان مؤمن هدیه ای فرستاده است.

تلاوت سوره حمد به انسان روح و ایمان می بخشد، او را به خدا نزدیک می کند، صفای دل و روحانیت می آفریند، اراده انسان را قوی و تلاش او را در راه خدا و خلق افزون می سازد و میان او و گناه فاصله می افکند. از این رو در حدیثی از امام صادق (ع) می خوانیم: «شیطان چهار بار فریاد کشید و ناله سر داد: نخستین بار روزی بود که از درگاه خداوند رانده شد سپس هنگامی که از بهشت به زمین تنزل یافت، سومین بار هنگام بعثت محمد (ص) بعد از فترت پیامبران و آخرین بار زمانی بود که سوره حمد نازل شد.»

چرا نام این سوره فاتحة الکتاب است - «فاتحة الکتاب» به معنی آغازگر کتاب (قرآن) است. از روایات استفاده می شود که این سوره در زمان خود پیامبر (ص) نیز به همین نام شناخته می شد.

از اینجا دریچه ای به سوی مسأله مهمی از مسائل اسلامی گشوده می شود. برخلاف آنچه در میان گروهی مشهور است که قرآن در عصر پیامبر (ص) به صورت پراکنده بود بعد و در زمان ابو بکر یا عمر یا عثمان جمع آوری شد، قرآن در زمان پیامبر (ص) به همین شکل جمع آوری شده بود و سرآغاز آن سوره حمد بوده است. مدارک متعددی وجود دارد که قرآن به صورت مجموعه ای که امروز در دست ماست، در عصر پیامبر (ص) و به فرمان او جمع آوری شده بود.

علی بن ابراهیم از امام صادق (ع) روایت کرده که رسول خدا(ص) به علی (ع) فرمود: «قرآن در قطعات حریر و کاغذ و امثال آن پراکنده است، آن را جمع آوری

کنید..»

بعد می افزاید: علی (ع) از آن مجلس برخاست و آن را در پارچه زردرنگی جمع آوری نمود سپس بر آن مهر زد.

حدیث مشهور ثقلین که شیعه و سنی آن را نقل کرده اند که پیامبر (ص) فرمود: من از میان شما می روم و دو چیز گرانبها را به یادگار می گذارم: کتاب خدا و خاندانم.» نشان می دهد که قرآن به صورت یک کتاب جمع آوری شده بود.

و اینکه در میان گروهی از دانشمندان معروف است که قرآن پس از پیامبر جمع آوری شده به وسیله علی (ع) یا افراد دیگر باید گفت قرآنی که علی (ع) جمع آوری کرد تنها قرآن نبود بلکه مجموعه ای از قرآن، تفسیر و شأن نزول آیات و مانند آن بود.

آیه 1

* (آیه 1)-مرسوم است که مردم جهان هر کار مهم و پرارزشی را به نام بزرگی از بزرگان آغاز می کنند. یعنی آن کار را با آن شخصیت مورد نظر از آغاز ارتباط می دهند. آیا بهتر نیست که برای پاینده بودن یک برنامه و جاوید ماندن یک تشکیلات، آن را به وجود پایدار و جاودانی ارتباط دهیم که فنا در ذات او راه ندارد؟ از میان وجودها، آنکه ازلی و ابدی است تنها ذات پاک خداست. به همین دلیل باید همه چیز و هر کار را با نام او آغاز کرد و از او استمداد نمود. بدین رو در نخستین آیه قرآن می گوییم: « به نام خداوند بخشنده بخشایشگر» (بسم الله ال من الحیم).

این کار نباید تنها از نظر اسم و صورت باشد بلکه باید از نظر واقعیت و معنی با او پیوند داشته باشد چرا که این ارتباط آن را در مسیر صحیح قرار می دهد و از هرگونه انحراف باز می دارد. به همین خاطر در حدیثی از پیامبر (ص) می خوانیم: «كل أمر ذي بال لم يذكر فيه اسم الله فهو أبت» (هر کار مهمی که با نام خدا آغاز نشود، بی فرجام است.) |

امام باقر (ع) فرمود: «سزاوار است هنگامی که کاری را شروع می کنیم، چه

19)

بزرگ باشد چه کوچک، بسم الله بگوییم تا پر برکت باشد.» ا

کوتاه سخن اینکه، پایداری و بقای عمل بسته به ارتباطی است که با خدا دارد. به همین مناسبت، خداوند به پیامبر دستور می دهد که وظیفه خطیر تبلیغ اسلام را با نام خدا آغاز کند. «إقرا باشم ربك» (علق (1).

و حضرت نوح هنگام سوار شدن بر کشتی، برای پیروزی بر مشکلات، به یاران خود دستور می دهد که در موقع حرکت و توقف کشتی «بسم الله» بگویند. (هود/41 و 48). آنها نیز این سفر پر مخاطره را با موفقیت و پیروزی پشت سر گذاشتند.

و سلیمان در نامه ای که به ملکه سبا می نویسد، سرآغاز آن را «بسم الله» قرار

روی همین اصل، تمام سوره های قرآن با «بسم الله» آغاز می شود تا هدف اصلی از آغاز تا پایان با موفقیت و پیروزی و بدون شکست انجام شود. فقط سورهٔ توبه بسم الله در آغاز آن ندارد چرا که این سوره با اعلان جنگ به جنایتکاران مکه و پیمان شکنان شروع شده و این با توصیف خداوند به رحمان و رحیم سازگار نیست.

نکته ها:

.. آیا بسم الله جزء سوره است . در میان دانشمندان و علمای شیعه اختلافی نیست که بسم الله جزء سورهٔ حمد و همه سوره های قرآن است. ثبت بسم الله در آغاز سوره ها گواه زنده این امر است زیرا می دانیم در متن قرآن چیزی اضافه نوشته نشده و ذکر « بسم الله» در آغاز سوره ها از زمان پیامبر (ص) تاکنون معمول بوده است.

به علاوه، سیره مسلمانان همواره بر این بوده که هنگام تلاوت قرآن، بسم الله را در آغاز هر سوره می خواندند. به تواتر نیز ثابت شده که پیامبر (ص) آن را تلاوت می فرمود. چگونه ممکن است چیزی جزو قرآن نباشد و پیامبر و مسلمانان همواره آن را ضمن قرآن بخوانند و بر آن مداومت نمایند؟

به هر حال، مسأله آن قدر روشن است که می گویند: یک روز معاویه . در

دوران حکومتش – در نماز جماعت بسم الله را نگفت، بعد از نماز جمعی از مهاجران و انصار فریاد زدند: أشرفت أم سیت؟ (آیا – بسم الله را به دزدیدی یا فراموش کردی؟)

2. الله جامع ترین نام خداوند به بررسی نامهای خداکه در قرآن مجید یا سایر منابع اسلامی آمده، نشان می دهد که هر کدام از آن یک بخش خاص از صفات خدا را منعکس می سازد. تنها نامی که جامع صفات جلال و جمال است، «الله می باشد. به همین دلیل، اسماء دیگر خداوند غالبا به عنوان صفت برای کلمه «الله» گفته می شود. به عنوان نمونه

غفور» و «رحیم» که به جنبه آمرزش خداوند اشاره می کند (فَإِنّ اللّه غَفُورٌ رَحِيمٌ) (بقره (226).

سمیع» اشاره به آگاهی او از مسموعات و «علیم» اشاره به آگاهی او از همه چیز است (فإن الله سمیع علیم) (بقره/227).

و از آنجا که «الله» جامع ترین اسماء خداوند می باشد، در یک آیه بسیاری از این اسماء وصف «الله» قرار گرفته است: «هُوَ اللّه الّذِي لا اِلهَ إلّا هُوَ المَلِك القُدُّوسُ السّلامُم المُؤمِنُ المُهَيمِنُ العَزِيزُ الجَبّارُ المُتَكَبِرُ» (او خدایی است که معبودی جز او نیست، حاکم و مالک اصلی اوست، از هر عیب منزه است، به کسی ستم نمی کند، امنیت بخش است، مراقب همه چیز است، قدرتمندی شکست ناپذیر که با اراده نافذ خود هر امری را اصلاح می کند، و شایسته عظمت است) (حشر/23). ا

یکی از شواهد جامعیت این نام آن است که ابراز ایمان و توحید تنها با جمله لاإله إلاالله» می توان کرد.

3. رحمت عام و خاص خدا – در میان گروهی از مفسران مشهور است که صفت «رحمان» اشاره به رحمت عام خداست که شامل دوست و دشمن، مؤمن وکافر، نیکوکار و بدکار می باشد. «رحیم» اشاره به رحمت خاص پروردگار است که ویژه بندگان صالح و فرمانبردار است. به همین خاطر «رحمان» در قرآن به صورت مطلق آمده که نشانه عمومیت آن است در حالی که «رحیم» گاهی به صورت مقید

ذکر شده که دلیل بر خصوصیت آن است مانند: «وکان بالمؤمنین رجیما» (او نسبت به مؤمنان همواره رحیم بوده است» (احزاب (43).

در روایتی از امام صادق (ع) می خوانیم: «خداوند معبود همه چیز است، نسبت به مخلوقاتش رحمان و نسبت به خصوص مؤمنان رحیم است.» ا

4. چرا صفات دیگر خدا در بسم الله نیامده است . در بسم الله پس از نام ویژه «الله» تنها روی صفت رحمانیت و رحیمیت او تکیه می شود و این سؤال برانگیز است، که چرا سخنی از بقیه صفات به میان نیامده است؟

در پاسخ باید بگوییم: در آغاز هر کار لازم است از صفتی استمداد کنیم که آثار آن بر سراسر جهان پرتوافکن است، همه موجودات را فراگرفته و گرفتاران را در لحظات بحرانی نجات بخشیده است.

این حقیقت را از زبان قرآن بشنوید آنجا که می گوید: «و ثمتی وسعت کل شيء (و رحمتم همه چیز را فرا گرفته) (أعراف / 156).

از سوی دیگر، پیامبران برای نجات خود از چنگال حوادث سخت و دشمنان خطرناک دست به دامن رحمت خدا می زدند. در مورد هود و پیروانش می خوانیم: «فَأَنجَينَاهُ وَالَّذِينَ مَعَهُ بِتَرحمَةٍ مِنَّا» (سرانجام او و کسانی را که با او بودند، به رحمت خود نجات بخشیدیم» (اعراف/ 72).

بنابراین، اساس کار خداوند بر رحمت است و مجازات جنبه استثنایی دارد چنانکه در دعای جوشن کبیر می خوانیم: «یا من سبقت رحمته غضبه» (ای خدایی که رحمتت بر غضبت پیشی گرفته. انسانها نیز باید در برنامه زندگی، اساس کارها را بر رحمت و محبت قرار دهند و توسل به خشونت را برای مواقع ضرورت بگذارند.

آیه 2

* (آیه 2)-بعد از «بسم الله» که آغازگر سوره بود نخستین وظیفه بندگان آن است که به یاد مبدأ بزرگ عالم هستی و نعمتهای بی پایانش بیفتند. نعمتهای فراوانی که راهنمای ما در شناخت پروردگار و انگیزه ما در راه عبودیت است.

اینکه می گوییم انگیزه، به خاطر آن است که هر انسانی به هنگامی که نعمتی به او می رسد می خواهد بخشندهٔ نعمت را بشناسد و، طبق فرمان فطرت، به

سپاسگزاری برخیزد و حق شکر او را ادا کند. به همین جهت، علمای علم کلام

عقایـد) در نخستین بحث این علم، «وجوب شـکر منعم» را، که یـک فرمـان فطری و عقلی است، به عنوان انگیزه خداشناسـی یـادآور می شوند.

و اینکه می گوییم راهنمـای مـا در شـناخت پروردگار نعمتهای اوست زیرا بهترین و جامع ترین راه برای شـناخت مبـدأ، مطالعه در اسـرار آفرینش و رازهای خلقت به خصوص وجود نعمتها در رابطه با زندگی انسانهاست.

به این دو دلیل، سورهٔ فاتحه با این جمله آغاز می شود: «سـتایش مخصوص خداونـدی است که پروردگار جهانیان است»(الحَمدُ لِلّیِ رَبِ العَالَمِینَ).

«حمد» در لغت به معنی سـتایش کردن در برابر کار یا صفت نیک اختیاری است. یعنی هنگامی که کسی آگاهانه کار خوبی انجام دهد یا صفتی را برای خود برگزیند که سرچشمه اعمال نیک اختیاری است، او را حمد می گوییم.

اگر به این نکته توجه کنیم که ال در کلمه والحمد» برای جنس است و در اینجا معنی عمومیت را افاده می کند، نتیجه می گیریم که ستایش مخصوص خداوندی است که پروردگار جهانیان است.

هر انسانی که سرچشـمهٔ خیر و برکتی است، هر پیامبر و رهبر الهی که نور هدایت در دلها می پاشد، هر شـخص سـخاوتمندی که بخشش می کنـد و هر طبیبی که مرهمی بر زخم جانکاهی می نهد، سـتایش آنها از حمد خدا سرچشـمه می گیرد چرا که این مواهب از ناحیة ذات پاک اوست. اگر خورشـید نورافشانی می کنـد، ابرها باران می بارند و زمین برکاتش را به ما تحویل می دهد همه از ناحیه اوست. بنابراین، هر ستایشی به او بر می گردد.

جالب اینکه احمد تنها در آغاز کار نیست بلکه پایان کارها نیز، چنانکه قرآن به ما تعلیم می دهد، با حمد خواهد بود.

در مورد بهشتیـان می خوانیم: «گفتـار (و دعـای آنها در بهشت این است که: خداونـدا، منوهی تو! و تحیت آنها در آنجا: سـلام؛ و آخرین سخنشان الحمد لله رب العالمین است» (یونس / 10).

ص: 11

کلمه «رب» به معنی مالـک و صـاحب است. البته صاحبی که عهـده دار تربیت و پرورش می باشـد. به همین جهت، در فارسـی به عنوان پروردگار ترجمه می شود.

کلمه «عـالمین » جمع «عـالم» است و عـالم به معنی مجموعه ای از موجودات مختلف است که دارای صـفات مشترک یـا زمان و مکان مشترک هسـتند ماننـد عـالم انسان، عالم حیوان. بنابراین، عالم معنی جمعی دارد و هنگامی که به «عالمین » جمع بسـته می شود اشاره به تمام مجموعه های این جهان است.

در روایتی از علی (ع) می خوانیم که در ضـمن تفسـیر آیه الحمد لله رب العالمین فرمود: «رب العالمین اشاره به مجموع مخلوقات اسـت اعم از موجودات بی جان و جاندار.

آیه 3

* (آیه 3)-« بخشنده و بخشایشگر است» و رحمت عام و خاصش همه را رسیده (الرّحمَن الرّحیمِ).

معنی «رحمان» و «رحیم» همچنین تفاوت میان این دو کلمه را در تفسـیر وا بسم الله خوانـدیم. نکته ای که بایـد اضافه کنیم این است که این دو صـفت در نمازهـای روزانه مـا دست کم سـی مرتبه تکرار می شونـد (در هر یک از دو رکعت اول نماز، دوازده بار). به این ترتیب، شصت مرتبه خدا را به صـفت رحمتش می ستاییم. و این درسی است برای همه انسانها که خود را در زندگی بیش از هر چیز به این اخلاق الهی متخلق کننـد. به علاوه، اشاره ای است به این واقعیت که اگر خود را عبـد و بنـده خدا می دانیم مبادا رفتار مالکان بی رحم نسـبت به بردگانشان در نظرها تداعی شود.

نکته دیگر اینکه ذکر رحمان و رحیم بعد از «رب العالمین» اشاره به این است که خداوند در عین قدرتمند بودن، نسبت به بندگان خویش با مهربانی و لطف رفتار می نماید.

آیه 4

* (آیه 4)-سپس به دومین اصل مهم اسلام یعنی قیامت و رستاخیز اشاره کرده می گوید: «مالک روز جزاست» (مَالِكِ یَومِ الدِّینِ).

به این ترتیب، محور مبدأ و معاد که پایه هرگونه اصلاح اخلاقی و اجتماعی

است، در وجود انسان تکمیل می گردد.

در اینجا تعبیر به مالکیت خداوند شده است که نهایت سیطره و نفوذ او را بر همه چیز و همه کس در آن روز مشخص می کند. روزی که همه انسانها در آن دادگاه بزرگ برای حساب حاضر می شوند و در برابر مالک حقیقی خود قرار می گیرند، تمام گفته ها و کارها، حتی اندیشه های خود را حاضر می بینند. هیچ چیز، حتی به اندازه سر سوزنی، نابود نشده و به دست فراموشی نیفتاده است. اکنون این انسان است که باید بار مسؤولیتهای اعمال خود را بر دوش کشد.

حتی در آنجا که بنیانگزار سنت و برنامه ای است، باز باید سهم خویش را از مسؤولیت بپذیرد.

بی شک، مالکیت خداوند نسبت به جهان هستی مالکیت حقیقی است، نه مالکیت اعتباری نظیر مالکیت ما نسبت به آنچه در این جهان ملک ماست. به عبارت دیگر، این مالکیت نتیجه خالقیت و ربوبیت است. کسی که موجودات را آفریده و هر لحظه فیض هستی به آنها می بخشد، مالک حقیقی است. ا و

در پاسخ این سؤال که مگر خداوند مالک تمام جهان نیست که از او تعبیر به مالک روز جزا می کنیم؟ باید بگوییم: گرچه مالکیت خداوند شامل هر دو جهان می باشد اما بروز و ظهور این مالکیت در قیامت بیشتر است چرا که در آن روز همه پیوندهای مادی و مالکیتهای اعتباری بریده می شود و کسی در آنجا چیزی از خود ندارد، حتی اگر شفاعتی صورت گیرد به فرمان خداست.

اعتقاد به روز رستاخیز اثر فوق العاده نیرومندی در کنترل انسان در برابر اعمال نادرست و ناشایست دارد. یکی از علل جلوگیری کردن نماز از فحشا و منکرات همین است که نماز انسان را هم به یاد مبدئی می اندازد که از کارهای او باخبر است و هم به یاد دادگاه بزرگ عدل خدا.

در حدیثی می خوانیم که امام سجاد (ع) هنگامی که به آیه مالك یوم الدین می رسید، به قدری آن را تکرار می کرد که نزدیک بود روح از بدنش پرواز کند.

جمله «یوم الدین در قرآن در تمام موارد به معنی قیامت آمده است. «دین» در

لغت به معنی جزاست. از آنجا که روشن ترین برنامه ای که در قیامت اجرا می شود برنامه جزا و کیفر می باشد، روز قیامت روز دین معرفی شده.

آیه 5

* (آیه 5)-انسان در پیشگاه خدا از اینجا گویی بنده، پروردگار خود را مخاطب ساخته، نخست از عبودیت خویش در برابر او سپس از امدادها و کمکهای او سخن می گوید: « تنها تو را می پرستیم و تنها از تو یاری می جوییم» (اِیّاكَ نَعبُدُ وَ إِیّاكَ نَستَعِینُ).

در آیات گذشته سخن از توحید ذات و صفات بود، در اینجا سخن از توحید عبادت و توحید افعال است.

توحید عبادت آن است که هیچ کس و هیچ چیز را شایسته پرستش جز ذات خدا ندانیم. تنها به فرمان او گردن نهیم و از هر نوع بندگی و تسلیم در برابر غیر ذات او بپرهیزیم.

توحید افعال آن است که تنها مؤثر حقیقی را در عالم او بدانیم، نه اینکه دنبال سبب نرویم بلکه معتقد باشیم هر سببی هر تأثیری دارد به فرمان خدا است. این تفکر و اعتقاد، انسان را از همه کس و همه موجودات بریده و تنها به خدا پیوند می دهد.

ذکر صیغه جمع در «نعبد» و «نستعین » همچنین آیات بعد که به صورت جمع است، نشان می دهد که اساس عبادت به خصوص نماز بر پایه جمع و جماعت است. به این ترتیب، هر گونه فردگرایی، تکروی، انزواطلبی و مانند اینها از نظر اسلام و قرآن مفاهیمی مردود است.

آیه 6

* (آیه 6)-«ما را به راه راست هدایت کن»(اِهدِنَا الصِرَاطَ المُستَقِیمَ).

پس از اظهار تسلیم در برابر پروردگار و وصول به مرحله عبودیت و استمداد از ذات پاک او، نخستین تقاضای بنده این است که او را به راه راست، راه پاکی و نیکی، راه عدل و داد، راه ایمان و عمل صالح هدایت فرماید.

اکنون این سؤال مطرح می شود که چرا همواره از خداوند درخواست هدایت به «صراط مستقیم می کنیم، مگر ما گمراهیم؟ وانگهی این سخن از پیامبر و امامان

که نمونه انسان کامل بودند، چه معنی دارد؟

در پاسخ می گوییم: انسان در مسیر هدایت هر لحظه بیم لغزش و انحراف درباره او می رود. به همین دلیل باید خود را در اختیار پروردگار بگذارد و تقاضا کند که او را بر راه راست ثابت نگه دارد.

دوم اینکه، هـدایت پیمودن طریق تکامل است که انسان به تدریـج مراحل نقصان را پشت سـر نهـد و به مراحل بالاتر برسد. بنابراین جای تعجب نیست که حتی پیامبران و امامان، از خدا تقاضای هدایت به «صراط مستقیم کنند، چه اینکه کمال مطلق تنها خداست و همه بدون استثنا در مسیر تکاملند، چه مانعی دارد که آنها نیز از خداوند تقاضای درجات بالاتری را بنمایند.

امام صادق (ع) در تفسـیر این آیه فرمود: « یعنی خداوندا، ما را بر راهی که به محبت تو می رسد و به بهشت و اصل می گردد و مانع پیروی از هوسهای هلاک کننده و آرای انحرافی است ثابت بدار.»

صراط مستقیم چیست – «صراط مستقیم» آیین خدا پرستی و دین حق و پایبند بودن به دستورهای خداست چنانکه در آیه 161 سوره انعام می خوانیم: بگو: پروردگارم مرا به راه راست هـدایت کرده؛ آیینی پا برجا (و ضامن سـعادت دین و دنیا)؛ آیین ابراهیم؛ که از آیینهای خرافی روی برگرداند؛ و از مشرکان نبود.

جالب اینکه اصـراط» به معنی راه مسـتقیم است. بنابراین مسـتقیم بودن در مفهوم صـراط افتاده؛ و ذکر آن به صورت توصـیف، برای تأکید روی این مسأله است.

آیه 7

* (آیه 7)–دو خط انحرافی – این آیه تفسـیر روشنی است برای صراط مستقیم که در آیه قبل خواندیم. «راه کسانی که آنان را مشمول نعمت خود ساختی نه کسانی که بر آنان غضب کردی و نه گمراهان» (صِرَاطَ الّذینَ أنَعمتَ عَلَیهِم غَیرِ المَغضُوبِ عَلَیهِم وَلَا الضّالِّینَ).

در حقیقت، خـدا به ما دسـتور می دهد راه پیامبران و نیکوکاران و کسانی که مشـمول نعمت و الطاف او شده اند را بخواهیم و به ما هشدار می دهد که در برابر شما همیشه دو خط انحرافی قرار دارد: خط «مغضوب علیهم» و خط «ضالین».

نکته ها:

.. الذین أنعمت علیهم کیانند - آیه 69 سوره نساء این گروه را تفسیر کرده است: «کسی که خدا و پیامبر را اطاعت کند، در روز رستاخیز، همنشین کسانی خواهد بود که خدا، نعمت خود را بر آنان تمام کرده؛ از پیامبران و صدیقان و شهدا و صالحان و آنها رفیقهای خوبی هستند.»

بنابراین ما در سوره حمد از خدا می خواهیم که در خط این چهار گروه قرار گیریم که در هر مقطع زمانی باید در یکی از این خطوط انجام وظیفه کنیم و رسالت خویش را ادا نماییم.

2. مغضوب علیهم و ضالین کیانند -

از موارد استعمال این دو کلمه در قرآن مجید استفاده می شود که «ضالین گمراهان عادی هستند و «مغضوب علیهم» گمراهان لجوج یا منافق. به همین دلیل در بسیاری از موارد، غضب و لعن خداوند در مورد آنها ذکر شده است. و

در آیه 6 سوره فتح آمده است: «و مردان و زنان منافق و مردان و زنان مشرک را که به خدا گمان بد می برند مجازات کند؛ (آری) حوادث ناگواری (که برای مؤمنان انتظار می کشند) تنها بر خودشان نازل می شود. خداوند بر آنان غضب کرده و از رحمت خود دورشان ساخته، و جهنم را برای آنان آماده کرده است.»

به هر حال، «مغضوب علیهم» کسانی هستند که علاوه بر کفر، راه لجاجت و دشمنی با حق را می پیمایند و در صورت امکان از اذیت و آزار پیامبران و رهبران الهی فروگذار نمی کنند.

«پایان تفسیر سوره حمد»

ص: 16

سوره بقره [2]

اشاره

این سوره در مدینه نازل شده و 286 آیه دارد

محتوا و فضیلت سوره - جامعیت این سوره از نظر اصول اعتقادی اسلام و بسیاری از مسائل عملی: عبادی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی قابل انکار نیست زیرا در این سوره:

1. بحثهایی پیرامون توحید و شناسایی خدا به خصوص از طریق مطالعه اسرار آفرینش آمده است؛

2. بحثهایی در زمینه معاد و زندگی پس از مرگ؛ 3. بحثهایی درباره اعجاز قرآن و اهمیت این کتاب آسمانی؛

4. بحثهای مفصلی درباره یهود و منافقان و موضع گیریهای خاص آنها در برابر اسلام و قرآن و انواع کارشکنی های آنان در این رابطه؛

له بحثهایی در زمینه تاریخ پیامبران بزرگ، به خصوص ابراهیم و موسی؛

6. بحثهایی درباره احکام مختلف اسلامی از جمله نماز، روزه، جهاد، حج و تغییر قبله، ازدواج و طلاق، احکام تجارت و قسمت مهمی از احکام ربا، به خصوص بحثهایی در زمینه انفاق در راه خدا، همچنین مسأله قصاص و تحریم قسمتی از گوشتهای حرام و قمار و شراب و بخشی از احکام وصیت و مانند آن آمده است.

در فضیلت این سوره از پیامبر اکرم (ص) پرسیدند: کدام یک از سوره های قرآن

برتر است؟

فرمود: از سوره بقره. عرض کردند: کدام آیه از آیات سوره بقره افضل است؟ فرمود: «آية الكرسي.ا

آیه 1

* (آیه 1)-تحقیق درباره حروف مقطعه قرآن در آغاز 29 سوره از قرآن با حروف مقطعه برخورد می کنیم. این حروف همیشه جزء کلمات اسرار آمیز قرآن محسوب می شده و با گذشت زمان و تحقیقات دانشمندان، تفسیرهای جدیدی برای آن یافت می شود.

جالب اینکه در هیچ یک از تواریخ ندیده ایم که عرب جاهلی و مشرکان، وجود حروف مقطعه را در آغاز بسیاری از سوره های قرآن، بر پیغمبر (ص) خرده بگیرند و آن را وسیله ای برای سخریه قرار دهند. این می رساند که آنها از اسرار وجود حروف مقطعه بی خبر نبوده اند.

به هر حال، چند تفسیر که هماهنگ با آخرین تحقیقاتی است که در این زمینه به عمل آمده، در آغاز این سوره و سوره های آل عمران و أعراف بیان خواهیم کرد. اکنون به مهم ترین آنها می پردازیم

این حروف اشاره به این است که این کتاب آسمانی با آن عظمت و اهمیتی که سخنوران عرب و غیر عرب را متحیر ساخته و دانشمندان را از معارضه با آن عاجز نموده، از نمونه همین حروفی است که در اختیار همگان قرار دارد. با اینکه قرآن از حروف الفبا ترکیب یافته، به قدری کلمات آن موزون است و معانی بزرگی در بر دارد که در اعماق دل و جان انسان نفوذ می کند، روح را مملو از اعجاب و تحسین می سازد و اندیشه ها را در برابر خود وادار به تعظیم می نماید.

همان طور که خداوند بزرگ از خاک، موجوداتی همچون انسان با آن ساختمان شگفت انگیز، انواع پرندگان و جانداران و گیاهان و گلهای رنگارنگ

می آفرینـد و ما از آن کاسه و کوزه و ماننـد آن می سازیم، خداوند از حروف الفبا وکلمات معمولی، مطالب و معانی بلند را در قالب الفاظ زیبا و کلمات موزون ریخته واسلوب خاصی در آن به کار برده. آری همین حروف در اختیار انسانها نیز هست ولی توانایی ندارند که ترکیبها و جمله بندی هایی بسان قرآن ابداع کنند.

عصـر طلایـی ادبیـات عرب – عصـر جـاهلیت از نظر ادبیـات یـک عصـر طلایـی بود. همان اعراب بادیه نشـین، همان پابرهنه ها با تمام محرومیتهای اقتصادی و اجتماعی، دلهایی سـرشار از ذوق ادبی و سـخن سـنجی داشتند. عربها در زمان جاهلیت یک بازار بزرگ سال به نام بازار عکاظ داشتند که یک مجمع مهم ادبی و کنگره سیاسی – قضایی نیز محسوب می شد.

در این بـازار، علاوه بر فعالیتهای اقتصادی، عالی ترین نمونه های نظم و نثر عربی از طرف شـعرا و سـخن سـرایان توانا عرضه می گردیـد و بهترین آنها به عنوان شـعر سال انتخاب می شـد. البته موفقیت در این مسابقه بزرگ ادبی، افتخار بزرگی برای سـراینده آن شـعر و قبیله اش بود.

در چنین عصری، قران آنها را به مقابله به مثل دعوت کرد و همه از آوردن مانند آن اظهار عجز کردند.

گواه زنـده این تفسـیر حدیثی است که از امام سـجاد(ع) رسـیده آنجا که می فرماید: «قریش و یهود به قرآن نسـبت ناروا دادند گفتند: قرآن سحر است، آن را خودش ساخته و به خدا نسبت داده است. خداوند به آنها اعلام فرمود: الم ذلك الكتاب. یعنی ای محمد، کتابی که بر تو فرو فرستادیم از همین حروف مقطعه (الف، الام، میم) و مانند آن است که همان حروف الفبای شماست . همانند آن را بیاورید اگر راست می گویید.

نکته دیگری که این نظریه را تأییـد می کنـد این است که در 24 مورد از آغـاز سوره هـای قرآن پس از ذکر حروف مقطعه سـخن از قرآن و عظمت آن به میان آمده است و این نشان می دهد که میان حروف مقطعه و عظمت قرآن ارتباط وجود دارد.

آیه 2

* (آیه 2)-بعد از بیان حروف مقطعه، قرآن به عظمت این کتاب آسمانی اشاره

ص: 19

کرده می گوید: «آن کتاب با عظمتی است که شک در آن راه ندارد» (ذلِكَ الكِتَابُ لَارَيبَ فِيهِ).

و اینکه می گوید شک در آن راه ندارد، یک ادعا نیست بلکه آن چنان آثار صدق، عظمت، انسجام، استحکام، عمق معانی، فصاحت لغات و تعبیرات در آن نمایان است که هرگونه وسوسه و شک را از خود دور می کند.

جالب اینکه گذشت زمان نه تنها طراوت آن را نمی کاهد بلکه هر قدر علم به سوی تکامل پیش می رود درخشش این آیات بیشتر می شود. l

در پایان آیه می فرماید: «و مایه هدایت پرهیزگاران است» (هُدًى لِلمُتَّقِينَ). هدایت چیست – واژه «هدایت» در قرآن به دو معنی بازگشت می کند:l

نخست هدایت تکوینی و منظور از آن رهبری موجودات به وسیله پروردگار زیر پوشش نظام آفرینش و قانونمندی های حساب شده جهان هستی است.

و دیگر هدایت تشریعی که به وسیله پیامبران و کتابهای آسمانی انجام می گیرد و انسانها با تعلیم و تربیت آنان در مسیر تکامل پیش می روند.

چرا هدایت قرآن ویژه پرهیزگاران است . مسلما قرآن برای هدایت همه جهانیان نازل شده، ولی تا مرحله ای از تقوا در وجود انسان نباشد (مرحله تسلیم در مقابل حق و پذیرش آنچه هماهنگ با عقل و فطرت می باشد) محال است انسان از هدایت کتابهای آسمانی و دعوت انبیا بهره بگیرد. «زمین شوره زار هرگز سنبل برنیارد اگر چه هزاران مرتبه بر آن باران ببارد». .

سرزمین وجود انسانی نیز تا از لجاجت و تعصب پاک نشود، بذر هدایت را نمی پذیرد. از این رو، خداوند می فرماید: قرآن مایه هدایت پرهیزگاران است.

آیه 3

* (آیه 3)–آثار تقوا در روح و جسم انسان – قرآن در آغاز این سوره، مردم را در ارتباط با آیین اسلام به سه گروه تقسیم می کند:

.. «متقین» (پرهیزگاران) که اسلام را در تمام ابعادش پذیرا گشته اند؛ 2. کافران که در نقطه مقابل گروه اول قرار گرفته و به کفر خود معترفند؛ 3. «منافقان » که دارای دو چهره اند، با مسلمانان ظاهر مسلمان و با گروه مخالف، مخالف

اسـلامند. البته چهره اصلی آنها همان چهرهٔ کفر است. بی شک زیان این گروه برای اسلام بیش از گروه دوم است. به همین سبب، قرآن با آنها برخورد شدید تری دارد.

در این آیه و دو آیه بعد سخن از گروه اول است، ویژگیهای آنها را از نظر ایمان و عمل در پنج عنوان مطرح می کند:

.. ایمـان به غیب - « (پرهیزگـاران) کسـانی هسـتند که به غیب [= آنچه از حس پوشـیده و پنهان است]ایمان می آورنـد»(الَّـذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالغَيبِ).

غیب و شـهود دو نقطه مقابـل یکدیگرنـد. عـالم شـهود عـالم محسوسات است و جهان غیب ماورای حس زیرا «غیب» در لغت به معنی چیزی است که پوشیده و پنهان است و چون عالم ماورای محسوسات از حس ما پوشیده است، به آن غیب گفته می شود.

ایمان به غیب نخستین نقطه ای است که مؤمنان را از غیر آنها جدا می سازد و پیروان ادیان آسمانی را در برابر منکران خدا و وحی و قیامت قرار می دهد. به همین دلیل، نخستین ویژگی پرهیزگاران، ایمان به غیب ذکر شده است.

مؤمنان به غیب عقیـده دارنـد سازنـده عالم آفرینش علم و قدرتی بی انتها و عظمت و ادراکی بی نهایت دارد او ازلی و ابدی است و مرگ به معنی فنا و نابودی نیست بلکه دریچه ای است به جهان وسیع تر و پهناورتر.

در حالی که یک فرد مادی معتقـد است، جهان هستی محـدود است به آنچه ما می بینیم و قوانین طبیعت بدون هیچ نقشه و برنامه ای پدید آورنده این جهان است و پس از مرگ همه چیز پایان می گیرد.

آیا این دو انسان با هم قابل مقایسه اند؟

اولی نمی توانـد از حق و عـدالت و خیرخواهی و کمک به دیگران صـرف نظر کنـد و دومی دلیلی برای هیچ یک از این امور نمی بیند مگر آنچه در زنـدگی مـادی او برای امروز یـا فردا اثر داشـته باشـد. به همین دلیـل در دنیای مؤمنان راستین برادری است و تفاهم، پاکی است و تعاون، اما در دنیای مادیگری استعمار است و استثمار، خونریزی است و غارت و چپاول و این سیر قهقرایی را تمدن و پیشرفت و ترقی نام

می نهند.

و اگر قرآن نقطه شروع تقوا را در آیه فوق ایمان به غیب دانسته دلیلش همین است.

غیب » در اینجا دارای مفهوم وسیع کلمه می باشد و اگر در بعضی روایات، غیب در آیه فوق به امام غائب حضرت مهدی (عج) تفسیر شده، در حقیقت می خواهد وسعت معنی ایمان به غیب را حتی نسبت به امام غائب، مجسم کند بی آنکه به آن مصداق محدود باشد.

2. ارتباط با خدا – ویژگی دیگر پرهیزگاران این است: «و نماز را به پا می دارند» (وَ يُقِيمُونَ الصَّلَوٰةَ).

نماز که رمز ارتباط با خداست، مؤمنانی را که به جهان ماورای طبیعت راه یافته اند در یک رابطه دائمی با آن مبدأ بزرگ آفرینش نگه می دارد. آنها تنها در برابر خدا سر تعظیم فرود می آورند و تنها تسلیم آفریننده بزرگ جهان هستی هستند.

چنین انسانی احساس می کند از مخلوقات دیگر فراتر رفته و ارزش آن را یافته که با خدا سخن بگوید و این بزرگ ترین عامل تربیت اوست.

3. ارتباط با انسانها – پرهیزگاران، علاوه بر ارتباط دائم با پروردگار، رابطه نزدیک و مستمری با خلق خدا دارند. به همین دلیل قرآن سومین ویژگی آنها را چنین بیان می کند: «و از تمام نعمتها و مواهبی که به آنان روزی دادیم انفاق می کنند»(وَ مِمَّا رَزَقنَا هُم يُنفِقُونَ).

قابل توجه اینکه قرآن نمی گوید من أموالهم ینفقون (از اموالشان انفاق می کنند، بلکه می گوید «مما رزقناهم» (از آنچه به آنها روزی دادیم. به این ترتیب، مسأله «انفاق» را چنان تعمیم می دهد که تمام مواهب مادی و معنوی را در بر می گیرد. بنابراین، پرهیزگاران کسانی هستند که نه تنها از اموال بلکه از علم و اندیشه، نیروهای جسمانی، مقام و موقعیت اجتماعی و همه سرمایه های خود به آنها که نیاز دارند می بخشند بی آنکه انتظار پاداشی داشته باشند.

آیه 4

* (آیه 4)–ویژگی چهارم پرهیزگاران ایمان به پیامبران و برنامه های الهی

ص: 22

است. قرآن می گوید: «و آنان به آنچه بر تو نازل شده، و آنچه پیش از تو (بر پیامبران پیشین) نازل گردیده ایمان می آورند» (وَالَّذِينَ يُؤمِنُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيكَ وَمَا أُنزِلَ مِن قَبلِكَ).

آنان نه تنها ادیان آسمانی را عامل تفرقه و نفاق نمی شمرند بلکه با توجه به وحدت اصولی آنها، وسیله ای برای ارتباط و پیوند میان انسانها می دانند.

5. ایمان به رستاخیز آخرین صفتی است که در این سلسله از صفات، برای پرهیزگاران بیان شده است. می فرماید: «و به رستاخیز یقین دارند» (وَ بِالأَخِرَةِ هُم يُوقِنُون).

آنان یقین دارند که انسان عبث و بی هدف آفریده نشده، آفرینش برای او خط سیری تعیین کرده است که با مرگ پایان نمی گیرد. او اعتراف دارد که عدالت مطلق پروردگار در انتظار همگان است.

این اعتقاد به او آرامش می بخشد، از فشارهایی که در طریق انجام مسؤولیتها بر او وارد می شود نه تنها رنج نمی برد بلکه از آن استقبال می کند و اطمینان دارد که کوچک ترین عمل نیک و بد، پاداش و کیفر دارد، بعد از مرگ به جهانی وسیع تر که از هرگونه ستم خالی است، انتقال می یابد و از رحمت وسیع و الطاف پروردگار بزرگ بهره مند می گردد.

ایمان به رستاخیز اثر عمیقی در تربیت انسانها دارد. به آنها شهامت و شجاعت می بخشد زیرا بر اساس آن، اوج افتخار در زندگی این جهان، شهادت در راه یک هدف مقدس الهی است که آغاز یک زندگی جاودانی است.

ایمان به قیامت، انسان را در برابر گناه کنترل می کند. به هر نسبت که ایمان قوی تر باشد گناه کمتر است.

آیه 5

* (آیه 5)-این آیه به عاقبت مؤمنانی که صفات پنجگانه فوق را در خود جمع کرده اند اشاره کرده می فرماید: «آنان بر طریق هدایت پروردگارشانند» (أو لَئِكَ عَلَى هُدًى مِن رَبِّهِم). «و آنان رستگارانند» (أُولَئِكَ هُمُ المُفلِحُونَ).

جمله «مِن رَبِهِم» اشاره به این حقیقت است که هدایت و رستگاری آنها از

سوی خدا تضمین شده است.

جمله «عَلَی هُدی مِن رَبِّهِم» اشاره به اینکه هدایت الهی همچون مرکب راهواری است که بر آن سوارند و به کمک آن به سوی رستگاری و سعادت پیش می روند.

تعبیر «هدی» به صورت نکره، اشاره به عظمت هدایتی است که از ناحیه خداوند شامل حالشان می شود یعنی هدایتی عظیم دارند.

جمله « هم المفلحون» دلیل بر انحصار است یعنی تنها راه رستگاری راه این گروه است که با کسب پنج صفت فوق مشمول هدایت الهی گشته اند.

حقیقت تقوا چیست – «تقوا» از ماده «وقایه» به معنی نگه داری یا خویشتن داری است. به تعبیری دیگر، یک نیروی کنترل درونی است که انسان را در برابر طغیان شهوات حفظ می کند. در واقع نقش ترمز نیرومندی را دارد که ماشین وجود انسان را در پرتگاه ها حفظ و از تندروی های خطرناک باز می دارد و معیار فضیلت و افتخار انسان و مقیاس سنجش شخصیت او در اسلام محسوب می شود، تا آنجا که جمله «إن أکرمکم عندالله أتقیم» به صورت یک شعار جاودانی اسلام در آمده است.

در ضمن باید توجه داشت که تقوا دارای شاخه ها و شعبی است: تقوای مالی و اقتصادی، تقوای جنسی، تقوای اجتماعی، سیاسی و مانند اینها.l

آیه 6

* (آیه 6)–گروه دوم، کافران لجوج – این گروه در نقطه مقابل پرهیزگاران قرار دارند و صفات آنها در این آیه و آیه بعد بیان شده است. می فرماید: «کسانی که کافر شدند، برای آنان تفاوت نمی کند که آنان را از عذاب الهی بترسانی یا نترسانی؟ ایمان نخواهند آورد» (إِنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَیهِم ءَأَنذَرتَهُم أَم لَم تُنذِرهُم لَایؤمِنُونَ).

این دسته چنان در گمراهی خود سرسخت و لجوجند که هر چند حق بر آنان روشن شود حاضر به پذیرش نیستند. آنها آمادگی روحی برای پیروی از حق

و تسلیم شدن در برابر آن را ندارند.

آیه 7

* (آیه 7)-این آیه به دلیل تعصب و لجاجت کا فران اشاره کرده می گوید: چنان در کفر فرو رفته اند که حس تشخیص را از دست داده اند. «خدا بر دلها و گوشـهای آنان مهر نهاده، و بر چشـمهایشان پرده ای افکنده شده » (خَتَمَ اللّهُ عَلَی قُلُوبِهِم وَ عَلَی سَمعِهِم وَ عَلَی أَبصَارِهِم غِشَاوَةٌ).

به همین دلیل، «عذاب بزرگی در انتظار آنهاست» (وَ لَهُم عَذَابٌ عَظِیمٌ).

مسـلم انسان تا به این مرحله نرسیده باشد قابل هدایت است هرچند گمراه باشد، اما هنگامی که حس تشخیص را بر اثر اعمال زشت خود از دست داد دیگر راه نجاتی برای او نیست چرا که ابزار شناخت ندارد و طبیعی است که عذاب عظیم در انتظار او باشد.

نکته ها:

.. آیا سـلب قدرت تشـخیص، دلیل بر جبر نیست . اگر طبق آیه فوق، خداوند بر دلها و گوشهای این گروه مهر نهاده و بر چشمهایشان پرده افکنده، آنها مجبورند در کفر باقی بمانند، آیا این جبر نیست؟ قرآن در پاسخ می فرماید: اصـرار و لجاجت در برابر حق، تکبر و ادامه ظلم و کفر و پیروی از هوسـهای سـرکش سـبب می شود که پرده ای بر حس تشـخیص آنها بیفتد که در واقع این حالت بازتاب اعمال خود انسان است نه چیز دیگر.

این یـک امر طبیعی است که اگر انسـان به کار خلاف و غلطی ادامه دهـد تدریـج با آن انس می گیرد، نخست یک حالت است، بعـد یک عادت می شود سپس به یک ملکه مبدل می گردد و جزء بافت جان انسان می شود. اما چون خود آگاهانه این راه را برگزیده مسؤول عواقب آن می باشد بی آنکه جبر لازم آید.

و اگر اینها به خدا نسبت داده شده، به خاطر آن است که خداوند این خاصیت را در این گونه اعمال نهاده است.

2. مهرنهادن بر دلها - در آیات فوق و بسیاری دیگر از آیات قرآن، برای بیان

سلب حس تشخیص و درک واقعی از افراد، تعبیر به «ختم» و گاهی تعبیر به «طبع» و این شده است.

این معنی از آنجا گرفته شـده است که در میان مردم مرسوم بود هنگامی که اشـیایی را در کیسه ها یا ظرفهای مخصوصـی قرار می دادنـد یا نامه های مهمی را در پاکت می گذاردند، برای آنکه کسـی سر آن را نگشاید و به آن دست نزند، آن را می بستند و گره می زدند و بر گره مهر می نهادند. امروز نیز معمول است کیسه های پستی را لاک و مُهر می کنند.

در لغت عرب برای این معنی کلمه «ختم» به کار می رود. البته این تعبیر درباره افراد بی ایمان و لجوجی است که بر اثر گناهان بسـیار، در برابر عوامل هـدایت، نفوذناپـذیر شده اند. لجاجت در برابر مردان حق در دلشان چنان رسوخ کرده که همانند کیسه سـر به مهر هسـتند که دیگر هیچ گونه تصرفی در آن نمی توان کرد. به اصطلاح قلب آنها لاک و مهر شده است.

«طَبع» در لغت به همین معنی آمده است. یعنی چیزی که با آن مهر میکنند.

رین» به معنی زنگار یا غبار یا لایه کثیفی است که بر اشیای گران قیمت می نشیند. این تعبیر در قرآن در مورد کسانی که بر اثر خیره سری و گناه زیاد قلبشان نفوذناپـذیر شده به کار رفته است. در آیه 14 سوره مطففین می فرمایـد: «چنین نیست که آنها می پندارند، بلکه اعمالشان چون زنگاری بر دلهایشان نشسته است.»

مهم آن است که انسان مراقب باشد اگر خدای ناکرده گناهی از او سـر می زند فورا آن را با آب توبه و عمل صالح بشوید تا مبادا به صورت رنگ ثابتی برای قلب در آید و بر آن مُهر نهد.

3. مقصود از قلب در قرآن – «قلب» در قرآن به معانی گوناگونی آمده است از جمله:

1) به معنی عقـل و درک، چنانکه در آیه 37 سوره «ق» می خوانیم: «إِنَّ فِي ذَلِكَ لَذِكرَ لِمَن كَانَ لَهُ قَلبُ» (در این تـذکّری است برای آن کس که عقل دارد.) ا

2) به معنی روح و جان، چنانکه در آیه 10 سوره احزاب آمده است: «و

زمانی که چشمها از شدت وحشت خیره شده و جانها به لب رسیده بود.»

3) به معنی مرکز عواطف، آیه 12 سوره انفال شاهد این معنی است: به زودی در دلهای کافران ترس و وحشت می افکنم.

توضیح اینکه، در وجود انسان دو مرکز نیرومند به چشم می خورد: یکی مرکز و ادراکات » که همان مغز و دستگاه اعصاب است و دیگر مرکز «عواطف » که همان قلب صنوبری است که در بخش چپ سینه قرار دارد و مسائل عاطفی در مرحله اول روی همین مرکز اثر می گذارد. هنگامی که با مصیبتی روبه رو می شویم فشار آن را روی قلب صنوبری احساس می کنیم. همچنین وقتی که به مطلب سرورانگیزی بر می خوریم، فرح و انبساط را در همین مرکز احساس می کنیم.

درست است که مرکز اصلی ادراکات و عواطف، روح آدمی است ولی تظاهرات و عکس العملهای جسمی آنها متفاوت است. عکس العمل درک و فهم در مغز و فکر آشکار می شود و عکس العمل مسائل عاطفی از قبیل محبت، عداوت، ترس، آرامش، شادی و غم در قلب انسان ظاهر می گردد.

و نتیجه اینکه اگر در قرآن مسائل عاطفی به قلب (همین عضو مخصوص) و مسائل عقلی به قلب - به معنی عقل یا مغز - نسبت داده شده، دلیل آن همان است که گفته شد.

آیه 8

* (آیه 8)-گروه سوم (منافقان) - اسلام در یک مقطع خاص تاریخی با گروهی روبه رو شد که نه اخلاص و شهامت برای ایمان آوردن داشتند و نه قدرت و جرأت بر مخالفت صریح

این گروه که قرآن از آنها به عنوان منافقین(1).یاد می کند و ما در فارسی از آن به دورو یا دو چهره تعبیر می کنیم - در صفوف مسلمانان واقعی نفوذ کرده بودند و از آنجا که ظاهر اسلامی داشتند، شناخت آنها مشکل بود، ولی قرآن نشانه های دقیقی برای شناسایی بیان می کند که خط باطنی آنها را مشخص می سازد و الگویی در این

1- 1 .منافق» از ماده موفق »، به معنی کانالها و نقب هایی است که زیر زمین می زنند تا برای استتار یا فرار از آن استفاده کنند

زمینه به دست مسلمانان برای همه قرون و اعصار می دهد. نخست تفسیری از نفاق دارد می گوید: «گروهی از مردم کسانی هستند که می گویند: به خدا و روز رستاخیز ایمان آورده ایم. در حالی که ایمان ندارند» (وَ مِنَ النّاسِ مَن یَقُولُ ءَامَنّا بِاللّهِ وَ بِالیَومِ الأَخِرِ وَ مَا هُم بِمُؤمِنِینَ).

آیه 9

* (آیه 9)-این عمل را نوعی زرنگی و به اصطلاح تاکتیک، حساب می کنند. می خواهند خدا و مؤمنان را فریب دهند» (یُخَادِعُونَ اللّهَ وَالّذِینَ ءَامَنُوا). «در حالی که جز خودشان را فریب نمی دهند، اما نمی فهمند» (وَ مَا یَخدَعُونَ إِلاّ أَنفُسَهُم وَمَا یَشعُرُونَ).

آیه 10

* (آیه 10)-سپس قرآن به این واقعیت اشاره می کند که نفاق بیماری است. دوگانگی جسم و روح یک نوع ناهماهنگی و از هم گسستگی است که حاکم بر وجود انسان می شود. می فرماید: «در دلهای آنها یک نوع بیماری است» (فِی قُلُوبِهِم مَرَضٌ).

از آنجا که در نظام آفرینش هرکس در مسیری قرار گرفت و وسائل آن را فراهم ساخت در همان مسیر به پیش می رود، قرآن می افزاید: «خداوند بر بیماری آنان افزوده» (فَزَادَهُمُ اللّهُ مَرَضًا).

و چون سرمایه اصلی منافقان دروغ است تا بتوانند تناقضها را که در زندگیشان دیده می شود با آن توجیه کنند، در پایان آیه می فرماید: «و به خاطر دروغهایی که می گفتند، عذاب دردناکی در انتظار آنهاست» (وَ لَهُم عَذَابٌ أَلِیمٌ بِمَا کَانُوا یَکذِبُونَ).

آیه 11

* (آیه 11)-سپس به ویژگیهای آنها اشاره می کند که نخستین آنها داعیة اصلاح طلبی است در حالی که مفسد واقعی همانها هستند. قرآن می فرماید: «و هنگامی که به آنان گفته شود در زمین فساد نکنید می گویند: ما فقط اصلاح کننده ایم (وَ إِذَا قِیلَ لَهُم لَا تُفسِدُوا فِی الأَرضِ قَالُوا إِنّمَا نَحنُ مُصلِحُونَ).

آیه 12

* (آیه 12)-قرآن می افزاید: «آگاه باشید! اینها همان مفسدانند؛ ولی نمی فهمند» (أَلَا إِنّهُم هُمُ المُفسِدُونَ وَ لَکِن لَا یَشعُرُونَ).

اصـرار آنها در راه نفاق و خو گرفتن با برنامه های زشت سـبب شـده که به تدریـج گمان کنند این برنامه ها مفید و اصـلاح طلبانه است. در گذشـته گفتیم که اگر گنـاه از حـد بگـذرد حس تشـخیص را از انسان می گیرد بلکه تشـخیص او را واژگونه می سازد و نا پاکی و آلودگی به صورت طبیعت ثانوی او در می آید.

آیه 13

* (آیه 13)-نشانه دیگر اینکه، خود را عاقل و هوشـیار و مؤمنان را سـفیه و ساده لوح و خوش باور می پندارند. قرآن می گوید: «و هنگامی که به آنـان گفته شود هماننـد (سـایر) مردم ایمـان بیاوریـد، می گوینـد: آیا همچون ابلهان ایمان بیاوریم؟!» (وَ إِذَا قِيلَ لَهُم ءَامِنُوا كَمَا ءَامَنَ النَّاسُ قَالُوأَنُؤمِنُ كَمَا ءَامَنَ السُّفَهَاءُ).

به این ترتیب، افراد حق طلب را که بـا مشاهـده آثـار حقـانیت در دعوت پیـامبر (ص) و محتوای تعلیمات او، سـر تعظیم فرو آورده انـد به سفاهت متهم می کند و شیطنت و دورویی و نفاق را دلیل بر هوش و درایت می شمرد.

آری در منطق آنها، عقل جایش را با سـفاهت عوض کرده است. بـدین رو قرآن می فرماید: «بدانید اینها همان ابلهانند ولی نمی دانند» (أَلَا إِنَّهُم هُمُ السُّفَهَاءُ وَلَكِن لَا يَعلَمُونَ).

آیا این سـفاهت نیست که انسان به جای تمرکز و وحدت شخصـیت، دوگانگی و چندگانگی را پذیرا گردد و استعداد و نیروی خود را در راه شیطنت و توطئه و تخریب به کار گیرد!!

آیه 14

* (آیه 14)-سومین نشانه این است که هر روز به رنگی در می آینـد و در میان هر جمعیتی با آنها هم صـدا می شونـد. قرآن می فرماید: «و هنگامی که افراد با ایمان را ملاقات می کنند، می گویند: ما ایمان آورده ایم، (وَ إِذَا لَقُوا الَّذِينَ ءَامَنُوا قَالُوا ءَامَنَّا).

ما از شما هستیم و پیرو یک مکتبیم، از جان و دل اسلام را پذیرا گشتیم.

ولی «هنگامی که با شیطانهای خود خلوت می کنند، می گویند: ما با شماییم»(وَ إِذَا خَلَوا إِلَى شَيَاطِينِهِم قَالُوا إِنَّا مَعَكُم).

و اگر می بینید در برابر مؤمنان اظهار ایمان می کنیم «ما فقط (آنها را مسخره می کنیم، (إِنَّمَا نَحنُ مُستَهزِءُونَ).

آیه 15

* (آیه 15)-سپس قرآن با لحنی قاطع می گوید: «خدا آنان را استهزا می کند(اللّهُ یَستَهزِئُ بِهِم). «و آنها را در طغیانشان نگه می دارد، تا سرگردان شوند» (وَ یَمُدُّهُم فِي طُغیَانِهِم یَعمَهُونَ).(1).

آیه 16

* (آیه 16)-این آیه سرنوشت شوم آنها را چنین بیان می کند: « آنان کسانی هستند که هدایت را به گمراهی فروخته اند، (أُولَئِكَ الَّذِینَ اشتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالهُدَیٰ).

به همین دلیل «تجارت آنها سودی نداده» (فَمَا رَبحَت تِجَارَتُهُم).

و هدایت نیافته اند» (وَ مَا کَانُوا مُهتَدِینَ).

دوگانگی شخصیت و تضاد برون و درون که صفت آشکار منافقان است، پدیده های گوناگونی در عمل و گفتار و رفتار فردی و اجتماعی آنها دارد که به خوبی می توان آن را شناخت.

نکته ها

1. وسعت معنی نفاق - نفاق به مفهوم خاص، صفت افراد بی ایمانی است که در صف مسلمانانند اما دل در گرو کفر دارند. تفاق معنی وسیعی دارد که هرگونه دوگانگی ظاهر و باطن ، گفتار و عمل را شامل می شود هر چند در افراد مؤمن باشد که ما از آن به عنوان رگه های نفاق نام می بریم. پیامبر (ص) در حدیثی فرمود: إسه خصلت است که در هر که باشند منافق است هرچند اهل روزه و نماز باشد و خود را مسلمان بداند: کسی که هرگاه به او اعتماد شود خیانت ورزد و هرگاه سخن گوید دروغ گوید و هرگاه وعده دهد خلف وعده کند. »

مسلما این گونه افراد رگه هایی از نفاق در وجودشان هست.

و درباره ریاکاران از امام صادق (ع) روایت شده است: «ریا و ظاهرسازی، درخت (شوم و تلخی) است که میوه ای جز شرک خفی ندارد و ریشه آن نفاق

1- 1 .یعمهونه از ماده زعمها، به معنی تردد و تحیر در کاری است و به معنی کوردلی که اثر آن سرگردانی می باشد نیز آمده است.

است.

2. فریب وجدان – آیه فوق اشاره روشنی به مساله فریب وجدان دارد. انسان منحرف و آلوده برای رهایی از سرزنش و مجازات وجدان، کم کم برای خود این باور را به وجود می آورد که عمل من نه تنها زشت و انحرافی نیست بلکه اصلاح و مبارزه با فساد است (إنّما نَحنُ مُصلحون)، تا با فریب وجدان، آسوده خاطر به اعمال خلاف خود ادامه دهد.

آیه 17

* (آیه 17)–دو مثال برای ترسیم حال منافقان – در مثال اول می گوید: « آنان [= منافقان همانند کسی هستند که آتشی افروخته» تا در بیابان تاریک، راه خود را پیدا کند (مَثَلُهُم کَمَثَلِ الّذِی استَوقَدَ نَارًا). «ولی هنگامی که آتش اطراف او را روشن ساخت، خداوند (طوفانی می فرستد و آن را خاموش می کند، و در تاریکی های وحشتناکی که چشم کار نمی کند، آنها را رها می سازد» (فَلَمّا أَضَاءَت مَا حَولَهُ ذَهَبَ اللّه بِنُورِ هِم وَ تَرَکَهُم فِی ظُلُمَاتٍ لَا یُبصِرُونَ).

فکر می کردند با این آتش مختصر و نور آن می توانند با ظلمتها به پیکار برخیزند اما طوفان بر می خیزد یا باران درشتی فرو می ریزد و یا بر اثر پایان گرفتن مواد آتش افروز، آتش به خاموشی می گراید و بار دیگر در تاریکی سرگردان می شوند.

این نور مختصر، با اشاره به فروغ وجدان و فطرت توحیدی است با اشاره به ایمان نخستین آنهاست که بر اثر تقلیدهای کورکورانه، تعصبهای غلط، لجاجتها و عداوتها، پرده های ظلمانی بر آن می افتد.

آیه 18

* (آیه 18)–سپس می افزاید: «آنها کران، گنگها و کورانند؛ لذا (از راه خطا) باز نمی گردند» (صُمٌّ بُکمٌ عُمیٌ فَهُم لَا یَرجِعُونَ).

تشبیه فوق این واقعیت را در زمینه نفاق روشن می سازد که نفاق و دورویی برای مدت طولانی نمی تواند مؤثر واقع شود، ممکن است منافقان برای مدت کوتاهی از مزایای اسلام و مصونیتهای مؤمنان برخوردار شوند و از رفاقت پنهانی با کفار نیز بهره گیرند ولی این امر همچون شعله ضعیف و کم دوامی که در بیابان تاریک

در معرض وزش طوفانهـاست، دیری نمی پایـد و سـرانجام چهره واقعی آشـکار می گردد و به جـای کسب مـوفقیت و محبـوبیت، منفور و مطرود خواهند شد.

آیه 19

* (آیه 19)-در مثال دوم، قرآن صـحنه زندگی آنها را به شکل دیگری ترسیم می نماید: شبی است تاریک، باران به شدت می بارد، از کرانه های افق برق پرنوری می جهـد، صـدای غرش مهیب رعد نزدیک است پرده های گوش را پاره کند، انسانی بی پناه در دل این دشت وسـیع سرگردان مانـده است، باران پرپشت بدن او را مرطوب ساخته، نه پناهگاهی دارد که به آن پناه برد و نه ظلمت اجازه می دهد گامی به سوی مقصـد بردارد. قرآن حال این مسافر سـرگردان را بازگو می کند می فرماید: «یا همچون بارانی از آسـمان که در شب تاریک همراه با رعد و برق و صاعقه (بر سر رهگذران ببارد» (أَوْكَصَيِبٍ مِنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَ رَعدٌ وَ بَرقٌ).

سپس می افزاید: «آنها از ترس مرگ، انگشتانشان را در گوشهای خود می گذارند تا صدای صاعقه را نشنوند» (يَجعَلُونَ أَصَابِعَهُم فِي ءَاذَانِهِم مِنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ المَوتِ).

فرماید: «و خداوند به کافران احاطه دارد و در قبضه قدرت او هستند (وَاللّهُ مُحِيطٌ بِالكَافِرِينَ).

آیه 20

* (آیه 20)-برقها پیاپی بر صـفحه آسـمان جسـتن می کنـد، روشـنایی خیره کننـده برق، نزدیک است چشـمانشان را بر باید» (يَكَادُ البَرقُ يَخطَفُ أَبصَارَهُم). ا

هر زمان که (برق جسـتن می کنـد و صـفحه بیابان را برای آنها روشن می سازد، (چنـد گامی در پرتو آن راه می رونـد؛ و چون خاموش می شود، توقف می کنند، (كُلَّمَا أَضَاءَ لَهُم مَشَوا فِيهِ وَ إِذَا أَظلَمَ عَلَيهِم قَامُوا).

هر آن ممکن است هدف صاعقه ای قرار گیرند و خاکستر شوند. حتی این خطر وجود دارد که غرش رعد، گوششان را پاره و نور خیره کننده برق چشـمشان را نابینا کنـد. «و اگر خـدا بخواهـد، گوش و چشم آنها را از بین می برد؛ چرا که خداوند بر هر چیز تواناست» (وَ لَو شَاءَ اللّهُ لَذَهَبَ بِسَمعِهِم وَ أَبصَارِهِم إِنّ اللّهَ عَلَى كُلِّ شَيءٍ قَدِيرٌ).

افسوس که به پناهگاه مطمئن ایمان پناه نبرده اند تا از شر صاعقه های مرگبار مجازات الهی و جهاد مسلحانه مسلمین نجات یابند.

در اینکه میان مثال دوم و اول در آیات فوق چه تفاوتی است، آیه اول (مثلهم کمثل الـذي ... اشاره به منافقانی است که در آغاز وارد صـف مؤمنان راستین شده بودند و ایمان آوردند اما ایمانشان پابرجا نبود و به نفاق گراییدند.ا

مثال دوم (أو کصیب من السماء ...) حال منافقانی را بازگو می کند که از آغاز در صف نفاق بودند و برای یک لحظه هم ایمان نیاوردند.

آیه 21

* (آیه 21)-این چنین خـدایی را بپرستید - بعد از شـرح حال پرهیزگاران، کافران و منافقان، این آیه خط سـعادت و نجات را که پیوسـتن به گروه اول است، مشـخص ساخته می گوید: «ای مردم، پروردگار خود را پرسـتش کنید؛ آن کس که شـما و کسانی را که پیش از شما بودند آفرید؛ تا پرهیزگار شوید» (يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِی خَلَقَكُم وَ الَّذِينَ مِن قَبلِكُم لَعَلَّكُم تَتَّقُونَ).

خطـاب «یا أیها الناس» (ای مردم) که در قرآن حـدود بیست بار تکرار شـده و یک خطاب جامع و عمومی است، نشان می دهـد که قرآن مخصوص نژاد و قبیله و طایفه و قشر خاصی نیست بلکه همگان را در این دعوت شرکت می دهد، همه را به پرستش خدای یگانه و مبارزه با شرک و انحراف از خط توحید دعوت می کند.

برای برانگیختن حس شکرگزاری مردم و جذب آنها به عبادت پروردگار، از نعمت آفرینش انسانها آغاز می کند که هم نشانه قدرت خداست و هم علم و حکمت او.

قابـل توجه اینکه نتیجه پرسـتش پروردگـار، تقوا و پرهیزگـاری است (لعلکم تتقون). بنابراین، عبادتهای ما چیزی بر جاه و جلال خـدا نمی افزاید همانگونه که ترک آنها چیزی از عظمت مقام او نمی کاهد. ان

آیه 22

* (آیه 22)-نعمت زمین و آسمان - در این آیه به قسمت دیگری از نعمتهای بزرگ خدا که می تواند انگیزه شکرگزاری باشد اشاره کرده می فرماید: «آن کس که زمین را بستر شما قرار داد» (اَلَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الأَرضَ فِرَاشًا).

امام سـجاد(ع) در تفسـیر آیه فوق فرمود: «خداوند، زمین را مناسب طبع شما قرار داد و موافق جسم شما، آن را گرم و سوزان نساخت تا از حرارتش بسوزیـد و سـرد نیافریـد تا منجمـد شویـد، آن را معطر قرار نـداد تا بوی آن به مغزتان آسـیب رسانـد و آن را بـد بو نیافریـد تا مایه هلاکتتان گردد، آن را همچون آب قرار نداد که در آن غرق شوید و سخت و محکم نیا فرید تا بتوانید در آن خانه و مسکن بنا کنید و مردگان را در آن دفن نمایید. آری، خداوند این گونه زمین را بستر استراحت شما قرار داد.»

سپس به نعمت آسمان می پردازد می گوید: «و آسمان [= جو زمین را همچون سقفی بالای سر شما قرار داد، (وَ السَّمَاءَ بِنَاءً).

واژه «سـماء» که در این آیه به آن اشاره شـده جو زمین است. یعنی قشـر هوای متراکمی که کره زمین را پوشانـده و طبق نظریه دانشـمندان، ضخامت آن چند صد کیلومتر است.

اگر این قشـر مخصوص هوا که همچون سقفی بلورین اطراف ما را احاطه کرده نبود، زمین پیوسته در معرض رگبار سنگهای پراکنده آسمانی بود و آرامش از مردم جهان سلب می شد.

سپس به نعمت باران پرداخته می گوید: «و از آسمان آبی فرو فرستاد» (وَ أَنزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً).

آبی حیات بخش و زندگی آفرین و مایه آبادیها و شالوده نعمتهای مادی.

سپس به انواع میوه هایی که از برکت باران و روزیهایی که نصـیب انسانها می شود اشاره کرده می گوید: «و به وسیله آن، میوه ها را پرورش داد؛ تا روزی شما باشد، (فَأَخرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزقًا لَکُم).

این برنامه الهی که از یک سو رحمت وسـیع خدا را بر همه بندگان مشـخص می کند و از سوی دیگر بیانگر قدرت اوست که چگونه از آب بی رنگ صـدها رنگ از میوه ها و دانه های غـذایی با خواص متفاوت برای انسانها و جانـداران دیگر آفریده، یکی از زنده ترین دلایل وجود اوست. از این رو می افزاید: «بنابراین، برای خدا همتایانی قرار ندهید، در حالی که می دانید به هیچ یک از آنها، نه شما را آفریده اند و نه

شما را روزی می دهند (فَلَا تَجعَلُوا لِلّهِ أَندَادًا وَ أَنتُم تَعلَمُونَ).

«أنداد» جمع «ند» به معنی چیزی است که از نظر گوهر و ذات شریک و شبیه چیز دیگری باشد.

بت پرستی در شکلهای مختلف - به طور کلی هر چه را در ردیف خدا، در زندگی مؤثر دانستن یک نوع شرک است.

ابن عباس مفسر معروف، می گوید: أنداد، همان شرک است که گاهی پنهان تر از حرکت مورچه بر سنگ سیاه در شب تاریک است. از جمله اینکه انسان بگوید: به خدا سوگند، به جان تو سوگند، به جان خودم سوگند ... (یعنی خدا و جان دوستش را در یک ردیف قرار بدهد و بگوید این سگ اگر دیشب نبود دزدان آمده بودند (پس نجات دهنده ما از دزدان این سگ است). یا به دوستش بگوید: هر چه خدا بخواهد و تو بخواهی. همه اینها بویی از شرک می دهد.

در تعبیرات عامیانه نیز بسیار می گویند اول خدا، دوم تو! باید قبول کرد که این گونه تعبیرات نیز مناسب یک انسان موحد کامل نیست.

آیه 23

* (آیه 23)-قرآن معجزه جاویدان - از آنجا که نفاق و کفر گاهی از عدم درک محتوای نبوت و اعجاز پیامبر (ص) سرچشمه می گیرد، در اینجا به معجزه جاویدان قرآن اشاره کرده می گوید: «و اگر درباره آنچه بر بنده خود [= پیامبر نازل کرده ایم، شک و تردید دارید (دست کم یک سوره همانند آن بیاورید» (وَ إِن كُنتُم فِي رَيبٍ مِمّا نَزّلنَا عَلَى عَبدِنَا فَأتُوا بِسُورَةٍ مِن مِثلِهِ).

به این ترتیب، قرآن همه منکران را به مبارزه با قرآن و همانند یک سوره مانند آن دعوت می کند؛ تا عجز آنها دلیلی بر اصالت این وحی آسمانی در رسالت الهی آورنده آن باشد.

سپس می گوید: تنها خودتان به این کار قیام نکنید «و گواهان خود را به غیر خدا - (برای این کار) فراخوانید اگر راست می گویید» (وَ ادعُوا شُهَدَاء كُم مِن دُونِ اللّهِ إِن كُنتُم صَادِقِينَ).

کلمه «شهداء» در اینجا اشاره به گواهانی است که آنها را در نفي رسالت

پیامبر (ص) کمک می کردند. جمله «من دون الله» اشاره به این است که، حتی اگر همه انسانها جز «الله» دست به دست هم بدهند برای اینکه یک سوره همانند سوره های قرآن بیاورند، قادر نخواهند بود.

جمله «إن کنتم صـادقین» برای تحریک منکران به قبول مبارزه است و مفهومش این است که اگر شـما از این کار عاجز هستیـد دلیل دروغ گویی شماست.

آیه 24

* (آیه 24)-در این آیه می گویـد: « پس اگر چنین نکنیـد که هرگز نخواهید کرد . از آتشـی بترسـید که هیزم آن، (بدنهای مردم (گنهکار) و سنگها [= بتها) است» (فَإِن لَم تَفعَلُوا وَ لَن تَفعَلُوا فَاتَّقُوا النّارَ الّتِي وَقُودُهَا االنّاسُ وَ الحِجَارَةُ).

و برای کافران، آماده شده است!» (أُعِدّت لِلکَافِرِینَ).

«وقود» به معنی آتشگیره است. یعنی ماده قابل اشتعال مانند هیزم.

و در اینکه منظور از «حجـارة » چیست، آنچه با ظاهر آیات فوق سازگارتر به نظر می رسـد این است که آتش دوزخ از درون خود انسانها و سنگها شـعله ور می شود. با توجه به این حقیقت که امروز ثابت شده همه اجسام جهان در درون خود آتشـی عظیم نهفته دارند، درک این معنی مشکل نیست.

در آیه 6 و 7 سوره همزه می خوانیم: «آتش برافروخته الهی است و آتشی که از دلها سر می زند .

نکته ها

1. چرا پیامبران به معجزه نیاز دارنـد. همان طور که از لفظ «معجزه » پیـداست، پیامبر بایـد قـدرت بر انجام اعمال خارق العاده ای داشـته باشـد که دیگران از انجـام آن عـاجز باشـند. پیامبری که دارای معجزه است، لازم است مردم را به مقابله به مثل دعوت کنـد. او بایـد نشانه درستی گفتار خود را معجزهٔ خویش معرفی نماید تا اگر دیگران می توانند همانند آن را بیاورند. این کار را در اصطلاح «تحدی » گویند.

2. قرآن معجزه جاودانی پیامبر اسـلام (ص) - از میان معجزاتی که از پیامبر اسلام (ص) صادر شده، قرآن برترین سند حقانیت اوست چرا که قرآن معجزه ای

گویا»، «جاودانی»، «جهانی» و «روحانی» است.

پیامبران پیشین می باید همراه معجزات خود باشند. در حقیقت، معجزات آنها زبان نداشت و گفتار پیامبران آن را تکمیل می کرد . این گفته در مورد معجزات دیگر پیامبر اسلام غیر از قرآن نیز صادق است . ولی قرآن یک معجزه گویاست نیازی به معرفی ندارد، خودش به سوی خود دعوت می کند، مخالفان را به مبارزه می خواند محکوم می سازد و از میدان مبارزه پیروز بیرون می آید. بدین رو، با گذشت قرنها از وفات پیامبر (ص) همانند زمان حیات او، به دعوت خود ادامه می دهد. هم دین است و هم معجزه، هم قانون است و هم سند قانون.

جاودانی و جهانی بودن – قرآن مرز زمان و مکان را در هم شکسته و همچنان به همان شکلی که 1400 سال قبل در محیط تاریک حجاز تجلی کرد، امروز بر ما تجلی می کند. پیداست هر چه رنگ زمان و مکان به خود نگیرد تا ابد و در سراسر جهان پیش خواهد رفت. روشن است که یک دین جهانی و جاودانی باید یک سند حقانیت جهانی و جاودانی هم در اختیار داشته باشد.

روحانی بودن قرآن – امور خارق العاده ای که از پیامبران پیشین به عنوان گواه صدق گفتار آنها دیده شده معمولا جنبه جسمانی داشته؛ زنده کردن مردگان، سخن گفتن نوزاد در گاهواره و ... همه جنبه جسمی دارند و چشم و گوش انسان را تسخیر می کنند ولی الفاظ قرآن که از حروف الفبا و کلمات معمولی ترکیب یافته، در اعماق دل و جان انسان نفوذ می کند، اندیشه ها را در برابر خود وادار به تعظیم می نماید. معجزه ای که تنها با افکار و ارواح انسانها سر و کار دارد، برتری چنین معجزه ای بر معجزات جسمانی احتیاج به توضیح ندارد.

آیه 25

* (آیه 25)–ویژگی نعمتهای بهشتی – از آنجا که در آیه قبل کافران و منکران قرآن به عذاب دردناکی تهدید شدند، در این آیه سرنوشت مؤمنان را بیان می کند تا ـ همانگونه که روش قرآن است . با مقابله این دو با هم حقیقت روشن شود. می فرماید: « به کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده اند، بشارت ده که باغهایی از بهشت برای آنهاست که نهرها از زیر درختانش جاری است» (وَ بَشِّرِ

الّذِينَ ءَامَنُوا وَ عَمِلُوا الصّالِحَاتِ أَنّ لَهُم جَنّاتٍ تَجرِي مِن تَختِهَا الأنهَارُ).

طراوت از آن بـاغی است که همیشه آب در اختیـار دارد، آبهـایی که متعلق به خود آن است و هرگز قطع نمی شود، و باغهای بهشت چنین است.ا

سپس ضـمن اشاره به میوه های گوناگون این باغها می گویـد: «هر زمان که میوه ای از آن، به آنان داده شود، می گویند: این همان است که قبلا به ما روزی داده شده بود، ولی اینها چقدر از آنها بهتر و عالی تر است (كُلّمَا رُزِقُوا مِن ثَمَرَةٍ رِزقًا قَالُوا هَذَا الّذِي رُزِقنَا مِن قَبلُ).

سپس می افزاید: «و میوه هایی که برای آنها آورده می شود، همه (از نظر خوبی و زیبایی یکسانند» (وَ أُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا).

چنان در درجه اعلا قرار دارند که نمی شود یکی را بر دیگری ترجیح داد.

آخرین نعمت بهشتی که در این آیه به آن اشاره شـده همسـران است. می فرمایـد: «و برای آنان همسـرانی پاک و پاکیزه است» (و لَهُم فِيهَا أزوَاجُ مُطَهّرَةٌ).

پاک از آلودگی هایی که در این جهان ممکن است داشته باشند، پاک از نظر روح و قلب و پاک از نظر جسم و تن.

در پایان آیه می فرماید: «و جاودانه در آن خواهند بود» (و هُم فيهَا خَالِدُون).

نکته ها:

1. همسـران پاک - تنها وصـفی که برای همسران بهشتی در این آیه بیان شده وصف «مطهرة» (پاک و پاکیزه) است. اشاره به اینکه اولین و مهم ترین شـرط همسـر، پاکی و پاکیزگی است. حدیث معروفی که از پیامبر (ص) نقل شده نیز این حقیقت را روشن می کند آنجا که می فرماید: «از گیاهان سرسبزی که بر مزبله ها می روید بپرهیزید!»

عرض کردند: ای پیامبر، منظور شما از این گیاهان چیست؟ ا فرمود: «زن زیبایی است که در خانوادهٔ آلوده ای پرورش یافته.» 2. نعمتهای مادی و معنوی در بهشت - گر چه در بسیاری از آیات قرآن سخن

از نعمتهـای مادی بهشت است ولی در کنار آن به نعمتهای معنوی مهم تری نیز اشاره شـده است. مثلا در آیه 72 سوره توبه می خوانیم: «خداونـد به مردان و زنـان با ایمان، باغهایی از بهشت وعـده داده که نهرها از زیر درختانش جاری است؛ جاودانه در آن خواهنـد مانـد؛ و مسـکنهای پـاکیزه ای در این بهشـتهای جـاودان (نصـیب آنها ساخته)؛ و (خشـنودی و رضای خـدا (از همه اینها) برتر است؛ و پیروزی بزرگ، همین است.

آیه 26

* (آیه 26)-شأن نزول: هنگامی که در آیات قرآن ملهایی به «باب» (مگس) و عنکبوت» نازل گردید، جمعی از مشرکان این موضوع را بهانه قرار داده زبان به انتقاد گشودند که این چگونه وحی آسمانی است که سخن از «عنکبوت» و «مگس» می گوید؟ آیه نازل شد.

تفسـیر: آیا خـدا هم مثال می زنـد - آیه می گوید: «خداوند از اینکه به موجودات ظاهر کوچکی مانند) پشه، و حتی کمتر از آن، مثال بزند شرم نمی کند »(إِنّ اللّه لَا یَستَحیِ أَن یَضرِبَ مَثَلًا مَا بَعُوضَةً فَمَا فَوقَهَا).

مثال وسـیله ای برای تجسم حقیقت است. گاهی که گوینده در مقام تحقیر و بیان ضـعف مدعیان است، بلاغت سخن ایجاب می کند که برای نشان دادن ضـعف آنها، موجود ضـعیفی را برای مثال انتخاب کند. مثلا در آیه 73 سوره حـج می خوانیم: «ای مردم، مثلی زده شده است، به آن گوش فرا دهید: کسانی را که غیر از خدا می خوانید، هرگز نمی توانند مگسی بیافرینند، هرچند برای این کار دست به دست هم دهنـد؛ و هر گاه مگس چیزی از آنها برباید، نمی تواننـد آن را باز پس گیرنـد. هم این طلب کننـدگان ناتواننـد، و هم آن مطلوبان (هم این عابدان، و هم آن معبودان).»

در اینکه منظور از «فمـا فوقهـا» (پشه یـا بالاـتر از آن چیست؟ مفسـران دو گونه تفسـیر کرده انـد. گروهی گفته انـد: منظور بالاتر از آن در کوچکی است زیرا در مقام بیان

کوچکی مثال است و برتری نیز از این نظر می باشد. مثل اینکه به کسـی بگوییم چرا برای یک تومان این همه زحمت می کشـی شـرم نمی کنی؟ او می گوید شرمی ندارد

من برای بالاتر از آن هم زحمت می کشم حتی برای یک ریال!ا

بعضـی دیگر گفته اند: مراد بالاتر از نظر بزرگی است. یعنی خداوند هم مثالهای کوچک را مطرح می کند و هم مثالهای بزرگ را – تفسیر اول مناسب تر به نظر می رسد.

سپس آیه می فرماید: « آنان که ایمان آورده اند، می دانند که آن، حقیقتی است از طرف پروردگارشان» (فَأَمّا الَّذِينَ ءَامنُوا فَيَعلَمُونَ أَنَّهُ الحَقُّ مِن رَبِّهِم).

آنها در پرتو ایمان و تقوا از لجاجت و عناد و کینه توزی با حق دورند.

و اما آنها که راه کفر را پیموده اند این موضوع را بهانه کرده) می گویند: منظور خداوند از این مل چه بوده است؟! (آری، خدا جمع زیادی را با آن گمراه و گروه بسیاری را هدایت می کنند، (وَ أَمّا الّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَا أَرَادَ اللّهُ بَهَذَا مَثَلًا يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَ يَهدِي بِهِ كَثِيرًا).

خداوند می فرماید: «ولی تنها فاسقان را با آن گمراه می سازد، (وَ مَا يُضِلُّ بِهِ إِلّا الفَاسِقِينَ).

منظور از « فاسـقین کسانی هستند که از راه و رسم عبودیت و بندگی پا بیرون نهاده اند زیرا و فسق» از نظر لغت به معنی خارج شدن هسته از درون خرما است سپس در این معنی توسعه داده شده و به کسانی که از جاده بندگی خداوند بیرون می روند اطلاق شده است.

هدایت و اضلال الهی – به شهادت آیات متعددی از قرآن «هدایت» به معنی فراهم آوردن وسائل سعادت و «اضلال» به معنی از بین بردن زمینه های مساعد است بدون اینکه جنبه اجباری به خود بگیرد.

این فراهم ساختن اسـباب که نام آن را توفیق می گذاریم، یا برهم زدن اسباب که نام آن را سلب توفیق می گذاریم، نتیجه اعمال انسانهاست که این امور را در پی دارد. بنابراین اگر خداونـد به کسانی توفیق هـدایت می دهد یا از کسانی توفیق را سـلب می کند نتیجه اعمال خودشان است.

آیه 27

* (آیه 27)–زیانکاران واقعی – از آنجا که در آیه قبل سخن از اضلال فاسقان

بود، در این آیه با ذکر سه صفت فاسقان را معرفی می کند: .

1 . «کسانی هستند که پیمان خدا را، پس از محکم ساختن آن، می شکننده «الَّذِينَ يَنقُضُونَ عَهدَ اللّهِ مِن بَعدِ مِيثَاقِهِ).

در واقع انسانها پیمانهای مختلفی با خدا بسته اند. پیمان توحید و خداشناسی، پیمان عدم تبعیت از شیطان و هوای نفس؛ فاسقان این پیمانها را شکسته و از خواسته های دل و شیطان پیروی می کنند.

این پیمان کجا و چگونه بسته شد . خداوند هر موهبتی به انسان ارزانی می دارد، همراه آن پیمانی با زبان آفرینش از او می گیرد. به او چشم می دهد یعنی با این چشم حقایق را ببین ، گوش می دهد یعنی صدای حق را بشنو.... به این ترتیب هرگاه انسان از آنچه در درون فطرت اوست بهره نگیرد، یا از نیروهای خداداد در مسیر خطا استفاده کند، پیمان خدا را شکسته است. آری فاسقان همه یا قسمتی از این پیمانهای فطری الهی را زیر پا می گذارند.

2. «و پیوندهایی را که خدا دستور داده برقرار سازند، قطع نموده» (وَ يَقطَعُونَ مَا أَمَرَ اللّهُ بِهِ أَن يُوصَلَ).

این پیوندها شامل پیوند خویشاوندی، پیوند دوستی، پیوندهای اجتماعی، ارتباط با رهبران الهی و رابطه با خداست.

3. «و در روی زمین فساد می کنند» (وَ يُفسِدُونَ فِي الأَرضِ). در پایان آیه می گوید: «اینها زیانکارانند» (أُولَئِكَ هُمُ الخَاسِرُونَ).

چه زیانی از این برتر که انسان سرمایه های مادی و معنوی خود را در طریق فنا و نیستی و بدبختی به کار برد؟

اهمیت صله رحم در اسلام – آیه فوق از احترام به پیوندهای الهی سخن می گفت که پیوند خویشاوندی یک مصداق روشن آن است.

اسلام نسبت به صله رحم و کمک و حمایت و محبت نسبت به خویشاوندان اهمیت فوق العاده ای قائل شده است و قطع رحم و بریدن رابطه از خویشاوندان و بستگان را به شدت نهی کرده است. زشتی وگناه قطع رحم به حدی است که امام

سجاد (ع) به فرزنـدش نصـیحت می کنـد می فرمایـد: «بپرهیز از معاشـرت با کسـی که قطع رحم کرده که قرآن او را دور از رحمت خـدا شمرده است.» ا ان

آیه 28

* (آیه 28)-نعمت اسرار آمیز حیات - قرآن دلایلی را که در گذشته (آیه 21 و 22 همین سوره در زمینه شناخت خدا ذکر کرده بود تکمیل می کند. در اینجا برای اثبات وجود خدا از نقطه ای آغاز کرده که برای کسـی جای انکار باقی نمی گذارد و آن مسأله حیات و زندگی است. می فرمایـد: «چگونه به خداونـد کافر می شویـد؟! در حالی که شـما مردگان (و اجسام بی روحی) بودیـد، و او شـما را زنـده کرد» (کَیفَ تکفُرُونَ بِاللّهِ وَکُنتُم أَموَاتًا فَأَحیَاکُم).

قرآن یادآوری می کنـد که قبل از این، شـما اجسام بی روحی بودید، اکنون دارای نعمت حیات و هستی می باشـید، اعضا و دسـتگاههای مختلف، حواس و ادراک به شـما داده است. این مسأله اسـرارآمیز که افکار دانشمندان و کوششهایشان از درك آن عاجز مانده، بزرگ ترین سند اثبات وجود خداست.

بعـد از یاد آوری نعمت حیات، دلیل آشـکار دیگری را یادآور می شود و آن مسأله مرگ است. می گویـد: «سـپس شـما را می میراند» (ثُمّ یُمِیتُکُم).

آری آفریننـده حیـات همان آفریننـده مرگ است چنانکه در آیه 2 سوره ملـك می خوانیم: «آن کس که مرگ و حیـات را آفریـد تـا شـما را بیازماید.»

قرآن بعـد از ذکر دو دلیل روشن بر وجود خدا، به ذکر مسأله معاد و زنده شدن پس از مرگ پرداخته می گوید: «و بار دیگر شـما را زنده می کند» (ثُمّ یُحیِیکُم).

البته زنـدگی پس از مرگ جای تعجب نیست و با توجه به دلیل اول - یعنی اعطای حیات به موجود بی جان - پذیرفتن اعطای حیات پس از متلاشـی شـدن بـدن، نه تنها کار مشـکلی نیست بلکه از نخستین بار آسان تر است، هرچنـد آسان و مشـکل برای وجودی که قـدرتش بی انتهاست مفهومی ندارد.

و در پایان آیه می گوید: «سپس به سوی او بازگردانده می شوید، (ثُمّ إِلَیهِ تُرجَعُونَ).

مقصود از رجوع به سوی پروردگار، بازگشت به سوی نعمتهای خداوند

می باشد. یعنی در روز رستاخیز به نعمتهای خداوند بازگردانده می شوید.

آیه 29

* (آیه 29)-پس از ذکر نعمت حیات و اشاره به مسأله مبـدأ و معاد، به یکی دیگر از نعمتهای خداونـد اشاره کرده می گوید: «او (خدایی) است که همه آنچه را از نعمتها) در زمین وجود دارد برای شما آفرید» (هُوَ الَّذِی خَلَقَ لَکُم مَا فِب الأَرضِ جَمیعًا).

به این ترتیب، ارزش وجودی انسانها و سروری آنان را نسبت به همه موجودات زمینی مشخص می کند. ا

در قرآن آیات فراوانی می یابیم که انسان را هدف نهایی آفرینش موجودات جهان معرفی می کند.

بار دیگر به دلایل توحید بازمی گردد می گوید: « سـپس به آسـمان پرداخت؛ و آنها را به صورت هفت آسمان مرتب نمود؛ و او به هر چیز آگاه است» (ثُمّ استَوَی إِلَی السّمَاءِ فَسَوّیهُنّ سَمَوَاتٍ وَ هُوَ بِکُلّ شَیءٍ عَلِیمُ).

جمله «استوی» از ماده «استواء» به معنی تسلط و احاطه کامل و قدرت بر خلقت و تدبیر است.

مقصود از آسمانهای هفتگانه معنی واقعی آسمانهای هفتگانه است. از آیات قرآن استفاده می شود که کرات و ثوابت و سیاراتی را که ما می بینیم همه جزء آسـمان اول است و شـش عالم دیگر وجود دارد که از دسترس دیـد ما و ابزارهای علمی امروز بیرون است و مجموع هفت عالم را به عنوان هفت آسـمان تشکیل می دهند. شاهد این سخن آیه 12 سورة فصلت است که می گوید: «و آسمان پایین را با چراغهایی [= ستارگان زینت بخشیدیم.»

اما اینکه گفتیم شـش آسمان دیگر برای ما مجهول است و شاید علوم در آینده از روی آن پرده بردارد، به این دلیل است که علوم ناقص بشر به هر نسبت که پیش می رود از عجایب آفرینش تازه هایی را به دست می آورد.

آیه 30

* (آیه 30)-انسان نماینده خدا در زمین - در آیات گذشته خواندیم که خدا مواهب زمین را برای انسان آفریده است. در این سلسله آیات که از آیه 30 شروع

و به آیه 39 پایان می یابد، سه مطلب اساسی مطرح شده است:

.. خبر دادن پروردگار به فرشتگان راجع به خلافت و سرپرستی انسان در زمین و گفت و گویی که آنها با خداوند داشته اند.

2. دستور خضوع و تعظیم فرشتگان در برابر نخستین انسان.

3. تشریح وضع آدم و زندگی او در بهشت و حوادثی که منجر به خروج او از بهشت گردید سپس توبة آدم و زندگی او و فرزندانش در زمین.

این آیه از نخستین مرحله سخن می گوید. خواست خداوند چنین بود که در روی زمین موجودی بیافریند که نماینده او باشد، صفاتش پرتوی از صفات پروردگار و مقام و شخصیتش برتر از فرشتگان

نخست می گوید: به خاطر بیاور «هنگامی را که پروردگارت به فرشتگان گفت: من در روی زمین، جانشینی نماینده ای قرار خواهم داد» (وَإِذ قَالَ رَبُّكَ لِلمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلُ فِي الأَرضِ خَلِيَفَه).

خلیفه» به معنی جانشین است. در اینکه منظور از آن در اینجا جانشین چه کسی و چه چیزی است، همانگونه که بسیاری از محققان پذیرفته اند، مقصود خلافت الهی و نمایندگی خدا در زمین است. سؤالی که بعد از این فرشتگان می کنند و می گویند نسل آدم ممکن است مبدأ فساد و خونریزی شود و ما تسبیح و تقدیس تو می کنیم، متناسب همین معنی است چراکه نمایندگی خدا در زمین با این کارها سازگار نیست.

خدا می خواست موجودی بیافریند که گل سرسبد عالم هستی باشد و شایسته مقام خلافت الهی و نماینده «الله» در زمین گردد.

سپس آیه مورد بحث می افزاید: فرشتگان به عنوان سؤال برای درک حقیقت، گفتند: (پروردگارا!) آیا کسی را در آن قرار می دهی که فساد و خونریزی کند؟!» (قَالُوا أَتَجعَلُ فِيهَا مَن يُفسِدُ فِيهَا وَ يَسفِكُ الدِّمَاءَ).

زیرا موجودات زمینی دیگر، که قبل از این آدم وجود داشتند نیز به فساد و خونریزی آلوده شدند. اگر هدف از آفرینش انسان عبادت است، «تسبیح و حمد تو

را به جا می آوریم و تو را تقدیس می کنیم» (وَ نَحنُ نُسَبّحُ بِحَمدِکَ وَ نُقَدِّسُ لَکَ).

خداوند در اینجا پاسخی داد که توضیح آن در مراحل بعد آشکار گردید. « فرمود: من حقایقی را می دانم که شما نمی دانید» (قَالَ إِنِّي أَعلَمُ مَا لَا تَعلَمُونَ).

آنها فکر می کردند اگر هدف عبودیت و بندگی است که ما مصداق کامل آن هستیم، همواره غرق در عبادتیم و از همه کس سزاوارتر به خلافت! بی خبر از اینکه عبادت آنها با توجه به اینکه شهوت و غضب و خواستهای گوناگون در وجودشان راه ندارد، با عبادت و بندگی انسان که امیال و شهوات او را احاطه کرده و شیطان از هر سو او را وسوسه می کند، تفاوت فراوانی دارد.

آنها چه می دانستند که از نسل این آدم، پیامبرانی همچون محمد و ابراهیم و نوح و موسی و عیسی و ائمه اهل بیت (ع) و بندگان صالح و شهیدان جانباز و مردان و زنانی که همه هستی خود را عاشقانه در راه خدا می دهند، قدم به عرصه وجود خواهند گذاشت. افرادی که گاه یک ساعت تفکر آنها برابر با سالها عبادت فرشتگان است.

آیه 31

* (آیه 31)-فرشتگان در بوته آزمایش - آدم به لطف پروردگار دارای استعداد فوق العاده ای برای درک حقایق هستی بود. خداوند این استعداد او را به فعلیت رسانید و به گفته قرآن «سپس علم اسماء -علم اسرار آفرینش و نامگذاری موجودات را همگی به آدم آموخت» (وَ عَلَّمَ ءَادَمَ الأَسمَاءَ کُلَّهَا).

و این آگاهی از علوم مربوط به جهان آفرینش و اسرار و خواص مختلف موجودات عالم هستی، افتخار بزرگی برای آدم بود.

در حدیثی آمده که از امام صادق (ع) درباره این آیه سؤال کردند. فرمود: منظور زمینها، کوه ها، دره ها و بستر رودخانه ها و تمامی موجودات) می باشد.» سپس امام (ع) به فرشی که زیر پایش گسترده بود نظری افکند فرمود: «حتی این فرش هم از اموری بوده که خدا به آدم تعلیم داد.»

همچنین استعداد نامگذاری اشیا را به او ارزانی داشت تا بتواند اشیا را نامگذاری کند و در مورد احتیاج با ذکر نام آنها را بخواند.

بعد آنها را به فرشـتگان عرضه داشت و فرمود: اگر راست می گویید، اسامی اینها را به من خبر دهید (ثُمّ عَرَضهُم عَلَى المَلَائِكَةِ فَقَالَ أَنبِؤُنِى بِأَسمَاءِ هَؤُلَاءِ إِن كُنتُم صَادِقِينَ).

آیه 32

* (آیه 32)-فرشـتگان که دارای چنان احاطه علمی نبودند، در برابر این آزمایش فرو ماندند. بدین رو عرض کردند: منزهی تو! ما چیزی جز آنچه به ما تعلیم داده ای، نمی دانیم» (قَالُوا سُبحَانَكَ لَا عِلمَ لَنَا إِلّا مَا عَلّمتَنَا)

تو دانا و حکیمی» (إِنّكَ أَنتَ العَلِيمُ الحَكِيمُ).

آیه 33

* (آیه 33)-در اینجا نوبت به آدم رسید که در حضور فرشتگان اسامی موجودات و اسرارشان را شرح دهد. «(خداوند) فرمود: ای آدم! آنان را از اسامی و اسرار) این موجودات آگاه کن» (قَالَ يَا ءَادَمُ بِأَسمَائِهِم).

هنگامی که آنان را آگاه کرد (خداوند) فرمود: آیا به شـما نگفتم که من، غیب آسمانها و زمین را می دانم؟ و نیز می دانم آنچه را شما آشکار می کنید، و آنچه را پنهان می داشتید» (فَلَمّا أَنبَأَهُم بِأَسـمَائِهِم قَالَ أَلم أَقُل لَكُم إِنّي أَعلَمُ غَيبَ السّمَوَاتِ وَالأَرضِ وَ أَعلَمُ مَا تُبدُونَ وَ مَا كُنتُم تَكتُمُونَ).

در اینجا فرشتگان در برابر معلومات وسیع این انسان سر تسلیم فرود آوردند و بر آنها آشکار شد که لایق خلافت زمین تنها اوست.

در اینکه خداونـد چگونه این علوم را به آدم تعلیم نمود، باید بگوییم تعلیم در اینجا جنبه تکوینی داشت. یعنی خدا این آگاهی را در نهاد و سرشت آدم قرار داده بود و در مدت کوتاهی آن را بارور ساخت.

اطلاق واژه «تعلیم» در قرآن به تعلیم تکوینی، در جای دیگر نیز آمده است. در آیه 4 سورة الرحمن می فرماید: «علمه البیان» (به او بیان را آموخت.) این تعلیم را خداوند در مکتب آفرینش به انسان داده و معنی آن استعداد ویژگی فطری است که در نهاد انسانها قرار داده تا بتوانند سخن بگویند.

اکنون این سؤال پیش می آید که اگر این علوم را به فرشـتگان نیز تعلیم می نمود آنها همین فضـیلت آدم را پیدا می کردند. باید توجه داشت که ملائکه

آفرینش خاصی داشتند که استعداد فراگیری این همه علوم در آنها نبود بلکه برای هدف دیگری آفریده شده بودند. فرشتگان بعد از این آزمایش واقعیت را دریافتند و پذیرفتند گرچه در آغاز فکر می کردند برای این هدف نیز آمادگی دارند ولی خداوند با آزمایش علم اسماء تفاوت آنها را با آدم روشن ساخت.

آیه 34

* (آیه 34)-آدم در بهشت - قرآن در تعقیب بحثهای گذشته پیرامون مقام و عظمت انسان به فصل دیگری از این بحث پرداخته می گوید: «و (یا دکن) هنگامی را که به فرشتگان گفتیم: برای آدم سجده و خضوع کنید، (وَ إِذْ قُلنَا لِلمَلَائِکَةِ اسجُدُوا لِأٰدَمَ). «همگی سجده کردند جز ابلیس که سر باز زد و تکبر ورزید» (فَسَجَدُوا إِلّا إِبلِیسَ أَبٰی وَاستَکبَرَ).

او استکبار کرد «و (به خاطر نافرمانی و تکبرش) از کافران شد (وَ کَانَ مِنَ الکَافِرِینَ).

آیه فوق سند زنده و گواه روشنی بر شرافت انسان و عظمت مقام اوست که پس از تکمیل خلقتش تمام فرشتگان مأمور می شوند در برابر این آفرینش بزرگ سر تعظیم فرود آورند. به راستی کسی که لایق مقام خلافت الهی و نمایندگی او در زمین است شایسته هر نوع احترامی است.

اما در برابر انسانی که چند فرمول علمی را می داند چه اندازه کرنش می کنیم، پس چگونه است حال نخستین انسان با آن معلومات سرشار از جهان هستی.

نکته ها:

.. چرا ابلیس مخالفت کرد - میدانیم «شیطان» اسم جنس است شامل نخستین شیطان و همه شیطانها می شود ولی «ابلیس» اسم خاص است و اشاره به شیطانی است که اغواگر آدم شد. او به طبق صریح آیات قرآن از جنس فرشتگان نبود بلکه در صف آنها قرار داشت. او از طایفه جن بود که مخلوق مادی است.

انگیزه او در این مخالفت، کبر و غرور و تعصب خاصی بود که بر فکرش چیره شد. او می پنداشت که از آدم برتر است و علت کفر او نیز همین بود که فرمان

حکیمـانه پروردگـار را نـادرست شـمرد. نه تنهـا عملاـ عصـیان کرد از نظر اعتقـاد نیز معـترض بود. به این ترتیب خودبینی و خودخواهی، محصول یک عمر ایمان و عبادت او را بر باد داد و آتش به خرمن هستی او افکند. کبر و غرور از این آثار بسیار دارد.

جمله «کان من الکافرین » نشان می دهد که او قبل از این فرمان نیز خط خود را از مسـیر فرشتگان و اطاعت فرمان پروردگار جدا کرده بود و فکر استکبار در سر می پروراند.

2. آیا سـجده برای خدا بود یا آدم - بی شک «سجده» به معنی « پرستش» برای خداست و معنی توحید عبادت همین است که غیر از خدا را پرسـتش نکنیم. بنابراین جای تردید نخواهد بود که فرشتگان برای آدم سجدهٔ پرستش نکردند بلکه سجده برای خدا بود و به خاطر آفرینش چنین موجود شگرفی. یا اینکه برای آدم سجده کردند اما سجده به معنی «خضوع نه پرستش.

از امام علی بن موسـی الرضا(ع) روایت شده است: «سـجده فرشـتگان، پرستش خداوند از یک سو و اکرام و احترام آدم از سوی دیگر بود چرا که ما در صلب آدم بودیم.

آیه 35

* (آیه 35)-بعد از این ماجرا و ماجرای آزمایش فرشـتگان، به آدم دسـتور داده شد او و همسرش در بهشت سکنی گزینند. قرآن می فرماید: «و گفتیم تو ای آدم! با همسـرت در بهشت سـکونت کن و از نعمتهای آن، از هرجا می خواهیـد، گوارا بخورید» (وَ قُلنَا یَا ءَادَمُ اسـکُن أَنتَ وَزَوجُكَ الجَنّةَ وَ کُلَا مِنهَا رَغَدًا حَیثُ شِئتُمَا).(1).

«(اتا) نزدیک این درخت نشوید؛ که از ستمگران خواهید شد» (وَ لاتقربا هذه الشجرة فتکونا من الظالمین).

از آیات قرآن استفاده می شود که آدم برای زندگی روی زمین آفریده شده بود

1- 1 .«رغـد» به معنی فراوان، گسترده و گوارا است. جمله حیث شـئتمان اشـاره به این است که از هر جای بهشت یا از هر نوع از میوه ها که میل داشتید استفاده کنید.

ولی در آغاز، خداوند او را در بهشت که یکی از باغهای پرنعمت این جهان بود، ساکن نمود.

شاید علت این بوده که آدم با زندگی کردن روی زمین آشنایی نداشت و تحمل زحمتهای آن بدون مقدمه برای او مشکل بود. او در این محیط باید تکامل یابد و بداند زندگی روی زمین همراه با برنامه ها و تکالیف و مسؤولیتهاست که انجام صحیح آنها باعث سعادت و تکامل و بقای نعمت و سر باز زدن از آن سبب رنج و ناراحتی است.

این یک سلسله تعلیمات لازم بود که باید فرا گیرد و با داشتن این آمادگی به روی زمین قدم بگذارد.

آیه 36

* (آیه 36)-در اینجا «آدم» در برابر فرمان الهی درباره خودداری از درخت ممنوع قرار گرفت ولی شیطان اغواگر که سوگند یاد کرده بود که دست از گمراه کردن آدم و فرزندانش برندارد، به وسوسه گری مشغول شد. قرآن می فرماید: « پس شیطان موجب لغزش آنها از بهشت شد؛ و آنان را از آنچه در آن بودند، بیرون کرد (فَأَزَلَّهُمَا الشَّيطَانُ عَنهَا فَأَخرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ).

آری از بهشتی که کانون آرامش و آسایش و دور از درد و رنج بود، بر اثر فریب شیطان اخراج شدند.

قرآن می فرماید: «و (در این هنگام به آنها گفتیم: همگی (به زمین فرود آیید، در حالی که بعضی دشمن دیگری خواهید بود» (وَ قُلنَا اهبِطُوا بَعضُكُم لِبَعضٍ عَدُوٌّ).

منظور از هبوط ونزول آدم به زمین، نزول مقامی است نه مکانی. یعنی از مقام ارجمند خود و از آن بهشت سرسبز پایین آمد.

و برای شما در زمین، تا مدت معینی قرارگاه و وسیله بهره برداری خواهد بود» (وَ لَكُم فِي الأَرضِ مُستَقَرٌّ وَ مَتَاعٌ إِلَى حِينٍ).

آدم متوجه شد راستی به خویشتن ستم کرده و از محیط آرام و پرنعمت بهشت، به خاطر تسلیم شدن در برابر وسوسه های شیطان بیرون رانده شده.

درست است که آدم معصوم از گناه بود ولی هرگاه ترک أولی از پیامبر سرزند،

خداونـد نسـبت به او سـخت می گیرد هماننـد گنـاهی که از افراد عـادی سـر بزنـد. و این جریمه سـنگینی بود که آدم در برابر آن نا فرمانی پرداخت.

نکته ها:

.. بهشت آدم کـدام بهشت بود – ظـاهر این است که بهشت موعود نیکـان و پاکـان نبود بلکه یکی از باغهای پرنعمت و روح افزای یکی از مناطق سـرسبز زمین بوده است زیرا بهشت موعود قیامت نعمت جاودانی است که در آیات بسـیاری از قرآن به جاودانگی آن اشاره شـده و بیرون رفتن از آن ممکن نیست. دوم اینکه ابلیس آلوده و بی ایمان را در آن بهشت راهی نخواهد بود. سوم اینکه در روایاتی که از سوی اهل بیت (ع) به ما رسیده این موضوع صریحا آمده است.

یکی از راویان حـدیث می گوید: از امام صادق (ع) راجع به بهشت آدم پرسـیدم. امام (ع) فرمود: «باغی از باغهای دنیا بود که خورشـید و ماه بر آن می تابید و اگر بهشت جاودان بود هرگز آدم از آن رانده نمی شد.»

2. مقصود از شـیطان در قرآن چیست – واژه «شـیطان» از ماده «شـطن» گرفته شده و شاطن به معنی خبیث و پست آمده است. شیطان به موجود سرکش و متمرد اطلاق می شود اعم از انسان یا جن و یا جنبندگان دیگر و به معنی روح شریر و دور از حق نیز آمده است.

باید دانست که «شیطان» به هر موجود موذی و منحرف کننده و طاغی و سرکش، خواه انسانی یا غیرانسانی می گویند و ابلیس نام آن شیطان است که آدم را فریب داد و اکنون با لشکر و جنود خود در کمین آدمیان است.

از موارد اسـتعمال این کلمه در قرآن نیز بر می آید که شـیطان به موجود موذی و مضر گفته می شود. موجودی که از راه راست برکنار بوده و درصـدد آزار دیگران است. موجودی که سـعی می کنـد ایجاد دودسـتگی نمایـد و اختلاف و فساد ایجاد کند. در آیه 91 سوره مائده می فرماید: «شیطان می خواهد در میان شما عداوت و کینه ایجاد کند.

از طرفی می بینیم که در قرآن نیز شیطان به موجود خاصی اطلاق نشده بلکه به انسانهای شرور و مفسد نیز اطلاق گردیده است. در آیه 112 سوره انعام می فرماید: «این چنین در برابر هر پیامبری، دشمنی از شیاطین انس وجن قرار دادیم.

3. خدا چرا شیطان را آفرید . اگر شیطان موجود اغواگر است چرا آفریده شد و فلسفه وجود او چیست؟ خداوند شیطان را، شیطان نیافرید. به این دلیل که سالها همنشین فرشتگان و برفطرت پاک بود سپس از آزادی سوء استفاده کرد و بنای طغیان و سرکشی گذارد.

دوم اینکه از نظر سازمان آفرینش، وجود شیطان برای افراد با ایمان و کسانی که می خواهند راه حق را بپویند زیانبخش نیست بلکه وسیله پیشرفت و تکامل است چه اینکه پیشرفت و ترقی و تکامل، همواره در میان تضادها صورت می گیرد.

آیه 37

* (آیه 37)-بازگشت آدم به سوی خدا - بعد از ماجرای وسوسه ابلیس و دستور خروج آدم از بهشت، آدم به فکر جبران خطای خویش افتاد و با تمام جان و دل متوجه پروردگار شد. لطف خدا به یاری او شتافت و چنانکه قرآن در این آیه می گوید: « سپس آدم از پروردگارش کلماتی دریافت داشت؛ (و با آنها توبه کرد.) و خداوند توبه او را پذیرفت» (فَتَلَقّی ءَادَمُ مِن رَبِّهِ کَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَیهِ).

چرا که او توبه پذیر و مهربان است» (إِنّهُ هُوَ التّوَّابُ الرّحِیمُ).

توبه» به معنی بازگشت است و در لسان قرآن به معنی بازگشت از گناه می آید زیرا هر گناهکاری در حقیقت از پروردگارش فرار کرده، هنگامی که توبه می کند به سوی او باز می گردد.

خداوند نیز در حالت عصیان بندگان، گویی از آنها روی گردان می شود، هنگامی که خداوند به توبه توصیف می شود، مفهومش این است که نظر لطف و رحمت و محبتش را به آنها باز می گرداند.

معروف این است که «کلمات» و سخنانی را که خدا برای توبه به آدم تعلیم داد، جملات سوره اعراف آیه 23 می باشد. «گفتند: پروردگارا! ما به خویشتن ستم

کردیم؛ و اگر ما را نبخشی و بر ما رحم نکنی، از زیانکاران خواهیم بود.»

بعضی گفته اند منظور از کلمات، این دعا بوده است:

اللّهمّ لا إله إلا أنت سبحانك و بحمدك ربّ إني ظلمتُ نفسي فاغفر لي إنك خير الغافرين.

اللهمّ لا إله إلا أنت سبحانك و بحمدك ربّ إني ظلمتُ نفسي فارحمني إنك خير الراحمين.

اللهمّ لا إله إلا أنت سبحانك و بحمدك ربّ إني ظلمتُ نفسي فتب على إنّكَ

أنت التواب الرحيم

در روایات متعددی که از طریق اهل بیت (ع) وارد شده می خوانیم که مقصود از «کلمات» تعلیم اسماء بهترین مخلوقات خدا یعنی محمد و علی و فاطمه و حسن و حسین (ع) بوده است. آدم با توسل به این کلمات از درگاه خداوند تقاضای بخشش نمود و خدا او را بخشید.

تفسیرهای فوق منافاتی با هم ندارند.

آیه 38

* (آیه 38)-توبه آدم پذیرفته شد ولی اثر وضعی کار او که هبوط به زمین بود، تغییر نیافت. قرآن می فرماید: «گفتیم: همگی از آن، فرود آیید! هرگاه هدایتی از طرف من برای شما آمد، کسانی که از آن پیروی کنند، نه ترسی بر آنهاست، و نه غمگین شوند»(قُلنَا اهبِطُوا مِنهَا جَمِيعًا فإِمّا يَأْتِيَنّكُم مِنّى هُدًى فَمَن تَبِعَ هُدَاىَ فَلَا خَوفُ عَلَيهِم وَ لَا هُم يَحزَنُونَ).

آیه 39

* (آیه 39)-و کسانی که کافر شدند، و آیات ما را دروغ پنداشتند اهل دوزخند؛ و همیشه در آن خواهند بود، (وَالّذِينَ كَفَرُوا وَكَذّبُوا بِئَايَاتِنَا أُولَئِكَ أَصحَابُ النّارِ هُم فِيهَا خَالِدُونَ).

آیه 40

* (آیه 40)-یاد نعمتهای خدا - از آنجا که داستان نجات بنی اسرائیل از چنگال فرعونیان و خلافت آنها در زمین سپس فراموش کردن پیمان الهی و گرفتار شدن به رنج و بدبختی شباهت زیادی به داستان آدم دارد، خداوند در این آیه روی سخن را به بنی اسرائیل کرده می گوید: «ای فرزندان اسرائیل، نعمت مرا، که به شما ارزانی

داشـتم به یاد آورید و به پیمانی که با من بسته اید وفا کنید تا من نیز به پیمان شما وفا کنم، و در راه انجام وظیفه و عمل به پیمانها) تنها از من بترسید!» (یَا بَنِي إِسرَائِیلَ اذکُرُوا نِعمَتِيَ الَّتِي أَنعَمتُ عَلَیکُم وَ أَوفِ بِعَهدِی أوف بِعَهدِکُم وَ إِیَّایَ فَارهَبُونِ).(1).

در حقیقت، این سه دستور (یادآوری نعمتهای الهی، وفای به عهد پروردگار و نافرمانی او) اساس تمام برنامه های الهی را تشکیل می دهد.

جمله «إیای فارهبون» تأکیدی است بر این مطلب که در راه وفای به پیمانهای الهی و اطاعت فرمانش از هیچ چیز و هیچ کس نباید ترسید. این انحصار را از کلمه واتای» که مقدم بر جمله «فار هبون» است، استفاده می کنیم.

چرا یهودیـان را بنی اسـرائیل می گوینـد - اسـرائیل یکی از نامهای یعقوب، پـدر یوسف می باشـد. در علت نامگـذاری یعقوب به این نام، مورخان غیر مسلمان مطالبی گفته اند که با خرافات آمیخته است.

قاموس کتاب مقدس می نویسد: «اسرائیل به معنی کسی است که بر خدا مظفر گشت!» وی می افزاید: «این کلمه لقب یعقوب بن اسحاق است که در هنگام مصارعه (کشتی گرفتن با فرشته خدا به آن ملقب گردید!»

دانشـمندان ما مانند مفسر معروف، طبرسی» در مجمع البیان در این باره می نویسد: «اسرائیل همان یعقوب فرزند اسحاق پسر ابراهیم (ع) است.... او می گوید: «اسر به معنی عبد و ئیل به معنی الله است و این کلمه مجموعة معنی عبد الله را می بخشد.)

بدیهی است داسـتان کشتی گرفتن اسـرائیل با فرشته خداوند یا با خود خداوند که در تورات تحریف یافته کنونی دیده می شود، یک داستان ساختگی و کودکانه است که از شأن یک کتاب آسمانی به دور است. و این خود، یکی از مدارک تحریف تورات کنونی است.

آیه 41

* (آیه 41)-شـأن نزول: از امـام بـاقر(ع) روایت شـده است: حی بن اخطب، کعب بن اشـرف و جمعی دیگر از یهـود، هر سـال مجلس میهمانی از طرف یهودیان

1- 1 .در اینکه پیمانهای خدا با یهود چه بوده رکه: آیه 83 و 84 همین سوره و آیه 12 سوره مائده.

برای آنها ترتیب داده می شد. آنان حتی راضی نبودند که این منفعت مختصر به خاطر قیام پیامبر اسلام (ص) از میان برود. به این دلیل – و دلایـل دیگر به آیـات تورات را که در زمینه اوصاف پیامبر (ص) بود، تحریف کردنـد. این همان « ثمن قلیل» و بهای کم است که قرآن در این آیه به آن اشاره می نماید.

تفسـیر: سودپرستی یهود – به دنبـال پیمـانی که خداونـد از یهود گرفته بود و از جمله آن پیمان ایمان به پیامبران الهی و اطاعت فرمانهای او بود، در این آیه و دو آیه بعـد به نه بخش از دسـتورهایی که به یهود داده شـده اشاره می کند. نخست می فرماید: «و به آنچه نازل کرده ام [= قرآن ایمان بیاورید؛ که نشانه های آن، با آنچه در کتابهای شماست مطابقت دارد» (وَ ءَ امِنُوا بِمَا أَنزَلتُ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُم).

اکنون که می بینید صـفات این پیامبر و ویژگیهای قرآن کاملا منطبق بر بشاراتی است که در کتب آسـمانی شما آمده و با آن هماهنگی دارد چرا به آن ایمان نمی آورید؟

سپس می گوید: «و نخستین کافر به آن نباشید» (وَلَا تَكُونُوا أَوَّلَ كَافِرٍ بِهِ).

یعنی اگر مشـرکان و بت پرستان عرب کافر شوند جای تعجب نیست، عجیب کفر و انکار شماست که اهل کتابید و در کتاب آسمانی شما بشارات ظهور چنین پیامبری داده شده است.

آری بسیاری از یهودیان مردمی لجوجند و اگر این لجاجت نبود باید خیلی زودتر از دیگران ایمان آورده باشند.

در سومین جمله می گویـد: «و آیات مرا به بهای ناچیزی نفروشـید» و به خاطر درآمد مختصـری، نشانه های قرآن و پیامبر اسـلام را که در کتب شما موجود است، پنهان نکنید (وَ لَا تَشتَرُوا بِئَايَاتِى ثَمَنًا قَلِيلًا).

در چهارمین دستور می گوید: «و تنها از من و مخالفت دستورهایم) بترسید » نه از مردم)! (وَ إِيّاىَ فَاتَّقُونِ).

از این نترسـید که روزی شما قطع شود و از این نترسید که جمعی از متعصبان یهود بر ضد شما سران قیام کنند، تنها از مخالفت فرمان من بترسید.

آیه 42

* (آیه 42)-در پنجمین دستور می فرماید: «و حق را با باطل نیامیزید» (وَلَا تَلبِسُوا الحَقّ بِالبَاطِلِ).

در ششمین دستور از کتمان حق نهی کرده می گوید: «و حقیقت را با اینکه می دانید کتمان نکنید، (وَ تکتُمُوا الحَقّ وَأَنتُم تَعلَمُونَ).

آیه 43

* (آیه 43)-سرانجام هفتمین و هشتمین و نهمین دستور را بازگو می کند می فرماید: «و نماز را به پا دارید و زکات را بپردازید، و همراه رکوع کنندگان رکوع کنید و نماز را با جماعت بگزارید» (وَ أَقِيمُوا الصّلَوٰةَ وَ ءَاتُوا الزّكَوٰةَ وَارکَعُوا مَعَ الرّاكِعِينَ).

قابل توجه اینکه نمی گوید نماز بخوانید، می گوید: «أقیموا الصلوة» (نماز را به پا دارید). یعنی تنها خودتان نمازخوان نباشید بلکه چنان کنید که آیین نماز در جامعه انسانی برپا شود و مردم با عشق و علاقه به سوی آن بیایند.

بعضی از مفسران گفته اند: تعبیر «أَقیموا اشاره به این است که نماز شما فقط اذکار و اوراد نباشد بلکه آن را به طور کامل به پا دارید که مهم ترین رکن آن حضور قلب در پیشگاه خدا و تأثیر نماز در روح و جان آدمی است.

در این سه دستور اخیر، نخست پیوند فرد با خالق (نماز) بیان شده سپس پیوند با مخلوق (زکات) و سرانجام پیوند همه مردم با هم در راه خدا.

آیه 44

* (آیه 44)-به دیگران توصیه می کنید اما خودتان چرا - علما و دانشمندان یهود قبل از بعثت محمد (ص) مردم را به ایمان به وی دعوت می کردند و بعضی از علمای یهود به بستگان خود - که اسلام آورده بودند . توصیه می کردند به ایمان خویش باقی بمانند ولی خودشان ایمان نمی آوردند. بدین رو قرآن آنها را بر این کار مذمت کرده می گوید: «آیا مردم را به نیکی و ایمان به پیامبری که صفات او آشکارا در تورات آمده) دعوت می کنید، اما خودتان را فراموش می نمایید» (أَتَأمُرونَ النّاسَ بِالبِرّ وَتَنسَونَ أَنفُسَكُم).

با اینکه شما کتاب (آسمانی) را می خوانید ؟! آیا نمی اندیشید؟! (وَ أَنتُم تَتلُونَ الكِتَابَ أَفَلَا تَعقِلُونَ).

علمای یهود از این می ترسیدند که اگر به رسالت پیامبر اسلام (ص) اعتراف کنند کاخ ریاستشان فرو ریزد و عوام یهود به آنها اعتنا نکنند. از این رو صفات پیامبر اسلام (ص) را که در تورات آمده بود دگرگون جلوه دادند.

اصولا ـ یک برنامه اساسی به خصوص برای علما و مبلغین این است که بیش از سخن، مردم را با عمل خود تبلیغ کنند همان گونه که در حدیث معروف از امام صادق (ع) می خوانیم: «مردم را با عمل خود به نیکیها دعوت کنید نه با زبان خود.»

آیه 45

* (آیه 45)-قرآن برای اینکه انسان بتواند بر امیال و خواسته های دل پیروز گردد و حب جاه و مقام را از سر بیرون کند، در این آیه می گوید: «از صبر و نماز یاری جویید و با استقامت و مهار هوسهای درونی و توجه به پروردگار، نیرو بگیرید (وَاستَعِینُوا بِالصّبرِ وَالصّلَوة). ا

سپس می افزاید: «و این کار، جز برای خاشعان، گران است» (وَ إِنّهَا لَکَبِیرَةٌ إِلّا عَلَی الخَاشِعِینَ).

آیه 46

* (آیه 46)-در این آیه خاشعان را چنین معرفی می کند: «آنها کسانی هستند که می دانند دیدارکننده پروردگار خویشند و به سوی او باز می گردند» (الّذِینَ یَظُنُّونَ اَنّهُم مُلَاقُوا رَبِهِم وَأَنّهُم إِلَیهِ رَاجِعُونَ).

یظنون» از ماده «ظن» گاه به معنی گمان و گاه به معنی یقین می آید. در اینجا به معنی ایمان و یقین قطعی است زیرا ایمان به لقاء الله، حالت خداترسی و احساس مسؤولیت را در انسان ایجاد می نماید. این یکی از آثار تربیتی ایمان به معاد است که انسان را به انجام مسؤولیتها و حق و عدالت دعوت می کند.

نکته ها:

1. لقاء الله چیست - تعبیر «لقاء الله» بارها در قرآن مجید آمده است که به معنی حضور در صحنه قیامت می باشد. منظور از «لقاء و ملاقات خداوند، ملاقات حتی مانند ملاقات افراد بشر با یکدیگر نیست چرا که خداوند نه جسم است و نه رنگ و مکان دارد که با چشم دیده شود بلکه منظور یا مشاهده آثار قدرت

خداونـد در صـحنه قیامت و پاداشـها و کیفرها و نعمتها و عـذابهای اوست یا به معنی یک نوع شـهود باطنی و قلبی است زیرا انسان گاه به جایی می رسد که گویی خدا را با چشم دل در برابر خود مشاهده می کند به طوری که تردیدی برای او باقی نمی ماند.

این حـالت ممکن است بر اثر پـاکی و تقوا و عبادت و تهـذیب نفس، در این دنیا برای گروهی پیـدا شود. ولی این حالت شـهود باطنی در قیامت برای همگان پیدا می شود چرا که آثار عظمت و قدرت خدا در آنجا چنان آشکار است که هر کوردلی ایمان قطعی پیدا می کند.

2. راه پیروزی بر مشـکلات - برای پیشـرفت و پیروزی بر مشکلات دو رکن اساسی لازم است: یکی پایگاه نیرومند درونی و دیگر تکیه گاه محکم برونی. در آیات فوق به این دو رکن اساسـی با تعبیر «صبر» و «صـلوة» اشاره شده است. صبر حالت اسـتقامت و شـکیبایی در برابر مشـکلات است و نماز پیوند با خدا و وسـیله ارتباطی است با این تکیه گاه محکم. در حدیثی امام صادق (ع) فرمود: «هنگامی که با غمی از غم هـای دنیا رو به رو می شویـد، وضو گرفته، به مسـجد برویـد، نماز بخوانیـد و دعا کنیـد زیرا خداونـد دسـتور داده واشـتعینوا بالصبر والصلوة.»

آیه 47

* (آیه 47)-خیالهای باطل یهود - در این آیه بار دیگر خداوند روی سـخن را به بنی اسـرائیل کرده و نعمتهای خدا را به آنها یادآور می شود می فرماید: «ای بنی اسرائیل، نعمت مرا، که به شما ارزانی داشتم به خاطر بیاورید» (يَا بَنِي إِسرَائِيلَ اذكُرُوا نِعمَتِيَ الَّتِي أَنعَمتُ عَلَيكُم).

این نعمتها دامنه گسترده ای دارد، از نعمت هـدایت و ایمان گرفته تا رهایی از چنگال فرعونیان و بازیافتن عظمت و اسـتقلال، همه را شامل می شود.

سپس از میـان این نعمتهـا به نعمت فضـیلت و برتری یـافتن بر مردم زمـان خودشان که ترکیبی از نعمتهای مختلف است، اشاره کرده می گوید: «و (نیز به یاد آورید که) من، شما را بر جهانیان، برتری بخشیدم» (وَ أَنِّي فَضَّلتُكُم عَلَى العَالَمِينَ).

آیه 48

* (آیه 48)-در این آیه، قرآن بر خیالهای باطل یهود خط بطلان میکشـد زیرا آنها معتقـد بودنـد که چون نیاکان و اجـدادشان پیامبران خدا بودند آنها را شفاعت

خواهند کرد، یا گمان می کردند می توان برای گناهان فدیه و بدل تهیه نمود همانگونه که در این جهان متوسل به رشوه می شدند.

آیه می فرماید: «و از روزی بترسید که کسی مجازات دیگری را نمی پذیرد (وَاتَّقُوا یَومًا لَا تَجزِی نَفسُ عَن نَفسٍ شَیئًا). ا

و نه از او شفاعت پذیرفته می شود» (وَ لَا یُقبَلُ مِنهَا شَفَاعَةٌ). و نه غرامت از او قبول خواهد شد» (دونه یاری می شوند (وَ لَا هُم یُنصَرُونَ).

خلاصه حاکم و قاضـی آن صحنه کسی است که جز عمل پاک را قبول نمی کند. در آیه 88 و 89 سورهٔ شعراء می فرماید: «در آن روز که مال و فرزندان سودی نمی بخشد، مگر کسی که با قلب سلیم به پیشگاه خدا آید.»

در حقیقت، آیه فوق اشـاره به این است که در این دنیـا چنین معمول است که برای نجات مجرمان از مجازات از راه های مختلفی وارد می شوند: گاه کسـی جریمه دیگری را می پذیرد و آن را ادا می کند. اگر این معنی ممکن نشد متوسل به شفاعت می گردد و اشخاصی را بر می انگیزد که از او شفاعت کنند. باز اگر این هم نشد سعی می کنند که با پرداخت غرامت خود را آزاد سازند.

اینهـا راه هـای مختلف فرار از مجازات در دنیاست، ولی قرآن می گویـد اصول حاکم بر مجازاتها در قیامت به کلی از این امور جـداست، تنها راه نجات، پناه بردن به سایه ایمان و تقوا و استمداد از لطف پروردگار است.

بررسـی عقایـد بت پرسـتان یا منحرفین اهل کتاب نشان می دهـد که این گونه افکار خرافی در میان آنها کم نبوده است. مثلا در بعضـی از مناطق مصر بعضی از مردم وجه نقدی به غسل دهنده میت می دادند و آن را اجرت نقل و انتقال به بهشت می نامیدند. در حالات یهود نیز می خوانیم که برای کفاره گناهانشان قربانی می کردند، اگر دسترسی به قربانی بزرگ نداشتند یک جفت کبوتر قربانی می کردند.

قرآن و مسأله شفاعت-(1).

بی شک مجازاتهای الهی - چه در این جهان و چه

1- * .کلمه «شـفاعت»از ریشه «شفع»، به معنی جفت و «ضَمُّ الشَّيءِ إِلَی مِثلِهِ»گرفته شده و نقطه مقابل آن «وتر»ه معنی فرد است، سپس به ضمیمه شدن شخص برتر و قوی تر برای کمک به فرد ضعیف تر اطلاق گردیده است.

در قیـامت به جنبه انتقـامی نـدارد بلکه ضامن اجرا برای اطاعت از قوانین و در نتیجه پیشـرفت و تکامل انسانهاست. بنابراین هر چیز که این ضامن اجرا را تضعیف کند باید از آن احتراز جست تا جرأت و جسارت بر گناه در مردم پیدا نشود.

از سوی دیگر، نباید راه بازگشت و اصـلاح را به کلی بر روی گناهکاران بست بلکه باید به آنها امکان داد که خود را اصـلاح کنند و به سوی خدا و پاکی و تقوا بازگردند.

شفاعت» در معنی صـحیح آن برای حفظ همین تعادل و وسـیله ای است برای بازگشت گناهکاران و آلودگان و در معنی غلط و نادرستش موجب تشویق و جرأت بر گناه است.

کسانی که جنبه های مختلف شـفاعت و مفاهیم صـحیح آن را از هم تفکیک نکرده اند، گاه آن را با توصیه و پارتی بازی در برابر سلاطین و حاکمان ظالم برابر می داننـد، و گاه به ماننـد وهابیان - آیه فوق را که می گویـد: «و نه از او شـفاعت پذیرفته می شود.» بدون توجه به آیات دیگر، دستاویز قرار داده و شفاعت را انکار کرده اند.

شرایط شـفاعت - آیات شفاعت به خوبی نشان می دهد که این مسأله از نظر منطق اسلام دارای قیود و شرایطی از نظر جرمی که درباره آن شفاعت می شود از یک سو، شـخص شفاعت شونده از سوی دیگر و شخص شفاعت کننده از سوی سوم است که چهره اصلی شفاعت و فلسـفه آن را روشن می سازد. مثلا گناهانی مانند ظلم و سـتم از دایره شفاعت بیرون شمرده شده و قرآن می گوید ظالمان «شفیع مطاعی» ندارند.

از طرف دیگر، طبق آیه 28 سوره انبیاء تنها کسانی مشمول بخشودگی از طریق شفاعت می شوند که به مقام «ارتضاء» رسیده اند و طبق آیه 87 سورهٔ مریم دارای «عهد الهی» هستند.

این دو عنوان، همان گونه که از مفهوم لغوی آنها و از روایاتی که در تفسیر این

آیات وارد شده استفاده می شود، به معنی ایمان به خدا و حساب و میزان و پاداش وکیفر، اعتراف به حسنات وسیئات (نیکی اعمال نیک و بدی اعمال بد و گواهی به درستی تمام مقرراتی است که از سوی خدا نازل شده، ایمانی که در فکر و سپس در زندگی آدمی انعکاس یابد و نشانه اش این است که خود را از صف ستمگران که هیچ اصل مقدسی را به رسمیت نمی شناسند، بیرون آورد و به تجدید نظر در برنامه های خود را دارد.

در مورد شفاعت کنندگان نیز این شرط را ذکر کرده که باید گواه بر حق باشند إلا من شهد بالحق).

به این ترتیب، شفاعت شونده باید نوعی ارتباط و پیوند با شفاعت کننده بر قرار سازد، پیوندی از طریق توجه به حق و گواهی قولی و فعلی به آن، که این نیز عامل دیگری برای سازندگی و بسیج نیروها در مسیر حق است.

(آیه 49) نعمت آزادی - این آیه به یکی دیگر از نعمتهایی که خداوند به بنی اسرائیل ارزانی داشته اشاره می کند و آن نعمت آزادی از چنگال ستمکاران است. می فرماید: «و (نیز به یاد آورید) آن زمان که شما را از چنگال فرعونیان رهایی بخشیدیم» (وإذ نجيناكم من اللي فرعون).

که همواره شما را به بدترین صورت آزار می دادند» (شومو نگم شوء العذاب).

« پسران شما را سر می بردند، و زنان شما را (برای کنیزی) زنده نگه می داشتند» (ي ون أبناءكم و يشتيون نساء كم). ا

و در اینها، آزمایش بزرگی از طرف پروردگارتان برای شما بود» (و في ذلكم بلاء من ربكم عظيم).

لا- يسومون» فعل مضارع از ماده «سوم» به معنی دنبال چیزی رفتن است و چون فعل مضارع معنای دوام و استمرار را می بخشد درمی یابیم که بنی اسرائیل به طور مداوم زیر شکنجه فرعونیان بوده اند.

1سوره زخرف آیه 86-

قرآن این موضوع را یک آزمایش بزرگ، برای بنی اسرائیل می شمرد - یکی از معانی بلاء آزمایش است.

این احتمـال نیز وجود دارد که بالاـء در اینجا به معنی مجازات باشـد زیرا بنی اسـرائیل پیش از آن، قـدرت و نعمت فراوان داشـتند و کفران کردند و خدا آنها را مجازات کرد.

بردگی دختران در آن روز و امروز - قرآن زنده گذاردن دختران و سر بریدن پسران بنی اسرائیل را عذاب می خواند و آزادی از این شکنجه را نعمت می شمارد. گویا می خواهد هشدار دهد که انسانها باید سعی کنند آزادی صحیح خویش را به هر قیمت که هست به دست آورند و حفظ نماینـد. علی (ع) در گفتار خود به این مطلب اشاره می فرماید: «زنده بودن و زیردست بودن برای شـما مرگ است و مرگ برای شـما در راه به دست آوردن آزادی زندگی است.)

دنیای امروز با گذشـته این فرق را دارد که فرعون با استبداد مخصوص خود، پسران و مردان را از جمعیت مخالفش می گرفت و دختران آنها را آزاد می گـذارد ولی در دنیای امروز زیر عناوین دیگری روح مردانگی در افراد کشـته می شود و دختران به اسارت شـهوات افراد آلوده در می آیند.

آیه 50

* (آیه 50)-نجـات از چنگـال فرعونیـان - از آنجا که در آیه قبل به نجات بنی اسـرائیل از چنگال فرعونیان اشاره شـد، این آیه توضـیحی بر چگونگی این نجات است. می فرماید: «و (به خاطر بیاورید) هنگامی را که دریا را برای شما شکافتیم» (وَ إِذ فَرَقنَا بِکُمُ البَحرَ).

و شما را نجات دادیم؛ و فرعونیان را غرق ساختیم؛ در حالی که شما تماشا می کردید» (فَأَنجَینَاکُم وَ أَغرَقنَا ءَ الَ فِرعونَ وَ أَنتُم تَنظُرُونَ).

ماجرای غرق شـدن فرعونیان در دریا و نجات بنی اسـرائیل از چنگال آنها در سوره های متعددی از قرآن آمده است از جمله: سوره اعراف آیه 136، أنفال آیه 54، إسراء آیه 103، شعراء آیه 63 و 66، زخرف آیه 55 و دخان آیه 17 به بعد.

در این سوره ها جزییات این ماجرا شرح داده شده ولی در این آیه فقط

اشاره ای از نظر نعمت و لطف خداوند به بنی اسرائیل شده تا آنها را به پذیرش اسلام، آیین نجات بخش جدید، تشویق کند.

در ضـمن این آیه درسـی است برای انسانها که اگر در زندگی به خدا تکیه کنند، به آن نیروی بی زوال اعتماد داشته باشند و در مسیر صحیح از هیچ گونه کوشش و تلاش باز نایستند، در سخت ترین دقایق، خداوند یار و مددکار آنهاست.

آیه 51

* (آیه 51)-بزرگ ترین انحراف بنی اسـرائیل - قرآن در این آیه و سه آیه بعـد، از بزرگ ترین انحراف بنی اسـرائیل در طول تاریخ زندگیشان سخن می گویـد و آن انحراف از اصل توحیـد به شـرک و گوساله پرستی است. می فرماید: «و (به یاد آورید) هنگامی را که با موسـی چهل شب وعده گذاردیم» (وَ إِذ وَاعَدنَا مُوسَی أَربَعِینَ لَیلَةً).

و او،برای گرفتن فرمانهای الهی، به میعادگاه آمد و میعاد سـی شـبه به چهل شب تمدید شد. « سپس شما گوساله را بعد از او (معبود خود) انتخاب نمودید؛ در حالی که ستمکار بودید» (ثُمَ اتَّخَذتُمُ العِجلَ مِن بَعدِهِ وَ أَنتُم ظَالِمُونَ).(1).

آیه 52

* (آیه 52)-خداوند می فرماید: «سـپس شـما را بعد از آن بخشیدیم؛ شاید شکر (این نعمت را به جا آورید» (ثُمّ عَفَوْنَا عَنکُم مِن بَعدِ ذلِكَ لَعَلّکُم تَشکُرُونَ).

آیه 53

* (آیه 53)-در ادامه آیه قبل می فرماید: «و (نیز به خاطر آورید) هنگامی را که به موسـی، کتاب و وسیله تشخیص (حق از باطل) را دادیم، تا هدایت شوید» (وَ إِذ ءَاتَینَا مُوسَی الکِتَابَ وَالفُرْقَانَ لَعَلّکُم تَهتَدُونَ).

کتاب» اشاره به تورات و «فرقان» اشاره به معجزاتی است که خداونـد در اختیار موسـی گذارد زیرا فرقان به معنی چیزی است که حق را از باطل برای انسان مشخص می کند.

آیه 54

* (آیه 54)-سـپس در زمینه تعلیم توبه از این گناه می گویـد: «و زمانی را که موسـی به قوم خود گفت: ای قوم من! شـما با انتخاب گوساله (برای پرستش) به خود ستم کردید» (وَإِذ قَالَ مُوسَی لِقَومِهِ یَا قَومِ إِنّکُم ظَلَمتُم أَنفُسَکُم بِإِتِّخَاذِکُمُ العِجلَ).

1- 1 .شرح این ماجرا در سوره أعراف از آیه 142 به بعد و در سوره طه آیه 86 خواهد آمد.

و پس توبه کنید؛ و به سوی خالق خود بازگردید» (فَتُوبُوا إِلَی بَارِئِکُم).

« بارئ» به معنی خالق است و در اصل به معنی جـدا کردن چیزی از چیز دیگر می باشـد زیرا آفریدگار، مخلوقات خود را از مواد اصـلی و نیز از یکدیگر جدا می سازد. اشاره به اینکه دسـتور توبه شدید را همان کسی می دهد که آفریننده شماست. «و خود را به یکدیگر را به قتل برسانیـد» (فَاقتُلُوا أَنفُسَکُم). «این کار، برای شـما در پیشـگاه پروردگارتان بهتر است» (ذلِکُم خَیرٌ لَکُم عِندَ بَارِئِکُم). «سـپس خداوند توبه شما را پذیرفت؛ زیرا که او توبه پذیر و مهربان است» (فَتَابَ عَلَیکُم إِنَّهُ هُوَ التَّوّابُ الرَّحِیمُ).

گناه عظیم و توبه بی سابقه – بی شک پرستش گوساله سامری عمل کوچکی نبود. ملتی که بعد از مشاهده آیات خدا و معجزات موسی (ع) همه را فراموش کنند و با یک غیبت کوتاه پیامبرشان اصل اساسـی توحید و آیین خدا را زیر پا گذارده بت پرست شوند، اگر این موضوع برای همیشه از مغزشان ریشه کن نشود وضع خطرناکی به وجود خواهـد آمـد و بعد از هر فرصتی به خصوص پس از مرگ موسـی ممکن اسـت تمام آیات دعوت او از میان برود و سـرنوشت آیین او به خطر افتـد. از این رو ضـمن دسـتور توبه و بازگشت به توحیـد، فرمان اعدام دسـته جمعی گروه زیادی از گناهکاران، به دست خودشان، صادر شد.

این فرمان باید به شـکل خاصـی اجرا شود. یعنی خودشان شمشـیر به دست گیرند و اقدام به قتل یکدیگر کنند که هم کشـته شدنش عذاب است و هم کشتن دوستان و آشنایان.

طبق نقل بعضـی از روایات، موسی دستور داد در یک شب تاریک، همه کسانی که گوساله پر ستی کرده بودند، غسل کنند و کفن بپوشند و صف کشیده شمشیر در میان یکدیگر نهند.

شاید تصور شود که این توبه چرا با خشونت انجام گیرد آیا ممکن نبود خداوند بدون خونریزی توبه آنها را قبول فرماید؟

از سخنان بالا روشن می شود که مسأله انحراف از اصل توحید و گرایش به

بت پرستی مسأله ساده ای نبود. در حقیقت، اصول ادیان آسمانی را می توان در توحید و یگانه پرستی خلاصه کرد. تزلزل این اصل برابر است با از میان رفتن تمام مبانی دین. اگر مسأله گوساله پرستی ساده تلقی می شد شاید سنتی برای آیندگان می گشت. از این رو باید چنان گوشمالی به آنها داد که خاطره آن در تمام قرون و اعصار باقی بماند و هرگز کسی بعد از آن به فکر بت پرستی نیفتد.

آیه 55

* (آیه 55)-تقاضای عجیب - این آیه نشان می دهد بنی اسرائیل چگونه مردمی لجوج و بهانه گیر بودند که مجازات سخت الهی دامانشان را گرفت. می فرماید: «و (نیز به یاد آورید) هنگامی را که گفتید: ای موسی، ما هرگز به تو ایمان نخواهیم آورد؛ مگر اینکه خدا را آشکارا (با چشم خود ببینیم!» (وَإِذ قُلتُم يَا مُوسَى لَن نُؤمِنَ لَكَ حَتّى نَرَى اللّهَ جَهرَةً).

این درخواست ممکن است به خاطر جهل آنها بوده چرا که درک افراد نادان فراتر از محسوساتشان نیست، حتی می خواهند خدا را با چشم خود ببینند. و یا به خاطر لجاجت و بهانه جویی بوده است که یکی از ویژگیهای این قوم می باشد.

به هر حال، چاره ای جز این نبود که یکی از مخلوقات خدا، که آنها تاب مشاهده آن را ندارند، ببینند و بدانند چشم ظاهر ناتوان تر از این است که حتی بسیاری از مخلوقات خدا را ببیند تا چه رسد به ذات پاک پروردگار. صاعقه ای فرود آمد و بر کوه خورد، برق خیره کننده و صدای رعب انگیز و زلزله ای که همراه داشت، آنچنان همه را در وحشت فرو برد که بی جان به روی زمین افتادند. قرآن به دنبال جمله فوق می گوید: « پس صاعقه شما را گرفت؛ در حالی که تماشا می کردید (فَأَخَذَتكُم الصّاعِقَةُ وَ أَنتُم تَنظُرُونَ).

آیه 56

* (آیه 56)-موسی از این ماجرا سخت ناراحت شد چرا که از بین رفتن هفتاد نفر از سران بنی اسرائیل در این ماجرا بهانه بسیار مهمی به دست ماجراجویان بنی اسرائیل می داد که زندگی را بر او تیره و تار کند. بدین رو از پروردگار تقاضای بازگشت آنها را به زندگی کرد و این تقاضای او پذیرفته شد. قرآن می فرماید: « سپس شما را پس از مرگتان حیات بخشیدیم؛ شاید شکر (نعمت او را به جا آورید» (ثُمّ

بَعَثنَاکُم مِن بَعدِ مَوْتِکُم لَعَلّکُم تَشکُرُونَ).

آنچه در دو آیه فوق آمده، به صورت مشروح در سوره اعراف آیه 155 و سوره نساء آیه 153 بیان شده است.

این آیه از آیـاتی است که دلاـلت بر امکان «رجعت» و بازگشت به زنـدگی در این دنیا دارد چرا که وقوع آن در یک مورد، دلیل بر امکان آن در سایر موارد است.

آیه 57

* (آیه 57)-نعمتهـای گوناگون - آنگونه که از آیات (21 تا 26) سوره مائده بر می آید، پس از آنکه بنی اسـرائیل از چنگال فرعونیان نجات یافتنـد، خداونـد به آنها فرمان داد که به سوی سـرزمین مقـدس فلسـطین حرکت کنند و در آن وارد شوند اما بنی اسـرائیل زیر بار این فرمان نرفتند و گفتند: تا سـتمکاران (قوم عمالقه) از آنجا بیرون نروند ما وارد این سـرزمین نخواهیم شد. به این هم اکتفا نکردند، به موسی گفتند: «تو و خدایت به جنگ آنها بروید پس از آنکه پیروز شدید ما وارد خواهیم شد.

موسـی از این سـخن سـخت ناراحت گشت و به پیشـگاه خداونـد شـکایت کرد. سـرانجام مقرر شد که بنی اسـرائیل چهل سال در بیابان (صحرای سینا) سرگردان بمانند.

گروهی از کار خود پشیمان شدند و به درگاه خدا روی آوردند. خداوند بار دیگر بنی اسرائیل را مشمول نعمتهای خود قرار داد که به قسمتی از آن در این آیه اشاره می کند. می فرماید: «و ابر را بر شما سایبان قرار دادیم، (وَ ظَلّلنَا عَلَیکُمُ الغَمَامَ).

پیداست مسافری که از صبح تا غروب در بیابان در دل آفتاب راه پیمایی می کند، از سایه گوارا همچون سایه ابرکه نه فضا را بر انسان محدود می کند و نه مانع نور و وزش نسیم است، چه قدر لذت می برد.

از سوی دیگر، رهروان این بیابان سوزان، آن هم برای مـدت طولانی چهل سال، نیاز به مواد غـذایی کافی دارند. این مشـکل را نیز خداوند برای آنها حل کرد چنانکه در دنباله همین آیه می فرماید: «و من [= شیر مخصوص و لذیذ درختان]

و سلوی [= مرغان مخصوص شبیه کبوتر را بر شما فرستاد والسلوی). |

و گفتیم: «از نعمتهای پاکیزه ای که به شما روزی داده ایم بخورید» و از فرمان خدا سرپیچی نکنید و شکر نعمتش را بگذارید (گلوا من طیبات ما رزقناکم). |

ولی شما کفران کردید. «آنها به ما ستم نکردند؛ بلکه به خود ستم می نمودند (وما ظلمونا و لکن کانوا أنفسهم یظلمون).

نکته ها:

1. من و شلون چیست - بعضی از مفسران احتمال داده اند که از من » یک نوع عسل طبیعی بوده که بنی اسرائیل در طول حرکت خود در آن بیابان به مخازنی از آن می رسیدند چرا که در حواشی بیابان تیه ، کوهستانها و سنگلاخهایی وجود داشته که نمونه های فراوانی از عسل طبیعی در آن به چشم می خورده است.

این تفسیر به وسیله تفسیری که بر عهدین (تورات و انجیل) نوشته شده تأیید می شود، آنجا که می خوانیم:

اراضی مقدسه به کثرت انواع گلها و شکوفه ها معروف است و بدین لحاظ است که جماعت زنبوران همواره در شکاف سنگها و شاخ درختان و خانه های مردم می نشینند، به طوری که فقیر ترین مردم عسل را می توانند خورد.» 1

در مورد «سلوی» بعضی مفسران آن را یک نوع پرنده دانسته اند که از اطراف به طور فراوان در آن سرزمین می آمده.

در تفسیری که بعضی از مسیحیان به عهدین نوشته اند تأیید این نظریه را می بینیم آنجا که می گوید:

بدان که سلوی از آفریقا به طور زیاد حرکت کرده به شمال می روند که در جزیره کاپری شانزده هزار از آنها را در یک فصل صید نمودند... این مرغ از راه دریای قلزم آمده، خلیج عقبه و سوئز را قطع نموده، در شبه جزیره سینا داخل می شود و از

1. مستر هاکس، قاموس کتاب مقدس، صفحه 612

کثرت تعب و زحمتی که در بین راه کشیده است به آسانی با دست گرفته می شود و چون پرواز نماید غالبا نزدیک زمین است.»(1).

از این نوشته نیز استفاده می شود که مقصود از «سلوی» پرنده مخصوص پرگوشتی است که شبیه و اندازه کبوتر است.

2. چرا تعبیر به أنزلنا شـده - باید توجه داشت که « أنزلناه همیشه به معنی فرو فرسـتادن از مکان بالا نیست، چنانکه در آیه 6 سوره زمر می خوانیم: «و برای شما هشت زوج از چهار پایان نازل کرد.»

روشن است که «أنعام» (چهارپایان از آسـمان فرود نیامدنـد. بنابراین، أنزلنا در این گونه موارد یا به معنی نزول مقامی است یعنی نعمتی که از یک مقام برتر به مقام پایین تر داده می شود، یا از ماده إنزال به معنی مهمانی کردن است زیرا گاه إنزال و نزل به معنی پذیرایی کردن آمده، چنانکه در سوره واقعه آیه 93 دربـاره جمعی از دوزخیان می خوانیم: «قل من حمیم» (با آب جوشان دوزخ از او پـذیرایی می شود.) و در آیه 198 سورهٔ آل عمران می خوانیم: «خالـدین فیها ژ من عنـد الله » همیشه در آن (بهشت) خواهنـد بود. این پـذیرایی است که از سوی خداوند به آنها

می رسد.)

و از آنجا که بنی اسرائیل در آن سرزمین میهمان خدا بودند، تعبیر به إنزال م و سلوی در مورد آنها شده است.

3. غمام چیست - بعضـی غمام» و «سـحاب » را به معنی ابر دانسـته و تفاوتی میان آن دو قائل نیسـتند، اما بعضـی معتقدند که «غمام» به خصوص ابرهای سـفید رنگ گفته می شود و در توصیف آن می گویند: غمام ابری است که سردتر و نازک تر است در حالی که «سحاب» به گروه دیگری از ابرها گفته می شود که نقطه مقابل آن است. غمام از ماده غم، به معنی پوشـیدن چیزی است. اینکه به ابر، غمام گفته شده به خاطر آن است که صـفحه آسمان را می پوشاند. و اگر به اندوه، غم می گوییم از این جهت است که گویی قلب انسان را در پوشش خود قرار می دهد.

1- 1 . همان، صفحه 483

به هر حال، بنی اسرائیل از سایه ابرها استفاده می کردند و به خاطر سفیدی ابرها نور کافی به آنها می رسید.

آیه 58

* (آیه 58)-لجاجت شدید بنی اسرائیل - در اینجا به فراز دیگری از زندگی بنی اسرائیل برخورد می کنیم که مربوط به ورودشان در سرزمین مقدس است. نخست می گوید: «و (به خاطر بیاورید زمانی را که گفتیم: در این شهر [= بیت المقدس وارد شوید(وَ إِذ قُلنَا ادخُلُوا هَذِهِ القَريَةَ).

قریه» در زبان روزمره ما به معنی روستاست ولی در قرآن و لغت عرب به معنی هر محلی است که مردم در آن جمع می شوند، خواه شهرهای بزرگ باشد یا روستاها، و منظور در اینجا بیت المقدس واراضي قدس است.

سپس می افزاید: «و از نعمتهای فراوان آن، از هر جا می خواهید بخورید (فَكُلُوا مِنهَا حَيثُ شِئتُم رَ غَدًا).

واز در (معبر بیت المقدس) با خضوع و خشوع وارد گردید» (وَادخُلُو البَابَ سُجَّدًا). «و بگویید: خداوندا، گناهان ما را بریز» (وَ قُولُوا حِطَّةٌ).

و تا خطاهای شما را ببخشیم؛ و به نیکوکاران (علاوه بر بخشش گناهان،) پاداش بیشتری خواهیم داد» (نَغفِر لَكُم خَطَا يَاكُم وَ سَ نَزِيدُ المُحسِنِينَ).

چطه» در لغت به معنی ریزش و پایین آوردن است. یعنی خدایا، از تو تقاضای ریزش گناهان خود را داریم.

(آیه 59) ولی عده ای از آنها حتی از گفتن این جمله نیز امتناع کردند و به جای آن، جمله استهزا آمیزی گفتند. قرآن می گوید: «اما افراد ستمگر، این سخن را که به آنها گفته شده بود، تغییر دادند» (فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا قَولًا غَيرَ الَّذِي قِيلَ لَهُم).

از این رو بر ستمگران، در برابر این نافرمانی، عذابی از آسمان فرستادیم»(فَأَنزَلنَا عَلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا رِجزًا مِنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَفسُقُونَ).

واژه «رجز» به معنی اضطراب و انحراف و بی نظمی است و در لغت اهل حجاز به معنی عذاب است.

در بعضی از روایات، «رجز» در آیه مورد بحث به یک نوع طاعون تفسیر شده

که به سرعت در میان بنی اسرائیل شیوع یافت و عده ای را از بین برد.

آیه 60

* (آیه 60)- جوشیدن چشمه آب در بیابان - در این آیه، خداوند به یکی دیگر از نعمتهای مهمی که به بنی اسرائیل ارزانی داشت اشاره کرده می گوید: «و (به یاد آورید) زمانی را که موسی (در آن بیابان خشک و سوزان) برای قوم خویش آب طلبید» (وَ إِذِاستَسقَی مُوسَی لِقُومِهِ).

و خدا این تقاضا را قبول فرمود. قرآن می گوید: « به او دستور دادیم: عصای خود را بر آن سنگ مخصوص بزن!» (فَقُلنَا اضرِب بِعَصَاكَ الحَجَرَ).

ناگاه دوازده چشمه آب از آن جوشید» (فَانفَجَرَت مِنهُ اثنَتَا عَشرَةَ عَينًا).

هریک از این چشمه ها به سوی طایفهای سرازیر گردید «آنگونه که هر یک از طوایف دوازده گانه بنی اسرائیل)، چشمه مخصوص خود را می شناختند» (قَد عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَشرَبَهُم).

در مورد چگونگی این سنگ بعضی از مفسران گفته اند صخره ای بوده است در یک قسمت کوهستانی مشرف بر آن بیابان. تعبیر به «اثبج

» که در آیه 160 سوره اعراف آمده، نشان می دهد که آب در آغاز به صورت کم از سنگ بیرون آمد سپس فزونی گرفت به حدی که هر یک از قبایل بنی اسرائیل و حیوانی که همراهشان بود از آن سیراب گشتند. جای تعجب نیست که از قطعه سنگی در کوهستان چنین آبی جاری شود ولی مسلما همه اینها با یک نحوه «اعجاز» آمیخته بود.

خداوند از یک سو بر آنها من و سلوی نازل کرد و از سوی دیگر آب به قدر کافی در اختیارشان گذاشت. فرمود: «از روزیهای الهی بخورید و بیاشامید؛ و در زمین فساد نکنید» (كُلُوا وَاشرَبُوا مَن رِزقِ اللّه وَلَا تَعثَوا فِي الأَرضِ مُفسِدِينَ).

در حقیقت، به آنها گوشزد می کند که به عنوان سپاسگزاری در برابر این نعمتهای بزرگ، لجاجت و آزار پیامبران را کنار بگذارید.

ولا- تعثوا» از ماده «علی» به معنی فساد شدید است. این واژه بیش تر در مفاسد اخلاقی و معنوی به کار می رود. بنابراین، جمله لاتعثوا معنی مفسدین را می رساند. مفسدین اشاره به آغاز برنامه های فسادانگیز و تعثوا اشاره به ادامه و گسترش آن

است.

آیه 61

* (آیـه 61)-تمتـای غـذاهای رنگارنـگ - به دنبـال شـرح مـواهب فراوانی که خداونـد به بنی اسـرائیل ارزانی داشت، در این آیه چگونگی ناسپاسـی آنها را در برابر نعمتهای خداونـد منعکس می کنـد و نشان می دهد که چگونه مردم لجوجی بوده اند که شاید در تمام تاریخ دیده نشده است. نخست می گوید: «و (نیز به خاطر بیاورید) زمانی را که گفتید: ای موسـی، هرگز حاضـر نیستیم به یک نوع غذا اکتفا کنیم» (وَ إِذ قُلتُم یَا مُوسَی لَن نَصبِرَ عَلَی طَعَامٍ وَاحِیرٍ).

بنابراین از خـدای خود بخواه که از آنچه زمین می رویانـد، از سبزیها و خیار و سـیر و عـدس و پیازش، برای ما فراهم سازد» (فَادعُ لَنَا رَبّکَ یُخرِج لَنَا مِمّا تُنبِتُ الأَرضُ مِن بَقلِهَا وَ قِاثّئِهَا وَ فُومِهَا وَ عَدَسِهَا وَبَصَلهَا).

موسی گفت: آیا غذای پست تر را به جای غذای بهتر انتخاب می کنید؟!» (قَالَ أَتَستَبدِلُونَ الّذِی هُوَ أَدنَی بِالّذِی هُوَ خَیرُ).

اکنون که چنین است، بکوشید از این بیابان «در شهری فرود آیید؛ زیرا هرچه خواستید، در آنجا برای شما هست» (إِهبِطُوا مِصرًا فَإِنّ لَکُم مَا سَألَتُم).

سپس قرآن می افزاید: «و (مهر) ذلت و نیاز، بر پیشانی آنها زده شد» (وَ ضُرِبَت عَلَیهِمُ الذِّلّةُ وَالمَسکَنَةُ).

و باز گرفتار خشم خدایی شدند» (وَ بَاءُ و بِغَضَبٍ مِنَ اللّهِ).

چرا که آنان نسـبت به آیات الهی، کفر می ورزیدند؛ و پیامبران را به ناحق می کشتند» (ذلِکَ بِأَنّهُم کَانُوا یَکفُرُونَ بِئّایَاتِ اللّهِ وَ یَقتُلُونَ النّبِیینَ بِغَیرِ الحَقّ).

اینها به خاطر آن بود که گناهکار و متجاوز بودند» (ذلِکَ بِمَا عَصَوا وَ کَانُوا یَعتَدُونَ).

منظور از «مصـر» در این آیه مفهوم کلی شـهر است. یعنی شـما اکنون در این بیابان در یک برنامه خودسازی و آزمایشـی قرار دارید، اینجا جای غذاهای متنوع نیست، بروید به شهرها گام بگذارید که در آنجا همه اینها هست ولی این برنامه خودسازی در آنجا نیست.

آیـا تنوع طلبی جزء طبیعت انسان نیست . بـدون شک تنوع از لوازم زنـدگی و جزء خواسـته های بشـر است. طبیعی است که انسان پس از مدتی از غذای یکنواخت خسته شود، پس چگونه بنی اسرائیل با درخواست تنوع، مورد سرزنش قرار گرفتند؟

در پاسخ باید بگوییم: در زندگی بشـر حقایقی وجود دارد که اساس زندگی او را تشکیل می دهد و نباید فدای خورد و خواب و لذایذ متنوع گردد. گاه توجه به این امور انسان را از هدف اصـلی، از ایمان و پاکی و تقوا، از آزادگی و حریت باز می دارد، در اینجا است که باید به همه آنها پشت پا بزند.

تنوع طلبی دام بزرگی است از سوی اسـتعمارگران دیروز و امروز که با اسـتفاده از آن، افراد آزاده را چنان اسـیر غـذاها و لباسـها و مرکبها و مسکنها می کنند که خویشتن خویش را به دست فراموشی بسپارند و حلقه اسارت آنها را بر گردن نهند.

آیه 62

* (آیه 62)–قانون کی نجات – در تعقیب بحثهای مربوط به بنی اسـرائیل، در اینجا قرآن به یک اصل کلی و عمومی اشاره کرده می گویـد: آنچه ارزش دارد واقعیت و حقیقت است، نه تظاهر و ظاهر سازی در پیشـگاه خداوند بزرگ، ایمان خالص و عمل صالح پذیرفته می شود. کسـانی که به پیامبر اسـلام) ایمان آورده انـد، و کسانی که به آیین یهودگرویدنـد و نصاری و صابئان [= پیروان يحيي] هرگاه به خـدا و روز رسـتاخیز ایمان آورنـد، و عمل صالـح انجام دهند، پاداشـشان نزد پروردگارشان مسـلم است» (إِنّ الّذِينَ ءَامَنُوا وَ الّذِينَ هَادُوا وَالنّصَارَئ وَ الصّابِئِينَ مَن ءَامَنَ بِاللَّهِ وَ اليَومِ الأَخِرِ وَ عَمِلَ صَالِحًا فَلَهُم أَجرُهُم عِندَ رَبّهِم).

و هیچ گونه ترس و اندوهی برای آنها نیست» هرکدام از پیروان ادیان الهی که در عصر و زمان خود، بر طبق وظایف و فرمان دین عمل کرده اند، مأجور و رستگارند (وَ لَا خَوفُ عَلَيهِم وَلَا هُم يَحزَنُونَ).

بعضـی از بهانه جویان، آیه فوق را دسـتاویزی برای افکار نادرستی از قبیل صـلح کلی و اینکه پیروان هر مـذهبی بایـد به مذهب خود عمل کنند قرار داده می گویند مطابق این آیه، لازم نیست یهود و نصاری و پیروان ادیان دیگر، اسلام را

73)

پذیرا شوند. همین قدر که به خدا و آخرت ایمان داشته باشند و عمل صالح انجام دهند کافی است.

پاسخ: می دانیم که آیات قرآن یکدیگر را تفسیر می کنند. قرآن در آیه 85 سوره آل عمران می گوید: «ومن یبتغ غیر الإسلام دینا فلن یقبل منه» (و هرکس جز اسلام

و تسلیم در برابر فرمان حق، آیینی برای خود انتخاب کنند، از او پذیرفته نخواهد شد.)

اضافه بر این، در آیات بسیاری از یهود و نصاری و پیروان سایر ادیان به آیین جدید دعوت شده است اگر تفسیر فوق صحیح باشد، با بخش عظیمی از آیات قرآن تضاد صریح دارد. بنابراین باید به دنبال معنی واقعی آیه رفت.

در اینجا دو تفسیر از همه مناسب تر به نظر می رسد:

1. اگر یهود و نصاری و مانند آنها به محتوای کتب خود عمل کنند، مسلما به پیامبر اسلام (ص) ایمان می آورند چرا که بشارت ظهور او با ذکر صفات و علایم مختلف در این کتب آسمانی آمده است.

2. این آیه ناظر به سؤالی است که برای بسیاری از مسلمانان در آغاز اسلام مطرح بوده، آنها در فکر بودند که اگر راه حق و نجات تنها اسلام است، پس تکلیف نیاکان و پدران ما چه می شود؟ آیا آنها به خاطر عدم درک زمان پیامبر اسلام و ایمان نیاوردن به او مجازات خواهند شد؟

در اینجا آیه فوق نازل گردید و اعلام داشت هر کس که در عصر خود، به پیامبر بر حق و کتاب آسمانی زمان خویش ایمان آورده و عمل صالح انجام داده، اهل نجات است و جای نگرانی نیست. بنابراین، یهودیان مؤمن قبل از ظهور مسیح، اهل نجاتند همانگونه مسیحیان مؤمن قبل از ظهور پیامبر اسلام

این معنی از شأن نزولی که برای آیه فوق ذکر شده نیز استفاده می شود. ا

آیه 63

* (آیه 63)-آیات خدا را با قوت بگیرید . در این آیه به مسأله پیمان گرفتن از بنی اسرائیل، برای عمل به محتویات تورات، سپس تخلف آنها از این پیمان اشاره شده است. می فرماید: «و (به یاد آورید) زمانی را که از شما پیمان گرفتیم» (وَ إِذ

أَخَذنَا مِيثَاقَكُم).

این پیمان عبارت بود از توحید پروردگار، نیکی به پدر و مادر و بستگان و یتیمان و مستمندان، گفتار نیک، برپا داشتن نماز، ادای زکات، پرهیز از خونریزی، ایمان به پیامبران الهی و انفاق در راه خدا که در تورات بیان شده است.

و کوه طور را بالای سر شما قرار دادیم» (وَ رَ فَعنَا فَوقَكُم الطُّورَ).

و به شما گفتیم: «آنچه را (از آیات و دستورهای خداوند) به شما داده ایم، با قدرت بگیرید» (خُذُوا مَا ءَاتَينَاكُم بِقُوَّةٍ).

و آنچه را در آن است به یاد داشته باشید و به آن عمل کنید)؛ شاید پرهیزگار شوید» (وَاذكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُم تَتَّقُون).

(آیه 64) « سپس شما پس از این، رویگردان شدید و پیمان خود را فراموش کردید (ثُمَّ تَوَلَّيتُم مِن بَعدِ ذلِكَ).

و اگر فضل و رحمت خداوند بر شما نبود، از زیانکاران بودید» (فَلَولَا فَضلُ اللّهِ عَلَيكُم وَ رَحمَتُهُ لَكُنتُم مِنَ الخَاسِرِينَ). ا

نکته ها:

.. چگونه کوه بالای سر بنی اسرائیل قرار گرفت . مفسر بزرگ اسلام مرحوم طبرسی از قول ابن زید نقل می کند: هنگامی که موسی (ع) از کوه طور بازگشت و تورات را با خود آورد، به قوم خویش اعلام کرد: کتاب آسمانی آورده ام که حاوی دستورهای دینی و حلال و حرام است. دستورهایی که خداوند برنامه کار شما قرار داده، آن را بگیرید و به احکام آن عمل کنید. ا

یهود به بهانه اینکه تکالیف مشکلی برای آنان آورده، بنای نافرمانی گذاشتند، خدا هم فرشتگان را مأمور کرد تا قطعه عظیمی از کوه طور را بالای سرشان قرار دهند.

در این هنگام موسی (ع) اعلام کرد چنانچه پیمان ببندید و به دستورهای خدا عمل کنید و از سرکشی و تمرد توبه نمایید، این عذاب از شما برطرف خواهد شد

در غیر این صورت هلاک می شوید.

آنها تسلیم شدند و تورات را پذیرا گشتند و برای خدا سجده نمودند در حالی که هر لحظه انتظار سقوط کوه را بر سر خود می کشیدند، ولی به برکت تو به این عذاب الهی از آنها دفع شد. »

اما در چگونگی قرار گرفتن کوه بالای سر بنی اسرائیل، احتمال دارد که قطعه عظیمی از کوه به فرمان خدا بر اثر زلزله یا صاعقه شدید از جا کنده شد و از بالای سرشان گذشت به طوری که چند لحظه آن را بر فراز سر خود دیدند و تصور کردند که بر آنها فرو خواهد افتاد.

2. پیمان اجباری چه سودی دارد – مانعی ندارد که افراد متمرد و سرکش را با تهدید به مجازات در برابر حق تسلیم کنند. این تهدید و فشار که جنبه موقتی دارد، غرور آنها را در هم می شکند و به اندیشه و تفکر صحیح وادار می کند و در ادامه راه با اراده و اختیار به وظایف خویش عمل می کند.

به هر حال، این پیمان، بیشتر مربوط به جنبه های عملی آن بوده است زیرا اعتقاد را نمی توان با اکراه تغییر داد.

3. در تفسیر جمله «خذوا ما اتیناکم بقوة» از امام صادق (ع) سؤال شد: آیا منظور از گرفتن آیات الهی با قوت و قدرت، قوت جسمانی است یا معنوی و روحانی؟ امام فرمود: هم با قدرت جسمانی و هم روحانی هر دو.

این دستوری است برای پیروان ادیان آسمانی که برای حفظ این تعلیمات و اجرای آنها باید هم به نیروهای مادی مجهز باشند و هم قوای معنوی.

آیه 65

* (آیه 65)–عصیانگران روز شنبه به این آیه به روح عصیانگری حاکم بر یهود و علاقه شدید آنها به امور مادی اشاره می کند می گوید: « به طور قطع از حال کسانی از شما، که در روز شنبه نافرمانی و گناه کردند، آگاه شده اید» (وَ لَقَد عَلِمتُمُ الَّذِینَ اعتَدَوا مِنکُم فِی السّبتِ).

ما به آنها گفتیم: به صورت بوزینه هایی طرد شده در آیید!» (فَقُلنَا لَهُم کُونُوا

قِرَدَةً خَاسِئِينَ).

آیه 66

* (آیه 66)-«ما این کیفر را درس عبرتی برای مردم آن زمان و نسلهای بعد از آنان، و پند و اندرزی برای پرهیزگاران قرار دادیم» (فَجَعَلنَاهَا نَكَالًا لِمَا بَينَ يَدَيهَا وَ مَا خَلفَهَا وَ مَوعِظَةً لِلمُتَّقِينَ).

شرح این ماجرا ذیل آیات 163 - 166 سوره اعراف خواهد آمد و خلاصه آن چنین است: خداوند به یهود دستور داده بود روز شنبه را تعطیل کنند. گروهی از آنان که در کنار دریا می زیستند، به عنوان آزمایش، دستور یافتند از دریا در آن روز ماهی نگیرند ولی از قضا روزهای شنبه که میشد ماهیان فراوانی بر صفحه آب ظاهر می شدند. یهود به فکر حیله گری افتادند و با یک نوع کلاه شرعی، روز شنبه ماهی گرفتند. خداوند آنان را به جرم این نا فرمانی مجازات کرد و چهره شان را از صورت انسان به حیوان دگرگون ساخت.

آیه 67

* (آیه 67)-ماجرای گاو بنی اسرائیل از این آیه به بعد برخلاف آنچه تا به حال در سوره بقره پیرامون بنی اسرائیل خوانده ایم که همه به طور فشرده بود، ماجرایی به صورت مشروح آمده است.

ماجرا آنگونه که از قرآن و تفاسیر برمی آید . چنین بود که یک نفر از بنی اسرائیل به طرز مرموزی کشته می شود و قاتل او شناخته نمی شود.

در میان قبایل و اسباط بنی اسرائیل نزاع درگیر می شود. داوری را برای فصل خصومت نزد موسی (ع) می برند و حل مشکل را از او خواستار می شوند. موسی (ع) با استمداد از لطف پروردگار از طریق اعجاز آمیزی به حل این مشکل چنانکه در تفسیر آیات می خوانید می پردازد.

قرآن می گوید: «و (به یاد آورید) هنگامی را که موسی به قوم خود گفت: خداوند به شما دستور می دهد ماده گاوی را ذبح کنید» و قطعه ای از بدن آن را به مقتولی که قاتل او شناخته نشده بزنید تا زنده شود و قاتل خویش را معرفی کند و

1

خاسیه از ماده «خسأ نه به معنی طرد و ذلت است. این تعبیر به معنی راندن و طرد کردن سگ آمده سپس در معنی وسیع تری که راندن همراه با تحقیر باشد، در موارد دیگر به کار رفته است.

غوغا خاموش شود (وَ إِذ قَالَ مُوسَى لِقَومِهِ إِنَ اللّهَ يَأمُرُكُم أَن تَذبَحُوا بَقَرَةً).

گفتند: آیا ما را مسخره میکنی؟ (قَالُوا اَتَتّخِذُنَا هُزُوًا).

موسی گفت: به خدا پناه می برم از اینکه از جاهلان باشم! (قَالَ أَعُوذُ بِاللّهِ أَن أَكُونَ مِنَ الجَاهِلِينَ).

یعنی مسخره کردن کار افراد نادان است و پیامبر خدا هرگز چنین نیست.

آیه 68

* (آیه 68)-«گفتند: (پس) از خدای خود بخواه که برای ما روشن کند این (ماده گاو) چگونه (ماده گاوی) باشد؟» (قَالُوا ادعُ لَنَا رَبّكَ يُبَيّنُ لَنَا مَا هِيَ).

موسی گفت: (خداوند) می فرماید: ماده گاوی است که نه پیر و از کار افتاده باشد، و نه بکر و جوان ؛ بلکه میان این دو باشد» (قَالَ إِنّهُ يَقُولُ إِنّهَا بَقَرَةٌ لَا فَارِضٌ وَ لَابِكرٌ عَوَانٌ بَينَ ذلِكَ).

و برای اینکه بیش از این مسأله را به درازا نکشند و با بهانه جویی فرمان خدا را به تأخیر نیندازند، در پایان افزود: «آنچه به شما دستور داده شده، (هر چه زودتر) انجام دهید» (فَافعَلُوا مَا تُؤمَرُونَ).

آیه 69

* (آیه 69)-ولی آنها دست از لجاجت بر نداشتند. «گفتند: از پروردگار خود بخواه که برای ما روشن سازد رنگ آن چگونه باشد؟» (قَالُواادعُ لَنَا رَبّكَ يُبَيّن لّنَا مّا لَونُهَا).

موسی (ع) گفت: (خداوند) می گوید: گاوی باشد زرد یک دست، که بینندگان را شاد و مسرور سازد» (قَالَ إِنّهُ يَقُولُ إِنّهَا بَقَرَةٌ صّ فرَاءُ فَاقِعُ لَونُهَا تَسُرُّ النّاظِرِينَ).

شگفت اینکه به این مقدار اکتفا نکردند و هر بار با بهانه جویی کار خود را مشکل تر ساخته و دایره وجود چنان گاوی را تنگ تر نمودند.

آیه 70

* (آیه 70)-«گفتند: از خدایت بخواه برای ما روشن کند که چگونه (گاوی) باید باشد؟» (قَالُوا ادعُ لَنَا رَبّكَ يُبَيّنُ لَنَا مَا هِيَ).

زیرا این گاو برای ما مبهم شده» (إِنّ البَقَرَ تَشَابَهَ عَلَينَا). و اگر خدا بخواهد ما هدایت خواهیم شد» (وَ إِنَا إِن شَاءَ اللّهُ لَمُهتَدُونَ).

آیه 71

* (آیه 71)-موسی گفت: (خداوند) می فرماید: گاوی باشد که نه برای

شخم زدن رام شده؛ و نه برای زراعت آبکشی کند» (قَالَ إِنَّهُ یَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَاذلولٌ تُثِیرُ الأَرضَ وَ لَا تَسقِی الحَرثَ).

از هر عیبی برکنار باشد، (مُسَلَّمَةٌ). و حتی هیچ گونه رنگ دیگری در آن نباشد» (لَاشِیَةَ فِیهَا).

در اینجا که سؤال دیگری نداشتند و گفتند: الآن حق مطلب را آوردی (قَالُوا الئَنَ جِئتَ بِالحَقِ).

« سپس (چنان گاوی را پیدا کردند و آن را سر بریدند، ولی مایل نبودند این کار را انجام دهند» (فَذَبَحُو هَا وَ مَا کَادُوا یَفعَلُونَ).

آیه 72

* (آیه 72)-قرآن بعد از ذکر جزییات ماجرا آن را به صورت خلاصه در این آیه و آیه بعد چنین مطرح می کند: «و (به یاد آورید) هنگامی را که فردی را به قتل رساندید؛ سپس درباره (قاتل) او به نزاع پرداختید؛ و خداوند آنچه را مخفی می داشتید، آشکار می سازد، (وَ إِذ قَتَلتُم نَفسًا فَادّارَ ئُم فِیهَا وَاللّهُ مُخرِجُ مَا کُنتُم تکتُمُون).

آیه 73

* (آیه 73)-«سپس گفتیم: قسمتی از گاو را به مقتول بزنید تا زنده شود و قاتل را معرفی کند (فَقُلنَا اضرِبُوهُ بِبَعضِهَا).

خداوند این گونه مردگان را زنده می کند» (کَذلِکَ یُحیِ اللّهُ المَوتَی).

و آیات خود را به شما نشان می دهد؛ شاید اندیشه کنید!» (وَ یُرِیکُم ءَایَا تِهِ لَعَلّکُم تَعقِلُونَ).

آیه 74

* (آیه 74)-در این آیه به مسأله قساوت بنی اسـرائیل پرداخته می گوید: « سپس دلهای شما بعد از این واقعه سخت شد؛ همچون سنگ، یا سخت تر!» (ثُمّ قَسَت قُلُوبُکُم مِن بَعدِ ذلِکَ فَهِیَ کَالحِجَارَةِ أَو أَشَدُّ قَسوَةً).

چرا که پاره ای از سنگها می شکافد، و از آن نهرها جاری می شود» (وَ إِنَ مِنَ الحِجَارَةِ لَمَا یَتَفَجّرُ مِنهُ الأَنهَارُ).

و پاره ای از آنها شکاف بر می دارد و آب از آن تراوش می کنند» (وَ إِنّ مِنهَا لَمَا یَشّقّقُ فَیَخرُجُ مِنهُ المَاءُ).

و پاره ای از خوف خدا (از فراز کوه) به زیر می افتد» (وَ إِنَّ مِنهَا لَمَا یَهبِطُ مِن خَشیةِ اللّهِ).

اما دلهای شما، نه از خوف خدا می تپد و نه سرچشمه علم و دانش و عواطف انسانی است.

و خداوند از اعمال شما غافل نیست» (وَ مَا اللّهُ بِغَافِلٍ عَمّا تَعمَلُونَ).

و این تهدیدی است برای جمعیت بنی اسرائیل و همه کسانی که خط آنها را ادامه می دهند.

نکات آموزنـده این داسـتان به این ماجرای عجیب، علاوه بر اینکه دلیل بر قدرت بی پایان پروردگار بر همه چیز است، دلیلی بر مسأله معاد نیز می باشد.

از این گذشـته، این داسـتان به ما می آموزد که سـختگیر نباشیم تا خدا بر ما سخت نگیرد. به علاوه، انتخاب گاو برای کشتن شاید برای این بوده که بقایای فکر گوساله پرستی و بت پرستی را از مغزشان بیرون براند.

آیه 75

* (آیه 75)-انتظار بیجا - در این آیه، قرآن ماجرای بنی اسـرائیل را رها کرده روی سـخن را به مسلمانان نموده و نتیجه گیری آموزنده ای می کنـد می گویـد: «آیا انتظار دارید به (آیین) شـما ایمان بیاورند، با اینکه عده ای از آنان، سـخنان خدا را می شـنیدند و پس از فهمیدن، آن را تحریف می کردنـد، در حالی که علم و اطلاع داشـتند؟! (أَفَتَطمَعُونَ أَن یُؤمِنُوا لَکُم وَ قَد کَانَ فَرِیقٌ مِنهُم یَسـمَعُونَ کَلَامَ اللّهِ ثُمّ یُحَرِّفُونَهُ مِن بَعدِ مَا عَقَلُوهُ وَ هُم یَعلَمُونَ).

در اسـباب النزول آمده است که گروهی از یهود هنگامی که از طور بازگشـتند به مردم گفتند: ما شـنیدیم که خداوند به موسـی دسـتور داد فرمانهای مرا آنچه که می توانید انجام دهید و آنچه را نمی توانید ترک کنید. و این نخستین تحریف بود.

آیه 76

* (آیه 76)-شـأن نزول: در مورد نزول این آیه و آیه بعـد از امـام باقر (ع) روایت شـده است: «گروهی از یهود که با حق دشـمنی نداشـتند هنگامی که مسلمانان را ملاقات می کردند از آنچه در تورات درباره صفات پیامبر اسلام آمده بود به آنها خبر می دادند. بزرگان یهود از این امر آگاه شدند و آنها را از این کار نهی کردند و گفتند:

شما صفات محمد (ص) را که در تورات آمده برای آنها بازگو نکنید تا در پیشگاه خدا دلیلی بر ضد شما نداشته باشند. این دو آیه نازل شد و به آنها پاسخ گفت.»

تفسیر: این آیه از روی حقیقت تلخ دیگری پیرامون قوم یهود پرده بر می دارد می گوید: «و هنگامی که مؤمنان را ملاقات کنند می گویند: ایمان آورده ایم» (وَ إِذَا لَقُوا الَّذينَ ءَامَنُوا قَالُوا ءَامَنَّا).

ولی هنگامی که با یکدیگر خلوت می کنند، بعضی به بعضی دیگر اعتراض کرده، می گویند: چرا مطالبی را که خداوند (دربارهٔ صفات پیامبر اسلام برای شما بیان کرد، به مسلمانان بازگو می کنید؟» (وَ إِذَا خَلَا بَعضُهُم إِلَى بَعضٍ قَالُوا أَتُحَدِّثُونهم بما فتح الله عليم).

تا روز رستاخیز) در پیشگاه خدا، بر ضد شما به آن استدلال کنند؟! آیا نمی فهمید؟!» (لِيُحَاجُّوكُم بِهِ عِندَ رَبِّكُم أَفَلَا تَعقِلُونَ).

از آیه فوق استفاده می شود که ایمان این گروه منافق درباره خدا به قدری ضعیف بود که او را همچون انسانهای عادی می پنداشتند و تصور می کردند اگر حقیقتی را از مسلمانان کتمان کنند از خدا نیز مکتوم خواهد ماند.

آیه 77

* (آیه 77)-این آیه با صراحت می گوید: «آیا اینها نمی دانند خداوند آنچه را پنهان می دارند یا آشکار می کنند می داند؟» (أَوَ لَا يَعلَمُونَ أَنَّ اللّه يَعلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَ مَا يُعلِنُونَ).

آیه 78

* (آیه 78)-شأن نزول: جمعی از دانشمندان یهود اوصافی را که برای پیامبر اسلام (ص) در تورات آمده بود تغییر دادند. این تغییر به خاطر حفظ موقعیت و منافعی بود که هر سال از ناحیه عوام به آنها می رسید.

هنگامی که پیامبر اسلام مبعوث شد و اوصاف او را با آنچه در تورات آمده بود مطابق دیدند، ترسیدند که در صورت روشن شدن این واقعیت منافعشان در خطر قرار گیرد. از این رو، به جای اوصاف واقعی مذکور در تورات، صفاتی بر ضد آن نوشتند.

عوام یهود که کم و بیش صفات واقعی او را شنیده بودند از علمای خود

می پرسیدند: آیا این همان پیامبر موعود نیست که بشارت ظهور او را می دادید؟

آنها آیات تحریف شده تورات را برایشان می خواندند تا به این وسیله قانع شوند. ا

تفسیر: نقشه های یهود برای استثمار عوام – در تعقیب آیات گذشته پیرامون خلافکاریهای یهود، در اینجا جمعیت آنها را به دو گروه عوام و دانشـمندان تقسـیم می کنند می فرماید: «و پاره ای از آنان عوامانی هسـتند که کتاب خدا را جز یک مشت خیالات و آرزوها نمی دانند؛ و تنها به پندارهایشان دل بسته اند» (وَ مِنهُم أُمِّيُّونَ لَا يَعلَمُون الكِتَابَ إِلّا أَمَانِيّ وَ إِن هُم إِلّا يَظُنُّونَ).

«امیون» جمع «امی» در اینجا به معنی درس نخوانده است. یعنی به همان حالتی که از مادر متولد شده باقی مانده و مکتب و اسـتاد ندیده است.

و امـانی» جمع «أمنیـة» به معنی آرزو است و در اینجـا ممکن است اشـاره به پنـدارها و امتیازهای موهومی باشـد که یهود برای خود قائل بودند از جمله «گفتند: ما، فرزندان خدا و دوستان (خاص) او هستیم.» (مائده /18).

این احتمال نیز وجود دارد که منظور از امانی، آیات تحریف شده باشد که دانشمندان یهود در اختیار عوام می گذاشتند.

آیه 79

* (آیه 79)–دسـته دیگر دانشـمندانشان بودنـد که حقایق را به سود خود تحریف می کردنـد، چنانکه قرآن می گویـد: « پس وای بر آنها که نوشـته ای با دست خود می نویسند، سپس می گویند: این از طرف خداست» (فَوَيلٌ لِلّذِينَ يَكتُبُونَ الكِتَابَ بِأَيدِيهِم ثُمّ يَقُولُونَ هَذَا مِن عِندِ اللّهِ).

تا آن را به بهای کمی بفروشـند» (لِيَشتَرُوا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا). «پس وای بر آنها از آنچه با دست خود نوشـتند» (فَوَيلٌ لَهُم مِمّا كَتَبَت أَيدِيهِم). «و وای بر آنان از آنچه از این راه به دست می آورند!» (وَ وَيلٌ لَهُم مِمّا يَكسِبُونَ).

از جمله های اخیر آیه استفاده می شود که آنها هم وسیله نامقدسی داشتند و هم نتیجه نادرستی می گرفتند.

آیه 80

* (آیه 80)–بلند پروازی و ادعاهای توخالی – قرآن در اینجا به یکی از

گفته های بی اساس یهود که آنان را به خود مغرور ساخته و سرچشـمه قسـمتی از انحرافات شده بود اشاره کرده و به آن پاسخ می گوید می فرماید: «و گفتند: هرگز آتش دوزخ، جز چند روزی، به ما نخواهد رسید» (وَ قَالُوا لَن تَمَسّنَا النّارُ إِلّا أَيّامًا مَعدُودَةً).

بگو: آیا پیمانی از خـدا گرفته اید؟ . و خداوند هرگز از پیمانش تخلف نمی ورزد - یا چیزی را که نمی دانید به خدا نسـبت می دهید؟!» (قُل أَتّخَذتُم عِندَ اللّهِ عَهدًا فَلَن يُخلِفَ اللّهُ عَهدَهُ أَم تَقُولُونَ عَلَى اللّهِ مَا لَا تَعلَمُونَ).

اعتقاد به برتری نژادی ملت یهود و این که آنها تافتهای جدا بافته اند و گناهکارانشان فقط چند روزی مجازات می بینند سـپس بهشت الهی برای ابـد در اختیار آنان است، یکی از دلایل روشن خودخواهی و خود پرستی این جمعیت است. این امتیازطلبی با هیـچ منطقی سازگار نیست زیرا هیچ تفاوتی میان انسان ها از نظر کیفر و پاداش اعمال در پیشگاه خدا وجود ندارد.

آیه فوق این پنـدار غلط را ابطال می کنـد و می گویـد: این گفتار شـما از دو حال خارج نیست: یا باید عهد و پیمان خاصـی از خدا در این زمینه گرفته باشید که نگرفته اید - یا دروغ و تهمت به خدا می بندید.

آیه 81

* (آیه 81)-در این آیه یک قانون کلی را که از هر نظر منطقی است بیان می کند می گوید: «آری، کسانی که مرتکب گناه شوند و آثار گناه، سراسر وجودشان را بپوشاند، آنها اهل آتشند؛ و جاودانه در آن خواهند بود» (بَلَى مَن كَسَبَ سَيِئَةً وَ أَحَاطَت بِهِ خَطِيئَتُهُ فَأُولَئِكَ أَصحَابُ النّارِ هُم فِيهَا خَالِدُونَ).

آیه 82

* (آیه 82)-و اما در مورد مؤمنان پرهیزگار نیز یک قانون کلی وجود دارد، چنانکه قرآن می گوید: «و آنها که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده اند، آنان اهل بهشتند؛ و همیشه در آن خواهند ماند» (وَالّذِينَ ءَامَنُوا وَ عَمِلُوا الصّالِحَاتِ أُولَئِكَ أَصحَابُ الجَنّةِ هُم فِيهَا خَالِدُونَ).

نکته ها: 1. کسب سینه - کسب و اکتساب به معنی تحصیل کردن چیزی از روی اراده و

اختیار است. بنابراین جمله «بلی من کتب سیئة» اشاره به کسانی است که با علم و اختیار مرتکب گناهان می شوند.

تعبیر «کسب» شاید از این نظر باشد که گناهکار در یک محاسبه کوته بینانه انجام گناه را به سود خویش و ترک آن را به زبان خود می پندارد.

2. احاطه خطیئه چیست – «خطیئه در بسیاری از موارد به معنی گناهانی است که از روی عمد تحقق نیافته، ولی در آیه مورد بحث به معنی گناه کبیره یا آثار گناه است که بر قلب و جان انسان می نشیند.

مفهوم احاطه گناه این است که انسان آن قدر در گناهان فرو رود که زندانی برای خود بسازد، زندانی که منافذ آن بسته باشد. .

3. نژادپرستی یهود – از این آیات استفاده می شود که روح تبعیض نژادی یهود که امروز نیز در دنیا سرچشمه بدبختی های فراوان شده، از آن زمان در یهود بوده است و امتیازهای موهومی برای نژاد بنی اسرائیل قائل بوده اند. متأسفانه بعد از گذشت هزاران سال هنوز آن روحیه بر آنها حاکم است و در واقع منشأ پیدایش رژیم غاصب اسرائیل نیز همین روح نژاد پرستی است.

آیه 83

* (آیه 83)–پیمان شکنان – در آیات گذشته نامی از پیمان بنی اسرائیل به میان آمد، در اینجا قرآن مجید یهود را در برابر نقض پیمان به رسوایی در این جهان و کیفر شدید در آن جهان تهدید می کند.

در پیمان بنی اسرائیل این مطالب آمده است:

.. توحید و پرستش خداوند یگانه، چنانکه نخستین جمله آیه می گوید: «و به یاد آورید زمانی را که از بنی اسرائیل پیمان گرفتیم که جز خداوند یگانه را پرستش نکنید» (وَإِذ أَخَذنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسرَائِيلَ لَا تَعبُدُونَ إِلّا اللّه).

2. «و به پدر و مادر نیکی کنید» (وَبِالوَالِدَينِ إِحسَانًا).

3. «و (نیز) به نزدیکان و یتیمان و بینوایان» به نیکی رفتار نمایید (وَ ذِي القُربَى وَاليَتَامَى وَالمَسَاكِينِ). 4. «و به مردم نیک بگویید» (وَ قُولُوا لِلنّاسِ حُسنًا).

5 و نماز را بر پا دارید» (وَ أَقِيمُوا الصَّلَوةَ). 6. «و زکات بدهید» (وَ ءَاتُوا الزَّكَوٰةَ).

سپس با اینکه پیمان بسته بودید همه شما به جز عده کمی - سرپیچی کردید؛ و از وفای به پیمان خود) رویگردان شدید» (تَوَلَّيْتُمْ إِلاَّ قَلِيلاً مِنْكُمْ وَ أَنْتُمْ مُعْرِضُونَ).

آیه 84

* (آیه 84)-7. «و (به یاد آرید) هنگامی را که از شما پیمان گرفتیم که خون هم را نریزید» (وَ إِذْ أَخَذْنا مِيثاقَكُمْ لا تسفون دِمَاءَ كَمْ

).

8. «و یکدیگر را از سرزمین خود، بیرون نکنید» (وَ لا تُخْرِجُونَ أَنْفُسَكُمْ مِنْ دِيَارِكُم).

).

9. چنانچه کسی از شما اسیر شد، همه برای آزادی او کمک کنید، فدیه دهید و او را آزاد سازید - این ماده از پیمان از جمله قومون ببعض الکتاب وتکون بعض که در آیه بعد خواهد آمد استفاده می شود.

« سپس شما اقرار کردید؛ و (بر این پیمان) گواه بودید» (ث وَ لا تُخْرِجُونَ أَنْفُسَكُمْ مِنْ دیارکم).

آیه 85

* (آیه 85)-«اما این شما هستید که یکدیگر را می کشید و جمعی از خودتان را از سرزمینشان بیرون می کنید» (أَنْتُمْ هؤُلاءِ تَقْتُلُونَ أَنْفُسَكُمْ وَ تُخْرِجُونَ فَرِيقاً مِنْكُمْ مِنْ دِيارِهِمْ).

و در این گناه و تجاوز، به یکدیگر کمک می نمایید» (تَظاهَرُونَ عَلَيْهِمْ بِالْإِثْمِ وَ الْعَدْوَانِيِّ).

و اینها همه نقض پیمانی است که با خدا بسته اید.

در حالی که اگر بعضی از آنها به صورت اسیران نزد شما آیند، فدیه می دهید و آنان را آزاد می سازید» (وَ أَنَّ يَأْتُوكُمْ أشاری تاد وَ هُمْ).

با اینکه بیرون ساختن آنان بر شما حرام بود» (وَ هُوَ مُحْتَرَمٍ عَلَيْكُمْ إِخْراجُهُمْ).

شگفت اینکه در دادن فدا و آزاد ساختن اسیران به حکم تورات و پیمان الهی استناد می کنید. «آیا به بعضی از دستورهای کتاب آسمانی ایمان می آورید و به

بعضی کا فر می شوید؟!» (أفتون بُغْضِ الْكِتَابِ وَ تُكْفَوْنَ يُبْغِضُ).

برای کسـی از شـما که این عمل (تبعیض در میان احکام و قوانین الهی) را انجام دهد، جز رسوایی در این جهان، چیزی نخواهد بود» (قما جَاءَ مَنْ يَفْعَلْ ذلِكَ منم إِلَّا خَزٌّ فِي الحيوة الدُّنْيَا).

و روز رستاخیز به شدید ترین عذابها گرفتار می شوند» (وَ يَوْمَ الْقِيمَةِ يُرَدُّونَ إِلى أُشِيرُ الْعَذَابِ).

و خداوند از آنچه انجام می دهید غافل نیست» (وَ ماالله بغالي عَمَّا تَعْمَلُونَ).

و همه آن را احصا کرده و بر طبق آن شما را در دادگاه عدل خود محاکمه

می کند.

آیه 86

* (آیه 86)-این آیه در حقیقت انگیزه اصـلی این اعمال ضـد و نقیض را بسـیان کرده می گوید: «اینها همان کسانند که آخرت را به زندگی دنیا فروخته اند» (أَ وَلِيِّكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الحيوة الدُّنْيَا بالأخرة).

از این رو عذاب آنها تخفیف داده نمی شود؛ و کسی آنها را یاری نخواهد کرد» (فَلا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذابُ وَ لا هُمْ يُنْصَرُونَ).

نکته ها:

.. بیان تاریخی آیات - به طوری که مفسـران نقل کرده اند، طایفه بنی قریظه و بنی نضیر که هر دو از طوایف یهود بودند، به خاطر منافع دنیا با یکدیگر به مخالفت برخاسـتند. بنی نضـیر به طایفه خزرج که از مشترکان مدینه بود پیوسـتند و بنی قریظه به طایفه اوس. در جنگهایی که میـان دو قبیله روی می داد هر یـک طـایفه هم پیمـان خود را کمک می کرد و از طایفه دیگر می کشت، اما هنگامی که آتش جنگ فرو می نشـست یهود جمع می شدنـد و دست به دست هم می دادنـد تا با پرداخت فـدیه ، اسـیران خود را آزاد کنند و در این عمل به حکم قانون تورات استناد می کردند.

در حالی که اوس و خزرج هر دو مشرک بودند و کمک به آنها جایز نبود. و

همان قانونی که دستور فدا را داده بود دستور خودداری از قتل را نیز صادر کرده بود – و یهود از این اعمال ضد و نقیض فراوان داشتند. .

2. برنامه ای برای زنده ماندن ملتها – این آیات گرچه درباره بنی اسرائیل نازل شده ولی یک سلسله قوانین برای ملل دنیا در بردارد. عوامل زنده ماندن و سر فرازی ملتها و رمز شکست آنان را یادآور می شود.

از دیدگاه قرآن، برقراری و سربلندی ملتها در صورتی است که خود را به بزرگترین نیروها و قدرتها متکی سازند و در همه حال از او مدد بگیرند. این تکیه گاه خداوند است (لا تَعْبُدُونَ الاّ اللَّهُ).

از سوی دیگر، برای بقای ملتها همبستگی خاصی بین افراد لازم است. این عمل در صورتی ممکن است که هر کس به پدر و مادر خود که شعاع بستگی آنها نسبت به وی نزدیک تر است، سپس خویشاوندان و بعد به تمام افراد اجتماع نیکی

کند (و بالوالدین إحسانا و ذی القربی... و قولوا للناس حسنا). تقویت بنیه مالی هر ملت و از بین بردن فاصله طبقاتی نیز در زنده نگاه داشتن روح آن ملت سهم فراوانی دارد که یک رکن آن پرداخت زکات است (و اتوا الزکوٰة). ا

از سوی دیگر، رمز شکست و فنای ملتها در به هم خوردن این همبستگی و پدید آمدن کشمکشها و جنگهای داخلی می داند. ملتی که در برابر هم صف آرایی کنند و در پی تصرف اموال و سرزمینهای هم برآیند و برای ریختن خون یکدیگر آستینها را بالا زنند، کشورشان ویران و خودشان بدبخت و بیچاره می شوند (لا تسفکون دمائکم ولا تخرجون أنفسکم من دیارکم....)

سرانجام یکی دیگر از عوامل سقوط ملتها تبعیض در اجرای قوانین است که هر قانونی حافظ منافع شخصی شان باشد اجرا کنند و آنچه به سود جامعه است فراموش نمایند (أفتؤمنون ببعض الکتاب و تکفرون ببعض).

آیه 87

* (آیه 87)–دلهایی که در غلاف است . در این آیه و آیه بعد روی سخن به بنی اسرائیل است هر چند مفاهیم و معیارهای آن عمومیت دارد و همگان را در بر می گیرد. می گوید: «ما به موسی کتاب (تورات) دادیم» (وَ لَقَدْ ءاتینا مُوسی

الكِتَابَ).

و بعد از او، پیامبرانی پشت سر هم فرستادیم»(وَ قَفَّينَا بَعدِهِ بِالرُّسُلِ).

یا پیامبرانی همچون داوود و سلیمان و یوشع و زکریا و یحیی و ....

و به عیسی بن مریم دلایل روشن دادیم؛ و او را به وسیله روح القدس تأیید کردیم» (وَ ءاتينا عيسى بْنِ تَمِيمٍ البياني وَ أَنَا بِرُوحِ الْقُدُسِ).

آیا چنین نیست که هر زمان، پیامبری چیزی بر خلاف هوای نفس در برابر او تکبر کردید و از ایمان آوردن به او خودداری نمودید(أَ فَكُلَّما جاءَكُمْ رول بِما لا تَهْوى أَ نَفْشِ اشتكبر ثُمَّ).

حاکمیت هوی و هوس بر شما چنان شدید بود که: « پس عده ای را تکذیب کرده، و جمعی را به قتل رساندید؟!»(فَفَرِيقًا كَذَّبْتُمْ وَ فَرِيقاً تَقْتُلُونَ) .

اگر تکذیب شما مؤثر می افتاد و منظورتان عملی می شد شاید به همان اکتفا می کردید در غیر این صورت دست به خون پیامبران الهی آغشته می ساختید.

روح القدس چیست - مفسران درباره روح القدس تفسیرهای گوناگونی دارند.

برخی گفته اند: منظور «جبرئیل» است. بنابراین معنی آیه فوق چنین خواهد بود: خداوند عیسی را به وسیله جبرئیل کمک و تأیید کرد.

اما جبرئیل را روح القدس می گویند به خاطر اینکه جنبه روحانیت در فرشتگان مسأله روشنی است و اطلاق کلمة روح بر آنها کاملا صحیح است و اضافه کردن آن به القدس اشاره به پاکی و قداست این فرشته است.

بعضی دیگر معتقدند روح القدس همان نیروی غیبی است که عیسی (ع) را تأیید می کرد و با آن نیروی مرموز الهی، مردگان را به فرمان خدا زنده می نمود.

البته این نیروی غیبی به صورت ضعیف تر در همه مؤمنان با تفاوت درجات ایمان وجود دارد و همان امدادهای الهی است که انسان را در انجام طاعات و کارهای مشکل یاری می دهد و از گناهان باز می دارد. ان

آیه 88

* (آیه 88)-این آیه می گوید: «و (آنها از روی استهزا) گفتند: دلهای ما در غلاف است و ما از این گفته تو چیزی نمی فهمیم(وَ قَالُوا قُلُوبُنَا غُلفُ).

آری چنین است، «خداونـد آنهـا را به خاطر کفرشان، از رحمت خود دور ساخته، به همین دلیل، چیزی درک نمی کننـد؛) و کم تر ایمان می آورند» (بَلْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ فَقَلِيلاً ما يُؤْمِنُونَ).

جمله فوق بیانگر این واقعیت است که انسان بر اثر پیروی از هوسـهای سرکش آن چنان از درگاه خدا رانده می شود و بر قلب او پرده ها می افتد که حقیقت کمتر به آن راه می یابد.

دلهای بی خبر و مسـتور - یهود در مـدینه در برابر تبلیغات رسول اکرم (ص) ایسـتادگی به خرج می دادند و از پذیرفتن دعوت او امتناع می ورزیدند. هر زمانی بهانه ای برای شانه خالی کردن از زیر بار دعوت پیامبر اسـلام (ص) می تراشـیدند که در آیه فوق به یکی از سخنان آنها اشاره شده است.

می گفتند دلهای ما در غلاف است و از گفته تو چیزی نمی فهمیم.

مسـلما آنها این سـخن را از روی اسـتهزا می گفتند اما قرآن می فرماید: مطلب همان است که می گویند زیرا به واسطه کفر و نفاق، دلهای آنهـا در حجابهایی از ظلمت و گناه و کفر قرار گرفته و خداونـد آنها را از رحمت خود دور داشـته است، به همین دلیل بسـیار کم ایمان می آورند. در آیه 155 سوره نساء همین مطلب یادآوری شده است.

آیه 89

* (آیه 89)-شـأن نزول: درباره نزول این آیه و آیه بعـد از امام صادق (ع) روایت شـده است: یهود در کتابهای خود دیـده بودنـد هجرتگاه پیامبر اسـلام بین کوه عیر و کوه أحـد (دو کوه در دو طرف مـدینه) خواهـد بود. یهود از سـرزمین خویش بیرون آمدند و در جست و جوی سرزمین مهاجرت رسول اکرم (ص) پرداختنـد، در این میان به کوهی به نام حـداد رسـیدند گفتنـد: حـداد همان آخـد است. در همان جا متفرق شدند و هر گروهی در جایی مسکن گزیدند، بعضی در سرزمین تیما و بعضی دیگر در فدک و عده ای در خیبر.

آنان که در تیما بودند میل دیدار برادران خویش نمودند. در این اثنا عربی عبور می کرد، مرکبی را از او کرایه کردند. وی گفت: من شما را از میان کوه عیر واحد

خواهم برد. گفتنـد: هنگامی که بین این دو کوه رسـیدی ما را آگاه نما. و مرد عرب هنگامی که به سـرزمین مدینه رسـید اعلام کرد که اینجا همان سـرزمین است که بین دو کوه عیر و احد قرار گرفته است. سـپس اشاره کرد و گفت این عیر است و آن هم احد. یهود از مرکب پیاده شدند و گفتند: ما به مقصود رسیدیم دیگر احتیاج به مرکب تو نیست و هر جا می خواهی برو.

آنها در سـرزمین مدینه ماندند و اموال فراوانی کسب نمودند. این خبر به سلطانی به نام تبع رسید. با آنها جنگید. یهود در قلعه های خویش متحصن شدنـد. وی آنان را محاصـره کرد و سـپس امان داد. آنها به نزد سـلطان آمدند. تبع گفت: من این سـرزمین را پسـندیده ام و در آن خواهم مانـد. گفتند: این چنین نخواهد شد زیرا این سـرزمین هجرتگاه پیامبری است که جز او کسـی نمی تواند به عنوان ریاست در اینجا بماند.

تبع گفت: بنابراین من از خاندان خویش کسانی را در اینجا قرار خواهم داد تا زمانی که پیامبر موعود بیاید، وی را یاری نمایند. بدین جهت، او دو قبیله معروف اوس و خزرج را در آن مکان ساکن نمود.

این دو قبیله هنگامی که جمعیت فراوانی پیـدا کردنـد به اموال یهود تجاوز نمودند. یهودیان به آنها می گفتند: هنگامی که «محمد» مبعوث گردد شما را از سرزمین ما بیرون خواهد کرد.

هنگامی که محمد مبعوث شد، اوس و خزرج که به نام انصار معروف شدند به او ایمان آوردند و یهود وی را انکار نمودند. این است معنی آیة و کانوا من قبل یستفتون علی الذین قوا.

تفسیر: خود مبلغ بوده خود کافر شدند – یهود با عشق و علاقه مخصوصی برای ایمان به پیامبر اسلام در سرزمین مدینه سکنی گزیده بودند و با بی صبری در انتظار ظهورش بودنـد. آیه می فرمایـد: «و هنگامی که از طرف خداونـد، کتابی (قرآن) برای آنها آمد که موافق نشانه هایی بود که با خود داشتند، و پیش از این، به خود نوید پیروزی بر کافران می دادند که با کمک آن، بر دشمنان پیروز گردند.) با

این همه، هنگـامی که این کتاب و پیامبری را که از قبل شـناخته بودنـد نزد آنها آمـد، به او کافر شدنـد» (وَ لَمَّا جاءَهُمْ کِتابٌ مِنْ عِنْدِ اللیر مصیرق إِمَّا مَعَهُمْ وَ کانُوا مِنْ قَبْلُ یشتفیحون عَلَی الَّذِینَ کَفَرُوا فَلَمَّا جاءَهُمْ ما تَرَوْا کَفَرُوا بِهِ).

لعنت خدا بر کافران باد!» (فَلَعْنَةُ اللیر عَلَی الْکافِرِینَ).

آری، گاه انسان عاشقانه به دنبال حقیقتی می دود ولی هنگامی که به آن رسید و آن را مخالف منافع شخصی خود دید بر اثر هوی پر ستی به آن پشت پا می زند.

آیه 90

* (آیه 90)-در حقیقت، یهود معامله زیان آوری انجام داده اند، چنانکه قرآن می گوید: «ولی آنها در مقابل بهای بدی، خود را فروختند؟» (بِئسَمَا اشتَرَواما بِهِ اَنفُسَهُم).

که به ناروا، به آیاتی که خـدا فرسـتاده بود، کافر شدند. و معترض بودند، چرا خداوند به فضل خویش، بر هر کس از بندگانش بخواهد، آیات خود را نازل می کند؟!» (أَنْ یَکْفُرُوا بِما أَنْزَلَ اللَّهُ بَغْیاً أَنْ یُنِیرُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ عَلی مَنْ یَشاءُ مِنْ عِبَادِهِ).

و در پایان آیه می گوید: «از این رو به خشـمی بعد از خشمی (از سوی خدا) گرفتار شدند و برای کافران مجازاتی خوارکننده است» (فَبَاءَ وَ بِغَضَبٍ عَلی غَضَبٍ وَ لِلْکافِرِینَ عَذابٌ مُهِینٌ).

و باغو» به معنی بازگشـتند و منزل گرفتنـد می باشـد و در اینجا کنایه از اسـتحقاق یافتن است. یعنی آنها خشم پروردگار را همچون منزل و مکانی برای خود برگزیدند.

این گروه طغیانگر هم از قیام موسـی و هم قبل از ظهور پیامبر اسـلام از طرفداران چنین قیامی بودند اما پس از ظهور هر دو، از عقیده خود برگشتند و خشم و غضب خدا را یکی پس از دیگری به جان خریدند.

آیه 91

* (آیه 91)-تعصـبهای نژادی یهود - در تفسـیر آیات گذشـته خواندیم که یهود به خاطر اینکه پیامبر اسـلام از بنی اسـرائیل نیست و منافع شخصـی آنهـا را به خطر می انـدازد، از اطـاعت و ایمـان به او سـر باز زدنـد. در این آیه به جنبه تعصـبات نژادی یهود که در تمام دنیا به آن معروفند اشاره کرده می گوید: «و هنگامی که به آنها گفته

شود: به آنچه خداونـد نازل فرموده، ایمان بیاوریـد. می گویند: ما به چیزی ایمان می آوریم که بر خود ما نازل شده است و به غیر آن، کافر می شوند (و إذا قیل لهم اوا بما أنزل الله قالوا تؤ بما أنزل علینا و یکفرون بما وراءه).

آنها نه به انجیل ایمان آوردنـد و نه به قرآن، بلکه تنها جنبه های نژادی و منافع خویش را در نظر می گرفتند؛ در حالی که حق است؛ و آیاتی را که بر آنها نازل شده، تصدیق می کند» (وَ هوالحق مُصَدِّقاً لِما مَعَهُمْ). سـپس از روی دروغ آنان پرده برداشته و می گوید: اگر بهانه عدم ایمان شـما این است که محمـد (ص) از شـما نیست چرا در گذشـته به پیامبران ایمان نیاوردیـد؟ قرآن می فرمایـد: «بگو: (اگر راست می گوییـد، و به آیاتی که بر خودتان نازل شـده) ایمان دارید، پس چرا پیامبران خدا را پیش از این، به قتل می رساندید؟!» (قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُونَ أَنْبِياءَ اللي مِنْ قَبْلُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ).

آیه 92

* (آیه 92)-قرآن برای روشن تر ساختن دروغ آنها سـند دیگری را افشا می کنـد می گوید: «و (نیز) موسـی آن همه معجزات را برای شـما آورد، و شما پس از (غیبت) او، گوساله را انتخاب کردید؛ در حالی که ستمگر بودید» (وَ لَقَدْ جاءَ كم مُوسى بِالْبَيِّناتِ ثُمَّ أَخَذْتُمْ الْعِجْلَ مِنْ بغیرو أَنْتُمْ ظالِمُونَ).

اگر راست می گویید و به پیامبر تان ایمان دارید، پس گوساله پرستی بعد از آن همه دلایل روشن توحیدی چه بود؟

آیه 93

* (آیه 93)-این آیه سند دیگری بر بطلان این ادعا به میان می کشد می گوید: «و به یاد آورید) زمانی را که از شما پیمان گرفتیم؛ و کوه طور را بالای سـر شـما برافراشتیم؛ (و گفتیم:) این دستورهایی را که به شما داده ایم محکم بگیرید، و درست بشنوید. آنها گفتند: شنیدیم؛ ولی مخالفت کردیم» (وَ إِذْ أَخَذْنا مِيثاقَ وَ رَفَعْنا فَوْقَكُمُ الطُّورَ دوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّتِي واشوا قَالُوا عَنَّا وَ عَصَيْنا).

و دلهای آنها، بر اثر کفرشان، با محبت گوساله آمیخته شد!» (وَ أُشْرِبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْ). ا

شگفتا! این چگونه ایمانی است که هم با کشتن پیامبران خدا می سازد هم

گوساله پرستی را اجازه می دهد و هم میثاقهای الهی را به دست فراموشی می سپرد؟

بگو: ایمان شما، چه فرمان بدی به شما می دهد، اگر ایمان دارید!» (قُلْ بِ مَا یأمرکم بِهِ إِیمانُکُمْ إِنْ کُنْتُمْ مُؤْمِنِینَ).

آیه 94

* (آیه 94)-تفسیر: گروه از خود راضی - از تاریخ زندگی یهود، علاوه بر آیات قرآن مجید، چنین بر می آید که آنها خود را یک نژاد برتر می دانستند و معتقد بودند گل سرسبد جامعه انسانیتند، بهشت به خاطر آنها آفریده شده و آتش جهنم با آنها چندان کاری ندارد! آنها فرزندان خدا و دوستان خاص او هستند.

قرآن مجید در این آیه و دو آیه بعد به این پندارهای موهوم پاسخ می دهد می گوید: «بگو: اگر (آن چنان که مدعی هستید) سرای آخرت در نزد خدا، مخصوص شماست نه سایر مردم، پس آرزوی مرگ کنید اگر راست می گویید!» (قُلْ إِنْ کانَتْ لَکُمُ الدَّارُ الآخِرَةُ عِنْدَ اللیر الصه مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ إِنْ کُنتُم صَادِقِینَ).

یهود با گفتن این سخنان که بهشت مخصوص ماست، می خواستند مسلمانان را نسبت به آیینشان دلسرد کنند ولی قرآن پرده از روی دروغ و تزویر آنان بر می دارد زیرا آنها به هیچ وجه حاضر به ترک زندگی دنیا نیستند و این دلیل بر دروغگویی آنهاست.

آیه 95

* (آیه 95)-قرآن می افزاید: «ولی آنها، به خاطر اعمال بدی که پیش از خود فرستاده اند، هرگز آرزوی مرگ نخواهند کرد، (وَ لَنْ یتموه أَبَداً بِما قَدَّمَتْ أَیْدِیهِمْ).

و خداوند از ستمگران آگاه است» (وَ اللَّهُ عَلِیمُ بِالظَّالِمِینَ).

آنها از اعمال زشت و ننگین خود اطلاع داشتند، خدا نیز از اعمال این ستمگران آگاه است. بنابراین سرای آخرت برای آنها عذاب و رسوایی است. به همین دلیل خواهان آن نیستند.

آیه 96

* (آیه 96)-این آیه از حرص شدید آنها به مادیات چنین سخن می گوید: «و آنها را حریص ترین مردم حتی حریص تر از مشرکان - بر زندگی این دنیا و اندوختن ثروت خواهی یافت» (وَ لَتَجِدَنَّهُمْ أَحْرَصَ النَّاسِ عَلی حیوةٍ وَ مِنَ الَّذِینَ أَشْرَکُوا).

آن چنان علاقه به دنیا دارند که از هر یک از آنها آرزو دارد هزار سال عمر به او داده شود» (يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لوْ أَلْفَ سَنَةٍ).

برای جمع ثروت بیشتر یا به خاطر ترس از مجازات.

در حالی که این عمر طولانی، او را از کیفر (الهی) باز نخواهد داشت» (وَ ما هُوَ بِمُزَحْزِحِهِ مِنَ الْعَذابِ أَنْ يُعَمَّرَ).

و اگر گمان کنند که خداوند از اعمالشان آگاه نیست، اشتباه می کنند و خداوند به اعمال آنها بیناست» (وَ اللَّهُ بَصِيرٌ بِما يَعْمَلُونَ).

نکته ها:

1. مقصود از هزار سال، عـدد هزار نیست بلکه کنایه از عمر طولانی است. بعضـی از مفسـران می گوینـد: عـدد هزار بزرگ ترین عدد نزد عرب بوده و اعداد بزرگ تر از آن نام مخصوصی نداشته، از این رو رساترین تعبیر برای فزونی محسوب می شده است.

2. جمله «علی حیوة»، به صورت نکره، برای تحقیر است. یعنی آن قدر به زندگی دنیا دل بسـته اند که حتی پست ترین زندگی این جهان را که در نهایت بدبختی باشد، بر سرای آخرت ترجیح می دهند.

3. جنایات نژادپرسـتان - بی شک سرچشـمه بسـیاری از جنگها و خونریزی ها در طول تاریخ بشر، برتری جویی نژادی بوده است. اگر نژاد پرسـتان جهان را رده بنـدی کنیم، یهود در رده های بالا قرار خواهنـد گرفت. آنان حتی آیین موسـی را در نژاد خود محصور ساخته انـد. به همین دلیل، از آیین خود، در میان اقوام دیگر تبلیغ

نمی کنند.

نژاد پرستی شـعبه ای از شـرک است. به همین دلیل، اسـلام به شدت با آن مبارزه کرده و همه انسانها را از یک پدر و مادر می داند که امتیاز شان تنها به تقوا و پرهیزگاری است.

4. ریشه های ترس از مرگ - بیش تر مردم از مرگ وحشت دارند. ریشه این

ترس یکی از دو چیز است: الف) بسیاری مرگ را به معنی فنا و نابودی تفسیر می کنند. بدیهی است که انسان از فنا و نیستی وحشت دارد. ب) افرادی که مرگ را مقدمه زندگی در سرای دیگر می بینند، به خاطر اعمال و خلافکاری های خود از مرگ وحشت دارند زیرا مرگ را رسیدن به نتایج شوم اعمال خود می دانند. بنابراین برای فرار از محاسبه الهی و کیفر اعمال، میل دارند هر چه بیشتر، مرگ را به عقب بیندازند - آیه بالا اشاره به دسته دوم می کند.

پیغمبران خدا از یک سو ایمان به زندگی پس از مرگ را در دلها زنده کردند و چهره واقعی مرگ را که دریچه ای به زندگی عالی تر است، به مردم نشان دادند. از سوی دیگر، دعوت به پاکی عمل کردند تا وحشت از مرگ به خاطر کیفر اعمال نیز زایل گردد. بنابراین مردم با ایمان هرگز از مرگ وحشت ندارند.

آیه 97

* (آیه 97)-شأن نزول: هنگامی که پیامبر (ص) به مدینه آمد، ابن صوریا (یکی از علمای یهود) با جمعی از یهود فدک نزد پیامبر اسلام آمدند و سؤالهای مختلفی از حضرت پرسیدند و نشانه هایی را که گواه نبوت او بود جست و جو نمودند از جمله گفتند: ای محمد، خواب تو چگونه است زیرا به ما اطلاعاتی درباره خواب پیامبر موعود داده شده است.

فرمود: «تنام تمنای و قلبي يقظان» (چشم من به خواب می رود اما قلبم بیدار است.)

گفتند راست گفتی ای محمد! و پس از سؤالات دیگر، ابن صوریا گفت: یک سؤال باقی مانده که اگر آن را صحیح جواب دهی به تو ایمان می آوریم و از تو پیروی خواهیم کرد. نام فرشته ای که بر تو نازل می شود چیست؟

فرمود: «جبرئیل است.»

ابن صوریا گفت: او دشمن ماست، دستورهای مشکل درباره جهاد و جنگ می آورد اما میکائیل همیشه دستورهای ساده و راحت آورده، اگر فرشته وحی تو میکائیل بود به تو ایمان می آوردیم.

تفسیر: ملت بهانه جو - بررسی شأن نزول این آیه انسان را بار دیگر به یاد

بهـانه جویی هـای ملت یهود می انـدازد که از زمان پیامبر بزرگوار، موسـی (ع) تاکنون این برنامه را دنبال کرده انـد. آنها می گوینـد: چون فرشته ای که وحی را بر تو نازل می کند جبرئیل است و ما با جبرئیل دشمن هستیم، به تو ایمان نمی آوریم.

از اینان باید پرسـید مگر فرشـتگان الهی از نظر انجام وظیفه با یکدیگر فرق دارند؟ مگر آنها طبق خواسته خودشان عمل می کنند یا از پیش خود چیزی

می گویند؟

قرآن در پاسـخ این بهانه جویی ها می فرماید: «بگو: کسـی که دشـمن جبرئیل باشد (در حقیقت دشـمن خداست چراکه او به فرمان خدا، قرآن را بر قلب تو نازل کرده است» (قُلْ مَنْ کانَ عَدُوًّا لِجِبْرِیلَ فَإِنَّهُ لَهُ عَلی قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ).

در حالی که کتب آسمانی پیشین را تصدیق می کند» و هماهنگ با نشانه های آنهاست (مُصَدِّقاً لِما بَیْنَ یَدَیْهِ).

و هدایت و بشارت است برای مؤمنان» (وَ هُدیً وَ بُشْری لِلْمُؤْمِنِینَ).

آیه 98

* (آیه 98)-این آیه موضوع فوق را با تأکید بیش تر همراه با تهدید بیان می کند می گوید: «کسـی که دشمن خدا و فرشتگان و رسولا ن او و جبرئیل و میکائیل باشد

کافر است؛ و) خداوند دشمن کافران است» (مَنْ کانَ عَدُوًّا لِلَّهِ وَ ملائکته وَ رُسُلِهِ وَ جبریل وَ میکال فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْکافِرِینَ).

یعنی اینها قابل تفکیک نیستند. الله، فرشتگان او، رسولا ن او، جبرئیل، میکائیل و هر فرشته دیگر، و دشمنی با یکی، دشمنی با بقیه است.

جبرئیل و میکال - نام «جبریل» دو بار در آیات مورد بحث و یک بار در آیه 4 سورهٔ تحریم ذکر شده و نام «میکال» یک بار در قرآن مجید، در همین مورد آمده است. از این آیات استفاده می شود که هر دو از فرشتگان بزرگ و مقرب خدا هستند.

در تلفظ معمولی مسلمانان جبرئیل و میکائیل با همزه و یا تلفظ می شود ولی در متن قرآن به صورت جبریل و میکال آمده است.

احـادیثی داریم که به موجب آنهـا جبرئیل به صورتهای گوناگونی بر پیامبر نازل می شـد و در مـدینه، اغلب به صورت دحیه کلبی که مردی بسیار زیبا بود، بر آن

حضرت نمایان می گشت.

از سوره نجم استفاده می شود که پیامبر (ص) جبرئیل را دو بار به صورت اصلی اش مشاهده کرد.

آیه 99

* (آیه 99)-شأن نزول: ابن عباس مفسر معروف، نقل می کند: ابن صوریا دانشمند یهودی، از روی لجاج و عناد به پیامبر اسلام (ص) گفت: تو چیزی که برای ما مفهوم باشد نیاورده ای! و خداوند نشانه روشنی بر تو نازل نکرده تا ما از تو تبعیت کنیم. آیه

تفسیر: پیمان شکنان یهود - قرآن نخست به این حقیقت اشاره می کند که دلایل کافی و نشانه های روشن در اختیار پیامبر اسلام (ص) قرار دارد و آنها که انکار می کنند به حقانیت دعوت او پی برده و به خاطر اغراض خاصی به مخالفت برخاسته اند. می فرماید: «ما نشانه های روشنی برای تو فرستادیم؛ و جز فاسقان کسی به آنها کفر نمی ورزد» (وَ لَقَدْ أَنْزَلْنا الیک ءایاتٍ بیناتٍ وَ ما یَکْفُرُ بِها إِلاَّ الْفاسِقُونَ).

آیه 100

* (آیه 100)-سپس به یکی از اوصاف بسیار بد جمعی از یهود یعنی پیمان شکنی که گویا با تاریخ آنها همراه است اشاره کرده می گوید: «و آیا چنین نیست که هر بار آنها [= یهود] پیمانی (با خدا و پیامبر) بستند جمعی از ایشان آن را دور افکندند (و مخالفت کردند)؟!» (أَوْ کُلَّما عاهَدُوا عَهْداً نَبَذَهُ فَرِیقٌ مِنْهُمْ).

آری، بیش تر آنان ایمان نمی آورند» (بَلْ أَکْثَرُهُمْ لا یُؤْمِنُونَ).

خداوند در کوه طور از آنها پیمان گرفت که به فرمانهای تورات عمل کنند ولی این پیمان را شکستند.

و نیز از آنها پیمان گرفته شد که به پیامبر موعود، پیامبر اسلام که بشارت آمدنش در تورات داده شده بود ایمان بیاورند، به این پیمان نیز عمل نکردند.

این شیوه دیرینه یهودیان است که به عهد خویش پای بند نیستند.

آیه 101

* (آیه 101)-در این آیه تأکید گویاتری روی همین موضوع دارد می گوید: «و هنگامی که فرستاده ای از سوی خدا به سراغشان آمد، و با نشانه هایی که نزد آنها

بود مطابقت داشت، جمعی از آنان که به آنها کتاب (آسمانی) داده شده بود، کتاب خدا را پشت سر افکندند؛ گویی هیچ از آن خبر ندارند» (وَ لَمَّا جاءَهُمْ رَسُولٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِما مَعَهُمْ نَبَذَ فَرِيقٌ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتابَ كِتابَ اللَّهِ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ كَأَنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ).

نکته ها:

.. تعبیر «نزول» (فرود آمـدن)، یا (انزال» (فرو فرسـتادن)، در مورد قرآن مجید به این معنی نیست که خداوند مکانی در آسـمانها دارد بلکه این تعبیر اشاره به علو مقامی و معنوی پروردگار است.

2. واژه «فاسق» از ماده «فسق» به معنی خارج شدن هسته از درون رطب است سپس به کسانی که لباس طاعت پروردگار را از تن درآورده و از راه و رستم بندگی خارج شده اند، فاسق گفته می شود.

3. قرآن در بحثهـای فوق، ماننـد دیگر بحثهـا، هرگز یـک قوم را به خـاطر گنـاه اکثریت مورد ملاـمت قرار نمی دهـد بلکه با تعبیر «فریق»، همچنین «أکثر»، سهم اقلیت با تقوا و مؤمن را محفوظ می دارد.

آیه 102

* (آیه 102)-سـلیمان وسـاحران بابـل - از احـادیث چنین بر می آیـد که در زمـان سـلیمان پیامبر، گروهی در کشور او به عمل سـحر و جادوگری پرداختند. سلیمان دستور داد تمام نوشته ها و اوراق آنها را جمع آوری کرده در محل مخصوصی نگه داری کنند.

پس از وفات سـلیمان، گروهی آنها را بیرون آورده و شـروع به اشاعه و تعلیم سـحر کردنـد. بعضـی از این موقعیت اسـتفاده کرده و گفتند: سلیمان پیامبر نبود.

گروهی از بنی اسرائیل هم از آنان تبعیت کردند و سخت به جادوگری دل بستند تا آنجا که دست از تورات نیز برداشتند.

هنگامی که پیامبر اسلام (ص) ظهور کرد و ضمن آیات قرآن اعلام نمود سلیمان از پیامبران خدا بوده است. بعضی از احبار و علمای یهود گفتند: از محمد تعجب

نمی کنید که می گوید سلیمان پیامبر است؟

این گفتار یهود، علاوه بر اینکه تهمت بزرگی نسبت به این پیامبر الهی محسوب می شد، لازمه اش تکفیر سلیمان (ع) بود.

به هر حال، این آیه فصل دیگری از زشتکاری های یهود را معرفی می کند که پیامبر بزرگ خدا سلیمان را به سحر و جادوگری متهم ساختند. می گوید: «و (یهود) از آنچه شیاطین در عصر سلیمان بر مردم می خواندند پیروی کردند» (وَ اتَّبَعُوا ما تَلَوْا الشَّیاطِینُ عَلی مُلْکِ سلیمن).

سپس قرآن می افزاید: «سلیمان هرگز (دست به سحر نیالود؛ و) کافر نشد» (وَ مَا کَفَرَ سلیمن).

او از جادوگری برای پیشبرد اهداف خود استفاده نکرد، «ولی شیاطین کفر ورزیدند؛ و به مردم سحر آموختند» (وَ لکن الشَّیاطِینَ کَفَرُوا یُعَلِّمُونَ الاش السَّحَرِ).

و (نیز یهود) از آنچه بر دو فرشته بابل هاروت و ماروت، نازل شد پیروی کردند» (وَ ما أُنْزِلَ عَلَی الْمَلَکَیْنِ بِبابِلَ هارُوتَ وَ مارُوتَ).

آن دو فرشته الهی، راه سحر کردن را، برای آشنایی با طرز ابطال آن، به مردم یاد می دادند و به هیچ کس چیزی یاد نمی دادند، مگر اینکه از پیش به او می گفتند: ما وسیله آزمایشیم، کافر نشو» (وَ مَا یُعَلِّمَانِ مِنْ أَحَدٍ حَتَّی یَقُولا إِنَّما نخن فِتْنَةٌ تکفُر).

ولی یهود همین را وسیله قرار دادند برای اشاعه هر چه بیشتر سحر و تا آنجا پیش رفتند که پیامبر بزرگ الهی، سلیمان را متهم ساختند که اگر عوامل طبیعی به فرمان اوست یا جن و انس از او فرمان می برند، همه مولود سحر است. آری، این است راه و رسم بدکاران که همیشه برای توجیه مکتب خود، بزرگان را متهم به پیروی از آن می کنند.

* «سحر» نوعی اعمال خارق العاده است که آثاری از خود در وجود انسانها به جا می گذارد و گاهی یک نوع چشم بندی و تردستی است و گاه فقط جنبه روانی و خیالی دارد.

ولی آنها از آن دو فرشته، مطالبی را می آموختند که بتوانند به وسیله آن، میان مرد و همسرش جدایی بیفکنند» (فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُما ما يَفْتَرُونَ بِهِ بَيْنَ الْمَرْءِ وَ زَوْجِهِ).

ولی قدرت خداوند مافوق این قدرتهاست. «آنها هیچگاه نمی توانند بدون اجازه خداوند به انسانی زیان برسانند» (وَ مَا هُم بِضَارِّنَ بِهِ مِن اَحَدٍ اِلّا بِأذنِ اللّه).

آنها قسمتهایی را فرا می گرفتند که به آنان زیان می رسانید و نفعی نمی داد (وَ يَتَعَلَّمُونَ مَا يضرهم وَ لَا يَنْفَعُهُمْ).

آنها این برنامه سازنده الهی را تحریف کردند و به جای اینکه از آن به عنوان وسیله اصلاح و مبارزه با سحر استفاده کنند، آن را وسیله فساد قرار دادند. او مسلما می دانستند هر کسی خریدار این گونه متاع باشد، در آخرت بهره ای نخواهد داشت و لقد علموا لمن اشتريه ما له في الأخيرة من خلاق).*

و چه زشت و ناپسند بود آنچه خود را به آن فروختند، اگر می دانستند!» (وَ لَبِئْسَ ما شَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ لَوْ كانُوا يَعْلَمُونَ).

آیه 103

* (آیه 103)-آنها آگاهانه به سعادت و خوشبختی خود پشت پا زدند و در گرداب کفر و گناه غوطه ور شدند. «و اگر ایمان می آوردند و پرهیزگاری پیشه می کردند، پاداشی که نزد خداست، برای آنان بهتر بود، اگر آگاهی داشتند » (وَ لَوْ أَنَّهُمْ أَمِنُوا وَ اتَّقَوْا لَمَثُوبَةٌ مِنْ عندالله خَيْرٌ لَوْ كانُوا يَعْلَمُونَ).

هیچکس بدون اذن خدا قادر بر کاری نیست . در آیات فوق خواندیم که ساحران نمی توانستند بدون اذن پروردگار به کسی زیان برسانند، این به آن معنی نیست که اجباری در کار باشد بلکه اشاره به یکی از اصول اساسی توحید است که همه قدرتها در این جهان از قدرت پروردگار سرچشمه می گیرد. حتی سوزندگی آتش و برندگی شمشیر بی اذن و فرمان او نمی باشد. ساحر نمی تواند برخلاف آراد خدا در عالم آفرینش دخالت کند و او را در قلمرو حکومتش محدود نماید بلکه

و اخلاق در اصل به معنی خلق و خوی نیک است که انسان اکتساب می کند و گاه به معنی نصیب و بهره نیز

آمده است. در آیه فوق به همین معنی می باشد. پ

اینها خواص و آثاری است که خداونـد در موجودات مختلف قرار داده، بعضـی از آن حسن اسـتفاده می کنند و بعضـی سوء اسـتفاده. این آزادی و اختیار که خدا به انسانها داده، وسیله ای برای آزمودن و تکامل آنهاست.

آیه 104

* (آیه 104)-شأن نزول: ابن عباس نقل می کند: مسـلمانان صدر اسـلام هنگامی که پیامبر اکرم (ص) مشـغول سخن گفتن بود و آیات و احکام الهی را بیان می کرد. گاهی از او می خواسـتند با تأنی سـخن بگوید تا بتوانند مطالب را خوب درک کنند و سؤالات و خواسـته های خود را نیز مطرح نماینـد. برای این درخواست، جمله «راعنـا» که از مـادة الرعی» به معنی مهلت دادن است، به کـار می بردنـد. ولی یهود همین کلمه « راعنا» را از ماده «الرعونه» که به معنی کودنی و حماقت است، استعمال می کردند. در صورت اول مفهومش این است: به ما مهلت بده. ولی در صورت دوم این است که: ما را تحمیق کن.

در اینجا برای یهود دسـتاویزی پیدا شده بود که با اسـتفاده از همان جمله ای که مسلمانان می گفتند، پیامبر یا مسلمانان را استهزا کنند. آیه نـازل شـد و برای جلوگیری از این سوء اسـتفاده به مؤمنان دسـتور داد به جای « راعنا»، جمله «انظرنا» را به کار برنـد که همان مفهوم را می رساند و دستاویزی برای دشمن نیست. |

تفسـیر: دسـتاویز به دشـمن ندهید . با توجه به آنچه در شأن نزول گفته شد، آیه می گوید: «ای افراد با ایمان، (هنگامی که از پیامبر تقاضای مهلت برای درک آیات قرآن می کنیـد) نگویید: راعنا؛ بلکه بگویید: انظرنا» زیرا کلمه اول، هم به معنی ما را مهلت بده و هم به معنی ما را تحمیق کن می باشد؛ و دستاویزی برای دشمنان است (یا أَیُّهَا الَّذِینَ ءامنوا لا تَقُولُوا راعِنا وَ قُولُوا انْظُرْنا).

و آنچه به شما دستور داده می شود) بشنوید. و برای کافران (و استهزا کنندگان) عذاب دردناکی است» (وَ اسْمَعُوا وَ لِلْکافِرِینَ عَذابٌ أَلِیمٌ).

از این آیه اسـتفاده می شود که مسـلمانان بایـد در برنامه های خود مراقب باشـند که هرگز بهانه به دست دشـمن ندهند. حتی از یک جمله کوتاه که ممکن است سوژه ای برای سوء استفاده دشمنان گردد، احتراز جویند.

از اینجـا تکلیف مسـلمانان در مسائل بزرگ تر روشن می شود. هم اکنون گاهی اعمالی از ما سـر می زنـد که از سوی دشـمنان داخلی یا محافل بین المللی، سبب تفسیرهای سوء و بهره گیری بلندگوهای تبلیغاتی آنان می شود، وظیفه ما این است که از این کارها بپرهیزیم و بی جهت بهانه به دست این مفسدان داخلی و خارجی

ندهیم.

آیه 105

* (آیه 105)-این آیه به کینه توزی و عـداوت کـافران اهل کتاب و مشـرکان نسـبت به مؤمنان اشاره کرده می گویـد: «کافران اهل کتاب، و (همچنین مشـرکان، دوست ندارنـد که از سـوی خداونـد، خیر و برکـتی بر شـما نـازل گردد» (مـا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْـلِ الْكِتـابِ وَ لاَ الْمُشْرِكِينَ أَنْ يُنَمِّمُ عَلَيْكُمْ مِنْ خَيْرٍ مِنْ رَبِّكُمْ).

در حالی که خداوند، رحمت خود را به هر کس بخواهد، اختصاص می دهد» (وَ اللَّهُ يخت بِرِّ محمي مَنْ يَشاءُ).

و خداوند، صاحب فضل بزرگ است» (وَ اللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ).

دشـمنان از شـدت کینه توزی و حسادت حاضـر نبودنـد این افتخار و موهبت را بر مسـلمانان ببینند که پیامبری بزرگ، صاحب یک کتاب آسمانی باعظمت از سوی خداوند بر آنها مبعوث گردد ولی مگر می توان جلو فضل و رحمت خدا را گرفت؟

مفهوم یا ایها الذین آمنوا - بیش از هشتاد مورد از قرآن مجید، این خطاب افتخار آمیز دیده می شود. آیه فوق نخستین آیه ای است که با این خطاب برخورد می کنیم.

قابـل توجه اینکه، تعبیر فوق فقط در آیاتی است که در مـدینه نازل شـده و در آیات مکی اثری از آن نیست. شایـد به این دلیل که با هجرت پیامبر به مدینه، وضع مسلمانان تثبیت شد و به صورت یک جمعیت ثابت و صاحب نفوذ در آمدند.

این تعبیر در ضـمن نکته دیگری در بردارد، که شـما ایمان آورده اید و در برابر حق تسـلیم شده اید و با خدای خود پیمان اطاعت بسته اید، باید به مقتضای این پیمان، به دستورهایی که پشت سر این جمله می آید عمل کنید.

آیه 106

* (آیه 106)-هدف از نسخه باز در این آیه سخن از تبلیغات سوء یهود بر ضد مسلمانان است. آنها گاه به مسلمانان می گفتند: دین، دین یهود است و قبله، قبله یهود، به همین خاطر، پیامبر شما به سوی قبله ما (بیت المقدس) نماز می خواند. اما هنگامی که حکم قبله تغییر یافت و بر طبق آیه 144 همین سوره به مسلمانان موظف شدند به سوی کعبه نماز بگذارند، این دستاویز از یهود گرفته شد. آنها نغمه تازه ای ساز کردند و گفتند: اگر قبله اولی صحیح بود پس دستور دوم چیست؟ و اگر دستور دوم صحیح است اعمال گذشته شما باطل است.

قرآن به این ایرادها پاسخ می گوید و قلوب مؤمنان را روشن می سازد. می فرماید: «هر حکمی را نسخ کنیم، و یا (نسخ) آن را به تأخیر اندازیم بهتر از آن، یا همانند آن را می آوریم» (ما نَنْسَخْ مِنْ ايتي أَوْ تنها تَأْتِي بِخَيْرٍ مِنْها أَوْ مِثْلِهَا).

جمله «نسخه اشاره به نسخ در کوتاه مدت است و جمله «نسها» نسخ در دراز مدت. و این برای خداوند آسان است. «آیا نمی دانستی که خداوند بر چیز تواناست» (أَلَمَ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلى كُلِّ شئ قَدِيرُ).

آیه 107

* (آیه 107)-«آیا نمی دانستی حکومت آسمانها و زمین ، از آن خداست (و حق دارد هرگونه تغییر و تبدیلی در احکام خود طبق مصالح بدهد)؟! (أَلَمَ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَ الْأَرْضِ). ا

و جز خدا، ولی و یاوری برای شما نیست» و اوست که مصلحت شما را می داند و تعیین می کند (وَ ما لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَ لا تَصِيرُ).

آیه 108

* (آیه 108)-شأن نزول: از ابن عباس نقل شده که وهب بن زید و رافع بن حرمله نزد رسول خدا(ص) آمدند و گفتند: از سوی خدا نامه ای به عنوان ما بیا ور تا آن را قرائت کنیم سپس ایمان بیاوریم! و یا نهرهایی برای ما جاری فرما تا از تو پیروی کنیم! آیه نازل شد.

تفسیر: بهانه های بی اساس - شاید پس از ماجرای تغییر قبله بود که جمعی از

نسخ» از نظر لغت به معنی از بین بردن و زایل نمودن است و در منطق شرع، تغییر دادن حکمی و جانشین ساختن حکم دیگر به جای آن است.

مسلمانان و مشرکان بر اثر وسوسه یهود، تقاضاهای بی مورد و نابجایی از پیامبر اسلام (ص) کردند.

خداوند آنها را از چنین پرسشـهایی نهی کرده می فرماید: «آیا می خواهید از پیامبر خود، همان تقاضای نامعقولی) را بکنید که پیش از این، از موسی کردند؟!» و با این بهانه جوییها از ایمان آوردن سر باز زدند (أَمْ تُرِیدُونَ أَنْ تشکلوا وَ لَکُمْ کَمَا شیل مُوسی مِنْ قُبُلٍ).

و از آنجا که این کار یک نوع مبادله ایمان با کفر است، در پایان آیه می افزاید: کسـی که کفر را به جای ایمان بپذیرد، از راه مسـتقیم (عقل و فطرت) گمراه شده است» (وَ مَنْ یَتَبَدَّلِ الْکُفْرَ بِالْإِیمانِ قَدْ ضَلَّ سَواءَ السَّبِیلِ).

در واقع، قرآن می خواهد به مردم هشدار دهد که اگر شـما دنبال چنین تقاضاهای نامعقول بروید بر سـرتان همان خواهد آمد که بر سـر قوم موسی آمد.

اشـتباه نشود، اسـلام هرگز از پرسشـهای علمی و سؤالهای منطقی و همچنین تقاضای معجزه برای پی بردن به حقانیت دعوت پیامبر (ص) منع نمی کند چراکه راه درک و فهم و ایمان همین است.

آیه 109

* (آیه 109)–حسودان لجوج – بسـیاری از اهل کتاب، به خصوص یهود، تنها به این قناعت نمی کردند که خود آیین اسلام را نپذیرند بلکه اصرار داشتند که مؤمنان نیز از ایمان خود بازگردند. قرآن به انگیزه آنان در این امر اشاره کرده می گوید:

بسـیاری از اهل کتاب، از روی حسد که در وجود آنها ریشه دوانده – آرزو می کردند شما را بعد از اسلام و ایمان، به حال کفر بازگردانند؛ با اینکه حق برای آنها کاملا روشن شده است» (وَ د کَثِیرٍ مِنْ أَهْلِ الْکِتابِ لؤ یَرَ وَ نگم مِنْ بَعْدِ إِیمانِکُمْ قَارّاً حَدّاً مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِ هِمْ مِنْ غَیْرِ ما تَبَیَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ).

قرآن به مسـلمانان دسـتور می دهـد که در برابر این تلاشـهای انحرافی و ویرانگر، شـما آنها را عفو کنیـد و گذشت نمایید؛ تا خداوند فرمان خودش (فرمان جهاد) را بفرستد؛ خداوند بر هر چیزی تواناست» (فَاعْفُوا وَ اصْفَحُوا حَتَّی یأتی اللَّهِ بأمرد إِنَّ اللَّهَ عَلی کُلِّ شئ قَدِیرُ). ا

اصـفحواه از ماده «صـفحه به معنی دامنه کوه، پهنای شمشـیر یا صـفحه صورت است. این جمله، معمولا، به معنی روی گرداندن و صرف نظر کردن به کـار می رود و بـا قرینه جمله « فـاعفوا معلوم می شود که این روی برگردانـدن به خـاطر قهر و بی اعتنایی نیست بلکه به خاطر گذشت بزرگوارانه است.

جمله «إن الله علی کل شيء قدیر» ممکن است اشاره به این باشد که خداوند می تواند هم اکنون شما را از راه های غیر عادی بر آنها پیروز گرداند ولی طبع زندگی بشر و عالم آفرینش این است که هر کاری به تدریج و با فراهم شدن مقدمات انجام

گیرد.

ان

آیه 110

* (آیه 110)-این آیه در دستور سازنده به مؤمنان می دهد. یکی در مورد نماز که رابطه محکمی میان انسان و خدا ایجاد می کند و دیگر در مورد زکـات که رمز همبسـتگی هـای اجتماعی است و این هر دو برای پیروزی بر دشـمن لازم است. می فرمایـد: «و نماز را برپا داریـد و زکات را ادا کنید و با این دو وسیله روح و جسم خود را نیرومند سازید (وَ أَقِیمُوا الصلوة وَ ءاتوا الزکوٰة).

سپس می افزایـد: تصور نکنید کارهای نیکی که انجام می دهید و اموالی را که در راه خدا انفاق می کنید از بین می رود. و هر کار خیری را برای خود از پیش می فرستید، آن را نزد خدا (در سرای دیگر) خواهید یافت» (وَ مَا تقموا لأنفسکم مِنْ خَیْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ).

خداوند به اعمال شما بیناست» (إِنَّ اللَّهَ بِما تَعْمَلُونَ بَصِیرُ).

او به طور دقیق می داند کدام عمل را به خاطر او انجام داده اید و کدام یک را برای غیر او.

آیه 111

* (آیه 111)-انحصارطلبان بهشت - قرآن در این آیه به یکی دیگر از ادعاهای پوچ و نابجای گروهی از یهودیان و مسیحیان اشاره کرده می گوید: «آنها گفتند: هیچ کس، جز یهود یا نصاری، هرگز داخل بهشت نخواهد شد» (وَ قالُوا لَنْ یَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلاَّ مَنْ کانَ هُوداً أَوْ نصاری).

در پاسخ، نخست می فرماید: «این آرزوی آنهاست» (تِلْکَ أَمَانِیُّهُم).

أمانیهم» جمع «امنیه » به معنی آرزویی است که انسان به آن نمی رسد. از آنجا که آرزوی انحصار بهشت سرچشمه آرزوهای دیگر است، به صورت جمع (امانی) ذکر شده است.

سپس روی سخن را به پیامبر (ص) کرده می گوید: «بگو: اگر راست می گویید، دلیل خود را بر این موضوع بیاورید!» (قُلْ هاتُوا بُرْهانَکُمْ إِنْ کُنْتُمْ صادِقِینَ).

آیه 112

* (آیه 112)-پس از اثبات این واقعیت که آنها دلیلی بر این مدعا ندارند، معیار ورود در بهشت را به صورت یک قانون کلی بیان کرده می گوید: «آری، کسی که روی خود را تسلیم خدا کند و نیکوکار باشد، پاداش او نزد پروردگارش ثابت است» (بَلَی مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وهومحسن فَلَهُ أَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ).

جمله «و هو محسن» نشان می دهد که نیکوکاری وصف آنها شده و در عمق جانشان نفوذ کرده است.

نه ترسی بر آنهاست و نه غمگین می شوند، بنابراین، بهشت در انحصار هیچ گروهی نیست (وَ لا خَوْفٌ عَلَیْهِمْ وَ لا هُمْ یَحْزَنُونَ).

ولی مشرکان از همه چیز ترس دارند از گفته های این و آن، از فال بد زدن، از سنتهای خرافی و از بسیار چیزهای دیگر.

آیه 113

* (آیه 113)-شأن نزول: جمعی از مفسران از ابن عباس نقل کرده اند: هنگامی که گروهی از مسیحیان نجران خدمت پیامبر اسلام آمدند، عده ای از علمای یهود نیز در آنجا حضور یافتند. بین آنها و مسیحیان نزاع درگرفت. رافع بن حرمله (یکی از یهودیان) رو به مسیحیان کرد و گفت: آیین شما پایه و اساسی ندارد. به این ترتیب، نبوت عیسی و کتاب او انجیل را انکار کرد. مردی از مسیحیان نجران نیز مانند این جمله را در پاسخ آن یهودی تکرار نمود و گفت: آیین یهود پایه و اساسی ندارد. آیه نازل شد و هر دو دسته را به خاطر گفتار نادرستشان ملامت نمود.

تفسیر: تضادهای ناشی از انحصارطلبی - در آیات گذشته گوشه ای از ادعاهای بی دلیل جمعی از یهود و نصاری را دیدیم، آیه مورد بحث نشان می دهد که وقتی پای ادعای بی دلیل به میان آید نتیجه اش انحصارطلبی و سپس تضاد

است. می فرمایـد: «یهودیان گفتنـد: مسـیحیان هیچ موقعیتی (نزد خدا) ندارند، و مسـیحیان نیز گفتند: یهودیان هیچ موقعیتی ندارند» و بر باطلند (وَ قالَتِ الْیَهُودُ لَیْسَتِ الصاری عَلَی شئ وَ قالَتِ النَّصاری لَیْسَتِ الْیَهُودُ عَلی شي).

در حالی که هر دو دسته، کتاب آسمانی را می خواننده و باید از این گونه تعصبها برکنار باشند (وَ هُمْ یَتْلُونَ الْکِتابَ).

سپس قرآن می افزایـد: «افراد نادان (دیگر، همچون مشـرکان) نیز، سـخنی همانند سـخن آنها داشـتند» (کَذلِکَ قالَ الَّذِینَ لا یَعْلَمُونَ مِثْلَ قَوْلِهِمْ).

در پایان آیه می گوید: «خداوند، روز قیامت، درباره آنچه در آن اختلاف داشـتند، داوری می کند» (فَاللَّهَ یحکم بَیْنَهُمْ یَوْمَ الْقِیمَةِ فِیما کانُوا فِیهِ یَخْتَلِفُونَ).

آنجاست که اسـناد و مدارک هر چیز آشـکار است، کسـی نمی تواند حق را منکر شود. به این ترتیب، اختلافات برچیده خواهد شد. آری، یکی از ویژگیهای قیامت، پایان یافتن اختلافات است.

آیه 114

* (آیه 114)-شأن نزول: شأن نزولهایی برای این آیه نقل شـده از جمله: در روایتی از امام صادق (ع) می خوانیم که این آیه در مورد قریش نازل گردید در آن هنگام که پیامبر (ص) را از ورود به شهر مکه و مسجد الحرام جلوگیری می کردند.

تفسیر: ستمکارترین مردم - بررسی شأن نزولهای آیه نشان می دهد که روی سخن در آیه با سه گروه یهود و نصاری و مشرکان است.

قرآن در برابر این سه گروه و همه کسـانی که در راهی مشابه آنها گام بر می دارنـد می گویـد: «کیست سـتمکار تر از آن کس که از بردن نام خدا در مساجد او جلوگیری کرد و سعی در ویرانی آنها نمود؟!» (وَ مَنْ أَظْلَمُ مَنْ مَنَعَ مَساجِدَ اللَّهِ أَنْ یُذْکَرَ فِیهَا اسْمُهُ وَ سَعی فِي خَرابِها).

سپس می گویـد: «شایسـته نیست آنـان، جز بـا ترس و وحشت، وارد این (کانونهای عبادت) شونـد» (أُولَئِکَ ما کانَ لَهُمْ أَنْ یَدْخُلُوها إِلاَّ خائِفِینَ).

یعنی مسلمانان و مردان جهان باید چنان محکم بایستند که دست ستمگران از این اماکن مقدس کوتاه گردد.

و در پایان آیه مجازات این ستمکاران را بیان کرده می گوید: «بهره آنها در دنیا (فقط) رسوایی است و در آخرت، عذاب عظیم (الهی)!» (لَهُمْ فِي الدُّنْيا خِزْيٌ وَلَّهِمْ فِي الأخرة عَذابٌ عَظِيمٌ).

در حقیقت، هر عملی که نتیجه آن تخریب مساجد و از رونق افتادن آن باشد مشمول همین حکم است.

آیه 115

* (آیه 115)-شأن نزول: ابن عباس می گوید: این آیه مربوط به تغییر قبله است. هنگامی که قبله مسلمانان از بیت المقدس به کعبه تغییر یافت، یهود به مسلمانان ایراد کردند که مگر می شود قبله را تغییر داد؟ آیه نازل شد.

تفسیر: به هر سو رو کنید خدا آنجاست - در آیه قبل سخن از ستمگرانی بود که مانع از مساجد الهی می شدند و در تخریب آن می کوشیدند، این آیه ادامه همین سخن است. می فرماید: «مشرق و مغرب، از آن خداست. و به هر سو روکنید، خدا آنجاست» (وَ لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَ الْمَغْرِبُ فاينما وَا فَ وَجْهُ اللَّهِ).

مشرق و مغرب در آیه فوق، کنایه از تمام جهات است.

چنین نیست که اگر شما را از رفتن به مساجد و پایگاههای توحید مانع شوند راه بندگی خدا بسته شود چرا که خدا مکان ندارد. از این رو در پایان آیه می فرماید: خداوند بی نیاز و داناست» (إِنَّ اللَّهَ واسِعٌ عَلِيمٌ).

آیه 116

* (آیه 116)-خرافات یهود و نصاری و مشرکان - این عقیده خرافی که خداوند دارای فرزندی است، هم مورد قبول مسیحیان است هم گروهی از یهود و هم مشرکان. آیه شریفه برای رد این خرافه می گوید: «و گفتند: خداوند، فرزندی برای خود انتخاب کرده است. به منزه است او از این نسبتهای ناروا (وَ قالوااتخذ اللَّهُ وَلَداً سُبْحَانَهُ).

بلکه آنچه در آسمانها و زمین است، از آن اوست» (بَلْ لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَ الْأَرْضِ).

و همه در برابر او خاضعند» (كُلٌّ لَهُ قانِتُونَ).

آیه 117

* (آیه 117)-او نه تنها مالک همه موجودات عالم هستی است بلکه

هستی بخش آسمانها و زمین است» (بَدِیعُ السَّمَوَاتِ وَ الْأَرْضِ).

«بـدیع» از ماده « بدع»، به معنی به وجود آوردن چیزی بدون سابقه است. این می رساند که خداوند، آسـمانها و زمین را بدون ماده و نمونه قبلی به وجود آورده است.

و هنگامی که فرمان وجود چیزی را صادر کننـد، تنها می گوید: موجود باش! و آن، بی درنگ موجود می شود» (وَ إِذا قَضـی أَمْراً فَإِنَّمَا یَقُولُ لَهُ کُنْ فَیَکُونُ).

این جمله از اراده تکوینی خداوند و حاکمیت او در امر خلقت سخن می گوید.

دلایل نفی فرزند – این سـخن که خداوند فرزندی دارد، بی شک زاییده افکار ناتوان انسانهایی است که خدا را در همه چیز با وجود محدود خودشان مقایسه می کردند.

انسان به دلایل مختلفی نیاز به وجود فرزند دارد. از یک سو عمرش محدود است و برای ادامه نسل، تولد فرزند لازم است.

از سوی دیگر، قدرت او محدود است و، به خصوص هنگام پیری و ناتوانی نیاز به معاونی دارد که در کارهایش به او کمک کند.

از سوی سوم، جنبه های عاطفی و روحیه انس طلبی ایجاب می کند که انسان مونسی در محیط زندگی خود داشته باشد که آن هم به وسیله فرزندان تأمین

می گردد.

بدیهی است هیچ یک از این امور در مورد خداوندی که آفریننده عالم هستی و قادر بر همه چیز و ازلی و ابدی است، مفهوم ندارد. ا

به علاوه، داشتن فرزند لازمه اش جسم» بودن است که خداوند از آن نیز منه می باشد.

آیه 118

* (آیه 118)–بهانه دیگر: چرا خدا با ما سخن نمی گوید؟ به تناسب بهانه جویی های یهود، در این آیه سخن از گروه دیگری از بهانه جویان است که ظاهرا همان مشرکان عرب بودند. می گوید: «افراد ناآگاه گفتند: چرا خدا با ما سخن

نمی گوید و یا چرا آیه و نشانه ای برای خود ما نمی آید؟!» (وَ قالَ الَّذِینَ لا یَعْلَمُونَ لوْ لا یُکَلِّمُنَا اللّهُ أَوْ تَأْتِینا ءایة).

قرآن در پاسخ این ادعاهای لجوجانه و خودخواهانه می گوید: « پیشینیان آنها نیز، همین گونه سخن می گفتند؛ دلها و افکارشان مشابه یکدیگر است؛ ولی ما (به اندازه کافی آیات و نشانه ها را برای اهل یقین (و حقیقت جویان) روشن ساخته ایم»

(کَذلِکَ قالَ الَّذِینَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِثْلَ قَوْلِهِمْ تَشابَهَتْ قُلُوبُهُمْ قدبینا الآیاتِ لِقَوْمٍ یُوقِنُونَ

).

اگر به راستی منظور آنها درک حقیقت و واقعیت است، همین آیات را که بر پیامبر اسلام (ص) نازل کردیم نشانه روشنی بر صدق گفتار اوست. ان

آیه 119

* (آیه 119)-در این آیه روی سخن را به پیامبر کرده و وظیفه او را در برابر درخواست معجزات اقتراحی و بهانه جویی های دیگر مشخص می کند می گوید: «ما تو را به حق، برای بشارت و بیم دادن (مردم جهان) فرستادیم» (إِنَّا أَرْسَلْناکَ بِالْحَقِّ بَشِیراً وَ نَذِیراً).

تو وظیفه داری دستورهای ما را برای مردم بیان کنی، معجزات را به آنها نشان دهی و حقایق را با منطق تبیین نمایی. این دعوت باید همراه با تشویق نیکوکاران و بیم دادن بدکاران باشد.

و مسؤول (گمراهی) دوزخیان (پس از ابلاغ رسالت) نیستی»(وَ لا تُسْئَلُ عَنْ أَصْحابِ الْجَحِیمِ).

آیه 120

* (آیه 120)-شأن نزول: از ابن عباس نقل شده که یهود مدینه و نصارای نجران انتظار داشتند که پیامبر اسلام (ص) همواره در قبله با آنان موافقت کند. هنگامی که خداوند قبله مسلمانان را از بیت المقدس به سوی کعبه گردانید، آنها از پیامبر (ص) مأیوس شدند (و شاید در این میان، بعضی از طوایف مسلمانان ایراد می کردند که نباید کاری کرد که باعث رنجش یهود و نصاری گردد).

آیه نازل شد و به پیامبر اعلام کرد که این گروه از یهود و نصاری نه با هماهنگی در قبله و نه با چیز دیگر از تو راضی نخواهند شد، جز اینکه آیین آنها را بپذیری.

تفسیر: جلب رضایت این گروه ممکن نیست . از آنجا که آیه قبل سلب مسؤولیت از پیامبر (ص) در برابر گمراهان لجوج نمود، قرآن در ادامه همین بحث به پیامبر اسلام (ص) می گوید: « هرگز یهود و نصاری از تو راضی نخواهند شد، تا به طور کامل، تسلیم خواسته های آنها شوی، و) از آیین (تحریف یافته) آنان، پیروی کنی » (وَ لَنْ تَرْضی عَنْكَ الْيَهُودُ وَ لاَ الانصاری حَتَّی تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ).

بگو: هدایت الهی، تنها هدایت است» (قُلْ إِنَّ هُدَی اللَّهِ هُوَ الْهُدی). هدایتی که با خرافات و افکار منحط افراد نادان آمیخته نشده است.

سپس می افزاید: «و اگر از هوی و هوسهای آنان پیروی کنی، بعد از آنکه آگاه شده ای، هیچ سرپرست و یاوری از سوی خدا برای تو نخواهد بود» (وَ لَئِنِ اتَّبَعْتَ أَهْواءَهُمْ بغد الَّذِي جاءک مِنَ الْعِلْمِ ما لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَ لا نَصِيرٍ).

آیه 121

* (آیه 121)-شأن نزول: بعضی از مفسران معتقدند که این آیه درباره افرادی که با جعفر بن أبي طالب از حبشه آمدند و از کسانی بودند که در آنجا به او پیوستند نازل شد. آنها چهل نفر بودند، سی و دو نفر اهل حبشه و هشت نفر از راهبان شام که بحیرا، راهب معروف نیز جزء آنان بود.

بعضی دیگر معتقدند، آیه درباره افرادی از یهود همانند عبد الله بن سلام و سعید بن عمرو و تمام بن یهودا و امثال آنها نازل شده که اسلام را پذیرفتند.

تفسیر: از آنجا که حق طلبان یهود و نصاری دعوت پیامبر اسلام (ص) را لبیک گفتند و این آیین را پذیرا شدند، قرآن پس از مذمت گروه سابق از اینها به نیکی یاد می کند می گوید: «کسانی که کتاب آسمانی به آنها داده ایم - یهود و نصاری آن را چنانکه شایسته آن است می خوانند؛ آنها به پیامبر اسلام ایمان می آورند» (الَّذِينَ ءاتيناهم الْكِتابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلاوَتِهِ أَ وَلِيِّكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ

).

و کسانی که به او کافر شوند، زیانکارند» (وَ مَنْ يَكْفُرْ بِهِ فَأُولئِكَ هُمُ الْخاسِرُونَ).

نکته ها:

1. جلب رضایت دشـمن حسابی دارد . درست است که انسان باید با نیروی جاذبه اخلاق، دشمنان را به سوی حق دعوت کند ولی این در مقابل افراد انعطاف پذیر است اما کسانی که هرگز تسلیم حرف حق نیستند نباید در فکر جلب رضایت آنها بود.

2. حق تلاـوت چیست – امـام صادق (ع) در تفسـیر این آیه فرمود: « منظور این است که آیات آن را با دقت بخواننـد و حقایق آن را درک کنند و به احکام آن عمل نمایند، به وعده های آن امید وار و از وعیدهای آن ترسان باشـند، از داسـتانهای آن عبرت گیرند، به اوامرش گردن نهند و نواهی آن را بپذیرند. به خدا سوگند، منظور

حفظ کردن آیات و خواندن حروف و تلاوت سوره ها و یا دگرفتن اعشار و اخماس آن نیست. آنها حروف قرآن را حفظ کردند اما حدود آن را ضایع ساختنـد. منظور این است که در آیات قرآن بیندیشـند و به احکامش عمل کننـد، چنانکه خداونـد می فرمایـد: این کتابی است پر برکت که ما بر تو نازل کردیم تا در آیاتش اندیشه کنند.»

آیه 122

* (آیه 122)–بار دیگر خداوند روی سـخن را به بنی اسـرائیل کرده می فرماید: ای بنی اسـرائیل، نعمت مرا، که به شما ارزانی داشتم، به یاد آورید؛ و (نیز به خاطر آورید که من شـما را بر جهانیان (بر تمام مردمی که در آن زمان زندگی می کردند) برتری بخشـیدم» (یا بني إسـرائيل اذكروا نعمتي التي أنعمت عليكم و أني فضلتكم على العالمين). ا

آیه 123

* (آیه 123)–و از آنجا که هیـچ نعمتی بدون مسؤولیت نخواهد بود، بلکه خداوند در برابر بخشـیدن هر موهبتی تکلیف و تعهدی بر دوش انسان می گـذارد، در این آیه هشـدار می دهـد و می گوید: «از روزی بترسـید که هیچکس از دیگری دفاع نمی کند» (واتقوا يوما لا تجزي نفس عن نفس شيئا).

و هیچ گونه عوضی از او قبول نمی شود» (ولا يقبل ممنها عدل). و شفاعت، او را سود نمی هد (و!

1. منظور از اعشار» و «اخماس» تقسیماتی است که در قرآن می شود مانند: تقسیم به سی جزء یا هر جزء به چهار حزب و امثال آن

و اگر فکر می کنید کسی در آنجا به جز خدا می تواند انسان را کمک کند اشتباه است. «و از هیچ سویی) یاری نمی شوند» (وَ لا هُمْ يُنْصَرُونَ).

آیه 124

* (آیه 124)-امامت، اوج افتخار ابراهیم (ع) از این آیات به بعد سخن از ابراهیم قهرمان توحید و بنای خانه کعبه و اهمیت این کانون توحید و عبادت است که ضمن هیجده آیه این مسائل را برشمرده است.

هدف از این آیات سه چیز است: نخست اینکه مقدمه ای برای مسأله تغییر قبله است، دیگر اینکه یهود و نصاری ادعا می کردند ما وارثان ابراهیم و آیین او هستیم و این آیات مشخص می سازد که آنها تا چه حد از آیین ابراهیم بیگانه اند.

سوم اینکه مشرکان عرب نیز پیوند ناگسستنی میان خود و ابراهیم قائل بودند، باید به آنها فهماند که برنامه شما هیچ ارتباطی با برنامه این پیامبر بزرگ ندارد.

قابل توجه اینکه نام ابراهیم در 69 مورد از قرآن مجید ذکر شده و در 25 سوره از او سخن به میان آمده است. در این آیه به مهم ترین فرازهای زندگی ابراهیم (ع) اشاره کرده می گوید: به خاطر آورید «هنگامی که خداوند، ابراهیم را با وسایل گوناگونی آزمود و او به خوبی از عهده این آزمایشها برآمد» (وَ إِذِ ابْتَلى إبرهيم رَبُّهُ بِكَلِماتٍ فَأَتَمَّهُنَّ).

خداوند به او فرمود: من تو را امام و پیشوای مردم قرار دادم» (قَالَ إِنى جاعِلُكَ لَا إِمَاماً).

ابراهیم عرض کرد: از دودمان من» نیز امامانی قرار بده تا این رشته نبوت و امامت قطع نشود و قائم به شخص من نباشد (قَالَ وَ مِنْ ذريتى).

خداوند فرمود: پیمان من، (یعنی مقام امامت) به ستمکاران نمی رسد » (قالَ لا يَنالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ).

و تنها آن دسته از فرزندان تو که پاک و معصوم باشند، شایسته این مقامند.

از آیه فوق استفاده می شود مقام امامتی که به ابراهیم بعد از پیروزی در این آزمونها بخشیده شد، فوق مقام نبوت و رسالت بود. این حقیقت در حدیثی از امام

صادق (ع) نقل شـده، آنجا که می فرماید: «خداوند تبارک و تعالی ابراهیم (ع) را پیش از آنکه به پیامبری برگزیند، به بندگی (خود) گرفت و پیش از آنکه به رسولی برگزیندش به پیامبری برگزید و پیش از آنکه خلیلش گرداند او را به رسولی برگزید و پیش از آنکه امامش قرار دهد او را به خلیلی گرفت و چون همه این مقامات را برایش فراهم آورد، فرمود: من تو را امام مردم قرار دادم. این مقام به قـدری در نظر ابراهیم بزرگ جلوه نمود که عرض کرد: خداوندا! از دودمان من نیز امامانی انتخاب کن. فرمود: پیمان من به ستمکاران نمی رسد.... یعنی هرگز شخص سفیه امام افراد با تقوا نخواهد شد.

نکته ها

1. منظور از کلمـات چیست؟ از بررسـی آیـات قرآن اسـتفاده می شود که مقصود از «کلمـات» (جمله هـایی که خداونـد ابراهیم را به آن آزمود)، یک سلسله وظایف سنگین و مشکل بوده که خدا بر دوش ابراهیم گذارده بود.

این دستورها عبارتند از: بردن فرزند به قربانگاه و آمادگی جدی برای قربانی او به فرمان خدا؛

بردن زن و فرزند و گذاشتن آنها در سرزمین بی آب و گیاه مگه؟

قیام در برابر بت پرستان بابل و شکستن بتها و دفاع بسیار شجاعانه در آن محاکمه تاریخی و قرارگرفتن در دل آتش؛

مهاجرت از سـرزمین بت پرسـتان و پشت پا زدن به زندگی خود و مانند اینها که هر یک آزمایشـی بسـیار سـنگین بود. او با قدرت و نیروی ایمان از عهده آنها برآمد واثبات کرد شایستگی مقام امامت» را دارد.

2. فرق نبوت و امـامت و رسـالت - به طوری که از آیـات و احادیث بر می آیـد کسانی که از طرف خـدا مأموریت داشـتند، دارای مقامات مختلفی بودند:

مقام نبوت؛ یعنی دریافت وحی از خداوند. بنابراین «نبی» کسی است که وحی بر او نازل می شود.

مقام رسالت؛ یعنی مقام ابلاغ وحی و تبلیغ و نشر احکام خداوند و تربیت

نفـوس از طریق تعلیم و آگـاهی بخشـیدن. بنـابراین، «رسول» کسـی است که موظف است در حوزه مـأموریت خود به تلاـش و کوشـش برخیزد، و برای یک انقلاب فرهنگی و فکری و عقیدتی تلاش نماید.

مقام امامت؛ یعنی رهبری و پیشوایی خلق. در واقع «امام» کسی است که با تشکیل حکومت الهی سعی می کند احکام خدا را اجرا نماید. به عبارت دیگر، وظیفه امام اجرای فرامین الهی است در حالی که وظیفه رسول ابلاغ این دستورها می باشد.

3. امـامت یـا آخرین سـیر تکاملی ابراهیم - مقام امامت، مقامی است بالاتر و حتی برتر از نبوت و رسالت. این مقام نیازمنـد شایسـتگی فراوان در همه جهات است که ابراهیم پس از امتحان شایسـتگی، از طرف خداوند دریافت داشت و این آخرین حلقه سـیر تکاملی ابراهیم بود.

4. ظالم کیست؟ منظور از «ظلم» در جمله «لا ینال عهدي الظالمین»، تنها ستم کردن به دیگران نیست بلکه ظلم در اینجا به معنی وسیع کلمه به کـار رفته و نقطه مقابـل عـدالت است. بنابراین، ظلم آن است که شـخص یا کار یا چیزی را در موقعیتی که شایسـته آن نیست قرار دهند.

از آنجـا که مقام امامت و رهبری ظاهری و باطنی خلق، مقام با عظمتی است، یک لحظه گناه و نافرمانی سـبب می شود که لیاقت این مقام سلب گردد.

5. امام از سوی خـدا تعیین می شود . از آیه مورد بحث اسـتفاده می شود که امام باید از طرف خدا تعیین گردد زیرا امامت یک نوع عهد و پیمان الهی است و چنین کسی را باید خداوند تعیین کند که او طرف پیمان است.

دوم اینکه افرادی که رنگ سـتم به خود گرفته اند و در زندگی آنها نقطه تاریکی از ظلم - اعم از ظلم به خویشتن یا ظلم به دیگران حتی یک لحظه بت پرستی وجود داشته، قابلیت امامت را ندارند. به این ترتیب، جز خدا، کسی نمی تواند از وجود این صفات آگاه گردد.

آیه 125

* (آیه 125)-عظمت خانه خدا - بعد از اشاره به مقام والای ابراهیم در آیه

قبل، در این آیه به بیان عظمت خانه کعبه که به دست ابراهیم ساخته و آماده شد پرداخته می فرماید: «و (به خاطر بیاورید) هنگامی که خانه کعبه را محل بازگشت و مرکز امن و امان برای مردم قرار دادیم» (وَ إِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثابَةً لِلنَّاسِ وَ أَمْناً).

مثابه» از ماده «ثوب» به معنی بازگشت چیزی به حالت نخستین است. از آنجا که خانه کعبه مرکزی بوده است برای موحدان که همه سال به سوی آن رو می آوردند، نه تنها از نظر جسمانی که از نظر روحانی نیز بازگشت به توحید و فطرت نخستین می کردند، از این رو به عنوان «مثابة » معرفی شده است. اما اینکه خانه کعبه از طرف پروردگار به عنوان یک مرکز امن و امان اعلام شده، می دانیم در اسلام مقررات شدیدی برای اجتناب از هرگونه نزاع و جنگ و خونریزی در این سرزمین مقدس وضع شده است به طوری که نه تنها افراد انسان بلکه حیوانات و پرندگان نیز در آنجا در امنیت به سر می برند. و این در حقیقت، اجابت یکی از درخواستهایی است که ابراهیم (ع) از خداوند کرد.

سپس اضافه می کند: «و (برای تجدید خاطره) از مقام ابراهیم، عبادتگاهی برای خود انتخاب کنید» (وَ اتَّخِذُوا مِنْ مَقامِ إبرهيم مصلى).

مقام ابراهیم محلی است در نزدیکی خانه کعبه که حجاج بعد از انجام طواف به نزدیک آن می روند و نماز طواف به جا می آورند. بنابراین، منظور از مصلی، محل نماز است.

سپس به پیمانی که از ابراهیم و فرزندش اسماعیل در مورد طهارت خانه کعبه گرفته است اشاره کرده می فرماید: «و ما به ابراهیم و اسماعیل امر کردیم که: خانه مرا برای طواف کنندگان و مجاوران و رکوع کنندگان و سجده کنندگان، پاک و پاکیزه کنید» (وَ عَهْدَنَا إِلَى ابرهيم وَ إسمعيل أَنْ طَهِّرا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَ الْعاكِفِينَ والركع السُّجُودِ).

منظور از «طهارت و پاکیزگی در اینجا، پاک ساختن ظاهری و معنوی این خانه توحید از هرگونه آلودگی است.

چرا خانه خدا – در آیه فوق از خانه کعبه به عنوان « بیتی» (خانه من) تعبیر

شده در حالی که خداوند نه جسم است و نه نیاز به خانه دارد. منظور از این اضافه، اضافه تشریفی است. به این معنی که برای بیان شرافت و عظمت چیزی آن را به خدا نسبت می دهند؛ ماه رمضان را «شهرالله» و خانه کعبه را «بیت الله» می گویند.

آیه 126

* (آیه 126)-خواسته های ابراهیم از پیشگاه پروردگار - در این آیه ابراهیم از پروردگار دو درخواست مهم برای ساکنان این سرزمین مقدس می کند که به یکی از آنها در آیه قبل نیز اشاره شد. می فرماید: «و (به یاد آورید) هنگامی را که ابراهیم عرض کرد: پروردگارا! این سرزمین را شهر امنی قرار ده» (وَ إِذْ قالَ إبرهیم اجْعَلْ هذا بَلَداً أَمْناً).

در آیه قبل خواندیم که این دعای ابراهیم به اجابت رسید. خداوند این سرزمین را از نظر ظاهر و باطن یک کانون امن و امان قرار داد. ا

دومین تقاضایش این است که: «و اهل آن را به آنها که به خدا و روز بازپسین ایمان آورده اند . از ثمرات (گوناگون)، روزی ده» (وَ ارْزُقْ أَهْلَهُ مِنَ الثَّمَراتِ مَنْ أَمِنَ مِنْهُمْ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْأُخَرِ).

جالب اینکه ابراهیم نخست تقاضای امنیت» سپس درخواست مواهب اقتصادی می کند. اشاره به اینکه تا امنیت در شهر یا کشوری حکمفرما نباشد فراهم کردن یک اقتصاد سالم ممکن نیست.

خداوند «گفت: (دعای تو را اجابت کردم؛ و مؤمنان را از انواع برکات، بهره مند ساختم؟) اما به آنها که کافر شدند، بهره کمی خواهم داد» (قَالَ وَ مَنْ كَفَرَ فَأُمَتِّعُهُ قَلِيلاً).

« سپس در سرای آخرت) آنها را به عذاب آتش می کشانم؛ و چه بد سرانجامی است» (ثُمَّ أَضْطَرُّهُ إِلى عَذابِ النَّارِ وَ بِئْسَ الْمَصِيرُ).

آیه 127

* (آیه 127)-ابراهیم خانه کعبه را بنا می کند - از آیات مختلف قرآن و احادیث و تواریخ اسلامی استفاده می شود که خانه کعبه پیش از ابراهیم، حتی از زمان آدم، برپا شده بود، سپس در طوفان نوح فرو ریخت و بعد به دست ابراهیم و فرزندش اسماعیل تجدید بنا گردید. اتفاقا تعبیری که در این آیه آمده همین معنی را

می رسانـد. می گویـد: «و (نیز به یـاد آوریـد) هنگـامی را که ابراهیم و اسـماعیل، پـایه های خانه (کعبه) را بالا می بردنـد؛ (و می گفتنـد: پروردگارا! از ما بپذیر، که تو شنوا و دانایی» (وَ إِذْ یَرْفَعُ إبرهیم الْقَواعِدَ مِنَ الْبَیْتِ وَ إسمعیل رَبَّنا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّکَ أَنْتَ السَّمِیعُ الْعَلِیمُ).

این تعبیر می رساند که شالوده های خانه کعبه وجود داشته و ابراهیم و اسماعیل، پایه ها را بالا بردند.

آیه 128

* (آیه 128)-در این آیه و آیه بعد، ابراهیم و فرزندش اسماعیل پنج تقاضای مهم از خداوند می کنند. نخست عرضه می دارند: «پروردگارا! ما را تسلیم فرمان خود قرار ده» (رَبَّنا وَ اجْعَلْنا مُسْلِمَیْنِ لَکَ) .

بعد می گویند: «و از دودمان ما، امتی که تسلیم فرمائت باشند» به وجود آور (وَ مَنْ ذریتنا أُمَّةً مُسْلِمَةً لَکَ).

سپس تقاضا می کنند: «و طرز عبادتمان را به ما نشان ده» (و أرنا منا کتا). تا بتوانیم آن گونه که شایسته مقام توست عبادتت کنیم.

سپس از خداوند تقاضای توبه کرده می گویند: «و توبه ما را بپذیر، که تو توبه پذیر و مهربانی» (وَ تُبْ عَلَیْنا إِنَّکَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِیمُ).

آیه 129

* (آیه 129)-پنجمین تقاضایشان این است که: «پروردگارا! در میان آنها پیامبری از خودشان برانگیز» (رَبَّنا وَ ابْعَثْ فِیهِمْ رَسُولاً مِنْهُمْ

).

« تا آیات تو را بر آنان بخواند و آنها را کتاب و حکمت بیاموزد، و پاکیزه کنده (یَتْلُوا عَلَیْهِمْ آیَّا تَکُ وَ یُعَلِّمُهُمُ الْکِتابَ وَ الْحِکْمَةَ وَ یُزَکِّیهِمْ).

زیرا تو توانا و حکیمی» و بر این کار، قادری (إِنَّکَ أَنْتَ الْعَزِیزُ الْحَکِیمُ).

نکته ها:

.. هدف بعثت پیامبران - در آیات فوق پس از آنکه ابراهیم و اسماعیل تقاضای ظهور پیامبر اسلام را می کنند، سه هدف برای بعثت او بیان می دارند:

نخست تلاوت آیات خدا بر مردم؛ این جمله اشاره به بیدار ساختن

اندیشه ها در پرتو آیات جذاب است که از مجرای وحی بر قلب پیامبر نازل می شود.

لا ـ یتلوه از مـاده از تلاـوت» در لغت به معنی پی در پی آوردن چیزی است. هنگـامی که عباراتی را پشت سـر هم و روی نظام صـحیحی بخوانند، عرب از آن تعبیر به تلاوت می کنند. بنابراین، تلاوت منظم و پی در پی مقدمه ای است برای بیداری و ایجاد آمادگی برای تعلیم و تربیت

سپس تعلیم کتاب و حکمت را هدف دوم می شمرد چرا که تا آگاهی حاصل نشود، تربیت که مرحله سوم است، صورت نمی گیرد.

تفاوت کتاب و حکمت، ممکن است در این جهت باشد که کتاب اشاره به کتب آسمانی است ولی حکمت، علوم و دانشها و اسرار و علل و نتایج احکام است که از طرف پیامبر تعلیم می شود.

بعد سومین هدف را که مسأله تزکیه است، بیان می دارد. «تزکیه» در لغت هم به معنی نمو دادن و هم به معنی پاکسازی آمده است. به این ترتیب، تکامل وجود انسان در جنبه های علمی و عملی به عنوان هدف نهایی بعثت پیامبر معرفی شده است.

2. تعلیم مقـدم است یا تربیت – در چهار مورد از قرآن مجیـد که مسأله تعلیم و تربیت، به عنوان هـدف انبیا، با هم ذکر شده، در سه مورد (بقره / 151، آل عمران 164 و جمعه / 2) تربیت بر تعلیم و در آیه مورد بحث، تعلیم بر تربیت مقدم شده است با اینکه می دانیم تا تعلیم نباشـد تربیتی صورت نمی گیرد. بنابراین، آنجا که تعلیم بر تربیت مقـدم شـده اشاره به وضع طبیعی آن است و در موارد بیشتری که تربیت مقدم ذکر شده گویا اشاره به مسأله هدف بودن آن است چرا که هدف اصلی تربیت است و بقیه مقدمه آن می باشد. ا

3. پیامبری از میان خودشان به این تعبیر که رهبران و مربیان انسان باید از نوع خود او باشـند با همان صـفات و غرایز بشری تا بتوانند از نظر جنبه های عملی، سرمشـقهای شایسـته ای باشـند، بدیهی است اگر از غیر جنس بشـر باشـند نه آنها می توانند دردها، نیازها، مشـکلات، وگرفتاریهای مختلف انسانها را درک کنند و نه

انسانها می توانند از آنها سرمشق بگیرند.

آیه 130

* (آیه 130)-ابراهیم انسان نمونه - در آیات گذشته بعضی از خدمات ابراهیم و خواسته ها و تقاضاهای او که جامع جنبه های مادی و معنوی بود، مورد بررسی قرار گرفت. از مجموع این بحثها به خوبی استفاده شد که مکتب این پیامبر بزرگ می تواند به عنوان یک مکتب انسان ساز مورد استفاده همگان قرار گیرد. بر این اساس آیه مورد بحث می گوید: «جز افراد سفیه و نادان، چه کسی از آیین پاک ابراهیم، (با آن پاکی و درخشندگی، رویگردان خواهد شد؟!» (وَ مَنْ يَرْغَبُ عَنْ مِلَّةِ إبرهيم إِلاَّ مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُ

).

آیا این سفاهت نیست که انسان، آیینی را که هم آخرت در آن است و هم دنیا رها کرده و به سراغ برنامه هایی برود که دشمن خرد و مخالف فطرت و تباه کننده دین و دنیاست! |

سپس می افزاید: «ما او را در این جهان برگزیدیم؛ و او در آخرت، از صالحان است» (وَ لَقَدْ اصطفينه فِي الدُّنْيا وَ إِنَّهُ فِي الأخرة لَمِنَ الصَّالِحِينَ).

آیه 131

* (آیه 131)-این آیه به عنوان تأکید، به یکی دیگر از ویژگیهای برگزیده ابراهیم که در واقع ریشه بقیه صفات اوست اشاره کرده می گوید: «در آن هنگام که پروردگارش به او گفت: اسلام بیاور (و در برابر حق، تسلیم باش. او فرمان پروردگار را، از جان و دل پذیرفت؛ و) گفت: در برابر پروردگار جهانیان، تسلیم شدم» (إِذْ قالَ لَهُ رَبُّهُ أَسْلِمْ قالَ أَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعالَمِينَ).

آیه 132

* (آیه 132)-وصیت و سفارشی که در آخرین ایام عمر خود به فرزندانش نمود آن نیز نمونه بود، چنانکه قرآن می گوید: «و ابراهیم و یعقوب (در واپسین لحظات عمر، فرزندان خود را به این آیین، وصیت کردند» (وَ وَصىٰ بِهَا إبرهيم بَنِيهِ وَ يَعْقُوبَ).

و هرکدام به فرزندان خویش گفتند: «فرزندان من! خداوند این آیین پاک را برای شما برگزیده است» (يا بَنِيَّ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفى لَكُمُ الدِّينَ).

و شما جز به آیین اسلام = تسلیم در برابر فرمان خدا از دنیا نروید» (فَلَا

تَمُوتُنَّ إِلّا وَ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ).

آیه 133

* (آیه 133)-شأن نزول: اعتقاد جمعی از یهود این بود که یعقوب به هنگام مرگ، فرزندان خویش را به دینی که هم اکنون یهود به آن معتقدند با تمام تحریفاتش،) توصیه کرد. خداوند در رد اعتقاد آنان این آیه را نازل فرمود.

تفسیر: همه مسؤول اعمال خویش اند . چنانکه در شأن نزول آیه خواندیم، جمعی از منکران اسلام مطلب نادرستی را به یعقوب، پیامبر خدا، نسبت می دادند. قرآن برای رد این ادعای بی دلیل می گوید: «آیا هنگامی که مرگ یعقوب فرا رسید، شما حاضر بودید؟!» (أَمْ كنتم شُهَداءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ المؤت).

در آن هنگام که به فرزندان خود گفت: پس از من، چه چیز را می پرستید؟ »(إِذْ قالَ لِبَنِيهِ ما تَعْبُدُونَ مِنْ بَعدِی).

گفتند: خدای تو، و خدای پدرانت، ابراهیم و اسماعیل و اسحاق، خداوند یکتا را» (قالُوا نَعْبُدُ إِلهَكَ وَ إِلهَ ابائك إبرهيم وَ إسمعيل وَ إسحق إِلَهاً وَاحِداً).

و ما در برابر او تسلیم هستیم» (وَ نَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ).

آیه 134

* (آیه 134)-گویا این آیه پاسخ به یکی از اشتباهات یهود است چرا که آنها بسیار روی مسأله نیاکان و افتخار و عظمتشان در پیشگاه خدا تکیه می کردند.

قرآن می فرماید: «آنها امتی بودند که درگذشتند. اعمال آنان، مربوط به خودشان بود، و اعمال شما نیز مربوط به خود شماست (تِلكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَها ما كسبت وَ لَكُمْ كَسَبتُم).

و شما هیچگاه مسؤول اعمال آنها نخواهید بود» همان گونه که آنها مسؤول اعمال شما نیستند (وَ لا تُسْئَلُونَ عَمَّا كانُوا يَعْمَلُونَ).

بنابراین، به جای اینکه هم خود را مصروف تحقیق و مباهات و افتخار نسبت به نیاکان خود کنید، در اصلاح عقیده و عمل خویش بکوشید.

آیه 135

* (آیه 135)-شأن نزول: در مورد نزول این آیه و دو آیه بعد از ابن عباس نقل شده که چند تن از علمای یهود و مسیحیان نجران با مسلمانان بحث و گفت وگو داشتند، هر یک از این دو گروه خود را سزاوار به آیین حق می دانست و دیگری را نفی

میکرد. یهودیـان می گفتنـد: موسـی پیـامبر مـا، از همه پیامبران برتر است و کتاب ما تورات، بهترین کتاب است. همین ادعا را مسـیحیان داشـتند که مسـیح بهترین راهنما وانجیل، برترین کتب آسـمانی است. هر یک از پیروان این دو مذهب، مسلمانان را به آیین خویش دعوت می کردند. این سه آیه نازل شد.

تفسـیر: تنها ما بر حقیم - خود پرستی و خود محوری، معمولا سـبب می شود که انسان حق را در خودش منحصـر بداند، همه را بر باطل بشـمرد و سعی کند دیگران را به رنگ خود در آورد، چنانکه قرآن می گوید: اهل کتاب «گفتند: یهودی یا مسیحی شوید، تا هدایت یا بید» (وَ قالُوا کونوا هُوداً أَوْ نَصاری تَهْتَدُوا).

بگو: (این آیینهای تحریف شـده، هرگز نمی توانـد موجب هـدایت گردد،) بلکه از آیین خالص ابراهیم پیروی کنیـد؛ و او هرگز از مشـرکان نبود» (قُلْ بَلْ مِلَّةَ إبرهیم حَنِیفاً وَ ما کانَ مِنَ الْمُشْرِکِینَ).

آیه 136

* (آیه 136)-این آیه به مسـلمانان دسـتور می دهـد که به مخالفان خود «بگوییـد: ما به خدا ایمان آورده ایم؛ و به آنچه بر ما نازل شده؛ و آنچه بر ابراهیم و اسـماعیل و اسـحاق و یعقوب و پیامبران از فرزندان او نازل گردید، (و همچنین) آنچه به موسی و عیسی و پیامبران (دیگر) از طرف پروردگارشان داده شـده است» (قُولُوا ، أَمْناً بِاللَّهِ وَ ما أُنْزِلَ إِلَیْنا وَ ما أُنْزِلَ إِلی إبرهیم وَ إسـمعیل وَ إسـحق وَ یَعْقُوبَ وَ الْأَسْباطِ وَ ما أُوتِیَ مُوسی وَ عِیسی وَ ما أُوتِیَ النَّبِیُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ).

و در میان هیچ یک از آنها جدایی قائل نمی شویم، و در برابر فرمان خدا تسلیم هستیم» (لَا نِفَاقُ بَیْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ وَ نَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ).

خودمحوریها و تعصـبات نژادی و اغراض شخصی سبب نمی شود که بعضی را بپذیریم و بعضی را رها کنیم، آنها همه معلمان الهی بودند که در دوره هـای مختلف تربیتی به راهنمایی انسانها پرداختنـد، هـدف همه آنها هـدایت بشـر در پرتو توحیـد خالص و حق و عـدالت بود هرچند هر یک از آنها در مقطعهای خاص زمانی خود وظایف و ویژگیهایی داشتند.

آیه 137

* (آیه 137)-سپس اضافه می کند: «اگر آنها نیز به مانند آنچه شما ایمان

آورده اید ایمان بیاورند، هدایت یافته اند» (فَإِنْ لمنو بِمِثْلِ مَا أَمِنْتُمْ بِهِ فَقَدِ اهْتَدَوْا).

و اگر سرپیچی کنند، از حق جدا شده اند» (وَ إِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّما هُمْ فِي شِقاقٍ).

اگر مسائل نژادی و قبیلگی را در مذهب دخالت ندهند و پیامبران الهی را بدون استثنا به رسمیت بشناسند، آنان نیز هدایت یافته اند در غیر این صورت حق را رها کرده و سراغ باطل رفته اند.

در پایان آیه به مسلمانان هشدار می دهد که از توطئه های دشمنان نهراسند. می گوید: «و خداوند، شر آنها را از تو دفع می کند؛ و او شنونده و داناست سخنانشان را می شنود و از توطئه هاشان آگاه است (فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللَّهُ وَ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ).

آیه 138

* (آیه 138)-رنگهای غیرخدایی را بشویید - به دنبال دعوتی که در آیات سابق از عموم پیروان ادیان دایر به تبعیت از برنامه های انبیا شده بود، در این آیه به آنها فرمان می دهد که: «رنگ خدایی» بپذیرید؛ رنگ ایمان و توحید و اسلام (صِبغَةَ اللّهِ).

به این ترتیب، قرآن فرمان می دهد رنگهای نژادی و قبیلگی و سایر رنگهای تفرقه انداز را از میان بردارند و همگی به رنگ الهی درآیند.

مفسران نوشته اند: در میان مسیحیان معمول بود که فرزندان خود را غسل تعمید می دادند. گاه ادویه مخصوص زردرنگی به آب می افزودند و می گفتند: این غسل با این رنگ حاص باعث تطهیر نوزاد از گناه ذاتی که از آدم به ارث برده می شود.

قرآن این منطق بی اساس را رد کرده می گوید: بهتر است که به جای رنگ ظاهر و رنگهای خرافی و تفرقه انداز، رنگ خدایی بپذیرید تا روح و جانتان از هر آلودگی پاک گردد.

سپس می افزاید: «و چه رنگی از رنگ خدایی بهتر است؟ و ما تنها او را عبادت می کنیم» (وَ مَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً وَ نَحْنُ لَهُ عابِدُونَ).

آیه 139

* (آیه 139)-و از آنجا که یهود و غیر آنها گاه با مسلمانان به محاجه برمی خاستند و می گفتند: تمام پیامبران از میان جمعیت ما برخاسته و دین ما قدیمی ترین ادیان و کتاب ما کهن ترین کتب آسمانی است، اگر محمد نیز پیامبر بود باید از میان ما مبعوث شده باشد.

قرآن خط بطلان به روی این پندارها کشیده، به پیامبر می گوید: «بگو: آیا درباره خداوند با ما محاجه می کنید؟! در حالی که او، پروردگار ما و شماست» (قُلْ أَ تُحَاجُّونَنا فِي اللَّهِ وَ هُوَ رَبُّنا وَ رَبُّكُمْ).

و اعمال ما از آن ما، و اعمال شما از آن شماست» و هیچ امتیازی برای هیچ کس، جز در پرتو اعمالش نمی باشد (وَ لَنا أَعْمالُنا وَ لَكُمْ أَعْمالُكُمْ).

و ما او را با اخلاص پرستش می کنیم» و موحد خالصیم (وَ نَحْنُ لَهُ مُخْلِصُونَ).

آیه 140

* (آیه 140)-این آیه به قسمت دیگری از ادعاهای بی اساس پاسخ می دهد. می فرماید: «یا می گویید: ابراهیم و اسماعیل و اسحاق و یعقوب و اسباط، یهودی یا نصرانی بودند؟!» (أَمْ تَقُولُونَ إِنَّ إبرهيم وَ إسمعيل وَ إسحق وَ يَعْقُوبَ وَ الْأَسْباطَ كانُوا هُوداً أَوْ نصارى).

بگو: شما بهتر می دانید یا خدا؟!» و با اینکه می دانید آنها یهودی و یا نصرانی بودند، چرا حقیقت را کتمان می کنید؟ (قُلْ ءأنتم أَعْلَمُ أَمِ اللَّهُ).

و چه کسی ستمکارتر است از آن کس که گواهی و شهادت الهی را که نزد اوست، کتمان می کند؟!» (وَ مَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَتَمَ شَهادَةً عِنْدَهُ مِنَ اللَّهِ).

و خدا از اعمال شما غافل نیست» (وَ مَا اللَّهُ بِغافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ).

آیه 141

* (آیه 141)-در این آیه به گونه دیگری پاسخ داده می فرماید: به فرض که این ادعاها درست باشد، «آنها امتی بودند که درگذشتند. آنچه کردند، برای خودشان است» (تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَها ما كَسَبَتْ).

و آنچه هم شما کرده اید، برای خودتان است؛ و شما مسؤول اعمال آنها نیستید، (وَ لَكُمْ ما كَسَبْتُمْ وَ لا تُسْئَلُونَ عَمَّا كانُوا يَعْمَلُونَ).

یک ملت زنده باید به اعمال خویش متکی باشد نه به تاریخ گذشته و یک انسان باید به فضیلت خود متکی باشد.

آغاز جزء دوم قرآن مجید

آیه 142

* (آیه 142)-ماجرای تغییر قبله - این آیه و چند آیه بعد به یکی از تحولات مهم تاریخ اسلام، که موجی عظیم در میان مردم به وجود آورد اشاره می کند.

توضیح اینکه: پیامبر اسلام (ص) مدت سیزده سال پس از بعثت در مکه و چند ماه بعد از هجرت در مدینه، به امر خدا به سوی بیت المقدس نماز می خواند ولی بعد از آن، قبله تغییر یافت و مسلمانان مأمور شدند به سوی کعبه نماز بگزارند.|

یهود از این ماجرا سخت ناراحت شدند و، طبق شیوه دیرینه خود، به بهانه جویی پرداختند. قرآن می فرماید: « به زودی سبک مغزان از مردم می گویند: چه چیز آنها [= مسلمانان]را، از قبیله ای که بر آن بودند، بازگردانید؟!» (سیقول السُّفَهاءُ مِنَ النَّاسِ ما وَلِّيهِمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِي كانُوا عَلَيْها).

اگر قبلهٔ اول صحیح بود این تغییر چه معنی دارد؟ و اگر دومی صحیح است، چرا سیزده سال و چند ماه به سوی بیت المقدس نماز خواندید؟

اسفهاء» جمع «سفیه» به معنی کسی است که بدنش سبک باشد و به آسانی جا به جا شود. این واژه تدریج به معنی سبک مغز به کار رفته و به صورت معنی اصلی درآمده؛ خواه سبک مغزی در امور دینی باشد یا دنیوی.

خداوند به پیامبرش دستور می دهد «بگو: مشرق و مغرب، از آن خداست؛ خدا هرکس را بخواهد، به راه راست هدایت می کند» (قُلْ لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَ الْمَغْرِبُ يَهْدِي مَنْ يَشاءُ إِلى صِراطٍ مُسْتَقِيمٍ).

این یک دلیل قاطع در برابر بهانه جویان بود که بیت المقدس و کعبه و همه جا ملک خداست. خدا خانه و مکانی ندارد مهم آن است که تسلیم فرمان او باشید.

و تغییر قبله، در حقیقت مراحل مختلف آزمایش و تکامل است و هر یک

مصداقی از هدایت الهی است.

آیه 143

* (آیه 143)-امت وسط - در این آیه به قسمتی از فلسفه و اسرار تغییر قبله اشاره کرده نخست می گوید: «همانگونه که قبله شما، یک قبله میانه است) شما را نیز، امت میانه ای قرار دادیم» در حد اعتدال، میان افراط و تفریط (وَ كَذلِكَ جَعَلْناكُمْ أُمَّةً وَسَطاً).

قبله مسلمانان، قبله میانه است زیرا مسیحیان برای ایستادن به سوی محل تولد عیسی که در بیت المقدس بود، ناچار بودند به سمت مشرق بایستند و جهت مشرق قبله آنان محسوب می شد. یهود که بیش تر در شامات و بابل و مانند آن بسر می بردند رو به سوی بیت المقدس که برای آنان تقریبا در سمت مغرب بود، می ایستادند.

اقا کعبه که نسبت به مسلمانان آن روز (مسلمانان مدینه) در سمت جنوب و میان مشرق و مغرب قرار داشت، یک خط میانه محسوب می شد.

جالب اینکه توجه خاص مسلمانان به تعیین سمت کعبه سبب شد که علم هیئت و جغرافیا در آغاز اسلام در میان مسلمانان به سرعت پیشرفت کند چرا که محاسبه سمت قبله در نقاط مختلف روی زمین، بدون آشنایی با این علوم امکان

نداشت.

سپس می افزاید: هدف این بود تا بر مردم گواه باشید و پیامبر هم بر شما گواه باشد»(لِتَكُونُوا شُ هَداءَ عَلَى النَّاسِ وَ يَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيداً).

تعبیر به گواه بودن امت اسلام بر مردم جهان، همچنین گواه بودن پیامبر نسبت به مسلمانان؛ ممکن است اشاره به اسوه و الگو بودن باشد چرا که گواهان و شاهدان را همیشه از میان افراد نمونه انتخاب می کنند. یعنی شما با داشتن این عقاید و تعلیمات، امتی نمونه هستید همان طور که پیامبر در میان شما یک فرد نمونه است.

سپس به یکی دیگر از اسرار تغییر قبله اشاره کرده می گوید: «و ما، آن قبلهای را که قبلا بر آن بودی، تنها برای این قرار دادیم که افرادی که از پیامبر پیروی

می کنند، از آنها که به عقب باز می گردند، مشـخص شوند، (وَ ما جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الّتِي كُنْتَ عَلَيْها إِلّا لِنَعْلَمَ مَنْ يتبع الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلى عَقِبَيْهِ).

سپس می افزایـد: «و مسـلما این حکم جز بر کسانی که خداونـد آنها را هـدایت کرده، دشوار بود» (وَ إِنْ كَانَتِ كَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ).

آری، تا هدایت الهی نباشد، روح تسلیم مطلق در برابر فرمان او فراهم

نمی شود.

و از آنجا که دشـمنان وسوسه گر یا دوسـتان نادان، فکر می کردنـد با تغییر قبله ممکن است اعمال و عبادات سابق ما باطل باشـد و اجر ما ضایع شود، در آخر آیه می افزاید: و نمازهای شما در برابر قبله سابق، صحیح بوده است و خدا هرگز ایمان

= نماز شـما را ضایع نمی گرداند؛ زیرا خداوند، نسبت به مردم، رحیم و مهربان است» (وَ ما كانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمانَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرَءُوفٌ رَحِيمٌ).

اسـرار تغییر قبله . از آنجا که خانه کعبه در آن زمان کانون بتهای مشـرکان بود، دستور داده شد مسلمانان موقت به سوی بیت المقدس نماز بخوانند و به این ترتیب صـفوف خود را از مشرکان جدا کنند. اما هنگامی که به مدینه هجرت کردند و تشکیل حکومت دادند و صفوف آنها از دیگران کاملا مشـخص شد، دیگر ادامه این وضع ضـرورت نداشت، در این هنگام به سوی کعبه، کهن ترین مرکز توحید و پرسابقه ترین کانون انبیا، بازگشتند.

بـدیهی است هم نمـاز خوانـدن به سوی بیت المقـدس برای آنهـا که خانه کعبه را سـرمایه معنوی نژاد خود می دانسـتند مشـکل بود و هم بازگشت به سوی کعبه پس از بیت المقدس، بعد از عادت کردن به قبله نخست

مسـلمانان به این وسـیله در بوته آزمایش قرار گرفتند تا آنچه از آثار شـرک در وجودشان است در این کوره داغ بسوزد و پیوندهای خود را از گذشته شرک آلودشان ببرند و روح تسلیم مطلق در برابر فرمان حق در وجودشان ایجاد گردد.

آیه 144

* (آیه 144)-همه جا رو به سوی کعبه کنید . در این آیه که فرمان تغییر قبله در آن صادر گردیده، می فرماید: «نگاه های انتظار آمیز تو را به سوی آسمان برای تعیین

قبله نهایی می بینیم» (قَدْ نَرى تَقَلّبَ وَجْهِكَ فِي السَّماءِ).

اکنون تو را به سوی قبله ای که از آن خشنود باشی، باز می گردانیم (فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضِيهَا).

و پس روی خود را به سوی مسجد الحرام کن» (فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ).

نه تنها در مدینه، «و هرجا باشید، روی خود را به سوی آن بگردانید» (وَ حَيْثُ ما كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ).

صدور فرمان تغییر قبله – طبق روایات در حال نماز ظهر بود و در یک لحظه حساس و چشمگیر انجام گرفت. پیک وحی خداوند، بازوهای پیامبر را گرفته و از بیت المقدس به سوی کعبه برگردانید و بی درنگ مسلمانان صفوف خود را تغییر دادند.

جالب اینکه تغییر قبله یکی از نشانه های پیامبر اسلام (ص) در کتب پیشین ذکر شده بود. از این رو قرآن می افزاید: «و کسانی که کتاب آسمانی به آنها داده شده، به خوبی می دانند این فرمان حقی است که از ناحیه پروردگارشان صادر شده و در کتابهای خود خوانده اند که پیامبر اسلام به سوی دو قبله نماز می خواند (وَ إِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتابَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ).

در پایان آیه می گوید: «و خداوند از اعمال آنها (در مخفی داشتن این آیات) غافل نیست (وَ مَا اللَّهُ بِغافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ).

یعنی آنها به جای اینکه تغییر قبله را به عنوان یک نشانه صدق او که در کتب پیشین آمده معرفی کنند، کتمان کرده و به عکس روی آن جنجال به راه انداختند. خدا، هم از اعمالشان آگاه است و هم از نیاتشان.

آیه 145

* (آیه 145)–آنها هرگز راضی نمی شوند . در تفسیر آیه قبل خواندیم که اهل کتاب می دانستند تغییر قبله از جمله نشانه های حقانیت پیامبر اسلام است، ولی تعصبها مانع پذیرش حق شد. از این رو، قرآن می گوید: «سوگند که اگر برای این گروه از اهل کتاب، هرگونه آیه (و نشانه و دلیلی) بیاوری، از قبله تو پیروی نخواهند

کرد» (وَ لَئِنْ أَتَيْتَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتابَ بِكُلِّ آيَةٍ ما تَبِعُوا قِبْلَتَكَ).

بعد اضافه می کند: «و تو نیز، هیچگاه از قبله آنان پیروی نخواهی نمود» (وَ ما أَنْتَ بِتابِعٍ قِبْلَتَهُمْ).

یعنی آنها نباید تصور کنند که بار دیگر تغییر قبله امکان پذیر است زیرا این قبله همیشگی و نهایی مسلمین است.

سپس می افزاید: و آنان نیز چنان در عقیده خود متعصبند که «هیچ یک از آنها، پیروی از قبله دیگری نخواهد کرد» (وَ ما بَعْضُهُمْ بِتابِعٍ قِبْلَةَ بَعْضٍ).

نه یهود از قبله نصاری پیروی می کنند و نه نصاری از قبله یهود. ا

و برای تأکید، به پیامبر اخطار می کند: «و اگر تو، پس از این آگاهی، متابعت هوسهای آنها کنی، مسلما از ستمگران خواهی بود» (وَ لَئِنِ اتَّبَعْتَ أَهْواءَهُمْ مِنْ بَعْدِ ما جاءک مِنَ الْعِلْمِ إِنَّكَ إِذاً لَمِنَ الظَّالِمِينَ).

آیه 146

* (آیه 146)-آنها پیامبر را به خوبی می شناسند - در تعقیب بحثهای گذشته پیرامون لجاجت و تعصب گروهی از اهل کتاب، این آیه می گوید: «کسانی که کتاب آسمانی به آنان داده ایم، او = پیامبر را همچون فرزندان خود می شناسند» (الَّذِينَ اتينا هُمْ الْكِتَابِ يعرفونه كَمَا يُعَيِّرُونَ أَبْنَاءَهُمْ).

و نام و نشانه های او را در کتب مذهبی خود خوانده اند.

ولی «جمعی از آنان، حق را آگاهانه کتمان می کنند، (وَ إِنَّ فَرِيقاً مِنْهُمْ ليكتمون الْحَقِّ وَهْمُ يَعْلَمُونَ).

هرچند، گروهی از آنها با مشاهده این نشانه های روشن، اسلام را پذیرا گشتند، چنانکه از عبدالله بن سلام که از علمای یهود بود و سپس اسلام را پذیرفت، نقل شده که می گفت: من پیامبر اسلام را بهتر از فرزندم می شناسم!

آیه 147

* (آیه 147)-سپس به عنوان تأکید بحثهای گذشته پیرامون تغییر قبله، یا احکام اسلام به طورکلی، می فرماید: «این (فرمان تغییر قبله) حکم حقی از طرف پروردگار توست؛ بنابراین، هرگز از تردیدکنندگان در آن مباش» (الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ لا تَكُونَ مِنَ الْمُمْتَرِينَ).

گرچه مخاطب این سخن شخص پیامبر است ولی هدف همه مردم می باشند چرا که مسلما پیامبری که از طریق شهود با وحی ارتباط دارد، تردیدی به خود راه نمی دهد و وحی برای او جنبه حس و عین الیقین دارد.

آیه 148

* (آیه 148)-هر امتي قبله ای دارد . این آیه در حقیقت، پاسخ به قوم یهود است که پیرامون موضوع تغییر قبله جنجال به راه انداخته بودند. می گوید: «هر طایفه ای قبله ای دارد که خداوند آن را تعیین کرده است» (وَ لِكُلٍّ وِجْهَةٌ هُوَ مُوَلِّيها).

در طول تاریخ انبیا قبله های مختلفی بوده، قبله همانند اصول دین نیست که تغییر ناپذیر باشد. بنابراین، زیاد درباره قبله گفت وگو نکنید و به جای آن، «در نیکیها و اعمال خیر بر یکدیگر سبقت جویید» (فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ).

این مضمون در آیه 177 همین سوره نیز آمده است.

سپس به عنوان هشدار به خرده گیران و تشویق نیکوکاران، می فرماید: «هرجا باشید، خداوند همه شما را برای پاداش و کیفر در برابر اعمال نیک و بد، در روز رستاخیز،) حاضر می کند، (أَيْنَ ما تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمُ اللَّهُ جَمِيعاً).

و از آنجا که ممکن است برای بعضی این جمله عجیب باشد که چگونه خداوند ذرات خاکهای پراکنده انسانها را هر جا که باشد جمع آوری می کند و لباس حیات بر آنها می پوشاند؟ می گوید: «زیرا او، بر هر کاری تواناست» (إِنَّ اللَّهَ عَلى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ).

آیه 149

* (آیه 149)-تنها از خدا بترس - این آیه و آیه بعد همچنان مسأله تغییر قبله و پیامدهای آن را دنبال می کند. روی سخن را به پیامبر (ص) کرده و به عنوان یک

نماز، روی خود را به جانب مسجد الحرام کن» (وَ مِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ).

و به عنوان تأکید بیش تر می افزاید: «این دستور حتی از طرف پروردگار توست» (وَ إِنَّهُ لَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ).

و در پایان آیه، به عنوان تهدیدی نسبت به توطئه گران و هشداری به مؤمنان،

می گوید: «و خداوند، از آنچه انجام می دهید، غافل نیست» (وَ ماالله بِغافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ).

آیه 150

* (آیه 150)-در این آیه حکم عمومی توجه به مسجد الحرام را تکرار می کند می گوید: «و از هر جا خار روی خود را به جانب مسجد الحرام کن» (وَ مِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ).

گرچه این جمله خطاب به پیامبر (ص) است ولی مسلمة منظور عموم نمازگزاران می باشند.

در جمله بعد برای تأکید و تصریح اضافه می کند: «و هر جا بودید، روي خود را به سوی آن کنید» (وَ حَيْثُ ما كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ).

سپس در ذیل آیه به سه نکته مهم اشاره می کند:

1. کوتاه شدن زبان مخالفان. می فرماید: این تغییر قبله به خاطر آن صورت گرفت تا مردم، جز ظالمان (که دست از لجاجت بر نمی دارند، دلیلی بر ضد شما نداشته باشند زیرا از نشانه های پیامبر که در کتب آسمانی پیشین آمده این است که او به سوی دو قبله نماز می خواند (لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عليكم حُجَّةٌ إِلاَّ الَّذِينَ ظلموا

منهم).

2. از آنجا که عنوان کردن این گروه لجوج را با نام «ظالم» ممکن بود در بعضی ایجاد وحشت کند، می گوید: «از آنها نترسید؛ و (تنها) از من بترسید!» (فَلا تَخْشَوْهُمْ واخشونی).

این یکی از اصول اساسی تربیت توحیدی اسلامی است که از هیچ چیز و هیچ کس جز خدا نباید ترسید.

3. تکمیل نعمت خداوند می فرماید: این تغییر قبله، به خاطر آن بود که شما را تکامل بخشم و از قید تعصب برهانم «و نعمت خود را بر شما تمام کنم، شاید هدایت شوید» (وَ لِأُتِمَّ نعمتی علیکم وَ لعلکم تَهْتَدُونَ).

آیه 151

* (آیه 151)-برنامه های رسول الله - خداوند در آخرین جمله از آیه گذشته یکی از دلایل تغییر قبله را تکمیل نعمت خود بر مردم و هدایت آنان بیان کرد، در

این آیه با ذکر کلمه «کما اشاره به این حقیقت می کنـد که تغییر قبله تنها نعمت خدا بر شـما نبود بلکه نعمتهای فراوان دیگری به شـما داده است. می فرماید: «همانگونه که با تغییر قبله، نعمت خود را بر شـما کامل کردیم، رسولی از خودتان در میان شـما فرستادیم» (کَما أَرْسَلْنا فیکم رَسُولًا مِنکُمْ).

او بشـر است و تنها بشر می تواند مربی و رهبر و سرمشق انسانها گردد و از دردها و نیازها و مسائل او آگاه باشد، که این خود نعمت بزرگی است.

سپس به چهار نعمت دیگر که از برکت این پیامبر عاید مسلمین شد، اشاره می کند.

.. «تا آیات ما را بر شما بخواند، (یَتلُوا عَلَیکُم ءَایَاتِنَا).

وقلوبتان را آماده پـذیرش معانی آن کند. بنابراین، تلاوت منظم و حساب شده پیامبر برای ایجاد آمادگی در برابر تعلیم و تربیت است که در جمله های بعد به آن اشاره می شود.

2. «و شما را پاک کند» (وَ یُزَ کِیکُم).

تزکیه» به معنی افزودن و نمو دادن است. یعنی او با کمک گرفتن از آیات خـدا، بر کمالات معنوی و مادی شـما می افزاید و روحتان را نمو می دهد. ا

3. «و به شما، کتاب و حکمت بیاموزد» (وَ یُعَلِّمُکُمُ الْکِتابَ وَ الْحِکْمَةَ).

گرچه تعلیم به طور طبیعی، مقـدم بر تربیت است، اما قرآن مجیـد برای اثبات این حقیقت که هدف نهایی تربیت است، غالبا آن را مقدم بر تعلیم ذکر کرده است.

کتاب اشاره به آیات قرآن و وحی الهی است که به صورت اعجاز بر پیامبر نازل شده و حکمت سـخنان پیامبر و تعلیمات اوست که سـنت نام دارد.

4. «و آنچه را نمی دانستید، به شما یاد دهد» (وَ یُعَلِمُکُم مَالَم تَکُونُوا تَعْلَمُونَ).

بنـابراین اگر پیامبران نبودنـد، بسـیاری از علوم برای همیشه از شـما مخفی بود. آنها علاوه بر اینکه رهبر اخلاقی و اجتماعی بودنـد پیشوای علمی نیز بودند که بدون رهبری آنها علوم انسانی نضج نمی گرفت.

آیه 152

* (آیه 152)-این آیه به مردم اعلام می کند که جا دارد شکر این نعمتهای بزرگ را به جا آورند و با بهره گیری صحیح از آنها حق شکر او را ادا کنند. می فرماید: « پس به یاد من باشید تا به یاد شما باشم و شکر مرا گویید و در برابر نعمتهایم) کفران نکنید» (فَاذكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ وَ اشْكُرُوا لِي وَ لا تَكْفُرُونِ).

جمله «به یاد من باشید» اشاره به یک اصل تربیتی است. به یاد من باشید یعنی به یاد ذات پاکی که سرچشمه خوبیها و نیکیهاست. توجه به این ذات پاک، شما را در فعالیتها مخلص تر، مصمم تر، نیرومند تر و متحد تر می سازد.

و منظور از شکرگزاری و عدم کفران آن است که هر نعمتی را درست به جای خود مصرف کنید و در راه همان هدفی که برای آن آفریده شده اید به کار گیرید تا مایه فزونی رحمت و نعمت خدا گردد.

ذکر خدا چیست - منظور از ذکر خدا، تنها یاد آوری به زبان نیست که زبان ترجمان قلب است. به همین دلیل، در احادیث متعددی از پیشوایان اسلام نقل شده که منظور از ذکر خدا، یادآوری عملی است.

در حدیثی از پیامبر (ص) می خوانیم که به علی (ع) وصیت فرمود و از جمله وصایایش این بود: «سه کار است که این امت توانایی انجام آن را (به طور کامل) ندارند، مواسات و برابری با برادر دینی در مال، و ادای حق مردم با قضاوت عادلانه نسبت به خود و دیگران، و خدا را در هر حال یاد کردن منظور شبحان الله والحمد الله ولا إله إلا الله والله أکبر نیست، بلکه هنگامی که کار حرامی در مقابل او قرار می گیرد از خدا بترسد و آن را ترک گوید.

آیه 153

* (آیه 153)-استقامت و توجه به خدا - در آیات گذشته سخن از تعلیم و تربیت و ذکر و شکر بود، در این آیه سخن از «صبر» و پایداری که بدون آن مفاهیم گذشته هرگز تحقق نخواهد یافت. می گوید: «ای افرادی که ایمان آورده اید! از صبر و استقامت) و نماز، کمک بگیرید» (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءامنوا اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ والصلوٰة).

و با این دو نیرو (استقامت و توجه به خدا) به جنگ مشکلات و حوادث

سخت بروید که پیروزی از آن شماست (زیرا) خداوند با صابران است» (إِنَّ اللّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ).

برخلاف آنچه بعضی تصور می کنند، «صبر» هرگز به معنی تحمل بدبختیها و تن دادن به ذلت و تسلیم در برابر عوامل شکست نیست، بلکه صبر و شکیبایی به معنی پایداری و استقامت در برابر هر مشکل و هر حادثه است.

موضوع دیگری که در آیه بالا به عنوان یک تکیه گاه مهم در کنار صبر معرفی شده «صلوة» (نماز) است. از این رو در احادیث اسلامی می خوانیم: هنگامی که علی (ع) با مشکلی روبه رو می شد به نماز بر می خاست و پس از نماز به دنبال حل مشکل می رفت و این آیه را تلاوت می فرمود: واشتعینوا بالصبر والصلوة....

بنابراین، آیه فوق به دو اصل توصیه می کند: یکی اتکای به خداوند که نماز مظهر آن است و دیگر مسأله خودیاری و اتکای به نفس که به عنوان صبر از آن یاد شده است.

در قرآن مجید در حدود هفتاد مورد از صبر سخن به میان آمده که بیش از ده مورد از آن به شخص پیامبر اختصاص دارد.

آیه 154

* (آیه 154)-شأن نزول: از ابن عباس نقل شده که این آیه درباره کشته شدگان جنگ بدر نازل گردید. آنها چهارده تن بودند، شش نفر از مهاجران و هشت نفر از انصار. بعد از پایان جنگ عده ای تعبیر می کردند فلان کس مرد. آیه نازل شد و آنها را از اطلاق کلمة میت بر شهیدان نهی کرد.

تفسیر: شهیدان زنده اند. به دنبال مسأله صبر و استقامت، در این آیه سخن از حیات جاویدان شهیدان می گوید که پیوند نزدیکی با استقامت و صبرشان دارد.

نخست می گوید: «و به آنها که در راه خدا کشته می شوند، مرده نگویید»(وَ لا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْواتُ).

سپس برای تأکید اضافه می کند: «بلکه آنان زنده اند، ولی شما نمی فهمید!» (بَلْ أَحْيَا وَ لَكِنْ لَا تشتعرون).

اصولا در هر نهضتی گروهی راحت طلب و ترسو خود را کنار می کشند و

علاوه بر اینکه خودشان کاری انجام نمی دهند، سعی در دلسرد کردن دیگران دارند. گروهی از این قماش مردم در آغاز اسلام بودند که هرگاه کسی از مسلمانان در میدان جهاد به افتخار شهادت نایل می آمد می گفتند: فلانی مرد! و با اظهار تأسف از مردنش، دیگران را مضطرب می ساختند.

خداوند در پاسخ این سخنان مسموم با صراحت می گوید: کسانی که در راه خدا جان می دهند آنها زنده اند، زندهٔ جاویدان و از روزیهای معنوی در پیشگاه خدا بهره می گیرند، اما شما که در چاردیواری محدود عالم ماده محبوس و زندانی هستید، این حقایق را نمی توانید درک کنید.

در ضمن از این آیه موضوع بقای روح و زندگی برزخی انسانها زندگی پس از مرگ و قبل از رستاخیز) به روشنی اثبات می شود.

شرح بیشتر درباره این موضوع، همچنین مسأله حیات جاویدان شهیدان و پاداش مهم و مقام والای کشتگان راه خدا، در سوره آل عمران ذیل آیه 169 خواهد آمد.

آیه 155

* (آیه 155)-جهان صحنه آزمایش الهی است - بعد از ذکر مسأله شهادت در راه خدا و زندگی جاویدان شهیدان، در این آیه به مسأله آزمایش و چهره های گوناگون آن اشاره می کند می فرماید: «قطعا همه شما را با چیزی از ترس، گرسنگی و کاهش در مالها و جانها و میوه ها آزمایش می کنیم» (وَ لَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْ ءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَ الْجُوعِ وَ نَقْصٍ مِنَ الْأَمْوالِ وَ الْأَنْفُسِ وَ الثَّمَراتِ).

و از آنجا که پیروزی در این آزمایشها، جز در سایه مقاومت و پایداری ممکن نیست، در پایان آیه می فرماید: «و بشارت ده به استقامت کنندگان» (و بر الصابرین).

آنان از عهده این آزمایشهای سخت به خوبی بر می آیند و بشارت پیروزی متعلق به آنهاست، اما سست عهدان بی استقامت از بوته این آزمایشها سیه روی در می آیند.

آیه 156

* (آیه 156)-این آیه صابران را معرفی کرده می گوید: «آنها که هرگاه مصیبتی به

ایشان می رسد می گویند: ما از آن خداییم؛ و به سوی او باز می گردیم» (الَّذِينَ إِذا أَصابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ قالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَ إِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ).

توجه به این واقعیت که همه از او هستیم، این درس را به ما می دهد که هرگز از زوال نعمتها ناراحت نشویم چرا که همه این مواهب بلکه خود ما، تعلق به او داریم؛ یک روز می بخشد و روز دیگر باز می گیرد و هر دو صلاح ماست.

و توجه به این واقعیت که همه به سوی او باز می گردیم، به ما اعلام می کنند که اینجا سرای جاویدان نیست، زوال نعمتها و نقصان مواهب یا فزونی آنها همه زودگذر است. اینها وسیله ای است برای پیمودن مراحل تکامل. توجه به این دو اصل اساسی، اثر عمیقی در ایجاد روح استقامت و صبر دارد.

بدیهی است منظور از گفتن جمله «إنا لله وإنا إليه راجعون»، تنها ذکر زبانی آن نیست بلکه توجه به حقیقت و روح آن است که یک دنیا توحید و ایمان در عمق آن نهفته است.

آیه 157

* (آیه 157)-در این آیه الطاف بزرگ الهی را برای صابران که از عهده آزمایشهای بزرگ بر آمده اند بازگو می کند و می فرماید: «اینها، همانها هستند که الطاف و رحمت خدا شامل حالشان شده» (وَ أُولئِكَ عَلَيْهِمْ صلوة مِنْ رَبِّهِمْ وَ رَحْمَةٌ).

این الطاف و رحمتها آنها را نیرو می بخشد که در این راه پرخوف و خطر گرفتار اشتباه و انحراف نشوند. از این رو در پایان آیه می فرماید: «و آنها هستند هدایت یافتگان» (وَ أُولَئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ).

نکته ها:

.. چرا خدا مردم را آزمایش می کند . مگر آزمایش برای این نیست که اشخاص یا چیزهای مبهم و ناشناخته را بشناسیم، و از میزان جهل خود بکاهیم؟ خداوند که به همه چیز احاطه دارد و غیب آسمانها و زمین را می داند چرا امتحان میکنند مگر چیزی بر او مخفی است که با امتحان آشکار شود؟

در پاسخ باید بگوییم: مفهوم امتحان در مورد خداوند با آزمایشهای ما بسیار متفاوت است.

آزمایشهای ما برای شناخت بیش تر و رفع ابهام و جهل است اما آزمایش الهی پرورش و تربیت است.ا

در آیه 154 سورة آل عمران به این حقیقت تصریح کرده می گوید: «برای این است که خداوند، آنچه را در سینه هایتان دارید، بیازماید؛ و آنچه را در دلهای شما از ایمان است، خالص گرداند؛ و خداوند از آنچه در درون سینه هاست، باخبر است.)

امیر مؤمنان علی (ع) در نهج البلاغه درباره فلسفه آزمایشهای الهی می فرماید: گر چه خداوند پاک، بندگان را بهتر از خود آنان می شناسد، اما می آزماید) تا کردارهایی که پاداش و کیفر سزاوار آن است، پدیدار شود.»

2. آزمایش خدا همگانی است . از آنجا که نظام حیات در جهان هستی نظام تکامل و پرورش است و تمامی موجودات زنده مسیر تکامل را می پیمایند، همه مردم از انبیا گرفته تا دیگران، طبق این قانون عمومی، می بایست آزمایش شوند واستعدادهای خود را شکوفا سازند.

گرچه امتحانات الهی متفاوت است ، گاهی با وفور نعمت و کامیابیها و گاه به وسیله حوادث سخت و ناگوار، بعضی مشکل، بعضی آسان و قهر نتایج آنها نیز با هم فرق دارد، اما به هر حال آزمایش برای همه هست.

3. رمز پیروزی در امتحان – حال که همه انسانها در یک امتحان گسترده الهی شرکت دارند، راه موفقیت در این آزمایشها چیست؟ پاسخ این سؤال را قسمت آخر آیه مورد بحث می دهد:

نخستین و مهم ترین گام برای پیروزی، همان است که در جمله «و بر الصابرین» در آیه فوق آمده است. این جمله با صراحت می گوید رمز پیروزی در این راه، صبر و پایداری است. به همین دلیل، بشارت پیروزی را تنها به صابران و افراد با استقامت می دهد.

دیگر اینکه توجه به گذرا بودن حوادث و سختی های این جهان و اینکه دنیا گذرگاهی بیش نیست، عامل دیگری برای پیروزی محسوب می شود که در جمله إنا لله وإنا إلیه راجعون» (ما از آن خداییم و به سوی او باز می گردیم) آمده است.

آیه 158

* (آیه 158)-شأن نزول: در بسیاری از روایات که از سوی شیعه و اهل تسنن نقل شده می خوانیم: در عصر جاهلیت، مشرکان بر فراز کوه صفا بتی نصب کرده بودند به نام اساف و بر کوه مروه، بت دیگر به نام نائله؛ هنگام سعی از کوه بالا می رفتند و آن دو بت را به عنوان تبرک با دست خود مسح می کردند. مسلمانان به خاطر این موضوع از سعی میان صفا و مروه کراهت داشتند و فکر می کردند در این شرایط سعی صفا و مروه کار صحیحی نیست. آیه نازل شد و اعلام داشت که صفا و مروه از شعائر خداوند است، اگر مردم نادان آنها را آلوده کرده اند دلیل بر این نیست که مسلمانان این فریضه را ترک کنند.

تفسیر: اعمال جاهلان نباید مانع کار مثبت گردد . این آیه با توجه به شرایط خاص روانی که در شأن نزول گفته شد، به مسلمانان خبر می دهد که: «صفا و مروه از شعائر (و نشانه های خداست)إِنَّ الصَّفا وَ الْمَرْوَةَ مِنْ شَعائِرِ اللَّهِ (إن الصفا والمروة من شعائر الله).

و از این مقدمه چنین نتیجه گیری می کند: «بنابراین کسانی که حج خانه خدا، و یا عمره انجام می دهند مانعی نیست که بر آن دو طواف کند» و سعی صفا و مروه انجام دهند (فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلا جُناحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِما).

در پایان آیه می فرماید: «و کسی که فرمان خدا را در انجام کارهای نیک اطاعت کند، خداوند در برابر عمل او) شکرگزار، و (از افعال وی) آگاه است» (وَ مَنْ تَطَوَّعَ خَيْراً فَإِنَّ اللَّهَ شاكِرٌ عَلِيمٌ).

در برابر اطاعت و انجام کار نیک، به وسیله پاداش نیک از اعمال بندگان تشگر می کند و از نیتهای آنها به خوبی آگاه است، می داند چه کسانی به بتها علاقه مند هستند و چه کسانی از آن بیزار.

نکته ها:

1. صـفا و مروه – صـفا و مروه نام دو کوه کوچک در مکه است که امروز بر اثر توسـعه مسجد الحرام، در ضلع شرقی مسجد در سمتی که حجر الأسود ومقام حضرت ابراهیم قرار دارد می باشد.

صفا در لغت به معنی سنگ محکم و صافی است که با خاک و شن آمیخته نباشد و مروه به معنی سنگ محکم و خشن است.

شعـائر» جمع «شـعیره» به معنی علامت است. «شـعائر الله» علامتهایی است که انسان را به یاد خـدا می انـدازد و خاطره ای از خاطرات مقدس را در نظر ها تجدید می کند.

واعتمر» از مـاده «عمره» در اصـل به معنی قسـمتهای اضـافی است که به ساختمـان ملحق می کننـد و بـاعث تکامـل آن می شود. اما در اصطلاح شرع به اعمال مخصوصی گفته می شود که بر مراسم حج افزوده می گردد.

2. جنبه تـاریخی صـفا و مروه – ابراهیم (ع) به سن پیری رسـیده بود و فرزنـدی نـداشت، از خـدا درخواست اولاد نمود. در همان سن از کنیزش هاجر فرزندی به او عطا شد که نام وی را اسماعیل گذارد.

همسـر اول او ساره نتوانست تحمل کند که ابراهیم از غیر او فرزند داشته باشد. خداوند به ابراهیم دستور داد تا مادر و فرزند را به مکه که در آن زمان بیابانی بی آب و علف بود ببرد و سکنی دهد.

ابراهیم فرمان خدا را امتثال کرد و آنها را به سرزمین مگه برد. همین که خواست تنها از آنجا برگردد، همسرش شروع به گریه کرد که یک زن و یک کودک شیر خوار در این بیابان بی آب و گیاه چه کند؟

اشـکهای سوزان او که با اشک کودک شـیرخوار آمیخته می شد، قلب ابراهیم را تکان داد. دست به دعا برداشت و گفت: «خداوندا، من به خاطر فرمان تو، همسـر و کودکم را در این بیابان تنها می گـذارم، تا نام تو بلنـد و خانه تو آباد گردد.» این را گفت و با آنها، در میان انـدوه و عشقی عمیق، وداع کرد.

طولی نکشید غذا و آب ذخیره ما در تمام شد و شیر در پستان او خشکید.

بی تـابی کودک شـیرخوار و نگاه های تضـرع آمیز او، مادر را آن چنان مضـطرب ساخت که تشـنگی خود را فراموش کرد و برای به دسـت آوردن آب به تلاش و کوشـش برخاست. نخست به کنار کوه صـفا آمـد. در آنجا اثری از آب ندیـد. برق سـرابی از طرف کوه مروه نظر او را جلب کرد و به گمان آب به سوی آن شـتافت و در آنجا نیز خبری از آب نبود. از آنجا همین برق را بر کوه صـفا دید و به سوی آن بازگشت و هفت بار این تلاش و کوشـش برای ادامه حیات و مبارزه با مرگ تکرار شد. در آخرین لحظات که شاید طفل شیرخوار آخرین دقایق عمرش را طی می کرد، از نزدیـک پـای او بـا نهایت تعجب . چشـمه زمزم جوشـیدن گرفت! مادر و کودک از آن نوشـیدند و از مرگ حتمی نجات یافتند.

و کوه صـفا و مروه به ما درس می دهـد که برای احیای نام حق و به دست آوردن عظمت آیین او همه ـ حتی کودک شـیرخوار – باید تا پای جان بایستند.

سعی صفا و مروه به ما می آموزد در نومیدی ها بسی امیدهاست.

سعی صـفا و مروه به ما می گوید قدر این آیین و مرکز توحید را بدانید، افرادی خود را تا لب پرتگاه مرگ رساندند تا این مرکز توحید را امروز برای شـما حفـظ کردنـد. به همین دلیـل، خداونـد بر هر فردی از زائران خـانه اش واجب کرده با لباس ووضع مخصوص و عاری از هرگونه امتیاز و تشخص، هفت مرتبه برای تجدید آن خاطره ها بین این دو کوه را بپیماید.

کسانی که در اثر کبر و غرور حاضـر نبودنـد حتی در معابر عمومی قـدم بردارنـد و ممکن نبود در خیابانها به سـرعت راه برونـد، در آنجا به خاطر امتثال فرمان خدا باید گاهی آهسـته و گاه هروله کنان با سـرعت پیش بروند. بنابر روایات متعدد، اینجا مکانی است که دستورهایش برای بیدار کردن متکبران است.

آیه 159

* (آیه 159)–شأن نزول: از ابن عباس نقل شده: چند نفر از مسـلمانان همچون معاذ بن جبل و سعد بن معاذ و خارجة بن زید سؤالاتی از دانشـمندان یهـود پیرامون مطـالبی از تورات – که ارتبـاط بـا ظهور پیـامبر (ص) داشت کردنـد. آنهـا حقیقت را کتمـان کرده و از توضـیح خودداری ورزیدند. این آیه نازل شد و مسؤولیت کتمان حق را به

آنها گوشزد کرد.

تفسیر: کتمان حق ممنوع - گرچه طبق شأن نزول روی سخن در این آیه به علمای یهود است ولی این معنی مفهوم آیه را که یک حکم کلی درباره کتمان کنندگان حق بیان می کند، محدود نخواهد کرد.

آیه شریفه این افراد را مورد ملامت قرار داده می گوید: «کسانی که دلایل روشن، و وسیله هدایتی را که نازل کرده ایم، بعد از آنکه در کتاب برای مردم بیان نمودیم، کتمان کننـد، خـدا آنها را لعنت می کند؛ و همه لعن کنندگان نیز، آنها را لعن می کنند» (إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ ما أَنْزَلْنا مِنَ الْبَيِّناتِ والهدىٰ مِنْ بَعْدِ ما بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتابِ أولئک يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَ يَلْعَنُهُمُ اللاَّعِنُونَ).

کتمان حق» عملی است که خشم طرفداران حق را بر می انگیزد و مسلما منحصر به کتمان آیات خدا و نشانه های نبوت نیست بلکه اخفای هر چیزی که می تواند مردم را به واقعیتی برساند، در مفهوم وسـیع این کلمه درج است. حتی گاهی سکوت در جایی که باید سخن گفت و افشاگری کرد، مصداق کتمان حق می شود.

آیه 160

* (آیه 160)-و از آنجا که قرآن به عنوان یک کتاب هدایت هیچ گاه روزنه امید و راه بازگشت را به روی مردم نمی بندد و آنها را هرقدر آلوده به گناه باشـند از رحمت خدا مأیوس نمی کند، در این آیه راه نجات و جبران در برابر این گناه بزرگ را چنین بیان می کند: «مگر آنها که توبه و بازگشت کردند، و (اعمال بد خود را، با اعمال نیک، اصـلاح نمودند، (و آنچه را کتمان کرده بودند، آشـکار ساختند؟) من توبه آنها را می پذیرم؛ که من توبه پذیر و مهربانم» (إِلاَّ الَّذِينَ تابُوا وَ أَصْلَحُوا وَ بينوا فَأُولئِكَ أَتُوبُ عَلَيْهِمْ وَ أَنَا التَّوَّابُ الرَّحِيمُ).

کتمان حق در احادیث اسـلامی - در احادیث اسـلامی نیز شدیـد ترین حملات متوجه دانشـمندان کتمان کننده حقایق شده از جمله در حدیثی پیامبر اسـلام (ص) می فرماید: «هر کس از دانشی سودمند برخوردار باشد و آن را مخفی نگه دارد، در روز قیامت خدا بر او لگامی از آتش زند.» |

در حدیث دیگری می خوانیم که از امیر مؤمنان علی (ع) پرسیدند: بدترین خلق خدا بعد از ابلیس و فرعون... کیست؟

امام فرمود: «آنها دانشمندان فاسدند که باطل را اظهار و حقایق را کتمان می کنند و خداوند بزرگ درباره آنان فرموده: خدا آنها را لعنت می کند و همه لعن کنندگان نیز آنها را لعن می کنند.»

آیه 161

* (آیه 161)-سرانجام آنها که کافر می میرند . در آیات گذشته نتیجه کتمان حق را دیدیم، این آیه و آیه بعد در تکمیل آن به افراد کافری اشاره می کند که به لجاجت و کتمان و کفر و تکذیب حق تا هنگام مرگ ادامه می دهند.

نخست می گوید: «کسانی که کافر شدند، و در حال کفر از دنیا رفتند، لعنت خداوند و فرشتگان و همه مردم بر آنها خواهد بود» (إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ ماتُوا وَ هُمْ كُفَّارٌ أُ وَلِيِّكَ عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللَّهِ وَ الْمَلَائِكَةِ وَ النَّاسِ أَجْمَعِينَ).

این گروه نیز همانند کتمان کنندگان حق، گرفتار لعن خدا و فرشتگان و مردم می شوند با این تفاوت که چون تا آخر عمر بر کفر اصرار ورزیده اند، راه بازگشتی برایشان باقی نمی ماند.

آیه 162

* (آیه 162)-سپس می افزاید: «همیشه در آن (لعن و دوری از رحمت پروردگار) باقی می مانند؛ نه در عذاب آنان تخفیف داده می شود، و نه مهلتی خواهند داشت» (خالِدِينَ فِيها لا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذابُ وَ لا هُمْ يُنْظَرُونَ).

آیه 163

* (آیه 163)-و از آنجا که اصل توحید به همه این بدبختیها پایان می دهد در این آیه می گوید: «و خدای شما، خداوند یگانه ای است» (وَ إِلهُكُمْ إِلهٌ واحِدٌ).

و برای تأکید بیش تر می افزاید: «که غیر از او معبودی نیست» (لا إِلهَ إِلاَّ هُوَ).

و در آخرین جمله، به عنوان دلیل می فرماید: «اوست بخشنده و مهربان» و دارای رحمت عام و خاص (الرَّحْمنُ الرَّحِيمِ).

آری، کسی که رحمت عامش همگان را فراگرفته و برای مؤمنان رحمت ویژه ای قرار داده شایسته عبودیت است.

آیه 164

* (آیه 164)-جلوه های ذات پاک او در پهنه هستی . از آنجا که در آیه قبل

سخن از توحید پروردگار به میان آمد، این آیه دلیلی است بر مسأله اثبات وجود خدا و یگانگی ذات پاک او.

بایـد به این نکته توجه داشت که همه جـا نظم و انسـجام دلیـل بر وجود علم و دانش است و همه جا هماهنگی دلیل بر وحـدت و یگانگی است. روی این اصل، ما به هنگام برخورد به مظاهر نظم در جهان هستی از یک سو و هماهنگی و وحدت عمل این دستگاه های منظم از سوی دیگر، متوجه مبدأ علم و قدرت یگانه و یکتایی می شویم که این همه آوازه ها از اوست.ا

در این آیه به شش بخش از آثار نظم در جهان هستی که هر کدام نشانه ای از آن مبدأ بزرگ است اشاره شده:

1. «در آفرینش آسمانها و زمین» (إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَ الْأَرْضِ).

دانشـمندان می گوینـد: هزاران هزار کهکشـان در عالم بالا وجود دارد که منظومه شمسـی ما جزئی از یکی از این کهکشانهاست. تنها در کهکشان ما صدها میلیون خورشـید و ستاره درخشان وجود دارد که روی محاسبات دانشمندان در میان آنها میلیونها سیاره مسکونی است با میلیاردها موجود زنده.

2. «و آمد و شیر شب و روز» (وَ اخْتِلافِ الیل وَ النَّهَارِ).

این دگرگونی شب و روز و این آمدو رفت روشنایی و تاریکی، با آن نظم خاص و تدریجی اش که دایم از یکی کاسته و بر دیگری افزوده می شود و به کمک آن فصول چهارگانه به وجود می آیـد و موجودات زنـده مراحل تکاملی خود را در پرتو این تغییرات تدریجی گام به گام طی می کنند، نشانه دیگری از ذات و صفات متعالی او هستند. .

3. «و کشتیهایی که در دریا به سود مردم در حرکتند» (والفلک الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِما يَنْفَعُ النَّاسَ).

انسان به وسـیله کشتیهای بزرگ و کوچک، صـحنه اقیانوسها و دریاها را می نوردد و به این وسیله به نقاط مختلف زمین، برای انجام مقاصد خود سفر می کند.

4. «و آبی که خداونـد از آسـمان نازل کرده، و با آن، زمین را پس از مرگ، زنده نموده و انواع جنبندگان را در آن گسترده» (وَ ما أَنْزَلَ اللّهُ مِنَ اللَّهُ مِنَ السَّماءِ مِنْ ماءٍ فَأَحْيا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِها وَ بَثَّ فِيها مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ).

دانه های حیاتبخش باران که با نظام خاصی ریزش می کنند و موجودات و جنبندگانی که از این مایع بی جان، جان می گیرند، همه پیام آور قدرت و عظمت او

هستند.

5 و تغییر مسیر بادها » (وَ تَصْرِيفِ الرياح).

که نه تنها بر دریاها می وزنـد و کشتیها را حرکت می دهنـد بلکه گاهی گرده های تر را بر قسـمتهای مادی گیاهان می افشاننـد و به تلقیح و باروری آنها کمک می کنند.

و زمانی با جا به جا کردن هوای مسـموم و فاقد اکسـیژن شـهرها به بیابانها و جنگلها، وسائل تصـفیه و تهویه را برای بشـر فراهم می سازند. آری، وزش بادها با این همه فواید و برکات، نشانه دیگری از حکمت و لطف بی پایان اوست.

6. «و ابرهایی که میان زمین و آسمان مسخرند» (وَ السَّحابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ).

این ابرهای متراکم که بالای سر ما در گردشند و میلیاردها تن آب را، بر خلاف قانون جاذبه، در میان زمین و آسمان معلق نگاه داشته، خود نشانه ای از عظمت اویند.

اینها «نشانه هایی است (از ذات پاک خدا و یگانگی او) برای مردمی که عقل دارند و می اندیشند» (لآياتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ).

آیه 165

* (آیه 165)-بیزاری پیشوایان کفر از پیروان خود - در این آیه روی سخن متوجه کسانی است که از دلایل وجود خدا روی گردانند و در راه شرک و بت پرستی و تعـدد خـدایان گام نهاده اند. سـخن از کسانی است که در مقابل این معبودان پوشالی سـر تعظیم فرود آورده و به آنها عشق می ورزند، عشقی که تنها شایسته خداوند است که منبع کمالات و بخشنده نعمتهاست. می گوید: «بعضی از مردم، معبودهایی غیر از خداوند برای خود انتخاب می کنند» (وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ

اَندَادًا).

نه فقط بتها را معبود خود انتخاب کرده اند بلکه آنها را همچون خدا دوست می دارند» (یُحِبُّونَهُمْ کَحُبِّ اللَّهُ).

اما آنها که ایمان دارند، عشقشان به خدا، (از مشرکان نسبت به معبودهاشان، شدیدتر است» (وَ الَّذِینَ ءامنوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ).

اساسا عشق حقیقی همیشه متوجه نوعی از کمال است، انسان هرگز عاشق عـدم و کمبودها نمی شود بلکه همواره دنبال هستی و کمال می گردد. به همین دلیل، آن کس که هستی و کمالش از همه برتر است، از همه کس به عشق ورزیدن سزاوارتر می باشد.

و عشق مؤمنان از عقل و علم و معرفت سرچشمه می گیرد. اما عشق کافران از جهل و خرافه و خیال، به همین دلیل ثبات و دوام ندارد.

از این رو، در ادامه آیه می فرمایـد: «و آنهـا که سـتم کردنـد، (و معبودی غیر خـدا برگزیدنـد، هنگامی که عـذاب (الهی) را مشاهـده کنند خواهنـد دانست که تمام قـدرت از آن خداست؛ و خدا دارای مجازات شدید است؛ نه معبودهای خیالی که از آنها می هراسـند (وَ لَوْ یَرَی الَّذِینَ ظَلَمُوا إِذْ یَرَوْنَ الْعَذابَ أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِیعاً وَ إِنَّ اللَّهَ شَدِیدُ الْعَذابِ).

آیه 166

* (آیه 166)-در این هنگـام پرده هـای جهل و غرور و غفلت از مقابل چشـمانشان کنار می رود و اعتراف می کننـد که انسانهای منحرفی بوده انـد. ولی از آنجا که تکیه گاه و پناهگاهی ندارنـد از شدت بیچارگی، بی اختیار دست به دامن رهبران خود می زنند. اما «در آن هنگام، رهبران (گمراه و گمراه کننده) از پیروان خود، بیزاری می جویند» (إِذْ تَبَرَّأَ الَّذِینَ اتُّبِعُوا مِنَ الَّذِینَ اتَّبَعُوا).

منظور از معبودهـا در اینجـا بتهـای سـنگی و چوبی نیسـتند بلکه انسانهای جبار و خودکامه و شـیاطینی هسـتند که این مشـرکان، خود را دربست در اختیارشان گذاردند.

و کیفر خدا را مشاهده می کنند؛ و دستشان از همه جا کوتاه می شود(وَ رَأَوُا

الْعَذَابُ وَ تقطت بِهِمُ الْأَسْبابُ).

آیه 167

* (آیه 167)-و (در این هنگام پیروان می گویند: «کاش بار دیگر به دنیا برمی گشتیم، تا از آنها [= پیشوایان گمراه] بیزاری جوییم، آن چنان که آنان (امروز) از ما بیزاری جستند!» (وَ قالَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا لَوْ أَنَّ لناكرة فَنَتَبَرَّأَ مِنْهُمْ كَما تَبَرَّؤا مِنَّا).

اما چه سود راه بازگشتی به دنیا نیست.

در پایان آیه می فرماید: «خداوند این چنین اعمال آنها را به صورت حسرت زایی به آنان نشان می دهد» (كَذلِكَ يُرِيهِمُ اللَّهُ أَعْمالَهُمْ حَسَراتٍ عليهم).

اما حسرتی بیهوده چرا که نه موقع عمل است و نه جای جبران.

و هرگز از آتش (دوزخ) خارج نخواهند شد» (وَ ما هُمْ بخار جين مِنَ النَّارِ).

آیه 168

* (آیه 168)-شأن نزول: از ابن عباس نقل شده که بعضی از طوایف عرب همانند ثقیف و خزاعه و غیر آنها، قسمتی از زراعت و حیوانات را بدون دلیل بر خود حرام کرده بودند. (حتی تحریم آن را به خدا نسبت می دادند.) آیه نازل شد و آنها را از این عمل ناروا بازداشت

تفسیر: گامهای شیطان - در آیات گذشته نکوهش شدیدی از شرک و بت پرستی شده بود. یکی از انواع شرک این است که انسان غیر خدا را قانونگذار بداند. آیه شریفه این را یک عمل شیطانی معرفی کرده می فرماید: «ای مردم، از آنچه در زمین است، حلال و پاکیزه بخورید» (يَا اَيِّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلالاً طَيِّباً).

واز گامهای شیطان، پیروی نکنید؛ چه اینکه او، دشمن آشکار شماست (وَ لا تَتَّبِعُوا خُطُواتِ الشَّيْطانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ).

جمله «إنه لكم عدو مبي» که بیش از ده بار در قرآن مجید به دنبال نام شیطان آمده است برای این است که تمام نیروهای انسان را برای مبازه با این دشمن بزرگ و آشکار بسیج کند.

خطابهایی که در قرآن مربوط به استفاده از غذاهاست، معمولا ـ با دو قید حلال و طیب همراه است. حلال چیزی است که ممنوعیتی نداشته باشد و طیب به

چیزهای پاکیزه گفته می شود که موافق طبع سالم انسانی است.

خطوات » جمع «خطوه» به معنی گام و قدم است. خطوات شیطان، گامهایی است که شیطان برای وصول به هدف خود و اغوای مردم بر می دارد.

آیه 169

* (آیه 169)-این آیه دلیل روشنی بر دشمنی شیطان که جز بدبختی و شقاوت انسان هدفی ندارد، بیان کرده می گوید: «او شما را فقط به بدیها و کار زشت فرمان می دهد» (إِنَّما يَأْمُرُكُمْ بِالسُّوءِ وَ الْفَحْشاءِ).

فحشا» از ماده «فحش» به معنی هر کاری است که از حد اعتدال خارج گردد و صورت آشکار به خود بگیرد. بنابراین، شامل تمامی منکرات و قبایح واضح و آشکار می گردد.

و نیز دستور می دهد « آنچه را که نمی دانید، به خدا نسبت دهید» (وَ أَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ ما لا تَعْلَمُونَ).

انحرافات تدریجی - جمله «خطوات الشیطان» (گامهای شیطان)، گویا به این مساله تربیتی اشاره دارد که انحرافها و تبهکارها به تدریج در انسان نفوذ می کند. وسوسه های شیطان، انسان را قدم به قدم در پشت سر خود به سوی پرتگاه می کشاند. این موضوع منحصر به شیطان اصلی نیست بلکه تمام دستگاه های شیطانی و آلوده برای پیاده کردن نقشه های شوم خود از همین روش «خطوات »

گام به گام استفاده می کنند. از این رو، قرآن می گوید از همان گام اول باید به هوش بود و با شیطان همراه نشد.

آیه 170

* (آیه 170)-تقلید کورکورانه از نیاکان - در اینجا به منطق سست مشرکان در مسأله تحریم بی دلیل غذاهای حلال و یا بت پرستی اشاره کرده می گوید: «و هنگامی که به آنها گفته شود: از آنچه خدا نازل کرده است، پیروی کنید. می گویند: نه، ما از آنچه پدران خود را بر آن یافتیم، پیروی نماییم» (وَ إِذا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا ما أَنْزَلَ اللَّهُ قالُوا بَلْ نَتَّبِعُ ما أَلْفَيْنا عَلَيْهِ آباءَنا).

قرآن این منطق خرافی و تقلید کورکورانه از نیاکان را با این عبارت محکوم می کند می گوید: « آیا اگر پدران آنها، چیزی نمی فهمیدند و هدایت نیافتند (باز از آنها

برگزیده تفسیر نمونه

پیروی خواهند کرد)؟!» (أَوْ لَوْ كَانَ ءَاباؤهم لا يَعْقِلُونَ شيئا وَ لا يَهْتَدُونَ).

یعنی اگر نیاکـان آنها دانشـمندان صاحب نظر و افراد هـدایت یافته ای بودنـد جای این بود که از آنها تبعیت شود، اما پیشـینیان آنها نه خود مردمی آگاه بودند، نه رهبر و هدایت کننده ای آگاه داشتند. ان

آیه 171

* (آیه 171)-در این آیه به بیـان این مطلب می پردازد که چرا این گروه در برابر این دلایـل روشن انعطـافی نشان نمی دهنـد و همچنان بر گمراهی وکفر اصرار می ورزند؟ می گوید: «مثل (تو در دعوت) کافران، بسان کسی است که گوسفندان و حیوانات را برای نجات از چنگال خطر، صـدا می زنـد؛ ولی آنها جز سـر و صدا نمی شـنوند» و حقیقت و مفهوم گفتار او را درک نمی کنند (وَ مَثَلُ الَّذِينَ كفرو اكمثل الَّذِي يَنْعِقُ بِما لا يَسْمَعُ إِلَّا دُعاءً وَ نِداءً).

و در پایان آیه برای تأکیـد و توضـیح بیشتر اضافه می کند: این کافران در واقع کر و لال و نابینا هسـتند؛ از این رو چیزی نمی فهمند! (صُمٌّ بُكْمٌ عَمًى فَهُمْ لا يَعْقِلُونَ).

و به همین دلیل، آنها تنها به ستهای غلط و خرافی پدران خود چسبیده اند و از هر دعوت سازنده ای روی گردانند.

آیه 172

* (آیه 172)-طیبات و خبائث . از آنجا که قرآن در مورد انحرافات ریشه دار از روش تأکید و تکرار در لباسـهای مختلف استفاده می کند، در این آیه و آیه بعد بار دیگر به مسأله تحریم بی دلیل پاره ای از غذاهای حلال و سالم در عصـر جاهلیت، به وسیله مشرکان، بازمی گردد. در اینجا روی سـخن را به مؤمنان می کنـد می فرمایـد: برای کسانی که ایمان آورده ایـد، از نعمتهای پاکیزه ای که به شـما روزی داده ایم، بخورید» (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ امنواكلوا مِنْ طَيِّباتِ ما رَزَقْناكُمْ).

و شکر خدا را به جا آورید؛ اگر او را پرستش می کنید» (وَ اشْكُرُوا لِلَّهِ إِنْ كُنْتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ).

این نعمتهای پاک و حلال که ممنوعیتی ندارد و موافق طبع و فطرت سالم

انسانی است، برای شما آفریده شده است چرا از آن استفاده نکنید؟!ا

آیه 173

* (آیه 173)-در این آیه برای روشن ساختن غـذاهای حرام و ممنوع و قطع کردن هرگونه بهانه، چنین می گویـد: «خداونـد، تنها (گوشت) مردار، خون، گوشت خوک و آنچه را نام غیر خـدا به هنگام ذبـح بر آن گفته شود، حرام کرده است» (إِنَّما حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَ الـدَّمِ وَ لَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَ مَا أُهِلَّ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ).

و از آنجا که گاه ضـرورتهایی پیش می آیـد که انسان برای حفظ جان خویش مجبور به اسـتفاده از بعضـی غذاهای حرام می شود، قرآن در ذیل آیه آن را اسـتثنا کرده می گویـد: «ولی آن کس که مجبور شود، در صورتی که سـتمگر و متجاوز نباشد، گناهی بر او نیست و می تواند برای حفظ جان خود، در موقع ضرورت از آن بخورد(فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ باغٍ وَ لا عادٍ فَلا إِثْمَ عَلَيْهِ).

به این ترتیب، برای اینکه اضـطرار، بهـانه و دسـتاویزی برای زیاده روی در خوردن غـذاهای حرام نشود، با دو کلمه «غیر باغ» (یعنی، طلب لذت کردن) و «لا عاد» (یعنی، متجاوز از حد ضـرورت) گوشـزد می کند که این اجازه تنها برای کسانی است که خواهان لذت از خوردن این محرمات نباشند و از مقدار لازم که برای نجات از مرگ ضروری است، تجاوز نکنند.

او در پایان آیه می فرماید: «خداوند آمرزنده و مهربان است» (إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ).

همان خداوندی که این گوشتها را تحریم کرده، با رحمت خاصش در موارد ضرورت اجازه استفاده از آن را داده است.ا

آیه 174

* (آیه 174)-شأن نزول: به اتفاق همه مفسـران، این آیه و دو آیه بعـد در مورد اهل کتاب نازل شـده است و به گفته بسـیاری، مخصوصا به علمـای یهود نظر دارد که پیش از ظهور پیـامبر اسـلام صـفات و نشانه های او را مطابق آنچه در کتب خود یافته بودنـد برای مردم بازگو می کردند ولی پس از ظهور پیامبر و مشاهده گرایش مردم به او ترسـیدند که اگر همان روش سابق را ادامه دهند منافع آنها به خطر بیفتد و هدایا و میهمانی هایی که برای آنها ترتیب می دادند از دست برود. از این رو، اوصاف پیامبر

سوره بقره آیه 199-172

برگزیده تفسیر نمونه

اسلام را که در تورات نازل شده بود، کتمان کردند. این سه آیه نازل شد و سخت آنها را نکوهش کرد.

تفسیر: باز هم نکوهش از کتمان حق به این آیه تأکیدی است بر آنچه در آیه 159 همین سوره در زمینه کتمان حق گذشت. نخست می گوید: «کسانی که کتمان می کنند آنچه را خدا از کتاب نازل کرده، و آن را به بهای کمی می فروشند، آنها جز آتش چیزی نمی خورند» (إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ الْكِتابِ وَ يَشْتَرُونَ بِهِ ثَمَناً قَلِيلاً أولئک ما يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ إِلاَّ النَّارَ).

و هدایا و اموالی که از این رهگذر به دست می آورند، در حقیقت آتش سوزانی است که وارد وجود آنان می شود.

سپس به یک مجازات مهم معنوی آنها که از مجازات مادی بسیار دردناک تر است پرداخته می گوید: «و خداوند، روز قیامت، با آنها سخن نمی گوید؛ و آنان را پاکیزه نمی کند؛ و برای آنها عذاب دردناکی است» (وَ لا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيمَةِ وَ لَا يزكيهم وَلَهُمْ عَذابٌ أَلِيمٌ).

یکی از بزرگ ترین مواهب الهی در جهان دیگر این است که خدا با مردم با ایمان از طریق لطف سخن می گوید. یعنی با قدرت بی پایانش امواج صوتی را در فضا می آفریند به گونه ای که قابل درک و شنیدن باشد (همانگونه که در وادی طور با موسی سخن گفت). یا از طریق الهام و با زبان دل با بندگان خاصش سخن می گوید. ان

آیه 175

* (آیه 175)-این آیه وضع این گروه را مشخص تر می سازد و نتیجه کارشان را در این معامله زیانبار چنین بازگو می کند: «اینان، همانهایی هستند که گمراهی را با هدایت، و عذاب را با آمرزش، مبادله کرده اند» (أُولئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلالَةَ بِالْهُدى وَ الْعَذابَ الْمَغْفِرَةِ).

و به این ترتیب از دو سو گرفتار زیان و خسران شده اند.

از این رو در پایان آیه اضافه می کند: «راستی چه قدر در برابر عذاب خداوند، شکیبا هستند» (فَما أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ).

ص: 148

آیه 176

* (آیه 176)-در این آیه می گوید: این تهدیدها و وعده های عذاب که برای کتمان کنندگان حق بیان شده است، به خاطر آن است که خداوند، کتاب آسمانی) را به حق، (و توأم با نشانه ها و دلایل روشن،) نازل کرده تا هیچ گونه ابهامی برای کسی باقی نماند (ذلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ نَزَّلَ الْكِتابَ بِالْحَقِّ).

با این حال، گروهی به خاطر حفظ منافع کثیف خویش، دست به توجیه و تحریف می زنند و در کتاب آسمانی اختلافها به وجود می آورند.

و آنها که در آن اختلاف می کنند، (و با کتمان و تحریف، اختلاف به وجود می آورند، در شکاف (و پراکندگی عمیقی قرار دارند» (وَ إِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِي الْكِتابِ لَفِي شِقاقٍ بَعِيدٍ).

آیه 177

* (آیه 177)-شأن نزول: چون تغییر قبله جنجال زیادی در میان مردم به خصوص یهود و نصاری به راه انداخت، یهود که بزرگ ترین سند افتخار خود (پیروی مسلمین از قبله آنان را از دست داده بودند، زبان به اعتراض گشودند که قرآن در آیه 142 با جمله «یقول الشقهاء» به آن اشاره کرده است. این آیه نازل گردید و تأیید کرد که این همه گفت و گو در مسأله قبله صحیح نیست بلکه مهم تر از قبله مسائل دیگری است که معیار ارزش انسانهاست و باید به آنها توجه شود و آن مسائل را در این آیه شرح داده است.

تفسیر: ریشه و اساس نیکیها - در تفسیر آیات تغییر قبله گذشت که مخالفین اسلام از یک سو و تازه مسلمانان از سوی دیگر، چه سر و صدایی درباره تغییر قبله به راه انداختند. این آیه روی سخن را به این گروه ها کرده می گوید: «نیکی، (تنها) این نیست که به هنگام نماز، روی خود را به سوی مشرق و یا مغرب کنید» و تمام گفت وگوی شما، درباره قبله و تغییر آن باشد و همه وقت خود را مصروف آن سازید» (لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَ الْمَغْرِبِ).

قرآن سپس به بیان مهم ترین اصول نیکی ها در ناحیه ایمان و اخلاق و عمل ضمن بیان شش عنوان، پرداخته می گوید: « بلکه نیکی (و نیکوکار) کسی است که به خدا و روز رستاخیز و فرشتگان وکتاب (آسمانی) و پیامبران، ایمان آوردند

(وَ لكن الْبِرِّ مِنْ ءامن بِاللّهِ وَ الْيَوْمِ الْأَخَرِ وَ الْمَلائِكَةِ وَ الْكِتابِ وَ النَّبِيِّينَ).

پس از ایمـان به مسـأله انفـاق و ایثـار و بخششـهای مـالی اشـاره می کنـد می گویـد: و مـال (خود) را بـا همه علاـقه ای که به آن دارد، به خویشاونـدان و یتیمـان و مسـکینان و وامانـدگان در راه و سائلاـن و بردگـان انفـاق میکنـد، (وَ أَتَى الْمالَ عَلى حُبِّهِ ذوى الْقُرْبى وَ الْيَتامى وَ الْمَساكِينِ وَ ابْنِ السَّبِيلِ وَ السَّائِلِينَ وَ فِي الرِّقابِ).

بی شـک گذشـتن از مـال و ثروت برای همه کس کـار آسانی نیست چرا که تقریبا حب آن در همه دلها هست. تعبیر «علی به» نیز اشاره به همین حقیقت است که آنها در برابر این خواسته دل، برای رضای خدا مقاومت می کنند.

سو مین اصل از اصول نیکیها را برپا داشتن نماز می شمرد می گوید: «نماز را برپا می دارد (وَ أَقَامَ الصَّلَوةَ).

نمازی که اگر با شرایط و حدودش و با اخلاص و خضوع انجام گیرد، انسان را از گناه باز می دارد.

چهارمین برنامه آنها را ادای زکات و حقوق واجب مالی ذکر کرده می گوید: «و زکات را می پردازد» (وَ ءَاتَى الزَّكَوْةَ).

بسـیارند افرادی که در پاره ای از موارد حاضرند به مستمندان کمک کنند اما در ادای حقوق واجب سهل انگار می باشند. به عکس گروهی غیر از ادای حقوق واجب به هیـچ گونه کمک دیگری تن در نمی دهنـد. آیه فوق نیکوکار را کسـی می دانـد که در هر دو میدان انجام وظیفه کند. و پنجمین ویژگی آنها را وفای به عهد می شـمرد می گوید: «و کسانی که به عهد خود - به هنگامی که عهد بسـتند - وفا می کنند» (وَ الْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذا عاهَدُوا).

چرا که سـرمایه زندگی اجتماعی اعتماد متقابل افراد جامعه است. از این رو در روایات اسلامی می خوانیم که مسلمانان موظفند سه برنامه را در مورد همه انجام دهند، خواه طرف مقابل مسـلمان باشد یا کافر، نیکوکار باشد یا بدکار، و آن سه عبارتند از: وفای به عهد، ادای امانت و احترام به پدر و مادر.

و ششـمین و آخرین برنامه این گروه نیکوکار را چنین شـرح می دهـد: «و در برابر محرومیتها و بیماری ها و در میـدان جنگ، اسـتقامت به خرج می دهند» (وَ الصَّابِرِينَ فِي الْبَأْساءِ وَ الضَّرَّاءِ وَ حِينَ الْبَأْسِ).

و در پایان آیه به عنوان جمع بندی و تأکید بر شـش صفت عالی گذشته، می گوید: «اینها کسانی هستند که راست می گویند؛ (و گفتارشان با اعتقادشان هماهنگ است، و اینها هستند پرهیزگاران» (أَ وَلِيِّكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَ أَ وَلِيِّكَ هم المتقون).

راسـتگویی آنها از اینجا روشن می شود که اعمال و رفتارشان از هر نظر با اعتقاد و ایمانشان هماهنگ است و تقوا و پرهیزگاریشان از اینجا معلوم می شود که آنهـا هم وظیفه خود را در برابر الله، نیازمنـدان و محرومـان و جـامعه انسـانی و هم در برابر خویشـتن خویش انجام می دهند.

جالب اینکه شش صفت برجسته فوق هم شامل اصول اعتقادی و اخلاقی و هم برنامه های عملی است.

آیه 178

* (آیه 178)-شأن نزول: عادت عرب جاهلی بر این بود که اگر کسی از قبیله آنها کشته می شد تصمیم می گرفتند تا آنجا که قدرت دارند از قبیله قاتل بکشـند و این فکر تا آنجا پیش رفته بود که حاضـر بودند به خاطر کشـته شدن یک فرد، تمام طایفه قا تل را نابود کنند. این آیه نازل شد و حکم عادلانه قصاص را بیان کرد.

این حکم اسـلامی در واقع حد وسـطی بود میان دو حکم مختلف که آن زمان وجود داشت؛ بعضـی قصاص را لازم می دانستند و بعضی تنها دیه را لازم می شمردند. اسلام، قصاص را در صورت عدم رضایت اولیای مقتول و دیه را به هنگام رضایت طرفین قرار داد.

تفسـیر: قصاص مایه حیات شـماست از این آیه به بعد یک سلسـله از احکام اسلامی مطرح می شود. نخست از مسأله حفظ احترام خونها آغاز می کند و بر آداب و سـنن جاهلی خط بطلان می کشد. مؤمنان را مخاطب قرار داده می گوید: «ای افرادی که ایمان آورده اید، حکم قصاص در مورد کشتگان، بر شما نوشته شده

است» (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءامنوا كَتَبَ عَلِمَ الْقِصاصُ فِي الْقَتْلَى).

قصاص از ماده «قص» به معنی جست و جو و پیگیری از آثار چیزی است و هر امری که پشت سر هم بیاید عرب آن را «قصه» می گوید. از آنجا که «قصاص» قتلی است که پشت سر قتل دیگری قرار می گیرد، این واژه در مورد آن به کار رفته است.

انتخاب واژه «قصاص» نشان می دهد که اولیای مقتول حق دارند نسبت به قاتل همان را انجام دهند که او مرتکب شده است.

ولی به این مقدار قناعت نکرده، در دنباله آیه مسأله مساوات را با صراحت بیشتر مطرح می کند می گوید: «آزاد در برابر آزاد، و برده در برابر برده، و زن در برابر زن» (الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَ الْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَ الْأُنْثى بِالْأُنْثى).

البته این مسأله دلیل بر برتری خون مرد نسبت به زن نیست و توضیح آن خواهد آمد.

سپس برای اینکه روشن شود مسأله قصاص حقی برای اولیای مقتول است و هرگز یک حکم الزامی نیست، اگر مایل باشند می توانند قاتل را ببخشند و خون بها بگیرند یا اصلا خون بها هم نگیرند، اضافه می کند: «پس اگر کسی از سوی برادر (دینی) خود، چیزی به او بخشیده شود، (و حکم قصاص او، تبدیل به خون بها گردد، باید از راه پسندیده پیروی کند؛ (و صاحب خون، حال پرداخت کننده دیه را در نظر بگیرد؛) و او [= قاتل نیز، به نیکی دیه را (به ولی مقتول) بپردازد و در آن، مسامحه نکند (فَمَنْ عَفَى لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْ ءٌ فَاتِّباعٌ بِالْمَعْرُوفِ وَ أَداءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسانٍ).

در پایان آیه برای تأکید و توجه دادن به این امر که تجاوز از حد از سوی هر کس بوده باشد مجازات شدید دارد، می گوید: «این، تخفیف و رحمتی است از ناحیه پروردگار شما. و کسی که بعد از آن، تجاوز کند، عذاب دردناکی خواهد داشت» (ذلِكَ تَخْفِيفٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَ رَحْمَةٌ فَمَنْ اعتدىٰ بَعْدَ ذلِكَ فَلَهُ عَذابٌ أَلِيمٌ).

دستور عادلانه «قصاص» و «عفوه از یک سو روش فاسد عصر جاهلیت را که گاه در برابر یک نفر صدها نفر را به خاک و خون می کشیدند محکوم می کند و از

سوی دیگر، راه عفو را به روی مردم نمی بنـدد. از سوی سوم می گویـد بعـد از برنـامه عفو وگرفتن خون بها هیـچ یک از طرفین حق تعـدی ندارند؛ برخلاف اقوام جاهلی که اولیای مقتول گاهی بعد از عفو، حتی گرفتن خونبها، قا تل را می کشتند.

آیه 179

* (آیه 179)-این آیه با یک عبارت پر معنی، پاسخ بسـیاری از سؤالات را در زمینه مسأله قصاص بازگو می کند می گوید: «و برای شما در قصاص، حیات و زندگی است، ای صاحبان خرد! شاید شما تقوا پیشه کنید» (وَ لَكُمْ فِي الْقِصاصِ حيوٰة يا أُولِي الْأَلْبابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ).

این آیه که به صورت یک شـعار اسـلامی در اذهان همگان نقش بسته، به خوبی نشان می دهد که قصاص اسلامی به هیچ وجه جنبه انتقام جویی ندارد.

از یک سو ضامن حیات جامعه است زیرا اگر حکم قصاص وجود نداشت و افراد سـنگدل احساس امنیت می کردند، جان مردم بی گناه به خطر می افتاد. همان گونه که در کشورهایی که حکم قصاص به کلی لغو شده، آمار قتل و جنایت به سرعت بالا رفته است.

و از سوی دیگر، مایه حیات قاتل است چرا که او را از فکر آدمکشی تا حد زیادی باز می دارد و کنترل می کند.

آیـا خون مرد رنگین تر است . ممکن است بعضـی ایراد کننـد که در آیـات قصاص دسـتور داده شـده که نبایـد مرد به خاطر قتل زن مورد قصاص قرار گیرد، مگر خون مرد از خون زن رنگین تر است؟

در پاسـخ باید گفت: مفهوم آیه این نیست که مرد نباید در برابر زن قصاص شود بلکه اولیای زن مقتول می توانند مرد جنایتکار را به قصاص برسانند به شرط آنکه نصف مبلغ دیه را بپردازند.

توضیح این که: غالبا مردان در خانواده عضو مؤثر اقتصادی هستند و مخارج خانواده را متحمل می شوند. بنابراین، تفاوت میان از بین رفتن مرد و زن از نظر اقتصـادی و جنبه های مالی بر کسـی پوشـیده نیست. از این رو، اسـلام با قانون پرداخت نصف مبلغ دیه در مورد قصاص مرد، رعایت حقوق همه افراد را کرده و از

این خلاـء اقتصادی و ضـربه نابخشودنی که به یک خانواده می خورد، جلوگیری نموده است. اسـلام هرگز اجازه نمی دهـد که به بهانه لفظ «تساوی حقوق افراد دیگری مانند فرزندان شخصی که مورد قصاص قرار گرفته، پایمال گردد.

آیه 180

* (آیه 180)-وصـیتهای شایسته - در آیات گذشته سخن از مسائل جانی و قصاص در میان بود، در این آیه و دو آیه بعد به قسمتی از احکام وصایا که ارتباط با مسائل مالی دارد می پردازد و به عنوان یک حکم الزامی می گوید: «بر شما نوشته شده: هنگامی که یکی از شما را مرگ فرا رسد، اگر چیز خوبی [= مالی از خود به جای گذارده، برای پدر و مادر و نزدیکان، به طور شایسـته وصیت کند» (كُتِبَ عَلَيكُم إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْراً الْوَصِيَّةُ لِلْوالِدَيْنِ وَ الْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ).

و در پایان آیه اضافه می کند: «این حقی است بر پرهیزگاران» (حَقّاً على الْمُتَّقِينَ).

وصـیت کردن در قوانین اسـلامی هرچنـد عمل مسـتحبی است اما چون مسـتحب مؤکـد است از آن با جمله « کتب علیکم» تعبیر شـده است.

قابل توجه اینکه در اینجا به جای کلمه مال، کلمه «خیر» گفته شـده است. این تعبیر نشان می دهد که اسـلام ثروت و سـرمایه ای را که از طریق مشـروع به دست آمـده باشـد و در مسـیر سود و منفعت اجتماع به کار گرفته شود، خیر و برکت می دانـد و بر افکار نادرست آنها که ثروت را ذاتا چیز بدی می دانند خط بطلان میکشد.

در ضـمن این تعبیر اشارة لطیفی به مشـروع بودن ثروت است زیرا اموال نامشـروعی که انسان از خود به یادگار می گذارد خیر نیست بلکه شر و نکبت است.

مقید ساختن وصـیت در آیه فوق با قید « بالمعروف» اشاره به این است که وصیت باید از نظر مبلغ و مقدار و از نظر شخصی که وصیت به نـام او شـده و هم از جهـات دیگر به گونه ای باشـد که عرف عقلا آن را عملی شایسـته بداننـد. نه یک نوع تبعیض ناروا و مایه نزاع و دعوا و انحراف از اصول حق و عدالت

آیه 181

* (آیه 181)-هنگامی که وصـیت جامع ویژگیهای بالا باشد، از هر نظر محترم و مقدس است و هرگونه تغییر و تبدیل در آن ممنوع و حرام است. آیه می گویـد: « پس کسانی که بعـد از شـنیدنش آن را تغییر دهنـد گناه آن، تنها بر کسانی است که آن (وصـیت) را تغییر می دهند، (فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَ ما سَمِعَهُ فَإِنَّما إِثْمُهُ عَلَى الَّذِينَ يُبَدِلُونَهُ).

واگر گمان کنند که خداوند از توطئه هایشان خبر ندارد سخت در اشتباهند. خداوند، شنوا و داناست» (إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ).

آیه فوق اشاره به این حقیقت است که خلافکاریهای «وصی» (کسی که عهده دار انجام وصایا است) هرگز اجر و پاداش وصیت کننده را از بین نمی برد. او به اجر خود رسیده، تنها گناه بر گردن وصی است که تغییری در کمیت یا کیفیت و یا اصل وصیت داده است.

آیه 182

* (آیه 182)-تا به اینجا این حکم اسـلامی کاملا روشن شد که هرگونه تغییر و تبد یل در وصـیت، به هر صورت و به هر مقدار باشد، گناه است. اما از آنجا که هر قانونی اسـتثنایی دارد، در این آیه می گویـد: «و کسـی که از انحراف وصـیت کننده (و تمایل یک جانبه او به بعض ورثه)، یا از گناه او (که مبادا وصـیت به کار خلافی کنـد) بترسـد، و میان آنها را اصـلاح دهد، گناهی بر او نیست؛ (و مشـمول حکم تبدیل وصیت نمی باشد. خداوند، آمرزنده و مهربان است» (فَمَنْ خافَ مِنْ مُوصٍ جَنَفاً أَوْ إِثْماً فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمْ فَلا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ).

بنابراین، استثنا مربوط به مواردی است که وصیت به طور شایسته صورت نگرفته، فقط در اینجا وصی حق تغییر دارد. البته اگر وصیت کننده زنده است مطالب را به او گوشزد می نماید تا تغییر دهد و اگر از دنیا رفته شخصا اقدام به تغییر می کند.

تعبیر «جنف » که به معنی انحراف از حق و تمایل یک جانبه است، اشاره به انحرافاتی است که ناآگاهانه دامنگیر وصـیت کننده می شود و تعبیر به «إثم» اشاره به انحرافات عمدی است.

سوره بقره آیه 199-172

برگزیده تفسیر نمونه

نکته ها:

1. فلسفة وصیت - از قانون ارث تنها یک عده از بستگان آن هم روی حساب معینی بهره مند می شوند در حالی که شاید عده دیگری از فامیل و احیانا بعضی از دوستان و آشنایان نزدیک، نیاز مبرمی به کمکهای مالی داشته باشند.

و نیز در مورد بعضی از وارثان گاه مبلغ ارث پاسخگوی نیاز آنها نیست. بدین رو، اسلام در کنار قانون ارث، قانون وصیت را قرار داده و به مسلمانان اجازه می دهد نسبت به یک سوم از اموال خود، برای بعد از مرگ خویش، تصمیم بگیرند.

از اینها گذشته، گاه انسان مایل است کارهای خیری انجام دهد اما در زمان حیاتش به دلایلی موفق نشده. منطق عقل ایجاب می کند برای انجام این کارهای خیر، دست کم برای بعد از مرگش محروم نماند. مجموع این امور موجب شده است که قانون وصیت در اسلام تشریع گردد.

البته وصیت منحصر به موارد فوق نیست بلکه انسان باید وضع دیون خود و امانتهایی که به او سپرده شده و مانند آن را در وصیت مشخص کند به گونه ای که هیچ امر مبهمی در حقوق مردم با حقوق الهی که بر عهده اوست وجود نداشته باشد.

در روایات اسلامی تاکیدهای فراوانی در زمینه وصیت شده؛ از جمله در حدیثی از پیامبر اسلام (ص) می خوانیم: «کسی که بدون وصیت از دنیا برود، مرگ او مرگ جاهلیت است.

2. عدالت در وصیت - در روایات اسلامی تأکیدهای فراوانی روی عدم جور» و «عدم ضرار» در وصیت دیده می شود که از مجموع آن استفاده می شود: همان اندازه که وصیت کار شایسته و خوبی است، تعدی در آن مذموم و از گناهان کبیره است.

در حدیثی امام باقر (ع) فرمود: «کسی که در وصیتش عدالت را رعایت کند، همانند این است که همان اموال را در حیات خود در راه خدا داده باشد و کسی که

در وصیتش تعدی کند نظر لطف پروردگار در قیامت از او برگرفته خواهد شد.»

تعـدی و جور و ضـرار در وصـیت آن است که انسـان بیش از ثلث وصـیت کنـد و ورثه را از حق مشـروعشان باز دارد یا اینکه تبعیضـهای ناروایی به خاطر حب و بغضهای بی دلیل انجام دهد.

آیه 183

* (آیه 183)-روزه سرچشـمه تقوا - به دنبـال چنـد حکم مهم اسـلامی، در اینجـا به بیان یکی دیگر از این احکام که از مهم ترین عبادات محسوب می شود می پردازد و آن روزه است. با همان لحن تأکید آمیز گذشته می گوید: «ای افرادی که ایمان آورده اید! روزه بر شما نوشته شده، همان گونه که بر کسانی که قبل از شما بودند نوشته شده» (یَا أَیُّهَا الَّذِینَ أَمِنُوا کُتِبَ عَلَیْکُمُ الصِّیامُ کَما کُتِبَ عَلَی الَّذِینَ مِنْ قَبْلِکُمْ).

سپس فلسفه این عبادت انسان ساز را چنین بیان می کند: « تا پرهیزگار شوید (لَعَلَّکُمْ تَتَّقُونَ).

آیه 184

* (آیه 184)-در این آیه برای اینکه باز از سـنگینی روزه کاسـته شود، چنـد دسـتور دیگر را در این زمینه بیان می کنـد. نخست می فرماید: «چند روز معدودی را » باید روزه بدارید (أَیَّاماً مَعْدُوداتٍ).

دیگر اینکه: «و هرکس از شـما بیمار یا مسافر باشد تعدادی از روزهای دیگر را روزه بدارد (فَمَنْ کانَ مِنْکُمْ مَرِیضاً أَوْ عَلی سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَیَّامٍ أُخَرَ).

سوم: «و بر کسـانی که روزه برای آنها طاقت فرساست، (همچون بیماران، پیر مردان و پیرزنان، لازم است کفاره بدهنـد: مسـکینی را اطعام کنند» (وَ عَلَی الَّذِینَ طیقونه فِدْیَةٌ طَعامُ مسکینٍ).

و کسی که کار خیری انجام دهد، برای او بهتر است» (فَمَنْ تَطَوَّعَ ٔخیرا فَهُوَ خَیْرٌ لَهُ).

در پایان آیه این واقعیت را بازگو می کند که: «و روزه داشتن برای شما بهتر است اگر بدانید» (وَ أَنْ تَصُومُوا خَیْرٌ لَکُمْ إِنْ کُنْتُمْ تَعْلَمُونَ).

و این جمله تأکید دیگری بر فلسفه روزه است. و اینکه عبادت روزه - همانند

سایر عبادات . چیزی بر جاه و جلال خدا نمی افزاید بلکه فواید آن عاید عبادت کنندگان می شود.

آیه 184

* (آیه 184)-در این آیه زمان روزه و قسمتی از احکام و فلسفه های آن را شرح می دهد. نخست می گوید: روزه، در چند روز معدود «ماه رمضان است» (شَهْرُ رَمَضَانَ).

« ماهی که قرآن، در آن نازل شده است» (الَّذِي أَنْزَلَ فِي القُرءَانِ).

قرآنی که برای راهنمایی مردم، و نشانه های هدایت، و فرق میان حق و باطل است» (هُدًى لِلنَّاسِ وَ بَيِّنَاتٍ مِنَ الْهُدَى وَ الْفُرْقَانِ).

سپس بار دیگر حکم مسافران و بیماران را به عنوان تأکید بازگو کرده می گوید: از پس آن کس از شما که در ماه رمضان در حضر باشد روزه بدارد. و آن کس که بیمار یا در سفر است، روزهای دیگری را به جای آن، روزه بگیرد» (فَمَنْ شَ هِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فليصمه وَ مَنْ كانَ مَرِيضاً أَوْ عَلى سَفَرٍ فَعِدَّةُ مِنْ آيام آخَرَ).

قرآن با تکرار این حکم می خواهد به مسلمانان بفهماند همان گونه که روزه گرفتن برای افراد سالم یک فریضه الهی است، افطار کردن هم برای بیماران و مسافران یک فرمان الهی می باشد که مخالفت با آن گناه است.

در قسمت آخر آیه بار دیگر به فلسفه تشریع روزه پرداخته، می گوید: خداوند، راحتی شما را می خواهد، نه زحمت شما را» (يُرِيدُ اللَّهُ بكم اليسر بِكُمُ الْعُسْرَ).

اشاره به اینکه روزه داشتن گرچه در ظاهر یک نوع سختگیری و محدودیت است اما سرانجام آن راحتی و آسایش می باشد هم از نظر معنوی و هم از لحاظ مادی.

سپس می افزاید: «هدف این است که این روزها را تکمیل کنید» (وَ تكملوا الْعِدَّةُ).

یعنی بر هر انسان سالمی لازم است در سال یک ماه روزه بدارد. به همین

دلیل اگر ماه رمضان بیمار یا در سفر بودید باید به تعداد این ایام، روزه را قضا کنید تا عدد مزبورکامل گردد.

و در آخرین جمله می فرمایـد: «و خدا را بر اینکه شـما را هدایت کرده، بزرگ بشـمرید؛ باشد که شـکرگزاری کنید» (وَ لِتُکَبِّرُوا اللَّهَ عَلی ما هدیکم وَ لعلکم تشکرون).

نکته ها:

1. اثرات تربیتی، اجتماعی و بهداشتی روزه - از فواید مهم روزه این است که روح انسان را تلطیف و اراده انسان را قوی و غرایز او را تعدیل می کند.

روزه دار بایـد در حال روزه با وجود گرسـنگی و تشـنگی از غـذا و آب همچنین لذت جنسـی چشم بپوشد و عملا ثابت کند که او همچون حیوان دربند اصطبل و علف نیست. او می تواند زمام نفس سرکش را به دست گیرد و بر هوسها و شهوات خود مسلط گردد.

در حقیقت، بزرگ ترین فلسفه روزه همین اثر روحانی و معنوی آن است.l

روزه انسان را از عالم حیوانیت ترقی داده و به جهان فرشتگان صعود می دهد. جمله «لعلکم تتقون» (تا پرهیزگار شوید)، اشاره به همه این حقایق است.

و نیز حدیث معروف والشوم ته من النار» (روزه، سپری در برابر آتش است) اشاره به همین موضوع می باشد.

و نیز از پیامبر (ص) روایت شده است: «بهشت را دری است به نام ریان سیراب) که جز روزه داران از آن وارد نشوند.

در خبری دیگر آمده است: و چون آخرین نفر آنها وارد شد آن در بسته می شود.

اثر اجتماعی روزه - بر کسـی پوشـیده نیست، روزه یک درس مساوات و برابری در میان افراد اجتماع است. از امام صادق (ع) روایت شده که هشام بن حکم از علت تشریع روزه پرسید. امام فرمود: «علت روزه گرفتن آن است که به سبب آن

توانگر و تهیدست برابر شوند زیرا توانگر رنج گرسنگی را نمی داند تا به تهیدست رحم کند چرا که توانگر هرگاه چیزی بخواهد می تواند آن را فراهم آورد. از این رو خدای عزوجل خواست تا میان آفریدگانش برابری (وهمدردی ایجاد کند و رنج گرسنگی و سختی را به توانگر بچشاند تا بر ناتوان دل بسوزاند و به گرسنه رحم کند.»

اثر بهداشتی و درمانی روزه – در علم طب، اثر معجزه آسای امساک در درمان انواع بیماریها به اثبات رسیده زیرا می دانیم عامل بسیاری از بیماریها زیاده روی در خوردن غذاهای مختلف است چون مواد اضافي جذب نشده به صورت چربی های مزاحم در نقاط مختلف بدن یا چربی و قند اضافی در خون باقی می ماند، این مواد اضافی در لابه لای عضلات بدن در واقع لجن زارهای متعنی برای پرورش انواع میکروبهای بیماریهای عفونی است و بهترین راه مبارزه با این بیماریها نابود کردن این لجنزارها از طریق امساک و روزه است.

روزه زباله ها و مواد اضافي و جذب نشده بدن را می سوزاند و در واقع بدن را خانه تکانی می کند.

در حدیث معروفی پیامبر اسلام می فرماید: «صوموا تصحوا» (روزه بگیرید تا سالم مانید.)

و در حدیث دیگری فرمود: «المعده بیث کل داء والکمیه أش گل دواء معده، خانه تمام دردهاست و امساک بالاترین داروها.)

2. روزه در انتهای پیشین – از تورات و انجیل فعلی نیز بر می آید که روزه در میان یهود و نصاری بوده و اقوام و ملل دیگر هنگام مواجه شدن با غم و اندوه روزه می گرفته اند.

و نیز از تورات بر می آید که موسی (ع) چهل روز روزه داشته است. همچنین به هنگام توبه و طلب خشنودی خداوند، یهود روزه می گرفتند. حضرت مسیح نیز، چنانکه از انجیل استفاده می شود، چهل روز روزه داشته

است.ا

به این ترتیب، اگر قرآن می گوید: «ماکتب علی الذین مین قبیگم» (همانگونه که بر کسانی که قبل از شما بودند نوشته شد) شواهد تاریخی فراوانی دارد که در منابع مذاهب دیگر، حتی بعد از تحریف، به چشم می خورد. ا

3. امتیاز ماه مبارک رمضان - اینکه ماه رمضان برای روزه گرفتن انتخاب شده، در آیه مورد بحث نکته برتری آن چنین بیان شده که قرآن در این ماه نازل گردیده و در روایات اسلامی نیز آمده است که همه کتابهای بزرگ آسمانی تورات، انجیل، زبور، صحف و قرآن در این ماه نازل شده اند.

امام صادق (ع) می فرماید: «تورات در ششم ماه مبارک رمضان، انجیل در دوازدهم و زبور در هیجدهم و قرآن مجید در شب قدر نازل گردیده است.»

به این ترتیب، ماه رمضان همواره ماه نزول کتابهای بزرگ آسمانی و ماه تعلیم و تربیت بوده است. برنامه تربیتی روزه نیز باید با آگاهی هرچه بیشتر و عمیق تر از تعلیمات آسمانی هماهنگ گردد تا جسم و جان آدمی را از آلودگی گناه شست و شو دهد.

آیه 186

* (آیه 186)-شأن نزول: کسی از پیامبر (ص) پرسید: آیا خدای ما نزدیک است تا آهسته با او مناجات کنیم، یا دور است تا با صدای بلند او را بخوانیم؟ آیه نازل شد. و به آنها پاسخ داد که خدا به بندگانش نزدیک است).

تفسیر: سلاحی به نام دعا و نیایش - از آنجا که یکی از وسائل ارتباط بندگان با خدا مسأله دعا و نیایش است، این آیه روی سخن را به پیامبر کرده می گوید: «و هنگامی که بندگان من، از تو درباره من سؤال کنند، بگو: من نزدیکم» (وَ إِذا سَأَلَكَ عبادی عنی فإِنی قریب).

نزدیک تر از آنچه تصور کنید، نزدیک تر از شما به خودتان و نزدیک تر از شریان گردنتان. چنانکه در آیه 16 سورة ق می خوانیم: «و تحن أقرب إلیه من حبل الورید» (و ما به او از رگ قلبش نزدیکتریم).

سپس می افزاید: «دعای دعاکننده را، به هنگامی که مرا می خواند، پاسخ

می گویم» (أَجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذا دَعانِ).

و پس، باید دعوت مرا بپذیرند» (فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي).

و به من ایمان بیاورند» (وَ لْيُؤْمِنُوا بِي). و تا راه یابند و به مقصد برسند (لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ).

جالب اینکه در این آیه، خداوند هفت مرتبه به ذات پاک خود اشاره کرده و هفت بار به بندگان. و از این، نهایت پیوستگی و قرب و ارتباط و محبت خود را نسبت به آنان مجسم ساخته است.

«دعا» یک نوع خود آگاهی و بیداری دل و اندیشه و پیوند باطنی با مبدأ همه نیکیها و خوبیهاست.

دعا یک نوع عبادت و خضوع و بندگی است و انسان به وسیله آن توجه تازه ای به ذات خداوند پیدا می کند. همان طور که همه عبادات اثر تربیتی دارد، دعا هم دارای چنین اثری خواهد بود.

و آنها که می گویند دعا فضولی در کار خداست! و خدا هر چه مصلحت باشد انجام می دهد، توجه ندارند که مواهب الهی بر حسب استعدادها و لیاقتها تقسیم می شود. هرقدر استعداد و شایستگی بیش تر باشد سهم بیشتری از آن مواهب نصیب انسان می گردد.

از این رو می بینیم امام صادق (ع) می فرماید: « عند الله جل قوله لا تنال إلا بمسألة» (در نزد خداوند مقاماتی است که بدون دعا کسی به آن نمی رسد.) ا

دانشمندی می گوید: وقتی که ما نیایش می کنیم خود را به قوه پایان ناپذیری که تمام کائنات را به هم پیوسته است متصل و مربوط می سازیم.

آیه 187

* (آیه 187)-شأن نزول: از روایات اسلامی استفاده می شود که در آغاز نزول حکم روزه، مسلمانان تنها حق داشتند قبل از خواب شبانه غذا بخورند، چنانچه کسی در شب به خواب می رفت سپس بیدار می شد خوردن و آشامیدن بر او حرام بود. همچنین در آن زمان، آمیزش با همسران در روز و شب ماه رمضان مطلقا تحریم

شده بود.

یکی از یاران پیامبر (ص) به نام مطعم بن جبیر که مرد ضعیفی بود، با این حال روزه می داشت، هنگام افطار وارد خانه شد. همسرش رفت برای افطار او غذا

حاضر کند، به خاطر خستگی خواب او را ربود. وقتی بیدار شد گفت: من دیگر حق افطار ندارم. با همان حال شب را خوابید و صبح در حالی که روزه دار بود، برای حفر خندق - در آستانه جنگ احزاب - در اطراف مدینه حاضر شد. در اثناء تلاش و کوشش به واسطه ضعف و گرسنگی مفرط بی هوش شد. پیامبر بالای سرش آمد و از مشاهده حال او متأثر گشت.

و نیز جمعی از جوانان مسلمان که قدرت کنترل خویشتن را نداشتند، شبهای ماه رمضان با همسران خود آمیزش می نمودند.

در این هنگام آیه نازل شد و به مسلمانان اجازه داد که در تمام طول شب می توانند غذا بخورند و با همسران خود آمیزش جنسی داشته باشند.

تفسیر: توسعه در حکم روزه - چنانکه در شأن نزول خواندیم، در آغاز اسلام، آمیزش با همسران در شب و روز ماه رمضان مطلقا ممنوع بود. همچنین خوردن و آشامیدن پس از خواب. و این شاید آزمایشی بود برای مسلمین و هم برای آماده ساختن آنها نسبت به پذیرش احکام روزه.

این آیه که شامل چهار حکم اسلامی در زمینه روزه و اعتکاف است، نخست می گوید: «آمیزش جنسی با همسرانتان، در شب روزهایی که روزه می گیرید، حلال است» (أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيامِ الرَّفَثُ إِلى نسائكم)

سپس به فلسفه این موضوع پرداخته می گوید: «آنها لباس شما هستند؛ و شما لباس آنها» هر دو زینت هم و سبب حفظ یکدیگرند (هُنَّ لِباسُ لَكُمْ وَ أَنْتُمْ لِباسُ لَهُنَّ).

لباس از یک سو انسان را از سرما و گرما و خطر برخورد اشیا به بدن حفظ

رفت و به معنی سخن گفتن پیرامون مسائل جنسی است و گاه به معنی آمیزش جنسی به کار می رود و در آیه مورد بحث از این قبیل است.

می کننـد و از سوی دیگر، عیوب او را می پوشانـد. از سوی سوم زینتی است برای تن آدمی. این تشبیه که در آیه فوق آمده اشاره به همه این نکات است.

سپس قرآن علت این تغییر قانون الهی را بیان کرده می گویـد: «خداونـد می دانست که شـما به خود خیانت می کردیـد و این کار ممنوع را انجام می دادید؛) پس تو به شما را پذیرفت و شما را بخشید» (عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تختائون أَنْفُسَكُمْ فَتابَ عليكم وَ عَفا عَنْكُمْ).

آری برای اینکه شما آلوده گناه بیش تر نشوید، خدا به لطف و رحمتش این برنامه را بر شما آسان ساخت و از مدت محدودیت آن کاست.

اکنون با آنها آمیزش کنید، و آنچه را خداوند بر شما مقرر داشته، طلب نمایید» (فَالئَنَ بَاشِرُوهُنَّ وَ ابْتَغُوا ما كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ).

سپس به بیان دومین حکم می پردازد می گوید: «و بخورید و بیاشامید، تا رشـته سپید صـبح، از رشـته سیاه (شب) برای شما آشکار گردد» (وَكُلُوا وَ اشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ).

بعد به بیان سومین حکم پرداخته می گوید: «سپس روزه را تا شب، تکمیل کنید» (ثُمَّ أَتِمُّوا الصِّيامَ إِلَى اليل).

این جمله تأکیـدی است بر ممنوع بودن خوردن و نوشـیدن و آمیزش جنسـی در روزها برای روزه داران. همچنین نشان دهنده آغاز و انجام روزه است که از طلوع فجر شروع و به شب ختم می شود.

سرانجـام به چهارمین و آخرین حکم پرداخته می گویـد: «و در حالی که در مساجـد به اعتکاف پرداخته ایـد، با زنان آمیزش نکنیـد» (وَ لا تُبَاشِرُوهُنَّ وَ أَنْتُمْ عاكِفُونَ فِي الْمَساجِدِ).

بیان این حکم مانند اسـتثنایی است برای حکم گذشته زیرا به هنگام اعتکاف که حداقل مدت آن سه روز است – روزه می گیرند، اما در این مدت نه در روز حق آمیزش جنسی با زنان دارند و نه در شب.

در پایـان آیه به تمـام احکـام گذشـته اشـاره کرده می گویـد: «این، مرزهـای الهی است؛ پس به آن نزدیک نشویـد» (تِلْكَ حُـدُودُ اللّهِ فَلا تَقْرَبُوها).

زیرا نزدیک شدن به مرز وسوسه انگیز است و گاه سبب می شود که انسان از مرز بگذرد و در گناه بیفتد.

آری خداوند این چنین آیات خود را برای مردم، روشن می سازد، باشد که پرهیزگار گردند» (كَذلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ ءَايا ته لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ).

آغـاز و پایـان، تقواست . جـالب اینکه در نخستین آیه مربوط به احکام روزه خوانـدیم که هـدف نهایی از آن تقواست. همین تعبیر در پایان آخرین آیه نیز آمده است (لعلهم یتقون). این نشان می دهد که تمام این برنامه ها وسیله ای هستند برای پرورش روح تقوا و خویشتن داری و ملکه پرهیز از گناه و احساس مسئولیت در انسانها.

آیه 188

* (آیه 188)-این آیه به یک اصل مهم اسـلامی اشاره می کند که در همه مسائل اقتصادی حاکم است و به یک معنی می شود تمام ابواب فقه اسلامی را در بخش اقتصاد زیر پوشش آن قرار داد. نخست می فرماید: «و اموال یکدیگر را به باطل (و ناحق) در میان خود نخورید» (وَ لا تَأْكُلُوا أَمْوالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْباطِلِ)

مفهوم آیه فوق عمومیت دارد و هرگونه تصرف در اموال دیگران از غیر طریق صحیح و به ناحق، مشمول این نهی الهی است.

همچنین تمام معاملاتی که هدف صحیحی را تعقیب نمی کند و پایه و اساس عقلایی ندارد مشمول این آیه است.

جـالب اینکه قرار گرفتن آیه مورد بحث بعـد از آیات روزه (182 - 187) نشـانه یک نوع همبسـتگی در میان این دو است. در آنجا نهی از خوردن و آشامیـدن به خاطر انجام یک عبادت الهی می کند و در اینجا نهی از خوردن اموال مردم به ناحق که این هم نوع دیگری از روزه و ریاضت نفوس است و در واقع هر دو شاخه هایی از تقوا محسوب می شود، همان تقوایی که به عنوان هدف نهایی روزه معرفی شده است.

و باطل» به معنی زایل و از بین رونده است.

تعبیر «أکل» (خوردن) معنی وسیعی دارد و هرگونه تصرفی را شامل می شود.

سپس در ذیـل آیه به یـک نمونه بـارز « أکـل مال به باطل» (خوردن اموال مردم به ناحق) اشاره کرده که بعضـی از مردم آن را حق خود می شمرند به گمان اینکه به حکم قاضـی آن را به چنگ آورده اند. می فرماید: «و برای خوردن بخشی از اموال مردم به گناه، (قسمتی از آن را به عنوان رشوه) به قضات ندهیـد، در حالی که می دانید این کار، گناه است (وَ تُدْلُوا بِها إِلَی الْحُکَّامِ لِتَأْکُلُوا فَرِیقاً مِنْ أَمْوالِ النَّاسِ بِالْإِثْمِ وَ أَنْتُمْ تَعْلَمُونَ).

رشوه خواری بلای بزرگ جامعه ها – یکی از بلاهای بزرگی که از قدیم ترین زمانها دامنگیر بشـر شده و امروز با شدت بیش تر ادامه دارد، بلای رشوه خواری است که یکی از بزرگ ترین موانع اجرای عـدالت اجتماعی بوده و هست و سـبب می شود قوانین که قاعـدتا باید حافظ منافع طبقات ضعیف باشد، به سود مظالم طبقات نیرومند که باید قانون آنها را محدود کند، به کار بیفتد.

بدیهی است که اگر باب رشوه گشوده شود، قوانین درست نتیجه معکوس خواهد داد زیرا اقویا هستند که قدرت بر پرداختن رشوه دارند و در نتیجه قوانین بازیچه تازه ای در دست اقویا برای ادامه ظلم و سـتم و تجاوز به حقوق ضـعفا خواهد شد. لذا در اسلام رشوه خواری یکی از گناهان کبیره محسوب می شود. ا

قابـل توجه است که زشتی رشوه سـبب می شود که این هـدف شوم در لابـه لای عبارات و عناوین فریبنـده دیگر انجام گیرد و رشوه خوار و رشوه دهنـده از نامهایی ماننـد هدیه، تعارف، حق الزحمه وانعام اسـتفاده کنند. ولی این تغییر نامها به هیچ وجه تغییری در ماهیت آن نمی دهد و در هر صورت، پولی که از این طریق گرفته می شود حرام و نامشروع است.

در خطبه 224 نهـج البلاغه در داسـتان هـدیه آوردن اشـعث بن قیس می خوانیم که او برای پیروزی بر طرف دعوای خود در محکمه عدل علی (ع) به رشوه متوسل شد و شبانه ظرفی پر از حلوای لذیذ به در خانه حضرت آورد و نام آن را هدیه

گـذاشت. علی (ع) برآشـفت و فرمود: «سوگواران بر عزایت اشـک بریزنـد. آیـا بـا این عنوان آمـده ای که مرا فریب دهی و از آیین حق بـاز داری؟... به خـدا سوگنـد، اگر هفت اقلیم را بـا آنچه در زیر آسـمانهای آنهاست به من دهنـد که پوست جوی را از دهان مورچه ای به ظلم بگیرم، هرگز نخواهم کرد. دنیـای شـما از برگ جویـده ای در دهـان ملـخ برای من کم ارزش تر است. علی را بـا نعمتهای فانی و لـذتهای زودگذر چه کار؟....

اسـلام رشـوه را در هر شـکل و قیـافه ای محکوم کرده است. در تاریـخ زنـدگی پیـامبر اکرم (ص) می خوانیم که به او خـبر دادنـد یکی از فرمانـدارانش رشوه ای در شـکل هدیه پذیرفته. حضـرت برآشـفت و به او فرمود: «کیف تأخ ما لیس لك بحق» (چرا آنکه حق تو نیست می گیری؟) او در پاسخ با معذرت خواهی گفت: آنچه گرفتم هدیه ای بود ای پیامبر خدا. حضرت فرمود: «اگر شما در خانه بنشینید و از طرف من فرماندار محلی نباشید، آیا مردم به شما هدیه می دهند!» سپس دستور داد هدیه را گرفتند و در بیت المال قرار دادند و وی را از کار برکنار کرد.

چه خوب است مسلمانان از کتاب آسمانی خود الهام بگیرند و همه چیز را پای بت رشوه خواری قربانی نکنند.

آیه 189

* (آیه 189)-شأن نزول: جمعی از یهود از پیامبر اسـلام پرسـیدند هلال ماه برای چیست و چه فایـده دارد؟ آیه نازل شـد و فوایـد مادی و معنوی آن را در نظام زندگی انسانها بیان کرد.

تفسـیر: همان طور که در شأن نزول آمده است، گروهی در مورد هلال ماه از پیامبر اکرم (ص) پرسشهایی داشتند. قرآن سؤال آنها را به این صورت منعکس کرده می فرماید: «درباره هلالهای ماه از تو سؤال می کنند (یَسْئَلُونَكَ عَنِ الْأَهِلَّةِ).

از جمله «یسئلونك» که به صورت فعل مضارع به کار رفته، معلوم می شود این سؤال چندین بار از پیامبر شده است.

سپس می فرمایـد: «بگو: آنها، بیان اوقات (و تقویم طبیعی) برای (نظام زنـدگی مردم و تعیین وقت) حـج است» (قُلْ هِیَ مَواقِیتُ لِلنَّاسِ وَ الْحَجِّ).

هم در زنـدگی روزانه از آن اسـتفاده می کنند و هم در عبادتهایی که وقت معینی در سال دارد. در حقیقت، ماه یک تقویم طبیعی برای افراد بشر محسوب می شود که مردم به اعم از باسواد و بی سواد – در هر نقطه ای از جهان باشند می توانند از این تقویم طبیعی استفاده کنند.

و این یکی از امتیازات قوانین اسـلام است که دستورهای آن بر طبق مقیاسهای طبیعی قرار داده شده است زیرا مقیاسهای طبیعی وسیله ای است که در اختیار همگان قرار دارد و گذشت زمان اثری بر آن نمی گذارد.

سپس در ذیـل آیه به تنـاسب سـخنی که از حـج و تعیین موسم آن به وسـیله هلالـ مـاه در آغاز آیه آمـده، به یکی از عادات و رسوم خرافي جاهلیت در مورد حـج اشاره نموده و مردم را از آن نهی می کنـد. می فرمایـد: «و (آنچنان که در جاهلیت مرسوم بود که به هنگام حج که جامه احرام می پوشـیدند، از در خانه وارد نمی شدند و از نقب پشت خانه وارد می شدند، نکنید.) کار نیک، آن نیست که از پشت خانه ها وارد شویـد؛ بلکه نیکی این است که پرهیزگار باشـید و از در خانه ها وارد شویـد و تقوا پیشه کنید، تا رسـتگار گردید» (وَ لَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِها وَ لكن الْبِرَّ مَنِ اتَّقى وَ أْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوابِها وَ اتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ).

این آیه مفهوم گسترده ای دارد و از همین جا می توان پیونـد میان آغاز و پایان آیه را پیـدا کرد که برای اقدام در هر کار خواه دینی باشد یا غیر دینی بایـد از راه صـحیح وارد شـد و نه از راه های انحرافی و وارونه، و عبادتی همچون حج نیز باید در وقت مقرر که در هلال ماه تعیین می شود، انجام گیرد. ا

جمله «لیس البته ممکن است اشاره به نکته لطیف دیگری نیز باشـد که سؤال شـما از اهله ماه به جای سؤال از معارف دینی، هماننـد عمل کسی است که راه اصلی خانه را گذاشته و از سوراخی که پشت در خانه زده وارد می شود، چه کار نازیبایی!

سؤالات مختلف از شـخص پیامبر – در پانزده مورد از آیات قرآن جمله لا یسـئلونك» آمده که نشان می دهد مردم بارها سؤالهای مختلفی در مسائل گوناگون

از پیغمبر اکرم (ص) داشـتند. جالب اینکه پیامبر نه تنها ناراحت نمی شد بلکه با آغوش باز از آن استقبال می کرد و از طریق آیات قرآنی به آنها پاسخ می داد.

سؤال کردن یکی از حقوق مردم در برابر رهبران است.

سؤال کلید حل مشکلات است. سؤال دریچه علوم است. سؤال وسیلة انتقال دانشهاست.

اصولا طرح سؤالهای مختلف در هر جامعه نشانه جنب و جوش افکار و بیداری اندیشه هاست و وجود این همه سؤال در عصر پیامبر نشانه تکان خوردن افکار مردم آن محیط در پرتو قرآن و اسلام است.

آیه 190

* (آیه 190)-شأن نزول: این آیه نخستین آیه ای بود که درباره جنگ با دشمنان اسلام نازل شد. پس از نزول این آیه پیامبر اکرم (ص) با آنها که از در پیکار درآمدند، پیکار کرد و نسـبت به آنان که پیکار نداشـتند خودداری می کرد و این ادامه داشت تا دسـتور «آقتلوا المشـرکین که اجازه پیکار با همه مشرکان را می داد، نازل گشت.

تفسـیر: در این آیه، قرآن دسـتور مقاتله و مبارزه با کسانی که شمشـیر به روی مسلمانان می کشند صادر کرده می فرماید: «و در راه خدا، با کسانی که با شما می جنگند نبرد کنید» (وَ قاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُم).

تعبیر في سبیل الله»، هدف اصـلی جنگهای اسـلامی را روشن می سازد که جنگ در منطق اسلام هرگز به خاطر انتقام جویی یا جاه طلبی یـا کشورگشایی و یا به دست آوردن غنایم نیست. همین هـدف در تمام ابعاد جنگ اثر می گـذارد، کمیت و کیفیت جنگ، نوع سـلاحها و چگونگی رفتار با اسیران را به رنگ «في سبیل الله در می آورد.

سپس قرآن به رعایت عدالت، حتی در میدان جنگ و در برابر دشمنان توصیه کرده می فرماید: «و از حد تجاوز نکنید» (وَ لَا تَعْتَدُوا).

که خدا تعدی کنندگان را دوست نمی دارد» (إِنَّ اللَّهَ لا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ).

آری هنگامی که جنگ برای خـدا و در راه خدا باشد، هیچ گونه تعدی و تجاوز نباید در آن باشد. به همین دلیل، در جنگهای اسـلامی - بر خلاف جنگهای عصر ما ـ

رعایت اصول اخلاقی فراوانی توصیه شده است. مثلا افرادی که سلاح به زمین بگذارند و کسانی که توانایی جنگ را از دست داده اند یا قدرت بر جنگ ندارند همچون مجروحان ، پیر مردان، زنان و کودکان نباید مورد تعدی قرار بگیرند. باغستانها و گیاهان و زراعتها را نباید از بین ببرند و از مواد سمی برای زهرآلود کردن آبهای آشامیدنی دشمن (جنگ شیمیایی و میکروبی) نباید استفاده کنند.

(آیه 191) این آیه که دستور آیه قبل را تکمیل می کند، با صراحت بیش تری سخن می گوید می فرماید: «و آنها را [= بت پرستانی که از هیچ گونه جنایتی ابا ندارند هر کجا یافتید، به قتل برسانید و از آنجا که شما را بیرون ساختند [= مگه آنها را بیرون کنید»؛ چراکه این یک دفاع عادلانه و مقابله به مثل منطقی است (واقتلوهم حیث تقفوهم و أخرجوهم من حیث أخرجوم).

سپس می افزاید: «و فتنه (و بت پرستی) از کشتار هم بدتر است» (والفتنة أشد من القتل).

و «فتنه» از «فشن» به معنی قرار دادن طلا در آتش برای ظاهر شدن میزان خوبی آن از بدی است. واژه فتنه و مشتقات آن در قرآن دهها بار ذکر شده و در معانی مختلفی به کار رفته است ولی تمام این معانی به همان ریشه اصلی که در معنی فتنه گفته شد باز می گردد.

از آنجا که آیین بت پرستی و فسادهای گوناگون فردی و اجتماعی مولود آن، در سرزمین مکه رایج شده بود و حرم امن خدا را آلوده کرده بود و فساد آن از قتل و کشتار هم بیش تر بود، آیه مورد بحث می گوید: به خاطر ترس از خونریزی، دست از پیکار با بت پرستی بر ندارید که بت پرستی از قتل بدتر است.

سپس قرآن به مسأله دیگری در همین رابطه اشاره کرده می فرماید: مسلمانان باید احترام مسجدالحرام را نگه دارند و این حرم امن الهی باید همیشه محترم شمرده شود. بدین لحاظ «با آنها، در نزد مسجد الحرام (در منطقه حرم) جنگ نکنید؛ مگر اینکه در آنجا با شما بجنگند» (ولا تقاتلوهم عند المسجد الحرام حتی یقاتلوکم

فِيهِ).

« پس اگر (در آنجا با شما پیکار کردند، آنها را به قتل برسانید. چنین است جزای کافران!» (فَإِنْ قاتَلُوكُمْ فَاقْتُلُوهُمْ كَذلِكَ جَاءَ الْكافِرِينَ).

چرا که وقتی آنها حرمت این حرم امن را بشکنند دیگر سکوت در برابر آنان جایز نیست و باید پاسخ محکم به آنان داده شود تا از قداست و احترام حرم امن خدا هرگز سوء استفاده نکنند.

آیه 192

* (آیه 192)-ولی از آنجا که اسلام همیشه انذار و بشارت را با هم می آمیزد تا معجون سالم تربیتی برای گنهکاران فراهم کنند، در این آیه راه بازگشت را به روی آنها گشوده می فرماید: «و اگر خودداری کردند، خداوند آمرزنده و مهربان است» (فَإِنِ انْتَهَوْا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ).

آیه 193

* (آیه 193)-در این آیه به هدف جهاد در اسلام اشاره کرده می فرماید: «و با آنها پیکار کنید؛ تا فتنه (و بت پرستی، و سلب آزادی از مردم، باقی نمانده»(وَ قاتِلُوهُمْ حَتَّى لا تَكُونَ فِتْنَةٌ).

و دین، مخصوص خدا گردد، (وَ يَكُونُ الدين لِلَّهِ).

سپس می افزاید: « پس اگر از روش نادرست خود دست برداشتند (مزاحم آنها نشوید؛ زیرا تعدی جز بر ستمکاران روا نیست» (فَإِنِ انْتَهَوْا فَلا عُدْوانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ).

در ظاهر سه هدف برای جهاد در این آیه ذکر شده: از میان بردن فتنه ها، محو شرک و بت پرستی، جلوگیری از ظلم و ستم

مسأله جهاد در اسلام - از آنجا که همیشه افراد زورمند و خودکامه و فرعونها و نمرودها و قارونها اهداف انبیا را مزاحم خویش می دیده اند، در برابر آن ایستاده و جز به محو دین و آیین خدا راضی نبودند.

از طرفی دینداران راستین در عین تکیه بر عقل و منطق و اخلاق باید در مقابل این گردنکشان ظالم و ستمگر بایستند و راه خود را با مبارزه و در هم کوبیدن آنان به سوی جلو باز کنند.

جهاد یک قانون عمومی در عالم حیات است و تمام موجودات زنده برای بقای خود، با عوامل نابودی خود در حال مبارزه اند.

به هر حال، یکی از افتخارات ما مسلمانان، آمیخته بودن دین با مسأله حکومت و داشتن دستور جهاد در برنامه های دینی است. منتها جهاد اسلامی اهدافی را تعقیب می کند و آنچه ما را از دیگران جدا می سازد همین است.

چنانکه در آیات فوق خواندیم، جهاد در اسلام برای چند هدف مجاز شمرده شده است:

.. جهاد برای خاموش کردن فتنه ها - به عبارت دیگر، جهاد ابتدایی آزادی بخش.

می دانیم: خداوند دستورها و برنامه هایی برای سعادت و آزادی و تکامل و خوشبختی و آسایش انسانها طرح کرده است و پیامبران خود را موظف ساخته که این دستورها را به مردم ابلاغ کنند، حال اگر فرد یا جمعیتی ابلاغ این فرمانها را مزاحم منافع پست خود ببیند و بر سر راه دعوت انبیا موانعی ایجاد نماید، آنها حق دارند نخست از طریق مسالمت آمیز و اگر ممکن نشد با توسل به زور این موانع را از سر راه دعوت خود بردارند و آزادی تبلیغ را برای خود کسب کنند تا مردم از قید اسارت و بردگی فکری و اجتماعی آزاد گردند.

2. جهاد دفاعی - تمام قوانین آسمانی و بشری، به شخص یا جمعیتی که مورد هجوم واقع شده حق می دهد برای دفاع از خویشتن به پا خیزد و آنچه در قدرت دارد به کار برد و از هرگونه اقدام منطقی برای حفظ موجودیت خویش فروگذار نکند، این نوع جهاد را جهاد دفاعی می نامند.

جنگهایی مانند: جنگ احزاب، احد، موته، تبوک، حنین و بعضی دیگر از غزوات اسلامی، جزء این بخش از جهاد بوده و جنبه دفاعی داشته است.

3. جهاد برای محو شرک و بت پرستی - اسلام در عین اینکه آزادی عقیده را محترم می شمرد، هیچ کس را با اجبار دعوت به سوی این آیین نمی کند. به همین

دلیل، به اقوامی که دارای کتاب آسـمانی هسـتند فرصت کافی می دهد که با مطالعه و تفکر، آیین اسـلام را بپذیرند و اگر نپذیرفتند با آنها به صورت یک اقلیت هم پیمان

اهل ذمه) معامله می کند و با شـرایط خاصـی که نه پیچیده است و نه مشکل، با آنها همزیستی مسالمت آمیز برقرار می کند. در عین حال نسـبت به شـرک و بت پرستی، سـختگیر است زیرا شرک و بت پرستی نه دین است و نه آیین بلکه یک خرافه است و انحراف و حماقت و در واقع یک نوع بیماری فکری و اخلاقی که باید به هر قیمت ممکن آن را ریشه کن ساخت.

از آنچه تـاکنون گفتیم روشن می شود که اسـلام جهاد را با اصول صـحیح و منطق عقل هماهنگ ساخته است و هرگز آن را وسـیله سـلطه جویی و اسـتعمار و اسـتثمار قرار نـداده است. ولی می دانیم، دشـمنان اسـلام به خصوص اربـاب کلیسـا و مستشـرقان مغرض با تحریف حقایق، سـخنان زیادی بر ضـد مسأله جهاد اسـلامی ایراد کرده انـد و به این قانون الهی سـخت هجوم برده اند. به نظر می رسد وحشت از پیشرفت اسلام در جهان، به خاطر معارف قوی و برنامه های حساب شده، سبب شده که از اسلام چهره دروغین وحشتناکی بسازند تا جلو پیشرفت اسلام را در جهان بگیرند.

4. جهـاد برای حمایت از مظلومان به حمایت از مظلومان در مقابل ظالمان، در اسـلام یک اصل است که بایـد مراعات شود، حتی اگر به جهاد منتهی گردد. اسـلام اجازه نمی دهد مسـلمانان در برابر فشارهایی که به مظلومان جهان وارد می شود بی تفاوت باشـند و این دستور یکی از ارزشمندترین دستورهای اسلامی است که از حقانیت این آیین خبر می دهد.

آیه 194 وَ الْحُرُماتُ قِصاصٌ

* (آیه 194)-مشـرکان «مگه می دانستند که جنگ در ماه های حرام ذی القعده، ذی الحجه؛ محترم؛ رجب) از نظر اسلام جایز نیست. به همین دلیل، در نظر داشتند مسلمانان را غافلگیر ساخته و در ماه های حرام به آنها حمله ور شوند. شاید گمانشان این بود که اگر آنها احترام ماه های حرام را نادیده بگیرند، مسلمانان به مقابله بر نمی خیزند. آیه مورد بحث به این پندارها پایان داد و نقشه های احتمالی

آنها را نقش بر آب کرد و دستور داد: اگر آنها در ماه های حرام دست به اسلحه ببرند، مسلمانان در مقابل آنها بایستند. می فرماید: «ما حرام، در برابر ما حرام است »(الشَّهْرُ الْحَرامُ بِالشَّهْرِ الْحَرامِ).

اگر دشمنان احترام آن را شکستند و در آن با شما جنگیدند، شما نیز حق دارید مقابله به مثل کنید و تمام حرامها (قابل) قصاص است» (والحرمات قصاص).

این در واقع یک نوع قصاص است تا هرگز مشرکان به فکر سوء استفاده از احترام ماه حرام یا سرزمین محترم مگه نیفتند.

«مات» جمع «حرمه» به معنی چیزی است که باید آن را حفظ کرد و احترام آن را نگه داشت. کرم را از این جهت محترم گفته اند که محل محترمی است و هتک آن جایز نیست. اعمال نامشروع و قبیح را از این جهت حرام می گویند که ممنوعیت دارد.

و سپس به یک دستور عمومی اشاره کرده می گوید: «و (به طور کلی هر کس به شما تجاوز کرد، همانند آن بر او تعدی کنید و از خدا بپرهیزید (و زیاده روی ننمایید)؛ و بدانید خدا با پرهیزگاران است» (فَمَنِ اعْتَدی عَلِمَ اعْتَدَوْا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدی عَلَيْكُمْ وَ اتَّقُوا اللَّهَ وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ).

اسلام بر خلاف مسیحیت کنونی که می گوید: «... هرکس که به رخساره راست تو طپانچه زند رخساره دیگر را به سوی او بگردان»(1).چنین دستوری نمی دهد چرا که این دستور انحرافی باعث جرأت و جسارت ظالم و تجاوزگر است. حتی مسیحیان جهان امروز نیز هرگز به چنین دستوری عمل نمی کنند و کمترین تجاوزی را با پاسخی شدید تر - که آن هم برخلاف دستور اسلام است . جواب می گویند.

اسلام به هر کس حق می دهد که اگر به او تعدي شود به همان مقدار مقابله

1- 1انجیل متی، باب پنجم، شماره 39

کند. تسلیم در برابر متجاوز مساوی است با مرگ و مقاومت مساوی است با حیات ـ این است منطق اسلام.

و این که در پایان آیه می گوید خدا با پرهیزگاران است، اشاره به این است که آنها را در مشکلات تنها نمی گذارد و یاری می دهد.

آیه 195

* (آیه 195)-این آیه تکمیلی است بر آیـات جهاد زیرا جهاد به همان انـدازه که به مردان با اخلاص و کارآزموده نیاز دارد، به اموال و ثروت نیز احتیاج دارد چرا که از سـربازان که عامل تعیین کننده سـرنوشت جنگ هسـتند، بدون وسائل و تجهیزات کافی اعم از سـلاح، مهمات، وسیله نقل و انتقال، مواد غذایی و وسائل درمانی کاری ساخته نیست. بدین رو، در اسلام تأمین وسائل جهاد با دشمنان از واجبات شمرده شـده؛ از جمله در این آیه با صـراحت دسـتور می دهـد می فرمایـد: «و در راه خـدا انفاق کنیـد؛ و (با ترک انفاق) خود را به دست خود، به هلاکت نیفکنید» (وَ أَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ لا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ).

در آخر آیـه دسـتور بـه نیکوکـاری داده می فرمایـد: «و نیکی کنیـد کـه خداونـد، نیکوکـاران را دوسـت می دارد» (وَ أَحْسِنُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ).

انفاق سـبب پیشـگیری از هلاکت جامعه است - این آیه گرچه در ذیل آیات جهاد آمده است ولی بیانگر این حقیقت است که انفاق سبب نجات جامعه از مفاسد کشنده است زیرا هنگامی که مسأله انفاق به فراموشی سپرده شود و ثروتها در دست گروهی معدود جمع گردد و در برابر آنان اکثریتی محروم و بینوا وجود داشـته باشـد، دیری نخواهـد گذشت که انفجار عظیمی در جامعه به وجود می آید که نفوس و اموال ثروتمندان هم در آتش آن خواهد سوخت و از اینجا رابطه انفاق و پیشگیری از هلاکت روشن می شود.

بنابراین انفاق قبل از آنکه به حال محرومان مفید باشد به نفع ثروتمندان است زیرا تعدیل ثروت حافظ ثروت است.

امیر مؤمنان علی (ع) می فرماید: «حثوا أموالکم بالزکاة» (داراییهای خود را با دادن زکات حفظ کنید).

آیه 196

* (آیه 196)-قسمتی از احکام مهم حج - در این آیه احکام زیادی بیان شده

است.

1. ابتدا یک دستور کلی برای انجام فریضه حج و عمره به طور کامل و برای اطاعت فرمان خدا داده می فرماید: «و حج و عمره را برای خدا به اتمام برسانید (وَ أَتِمُّوا الْحَجَّ وَ الْعُمْرَةَ لِلَّهِ).

از هر چیز به سراغ انگیزه های این دو عبا دت رفته و توصیه می کند که جز انگیزه الهی و قصد تقرب به ذات پاک او نباید چیز دیگری در کار باشد.

2. بعد به سراغ کسانی می رود که پس از بستن احرام، به خاطر وجود مانعی مانند بیماری شدید و ترس از دشمن، موفق به انجام حج عمره نمی شوند. می فرماید: «و اگر محصور شدید، (و مانعی اجازه نداد که پس از احرام بستن، وارد مگه شوید،) آنچه از قربانی فراهم شود» ذبح کنید، و از احرام خارج شوید (فَإِنْ أُحْصِرَ تَمَّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ).

3. سپس به دستور دیگری اشاره کرده می فرماید: «و سرهای خود را نتراشید، تا قربانی به محلش برسد» و در قربانگاه ذبح شود (وَ لَا تَحْلِقُوا رءوسكم حَتَّى يَبْلُغَ الهدئ مجله).

4. سپس می فرماید: «و اگر کسی از شما بیمار بود، و یا ناراحتی در سر داشت، (و ناچار بود سر خود را بتراشد، باید فدیه و کفاره ای از قبیل روزه یا صدقه یا گوسفندی بدهد» (فَمَنْ كانَ مِنْكُمْ مَرِيضاً أَوْ بِهِ أَذىً مِنْ رَأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نسكٍ).

شك» جمع «سیگه» به معنی حیوان ذبح شده است. این واژه به معنی عبادت نیز آمده است.

در واقع، شخص مخیر در میان این سه کاره (روزه؛ صدقه؛ ذبح گوسفند) می باشد.

ص: 176

5 سپس می افزاید: «و هنگامی که از بیماری و دشمن) در امان بودید، هرکس با ختم عمره، حج را آغاز کند، آنچه از قربانی برای او میسر است» ذبح کند(فَإِذَا آمَنْتُمْ فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ).

اشاره به اینکه در حج تمتع، قربانی کردن لازم است و فرق نمی کند این قربانی شتر باشد یا گاو و یا گوسفند؛ و بدون آن، از احرام خارج نمی شود.

6. سپس به بیان حکم کسانی می پردازد که در حال حج تمتع قادر به قربانی نیستند. می فرماید: «و هر که نیافت، سه روز در ایام حج، و هفت روز هنگامی که باز می گردید، روزه بدارد. این، ده روز کامل است» (فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيامُ ثلثة أيامٍ فِي الْحَجِّ وَ سَبْعَةٍ إِذا رَجَعْتُمْ تِلْكَ عَشَرَ كَامِلَةً).

بنابراین، اگر قربانی یافت نشود یا وضع مالی انسان اجازه ندهد جبران آن ده روز روزه است.

تعبیر به «کاملة» اشاره به این است که روزی ده روز می تواند به طور کامل جانشین قربانی شود و زوار خانه خدا نباید از این بابت نگران باشند.l

7. بعد به بیان حکم دیگریوَ اتَّقُوا اللَّهَ وَ اعْلَمُوا انَّ اللهشديد الْعِقابِ پرداخته می گوید: «این برای کسی است که خانواده او، نزد مسجد الحرام نباشد [= اهل مکه و اطراف آن نباشد]، (ذلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلُهُ حاضرى الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ).

بنابراین، کسانی که اهل مکه یا اطراف آن باشند، حج تمتع ندارند و وظیفه آنها حج قران با افراد است - شرح این موضوع در کتب فقهی آمده است.

بعد از بیان این احکام هفتگانه در پایان آیه دستور به تقوا می دهد می فرماید: و از خدا بپرهیزید؛ و بدانید که او، سخت کیفر است (وَ اتَّقُوا اللَّهَ وَ اعْلَمُوا انَّ اللهشديد الْعِقابِ).

این تأکید شاید به این جهت است که مسلمانان در هیچ یک از جزییات این عبادت مهم اسلامی کوتاهی نکنند چرا که کوتاهی در آن گاهی سبب فساد حج و از بین رفتن برکات مهم آن می شود.

اهمیت حج در میان وظایف اسلامی - حج از مهم ترین عباداتی است که در

اسـلام تشریع شده و دارای آثار و برکات فراوان و بی شماری است. حج مراسمی است که پشت دشمنان را می لرزاند و هر سال خون تازه ای در عروق مسلمانان جاری می سازد.

حج عبادتی است که امیرمؤمنان علی (ع) آن را پرچم و شعار مهم اسلام نامیده و در وصیت خود، به هنگام وفات فرمود: «خدا را! خدا را! در حق خانه پروردگارتان، تا زنـده اید آن را وامگذارید که اگر رها شود، از عذاب الهی) مهلت داده نخواهید شد.» و بلای الهی شـما را فرا خواهد گرفت.

اقسام حـج: فقهای بزرگ ما با الهام از آیات قرآن و سـنت پیامبر (ص) و ائمه اهل بیت (ع) حج را به سه قسم تقسـیم کرده اند: حج تمتع، حج قران و افراد

حج تمتع مخصوص کسانی است که فاصـله آنها از مکه 48 میل (حدود 86 کیلومتر) یا بیش تر باشـد و حج قران و افراد مربوط به کسانی است که در کمتر از این فاصله زندگی می کنند.

در حج تمتع نخست عمره را به جا می آورند سپس از احرام بیرون می آیند بعد مراسم حج را در ایام مخصوص آن انجام می دهند. ولی در حج قران و افراد اول مراسم حج به جا آورده می شود و بعد از پایان آن مراسم عمره با این تفاوت که در حج قران قربانی به همراه می آورند و در حج افراد این قربانی نیست. ان

(آیه 197) قرآن در این آیه احکام حـج را تعقیب می کنـد و دسـتورهای جدیـدی می دهد. نخست می فرماید: «حج، در ماه های معینی است» (الحج اشهر معلومات).

منظور ماه های شوال، ذی قعده و ذی حجه است.

2. سـپس به دستور دیگری در مورد آنها که با بستن احرام مناسک حج را آغاز می کنند اشاره کرده می فرماید: «و کسانی که با احرام بستن و شـروع به مناسک حج ،) حج را بر خود فرض کرده اند، باید بدانند که در حج، آمیزش جنسـی با زنان، و گناه و جدال نیست» (فمن فرض فیه الحج فلا رفث ولا فوق و لا جدال

فِي الحَجِّ).

به این ترتیب، محیط حج باید از تمتعات جنسی، همچنین گناهان و گفت و گوهای بی فایده و کشمکش های بیهوده پاک باشد زیرا محیطی است که روح انسان باید از آن نیرو بگیرد و یک باره از جهان ماده جدا شود و به عالم ماورای ماده راه یابد. در عین حال رشته الفت و اتحاد و اتفاق و برادری در میان مسلمانان محکم گردد و هر کاری که با این امور منافات دارد ممنوع است.

در مرحله بعد به مسائل معنوی حج و آنچه مربوط به اخلاص است اشاره کرده می فرماید: «و آنچه از کارهای نیک انجام دهید، خدا آن را می داند» (وَ ما تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمْهُ اللَّهُ).

و این بسیار لذت بخش است که «کارهای نیک» در محضر او انجام می شود.

و در ادامه همین مطلب می فرماید: «و زاد و توشه تهیه کنید، که بهترین زاد و توشه، پرهیزگاری است. و از من بپرهیزید ای خردمندان!» (وَ تَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوى وَ اتَّقُونِ يا أُولِي الْأَلْبابِ).

این جمله ممکن است اشارة لطیفی به این حقیقت بوده باشد که در سفر حج موارد فراوانی برای تهیه زادهای معنوی وجود دارد که باید از آن غفلت نکنید. در آنجا تاریخ مجسم اسلام است و صحنه های زنده فداکاری ابراهیم (ع) و جلوه های خاصی از مظاهر قرب پروردگار دیده می شود. آنها که روحی بیدار و اندیشه ای زنده دارند می توانند برای یک عمر از این سفر بی نظیر روحانی توشه معنوی فراهم سازند.

آیه 198

* (آیه 198)-در این آیه به رفع پاره ای از اشتباهات در زمینه مسأله حج پرداخته می فرماید: «گناهی بر شما نیست که از فضل پروردگارتان (و از منافع اقتصادی در ایام حج) طلب کنید» (لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُناحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ).

در زمان جاهلیت هنگام مراسم حج هرگونه معامله و تجارت و بارکشی و مسافربری را گناه می دانستند و حتی کسانی را که چنین می کردند باطل می شمردند. آیه فوق این حکم جاهلی را بی ارزش و باطل اعلام کرد و فرمود: هیچ

مانعی ندارد که در موسم حج از معامله و تجارت حلال که بخشی از فضل خداوند بر بندگان است بهره گیرید، یا کار کنید و از دست رنج خود استفاده کنید. |

اضافه بر این، مسافرت مسلمانان از نقاط مختلف به سوی خانه خدا می تواند پایه و اساسی برای یک جهش اقتصادی عمومی در جوامع اسلامی گردد.

سپس در ادامه آیه عطف توجه به مناسک حج کرده می فرماید: «و هنگامی که از عرفات کوچ کردید، خدا را نزد مشعرالحرام یاد کنید» (فَإِذا أَفَضْتُمْ مِنْ عَرَفاتٍ اذْكُرُوا اللَّهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرامِ).

او را یاد کنید همان طور که شما را هدایت نمود؛ و قطعا شما پیش از این، از گمراهان بودید» (وَ اذْكُرُوهُ مَا هديكم وَ إِنْ كُنْتُمْ مِنْ قِبَلِ مِنَ الضَّالِّينَ).

آیه 199

* (آیه 199)-و در ادامه همین معنی می فرماید: «سپس از همان جا که مردم کوچ می کنند، (به سوی سرزمین منٰ) کوچ کنید» (ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفاضَ النَّاسُ).

إفاضه» از ماده «فیض» به معنی جریان و ریزش آب است. و از آنجا که وقتی مردم به طور دسته جمعی از جایی به نقطه دیگری با سرعت حرکت می کنند بی شباهت به یک نهر جاری نیست، این تعبیر به کار می رود.

در روایات آمده است که قبیلة قریش در جاهلیت امتیازات نادرستی برای خود قائل بودند؛ از جمله اینکه می گفتند: ما نباید در مراسم حج به عرفات برویم زیرا عرفات از حرم مکه بیرون است. قرآن در آیه فوق بر این اوهام خط بطلان کشید و به مسلمانان دستور داد در عرفات وقوف کنند و از آنجا همگی به سوی مشعر الحرام سپس به سوی منی کوچ کنند.

در پایان آیه دستور به استغفار و توبه می دهد می فرماید: «و از خداوند، آمرزش بطلبید که خداوند آمرزنده مهربان است» (وَ اسْتَغْفِرُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رحيم).

آموزش بطلبید از آن افکار و خیالات جاهلی که مخالف روح مساوات

و برابری حج است.

در این بخش از آیات به سه موقف حج اشاره شده: عرفات که محلی در بیست کیلومتری مگه است، سپس وقوف در مشعر الحرام یا مزدلفه و سوم سرزمین منی که محل قربانی و رمی جمرات و پایان دادن به احرام و انجام مراسم عید است.

نکته ها:

1. نخستین موقف

حج - زائران خانه خدا بعد از انجام مراسم عمره راهی مراسم حج می شوند و نخستین مرحله همان وقوف در عرفات است. در نامگذاری سرزمین عرفات به این نام، ممکن است اشاره به این حقیقت باشد که این سرزمین محیط بسیار آماده ای برای معرفت پروردگار و شناسایی ذات پاک اوست. به راستی آن جذبه معنوی و روحانی که انسان به هنگام ورود در عرفات پیدا می کند با هیچ بیان و سخنی قابل توصیف نیست. تنها باید رفت و مشاهده کرد . همه یکنواخت، همه بیابان نشین، همه از هیاهوی دنیای مادی و زرق و برقش فرار کرده در زیر آن آسمان نیلی و در آن هوای پاک از آلودگی گناه، در آنجا که از لابه لای نسیمش صدای زمزمه جبرئیل و آهنگ مردانه ابراهیم خلیل و طنین حیاتبخش صدای پیامبر اسلام (ص) شنیده می شود. در این سرزمین خاطره انگیز که گویا دریچه ای به جهان ماورای طبیعت در آن گشوده شده، انسان نه تنها از نشئه عرفان پروردگار سرمست می شود و لحظه ای با زمزمه تسبیح عمومی خلقت هماهنگ می گردد بلکه در درون وجود خود، خودش را هم که عمری است گم کرده و به دنبالش می گردد پیدا می کند و به حال خویشتن نیز عارف می گردد. آری این سرزمین را عرفات می نامند.

2. مشعر الحرام، دومین موقف حج - از مشعر» از ماده «شعور» است. در آن شب تاریخی (شب دهم ذی الحجه) که زائران خانه خدا پس از طی دوران تربیت خود در عرفات به آنجا کوچ می کنند و شبی را تا به صبح روی ماسه های نرم در زیر آسمان پر ستاره در سرزمینی که نمونه کوچکی از محشر کبری و پرده ای از رستاخیز بزرگ، قیامت است، در درون جامه معصومانه احرام، انسان جوشش چشمه های

تازه ای از انـدیشه و فکر و شـعور در درون خود احساس می کنـد و صدای ریزش آن را در اعماق قلب خود به روشـنی می شـنود، آنجا را «مشعر» می نامند. |

آیه 200

* (آیه 200)-شأن نزول: از امام باقر(ع) روایت شده است: در ایام جاهلیت هنگامی که از مراسم حج فارغ می شدند، در آنجا اجتماع می کردنـد و افتخـارات نیاکـان خود را بر می شـمردند. آیه نازل شـد و به آنها دسـتور داد که به جای این کار (نادرست) ذکر خـدا گوینـد و از نعمتهای بی دریغ خداوند و مواهب او یا دکنند.|

تفسـیر: این آیه همچنان ادامه بحثهای مربوط به حـج است. نخست می گوید: و هنگامی که مناسک (حج) خود را انجام دادید، خدا را یاد کنیـد، همانند یادآوری از پدرانتان (آنگونه که رسم آن زمان بود)؛ بلکه از آن هم بیشتر» (فَإِذا قَضَیْتُمْ مَناسِکَکُم فَاذْکُرُوا اللَّهَ کذکرکم ءاباءَکم أَوْ أَشَدَّ ذکرًا).

منظور از تعبیر فوق این نیست که هم نیاکانتان را ذکر کنیـد و هم خدا را؛ بلکه اشاره ای است به این واقعیت که اگر آنها به خاطر پاره ای از مواهب لایق یادآوری هسـتند چرا به سـراغ خدا نمی روید که عالم هستی از آن او و تمام نعمتهای جهان از ناحیه اوست، صاحب صـفات جلال و جمال و ولی نعمت همگان است.

ذکر خدا» در اینجا تمام اذکار الهی بعد از مراسم را شامل می شود.

سپس می افزاید: در این مراسم مردم دو گروهند: «بعضـی از مردم می گویند: خداوندا، به ما در دنیا نیکی عطا کن. ولی در آخرت بهره ای ندارند» (فَمِنَ النَّاسِ مَنْ یَقُولُ رَبَّنا ءَاتینا فِي الدُّنْیا وَ ما لَهُ فِي الأخرة مِنْ خَلَاقٍ).

آیه 201

* (آیه 201)-«و بعضـی می گویند: پروردگارا، به ما در دنیا نیکی عطا کن، و در آخرت نیز نیکی مرحمت فرما؛ و ما را از عذاب آتش نگاه دار» (وَ مِنْهُمْ مَنْ یَقُولُ رَبَّنا اتنا فِي الدُّنْیَا حَسَنَةً وَفِيُّ الآخِرَةِ حَسَنَةً وَ قِنَا عَذَابَ النَّارِ).

در حقیقت، این قسـمت از آیات اشاره به خواسـته های مردم و اهداف آنها در این عبادت بزرگ است زیرا گروهی هم مواهب مادی دنیا را می خواهند و هم مواهب معنوی را، بلکه زندگی دنیا را نیز به عنوان مقدمه تکامل معنوی می طلبند.

در اینکه منظور از «حسنة » در آیه چیست؟ تفسیرهای مختلفی برای آن ذکر کرده اند. از پیامبر اکرم (ص) روایت شده است: «کسی که خدا به او قلبی شاکر و زبان مشغول به ذکر حق و همسری باایمان که او را در امور دنیا و آخرت یاری کند ببخشد، نیکی دنیا و آخرت را به او داده و از عذاب آتش بازداشته شده.»

البته «حسنه» به معنی هرگونه خیر و خوبی است و مفهوم وسیعی دارد که تمام مواهب مادی و معنوی را شامل می شود. بنابراین، آنچه در روایت فوق آمده بیان مصداق روشن آن است.

آیه 202

* (آیه 202)-در این آیه اشاره به گروه دوم کرده، همان گروهی که حسنه دنیا و آخرت را از خدا می طلبند. می فرماید: «آنها از کار و دعای خود، نصیب و بهره ای دارند؛ و خداوند، سریع الحساب است» (أُولئِكَ لَهُمْ نَصِيبٌ مِمَّا كَسَبُوا وَ اللَّهُ سَرِيعُ الْحِسابِ).

در حقیقت، این آیه نقطه مقابل جمله ای است که در آیات قبل درباره گروه اول آمد که می فرماید: آنها نصیبی در آخرت ندارند. ان

آیه 203

* (آیه 203)-این آیه آخرین آیه ای است که در اینجا درباره مراسم حج سخن می گوید و سنتهای جاهلی را در رابطه با تفاخرهای موهوم نسبت به نیاکان و گذشتگان درهم می شکند و به آنها توصیه می کنند که بعد از مراسم عید به یاد خدا باشند. می فرماید: «و خدا را در روزهای معینی یاد کنید: (روزهای 11 و 12 و 13 ماه ذی حجه).» (وَ اذْكُرُوا اللَّهَ فِي أَيَّامٍ مَعْدُوداتٍ).

این «اذکار» در احادیث اسلامی به این صورت تعیین شده که بعد از پانزده نماز که آغاز آن نماز ظهر روز عید قربان و پایانش نماز روز سیزدهم است، جمله های الهام بخش زیر تکرار گردد: «الله اکبر الله أکبر لا إله إلا الله والله اکبر ولله الحمد الله اکبر علی ما هدانا الله اکبر علی ما رزقنا مین بهیمة الأنعام». .

سپس در دنبال این دستور می افزاید: «و هرکس شتاب کند، و (ذکر خدا را در دو روز انجام دهد، گناهی بر او نیست؛ و هر که تأخیر کند، (و سه روز انجام دهد نیز) گناهی بر او نیست؛ برای کسی که تقوا پیشه کند» (فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلا إِثْمَ

عَلَيْهِ وَ مَنْ تَأَخَّرَ فَلا إِثْمَ عَلَيْهِ لِمَنِ اتَّقى).

این تعبیر در حقیقت اشاره به نوعی تخییر در اداء ذکر خدا، میان دو روز و سه روز می باشد.

و در پایان آیه یک دستور کلی به تقوا داده می فرماید: «و از خدا بپرهیزید؛ و بدانید شما به سوی او محشور خواهید شد، (وَ اتَّقُوا اللَّهَ وَ اعْلَمُوا أَنَّكُمْ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ).

این جمله می تواند اشاره به این باشد که مراسم روحانی حج، گناهان گذشته شما را پاک کرده و همچون فرزندی که از مادر متولد شده است پاک از این مراسم باز می گردید، اما مراقب باشید بعد خود را آلوده نکنید.

آیه 204

* (آیه 204)-شأن نزول: در مورد نزول این آیه و دو آیه بعد گفته اند: این آیات درباره اخنس بن شریق نازل شده که مردی زیبا و خوش زبان بود و تظاهر به دوستی پیامبر (ص) می کرد و سوگند می خورد که آن حضرت را دوست دارد و به خدا ایمان آورده است. پیامبر هم که مأمور به ظاهر بود، با او گرم می گرفت. ولی او در باطن مرد منافقی بود. در یک ماجرا زراعت بعضی از مسلمانان را آتش زد و چار پایان آنان را کشت. این سه آیه نازل شد و به این ترتیب پرده از روی کار او برداشته شد.

تفسیر: در این آیه به بعضی از منافقان اشاره کرده می فرماید: «و از مردم کسانی هستند که گفتار آنان، در زندگی دنیا مایه اعجاب تو می شود؛ (در ظاهر، اظهار محبت شدید می کنند و خدا را بر آنچه در دل دارند گواه می گیرند. این در حالی است که آنان، سرسخت ترین دشمنانند» (وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الحيوة الدُّنْيا وَ يُشْهِدُ اللَّهَ عَلى ما فِي قَلْبِي وَ هُوَ أَلَدُّ الْخِصامِ).

«ألد» به معنی کسی است که دشمنی شدید دارد و «خصام» معنی مصدری دارد و به معنی خصومت و دشمنی است.

آیه 205

* (آیه 205)-سپس می افزاید: نشانه آن، این است که هنگامی که روی بر می گردانند و از نزد تو خارج می شوند، در راه فساد در زمین، کوشش می کنند، و

زراعتها و چارپایان را نابود می سازنـد؛ (با اینکه می دانند) خدا فساد را دوست نمی دارد، (وَ إِذَا تولی سـعیٰ فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيها وَ يُهْلِكَ الْحَرْثَ وَ النَّسْلَ وَ اللَّهُ لا يحب الْفَسَادِ).

آری اگر اینهـا در اظهـار دوستی و محبت به پیـامبر اسـلام و پیروان او صادق بودنـد، هرگز دست به فساد و تخریب نمی زدنـد. ظاهر آنان دوستی خالصانه است اما در باطن، بی رحم ترین و سرسخت ترین دشمنانند.

حرث» به معنی زراعت و «نسـل» به معنی اولاـد است و بر اولاـد انسـان و غیر انسان اطلاق می شود. جمله یهلك الحرث والنسل، تولید فساد را در سطح جامعه در زمینه اموال و انسانها شامل می شود.

آیه 206

* (آیه 206)-در این آیه می افزاید: «و هنگامی که به آنها گفته شود: از خدا بترسید (لجاجت آنان بیش تر می شود؛ و) لجاجت و تعصب، آنها را به گناه می کشاند» (وَ إِذا قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللَّهَ أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْإِثْمِ).

او نه به اندرز ناصـحان گوش فرا می دهد و نه به هشدارهای الهی؛ بلکه پیوسـته با غرور و نخوت مخصوص به خود، بر خلاف کاری هایش می افزایـد. چنیـن کسـی را جز آتش دوزخ رام نمی کنـد. از این رو در پایـان آیه می فرمایـد: «آتش دوزخ برای آنـان کـافی است؛ و چه بد جایگاهی است» (فَحَسْبُهُ جَهَنَّمُ وَ لَبِئْسَ الْمِهادُ).

آیه 207

* (آیه 207)-شأن نزول: مفسر معروف اهل تسنن ثعلبی می گوید: هنگامی که پیامبر اسلام (ص) تصمیم گرفت مهاجرت کند و مشرکان اطراف خانه او را برای حمله به او محاصـره کرده بودند، دستور داد علی (ع) در بستر او بخوابد و پارچه سبزرنگی که مخصوص خود پیغمبر بود، روی خود بکشد. و در این هنگام خداوند به جبرئیل و میکائیل وحی فرسـتاد که من بین شما برادری ایجاد کردم و عمر یکی از شما را طولانی تر قرار دادم، کدام یک از شـما حاضـر است ایثار به نفس کند؟ هیچکدام حاضر نشدند. به آنها وحی شد: اکنون علی (ع) در بستر پیغمبر خوابیده و آماده شده جان خویش را فدای او سازد، به زمین

ا عزت ، در اصل نقطه مقابل ذلت است ولی در اینجا به معنی غرور و نخوت می باشد.

بروید و حافظ و نگهبان او باشید.

هنگامی که جبرئیل بالای سر و میکائیل پایین پای علی (ع) نشسته بودند جبرئیل می گفت: به به آفرین به تو ای علی، خداوند به واسطه تو بر فرشتگان مباهات می کند؟

در این هنگام آیه نازل گردید. به همین دلیل، آن شب تاریخی به نام «لیلة المبیت» نامیده شده است.

تفسیر: گرچه این آیه در مورد هجرت پیغمبر و فداکاری علی (ع) نازل شده ولی مفهوم و محتوای کلی و عمومی دارد و در واقع نقطه مقابل چیزی است که در آیات قبل در مورد منافقان وارد شده بود. می فرماید: «بعضی از مردم (با ایمان و فداکار، همچون علی (ع) در لیلة المبیت به هنگام خفتن در جایگاه پیغمبر (ص)) جان خود را به خاطر خشنودی خدا می فروشند؛ و خداوند نسبت به بندگان مهربان است» (وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ يُشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغاءَ مَرْضاتِ اللَّهِ وَ اللَّهُ رَءُوفٌ بِالْعِبادِ).

جمله «والله روف بالعباد» ممکن است اشاره به این باشد که خداوند در عین اینکه بخشنده جان به انسان است همان را خریداری می کند و بالاترین بها را که همان خشنودی اوست، به انسان می پردازد.

قابل توجه اینکه فروشنده، انسان و خریدار، خدا و متاع، جان و بهای معامله، خشنودی ذات پاک اوست، در حالی که در موارد دیگر بهای این گونه معاملات را بهشت جاویدان و نجات از دوزخ ذکر کرده است. ا

به هر حال، آیه فوق با توجه به شأن نزول یکی از بزرگ ترین فضائل علی (ع) است که در بیشتر منابع اسلامی ذکر شده است.

آیه 208

* (آیه 208)–صلح جهانی تنها در سایه ایمان – بعد از اشاره به دو گروه (گروه مؤمنان بسیار خالص و منافقان مفسد) در آیات گذشته، همه مؤمنان را در این آیه مخاطب ساخته می فرماید: «ای کسانی که ایمان آورده اید، همگی در صلح و آشتی در آیید» (يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَافَّةً)

وسلم» و «سلام» در لغت به معنی صلح و آرامش است.

از مفهوم این آیه استفاده می شود که صلح و آرامش تنها در پرتو ایمان امکان پذیر است.

اصولاـ در مقابل عوامل پراکندگی (زبان و نژاد و ..) یک حلقه محکم اتصال در میان قلوب بشر لازم است، این حلقه اتصال تنها ایمان به خداست که مافوق این اختلافات است.

سپس می افزاید: «و از گامهای شیطان، پیروی نکنید؛ که او دشمن آشکار شماست» (وَ لا تَتَّبِعُوا خُطُواتِ الشَّيْطانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ).

خطوات» جمع «خطوه» به معنی گام و قدم است. در اینجا نیز این حقیقت تکرار شده که انحراف از صلح و عدالت و تسلیم شدن در برابر انگیزه های دشمنی و جنگ و خونریزی از مراحل ساده و کوچک شروع می شود و به مراحل حاد و خطرناک منتهی می گردد.

از جمله «إنه لکم عدو مبین» متضمن استدلال زنده و روشنی است می گوید: دشمنی شیطان با شما چیزی مخفی و پوشیده نیست، او از آغاز آفرینش آدم، برای دشمنی با او کمر بست، با این حال چگونه تسلیم وسوسه های او می شوید؟

آیه 209

* (آیه 209)-در این آیه به همه مؤمنان هشدار می دهد: «و اگر بعد از این همه) نشانه های روشن، که برای شما آمده است، لغزش کردید و گمراه شدید، بدانید از چنگال عدالت خدا، فرار نتوانید کرد؛) که خداوند، توانا و حکیم است» (فَإِنْ زَلَلْتُمْ مِنْ بَعْدِ ما جَاءَ تكمم الْبَيِّناتُ فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ).

برنامه روشن، راه روشن و مقصد هم معلوم است. با این حال جایی برای لغزش و قبول وسوسه های شیطانی نیست. اگر منحرف شوید قطعا مقصر خود شمایید و بدانید خداوند قادر و حکیم شما را مجازات عادلانه خواهد کرد.

آیه 210

* (آیه 210)-این آیه گرچه از آیات پیچیده قرآن به نظر می رسد ولی دقت روی تعبیرات آن ابهام را برطرف می سازد. در اینجا روی سخن به پیامبر (ص) است. می فرماید: «آیا (پیروان فرمان شیطان، پس از این همه نشانه ها و برنامه های روشن)

انتظار دارند که خداوند و فرشتگان در سایه هایی از ابرها به سوی آنان بیایند و دلایل تازه ای در اختیارشان بگذارند؟! با اینکه چنین چیزی محال است! (هَلْ يَنْظُرُونَ إِلاَّ أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ضلل مِنَ الْعَامِ والمَلَائِكَةُ).

و همه چیز انجام شده» (وَ قَضَى الْأَمْرِ).

منظور از پایان گرفتن کار، نزول عـذاب الهی بر کافران لجوج می باشـد زیرا ظاهر آیه مربوط به این جهان است. و در پایان آیه می فرمایـد: «و همه کارها به سوی خدا بازگردانده می شود»(وَ إِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ).

امور مربوط به ارسال پیامبران و نزول کتابهای آسمانی و تبیین حقایق بازگشت به او می کند همان گونه که امر حساب و کیفر و پاداش به او باز می گردد.

رؤیت خداوند - بی شک مشاهده حتی تنها در مورد اجسامی صورت می گیرد که دارای رنگ و مکان و محل است. بنابراین در مورد ذات خداوند که مافوق زمان و مکان است معنی ندارد. ذات پاک او، نه در دنیا با این چشم دیده می شود و نه در آخرت؛ دلایل عقلی این مسأله به قدری روشن است که ما را از شرح و بسط بی نیاز می کند.

البته مشاهده خداوند با چشم دل هم در این جهان ممکن است و هم در جهان دیگر و مسـلما در قیامت که ذات پاک او ظهور و بروز قوی تری دارد این مشاهده قوی تر خواهد بود.

آیه 211

* (آیه 211)-این آیه در حقیقت یکی از مصـادیق آیـات گذشـته است چرا که در آیـات گذشـته سـخن از مؤمنـان و کافران و منافقان بود؛ کافرانی که بر اثر لجاجت، آیات و دلایل روشن را نادیده گرفته به بهانه جویی می پرداختند و بنی اسرائیل یکی از مصادیق روشن این معنی هستند. می فرماید: «از بنی اسرائیل بپرس: چه اندازه نشانه های روشن به آنها دادیم؟» (سَلْ بَنِي إِسْرائِيلَ كَمْ ءاتيناهم مِنْ ءايةٍ بَيِّنَةٌ).

ولی آنان نعمتها و امکانات مادی و معنوی را که خداوند در اختیارشان

گذاشته بود در راه غلط به کار گرفتند.

سپس می افزایـد: «و کسـی که نعمت خـدا را، پس از آنکه به سـراغش آمد، تبدیل کند و در مسـیر خلاف به کار گیرد، گرفتار عذاب شدید الهی خواهد شد) که خداوند سخت کیفر است» (وَ مَنْ يُبَدِّلْ نِعْمَةَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ ما جاءَتْهُ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقابِ).

منظور از « تبدیل نعمت» این است که انسان امکانات و منابع مادی و معنوی را که در اختیار دارد در مسیرهای انحرافی و گناه به کار گیرد.

مسأله تبدیل نعمت و سرنوشت دردناک ناشی از آن منحصر به بنی اسرائیل نیست، هم اکنون دنیای صنعتی گرفتار این بدبختی بزرگ است زیرا بـا اینکه خداونـد نعمتهـا و امکاناتی در اختیار انسان امروز قرار داده که در هیـچ دورانی از تاریـخ سابقه نداشـته ولی به خاطر دوری از تعلیمـات الهی پیامبران گرفتار تبـدیل نعمت شـده و آنها را به صورت وحشـتناکی در راه فنا و نیستی خود به کار گرفته و از آن مخرب ترین سلاحهـا برای ویرانی جهـان سـاخته و یـا از قـدرت مـادی خویش برای توسـعه ظلم واسـتعمار واسـتثمار بهره گرفته و دنیا را از هر نظر به جایگاهی نا امن مبدل کرده است.

آیه 212

* (آیه 212)-شأن نزول: ابن عباس مفسـر معروف می گوید: این آیه درباره اقلیت اشرافی و رؤسای قریش نازل شد که زندگی بسیار مرفهی داشـتند و جمعی از مؤمنان ثابت قـدم که از نظر زنـدگی مادی فقیر و تهیـدست بودنـد را اسـتهزا می کردند و می گفتند: اگر پیامبر اسـلام شخصیتی داشت و از طرف خدا بود اشراف و بزرگان از او پیروی می کردند. آیه نازل شد و به سخنان بی اساس آنها پاسخ داد.

تفسـیر: شأن نزول آیه مانع از آن نیست که یک قاعـده کلی از آن اسـتفاده کرده یا آن را مکمل آیه پیشـین درباره یهود بـدانیم. آیه می گوید: «زندگی دنیا برای کافران زینت داده شده است» (بَيْنَ الَّذِينَ كَفَرُوا الحيوة الدُّنْيَا).

از این رو از باده غرور سر مست شده و افراد با ایمان را (که گاهی دستشان تهی است)، مسخره میکنند» (وَ يَسْخَرُونَ مِنَ الَّذِينَ ءامنوا).

در حالی که پرهیزگاران در قیامت، بالاتر از آنان هستند» (وَ الَّذِينَ اقوا فَوْقَهُمْ يَوْمَ الْقِيمَةِ).

چرا که ارزشهای حقیقی در آنجا آشکار می گردد و صورت عینی به خود می گیرد و مؤمنان در درجات بالایی قرار خواهند گرفت. «و خداوند، هر کس را بخواهد بدون حساب روزی می دهد» (وَ اللَّهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشاءُ بغير حِسَابٍ).

اینها در حقیقت بشارت و آرامشی است برای مؤمنان فقیر و هشدار و تهدیدی است برای ثروتمندان مغرور و بی ایمان.

بی حساب بودن روزی خداوند نسبت به افراد با ایمان اشاره به این است که هرگز پاداشها و مواهب الهی به اندازه اعمال ما نیست؛ بلکه مطابق کرم و لطف است و می دانیم لطف و کرمش حد و حدودی ندارد.

آیه 213

* (آیه 213)-بعد از بیان حال مؤمنان و منافقان و کفار در آیات پیشین، در این آیه به سراغ یک بحث اصولی و جامع در مورد پیدایش دین و مذهب و اهداف و مراحل مختلف آن می رود. می فرماید: «مردم (در آغاز) یک دسته بودند» (كان النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً)

و تضادی در میان آنها وجود نداشت. زندگی بشر و اجتماع او ساده بود. فطرتها دست نخورده و انگیزه های هوی و هوس و اختلاف و کشمکش در میان آنها ناچیز بود . این مرحله اول زندگی انسانها بود.

سپس زندگی انسانها شکل اجتماعی به خود گرفت زیرا انسان برای تکامل آفریده شده و تکامل او تنها در دل اجتماع تأمین می گردد . این مرحله دوم زندگی انسانها بود.

ولی به هنگام ظهور اجتماع، اختلافات و تضادها به وجود آمد، چه از نظر ایمان و عقیده و چه از نظر عمل و تعیین حق و حقوق هر کس و هر گروه در اجتماع ؛ و اینجا بشر تشنه قوانین و تعلیمات انبیا و هدایتهای آنها می گردد تا به اختلافات او در جنبه های مختلف پایان دهد . این مرحله سوم بود. در این حال، «خداوند،

پیامبران را برانگیخت؛ تا مردم را بشارت و بیم دهند» (فبعث الله البیین مبیرین و منذرین). و این مرحله چهارم بود.

در اینجا انسانها با هشـدارهای انبیا و توجه به مبـدأ و معاد و جهان دیگر که در آنجا پاداش و کیفر اعمال خویش را در می یابند، برای گرفتن احکام و قوانین الهی آمادگی پیـدا کردند. از این رو می فرماید: «و کتاب آسـمانی، که به سوی حق دعوت می کرد، با آنها نازل نمود؛ تا در میان مردم، در آنچه اختلاف داشتند، داوری کند » (وَ أَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتابَ بِالْحَقِّ لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ فِيمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ).

و به این ترتیب، ایمـان به انبیـا و تمسک به تعلیمات آنها و کتب آسـمانی، آبی بر آتش اختلافات فروریخت و آن را خاموش ساخت . و این مرحله پنجم بود.

این وضع مـدتی ادامه یـافت ولی کم کم وسوسه هـای شـیطانی و امواج خروشـان هوای نفس کـار خود را در میـان گروهی کرد. به همین خاطر، آیه می فرماید: افراد با ایمان در آن اختلاف نکردند؛ تنها (گروهی از کسانی که کتاب را دریافت داشـته بودند، و نشانه های روشن به آنها رسـیده بود، به خاطر انحراف از حق و سـتمگری، در آن اختلاف کردنـد» (وَ مَا اخْتَلَفَ فِيهِ إِلاَّ الَّذِينَ أَوْ تَوُّهْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَ تَهُمُّ البينات بَغْياً بَيْنَهُمْ). و این مرحله ششم بود.

در اینجـا مردم به دو گروه تقسـیم شدنـد: مؤمنـان راستین که در برابر حق تسـلیم بودنـد، آنهـا برای پایان دادن به اختلافات جدیـد به کتب آسـمانی و تعلیمات انبیا بازگشـتند و به حق رسـیدند. بدین رو می فرماید: «خداوند، آنهایی را که ایمان آورده بودند، به حقیقت آنچه مورد اختلاف بود، به فرمان خودش، رهبری نمود»؛ اما افراد بی ایمان، همچنان در گمراهی و اختلاف، باقی ماندنـد (فَهَـدَى اللَّهُ الَّذِينَ أَمِنُوا لِمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ مِنَ الْحَقِّ بِإِذْنِهِ). و این مرحله هفتم بود.

در پایان آیه می فرماید: «و خدا، هر کس را بخواهد، به راه راست هدایت میکند» (وَ اللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشاءُ إِلى صِراطٍ مُسْتَقِيمٍ).

اشاره به اینکه مشیت الهی که آمیخته با حکمت اوست، گزاف و بی حساب نیست و از هرگونه تبعیض ناروا برکنار است.

ص: 191

تمام کسانی که دارای نیت پاک و روح تسلیم در برابر حق هستند مشمول هدایتهای او می شوند.

آیه 214

* (آیه 214)-شأن نزول: بعضـی از مفسـران گفته اند: در جنگ احزاب هنگامی که ترس بر مسلمانان غالب شد و در محاصره قرار گرفتند، این آیه نازل شد و آنان را به صبر و استقامت دعوت نمود و وعدهٔ یاری و نصرت به آنها داد.

تفسـیر: از این آیه چنین بر می آید که جمعی از مؤمنان می پنداشـتند که عامل اصلی ورود در بهشت تنها اظهار ایمان به خداست بی آنکه تلاش و کوششـی به خرج دهنـد. قرآن در برابر این تفکر نادرست می فرمایـد: «آیا گمان کردیـد داخل بهشت می شوید، بی آنکه حوادثی همچون حوادث گذشتگان به شما برسد؟!» (أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَ لَمَّا يَأْتِيكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ).

همانـان که گرفتاریهـا و ناراحتیها به آنها رسـید، و آن چنان ناراحت شدنـد که پیامبر و افرادی که با او ایمان آورده بودنـد گفتنـد: پس یاری خداکی خواهد آمد؟!»(مَسَّتْهُمُ الْبَأْساءُ وَ الضَّرَّاءُ وَ زُلْزِلُوا حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ وَ الَّذِينَ ءامنوا مَعَهُ مَتى نَصْرُ اللَّهِ).

البته آنها این جمله را به عنوان اعتراض و ایراد نمی گفتنـد؛ بلکه به عنوان تقاضا و انتظار مطرح می کردند و چون آنها نهایت اسـتقامت خود را در برابر این

حوادث به خرج دادند و دست به دامن الطاف الهی زدند، به آنها گفته شد: «آگاه باشید، یاری خدا نزدیک است!» (أَلا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ).

در حقیقت، این آیه به یکی از سـنن الهی که در همه اقوام جاری بوده است، اشاره می کنـد و به مؤمنان در همه قرون و اعصار هشـدار می دهـد که برای پیروزی و موفقیت و نایل شـدن به مواهب بهشتی، بایـد به اسـتقبال مشـکلات برونـد و فداکاری کنند و این آزمونی است که مؤمنان را پرورش می دهد. |

آیه 215

* (آیه 215)-شأن نزول: عمرو بن جموح که پیرمردی بزرگ و ثروتمنـد بود، به پیامبر (ص) عرض کرد: از چه چیز صـدقه بـدهم و به چه کسانی؟ این آیه نازل شد و به

او پاسخ گفت.ا و تفسیر: در قرآن مجید آیات فراوانی درباره انفاق و بخشش در راه خدا آمده است. همین امر سبب می شد که درباره جزییات از پیامبر (ص) سؤال کنند. بدین رو، در آیه مورد بحث می فرماید: «از تو سؤال می کنند چه چیز انفاق کنند؟» (یَسئَلُونَکَ مَاذَا یُنْفِقُونَ).

سپس می افزاید: «بگو: هر خیر و نیکی (و سرمایه سودمند مادی و معنوی) که انفاق می کنید، باید برای پدر و مادر و نزدیکان و یتیمان و مستمندان و درماندگان در راه باشد» (قُلْ ما أَنْفَقْتُمْ مِنْ خَیْرٍ فَلِلْوالِدَیْنِ وَ الْأَقْرَبِینَ وَ الْیَتامی وَ الْمَساکِینِ وَ ابْنِ السَّبِیلِ).

مسلما ذکر این پنج طایفه به عنوان بیان مصداقهای روشن است و منحصر به آنها نمی باشد. ا

در پایان آیه می فرماید: «و هر کار خیری که انجام دهید، خداوند از آن آگاه است» (وَ ما تَفْعَلُوا مِنْ خَیْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِیمٌ).

لازم نیست تظاهر کنید و مردم را از کار خویش آگاه سازید، چه بهتر که برای اخلاص بیشتر انفاقهای خود را پنهان سازید زیرا کسی که پاداش می دهد از همه چیز باخبر است و کسی که جزا به دست اوست حساب همه نزد اوست.

جمله «وما تفعلوا» معنی وسیعی دارد که تمام اعمال خیر را شامل می شود.

و جمله «ما أنفقتم من خیر» (هر خیر و نیکی که انفاق میکنید)، می گوید انفاق از هر موضوع خوبی می تواند باشد و تمام نیکیها را شامل می شود؛ از اموال باشد یا خدمات، از موضوعات مادی باشد یا معنوی.

در ضمن تعبیر «خیر» نشان می دهد که مال و ثروت ذا تا چیز بدی نیست، بلکه یکی از بهترین وسائل خیر است، مشروط بر اینکه به نیکی از آن بهره گیری شود. ا

آیه 216

* (آیه 216)-آیه گذشته بیشتر در مورد انفاق اموال بود، در این آیه سخن از انفاق جانها در راه خداست و این هر دو در میدان فداکاری دوش به دوش یکدیگر

قرار دارند. می فرماید: «جهاد در راه خدا، بر شما مقرر شد؛ در حالی که برایتان ناخوشایند است» (كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتالُ وَ هُوَكُرهٌ لَكُمْ).

تعبیر «ب» (نوشته شده)، اشاره به حتمی و قطعی بودن این فرمان الهی است.

اگره» به معنی اسم مفعـول، یعنی مکروه است و مکروه بودن و ناخوشاینـد بودن جنـگ، اگر چه بـا دشـمن و در راه خـدا بوده باشـد، برای انسانهای معمولی یک امر طبیعی است زیرا در جنگ هم تلف اموال وهم نفوس و هم جراحتها و مشـقتهاست. البته برای عاشقان شهادت در راه حق و کسانی که در سـطح بالایی از معرفت قرار دارند، جنگ با دشـمنان حق، شربت گوارایی است که همچون تشنه کامان به دنبال آن می روند و مسلما حساب آنها از حساب توده مردم جداست.

سپس به یک اصل اساسـی که حاکم بر قوانین تکوینی و تشـریعی خداوند است اشاره می کند می فرماید: «چه بسا چیزی را خوش نداشته باشید، حال آنکه خیر شما در آن است» (وَ عَسى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئاً وَ هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ).

به عکس، کناره گیری از جنگ و عافیت طلبی ممکن است خوشایند شـما باشد در حالی که چنین نیست. «چه بسا چیزی را دوست داشته باشید، حال آنکه شتر شما در آن است» (وَ عَسى أَنْ تُحِبُّوا شَيْئاً وَ هُوَ شَرٌّ لَكُمْ).

در پایان آیه می فرماید: «و خدا می داند، و شما نمی دانید» (وَ اللَّهُ يَعْلَمُ وَ أَنْتُمْ لا تَعْلَمُونَ).

پروردگار جهان با این لحن قاطع می گوید: افراد بشـر نباید تشخیص خود را در مسائل مربوط به سرنوشتشان حاکم سازند چرا که علم آنها از هر نظر محدود و ناچیز است و معلوماتشان در برابر مجهولات همچون قطره ای در برابر دریاست.

آنها با توجه به علم محدود خود نباید در برابر احکام الهی روی درهم کشند. باید بدانند که اگر خداوند، جهاد و روزه و حج را تشریع کرده، همه به سود آنهاست.

توجه به این حقیقت روح انضباط و تسلیم در برابر قوانین الهی را در انسان

پرورش می دهد و درک و دید او را از محیطهای محدود فراتر می برد و به نامحدود یعنی علم بی پایان خدا پیوند می دهد.

آیه 217

* (آیه 217)-شأن نزول: پیش از جنگ بدر پیامبر اسلام (ص) عبدالله بن جحش را طلبید و نامه ای به او داد، به وی فرمان داد پس از آنکه دو روز راه پیمود نامه را بگشاید و طبق آن عمل کنند. او پس از دو روز طی طریق نامه را گشود و چنین یافت:

پس از آنکه نامه را باز کردی تا نخله (زمینی که بین مکه و طائف است) پیش برو و در آنجا وضع قریش را زیر نظر بگیر و جریان را به ما گزارش بده.» ا

عبدالله با همراهانش حرکت کردند، هنگامی که به نخله رسیدند به قافلهای از قریش برخورد کردند که عمرو بن حضرمی در آن بود، به آنها حمله کردند عمرو بن حضرمی را کشتند و قافله را با دو نفر نزد پیامبر (ص) آوردند. حضرت به آنان فرمود: «من به شما دستور نداده بودم که در ماه های حرام نبرد کنید. مشرکان نیز زبان به طعن گشودند که محمد جنگ و خونریزی را در ماه های حرام، حلال شمرده است. آیه مورد بحث نازل شد، سپس عبد الله بن جحش و همراهانش اظهار کردند که در این راه برای درک ثواب جهاد کوشش کرده اند؛ و از پیامبر پرسیدند که آیا اجر مجاهدان را دارند؟ آیه بعد (آیه 218) نازل گردید.

تفسیر: این آیه درصدد پاسخگویی به پاره ای از سؤالها درباره جهاد و استثناهای آن است. نخست می فرماید: «از تو، درباره جنگ کردن در ماه حرام، سؤال می کنند» (يَسئَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرامِ قِتالٍ فِيهِ).

بگو: جنگ در آن، (گناهی بزرگ است» (قُلْ قِتالٌ فِيهِ كَبِيرٌ).

و به این ترتیب، سنتی را که از زمانهای قدیم و اعصار انبیای پیشین در میان عرب در مورد تحریم پیکار در ماه های حرام (رجب، ذی القعده، ذی الحجه و محرم) وجود داشته با قاطعیت امضا می کند.

سپس می فرماید: چنین نیست که این قانون استثنایی نداشته باشد، نباید اجازه داد گروهی فاسد و مفسد زیر چتر این قانون هر ظلم و فساد وگناهی را مرتکب شوند. درست است که جهاد در ماه حرام مهم است «ولی جلوگیری از راه

خـدا (و گرایش مردم به آیین حق) و کفر ورزیدن نسـبت به او و هتک احترام مسـجد الحرام، و اخراج ساکنان آن، نزد خداوند مهم تر از آن است» (وَ صَدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَ فربه وَ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ وَ إِخْراجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عندالله).

سپس می افزایـد: «و ایجاد فتنه، (و محیط نامساعـد، که مردم را به کفر، تشویق و از ایمان بازدارد) حتی از قتل بالاتر است» (وَ الْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ).

چرا که آن جنایتی است بر جسم انسان و این جنایتی است بر جان و روح و ایمان انسان.

بعـد چنین ادامه می دهـد: مسـلمانان نبایـد تحت تأثیر تبلیغات انحرافی مشـرکان قرار گیرند زیرا در آنها پیوسـته با شـما می جنگند، تا اگر بتوانند شما را از آیینتان برگردانند و به کمتر از این قانع نیستند (وَ لا يَزالُونَ يُقاتِلُونَكُمْ حَتَّى يردوكم عَنْ دينكم إِنِ اسْتَطاعُوا).

بنابراین، محکم در برابر آنها بایستید و به وسوسه های آنها در زمینه ماه حرام و غیر آن اعتنا نکنید.

سپس به مسـلمانان در زمینه بازگشت از دین خـدا هشـدار جدی داده می گوید: ولی کسـی که از آیینش برگردد، و در حال کفر بمیرد، تمام اعمال نیک (گذشته) او در دنیا و آخرت، بر باد می رود، و آنان اهل دوزخند و همیشه در آن خواهند بود»(وَ مَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَيَمُتْ وَ هُوَ كافِرٌ فأو لئك حَبِطَتْ أَعْمالُهُمْ فِي الدُّنْيا والأخرة وَ أَوَلِيِّكَ أضحاب النَّارِ هُمْ فِيها خالِدُونَ).

چه مجازاتی از این سخت تر که تمام اعمال نیک انسان نابود شود!

آیه 218

* (آیه 218)-در این آیه به نقطه مقابـل این گروه اشـاره کرده می فرمایـد: «کسـانی که ایمان آورده و کسانی که هجرت کرده و در راه خـدا جهاد نموده انـد، امیـد به رحمت پروردگار دارنـد و خداونـد آمرزنده و مهربان است» (إِنَّ الَّذِينَ ءامنوا وَ الَّذِينَ هاجَرُوا وَ جاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوَلِيِّكَ يرجون رَحْمَتَ اللَّهِ وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ).

آنها در پرتو این سه کار بزرگ (ایمان، هجرت و جهاد) اگر مرتکب اشتباهاتی

نیز بشوند، ممکن است مشمول عنایات و مغفرت الهی گردند.

آیه 219

* (آیه 219)-شأن نزول: در مورد نزول این آیه گفته انـد: گروهی از یاران پیامبر (ص) خدمتش آمدند و عرض کردند: حکم شـراب و قمار که عقل را زایل و مال را تباه می کند بیان فرما. آیه نازل شد و به آنها پاسخ داد.

تفسـیر: این آیه از یک سؤال درباره شراب و قمار آغاز می شود. می فرماید: درباره شراب و قمار از تو سؤال می کنند»(یَسئَلُونکَ عَنِ الخَمرِ وَ المَیسِرِ).

«خمر» در اصـطلاح شرع به معنی هر مایع مست کننده است هر چند در لغت برای هر یک از انواع مشروبات الکلی اسمی قرار داده شده است.

و «مسر» از ماده «سر» به معنی سهل و آسان است و از آنجا که قمار در نظر بعضی از مردم وسیله آسانی برای نیل به مال و ثروت است، به آن میسر گفته شده است.

سپس در جواب می فرمایـد: «بگو: در آنهـا گناه و زیان بزرگی است؛ و منافعی از نظر مادی برای مردم در بردارد؛ ولی) گناه آنها از نفعشان بیشتر است» (قُلْ فِیهِما إِثْمٌ کَبِیرٌ وَ مَنافِعُ لِلنَّاسِ وَ إِثْمُهُما أَکْبَرُ مِنْ نَفْعِهِما).

بنابراین، هیچ انسان عاقلی به خاطر آن نفع کم به این همه زیان تن در نمی دهد.

دومین سؤالی که در این آیه مطرح است دربـاره انفاق می باشـد. می فرمایـد: «و از تو می پرسـند: چه چیز انفاق کننـد؟ (وَ یَسْئَلُونَکَ ماذا یُنْفِقُونَ).

بگو: از مازاد نیازمندی خود»(قُلِ العَفوِ).

عفو» به معنی از بین بردن اثر، حـد وسط و میانه هر چیز، مقـدار اضافی چیزی و بهترین قسـمت مال آمـده است. شایـد در اینجا به معنی مغفرت و گذشت از لغزش دیگران باشد. مطابق این معنی تفسیر آیه چنین می شود: بگو: بهترین اتفاق، انفاق عفو و گذشت است.

با توجه به اوضاع اجتماعی عرب جاهلی و محل نزول قرآن، به خصوص مکه و مدینه که از نظر دشمنی و کینه توزی و عدم گذشت در حد اعلا بودند، هیچ

مانعی ندارد که آنها سؤال از انفاق اموال کنند ولی نیاز شدید به انفاق عفو، سبب شود که قرآن آنچه را لازم تر است در پاسخ بیان کند. و این یکی از شئون فصاحت و بلاغت است که گوینده پاسخ طرف را رها کرده و به مهم تر از آن می پردازد.

در پایان آیه می فرمایـد: «این چنین خداونـد آیات را برای شـما روشن می سازد؛ شایـد اندیشه کنید» (كَذلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ الأيات لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ).

آیه 220

* (آیه 220)-شأن نزول: پس از نزول آیاتی که در آن از نزدیک شـدن به اموال و دارایی یتیمان و نیز از خوردن اموال آنها نهی شده، مردمی که یتیمی در خـانه داشـتند، از کفالت وی فاصـله گرفتنـد و حتی گروهی آنان را از خانه خود بیرون کردنـد، یا در خانه برای آنان وضـعی به وجود آورده بودند که کم تر از بیرون کردن نبود. این عمل هم برای سرپرسـتان و هم برای یتیمان مشکلات فراوانی به بار می آورد. خدمت پیامبر رسیده و از این طرز عمل سؤال کردند، در پاسخ آنها این آیه نازل شد.

تفسیر: در این آیه، مرکز اصلی فکر و اندیشه را چنین بیان می کند، می گوید: تا اندیشه کنید « درباره دنیا و آخرت» (فِي الدُّنْيا والأخرة).

در حقیقت، با اینکه انسان مأمور است در برابر خـدا و پیامبرانش تسـلیم باشـد، در عین حال موظف است که این اطاعت فرمان را با فکر و اندیشه انجام دهد، نه اینکه کورکورانه پیروی کند. به عبارت روشن تر، باید از اسـرار احکام الهی آگاه گردد و با درک صـحیح آنها را انجام دهد.

سپس به پاسخ سومین سؤال می پردازد می فرماید: «و از تو درباره یتیمان سؤال می کنند» (وَ يَسئَلُونکَ عَنِ الْيَتَامَى).

بگو: اصلاح کار آنان بهتر است» (قُلْ إِصْلاحُ لَهُمْ خَيْرُ). ا و اگر زندگی خود را با زندگی آنان بیامیزید، (مانعی ندارد؛) برادر (دینی)

.. آیه 34 سوره اسراء و آیه 10 سوره نساء.

شما هستند»و همچون یک برادر با آنها رفتار کنید (وَ إِنْ تُخالِطُوهُمْ فَإِخْوانُكُمْ).

به این ترتیب، قرآن به مسلمانان گوشزد می کند که شانه خالی کردن از زیر بار مسؤولیت سرپرستی یتیمان و آنها را به حال خود واگذاردن، کار درستی نیست.ا

سپس می افزاید: «خداوند، مفسدان را از مصلحان، باز می شناسد» (وَ اللَّهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ).

او از نیات شما آگاه است و آنها را که قصد سوءاستفاده از اموال یتیمان دارند و با آمیختن اموال آنان با اموال خود به حیف و میل اموال یتیمان می پردازند، از دلسوزان پاکدل واقعی می شناسد.

در پایان آیه می فرماید: «و اگر خدا بخواهد، شما را به زحمت می اندازد؛ (و دستور می دهد در عین سر پرستی یتیمان، زندگی و اموال آنها را به کلی از اموال خود، جدا سازید؛ ولی خداوند چنین نمی کند؛ زیرا او توانا و حکیم است» (وَ لَوْ شاءَ اللَّهُ عنَتَكُم إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ).(1).

آیه 221 شأن نزول: شخصی به نام مرثد از طرف پیامبر اکرم (ص) مأمور شد که از مدینه به مکه برود. وی به قصد انجام فرمان رسول خدا(ص) وارد مکه شد و در آنجا با زن زیبایی به نام عناق که در زمان جاهلیت او را می شناخت برخورد نمود آن زن او را به مانند گذشته - به گناه دعوت کرد اما مرثد که مسلمان شده بود، تسلیم خواسته او نشد. آن زن تقاضای ازدواج نمود، مرثد جریان را به اطلاع پیامبر (ص) رساند. این آیه نازل شد و بیان داشت که زنان مشرک و بت پرست شایسته همسری و ازدواج با مردان مسلمان نیستند.

تفسیر: مطابق شأن نزول این آیه به سؤال درباره ازدواج با مشرکان پاسخ می دهد. می فرماید: «و با زنان مشرک و بت پرست، تا ایمان نیاورده اند، ازدواج نکنید» (وَ لا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكاتِ حَتَّى يُؤْمِنَّ).

سپس در یک مقایسه می افزاید: «کنیز با ایمان، از زن آزاد بت پرست، بهتر

1- 1 .أعنتكم ، از ماده اعت» در اصل به معنی وقوع در امر خوفناک است و به گفته بعضی به معنی هرگونه مشقت است.

است؛ هر چند (زیبایی یا ثروت و موقعیت او شما را به شگفتی آورد» (وَ لَأَمَةٌ مُؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكَةٍ وَ لَوْ أَعْجَبَتْكُمْ).

بنابراین هدف از ازدواج تنها کامجویی جنسی نیست، زن شریک عمر انسان و مربی فرزندان اوست، نیمی از شخصیت او را تشکیل می دهد. با این حال چگونه می توان شرک و عواقب شوم آن را با زیبایی ظاهری و مقداری مال و ثروت، مبادله کرد؟ ا

سپس به بخش دیگری از این حکم پرداخته می فرماید: «و زنان خود را به مردان ازدواج بت پرست، تا ایمان نیاورده اند، در نیاورید ؛ (اگر چه ناچار شوید آنها را به همسری غلامان با ایمان درآورید؛ زیرا) یک غلام باایمان، از یک مرد آزاد بت پرست، بهتر است؛ هر چند (مال و موقعیت و زیبایی او، شما را به شگفتی آورد» (وَ لا تُنْكِحُوا الْمُشْرِكِينَ حَتَّى يُؤْمِنُوا وَ لَعَبْدٌ مُؤْمِنٌ خير مِنْ مُشْرِكٍ وَ لَوْ أَعْجَبَكُمْ).

بنابراین، ازدواج مردان مشرک با زنان مؤمنه نیز ممنوع است بلکه مسأله در این بخش از حکم، مشکل تر است چرا که تأثیر شوهر بر زن معمولا از تأثیر زن بر شوهر بیش تر است.ا

در پایان آیه نیز دلیل این حکم الهی را برای به کار انداختن اندیشه ها بیان می کند می فرماید: «آنها دعوت به سوی آتش می کنند؛ و خدا دعوت به بهشت و آمرزش به فرمان خود می نماید» (أُولَئِكَ يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ وَ اللَّهُ يَدْعُوا إِلَى الْجَنَّةِ وَ الْمَغْفِرَةِ بِإِذْنِهِ).

سپس می افزاید: «و آیات خویش را برای مردم روشن می سازد؛ شاید متذکر شوند» (وَ يُبَيِّنُ ءايا ته لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ).

بعضی از مفسران معاصر اشاره به نکته ظریفی نموده اند و گفته اند: آیه مورد بحث و 21 آیه دیگر که به دنبال آن می آید احکام مربوط به تشکیل خانواده را در ابعاد مختلف بیان می کند. در این آیات دوازده حکم در این رابطه بیان شده است:

.. حکم ازدواج با مشرکان؛ 2. تحریم نزدیکی در حال حیض؛ 3. حکم سوگند به عنوان مقدمه ای بر مسأله ایلاء (منظور از ایلاء آن است که کسی سوگند یاد کند با همسرش نزدیکی نکند)؛ 4. حکم ایلاء و به دنبال آن طلاق؛ 5. عده نگه داشتن زنان مطلقه ؛ 6. عدد طلاقها؛ 7. نگه داشتن زن با نیکی یا رها کردن با نیکی؛ 8. حکم شیردادن نوزادان؛ 9. عده زنی که شوهرش وفات کرده؛ 10. خواستگاری زن قبل از تمام شدن عده او؛ 11. مهر زنان مطلقه قبل از دخول؛ 12. حکم متعه.

این احکام با تذکرات اخلاقی و تعبیراتی که نشان می دهد مسأله تشکیل خانواده نوعی عبادت پروردگار است و باید همراه با فکر و اندیشه باشد آمیخته شده است.

آیه 222

* (آیه 222)-شأن نزول: زنان در هر ماه حداقل سه روز و حداکثر ده روز قاعده می شوند و آن عبارت از خونی است که با اوصاف خاصی که در کتب فقه آمده از رحم زن خارج می گردد. زن را در چنین حال «حائض» و آن خون را خون حیض» می گویند.

جمعی از یهود می گویند: معاشرت مردان با این زنان مطلقا حرام است گرچه به صورت غذا خوردن سر یک سفره و یا زندگی در یک اتاق باشد.

در مقابل این گروه، نصاری می گویند: هیچ فرقی میان حالت حیض زن و غیر حیض نیست، همه گونه معاشرت حتی آمیزش جنسی با آنان بی مانع است.

مشرکان عرب کم و بیش به خلق و خوی یهود انس گرفته بودند و با زنان حائض مانند یهود رفتار می کردند، همین اختلاف در آیین و افراط و تفریطهای غیر قابل گذشت سبب شد که بعضی از مسلمانان از پیغمبر اسلام (ص) در این باره سؤال کنند. در پاسخ آنان این آیه نازل شد.

تفسیر: در این آیه به سؤال دیگری برخورد می کنیم و آن درباره عادت ماهیانه زنان است. می فرماید: «و از تو، درباره حیض سؤال می کنند، بگو: چیز زیانبار و آلوده ای است» (وَ يَسْئَلُونَكَ عَنِ المحيض قُلْ هُوَ أَ ذِي).

از این رو در حالت قاعدگی، از زنان کناره گیری کنید و با آنها نزدیکی ننماید،

تا پاک شوند» (فَاعْتَزِلُوا النِّساءَ فِي الْمَحِيضِ وَ لا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهُرْنَ).

زیرا آمیزش جنسی در چنین حالتی، علاوه بر اینکه تنفرآور است، زیانهای بسیاری به بار می آورد که طب امروز نیز آن را اثبات کرده؛ از جمله احتمال عقیم شدن مرد و زن و ایجاد یک محیط مساعد برای پرورش میکروب بیماریهای آمیزشی - مانند سفلیس و سوزاک . و نیز التهاب اعضای تناسلی زن و وارد شدن خون آلوده به داخل عضو تناسلی مرد. به همین خاطر، پزشکان آمیزش جنسی با چنین زنانی را ممنوع اعلام می کنند.

و هنگامی که پاک شد، از طریقی که خدا به شما فرمان داده، با آنها آمیزش کنید. خداوند توبه کنندگان را دوست دارد و پاکان را (نیز) دوست دارد» (فاذا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَ يُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ).

جمله « يطهون» به گفته بسیاری از مفسران به معنی پاک شدن زنان از خون حیض است، اما جمله «فإذا تطهرن» را بسیاری به معنی غسل کردن گرفته اند. بنابراین، طبق جمله اول به هنگام پاک شدن از خون، آمیزش جنسی جایز است هرچند غسل نکرده باشد و طبق جمله دوم تا غسل نکند جایز نیست.

آیه 223

* (آیه 223)-در این آیه به هدف نهایی آمیزش جنسی اشاره کرده می فرماید: و زنان شما، محل بذرافشانی شما هستند »(نِسَاءُوكُم حَرْثُ لَكُم)

پس هر زمان که بخواهید، می توانید با آنها آمیزش کنید» (فَأْتُوا حرثكم أَنَّى شِئْتُمْ)

در اینجا زنان تشبیه به مزرعه شده اند. این تشبیه ممکن است برای بعضی سنگین آید که چرا اسلام درباره نیمی از نوع بشر چنین تعبیری کرده است؟ در حالی که نکته ظریفی در این تشبیه نهفته است. در حقیقت، قرآن می خواهد ضرورت وجود زن را در اجتماع انسانی نشان دهد که زن وسیله اطفای شهوت و هوسرانی مردان نیست بلکه وسیله ای است برای حفظ حیات نوع بشر. این سخن در برابر آنها که نسبت به جنس زن همچون یک بازیچه یا وسیله هوسبازی می نگرند، هشداری

محسوب می شود.

سپس در ادامه آیه می افزاید: «و (سعی نمایید از این فرصت بهره گرفته، با پرورش فرزندان صالح) اثر نیکی برای خود، از پیش بفرستید» (وَ قَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ).

اشاره به این که هدف نهایی از آمیزش جنسی لذت و کامجویی نیست بلکه باید از این موضوع برای ایجاد و پرورش فرزندان شایسته استفاده کرد و آن را به عنوان یک ذخیرهٔ معنوی برای فردای قیامت از پیش بفرستید. این سخن هشدار می دهد که باید در انتخاب همسر اصولی را رعایت کنید که به این نتیجه مهم یعنی تربیت فرزندان صالح و نسل شایسته انسانی منتهی شود.

و در پایان آیه دستور به تقوا می دهد می فرماید: «و از خدا بپرهیزید و بدانید او را ملاقات خواهید کرد. و به مؤمنان، بشارت ده!» بشارت رحمت الهی و سعادت و نجات در سایه تقوا (وَاتَّقُواللّهَ وَ اعْلَمُوا أَنَّكُمْ مُلاقُوهُ وَ بَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ).

آیه 224

* (آیه 224)-شأن نزول: میان داماد و دختر یکی از یاران پیامبر (ص) به نام عبدالله بن رواحه اختلافی روی داد. او سوگند یاد کرد که برای اصلاح کار آنها دخالت نکند و در این راه گامی برندارد. آیه نازل شد و این گونه سوگندها را ممنوع و بی اساس قلمداد کرد.

تفسیر: این آیه و آیه بعد ناظر به سوء استفاده از مسأله «سوگند» است و مقدمه ای محسوب می شود برای بحث آیات آینده که سخن از «ایلاء» و سوگند در مورد ترک آمیزش جنسی با همسران می گوید. نخست می فرماید: «خدا را در معرض سوگندهای خود قرار ندهید؛ و برای اینکه نیکی کنید، و تقوا پیشه سازید، و در میان مردم اصلاح کنید (سوگند یاد ننمایید). و خداوند شنوا و داناست» سخنان شما را می شنود و از نیات شما آگاه است (وَ لا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمانِكُمْ أَنْ تَبَرُّوا وَ تَتَّقُوا وَ تصلحلوا بَيْنَ النَّاسِ وَ اللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ).

به این ترتیب، سوگند یاد کردن، جز در مواردی که هدف مهمی در کار باشد، عمل نامطلوبی است.

آیه 225

* (آیه 225)-در این آیه برای تکمیل این مطلب که قسم نباید مانع کارهای خیر

شود می فرمایـد: «خداونـد شـما را به خاطر سوگنـد هایی که بـدون توجه یاد می کنیـد مؤاخـذه نخواهد کرد» (لا يُؤاخِذُكُمُ اللّهُ بِاللّغْوِ فِي أَيْمانِكُمْ).

واما به آنچه دلهای شـما کسب کرده، (و سوگند هایی که از روی اراده و اختیار، یاد می کنید، مؤاخذه می کند. و خداوند، آمرزنده و بردبار است» (وَ لَكِنَّ يواخذ كم بِما كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ وَ اللَّهُ غَفُورُ حَلِيمُ).

در این آیه خداوند به دو نوع سوگند اشاره کرده: نوع اول، قسـمهای لغو(1).است که هیـچ اثری ندارد و نباید به آن اعتنا کرد و مخالفت آن کفاره ندارد زیرا از روی اراده و تصمیم نیست.

نوع دوم سوگندهایی است که از روی اراده و تصمیم انجام می گیرد و، به تعبیر قرآن، قلب انسان آن را کسب می کنند. این گونه قسم معتبر است و باید به آن پایبند بود و مخالفت با آن، هم گناه دارد و هم موجب کفاره می شود.

آیه 226

* (آیه 226)-در دوران جاهلیت، زن هیچگونه ارزش و مقامی در جامعه عرب نداشت و به همین جهت، برای جدایی از او یا زیر فشار قرار دادن زن، روشـهای زشتی وجود داشت که یکی از آنهـا را «ایلاـء»(2).بود. به این ترتیب، هر زمـان مردی از همسـر خود متنفر می شـد، سوگند یاد می کرد که با او همبستر نگردد و، با این راه غیرانسانی، همسر خود را در تنگنا قرار می داد؛ نه او را رسما طلاق می داد و نه بعد از آن حاضر می شد زندگی مطلوبی داشته باشد. البته خود مردان غالبا تحت فشار قرار نمی گرفتند چون همسران متعددی داشتند.

آیه مورد بحث با این سنت غلط مبارزه کرده و راه گشودن این سوگند را بیان می کند می فرماید: «کسانی که زنان خود را ایلاء می نمایند (= سوگند یاد می کنند که

1- 1 .«لغو» در لغت به کارها و سخنانی گفته می شود که دارای هدف مشخصی نیست با از روی اراده و تصمیم سر نمی زند.

2- 2 .ایلاء» از ماده «آلو»، به معنی قـدرت نمایی و تصـمیم است و از آنجا که سوگنـد نمونه ای از آن می باشد این واژه بر آن اطلاق شده است.

با آنها، آمیزش جنسی نمایند، حق دارند چهار ماه انتظار بکشند، (لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسائِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ).

این چهـار مـاه مهلت برای این است که وضع خود را با همسـر خویش از نظر ادامه زنـدگی یا طلاق روشن سازنـد. «اگر در این فرصت، بازگشت کنند، چیزی بر آنها نیست؛ زیرا)، خداوند آمرزنده و مهربان است» (فَإِنْ فَاءُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ).

آری خداونـد گذشـته او را در این مسأله و همچنین شکسـتن سوگند را بر او می بخشد هر چند کفارة آن چنانکه خواهیم گفت به قوت خود باقی است.

آیه 227

* (آیه 227)-«و اگر تصـمیم به جـدایی گرفتنـد، (آن هم با شـرایطش مانعی ندارد!) خداوند شـنوا و داناست» (وَ إِنْ عَزَمُوا الطَّلاقَ فَإِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ).

و هرگاه مرد هیـچ یک از این دو راه را انتخاب نکنـد، نه به زنـدگی سالم زناشویی بازگردد و نه او را با طلاق رها سازد، در اینجا حاکم شـرع دخالت می کند و مرد را به زندان می اندازد و بر او سخت می گیرد که بعد از گذشتن چهار ماه مجبور شود یکی از دو راه را انتخاب کنند و آن را از حال بلاتکلیفی در آورد.

آیه 228

* (آیه 228)-در آیه قبـل سـخن از طلاـق بود، در این آیه بخشـی از احکام طلاق و آنچه مربوط به آن است بیان می شود و در مجموع پنج حکم در آن آمده است:

نخست درباره عـده می فرمایـد: «زنان مطلقه، باید به مدت سه مرتبه عادت ماهانه دیدن (و پاک شدن انتظار بکشـند [= عده نگه دارند» (وَ الْمُطَلَّقاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَّثْتَ قُرُوءٍ).

قروء» در آیه فوق به معنی ایام پاکی زن می باشـد. از آنجا که طلاق بایـد در حال پاکی که با شوهر خود آمیزش جنسـی نکرده باشـد انجام گیرد، این پـاکی یـک مرتبه محسوب می شود و هنگـامی که بعـد از آن دو بـار عادت ببینـد و پاک شود، به محض اینکه پاکی سوم به اتمام رسید و لحظه ای عادت شد، عده تمام شده و ازدواج او در همان حالت جایز است.

دومین حکم این است که: «اگر به خدا و روز رستاخیز ایمان دارند، برای آنها

حلال نیست که آنچه را خـدا در رحمهایشان آفریـده، کتمان کنند» (وَ لا یَحِلَّ لَهُنَّ أَنْ یَکتُمنَ مَا خَلَقَ اللّهُ فِي أَرْحامِهِنَّ إِنْ کن یُؤْمِنُ بِاللّهِ وَ الْیَوْمِ الْأَخِیرِ).

قابـل توجه اینکه مسأله آغاز و پایان ایام عـده را که معمولا خود زن می فهمـد نه دیگری، بر عهـده او گـذارده و گفتار وی را سـند قرار داده است. از این رو امام صادق (ع) در تفسیر آیه فوق فرمود: «خداوند سه چیز را به زنان واگذار کرده: عادت ماهانه، پاک شدن و حامله بودن.

سـومین حکمی که از آیه اسـتفاده می شود این است که شوهر در عـده طلاـق رجعی حق رجوع دارد. می فرمایـد: «و همسـرانشان، برای بازگرداندن آنها (و از سرگرفتن زندگی زناشویی) در این مدت، از دیگران سزاوارترند؛ در صورتی که

به راستی خواهان اصلاح باشند» (وَ بُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذلِكَ إِنْ أَرادُوا إِصْلاحاً).

در واقع، در موقعی که زن در عـده طلاق رجعی است، شوهر می توانـد بـدون هیـچ گونه تشـریفات، زندگی زناشویی را از سـر گیرد، با هر سخن یا عملی که به قصد بازگشت باشد این معنی حاصل می شود.

سپس به بیان چهارمین حکم پرداخته می فرمایـد: «و برای زنان، هماننـد وظایفی که بر دوش آنهاست، حقوق شایسـته ای قرار داده شـده و مردان بر آنان برتری دارند» (وَ لَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَیْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَ لِلرِّجالِ عَلَیْهِنَّ دَرَجَةٌ).

بنابراین، همان طور که برای مرد حقوقی بر عهـده زنان گـذارده شـده، همچنین زنان حقوقی بر مردان دارند که آنها موظف به رعایت آن می باشند.

با توجه به اختلاف دامنه داری که بین نیروهای جسـمی و روحی زن و مرد وجود دارد، مدیریت خانواده بر عهده مرد و معاونت آن بر عهده زن گـذارده شـده است. این تفـاوت مـانع از آن نخواهـد بود که از نظر مقامـات معنوی و دانش و تقوا گروهی از زنان از بسـیاری از مردان پیشرفته تر باشند.

واژه «معروف» که به معنی کار نیک و معقول و منطقی است، در این آیات

دوازده بار تکرار شـده تا هشداری به مردان و زنان باشد که هرگز از حق خود سوء اسـتفاده نکنند بلکه با احترام به حقوق متقابل یکدیگر در تحکیم پیوند زناشویی و جلب رضای الهی بکوشند.

در پایان آیه می خوانیم: «و خداوند توانا و حکیم است» (وَ اللَّهُ عَزِیزٌ حَکِیمٌ).

اشاره به اینکه حکمت و تـدبیر الهی ایجاب می کند که هر کس در جامعه به وظایفی بپردازد که قانون آفرینش برای او تعیین کرده است و با ساختمان جسم و جان او هماهنگ است. حکمت خداونـد ایجاب می کنـد که در برابر وظایفی که بر عهـده زنان گذارده، حقوق مسـتمی قرار گیرد تا تعادلی میان وظیفه و حق برقرار شود.

آیه 229

* (آیه 229)-شأن نزول: زنی خدمت یکی از همسـران پیامبر (ص) رسـید و از شوهرش شـکایت کرد که او پیوسـته وی را طلاق می دهد سپس رجوع می کند تا به این وسیله به زیان و ضرر افتد.

در جاهلیت چنین بود که مرد حق داشت همسرش را بارها طلاق بدهد و رجوع کند و حتی بر آن نبود.

هنگامی که این شکایت به محضر پیامبر اسلام (ص) رسید، آیه نازل شد و حد طلاق را سه بار قرار داد.

تفسـیر: در آیه قبل به اینجا رسـیدیم که قانون عده و رجوع برای اصلاح وضع خانواده و جلوگیری از جدایی و تفرقه است ولی بعضی از تازه مسـلمانان مطابق دوران جاهلیت از آن سوء اسـتفاده می کردند و برای اینکه همسـر خود را زیر فشار قرار دهند پی در پی او را طلاق داده و قبـل از تمـام شـدن عـده رجوع می کردنـد و به این وسـیله زن را در تنگنـای شدیـدی قرار می دادنـد. آیه نـازل شـد و از این عمل زشت و ناجوانمردانه جلوگیری کرد. می فرماید: «طلاق، طلاقی که رجوع و بازگشت دارد، دو مرتبه است» (الطَّلاقُ مَرَّتانِ).

البته باید در جلسات متعدد واقع شود و در یک مجلس انجام نمی شود. و در هر مرتبه « باید به طور شایسـته همسـر خود را نگاه داری کند (و آشتی

نماید)، یا با نیکی او را رها سازد» و از او جدا شود (فَإِمْساكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تسریح بِإِحْسَانٍ).

بنابراین، طلاق سوم رجوع ندارد و هنگامی که دو نوبت طلاق سپس صلح و رجوع انجام گرفت، اگر در این دو بار محبت و صمیمیت از دست رفته بازگشت می تواند با همسرش زندگی کند. در غیر این صورت، اگر زن را طلاق داد دیگر حق رجوع به او ندارد مگر با شرایطی که در آیه بعد خواهد آمد.

منظور از جدا شدن با احسان و نیکی این است که حقوق زن را بپردازد و بعد از جدایی پشت سر او سخنان نامناسب نگوید، مردم را نسبت به او بدبین نسازد و امکان ازدواج را از او نگیرد.

بنابراین، همانگونه که نگاه داری زن باید با معروف و نیکی همراه باشد، جدایی نیز باید توأم با احسان گردد. از این رو در ادامه آیه می فرماید: «و برای شما حلال نیست که چیزی از آنچه به آنها داده اید، پس بگیرید» (وَ لا یَحِلُّ لَکُمْ أَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا اتیتموهن شَیْئاً).

بنابراین، شوهر نمی تواند هنگام جدایی چیزی را که به عنوان مهر به زن داده است بازپس گیرد.

و این یک مصداق جدایی بر پایه احسان است.

بعضی از مفسران مفهوم این جمله را وسیع تر از «مهر» دانسته و گفته اند: چیزهای دیگری را که به او بخشیده نیز باز پس نمی گیرد.

در ادامه آیه به مسأله طلاق خلع» اشاره کرده می گوید: تنها در یک فرض باز پس گرفتن مهر مانعی ندارد و آن در صورتی است که زن تمایل به ادامه زندگی زناشویی نداشته باشد. آیه می فرماید: «مگر دو همسر، بترسند که با ادامه زندگی زناشویی) حدود الهی را بر پا ندارد»(الَّا انَّ یخافا الَّا یقیما حُدُوداً اللَّهُ)

سپس می افزاید: «اگر بترسید که حدود الهی را رعایت نکنند، مانعی برای آنها نیست که زن فدیه و عوضی بپردازد» و طلاق بگیرد (فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا یُقِیما حُدُودَ

اللّهُ فَلا جُناحَ عَلَيْهِما فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ).

در حقیقت، در اینجا سرچشمه جدایی، زن است و او باید غرامت این کار را بپردازد و به مردی که مایل است با او زندگی کند اجازه دهد با همان مهر، همسر دیگری انتخاب کند.

و در پایـان آیه به تمام احکامی که در این آیه بیان شـده اشاره کرده می فرمایـد: اینها حـدود و مرزهای الهی است؛ از آن، تجاوز نکنیـد. و هرکس از آن تجاوز کند، ستمگر است» (تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلا تَعْتَدُوها وَ مَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فأولئک هُمُ الظَّالِمُونَ).

آیه 230

* (آیه 230)-شأن نزول: در حدیثی آمده است که زنی خدمت پیامبر (ص) رسـید و عرض کرد: من همسر پسر عمویم بودم، او سه بار مرا طلاق داد، پس از او با مردی ازدواج کردم، اتفاقا او هم مرا طلاق داد، آیا می توانم به شوهر اولم بازگردم؟

حضرت فرمود: «نه، تنها در صورتی می توانی که با همسر دوم آمیزش جنسی کرده باشی.» در این هنگام آیه نازل شد.

تفسـیر: در آیه قبل سخن از دو طلاق بود، این آیه در حقیقت حکم تبصره ای دارد که به حکم سابق ملحق می شود. می فرماید: «اگر (بعد از دو طلاـق و رجوع، بـار دیگر) او را طلاـق داد، از آن به بعـد، زن بر او حلال نخواهـد بود؛ مگر اینکه همسـر دیگری (به ازدواج دائمی) انتخاب کند و با او، آمیزش جنسـی نماید. در این صورت، اگر (همسـر دوم) او را طلاق گفت، گناهی ندارد که بازگشت کنند؛ (و با همسر اولش، دوباره ازدواج نمایـد؛ در صورتی که امید داشـته باشـند که حدود الهی را محترم می شـمرند» (فَإِنْ طَلَّقَها فَلا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجاً غَيْرَهُ فَإِنْ طَلَّقَها فَلا جُناحَ عَلَيْهِما أَنْ يَتَراجَعا إِنْ ظَنَّا أَنْ يُقِيما حُدُودَ اللَّهِ).

و در پایان آیه تأکیـد می کنـد: «اینها حـدود الهی است که (خـدا) آن را برای گروهی که آگاهند، بیان می نماید، (وَ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ يبنيها لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ).

آیه 231

* (آیه 231)-باز هم محدودیتهای دیگر طلاق - به دنبال آیات گذشـته، این آیه نیز به محدودیتهای دیگری در امر طلاق اشاره می کند تا از نادیده گرفتن حقوق زن

جلوگیری کنـد. در آغاز می گویـد: «و هنگامی که زنان را طلاق دادیـد، و به آخرین روزهای عده رسـیدند. یا به طرز صـحیحی آنها را نگاه داریـد (و آشتی کنیـد)، و یـا به طرز پسـندیده ای آنها را رها سازیـد» (وَ إِذا طَلَّقْتُمُ النِّساءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فأمسـکوهن بِمَعْرُوفٍ أَوْ سـرحوهن بِمَعْرُوفٍ).

یا صمیمانه تصمیم به ادامه زندگی زناشویی بگیرید یا اگر زمینه را مساعد نمی بینید با نیکی از هم جدا شوید.

سپس به مفهوم مقابل آن اشاره کرده می فرمایـد: «و هیچگاه به خاطر زیان رسانـدن و تعـدی کردن، آنها را نگاه ندارید» (وَ لَا تُمسِکُوهنّ ضِراراً لِتَعتَدُوا).

این جمله تفسـیر کلمه «معروف» است زیرا در جاهلیت گاه بازگشت به زناشویی را وسـیله انتقام جویی قرار می دادنـد. از این رو، با لحن قاطعی می گوید هرگز نباید چنین فکری در سر بپرورانید.

و کسی که چنین کند، به خویشتن ستم کرده است» (وَ مَنْ یَفْعَلْ ذلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ).

سپس به همگان هشدار می دهد می فرماید: «و (با این اعمال، و سوء اسـتفاده از قوانین الهی، آیات خدا را به اسـتهزا نگیرید، (وَ لا تَتَّخِذُوا ءایات اللَّهِ هُزُوًا).

آیه نـاظر به کسانی است که برای کارهای خلاف خود کلاه شـرعی درست می کننـد و ظواهر را دسـتاویز قرار می دهنـد. قرآن این عمل را نوعی استهزا به آیات الهی شمرده؛ از جمله مسأله ازدواج و طلاق و بازگشت در زمان عده به نیت انتقام جویی و آزار زن است.

بنـابراین، نبایـد با چشم پوشـی از روح احکام الهی و تمسک به ظواهر خشک و قالبهای بی روح، آیات الهی را بازیچه خود قرار داد که گناه این کار شدیدتر و مجازاتش دردناک تر است. سپس می افزاید: «و به یاد بیاورید نعمت خدا را بر خود، و کتاب آسمانی و علم و دانشی که بر شما نازل کرده، و شما را با آن، پند می دهد» (وَ اذْکُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَیْکُمْ وَ ما أَنْزَلَ عَلَیْکُمْ مِنَ الْکِتابِ والحکمتي یَعِظُکُمْ

بِهِ).

و از خدا بپرهیزید، و بدانید خداوند به هر چیزی آگاه است»(وَ اتَّقُوا اللَّهَ وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شئ عَلِيمٌ).

جمله فوق هشدار می دهد که در مورد حقوق زنان، از موقعیت خود سوء استفاده نکنند و بدانند که خداوند حتی از نیات آنها آگاه است.

جمله «نعمت الله مفهوم وسیعی دارد که تمام نعمتهای الهی را شامل می شود؛ از جمله نعمت محبت و الفت که خداوند در میان دو همسر آفریده است.

آیه 232

* (آیه 232)-شأن نزول: یکی از یاران پیامبر (ص) به نام معقل بن یسار خواهری به نام جملاء داشت که از همسرش عاصم بن عدی طلاق گرفته بود. بعد از پایان عده مایل بود بار دیگر به عقد همسرش درآید ولی برادرش از این کار مانع شد. آیه نازل شد و او را از مخالفت با چنین ازدواجی نهی کرد.

تفسیر: شکستن یکی دیگر از زنجیرهای اسارت زنان در زمان جاهلیت، زنان در زنجیر اسارت مردان بودند و می باید زندگی خود را طبق تمایلات مردان خودکامه تنظیم کنند. از جمله در انتخاب همسر، به خواسته و میل زن اهمیتی داده نمی شد، حتی اگر زن با اجازه ولی ازدواج می کرد سپس از همسرش جدا می شد، باز پیوستن او به همسر اول بستگی به اراده مردان فامیل داشت و بسیار می شد با اینکه زن و شوهر بعد از جدایی علاقه به بازگشت داشتند، مردان خویشاوند روی پندارها و موهوماتی مانع می شدند. قرآن این روش را محکوم کرده می گوید: «و هنگامی که زنان را طلاق دادید و عده خود را به پایان رساندند، مانع آنها نشوید که با همسران (سابق) خویش، ازدواج کنند؛ اگر در میان آنان، به طرز پسندیده ای تراضی برقرار گردد» (و إذا طلقتم النساء فبلغن أجلهن فلا تعضلوهن أن ينكحن أزواجهن إذا تراضوا بينهم بالمعروفوَ إِذا طَلَّقْتُمُ النِّساءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ ينكحن أَزْواجَهُنَّ إِذا تَراضَوْا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ).

از آیه استفاده می شود که زنان به (کسانی که دست کم یک بار ازدواج کرده اند در ازدواج مجدد خود نیازی به جلب موافقت اولیا ندارند، حتی مخالفت آنها بی اثر است.

سپس در ادامه آیه بار دیگر هشدار می دهد می فرماید: «این دستوری است که تنها افرادی از شما، که ایمان به خدا و روز قیامت دارند، از آن، پند می گیرند و به آن، عمل می کنند (ذلِكَ يُوعَظُ بِهِ مَنْ كانَ مِنْكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْأُخَرِ).

و باز برای تأکید بیش تر می گوید: «این (دستور) برای رشد (خانواده های) شما مؤثرتر، و برای شستن آلودگی ها مفید تر است؛ و خدا می داند و شما نمی دانید» (ذلِكُمْ أَزْكى لَكُمْ وَ أَطْهَرُ وَ اللَّهُ يَعْلَمُ وَ أَنْتُمْ لا تَعْلَمُونَ).

این احکام به نفع شما بیان شده ولی کسانی می توانند از آن بهره گیرند که سرمایه ایمان به مبدأ و معاد را داشته باشند و بتوانند تمایلات خود را کنترل کنند.

آیه 233

* (آیه 233)-هفت دستور درباره شیردادن نوزادان به این آیه که در واقع ادامه بحثهای مربوط به مسائل ازدواج و زناشویی است، به سراغ یک مسأله مهم یعنی مسأله «رضاع» (شیردادن) رفته و جزئیات آن را بازگو می کند.

1. «مادران، فرزندان خود را دو سال تمام، شیر می دهند» (وَ الْوالِداتُ يُرْضِعْنَ أَوْلادَهُنَّ حوْلين كَامِلَينِ).

بنابراین، هر چند ولایت بر اطفال صغیر به عهده پدر گذاشته شده است، اما حق شیر دادن در دو سال شیرخوارگی به مادر داده شده و اوست که می تواند در این مدت از فرزند خود نگاه داری کند و به اصطلاح حق حضانت در این مدت از آن مادر است. و این یک حق دو جانبه است که هم برای رعایت حال فرزند است و هم رعایت عواطف مادر

والدات » جمع «والده » به معنی مادر است ولی «ام» معنی وسیع تری دارد که گاه به مادر یا مادر مادر و گاه به ریشه و اساس هر چیزی اطلاق می شود.

2. این « برای کسی است که بخواهد دوران شیرخوارگی را تکمیل کند» (لِمَنْ أَرادَ أَنْ يُتِمَّ الرَّضاعَةَ).

یعنی مدت شیردادن طفل لازم نیست همواره دو سال باشد، دو سال برای کسی است که می خواهد شیر دادن را کامل کند، ولی مادران حق دارند با توجه به

وضع و رعایت سلامت او این مدت را کمتر کنند.

3. هزینه زندگی مادر از نظر غذا و لباس، در دوران شیر دادن برعهده پدر نوزاد است تا مادر با خاطری آسوده بتواند فرزند را شیر دهد. از این رو در ادامه آیه می فرماید: «و بر آن کس که فرزند برای او متولد شده [= پدر، لازم است خوراک و پوشاک مادران را به طور شایسته» در مدت شیر دادن بپردازد؛ حتی اگر طلاق گرفته باشد (وَ عَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَ کسوتهن بِالْمَعْرُوفِ).

توصیف «معروف» (به طور شایسته نشان می دهد که پدران در مورد لباس و غذای مادر باید آنچه شایسته و متعارف و مناسب حال اوست را در نظر بگیرند، نه سختگیری کنند و نه اسراف.

و برای توضیح بیش تر می فرماید: «هیچکس موظف به بیش از مقدار توانایی خود نیست» (لا تُكَلَّفُ نَفْسٌ إِلاَّ وُسْعَها).

بنابراین، هر پدری به اندازه توانایی خود وظیفه دارد.

4. سپس به بیان حکم مهم دیگری پرداخته می فرماید: «نه مادر (به خاطر اختلاف با پدر) حق ضرر زدن به کودک را دارد، و نه پدر» (لا تُضَارَّ والِدَةٌ بولیدها وَ لا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَلَدِهِ).

مردان نباید حق حضانت و نگاه داری مادران را با گرفتن کودکان در دوران شیرخوارگی از آنها پایمال کنند که زیانش به فرزند رسد و مادران نیز نباید از این حق شانه خالی کرده و به بهانه های گوناگون از شیر دادن کودک خودداری نمایند یا پدر را از دیدار فرزندش محروم سازند.

5 سپس به حکم دیگری مربوط به بعد از مرگ پدر می پردازد می فرماید: «و بر وارث او نیز لازم است این کار را انجام دهد 1= هزینه مادر را در دوران شیرخوارگی تأمین نماید.» (وَ عَلَى الْوارِثِ مِثْلُ ذلِكَ).

. در ادامه آیه سخن از مسأله بازداشتن کودک از شیر به میان آمده و اختیار آن را به پدر و مادر واگذاشته، هر چند در جمله های گذشته زمانی برای شیر دادن کودک تعیین شده بود، ولی پدر و مادر با توجه به وضع جسمی و روحی او و توافق

بـا یکـدیگر می تواننـد کودک را در هر موقع مناسب از شـیر بازدارنـد. می فرمایـد: «و اگر آن دو، با رضایت یکـدیگر و مشورت، بخواهند کودک را زودتر از شیر بازگیرند، گناهی بر آنها نیست» (فَإِنْ أَرَادَا فَصْلًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَ تَشاوُرٍ فَلا جُناحَ عَلَيْهِما).

. گاه می شود که مادر از حق خود در مورد شیر دادن و حضانت و نگاه داری فرزند خودداری می کند و یا به راستی مانعی برای او پیش می آید، در این صورت باید راه چاره ای اندیشید. از این رو، در ادامه آیه می فرماید: «و اگر (با عدم توانایی، یا عدم موافقت مادر) خواستید دایه ای برای فرزندان خود بگیرید، گناهی بر شـما نیست، به شـرط اینکه حق گذشـته مادر را به طور شایسته بپردازید» (وَ إِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ تسرضعوا أَوْلادَكُمْ فَلا جُناحَ عَلَيْكُمْ إِذا سَلَّمْتُمْ ما ءاتيتم بِالْمَعْرُوفِ).

البته بعضی در تفسیر جمله فوق آن را ناظر به حق دایه دانسته اند و گفته اند: باید حق او طبق عرف عادت پرداخت شود.

در پایان آیه به همگان هشـدار می دهد: «و از مخالفت فرمان خدا بپرهیزید؛ و بدانید خدا، به آنچه انجام می دهید، بیناست» (وَ اتَّقُوا اللَّهَ وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِما تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ).

مبادا کشـمکش میان مرد و زن، روح انتقام جویی را در آنها زنـده کنـد و سـرنوشت یکـدیگر با کودکان مظلوم را به خطر انـدازد. همه باید بدانند خدا مراقب اعمال آنهاست.

آیه 234

* (آیه 234)-خرافـاتی که زنـان را بیچاره می کرد - یکی از مسائل و مشـکلات اساسـی زنان، ازدواج بعـد از مرگ شوهر است. از طرفی رعـایت حریم زنـدگانی زنـاشویی، حـتی بعـد از مرگ همسـر، موضـوعی است فطری. از این رو، همیشه در قبایـل مختلف آداب و رسوم گونـاگونی برای این منظور بوده است. گرچه گـاهی در این رسوم، آن چنـان افراط می کردنـد که عملا زنان را در بن بست و اسارت قرار می دادند و گاهی جنایت آمیز ترین کارها را در مورد او مرتکب می شدند. به عنوان

نمونه، بعضـی از قبایل پس از مرگ شوهر، زن را آتش زده یا بعضـی او را با مرد دفن می کردنـد. برخی زن را برای همیشه از ازدواج مجـدد محروم ساخته و گوشه نشـین می کردند. در پاره ای از قبایل، زنها موظف بودند مدتی کنار قبر شوهر زیر خیمه سـیاه و چرکین با لباسـهای مندرس و کثیف دور از هرگونه آرایش و زیور، حتی شست و شو، بسر برده و بدین وضع شب و روز خود را بگذرانند.

این آیه بر تمام این خرافات و جنایات خط بطلان کشـیده و به زنان بیوه اجازه می دهد بعد از نگاه داری عده و حفظ حریم زوجیت گذشته، اقـدام به ازدواج کنند. می فرماید: «و کسانی که از شـما می میرند و همسـرانی باقی می گذارند، باید چهار ماه و ده روز، انتظار بکشـند (و عده نگه دارند)؛ و هنگامی که به آخر مدتشان رسـیدند، گناهی بر شما نیست که هر چه می خواهند، درباره خودشان به طور شایسته انجام دهند و با مرد دلخواه خود، ازدواج کنند (وَ الَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَ يَذَرُونَ أَزْواجاً يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَ عَشْراً فَإِذا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلا جُناحَ عليكم فِيما فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ).

و از آنجا که گاه اولیا و بستگان زن، دخالتهای بی مورد در کار او می کنند یا منافع خویش را در ازدواج آینده زن در نظر می گیرند، در پایان آیه به همه هشـدار می دهـد می فرمایـد: «و خـدا به آنچه عمل می کنید آگاه است و هرکس را به جزای اعمال نیک و بد خود می رساند (وَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِير).

طبق روایاتی پیشوایان اسلام، زنان موظفند در این مدت شکل سوگواری خود را حفظ کنند. یعنی مطلقا آرایش نکنند، ساده باشند.

شایـان ذکر است که در احکام اسـلامی در مورد عـده به این معنی تصـریح شـده که اگر هیـچ گونه احتمالی در مورد بارداری زن در میان نباشد، باز باید زنانی که همسرانشان وفات یافته اند عده نگه دارند.

آیه 235

* (آیه 235)-به تناسب بحثی که درباره عدهٔ وفات گذشت، در این آیه به یکی از احکام زنانی که در عده هستند اشاره کرده می فرماید: «و گناهی بر شما نیست که به طور کنایه، (از زنانی که همسرانشان مرده اند) خواستگاری کنید، و یا در دل

تصـمیم بر این کار بگیرید (بدون اینکه آن را اظهار کنید.) خداوند می دانست شـما به یاد آنها خواهید افتاد؛ (و با خواسـته طبیعی شـما به شکل معقول، مخالف نیست؟) ولی پنهانی با آنها قرار زناشویی نگذاریـد، مگر اینکه به طرز پسـندیده ای (به طور کنایه) اظهار کنید» (وَ لا جُناحَ عَلَيْكُمْ فِيما عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّساءِ أَوْ أَكْنَنْتُمْ فِي أنغسـكمم عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ سَتَذْكُرُونَهُنَّ وَ لكِنْ لا تُواعِدُوهُنَّ سِرًّا إِلَّا أَنْ تَقُولُوا قَوْلًا مَعْرُوفاً).

و این یک امر طبیعی است که با فوت شوهر، زن به سـرنوشت آینده خود فکر می کند و مردانی نیز ممکن است به خاطر شرایط سهل تر که زنان بیوه دارند، در فکر ازدواج با آنان باشند.

سپس در ادامه آیه می فرمایـد: ولی در هر حال، «اقـدام به ازدواج ننمایید، تا عد؛ آنها سـر آید» (وَ لا تَعْزِمُوا عُقْدَةَ النِّكاحِ حَتَّى يَبْلُغَ الْكِتابُ أَجَلَهُ).

و به طور مسـتم اگر کسـی در عـده، عقـد ازدواج ببنـدد باطل است، بلکه اگر آگاهانه این کار را انجام دهد سـبب می شود که آن زن برای همیشه نسبت به او حرام گردد.

در پایان آیه می فرماید: «و بدانید خداوند آنچه را در دل دارید، می داند. از مخالفت او بپرهیزید؛ و بدانید خداوند، آمرزنده و بردبار است و در مجازات بندگان، عجله نمی کنند (وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ ما فِي أنفسكم فاخذروه وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٍ).

آیه 236

* (آیه 236)-در ادامه احکـام طلاق، در این آیه و آیه بعـد احکام دیگری بیان شـده است. نخست می فرمایـد: «اگر زنان را قبل از آمیزش جنسـی یـا تعیین مهر، (به عللی) طلاـق دهیـد گنـاهی بر شـما نیست» (لاـ جُنـاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ طَلَّقْتُمُ النِّسـاءَ مالم تَمَسُّوهُنَّ أَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً).

البته این در صورتی است که مرد یـا زن و مرد بعـد از عقـد ازدواج و پیش از عمـل زناشویی، متوجه شونـد که به جهاتی نمی تواننـد با هم زندگی کنند، چه بهتر که

در این موقع با طلاق از هم جدا شوند زیرا در مراحل بعد کار مشکل تر می شود.

سپس به بیان حکم دیگری در این رابطه می پردازد می فرماید: «و آنها را (با هدیه ای مناسب، بهره مند سازید» (وَ مَتِّعُوهُنَّ).

ولی در پرداخت این هـدیه، قـدرت و توانایی شوهر نیز بایـد در نظر گرفته شود. به همین خاطر در ادامه آیه می گویـد: «آن کس که توانایی دارد، به انـدازه تواناییش، و آن کس که تنگدست است، به اندازه خودش، هدیه ای شایسـته (که مناسب حال دهنده و گیرنده باشد) بدهد. و این بر نیکوکاران، الزامی است» (عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ وَ عَلَى الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ مَتاعاً بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ).

نکته قابل توجه اینکه قرآن از هـدیه ای که مرد بایـد به زن بپردازد تعبیر به متاع » کرده است که غالبا به غیر پول و وجه نقـد اطلاق می گردد زیرا از پول به طور مستقیم نمی توان استفاده کرد بلکه باید تبدیل به متاع شود. روی همین جهت، قرآن از هدیه تعبیر به متاع کرده است.

و این موضوع از نظر روانی اثر خاصـی دارد زیرا بسـیار می شود که هدیه ای از اجناس قابل استفاده مانند خوراک و پوشاک و نظایر آن برای اشـخاص برده می شود، هرچنـد کم قیمت باشد اثری در روحشان می گذارد که اگر آن را تبدیل به پول کنند هرگز آن اثر را نخواهد داشت. بدین رو، در روایاتی که در این زمینه به ما رسیده می بینیم غالبا ائمه اطهار (ع) نمونه های هدیه را امثال لباس و مواد غذایی یا زمین زراعتی ذکر کرده اند.

آیه 237

* (آیه 237)-در این آیه سـخن از زنانی به میان آمـده که برای آنها تعیین مهر شـده است ولی قبل از آمیزش و عروسـی جدا می شوند. می فرماید: «و اگر زنان را، پیش از آنکه با آنها تماس بگیرید (و آمیزش جنسی کنید) طلاق دهید، در حالی که مهری برای آنها تعیین کرده اید، لازم است) نصف آنچه را تعیین کرده اید به آنها بدهید (وَ إِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمَسُّوهُنَّ وَ قَدْ فَرَضْتُمْ لَهُ فريضه فَنِصْفُ ما فَرَضْتُمْ).

این، حکم قانونی مسأله است که به زن حق می دهـد نصف مهریه را بگیرد هرچند آمیزشـی حاصل نشده باشد. سـپس به سـراغ جنبه های اخلاقی و عاطفی

می رود می فرماید: «مگر اینکه آنها (حق خود را ببخشند؛ یا (در صورتی که صغیر و سفیه باشند، ولی آنها، یعنی) آنکس که گرهٔ ازدواج به دست اوست، آن را ببخشد»(إِلاَّ أَنْ يَعْفُونَ أَوْ يَعْفُوَ الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ).

در جمله بعد می گوید: «و گذشت کردن شما (و بخشیدن تمام مهر به آنها به پرهیزگاری نزدیک تر است. و گذشت و نیکوکاری را در میان خود فراموش نکنید، که خداوند به آنچه انجام می دهید بیناست» (وَ أَنَّ تعنموا أَقْرَبُ لِلتَّقْوى وَ لا تَنْسَوُا الْفَضْلَ بينكم إِنَّ اللَّهَ بِما تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ).

جمله «و أن تعفوا أقرب للتقوى» وظیفه مردان را در برابر زنان مطلقه بسیان می کند که اگر تمام مهریه را پرداخته اند چیزی پس نگیرند و اگر نپرداخته اند همه آن را بپردازند و از نیمی که حق آنهاست صرف نظر کنند زیرا دختر یا زنی که بعد از عقد یا پیش از عروسی از شوهر خود جدا می شود از نظر اجتماعی و روانی با مشکلاتی مواجه است و بی شک، گذشت شوهر و پرداخت تمام مهر تا حدی مرهم بر این جراحات می گذارد.

لحن مجموعه آیه بر اصل اساسی «معروف» و «احسان» در این مسائل تأکید می کند که حتی طلاق و جدایی، آمیخته با نزاع و تحریک روح انتقام جویی نباشد؛ بلکه بر اساس بزرگواری و گذشت، قرار گیرد.

آیه 238

* (آیه 238)-شأن نزول: جمعی از منافقان گرمی هوا را بهانه برای ایجاد تفرقه در صفوف مسلمین قرار داده بودند و در نماز جماعت شرکت نمی کردند. به دنبال آنها بعضی از مؤمنین نیز از شرکت در جماعت خودداری کردند. پیامبر اکرم (ص) از این جهت ناراحت بود، حتی آنها را تهدید به مجازات شدید کرد. بدین رو، در حدیثی نقل شده که پیامبر در گرمای نیمروز تابستان، نماز (ظهر) را با جماعت می گزارد و این نماز برای اصحاب و یاران سخت ترین نماز بود، به طوری که پشت سر پیامبر (ص) یک صف یا دو صف بیشتر نبود. در اینجا فرمود: من تصمیم گرفته ام خانه کسانی که در نماز ما شرکت نمی کنند بسوزانم. آیه نازل شد و اهمیت نماز ظهر را (با

جماعت) تأکید کرد.

تفسیر: اهمیت نماز، به خصوص نماز وسطی - از آنجا که نماز مؤثرترین رابطه انسان با خداست، در آیات قرآن تأکید فراوانی روی آن شده؛ از جمله در آیه مورد بحث می فرماید: «در انجام همه نمازها و (به خصوص) نماز وسطی [= نماز ظهرا کوشا باشید» (حافِظُوا عَلَى الصَّلَواتِ والصلوة الْوُسْطَى).

و از روی خضوع و اطاعت، برای خدا به پا خیزید» (وَ قُومُوا لِلَّهِ قانِتِينَ).

مبادا گرما و سرما و گرفتاری های دنیا و پرداختن به مال و همسر و فرزند، شما را از این امر مهم باز دارد.

منظور از «صلوة وسطی» (نماز میانه)، نماز ظهر است.

تأکید روی این نماز به خاطر این بوده که بر اثر گرمی هوای نیمروز تابستان، یا گرفتاری های شدید کسب و کار، نسبت به آن کم تر اهمیت می دادند.

آیه 239

* (آیه 239)-در این آیه تأکید می کند که در سخت ترین شرایط، حتی در صحنه جنگ، نباید نماز فراموش شود. البته در چنین وضعی، بسیاری از شرایط نماز، همچون رو به قبله بودن و انجام رکوع و سجود به طور متعارف، ساقط می شود.

می فرماید: «و اگر به خاطر جنگ، یا خطر دیگری) بترسید، (نماز را در حال پیاده یا سواره انجام دهید» و رکوع و سجود را با ایماء و اشاره به جا آورید (فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجالًا أَوْ رُكْباناً).

بنابراین، محافظت بر نمازها، تنها در حال امنیت نیست، بلکه در همه حال باید نماز را به جا آورد تا پیوند بندگان با آفریدگار جهان همیشه برقرار باشد.

اما هنگامی که امنیت خود را باز یافتید، خدا را یاد کنید [= نماز را به صورت معمولی بخوانید؛ همان گونه که خداوند، چیزهایی را که نمی دانستید به شما تعلیم داد، (فَإِذا أَمِنْتُمْ فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَما عَلَّمَكُمْ مالم تَكُونُوا تَعْلَمُونَ).

روشن است، شکرانه این تعلیم الهی که طرز نماز خواندن در حالت امن و خوف را به انسانها آموخته، همان عمل کردن بر طبق آن است.

آیه 240

* (آیه 240)-قرآن بار دیگر به مسأله ازدواج و طلاق و اموری در این رابطه

بـاز می گردد. نخست می فرمایـد: «و کسانی که از شـما در آسـتانه مرگ قرار می گیرنـد و همسـرانی از خود به جا می گذارنـد، بایـد برای همسران خود وصیت کنند که تا یک سال، آنها را (با پرداختن هزینه زندگی بهره مند سازند؛ به شرط اینکه آنها (از خانه شوهر بیرون نروند» و اقدام به ازدواج مجدد نکنند (وَ الَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنكُمْ وَ يَذَرُونَ أَزْواجاً وَصِيَّةً لِأَزْواجِهِمْ مَتاعاً إِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ إِخْراجٍ).

البته این در صورتی است که آنها از خانه شوهر بیرون نروند «واگر بیرون روند، (حقی در هزینه ندارند؛ ولی) گناهی بر شما نیست نسبت به آنچه درباره خود، به طور شایسته انجام می دهند» (فَإِنْ خَرَجْنَ فَلا جُناحَ عَلَيْكُمْ فِي ما فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ مِنْ مَعْرُوفٍ).

در پایان آیه گویا برای اینکه چنین زنانی از آینـده خود نگران نباشـند، آنها را تستی داده می فرمایـد: خداوند قادر است که راه دیگری بعد از فقدان شوهر پیشـین در برابر آنها بگشاید و اگر مصـیبتی به آنها رسیده حتما حکمتی در آن بوده است. و خداوند، توانا و حکیم است(وَاللّه عَزِيزٌ حَكِيمٌ).

بسـیاری از مفسـران معتقدند که این آیه به وسیله آیه 234 همین سوره که در آن عـدهٔ وفات چهار ماه و ده روز تعیین شـده بود، نسـخ شده است. و مقـدم بودن آن آیه بر این آیه از نظر ترتیب و تنظیم قرآنی، دلیل بر این نیست که قبلا نازل شده است زیرا تنظیم آیات یک سوره، بر طبق تاریـخ نزول نیست، بلکه گـاهی آیاتی که نازل شـده در آغاز سوره قرار گرفته و آیاتی که قبل نازل شـده در اواخر سوره؛ و این به خاطر مناسبت آیات و به دستور پیامبر اسلام (ص) صورت گرفته است.l ان

آیه 241

* (آیه 241)-در این آیه به یکی دیگر از احکام طلاق پرداخته می فرماید: «و برای زنان مطلقه، هدیه مناسبی لازم است که از طرف شوهر، پرداخت گردد). این، حقی است بر مردان پرهیزگار» (وَ لِلْمُطَلَّقاتِ مَتاعٌ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ).

گرچه ظاهر آیه همه زنان مطلقه را شامل می شود ولی به قرینه آیه 236 این حکم در مورد زنانی است که مهری برای آنها به هنگام عقد قرار داده نشده و قبل از

آمیزش جنسی طلاق داده می شوند.

این هدیه، طبق روایاتی که از ائمه معصومین (ع) نقل شده، بعد از پایان عده و جدایی کامل پرداخت می شود، نه در عده طلاق رجعی. به تعبیری دیگر، هدیه خداحافظی است، نه وسیله ای برای بازگشت.

آیه 242

* (آیه 242)-در این آیه که آخرین آیه مربوط به طلاق است، می فرماید: «این چنین، خداوند آیات خود را برای شما شرح می دهد؛ شاید اندیشه کنید» (كَذلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ ءاياته لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ).

بدیهی است که منظور از اندیشه کردن و تعقل، آن است که مبدأ حرکت به سوی عمل باشد زیرا اندیشه تنها درباره احکام نتیجه ای نخواهد داشت.

آیه 243

* (آیه 243)-شأن نزول: در یکی از شهرهای شام بیماری طاعون راه یافت و مردم یکی پس از دیگری از دنیا می رفتند. در این میان عده بسیاری به این امید که شاید از چنگال مرگ رهایی یابند، آن محیط و دیار را ترک گفتند. از آنجا که پس از فرار از محیط خود و رهایی از مرگ، در خود احساس قدرت و استقلالی نموده و با نادیده گرفتن اراده الهی و چشم دوختن به عوامل طبیعی دچار غرور شدند، پروردگار آنها را نیز در همان بیابان به همان بیماری نابود ساخت.

از بعضی روایات استفاده می شود که آمدن بیماری مزبور در این سرزمین به عنوان مجازات بود زیرا رهبرشان از آنان خواست که خود را برای مبارزه آماده کنند و از شهر خارج گردند، آنها به بهانه اینکه در محیط جنگ مرض طاعون است از رفتن به جنگ خودداری کردند. پروردگار آنها را به همان چیزی که از آن بیم داشتند و بهانه فرار قرار داده بودند مبتلا ساخت و بیماری طاعون در آنها شایع شد، خانه های خود را خالی کرده و برای نجات از طاعون فرار کردند و در بیابان همگی از بین رفتند. مدتها از این جریان گذشت و حزقیل که یکی از پیامبران بنی اسرائیل بود، از خدا خواست که آنها را زنده کند. خداوند دعای او را اجابت نمود و آنها به زندگی بازگشتند.

تفسیر: این آیه به سرگذشت عجیب یکی از اقوام پیشین اشاره می کند

می فرمایـد: «آیا ندیـدی جمعیتی را که از ترس مرگ، از خانه های خود فرار کردند و آنان هزارها نفر بودند؟!» که به بهانه بیماری طاعون، از شرکت در میدان جهاد خودداری نمودند (أَلَمَ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفُ حَذَرَ الْمَوْتِ).

سپس به عاقبت آنها اشاره کرده می فرمایـد: «خداونـد به آنها گفت: بمیرید!» و به همان بیماری، که آن را بهانه قرار داده بودند، مردند (فَقالَ لَهُمُ اللَّهُ مُوتُوا).

سپس خدا آنها را زنده کرده و ماجرای زندگی آنها را درس عبرتی برای آیندگان قرار داد (ثُمَّ أَحْيَا هُمْ).

منظور از «موتوا» (بمیریـد)، یـک امر لفظی نیست بلکه امر تکوینی خداونـد است که بر سراسـر جهـان هسـتی حکومت می کنـد. یعنی خداوند عوامل مرگ آنها را فراهم ساخت و به سرعت همگی از میان رفتند.

این امر هماننـد امری است که در آیه 82 سوره یس آمـده آنجا که می فرمایـد: فرمان او چنین است که هرگاه چیزی را اراده کند، تنها به او می گوید: موجود باش؟ آن نیز بی درنگ موجود می شود.»

جمله ثم أحیاهم» اشاره به زنده شدن آن جمعیت است که به دعای حزقیل» پیامبر صورت گرفت. از آنجا که بازگشت آنان به حیات، یکی از نعمتهای روشن الهی بود، هم از نظر خودشان و هم از نظر عبرت مردم، در پایان آیه می فرماید: «خداوند نسـبت به بندگان خود احسان می کند؛ ولی بیش تر مردم، شکر او را به جا نمی آورند، (إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَ لكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لا يَشْكُرُونَ).

نه تنها این گروه، بلکه همه انسانها مشمول الطاف و عنایات و نعمتهای اویند.

دانشـمند معروف شـیعه مرحوم صـدوق (ره) به این آیه برای امکان مسأله «رجعت» اسـتدلال کرده و می گوید: یکی از عقاید ما، اعتقاد به رجعت است، که

.1

حزقیل » طبق بعضی از روایات، سومین پیشوای بنی اسرائیل بعد از موسی بود.

گروهی از انسانهای پیشین بار دیگر در همین دنیا به زندگی باز می گردند.

و نیز می تواند این آیه سندی برای مسأله معاد و احیای مردگان در قیامت باشد.

آیه 244

* (آیه 244)-از اینجا آیات جهاد شروع می شود و به دنبال آن داستانی در همین زمینه از اقوام پیشین می آید و با توجه به سرگذشتی که در آیه قبل نقل شد، رابطه بین این آیات و آیات قبل روشن می گردد.

می فرماید: «و در راه خدا، پیکار کنید؛ و بدانید خداوند، شنوا و داناست سخنان شما را می شنود و از انگیزه های درونی و نیات شما در امر جهاد آگاه است(وَ قاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ).

آیه 245

* (آیه 245)-شأن نزول: نقل کرده اند: روزی پیامبر اکرم (ص) فرمود: هر کس صدقه ای بدهد، دو برابر آن در بهشت خواهد داشت. ابوالدحداح انصاری عرض کرد: ای رسول خدا، من دو باغ دارم، اگر یکی از آنها را به عنوان صدقه بدهم، دو برابر آن در بهشت خواهم داشت؟ حضرت فرمود: آری. سپس او باغی را که بهتر بود، به عنوان صدقه به پیامبر (ص) داد. آیه نازل شد و صدقه او را برایش دو هزار هزار برابر نمود. و این است معنی «أضعافا کثیرة».

تفسیر: در این آیه می فرماید: «کیست که به خدا قرض الحسنه ای دهد، (و از اموالی که خدا به او بخشیده، انفاق کند، تا آن را برای او، چندین برابر کند؟» (مِنْ ذالذی یقرض اللَّهَ قَرْضاً حَسَناً فَیُضاعِفَهُ لَهُ أَ ضَعْفاً کَثِیرَةً).

در پایان آیه می فرماید: «و خداوند است که روزی بندگان را محدود یا گسترده سازد؛ (و انفاق، هرگز باعث کمبود روزی آنها نمی شود). و به سوی او بازگردانده می شوید، و پاداش خود را خواهید گرفت (وَ اللَّهُ یَقْبِضُ وَ یَبْصُطُ وَ إِلَیْهِ تُرْجَعُونَ).

اشاره به اینکه تصور نکنید انفاق و بخشش، اموال شما را کم می کند زیرا گسترش یا محدودیت روزی شما به دست خداست.

چرا تعبیر به قرض - در چندین آیه از قرآن مجید در مورد انفاق در راه خدا،

تعبیر به قرض و وام دادن به پروردگار آمـده است. و این از یک سو، نهایت لطف خداونـد نسـبت به بنـدگان و از سوی دیگر، کمال اهمیت مسأله انفاق را می رسانـد. امیرمؤمنان علی (ع) در نهـج البلاغه می فرماید: «خداوند از شـما درخواست قرض کرده در حالی که گنجهای آسـمان و زمین از آن اوست و بی نیاز و سـتوده. آری، اینها نه از جهت نیاز اوست، بلکه می خواهـد شـما را بیازماید که کدام یک نیکوکار ترید.

آیه 246

* (آیه 246)–فراز عبرت انگیزی از تاریخ بنی اسـرائیل – قوم یهود که در زیر سـلطه فرعونیان ضـعیف و ناتوان شده بودند، بر اثر رهبر بهای خردمندانه موسی (ع) از آن وضع اسف انگیز نجات یافته و به قدرت و عظمت رسیدند. خداوند به برکت این پیامبر، نعمتهای فراوانی به آنها بخشیده که از جمله صندوق عهد(1).بود.

ولی همین پیروزیها، و نعمتها کم کم باعث غرور آنها شد و تن به قانون شکنی دادند. سرانجام به دست فلسطینیان شکست خورده و قدرت و نفوذ خویش را همراه صندوق عهد از دست دادند. به دنبال آن، دچار پراکندگی و اختلاف شدند تا جایی که دشمنان ، گروه زیادی از آنها را از سرزمین خود بیرون راندند، حتی فرزندان آنها را به اسارت گرفتند. این وضع سالها ادامه داشت تا آنکه خداوند پیامبری به نام اشموئیل را برای نجات و ارشاد آنها برانگیخت. آنها گرد او اجتماع کردند و از او خواستند رهبر و امیری برای آنها انتخاب کند تا همگی زیر فرمان او با دشمن نبرد کنند تا عت از دست رفته را باز یابند.

---

1 – 1 .صـندوق عهد و یا با تابوت به همان صندوقی بود که مادر موسی او را در آن نهاد و به دریا افکند و هنگامی که به وسیله عمال فرعون از دریا گرفته شـد و موسـی را از آن بیرون آوردنـد، همچنان در دسـتگاه فرعون نگاه داری می شد و سـپس به دست بنی اسـرائیل افتاد. بنی اسـرائیل این صـندوق خاطره انگیز را محترم می شـمردند و به آن تبرک می جستند. موسی در واپسین روزهای عمر خود الواح مقدس را که احکام خدا بر آن نوشـته شده بود، به ضمیمه زره خود و یادگارهای دیگری در آن نهاد و به وصی خویش بوشع بن نون سپرد. به این ترتیب، اهمیت این صـندوق در نظر بنی اسـرائیل بیشتر شد. به همین خاطر، در جنگها آن را با خود می بردند و اثر روانی و معنوی خاصی در آنها می گذارد، ولی تدریج مبانی دین آنها ضـعیف شد و دشمنان بر آنها چیره شدند و آن صندوق را از آنها گرفتند. اما اشموئیل به آنها وعده داد که صندوق عهد، به عنوان یک نشانه بر صدق گفتار او، به آنها باز خواهد گشت.

اشموئیل به درگاه خداوند روی آورده و خواسته قوم را به پیشگاه وی عرضه داشت. به او وحی شد که طالوت را به پادشاهی ایشان برگزیدم.

در این آیه روی سخن را به پیامبر اکرم (ص) کرده می فرماید: «آیا مشاهده نکردی جمعی از بنی اسرائیل را بعد از موسی، که به پیامبر خود گفتند: زمامدار (و فرماندهی برای ما انتخاب کن، تا (زیر فرمان او) در راه خدا پیکار کنیم» (أَلَمَ تَرَ إِلَى الْمَلَإِ مِنْ بَنِي إِسْرائِيلَ مِنْ بَعْدِ مُوسى إِذْ قالُوا لنبى لَهُمُ ابْعَثْ لَنا ملكا تُقاتِلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ).

واژه «م» در لغت به معنی اشیا یا اشخاصی است که چشم را پر می کند و شگفتی بیننده را بر می انگیزد. به همین جهت، به جمعیت زیاد که دارای یک رأی و عقیده باشند ملا گفته می شود. همچنین به اشراف و بزرگان هر قوم و ملتی ملا می گویند.

قابل توجه اینکه آنها نام این مبارزه را «في سبيل الله» (در راه خدا گذاردند. از این تعبیر روشن می شود که آنچه به آزادی و نجات انسانها از اسارت و رفع ظلم کمک کند، في سبيل الله محسوب می شود.

به هر حال، پیامبرشان که از وضع آنان نگران بود و آنها را ثابت قدم در عهد و پیمان نمی دید، گفت: شاید اگر دستور پیکار به شما داده شود، (سرپیچی کنید، و در راه خدا، جهاد و پیکار نکنید!» (قالَ هَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتالُ أَلاَّ تُقاتِلُوا).

گفتند: چگونه ممکن است در راه خدا پیکار نکنیم، در حالی که از خانه ها و فرزندانمان رانده شده ایم، (و شهرهای ما به وسیله دشمن اشغال، و فرزندان ما اسیر شده اند)؟!» (قالُوا وَ ما لَنا أَلاَّ نُقاتِلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَقَدْ أُخْرِجْنا مِنْ دِيارِنا وَ أَبْنائِنا).

ولی هیچ یک از اینها نتوانست جلو پیمان شکنی آنها را بگیرد. از این رو در ادامه آیه می خوانیم: «اما هنگامی که دستور پیکار به آنها داده شد، جز عده کمی از آنان، همه سرپیچی کردند. و خداوند از ستمکاران، آگاه است و به آنها کیفر می دهد (فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتالُ تَوَلَّوْا إِلاَّ قَلِيلاً مِنْهُمْ وَ اللَّهُ عَلَيْهِ بِالظَّالِمِينَ).

سی عده وفاداران را 313 نفر نوشته اند، همانند سربازان وفادار اسلام در جنگ بدر.

آیه 247

* (آیه 247)-در هر صورت، پیامبرشان طبق وظیفه ای که داشت، به درخواست آنها پاسخ داد و طالوت را، به فرمان خدا، برای زمامداری آنان برگزید. و به آنها گفت: خداوند طالوت را برای زمامداری شما مبعوث (و انتخاب)کرده است» (وَ قالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طالُوتَ مَلِكاً).

از تعبیر «ملا» چنین بر می آید که طالوت، تنها فرمانده لشکر نبود، بلکه زمامدار کشور هم بود. از اینجا مخالفت شروع شد. گروهی «گفتند: چگونه او بر ما حکومت کند با اینکه ما از او شایسته تریم، و او ثروت زیادی ندارد؟!» (قالُوا أَنَّى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنا وَ نَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ وَ لَمْ يُؤْتَ سَعَةً مِنَ الْمَالِ).

این نخستین اعتراض و پیمان شکنی که بنی اسرائیل در برابر آن پیامبر کردند؛ و با اینکه او تصریح کرده بود انتخاب طالوت از طرف خداست، آنها در واقع به انتخاب خداوند اعتراض کردند.

قرآن پاسخ آن پیامبر به بنی اسرائیل را چنین بازگو می کنند «گفت: خدا او را بر شما برگزیده، و او را در علم و (قدرت) جسم، وسعت بخشیده است» (قَالَ إِنَّ اللَّهَ اصطفيه وَ زادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَ الْجِسْمِ).

یعنی این گزینش خداوند حکیم است، شما سخت در اشتباهید و شرایط اساسی رهبری را فراموش کرده اید. تب عالی و ثروت، هیچ امتیازی برای رهبری نیست چون هر دو امر اعتباری و بیرون ذاتی است، ولی علم و دانش و نیروی جسمانی دو امتیاز واقعی و درون ذاتی است که تأثیر عمیقی در مسأله رهبری دارد.

سپس می افزاید: «خداوند، ملکش را به هر کس بخواهد، می بخشد؛ و احسان خداوند، وسیع است؛ و (از لیاقت افراد برای منصبها) آگاه است» (وَ اللَّهُ يوتى مُلْكَهُ مَنْ يَشاءُ وَ اللَّهُ واسِعٌ عَلِيمٌ).

این جمله ممکن است اشاره به شرط سومی برای رهبری باشد و آن فراهم

شدن شرایط و وسایل لازم از سوی خداست.

آیه 248

* (آیه 248)-این آیه نشان می دهد که گویا بنی اسـرائیل هنوز به مأموریت طالوت از سوی خداوند، حتی با تصـریح پیامبرشان اشـموئیل، اطمینان پیـدا نکرده بودنـد و از او خواهان نشانه و دلیل شدند. «و پیامبرشان به آنها گفت: نشانه حکومت او، این است که صـندوق عهد به سوی شـما خواهد آمد. (همان صـندوقی که در آن، آرامشی از پروردگار شما، و یادگارهای خاندان موسی وهارون قرار دارد؛ در حالی که فرشتگان، آن را حمل می کنند. در این موضوع، نشانه ای (روشن) برای شماست؛ اگر ایمان داشته باشید» (وَ قالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ ءاية ملكه أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ فِيهِ سكينة مِنْ رَبِّكُمْ وَ بَقِيَّةٌ مِمَّا تَرَكَ ءال مُوسَى وَ ءال هرون تَحْمِلُهُ الْمَلائِكَةُ إِنَّ فِي ذلِكَ لأية لكم إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ).

آیه 249

* (آیه 249)-سـرانجام به رهبری و فرماندهی طالوت تن در دادند و او لشکرهای فراوانی را بسیج کرد و به راه افتاد. در اینجا بنی اسرائیل در برابر آزمون عجیبی قرار گرفتند. قرآن می فرماید: «و هنگامی که طالوت (به فرماندهی لشکر بنی اسرائیل منصوب شد، و سپاهیان را با خود بیرون برد، به آنها گفت: خداوند، شـما را به وسـیله یک نهر آب، آزمایش می کند؛ آنها که به هنگام تشنگی، از آن بنوشند، از من نیستند؛ و آنها که جز یک پیمانه با دست خود، بیش تر از آن نخورند، از من هسـتند» (فَلَمَّا فَصَلَ طالُوتُ بِالْجُنُودِ قالَ إِنَّ اللَّهَ مبتليكم بِنَهَرٍ فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فليس منى وَ مَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ منى إِلاَّ مَنِ اغْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهِ).

در اینجـا لشـکریان طـالوت در برابر آزمون بزرگی قرار گرفتنـد و آن مسـأله مقاومت در برابر تشـنگی بود. چنین آزمونی برای این لشـکر به خصوص با سابقه بدی که بنی اسـرائیل در بعضـی جنگها داشـتند، ضرورت داشت چرا که پیروزی هر جمعیتی بستگی به مقدار انضباط و قدرت ایمان و استقامت در مقابل دشمن و

ا فضل ، در اصل به معنی بر بـدن و قطع کردن است و در اینجا به معنی جـداسازی می باشـد، (جداشدن از شـهر و دیار). «جنود » جمع «جند ، در اصل به معنی زمینی است که دارای سـنگهای بزرگ و روی هم انباشته باشد، سپس به هر چیز متراکم و چشمگیر اطلاق شده و معمولا به انبوه لشکر جند می گویند.

اطاعت از دستور رهبر و فرمانده دارد.

ولی بیشتر آنها از بوته این امتحان سالم بیرون نیامدند چنانکه قرآن می گوید: « پس، جز عده کمی، همگی از آن آب نوشیدند» (فَشَرِبُوا مِنْهُ إِلاَّ قَلِيلاً مِنْهُمْ).

به این ترتیب، دومین تصفیه در ارتش طالوت انجام یافت زیرا تصفیه اول همان بود که به هنگام بسیج عمومی گفته بود: کسانی که تجارت یا بنای نیمه کاره و امثال آن دارند، همراه من نیایند.

سپس هنگامی که او، و افرادی که با او ایمان آورده بودند، (و از بوته آزمایش، سالم به در آمدند، از آن نهر گذشتند، (از کمی نفرات خود، ناراحت شدند؛ و عده ای) گفتند: امروز، ما توانایی مقابله با جالوت و سپاهیان او را نداریم»(فَلَمَّا جاوَزَهُ هُوَ والذين ءامنوا مَعَهُ قالُوا لَنا طاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجالُوتَ وَ جُنُودِهِ).

در ادامه می فرماید: «اما آنها که می دانستند خدا را ملاقات خواهند کرد (و به روز رستاخیز، ایمان داشتند و گفتند: چه بسیار گروه های کوچکی که به فرمان خدا، بر گروه های عظیمی پیروز شدند. و خداوند با صابران (واستقامت کنندگان است » (قالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلاقُوا اللَّهِ كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ وَ اللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ) .(1).

لا يظنون» به معني لا يعلمون» است. یعنی کسانی که به رستاخیز یقین داشتند.

آیه 250

* (آیه 250)-در این آیه مسأله رویارویی دو لشکر را مطرح می کند می فرماید: و هنگامی که در برابر جالوت و سپاهیان او قرار گرفتند گفتند: پروردگارا، پیمانه شکیبایی و استقامت را بر ما بریز و قدمهای ما را ثابت بدار؛ و ما را بر جمعیت کافران، پیروز بگردان» (وَ لَمَّا بَرَزُوا لِجالُوتَ وَ جُنُودِهِ قالُوا رَبَّنا أَفْرِغْ عَلَيْنا صَبْراً وَ ثَبِّتْ أَقْدامَنا وَ انْصُرْنا عَلَى الْقَوْمِ الْكافِرِينَ).

برزوا» از ماده « بروز» به معنی ظهور است و از آنجا که وقتی انسان در میدان

1- 1 .فئه » از ماده قین» در اصل به معنی بازگشت است و از آنجا که جمعیتی که پشتیبان یکریگرند هر یک به کمک دیگری باز می گردد، به آنها «فتنه» (بر وزن هبه) اطلاق شده است.

جنگ، آماده و ظاهر می شود، ظهور و بروز دارد، به این کار مبارزه یا براز می گویند.

در حقیقت، طالوت و سپاه او سه چیز طلب کردند: نخست، صبر و استقامت؛ دومین تقاضای آنها از خدا این بود که، گامهای ما را استوار بدار تا از جا کنده نشود و فرار نکنیم. در واقع، دعای اول جنبه باطنی و درونی داشت و این دعا جنبه ظاهری و برونی دارد و مسلما ثبات قدم از نتایج روح استقامت و صبر است. سومین تقاضای آنها این بود که ما را بر این قوم کا فر یاری فرما و پیروزکن ؛ که نتیجه نهایی صبر و استقامت و ثبات قدم است.

آیه 251

* (آیه 251)-به یقین ، خداوند چنین بندگانی را تنها نخواهد گذاشت هر چند تعداد آنها کم و نفرات دشمن زیاد باشد. از این رو آیه می فرماید: «سپس به فرمان خدا، آنها سپاه دشمن را به هزیمت واداشتند »(فَهَزَمُوهُمْ باذن اللَّهُ)

و داوود (نوجوان نیرومند و شجاعی که در لشکر طالوت بود)، جالوت را کشت» (وَ قُتِلَ داوُودُ جَالُوتَ).

این جوان با فلاخنی که در دست داشت، یکی - دو سنگ آن چنان ماهرانه پرتاب کرد که درست بر پیشانی و سر جالوت کوبیده شد و در آن فرو نشست، فریادی کشید و فرو افتاد. ترس و وحشت تمام سپاه او را فرا گرفت و به سرعت فرار کردند. گویا خداوند می خواست قدرت خویش را در اینجا نشان دهد که چگونه پادشاهی با آن عظمت و لشکری انبوه به وسیله نوجوان تازه به میدان آمده ای، آن هم با یک سلاح ظاهرا بی ارزش، از پای در می آید. و سپس می افزاید: «و خداوند، حکومت و دانش را به او بخشید؛ و از آنچه می خواست به او تعلیم داد، (وَ ءاتیه اللَّهُ الْمُلْكَ وَ الْحِكْمَةَ وَ عَلَّمَهُ مَا يَشَاءُ).

گرچه در این آیه تصریح نشده که این داوود همان پیامبر بزرگ بنی اسرائیل، پدر سلیمان است، ولی جمله فوق نشان می دهد که او به مقام نبوت رسید.

در پایان آیه به یک قانون کلی اشاره کرده می گوید: «و اگر خداوند، بعضی از مردم را به وسیله بعضی دیگر دفع نمی کرد، زمین را فساد فرا می گرفت، ولی خداوند نسبت به جهانیان، لطف و احسان دارد» (وَ لَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ

لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ وَ لكن اللّهِ ذوفضل عَلَى الْعالَمِينَ).

شبیه این معنی در آیه 40 سوره حج نیز آمده است. می فرماید: «و اگر خداوند بعضـی از مردم را به وسـیله بعضی دیگر دفع نکند، دیرها و صومعه ها، و معابد یهود و نصاری، و مساجدی که نام خدا در آن برده می شود، ویران می گردد.»

و این آیـات، بشـارت است برای مؤمنـان که در مواقعی که در فشـار شدیـد از سوی طاغوتهـا و جباران قرار می گیرنـد در انتظار نصـرت و پیروزی الهی باشند. ان

آیه 252

* (آیه 252)-این آیه به داسـتانهای متعددی که در آیات گذشته درباره بنی اسرائیل آمد، اشاره می کند می گوید: «اینها، آیات خداست که به حق، بر تو می خوانیم؛ و تو، از رسولان (ما) هستی» (تِلْكَ ءایات اللَّهِ نَتْلُوها عَلَيْكَ بِالْحَقِّ وَ إِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ).

این داسـتانها هرکـدام نشانه ای از قـدرت و عظمت پروردگار است . و پاک از هرگونه خرافه و افسانه و اساطیر که از سوی خداونـد بر پیامبر (ص) نازل گردیده است. و این خود یکی از نشانه های صدق گفتار و نبوت اوست.

آغاز جزء سوم قرآن مجید

آیه 253

* (آیه 253)-نقش پیـامبران در زنـدگی انسانها به این آیه به درجات انبیا و مراتب آنها و گوشه ای از رسالت آنها در جامعه انسانی اشاره می کند. نخست می فرماید: «بعضی از آن رسولان را بر بعضی دیگر برتری دادیم» (تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنا بَعْضَهُمْ عَلى بَعْضٍ).

جمله « فَضَّلْنـا بَعْضِ هِمْ عَلَى بَعْضٍ » نشـان می دهـد که همه پیامبران الهی با این که از نظر نبوت و رسالت هماننـد بودنـد، از جهت مقام یکسان نبودند.

سپس به ویژگی بعضی از آنان پرداخته می فرماید: «برخی از آنها، خدا با او سخن می گفت» (مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللَّهُ).

و منظور از آن، موسـی (ع) است که به «کلیم الله» معروف شده است. سپس می افزاید: «و بعضی را درجاتی برتر داد» (وَ رُفِعَ بَعْضَهُمْ دُرَّجاتٍ). که نمونه کامل آن پیامبر اسـلام است که آیینش کامل ترین و آخرین آیینها بود. و یا منظور بعضـی از پیامبران پیشـین ماننـد ابراهیم (ع) و امثال اوست.

سپس درباره امتیاز حضـرت مسـیح (ع) می فرماید: «و به عیسی بن مریم، نشانه های روشن دادیم؛ و او را با روح القدس تأیید نمودیم» (وَ ءَاتَيْنَا عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ البينات وَ أيدناه بِرُوحِ الْقُدُسِ).

نشانه های روشن اشاره به معجزاتی مانند شفای بیماران غیر قابل علاج و احیای مردگان و معارف عالی دینی است.

و منظور از «روح القدس»، پیک وحی خداوند (جبرئیل)، یا نیروی مرموز معنوی خاصی است که در اولیاء الله با تفاوتهایی وجود دارد.

در ادامه آیه به وضع امتها و اختلافات آنها بعـد از انبیا اشاره کرده می فرمایـد: و اگر خدا می خواست، کسانی که بعد از آنها بودند، پس از آن همه نشـانه هـای روشن که برای آنهـا آمـد، جنـگ و ستیز نمی کردنـد » (وَ لَوْ شـاءَ اللَّهُ مَا اقْتَتَلَ الَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ مِنْ بَعْدِ ما جَاءَ تْهُمُ الْبَيِّنَاتِ).

یعنی اگر خـدا می خواست، قـدرت داشت که آنهـا را به اجبـار از جنگ و ستیز باز دارد، اما سـتت الهی بر این بوده و هست که مردم را در پیمودن راه سعادت، آزاد گذارد.

ولی این امتها بودند که (از آزادی سوءاستفاده کردند و با هم اختلاف کردند» (وَ لَكِنَّ اخْتَلَفُوا).

در حقیقت، اختلافی میان پیروان مذاهب نبوده بلکه میان پیروان و مخالفان

مذهب صورت گرفته است که «بعضی ایمان آوردند و بعضی کافر شدند و جنگ و خونریزی بروز کرد (فَمِنْهُمْ مَنْ ءامن وَ مِنْهُمْ مَنْ کَفَرَ).

بار دیگر تأکید می کند که این کار برای خدا آسان بود که به حکم اجبار جلو اختلافات را بگیرد زیرا «اگر خدا می خواست، با هم پیکار نمی کردند؛ ولی خداوند، آنچه را می خواهد، (از روی حکمت) انجام می دهد و هیچ کس را به قبول چیزی مجبور نمی کنند (وَ لَوْ شاءَ اللَّهُ مَا اقْتَتَلُوا وَ لکِنَّ اللَّهَ یَفْعَلُ ما یُرِیدُ).

بدون شک، گروهی از این آزادی نتیجه منفی می گیرند ولی در مجموع وجود آزادی از مهم ترین ارکان تکامل انسان است زیرا تکامل اجباری تکامل محسوب نمی شود.

آیه 254

* (آیه 254)-انفاق یکی از مهم ترین اسباب نجات در قیامت - در این آیه روی سخن را به مسلمانان کرده و به یکی از وظایفی که سبب وحدت جامعه و تقویت حکومت و بنیه دفاعی و جهاد می شود اشاره می کند. می فرماید: «ای کسانی که ایمان آورده اید، از آنچه به شما روزی داده ایم، انفاق کنید» (یا أَیُّهَا الَّذِینَ ءامنوا أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْناکُمْ).

از تهدیدی که در ذیل آیه آمده استفاده می شود منظور انفاق واجب یعنی زکات است.

سپس می افزاید: امروز که توانایی دارید انفاق کنید؛ « پیش از آنکه روزی فرا رسد که در آن، نه خرید و فروش است تا بتوانید سعادت و نجات از کیفر را برای خود خریداری کنید)، و نه دوستی و رفاقتهای مادی سودی دارد)، و نه شفاعت زیرا شما شایسته شفاعت نخواهید بود (مِنْ قَبْلُ انَّ یاتی یوم لابیع فیه وَ لا خُلَّةٌ وَ لا شَفاعَةٌ).(1).

در پایان آیه می فرماید: «و کافران، خود ستمگرند» (وَ الْکافِرُونَ هُمْ

---

1 - 1 . اخته» از ماده «خل»، به معنی فاصله میان دو چیز است و از آنجا که دوستی و محبت در لابه لای وجود انسان و روح او حلول می کند و فاصله ها را پر می نماید، این واژه به معنی دوستی عمیق آمده است.

الظّالِمُونَ).

یعنی آنها که انفاق و زکات را ترک می کنند، هم به خودشان ستم می کنند و هم به دیگران.

کفر در اینجا به معنی سر پیچی و گناه و تخلف از دستور خداست.

آیه 255

* (آیه 255)-آیة الکرسی یکی از مهم ترین آیات قرآن - در اهمیت و فضیلت این آیه از پیامبر اسلام (ص) روایت شده است که از آبی بن کعب سؤال کرد و فرمود:

کدام آیه برترین آیه کتاب الله است؟» عرض کرد: الله لاإله إلا هو الحي القيوم. پیامبر (ص) دست بر سینه او زد و فرمود: «دانش بر تو گوارا باد، سوگند به کسی که جان محمد در دست اوست، این آیه دارای دو زبان و دو لب است که در پایهٔ عرش الهی تسبیح و تقدیس خدا می گویند.)

در حدیث دیگری از امام باقر(ع) آمده است: «هر کس آیة الکرسی را یک بار بخواند، خداوند هزار امر ناخوشایند از امور ناخوشایند دنیا و هزار امر ناخوشایند از آخرت را از او برطرف می کند که آسان ترین ناخوشایند دنیا، فقر و آسان ترین ناخوشایند آخرت، عذاب قبر است.»

تفسیر: نخست از ذات اقدس الهی و مسأله توحید و اسماء حسنی و صفات او آغاز می کند می فرماید: « هیچ معبودی نیست جز خداوند یگانه زنده ، که قائم به ذات خویش است، و موجودات دیگر، قائم به او هستند» (اللَّهُ لا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الحیالقوم).

الله» نام مخصوص خداوند و به معنی ذاتی است که جامع صفات کمال و جلال و جمال است.

حی» از ماده «حیات» به معنی زندگی است و این واژه مانند هر صفت مشبهه دیگر دلالت بر دوام دارد. بدیهی است که حیات در خداوند، حیات حقیقی است چراکه حیاتش عین ذات و مجموعه علم و قدرت اوست، نه همچون موجودات زنده در عالم خلقت که حیات آنها عارضی است. از این رو پس از مدتی می میرند. اما در خداوند چنین نیست چنانکه در آیه 58 سوره فرقان می خوانیم:

توکل کن بر آن زنده ای که هرگز نمی میرد.»

قیوم» صیغة مبالغه از ماده «قیوم» است. به همین دلیل، به وجودی گفته می شود که قیام او به ذات اوست و قیام همه موجودات به او می باشد. اضافه بر این، قائم به تدبیر امور مخلوقات نیز می باشد.

قیوم ریشه و اساس صفات فعل الهی است. منظور از صفات فعل، صفاتی است که رابطه خدا را با موجودات جهان بیان می کند.

در حقیقت، «حی» تمام صفات الهی؛ علم و قدرت و سمیع و بصیر بودن و مانند آن را شامل می شود و قیوم نیاز موجودات را به او بازگو می کند. از این رو گفته اند این دو با هم اسم اعظم الهی است.

سپس در ادامه آیه می افزاید: «هیچگاه خواب سبک و سنگینی او را فرا نمی گیرد»، و لحظه ای از تدبیر جهان هستی، غافل نمی ماند (لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَ لَا نَوْمٌ)

بیئة» خوابی است که به چشم عارض می شود اما وقتی عمیق تر شد و به قلب عارض شد «توم» گفته می شود. این جمله اشاره به این حقیقت است که فیض و لطف تدبیر خداوند دائمی است و لحظه ای قطع نمی گردد.

سپس به مالکیت مطلقه خداوند اشاره کرده می فرماید: «آنچه در آسمانها و زمین است، از آن اوست» (لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَ مَا فِي الْأَرْضِ).

واین پنجمین وصف از اوصاف الهی است که در این آیه آمده زیرا قبل از آن اشاره به توحید و حی و قیوم بودن و عدم غلبه خواب بر ذات پاک او شده است.

ناگفته پیداست توجه به این صفت که همه چیز از آن خداست، اثر تربیتی مهمی در انسانها دارد زیرا هنگامی که بدانند آنچه دارند از خودشان نیست و چند روزی به عنوان عاریت یا امانت به دست آنها سپرده شده، این عقیده به طور مستم انسان را از تجاوز به حقوق دیگران و استثمار و استعمار و احتکار و حرص و بخل و طمع باز می دارد.

در ششمین توصیف می فرماید: «کیست که در نزد او، جز به فرمان او شفاعت کند؟!» (مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلّا بِإِذْنِهِ).

در واقع با یک استفهام انکاری می گوید هیچ کس بدون فرمان خدا نمی تواند در پیشگاه او شفاعت کند.

و این تأکیدی است بر قیومیت خداوند و مالکیت مطلقه او نسبت به تمامی موجودات عالم. یعنی شفاعت شفاعت کنندگان، برای آنها که شایسته شفاعتند، چون به فرمان خداست، دلیل دیگری بر قیومیت و مالکیت او محسوب می شود.

بحث درباره «شفاعت» در ذیل آیه 48 سوره بقره گذشت.

در هفتمین توصیف می فرماید: « آنچه را در پیش روی آنها [= بندگان و پشت سرشان است می داند و گذشته و آینده، در پیشگاه علم او، یکسان است (يَعْلَمُ ما بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَ ما خَلْفَهُمْ).

به این ترتیب، پهنه زمان و مکان، همه در پیشگاه علم او روشن است. پس هر کار ـ حتی شفاعت ـ باید به اذن او باشد.

در هشتمین توصیف می فرماید: «و کسی از علم او آگاه نمی گردد؛ جز به مقداری که او بخواهد» (وَ لَا يُحِيطُونَ بشئ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِما شاءَ).

اوست که به همه چیز آگاه است و علم و دانش محدود دیگران، پرتوی از علم بی پایان و نامحدود اوست.

از جمله فوق دو نکته استفاده می شود: نخست اینکه هیچ کس از خود علمی ندارد و تمام علوم و دانشهای بشری از ناحیه خداست.

دیگر اینکه خداوند ممکن است بعضی از علوم پنهان و اسرار غیب را در اختیار کسانی که می خواهد قرار دهد.

در نهمین و دهمین توصیف می فرماید: «تخت (حکومت) او، آسمانها و زمین را در بر گرفته؛ و نگاه داری آن دو [= آسمان و زمین، او را خسته نمی کند (وَسِّعَ كرسيه السَّمَوَاتُ وَ الْأَرْضُ وَ لا يَؤُدُهُ حِفْظُهُما).

به این ترتیب، حکومت و قدرت پروردگار، همه آسمانها و زمین را فرا گرفته و

کرسی علم و دانش او به این عوالم احاطه دارد و چیزی از قلمرو حکومت و نفوذ علم او بیرون نیست.

حتی از پاره ای از روایات استفاده می شود که کرسی به مراتب از آسمانها و زمین وسیع تر است چنانکه از امام صادق (ع) روایت شده است: « آسمانها و زمین در برابر کرسی همچون حلقه انگشتری است در وسط بیابان و کرسی در برابر عرش همچون حلقه ای است در وسط بیابان.

البته هنوز علم و دانش بشر نتوانسته است از این معنی پرده بردارد.

و در یازدهمین و دوازدهمین توصیف می گوید: «بلندي مقام و عظمت مخصوص اوست» (وَ هُوَ الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ).

و خداوندی که عظیم و بزرگ است و بی نهایت، هیچ کاری برای او مشکل نیست و هیچگاه از اداره و تدبیر جهان هستی خسته و ناتوان و غافل و بی خبر نمی گردد و علم او به همه چیز احاطه دارد.

قابل توجه اینکه «آیة الکرسی»، برخلاف آنچه مشهور و معروف است، همین یک آیه بیش تر نیست.

آیه 256

* (آیه 256)-شأن نزول: مردی از اهل مدینه به نام ابو حصین دو پسر داشت.

را به عقیده و آیین مسیح دعوت کردند. آنها نیز سخت تحت تأثیر قرار گرفتند.

ابو حصین از این جریان سخت ناراحت شد. به پیامبر (ص) اطلاع داد و از حضرت خواست که آنان را به مذهب خود برگرداند. همچنین سؤال کرد آیا می تواند آنان را با اجبار به مذهب خویش بازگرداند؟ آیه نازل شد و این حقیقت را بیان داشت که در گرایش به مذهب اجبار و اکراهی نیست.

تفسیر: آیة الکرسی در واقع مجموعه ای از توحید و صفات جمال و جلال خدا بود که اساس دین را تشکیل می دهد و چون در تمام مراحل با دلیل عقل قابل استدلال است و نیازی به اجبار و اکراه نیست، در این آیه می فرماید: «در قبول دین،

اکراهی نیست. (زیرا) راه درست از راه انحرافی، روشن شده است» (لا إِكْراهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ).

ارشد» از نظر لغت عبارت است از راه یابی و رسیدن به واقع، در برابر «غ» که به معنی انحراف از حقیقت و دور شدن از واقع است.

این آیه پاسخ دندان شکنی است به کسانی که تصور می کنند اسلام در بعضی از موارد جنبه تحمیلی و اجباری داشته و با زور و شمشیر و قدرت نظامی پیش رفته است.

سپس به عنوان نتیجه گیری از جمله گذشته می افزاید: « پس، کسی که به طاغوت [= بت و شیطان، و هر موجود طغیانگر کافر شود و به خدا ایمان آورد، به دستگیره محکمی چنگ زده است، که گسستن برای آن نیست» (فَمَنْ يكفر بِالطَّاغُوتِ وَ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقى لانفصام لَهَا).

طاغوت» صیغة مبالغه از ماده «طغیان» به معنی تعدی و تجاوز از حد و مرز است و به هر چیزی که سبب تجاوز از حد گردد گفته می شود. از این رو شیاطین، بتها، حکام جبار و هر مسیری که به غیر حق منتهی می شود، همه طاغوت است.

در پایان آیه می فرماید: «و خداوند، شنوا و داناست» (وَ اللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ).

اشاره به این که مسأله کفر و ایمان چیزی نیست که با تظاهر انجام گیرد زیرا خداوند همه سخنان را، اعم از آنچه آشکارا می گویند یا در جلسات خصوصی و نهانی، می شنود و از مکنون دلها و ضمایر آگاه است.

آیه 257

* (آیه 257)-در آیه قبل به مسأله ایمان وکفر اشاره شده بود، در اینجا وضع مؤمنان و کافران را از نظر راهنما و رهبر مشخص می کند. می فرماید: «خداوند، ولی و سرپرست کسانی است که ایمان آورده اند، (الله ولی الذین ءامَنُوا).

و در پرتو این ولایت و رهبری، «آنها را از ظلمتها، به سوی نور بیرون می برد»(يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُماتِ إِلَى النُّورِ).

سپس می افزاید: اما کسانی که کافر شدند، اولیای آنها طاغوتها هستند؛ که آنها را از نور، به سوی ظلمتها بیرون می برند» (وَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَوْلِياؤُهُمُ الطَّاغُوتُ

يُخْرِجُونَهُمْ مِنَ النُّورِ إِلَى الظُّلُماتِ).

به همین دلیل، «آنها اهل آتشند و همیشه در آن خواهند ماند» (أَوْلَيِّكَ أصحاب النَّارِ هُمْ فِيها خالِدُونَ).

آیه 258

* (آیه 258)-ابراهیم در برابر طاغوت زمان خود نمرود - به دنبال آیه قبل که از هدایت مؤمنان در پرتو ولایت و راهنمایی پروردگار و گمراهی کافران بر اثر پیروی از طاغوت سخن می گفت، خداوند چند نمونه ذکر می کند که یکی از آنها نمونه روشنی است که در این آیه آمده و آن گفت و گو و محاج ابراهیم با جبار زمان خود، نمرود است. می فرماید: «آیا ندیدی (و آگاهی نداری از) از کسی = نمرود که با ابراهیم درباره پروردگارش محاجه و گفت و گو کرد؟!» (أَلَمَ تَرَ إِلَى الَّذِي حَاجَّ إبرهيم فِي رَبِّهُ).

و در یک جمله به انگیزه اصلی این محاجه اشاره می کند می گوید: «زیرا خداوند به او حکومت داده بوده و بر اثر کمی ظرفیت، از بادهٔ غرور سر مست شده بود (أَنَّ ءاتيه اللَّهُ الْمَلِكُ).

و چه بسیارند کسانی که در حال عادی، انسانهای معتدل، سر به راه، مؤمن و بیدارند، اما هنگامی که به مال و مقام و نوایی برسند همه چیز را به دست فراموشی می سپارند و مهم ترین مقدسات را زیر پا می نهند. ا و

در ادامه می افزاید: هنگامی که از او پرسید: خدای تو کیست که به سوی او دعوت می کنی؟) ابراهیم گفت: خدای من آن کسی است که زنده می کند و می میراند» (إِذْ قالَ إبرهيم رَبِّيَ الَّذِي يُحْيِ وَ يُمِيتُ).

در حقیقت، ابراهیم بزرگ ترین شاهکار آفرینش یعنی قانون حیات و مرگ را به عنوان نشانه روشنی از علم و قدرت پروردگار مطرح ساخت.

ولی نمرود جبار راه تزویر و سفسطه را پیش گرفت و برای اغفال مردم و اطرافیان خود گفت: من نیز زنده می کنم و می میرانم» و قانون حیات و مرگ در دست من است (قالَ أَنَا أَحْيِ وَ أُمَيَّةَ).

و برای اثبات این کار و مشتبه ساختن بر مردم، دستور داد دو زندانی را حاضر کردند، فرمان آزادی یکی و قتل دیگری را داد. سپس رو به ابراهیم و حاضران کرد و گفت: دیدید چگونه حیات و مرگ به دست من است؟

ابراهیم برای خنثی کردن این توطئه، دست به استدلال دیگری زد که دشمن نتواند در برابر ساده لوحان در مورد آن مغالطه کند. «ابراهیم گفت: خداوند، خورشید را از افق مشرق می آورد؛ (اگر راست می گویی که حاکم بر جهان هستی تویی، خورشید را از مغرب بیاور!» (قَالَ إبرهیم فَإِنَّ اللَّهَ یَأْتِي بِالشَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَأْتِ بِها مِنَ الْمَغْرِبِ).

در اینجا «آن مرد کافر، مبهوت و وامانده شد» (فَبُهِتَ الَّذِي کَفَرَ). ا و خداوند، قوم ستمگر را هدایت نمی کند» (وَ اللَّهُ لا یَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِینَ).

به این ترتیب، آن مرد مست و مغرور سلطنت و مقام، مبهوت و ناتوان گشت و نتوانست در برابر منطق زنده ابراهیم سخنی بگوید.

آیه 259

* (آیه 259)-داستان شگفت انگیز زیر - در این آیه سرگذشت یکی دیگر از انبیای پیشین بیان شده که مشتمل بر شواهد زنده ای بر مسائل معاد است.

آیه اشاره به سرگذشت کسی می کند که در اثنای سفر خود در حالی که بر مرکبی سوار بود و مقداری آشامیدنی و خوراکی همراه داشت، از کنار یک آبادی گذشت در حالی که به شکل وحشتناکی درهم ریخته و ویران شده بود و اجساد و استخوانهای پوسیده ساکنان آن به چشم می خورد. هنگامی که این منظره وحشت زا را دید گفت: چگونه خداوند این مردگان را زنده می کند؟ شرح بیش تر این ماجرا را از زبان قرآن بشنویم. می فرماید: «یا همانند کسی که از کنار یک آبادی

ویران شده) عبور کرد، در حالی که دیوارهای آن، به روی سقفها فرو ریخته بود، (و اجساد و استخوانهای اهل آن، در هر سو پراکنده بود؛ او با خود گفت: چگونه خدا اینها را پس از مرگ، زنده می کند؟!» (أوکالذي مَرَّ عَلی قَرْیَةٍ وَ هِيَ خاوِیَةٌ عَلی عُرُوشِها قَالَ أنی یُحْيِ هذِهِ اللَّهُ بَعْدَ مَوْتِها).

العروش» جمع «عرشه در اینجا به معنی سقف است و خاویه در اصل

به معنی خالی است و در اینجا کنایه از ویران شـدن است. بنابراین، جمله «و هی خاویـة علی عروشـها چنین معنی می دهد که خانه های آنان ویران شده بود، به این صورت که نخست سقف آنها فرود آمده سپس دیوارها به روی آنها افتاده بود. و این کامل ترین نوع ویرانی است.

در ادامه آیه می فرماید: «خدا او را یک صد سال میراند؛ سـپس زنده کرد؛ و به او گفت: چه قدر درنگ کردی؟ گفت: یک روز؛ یا بخشی از یـک روز. فرمود: نه، بلکه یـک صـدسال درنگ کردی!» (فَأَماتَهُ اللَّهُ مِائَةَ عامٍ ثُمَّ بَعَثَهُ قالَ کَمْ لَبِثْتَ قالَ لَبِثْتُ یَوْماً أَوْ بَعْضَ یَوْمٍ قالَ بَلْ لَبِثْتَ مِائَةَ عامٍ).

سپس برای اینکه آن پیامبر اطمینان بیشتری به این مسأله پیدا کند، به او دسـتور داده شد که به غذا و نوشیدنی و همچنین مرکب سواریش که همراه داشـته، نگاهی بیفکنـد که اولی کاملا سالم مانـده بود و دومی به کلی متلاشـی شـده بود، تا هم گـذشت زمان را مشاهده کند و هم قدرت خدا را بر نگه داری هر چه اراده داشته باشد. می فرماید: به او گفته شد «نگاه کن به غذا و نوشیدنی خود (که همراه داشتی، با گذشت سالها) هیچ گونه تغیر نیافته است» (فَانْظُرْ إِلی طَعامِكَ وَ شَرابِكَ لَمْ یَتَسَنَّهْ).

خـدایی که یک چنین مواد فاسـد شـدنی را در طول این مدت حفظ کرده، زنده کردن مردگان برای او مشـکل نیست زیرا ادامه حیات چنین مواد فاسد شدنی که عمر آن معمولا بسیار کوتاه است، در این مدت طولانی، ساده تر از زنده کردن مردگان نیست.

سپس می افزایـد: «ولی به الاـغ خود نگـاه کن (که چگونه از هم متلاشـی شـده؟ این زنـده شـدن تو پس از مرگ، هم برای اطمینان خاطر توست، و هم برای اینکه تو را نشانه ای برای مردم در مورد معاد) قرار دهیم» (وَ انْظُرْ إِلی حِمارِكَ وَ لِنَجْعَلَكَ ءَایة لِلنَّاسِ).

و در تکمیل همین مسأله می افزاید: « به استخوانها(ي مرکب سواری خود)

نگاه کن که چگونه آنها را برداشته، به هم پیوند می دهیم، و گوشت بر آن می پوشانیم» (وَ انْظُرْ إِلَى الْعِظامِ كَيْفَ نُنْشِزُها ثُمَّ نكسوها لَحْماً)

انشرها» از ماده «نشوز» به معنی مرتفع و بلند شدن است و در اینجا به معنی برداشتن از روی زمین و پیوستن آنها به یکدیگر است.

در پایان آیه می فرماید: «هنگامی که این حقایق) بر او آشکار شد، گفت: می دانم خدا بر هر کاری تواناست» (فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ قالَ أَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ عَلى كُلِّ شَيْ ءٍ قَدِيرٌ) او درباره اینکه او کدام یک از پیامبران بوده، مشهور و معروف این است که تحریر» بوده و در حدیثی از امام صادق (ع) این موضوع تأیید شده است.

آیه 260

* (آیه 260)-صحنه دیگری از معاد در این دنیا به دنبال داستان

زیر در مورد معاد، در اینجا داستان دیگری از ابراهیم (ع) مطرح شده است. روزی ابراهیم از کنار دریایی می گذشت، مرداری را دید که در کنار دریا افتاده در حالی که مقداری از آن داخل آب و مقدار دیگری در خشکی قرار داشت و پرندگان و حیوانات دریا و خشکی از دو سو آن را طعمه خود قرار داده اند. این منظره ابراهیم (ع) را به فکر مسأله ای انداخت که همه می خواهند چگونگی آن را بدانند و آن کیفیت زنده شدن مردگان پس از مرگ است. قرآن می گوید: «و (به خاطر بیاور) هنگامی را که ابراهیم گفت: خدایا! به من نشان بده چگونه مردگان را زنده می کنی؟!» (وَ إِذْ قالَ إبرهيم رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِ الْمُؤْتَى).

از جمله فوق استفاده می شود که او می خواست با رؤیت و شهود، ایمان خود را درباره چگونگی رستاخیز - نه درباره اصل آن قوی تر کنند. به همین دلیل، در ادامه این سخن، هنگامی که خداوند فرمود: مگر ایمان نیاورده ای؟» (قَالَ أَوْلَمَ تُؤْمِنْ).

عرض کرد: چرا، ولی می خواهم قلبم آرامش یابد» (قَالَ بَلَى وَ لَكِنْ لِيَطمَئِنَّ قَلبِي).

در اینجا به ابراهیم دستور داده شد که برای رسیدن به مطلوبش دست به

اقـدام عجیبی بزنـد. خداوند فرمود: در این صورت، چهار نوع از مرغان را انتخاب کن؛ و آنها را پس از ذبح کردن، قطعه قطعه کن (و درهم بیامیز)؛ سـپس بر هر کوهی، قسـمتی از آن را قرار بده؛ بعد آنها را بخوان، به سـرعت به سوی تو می آیند» (قالَ فَخُذْ أَرْبَعَةً مِنَ الطَّيْرِ فَصُرْهُنَّ إِلَيْكَ ثُمَّ اجْعَلْ عَلى كُلِّ جَبَلٍ مِنْهُنَّ جُزْءاً ثُمَّ ادْعُهُنَّ يَأْتِينَكَ سَعْياً» از ریشه «صور» گرفته شـده که به معنی قطع کردن، متمایل نمودن و بانگ زدن است و در اینجا همان معنی نخست منظور است.

ابراهیم (ع) این کار را کرد و آنها را صدا زد. در این هنگام اجزای پراکنده هر یک از مرغان، جدا و جمع شده و به هم آمیختند و زندگی را از سر گرفتند و این موضوع به ابراهیم (ع) نشان داد که همین صحنه در مقیاس بسیار وسیع تر، در رستاخیز انجام خواهد شد.

در پایان آیه می فرماید: این را بنگر (و بدان خداوند قادر و حکیم است (وَ اعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ).

هم از ذرات بدن مردگان آگاه است و هم توانایی بر جمع آنها دارد.

آیه 261

* (آیه 261)-آغاز آیات انفاق - مسأله انفاق یکی از مهم ترین مسائلی است که اسـلام روی آن تأکیـد دارد. شاید ذکر آیات آن پشت سـر آیـات مربوط به معـاد از این نظر باشـد که یکی از مهم ترین اسـباب نجـات در قیـامت، انفاق و بخشـش در راه خـداست. آیه می فرمایـد: «کسانی که اموال خود را در راه خـدا انفاق می کننـد، هماننـد بذری هسـتند که هفت خوشه برویاند» (مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كمثل حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنابِلَ).

که در هر خوشه، یکصد دانه باشد که مجموعا از یک دانه هفت صد دانه بر می خیزد (فِي كُلِّ سُنْبُلَةٍ حَبَّةٌ).

پاداش آنها منحصـر به این نیست؛ «و خداونـد آن را برای هر کس بخواهـد (و شایسـتگی داشـته باشـد)، دو یا چنـد برابر می کنـد، (وَ اللَّهُ يُضاعِفُ لِمَنْ يَشاءُ.

و این همه پاداش عجیب نیست؛ «و خدا (از نظر قدرت و رحمت، وسیع، و به همه چیز) داناست» (وَ اللّهُ واسِعٌ عَلِیمٌ).

انفاق یکی از مهم ترین راههای حل مشکل فاصله طبقاتی - با دقت در آیات قرآن مجید آشکار می شود که یکی از اهداف اسلام این است که اختلافات غیر عادلانه ای که در اثر بی عدالتی های اجتماعی در میان طبقه غنی و ضعیف پیدا می شود از بین برود و سطح زندگی کسانی که نمی توانند نیازمندی های زندگیشان را بدون کمک دیگران تأمین کنند بالا بیاید و حداقل لوازم زندگی را داشته باشند. اسلام برای رسیدن به این هدف، برنامه وسیعی در نظر گرفته است. تحریم ربا خواری به طور مطلق و وجوب پرداخت مالیاتهای اسلامی از قبیل زکات و خمس و صدقات و مانند آنها و تشویق به انفاق، وقف و قرض الحسنه و کمکهای مختلف مالی، قسمتی از این برنامه را تشکیل می دهد. و از همه مهم تر، زنده کردن روح ایمان و برادری انسانی در میان مسلمانان است.

آیه 262

* (آیه 262)-چه انفاقی با ارزش است . در آیه قبل اهمیت انفاق در راه خدا به طور کلی بیان شد، در این آیه بعضی از شرایط آن ذکر می شود. می فرماید: «کسانی که اموال خود را در راه خدا انفاق می کنند، سپس به دنبال انفاقی که کرده اند، منت نمی گذارند و آزاری نمی رسانند، پاداش آنها نزد پروردگارشان (محفوظ) است »(الَّذِینَ یُنْفِقُونَ أَمْوالَهُمْ فِي سَبِیلِ اللَّهِ ثُمَّ لا یُتْبِعُونَ ما أَنْفَقُوا مَنًّا وَ لا أَذیً لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ).(1).

اضافه بر این: «و نه ترسی دارند، و نه غمگین می شوند» (وَ لا خَوْفٌ عَلَیْهِمْ وَلَّا هُمْ یَحزَنُونَ).

بنابراین، کسانی که در راه خدا بذل مال می کنند ولی به دنبال آن منت می گذارند یا کاری که موجب آزار و رنجش است انجام می دهند، در حقیقت با این

---

1 - 1 .«منّ» در لغت به معنی وزنه سنگین است سپس به معنای نعمت مهمی بخشیدن است که اگر جنبه عملی داشته باشد کاری بسیار خوب است . متهای خداوند از این قبیل می باشد . و اگر جنبه لفظی و به رخ کشیدن داشته باشد بسیار بد است و در آیه فوق منظور همین معنی است.

عمل ناپسند، اجر و پاداش خود را از بین می برند؛ بلکه می توان گفت چنین افراد در بسیاری از موارد بدهکارند نه طلبکار زیرا آبروی انسان و سرمایه های روانی و اجتماعی او به مراتب برتر و بالاتر از ثروت و مال است.

در حدیثی پیامبر اکرم (ص) فرمود: «کسی که به فرد باایمانی نیکی عطا کند، سپس او را با سخنی آزار دهد، یا منتی بر او بگذارد، به یقین انفاق خود را باطل کرده است.

جمله «أسهم أجرهم عند ربهم»، به انفاق کنندگان اطمینان می دهد که پاداششان نزد پروردگار محفوظ است، تا با اطمینان خاطر در این راه گام بردارند؛ بلکه تعبیر «هم» (پروردگارشان)، اشاره به این است که خداوند آنها را پرورش می دهد و بر آن می افزاید.

آیه 263

* (آیه 263)-این آیه در حقیقت تکمیل آیه قبل در زمینه ترک منت و آزار به هنگام انفاق است. می فرماید: «گفتار پسندیده (در برابر نیازمندان)، و عفو و گذشت از خشونتهای آنها، از بخششی که آزاری به دنبال آن باشد، بهتر است » (قَوْلٌ مَعْرُوفٌ وَ مَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِنْ صَدَقَةٍ يَتْبَعُها أَذىً).

این را نیز بدانید که آنچه در راه خدا نفاق می کنید، در واقع برای نجات خویشتن ذخیره می نمایید. «و خداوند، بی نیاز و بردبار است» (وَ اللَّهُ غَنِيٌّ حَلِيمٌ).

پیامبر (ص) در حدیثی گوشه ای از آداب انفاق را روشن ساخته می فرماید: هنگامی که نیازمندی از شما چیزی بخواهد گفتار او را قطع نکنید تا تمام مقصود خویش را شرح دهد، سپس با وقار و ادب و ملایمت به او پاسخ بگویید، یا چیزی که در قدرت دارید در اختیارش بگذارید و یا به طرز شایستهای او را بازگردانید زیرا ممکن است سؤال کننده فرشته ای باشد که مأمور آزمایش شما است، تا ببیند در برابر نعمتهایی که خداوند به شما ارزانی داشته چگونه عمل می کنید.»

آیه 264

* (آیه 264)-دو مثال جالب درباره انگیزه های انفاق - در این آیه و آیه بعد نخست به این حقیقت اشاره شده که افراد با ایمان نباید انفاقهای خود را به خاطر

منت و آزار باطل و بی اثر سازند، سپس دو مثال جالب برای انفاقهای آمیخته با منت و آزار و ریا کاری و خودنمایی، همچنین انفاقهایی که از ریشه اخلاص و عواطف دینی و انسانی سرچشـمه گرفته بیان می کند. می فرماید: «ای کسانی که ایمان آورده اید، بخششـهای خود را با منت و آزار، باطل نسازید» (یَا أَیُّهَا الَّذِینَ أَمِنُوا لا تُبْطِلُوا صَدَقاتِکُمْ بِالْمَنِّ وَ الْأَذی).

سپس این عمل را به انفاقهایی تشبیه می کند که همراه با ریاکاری و خودنمایی است. می فرماید: «همانند کسـی که مال خود را برای نشان دادن به مردم، انفاق می کند؛ و به خدا و روز رستاخیز، ایمان نمی آورد» (کَالَّذِي یُنْفِقُ مالَهُ رِئاءَ النَّاسِ وَ لا یُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَ الْیَوْمِ الْأُخَرِ).

و بعد می افزاید: «(کار او) همچون قطعه سنگی است که بر آن، (قشر نازکی از خاک باشد؛ (و بذرهایی در آن افشانده شود،) و رگبار باران به آن برسـد، (و همه خاکها و بـذرها را بشویـد، و آن را صاف و خالی از خاک و بـذر) رها کنـد. آنها از کاری که انجام داده انـد، چیزی به دست نمی آورند» (فَمَثَلُهُ کَمَثَلِ صَفْوانٍ عَلَیْهِ تُرابٌ فَأَصابَهُ وابِلٌ فترکه صَلْداً لا یَقْدِرُونَ عَلی شَيْ ءٍ مِمَّا کَسَبُوا).

این گونه است اعمال ریاکارانه و انفاقهای آمیخته با منت و آزار که از دلهای سـخت و قساوت مند سـر می زند و صاحبانش هیچ بهره ای از آن نمی برند و تمام زحماتشان بر باد می رود.

در پایان آیه می فرماید: «و خداوند، جمعیت کافران را هدایت نمی کند (وَ اللَّهُ لا یَهْدِي الْقَوْمَ الْکافِرِینَ).

اشـاره به اینکه خداونـد توفیق هـدایت را از آنها می گیرد چراکه با پای خود راه کفر و ریا و منت و آزار را پوشـیدند و چنین کسانی شایسـته هدایت نیستند.

آیه 265

* (آیه 265)-در این آیه مثال زیبایی برای نقطه مقابل این گروه بیان می کنـد. یعنی کسانی که در راه خدا از روی ایمان و اخلاص انفاق می کننـد. می فرماید: و (کار) کسانی که اموال خود را برای خشـنودی خدا، و تثبیت (ملکات انسانی در) روح خود، انفاق می کنند، همچون باغی است که در نقطه بلندی باشد، و با رانهای

درشت به آن برسد، (و از هوای آزاد و نور آفتاب، به حد کافی بهره گیرد، و میوه خود را دو چندان دهد که همیشه شاداب و باطراوت است (وَ مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوالَهُمُ ابْتِغاءَ مَرْضاتِ اللَّهِ وَ تثبيتا مِنْ أَنْفُسِهِمْ كمثل جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ أَصابَها وابِلٌ فئاتت أُكُلَها ضِعْفَيْنِ).

سپس می افزاید: «و اگر باران درشت به آن نرسد، بارانی نرم به آن می رسد و باز هم میوه و ثمر می دهد(فَإِن لَم يُصِيبها وَابِل فَطَلٌّ).(1).

در پایان آیه می فرماید: «و خداوند به آنچه انجام می دهید، بیناست» (وَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ).

او می داند انفاق شما انگیزه الهی دارد یا ریاکارانه است، آمیخته با منت و آزار است یا محبت و احترام.

آیه 266

* (آیه 266)-یک مثال جالب دیگر - در این آیه مثال دیگری برای مسأله انفاق آمیخته با ریا و منت و آزار و اینکه چگونه این کارهای نکوهیده آثار آن را از بین می برد، بیان شده است. می فرماید: «آیا کسی از شما دوست دارد که باغی از درختان خرما و انگور داشته باشد که از زیر درختان آن، نهرها بگذرد، و برای او در آن (باغ)، از هرگونه میوه ای وجود داشته باشد، در حالی که به سن پیری رسیده و فرزندانی (کوچک و ضعیف دارد؛ در این هنگام، گردبادی (کوبنده)، که در آن آتش (سوزانی) است، به آن برخورد کند و شعله ور گردد و بسوزد؟!» همین طور است حال کسانی که انفاقهای خود را، با ریا و منت و آزار، باطل می کنند (أَ يَوَدُّ أَحَدُكُمْ أَنْ تَكُونَ لَهُ جَنَّةٍ مِنْ نَخِيلٍ وَ أَعْنابٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ لَهُ فِيها مِنْ كُلِّ الثَّمَراتِ وَ أَصابَهُ الْكِبَرُ وَ لَهُ ذرية ضُعَفاءُ فَأَصابَها إِعْصارٌ فِيهِ نارٌ فَاحْتَرَقَتْ).(2).

1- 1 .«طل» به معنی باران دانه ریز است که گاه به صورت غبار به روی گیاهان می ریزد و گاه به شبنم گفته می شود.

2- 2 .«إعصار» در لغت به معنی گردبادی است که هنگام وزش باد از دو سوی مخالف تشکیل می گردد و به شکل عمودی است که یک سر آن به زمین چسبیده و سر دیگر آن در آسمان است و گاه بسیاری از اشیا را با خود می برد.

آری زحمت فراوانی کشیده اند و در آن روز که نیاز به نتیجه آن دارند، همه را خاکستر می بینند چرا که گرد باد آتشبار ریا و منت و آزار، آن را سوزانده است.

در پایان آیه می فرماید: «این چنین خداوند آیات خود را برای شما آشکار می سازد؛ شاید بیندیشید» و با اندیشه، راه حق را بیابید (كَذلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ ايات لعلكم تَتَفَكَّرُونَ).

آری سرچشمه بدبختی های انسان، به خصوص کارهای ابلهانه ای همچون منت گذاردن و ریا که سود آن ناچیز و زیانش سریع وعظیم است، ترک اندیشه و تفکر است. و خداوند همگان را به اندیشه و تفکر دعوت می کند.

آیه 267

* (آیه 267)-شأن نزول: از امام صادق (ع) نقل شده که این آیه درباره جمعی نازل شد که در زمان جاهلیت ثروتهایی از طریق ربا خواری جمع آوری کرده بودند و از آن در راه خدا انفاق می کردند. خداوند آنها را از این کار نهی کرد و دستور داد از اموال پاک و حلال در راه خدا انفاق کنند.

تفسیر: در این آیه که ششمین آیه از سلسله آیات درباره انفاق است، سخن از چگونگی اموالی است که باید انفاق گردد. نخست می فرماید: «ای کسانی که ایمان آورده اید، از قسمتهای پاکیزه اموالی که از طریق تجارت به دست آوردهاید، و از آنچه از زمین برای شما خارج ساخته ایم (از منابع و معادن و درختان و گیاهان) انفاق کنید» (يا أَيُّهَا الَّذِينَ ءامنوا أَنْفِقُوا مِنْ طَيِّباتِ ما كَسَبْتُمْ وَ مِمَّا أَخْرَجْنا لَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ).

در واقع، قرآن می گوید ما منابع اینها را در اختیار شما گذاشتیم. بنابراین، نباید از انفاق کردن بخشی از طیبات و پاکیزه ها و سرگل آن، در راه خدا دریغ کنید.

سپس برای تأکید می افزاید: «و برای انفاق، به سراغ قسمتهای نا پاک نروید در حالی که خود شما حاضر نیستید آنها را بپذیرید؛ مگر از روی اغماض وکراهته (وَ لا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ وَ لَسْتُمْ باخذيه إِلَّا أَنْ تُغْمِضُوا فِيهِ).(1).

1- 1 .«تیمم» در اصل به معنی قصد چیزی کردن است و در اینجا نیز به همان معنی آمده است. تیمم معروف را از این جهت تیمم گفته اند که انسان قصد می کند از خاک پاک زمین استفاده کند.

از آنجا که بعضـی از مردم عادت دارند همیشه از اموال بی ارزش و آنچه تقریبا از مصـرف افتاده و قابل استفاده خودشان نیست انفاق کنند، این جمله صریحا مردم را از این کار نهی می کند.

در حقیقت، آیه به نکته لطیفی اشاره می کند که انفاق در راه خدا یک طرفش مؤمنان نیازمندند و طرف دیگر خدا. با این حال اگر عمد اموال پست و بی ارزش انتخاب شود، از یک سو تحقیری است نسبت به نیازمندان که ممکن است علی رغم تهیدستی مقام بلندی از نظر ایمان و انسانیت داشته باشند و روحشان آزرده شود و از سوی دیگر، سوء ادبی است نسبت به مقام شامخ پروردگار.

در پایان آیه می فرماید: «و بدانید خداوند، بی نیاز و شایسته ستایش است » (وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ).

یعنی نه تنها نیازی به انفاق شـما ندارد و از هر نظر بی نیاز است، بلکه تمام نعمتها را او در اختیار شـما گذارده و از این رو، شایسته ستایش است.

آیه 268

* (آیه 268)-مبارزه با موانع انفاق - در ادامه آیات انفاق، در اینجا به یکی از موانع مهم آن برخورد می کنیم و آن وسوسه های شـیطانی در زمینه انفاق است. می فرماید: «شیطان، شما را (به هنگام انفاق، وعدهٔ فقر و تهیدستی می دهد»(الشَّيْطانُ يعدكم الْفَقْرَ). و می گوید: تأمین آینـده خود و فرزندانتان را فراموش نکنید و از امروز فردا را ببینید و آنچه بر خویشـتن رواست بر دیگری روا نیست، و امثال این وسوسه های گمراه کننده.

به علاوه: «و به فحشا (و زشتیها) امر میکند» (وَ يَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشاءِ).

ولی خداوند وعده آمرزش و فزونی به شما می دهد» (وَ اللَّهُ يَعِدُكُمْ مَغْفِرَةً مِنْهُ وَ فَضْلًا).

زیرا انفاق، اگر به ظاهر چیزی از شما کم می کند، در واقع چیزهایی بر سرمایه شما می افزاید، هم از نظر معنوی و هم از نظر مادی.

از امام صادق (ع) روایت شـده است: «هنگام انفاق دو چیز از طرف خـدا و دو چیز از ناحیه شـیطان است: آنچه از جانب خداست، یکی آمرزش گناهان و دیگری وسعت و فزونی اموال، و آنچه از طرف شیطان است، یکی وعدهٔ فقر و تهیدستی و دیگری امر به فحشاست.»

در پایان آیه می فرماید: «و خداوند، قدرتش وسیع، و (به هر چیز) داناست » به همین دلیل، به وعده خود، وفا می کند (وَ اللّهُ وَاسِعٌ عَلِیمٌ).

یعنی چون خداونـد قـدرتی وسـیع و علمی بی پایان دارد، می تواند به وعده خویش عمل کند. بنابراین، باید به وعده او دلگرم بود، نه وعدهٔ شیطان فریبکار و ناتوان که انسان را به گناه می کشاند.

آیه 269

* (آیه 269)-برترین نعمت الهی - بـا توجه به آنچه در آیه قبـل گـذشت که به هنگام انفاق، وسوسه های شـیطانی دایر به فقر و جـذبه های رحمانی دربارهٔ مغفرت و فضل الهی، آدمی را به این سو و آن سو می کشد، در آیه مورد بحث سخن از حکمت و معرفت و دانش می گوید چرا که تنهـا حکمت است که می توانـد بین این دو کشـش الهی و شـیطانی فرق بگـذارد و انسـان را به وادی مغفرت و فضل بکشانـد و از وسوسه های گمراه کننـده ترس از فقر برهاند. نخست می فرماید: خدا «دانش و حکمت را به هر کس بخواهد (و شایسـته بداند) می دهد» (یُؤْتِي الْحِکْمَةَ مَنْ یَشاءُ).

«حکمت» معنی وسـیعی دارد که معرفت و شـناخت اسـرار جهـان هستی و آگاهی از حقایق قرآن و رسـیدن به حق از نظر گفتار و عمل، حتی نبوت را شامل می شود.

سپس می افزاید: «و به هرکس دانش داده شود، خیر فراوانی داده شده است »(وَ مَنْ یُؤْتَ الْحِکْمَةَ فَقَدْ أُوتَی خَیْراً کَثِیراً).

و به گفته آن حکیم: هرکس را که عقل دادی چه ندادی و هرکس را که عقل ندادی چه دادی؟

در پایان آیه می فرماید: «و جز خردمندان، (این حقایق را درک نمی کنند، و) متذکر نمی گردند، (وَ ما یَذَّکَّرُ إِلاَّ أُولُوا الْأَلْبابِ).

«تذکر» به معنی یادآوری و نگاه داری علوم و دانشها در درون روح است. وألباب» جمع «ب» به معنی مغز است و از آنجا که مغز هر چیز بهترین و اساسی ترین قسمت آن است، به عقل و خرد، لب گفته می شود.

منظور از «أولو الألباب » کسانی هستند که عقل و خرد خود را به کار می گیرند و در پرتو این چراغ پر فروغ، راه زندگی و سعادت را می یابند. ان

آیه 270

* (آیه 270)-چگونگی انفاقها - در این آیه و آیه بعد سخن از چگونگی انفاقها و علم خداوند نسبت به آن است. می فرماید: «و هرچیز را که انفاق می کنید، یا اموالی را که نذر کرده اید در راه خدا انفاق کنید)، خداوند آنها را می داند» (وَ ما أَنْفَقْتُمْ مِنْ نَفَقَةٍ أَوْ نَذْرٍ فَانِ اللَّهَ يَعْلَمْهُ).

کم باشد یا زیاد، خوب باشد یا بد، از راه حلال تهیه شده باشد یا حرام، همراه با منت و آزار باشد یا بدون آن، خدا از تمام جزئیات آن آگاه است.

در پایان آیه می فرماید: «و ستمگران یاوری ندارند» (وَ ما لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصارٍ).

ظالمان» در اینجا اشاره به ثروت اندوزان بخیل و انفاق کنندگان ریاکار و منت گذار و مردم آزار است که خداوند آنها را یاری نمی کند و انفاقشان نیز در دنیا و آخرت باورشان نخواهد بود.

آری آنها نه در دنیا یار و یاوری دارند و نه در قیامت شفاعت کننده ای. و این خاصیت ظلم و ستم در هر چهره و به هر شکل است.

در ضمن این آیه دلالت بر مشروعیت «نذر» می کند.

آیه 271

* (آیه 271)-در این آیه سخن از چگونگی انفاق از نظر آشکار و پنهان بودن است. می فرماید: «اگر انفاقها را آشکار کنید، خوب است؛ و اگر آنها را مخفی ساخته و به نیازمندان بدهید، برای شما بهتر است» (إِنْ تُبْدُوا الصَّدَقاتِ فَنِعِمَّا هِيَ وَ إِنْ تُخْفُوها وَ تُؤْتُوهَا الْفُقَراءَ فَهُوَ خَيْرُ لَكُمْ).

در بعضی احادیث تصریح

انفاقهای مستحب، بهتر است مخفیانه انجام گیرد.

و قسمتی از گناهان شما را می پوشاند؛ (و در پرتو بخشش در راه خدا، بخشوده خواهید شد.) و خداوند به آنچه انجام می دهید، آگاه است» (وَ يُكَفِّرُ عنكم مِنْ سَيِّئاتِكُمْ وَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ).

در حدیثی آمده است: «انفاق نهانی خشم خدا را فرو می نشاند و همان طور که آب آتش را خاموش می کند، گنا انسان را از بین می برد.»

مفهوم جمله «والله بما تعملون خبیژه این است که خدا عالم است به آنچه انفاق می کنید، چه آشکار باشد و چه پنهان. همچنین از نیات شما آگاه است که اظهار و اخفای انفاق را به چه منظور و هدفی انجام می دهید.

آیه 272

* (آیه 272)-شأن نزول: از ابن عباس نقل شده: مسلمانان حاضر نبودند به غیر مسلمین انفاق کنند. آیه نازل شد و به آنها اجازه داد که در مواقع لزوم این کار را انجام دهند.

تفسیر: انفاق به غیر مسلمانان - در این آیه سخن از جواز انفاق به غیر مسلمانان است. نخست می فرماید: « هدایت آنها (به طور اجباری) بر تو نیست»(لَيْسَ عَلَيْكَ هَدْيَهُمْ).

بنابراین، ترک انفاق به غیر مسلمانان، برای اجبار به اسلام، صحیح نیست. این سخن گرچه خطاب به پیامبر (ص) است ولی همه مسلمانان را شامل می شود.

سپس می افزاید: «ولی خداوند، هرکه را بخواهد (و شایسته بداند)، هدایت می کند» (وَ لكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشاءُ).

و بعد از این یادآوری به ادامه بحث فواید انفاق در راه خدا می پردازد می گوید: «و آنچه را از خوبیها و اموال انفاق کنید، برای خودتان است» (وَ ما تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَلِاَنْفُسِكُم).

ولی «جز برای رضای خدا، انفاق نکنید» (وَ ما تُنْفِقُونَ إِلاَّ ابْتِغاءَ وَجْهِ اللَّهِ).

و در آخرین جمله به عنوان تأکید می فرماید: «و آنچه از خوبیها انفاق می کنید، پاداش آن) به طور کامل به شما داده می شود؛ و به شما ستم نخواهد شد» (وَ مَا

تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَ أَنْتُمْ لا تُظْلَمُونَ).

یعنی گمان نکنید که از انفاق خود سود مختصری می برید بلکه تمام آنچه انفاق می کنید را به طور کامل به شما باز می گرداند، آن هم در روزی که به آن نیاز دارید. بنابراین، همیشه در انفاقهای خود کاملا دست و دل باز باشید.

البته نباید تصور کرد که سود انفاق فقط جنبه اخروی دارد بلکه از نظر این دنیا نیز به سود شماست، هم از جنبه مادی و هم از جنبه معنوی.

آیه 273

* (آیه 273)-شأن نزول: از امام باقر(ع) روایت شده است که این آیه درباره اصحاب قه» نازل شده است. آنها در حدود چهارصد نفر از مسلمانان مکه و اطراف مدینه بودند، که هیچ منزلگاهی برای سکونت نداشتند. از این رو در مسجد پیامبر سکنی گزیده بودند، ولی چون اقامتشان در آنجا با شئون مسجد سازگار نبود، دستور داده شد به صفه (سکوی بزرگ و وسیع) که در بیرون مسجد قرار داشت منتقل شوند. آیه نازل شد و به مردم دستور داد که به این دسته از برادران خود، از کمکهای ممکن مضایقه نکنند. آنها نیز چنین کردند.

تفسیر: بهترین مورد انفاق - در این آیه بهترین مواردی که انفاق در آنجا باید صورت گیرد بیان شده است و آن کسانی هستند که دارای صفات سه گانه ای که در این آیه آمده باشند. در بیان اولین صفت می فرماید: انفاق شما، مخصوصا باید

برای نیازمندانی باشد که در راه خدا، در تنگنا قرار گرفته اند و توجه به آیین خدا، آنها را از وطن خویش آواره ساخته و شرکت در میدان جهاد، به آنها اجازه نمی دهد تا برای تأمین هزینه زندگی، دست به کسب و تجارتی بزنند (لِلْفُقَراءِ الَّذِينَ أُحْصِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ).(1).

سپس برای تأکید می افزاید: همانها که نمی توانند مسافرتی کننده و سرمایه ای به دست آورند (لا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْباً فِي الْأَرْضِ).

1- 1 .«حصر»به معنی حبس و منع و تضییق است و در اینجا به معنی اموری است که انسان را از تامین معاش باز می دارد.

و در دومین توصیف می فرماید: «و از شدت خویشتن داری، افراد ناآگاه آنها را بی نیاز می پندارند» (یَحْسَبُهُمُ الْجاهِلُ أَغْنِیاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ).

ولی این سخن به آن مفهوم نیست که این نیازمندان با شخصیت قابل شناخت نیستند. از این رو می افزاید: «آنها را از چهره هایشان می شناسی» (تَعْرِفُهُمْ بِسِیماهُمْ).(1).

یعنی اگرچه سخنی از حال خود نمی گویند ولی در چهره هایشان نشانه هایی از رنجهای درونی وجود دارد که برای افراد فهمیده آشکار است.

و در سومین توصیف می فرماید: آنها بزرگوارند و هرگز با اصرار چیزی از مردم نمی خواهند» (لا یَسْئَلُونَ النَّاسَ إِلْحافاً).(2).

معمول نیازمندان عادی اصرار در «سؤال» است، ولی آنها یک نیازمند عادی نیستند.

در پایان آیه همگان را به انفاق تشویق کرده می فرماید: «و هر چیز خوبی در راه خدا انفاق کنید، خداوند از آن آگاه است» (وَ ما تُنْفِقُوا مِنْ خَیْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِیمٌ).

سؤال کردن بدون حاجت حرام است - یکی از گناهان بزرگ، تکدی و تقاضا از مردم بدون نیاز است. در روایات متعددی از این کار نکوهش شده. از پیامبر اکرم (ص) روایت شده است: «إ الدقة لا تحل إغيي» (صدقه برای افراد بی نیاز حلال نیست).

آیه 274

* (آیه 274)-شأن نزول: در احادیث بسیاری آمده است که این آیه در شأن علی (ع) نازل شده است زیرا آن حضرت چهار درهم داشت؛ درهمی را در شب و در همی را در روز و درهمی را آشکارا و در همی را در نهان انفاق کرد و این آیه نازل شد.

تفسیر: انفاق به هر شکل و صورت - باز در این آیه سخن از مسأله دیگری در

1- 1 .«سیما» در لغت به معنی علامت و نشانه است. اینکه در فارسی امروز آن را به معنی چهره و صورت به کار می برند، معنی جدیدی است.

2- 2 .«إلحاف »از ماده لحاف به معنی پوشش خاص است. اصرار در سؤال را از این جهت الحاف گفته اند که قلب انسان با طرف مقابل را می پوشاند.

ارتباط با انفاق در راه خداست و آن کیفیتهای متنوع انفاق است. نخست می فرماید: در آنها که اموال خود را، شب و روز، پنهان و آشکار، انفاق می کنند، مزدشان نزد پروردگارشان است» (الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوالَهُمْ باليل وَ النَّهارِ سِرًّا وَ عَلانِيَةً فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ).

ناگفته پیداست که انتخاب این روشهای مختلف، رعایت شرایط بهتر برای انفاق است. یعنی انفاق کنندگان باید در انفاق خود، به هنگام شب یا روز، پنهان یا آشکار، جهات اخلاقی و اجتماعی را در نظر بگیرند.

ممکن است در آیه مورد بحث مقدم داشتن شب بر روز و پنهان بر آشکار، اشاره به این باشد که انفاق نهانی بهتر است هر چند در همه حال و به هر شکل نباید انفاق فراموش شود. ا

مسلما چیزی که نزد پروردگار است چیز کم یا کم ارزشی نخواهد بود و تناسب با الطاف و عنایات پروردگار خواهد داشت.

سپس می افزاید: «نه ترسی بر آنهاست، و نه غمگین می شوند» (وَ لا خَوْفُ عَلَيْهِمْ وَ لا هُمْ يَحْزَنُونَ).

زیرا می دانند در مقابل چیزی که از دست داده اند، به مراتب بیش تر از فضل پروردگار و از برکات فردی و اجتماعی آن، در هر دو جهان بهره مند خواهند شد.

آیه 275

* (آیه 275)-بلای رباخواری - به دنبال بحث درباره انفاق در راه خدا و بذل مال برای حمایت از نیازمندان، در این آیه و دو آیه بعد از مسأله رباخواری که درست بر ضد انفاق و یکی از عوامل مهم زندگی طبقاتی و طغیان اشراف بود سخن می گوید و هدف آیات گذشته را تکمیل می کند. نخست در یک تشبیه حال رباخواران را مجسم می سازد می فرماید: «کسانی که ربا می خورند، (در قیامت) بر نمی خیزند مگر مانند کسی که بر اثر تماس شیطان، دیوانه شده و نمی تواند تعادل خود را حفظ کند؛ گاهی زمین می خورد، گاهی به پا می خیزد (الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَوا لَ

يَقُومُونَ الّا كَما يَقُومُ الّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطانُ مِنَ الْمَسِّ).(1).

آری ربـاخواران که قیامشـان در دنیـا بی رویه و غیر عاقلانـه و آمیخته با ثروت انـدوزی جنون آمیز است، در جهان دیگر نیز بسان دیوانگان محشور می شوند.

سپس به گوشه ای از منطق رباخواران اشاره کرده می فرماید: «این، به خاطر آن است که گفتند: داد و ستد هم مانند ریاست» و تفاوتی میان آن دو نیست (ذلِكَ بِأَنَّهُمْ قالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَوا).

یعنی هر دو از انواع مبادله است که با رضایت طرفین انجام می شود.

قرآن می گوید: چگونه ممکن است این دو یکسان باشد در حالی که خدا بیع را حلال کرده، و ربا را حرام» (و أحل الله البيع و كرم البوا).

مسـلما این تفاوت دلیل و فلسـفه ای داشته که خداوند حکیم، به خاطر آن چنین حکمی را صادر کرده است و عدم توضیح بیش تر قرآن در این باره، شاید به خاطر وضوح آن بوده است.

سپس راه را به روی تو به کاران گشوده می فرمایـد: «و اگر کسـی انـدرز الهی به او رسـد، و (از رباخواری) خودداری کند، سودهایی که در سـابق [= قبـل از نزول حکم تحریم به دست آورده، مـال اوست؛ (و این حکم، گذشـته را شامـل نمی گردد!) و کار او به خـدا واگـذار می شود»؛ و گذشته او را خواهد بخشید (فَمَنْ جاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهى فَلَهُ ما سَلَفَ وَ أَمْرُهُ إِلَى اللَّهِ).

اما کسانی که بازگردند و بار دیگر مرتکب این گناه شوند)، اهل آتشـند؛ و همیشه در آن می مانند (وَ مَنْ عادَ فَأُولئِكَ أَصْحابُ النَّارِ هُمْ فِيها خالِدُونَ).

به این ترتیب، رباخواری مستمر و دائم سبب می شود که آنها بدون ایمان از دنیا بروند و عاقبتشان تیره و تار گردد.

آیه 276

* (آیه 276)-در این آیه مقایسه ای بین ربا وانفاق در راه خـدا می کنـد. می فرماید: «خداوند، ربا را نابود می کند؛ و صدقات را افزایش می دهد » (يَمْحَقُ اللَّهُ الرِّبَوا وَ يُرْبِي الصَّدَقَاتِ).

1- 1 .«يَتَخبَطُهُ»از ماده «خط»، به معنی عدم حفظ تعادل بدن هنگام راه رفتن با برخاستن است.

«محق» به معنی نقصان و نابودی تـدریجی است و «ربا» نمو و رشـد تـدریجی است. قرآن می گوید: خدا سـرمایه های ربوی را به نابودی سـوق می دهـد. این نـابودی تـدریجی که برای افراد ربـاخوار هست، برای اجتمـاع ربـاخوار نیز می باشـد. در مقابـل، کسـانی که در رفع نیازمندیهای مردم می کوشند، با محبت و عواطف عمومی مواجه می گردند و سرمایه آنها رشد طبیعی خود را می نماید.

سپس می افزاید: «و خداوند، هیچ انسان ناسپاس گنهکاری را دوست نمی دارد» (وَ اللَّهُ لا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ أَثِيمٍ).

کفار» از ماده «ثور»، به کسی گویند که بسیار ناسپاس و کفران کننده باشد و وأثیم» کسی است که گناه زیاد مرتکب می شود.

جمله فوق می گویـد: رباخواران، نه تنها با ترک انفاق و قرض الحسـنه و صـرف مال در راه نیازمندیهای عمومی، شـکر نعمتی که خداوند به آنها ارزانی داشته به جای نمی آورند، بلکه آن را وسیله هرگونه ظلم و ستم وگناه و فساد قرار می دهند. طبیعی است که خداوند چنین کسانی را دوست نمی دارد.

آیه 277

* (آیه 277)-در این آیه سـخن از گروه با ایمانی می گوید که درست نقطه مقابل رباخوارانند. می فرماید: «کسانی که ایمان آوردند و عمل صالـح انجـام دادنـد و نماز را برپا داشـتند و زکات را پرداختنـد، اجرشان نزد پروردگارشان است؛ و نه ترسـی بر آنهاست، و نه غمگین می شوند» (إِنَّ الَّذِينَ ءامنوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ وَ أَقامُوا الصلوة واتوا الزكوة لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَ لا خَوْفُ عَلَيْهِمْ وَ لا هُمْ يَحْزَنُونَ).

در برابر ربـاخواران ناسـپاس و گنهکـار، کسانی که در پرتو ایمان، خود پرستی را ترک گفته و عواطف فطری خود را زنـده کرده و به علاوه بر ارتباط با پروردگار و بر پا داشـتن نماز - به کمک و حمایت نیازمنـدان می شـتابند؛ و از این راه از تراکم ثروت و به وجود آمـدن اختلافات طبقاتی و به دنبال آن هزارگونه جنایت جلوگیری می کننـد، پاداش خود را نزد پروردگار خواهند داشت و در هر دو جهان از نتیجه عمل نیک خود بهره مند می شوند.

طبیعی است که عوامـل اضـطراب و دلهره برای این دسـته به وجود نمی آیـد، خطری که در راه سـرمایه داران مفت خوار بود و لعن و نفرین هایی که به دنبال آن نثار آنها می شد برای این دسته نیست.

آیه 278

* (آیه 278)-شأن نزول: پس از نزول آیه ربا، خالـد بن ولیـد خـدمت پیامبر (ص) حاضـر شـده عرضه داشت: پـدرم چون با طائفة ثقیف معاملاـت ربـوی داشت و مطالبـاتش را وصول نکرده بود، وصـیت کرده است مبلغی از سودهـای اموال او که هنوز پرداخت نشـده است، تحویل بگیرم. آیا این عمل برای من جایز است؟ این آیه و سه آیه بعد از آن نازل شد و مردم را به شدت از این کار نهی کرد.

تفسـیر: ربـاخواری یـک گناه بی نظیر - در این آیه، خداونـد افراد با ایمان را مخاطب قرار داده و برای تأکیـد بیشتر در مسأله تحریم ربا، می فرمایـد: «ای کسانی که ایمان آورده ایـد، از (مخالفت فرمان خدا بپرهیزید، و آنچه از مطالبات) ربا باقی مانده، رها کنید؛ اگر ایمان دارید» (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءامنوا اتَّقُوا اللَّهَ وَ ذَرُوا ما بَقِيَ مِنَ الرِّبَوا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ).

و جالب اینکه آیه فوق هم با ایمان به خـدا شـروع شده و هم با ایمان ختم شده است و در واقع، تأکیدی است بر این معنی که رباخواری با روح ایمان سازگار نیست. ان

آیه 279

* (آیه 279)-در این آیه لحن سـخن را تغییر داده و، پس از انـدرزهایی که در آیات پیشـین گذشت، به رباخواران هشدار می دهد که اگر به کار خود همچنان ادامه دهند و در برابر حق و عدالت تسلیم نشوند، پیامبر اسلام (ص) ناچار است با توسل به جنگ جلو آنها را بگیرد. می فرماید: «اگر چنین نمی کنید، بدانید خدا و رسولش، با شما پیکار خواهند کرد» (فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بحزب مِنَ اللَّهِ وَ رَسُولِهِ).

ایـن همـان جنگی اسـت کـه طبـق قـانون «قـاتلوا الـتي تبغي حـتى تفيء إلى أثر اللـه» (بـا گروه متجـاوز پیکـار کنیـد تـا به فرمـان خـدا بازگردد.)(1).انجام می گیرد.

1- 1 .1. سوره حجرات (49)، آیه 9

به هر حال، از آیه بالا بر می آید که حکومت اسلامی می تواند با توسل به زور جلو رباخواری را بگیرد.

سپس می افزاید: «و اگر توبه کنید، سرمایه های شما، از آن شماست [= اصل سرمایه، بدون سود؛ نه ستم می کنید، و نه بر شما ستم وارد می شود» (وَ إِنْ تُبْتُمْ فلکم رُءُوسِ أموالکم لا تَظْلِمُونَ وَ لا تُظْلَمُونَ).

یعنی اگر توبه کنید و دستگاه رباخواری را برچینید، حق دارید سرمایه های اصلی خود را که در دست مردم دارید - به استثنای سود - از آنها جمع آوری کنید. این قانون کاملا عادلانه است چرا که هم از ستم کردن شما بر دیگران جلوگیری می کند و هم از ستم وارد شدن بر شما، و در این صورت، نه ظالم خواهید بود و نه مظلوم.

جمله «لاتظلمون و لا تظلمون» در حقیقت یک شعار وسیع پرمایه اسلامی است که می گوید: به همان نسبت که مسلمانان باید از ستمگری بپرهیزند از تن دادن به ظلم و ستم نیز باید اجتناب کنند.

آیه 280

* (آیه 280)-در این آیه می فرماید: «و اگر (بدهکاری) قدرت پرداخت نداشته باشد، او را تا هنگام توانایی، مهلت دهید» (وَ إِنْ کانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلی مَیْسَرَةٍ).

در اینجا یکی از حقوق بدهکاران را بیان می فرماید که اگر آنها از پرداختن اصل بدهی عاجز باشند، نه تنها نباید - به رسم جاهلیت - سود مضاعفی بر آنها بست و آنها را زیر فشار قرار داد، بلکه باید برای پرداختن اصل بدهی نیز به آنها مهلت داده شود. و این یک قانون کلی درباره تمام بدهکاران است.

در پایان آیه می فرماید: «و (در صورتی که به راستی قدرت پرداخت را ندارد،) برای خدا به او ببخشید بهتر است؟ اگر منافع این کار را بدانید» (وَ أَنْ تَصَدَّقُوا خَیْرٌ لَکُمْ إِنْ کُنْتُمْ تَعْلَمُونَ).

و این یک مسأله اخلاقی و انسانی است که بحث حقوقی سابق را تکمیل می کند و احساس کینه توزی و انتقام را به محبت و صمیمیت میدل می سازد. اضافه بر اینها، صدقه و انفاقی در راه خدا محسوب می شود که ذخیره روز بازپسین است.

آیه 281

* (آیه 281)-در این آیه با یک هشدار شدید، مسأله ربا را پایان می دهد می فرماید: «و از روزی بپرهیزید (و بترسید که در آن روز، شما را به سوی خدا باز می گردانند» (وَ اتَّقُوا یَوْماً تُرْجَعُونَ فِیهِ إِلَی اللَّهِ).

سپس به هر کس، آنچه انجام داده، به طور کامل باز پس داده می شود» (ثُمَّ توفی کُلُّ نَفْسٍ ما کَسَبَتْ).

و به آنها ستم نخواهد شد، چون هر چه می بینند، نتایج اعمال خودشان است (وَ هُمْ لا یُظْلَمُونَ).

جالب توجه اینکه در تفسیر المنثور نقل شده: این آیه آخرین آیه ای است که بر پیامبر اسلام (ص) نازل شده است و با توجه به مضمون آن، این موضوع هیچ بعید به نظر نمی رسد.

رباخواری از نظر اخلاقی اثر بسیار بدی در روحیه وام گیرنده به جا می گذارد و کینه او را در دل خودش می یابد و پیوند تعاون و همکاری اجتماعی را بین افراد و ملتها سست می کند.

هشام بن سالم می گوید در مورد علت تحریم ربا امام صادق (ع) فرمود: «إنما حرم الله عزوجل الربا لکیلا یمتنع الناس من اصطناع المعروف» (خداوند، ربا را حرام کرده، تا مردم از کار نیک امتناع نورزند.) ان

آیه 282

* (آیه 282)-تنظیم اسناد تجاری در طولانی ترین آیه قرآن - بعد از بیان احکامی که مربوط به انفاق در راه خدا و همچنین مسأله رباخواری بود، در این آیه که طولانی ترین آیه قرآن است، احکام و مقررات دقیقی برای امور تجاری و اقتصادی بیان کرده تا سرمایه ها هر چه بیشتر رشد طبیعی خود را پیدا کنند و اختلاف و نزاعی در میان مردم رخ ندهد.

در این آیه نوزده دستور مهم در مورد داد و ستد مالی به ترتیب ذیل، بیان شده است.

1. در نخستین حکم می فرماید: «ای کسانی که ایمان آورده اید، هنگامی که بدهی مدت داری (به خاطر وام یا دادو ستد به یکدیگر پیدا کنید، آن را بنویسید

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ أَمِنُوا إِذا تَدايَنْتُمْ بِدَيْنٍ إِلى أَجَلٍ مُسَمًّى فَاكتُبُوهُ).

در ضمن از این تعبیر، هم مسأله مجاز بودن قرض و وام روشن می شود و هم تعیین مدت برای وامها.

آیه مورد بحث شامل عموم بـدهی هایی می شود که در معاملات وجود دارد . مانند سـلف و نسـیه - در عین اینکه قرض را هم شامل می شود. و

2 و 3. سپس برای اینکه جلب اطمینان بیش تری شود و قرارداد از مداخلات احتمالی طرفین سالم بماند، می افزاید: «و باید نویسنده ای از روی عدالت، (سند را در میان شما بنویسد» (وَ لْيَكْتُبْ بينكم كاتب بِالْعَدْلِ).

بنابراین، قرارداد باید به وسیله شخص سومی تنظیم گردد و آن شخص عادل باشد.

4. و کسـی که قدرت بر نویسـندگی دارد، نباید از نوشتن - همان طور که خدا به او تعلیم داده خود داری کند. پس باید بنویسد» (وَ لا يَأْبَ كاتِبُ أَنْ يَكْتُبَ كَما عَلَّمَهُ اللَّهُ فَلْيَكتُب).

یعنی به پاس این موهبتی که خدا به او داده، نباید از نوشتن قرارداد خودداری کند بلکه باید طرفین معامله را در این امر مهم کمک نماید.

جمله «کما علمه الله» اشاره به نهایت امانت در نوشتن است. یعنی آن چنان که خدا به او تعلیم داده، سند را دقیقا تنظیم نماید.

5. «و آن کس که حق بر عهده اوست، باید املاکند» (وَ لْيُمْلِلِ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ)

6. «و از خدا که پروردگار اوست، بپرهیزد؛ و چیزی را فروگذار ننماید» (وَ لْيَتَّقِ اللَّهَ رَبَّهُ وَ لا يبخش مِنْهُ شَيْئاً).

7. «و اگر کسـی که حق بر ذمه اوست، سـفیه یا از نظر عقل) ضـعیف (و مجنون) است، یا به خاطر لال بودن، توانایی بر املاکردن ندارد، باید ولی او به جای او ،) املاکند» (فَإِنْ كانَ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ سَفِيهاً أَوْ ضَعِيفاً أَوْ لا يَسْتَطِيعُ أَنْ

یُمِلَّ هُوَ فَلْیُمْلِلْ وَلِیُّهُ).

بنابراین در مورد سه طایفه، ولی باید املاکند: کسانی که سفیهاند و نمی توانند ضرر و نفع خویش را تشخیص دهند و امورمالی خویش را سر و سامان بخشند هر چند دیوانه نباشند؛ کسانی که دیوانه یا از نظر فکری ضعیف و کم عقل هستند مانند کودکان کم سن و سال و پیران فرتوت وکم هوش و افراد گنگ و لال؛ و کسانی که توانایی املاکردن را ندارند هرچند گنگ نباشند.

از این جمله، احکام دیگری نیز به طور ضمنی استفاده می شود؛ از جمله ممنوع بودن تصرفات مالی سفیهان و ضعیف العقل ها، و همچنین جواز دخالت ولی در این گونه امور

8. ولی باید در املا «عدالت را رعایت نماید» (بِالعَدلِ).

09 سپس می افزاید: «و دو نفر را (بر این حق) شاهد بگیرید» (وَ اسْتَشْهِدُوا شَهِیدَینِ).(1).

10 و 11. دو شاهد باید از مردان شما باشند» (مِن رِجَالِکُم).

تعبیر به رجال، بالغ بودن را می رساند و اضافه کردن آن به ضمیر «کم» اسلام را. یعنی هم بالغ و هم مسلمان باشند.

12 و 13. «و اگر دو مرد نبودند، یک مرد و دو زن، از کسانی که مورد رضایت و اطمینان شما هستند، انتخاب کنید» (فَإِنْ لَمْ یَکُونا رَجُلَیْنِ فَرَجُلُ وَ امْرَأَتانِ مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَداءِ).

از این جمله مسأله عادل بودن و مورد اعتماد و اطمینان بودن شهود استفاده می شود.

14. در صورتی که شهود مرکب از دو مرد باشند، هر کدام می توانند مستقلا شهادت بدهند، اما در صورتی که یک مرد و دو زن باشند، این دو زن باید با هم شاهد قرار گیرند؛ «تا اگر یکی انحرافی یافت، دیگری به او یادآوری کند» (أَن تَضِلَّ

---

1 - 1 .در تفاوت میان شاهد و شهید باید بگوییم: شاهد به کسی گفته می شود که در واقعه حضور می یابد تا بتواند گواه بر آن باشد و شهید کسی است که ادای شهادت می کند.

إِحدَيهُمَا فَتُذَكِّرَ إِحدَيهُمَا الْأُخْرَى).

زیرا زنـان به خاطر عواطف قوی، ممکن است تحت تأثیر واقع شونـد و، به هنگام ادای شـهادت، به خاطر فراموشـی یا جهات دیگر، مسـیر صحیح را طی نکنند.

15. «و شهود نباید به هنگامی که آنها را برای شهادت) دعوت می کنند، خودداری نمایند» (وَ لَا يَأْبَ الشهدا إِذا ما دُعُوا).

بنابراین، تحمل شهادت، به هنگام دعوت برای این کار، واجب است.

16. بـدهی کم باشـد یا زیاد، باید آن را نوشت زیرا سـلامت روابط اقتصادی که مورد نظر اسـلام است، ایجاب می کند که در قراردادهای مربوط به بـدهکاری های کوچک نیز از نوشـتن سـند کوتاهی نشود. از این رو، در جمله بعـد می فرمایـد: «و از نوشـتن (بـدهی خود، چه کوچک باشد یا بزرگ، ملول نشوید» هر چه باشد بنویسید(وَ لَا تُسَمُّوا أَنْ تَكْتُبُوهُ صَغِيراً أَوْ كَبِيراً إِلى أَجَلِهِ).

سپس می افزاید: «این، در نزد خدا به عدالت نزدیک تر، و برای شـهادت مستقیم تر، و برای جلوگیری از تردید و شیک (و نزاع و گفت وگو) بهتر می باشد » (ذلِكُمْ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ وَ أَقْوَمُ لِلشَّهادَةِ وَ أُدْنَىَّ أَلاَّ تَرْتابُوا).

در واقع، این جمله اشاره به فلسـفه احکام فوق در مورد نوشـتن اسـناد معاملاتی است و به خوبی نشان می دهـد که اسـناد تنظیم شده می تواند به عنوان شاهد و مدرک مورد توجه قضات قرار گیرد.

17. سپس یک مورد را از این حکم استثنا کرده می فرماید: «مگر اینکه دادو ستد نقدی باشد که بین خود، دست به دست می کنید. در این صورت، گناهی بر شما نیست که آن را ننویسید» (إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً حَاضِرَةً تديرونها بينكم فليس عَلَيْكُمْ جُناحُ أَلاَّ تَكْتُبُوهَا).

18. در معامله نقدی تنظیم سند و نوشتن آن لازم نیست، اما شاهد گرفتن برای آن بهتر است زیرا جلو اختلافات احتمالی آینده را می گیرد. از این رو، آیه می فرماید: «ولی هنگامی که خرید و فروش نقدی می کنید، شاهد بگیرید

وَأَشهِدُوا إِذَا تَبَايَعتُم)

احتمال دارد که منظور شاهد گرفتن در تمام معاملات است خواه نقدی باشد یا نسیه. در آیه بعد نیز شاهدی بر این مسأله وجود دارد.

19. در آخرین حکمی که در این آیه ذکر شده می فرماید: «و نباید به نویسنده و شاهد، (به خاطر حق گویی) زیانی برسد» و زیر فشار قرار گیرند (وَ لَا يُضَارُّ كاتب وَ لَا شَهِيدُ).

و اگر چنین کنید، از فرمان پروردگار خارج شده اید» (فَإِنَّهُ فُسُوقُ بِكُم).

در پایان آیه مردم را به تقوا و پرهیزگاری و امتثال أوامر خداوند دعوت می کند می گوید: «و از خدا بپرهیزید، (وَاتَّقُو اللّهَ).

سپس یادآوری می نماید که، «و خداوند (آنچه مورد نیاز شما در زندگی مادی و معنوی است، به شما تعلیم می دهد» (وَ يُعَلِمُكُم اللّه).

قرار گرفتن دو جمله فوق در کنار یکدیگر، این مفهوم را می رساند که تقوا و خدا پرستی، اثر عمیقی در آگاهی و روشن بینی و فزونی علم و دانش دارد.

او از همه مصالح و مفاسد مردم آگاه است و آنچه خیر و صلاح آنهاست، برای آنها مقتر می دارد. « خداوند به همه چیز داناست» (وَاللّهُ بِكُلِّ شَيءٍ عَلِيمُ).

آیه 283

* (آیه 283)-این آیه با ذکر چند حکم دیگر در رابطه با مسأله تنظیم اسناد تجاری، مکمل آیه قبل است. آنها عبارتند از:

1. «و اگر در سفر بودید، و نویسنده ای نیافتید (تا اسناد معامله را برای شما تنظیم کند و قرارداد را بنویسد)، گروگان بگیرید به گروگانی که در اختیار طلبکار قرار گیرد (وَ إِنْ كُنْتُمْ عَلى سَفَرٍ وَ لَمْ تَجِدُوا كاتِباً فَرِهانُ مَقْبُوضَةُ).

البته در وطن نیز، اگر دسترسی به تنظیم کننده سند نباشد، اکتفا کردن به گروگان مانعی ندارد.

2. سپس به عنوان یک استثنا می فرماید: «و اگر به یکدیگر اطمینان (کامل) داشته باشید، (گروگان لازم نیست، و) باید کسی که امین شمرده شده و بدون گروگان، چیزی از دیگری گرفته)، امانت (و بدهی خود را به موقع) بپردازد؛ و از

خدایی که پروردگار اوست، بپرهیزد» (إن أمن بغضم

بعضا فليؤتي الذي اؤ تم أمانته ولى الله ربه).

در اینجا طلب طلبکار، به عنوان یک امانت ذکر شده که خیانت در آن، گناه بزرگی است. .

3. سپس همه مردم را مخاطب ساخته و یک دستور جامع در زمینه شهادت بیان می کند می فرماید: «و شهادت را کتمان نکنید. و هرکس آن را کتمان کند، قلبش گناهکار است» (و لاتكتموا الشهادة ومن يكتمها فإنه اثم قلبه).

بنابراین، کسانی که از حقوق دیگران آگاهند، موظفند به هنگام دعوت برای ادای شهادت، آن را کتمان نکنند.

و از آنجا که کتمان شهادت و خودداری از اظهار آن به وسیله دل و روح انجام می شود، آن را به عنوان یک گناه قلبی معرفی کرده می گوید: و هرکس آن را کتمان کند، قلبش گناهکار است.

در پایان آیه نسبت به حفظ امانت و ادای حقوق یکدیگر وعدم کتمان شهادت هشدار داده می فرماید: «و خداوند، به آنچه انجام می دهید، داناست (والله ما تعملون عليم).

ممکن است مردم ندانند چه کسی قادر به ادای شهادت است و چه کسی نیست و نیز ممکن است مردم ندانند در آنجا که اسناد و گروگانی وجود ندارد، چه کسی طلبکار و چه کسی بدهکار است، ولی خداوند همه اینها را می داند و هر کس را طبق اعمالش جزا می دهد.

آیه 284

* (آیه 284)-همه چیز از آن اوست . این آیه آنچه را که در جمله آخر آیه قبل آمد تکمیل می کند می گوید: «آنچه در آسمانها و زمین است، از آن خداست. و (از این رو) اگر آنچه را در دل دارید، آشکار سازید یا پنهان، خداوند شما را بر طبق آن، محاسبه می کند» (لله ما في السموات وما في الأرض و إن تبدوا ما في أنفيگم أو تخفوه يحاسبكم به الله).

سپس هر کس را که بخواهد (و شایستگی داشته باشد)، می بخشد؛ و هر کس را بخواهد (و مستحق باشد)، مجازات می کند» (فیغفر لمن یشاء و یعذب من یشاء).

یعنی تصور نکنید اعمالی همچون کتمان شهادت و گناهان قلبی دیگر، براو مخفی می ماند. کسی که حاکم بر جهان هستی است هیچ چیز بر او مخفی نخواهد بود. و در پایان آیه می فرماید: «و خداوند به همه چیز قدرت دارد» (والله علی کل شئ قدیر).

هم آگاهی دارد نسبت به همه چیز این جهان و هم قدرت دارد لیاقتها و شایستگی ها را مشخص کند و هم متخلفان را کیفر دهد.

آیه 285

* (آیه 285)-شأن نزول: هنگامی که آیه سابق نازل شد . که اگر آنچه را در دل دارید، آشکار سازید یا پنهان، خداوند شما را بر طبق آن، محاسبه می کند. گروهی از اصحاب ترسان شدند و می گفتند: هیچ کس از ما خالی از وسوسه های باطنی و خطورات قلبی نیست. و همین معنی را خدمت رسول خدا (ص) عرض کردند.) آیه نازل شد و راه و رسم ایمان و اطاعت و تسلیم را به آنان آموخت.

تفسیر: راه و رسم ایمان - سوره بقره با بیان بخشی از معارف و اعتقادات حق آغاز شد و با همین معنی که در این آیه و آیه بعد می باشد نیز پایان می یابد. به این ترتیب، آغاز و پایان آن هماهنگ است.

نخست می فرماید: « پیامبر، به آنچه از سوی پروردگارش بر او نازل شده، ایمان آورده است» و او، به تمام سخنان خود، کاملا مؤمن می باشد (امن ال شول بما أنزل إلیه من ربیر).

و این از امتیازات انبیای الهی است که به مرام و مکتب خویش ایمان قاطع داشته و هیچ گونه تزلزلی در اعتقاد خود نداشته اند. قبل از همه خودشان مؤمن بودند و بیش از همه استقامت و پایمردی داشتند.

سپس می افزاید: «و همه مؤمنان (نیز)، به خدا و فرشتگان او و کتابها

و فرستادگانش، ایمان آورده اند؛ (و می گویند:)ما در میان هیچ یک از

پیامبران او، فرق نمی گذاریم و به همه ایمان داریم (وَ الْمُؤْمِنُونَ کل ءامن بِاللَّهِ وَ مَلائِکَتِهِ وَ کُتُبِهِ وَ رُسُلِهِ لا نُفَرِّقُ بَیْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ).

بعد می افزاید: مؤمنان، عالوه بر ایمان راسخ و جامع، در مقام عمل نیز«گفتند: ما شـنیدیم و اطاعت کردیم. پروردگارا!)انتظار(آمرزش تو را داریم(و بازگشت(ما) به سوی توست»(وَ قالُوا سَمِعْنا وَ أَطَعْنا غُفْرانَکَ رَبَّنا وَ إِلَیْکَ الْمَصِیرُ).

به این ترتیب، ایمان به مبدأ و معاد و رسوالن الهی، با التزام عملی به دستورات الهی همراه و هماهنگ می گردد.

آیه 286

* (آیه 286)-این آیه می گوید: «خداوند هیچ کس را، جز به اندازه تواناییش، تکلیف نمی کند»(لا یُکَلِّفُ اللَّهُ نَفْساً الَّا وُسْعَهَا).

تمام احکام با همین آیه تفسیر و تقیید می گردد و به مواردی که تحت

قدرت انسان است اختصاص می یابد.

سپس می افزاید: «(انسان)هر کار(یکی) را انجام دهد، برای خود انجام داده؛ و هر کار (بدی) کند، به زیان خود کرده است» (لَها ما کَسَبَتْ وَ عَلَیْها مَا اکْتَسَبَتْ).

آیه فوق با این بیان، مردم را به مسؤولیت خود و عواقب کار خویش

متوجه می سازد و بر افسانه جبر و اقبال و طالع و موهومات دیگر از

این قبیل خط بطالن می کشد.

و به دنبال این دو اصل اساسـی (تکلیف به مقدار قدرت است و هرکس مسؤول اعمال خویش است)، از زبان مؤمنان، هفت درخواست از درگاه پروردگار بیان می کند که در واقع آموزشی است برای همگان که چه بگویند و چه بخواهند.

نخست می گویند: «پروردگارا! اگر ما فراموش یا خطا کردیم ما را مؤاخذه مکن»(رَبَّنا ال تُؤاخِذْنا إِنْ نَسِینا أَوْ أَخْطَأْنا).

بنابراین، فراموشکاری هایی که زاییده سهل انگاری است قابل مجازات می باشد.

خطا معمولا به کارهایی گفته می شود که از روی غفلت و عدم توجه از انسان سر می زند.

و نسیان» در جایی گفته می شود که انسان با توجه دنبال کاری می رود ولی مشخصات حادثه را فراموش کرده است.

آنها چون می دانند مسؤول اعمال خویشند از این رو با تضعی مخصوص، خدا را به عنوان ارت و کسی که لطف خاصی در پرورش آنان دارد، می خوانند و می گویند: زندگی به هر حال خالی از فراموشی و خطا و اشتباه نیست، ما می کوشیم به سراغ گناه عمدی نرویم، اما خطاها و لغزشها را تو بر ما ببخش.

سپس در دومین درخواست می گویند: «پروردگارا! تکلیف سنگینی بر ما قرار مده، آن چنان که به خاطر گناه و طغیان)، بر کسانی که پیش از ما بودند، قرار دادی»(ربنا ولا تحمل علینا إصرا کما حملته علی الذین من قبلنا).

إصر» در اصل به معنی نگه داری و محبوس ساختن است و به هر کار سنگین که انسان را از فعالیت باز می دارد، گفته می شود.

در سومین درخواست می گویند: «پروردگارا! آنچه طاقت تحمل آن را نداریم، بر ما مقر مدار» (ربنا ولا تحتملنا ما لا طاقة لنا به).

این جمله ممکن است اشاره به آزمایشهای طاقت فرسا یا مجازاتهای سنگین دنیا و آخرت و یا هر دو باشد.

در چهارمین و پنجمین و ششمین تقاضا می گویند: «و آثار گناه را از ما بشوی؟ و ما را ببخش و در رحمت خود قرار ده» (واغف ا واغفر لنا وارحمنا).

و در هفتمین و آخرین درخواست می گویند: «تو مولا ـ و سرپرست مایی، پس ما را بر جمعیت کافران، پیروز گردان» (أنت مؤتا فانصرنا علی القوم الکافرین).

به این ترتیب، تقاضاهای آنان شامل دنیا و آخرت و پیروزی های فردی و اجتماعی و بخشش و رحمت الهی می گردد. و این، تقاضایی است بسیار جامع.

ص: 267

پایان تفسیر سوره بقره

ص: 268

سوره آل عمران[3]

اشاره

در مدینه نازل شده و 200 آیه است.

محتوای سوره:

1. بخش مهمی از این سوره، از توحید و صفات خداوند و معاد و معارف اسلامی بحث می کند.

2. بخش دیگری، درباره جهاد و دستورهای مهم آن و حیات جاویدان شهیدان راه خدا، همچنین درسهای عبرتی که در دو غزوة بدر وأحد بود سخن می گوید.

3. در قسمتی از این سوره، به یک سلسله احکام اسلامی در زمینه لزوم وحدت صفوف مسلمین و خانه کعبه و فریضه حج و امر به معروف و نهی از منکر و تولی و تبری و مسأله امانت و انفاق در راه خـدا، ترک دروغ، و مقاومت و پایمردی در مقابل دشـمن و صبر و شـکیبایی در مقابل مشکلات و آزمایشهای مختلف الهی و ذکر خداوند در هر حال، اشارات پر معنایی شده است.

4. برای تکمیل این بحثها بخشی از تاریخ انبیا و داستان مریم و مقامات این زن بزرگ ذکر شده است.

در مورد فضـیلت این سوره از پیامبر (ص) روایت شـده است: «هر کس سوره آل عمران را بخواند، به تعداد آیات آن، امانی بر پل دوزخ به او می دهند.»

شأن نزول:

بعضی از مفسران می گویند: هشتاد و چند آیه از این سوره درباره فرستادگان و مسیحیان نجران نازل شده است.

فرستادگان شصت نفر بودند که چهارده نفرشان از اشراف و برجستگان

نجران محسوب می شدنـد. سه نفر از این چهـارده نفر سـمت ریـاست داشـتند و مسـیحیان آن سامـان در کارها و مشـکلات خود به آنها مراجعه می کردند.

این گروه شصت نفری در لباس مردان قبیله بنی کعب به مدینه آمدند و به مسجد پیامبر (ص) وارد شدند. موقعی که آنها وارد مسجد شدند، هنگام نمازشان بود. طبق مراسم خود، نا قوس را نواختند و مشـغول نماز شدند. پس از نماز، عاقب و سـید ، که اولی امیر و رئیس قوم خود محسوب می شد و دیگری سـر پرست تشـریفات و تنظیم برنامه سفر و مورد اعتماد مسیحیان بود، خدمت پیامبر (ص) رسیدند و با او آغاز سخن کردند. حضرت به آنها پیشنهاد کرد: به آیین اسلام درآیید و در پیشگاه خداوند تسلیم گردید؟

عاقب و سید گفتند: ما پیش از تو اسلام آورده و تسلیم خداوند شده ایم.

پیامبر (ص) فرمود: «شـما چگونه بر آیین حق هستیـد با اینکه اعمالتان حاکی از این است که تسـلیم خداونـد نیستیـد، چه اینکه برای خدا فرزند قائلید و عیسـی را پسـر خدا می دانید و صـلیب را عبادت و پرستش می کنید و گوشت خوک می خورید. تمام این امور مخالف آیین حق است.)

عاقب و سـید گفتند: اگر عیسـی پسـر خدا نیست، پس پدرش که بوده است؟ حضـرت فرمود: «آیا شما قبول دارید که هر پسری شباهتی به پـدر خود دارد؟ » گفتنـد آری. فرمود: «آیا این طور نیست که خدای ما به هر چیزی احاطه دارد و قیوم است و روزي موجودات با اوست.» گفتند: آری همین طور است. فرمود: «آیا عیسی این اوصاف را داشت؟» گفتند: نه. فرمود: «آیا چنین نیست که عیسی را مادرش مانند سایر کودکـان در رحم حمـل کرد و بعـد همچون مادرهای دیگر، او را به دنیا آورد و عیسـی پس از ولادت، چون اطفال دیگر غـذا می خورد؟» گفتند: آری چنین بود. فرمود: «پس چگونه عیسی پسر خداست با اینکه هیچ گونه شباهتی به پدرش ندارد؟

سخن که به اینجا رسید همگی خاموش شدند. در این هنگام هشتاد و چند

آیه از اوایل این سوره برای توضیح معارف و برنامه های اسلام نازل گردید.

رام از تمام تفسیر: در آغاز این سوره نیز به حروف مقطعه برخورد می کنیم (الم). درباره این حروف ابتدایی سوره بقره توضیح دادیم که نیاز به تکرار آن نیست.

آیه 2

* (آیه 2)-در این آیه می فرماید: «معبودی جز خداوند یگانه زنده و پایدار و نگه دارنده، نیست» (اللَّهُ لا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيِّ الْقَيُّومُ).

شرح و تفسیر این آیه در سوره بقره آیه 255 گذشت.

آیه 3

* (آیه 3)-در این آیه خطاب به پیامبر اسلام (ص) می فرماید: خداوندی که کتاب را به حق بر تو نازل کرد، که با نشانه های کتب پیشین، منطبق است؛ و انجیل را...» (نَزَّلَ عَلَيْكَ الْكِتابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقاً لِما بَيْنَ يَدَيْهِ وَ أَنْزَلَ التورية وَ الْإِنْجِيلَ). حق یعنی موضوع ثابت و پا بر جایی که باطل به آن راه ندارد.

آیه 4

* (آیه 4)-« پیش از آن، برای هدایت مردم فرستاد؛ و (نیز) کتابی که حق را از باطل مشخص می سازد، نازل کرد» (مِنْ قَبْلُ هُدىً لِلنَّاسِ وَ أَنْزَلَ الْفُرْقانَ).

و بعد از اتمام حجت و نزول آیات از سوی خداوند و گواهی فطرت و عقل بر صدق دعوت پیامبران، راهی جز مجازات نیست. از این رو به دنبال بحثی که درباره حقانیت پیامبر (ص) و قرآن مجید گذشت، در این آیه می فرماید: «کسانی که به آیات خدا کافر شدند، کیفر شدیدی دارند» (إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بايات اللَّهِ لَهُمْ عَذابٌ شَدِيدٌ).

و برای روشن ساختن اینکه توانایی خداوند بر تحقق بخشیدن تهدیداتش جای تردید نیست، می افزاید: «و خداوند (برای کیفر بدکاران و کافران لجوج، توانا وصاحب انتقام است» (وَ اللَّهُ عَزِيزٌ ذُوانتِقَامٍ).

عزیز» در لغت به معنی هر چیز مشکل غیر قابل نمود وعالمه

نیز مشکل غیر قابل نفوذ و غالب می باشد. از این رو زمینی که عبور از آن به سختی انجام می گیرد «عزاز» نامیده می شود و نیز هر چیز که بر اثر کمیابی دسترسی به آن مشکل باشد «عزیز» نامیده می شود. همچنین

افراد نیرومنـد و توانـا که غلبه بر آنهـا مشـکل یا غیر ممکن است، عزیز هسـتند و هرکجا کلمه عزیز بر خـدا اطلاق می شود به همین معنی است. یعنی هیچکس قادر بر غلبه بر او و شکست او نیست و همه در برابر اراده و مشیت او محکوم اند.

آیه 5

* (آیه 5)-این آیه تکمیل آیات قبل است. می فرمایـد: «هیـچ چیز، در آسـمان و زمین، بر خـدا مخفی نمی مانـد» بنابراین، تدبیر آنها بر او مشکل نیست (إِنَّ اللَّهَ لا يَخْفى عَلَيْهِ شَيْ ءُ فِي الْأَرْضِ وَ لَا فِي السَّمَاءِ).

چگونه ممکن است چیزی بر او مخفی بماند در حالی که او در همه جا حاضـر وناظر است و به حکم اینکه وجودش از هر نظر بی پایان و نامحـدود است، جـایی از او خـالی نیست. و به مـا از خود مـا نزدیک تر است. بنا بر این، در عین اینکه محل و مکانی نـدارد، به همه چیز احاطه دارد. و این احاطه به معنی علم و آگاهی او بر همه چیز است.

آیه 6

* (آیه 6)-سپس به گوشه ای از علم و قدرت خود که در حقیقت یکی از شاهکارهای عالم آفرینش و از مظاهر بارز علم و قدرت خداست اشـاره کرده می فرمایـد: «او کسـی است که شـما را در رحم مـادران)، آن چنان که می خواهـد تصویر می کنـد» (هُوَ الَّذِي يصوركم فِي الْأَرْحامِ كَيْفَ يَشَاءُ).

آری «معبودی جز خداوند توانا و حکیم، نیست» (لا إِلهَ إِلاَّ هوالعزيز الْحَكِيمُ).

صورت بندی انسان در شـکم مادر و نقش بر آب زدن در آن محیط تاریک، آن هم نقشـهای بدیع و عجیب و پی در پی، راستی شگفت آور است. به خصوص با آن همه تنوعی که از نظر شکل و صورت و جنسیت و انواع استعدادها و صفات و غرایز مختلف وجود دارد. و اگر می بینیم معبودی جز او نیست، به خاطر همین است که شایسته عبودیت، جز ذات پاک او نمی باشد.

آیه 7

* (آیه 7)-شأن نزول: از امام باقر(ع) روایت شـده است: چنـد نفر از یهود به اتفاق حی بن اخطب و برادرش، خدمت پیامبر اسـلام (ص) آمدند و حروف مقطعه «الم»را

دستاویز خود قرار داده گفتند: طبق حساب ابجد، الف مساوی یک و لام مساوی 30 و میم مساوی 40 می باشد. به این ترتیب، خبر داده ای که دوران بقای امت تو بیش از هفتاد و یک سال نیست. از پیامبر (ص) برای جلوگیری از سوءاستفاده آنها فرمود: چرا تنها «الم» را محاسبه کرده اید، مگر در قرآن «المص و الر» و سایر حروف مقطعه نیست. اگر این حروف اشاره به مدت بقای امت من باشد چرا همه را محاسبه نمی کنید؟! (در صورتی که منظور از این حروف چیز دیگری است. سپس آیه مورد بحث نازل شد.

تفسیر: محکم و متشابه در قرآن - در آیات پیشین سخن از نزول قرآن به عنوان یکی از دلایل آشکار نبوت پیامبر اسلام (ص) به میان آمده بود، در این آیه یکی از ویژگی های قرآن و چگونگی بیان مطلب در این کتاب بزرگ آسمانی آمده است. نخست می فرماید: «او کسی است که این کتاب آسمانی را بر تو نازل کرد؛ که قسمتی از آن، آیات محکم = صریح و روشن است؛ که اسامی این کتاب می باشد؛ (و هرگونه پیچیدگی در آیات دیگر، با مراجعه به اینها، بر طرف می گردد.) و قسمتی از آن، متشابه است = آیاتی که به خاطر بالا بودن سطح مطلب و جهات دیگر، در نگاه اول، احتمالات مختلفی در آن می رود؛ ولی با توجه به آیات محکم، تفسیر آنها آشکار می گردد.» (هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتابَ مِنْهُ ايات مُحْكَماتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتابِ وَ أُخَرُ مُتَشابِهاتٌ).

این آیات متشابه محکی است برای آزمایش افراد که عالمان راستین و فتنه گران لجوج را از هم جدا می سازد. از این رو به دنبال آن می فرماید: «اما آنها که در قلوبشان انحراف است)، به دنبال متشابهاتند، تا فتنه انگیزی کنند و مردم را گمراه سازند؛ و تفسیر (نادرستی برای آن می طلبند؛ در حالی که تفسیر آنها را، جز خدا و راسخان در علم، نمی دانند» (فَأَمَّا الذيين فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ ما تَشابَهَ مِنْهُ ابْتِغاءَ الْفِتْنَةِ وَ ابْتِغاءَ تَأْوِيلِهِ وَ ما يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَ الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ).(1).

1- 1 .«زیغ» و در اصل به معنی انحراف از حالت مستقیم و مایل شدن به یک طرف است. بودن زیغ در قلب، به معنی انحراف اعتقادات از راه راست به راه های انحرافی است.

«تأویل» در اصل به معنی بازگشت دادن چیزی است. بنابراین، کار یا سخنی را که به هدف نهایی برسانیم، تأویل نامیده می شود.

و سپس می افزاید: آنها که به دنبال فهم و درک اسرار همه آیات قرآن در پرتو علم و دانش الهی می گویند: ما به همه آن ایمان آوردیم؛ همه از طرف پروردگار ماست» (يَقُولُونَ ءامنا بِهِ كل مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا).

و جز صاحبان عقل، متذکر نمی شوند و این حقیقت را درک نمی کنند (وَ مَا يذكر إِلاَّ أُولُوا الْأَلْبابِ).

از آیه فوق استفاده می شود که آیات قرآن بر دو دسته اند: مفهوم قسمتی از آیات آن چنان روشن است که جای هیچ گونه انکار و توجیه و سوء استفاده در آن نیست، آنها را محکمات گویند. و قسمتی به خاطر بالا بودن سطح مطلب و گفت و گو درباره عوالمی که از دسترس ما بیرون است مانند عالم غیب و جهان رستاخیز و صفات خدا، چنان هستند که معنی نهایی و اسرار و کنه حقیقت آنها نیاز به سرمایه خاص علمی دارد که آنها را از متشابهات» گویند.

معمولا افراد منحرف می کوشند این آیات را دستاویز قرار داده و تفسیری برخلاف حق برای آنها درست کنند، تا در میان مردم فتنه انگیزی نمایند و آنها را از راه حق گمراه سازند، اما خداوند و راسخان در علم، اسرار این آیات را می دانند و برای مردم تشریح می کنند.

البته آنها که از نظر علم و دانش در ردیف اولند، همچون پیامبر و ائمه هدي، از همه اسرار آن آگاهند در حالی که دیگران هر یک به اندازه دانش خود از آن چیزی می فهمند. همین حقیقت است که مردم، حتی دانشمندان را به دنبال معلمان الهی، برای درک اسرار قرآن، می فرستد.

آیه 8

* (آیه 8)-رهایی از لغزشها از آنجا که آیات متشابه و اسرار نهانی آن ممکن است لغزشگاهی برای افراد گردد و از این امتحان سیه روی در آیند، راسخان در علم و اندیشمندان با ایمان، علاوه بر به کار گرفتن سرمایه های علمی خود، در فهم معنی

این آیـات به پروردگار خویش پناه می برنـد. این آیه و آیه بعـد که از زبان راسـخان در علم می باشـد، روشـنگر این حقیقت است. آنها می گوینـد: «پروردگارا، دلهایمان را، بعـد از آنکه ما را هدایت کردی، (از راه حق) منحرف مگردان؛ و از سوی خود، رحمتی بر ما ببخش، زیرا تو بخشنده ای» (رَبَّنا لا تُزِغْ قُلُوبَنا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنا وَ هَبْ لَنا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ).

آیه 9

* (آیه 9)-و از آنجا که عقیده به معاد و توجه به روز رسـتاخیز از هر چیز برای کنترل امیال و هوسها مؤثرتر است، راسخان در علم به یاد آن روز می افتند می گویند:

پروردگـارا، تو مردم را برای روزی که تردیـدی در آن نیست، جمع خواهی کرد؛ زیرا خداونـد، از وعـده خود تخلف نمی کنـد» مـا به تو و رحمت بی پایانت، و به وعده رستاخیز و قیامت ایمان داریم (رَبَّنا انک جامِعُ النَّاسِ لیوْم لا رَیْبَ فِیهِ إِنَّ اللَّهَ لا یُخْلِفُ الْمِیعادَ).

و به این ترتیب، از هوی و هوسـها و احساسـات افراطی که موجب لغزش می گردد، خود را برکنار می دارنـد؛ و می تواننـد آیات خـدا را آن چنان که هست بفهمند.

آیه 10

* (آیه 10)-در آیـات گذشـته وضع مؤمنان و غیر مؤمنان در برابر آیات محکم و متشابه بیان شـده بود، در ادامه این بحث از وضع دردناک کافران در روز قیامت پرده بر می دارد و عواقب شوم اعمالشان را برای آنها مجسم می سازد. می فرماید:

ثروتها و فرزنـدان کسانی که کافر شدنـد، نمی توانـد آنان را از (عـذاب) خداوند بازدارد؛ (و از کیفر، رهایی بخشد.) و آنان خود، آتشـگیر؛ دوزخند» (إِنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوالُهُمْ وَ لا أَوْلادُهُمْ مِنَ اللَّهِ شَیْئاً أُولئِكَ هُمْ وَقُودُ النَّارِ).

آیه 11

* (آیه 11)-سـپس به یـک نمونه روشن از اقوامی که دارای ثروت و نفرات فراوان بودنـد ولی به هنگام نزول عـذاب، این امور نتوانست مانع نـابودی آنـان گردد اشاره کرده می فرمایـد: عادت آنان در انکار و تحریف حقایق، همچون عادت آل فرعون و کسانی است که پیش از آنها بودند؛ آیات ما را تکذیب کردند، و خداوند آنها را به (کیفر) گناهانشان گرفت؛ و خداوند، سخت کیفر است» (کَدَأْبِ ءَالِ فِرعَونَ

وَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَذَّبُوا بِاياتنا فَأَخَذَهُمُ اللّهُ بِذُنُوبِهِمْ وَ اللّهُ شَدِيدُ الْعِقابِ).

آیه 12

* (آیه 12)-شأن نزول: پس از جنگ بـدر و پیروزی مسـلمانان، جمعی از یهود گفتنـد: آن پیامبرانی که ما وصف او را در کتاب دینی خود (تورات) خوانـده ایم که در جنـگ مغلوب نمی شود، همین پیغمـبر است. بعضـی دیگر گفتنـد: عجله نکنیـد، تـا نـبرد دیگری واقع شود. هنگامی که جنگ احد پیش آمد و ظاهرا به شـکست مسـلمانان پایان یافت، گفتند: نه، به خدا سوگند، آن پیامبری که در کتاب ما بشارت به آن داده شده، این نیست. در این هنگام آیه نازل شد و به آنها پاسخ داد که نتیجه را در پایان کار حساب کنید و بدانید همگی مغلوب خواهید شد.

تفسـیر: با توجه به شأن نزول فوق معلوم می شود کاری که به اموال و ثروتها و فرزندان مغرور بودند، انتظار شـکست اسلام را داشتند. قرآن روی سـخن را به پیامبر کرده می فرمایـد: « به آنها که کافر شدند بگو: از پیروزی موقت خود در جنگ احد، شاد نباشـید. به زودی مغلوب خواهید شد؛ و (سـپس در رستاخیز به سوی جهنم، محشور خواهید شد. و چه بد جایگاهی است!» (قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا سَتُغْلَبُونَ وَ تُحْشَرُونَ إِلى جَهَنَّمَ وَ بِئْسَ الْمِهادُ).

در قرآن مجیـد اخبار غیبی فراوانی است که از دلایل عظمت و اعجاز قرآن می باشـد. و یک نمونه آن آیه فوق است که خداوند، صـریحا به پیامبر خود بشارت پیروزی بر همه دشمنان را می دهد.

طولی نکشـید که مضـمون آیه تحقق یافت. یهودیان مـدینه (بنی قریظه و بنی نضـیر) درهم شکسـته شدند و در غزوهٔ خیبر مهم ترین مرکز قدرت آنان از هم متلاشی شد. و مشرکان نیز در فتح مکه، برای همیشه مغلوب گشتند.

آیه 13

* (آیه 13)-شـأن نزول: این آیه گوشه ای از ماجرای بـدر را بازگو می کنـد. در جنگ بـدر تعـداد مسـلمانان 313 نفر بـود. 77 نفرشان از مهاجران و 236 نفر آنهـا از انصار بودنـد. پرچم مهاجران به دست علی (ع) و سـعد بن عباده پرچمـدار انصار بود. آنان با هفتاد شتر و دو اسب و شش زره و هشت شمشیر، در این نبرد شرکت کرده بودند. با

اینکه سپاه دشمن بیش از هزار نفر با اسلحه و تجهیزات کافی بودند، مسلمانان بر آنها غالب شدند و با پیروزی کامل به مدینه مراجعت کردند.

تفسیر: این آیه در حقیقت بیان نمونه ای است از آنچه در آیات قبل گذشت و به کافران هشدار می دهد که به اموال و ثروت و زیادی نفرات مغرور نشوند که سودی به حالشان ندارد. یک شاهد زنده این موضوع جنگ بدر است. می فرماید: در دو گروهی که در میدان جنگ بدر،) با هم روبه رو شدند، نشانه (و درس عبرتی) برای شما بود» (قَدْ كانَ لَكُمْ ءاية فِي فِئَتَيْنِ الْتَقَتا).

یک گروه، در راه خدا نبرد می کرد؛ و جمع دیگری که کافر بود» در راه شیطان و بت (فتة تُقاتِلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ أ خَرِئَ كَافِرَةٌ)

سپس می افزاید: «در حالی که آنها (گروه مؤمنان را با چشم خود، دو برابر آنچه بودند، می دیدند» (يرونهم مِثْلَيْهِمْ رَأْيَ الْعَيْنِ).

چنانکه در آیه 44 سوره انفال بدان اشاره شده است، خدا می خواست پیش از آغاز جنگ تعداد مسلمانان در نظر آنان کم جلوه کند تا با غرور وغفلت وارد جنگ شوند و پس از شروع جنگ، دو برابر جلوه کند. و این خود عاملی برای وحشت و شکست آنها شد. به عکس، خداوند عدد دشمنان را در نظر مسلمانان کم جلوه داد تا بر قدرت و قوت روحیه آنها بیفزاید.

سپس می افزاید: «و خداوند، هر کس را بخواهد (و شایسته بداند)، با یاری خود، تأیید می کند» (وَ اللَّهُ يويد بِنَصْرِي مَنْ يَشاءُ). ا

در پایان آیه می فرماید: «در این ، عبرتی است برای بینایان» (إِنَّ فِي ذلِكَ لَعِبْرَةً الْأُولَى الْأَبْصَارِ).(1).

آنها که چشم بصیرت دارند و حقیقت را آن چنان که هست می بینند، از این پیروزی همه جانبه افراد با ایمان درس عبرت می گیرند و می دانند سرمایه اصلی

---

1 - 1 .«عبرة» در اصل از ماده «عبورا گرفته شده که به معنی گذشتن از حالی به حال دیگر با از جایی به جای دیگر است. به اشک چشم غبره می گویند زیرا از چشم عبور می کند. به کلمات که از زبانها و گوشها می گذرد نیز عبارت، می گویند. عبرت گرفتن از حوادث نیز به خاطر آن گفته می شود که انسان از آنچه می گذرد و از حقایقی در پشت سر آن آگاه می شود.

پیروزی، ایمان است و ایمان.

آیه 14

* (آیه 14)-در آیات گذشته سخن از کسانی بود که تکیه بر اموال و فرزندانشان در زندگی دنیا داشتند و به آن مغرور شدند و خود را از خدا بی نیاز دانستند، این آیه در حقیقت تکمیلی است بر آن سخن می فرماید: « محبت امور مادی، از زنان و فرزندان و اموال هنگفت از طلا و نقره و اسبهای ممتاز و چهارپایان و زراعت، در نظر مردم جلوه داده شده است»؛ تا در پرتو آن، آزمایش و تربیت شوند (زین لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَواتِ مِنَ النِّساءِ وَ الْبَنِینَ وَ الْقَناطِیرِ المقطرة مِنَ الذَّهَبِ وَ الْفِضَّةِ وَ الْخَیْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَ الْأَنْعامِ وَ الْحَرْثِ).(1).

در تفسیر آیه آنچه صحیح به نظر می رسد این است که زینت دهنده خداوند است زیرا اوست که عشق به فرزندان و مال و ثروت را در نهاد آدمی ایجاد کرده تا او را آزمایش کند و در مسیر تکامل و تربیت به پیش ببرد.

ولی «اینها (در صورتی که هدف نهایی آدمی را تشکیل دهند، سرمایه زندگی پست (مادی) است؛ و سرانجام نیک (و زندگی والا و جاویدان)، نزد خداست» (ذلِكَ مَتاعُ الحیوة الدُّنْیا وَ اللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ المئاب).

درست است که بدون این وسائل نمی توان زندگی کرد، حتی پیمودن راه معنویت و سعادت نیز بدون وسائل مادی غیر ممکن است، اما استفاده کردن از در این مسیر، مطلبی است و دلبستگی فوق العاده و پرستش آنها و هدف نهایی بودن مطلب دیگر به دقت کنید. ان

آیه 15

* (آیه 15)-با توجه به آنچه در آیه قبل درباره اشیای مورد علاقه انسان در زندگی مادی دنیا آمده بود، در اینجا در یک مقایسه به مواهب خداوند در جهان آخرت و قوس صعودی تکامل انسان اشاره کرده می فرماید: «بگو: آیا شما را از چیزی آگاه کنم که از این سرمایه های مادی)، بهتر است؟» (قُلْ أؤنبیکم بِخَیْرٍ مِنْ

1- 1 . شهوات جمع شهوت ، به معنی علاقه شدید به چیزی است ولی در آبه بالا شهوات را به معنی مشتهیات (اشیای مورد علاقه) به کار رفته است

ذلِکُم).

سپس به شـرح آن پرداخته می افزایـد: «برای کسـانی که پرهیزگاری پیشه کرده انـد، (و از این سـرمایه ها، در راه مشـروع و حق و عـدالت، اسـتفاده می کنند، در نزد پروردگارشان (در جهان دیگر)، باغهایی است که نهرها از پای درختانش می گذرد؛ همیشه در آن خواهند بود؛ و همسرانی پاکیزه، و خشنودی خداوند

نصـیب آنهاست). و خـدا به (امور) بنـدگان، بیناست» (لِلَّذِينَ اتَّقَوْا عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِينَ فِيها وَ أَزْواجٌ مُطَهَّرَةٌ وَ رِضْوانٌ مِنَ اللَّهِ وَ اللَّهُ بَصِيرٌ بِالْعِبادِ).

قرآن مجید در این آیه به افراد با ایمان اعلام می کند که اگر به زندگی حلال دنیا قناعت کنند و از لذات نامشروع و هوسهای سرکش و ظلم و ستم به دیگران بپرهیزنـد، خداونـد لاـتی برتر و بالاـتر در جهت مـادی و معنوی، که از هرگونه عیب ونقص پاک و پاکیزه است، نصـیبشان خواهد کرد.

آیه 16

* (آیه 16)-در این آیه به معرفی بندگان پرهیزگار که در آیه قبل به آن اشاره شده بود پرداخته و شش صفت ممتاز برای آنها بر می شمرد:

.. آنـان بـا تمـام دل و جـان متوجه پروردگار خویشـند و ایمان، قلب آنها را روشن ساخته و به همین دلیل، در برابر اعمال خویش احساس مسؤولیت می کننـد. می فرمایـد: «همـان کسانی که می گوینـد: پروردگارا ! ما ایمان آورده ایم؛ پس گناهان ما را بیامرز، و ما را از عـذاب آتش، نگاه دار» (الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنا إِنَّنا ءامنا فَاغْفِرْ لَنا ذُنُوبَنا وَ قِنا عَذابَ النَّارِ).

آیه 17

* (آیه 17)-2. «همانها که در برابر مشکلات، و در مسیر اطاعت و ترک گناه،) استقامت می ورزند» (الصّابِرِينَ).

3. «راستگو هستند» (وَالصّادِقِينَ).

و آنچه در باطن به آن معتقدند، در ظاهر به آن عمل می کنند و از نفاق و دروغ و تقلب و خیانت به دورند.

4. در برابر خدا «خضوع می کنند» (وَالقَانِتِينَ).

و در طریق بندگی و عبودیت خدا بر این کار مداومت دارند. 5 «و (در راه او) انفاق می کنند» (وَالمُنفِقِينَ).

نه تنها از اموال بلکه از تمام مواهب مادی و معنوی که در اختیار دارند، به نیازمندان می بخشند.

6. «و در سحرگاهان، استغفار می نماید» (وَالمُستَغفِرِينَ بِالأَسحَارِ).

در آن هنگـام که چشـمهای غافلاـن و بی خبران در خواب است و غوغاهای جهان مادی فرونشسـته. به همین دلیل، حالت حضور قلب و توجه خاص به ارزش های اصـیل، در دل مردان خـدا زنـده می شود. به پا می خیزند و در پیشـگاه با عظمتش سـجده می کنند و از گناهان خود آمرزش می طلبند و محو انوار جلال کبریایی او می شوند.

در حدیثی امام صادق (ع) در تفسـیر این آیه فرمود: «هر کس در نماز وتر آخرین رکعت نماز شب، هفتاد بار بگوید: أستغفرالله ربی وأتوب إلیه، و تا یک سال این عمل را ادامه دهـد، خداونـد او را از اسـتغفارکنندگان در سـحر قرار می دهد و او را مشـمول عفو و رحمت خود می سازد.

آیه 18

* (آیه 18)–به دنبـال بحثی که دربـاره مؤمنان راستین در آیات قبل آمـده بود، در این آیه به گوشه ای از دلائل توحیـد و خداشناسـی و بیان روشنی این راه پرداخته می گوید: «خداوند، (با ایجابي نظام واحد جهان هستی)، گواهی می دهد که معبودی جز او نیست» (شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لا إِلهَ إِلَّا هُوَ).

و فرشتگان و صاحبان دانش، (هرکدام به گونه ای بر این مطلب، گواهی می دهند، (وَ الْمَلائِكَةُ وَ أُولُوا الْعِلْمِ).

در حالی که خداوند در تمام عالم) قیام به عدالت دارد که این عدالت نیز، نشانه بارز وجود اوست (قَائِمًا بِالقِسطِ).

با این اوصاف که گفته شد، «معبودی جز او نیست، که هم توانا و هم حکیم است» (لَا إِلَهَ إِلّا هُوَ العَزِيزُ الحَكِيمُ).

ص: 280

بنابراین، شما هم با خداوند و فرشتگان و دانشمندان هم صدا شوید و نغمه توحید سر دهید.

این آیه از آیاتی است که همواره مورد توجه رسول اکرم (ص) بوده و در مواقع مختلف آن را تلاوت می فرمود. زبیر بن عوام می گوید: شب عرفه در خدمت رسول خدا(ص) بودم، شنیدم که مکرر این آیه را می خواند.

آیه 19

* (آیه 19)-روح دین همان تسلیم در برابر حق است - بعد از بیان یگانگی معبود، به یگانگی دین پرداخته می فرماید: «دین در نزد خدا، اسلام (و تسلیم بودن در برابر حق است» (إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلامُ).

یعنی آیین حقیقی در پیشگاه خدا همان تسلیم در برابر فرمان اوست. در واقع، روح دین در هر عصر و زمان، جز تسلیم در برابر حق نبوده و نخواهد بود. |

سپس به بیان سرچشمه اختلافات مذهبی که علی رغم وحدت حقیقی دین الهی به وجود آمده می پردازد. می فرماید: «و کسانی که کتاب آسمانی به آنها داده شد، اختلافی (در آن ایجاد نکردند، مگر بعد از آگاهی و علم، آن هم به خاطر ظلم و ستم در میان خود» (وَ مَا اخْتَلَفَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتابَ إِلاَّ مِنْ بَعْدِ ما جاءَهُمُ الْعِلْمُ بَغْياً بَيْنَهُمْ).

بنابراین، ظهور اختلاف اولا بعد از علم و آگاهی بود و ثانیا انگیزه ای جز طغیان و ظلم و حسد نداشت.

مثلا پیامبر اسلام (ص)، علاوه بر معجزات آشکار از جمله قرآن مجید و دلائل روشنی که در متن این آیین آمده، اوصاف و مشخصاتش در کتب آسمانی پیشین که بخشهایی از آن در دست یهود و نصاری وجود داشت، بیان شده بود. به همین دلیل، دانشمندانشان قبل از ظهور او، بشارت ظهورش را با شوق و تأکید فراوان می دادند اما همین که مبعوث شد، چون منافع خود را در خطر می دیدند، از روی

طغیان و ظلم و حسد، همه را نادیده گرفتند. از این رو در پایان آیه سرنوشت آنها و امثال آنها را بیان کرده می گوید: «و هر کس به آیات خدا کفر ورزد، (خدا به حساب او می رسد؛ زیرا خداوند، سریع الحساب است» (وَ مَنْ يَكْفُرْ بئايات اللي فَإِنَّ اللَّهُ

سَرِیعُ الحِسَابِ).

آری کسانی که آیات الهی را بازیچه هوسهای خود قرار دهند، نتیجه کارشان را در دنیا و آخرت می بینند.

منظور از «آیات الله» آیات الهی و براهین او و کتابهای آسمانی است. حتی ممکن است آیات تکوینی الهی را در عالم هستی شامل شود.

آیه 20

* (آیه 20)-به دنبال بیان سرچشمه اختلافات دینی، به گوشه ای از این اختلاف که همان بحث و جدال یهود و نصاری با پیامبر اسلام (ص) بود، اشاره می کند می فرماید: «اگر با تو، به گفت و گو و ستیز برخیزند (با آنها مجادله نکن؛ و) بگو: من و پیروانم، در برابر خداوند (و فرمان او)، تسلیم شده ایم» (فَإِنْ حَاجُّوكَ فَقُلْ أَسْلَمْتُ وجهی لِلَّهِ وَ مَنِ اتَّبَعَنِ).

خداوند در این آیه به پیامبرش دستور می دهد که از بحث و مجادله با آنها دوری کن، و به آنها که اهل کتاب هستند [= (یهود و نصاری و بی سوادان ا = مشرکان بگو: آیا شما هم تسلیم شده اید؟» (وَ قُلْ لِلَّذِینَ أُوتُوا الْکِتابَ وَ الْأُمِّیِّینَ أَسْلَمْتُمْ).

اگر در برابر فرمان و منطق حق، تسلیم شوند، هدایت می یابند؛ و اگر سرپیچی کنند، (نگران مباش؛ زیرا) بر تو، تنها ابلاغ (رسالت) است» (فَإِنْ أَسْلَمُوا فَقَدِ اهْتَدَوْا وَ إِنْ تَوَلَّوْا فانما عَلَیْكَ الْبَلَاغِ).

بدیهی است منظور تسلیم زبانی و ادعایی نیست، بلکه منظور تسلیم حقیقی و عملی در برابر حق است.

در پایان آیه می فرماید: «و خدا نسبت به اعمال و عقاید) بندگان، بیناست (وَاللّهُ بَصِیرُ بِالعِبَادِ).

از این آیه به خوبی روشن می شود که روش پیامبر (ص) هرگز تحمیل فکر و عقیده نبوده است، بلکه کوشش و مجاهدت داشته که حقایق بر مردم روشن شود و سپس آنان را به حال خود را می گذاشته که خودشان تصمیم لازم را در پیروی از

حق بگیرند.

آیه 21

* (آیه 21)-در تعقیب آیه قبل که به طور ضمنی نشان می داد یهود و نصاری و مشرکانی که با پیامبر اسلام (ص) به گفت و گو و ستیز برخاسته بودند تسلیم حق نبودند، در این آیه به بعضی از نشانه های این مسأله اشاره می کند می فرماید: «کسانی که نسبت به آیات خدا کفر می ورزند و پیامبران را به ناحق می کشند، و (نیز) مردمی را که امر به عدالت می کنند به قتل می رسانند، به کیفر دردناک (الهی) بشارت ده!»(إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بئايات اللَّهِ وَ يَقْتُلُونَ النَّبِيِّينَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَ يَقْتُلُونَ الَّذِينَ يَأْمُرُونَ بِالْقِسْطِ مِنَ النَّاسِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذابٍ أَلِيمٍ).

در این آیه به سه گناه بزرگ اشاره شده که ثابت می کنند آنها تسلیم فرمان حق نیستند، بلکه صدای حقگویان را در گلو خفه می کنند.

آیه 22

* (آیه 22)-در آیه قبل به یک کیفر آنها (عذاب أليم) اشاره شد، در این آیه به دو کیفر دیگر آنها اشاره می کند می فرماید: «آنها کسانی هستند که اعمال نیکشان، به خاطر این گناهان بزرگ، در دنیا و آخرت تباه شده» (أُولئِكَ الَّذِينَ حَبِطَتْ أَعْمالُهُمْ فِي الدُّنْيا والأخرة).

دیگر اینکه آنها در برابر مجازاتهای سخت الهی، «یاور و مددکار (و شفاعت کننده ای ندارند» (وَ مَا لَهُم مِن نَاصِرِينَ).

آیه 23

* (آیه 23)-شأن نزول: از ابن عباس نقل شده که در عصر پیامبر (ص) زن و مردی از یهود مرتکب زنای محصنه شدند. با اینکه در تورات دستور مجازات سنگباران درباره این چنین اشخاص داده شده بود، چون آنها از طبقه اشراف بودند، بزرگان یهود از اجرای این دستور در مورد آنها سر باز زدند و پیشنهاد شد که به پیامبر اسلام (ص) مراجعه کرده داوری طلبند.

حضرت فرمود: همین تورات فعلی میان من و شما داوری می کند. پذیرفتند. پیامبر (ص) دستور داد قسمتی از تورات را که آیه «جم» (سنگباران در آن بود، پیش روی دانشمند یهود، ابن صوریا بگذارند. وی که قبلا از جریان آگاه شده بود، هنگامی که به این آیه رسید دست روی آن گذاشت و جمله های بعد را خواند.

عبد الله بن سـلام که نخست از دانشمندان یهود بود و سپس اسلام اختیار کرده بود، متوجه پرده پوشی ابن صوریا شد، برخاست و دست او را از روی این جمله برداشت و آن را از متن تورات قرائت کرد. سـپس پیامبر (ص) دستور داد مجازات مزبور طبق آیین آنها در مورد این دو مجرم اجرا شود. جمعی از یهود خشمناک شدند و این آیه درباره وضع آنها نازل گردید.

تفسـیر: به دنبال آیات گذشته که از محاجه و گفت وگوهای لجوجانه گروهی از اهل کتاب سخن به میان آورد، در اینجا روشن می سازد که آنها تسلیم پیشنهادهای

ندیدی کسانی را که بهره ای از کتاب (آسمانی) داشتند، به سوی کتاب الهی دعوت شدند تا در میان آنها داوری کند، سپس گروهی از آنان، (با علم و آگاهی، روی می گردانـند، در حالی که از قبول حق) اعراض دارنـد» (أَلَمَ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيباً مِنَ الْكِتابِ يُدْعَوْنَ إِلى كِتابِ اللَّهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ يَتَوَلَّى فَرِيقٌ مِنْهُمْ وَ هُمْ مُعْرِضُونَ).

از جمله «أوتوا نصـيبا من الكتـاب » بر می آیـد که تورات و انجیـل که در دست یهود و نصاری در آن عصـر بود، تنها قسـمتی از آن بود و احتمالا قسمت بیش تر از این دو کتاب آسمانی از میان رفته با تحریف شده بود.

آری آنهـا به همـان حکم موجود در کتـاب مـذهبی خویش نیز گردن نهادنـد و، با بهانه جویی و مطالب بی اساس، از اجرای حـدود الهی سرپیچی کردند. |

آیه 24

* (آیه 24)-در این آیه دلیل مخالفت آنها را شـرح می دهد که آنها بر اساس یک فکر باطل، معتقد بودند از نژاد ممتازی هستند . همانگونه که امروز نیز چنین فکر می کننـد . به همین دلیل، برای خود مصونیتی در مقابل مجازات الهی قائل بودنـد. از این رو قرآن می گویـد: «این عمـل آنهـا، به خـاطر آن است که می گفتنـد: آتش (دوزخ)، جز چنـد روزی به مـا نمی رسـد و کیفر ما، به خاطر امتیازی که بر اقوام دیگر داریم، بسیار محدود است (ذلِكَ بِأَنَّهُمْ قالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلاَّ أَيَّاماً مَعْدُوداتٍ).

سپس می افزایـد: «این افترا و دروغی که به خـدا بسـته بودنـد، آنها را در دینشان مغرور ساخت و گرفتار انواع گناهان شدنـد» (وَ غَيْرِهِمْ فِي دِينِهِمْ مَا كَانُوا يَفتَرُونَ).

آیه 25

* (آیه 25)-در این آیه بر این ادعاهـای واهی خـط بطلان میکشـد می گویـد: « پس چگونه خواهنـد بود هنگامی که آنها را برای روزی که شگی در آن نیست [= روز رستاخیز جمع کنیم، و به هر کس، آنچه (از اعمال برای خود فراهم کرده، به طور کامل داده شود؟ و به آنها ستم نخواهد شد زیرا محصول اعمال خود را می چینند(فَكَيْفَ إِذا جَمَعْناهُمْ لِيَوْمٍ لا رَيْبَ فِيهِ وُفِّيَتْ كُلُّ نَفْسٍ ما كَسَبَتْ وَهُمْ لا يُظْلَمُونَ).

آری در آن روز همه در دادگاه عـدل الهی حاضـر خواهنـد شـد، و هر کس نتیجه اعمال خود را می بیند و آن روز است که می فهمند هیچ امتیازی بر دیگران ندارند.

آیه 26

* (آیه 26)-شأن نزول: هنگامی که پیامبر اکرم (ص) مکه را فتـح نمود، به مسـلمانان نویـد داد که به زودی کشور ایران و روم نیز زیر پرچم اسـلام قرار خواهـد گرفت. منافقان که دلهایشان به نور ایمان روشن نشـده بود و روح اسـلام را درک نکرده بودند، این مطلب را اغراق آمیز تلقی کرده و با تعجب گفتند: محمد به مدینه و مکه قانع نیست و طمع در فتح ایران و روم دارد. در این هنگام آیه نازل شد.

تفسـیر: همه چیز به دست اوست - در آیـات قبـل سـخن از امتیازاتی بود که اهل کتاب (یهود و نصاری برای خود قائل بودنـد و خود را از خاصان خداونـد می پنداشـتند، در این آیه و آیه بعد خداوند ادعای باطل آنان را با این بیان جالب رد می کند می فرماید: «بگو: بارالها، ای مالـک حکومتهـا، به هر کس بخواهی، حکومت می بخشـی؛ و از هرکس بخواهی، حکومت را می گیری» (قُلِ اللَّهُمَّ مالِكَ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشاءُ وَ تَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشاءُ).

هرکس را بخواهی، عزت می دهی، و هرکه را بخواهی خوار می کنی» (وَ تُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ وَ تُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ).

و در یک جمله، «تمام خوبیها به دست توست؛ تو به هر چیزی قادری (بِيَدِكَ الْخَيْرُ إِنَّكَ عَلَى كُلِّ شئ قَدِيرُ).

ناگفته پیـداست که منظور از اراده و مشـیت الهی در این آیه این نیست که بدون حساب و بی دلیل چیزی را به کسـی می بخشد یا از او می گیرد، بلکه مشـیت او از روی حکمت و مراعـات نظام و مصـلحت و حکمت جهان آفرینش و عالم انسانیت است. گاه حکومتها به خاطر شایستگی هاست و گاه حکومت ظالمان هماهنگ ناشایستگی انتهاست.

خلاصه اینکه خواست خداوند همان است که در عالم اسباب آفریده، تا چگونه ما از عالم اسباب استفاده کنیم.

آیه 27

* (آیه 27)-در این آیه برای تکمیـل معنی فوق و نشـان دادن حـاکمیت خداونـد بر تمـام عـالم هستی، می افزایـد: «شب را در روز داخل میکنی، و روز را در شب؛ و زنـده را از مرده بیرون می آوری، و مرده را از زنـده؛ و به هر کس بخواهی، بـدون حسـاب، روزی می بخشـی» (تُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَ تُولِجُ النَّهَارَ فِي اليل وَ تُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَ تُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَ تزرق مَنْ تَشاءُ بِغَيْرِ حِسابٍ).

هر یک از اینها نشانه بارزی از قدرت مطلقه اوست.

ولوج » در لغت به معنی دخول است. منظور از دخول شب در روز و روز در شب، همان تغییر محسوسی است که در شب و روز در طول سال مشاهده می کنیم. این تغییر بر اثر انحراف محور کره زمین نسبت به مدار آن به که کمی بیش از 23 درجه است . و تفاوت زاویه تابش خورشـید می باشـد. تـدریجی بودن تغییر شب و روز، آثار سودمنـدی در زندگانی انسان و موجودات کره زمین دارد زیرا پرورش گیاهان و بسیاری از جانداران در پرتو نور و حرارت تدریجی خورشید صورت می گیرد. ا

منظور از بیرون آوردن زنـده از مرده، همان پیـدایش حیات از موجودات بی جان است زیرا می دانیم آن روز که زمین آماده پـذیرش حیات شد، موجودات زنده از مواد بی جان به وجود آمدند. از این گذشـته، دائما در بدن ما و همه موجودات زنده عالم، مواد بی جان جزو سلولها شده، به موجودات زنده مبدل می گردند.

پیدایش مردگان از موجودات زنده نیز، دائما در مقابل چشم ما مجسم است.

آیه 28

* (آیه 28)-پیوند با بیگانگان ممنوع - در آیات گذشته سخن از این بود که عزت و ذلت و تمام خیرات به دست خداست، به همین مناسبت در این آیه مؤمنان را از دوستی با کافران نهی می کنـد. می فرمایـد: «افراد با ایمان نباید به جای مؤمنان، کافران را دوست و سـرپرست خود انتخاب کنند» (لا يَتَّخِذِ المؤمون الْكافِرِينَ أَوْلِياءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ).

و هر کس چنین کند، هیچ رابطه ای با خدا ندارد» و پیوند او به کلی از خدا گسسته می شود (وَ مَنْ يَفْعَلْ ذلِكَ فَلَيْسَ مِنَ اللَّهِ فِي شئ).

این آیه در واقع یک درس مهم سیاسی - اجتماعی به مسلمانان می دهد که هرگز بیگانگان را به عنوان دوست و حامی و یار و یاور نپذیرند.

سپس به عنوان یک اسـتثنا از این قانون کلی می فرمایـد: «مگر اینکه از آنها بپرهیزیـد و به خاطر هـدفهای مهم تری تقیه کنیـد(اِلّا أن تَتَّقُوا مِنهُم تُقَيةً).

همان تقیه ای که برای حفظ نیروها و جلوگیری از هدر رفتن قوا و امکانات و سرانجام پیروزی بر دشمن است.

مسأله تقیه در جای خود یک حکم قاطع عقلی و موافق فطرت انسانی است.

در پایان آیه به همه مسـلمانان هشـدار داده می فرمایـد: «خداونـد شـما را از نافرمانی) خود، برحـذر می دارد؛ و بازگشت (شـما) به سوی خداست» (وَ يُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ وَ إِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ).

دو جمله فوق بر مسأله تحریم دوستی با دشـمنان خـدا تأکید می کند. از یک سو می گوید از مجازات و خشم و غضب خداوند بپرهیزید. از سوی دیگر می فرماید: اگر مخالفت کنید، بازگشت شما به سوی اوست و نتیجه اعمال خود را خواهید گرفت.

آیه 29

* (آیه 29)-در آیه قبل دوستی و همکاری با کافران و دشـمنان خـدا مورد نهی واقع شده، در این آیه به کسانی که ممکن است از حکم تقیه سوءاستفاده کنند هشدار داده می فرماید: «بگو: اگر آنچه را در سینه های شماست، پنهان دارید یا

آشکار کنید، خداوند آن را می داند» (قُلْ إِنْ تُخْفُوا ما فِي صُدُورِ كم أَوْ تُبْدُوهُ يَعْلَمْهُ اللّهُ).

نه تنها اسـرار درون شما را می داند، بلکه از آنچه در آسمانها و زمین است، آگاه می باشد؛ و خداوند بر هر چیزی تواناست» (وَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَ مَا فِي الْأَرْضِ وَ اللَّهُ عَلى كُلِّ شَيْ ءٍ قَدِيرُ).

آیه 30

* (آیه 30)-این آیه تکمیلی است بر آنچه در آیه قبل آمـد و از حضور اعمال نیک و بـد در قیامت پرده بر می دارد. می فرماید: به یاد آورید «روزی که هر کس، آنچه را از کار نیک انجام داده، حاضـر می بینـد؛ و آرزو می کند میان او، و آنچه از اعمال بد انجام داده، فاصـله زمانی زیادی باشد» (يَوْمَ تَجِدُ كُلُّ نَفْسٍ ما عَمِلَتْ مِنْ خَيْرٍ مُحْضَراً وَ ما عَمِلَتْ مِنْ سُوءٍ تَوَدُّ لَوْ أَنَّ بَيْنَها وَ بَيْنَهُ أَمَّا بَعِيداً).

در پایان آیه برای تأکیـد بیش تر می فرمایـد: «خداونـد شـما را از (نافرمانی) خودش، برحذر می دارد؛ و در عین حال، خدا نسـبت به همه بندگان، مهربان است» (وَ يُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ وَ اللَّهُ رَءُوفُ بِالْعِبَادِ).

در واقع این جمله معجونی از بیم و امید است. از یک سو اعلام خطر می کند و هشدار می دهد، از سوی دیگر بندگان را به لطفش امیدوار می سازد؛ تا تعادلی میان خوف و رجا که عامل مهم تربیت انسان است برقرار شود.

آیه 31

* (آیه 31)-شـأن نزول: جمعی در حضور پیامبر (ص) ادعای محبت پروردگار کردنـد در حالی که عمل به برنامه های الهی در آنها کمتر دیده می شد. این آیه و آیه بعد نازل شد و به آنها پاسخ گفت.

تفسـیر: محبت واقعی این آیه مفهوم دوستی واقعی را تبیین می کنـد. می فرماید: «بگو: اگر خدا را دوست می دارید، از من پیروی کنید؛ تا خـدا (نیز) شـما را دوست بـدارد؛ و گناهانتان را ببخشد؛ و خدا آمرزنده مهربان است» (قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يحببنم اللَّهُ وَ يَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَ اللَّهُ غَفُورُ رَحِيمُ).

یعنی محبت یک علاقه قلبی ضعیف و خالی از هرگونه اثر نیست، بلکه باید

آثار آن در عمل انسان منعکس باشد.

این آیه نه تنها به مـدعیان محبت پروردگار در عصـر پیامبر (ص) پاسـخ می گوید، بلکه یک اصل کلی در منطق اسـلام برای همه اعصار و قرون است. آنها که شب و روز دم از عشق پروردگار یا عشق و محبت پیشوایان اسـلام و مجاهدان راه خدا و صالحان و نیکان می زنند، اما در عمل کم ترین شباهتی به آنها ندارند، مدعیان دروغینی بیش نیستند.

آیه 32

* (آیه 32)-در این آیه بحث آیه قبل را ادامه داده می فرماید: «بگو: از خدا و فرستاده (او)، اطاعت کنید» (قُلْ أَطِیعُوا اللَّهَ وَ الرَّسُولَ).

بنابراین، چون شما مدعی محبت او هستید، باید با اطاعت از فرمان او و پیامبرش این محبت را عملا اثبات کنید.

سپس می افزاید: «و اگر سرپیچی کنید، خداوند کافران را دوست نمی دارد»(فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّ اللَّهَ لا یُحِبُّ الْکافِرِینَ).

سرپیچی آنها نشان می دهد که محبت خدا را ندارند. بنابراین، خدا هم آنها را دوست ندارد زیرا محبت یک طرفه بی معنی است.

آیه 33

* (آیه 33)-این آیه سـرآغازی است برای بیـان سـرگذشت مریم و اشـاره ای به مقامـات اجـداد او و نمونه بارزی است از محبت واقعی به پروردگـار و ظهور آثار این محبت در عمل که در آیات گذشـته به آن اشاره شـده بود. می فرمایـد: «خداونـد، آدم و نوح و آل ابراهیم و آل عمران را بر جهانیان برتری داد» (إِنَّ اللَّهَ اصْطَفی ءادم وَ نُوحاً وءال إبرهیم وَ ال عِمْرانَ عَلَی الْعالَمِینَ).

إصـطفی» از ماده «و» به معنی خالص شدن چیزی است و فؤة به معنی خالص هر چیزی است. بنابراین، إصطفاء به معنی برگزیدن قسمت خـالص چیزی است. و ممکن است این گزینش، تکـوینی باشـد و یـا تشـریعی. به این معنی که خداونـد آفرینش آنهـا را از آغـاز آفرینش ممتازی قرار داد، هر چند با داشتن آفرینش ممتاز با اراده و اختیار خود راه حق را پیمودند، سپس به خاطر اطاعت فرمان خدا و کوشش

در راه هدایت انسانها، امتیازات جدیدی کسب کردند که با امتیاز ذاتی آنها آمیخته شد و به صورت انسانهایی برگزیده درآمدند.

آیه 34

* (آیه 34)-در این آیه می افزاید: «آنها فرزندان و دودمانی بودند که از نظر پاکی و تقوا و فضیلت،) بعضی از بعض دیگر گرفته شده بودند» (ذُرِّيَّةً بَعْضُها مِنْ بُعْضٍ).

این برگزیدگان الهی، از نظر اسلام، پاکی، تقوا و مجاهده برای راهنمایی بشر، همانند یکدیگر بودند.

در پایان آیه می فرماید: «و خداوند، شنوا و داناست» و از کوششهای آنها در مسیر رسالت خود، آگاه می باشد (والله سمیع علیم).

در آیات فوق، علاوه بر آدم، به تمام پیامبران اولوالعزم اشاره شده است. نام نوح صریحا آمده و آل ابراهیم، هم خود او، هم موسی و عیسی و پیامبر اسلام (ص) را شامل می شود.

آیه 35

* (آیه 35)-به دنبال اشاره به عظمت آل عمران که در آیات قبل آمده بود، در اینجا سخن از عمران و دخترش مریم به میان می آورد و چگونگی تولد و پرورش و بعضی از حوادث مهم زندگی این بانوی بزرگ را بیان می کند.

از بعضی روایات استفاده می شود که خداوند به عمران وحی فرستاده بود که پسری به او خواهد داد که به عنوان پیامبر به سوی بنی اسرائیل فرستاده می شود. او این جریان را با همسر خود «ته» در میان گذاشت. به همین خاطر هنگامی که او باردار شد، تصور کرد فرزند مزبور همان است که در رحم دارد، بی خبر از اینکه کسی که در رحم اوست ما در آن فرزند (مریم) می باشد. به همین دلیل، نذر کرد که پسر را خدمتگزار خانه خدا، بیت المقدس نماید، اما هنگام تولد مشاهده کرد که دختر است.

آیه می فرماید: به یاد آورید و هنگامی را که همسر عمران گفت: خداوندا! آنچه را در رحم دارم، برای تو نذر کردم، که محرر (و آزاد، برای خدمت خانه تو باشد. از

من بپذیر ، که تو شنوا و دانایی» (إِذْ قالَتِ امْرَأَتُ عِمْرانَ رَبِّ إِنِّي نَذَرْتُ لَكَ ما فِي بَطْنِي مُحَرَّراً فَتَقَبَّلْ مِنِّي إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ).

آیه 36

* (آیه 36)-سپس می افزاید: «ولی هنگامی که او را به دنیا آورد، (و او را دختر یافت، گفت: خداوندا! من او را دختر آوردم» (فَلَمَّا وَضَعَتْها قالَتْ رَبِّ إِنِّي وَضَعْتُها انثی)

ولی خدا از آنچه او به دنیا آورده بود آگاه تر بود» (وَ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعَتْ). سپس افزود: «و پسر، همانند دختر نیست» دختر نمی تواند وظیفه خدمتگزاری معبد را همانند پسر انجام دهد (وَ لَيسَ الذَّكَرُ كَالأُنثَى).

دختر پس از بلوغ، عادت ماهانه دارد و نمی تواند در مسجد بماند. به علاوه نیروی جسمی دختر با پسر یکسان نیست و نیز مسائل مربوط به حجاب و بارداری ووضع حمل، ادامه این خدمت را برای دختر مشکل می سازد. از این رو همیشه پسران را نذر می کردند.

سپس افزود: «من او را مریم نام گذاردم؛ و او و فرزندانش را از وسوسه های) شیطان رانده شده، در پناه تو قرار می دهم» (وَ إِنِّي سميتها مَرْيَمَ وَ إِنِّی أُعِيذُها بِكَ وَ ذريتها مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ).

مریم» در لغت به معنی زن عبادتکار و خدمتگزار است. از آنجا که این نامگذاری به وسیله مادرش انجام شد، نهایت عشق و علاقه این مادر با ایمان را برای وقف فرزندش در مسیر بندگی و عبادت خدا نشان می دهد.

آیه 37

* (آیه 37)-این آیه ادامه بحث آیه قبل درباره سرگذشت مریم است. می فرماید: «خداوند، او [= مریم را به طرز نیکویی پذیرفت؛ و به طرز شایسته ای، نهال وجود) او را رویانید» و پرورش داد (فَتَقَبَّلَها رَبُّها بِقَبُولٍ حَسَنٍ وَ أَنْبَتَها نَباتاً حَسَناً).

تعبیر به «أنبتها» از ماده «انبات»، به معنی رویانیدن در مورد پرورش مریم، اشاره به جنبه های تکامل معنوی، روحانی و اخلاقی مریم است.

جمله اخیر اشاره به این نکته لطیف دارد که کار خداوند، انبات (رویانیدن)

است. یعنی همـان گونه که در درون بـذر گلها و گیاهان اسـتعدادهایی نهفته است، در درون وجود آدمی واعماق روح و فطرت او نیز همه گونه اسـتعدادهای عـالی نهفته شـده که اگر انسـان خود را تحت تربیت مربیان الهی که باغبانان باغسـتان جهان انسانیت انـد قرار دهـد، به سرعت پرورش می یابد و آن استعدادهای خداداد آشکار می شود.

سپس می افزاید: «و (خداوند،) کفالت او را به زکریا سپرد» (و کَفَّلَهَا زَکَرِیّا).

هر چه بر سن مریم افزوده می شد، آثار عظمت و جلال در وی نمایان تر می گشت و به جایی رسـید که قرآن در ادامه این آیه درباره او می گوید: «هر زمان زکریا وارد محراب او می شد، غذای مخصوصی در آنجا می دید» (کُلَّما دَخَلَ عَلَیْها زَکَرِیَّا الْمِحْرابَ وَجَدَ عِنْدَها رِزْقاً).

محراب» محل ویژه ای است که در معبد برای امام آن معبد یا افراد خاصی در نظر گرفته می شود.

زکریا از روی تعجب، روزی «از او پرسید: ای مریم! این را از کجا آورده ای؟ » (قالَ یا مَرْیَمُ أَنَّی لَکِ هَذَا).

گفت: این از سوی خـداست. خداونـد به هر کس بخواهـد، بی حساب روزی می دهـد» (قالَتْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ یَرْزُقُ مَنْ یَشاءُ بِغَیْرِ حِسابٍ).

از روایات متعددی استفاده می شود که آن غذا یک نوع میوه بهشتی بوده که در غیر فصل، در کنار محراب مریم، به فرمان پروردگار، حاضر می شده است. و این موضوع جای تعجب نیست که خدا از بنده پرهیزگارش این چنین پذیرایی کند.

آیه 38

* (آیه 38)-از این به بعد گوشه ای از زندگی پیامبر الهی، زکریا را در ارتباط با داستان مریم بیان می کند.

همسـر زکریا و مادر مریم خواهر یکدیگر بودند و اتفاقا هر دو در آغاز، نازا بودند. با اینکه سالیان درازی از عمر زکریا و همسـرش گذشته و از نظر معیارهای طبیعی بسیار بعید به نظر می رسید که صاحب فرزندی شود، با ایمان به قدرت

پروردگار و مشاهده وجود میوه های تازه در غیر فصل، قلب او لبریز از امید گشت که شاید در فصل پیری، میوه فرزند بر شاخسار وجودش آشکار شود. به همین دلیل، هنگامی که مشغول نیایش بود، از خداوند تقاضای فرزند کرد. آیه می گوید: «در آنجا بود که زکریا، (با مشاهده آن همه شایستگی در مریم، پروردگار خویش را خواند و عرض کرد: خداوندا! از طرف خود، فرزند پاکیزهای (نیز) به من عطا فرما، که تو دعا را می شنوی» (هُنالِكَ دَعا زكريا رَبَّهُ قالَ رَبِّ هَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ ذرية طَيِّبَةً إِنَّكَ سَمِيعُ الدُّعاءِ).

آیه 39

* (آیه 39)-رو هنگامی که او در محراب ایستاده، مشغول نیایش بود، فرشتگان او را صدا زدند که: خدا تو را به یحیی بشارت می دهد؛ (کسی) که کلمه خدا [= مسیح را تصدیق می کند؛ و رهبر خواهد بود؛ و از هوسهای سرکش برکنار، و پیامبری از صالحان است» (فَنادَتْهُ الْمَلائِكَةُ وَ هُوَ قائِمٌ يُصَلِّي فِي الْمِحْرابِ أَنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكَ بِيَحْيى مُصَدِّقاً بِكَلِمَةٍ مِنَ اللَّهِ وَ سَيِّداً وَ حَصُوراً وَ نبيا مِنَ الصَّالِحِينَ). نه تنها خداوند اجابت دعای او را به وسیله فرشتگان خبر داد، بلکه پنج وصف از اوصاف این فرزند پاکیزه را بیان داشت.

آیه 40

* (آیه 40)-زکریا از شنیدن این بشارت، غرق شادی و سرور شد و در عین حال نتوانست شگفتی خود را از چنین موضوعی پنهان کند. «او عرض کرد: پروردگارا! چگونه ممکن است فرزندی برای من باشد، در حالی که پیری به سراغ من آمده ، و همسرم نازاست» (قالَ رَبِّ انى يَكُونُ لِي غُلامٌ وَ قَدْ بَلَغَنِيَ الْكِبَرِ وَ امْرَأَتِي عَاقِرٌ). او در پاسخ «فرمود: بدین گونه خداوند هر کاری را بخواهد انجام می دهد» (قالَ كَذلِكَ اللَّهُ يَفْعَلُ ما يَشَاءُ).

ن پاسخ کوتاه که تکیه بر نفوذ اراده و مشیت الهی داشت، زکریا قانع شد. ان

آیه 41

* (آیه 41)-در اینجا زکر یا تقاضای نشانه ای بر این بشارت می کند، تا قلبش مالامال از اطمینان شود. عرض کرد: پروردگارا ! نشانه ای برای من قرار ده» (قالَ رَبِّ اجْعَلْ لِي ءايَةً).

خداونـد «گفت: نشانه تو آن است که سه روز، جز با اشاره و رمز، با مردم سـخن نخواهی گفت» و زبان تو، بـدون هیچ علت ظاهری، برای گفت وگو با مردم از کار می افتد (قَالَ ایتك أَلاَّ تُكَلِّمَ النَّاسَ ثَلَّثْتَ أَيَّامٍ إِلاَّ رَمْزاً).

و پروردگار خود را (به شـکرانه این نعمت بزرگ، بسیار یاد کن؛ و به هنگام صبح و شام، او را تسبیح بگو» (وَ اذْكُرْ رَبَّكَ كَثِيراً وَ سَبِّحْ بالعشی والإبكار).

واژه «عشی» به ساعات آخر روز و «ابکار» به ساعات آغاز روز گفته می شود.

خداوند درخواست زکریا را پذیرفت و سه شـبانه روز زبان او، بدون هیچ عامل طبیعی، از سـخن گفتن با مردم باز ماند، در حالی که به ذکر خدا مترتم بود.

این وضع عجیب نشانه ای از قدرت پروردگار بر همه چیز بود. خدایی که می تواند زبان بسته را به هنگام ذکرش بگشاید، قادر است از رحم عقیم، فرزندی با ایمان که مظهر یاد پروردگار باشد به وجود آورد.

آیه 42

* (آیه 42)-قرآن بار دیگر به داسـتان مریم باز می گردد و از دوران شکوفایی او سخن می گوید و مقامات والای او را بر می شمرد. نخست از گفت و گوی فرشـتگان با مریم بحث می کند. می فرماید: «و (به یاد آورید) هنگامی را که فرشتگان گفتند: ای مریم! خدا تو را برگزیده و پـاک سـاخته؛ و بر تمـام زنـان جهـان، برتری داده است» (وَ إِذْ قـالَتِ الْمَلائِكَـةُ يـا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ أَصْـطَفيكَ وَ طَهَّرَكِ واصـطفيك عَلى نِسـاءِ الْعالَمِينَ).

و این برگزیـدگی و برتری مریم بر تمـام زنان جهان، به خاطر تقوا و ایمان و عبادت او بود. آری او برگزیـده شـده تا پیامبری همچون عیسای مسیح به دنیا آورد.

این آیه گواه بر این است که مریم بزرگ ترین شخصیت زن در جهان خود بوده

است.

آیه 43

* (آیه 43)-در این آیه سخن از خطاب دیگری از فرشتگان به مریم است.

1. منظور از پاکی مریم، پاکی از عادت ماهیانه است که به او اجازه می داد همواره خـد مت بیت المقدس کند و با پاکی از هرگونه آلودگی اخلاقی و معنوی و گناه.

می گوینـد: «ای مریم! (به شـکرانه این نعمت برای پروردگار خود، خضوع کن و سـجده به جا آور؛ و با رکوع کنندگان، رکوع کن» (يَا مَرِيَم اقْنُتِي لِرَبِّكِ واسجدى وَارِ كعى مَعَ الرَّاكِعِينَ).

آیه 44

* (آیه 44)-این آیه خطـاب به پیامبر اکرم (ص) می کنـد می گویـد: «این، (بیان سـرگذشت مریم و زکریا) از خبرهای غیبی است که به تو وحی می کنیم» (ذلِكَ مِنْ أَنْباءِ الْغَيْبِ وَ نوحيه إِلَيْكَ).

زیرا این داستانها به این صورت (صحیح و خالی از هرگونه خرافه، در هیچ یک از کتب پیشین - که تحریف یافته است به وجود ندارد و سند آن، وحی آسمانی، قرآن است.

سپس به گوشه دیگری از داسـتان مریم اشاره می کند می گوید: «و تو در آن هنگام که قلمهای خود را برای قرعه کشی) به آب می افکندند، تا کدام یک کفالت و سـرپرستی مریم را عهده دار شود، و (نیز) به هنگامی که دانشـمندان بنی اسـرائیل، برای کسب افتخار سرپرستی او، با هم کشـمکش داشـتند، حضور نداشتی»؛ و همه اینها ، از راه وحی به تو گفته شد (وَ ما كُنْتَ لَدَيْهِمْ إِذْ يُلْقُونَ أَقْلامَهُمْ أَيُّهُمْ يَكْفُلُ مَرْيَمَ وَ ما كُنْتَ لَدَيْهِمْ إِذْ يَخْتَصِمُونَ).

از این آیه و آیـاتی که در سوره صاقـات درباره یونس آمـده، اسـتفاده می شود که برای حل مشـکل یا مشاجره و نزاع و هنگامی که کار به بن بست کامل می رسد و هیچ راهی برای پایان دادن به نزاع یافت نمی شود، می توان از قرعه استمداد جست.

آیه 45

* (آیه 45)-از این آیه به بعد به بخش دیگری از زندگی مریم یعنی جریان تولد فرزندش حضرت مسیح می پردازد. می فرماید: به یاد آورید « هنگامی را که فرشـتگان گفتنـد: ای مریم! خداوند تو را به کلمه ای = وجود باعظمتی از طرف خودش بشارت می دهد که نامش مسـیح، عیسی پسر مریم است» (إِذْ قالَتِ الْمَلائِكَةُ يا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِنْهُ اسْمُهُ الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ).

در حـالی که در این جهـان و جهـان دیگر، صـاحب شخصـیت خواهـد بود؛ و از مقربـان (الهی) است» (وَجِيهاً فِي الـدُّنْيَا والأخرة وَ مِنَ الْمُقَرَّبِينَ).

آیه 46

* (آیه 46)-در این آیه به یکی از فضایـل و معجزات حضـرت مسـیح (ع) اشـاره می کنـد می گویـد: «و بـا مردم، درگاهواره و در حالت کهولت (و میانسال شدن) سخن خواهد گفت؛ و از شایستگان است» (وَ يُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَ كهلا وَ مِنَ الصَّالِحِينَ).

جمله «في المهير و گهلا»، ممکن است اشاره به این باشـد که او در گاهواره همان گونه سـخن می گفت که در موقع رسـیدن به کمال عمر سخنانی سنجیده و پر محتوا و حساب شده، نه سخنانی کودکانه.

آیه 47

* (آیه 47)-در این آیه نیز داستان مریم ادامه می یابد. او هنگامی که بشارت تولد عیسی (ع) را شنید، گفت: پروردگارا! چگونه ممکن است فرزندی برای من باشد در حالی که انسانی با من تماس نگرفته است و هرگز همسـری نداشـتهام (قالَتْ رَبِّ أنى يَكُونُ لِي وَلَدُ وَ لَمْ يَمْسَسْنِي بَشَرُ).

خداوند به این شگفتی مریم پایان داد «فرمود: خداوند، این گونه هر چه را بخواهد می آفریند» (قالَ كَذلِكِ اللَّهُ يَخْلُقُ ما يَشاءُ).

سپس برای تکمیل این سـخن می فرمایـد: «هنگامی که چیزی را مقرر دارد و فرمان هستی آن را صادر کنـد)، فقط به آن می گوید: موجود باش! آن نیز فورا موجود می شود» (ذِا قَضَى أَمْراً فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ).

آیه 48

* (آیه 48)-به دنبال صـفات چهارگانه ای که در آیات قبل برای حضرت مسیح بیان شده بود (صاحب شخصیت بودن در دنیا و آخرت، از مقربان بودن، سـخن گفتن در گاهواره و از شایستگان بودن)، به دو وصف دیگر آن پیامبر بزرگ اشاره می کند. می فرماید: «و (خداوند) به او، کتاب و دانش و تورات و انجیل، می آموزد» (وَ يُعَلِّمُهُ الْكِتابَ وَ الْحِكْمَةَ وَ التَّوْرِيَةِ وَ الْإِنْجِيلَ).

نخست به تعلیم کتاب و حکمت و دانش به طورکلی اشاره می کنند و بعد دو مصداق روشن آن یعنی تورات و انجیل را بیان می نماید.

آیه 49

* (آیه 49)-به دنبال آیه قبل که سخن از علم و دانش و کتاب آسمانی حضرت

مسیح بود، در این آیه به معجزات متعدد او اشاره کرده می فرماید: «و (او را به عنوان) رسول و فرستاده به سوی بنی اسرائیل» قرار داده(وَ رَسُولاً إِلی بَنِي إِسْرائِیلَ).

سپس می افزاید: او مأمور بود به آنها بگوید: «من نشانه ای از طرف پروردگار شما، برایتان آورده ام» (أَنِّي قَدْ جِئْتُکُمْ بئایة مِنْ رَبِّکُمْ).

نه یک نشانه بلکه نشانه های متعدد.

من از گل، چیزی به شکل پرنده می سازم؛ سپس در آن می دمم و به فرمان خدا، پرنده ای می گردد، (أَنِّي أَخْلُقُ لَکُمْ مِنَ الطِّینِ کَهَیْئَةِ الطَّیْرِ فَأَنْفُخُ فِیهِ فَیَکُونُ طَیْراً بِإِذْنِ اللَّهِ).

سپس به بیان دومین معجزه یعنی درمان بیماریهای صعب العلاج یا غیرقابل علاج از طریق عادی پرداخته می گوید: «و به اذن خدا، کور مادر زاد و مبتلایان به برص - پیسی را بهبودی می بخشم(وَ أُبرِئُ الأَکمَهَ وَ الأَبرَصَ).

بدون شک، این موضوعات - به خصوص برای پزشکان و دانشمندان آن زمان - معجزات غیر قابل انکاری بوده است.

در سومین مرحله به معجزه دیگری اشاره می کند می گوید: «و مردگان را به اذن خدا زنده می کنم» (وَ أُحْیِي الْمَوْتَی بِإِذْنِ اللَّهِ).

چیزی که در هر عصر و زمانی جزء معجزات و کارهای خارق العاده است.

و در مرحله چهارم، موضوع خبر دادن از اسرار نهانی مردم را مطرح می کند زیرا هرکس معمولا در زندگی فردی و شخصی خود اسراری دارد که دیگران از آن آگاه نیستند. مسیح می گوید: «و از آنچه می خورید، و در خانه های خود ذخیره می کنید، به شما خبر می دهم» (وَ أُنَبِّئُکُمْ بِما تَأْکُلُونَ وَ ما تَدَّخِرُونَ فِي بُیُوتِکُمْ).

و در پایان آیه به تمام این چهار معجزه اشاره کرده می گوید: «مسلما در اینها، نشانه ای برای شماست، اگر ایمان داشته باشید و در جست و جوی حقیقت باشید(إِنَّ فِي ذلِکَ لآیَةً لَکُمْ إِنْ کُنْتُمْ مُؤْمِنِینَ).

از مفاد آیه فوق و آیات مشابه آن استفاده می شود که فرستادگان و اولیای

خـدا - به اذن او می توانند، به هنگام لزوم، در جهان تکوین و آفرینش تصـرف کنند و، بر خلاف عادت و جریان طبیعی، حوادثی به وجود آورند. و این چیزی است بالاتر از ولایت تشریعی یعنی سر پرستی مردم که نام آن «ولایت تکوینی» است.

آیه 50

* (آیه 50)-این آیه نیز ادامه سـخنان حضـرت مسـیح است و در واقع بخشی از اهداف بعثت خود را شرح می دهد. می گوید: «و آنچه را پیش از من از تورات بوده، تصدیق می کنم» (وَ مُصَدِّقاً لِما بَيْنَ يَدَىْ مِنِ التَّوْرِيَةِ).

و (آمده ام تا پاره ای از چیزهایی را که بر اثر ظلم و گناه ،) بر شـما حرام شده، (مانند گوشت بعضـی از چهارپایان و ماهیها ،) حلال کنم» (وَ لِأُحِلَّ لَكُمْ بَعْضَ الَّذِي حُرِّمَ عَلَيْكُمْ).

سپس می افزاید: «و نشانه ای از طرف پروردگار شما، برایتان آورده ام(وَ جئتكم بئاية مِنْ رَبِّكُمْ).

و در پایان آیه چنین نتیجه گیری می کند: « پس از خدا بترسید، و مرا اطاعت کنید» (اتَّقُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُونِ).

آیه 51

* (آیه 51)-در این آیه از زبان حضـرت مسـیح، برای رفع هرگونه ابهام و اشتباه و برای اینکه تولد استثنایی وی را دستاویزی برای الوهیت او قرار ندهند، چنین می گوید: «خداوند، پروردگار من و پروردگار شماست؛ او را بپرستید (نه من، و نه چیز دیگر را). این است راه راست» راه توحید و یکتا پرستی نه راه شرک و دوگانه و چندگانه پرستی (إِنَّ اللَّهَ رَبِّي وَ رَبُّكُمْ فاعبدو هذا صِراطٌ مُسْتَقِيمٍ).

در آیات دیگر قرآن نیز می خوانیم که حضـرت مسـیح روی مسأله بنـدگی خود در پیشـگاه خدا، تکیه می فرمود و برخلاف آنچه در انجیل های تحریف یافته کنونی از زبان مسـیح نقل شـده که او غالباً کلمه پـدر را درباره خدا به کار می برد، قرآن مجید کلمه «رب» (پروردگار) و مانند آن را از او نقل می کنند که دلیلی است بر نهایت توجه او نسـبت به مبارزه با شـرک و یا دعوی الوهیت حضـرت مسـیح. از این رو، تا زمانی که حضرت مسیح (ع) در میان مردم بود، هیچ د نکرد او را یکی از خدایان

معرفی کند. حتی آثار تعلیمات مسیح (ع) در زمینه توحید، به منحرفان اجازه نداد که تا دو قرن بعد از او نیز، عقاید شرک آلود خود را ظاهر سازند. به اعتراف محققان مسیحی، مسأله تثلیث و اعتقاد به خدایان سه گانه از قرن سوم میلادی پیدا شد.

آیه 52

* (آیه 52)-مطابق پیشگویی و بشارت موسی (ع)، جمعیت یهود قبل از آمدن عیسی (ع) منتظر ظهور او بودند، اما هنگامی که ظاهر گشت و منافع نامشروع جمعی از منحرفان بنی اسرائیل به خطر افتاد، تنها گروه محدودی گرد مسیح (ع) را گرفتند. آیه می گوید: «هنگامی که عیسی از آنان احساس کفر (و مخالفت کرد، گفت: کیست که یاور من به سوی خدا برای تبلیغ آیین او) گردد؟» (فَلَمَّا أَحَسَّ عِیسی مِنْهُمُ الْکُفْرَ قالَ مَنْ أَنْصارِي إِلَی اللَّهِ).(1).

در اینجا تنها گروه اندکی به این دعوت پاسخ مثبت دادند. قرآن از این افراد پاک به عنوان «حواریون» نام برده است.

آیه می فرماید: «حواریان = شاگردان مخصوص او گفتند: ما یاوران خداییم؛ به خدا ایمان آوردیم؛ و تو (نیز) گواه باش که ما اسلام آورده ایم» (قَالَ الحواریون نَحْنُ أَنْصارُ اللَّهِ ءامنا بِاللَّهِ وَ اشْهَدْ بِأَنَّا مُسْلِمُونَ).

تعبیر به «اسلام» در آیه فوق، دلیلی بر این است که اسلام آیین تمام انبیا بوده است. ان

آیه 53

* (آیه 53)-در این آیه جمله هایی نقل شده که بیانگر نهایت توحید و اخلاص حواریان است. آنها ایمان خویش را به پیشگاه خداوند چنین عرضه داشتند و گفتند: «پروردگارا ! به آنچه نازل کرده ای، ایمان آوردیم و از فرستاده (تو) پیروی نمودیم؛ ما را در زمرهٔ گواهان بنویس» (رَبَّنا ءامنا بِمَا أَنْزَلْتَ وَ اتَّبَعْنَا الرَّسُولَ فَاکْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدِینَ).

درباره علت نام گذاری شاگردان مسیح به این نام، در حدیثی امام علی بن موسی الرضا(ع) فرمود: «جمعی از مردم چنین تصور می کنند که آنها شغل

1- 1 .تعبیر به احساسا با اینکه کفر یک امر باطنی است، شاید به خاطر این باشد که آن قدر در ابراز کفر خود پافشاری کردند که گویی به صورت یک امر حتی در آمد.

لباس شویی داشته انـد، ولی در نزد ما علت آن این بوده که آنها هم خود را از آلودگی به گناه پاک کرده بودند و هم برای پاک کردن دیگران کو شش داشتند.»

آیه 54

* (آیه 54)-پس از شـرح ایمان حواریان، در این آیه به نقشه های شـیطانی یهود اشاره کرده می گویـد: «و (یهود و دشـمنان مسـیح، برای نابودی او و آیینش،) نقشه کشـیدند؛ و خداونـد برای حفظ او و آیینش، چاره جویی کرد؛ و خداوند، بهترین چاره جویان است» (وَ مَكَرُوا وَ مَكَرَ اللَّهُ وَ اللَّهُ خَيْرُ الْماكِرِينَ).

بـدیهی است نقشه های خـدا بر نقشه های همه پیشـی می گیرد چراکه معلوماتی انـدک و قـدرتی محدود دارند و علم و قدرت خداوند بی پایان است.

منظور از آیه مورد بحث و آیات متعدد دیگری که «مکر» را به خدا نسـبت می دهد این است که دشـمنان مسـیح با طرحهای شیطانی خود می خواسـتند جلو این دعوت الهی را بگیرنـد، اما خداوند برای حفظ جان پیامبر خود و پیشـرفت آیینش تدبیر کرد و نقشه های آنها نقش بر آب شد و همچنین در موارد دیگر. ان

آیه 55

* (آیه 55)-این آیه همچنان ادامه آیات مربوط به زندگی حضـرت مسـیح است. معروف در میان مفسران اسلام - به استناد آیه 157 سوره نساء ـ این است که مسـیح هرگز کشته نشد و خداوند او را به آسمان برد. آیه مورد بحث ناظر به همین معنی است. می فرماید: به یاد آورید هنگامی را که خدا به عیسی فرمود: من تو را بر می گیرم و به سوی خود، بالا می برم» (إِذْ قالَ اللَّهُ يا عِيسى إِنِّي مُتَوَفِّيكَ وَ رافِعُكَ إِلَي).

و تو را از کسانی که کافر شدند، پاک می سازم(وَ مفطَهِّرُکَ مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا).

منظور از این پاکیزگی یا نجات او از چنگال افراد پلیـد و بی ایمان است و یا از تهمتهای ناروا و توطئه های ناجوانمردانه که در سایه پیروزی آیین او حاصل شد.

سپس می افزاید: «و کسانی را که از تو پیروی کردند، تا روز رسـتاخیز، برتر از کسانی که کافر شدند، قرار می دهم» (وَ جاعِلُ الَّذِينَ اتَّبَعُوكَ فَوْقَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِلى يَوْمِ الْقِيمَةِ).

این آیه یکی از آیـات اعجاز آمیز و از پیشـگویی ها و اخبار غیبی قرآن است که می گویـد پیروان مسـیح همواره بر یهود که مخالف مسـیح بودند برتری خواهند داشت.

و در پایان آیه می فرماید: «سـپس بازگشت شـما به سوی من است و من در میان شـما، در آنچه اختلاف داشتید، داوری می کنم، (ثُمَّ إِلَی مرجعکم فأحکم بینکم فِیمَا کنتم فِیهِ تَخْتَلِفُونَ).

یعنی آنچه از پیروزیها گفته شد مربوط به این جهان است، محاکمه نهایی و گرفتن نتیجه اعمال چیزی است که در آخرت خواهد آمد.

آیه 56

* (آیه 56)-این آیه و آیه بعـد خطاب به حضـرت مسـیح (ع) است. می فرماید: بعد از آنکه مردم به سوی خدا بازگشـتند و او در میان آنان داوری کرد، صـفوف از هم جـدا می شود. امـا آنهـا که کـافر شدنـد، (و پس از شـناختن حق، آن را انکار کردنـد، در دنیا و آخرت، آنان را مجازات دردناکی خواهم کرد؛ و برای آنها، یاورانی نیست (فَأَمَّا الَّذِینَ کَفَرُوا فَأُعَذِّبُهُمْ عَذاباً شَدِیداً فِي الدُّنْیا والأخرة وَ ما لَهُمْ مِنْ ناصِرِینَ).

آیه 57

* (آیه 57)-سـپس به گروه دوم اشاره کرده می فرماید: «اما آنها که ایمان آوردند، و اعمال صالح انجام دادند، خداوند پاداش آنان را به طور کامل خواهد داد» (وَ أَمَّا الَّذِینَ ءامنوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ فَیُوَفِّیهِمْ أُجُورَهُمْ).

و خداوند، هرگز ستمکاران را دوست نمی دارد» (وَاللّهُ لَا یُحِبُ الظّالِمِینَ).

مسلم است، خدایی که ستمکاران را دوست ندارد، در حق بندگان ستم نخواهد کرد و اجر آنها را به طور کامل خواهد داد.

آیه 58

* (آیه 58)-پس از شـرح داسـتان مسـیح، در این آیه روی سـخن را به پیامبر اسـلام (ص) کرده می گوید: «اینها را که بر تو می خوانیم، از نشانه ها(ی حقانیت تو) است، و یادآوری حکیمانه است که به صورت آیات قرآن بر تو نازل گردیده و خالی از هرگونه باطل و خرافه اسـت (ذلِكَ تَتْلُوهُ عَلَیْكَ مِنْ الأیات وَ الذِّكْرِ الْحَكِیمِ).

این در حالی است که دیگران سرگذشت این پیامبر بزرگ را به افسانه های دروغین و خرافات و بدعتها آلوده اند

آیه 59

* (آیه 59)-شأن نزول: همان طور که در آغاز سوره بیان شـد، مقـدار زیادی از آیات این سوره در پاسخ مسـیحیان نجران نازل شده است. آنها در یک هیأت شصت نفری برای گفت وگو با پیامبر (ص) به مدینه وارد شده بودند. از جمله مسائلی که در این گفت وگو مطرح شد این بود که آنها از پیامبر اسـلام (ص) پرسیدند: ما را به چه چیز دعوت می کنی؟ پیامبر (ص) فرمود: «به سوی خداوند یگانه و اینکه مسیح بنده ای از بندگان اوست و حالات بشـری داشت. آنها این سخن را نپذیرفتند و به ولادت عیسی بدون پدر اشاره کرده و آن را دلیل بر الوهیت او خواندند. آیه نازل شد و به آنها پاسخ داد و، چون حاضر به قبول پاسخ نشدند، آنها را دعوت به مباهله کرد.

تفسـیر: آیه ناظر به کسانی است که ولادت مسـیح را بـدون پـدر، دلیل بر فرزندی او نسـبت به خدا و یا الوهیتش می گرفتند. آیه می گوید: «مثل عیسـی در نزد خـدا، همچون آدم است که او را از خاک آفریـد، و سـپس به او فرمود: موجود باش! او هم فورا موجود شـد» (إِنَّ مَثَلَ عیسی عندالله کَمَثَلِ ءادم خَلَقَهُ مِنْ تُرابٍ ثُمَّ قالَ لَهُ کُنْ فَیَکُونُ).

بنابراین اگر مسـیح بـدون پدر به دنیا آمد، جای تعجب نیست و دلیل بر فرزندی خدا یا عین خدا بودن نمی باشد زیرا موضوع آدم از این هم شگفت انگیزتر بود، او بـدون پدر و مادر به دنیا آمد. سـپس به غافلان می فهماند که هر کاری در برابر ارادهٔ حق، سـهل و آسان است، تنها کافی است بفرماید موجود باش! آن هم موجود می شود.

آیه 60

* (آیه 60)-در این آیه برای تأکیـد آنچه در آیات قبل آمد می فرماید: «اینها حقیقتی است از جانب پروردگار تو؛ بنابراین، از تردیدکنندگان مباش» (الْحَقُّ مِنْ ربک فَلا تَکُنْ مِنَ المَمتَرِینَ).

آیه 61

* (آیه 61)-شأن نزول: این آیه و دو آیه قبل از آن درباره هیأت نجرانی نازل شده است. آنها خدمت پیامبر (ص) رسیدند و عرض کردند: آیا هرگز دیده ای فرزندی بدون پدر متولد شود؟ در این هنگام آیه «إن مثل عیسی عندالله... نازل شد.

و هنگامی که پیامبر (ص) آنها را به مباهله(1).

دعوت کرد، آنها تا فردای آن روز از حضـرتش مهلت خواستند. روز بعد پیامبر (ص) آمد در حالی که دست علی بن أبی طالب را گرفته بود و حسن و حسین (ع) در پیش روی او راه می رفتند و فاطمه (س) پشت سرش بود.

در روایتی آمـده است، اسـقف مسـیحیان به آنها گفت: من صورتهایی را می بینم که اگر از خداونـد تقاضاکنند کوه ها را از جا برکند چنین خواهد کرد، هرگز با آنها مباهله نکنید که هلاک خواهید شد و یک نصرانی تا روز قیامت بر صفحه زمین نخواهد ماند.

تفسـیر: مباهله با مسـیحیان نجران - به دنبال آیات قبل و اسـتدلالی که در آنها بر نفی الوهیت مسـیح (ع) شـده بود، این آیه به پیامبر (ص) دسـتور می دهد: «هرگاه بعد از علم و دانشی که درباره مسیح) به تو رسیده، (باز) کسانی با تو به محاجه و ستیز برخیزند، به آنها بگو: بیایید ما فرزنـدان خود را دعوت کنیم، شـما هم فرزندان خود را؛ ما زنان خویش را دعوت نماییم، شـما هم زنان خود را؛ ما از نفوس خود دعوت کنیم، شـما هم از نفوس خود؛ آنگاه مباهله کنیم؛ و لعنت خـدا را بر دروغگویان قرار دهیم» (فَمَنْ حَاجَّكَ فِيهِ مِنْ بَعْدِ ما جاءک مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعالَوْا نَدْعُ أَبْناءَنا وَ أَبْناءَكُمْ وَ نِساءَنا وَ نِساءَكُمْ وَ أَنْفُسَنا وَ أَنْفُسَكُمْ ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَلْ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَى الكَاذِبِينَ).

آیه 62

* (آیه 62)-پس از شـرح زندگی مسـیح، در این آیه به عنوان تأکید می فرماید: « این همان سـرگذشت واقعی (مسـیح) است» و ادعاهایی همچون الوهیت او، یا فرزند خدا بودنش، بی اساس است (إِنَ هَذَا لَهُوَ القَصَصُ الحَقُّ).

نه مدعیان خدایی او سخن حقی می گفتند و نه آنها که - العیاذ بالله - فرزند نامشروعش می خوانند. حق آن است که تو آوردی و تو گفتی. او بنده خدا و پیامبر بود که با یک معجزه الهی از مادری پاک، بدون پدر تولد یافت.

1- 1 .به معنی نفرین کردن دو نفر به یکـدیگر است بدین ترتیب که افرادی که با هم گفت وگو درباره یک مسأله مهم مذهبی دارند، در یک جا جمع شوند و به درگاه خدا تضع کنند و از او بخواهند که دروغگو را رسوا سازد و مجازات کند.

باز برای تأکید بیش تر می افزاید: «و هیچ معبودی، جز خداوند یگانه نیست»(وَ ما مِنْ إِلهٍ إِلاّ اللّهُ).

و خداوند توانا و حکیم است» و تولد فرزندی بدون پدر در برابر قدرتش مسأله مهمی نیست (وَ إِنَّ اللَّهَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ).

آری چنین کسی سزاوار پرستش است نه غیر او.

آیه 63

* (آیه 63)-در این آیه کسانی را که از پذیرش این حقایق سر باز می زنند مورد تهدید قرار داده می فرماید: «اگر (با این همه شواهد روشن، باز هم از پذیرش حق) روی گردانند، بدان که طالب حق نیستند؛ و خداوند از مفسده جویان آگاه است»(فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّ اللَّهَ عَلِيمُ بِالْمُفْسِدِينَ).

آیه 64

* (آیه 64)-دعوت به سوی وحدت - در آیات گذشته دعوت به سوی اسلام با تمام خصوصیات بود، ولی در این آیه دعوت به نقطه های مشترک میان اسلام و آیینهای اهل کتاب است. روی سخن را به پیامبر کرده می فرماید: «بگو: ای اهل کتاب ! بیایید به سوی سخنی که میان ما و شما یکسان است که جز خداوند یگانه را نپرستیم و چیزی را همتای او قرار ندهیم؛ و بعضی از ما، بعضی دیگر را به غیر از خدای یگانه - به خدایی نپذیرد» (قُلْ يا أَهْلَ الْكِتابِ تَعالَوْا إِلى كَلِمَةٍ سَواءٍ بَيْنَنا وبينكم أَلاَّ نَعْبُدَ إِلاَّ اللَّهَ وَ لا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئاً وَ لا يَتَّخِذَ بَعْضُنا بَعْضاً أَرْباباً مِنْ دُونِ اللَّهِ).

با این طرز استدلال به ما می آموزد، اگر کسانی حاضر نبودند در تمام اهداف مقدس با شما همکاری کنند، بکوشید در اهداف مهم و مشترک همکاری آنها را جلب کنید و آن را پایه ای برای پیشبرد اهداف مقدستان قرار دهید.

سپس در پایان آیه می فرماید: «هرگاه از این دعوت، سرباز زنند، بگویید: گواه باشید که ما مسلمانیم» (فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بَاناً مُسْلِمُونَ).

بنابراین، دوری شما از حق در روح ما کم ترین اثری نمی گذارد و ما همچنان به راه خود یعنی راه اسلام ادامه خواهیم داد. خداوند یگانه را می پرستیم و فقط

قوانین او را به رسمیت می شناسیم و بشر پرستی به هر شکل و صورت در میان ما نخواهد بود.

آیه 65

* (آیه 65)-شأن نزول: در اخبار اسلامی آمده است که دانشمندان یهود و نصارای نجران نزد پیامبر اسلام (ص) به گفت و گو و نزاع درباره حضرت ابراهیم (ع) برخاستند. یهود می گفتند او فقط یهودی بود و نصاری می گفتند او فقط نصرانی بود

به این ترتیب، هر کدام مدعی بودند که او از ماست). این آیه و سه آیه بعد از آن نازل شد و آنها را در این ادعاهای بی اساس تکذیب کرد.

تفسیر: در ادامه بحثهای مربوط به اهل کتاب، در این آیه روی سخن را به آنها کرده می فرماید: «ای اهل کتاب! چرا درباره ابراهیم، گفت و گو و نزاع می کنید (و هرکدام، او را پیرو آیین خودتان معرفی می نمایید)؟! در حالی که تورات و انجیل، بعد از او نازل شده است. آیا اندیشه نمی کنید؟» (يَا أَهْلَ الْكِتابِ لِمَ تُحَاجُّونَ فِي إبرهيم وَ مَا أَنْزَلْتَ التَّوْرِيَةِ وَ الْإِنْجِيلُ إِلاَّ مِنْ بَعْدِهِ أَ فَلا تَعْقِلُونَ).

آیه 66

* (آیه 66)-در این آیه از طریق دیگری آنها را مورد سرزنش قرار داده می فرماید: «شما کسانی هستید که درباره آنچه نسبت به آن آگاه بودید، گفت وگو کردید؛ چرا درباره آنچه آگاه نیستید، گفت و گو می کنید؟!» (هَا أَنْتُمْ هؤُلاءِ حاجَجْتُمْ فِيما لَكُمْ بِهِ عِلْمُ فَلِمَ تُحَاجُّونَ فِيما لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمُ).

یعنی شما در مسائل مربوط به مذهب خودتان که از آن آگاهی داشتید، بحث و گفت وگو کردید و دیدید که حتی در این مباحث گرفتار چه اشتباهات بزرگی شده اید و چه اندازه از حقیقت دور افتاده اید و در واقع علم شما جهل مرکب بود.) با این حال چگونه در چیزی که از آن اطلاع ندارید بحث و گفت وگو می کنید.

سپس برای تأکید مطالب گذشته و آماده ساختن برای بحث آینده می گوید: و خدا می داند، و شما نمی دانید، (وَ اللَّهُ يَعْلَمُ وَ أَنْتُمْ لا تَعْلَمُونَ).

آری او می داند که در چه تاریخی آیین خود را بر ابراهیم نازل کرده است.

آیه 67

* (آیه 67)-سپس با صراحت تمام به این مدعیان پاسخ می گوید که: «ابراهیم نه یهودی بود و نه نصرانی؛ بلکه موحدی خالص و مسلمان بود» (مَا كَانَ إِبرهِيمُ

یهودیا وَ لَا نصرانیا وَ لَکِنْ کان حَنِیفاً مُسْلِماً).

واژه «حَنیفـا» از مـاده «نف»، به معنی شـخص یـا چیزی است که تمایـل به سویی پیـدا کرده و در زبان قرآن به کسـی گفته می شود که از آیینهای باطل به سوی آیین حق متمایل شده است.

در اینجا خداونـد، ابراهیم (ع) را به عنوان حنیف توصـیف نموده زیرا او پرده های تقلید و تعصب را درید و در محیطی که غرق بت پرستی بود، هرگز در برابر بت سجده نکرد.

سپس می فرماید: «و هرگز از مشـرکان نبود» (وَ مَا کَانَ مِنَ المُشـرِکِینَ). و بدین ترتیب، هرگونه ارتباطی میان ابراهیم و بت پرسـتان عرب را نفی

می کند.

آیه 68

* (آیه 68)-بنابر آنچه گفته شـد معلوم شـد که ابراهیم پیرو هیـچ یک از این آیینها نبوده، تنها چیزی که در اینجا باقی می ماند این است که چگونه می توان خود را پیرو این پیامبر بزرگ که همه پیروان ادیان الهی برای او عظمت قائل هسـتند دانست! در آیه مورد بحث به این معنی پرداخته می گویـد: «سـزاوارترین مردم به ابراهیم، آنهـا هسـتند که از او پیروی کردنـد، و در زمـان و عصـر او، به مکتب او وفـادار بودنـد؛ همچنین این پیامبر و کسانی که به او ایمان آورده اند» از همه سزاوارترند (إِنَّ أَوْلَی النَّاسِ بِإبرهیم لَلَّذِینَ اتَّبَعُوهُ وَ هذَا النبی وَ الَّذِینَ ءامَنُوا).

اهل کتاب که با عقاید شرک آمیز خود اساسی ترین اصل دعوت ابراهیم یعنی توحید را زیر پا گذارده اند، یا بت پرستان عرب که درست در نقطه مقابل آیین ابراهیم قرار گرفته اند، چگونه می توانند خود را پیرو ابراهیم (ع) بدانند! ا

در پایان آیه به آنها که پیرو واقعی مکتب پیامبران بزرگ خدا بودند بشارت می دهد می گوید: «و خداوند، ولی و سـرپرست مؤمنان است» (وَاللّه وَلِیُّ المُؤمِنِینَ).

آیه 69

* (آیه 69)-شأن نزول: جمعی از یهود می کوشیدند تا افراد سرشناس و مبارزی از

مسلمانان پاکدل چون معاذ وعمار و بعضی دیگر را به سوی آیین خود دعوت کنند و، با وسوسه های شیطانی، از اسلام بازگردانند. آیه نازل شد و به همه مسلمانان در این زمینه اخطار کرد.

تفسیر: این آیه ضمن افشای نقشه دشمنان اسلام برای دور ساختن تازه مسلمانان از اسلام، به آنها یادآور می شود که دست از کوشش بیهوده خود بردارند. می فرماید: «جمعی از اهل کتاب (از یهود)، دوست داشتند (و آرزو می کردند) شما را گمراه کنند» (وَدَّتْ طائِفَةٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتابِ لَوْ يُضِلُّونَكُمْ).

غافل از اینکه تربیت مسلمانان در مکتب پیامبر اسلام به قدری حساب شده و آگاهانه بود که احتمال بازگشت وجود نداشت. آنها اسلام را با تمام هستی خود دریافته بودند. بنابراین، دشمنان نمی توانستند آنها را گمراه سازند، بلکه به گفته قرآن در ادامه این آیه، « آنها گمراه نمی کنند مگر خودشان را، و نمی فهمند» (وَ مَا يُضِلُّونَ إِلاَّ أَنْفُسَهُمْ وَ ما يَشْعُرُونَ).

زیرا آنها با القای شبهات و نسبت دادن خلافها به اسلام و پیامبر (ص) روح بدبینی را در خود پرورش می دادند.

آیه 70

* (آیه 70)-در ادامه گفت وگو درباره فعالیتهای تخریبی اهل کتاب، در این آیه و آیه بعد روی سخن را به آنها کرده و ، به خاطر کتمان حق و عدم تسلیم در برابر آن، آنها را مورد سرزنش قرار می دهد. می فرماید: «ای اهل کتاب ! چرا به آیات خدا کافر می شوید، در حالی که به درستی آن) گواهی می دهید؟!» (يَا أَهْلَ الْكِتابِ لِمَ تَكْفُرُونَ بايات اللَّهِ وَ أَنْتُمْ تَشْهَدُونَ).

شما نشانه های پیامبر اسلام را در تورات و انجیل خوانده اید و نسبت به آن آگاهی دارید، چرا راه انکار را در پیش می گیرید؟

آیه 71

* (آیه 71)-در این آیه بار دیگر آنها را مخاطب ساخته می گوید: «ای اهل کتاب! چرا حق را با باطل می آمیزید و مشتبه می کنید تا دیگران نفهمند و گمراه شوند)، و حقیقت را پوشیده می دارید در حالی که می دانید ؟!» (يَا أَهْلَ الْكِتابِ لِمَ تَلْبِسُونَ الْحَقَّ بِالْباطِلِ وَ تَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَ أَنْتُمْ تَعْلَمُونَ).

در آیه قبل آنها را به انحراف از راه حق که با علم و آگاهی صورت می گرفته مؤاخذه می کند و در این آیه به منحرف ساختن دیگران.

آیه 72

* (آیه 72)-شأن نزول: نقل می کننـد: دوازده نفر از یهود با یکدیگر تبانی کردند که صـبحگاهان خدمت پیامبر اسـلام (ص) برسـند و در ظاهر ایمان بیاورنـد و مسـلمان شونـد، ولی در آخر روز از این آیین برگردند، و هنگامی که از آنها سؤال شود چرا چنین کرده اند بگویند: ما صفات محمـد را از نزدیک مشاهـده کردیم و دیدیم صـفات و روش او با آنچه در کتب ماست تطبیق نمی کند و بدین جهت برگشتیم. و به این وسیله بعضی از مؤمنان متزلزل می گردند.

تفسـیر: یهود برای متزلزل ساختن ایمان مسـلمانان از هر وسیله ای استفاده می کردند، تهاجم نظامی، سیاسی و اقتصادی. این آیه اشاره به بخشی از تهاجم فرهنگی آنها دارد. می فرماید: «و جمعی از اهل کتاب (از یهود) گفتند: (بروید در ظاهر) به آنچه بر مؤمنان نازل شده، در آغاز روز ایمان بیاورید؛ و در پایان روز، کافر شوید و بازگردید. شاید آنها از آیین خود بازگردند» زیرا شـما را، اهل کتاب و آگاه از بشارات آسمانی پیشین می دانند؛ و این توطئه کافی است که آنها را متزلزل سازد (وَ قالَتْ طائِفَةٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتابِ ءامنوا بِالَّذِي أُنْزِلَ عَلَى الَّذِينَ ءامنوا وَجْهَ النَّهارِ وَ اكْفُرُوا ءاخره لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ).

آیه 73

* (آیه 73)-ولی برای اینکه پیروان خود را از دست ندهند، تأکید کردند که ایمان شما باید فقط جنبه صوری داشته و کاملا محرمانه باشد و جز به کسی که از آیین شما پیروی می کند، (واقع) ایمان نیاورید» (وَ لا تُؤْمِنُوا إِلاَّ لِمَنْ تَبِعَ دِينَكُمْ).

سپس در یک جمله معترضه - که از کلام خداونـد است . می فرماید: «بگو: هدایت، هدایت الهی است و این توطئه شـما، در برابر آن بی اثر است (قُل إِنَّ الهُدَى هُدَى اللّهِ).

بار دیگر به ادامه سـخنان یهود باز می گردد می فرماید: سـپس اضافه کردند: تصور نکنید « به کسـی همانند شما (کتاب آسمانی) داده می شود، یا اینکه می توانند

در پیشگاه پروردگارتان، با شما بحث و گفت وگو کنند بلکه نبوت و منطق، هر دو نزد شماست (أَنْ یُؤْتی أَحَدُ مِثْلَ ما أُوتِیتُمْ أَوْ یحانجوکم عِنْدَ رَبِّکُمْ).

به این ترتیب، روشن می شود که آنها گرفتار خودبرتربینی عجیبی بودند، خود را بهترین نژادهای جهان می پنداشتند و همیشه در این فکر بودند که برای خود مزیتی بر دیگران قائل شوند.

در پایان آیه خداوند جواب محکمی به آنها می دهد و با بی اعتنایی به آنها، روی سخن را به پیامبر (ص) کرده می فرماید: «بگو: فضل (و موهبت نبوت و عقل و منطق، در انحصار کسی نیست؛ بلکه به دست خداست و به هرکس بخواهد و شایسته بداند، می دهد؛ و خداوند، واسع [= دارای مواهب گسترده و آگاه (از موارد شایسته آن) است» (قُلْ إِنَّ الْفَضْلَ بِیَدِ اللَّهِ یُؤْتِیهِ مَنْ یَشاءُ وَ اللَّهُ واسِعُ عَلِیمُ).

یعنی بگو مواهب الهی اعم از مقام والای نبوت و همچنین موهبت عقل و منطق و افتخارات دیگر همه از ناحیه اوست و به شایستگان می بخشد. هیچ کس عهد و پیمانی از او نگرفته و هیچ کس قرابت و خویشاوندی با او ندارد و هرگز مواهب خویش را در انحصار گروهی قرار نداده است.

آیه 74

* (آیه 74)-در این آیه برای تأکید بیش تر می افزاید: «خدا هرکس را بخواهد، ویژه رحمت خود می کند؛ و خداوند، دارای مواهب عظیم است» (یَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ یَشاءُ وَ اللَّهُ ذوالفضل الْعَظِیمِ).

بنابراین اگر فضل و موهبت الهی شامل بعضی می شود نه بعضی دیگر، به خاطر محدود بودن آن نیست بلکه به خاطر تفاوت شایستگی هاست.

توطئه های کهن - آیات فوق که از آیات اعجاز آمیز قرآن بوده و پرده از روی اسرار یهود و دشمنان اسلام بر می داشت، امروز هم به مسلمانان در برابر این جریان هشدار می دهد زیرا در عصر ما نیز وسائل تبلیغاتی دشمن که از مجهزترین وسائل تبلیغاتی جهان است، در این جهت به کار گرفته شده که عقاید اسلامی را در افکار مسلمین به خصوص نسل جوان ویران سازند. آنها در این راه از هر وسیله و هرکس در لباسهای دانشمند، خاورشناس، مورخ، روزنامه نگار و حتی بازیگران سینما

استفاده می کنند و این حقیقت را مکتوم نمی دارند که هدفشان این نیست که مسلمانان به آیین مسیح یا یهود درآیند بلکه هدف آنها ویرانی افکار و بی علاقه ساختن جوانان نسبت به مفاخر آیین و ستتشان است.

آیه 75

* (آیه 75)-شأن نزول: این آیه درباره دو نفر از یهود نازل گردیده که یکی امین و درستکار و دیگری خائن و پست بود. نفر اول عبدالله بن سلام بود که مرد ثروتمندی 1200 اوقیه(1).

طلاـ نزد او به امانت گذارد. عبدالله همه آن را به موقع به صاحبش رد کرد و به واسطه امانت داری، خداوند او را در آیه مورد بحث می ستاید. نفر دوم فنحاص است که مردی از قریش یک دینار به او امانت سپرد. فنحاص در آن خیانت کرد. خداوند او را به واسطه خیانت در امانت نکوهش می کند.

تفسیر: خائنان و امینان اهل کتاب به جمعی از یهود عقیده داشتند که مسؤول حفظ امانتهای دیگران نیستند. منطق آنها این بود که می گفتند ما اهل کتابیم و پیامبر الهی و کتاب آسمانی او در میان ما بوده است. ولی در مقابل اینها گروهی از اهل کتاب با این تفکر غیرانسانی موافق نبودند و خود را موظف به پرداخت حقوق دیگران می دانستند.

در این آیه به هر دو گروه اشاره کرده، حق هرکدام را ادا می کند. می فرماید: «و در میان اهل کتاب، کسانی هستند که اگر ثروت زیادی به رسم امانت به آنها بسپاری، به تو باز می گردانند؛ و کسانی هستند که اگر یک دینار هم به آنان بسپاری، به تو باز نمی گردانند؛ مگر تا زمانی که بالای سر آنها ایستاده (و بر آنها مسلط باشی» (وَ مِنْ أَهْلِ الْكِتابِ مَنْ إِنْ تَأْمَنْهُ بِقِنْطارٍ يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ وَ مِنْهُمْ مَنْ إِنْ تَأْمَنْهُ بِدِينارٍ لا يوده إِلَيْكَ إِلَّا مادمت عَلَيْهِ قَائِماً).

به این ترتیب، قرآن مجید به خاطر غلط کاری گروهی از آنان، همه آنها را

1- 1 .«او قینه»یک دوازدهم رطل، معادل هفت مثقال است.

محکوم نمی کند. و این یک درس مهم اخلاقی به همه مسلمین است.

در ضمن نشان می دهد، آن گروهی که خود را در تصرف وغصب اموال دیگران مجاز و مأذون می دانستند، هیچ منطقی جز زور و سلطه را پذیرا نیستند. و نمونه آن را به طور گسترده در دنیای امروز در صهیونیستها مشاهده می کنیم. و این از مسائل جالبی است که در قرآن مجید در آیه فوق پیشگویی شده. به همین دلیل، مسلمانان برای استیفای حقوق خود از آنان هیچ راهی جز کسب قدرت ندارند.ا

سپس در ادامه آیه، منطق این گروه را در مورد غصب اموال دیگران، بیان می کند. می فرماید: «این به خاطر آن است که می گویند: ما در برابر آمین [= غیر یهود)، مسؤول نیستیم» (ذلِكَ بِأَنَّهُمْ قالُوا لَيْسَ عَلَيْنا فِي الْأُمِّيِّينَ سَبِيلٌ).

آری آنها با این خود برتربینی و امتیاز دروغین، به خود حق می دادند که اموال دیگران را به هر اسم و عنوان تملک کنند. این منطق از اصل خیانت آنها در امانت، به مراتب بدتر و خطرناک تر بود.

قرآن مجید در پاسخ آنها در پایان همین آیه با صراحت می گوید: «و بر خدا دروغ می بندند؛ در حالی که می دانند» این سخن دروغ است (وَ يَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَهُمْ يَعْلَمُونَ).

آنها به خوبی می دانستند که در کتب آسمانیشان به هیچ وجه اجازه خیانت در امانتهای دیگران به آنان داده نشده، در حالی که آنها برای توجیه اعمال ننگین خویش چنین دروغهایی را می ساختند و به خدا نسبت می دادند.

آیه 76

* (آیه 76)-این آیه ضمن نفی کلام اهل کتاب که می گفتند خوردن اموال غیر اهل کتاب برای ما حرام نیست و به همین دلیل، برای خود آزادی عمل قائل بودند، همان آزادی که امروز هم در اعمال بسیاری از آنها می بینیم که هرگونه تعدی و تجاوز به حقوق دیگران را برای خود مجاز می دانند، می فرماید: «آری، کسی که به پیمان خود وفا کند و پرهیزگاری پیشه نماید، (خدا او را دوست می دارد؛ زیرا خداوند پرهیزگاران را دوست دارد» (بلىٰ مَنْ أَوْفى بِعَهْدِهِ واتقى فَإِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ).

یعنی معیار برتری انسان و مقیاس شخصیت و ارزش آدمی، وفای به عهد

و عدم خیانت در امانت و تقوا و پرهیزگاری به طور عام است.

آیه 77

* (آیه 77)-شأن نزول: جمعی از دانشمندان یهود هنگامی که موقعیت اجتماعی خود را در میان یهود در خطر دیدند، کوشش کردند نشانه هـایی که در تورات دربـاره آخرین پیامبر وجود داشت و شـخصا در نسـخی از تورات با دست خود نگاشـته بودنـد تحریف نماینـد، حتی سوگند یاد کنند که آن جمله های تحریف شده از ناحیه خداست. آیه نازل شد و به آنها اخطار کرد.

تفسـیر: در این آیه به بخش دیگری از خلافکاریهای یهود و اهل کتاب اشاره کرده می فرماید: «کسانی که پیمان الهی و سوگندهای خود به نام مقـدس او) را به بهای ناچیزی می فروشـند، آنها بهره ای در آخرت نخواهند داشت» (إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَ أَيْمانِهِمْ ثَمَناً قَلِيلًا أُوْلئك لا خَلاقَ لَهُمْ فِي الأخرة).(1).

البته آیه به صورت کلی ذکر شـده هر چنـد شأن نزول آن ، گروهی از علمای اهل کتاب است. قرآن در این آیه پنـج مجازات برای آنها ذکر می کند. نخست اینکه از مواهب بی پایان عالم دیگر بهره ای نخواهند داشت، چنانکه در بالا ذکر شد.

دیگر اینکه: «و خداوند با آنها سخن نمی گوید» (وَلَا يُكلِمُهُمُ اللّهُ).

و به آنان در قیامت نمی نگرد، (وَ لَا يَنظُر إِلَيهِم يَومَ القَيمةِ).

روشن است که منظور از سـخن گفتن خداوند، سخن گفتن با زبان نیست زیرا خداوند از جسم و جسمانیات پاک و منزه است، بلکه منظور سخن گفتن از طریق الهام قلبی یا ایجاد امواج صوتی در فضاست، همانند سخنانی که موسی از شجره طور شنید.

همچنین نظر کردن خداوند به آنان اشاره به توجه و عنایت خاص اوست، نه نگاه با چشم جسـمانی، آن چنان که بعضـی ناآگاهان پنداشـته اند.

و سرانجام مجازات چهارم و پنجم: و آنها را (از گناه پاک نمی سازد؛

1- 1 .«خلاق»از ماده«خلق»، به معنی نصـیب و بهره است، به خاطر اینکه انسان آن را به وسـیله اخلاق خود به دست می آورد. اشاره به اینکه آنها اخلاق برجسته ای نداشته اند که بتوانند بهره ای برای خود به دست آورند.

و عذاب دردناکی برای آنهاست» (وَ لَا یزکیهم وَلَهِمْ عَذابُ أَلِیمُ).

و از اینجا روشن می شود که گناه پنهان ساختن آیات الهی و شکستن عهد و پیمان او و استفاده از سوگندهای دروغین تا چه حد سنگین است که تهدید به این همه مجازاتهای روحانی و جسمانی و محرومیت کامل از الطاف و عنایات الهی شده است.

آیه 78

* (آیه 78)-شأن نزول: این آیه نیز درباره گروهی از علمای یهود نازل شده که با دست خود چیزهایی برخلاف آنچه در تورات آمده بود، درباره صفات پیامبر اسلام می نوشتند و آن را به خدا نسبت می دادند و با زبان خود، حقایق تورات را تحریف می کردند).

تفسیر: در این آیه سخن از بخش دیگری از خلافکاریهای بعضی از علمای اهل کتاب است. می فرماید: «در میان آنها [= یهودا کسانی هستند که هنگام تلاوت کتاب (خدا)، زبان خود را چنان می گردانند که گمان کنید (آنچه را می خوانند، از کتاب (خدا) است؛ در حالی که از کتاب (خدا) نیست» (وَ إِنَّ مِنْهُمْ لَفَرِیقاً یَلْوُونَ أَلْسِنَتَهُمْ بِالْکِتابِ لِتَحْسَبُوهُ مِنَ الْکِتابِ وَ ما هُوَ مِنَ الْکِتابِ).

به این نیز قناعت نمی کردند، بلکه با صراحت می گویند: آن از طرف خداست. با اینکه از طرف خدا نیست» (وَ یَقُولُونَ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَ ما هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ).

و سپس قرآن بر این امر تأکید می کند که این کار به خاطر این نبود که گرفتار اشتباهی شده باشند، و به خدا دروغ می بندند در حالی که می دانند» (وَ یَقُولُونَ عَلَی اللّهِ الکَذِبَ وَ هُم یَعلَمُونَ).

در ضمن از این آیه و آیات قبل، خطر مهم علما و دانشمندان منحرف برای یک امت و ملت روشن می شود.

آیه 79

* (آیه 79)-شأن نزول: درباره نزول این آیه و آیه بعد نقل شده که کسی نزد پیامبر اسلام (ص) آمد و اظهار داشت: ما به تو همانند دیگران سلام می کنیم در حالی که به نظر ما چنین احترامی کافی نیست. تقاضا داریم به ما اجازه دهی امتیازی برایت

قائل شویم و تو را سجده کنیم!

پیامبر فرمود: «سجده برای غیر خدا جایز نیست. پیامبر خود را، تنها به عنوان یک بشر احترام کنید، ولی حق او را بشناسید و از او پیروی نمایید.»

تفسیر: این آیه همچنان افکار باطل گروهی از اهل کتاب را نفی و اصلاح می کند. مخصوصا به مسیحیان گوشزد می نماید که هرگز مسیح ادعای الوهیت نکرد. همچنین به درخواست کسانی که می خواستند این گونه ادعاها را درباره پیامبر اسلام تکرار کنند، صریحا پاسخ می گوید. می فرماید: «برای هیچ بشری سزاوار نیست که خداوند، کتاب آسمانی و حکم و نبوت به او دهد سپس او به مردم بگوید: غیر از خدا، مرا پرستش کنید» (مَاکَانَ لِبَشَرٍ أَنْ یُؤْتِیَهُ اللَّهُ الْکِتابَ وَ الْحُکْمَ وَ النُّبُوَّةَ ثُمَّ یَقُولَ لِلنَّاسِ کونوا عِبَاداً الی مِنْ دُونِ اللَّهِ).

نه پیامبر اسلام و نه هیچ پیامبر دیگری، حق ندارد چنین سخنی را بگوید و این گونه نسبتها که به انبیا داده شده، همه ساخته و پرداخته افراد ناآگاه و دور از تعلیمات آنهاست.

سپس می افزاید: «بلکه (سزاوار مقام او، این است که بگوید:) مردمی الهی باشید، آن گونه که کتاب خدا را می آموختید و درس می خواندید» و غیر از خدا را پرستش نکنید (وَ لَکِن کونوا رَبَّانِیِّینَ بِما کنتم تُعَلِّمُونَ الْکِتابَ وَ بماکنتم تَدْرُسُونَ).

آری فرستادگان الهی هیچگاه از مرحله بندگی و عبودیت تجاوز نکردند و همیشه بیش از هرکس، در برابر خداوند خاضع بودند.

ربانیین» جمع «ربانی»، به کسی گفته می شود که ارتباط او با «رب» پروردگار) قوی باشد. و از آنجا که واژه رت به کسی گفته می شود که به اصلاح و تربیت دیگران پردازد، مفهوم این واژه در آیه بالا آن است که هرگز سزاوار پیامبران نیست که مردم را به پرستش خویش دعوت کنند، بلکه مردم را در پرتو تعلیم آیات الهی و تدریس حقایق دینی، به صورت دانشمندان الهی و ربانی تربیت کنند.

آیه 80

* (آیه 80)-این آیه تکمیلی است نسبت به آنچه در آیه قبل آمد. می گوید: همان طور که پیامبران مردم را به پرستش خویش دعوت نمی کردند، به پرستش فرشتگان و سایر پیامبران هم دعوت نمی نمودند. می فرماید: «و نه اینکه به شما دستور دهد که فرشتگان و پیامبران را، پروردگار خود انتخاب کنید» (وَ لا یَأْمُرَکُمْ أَنْ تَتَّخِذُوا الْمَلائِکَةَ وَ النَّبِیِّینَ أَرْباباً).

این جمله از یک سو پاسخی است به مشرکان عرب که فرشتگان را دختران خدا می پنداشتند و نوعی ربوبیت برای آنها قائل بودند و با این حال خود را پیرو آیین ابراهیم معرفی می کردند.

و از سوی دیگر، پاسخی است به صابئان که خود را پیرو یحیی (ع) می دانستند، ولی مقام فرشتگان را تا سرحد پرستش بالا می بردند.

و نیز پاسخی است به یهود و نصاری که زیر یا مسیح (ع) را فرزند خدا معرفی می کردند.

در پایان آیه برای تأکید بیش تر می افزاید: «آیا شما را، پس از آنکه مسلمان شدید، به کفر دعوت می کند؟!» (أَ یَأْمُرُکُمْ بِالْکُفْرِ بَعْدَ إِذَا أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ).

یعنی چگونه ممکن است پیامبری نخست مردم را به ایمان و توحید دعوت کند سپس راه شرک را به آنها نشان دهد!

آیه در ضمن به معصوم بودن پیامبران و عدم انحراف آنها از مسیر فرمان خدا اشاره دارد.

آیه 81

* (آیه 81)-پیمان مقدس - به دنبال اشاراتی که در آیات پیشین درباره وجود نشانه های روشن پیامبر اسلام در کتب انبیای قبل آمده بود، در اینجا به یک اصل کلی در این رابطه اشاره می کند. می فرماید: «و (به خاطر بیاورید) هنگامی را که خداوند، از پیامبران و پیروان آنها)، پیمان مؤکد گرفت، که هرگاه کتاب و دانش به شما دادم، سپس پیامبری به سوی شما آمد که آنچه را با شماست تصدیق می کند،به او ایمان بیاورید و او را یاری کنید»(وَ اذ اخَذَ اللَّهِ میثاق النبیین لِمَا ءاتینکم مِنْ کتاب وَ حکمة ثُمَّ جَاءَ کم رَسُولُ مُصَدِّقُ لِما مَعَکُمْ لتومنن بِهِ وَ لَتَنْصُرُنَّهُ).

در آیات قرآن بارها به وحدت هدف پیامبران اشاره شده است و این آیه نمونه زنده ای از آن می باشد.

سپس برای تأکید می افزاید: خداوند به آنها فرمود: آیا به این موضوع اقرار دارید؟ و بر آن، پیمان مؤکد بستید؟ گفتند: (آری) اقرار داریم. (خداوند به آنها) فرمود: پس گواه باشید و من هم با شما از گواهانم» (قَالَ ءأقررتم وَ أَخَذْتُمْ عَلى ذلِكُمْ إِصْرِي قالُوا أَقْرَرْنا قالَ فَاشْهَدُوا وَ أَنَا مَعَكُمْ مِنَ الشَّاهِدِينَ).

اصر» در اصل به معنی گره زدن چیزی یانگهداری آن با قهر و غلبه است و به اموری گفته می شود که انسان را از کارهای مهم باز می دارد. به همین مناسبت، این واژه به پیمان مؤکد اطلاق شده زیرا شکستن آن انسان را از ثواب و خیرات محروم و ممنوع می سازد.

آیه 82

* (آیه 82)-در این آیه پیمان شکنان را مورد مذمت و تهدید قرار می دهد می گوید: «پس کسی که بعد از این (پیمان محکم)، روی گرداند و به پیامبری، همچون پیامبر اسلام، که بشارات ظهورش همراه نشانه های او در کتب پیشین آمده ایمان نیاورد)، فاسق است» (فَمَنْ تَوَلَّى بَعْدَ ذلِكَ فأولیك هُمُ الْفاسِقُونَ).

و بنا به آنچه در آیه 80 سوره توبه آمده: «خداوند فاسقان را هدایت نمی کند.» و کسی که مشمول هدایت الهی نشد، سرنوشتش دوزخ و عذاب شدید الهی است.

آیه 83

* (آیه 83)-برترین آیین الهی - در اینجا بحث درباره اسلام آغاز می شود و توجه اهل کتاب و پیروان ادیان گذشته را به آن جلب می کند.

نخست می فرماید: «آیا آنها غیر از آیین خدا می طلبند؟!» آیین او همین اسلام است (أفغیر دین الله یبغون).

سپس می افزاید: «و تمام کسانی که در آسمانها و زمین هستند، از روی اختیار یا از روی اجبار، در برابر فرمان او تسلیمند؛ و همه به سوی او بازگردانده می شوند» (وَ لَهُ أَسْلَمَ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَ الْأَرْضِ طَوْعاً وَكَرْهاً وَ إِلَيْهِ يُرْجَعُونَ).

در اینجا قرآن مجید، «اسلام» را به معنی وسیعی تفسیر کرده و می گوید: تمام کسانی که در آسمانها و زمین هستند مسلمانند. یعنی در برابر فرمان او تسلیمند. زیرا روح اسلام همان تسلیم در برابر حق است که گروهی از روی اختیار (طوعا)، در برابر قوانین تشریعی» او تسلیمند و گروهی بی اختیار (کَرهًا)، در برابر «قوانین تکوینی»او.

آیه 84

* (آیه 84)-در این آیه خداوند به پیامبر (و همه پیروان او دستور می دهد که نسبت به تعلیمات انبیا و پیامبران پیشین، علاوه بر آنچه بر پیامبر اسلام نازل شده، ایمان داشته باشند. می فرماید: «بگو: به خدا ایمان آوردیم؛ و (همچنین به آنچه بر ما و بر ابراهیم و اسماعیل و اسحاق و یعقوب و اسباط (پیامبران تیره های بنی اسرائیل) نازل گردیده؛ و آنچه به موسی و عیسی و (دیگر) پیامبران، از طرف پروردگارشان داده شده است؛ ما در میان هیچ یک از آنان فرقی نمی گذاریم؛ و در برابر (فرمان) او تسلیم هستیم» (قُلْ ءامنا بِاللَّهِ وَ ما أُنْزِلَ عَلَيْنا وَ ما أُنْزِلَ عَلى إبرهيم وَ إسمعيل وَ إسحق وَ يَعْقُوبَ وَ الْأَسْباطِ وَ ما أُوتِيَ مُوسى وَ عِيسى وَ النَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ لا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ وَ نَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ).

آیه 85

* (آیه 85)-و سرانجام در این آیه به عنوان یک نتیجه گیری می فرماید: «و هر کس جز اسلام (و تسلیم در برابر فرمان حق، آیینی برای خود انتخاب کند، از او پذیرفته نخواهد شد؛ و او در آخرت، از زیانکاران است» (وَ مَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلامِ دِيناً فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ وَ هُوَ فِي الْأَخِيرَةِ مِنَ الْخاسِرِينَ).

لا یبتغ از ماده وابتغاء به معنی تلاش و کوشش است که هم در موارد شایسته و هم ناشایسته به کار می رود و در هر مورد تابع قرائتی است که در آن مورد وجود دارد.

جمعی از مفسران گفته اند که این آیه درباره دوازده نفر از منافقان نازل شده که اظهار ایمان کرده بودند سپس مرتد شدند و از مدینه به مکه بازگشتند. آیه نازل شد و اعلام کرد که هر کس جز اسلام را بپذیرد، زیانکار است.

آیه 86

* (آیه 86)-شأن نزول: یکی از انصار (مسلمانان مدینه ، دستش به خون

بی گناهی آلوده گشت و، از ترس مجازات، از اسلام برگشت و به مگه فرار کرد. یازده نفر از پیروان او که مسلمان شده بودند نیز مرتد شدند. پس از ورود به مگه از کار خود سخت پشیمان گشت. یک نفر را به سوی خویشان خود به مدینه فرستاد تا از پیامبر (ص) سؤال کنند آیا راه بازگشتی برای او وجود دارد؟ آیه نازل شد و قبولی توبه او را با شرایط خاصی اعلام داشت.

تفسیر: در آیات گذشته سخن از آیین اسلام بود که تنها آیین مقبول الهی است، در اینجا سخن از کسانی است که اسلام را پذیرفته و سپس از آن برگشته اند که در اصطلاح « مرتد» نامیده می شوند. می فرماید: «چگونه خداوند جمعیتی را هدایت می کند که بعد از ایمان و گواهی به حقانیت رسول و آمدن نشانه های روشن برای آنها، کافر شدند؟ و خدا، جمعیت ستمکاران را هدایت نخواهد کرد» (كَيْفَ يُهْدَى اللَّهُ قَوْماً كَفَرُوا بَعْدَ إِيمانِهِمْ وَ شَهِدُوا أَنَّ الرَّسُولَ حَقٌّ وَ جاءَهُمُ الْبَيِّناتُ وَ اللَّهُ لا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ).

اینکه خداوند آنها را هدایت نمی کنند زیرا آنها پیامبر را با نشانه های روشن شناخته و به رسالت او گواهی داده اند. بنابراین در بازگشت و عدول از اسلام، در واقع ستمگرند و کسی که آگاهانه ستم میکند لایق هدایت الهی نیست، بلکه زمینه های هدایت را در وجود خود از میان برده است.

منظور از «بینات»، قرآن مجید و سایر معجزات پیامبر اسلام (ص) است. و منظور از «ظالم» در اینجا کسی است که در درجه اول به خود ظلم کرده و راه ارتداد پیش گرفته و در درجه بعد سبب گمراهی دیگران شده است.

آیه 87

* (آیه 87)-سپس می افزاید: «کیفر آنها، این است که لعن و طرد) خداوند و فرشتگان و مردم همگی بر آنهاست» (أُولئِكَ جَزاؤُهُمْ أَنَّ عَلَيْهِمْ لَعْنَةَ اللَّهِ والملايكة وَ النَّاسِ أَجْمَعِينَ).

العن» در اصل به معنی طرد و دور ساختن آمیخته با خشم و غضب است و در مورد خداوند، به معنی دور ساختن از رحمت خویش می باشد.

آیه 88

* (آیه 88)-در این آیه می افزایـد: «همواره در این لعن و طرد و نفرین) می ماننـد؛ مجازاتشان تخفیف نمی یابد؛ و به آنها مهلت داده نمی شود» (خالِدِینَ فِیها لا یُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذابُ وَ لا هُمْ یُنْظَرُونَ).

در واقع اگر این لعن و طرد جاودانی نبود یا جاودانی بود ولی به تدریـج تخفیف می یافت و با کمترین مهلتی به آنها داده می شـد، تحملش آسان تر بود، اما هیچ یک از اینها درباره آنها نیست؛ عذابشان دردناک و جاودانی و غیرقابل تخفیف و بدون هیچ گونه مهلت است.

آیه 89

* (آیه 89)-در این آیه راه بـازگشت را به روی این افراد می گشایـد و به آنان اجازه توبه می دهـد چرا که هـدف قرآن در همه جا اصـلاح و تربیت است. می فرمایـد: «مگر کسانی که پس از آن، توبه کننـد و اصـلاح نماینـد؛ (و در مقام جبران گناهان گذشـته برآینـد؛ که توبه آنها پذیرفته خواهد شد؛ زیرا خداوند، آمرزنده و بخشنده است»(إِلاَّ الَّذِینَ تابُوا مِنْ بَعْدِ ذلِكَ وَ أَصَلُّوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِیمٌ).

از این تعبیر استفاده می شود که گناه، نقصی در ایمان انسان ایجاد می کند که بعد از توبه باید تجدید ایمان کند تا این نقص برطرف گردد.

آیه 90

* (آیه 90)-شأن نزول: بعضی گفته اند: این آیه در مورد اهل کتاب که قبل از بعثت پیامبر اسلام (ص) به او ایمان آورده بودند اما پس از آن به او کفر ورزیدند، نازل شده است.

تفسـیر: توبه بی فایده در آیات قبل سـخن از کسانی بود که از راه انحرافی خود پشیمان شده و توبه حقیقی نموده بودند و توبه آنها قبول شد، ولی در این آیه سـخن از کسانی است که توبه آنها پـذیرفته نیست. می فرمایـد: «کسانی که پس از ایمان کافر شدند و سـپس بر کفر (خود) افزودنـد، (و در این راه اصـرار ورزیدنـد، هیچ گاه توبه آنان، (که از روی ناچاری یا در آسـتانه مرگ صورت می گیرد، قبول نمی شود؛ و آنها گمراهان (واقعی)اند» چرا که هم راه خدا را گم کرده اند و هم راه توبه را (إِنَّ الَّذِینَ کُفْواً بَعْدَ إِیمانِهِمْ ثُمَّ ازدادواکفرا لَنْ تُقْبَلَ تَوْبَتُهُمْ وَ أُولئِكَ هُمُ الضَّالُّونَ).

آیه 91

* (آیه 91)-به دنبال اشاره ای که در آیه قبل به توبه های بیهوده شد، در این آی

سخن از کفاره بیهوده می گویـد. می فرمایـد: «کسانی که کافر شدند و در حال کفر از دنیا رفتند، اگرچه روی زمین پر از طلا باشد، و آن را به عنوان فـدیه (وکفارة اعمال بد خویش بپردازند، هرگز از هیچ یک آنها قبول نخواهد شد» (إِنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا وَ ماتُوا وَ هُمْ کفار فَلَنْ یُقْبَلَ مِنْ أَحَدِهِمْ مِلْ ءُ الْأَرْضِ ذَهَباً وَ لَوِ افتدیٰ بِهِ).

منظور از تعبیر «روی زمین پر از طلا باشد، این است که انفاق آنها هرقدر هم زیاد باشد، با وجود آلودگی روح و جان و دشمنی با حق، بی فایـده است. چرا که معلوم است که اگر مجموع زمین پر از طلا گردد، آنگاه ارزش طلا با خاک یکسان خواهد بود. بنابراین جمله بالا کنایه ای برای بیان وسعت دایره انفاق و بخشش است.

در اینکه منظور از این انفاق، در این جهان با جهان دیگر است؟ مفسـران دو احتمال داده که ممکن است آیه ناظر به هر دو باشـد؛ چه تمام دنیا را در حال حیات خود انفاق کننـد و چه در قیامت به عنوان فدیه بدهند، پذیرفته نیست. ولی ظاهر آیه نشان می دهد که مربوط به جهان دیگر است زیرا می گویـد: کسـانی که کـافر شدنـد و در حـال کفر از دنیـا رفتنـد. یعنی پس از مرگ در حـال کفر اگر به فرض - بزرگـترین ثروتهای جهان در اختیارشان باشـد و تصور کننـد هماننـد این جهان می تواننـد با اسـتفاده از ثروت، مجازات الهی را از خود دور سازند، سخت در اشـتباهند و این جریمه مالی و فـدیه به هیچ وجه در مجازات آنها اثر نخواهد داشت. در واقع، مضـمون آیه شبیه چیزی است که در آیه 15 سورهٔ حدید آمده است که می گوید: و پس امروز نه از شما (منافقان) فدیهای پذیرفته می شود، و نه از کافران.

در پایان آیه به نکته دیگری اشاره کرده می گوید: «و برای آنان، مجازات دردناک است؛ و یاورانی ندارند» (أولئک لَهُمْ عَذابٌ أَلِیمٌ وَ ما لَهُمْ مِنْ نَاصِرُ ین).

یعنی نه تنها فدیه وانفاق به حال آنها سودی ندارد، بلکه شفاعت شفاعت کنندگان نیز شامل حالشان نمی شود زیرا شفاعت شرایطی دارد که مهم ترین آنها ایمان به خداست و اصولا شفاعت به اذن خداست.

و چون شـفاعت به اذن خـداست، شافعان هرگز از چنین افراد نالایق شـفاعت نمی کنند که شـفاعت نیز لیاقتی لازم دارد و اذن الهی شامل افراد نالایق نمی شود.

آغاز جزء چهارم قرآن مجید

آیه 92

* (آیه 92)-در این آیه به یـک نشـانه ایمان اشاره کرده می گویـد: «هرگز به (حقیقت) نیکوکاری نمی رسـید مگر اینکه از آنچه دوست می دارید، در راه خدا) انفاق کنید، (لَنْ تَنالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ).

« به معنی وسیعی دارد که به تمام نیکیها، اعم از ایمان و اعمال پاک، گفته می شود. از آیه 177 سوره بقره استفاده می شود که ایمان به خدا و روز رسـتاخیز و فرشتگان و کتاب آسمانی و پیامبران، انفاق به خویشاوندان و یتیمان و مسکینان، برپا داشتن نماز و پرداخت زکات، وفای به عهد و استقامت در برابر محرومیتها و بیماریها، همه از شعب «بر» و نیکی محسوب می شوند.

بنـابراین، رسـیدن به مقـام نیکوکاران واقعی شـرایط زیادی دارد که یکی از آنها، انفاق کردن از اموالی است که مورد علاقه انسان است. این گونه انفاق مقیاسی است برای سنجش ایمان و شخصیت

در پایـان آیه برای جلب توجه انفـاق کننـدگان می فرمایـد: «و آنچه اتفـاق می کنیـد (کم یـا زیاد، از اموال مورد علاقه یا غیر مورد علاقه)، خداوند از آن آگاه است» (وَ ما تُنْفِقُوا مِنْ شَيْ ءٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ).

و بنـا براین هرگز گم نخواهـد شـد و نیز چگونگی آن بر او مخفی نخواهـد مانـد. نفوذ آیات قرآن در دلهای مسـلمانان - نفوذ آیات قرآن در دلهای مسلمانان

نمونه در تواریخ و تفاسیر اسلامی در مورد آیه فوق چنین می خوانیم:

01یکی از یـاران پیامبر (ص) به نام ابو طلحه انصاری در مـدینه نخلسـتان و باغی زیبا و پر درآمـد داشت. پس از نزول آیه فوق به خـدمت پیـامبر (ص) رسـید و عرض کرد: می دانی که محبوب ترین اموال من همین باغ است، می خواهم آن را در راه خـدا انفاق کنم تا ذخیره ای برای رسـتاخیز من باشـد. پیـامبر (ص) فرمود: «بـخ بـخ ذلك مال راب لك» (آفرین بر تو، آفرین بر تو، این ثروتی است که برای تو سودمند خواهد بود. سـپس فرمود: « من صـلاح می دانم که آن را به خویشاوندان نیازمند خود بدهی.» ابوطلحه به دسـتور پیامبر (ص) عمل کرد و آن را در میان بستگان خود تقسیم کرد.

02 زبیـده همسـر هـارون الرشـید ، قرآنی بسـیار گران قیمت داشت که آن را بـا زر و زیور و جواهرات تزیین کرده بود و علاقه فراوانی به آن داشت. یـک روز هنگامی که از همان قرآن تلاوت می کرد به آیه «لن تنالوا البر حتی تشـفوا مما تحبون» رسـید، با خوانـدن آیه در فکر فرو رفت و بـا خود گفت هیـچ چیز مثـل این قرآن نزد من محبوب نیست و بایـد آن را در راه خـدا انفـاق کنم. کسـی را به دنبال جواهر فروشان فرسـتاد و تزیینـات و جواهرات آن را بفروخت و بهـای آن را در بیابانهای حجاز برای تهیه آب مورد نیاز بادیه نشـینان مصـرف کرد، که می گویند: امروز هم بقایای آن چاه ها وجود دارد و به نام او نامیده می شود.

آیه 93

* (آیه 93)-شـأن نزول: در مورد نزول این آیه و دو آیه بعـد از روایـات اسـتفاده می شود که یهود در گفت وگو هـای خود در ایراد به پیامبر (ص) کردنـد: نخست چگونه پیـامبر اسـلام گوشت و شـیر شتر را حلال می دانـد با اینکه در آیین ابراهیم (ع) حرام بوده؟ و به همین دلیل، یهود - به پیروی از ابراهیم - آنها را بر خود حرام می داننـد. نه تنها ابراهیم، بلکه نوح نیز اینها را تحریم کرده بود. با این حال، چگونه کسـی که آنها را حرام نمی داند دم از آیین ابراهیم می زند؟ |

دیگر اینکه چگونه پیـامبر اسـلام خود را وفـادار به آیین پیـامبران بزرگ خـدا مخصوصـا ابراهیم می دانـد در حـالی که تمام پیامبرانی که از دودمان اسحاق - فرزند

ابراهیم – بودند بیت المقدس را محترم می شـمردند و به سوی آن نماز می خواندند، ولی پیامبر اسلام از آن قبله روی گردانده و کعبه را قبله گاه خود انتخاب کرده است؟

آیه مورد بحث به ایراد اول پاسخ گفته و دروغ آنها را روشن می سازد و آیات آینده به ایراد دوم پاسخ می گوید.

تفسـیر: تهمت یهود بر پیغمبر خـدا – همـانگونه که در شأن نزول خوانـدیم، یهود حلال بودن گوشت و شـیر شتر را از طرف پیامبر اسـلام (ص) منکر شده بودند. قرآن با صـراحت تهمتهای یهود در مورد تحریم پاره ای از غذاهای پاک مانند شیر و گوشت شتر را رد می کند می گویـد: «همه غـذاهای پـاک بر بنی اسـرائیل حلالـ بود، جز آنچه اسـرائیل (یعقوب)، پیش از نزول تورات، بر خود تحریم کرده بود» (كُلُّ الطَّعامِ كانَ حِلًّا لِبَنِي إِسْرائِيلَ إلا ما حَرَّمَ إِسْرائِيلُ عَلى نَفْسِهِ مِنْ قَبْلِ أَنْ تُنَزَّلَ التَّوراةُ)

درباره اینکه اسـرائیل – اسـرائیل، نام دیگر یعقوب است . چه نوع غذایی را بر خود تحریم کرده بود؟ از روایات اسلامی بر می آید هنگامی که یعقوب گوشت شتر می خورد بیماری عرق النساء(1).

بر او شـدت می گرفت و به همین خاطر، تصـمیم گرفت که از خوردن آن برای همیشه خودداری کنـد. پیروان او نیز در این قسـمت به وی اقتدا کردند. تدریج امر بر بعضـی مشـتبه شد و تصور کردند این یک تحریم الهی است و آن را به خدا نسـبت دادند. قرآن در آیه فوق نسبت دادن این موضوع به خداوند را یک تهمت می شمارد.

در جمله بعـد خداونـد به پیامبرش دسـتور می دهد که از یهود دعوت کند، همان تورات موجود نزد آنها را بیاورند و آن را بخوانند تا معلوم شود که ادعای آنها در مورد تحریم غذاها نادرست است. می فرماید: «بگو: اگر راست می گویید تورات را بیاورید و بخوانید این نسبتهایی که به پیامبران پیشین می دهید، حتی در تورات تحریف شده شما نیست (قُلْ فَأْتُوا بالتورية فاقالوها إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ).

ولی آنها حاضر به چنین کاری نشدند، چون می دانستند در تورات چنین

1- 1 .عرق النساء یک نوع بیماری عصبی است که امروز به آن سیاتیک می گویند.

چیزی وجود ندارد.

آیه 94

* (آیه 94)-در این آیه می گوید اکنون که حاضر به آوردن تورات نشدند و افترا بستن آنها بر خدا مسلم شد، باید بدانند: «آنها که بعد از این به خدا دروغ می بندند، ستمگرند زیرا از روی علم و عمد چنین می کنند (مَنِ افْتَرى عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ مِنْ بَعْدِ ذلِكَ فَأُولئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ).

آیه 95

* (آیه 95)-در این آیه روی سخن را به پیامبر کرده می گوید: «بگو: خدا راست گفته (و اینها در آیین پا ک ابراهیم نبوده است. بنابراین، از آیین ابراهیم پیروی کنید، که به حق گرایش داشت، و از مشرکان نبود» (قُلْ صَدَقَ اللَّهُ فَاتَّبِعُوا مِلَّةَ إبرهيم حنيفا وَ ما كانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ).

اکنون که می بینید من در دعوت خود راستگویم، از آیین من که همان آیین پاک ابراهیم است پیروی کنید. او هرگز از مشرکان نبود و اینکه مشرکان عرب خود را بر آیین او می دانند کاملا بی معنی است.

آیه 96

* (آیه 96)-نخستین خانه مردم به این آیه و آیه بعد به پاسخ دومین ایراد یهود که درباره فضیلت بیت المقدس و برتری آن بر کعبه بوده می پردازد. می فرماید: نخستین خانه ای که برای مردم و نیایش خداوند) قرار داده شده همان است که در سرزمین مکه است؛ که پر برکت، و مایه هدایت جهانیان است» (إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مباركا وَ هِيَ الْعَالَمِينَ).

به این ترتیب، اگر کعبه به عنوان قبله مسلمانان انتخاب شده است جای تعجب نیست زیرا این نخستین خانه توحید است.

تاریخ و منابع اسلامی نیز به ما می گوید که خانه کعبه به دست آدم ساخته شد و سپس در طوفان نوح آسیب دید و به وسیله ابراهیم خلیل تجدید بنا شد.

جالب اینکه در آیه فوق خانه کعبه به عنوان خانه مردم معرفی شده و این بیانگر این حقیقت است که آنچه به نام خدا و برای خداست، باید در خدمت مردم و بندگان او باشد و آنچه در خدمت مردم و بندگان خداست، برای خدا محسوب

می شود.

قابل توجه اینکه در این آیه برای کعبه، علاوه بر امتیاز نخستین پرستشگاه بودن، به دو امتیاز «مبارک» و «مایه هدایت جهانیان» بودن آن نیز اشاره شده است.

آیه 97

* (آیه 97)-سپس در این آیه به دو امتیاز دیگر آن اشاره کرده می فرماید: «در آن، نشانه های روشن، (از جمله) مقام ابراهیم است» (فِيهِ ءايات بينات مَقَامَ إبرهِيمَ).

و نشانه دیگر آن، آرامش و امنیت حاکم بر این شهر است چنانکه قرآن می گوید: « و هرکس داخل آن [= خانه خدا شود، در امان خواهد بود» (وَ مَن دَخَلَهُ كَانَ ءَامِنًا).

در جمله بعد به همه مردم دستور حج داده می گوید: «و برای خدا بر مردم است که آهنگ خانه (او) کنند، آنها که توانایی رفتن به سوی آن دارند» (وَ لِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلً).

از این دستور تعبیر به یک بدهی و دین الهی شده که بر ذمه عموم مردم می باشد زیرا فرموده است: «و لله على الاي» (برای خدا بر مردم است).

واژه «حج» در اصل به معنی قصد است. به همین جهت، به جاده و راه « محجه» گفته می شود زیرا انسان را به مقصد می رساند. اما این مراسم مخصوص را

حج نامیده اند زیرا هنگام حرکت برای شرکت در این مراسم، قصد زیارت خانه خدا می کنند.

فریضهٔ حج از زمان آدم (ع) تشریع شده بود ولی رسمیت یافتن آن بیشتر مربوط به زمان ابراهیم (ع) است.

تنها شرطی که در آیه برای وجوب حج ذکر شده، مسأله استطاعت و توانایی است که از جمله داشتن زاد و توشه، مرکب و توانایی جسمی را شامل می شود. ا

در ضمن از آیه فوق استفاده می شود که این قانون به مانند سایر قوانین اسلامی - اختصاص به مسلمانان ندارد بلکه همه موظفند آن را انجام دهند.

در پایان آیه برای تأکید و بیان اهمیت مسأله حج می فرماید: «و هرکس کفر

ورزد(و حج را ترک کند،به خود زیان رسانده)خداوند از همهٔ جهانیان،بی نیاز است» (و من کفر فإن الله غني عن العالمين).

وسیعی دارد و هرگونه مخالفت با حق، چه در مرحله عقاید و چه در مرحله دستورات فرعی را شامل می شود. از این رو، در آیه فوق در مورد ترک حج به کار رفته است.

درباره اهمیت حج در حدیثی از پیامبر اکرم (ص) می خوانیم که به امیر مؤمنان علی (ع) فرمود: «ای علی، کسی که حج را ترک کند با اینکه توانایی دارد، کافر محسوب می شود زیرا خداوند می فرماید: "بر مردمی که استطاعت دارند به سوی خانه خدا بروند، لازم است حج به جا آورند و هرکس کفر ورزد (و حج را ترک کند،

را به تأخیر اندازد تا اینکه از دنیا برود، خداوند او را در قیامت یهودی یا نصرانی محشور می کند. از

آیه 98

* (آیه 98)-شأن نزول: در مورد نزول این آیه و سه آیه بعد از مجموع آنچه در کتب شیعه و اهل تسنن نقل شده استفاده می شود: یکی از یهودیان به نام شاس بن قیس که پیرمردی تاریک دل و در کفر وعناد کم نظیر بود، روزی از کنار مجمع مسلمانان می گذشت، دید جمعی از طایفه اوس و خزرج که سالها با هم جنگهای خونینی داشتند، مجلس انسی به وجود آورده اند، با خود گفت اگر اینها تحت رهبری «محمد» از همین راه پیش روند، موجودیت یهود به خطر می افتد. در این حال، یکی از جوانان یهودی را دستور داد که به جمع آنها بپیوندد و حوادث خونین بغاث (محلی که جنگ اوس و خزرج در آن نقطه واقع شد) را به یاد آنها بیاورد.

اتفاقا این نقشه مؤثر واقع گردید و جمعی از مسلمانان از شنیدن این جریان به گفت و گو پرداختند. چیزی نمانده بود که آتش خاموش شده دیرین، بار دیگر شعله ور گردد.

خبر به پیـامبر (ص) رسـید. فورا بـا جمعی از مهاجرین به سـراغ آنها آمـد و، با انـدرزهای مؤثر و سـخنان تکان دهنـده خود، آنها را بیـدار ساخت.

جمعیت چون سخنان آرام بخش پیامبر (ص) را شنیدند، سلاحها را بر زمین گذاشته و دانستند این از نقشه های دشمنان اسلام بوده است. صلح و صفا و آشتی، بار دیگر کینه هایی را که می خواست زنده شود شست و شو داد.

در این هنگام چهار آیه نازل شد که در دو آیه نخست، یهودیان اغواکننده را نکوهش می کند و در دو آیه بعد به مسلمانان هشدار می دهد.

تفسـیر: نفـاق افکنـان – در این آیه خداونـد به پیغمبرش فرمـان می دهـد که با زبان ملامت از اهل کتاب (یهود) بپرسـد انگیزه آنها در کفر ورزیـدن به آیات خدا چیست ؟ می فرماید: «بگو:ای اهل کتاب، چرا به آیات خدا کفر می ورزید؟ و خداگواه است بر اعمالی که انجام می دهید» (قُلْ یا أَهْلَ الْکِتابِ لِمَ تَکْفُرُونَ بئایات اللَّهِ وَ اللَّهُ شَهِیدُ عَلی ما تَعْمَلُونَ).

منظور از آیات خدا، یا آیاتی است که در تورات درباره نشانه های پیامبر اسـلام (ص) وارد شده بود و یا مجموعه آیات و معجزاتی است که بر پیامبر اسلام نازل گردید و حکایت از حقانیت او می کرد.

آیه 99

* (آیه 99)–سـپس در این آیه آنها را ملامت می کنـد می فرماید: «بگو: ای اهل کتاب، چرا افرادی را که ایمان آورده اند، از راه خدا باز می داریـد، و می خواهیـد این راه را کج سازید؟ در حالی که شـما به درستی این راه گواه هستید» (قُلْ یا أَهْلَ الْکِتابِ لِمَ تَصُدُّونَ عَنْ سَبِیلِ اللَّهِ مَنْ ءامن تَبْغُونَها عِوَجاً وَ أَنْتُمْ شُهَداءُ).

چرا علاوه بر انحراف خود، بار سـنگین مسؤولیت انحراف دیگران را نیز بر دوش میکشید؟ در حالی که شما باید نخستین دسته ای باشید که این منادی الهی را لبیک گویید زیرا بشارت ظهور این پیامبر قبلا در کتب شما داده شده و شما گواه بر آنید.

در پایان آیه آنها را تهدید می کند می گوید: «و خداوند از آنچه انجام می دهید، غافل نیست» (و ما الله بغافل عما تعملون).

یعنی اگر بعضـی از مردم به خاطر غفلت تحت تأثیر توطئه های شوم شما قرار گیرند، خداوندی که از اسرار نهان و آشکار آگاه است، غافل نخواهد بود.

آیه 100

* (آیه 100)-در این آیه روی سـخن را به مسلمانان اغفال شده کرده می گوید: ای کسانی که ایمان آورده اید، اگر از گروهی از اهل کتاب، (که کارشان نفاق افکنی و شعله ور ساختن آتش کینه و عداوت است) اطاعت کنید، شما را پس از ایمان، به

کفر باز می گردانند» (یا أَیُّهَا الَّذِینَ أَمِنُوا إِنْ تُطِیعُوا فَرِیقاً مِنَ الَّذِینَ أُوتُوا الْکِتابَ یردوکم بَعْدَ إِیمانِکُمْ کافِرِینَ).

بنابراین به وسوسه های آنها ترتیب اثر ندهید و اجازه ندهید در میان شما نفوذ کنند.

منظور از بـازگشت به کفر که در آیه فوق به آن اشـاره شـده، کفر حقیقی و بیگانگی مطلق از اسـلام است. و نیز ممکن است منظور از کفر همـان عـداوتها و دشـمنی هـای دوران جـاهلیت باشـد که آن خود یکی از شـعبه ها و نشانه های کفر محسوب می شود، چه اینکه ایمان سرچشمه محبت و برادری است و کفر سرچشمه پراکندگی و عداوت است.

آیه 101

* (آیه 101)-در این آیه به صورت تعجب از مؤمنان سؤال می کنـد: «و چگونه ممکن است شـما کافر شویـد، با اینکه در دامان وحی قرار گرفته اید، و آیات خدا بر شما خوانده می شود، و پیامبر او در میان شماست؟!» بنابراین، به خدا تمسک جویید (وَ کَیْفَ تَکْفُرُونَ وَ أَنْتُمْ تُتْلی عَلَیْکُمْ ءایات اللَّهِ وَ فِیکُمْ رَسُولُهُ).

اگر دیگران گمراه شونـد زیاد جای تعجب نیست، تعجب در این است افرادی که پیامبر را در میان خود می بینند و پیوسـته با عالم وحی در تماس هسـتند، چگونه ممکن است گمراه گردنـد؟ مسـلما اگر چنین اشخاصـی گمراه شوند، خودشان مقصـر هسـتند و مجازاتشان بسـیار دردناک خواهد بود.

در پایان آیه به مسـلمانان توصـیه می کند که برای نجات خود از وسوسه های دشـمنان و برای هدایت یافتن به صراط مستقیم دست به دامن لطف پروردگار بزنند

و به ذات پاک او و آیات قرآن مجید تمسک جویند. می فرماید: «و هر کس به خدا تمسک جوید، به راهی راست، هدایت شده است» (وَ مَنْ يَعْتَصِمْ بِاللَّهِ فَقَدْ هُدًى إِلى صِراطٍ مُسْتَقِيمٍ).

آیه 102

* (آیه 102)-شأن نزول: درباره نزول این آیه و آیه بعد گفته اند: روزی دو نفر از قبیله اوس و خرزج به نام ثعلبة بن غنم و اسعد بن زراره در برابر یکدیگر قرار گرفتند و هرکدام افتخاراتی را که بعد از اسلام نصیب قبیلة او شده بود بر می شمرد. ثعلبه گفت: خزیمة بن ثابت (ذو الشهادتین) و حنظله (غسیل الملائکه)، که افتخار مسلمانانند، از ما هستند. همچنین عاصم بن ثابت و سعد بن معاذ از ما می باشند.

در برابر او اسعد بن زراره که از طایفه خزرج بود، گفت: چهار نفر از قبیله ما در راه نشر و تعلیم قرآن خدمت بزرگی انجام دادند: ابی بن کعب، معاذ بن جبل، زید بن ثابت و ابوزید. به علاوه، سعد بن عباده، رئیس و خطیب مردم مدینه، از ماست.

کمکم کار بالا گرفت، قبیله دو طرف از جریان آگاه شدند و دست به اسلحه برده، در برابر یکدیگر قرار گرفتند. بیم آن می رفت که بار دیگر آتش جنگ بین آنها شعله ور گردد و زمین از خونشان رنگین شود.

خبر به پیامبر رسید. فورا به محل حادثه آمد و، با بیان و تدبیر خاص خود، به آن وضع خطرناک پایان داد و صلح و صفا را در میان آنها برقرار نمود. آیه نازل گردید و به صورت یک حکم عمومی همه مسلمانان را با بیان مؤثر و مؤکدی به اتحاد دعوت نمود.

تفسیر: دعوت به تقوا در این آیه دعوت به تقوا شده است تا مقدمه ای برای دعوت به سوی اتحاد باشد. در حقیقت، دعوت به اتحاد بدون استمداد از یک ریشه اخلاقی و عقیده ای، بی اثر و یا بسیار کم اثر است. به همین دلیل، در این آیه کوشش شده تا عوامل ایجادکننده اختلاف و پراکندگی - در پرتو ایمان و تقوا ـ تضعیف گردند. از این رو، افراد با ایمان را مخاطب ساخته می گوید: «ای کسانی که ایمان آورده اید، آنگونه که حق تقوا و پرهیزگاری است، از خدا بپرهیزید» (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءامَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تُقاتِهِ).

حق تقواه آخرین و عـالی ترین درجه پرهیزگـاری است که پرهیز از هرگونه گنـاه و عصـیان و تعـدی و انحراف از حق و نیز اطاعت از فرمان خداوند و شکر نعمتهای او را شامل می شود.

در پایان آیه به طایفه اوس و خزرج و تمام مسـلمانان جهان هشـدار می دهـد که به هوش باشـند تا عاقبت کارشان به بـدبختی نگرایـد. می فرماید: «و از دنیا نروید، مگر اینکه مسلمان باشید باید گوهر ایمان را تا پایان عمر، حفظ کنید (وَ لَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ).

آیه 103

* (آیه 103)-دعوت به سوی اتحاد - در این آیه بحث نهایی که همان مسأله اتحاد و مبارزه با هرگونه تفرقه است، مطرح شـده می فرمایـد: «و همگی به ریسـمان خـدا [= قرآن و اسـلام، و هرگونه وسـیله وحدت ، چنگ زنید، و پراکنده نشوید» (وَ اعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعاً وَ لَا تَفَرَّقُوا).

منظور از «حبل الله» (ریسـمان الهی)، هرگونه وسیله ارتباط با ذات پاک خداوند است، خواه این وسیله اسلام باشد یا قرآن با پیامبر و اهل بیت او.

سپس قرآن به نعمت بزرگ اتحـاد و برادری اشـاره کرده و مسـلمانان را به تفکر در وضـع انـدوهبار گذشـته و مقـایسه آن پراکنـدگی بـا این وحـدت، دعوت می کند می گوید: «و نعمت (بزرگ) خدا را بر خود، به یاد آرید که چگونه دشـمن یکدیگر بودید، و او میان دلهای شـما، الفت ایجاد کرد، و به برکت نعمت او، برادر شدید » (وَ اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَةٍ إِخْوَاناً).

تکرار کلمه «نعمت» در آیه نشانگر اهمیت موهبت اتفاق و برادری است.

در اینجـا مسأله «تألیف قلوب مؤمنان را به خود نسـبت داده می گویـد: خـدا میان دلهای شـما الفت ایجاد کرد. با این تعبیر، اشاره به یک معجزه اجتماعی اسـلام نموده زیرا اگر سابقه دشـمنی و عـداوت پیشـین عرب را درست بررسـی کنیم خواهیم دیـد که چگونه یک موضوع جزئی و ساده کافی بود آتش جنگ خونین در میان آنها

بیفروزد. و ثـابت می گردد که از راه هـای عادی امکان پـذیر نبود که از چنان ملت پراکنـده و نادان و بی خبر، ملتی واحـد و متحـد و برادر بسازند.

اهمیت وحـدت و برادری در میان قبایل کینه توز عرب، حتی از نظر دانشـمندان و مورخان غیر مسـلمان مخفی نمانده و همگی با اعجاب فراوان از آن یاد کرده اند.

سپس قرآن می افزاید: «و شما بر لب حفره ای از آتش بودید، خدا شما را از آن نجات داد» (وَ كُنْتُمْ عَلى شَفا حفره مِنَ النَّارِ فَأَنْقَذَكُمْ مِنْها).

او شما را نجات داد و از این پرتگاه به نقطه امن و امان که همان نقطه برادری و محبت بود، رهنمون ساخت.

شفا» در اصل به کناره چاه یا خندق و مانند آن گویند. شاید اطلاق «شـفه» بر الـب نیز به همین مناسـبت باشد. همچنین استعمال این واژه در بهبودی از بیماری، به خاطر آن است که انسان در کناره سلامت و تندرستی قرار می گیرد.

انار (آتش) در آیه فوق، کنایه از جنگها و نزاعهایی بوده که هر لحظه در دوران جاهلیت به بهانه ای در میان اعراب شعله ور می شد.

در پایان آیه برای تأکیـد بیش تر می گویـد: «این چنین، خداونـد آیات خود را برای شـما آشـکار می سازد؛ شایـد پـذیرای هدایت شوید» (كَذلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ ءاياته لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ).

بنا بر این، هـدف نهایی هـدایت و نجات شـماست و چون پای منافع و سـرنوشت شـما در میان است، باید به آنچه گفته شد اهمیت فراوان دهید.

آیه 104

* (آیه 104)–دعوت به حق و مبارزه با فساد – به دنبال آیات پیشـین که مسأله اخوت و اتحاد را توصـیف می کرد، در این آیه به مسأله امر به معروف و نهی از منکر اشاره کرده می فرمایـد: « باید از میان شـما، جمعی دعوت به نیکی، و امر به معروف و نهی از منکر کنند» (وَ لْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَ يَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ).

رامت» در اصل از ماده «ام» به معنی هر چیزی است که اشیای دیگر به آن

ضمیمه گردد. به همین جهت، امت به جماعتی که جنبه وحدتی در میان آنها باشد گفته می شود.

«معروف» در لغت به معنی شناخته شده از ماده عرف)، و منکر به معنی ناشناس (از ماده انکار) است. به این ترتیب، کارهای نیک اموری شناخته شده و کارهای بد و نا پسند اموری ناشناس معرفی شده اند؛ چه اینکه فطرت پاک انسان با دسته اول آشنا و با دوم ناآشناست.

در پایان آیه تصریح می کند: فلاح و رستگاری تنها از این راه ممکن است و آنها همان رستگارانند» (وَ أُولئِكَ هُمُ المُفلِحُونَ).

پیامبر اسلام (ص) در ضمن یک مثال جالب، منطقی بودن وظیفه امر به معروف و نهی از منکر را مجسم ساخته و حق نظارت فرد بر اجتماع را یک

حق طبیعی که ناشی از پیوند سرنوشتهاست بر شمرده و می فرماید: یک فرد گنهکار در میان مردم، همانند کسی است که با جمعی سوار کشتی شود و هنگامی که در وسط دریا قرار گیرد، تبری برداشته و به سوراخ کردن موضعی که در آن نشسته است بپردازد و هرگاه به او اعتراض کنند، در جواب بگوید من در سهم خود تصرف می کنم. اگر دیگران او را از این عمل خطرناک باز ندارند طولی نمی کشد که آب دریا به داخل کشتی نفوذ کرده و یکباره همگی در دریا غرق می شوند.

در حدیث دیگری پیامبر اکرم (ص) فرمود: « باید امر به معروف و نهی از منکر کنید، وگرنه خداوند ستمگری را بر شما مسلط می کند که نه به پیران احترام می گذارد و نه به خردسالان رحم می کند، نیکان و صالحان شما دعا می کنند ولی مستجاب نمی شود و از خداوند یاری می طلبند اما خدا به آنها کمک نمی کند، حتی توبه می کنند و خدا از گناهانشان درنمی گذرد.

آیه 105

* (آیه 105)-در این آیه بار دیگر درباره مسأله اتحاد و پرهیز از تفرقه و نفاق بحث می کند. می فرماید: «و مانند کسانی نباشید که پراکنده شدند و اختلاف کردند؛ آن هم پس از آنکه نشانه های روشن (پروردگار) به آنان رسید. و آنها عذاب

عظیمی دارند، (وَ لا تَکُونُوا کالذین تَفَرَّقُوا وَ اخْتَلَفُوا مِنْ بَعْدِ ما جاءَهُمُ الْبَیِّناتُ وَ أُولئِکَ لَهُمْ عَذابٌ عَظِیمٌ).

اصرار قرآن در این آیات در مورد اجتناب از تفرقه و نفاق، اشاره به این است که این حادثه در آینده در اجتماع آنها وقوع خواهد یافت زیرا هر کجا قرآن در ترساندن از چیزی زیاد اصرار نموده، اشاره به وقوع و پیدایش آن می باشد.

جامعه ای که اساس قدرت و ارکان همبستگی های آنان با تیشه های تفرقه درهم کوبیده شود، سرزمینشان برای همیشه جولانگاه بیگانگان و قلمرو حکومت استعمارگران خواهد بود. راستی چه عذاب بزرگی است ؟

آیه 106

* (آیه 106)-چهره های نورانی و تاریک - به دنبال هشداری که در آیات سابق درباره تفرقه و نفاق و بازگشت به آثار دوران کفر وجاهلیت داده شد، در این آیه و آیه بعد به نتایج نهایی آن اشاره می کند. می فرماید: آن عذاب عظیم «روزی خواهد بود که چهره هایی سفید، و چهره هایی سیاه می گردد» (یَوْمَ تَبْیَضُّ وُجُوهٌ وَ تسوه وُجُوهٌ).

سپس می فرماید: «اما آنها که صورتهایشان سیاه شده، به آنها گفته می شود:) آیا بعد از ایمان، (و اخوت و برادری در سایه آن، کافر شدید؟!» (فَأَمَّا الَّذِینَ اسْوَدَّتْ وُجُوهُهُمْ أَ کَفَرْتُمْ بَعْدَ إِیمانِکُمْ).

در پایان آیه به عذابی که در انتظار آنهاست اشاره کرده می گوید: « پس بچشید عذاب را، به سبب آنچه کفر می ورزیدید!» (فَذُوقُوا الْعَذابَ بِما کُنْتُمْ تَکْفُرُونَ).

آیه 107

* (آیه 107)-ولی در مقابل، مؤمنان متحد غرق در دریای رحمت الهی خواهند بود و جاودانه در آن زندگی آرام بخش به سر می برند، چنانکه قرآن می گوید: و اما آنها که چهره هایشان سفید شده، در رحمت خداوند خواهند بود؛ و جاودانه در آن می مانند، (وَ أَمَّا الَّذِینَ ابْیَضَّتْ وُجُوهُهُمْ فی رَحْمَتِ اللَّهِ هُمْ فِیها خالِدُونَ).

آیه 108

* (آیه 108)-این آیه به بحثهای مختلف گذشته درباره اتحاد و اتفاق، ایمان، کفر، امر به معروف و نهی از منکر و عواقب آنها اشاره کرده می فرماید: «اینها آیات خداست؛ که به حق بر تو می خوانیم» (تِلْکَ ءایات اللَّهِ نَتْلُوها عَلَیْکَ بِالْحَقِّ).

سپس می افزاید: آنچه بر اثر تخلف از این دستورها دامنگیر افراد می شود، نتیجه اعمال خود آنهاست. «و خداوند (هیچگاه) ستمی برای «احدی از» جهانیان نمی خواهد» (وَ مَا اللَّهُ يُرِيدُ ظُلْماً لِلْعالَمِينَ).

بلکه این آثار شوم، همان است که با دست خویش برای خود فراهم ساختند.

آیه 109

* (آیه 109)-این آیه مشتمل بر دو دلیل بر عدم صدور ظلم از ناحیه خداست. می فرماید: «و (چگونه ممکن است خدا ستم کند؟ در حالی که آنچه در آسمانها و آنچه در زمین است، مال اوست؛ و همه کارها، به سوی او بازگردانده می شود و به فرمان اوست (وَ لِلَّهِ ما فِي السَّمَوَاتِ وَ مَا فِي الْأَرْضِ وَ إِلَى اللَّهِ تجع الْأُمُورِ).

آیه 110

* (آیه 110)-باز هم مبارزه با فساد و دعوت به حق - در این آیه بار دیگر به مسأله امر به معروف و نهی از منکر و ایمان به خدا بازگشته می فرماید: «شما بهترین امتی بودید که به سود انسانها آفریده شده اند؛ چه اینکه امر به معروف و نهی از منکر می کنید و به خدا ایمان دارید» (كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَ تَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ).

جالب اینکه دلیل بهترین امت بودن مسلمانان، امر به معروف و نهی از منکر کردن و به خدا ایمان داشتن ذکر شده. و این می رساند که اصلاح جامعه بشری بدون ایمان و دعوت به حق و مبارزه با فساد ممکن نیست. به علاوه، انجام این دو فریضه ، ضامن گسترش ایمان و اجرای همه قوانین فردی و اجتماعی می باشد و ضامن اجرا، عملا بر خود قانون مقدم است.

سپس اشاره می کند که مذهبی به این روشنی، و قوانینی با این عظمت، منافعش برای هیچ کس قابل انکار نیست. «و اگر اهل کتاب، (به چنین برنامه و آیین درخشانی، ایمان آورند، برای آنها بهتر است؛ ولی تنها عده کمی از آنها با ایمانند؛ و بیشتر آنها فاسقند» و خارج از اطاعت پروردگار (وَ لَوْ ءامن أَهْلُ الْكِتابِ لَكانَ خَيْراً لَهُمْ مِنْهُمُ الْمُؤْمِنُونَ وَ أَكْثَرُهُمُ الْفاسِقُونَ).

آیه 111

* (آیه 111)-شأن نزول: درباره این آیه و آیه بعد نقل شده: هنگامی که بعضی از

بزرگان روشن ضـمیر یهود، همچون عبـدالله بن سـلام با یاران خود، آیین پیشـین را ترک گفته و به آیین اسـلام گرویدند، جمعی از رؤسای یهود نزد آنها آمدند و زبان به ملامت گشودند، حتی آنها را تهدید کردند که چرا آیین پدران و نیاکان خود را ترک گفته و اسلام آورده اند؟ آیه به عنوان بشارت به آنها و سایر مسلمانان نازل گردید.

تفسـیر: این آیه و آیه بعد در حقیقت متضمن چند پیشگویی و بشارت مهم به مسلمانان است که همه آنها در زمان پیامبر اکرم (ص) عملی گردید:

1. «آنها [= اهل کتاب، مخصوصا یهود هرگز نمی توانند به شما زیان برسانند، جز آزارهای مختصر (لَن یَضُرُّکُم إِلَّا اَذًی).

2. «و اگر با شما پیکار کنند، به شما پشت خواهند کرد (و شکست می خورند)؛ سپس کسی آنها را یاری نمی کند» (وَ إِنْ یُقاتِلُوکُمْ یولوکم الْأَدْبارَ ثُمَّ لا یُنْصَرُونَ).

آیه 112

* (آیه 112)-3. آنها همواره ذلیل و بیچاره خواهنـد بود و هر جا یافت شوند، مهر ذلت بر آنان خورده است» (ضُرِبَتْ علیهم الذِّلَّةُ أَیْنَ ما ثُقِفُوا).

این سه وعده و بشارت آسمانی در زمان خود پیامبر اسلام (ص) تحقق یافت.

ثقفواه از ماده واثقف ، به معنی یافتن چیزی با مهارت است و به هر چیزی که انسان با دقت و مهارت به آن دست یابد گفته می شود.

گرچه در آیات فوق تصـریح به نام یهود نشـده اما با قرائنی که در این آیه و آیات سابق است، همچنین به قرینه آیه 61 سوره بقره، استفاده می شود که این جمله درباره یهود است.1

سپس می فرمایـد: تنها در دو صورت می تواننـد این مهر ذلت را از خود پاک کننـد، «مگر با ارتباط به خدا و تجدید نظر در روش نا پسـند خود (إِلّا بِحَبلٍ مِنَ اللّهَ). و (یا) با ارتباط به مردم و وابستگی به این و آن (وَ حَبلٍ مِنَ النّاسِ).

بنابراین، یا باید در برنامه زندگی خود تجدید نظر کنند و به سوی خدا بازگردند و خاطره خیال شیطنت و کینه توزی را از افکار خود بشویند، یا از راه

وابستگی به این و آن، به زندگی نفاق آلود خود ادامه دهند.

سپس قرآن به ذلتی که یهود بـدان گرفتار آمـده اشاره کرده می گویـد: «و به خشم خدا، گرفتار شده اند و مهر بیچارگی بر آنها زده شده» (وَ باءو بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ وَ ضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ المَسكَنَةُ).

« باء و در اصل به معنی مراجعت کردند و منزل گرفتند می باشد و در اینجا کنایه از اسـتحقاق یافتن است. یعنی قوم یهود بر اثر خلافکاری خود مستحق مجازات الهی شدند و خشم پروردگار را همچون منزل و مکانی برای خود انتخاب کردند.

از مسـکنت» به معنی بیچارگی است. به خصوص بیچارگی شدید که نجات از آن مشـکل باشد، و در اصل از ماده سکونت گرفته شده زیرا افراد مسکین کسانی هستند که بر اثر ضعف و نیاز قادر بر حرکت و جنبش از خود نمی باشند.

به این ترتیب، یهود بر اثر خلافکاری ها، نخست از طرف دیگران مطرود شدند و به خشم خداوند گرفتار آمدند و سپس تدریجا این موضوع به صورت یک صفت ذاتی احساس حقارت» درآمد.

در پایـان آیه دلیـل این سـرنوشت شوم یهودیـان را بیـان می کنـد می فرمایـد: اگر آنان به چنین سـرنوشتی گرفتار شدنـد، نه به خاطر نژاد با خصوصـیات دیگرشان، بلکه به خاطر اعمالی است که مرتکب می شدنـد؛ «چرا که آنها به آیات خدا، کفر می ورزیدند» (ذلِكَ بانهم كانُوا يَكْفُرُونَ بئايات اللَّهُ).

و دوم اینکه، اصـرار در کشـتن رهبران الهی و نجات دهندگان بشر یعنی انبیای پروردگار داشتند و پیامبران را به ناحق می کشتند» (وَ يَقْتُلُونَ الْأَنْبِياءَ بِغَيْرِ حَقٍّ).

و سوم اینکه، آلوده به انواع گناهان به خصوص ظلم و سـتم و تعـدی به حقوق دیگران و تجاوز به منافع سایر مردم بوده اند و اگر چنین ذلیل شدند، «به خاطر آن است که گناه کردند؛ و (به حقوق دیگران، تجاوز می نمودند» (ذلِكَ بِما عَصَوْا وَ كانُوا يَعْتَدُونَ).

و مسلما هر قوم و ملتی که دارای چنین اعمالی باشند، سرنوشتی مشابه آنها خواهند داشت.

آیه 113

* (آیه 113)-شأن نزول: درباره نزول این آیه و دو آیه بعد نقل شده هنگامی که عبد الله بن سلام که از دانشمندان یهود بود، با جمع دیگری از آنها اسلام آوردند، یهودیان و به خصوص بزرگان آنها از این حادثه بسیار ناراحت شدند و در صدد برآمدند که آنها را متهم به شرارت سازند، تا در انظار یهودیان پست جلوه کنند و عمل آنها سرمشقی برای دیگران نشود. از این رو علمای یهود این اشعار را در میان آنها پخش کردند که تنها جمعی از اشرار ما به اسلام گرویده اند ! اگر آنها افراد درستی بودند آیین نیاکان خود را ترک نمی گفتند و به ملت یهود خیانت نمی کردند. آیه نازل شد و از این دسته دفاع کرد.

تفسیر: روح حق جویی اسلام - به دنبال مذمتهای شدیدی که در آیات گذشته از قوم یهود به عمل آمد، قرآن در این آیه برای رعایت عدالت و احترام به حقوق افراد شایسته و اعلام این حقیقت که همه آنها یکسان نیستند، می گوید: «آنها همه یکسان نیستند؛ از اهل کتاب، جمعیتی هستند که به حق و ایمان قیام می کنند» (لَيسُوا سَواءً مِنْ أَهْلِ الْكِتابِ أُمَّةٌ قائِمَةٌ).

صفت دیگر آنها این است که: « پیوسته در اوقات شب، آیات خدا را می خوانند؛ در حالی که سجده می نمایند» (يَتْلُونَ ءايات اللَّهِ ءاناء اليل وَ هُمْ يَسْجُدُونَ).

آیه 114

* (آیه 114)-در این آیه می افزاید: «به خدا و روز واپسین ایمان می آورند (يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْأُخَرِ).

امر به معروف و نهی از منکر می کنند، (وَ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَ يَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ).

و در انجام کارهای نیک، پیشی می گیرند» (وَ يُسَارِعُونَ فِي الخَيرَاتِ). و آنها از صالحانند» (وَ أُو لَئِكَ مِنَ الصّالِحِينَ). به این ترتیب، قرآن نژاد یهود را به کلی محکوم نمی کنند. و این روش اسلام

است که در هیچ مورد مبارزه او، رنگ نژادی و قبیله ای ندارد و تنها بر محور عقاید و اعمال افراد دور می زند.

آیه 115

* (آیه 115)-در این آیه که در حقیقت مکمل آیات قبل است، به عاقبت افراد صالح و با ایمان اشاره کرده می فرماید: «و این دسته از اهل کتاب) آنچه از اعمال نیک انجام دهند، هرگز کفران نخواهد شد و پاداش شایسته آن را می بینند (وَ ما يَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَنْ يُكْفَرُوهُ).

یعنی هرچند در گذشته مرتکب خلافهایی شده باشند، اکنون که در روش خود تجدید نظر کرده اند و در صف متقین و پرهیزگاران قرار گرفته اند، نتیجه اعمال نیک خود را خواهند دید و هرگز از خدا، ناسپاسی نمی بینند.

با اینکه خداوند به همه چیز آگاهی دارد، در پایان آیه می فرماید: «و خدا از پرهیزگاران، آگاه است» (وَاللّهُ عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ).

بنابراین، اعمال نیک آنها کم باشد یا زیاد، هرگز ضایع نمی شود.

آیه 116

* (آیه 116)-نقطه مقابل افراد با ایمان و حق جویی که وصف آنها در آیه قبل آمد، افراد بی ایمان و ستمگری هستند که در این آیه و آیه بعد توصیف شده اند. می فرماید: «کسانی که کافر شدند، هرگز نمی توانند در پناه اموال و فرزندانشان، از مجازات خدا در امان بمانند»(إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوالُهُمْ وَ لا أَوْلادُهُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئاً).

و در اینکه از امکانات مادی تنها به ثروت و فرزندان اشاره شده، به خاطر آن است که مهم ترین سرمایه های مادی، یکی نیروی انسانی است که به عنوان فرزندان ذکر شده و دیگری سرمایه های اقتصادی می باشد و بقیه امکانات مادی از این دو سرچشمه می گیرد.

قرآن با صراحت می گوید امتیازات مالی و قدرت جمعی به تنهایی نمی تواند در برابر خداوند امتیازی محسوب شود و تکیه کردن بر آنها اشتباه است، مگر هنگامی که در پرتو ایمان و نیت پاک، در مسیرهای صحیح به کار گرفته شوند. در غیر

این صورت «آنها (صاحبان اموال) اصحاب دوزخند و جاودانه در آن خواهند ماند»(أولئک أَصْحابُ النَّارِ هُمْ فِيها خالِدُونَ).

آیه 117

* (آیه 117)-در این آیه به وضع بذل و بخششـها و انفاقهای ریاکارانه آنها اشاره نموده و ضـمن یک مثال جالب سرنوشت آن را تشریح می کند. می گوید: « آنچه آنها در این زندگی پست دنیوی انفاق می کنند، همانند باد سوزانی است که به زراعت قومی که بر خود سـتم کرده و در غیر محل و وقت مناسب، کشت نموده اند) بوزد، و آن را نابود سازد» (مَثَلُ ما يُنْفِقُونَ فِي هذِهِ الحيوة الدُّنْيا كَمَثَلِ رِيحٍ فِيها صِرٌّ أَصابَتْ حَرْثَ قَوْمٍ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ فأهلكتة).

افراد بی ایمان و آلوده، چون انگیزه صـحیحی در انفاق خود ندارنـد، روح خودنمایی و ریاکاری، همچون باد سوزان و خشک کننـده ای بر مزرعه انفاق آنها می وزد و آن را بی اثر می سازد. این انفاقها نه از نظر اجتماعی مشکلی را حل می کند و نه نتیجه اخلاقی برای انفاق کننده خواهد داشت.

در پایان آیه می فرماید: «خدا به آنها ستم نکرده؛ بلکه آنها، خودشان به خویشتن ستم میکنند» (وَ ما ظَلَمَهُمُ اللَّهُ وَ لكن أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ).

به این ترتیب، سرمایه های خود را بیهوده از بین می برند زیرا عمل فاسد جز اثر فاسد چه نتیجه ای می تواند داشته باشد؟

آیه 118

* (آیه 118)-شأن نزول: از ابن عباس نقل شده: این آیه و دو آیه بعد هنگامی نازل شد که عده ای از مسـلمانان با یهودیان - به سبب قرابت یا همسایگی یا حق رضاع و یا پیمانی که پیش از اسـلام بسته بودند به دوستی داشتند و به قدری با آنها صمیمی بودند که اسرار مسلمانان را به آنان می گفتند. بدین وسیله قوم یهود، که دشمن سرسخت اسلام و مسلمین بودند و به ظاهر خود را دوست مسلمانان قلمداد می کردند، از اسـرارشان مطلع می شدند. آیه نازل شد و به آن دسـته از مسلمانان هشدار داد که چون آنها در دین شما نیستند، نباید آنان را محرم اسرار خود قرار دهید.

تفسیر: بیگانگان را محرم اسرار خود نسازید - به دنبال آیاتی که مناسبات

مسـلمانان را با کار بیان کرد، این آیه به یکی از مسائل حساس اشاره کرده و ضـمن تشبیه لطیفی به مؤمنان هشـدار می دهد می گوید: «ای کسانی که ایمان آورده اید، محرم اسـراری از غیر خود، انتخاب نکنید. آنها از هرگونه شـر و فسادی درباره شما، کوتاهی نمی کنند» (یا أَیُّهَا الَّذِینَ تَتَّخِذُوا بِطانَةً مِنْ دونکم لَا یألونکم خَبالاً)

بطانة » در لغت به معنی لباس زیرین است و مقابل آن «ظهارة» به معنی لباس رویین می باشد و در اینجا کنایه از محرم اسرار است.

بال» در اصل به معنی از بین رفتن چیزی است و غالبا به زبانهایی گفته می شود که در عقل انسان اثر می گذارد.

هرگز سوابق دوستی آنهـا بـا شـما، مانع از آن نیست که به خاطر جـدایی در مـذهب و مسـلک، آرزوی زحمت و زیان شـما را در دل خود نپرورانند، بلکه «آنها دوست دارند شما در رنج و زحمت باشید» (وَدُّوا مَا عَنِتُّم).

آنها برای اینکه شما از مکنونات ضمیرشان آگاه نشوید و رازشان فاش نگردد، معمولا مراقب سخنان و رفتار خود هستند و با احتیاط و دقت حرف می زنند، ولی با وجود این، نشانه های دشمنی از دهان (و کلام)شان آشکار شده » (قَدْ بَدَتِ الْبَغْضاءُ مِنْ أَفْواهِهِمْ).

خداونـد، بـدین وسـیله راه شـناسایی باطن دشـمنان را نشان داده و از ضـمیر باطن و راز درونیشان خبر می دهـد. می فرمایـد: «و آنچه در دلهایشان پنهان می دارند، از آن مهم تر است» (وَ ما تُخْفِي صُدُورُهُمْ أَكْبَرُ).

سپس می افزاید: «ما آیات و راههای پیشگیری از شر آنها را بیان کردیم اگر اندیشه کنید» (قَدْ بَيَّنَّا لَكُمُ الأيات إِنْ كنتم تَعْقِلُونَ).

آیه 119

* (آیه 119)-در این آیه می فرماید: «شـما کسانی هستید که آنها را دوست می دارید؛ اما آنها شـما را دوست ندارند. در حالی که شـما به همه کتابهای آسمانی ایمان دارید و آنها به کتاب آسمانی شما ایمان ندارند (هَا أَنْتُمْ أُولاءِ تُحِبُّونَهُمْ وَ لَا

يُحِبُّونَكُمْ وَ تومنون بِالْكِتَابِ كُلِهِ).

سپس قرآن چهره اصلی آنها را معرفی کرده می گوید: این دسته از اهل کتاب منافق هستند، چون «هنگامی که شما را ملاقات می کنند، به دروغ می گویند: ایمان آورده ایم. اما هنگامی که تنها می شوند، از شدت خشم بر شما، سر انگشتان خود را به دندان می گزند» (وَ إِذا لَقُوكُمْ قالُوا ءامنا وَ إِذا خَلَوْا عَضُّوا عَلَيْكُمُ الْأَنامِلَ مِنَ الْغَيْظِ).

ای پیامبر، «بگو: با همین خشمی که دارید بمیرید!» و این غصه تا روز مرگ از شما دست بر نخواهد داشت (قُلْ مُوتُوا بِغَيْظِكُمْ).

شما از وضع آنها آگاه نبودید و خدا آگاه است زیرا «خدا از (اسرار) درون سینه ها آگاه است» (إِنَّ اللَّهَ عَلِيمُ بِذاتِ الصُّدُورِ).

آیه 120

* (آیه 120)-در این آیه یکی از نشانه های کینه و عداوت آنها بازگو شده است. می فرماید: «اگر نیکی به شما برسد، آنها را ناراحت می کند؛ و اگر حادثه ناگواری برای شما رخ دهد، خوشحال می شوند» (إِنْ تَمْسَسْكُمْ حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْ وَ إِنْ تُصِبْكُمْ سَيِّئَةٌ يَفْرَحُوا بِها).

اما «اگر (در برابر شان) استقامت و پرهیزگاری پیشه کنید، نقشه های (خائنانه) آنان، به شما زیانی نمی رساند؛ خداوند به آنچه انجام می دهند، احاطه دارد» (وَ إِنْ تَصْبِرُوا وَ تَتَّقُوا لا يضركم كيدهم شيئا إِنَّ اللَّهَ بِما يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ).

آیه 121

* (آیه 121)-از این به بعد آیاتی شروع می شود که درباره یک حادثه مهم و پردامنه اسلامی یعنی جنگ احد نازل شده است.

در آغاز به بیرون آمدن پیامبر از مدینه برای انتخاب لشکرگاه در دامنه احد اشاره کرده می گوید: «و (به یاد آور) زمانی را که صبحگاهان، از میان خانواده خود، جهت انتخاب اردوگاه جنگ برای مؤمنان، بیرون رفتی. و خداوند، شنوا و داناسته گفت وگوهای مختلفی را که درباره طرح جنگ گفته می شد، می شنید و اندیشه هایی را که بعضی در سر می پروراندند، می دانست (وَ إِذْ غَدَوْتَ مِنْ أَهْلِكَ تبوى الْمُؤْمِنِينَ مَقاعِدَ لِلْقِتالِ وَ اللَّهُ سَمِيعُ عَلِيمُ).

سپس به گوشه دیگری از این ماجرا اشاره کرده می فرماید: و نیز به یاد آور و زمانی را که دو طایفه از شـما تصمیم گرفتند سستی نشان دهند و از وسط راه باز گردند (إِذْ هَمَّتْ طائِفَتانِ مِنْكُمْ أَنْ تَفْشَلا).

این دو طایفه از مسـلمانان – طبق نقل تواریخ – بنو سلمه از قبیله اوس و بنو حارثه از قبیله خزرج بودند. علت این تصمیم شاید این بود که آنها از طرفـداران نظریه جنگ در شـهر بودنـد و پیامبر با نظر آنها مخالفت کرده بود، اما چنانکه از ذیل آیه اسـتفاده می شود هر دو طایفه به زودی از تصـمیم خود بازگشـتند و به همکاری با مسلمانان ادامه دادند. قرآن می گوید: «و خداوند پشتیبان آنها بود و به آنها کمک کرد که از این فکر بازگردند)؛ و افراد با ایمان، باید تنها بر خدا توکل کنند» (وَ اللَّهُ ولیهما وَ عَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ).

غزوهٔ احد

از روایات و تواریخ اسـلامی درباره حادثه احد چنین اسـتفاده می شود: هنگامی که قریش در جنگ بدر شـکست خوردند و با دادن هفتاد کشـته و هفتاد اسـیر به مکه مراجعت کردند، ابوسـفیان به مردم مکه اخطار کرد نگذارند زنان بر کشته های بدر گریه کنند زیرا اشک چشم، اندوه را از بین می برد و عداوت و دشمنی را نسبت به محمد از قلبهای آنان زایل می کند.

ابو سفیان خود عهد کرده بود تا از قاتلان جنگ بدر انتقام نگیرد، با همسرش همبستر نشود.

در سـال سوم هجرت، قریش به عزم جنـگ با پیامبر با سه هزار سوار و دو هزار پیاده، با تجهیزات کافی از مکه خارج شدنـد و برای اینکه در میدان جنگ بیش تر استقامت کنند، بتهای بزرگ و زنان خویش را نیز با خود حرکت دادند.

عباس عموی پیامبر هنوز اسـلام نیاورده بود، ولی از آنجا که به برادرزاده خود زیاد علاقه منـد بود، هنگامی که دیـد لشـکر نیرومند قریش به قصد جنگ با پیامبر از

مگه بیرون آمد، بی درنگ نامه ای نوشت و به وسیله مردی از قبیله بنی غفار به مدینه فرستاد. هنگامی که پیامبر از جریان مطلع شد با سعد بن ابی ملاقات کرد و گزارش عباس را به او رساند.

در همان روز پیامبر (ص) به چند نفر از مسلمانان دستور داد که به راه مکه و مدینه بروند و از اوضاع لشکر قریش اطلاعاتی به دست آورند.

طولی نکشید که دو بازرس برگشتند و گفتند که این سپاه نیرومند تحت فرماندهی خود ابوسفیان است.

پیامبر همه اصحاب و اهل مدینه را دعوت کرد و موضوع دفاع را آشکارا با آنها در میان گذاشت. سپس در اینکه در داخل مدینه به پیکار دست زنند یا از شهر خارج شوند، با مسلمانان به مذاکره پرداخت. عده ای گفتند از مدینه خارج نشویم و در کوچه های تنگ شهر با دشمن بجنگیم زیرا در این صورت حتی مردان ضعیف و زنان و کنیزان نیز می توانند به لشکر کمک کنند.

این رأی به خاطر وضع خاص مدینه در آن روز، مورد توجه پیامبر بود ولی گروهی از جوانان و جنگجویان گفتند ای پیامبر، باید از شهر خارج شده با دشمن بجنگیم، اگر کسی از ما کشته شود شربت شهادت نوشیده است و اگر هم کسی نجات یافت به افتخار جهاد در راه خدا نائل شده است.

این گونه سخنان و حماسه ها، طرفداران خروج از مدینه را بیش تر کرد.

خود پیغمبر (ص)، با اینکه تمایل به خروج از مدینه نداشت، به این مشورت احترام گذاشت و با یک نفر از اصحاب برای مهیا کردن اردوگاه از شهر خارج شد و محلی را در دامنه کوه احد که از جهت شرایط نظامی موقعیت حساسی داشت، برای اردوگاه انتخاب نمود.

آن روز، روز جمعه بود. پیامبر (ص) برای ادای خطبه نماز جمعه ایستاد. بعد از حمد و ثنای خداوند یکتا، مسلمانان را از نزدیک شدن سپاه قریش آگاه ساخت و فرمود: «اگر شما با جان و دل برای جنگ آماده باشید و با چنین روحیه ای با دشمنان بجنگید، خداوند به طور یقین پیروزی را نصیبتان می کند. و در همان روز با هزار نفر

از مهاجر و انصار رهسپار اردوگاه شدند.

پیامبر (ص) شخصا فرماندهی لشکر را به عهده داشت و در طول راه از صفوف لشکر سان می دید.

مورخ معروف حلبی در کتاب خود می نویسد: پیامبر (ص) هنوز به احد نرسیده بود که ضمن بازدید لشکر، گروهی را در میان آنها دید که هرگز ندیده بود. پرسید اینها کیستند؟ عرض کردند: عده ای از یهود که با عبدالله بن ابی هم پیمان بوده اند و بدین مناسبت به یاری مسلمانان آمده اند. حضرت تأملی کرد و فرمود: و برای جنگ با مشرکان از مشرکان نتوان یاری گرفت، مگر اینکه مسلمان شوند.»

یهود این پیشنهاد را قبول نکردند و همگی به مدینه بازگشتند.

به هر حال، پیامبر (ص) پس از تصفیه لازم، با قوای خود که هفت صد نفر بودند، به پای کوه احد رسید. بعد از ادای نماز صبح، صفوف مسلمانان را آراست. عبد الله بن جبیر را با پنجاه نفر از تیراندازان ماهر مأمور ساخت در دهانه شکاف کوه قرار گیرند و فرمود: «حتی اگر ما، دشمن را تا مگه تعقیب کنیم یا اگر دشمن ما را شکست داد و ما را تا مدینه مجبور به عقب نشینی کرد، باز هم از سنگرگاه خود دور نشوید.

از آن طرف ابوسفیان، خالد بن ولید را با دویست سرباز زبده، مراقب این گردنه کرد و دستور داد در کمین باشید تا وقتی که سربازان اسلامی از این دره کنار بکشند، آنگاه لشکر اسلام را از پشت سر مورد حمله قرار دهید.

دو لشکر مهیای جنگ شدند. اینک، صدای الله اکبر الله اکبر مسلمانان، تمام جلگه و دامنه احد را پر کرده است. در طرف دیگر میدان، زنان و دختران قریش، برای تحریک عواطف و احساسات جنگ جویان قریش، اشعاری را، گویا با دف و نی می خواندند.

پس از شروع جنگ، مسلمانان با یک حمله شدید توانستند لشکر قریش را درهم بشکنند. آنها پا به فرار گذاردند و سربازان اسلام به تعقیب آنها پرداختند.

این عقب نشینی قریش باعث شد جمعی از تازه مسلمانان، به خیال اینکه دشمن شکست خورده است، برای جمع آوری غنایم، یک مرتبه پستهای خود را ترک کنند. حتی تیراندازانی که در بالای کوه ایستاده بودند، سنگرهای خود را ترک گفتند و به میدان جنگ ریختند. هرقدر عبد الله بن جبیر دستور پیامبر (ص) را متذکر شد، جز عده کمی که عددشان حدود ده نفر بود، در جایگاه حساس خود

نایستادند.

نتیجه مخالفت دستور پیامبر (ص) این شد که ناگهان مسلمانان از هر طرف خود را زیر شمشیر دشمن دیدند. در همین موقع، افسر شجاع اسلام، حمزه سید الشهداء با بعضی دیگر از یاران شجاع پیامبر شربت شهادت نوشیدند و جز عده معدودی بقیه از وحشت پا به فرار گذاشتند.

در این جنگ خطرناک آنکه بیش از همه فداکاری می کرد و هر حمله ای که از جانب دشمن به پیغمبر می شد دفع می نمود، علي بن أبي طالب (ع) بود. او با کمال رشادت می جنگید تا اینکه شمشیرش شکست. پیغمبر (ص) شمشیر خود را که موسوم به ذوالفقار بود، به وی داد. سرانجام پیامبر (ص) در جایی سنگر گرفت و علی (ع) همچنان از او دفاع می کرد تا آنکه، طبق نقل بعضی از مورخان، بیش از شصت زخم به سر، صورت و بدن او وارد آمد. در همین موقع بود که پیک وحی به پیامبر عرضه داشت: «ای محمد، معنای مواسات همین است.»

پیغمبر فرمود: «علی از من است و من از اویم. و جبرئیل گفت: «و من هم از

هر دوتای شما.

امام صادق (ع) می فرماید: « پیامبر (ص) پیک وحی را میان زمین و آسمان مشاهده کرد که می گوید: لا سیف إلا ذو الفقار ولا فتی الا علی.»

در این اثنا فریادی برخاست که محمد کشته شد!

بعضی از سیره نویسان می گویند: ابن قمعه، یکی از سربازان اسلام به نام مصعب را به گمان اینکه پیغمبر است با ضربه سختی از پای درآورد و سپس با صدای بلند فریاد زد: به لات و عزی سوگند که محمد کشته شد؟

این شایعه بی گمان به نفع اسلام و مسلمین بود زیرا دشمن به گمان اینکه محمد (ص) کشته شده، احد را به قصد مکه ترک گفت، وگرنه قشون فاتح قریش بدون کشتن آن حضرت احد را ترک نمی کردند.

خبر کشته شدن پیامبر (ص) تزلزل بیش تری در جمعی از مسلمانان به وجود آورد. آن عده از مسلمانانی که در میدان جنگ بودند، برای اینکه بقیه پراکنده نگردند، پیغمبر (ص) را بالای کوه بردند تا به مسلمانان نشان دهند که او زنده است. فراریان برگشتند و به دور حضرت جمع شدند. پیغمبر (ص) فراریان را ملامت می کرد. مسلمانان زبان عذر گشودند و گفتند: ای پیغمبر خدا، ما آوازهٔ قتل تو را شنیدیم و از شدت ترس فرار کردیم.

بدین ترتیب، در جنگ احد نسبت به مسلمانان خسارات مالی و جانی فراوانی وارد شد و هفتاد تن از مسلمانان در میدان جنگ کشته شدند و عده زیادی مجروح افتادند، اما مسلمانان از شکست، درس بزرگی آموختند که ضامن پیروزی آنها در میدانهای آینده شد.

آیه 123

* (آیه 123)-از اینجا به بعد آیاتی است که برای تقویت روحیه شکست خورده مسلمانان در یک حالت بحرانی نازل گردید. نخست به پیروزی چشمگیر مسلمانان در میدان بدر اشاره شده تا با یادآوری آن خاطره، به آینده خویش دلگرم شوند. می فرماید: «خداوند شما را در بدر یاری کرد (و بر دشمنان خطرناک، پیروزساخن)؛در حالی که شما(نسبت به آنها).ناتوان بودید»(وَ لَقَد نَصَرَکُمُ اللّهُ بِبَدرٍ

و أَنتُم أَذِلّةٌ).(1)

عدد شما 313 نفر با تجهیزات کم و مشرکان بیش از هزار نفر و با تجهیزات فراوان بودند.

---

1 - 1 .«بدر» در اصل نام مردی بود که در سرزمینی میان مکه و مدینه چاه آبی داشت. به همین جهت، آن سرزمین به نام او بدر نامیده شده و از نظر ریشه لغت، بدر به معنی پر و کامل است. از این رو، ماه شب چهارده را بدر می نامند.

و پس، از خدا بپرهیزید و در برابر دشمن، مخالفت فرمان پیامبر نکنید)، تا شکر نعمت او را به جا آورده باشید» (فَاتَّقُوا اللّهَ لَعَلّکُمْ تَشْکُرُونَ).

آیه 124

* (آیه 124)-سپس خاطره یاری مسلمانان در میدان بدر به وسیله فرشتگان را یادآوری کرده می گوید: «در آن هنگام که تو به مؤمنان می گفتی: آیا کافی نیست که پروردگارتان، شما را به سه هزار نفر از فرشتگان، که (از آسمان) فرود می آیند، یاری کند؟!» (إِذْ تَقُولُ لِلْمُؤْمِنِینَ أَلَنْ یَکْفِیَکُمْ أَنْ یمدکم ربکم بثلثة الاف مِنَ الْمَلائِکَةِ مُنْزَلِینَ).

آیه 125

* (آیه 125)-«آری (امروز هم اگر استقامت و تقوا پیشه کنید، و دشمن به همین زودی به سراغ شما بیاید، خداوند شما را به پنج هزار نفر از فرشتگان، که نشانه هایی با خود دارند، مدد خواهد داد» (بَلی إِنْ تَصْبِرُوا وَ تَتَّقُوا وَ یأتوکم مِنْ فوْرهم هَذَا یمددکم ربکم بِخَمْسَةِ ءالاف مِنَ الْمَلائِکَةِ مُسَوِّمِینَ).(1).

آیه 126

* (آیه 126)-«ولی اینها را خداوند فقط بشارت، و برای اطمینان خاطر شما قرار داده؛ وگرنه، پیروزی تنها از جانب خداوند توانای حکیم است» هم راه پیروزی را می داند و هم قدرت بر اجرای آن دارد (وَ ما جَعَلَهُ اللَّهُ إِلاّ بُشْری لَکُمْ وَ لِتَطْمَئِنَّ قُلُوبُکُمْ بِهِ وَ مَا النَّصْرُ إِلاَّ مِنْ عندالله الْعَزِیزُ الْحَکِیمُ).

آیه 127

* (آیه 127)-در این آیه می فرماید: این وعده را که خدا به شما داده، « برای این است که قسمتی از پیکر لشکر کافران را قطع کند؛ یا آنها را با ذلت برگرداند؛ تا مأیوس و ناامید، (به وطن خود بازگردند، (لِیَقْطَعَ طَرَفاً مِنَ الَّذِینَ کَفَرُوا أَوْ یَکْبِتَهُمْ فَیَنْقَلِبُوا خائِبِینَ).

طرف» در آیه به معنی قطعه و «یکتبهم» از ماده «کبت» به معنی بازگرداندن به زور و همراه با ذلت است.

آیه 128

* (آیه 128)-شأن نزول: پس از آنکه دندان و پیشانی پیامبر (ص) در جنگ احد شکست و آن همه ضربات سخت بر پیکر مسلمین وارد شد، پیامبر از آینده مشرکان

1- 1 .«فور» در اصل به معنی جوشش و غلیان دیگ و مانند آن است. به همین جهت، در کارهایی که به سرعت انجام می شود، این کلمه به کار می رود.

نگران گردید، فرمود: «چگونه چنین جمعیتی رستگار خواهند شد که با پیامبر خود چنین رفتار می کنند، در حالی که وی آنها را به سوی خدا دعوت می کند؟

آیه نازل شد و به پیامبر (ص) اعلام کرد که تو مسؤول هدایت آنها نیستی بلکه تنها موظف به تبلیغ آنها می باشی

تفسیر: در تفسیر این آیه سخن بسیار است ولی این موضوع مسلم است که پس از جنگ احد نازل شده و مربوط به حوادث آن است. آیه می گوید: «هیچ گونه اختیاری درباره عفو کافران، یا مؤمنان فراری از جنگ، برای تو ساخته نیست؛ مگر اینکه (خدا) بخواهد آنها را ببخشد، یا مجازات کند؛ زیرا آنها ستمگرند» (لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْ ءٌ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ أَوْ يُعَذِّبَهُمْ فَإِنَّهُمْ ظالِمُونَ).

آیه 129

* (آیه 129)-این آیه در حقیقت تأکیدی است بر آیه قبل. می گوید: «و آنچه در آسمانها و زمین است، از آن خداست. هرکس را بخواهد (و شایسته بداند)، می بخشد؛ و هر کس را بخواهد، مجازات می کند» (وَ لِلَّهِ ما فِي السَّمَوَاتِ وَ مَا فِي الْأَرْضِ يَغْفِرُ لِمَنْ يَشاءُ وَ يُعَذِّبُ مَنْ يَشاءُ).

سپس می افزاید: در عین حال که مجازات خداوند شدید است، رحمت او بر غضبش پیشی می گیرد؛ «و خداوند آمرزنده مهربان است(وَ اللَّه غَفُورٌ رَحِيمٌ).

آیه 130

* (آیه 130)-تحریم رباخواری - این آیه و هشت آیه بعد از آن محتوی یک سلسله برنامه های اقتصادی - اجتماعی و تربیتی است. در این آیه روی سخن را به مؤمنان کرده می فرماید: «ای کسانی که ایمان آورده اید، ربا (و سود پول) را چند برابر نخورید» (يَا ايُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا لَا تَأْكُلُوا الرِّبَوا أَضْعافاً مُضَاعَفَةً).

عرب در زمان جاهلیت، آلودگی شدیدی به رباخواری داشت به همین دلیل، قرآن برای ریشه کن ساختن ربا خواری، حکم تحریم را تدریج و در چهار مرحله بیان کرده است:

1. در آیه 39 سوره روم درباره ربا به یک پند اخلاقی قناعت شده است.

2. در آیه 161 سوره نساء ربا به عنوان یک عادت زشت یهود، مورد سرزنش

قرار گرفته است.

3. در آیات 275 - 279 سوره بقره هرگونه رباخواری را ممنوع و در حکم جنگ با خدا ذکر نموده است.

4. در آیه مورد بحث حکم تحریم ربا صریحا ذکر شده اما تنها به یک نوع از انواع ربا که نوع شدید و فاحش آن است، اشاره کرده است.

منظور از «ربای فاحش» این است که سرمایه به شکل تصاعدی در مسیر ربا سیر کند. یعنی سود در مرحله نخستین با اصل سرمایه ضمیمه شود و مجموعا مورد ربا قرار گیرند.

در پایان آیه می فرماید: «از خدا بپرهیزید، تا رستگار شوید» (وَ اتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ).

آیه 131

* (آیه 131)-در این آیه بار دیگر روی حکم تقوا تأکید کرده می فرماید: «و از آتشی بپرهیزید که برای کافران آماده شده است» (وَ اتَّقُوا النَّارَ الَّتِي أُعِدَّتْ لِلْكافِرِينَ).

از تعبیر «کافرین» استفاده می شود که رباخواری با روح ایمان سازگار نیست و رباخواران از آتشی که در انتظار کافران است سهمی دارند.

آیه 132

* (آیه 132)-تهدید آیه قبل با تشویقی که در این آیه برای مطیعان و فرمانبرداران ذکر شده تکمیل می گردد. می فرماید: «و خدا و پیامبر را اطاعت کنید، تا مشمول رحمت شوید» (وَ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ الرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ).

آیه 133

* (آیه 133)-مسابقه در مسیر سعادت - به دنبال آیات گذشته که بدکاران را تهدید به مجازات آتش و نیکوکاران را تشویق به رحمت الهی می کرد، در این آیه کوشش و تلاش نیکوکاران را به یک مسابقه معنوی تشبیه کرده که هدف نهایی آن آمرزش الهي و نعمتهای جاویدان بهشت است. می فرماید: «و شتاب کنید برای رسیدن به آمرزش پروردگارتان» (وَ سَارِعُوا اِلَى مَغْفِرَةٌ مِنْ رَبِّكُم)

«سارعوا»از «مسارعت» به معنی تلاش و کوشش دو یا چند نفر برای پیشی گرفتن از یکدیگر در رسیدن به یک هدف است.

از آنجا که رسیدن به هر مقام معنوی بدون آمرزش و شست و شوی از گناه ممکن نیست، هدف این مسابقه معنوی در درجه اول مغفرت و دومین هدف آن بهشت قرار داده شده، «بهشتی که وسعت آن، آسمانها و زمین است» (وَ جُنَّةٍ عَرْضُها السَّمَوَاتِ وَ الْأَرْضِ).

مراد از «عرض» در آیه فوق معنی لغوی آن یعنی وسعت است.

در پایان آیه تصریح می کند: این بهشت، با آن عظمت، «برای پرهیزگاران آماده شده است» (أُعِدّت لِلمُتّقِينَ).

از این آیه و آیات فراوان دیگر استفاده می شود که بهشت و دوزخ هم اکنون آماده شده اند، اگر چه بر اثر اعمال نیک و بد انسانها توسعه می یابند . دقت کنید.

آیه 134

* (آیه 134)-سیمای پرهیزگاران - از آنجا که در آیه قبل وعده بهشت جاویدان به پرهیزگاران داده شده، در این آیه پرهیزگاران را معرفی کرده و پنج صفت از اوصاف عالی و انسانی برای آنها ذکر می کند:

1.«همانها که در توانگری و تنگدستی، انفاق می کنند» (الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَ الضَّرَّاءِ).

جالب توجه اینکه در اینجا نخستین صفت برجسته پرهیزگاران، انفاق ذکر شده زیرا این آیات نقطه مقابل صفاتی را که درباره رباخواران و استثمارگران در آیات قبل ذکر شد، بیان می کند. به علاوه، گذشت از مال و ثروت، آن هم در حال خوشی و تنگدستی، روشن ترین نشانه مقام تقواست.

2. «و خشم خود را فرو می برند» (وَالكَاظِمِينَ الغَيظَ).

«کظم» در لغت به معنی بستن سر مشکی است که از آب پر شده باشد، سپس به طور کنایه در مورد کسانی که از خشم پر می شوند و از انجام آن خودداری می نمایند به کار می رود.

غیظ » به معنی شدت غضب و حالت برافروختگی و هیجان روحی است که بعد از مشاهده ناملایمات به انسان دست می دهد.

امام صادق (ع) در حـدیثی فرمود: «هر که خشـمی را فرو خورد که اگر بخواهـد می توانـد آن را به کار بنـدد و از طرف خود انتقام بگیرد)، خداوند در روز قیامت دلش را از خشنودی خود پر سازد.

3. «و از خطای مردم در می گذرند» (وَ الْعافِینَ عَنِ النَّاسِ).

فرو بردن خشم بسـیار خوب است اما به تنهایی کافی نیست زیرا ممکن است کینه و عـداوت را از قلب انسان ریشه کن نکنـد، در این حال برای پایان دادن به حالت عداوت، باید کظم غیظ با عفو و بخشش همراه گردد.

4. آنها نیکوکارند (و خدا نیکوکاران را دوست دارد» (وَ اللَّهُ یُحِبُّ المُحسِنِینَ).

در اینجا اشاره به مرحله عالی تر از عفو شـده که انسان با نیکی کردن در برابر بدی - آنجا که شایسـته است - ریشه دشـمنی را در دل طرف بسوزاند و قلب او را نسبت به خویش مهربان گرداند.

آیه 135

* (آیه 135)-5. «و آنها که وقتی مرتکب عمل زشتی شوند، یا به خود سـتم کنند، به یاد خدا می افتند؛ و برای گناهان خود، طلب آمرزش می کنند» (وَ الَّذِینَ إِذا فَعَلُوا فاحِشَةً أَوْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ ذَکَرُوا اللَّهَ فَاسْتَغْفَرُوا لِذُنُوبِهِمْ).

وفاچه» از ماده فحش و فحشاء، به معنی هر عمل بسیار زشت است و انحصار به اعمال منافی عفت ندارد.

از آیه فوق اسـتفاده می شود که انسان تا به یاد خـداست، مرتکب گناه نمی شود، اما این فراموشـکاری و غفلت در افراد پرهیزگار دیری نمی پاید، به زودی به یاد خدا می افتند و گذشته را جبران می کنند؛ «و کیست جز خدا که گناهان را ببخشد؟» (وَ مَنْ یَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا اللَّهُ).

در پایان آیه برای تأکید می گوید: «و بر گناه، اصرار نمی ورزند، با اینکه می دانند» (وَ لَمْ یُصِرُّوا عَلی ما فَعَلُوا وَهْمُ یَعْلَمُونَ).

آیه 136

* (آیـه 136)-در این آیه پـاداش پرهیزگـارانی که صـفات آنهـا در دو آیه گذشـته آمـد را توضـیح داده می گویـد: «آنها پاداشـشان آمرزش پروردگار، و بهشتهایی است که از زیر درختانش، نهرها جاری است؛ جاودانه در آن می مانند»(أُولئِکَ جَزَاؤُهُم مَغفِرَةٌ

مِنْ رَبِّهِمْ وَ جَنَّاتُ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِينَ فِيها).

و در پایان آیه می گوید: «چه نیکوست پاداش اهل عمل!» (وَ نِعمَ أَجرُ العَامِلِينَ).

آیه 137

* (آیه 137)-بررسی تاریخ گذشتگان - قرآن مجید پیوند فکری و فرهنگی نسل حاضر را با گذشتگان برای درک حقایق لازم و ضروری می داند زیرا از ارتباط این دو زمان گذشته و حاضر) وظیفه و مسؤولیت آیندگان روشن می شود. آیه می فرماید: « پیش از شما، سنتهایی وجود داشته و هر قوم، طبق اعمال و صفات خود، سرنوشتهایی داشتند؛ که شما نیز، همانند آن را دارید (قد خَلَت مِن قَبلِكُم سُنَنٌ).

در این سنن، پیشرفت و تعالی افراد با ایمان، مجاهد، متحد و بیدار پیش بینی شده و شکست و نابودی ملتهای پراکنده و بی ایمان و آلوده به گناه نیز پیش بینی گردیده که در تاریخ بشریت ثبت است.

روی این جهت، قرآن مجید به مسلمانان دستور می دهد: «پس در روی زمین، گردش کنید و ببینید سرانجام تکذیب کنندگان (آیات خدا) چگونه بود؟!» (فسیروا فِي الْأَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ كانَ عاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ).

آیه 138

* (آیه 138)-در این آیه می گوید: «این، بیانی است برای عموم مردم؛ هدایت واندرزی است برای پرهیزگاران» (هَذَا بَيانٌ لِلنَّاسِ وَ هدى وَ مَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ).

یعنی اگر چه این بیانات جنبه همگانی و مردمی دارد، ولی تنها پرهیزگاران و افراد با هدف از آن الهام می گیرند و هدایت می شوند.

آیه 139

* (آیه 139)-شأن نزول: در مورد نزول این آیه و چهار آیه بعد از آن روایات متعددی وارد شده که از آنها استفاده می شود این چند آیه دنباله آیاتی است که درباره جنگ احد داشتیم و تجزیه و تحلیلی است روی نتایج جنگ احد زیرا همان طور که گفتیم، جنگ احد بر اثر نافرمانی و عدم انضباط نظامی جمعی از سربازان اسلام، در پایان به شکست انجامید و جمعی از شخصیتها و چهره های

برجسته اسلام، از جمله حمزه عموی پیامبر، در این میدان شربت شهادت نوشیدند. از پیامبر همان شب با یاران خود به میان کشتگان رفت و برای بزرگداشت ارواح شهدا، بر سر جنازه آنها می نشست و اشک می ریخت و طلب آمرزش می نمود. سپس اجسادشان در دامنه کوه احد در میان اندوه فراوان به خاک سپرده شد. در این لحظات حساس که مسلمانان نیاز به تقویت روحی و استفاده معنوی از نتایج شکست داشتند، این آیات نازل گردید.

تفسیر: نتایج جنگ احد . در این آیه به مسلمانان هشدار داده می گوید: افراد بیدار همان طور که از پیروزیها استفاده می کنند از شکستها نیز درس می آموزند و در پرتو آن، نقاط ضعفی را که سرچشمه شکست شده، پیدا می کنند و با برطرف ساختن آن برای پیروزی نهایی آماده می شوند. از این رو آیه می فرماید: «و سست نشوید؛ و غمگین نگردید؛ و شما برترید اگر ایمان داشته باشید» (وَ لا تَهِنُوا وَ لا تَحْزَنُوا وَ أَنْتُمُ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ).

یعنی شکست شما به خاطر از دست دادن روح ایمان و آثار آن بود.

«تهنوا» از ماده « وهن» در لغت به معنی هر نوع سستی است، خواه در جسم و تن باشد یا در اراده و ایمان. ان

آیه 140

* (آیه 140)-در این آیه درس دیگری برای رسیدن به پیروزی نهایی به مسلمانان داده شده است. می فرماید: «اگر در میدان احد، به شما جراحتی رسید و ضربه ای وارد شد)، به آن جمعیت نیز در میدان بدر)، جراحتی همانن؛ آن وارد گردید» (إِنَّ يَمسَسكُم قَرْحُ فَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ قرحٌ مِثْلَهُ).

بنابراین، سستی و اندوه شما برای چیست ؟!

قرح» به معنی جراحتی است که در بدن بر اثر برخورد با یک عامل خارجی پیدا می شود.

سپس به یکی از سنن الهی اشاره شده است که در زندگی بشر حوادث تلخ و شیرین رخ می دهد که هیچ کدام پایدار نیست، «و ما این روزهای پیروزی و

شکست) را در میان مردم می گردانیم» و این خاصیت زندگی دنیاست (وَ تِلْكَ الْأَيَّامُ نُداوِلُها بَيْنَ النَّاسِ).(1).

سپس به نتیجه این حوادث ناگوار اشاره کرده می فرماید: «اینها به خاطر آن است «تا خدا، افرادی را که ایمان آورده اند، بداند» و شناخته شوند (وَ لِيَعلَمَ اللّهُ الَّذِينَ امَونُا).

سپس به یکی از نتایج این شکست دردناک اشاره کرده می فرماید: «و (خداوند) از میان شما، شاهدانی بگیرد» (وَ يَتَّخِذَ مِنكُم شُهَدَاءَ).

زیرا ملتی که در راه اهداف مقدس خود قربانی ندهد، همیشه آنها را کوچک می شمرد، اما هنگامی که قربانی داد، هم خود او و هم نسلهای آینده او، به دید؛ عظمت به آن می نگرند.

در پایان آیه می فرماید: «و خدا ظالمان را دوست نمی دارد» (وَ اللَّهِ لَا يَحِبُ الظَّالِمِينَ).

و بنابراین، از آنها حمایت نخواهد کرد.

آیه 141

* (آیه 141)-در این آیه به یکی دیگر از نتایج طبیعی شکست جنگ احد اشاره کرده می فرماید: «و تا خداوند، افراد با ایمان را خالص گرداند (و ورزیده شوند؛ وکافران را به تدریج نابود سازد، (وَ لِيُمَحِّصَ اللَّهُ الَّذِينَ ءامنوا وَ يَمْحَقَ الْكافِرِينَ).

المخص» از ماده «تمحیص»، به معنی پاک نمودن چیزی است از هرگونه

عیب.

یمحق» از ماده « محق» به معنی کم شدن تدریجی چیزی است. به همین مناسبت، شب پایان ماه را «محاق» می گویند زیرا روشنی ماه به تدریج کاسته شده و از بین می رود.

جمله «و یمحق الکافرین» نتیجه ای است برای جمله قبل زیرا هنگامی که

---

1 - 1 .«ایام » جمع «یوم» به معنی روز است. گاهی به دورانهای پیروزی ملتها نیز ایام گفته می شود. تداولها، از مداولة »، به معنی این است که چیزی را در میان عده ای یکی بعد از دیگری گردش دهند.

مؤمنان پاک شدند آمادگی کافی برای از بین بردن تدریجی شرک و کفر و پاک ساختن جامعه از این آلودگی ها پیدا می کنند. ان

آیه 142

* (آیه 142)-قرآن در این آیه با استفاده از حادثه احد، برای تصحیح یک اشتباه فکری مسلمانان اقدام می کند می گوید: «آیا چنین پنداشتید که تنها با ادعای ایمان) وارد بهشت خواهید شد، در حالی که خداوند هنوز مجاهدان از شما و صابران را مشخص نساخته است؟!» (أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَ لَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جاهَدُوا مِنكُمْ وَ يَعْلَمَ الصَّابِرِينَ).

آیه 143

* (آیه 143)-بعد از جنگ بدر و شهادت پرافتخار جمعی از مسلمانان عدهای در جلسات می نشستند و پیوسته آرزوی شهادت می کردند که ای کاش این افتخار در میدان بدر نصیب ما نیز شده بود. مطابق معمول در میان آنها جمعی صادق بودند و عده ای متظاهر و دروغگو، اما طولی نکشید که جنگ احد پیش آمد. مجاهدان راستین با شهامت جنگیدند و شربت شهادت نوشیدند و به آرزوی خود رسیدند، اما جمعی از دروغگویان هنگامی که آثار شکست را در ارتش اسلام مشاهده کردند از ترس کشته شدن فرار کردند. این آیه آنها را سرزنش می کند می گوید: «و شما مرگ (و شهادت در راه خدا) را، پیش از آنکه با آن روبه رو شوید، آرزو می کردید؛ سپس آن را با چشم خود دیدید، در حالی که به آن نگاه می کردید و حاضر نبودید به آن تن در دهید. چه قدر میان گفتار و کردار شما فاصله است ؟!(وَ لَقَدْ كُنْتُمْ تَمَنَّوْنَ الْمَوْتَ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَلْقَوْهُ فَقَدْ رَأَيْتُمُوهُ وَ أَنْتُمْ تَنْظُرُونَ).

آیه 144

* (آیه 144)-شأن نزول: این آیه نیز ناظر به یکی دیگر از حوادث جنگ احد است. آن گاه که آتش جنگ میان مسلمانان و بت پرستان به شدت شعله ور بود، ناگهان کسی فریاد زد: محمد را کشتم... محمد را کشتم...!

جمعی که اکثریت را تشکیل می دادند، به دست و پا افتاده و از میدان جنگ به سرعت خارج می شدند، اما در مقابل آنها اقلیتی فداکار و پایدار، همچون علی (ع) و ابودجانه و طلحه و بعضی دیگر بودند که بقیه را به استقامت دعوت می کردند.

آیه در این مورد نازل گردید و دسته اول را سخت نکوهش کرد.

تفسیر: فرد پرستی ممنوع – مسأله فرد پرستی یکی از بزرگ ترین خطراتی است که مبارزات هدفی را تهدید می کند. وابستگی به شخص معین ، اگر چه پیامبر خاتم باشد، مفهومش پایان یافتن کوشش و تلاش برای پیشرفت، به هنگام از دست رفتن آن شخص است. این وابستگی، یکی از نشانه های عدم رشد اجتماعی است.

قرآن در آیه مورد بحث با صراحت می گوید: « محمد (ص) فقط فرستاده خداست؛ و پیش از او، فرستادگان دیگری نیز بودند؛ آیا اگر او بمیرد و یا کشته شود، شما به عقب برمی گردید؟!» و اسلام را رها کرده به دوران جاهلیت و کفر بازگشت خواهید نمود؟! (وَ ما مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَ فَإِنْ ماتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلى أَعْقابِكُمْ).

سپس می فرماید: «و هرکس به عقب باز گردد، هرگز به خدا ضرری نمی زند»(وَ مَنْ يَنْقَلِبْ عَلى عَقِبَيْهِ فَلَنْ يَضُرَّ اللَّهَ شَيْئاً).

زیرا با این عمل، نه تنها چرخهای سعادت خود را متوقف می سازند، بلکه آنچه را به دست آورده اند نیز به سرعت از دست خواهند داد.

در پایان آیه به اقلیتی که در جنگ احد علی رغم همه مشکلات و انتشار خبر شهادت پیغمبر، دست از جهاد بر نداشتند اشاره کرده و کوششهای آنها را می ستاید و آنها را به عنوان شاکران و کسانی که از نعمتها در راه خدا استفاده کردند، معرفی می کنند می فرماید: «و خداوند به زودی شاکران (و استقامت کنندگان) را پاداش خواهد داد» (وَ سَيَجزِي اللَّهِ الشّاكِرِينَ).

آیه 145

* (آیه 145)–همان طور که گفتیم شایعه بی اساس شهادت پیامبر در احد عده زیادی از مسلمانان را به وحشت افکند، تا آنجا که از میدان جنگ فرار کردند. حتی بعضی می خواستند از اسلام هم برگردند. در این آیه مجددا برای تنبیه و بیداری این دسته می فرماید: «هیچ کس، جز به فرمان خدا، نمی میرد؛ سرنوشتی است تعیین شده» بنابراین، مرگ پیامبر یا دیگران، یک سنت الهی است (وَ ما كانَ نَفْسٌ أَنْ تَمُوتَ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ كِتاباً مُؤَجَّلً).

اگر پیامبر در این میدان شربت شهادت می نوشید، چیزی جز انجام یافتن یک سنت الهی نبود. از سوی دیگر، فرار از میدان جنگ نمی تواند از فرا رسیدن اجل جلوگیری کند همان طور که شرکت در میدان جهاد اجل انسان را جلو نمی اندازد.

در پایان آیه می گوید: سعی و کوشش انسان هیچگاه ضایع نمی شود. اگر هدف کسی تنها نتیجه های مادی و دنیوی باشد و، همانند بعضی از رزمندگان احد، تنها به خاطر غنیمت تلاش کند، سرانجام بهره ای از آن به دست می آورد، اما اگر هدف عالی تر بود و کوششها در مسیر حیات جاویدان و فضایل انسانی به کار افتاد، باز به هدف خود خواهد رسید. می فرماید: «هرکس پاداش دنیا را بخواهد (و در زندگی خود، در این راه گام بردارد، چیزی از آن به او خواهیم داد؛ و هرکس پاداش آخرت را بخواهد، از آن به او می دهیم» (وَ مَنْ یرد ثَوابَ الدُّنْیا نُؤْتِهِ مِنْها وَ مَنْ یُرِدْ ثَوابَ الأخرة نُؤْتِهِ مِنْهَا).

حال که رسیدن به دنیا یا أخرت هر دو نیازمند کوشش است چرا انسان سرمایه های وجودی خود را در مسیر دوم، که یک مسیر عالی و پایدار است به کار نیند ازد؟

سپس بار دیگر تأکید می کند که: «و به زودی سپاسگزاران را پاداش خواهیم داد» (وَ سَنَجزِی الشّاکِرِینَ).

آیه 146

* (آیه 146)-مجاهدان پیشین - به دنبال حوادث احد، با یادآوری شجاعت و ایمان و استقامت مجاهدان و یاران پیامبران گذشته، مسلمانان را به فداکاری و پایداری تشویق می کند و، در ضمن آن دسته ای را که از میدان احد فرار کردند سرزنش می نماید، می گوید: «چه بسیار پیامبرانی که مردان الهي فراوانی به همراه آنان جنگ کردند. آنها هیچ گاه در برابر آنچه در راه خدا به آنان می رسید، سست و ناتوان نشدند» و تن به تسلیم ندادند (وَ کاین مِنْ نبی قاتَلَ مَعَهُ رِبِّیُّونَ کَثِیرٌ فَما وَهَنُوا لِما أَصابَهُمْ فِي سَبِیلِ اللَّهِ وَ ما ضَعُفُوا وَ مَا استَکَانُوا).

دربیون» جمع «ری» به کسی گفته می شود که ارتباط و پیوند او با خدا محکم باشد، با ایمان، دانشمند، با استقامت و با اخلاص باشد.

و خداوند استقامت کنندگان را دوست دارد، (وَاللّهُ یُحِبُ الصّابِرِینَ).

آیه 147

* (آیه 147)-آنها هنگامی که احیانا، بر اثر اشتباه یا سستی، گرفتار مشکلاتی در برابر دشمن می شدند، به جای اینکه میدان را به او بسپارند و تسلیم شوند، یا فکر ارتداد و بازگشت به کفر در مغزشان پیدا شود، روی به درگاه خدا می آوردند و سخنشان تنها این بود که: پروردگارا، گناهان ما را ببخش؛ و از تندروی های ما در کارها، چشم پوشی کن. قدمهای ما را استوار بدار؛ و ما را بر جمعیت کافران، پیروز گردان» (وَ ما کانَ قَوْلَهُمْ إِلاَّ أَنْ قالُوا رَبَّنَا اغفرنا ذُنُوبَهَا وَ إِسْرافَنا فِي أَمْرِنا وَ ثَبِّتْ أَقْدامَنا وَ انْصُرْنا عَلَى الْقَوْمِ الْكافِرِينَ).

آیه 148

* (آیه 148)-آنها با این طرز تفکر و عمل به زودی پاداش خود را از خدا می گرفتند. «از این رو خداوند پاداش این جهان، و پاداش نیک آن جهان را به آنها داد» (فَئَاتَیهُم اللَّهُ ثَوابَ الدُّنْیا وَ حُسْنَ ثَوابِ الأَخِرَةِ).

در پایان آیه آنها را جزء نیکوکاران شمرده می فرماید: «و خداوند نیکوکاران را دوست می دارد» (وَاللّهُ یُحِبُ المُحسِنِینَ).

آیه 149

* (آیه 149)-اخطارهای مکرر - بعد از پایان جنگ احد، دشمنان اسلام با یک سلسله تبلیغات مسموم کننده، در لباس نصیحت و دلسوزی، در میان مسلمانان به تفرقه افکنی پرداختند و آنها را نسبت به اسلام بدبین می کردند. در این آیه به مسلمانان اخطار می کند و از پیروی آنها برحذر می دارد می گوید: «ای کسانی که ایمان آورده اید، اگر از کسانی که کافر شده اند اطاعت کنید، شما را به گذشته هایتان باز می گردانند؛ (و پس از پیمودن راه پرافتخار تکامل معنوی و مادی در پرتو تعلیمات اسلام، به نقطه اول که همان کفر و فساد بود، سقوط می دهند و سرانجام، زیانکار خواهید شد» (یَا أَیُّهَا الَّذِینَ امنموا إِنْ تُطِیعُوا الَّذِینَ کَفَرُوا یردوکم عَلَى أَعقَابِکُم فَتَنْقَلِبُوا خَاسِرِینَ).

چه زبانی از این بالاتر که انسان اسلام را با کفر، سعادت را با شقاوت، و حقیقت را با باطل معاوضه کند.

آیه 150

* (آیه 150)-در این آیه تأکید می کند که: آنها تکیه گاه شـما نیستند، بلکه ولی و سرپرست شما، خداست؛ و او بهترین یاوران است» (بَلِ اللَّهُ مولکم وَ هُوَ خیر النَّاصِرِینَ).

یاوری است که هرگز مغلوب نمی شود و هیـچ قـدرتی با قـدرت او برابری نـدارد، در حالی که یاوران دیگر ممکن است گرفتار شـکست و نابودی شوند.

آیه 151

* (آیه 151)-در این آیه به نجات معجزه آسای مسلمانان بعد از جنگ احد اشاره می کند می فرماید: « به زودی در دلهای کافران، رعب و ترس می افکنیم» (سَنُلقِی فِي قُلُوبِ الَّذِینَ کَفَرُوا الرُّعْبَ).

همان طور که در پایان جنگ احد افکندیم و نمونه آن را دیدید.

و در جمله بعد علت افکندن رعب و ترس را در دلهای آنها چنین بیان می کند: « به خاطر اینکه بدون دلیل، چیزهایی را برای خدا همتا قرار دادند» (بِما أَشْرَکُوا بِاللَّهِ ما لَمْ یُنَزِّلْ بِهِ سُلْطاناً).

در پایـان آیه به سرنوشـتشان اشـاره کرده می فرمایـد: این افراد به خود و اجتماعشـان سـتم کرده انـد و جایگـاه آنهـا، آتش است؛ و چه بد جایگاهی است جایگاه ستمکاران!» (و مأویهم التار و پ مثوی الظالمین).

آیه 152

* (آیه 152)-شـکست پس از پیروزی - در ماجرای جنگ احد گفتیم، مسـلمانان در آغاز جنگ با اتحاد و شجاعت خاصی جنگیدند و به زودی پیروز شدنـد ولی نافرمانی جمعی از تیرانـدازان که سـنگر خود را رها کردنـد و به جمع آوری غنایم مشـغول شدنـد، سـبب شـد که شکست سـختی به لشـکر اسلام وارد گردد. هنگامی که مسلمانان با دادن تلفات و خسارات سنگینی به مدینه باز می گشتند با یکدیگر می گفتند: مگر خدا به ما وعده پیروزی نداده بود، پس چرا در این جنگ شکست خوردیم؟

از این به بعـد قرآن ضـمن پاسـخ آنها، علل شـکست را توضـیح می دهـد. می فرماید: «خداوند، وعده خود را به شـما، (درباره پیروزی بر دشمن در احد،) تحقق بخشید؛ در آن هنگام که در آغاز جنگ، دشمنان را به فرمان او، به قتل

می رساندید؛ (و این پیروزی ادامه داشت تا اینکه سست شدید؛ و (بر سر رها کردن سنگرها، در کار خود به نزاع پرداختید؛ و بعد از آنکه آنچه را دوست می داشتید (از غلبه بر دشمن) به شما نشان داد، نا فرمانی کردید» (وَ لَقَدْ صَدَقَكُمُ اللَّهُ وَعْدَهُ إِذْ تَحُسُّونَهُمْ بِإِذْنِي حَتَّى إِذا فَشِلْتُمْ وَ تَنازَعْتُمْ فِي الْأَمْرِ وَ عَصَيْتُمْ مِنْ بَعْدِ ما أَريكم مَا تُحِبُّونَ).

چون).

«تحُسّونهم» از ماده «حس»، به معنی از بین بردن حواس کسی و کشتن اوست. یعنی آنها را می کشتید.

تعبیر عصیتم» به معنی نافرمانی کردید، نشان می دهد که اکثریت دست به مخالفت زده بودند.

سپس می افزاید: در این موقع «بعضی از شما خواهان دنیا بودند؛ و بعضی خواهان آخرت» و پاداشهای الهی (مِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الدُّنْيا وَ مِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الأَخِرَةَ).

سپس خداوند شما را از آنان منصرف ساخت؛ (و پیروزی شما به شکست انجامید؛) تا شما را آزمایش کند و پرورش دهد(ثُمَّ صرفكم عَنْهُمْ لِيَبْتَلِيَكُم).

«و او شما را بخشید؛ و خداوند نسبت به مؤمنان، فضل و بخشش دارد» (وَ لَقَدْ عَفا عَنْكُمْ وَ اللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ).

آیه 153

* (آیه 153)-در این آیه صحنه پایان احد را به مسلمانان یادآوری می کند می فرماید: « به خاطر بیاورید) هنگامی را که از کوه بالا می رفتید؛ و (جمعی در وسط بیابان پراکنده شدند؛ و از شدت وحشت،) به عقب ماندگان نگاه نمی کردید؛ و پیامبر از پشت سر، شما را صدا می زد» (إِذْ تُصْعِدُونَ وَ لا تلوون عَلَى أَحَدٍ وَ الرَّسُولُ يدعوكم فِي أُخرَيكُم).

فریاد می زد: بندگان خدا، به سوی من بازگردید، به سوی من بازگردید، من رسول خدایم!

ولی هیچ یک از شما به سخنان او توجه نداشتید. سپس اندوه ها را یکی پس از دیگری به شما جزا داد» (فَأَثابَكُم غَمًّا بِغَمٍ).

هجوم سیل غم و اندوه به سوی شما « به خاطر آن بود که دیگر برای از دست رفتن (غنایم جنگی) غمگین نشوید، و نه به خاطر مصیبتهایی که بر شـما وارد می گردد. و خداونـد از آنچه انجـام می دهیـد، آگـاه است» (لِكَيْلا تَحْزَنُوا عَلى مـا فـاتَكُمْ وَ لا ما أَصابَكُمْ وَ اللَّهُ خَبِيرٌ بِما تَعْمَلُونَ).

آیه 154

* (آیه 154)-شب بعد از جنگ احد، شب دردناک و پراضـطرابی بود. مسـلمانان پیش بینی می کردند که سـربازان فاتح قریش بار دیگر به مدینه بازگردند. در این میان مجاهدان راستین و توبه کنندگانی که از فرار از میدان احد پشیمان شده بودند، به لطف پروردگار اعتماد داشتند و به وعده های پیامبر دلگرم بودند. آیه مورد بحث ماجرای آن شب را تشریح می کند می گوید: «سپس به دنبال این غم و اندوه، آرامشی بر شما فرستاد»(ثُمَّ أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ غَيْرِ الْغَمِّ أَمَنَةً).

ایـن آرامش، به صـورت خـواب سـبکی بـود که گروهی از شـما را فرا گرفت؛ امـا گروه دیگری در فکر جـان خـویش بودنـد» و خـواب به چشمانشان نرفت (نُعاساً يَغشَى طَائِفَةً مِنكُمْ وَ طائِفَةٌ قَدْ أَهَمَّتْهُمْ أَنْفُسُهُمْ).

سپس به تشـریح گفت وگوها و افکار منافقان و افراد سـست ایمان که در آن شب بیدار ماندند پرداخته می گوید: «آنها گمانهای نادرستی - همچون گمانهای دوران جاهلیت - درباره خـدا داشـتند؛ و می گفتنـد: آیا چیزی از پیروزی نصـیب ما می شود؟!» (يَظُنُّونَ بِاللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ ظَنَّ الْجاهِلِيَّةِ هَلْ لَنا مِنَ الْأَمْرِ مِنْ شَيْءٍ).

قرآن در جواب آنها می گوید: «بگو: همه کارها (و پیروزیها) به دست خداست» و اگر او بخواهد و شـما را شایسـته ببیند نصـیبتان خواهد کرد (قُل إِنّ الأَمرَ كُلّهُ لِلّهِ).

آنها در دل خود، چیزی را پنهان می دارند که برای تو آشکار نمی سازنده(يُخْفُونَ فِي أَنْفُسِهِمْ ما لا يُبْدُونَ لَكَ).

گویی آنها می پنداشـتند که شـکست احـد نشانه نادرست بودن آیین اسـلام است. به همین خاطر، «می گوینـد: اگر ما سـهمی از پیروزی داشتیم، در اینجا کشته نمی شدیم» (يَقُولُونَ لَوكَانَ لَنا مِنَ الْأَمْرِ شَيْ ءٌ ما قُتِلْنا هَيهُنَا).

خداونـد در پاسـخ آنها به دو مطلب اشاره می کنـد می فرماید: «بگو: اگر هم در خانه های خود بودید، آنهایی که کشـته شدن بر آنها مقرر شـده بود، قطعـا به سوی آرامگـاه های خود، بیرون می آمدنـد و آنها را به قتل می رساندنـد (قُلْ لَوْ كُنْتُمْ فی بُیُوتِکُمْ لَبَرَزَ الَّذِینَ کُتِبَ عَلَیْهِمُ الْقَتْلُ إِلی مَضاجِعِهِمْ).

و اینها برای این است که خداوند، آنچه در سـینه هایتان پنهان دارید، بیازماید؛ و آنچه را در دلهای شـما از ایمان است) خالص گرداند» (وَ لِیُبْتَلَی اللَّهُ مَا فِي صُدُورِکُمْ وَ لِیُمَحِّصَ مَا فِي قُلُوبِکُمْ).

در پایان آیه می گوید: «و خداوند از آنچه در درون سینه هاست، با خبر است » (وَاللَّهُ عَلِیمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ).

به همین دلیل، تنها به اعمال مردم نگاه نمی کنـد، بلکه می خواهـد قلوبشان را نیز بیازماید و از هرگونه آلودگی به شـرک و نفاق و تردید پاک سازد.

آیه 155

* (آیه 155)-گناه سرچشـمه گناه دیگر است . این آیه که ناظر به حوادث جنگ احد است، این حقیقت را بازگو می کنند که لغزشهایی که بر اثر وسوسه های شـیطانی به انسان دست می دهد، بر اثر گناهان پیشین در انسان فراهم شده چرا که وسوسه های شیطانی در دلهای پاک که آثار گناهان سابق در آن نیست، اثری نمی گـذارد. بدین رو می فرماید: «کسانی از شـما که در روز روبه رو شدن دو جمعیت با یکدیگر (در جنگ احـد)، فرار کردند، شـیطان آنها را بر اثر بعضـی از گناهانی که مرتکب شده بودند، به لغزش انداخت؛ و خداوند آنها را بخشـید. خداونـد، آمرزنـده و بردبار است» (إِنَّ الَّذِینَ تَوَلَّوْا مِنْکُمْ یَوْمَ الْتَقَی الْجَمْعانِ إِنَّمَا اسْتَزَلَّهُمُ الشَّیْطانُ بِبَعْضِ ما کَسَبُوا وَ لَقَدْ عَفَا اللَّهُ عَنْهُمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ حَلِیمٌ).

آیه 156

* (آیه 156)-بهره برداری منافقـان - حـادثه احـد زمینه را برای فعالیتهـای تخریبی دشـمنان و منافقان آماده ساخت. به همین دلیل، آیات زیادی برای خنثی

کردن این حرکتها نازل گردیـد. در این آیه نیز به منظور درهم کوبیـدن فعالیتهای منافقان و هشـدار به مسـلمانان، نخست به مؤمنان خطاب کرده می گوید: «ای کسانی

که ایمان آورده ایـد، هماننـد کافران نباشـید که چون برادرانشان به مسافرتی می رونـد، یا در جنگ شـرکت می کننـد و از دنیا می روند و یا کشـته می شوند، می گویند: اگر آنها نزد ما بودند، نمی مردند و کشـته نمی شدند!» شـما از این گونه سخنان نگویید (یا أَیُّهَا الَّذِینَ ءامنوا لا تَکُونُوا کَالَّذِینَ کَفَرُوا وَ قالُوا لِإِخْوانِهِمْ إِذا ضَرَبُوا فِي الْأَرْضِ أَوْ کانُوا غزی لوْکانوا عِنْدَنا ما ماتُوا وَ ما قُتِلُوا).

اگر شـما مؤمنان تحت تأثیر سـخنان گمراه کننـده آنان قرار گیرید، روحیه شـما ضـعیف گشـته و از رفتن به میدان جهاد و سـفر در راه خدا خودداری خواهیـد کرد و آنها به هدف خود نائل می شوند. شـما از این گونه سـخنان نگویید، « تا خدا این حسـرت را بر دل آنها [= کافران بگذارد» (لِیَجْعَلَ اللَّهُ ذلِكَ حَسْرَةً فِي قُلُوبِهِمْ).

سپس قرآن به آنها سه پاسخ منطقی می دهد:

.. مرگ و حیات، در هر حال، به دست خداست و مسافرت یا حضور در میدان جنگ نمی تواند مسیر قطعی آن را تغییر دهد خداوند، زنده می کند و می میراند؛ و خدا به آنچه انجام می دهید، بیناست» (وَ اللَّهُ یُحْیِ وَ یُمِیتُ وَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ بَصِیرٌ).

آیه 157

* (آیه 157)-2. «اگر هم در راه خدا کشـته شوید یا بمیرید، (زیان نکرده اید؟ زیرا) آمرزش و رحمت خدا، از تمام آنچه آنها در طول عمر خود، جمع آوری می کنند، بهتر است» (وَ لَئِنْ قُتِلْتُمْ فِي سَبِیلِ اللَّهِ أَوْ مُتُّمْ لَمَغْفِرَةٌ مِنَ اللَّهِ وَ رَحْمَةٌ خَیْرٌ مِمَّا یَجْمَعُونَ).

آیه 158

* (آیه 158)-3. از همه گذشته، مرگ به معنی فنا و نابودی نیست که از آن وحشت دارید، بلکه دریچه ای است به سوی زندگانی دیگری در سطحی بسیار وسیع تر و آمیخته با ابدیت. «و (بنابراین اگر بمیرید یا کشته شوید، به سوی خدا محشور می شوید، (وَ لَئِنْ مُتُّمْ أَوْ قُتِلْتُمْ لَإِلَی اللَّهِ تُحْشَرُونَ).

قابل توجه اینکه اگر در آیات فوق مرگ در مسافرت در ردیف شـهادت در راه خـدا ذکر شـده، منظور مسافرتهایی بوده که در راه خدا و برای خدا انجام می دادند مانند سفر به سوی میدان جنگ یا سفرهای تبلیغی و مانند آن.

آیه 159

* (آیه 159)-فرمان عفو عمومی به این آیه نیز ناظر به حوادث احد است زیرا بعد از مراجعت مسلمانان از احد، کسانی که از جنگ فرار کرده بودند اطراف پیامبر را گرفته و ضمن اظهار ندامت، تقاضای عفو و بخشش می کردند. خداوند در این آیه عفو عمومی آنها را صادر کرد و پیامبر (ص) با آغوش باز، توبه کاران را پذیرفت.

نخست به یکی از مزایای اخلاقی پیامبر (ص) اشاره کرده می فرماید: «به برکت رحمت الهی، در برابر آنان [= مردم] نرم و مهربان شدی؟ و اگر خشن و سنگدل بودی، از اطراف تو، پراکنده می شدند»(فَبِما رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَ لَوْ كانت فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ).

«فظ» به معنی کسی است که سخنانش تند و خشن است. «غلیظ القلب» به کسی گویند که انعطاف و محبت از خود نشان نمی دهد. بنابراین، فظ در مورد خشونت در سخن و غلیظ القلب در مورد خشونت در عمل به کار می رود.

سپس دستور می دهد: « پس آنها را ببخش و برای آنها آمرزش بطلب» (فَاعفُ عَنهُم وَاستَغفِر لَهُم).

بعد از فرمان عفو عمومی، برای زنده کردن شخصیت مسلمانان و تجدید حیات فکری و روحی آنان، دستور می دهد: «و در کارها، با آنان مشورت کن» و رأی آنها را بخواه (وَ شَاوِرهُم فِي الأَمرِ).

گرچه جمله فوق مفهوم وسیعی دارد ولی مسلم است که پیامبر (ص) در احکام الهی هرگز با مردم مشورت نمی کرد، بلکه در آنها صرفا تابع وحی بود.

سپس قرآن می افزاید: «اما هنگامی که تصمیم گرفتی، (قاطع باش و بر خدا توکل کن؛ زیرا خداوند متوکلان را دوست دارد» (فَإِذا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ الله يُحِبُّ المُتَوَكِلِينَ).

همان اندازه که هنگام مشورت باید نرمش و انعطاف به خرج داد، در موقع اتخاذ تصمیم نهایی باید قاطع بود. بنابراین، پس از برگزاری مشاوره و روشن شدن نتیجه مشورت، باید هرگونه تردید و آراء پراکنده را کنار زد و با قاطعیت تصمیم

گرفت. این همان چیزی است که در آیه فوق از آن تعبیر به «عزم شده است و آن تصمیم قاطع می باشد.

در ضمن از این آیه استفاده می شود که توکل باید بعد از مشورت و استفاده از همه امکاناتی که انسان در اختیار دارد قرار گیرد. ان

آیه 160

* (آیه 160)-نتیجه توکل - در این آیه که مکمل آیه قبل است، افراد با ایمان را ترغیب می کند که علاوه بر تهیه همه گونه وسائل ظاهری باز به قدرت شکست ناپذیر خداوند تکیه کنند. می فرماید: «اگر خداوند شما را یاری کند، هیچ کس بر شما پیروز نخواهد شد؛ و اگر دست از یاری شما بردارد، کیست که بعد از او، شما را یاری کند؟!» (إِنْ يَنْصُرْكُمُ اللَّهُ فَلا غالِبَ لَكُمْ وَ إِنْ يَخْذُلْكُمْ فَمَنْ ذَا الَّذِي ينصركم مِنْ بَعْدِهِ).

در آیه گذشته روی سخن به پیامبر (ص) بود و به او دستور می داد، اما در این آیه روی سخن به همه مؤمنان است. می گوید همانند پیامبر باید بر ذات پاک خدا تکیه کنند.

بدین رو در پایان آیه می خوانیم: «و مؤمنان، تنها بر خداوند باید توکل کنند»(وَ عَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ).

آیه 161

* (آیه 161)-هرگونه خیانتی ممنوع - هنگامی که بعضی از تیراندازان احد می خواستند سنگر خود را برای جمع آوری غنیمت تخلیه کنند، امیر آنان دستور داد: از جای خود حرکت نکنید، رسول خدا شما را از غنیمت محروم نخواهد کرد. ولی آن دنیا پرستان، برای پنهان ساختن چهره واقعی خود، گفتند: ما می ترسیم پیامبر در تقسیم غنایم ما را از نظر دور دارد.

قرآن می گوید: گمان کردید ممکن است پیامبر به شما خیانت کند؟ در حالی که «ممکن نیست هیچ پیامبری خیانت کند» (وَ ما كانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَغُلَّ).(1).

خداوند در این آیه ساحت مقدس پیامبران را به طور کلی از خیانت منزه

---

1 - 1 .واژه «یغـل» از «غلل» به معنی خیانت گرفته شـده و اغلل » در اصل به معنی نفوذ تـدریجی آب در ریشه درختان است. از آنجا که خیانت به صورت مخفیانه و تدریجی صورت می گیرد، به آن غلول می گویند.

داشته و می گوید: اساسا چنین چیزی شایسته مقام نبوت نیست.

البته روشن است، خیانت برای هیـچ کس مجاز نیست، خواه پیامبر باشـد یا غیر پیامبر، ولی از آنجا که گفت وگوی عذر تراشان جنگ احد درباره پیامبر (ص) بود، آیه نخست سخن از پیامبران می گوید سپس اضافه می نماید: «و هر کس خیانت کند، روز رستاخیز، آنچه را در آن خیانت کرده، با خود (به صحنه محشر) می آورد و به این ترتیب، در برابر همگان رسوا می شود (وَ مَنْ یَغْلُلْ یَأْتِ بِما غَلَّ یَوْمَ الْقِیٰمَةِ).

سپس به هرکس، آنچه را فراهم کرده (و انجـام داده است، به طور کامـل داده می شود؛ و (به همین دلیـل به آنها سـتم نخواهـد شـد چرا که محصول اعمال خود را خواهند دید (ثُمَّ تُوَفّیٰ کُلُّ نَفْسٍ ما کَسَبَتْ وَ هُمْ لا یُظْلَمُونَ).

آیه 162

* (آیه 162)-آنها که در جهاد شـرکت نکردند . در آیات گذشـته در جوانب مختلف جنگ احد و نتایج آن بحث شد، اکنون نوبت مؤمنان سست ایمانی است که به پیروی از منافقان در میدان جنگ حضور نیافتند. آیه مورد بحث سـرنوشت آنها را تشـریح می کند می گوید: «آیا کسـی که از رضای خدا پیروی کرده، همانند کسـی است که به خشم و غضب خدا بازگشـته؟! و جایگاه او جهنم، و پایان کار او بسـیار بد است» (أَ فَمَنِ اتَّبَعَ رِضْوانَ اللَّهِ مَنْ باءَ بِسَخَطٍ مِنَ اللَّهِ وَ مأویه جَهَنَّمَ وَ بِئْسَ الْمَصِیرُ).

آیه 163

* (آیه 163)-در این آیه می فرماید: «هریک از آنان، درجه و مقامی در پیشگاه خدا دارند» (هُم دَرَجَاتُ عِندَاللّهِ).

در پایان آیه می فرماید: «و خداوند به آنچه انجام می دهند، بیناست» (وَاللّهُ بَصِیرُ بِمَا یَعمَلُونَ).

و به خوبی می داند هرکس طبق نیت و ایمان و عمل خود شایسته کدامین درجه است.

آیه 164

* (آیه 164)-بزرگترین نعمت خداوند به این آیه از بزرگ ترین نعمت الهی

یعنی نعمت بعثت پیامبر اسلام (ص) سخن می گوید و در حقیقت پاسخی است به سؤالاتی که در ذهن بعضی از تازه مسلمانان بعد از جنگ احد خطور می کرد که چرا ما این همه گرفتار مشکلات و مصائب شویم؟

قرآن می گوید: «خداوند بر مؤمنان منت نهاد [= نعمت بزرگی بخشید هنگامی که در میان آنها، پیامبری از خودشان برانگیخت»(لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رسولا من أَنْفُسِهِمْ).

بنابراین، اگر در این راه متحمل خسارتهایی شده اید، فراموش نکنید که خداوند، بزرگ ترین نعمت را در اختیارتان گذاشته است که هر اندازه برای حفظ این نعمت بزرگ تلاش کنید و هر بهایی بپردازید، باز هم ناچیز است.

یکی از مزایای پیامبر این است که از جنس خودشان و از نوع بشر است، نه از جنس فرشتگان و مانند آنها، تا احتیاجات و نیازمندی های بشر را درک کند و دردها و مشکلات و مسائل زندگی آنها را لمس نماید و با توجه به آن، به تربیت آنها اقدام

کند.

سپس می گوید: این پیامبر سه برنامه مهم را در باره آنان اجرا می کند: «آیات او را بر آنها بخواند، و آنها را پاک کنند و کتاب و حکمت بیاموزد» (يَتْلُوا عَلَيْهِمْ ءاياته وَ يزكيهم وَ يُعَلِّمُهُمُ الْكِتابَ وَ الْحِكْمَةَ).

تعلیم یعنی وارد ساختن حقایق دین در درون جان آنها و به دنبال آن تزکیة نفوس و تربیت ملکات اخلاقی و انسانی

از آنجا که هدف اصلی و نهایی تربیت است، در آیه، قبل از تعلیم ذکر شده در حالی که از نظر ترتیب طبیعی، تعلیم بر تربیت مقدم است.

و از آنجا که اهمیت یک نعمت بزرگ آنگاه روشن می شود که زمان برخورداری از آن را با زمانهای قبل مقایسه کنیم، قرآن در پایان آیه می فرماید: «و البته پیش از آن، در گمراهی آشکاری بودند» (وَ إِنْ كانُوا مِنْ قَبْلُ لفى ضَلالٍ مُبِينٍ).

آیه 165

* (آیه 165)-بررسی دیگری روی جنگ احد . جمعی از مسلمانان از نتایج دردناک جنگ غمگین و نگران بودند. خداوند در این آیه به آنها گوشزد می کند: شما

نباید از نتیجه یک جنگ نگران باشید، بلکه همه برخوردهای خود را با دشمن روی هم محاسبه کنید. آیا هنگامی که مصیبتی (در میدان جنگ احد) به شما رسید، در حالی که دو برابر آن را در میدان جنگ بدر بر دشمن) وارد ساخته بودید، گفتید: این (مصیبت) از کجاست؟!» (أَوْ لَمَّا أَصابَتْكُمْ مُصِيبَةٌ قَدْ أَصَبْتُمْ مِثْلَيْها قُلْتُمْ أنى هَذَا).

زیرا آنها در احد فقط هفتاد نفر از شما را شهید کردند، در حالی که شما در بدر هفتاد نفر از آنها را به قتل رساندید و هفتاد نفر را اسیر کردید.

ای پیامبر، «بگو: (این مصیبت) از ناحیه خود شماست که در میدان جنگ احد، با دستور پیامبر مخالف کردید (قُلْ هُوَ مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِكُمْ).

شما نباید از آینده نگران باشید زیرا خداوند بر هر چیزی قادر است » و چنانچه روش خود را اصلاح کنید، در آینده شما را پیروز می کند (إِنَّ اللَّهَ عَلى كُلِّ شَيْ ءٍ قَدِيرٌ).

آیه 166

* (آیه 166)-باید صفوف مشخص شود - آیه مورد بحث این نکته را یاد آور می شود که هر مصیبتی مانند مصیبت احد که پیش می آید، علاوه بر اینکه بدون علت نیست، وسیله آزمایشی است برای جدا شدن صفوف مجاهدان راستین از منافقان یا افراد سست ایمان. از این رو در قسمت اول آیه می فرماید: «و آنچه در روز احد، در روزی که دو دسته [= مؤمنان و کافران با هم روبه رو شدند به شما رسید، به فرمان خدا (و طبق سنت الهی) بود» (وَ ما أَصابَكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعانِ فَبِإِذْنِ اللَّهِ).

منظور از «إذن الله» (فرمان خدا)، همان اراده و مشیت اوست که به صورت قانون علیت در عالم هستی منعکس شده است.

در پایان آیه به یکی دیگر از آثار جنگ احد اشاره کرده می فرماید: «و برای این بود که مؤمنان را مشخص کند» (وَ لِيَعلَمَ المُؤمِنِينَ).

آیه 167

* (آیه 167)-در این آیه به اثر دیگری اشاره کرده می فرماید: «و نیز برای این بود که منافقان شناخته شوند (وَ لِيَعلَمَ الَّذِينَ نَافَقُوا).

اگر حادثه سخت احد نبود هیچگاه صفوف به این روشنی مشخص نمی شد و افراد، هر کدام با صفات ویژه خود، در صف معینی قرار نمی گرفتند و هرکس ممکن بود هنگام ادعای خود را بهترین فرد با ایمان بداند.

سپس قرآن گفت وگوی میان بعضـی از مسـلمانان و منافقین، قبل از جنگ را به این صورت بیان می کند: بعضـی از مسلمانان که طبق نقل ابن عباس، عبـد الله بن عمر بن حزام بوده است . هنگامی که دید عبدالله بن أبي سـلول و یارانش از لشـکر اسـلام کنار کشـیده و تصـمیم بازگشت به مـدینه دارنـد، «گفته شـد: بیاییـد در راه خـدا نبرد کنید؛ و یا دست کم) از حریم خود، دفاع نمایید» (وَ قِيلَ لَهُمْ تَعالَوْا قاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوِ ادْفَعُوا).

ولی آنها به یک بهانه واهی دست زدند و گفتند: اگر می دانستیم جنگی روی خواهد داد، از شما پیروی می کردیم، اما می دانیم جنگی نمی شود (قَالُوا لَوْ تَعْلَمُ قِتالاً لاتَّبَعْناكُمْ).

اینها بهانه ای بیش نبود، هم وقوع جنگ حتمی بود و هم مسـلمانان در آغاز پیروز شدند و اگر شکستی دامنگیرشان شد، بر اثر اشتباهات و خلافکاری های خودشان بود.

سپس می افزاید: «آنها در آن هنگام، به کفر نزدیک تر بودند تا به ایمان» (هُمْ لِلْكُفْرِ يَوْمَئِذٍ أَقْرَبُ مِنْهُمْ لِلْإِيمانِ).

« به زبان خود چیزی می گویند که در دلهایشان نیست» (يَقُولُونَ بِأَفْواهِهِمْ ما لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ).

از جمله فوق استفاده می شود که کفر و ایمان دارای درجاتی است که به عقیده و طرز عمل انسان بستگی دارد.

آنها به خاطر لجاجت روی پیشـنهاد خود دائر به جنگ کردن در خود مدینه یا ترس از ضـربات دشمن و یا بی علاقگی به اسلام، از شرکت در میدان جنگ خودداری کردند.

و خداوند به آنچه کتمان می کنند، آگاه تر است» (وَ اللَّهُ أَعْلَمُ بِما يَكْتُمُونَ).

ص: 369

هم در این جهان پرده از چهره آنها برداشته و قیافه شان را به مسلمانان نشان می دهد و هم در آخرت به حسابشان رسیدگی خواهد کرد.

آیه 168

* (آیه 168)-گفته های بی اساس منافقان - منافقان، علاوه بر اینکه خودشان از جنگ احد کناره گیری کردند، هنگام بازگشت مجاهدان زبان به سرزنش آنها گشودند. قرآن در این آیه به گفتار بی اساس آنها پاسخ می دهد می گوید: «منافقان) آنها هستند که به برادران خود . در حالی که از حمایت آنها دست کشیده بودند - گفتند: اگر آنها از ما پیروی می کردند، کشته نمی شدند. بگو: مرگ را از خودتان دور سازید اگر راست می گویید!» (الَّذِينَ قالُوا لِإِخْوانِهِمْ وَ قَعَدُوا لَوْ أَطاعُونا ما قُتِلُوا قُلْ فَادْرَءُوا عَنْ أَنْفُسِكُمُ الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ).

در آیه فوق از مؤمنان تعبیر به «برادر» شده در حالی که هرگز مؤمنان برادر منافقان نیستند. و این نوعی سرزنش آنهاست که اگر شما مؤمنان را برادر خود می دانستید چرا در این لحظات حساس دست از حمایتشان برداشتید! از این رو، پس از تعبیر «إخوانهم» جمله «قعدوا» یعنی از جنگ باز نشستند، ذکر شده است. ان

آیه 169

* (آیه 169)-شأن نزول: ابن مسعود از پیامبر اکرم (ص) نقل می کند که خداوند به ارواح شهدای احد خطاب کرد: چه آرزویی دارید؟ گفتند: پروردگارا، چه آرزویی بالاتر از این می توانیم داشته باشیم که غرق نعمتهای جاویدان تو هستیم؟ تنها تقاضای ما این است که به دنیا بازگردیم و بار دیگر در راه تو شهید شویم. خداوند فرمود: فرمان تخلف ناپذیر من این است که کسی دوباره به دنیا بازنگردد. عرض کردند: حال که چنین است تقاضای ما این است که سلام ما را به پیامبر برسانی و از وضع ما به بازماندگانمان بشارت دهی که هیچ گونه نگران نباشند. در این هنگام آیه مورد بحث و دو آیه بعد از آن نازل شد.

تفسیر: زندگان جاوید - این آیه و دو آیه بعد از آن بعد از حادثه احد نازل شده است اما مضمون و محتوای آن تعمیم دارد و همه شهدا حتی شهدای بدر را که چهارده نفر بودند شامل می شود؛ و در آن، مقام شامخ و بلند شهیدان را یاد کرده

می گوید: «(ای پیامبر!) هرگز گمان مبر کسانی که در راه خدا کشته شدند، مردگانند»(وَ لا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللّهِ أَمْواتاً).

در اینجا روی سخن فقط به پیامبر است تا دیگران حساب خود را بکنند.

بلکه آنان زنده اند، و نزد پروردگارشان روزی داده می شوند» (بَل أَحياءُ عِندَ رَبِهِم يُرزَقُونَ).

منظور از حیات و زندگی در اینجا همان حیات و زندگی برزخی است که ارواح در عالم پس از مرگ دارند. و این اختصاص به شهیدان ندارد، ولی از آنجا که شهیدان به قدری غرق مواهب حیات معنوی هستند که گویا زندگی سایر برزخیان در مقابل آنها چیزی نیست، تنها از آنها نام برده شده است.(1).

آیه 170

* (آیه 170)-در این آیه به گوشه ای از مزایا و برکات فراوان زندگی برزخی شهیدان اشاره کرده می فرماید: « آنها به خاطر نعمتهای فراوانی که خداوند از فضل خود به ایشان بخشیده است، خوشحالند» (فَرِحِينَ بِما ءاتيهم اللَّهَ مِنْ فَضْلِهِ).

خوشحالی دیگرشان به خاطر برادران مجاهد آنهاست، همان طور که می گوید: «و به خاطر کسانی که هنوز به آنها ملحق نشده اند [= مجاهدان و شهیدان آینده خوشوقت اند؛ (زیرا مقامات برجسته آنها را در آن جهان می بینند؛ و می دانند که نه ترسی بر آنهاست، و نه غمی خواهند داشت» (وَ يَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا بِهِمْ مِنْ خَلْفِهِمْ أَلَّا خَوْفُ عَلَيْهِمْ وَ لا هُمْ يَحْزَنُونَ).

آیه 171

* (آیه 171)-این آیه توضیح بیشتری درباره بشارتهایی است که شهیدان بعد از کشته شدن دریافت می کنند. می فرماید: «و از نعمت خدا و فضل او نسبت به خودشان نیز) مسرورند» (يَسْتَبْشِرُونَ بِنِعْمَةٍ مِنَ اللَّهِ وَ فَضْلٍ).(2).

و (می بینند که خداوند پاداش مؤمنان را ضایع نمی کند، نه پاداش شهیدان و نه پاداش مجاهدانی که شهید نشدند (وَ أَنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُؤْمِنِينَ).

1- 1 .به گفته بعضی از محققین، حیات برزخی برای دو دسته است: نیکوکارانی که در درجه عالی هستند و بدکارانی که وضع بسیار بدی دارند.

2- 2 .استبشار به معنی خوشحال شدن بر اثر دریافت بشارت با مشاهده نعمتی برای خود با دوستان است.

آیه 172

* (آیه 172)-غزوة حمراء الأسـد - گفتیم در پایـان جنگ احـد لشـکر فاتـح ابوسـفیان پس از پیروزی به سـرعت راه مکه را پیش گرفتنـد. هنگامی که به سـرزمین روحاء رسـیدند از کار خود سخت پشیمان شدند و تصمیم به مراجعت به مدینه و نابود کردن باقی مانده مسلمانان گرفتند. این خبر به پیامبر رسید، فورا دستور داد: الشکر احد خود را برای شرکت در جنگ دیگری آماده کنند. این خبر به لشکر قریش رسید و از این مقاومت عجیب به وحشت افتادند.

در این موقع جریـان دیگری روحیه آنها را ضـعیف تر ساخت. یکی از مشـرکان به نام معبـد الخزاعی که از مشاهـده وضع پیامبر و یارانش متاثر گردیده بود، به پیامبر (ص) گفت: مشاهده وضع شـما برای ما بسـیار ناگوار است. این سـخن را گفت و از آنجا گذشت، در سـرزمین روحاء به لشـکر قریش رسـید. ابوسـفیان از او درباره پیامبر اسلام سؤال کرد. وی در جواب گفت: محمد را دیدم با لشکری انبوه در تعقیب شما هستند.

ابوسـفیان و یارانش تصـمیم به عقب نشـینی گرفتند و از جمعی از قبیله عبد القیس که از آنجا می گذشـتند، خواهش کردند به پیامبر اسلام خبر برسانند که ابوسفیان و بت پرستان قریش با لشکر انبوهی به سوی مدینه می آیند تا بقیه باران پیامبر را از پای درآورند.

هنگامی که این خبر به پیامبر و مسلمانان رسید، گفتند: «حسبنا الله و نعم الوکیل» (خدا ما را کافی است و او بهترین حامی ماست).

اما هر چه انتظار کشـیدند خبری از لشـکر دشـمن نشد به همین خاطر، پس از سه روز توقف، به مدینه بازگشتند. این آیه و دو آیه بعد به این ماجرا اشاره می کنـد می گوید: از آنها که دعوت خدا و پیامبر (ص) را، پس از آن همه جراحاتی که به ایشان رسـید، اجابت کردند؛ و هنوز زخمهای میـدان احد التیام نیافته بود، به سوی میدان حمراء الأسد حرکت نمودند؟) برای کسانی از آنها، که نیکی کردند و تقوا پیش گرفتند، پاداش بزرگی است» (الَّذِینَ اسْتَجابُوا لِلَّهِ وَ الرَّسُولِ مِنْ بَعْدِ ما أَصابَهُمُ

الْقَرْحُ لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا مِنْهُمْ وَ اتَّقَوْا أَجْرٌ عَظِيمٌ).

آیه 173

* (آیه 173)-در این آیه یکی از نشانه های پایمردی و استقامت آنها را به این صورت بیان می کند: «اینها کسانی بودند که بعضی از مردم، به آنان گفتند: (= لشکر دشمن برای حمله به شما اجتماع کرده اند؛ از آنها بترسید! اما این سخن، بر ایمانشان افزود؛ و گفتند: خدا ما را کافی است؛ و او بهترین حامی ماست» (الَّذِينَ قالَ لَهُمُ النَّاسُ إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ فَزادَهُمْ إِيماناً وَ قالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ وَ نِعْمَ الْوَكِيلُ).

آیه 174

* (آیه 174)-به دنبال آن ایمان و پایمردی آشکار، در این آیه نتیجه عمل آنها را بیان کرده می گوید: «آنها از این میدان، با نعمت و فضل پروردگار، بازگشتند (فَانْقَلَبُوا بِنِعْمَةٍ مِنَ اللَّهِ وَ فَضْلٍ).

سپس به عنوان تأکید می فرماید: «در حالی که هیچ ناراحتی به آنان نرسیده (لَم يَمسَسهُم سُوءٌ). «و از رضای خدا، پیروی کردند» (وَاتَّبَعُوا رِضوَانَ اللّهَ).

و خداوند دارای فضل و بخشش بزرگی است» (وَاللّهُ ذُو فَضلٍ عَظِيمٍ).

آیه 175

* (آیه 175)-این آیه دنباله آیاتی است که درباره غزوة حمراء الأسد نازل گردید. می فرماید: «این فقط شیطان است که پیروان خود را (با سخنان و شایعات بی اساس، می ترساند. از آنها نترسید» (إِنَّما ذلِكُمُ الشَّيْطانُ يُخَوِّفُ أَوْلِياءَهُ فَلا تَخافُوهُمْ).

تعبیر از نعیم بن مسعود و یا کاروان عبدالقیس به شیطان، یا به خاطر این است که عمل آنها به راستی عمل شیطانی بود، یا منظور از شیطان، خود این اشخاص می باشند. و این از مواردی است که شیطان بر مصداق انسانی آن اطلاق شده زیرا شیطان معنی وسیعی دارد که همه اغواگران، اعم از انسان و غیرانسان را شامل می شود. بنابراین، معنی آیه چنین است: عمل نعیم بن مسعود، با کاروان عبد القیس، یک عمل شیطانی است که برای ترساندن دوستان شیطان صورت گرفته است. یعنی این گونه وسوسه ها فقط در کسانی اثر می گذارد که از اولیا و دوستان شیطان باشند.

برگزیده تفسیر نمونه در پایان آیه می فرماید: «و از من بترسید اگر ایمان دارید!» (وَ خَافُون إِنْ كُنْتُمْ مُؤمِنِينَ).

یعنی ایمان با ترس از غیر خدا سازگار نیست و چنانچه در قلبی ترس از خدا پیدا شود، نشانه عدم تکامل ایمان و نفوذ وسوسه های شیطانی است زیرا در عالم هستی، تنها پناهگاه خداست و مؤثر بالذات فقط اوست و دیگران در برابر او قدرتی ندارند. ان

آیه 176

* (آیه 176)-تسلیت به پیامبر (ص) - در این آیه که روی سخن به پیامبر است، به دنبال حادثه دردناک احد خداوند او را تسلیت داده می گوید: ای پیامبر، «کسانی که در راه کفر، شتاب می کنند، تو را غمگین نسازند!» (وَ لَا يَحْزُنَ الَّذِينَ يُسارِعُونَ فِي الْكُفْرِ).

و به یقین، آنها هرگز زیانی به خداوند نمی رسانند» (أَنَّهُمْ لَنْ يَضُرُّوا اللَّهَ شَيْئاً).

اصولا ـ نفع و ضرر برای موجوداتی است که وجودشان از خودشان نیست، اما خداوند ازلی و ابدی که از هر جهت بی نیاز است، کفر و ایمان مردم، کوششها و تلاشهای آنها در این راه چه اثری برای خداوند می تواند داشته باشد؟

واگر می بینی آنها به اراده خود راه کفر را در پیش می گیرند، «خدا می خواهد آنها را به حال خودشان واگذارد؛ و در نتیجه، بهره ای برای آنها در آخرت قرار ندهد. و برای آنها مجازات بزرگی است!» (يُرِيدُ اللَّهُ أَلاَّ يَجْعَلَ لَهُمْ حَظًّا فِي الأخرة وَ لَهُمْ عَذابٌ عَظِيمٌ).

بنابراین، خدا آزادی عمل به آنها داده تا هر چه می توانند انجام دهند و نتیجه اش محرومیت کامل آنها از مواهب جهان دیگر است.

آیه 177

* (آیه 177)-در این آیه مطلب را به طور وسیع تر عنوان کرده می فرماید: آری کسانی که ایمان را دادند و کفر را خریداری کردند، هرگز به خدا زیانی نمی رسانند إن الذين اشتروا الكفر بالإيمان أن يضوا الله شيئا).

در پایان آیه می فرماید: «و برای آنها، مجازات دردناکی است» (وَ لَهُم عَذَابٌ

أَلِيمُ).

آیه 178

* (آیه 178)-سنگین بارها به این آیه نیز بحثهای مربوط به حادثه احد و حوادث بعد از آن را تکمیل می کند زیرا، یک جا روی سخن را به پیامبر و در جای دیگر به مؤمنان و در اینجا روی سخن به مشرکان است و درباره سرنوشت شومی که در پیش دارند سخن می گوید. می فرماید: «آنها که کافر شدند، (و راه طغیان پیش گرفتند، تصور نکنند اگر به آنان مهلت می دهیم، به سودشان است» (وَ لا یَحْسَبَنَّ الذین کَفَرُوا أَنَّما نُمْلِي لَهُمْ خَيْرٌ لِأَنْفُسِهِمْ).(1).

ما به آنان مهلت می دهیم فقط برای اینکه بر گناهان خود بیفزایند» (إِنَّما نُمْلِي لَهُمْ لِيَزْدادُوا إِثْماً).

در پایان آیه به سرنوشت آنها اشاره کرده می فرماید: «و برای آنها، عذاب خوارکننده ای (آماده شده است» (وَ لَهُم عَذَابٌ مُهِينٌ).

آیه فوق به آنها اخطار می کند که هرگز نباید امکاناتی را که خدا در اختیارشان گذاشته و پیروزیهایی که گاه گاه نصیبشان می شود و آزادی عملی که دارند، دلیل بر این بگیرند که افرادی صالح و درستکار هستند، یا نشانه ای از خشنودی خدا نسبت به خودشان فکر کنند.

در ضمن آیه فوق به این سؤال که در ذهن بسیاری وجود دارد پاسخ می گوید که چرا جمعی از ستمگران و افراد گنهکار این همه غرق نعمت اند و مجازات نمی بینند؟ قرآن می گوید: اینها افراد غیر قابل اصلاحی هستند که، طبق سنت آفرینش و اصل آزادی اراده و اختیار، به حال خود واگذار شده اند تا به آخرین مرحله سقوط برسند و مستحق حداکثر مجازات شوند.

آیه 179

* (آیه 179)-مسلمانان تصفیه می شوند . قبل از حادثه احد موضوع منافقان زیاد مطرح نبود اما بعد از شکست احد و آماده شدن زمینه برای فعالیت منافقان، مسلمانان فهمیدند دشمنانی خطرناک تر دارند. این، یکی از نتایج حادثه احد بود.

1- 1 .«تملی» از ماده «املاء» به معنی کمک دادن است که در بسیاری از موارد به معنی مهلت دادن که آن نیز نوعی کمک دادن محسوب می شود، آمده است.

آیه مورد بحث که آخرین آیه ای است که در اینجا از حادثه احد بحث می کند، این حقیقت را به صورت یک قانون کلی بیان نموده می گوید: «چنین نبود که خداوند، مؤمنان را به همان گونه که شما هستید و اگذارد؛ مگر آنکه ناپاک را از پاک جدا سازد» (ما کانَ اللَّهُ لِیَذَرَ الْمُؤْمِنِینَ عَلی ما أَنْتُمْ عَلَیْهِ حَتَّی یَمِیزَ الْخَبِیثَ مِنَ الطَّیِبِ).

این یک حکم عمومی است که هر کس ادعای ایمان کند، به حال خود رها نمی شود؛ بلکه با آزمایشهای پی در پی خداوند، سرانجام اسرار درونش فاش می گردد.

در اینجا ممکن است این سؤال مطرح شود که اگر خدا از اسرار درون همه آگاه است چه مانعی دارد که مردم را از وضع آنها آگاه کند و از طریق علم غیب، مؤمن از منافق شناخته شود؟

قسمت دوم آیه به پاسخ این سؤال پرداخته می فرماید: «و (نیز) چنین نبود که خداوند، شما را از اسرار غیب، آگاه کند تا مؤمنان و منافقان را از این راه بشناسید؛ این بر خلاف سنت الهی است (وَ ما کانَ اللَّهُ یطلعکم عَلَی الْغَیْبِ).

زیرا آگاهی بر اسرار نهانی مشکلی را برای مردم حل نمی کند، بلکه باعث از هم پاشیدن پیوند های اجتماعی و از بین رفتن تلاش و کوشش در میان توده مردم

می گردد.

و از همه مهم تر اینکه باید ارزش اشخاص از طریق اعمالشان روشن گردد و مسأله آزمایش الهی نیز چیزی جز این نیست.

سپس پیامبران خدا را از این حکم استثنا کرده می فرماید: «ولی خداوند از میان رسولان خود، هر کس را بخواهد بر می گزیند»؛ و قسمتی از اسرار نهان را که برای مقام رهبری او لازم است، در اختیارش می گذارد (وَ لَکِنَّ اللَّهَ یجتبی مِنْ رُسُلِهِ مَنْ یَشاءُ).

منظور از «مشیت» و خواست خدا، همان اراده آمیخته با حکمت است.

یعنی خدا هر کس را شایسته ببیند و حکمتش اقتضا کند، به اسرار غیب آگاه می سازد.

در پایان آیه خاطر نشان می سازد: « پس (اکنون که این جهان بوته آزمایش پاک و نا پاک است، به خدا و رسولان او ایمان بیاورید» (فَئَامِنُوا بِاللَّهِ وَ رُسُلِهِ).

اما تنها به ایمان آوردن اکتفا نمی کند، می فرماید: «و اگر ایمان بیاورید و تقوا پیشه کنید، پاداش بزرگی برای شماست» (وَ إِنْ تُؤْمِنُوا وَ تَتَّقُوا فَلَكُمْ أَجْرٌ عَظِيمٌ).

* (آیه 180)-طوق سنگین اسارت به این آیه سرنوشت بخیلان را شرح می دهد. همانها که در جمع آوری و حفظ ثروت می کوشند و از انفاق کردن در راه خدا، خودداری می کنند.

گرچه در آیه نامی از زکات و حقوق واجب مالی برده نشده، ولی در روایات اهل بیت (ع)، و گفتار مفسران، آیه به مانعان زکات تخصیص داده شده است.

می فرماید: «کسانی که بخل می ورزند، و آنچه را خدا از فضل خویش به آنان داده، انفاق نمی کنند، گمان نکنند این کار به سود آنهاست؛ بلکه برای آنها شر است»(وَ لا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخَلُونَ بماءاتهم اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ هُوَ خَيْراً لَهُمْ بَلْ هُوَ شَرٌّ لَهُمْ).

سپس سرنوشت آنها را چنین توصیف می کند: « به زودی در روز قیامت، آنچه را نسبت به آن بخل ورزیدند، همانند طوقی به گردنشان می افکنند» (سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخِلُوا بِهِ يَوْمَ الْقِيمَةِ).

از این جمله استفاده می شود، اموالی که حقوق واجب آن پرداخت نشده و اجتماع از آن بهره ای نگرفته است و تنها در مسیر هوسهای فردی و گاهی مصارف جنون آمیز به کار گرفته شده، یا بی دلیل روی هم انباشته گردیده - همانند سایر اعمال زشت انسان در روز رستاخیز، طبق قانون تجسم اعمال، تجسم می یابد و به صورت عذاب دردناکی درخواهد آمد.

از امام باقر (ع) روایت شده است: «هر کس زکات مال خود را نپردازد، خدا آن مال را به طوقهایی از آتش مبدل می کند، سپس به او گفته می شود: همان طور که در دنیا به هیچ قیمت این اموال را از خود دور نمی کردی اکنون آنها را بردار و به گردن

خود بیفکن؟

سپس آیه به نکته دیگری اشاره می کنـد می گویـد: این اموال چه در راه خـدا و بنـدگان او انفاق شود یا نشود، سـرانجام از صاحبان آن جدا خواهد شد؛ «و میراث آسمانها و زمین، از آن خداست» (وَ لِلَّهِ مِیراثُ السَّمَوَاتِ وَ الْأَرْضِ).

اکنون که چنین است چه بهتر که پیش از جدا شدن از آنها، از برکات معنوی آن بهره مند گردند، نه تنها از حسرت و مسؤولیت آن.

در پایان آیه می فرماید: «و خداوند، از آنچه انجام می دهید، آگاه است» (وَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ خَبِیرٌ).

بنـابراین، اگر بخـل بورزیـد می دانـد و اگر در راه کمک به جامعه انسانی از آن اسـتفاده کنیـد آن را نیز می دانـد و به هرکس پاداش مناسبی خواهد داد.

آیه 181

* (آیه 181)-شأن نزول: این آیه و آیه بعد درباره توبیخ و سـرزنش یهود نازل شده است. ابن عباس می گوید: پیامبر (ص) نامه ای به یهود بنی قینقاع نوشت و در طی آن، آنها را به انجام نماز و پرداخت زکات و دادن قرض به خدا (منظور از این جمله انفاق در راه خداست که برای تحریک هرچه بیش تر عواطف مردم، از آن چنین تعبیری شده است) دعوت نمود.

فرسـتاده پیـامبر (ص) به خـانه ای که مرکز تـدریس مـذهبی یهودیان بود و بیت المـدارس نام داشت، وارد شـد و نامه را به دست فنحاص، دانشـمند بزرگ یهود داد. او پس از مطالعه نامه با لحن استهزا آمیزی گفت: اگر سخنان شما راست باشد، باید گفت خدا فقیر است و ما بی نیاز زیرا اگر او فقیر نبود از ما قرض نمی خواست. به علاوه، «محمـد» معتقد است، خدا شـما را از رباخواری نهی کرده، در حالی که خود او در برابر انفاقها به شما وعده ربا و فزونی می دهد.

ولی بعد فنحاص انکار کرد چنین سخنانی را گفته باشد. در این موقع این دو آیه نازل گشت.

تفسیر: در این آیه می گوید: «خداوند، سخن آنها را که گفتند: خدا فقیر است،

و ما بی نیازیم شنید» (لَقَدْ سَمِعَ اللّهُ قَوْلَ الّذِینَ قالُوا إِنَّ اللّهَ فقیر وَ ت أَغْنِیاءَ).

بنا بر این، انکار آنها بیهوده است.

سپس می گوید: نه تنها سخنانشان را می شنویم، بلکه «به زودی آنچه را گفتند، خواهیم نوشت؛ و (همچنین به ناحق کشتن پیامبران را می نویسیم (سَنَکْتُبُ ما قالُوا وَ قَتْلَهُمُ الْأَنْبِیاءَ بِغَیْرِ حَقٍّ).

منظور از نوشتن، نگاه داری آثار عمل است که از هر کتابی بالاتر می باشد.

ثبت و حفظ اعمال آنها برای این است که روز رستاخیز آن را در برابرشان قرار می دهیم و به آنها می گوییم: بچشید عذاب سوزان را در برابر کارهایتان! (وَ تَقُولُ ذُوقُوا عَذابَ الْحَرِیقِ).

آیه 182

* (آیه 182)-در این آیه می افزاید: «این (عذاب دردناک) به خاطر چیزی است که دستهای شما از پیش فرستاده و نتیجه کار شماست و به خاطر آن است که خداوند، به بندگان (خود)، ستم نمی کند» (ذلِكَ بِما قَدَّمَتْ أَیْدِیکُمْ وَ أَنَّ اللَّهَ لَیْسَ بِظَلاَّمٍ لِلْعَبِیدِ).

اگر امثال شما جنایتکاران، مجازات اعمال خود را نبینید و در ردیف نیکوکاران قرار گیرید، این نهایت ظلم است و اگر خدا، چنین نکند «ظلام» (بسیار ظلم کننده خواهد بود.

آیه 183

* (آیه 183)-شأن نزول: جمعی از بزرگان یهود به حضور پیامبر اسلام (ص) رسیدند و گفتند: تو ادعا می کنی که خداوند تو را به سوی ما فرستاده و کتابی نیز بر تو نازل کرده است، در حالی که خداوند در تورات از ما پیمان گرفته به کسی که ادعای نبوت کند ایمان نیاوریم، مگر اینکه برای ما حیوانی را قربانی کند و آتش

صاعقه ای از آسمان بیاید و آن را بسوزاند؛ اگر تو نیز چنین کنی ما به تو ایمان خواهیم آورد. این آیه و آیه بعد نازل شد و به آنها پاسخ گفت.

تفسیر: بهانه جویی یهود - یهود برای اینکه از قبول اسلام سر باز زنند، بهانه های عجیبی می آوردند، از جمله همان است که در شأن نزول به آن اشاره شد. آیه می گوید: «اینها همان کسانی هستند) که گفتند: خداوند از ما پیمان گرفته که به

هیچ پیامبری ایمان نیاوریم تا این معجزه را انجام دهد: یک قربانی بیاورد، که آتش = صاعقه آسمانی آن را بخورد!» (الَّذِينَ قالُوا إِنَّ اللّهَ عَهِدَ إِلَيْنا أَلاَّ نُؤْمِنَ لِرَسُولٍ حَتَّى يَأْتِيَنا بِقُرْبانٍ تَأْكُلُهُ النَّارُ).

سپس می افزایـد: در پاسـخ این بهانه جویی ها «بگو: پیامبرانی پیش از من، برای شـما آمدند؛ و دلایل روشن، و آنچه را گفتید آوردند؛ پس چرا آنها را به قتل رساندید اگر راست می گویید؟!» (قُلْ قَدْ جَاءَ كَمْ رُسُلُ مِنْ قَبْلِي بِالْبَيِّناتِ وَ بالذى قُلْتُمْ فَلِمَ قَتَلْتُمُوهُمْ إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ).

اشاره به زکریا و یحیي و جمع دیگری از پیامبران بنی اسرائیل است که به دست خود آنان به قتل رسیدند.

آیه 184

* (آیه 184)-خداوند در این آیه پیامبر را تسـلی می دهد می فرماید: «پس اگر این بهانه جویان، تو را تکذیب کنند، (چیز تازه ای نیست؛) رسولان پیش از تو (نیز) تکذیب شدند» (فَإِنْ كَذَّبُوكَ فَقَدْ كُذِّبَ رُسُلُ مِنْ قَبْلِكَ).

پیامبرانی که دلایل آشکار، و نوشته های متین و محکم، و کتاب روشنی بخش آورده بودند» (جَاءَ وَ بِالْبَيِّناتِ وَ الزُّبُرِ وَ الْكِتابِ الْمُنِيرِ).

تفـاوت میـان «الزبر» و «الکتـاب المنیر»، با اینکه هر دو از جنس کتاب می باشـد، ممکن است از این جهت باشـد که اولی اشاره به کتب پیامبران قبل از موسی است و دومی به تورات و انجیل.

آیه 185

* (آیه 185)-قانون عمومی مرگ - این آیه نخست به قانونی اشاره می کنـد که حاکم بر تمام موجودات زنـده جهان است. می گوید: «هر کسی مرگ را می چشد»(كُلُّ نَفسٍ ذَائِقَةُ المَوتِ).

گرچه بسـیاری از مردم مایلنـد که فناپـذیر بودن خود را فراموش کننـد، ولی این واقعیـتی است که اگر مـا آن را فراموش کنیم آن هرگز مـا را فراموش نخواهد کرد.

منظور از «نفس» در آیه مجموعه جسم و جان است و تعبیر به «چشیدن »اشاره به احساس کامل است.

سپس می گویـد: بعـد از زنـدگی این جهـان مرحله پـاداش و کیفر اعمـال آغاز می شود و شـما پاداش خود را به طور کامل در روز قیامت خواهید گرفت (وَ إِنَّما تُوَفَّوْنَ أُجُورَكُمْ يَوْمَ الْقِيمَةِ).

جمله «توقون» که به معنی پرداخت کامل است، نشان می دهد که اجر و پاداش انسان در روز قیامت به طور کامل پرداخت می گردد.

سپس می افزاید: «آنها که از آتش دوزخ دور شده، به بهشت وارد شوند نجات یافته و رستگار شده اند» (فَمَنْ زُحْزِحَ عَنِ النَّارِ وَ أُدْخِلَ الْجَنَّةَ فَقَدْ فازَ).

واژه «زحزح» به معنی این است که انسان خود را از تحت تأثیر جاذبه و کشـش چیزی به تدریـج خارج و دور سازد. واژه «فاز» در اصل به معنی نجات از هلاکت و رسیدن به محبوب است.

گویا دوزخ با تمام قـدرتش انسانها را به سوی خود جذب می کند؛ و راستی عواملی که انسان را به سوی آن می کشاند جاذبه عجیبی دارند. آیا هوسهای زودگذر، الذات جنسی نامشروع، مقامها و ثروتهای غیر مباح، برای هر انسانی جاذبه ندارد؟

در جمله بعد بحث گذشته را تکمیل کرده می گوید: «و زندگی دنیا، چیزی جز سرمایه فریب نیست» (وَ مَا الحيوة الدُّنْيا إِلاَّ مَتاعُ الْغُرُورِ).

مهم این است که جهان ماده و لذات آن، هدف نهایی انسان قرار نگیرد، وگرنه استفاده از جهان ماده و مواهب آن، به عنوان یک وسیله برای نیل به تکامل انسانی، نه تنها نکوهیده نیست، بلکه لازم و ضروری می باشد.

آیه 186

* (آیه 186)-شأن نزول: هنگامی که مسـلمانان از مکه به مدینه مهاجرت نمودند و از خانه و زندگی خود دور شدند، مشرکان دست تجاوز به اموال آنها دراز کرده و به تصرف خود درآوردند.

و هنگامی که به مـدینه آمدنـد، در آنجا گرفتار بـدگویی و آزار یهودیان مدینه شدند. مخصوصا یکی از آنان به نام کعب بن اشـرف، شاعری بدزبان و کینه توز بود که پیوسـته پیامبر و مسلمانان را به وسیله اشعار خود هجو می کرد، حتی زنان و دختران مسلمان را موضوع غزلسرایی و عشق بازی خود قرار می داد. سرانجام کار

وقاحت را به جایی رسانید که پیامبر (ص) به ناچار دستور قتل او را صادر کرد. سرانجام وی به دست مسلمانان کشته شد.

تفسیر: از مقاومت خسته نشوید - این آیه در حقیقت هشداری است به همه مسلمانان که گمان نکنند حوادث سخت زندگی آنها پایان یافته یا ـ مثلا با کشته شدن کعب بن اشرف، دیگر ناراحتی و زخم زبان از دشمن نخواهند دید. نخست می فرماید: « به یقین (همه شما در اموال و جانهای خود، آزمایش می شوید» (لَتُبْلَوُنَّ فِي أَمْوالِكُمْ وَ أَنفُسِكُم).

در جمله بعد می گوید: «و از کسانی که پیش از شما به آنها کتاب (آسمانی) داده شده [= یهود)، و (همچنین از مشرکان، سخنان آزاردهنده فراوان خواهید شنید» (وَ لَتَسْمَعُنَّ بَيْنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَ بَيْنَ الذين أَشْرَكُوا أَذىً كَثِيراً).

سپس قرآن به وظیفه ای که مسلمانان در برابر این گونه حوادث سخت و دردناک دارند اشاره کرده می گوید: «و اگر استقامت کنید و تقوا پیشه سازید،

شایسته تر است؛ زیرا این از کارهای مهم و قابل اطمینان است» (وَ إِنْ تَصْبِرُوا وَ تَتَّقُوا فَإِنَّ ذلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ).

تقارن «صبر» و «تقوا» در آیه گویا اشاره به این است که بعضی افراد در عین استقامت و شکیبایی، زبان به ناشکری و شکایت باز می کنند، ولی مؤمنان واقعی، صبر و استقامت را همواره با تقوا می آمیزند و از این امور دورند.

آیه 187

* (آیه 187)-به دنبال ذکر پاره ای از خلافکاری های اهل کتاب، این آیه به یکی دیگر از اعمال زشت آنها، که مکتوم ساختن حقایق بوده، اشاره کرده می گوید: «و به خاطر بیاورید) هنگامی را که خدا، از کسانی که کتاب آسمانی به آنها داده شده، پیمان گرفت که حتما آن را برای مردم آشکار سازید و کتمان نکنید» (وَ إِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتابَ لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ وَ لا تَكْتُمُونَهُ).

اما با این همه، در این پیمان محکم الهی خیانت کردند و حقایق کتب آسمانی

را کتمان نمودند. بدین رو در ادامه می گوید: «ولی آنها، آن را پشت سر افکندند(فَنَبَذُوهُ وَراءَ ظُهُورِهِمْ).

در جمله بعد به دنیا پرستی و انحطاط فکری آنها اشاره می کند می گوید: «و به بهای کمی فروختند؛ و چه بد متاعی می خرند؟!» (وَ اشْتَرَوْا بِهِ ثَمَناً قَلِيلاً فَبِئْسَ ما يَشْتَرُونَ).

آیه فوق گرچه درباره دانشمندان اهل کتاب وارد شده، ولی در حقیقت اخطار به تمام دانشمندان و علمای مذهبی است که آنها موظفند در تبیین و روشن ساختن فرامین الهی و معارف دینی بکوشند و خداوند از همه آنها پیمان مؤکدی در این زمینه گرفته است.

آیه 188

* (آیه 188)-شأن نزول: جمعی از یهود هنگامی که آیات کتب آسمانی خویش را تحریف وکتمان می کردند، از این عمل خود بسیار شاد و مسرور بودند و در عین حال دوست می داشتند که مردم آنها را عالم و دانشمند و حامی دین و وظیفه شناس بدانند. آیه نازل شد و به پندار غلط آنها پاسخ گفت.

تفسیر: از خود راضی ها به این آیه در پاسخ جمعی از دانشمندان یهود که آیات خدا را تحریف می کردند می فرماید: «گمان مبر آنها که از اعمال (زشت خود خوشحال می شوند، و دوست دارند در برابر کار (نیکی) که انجام نداده اند مورد ستایش قرار گیرند، از عذاب (الهی) برکنارند. (بلکه برای آنها، عذاب دردناکی است!»(لا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَفْرَحُونَ بِما أَتَوْا وَ يُحِبُّونَ أَنْ يُحْمَدُوا بِما لَمْ يَفْعَلُوا فَلا تَحْسَبَنَّهُمْ بمفازة مِنَ الْعَذَابِ وَلَهُمْ عَذابٌ أَلِيمٌ).

آیه 189

* (آیه 189)-در این آیه که بشارتی برای مؤمنان و تهدیدی نسبت به کافران است، می فرماید: «و حکومت آسمانها و زمین، از آن خداست؛ و خدا بر همه چیز تواناست» (وَ لِلَّهِ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ اللَّهُ عَلى كُلِّ شَيْ ءٍ قَدِيرٌ).

یعنی دلیلی ندارد که مؤمنان برای پیشرفت خود از راه های انحرافی وارد شوند، آنها می توانند در پرتو قدرت خداوند با استفاده از راه های مشروع و صحیح، به پیشروی خود ادامه دهند. همچنین افراد بدکار که می خواهند با استفاده از این

راه های انحرافی به جایی برسند، تصور نکنند که از مجازات پروردگاری که بر تمام هستی حکومت می کند، نجات می یابند.

آیه 190

* (آیه 190)-روشن ترین راه خداشناسی - آیات قرآن تنها برای خواندن نیست، بلکه برای فهم و درک مردم نازل شده و تلاوت و خواندن آیات مقدمه ای است برای اندیشیدن. از این رو، در آیه مورد بحث به عظمت آفرینش آسمانها و زمین اشاره کرده می گوید: «مسلما در آفرینش آسمانها و زمین، و آمد و رفت شب و روز، نشانه های (روشنی) برای خردمندان است» (إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ اخْتِلافِ اللَّيْلِ وَ النَّهارِ لأيات لِأُولِي الْأَلْبابِ)

آیه 191

* (آیه 191)-نقشه دلربا و شگفت انگیز این جهان آن چنان قلوب صاحبان خرد را به خود جذب می کند که در همه حال به یاد پدید آورنده این نظام و اسرار شگرف آن می باشند. از این رو، آیه در معرفی خردمندان می فرماید: «همانها که خدا را در حال ایستاده و نشسته، و آنگاه که بر پهلو خوابیده اند، یاد می کنند؛ و در اسرار آفرینش آسمانها و زمین می اندیشند» (الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِياماً وَ قُعُوداً وَ عَلى جنودهم وَ يَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَ الْأَرْضِ).

یعنی همیشه و در همه حال غرق این تفگر حیات بخشند.

خردمندان با توجه به این حقیقت که هر موجودی - حتی اعضا و ذرات آن - در این جهان بزرگ دارای هدف خاصی است، این زمزمه را سر می دهند که:

بارالها، اینها را بیهوده نیافریده ای» و همه روی حکمت و هدف صحیحي آفریده شده (رَبَّنا ما خَلَقْتَ هذا باطِلً).

خردمندان پس از اعتراف به وجود هدف در آفرینش، متوجه مسؤولیتهای خود می شوند و از خدا تقاضای توفیق انجام آنها را می طلبند، تا از کیفر او در امان باشند. بدین رو می گویند: « منزهی تو، ما را از عذاب آتش، نگاه دار» (سُبْحانَكَ فَقِنا عَذابَ النَّارِ).

آیه 192

* (آیه 192)-« پروردگارا، هر که را تو (به خاطر اعمالش، به آتش افکنی، او را

خوار و رسوا ساخته ای؛ و برای افراد ستمگر، هیچ یاوری نیست» (رَبَّنا إِنَّکَ مَنْ تُدْخِلِ النَّارَ فَقَدْ أَخْزَیْتَهُ وَ ما الظَّالِمِینَ مِنْ أَنْصارٍ)

از این آیه استفاده می شود که دردناک ترین عذاب رستاخیز، همان رسوایی در پیشگاه خدا و بندگان خداست.

آیه 193

* (آیه 193)-خردمندان پس از دریافت هدف آفرینش، این نکته را نیز متوجه می شوند که این راه پر فراز و نشیب را بدون رهبران الهی هرگز نمی توانند بپیمایند. از این رو همواره در انتظار شـنیدن صدای منادیان ایمان هستند و تا نخستین ندای آنها را بشنوند به سرعت به سوی آنها می شـتابند و با تمام وجود ایمان می آورند و به پیشـگاه پروردگار عرض می کنند: «پروردگارا، ما صدای منادی (تو) را شنیدیم که به ایمان دعوت می کرد که: به پروردگار خود، ایمان بیاورید و ما ایمان آوردیم» (رَبَّنا إِنَّنا سَمِعْنا مُنادِیاً یُنادَی لِلْإِیمانِ أَنْ آمِنُوا بِرَبِّکُمْ فَآمَنَّا).

بارالهـا ! اکنون ما با تمام وجود خود ایمان آوردیم، اما از آنجا که در معرض وزش طوفانهای غرایز گوناگون قرار داریم، گاهی لغزشـهایی از مـا سـر می زنـد و مرتکب گناهـانی می شویم، پروردگـارا، گناهان ما را ببخش؛ و بـدیهای ما را بپوشان؛ و ما را با نیکان (و در مسـیر آنها) بمیران» (رَبَّنا فاغفرلنا ذُنُوبَنا وَ کَفِّرْ عَنَّا سیئاتنا وَ تَوَفَّنا مَعَ الْأَبْرارِ).

آیه 194

* (آیه 194)-و در آخرین مرحله، پس از پیمودن راه توحیـد و ایمـان به رسـتاخیز و اجـابت دعوت پیامبران و انجام وظایف و مسؤولیتهای خویش، چنین می گوینـد: اکنون که ما به پیمان خویش وفا کردیم، « پروردگارا، آنچه را به وسـیله پیامبرانت به ما وعده فرمودی، به ما عطا کن؛ و ما را در روز رستاخیز، رسوا مگردان ؛ زیرا تو هیچگاه از وعده خود، تخلف نمی کنی» (رَبَّنا وَ ءاتنا ما وَعَدْتَنا عَلی رسلک وَ لا تُخْزِنا یَوْمَ الْقِیمَةِ إِنَّکَ لا تُخْلِفُ الْمِیعادَ).

پنج آیه فوق از فرازهای تکان دهنده قرآن است که مجموعه ای از معارف دینی، آمیخته با لحن لطیف مناجات و نیایش، در شکل یک نغمه آسمانی می باشد.

از امام صادق (ع) روایت شده است: «هر کس را کار مهمی پیش آید پنج بار

بگویـد ربنا، خداونـد او را از آنچه می ترسـد رهایی می بخشد و به آنچه امید دارد نائل می گرداند.» عرض شد: چگونه پنج بار ربنا بگوید؟ فرمود: «این آیات را که مشتمل در پنج ربنا است، بخواند و به دنبال آن اجابت پروردگار است؛ زیرا می فرماید: فستجاب لهم ربهم.... |

در روایات اهل بیت (ع) نیز دستور داده شده که هرکس برای نماز شب برمی خیزد، این آیات را تلاوت کند.

آیه 195

* (آیه 195)-شأن نزول: ام سـلمه (یکی از همسـران رسول خـدا) خدمت پیامبر (ص) عرض کرد: در قرآن از جهاد و هجرت و فداکاری مردان فراوان بحث شده، آیا زنان نیز در این قسمت سهمی دارند؟ آیه نازل شد.

تفسـیر: نتیجه برنامه خردمندان - در پنج آیه گذشـته فشـرده ای از ایمان و برنامه های عملی و درخواسـتهای صاحبان خرد و نیایشهای آنها بیان شد، در این آیه می فرماید: «خداوند، درخواست آنها را پذیرفت» (فَاستَجَابَ لَهمُ رَبُّهُم).

سپس برای اینکه اشتباه نشود و ارتباط پیروزی و نجات آدمی با اعمال و کردار او قطع نگردد، می فرماید: «من عمل هیچ عمل کننده ای از شما را ضایع نخواهم کرد» (أَنِّي لا أُضِيعُ عَمَلَ عامِلٍ مِنْكُمْ).

و برای اینکه تصور نشود این وعده الهي اختصاص به دسـته معینی دارد می فرماید: عمل کننده «زن باشد یا مرد، تفاوتی نمی کند (مِن ذَكَرٍ أَو أُنثَى).

از اینجا روشن می شود اینکه پاره ای از افراد بی اطلاع گاهی اسلام را متهم می کنند که اسلام دین مردهاست نه زنها، چه اندازه از حقیقت دور است!

زیرا همه شما در آفرینش به یکدیگر بستگی دارید، «شما همنوعید، و از جنس یکدیگر» (بَعضُكُم مِن بَعضٍ).

در جمله بعـد چنین نتیجه گیری می کند می فرماید: «آنها که در راه خدا هجرت کردند، و از خانه های خود بیرون رانده شدند و در راه من آزار دیدند، و جنگ کردند و کشته شدند، به یقین گناهانشان را می بخشم» (فَالَّذِينَ هاجَرُوا وَ أُخْرِجُوا مِنْ

دِيَارِ هِمْ وَ أُوذُوا فِي سَبِيلِي وَ قاتَلُوا وَ قُتِلُوا لَأُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ).

سپس می فرمایـد: «و آنها را در باغهای بهشتی، که از زیر درختانش نهرها جاری است، وارد می کنم»(وَ لَأُدْخَلَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ).

این پاداشی است از طرف خداوند؛ و بهترین پاداشها نزد پروردگار است (ثَواباً مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَ اللَّهُ عِنْدَهُ حسش الثَّوَابِ).

اشاره به اینکه پاداشهای الهی برای مردم این جهان به طور کامل قابل توصیف نیست، همین اندازه باید بدانند که از هر پاداشی بالاتر است.

آیه 196

* (آیه 196)-شأن نزول: بسیاری از مشرکان مکه و یهودیان مدینه تجارت پیشه بودند و در ناز و نعمت به سر می بردند، در حالی که مسلمانان به خاطر شرایط خاص زندگی، از جمله مسأله مهاجرت از مکه به مدینه و محاصره اقتصادی از ناحیه دشمنان نیرومند، از نظر وضع مادی در زحمت بودند و به عسرت زندگی می کردند. مقایسه این دو حالت، این سؤال را برای بعضی طرح کرده بود که چرا افراد بی ایمان این چنین در ناز و نعمت اند اما افراد با ایمان در فقر و پریشانی زندگی می کنند؟ آیه نازل شد و پاسخ گفت.

تفسیر: یک سؤال ناراحت کننده - سؤالی که در شأن نزول بالا برای جمعی از مسلمانان عصر پیامبر مطرح بود یک سؤال عمومی برای بسیاری از مردم در هر عصر و زمان است. آنها غالبا زندگی مرفه گردنکشان فراعنه و افراد بی بند و بار را با زندگی پر مشقت جمعی از افراد با ایمان مقایسه می کنند و گاهی این موضوع در افراد سست ایمان ایجاد تردید می کند.

این سؤال اگر به دقت بررسی شود پاسخهای روشنی دارد که آیه مورد بحث به بعضی از آنها اشاره کرده است. می گوید: «رفت و آمل (پیروزمندانه) کافران در شهرها، تو را نفریبد!» (لَايَغُرَّنَّکَ تَقَلُّبُ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي الْبِلادِ).

آیه 197

* (آیه 197)-در این آیه می فرماید: «این متاع ناچیزی است» (مَتَاعٌ قَلِيلٌ).

یعنی بسیاری از پیروزیهای طغیانگران و ستمکاران، ابعاد محدودی دارد همان طور که محرومیتها و ناراحتی های بسیاری از افراد با ایمان نیز محدود است.

سپس می افزایـد: به دنبـال این پیروزیهـا، عواقب شوم و مسؤولیتهـای آن دامانشـان را خواهـد گرفت و سـپس جایگاهشان دوزخ، و چه بد جایگاهی است!»(ثُمَّ مأویهم جَهَنَّمُ وَ بِئْسَ الْمِهادُ).

بنابراین، نمی توان حال این دو را با یکدیگر مقایسه کرد زیرا افراد بی ایمان از هر طریقی - خواه مشـروع یا نامشـروع و حتی با مکیدن خون بینوایان - برای خود ثروت انـدوزی می کننـد، در حالی که مؤمنان برای رعایت اصول حق و عدالت محدودیتهایی دارند، و باید هم داشـته باشند.

آیه 198

* (آیه 198)-در آیه قبل سـرانجام افراد بی ایمان تشـریح شده بود، در این آیه عاقبت پرهیزگاران بیان می شود. می فرماید: «ولی کسانی که ایمان دارنـد، و از پروردگارشان می پرهیزنـد، (و برای رسـیدن به سـرمایه های مادی، موازین حق و عـدالت را در نظر گرفتند، و یا به خاطر ایمـان به خـدا، از وطنهـای خود آواره شدنـد و در محاصـره اجتماعی و اقتصادی قرار گرفتنـد، در برابر این مشـکلات برای آنها باغهایی از بهشت است، که از زیر درختـانش نهرهـا جـاری است؛ همیشه در آن خواهنـد بـود» (لکِنِ الَّذِینَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِینَ فِیها).

سپس می افزاید: «این، (نخستین) پذیرایی است که از سوی خداوند به آنها می رسد» (نُزُلًا مِن عِندِ اللّهِ).

ژل» در لغت به معنی چیزی است که برای پذیرایی میهمان آماده می شود.

و پـذیرایی مهم و عالی تر، همان نعمتهای روحانی و معنوی است که در پایان آیه به آن اشاره کرده می فرمایـد: «و آنچه در نزد خـداست، برای نیکان بهتر است» (وَ مَا عِندَ اللّه خَیرُ لِلأَبرَارِ).

آیه 199

* (آیه 199)-شـأن نزول: در سـال نهم هجری در مـاه رجب، نجاشـی وفـات یـافت. این خبر با یک الهام در همان روز به پیامبر رسـید. حضرت به مسلمانان فرمود: حاضر شوید تا به پاس خدماتی که در حق مسلمانان کرده است بر او نماز گذاریم.

سپس به قبرستان بقیع آمد و از دور بر او نماز گذاشت.

بعضـی از منافقان گفتنـد: محمد بر مرد کافری که هرگز او را ندیده است نماز می گذارد و حال آنکه آیین او را نپذیرفته است. آیه نازل شد و به آنها پاسخ گفت

تفسـیر: این آیه درباره مؤمنان اهل کتاب است و سـخن از اقلیتی به میان می آورد که دعوت پیامبر را اجابت کردند. و برای آنها پنج صـفت ممتاز بیان می کند:

1. «و از اهل کتاب، کسانی هستند که به خدا، ایمان دارند» (وَ إِنْ مِنْ أَهْلِ الْكِتابِ لَمَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ).

2. آنها به قرآن «و آنچه بر شما نازل شده) ایمان دارند (وَ ما أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ).

3. ایمان آنها به پیامبر اسـلام، از ایمان واقعی به کتاب آسـمانی خودشان و بشاراتی که در آن آمده است سرچشمه می گیرد. به این ترتیب، «و به آنچه بر خودشان نازل گردیده» ایمان دارند (وَ ما أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ).

4.«در برابر فرمان) خدا خاضع اند»(خَاشِعِينَ لِلّهِ).

و همین خضوع آنهاست که انگیزه ایمان واقعی شده و میان آنها و تعصبهای جاهلانه جدایی افکنده است.

5«و آیات خدا را به بهای ناچیزی نمی فروشند»(لَا يَشْتَرُونَ بِئَايَاتِ اللّهِ ثَمنًا قَلِيلًا).

آنها همانند بعضـی از دانشمندان یهود نیستند که، به خاطر حفظ موقعیت خود و ادامه حکومت بر آن جمعیت و گرفتن رشوه ها، آیات خدا را تحریف می کردند.

با داشتن آن برنامه روشن و صفات عالی انسانی «پاداش آنها، نزد پروردگارشان است»(أُولَئِكَ لَهُم أَجرُهُم عِندَ رَبِّهِم).

در پایان آیه می فرمایـد: «خداونـد، سـریع الحساب است» تمام اعمال نیک آنها را به سـرعت حساب می کنـد، و پاداش می دهد(إِنّ اللَّهّ سَرِيعُ الحِسَابِ).

آیه 200

* (آیه 200)-آخرین آیه سوره آل عمران محتوی یک برنامه جامع چهار ماده ای است که ضامن سـربلندی و پیروزی مسـلمین می باشـد. نخست روی سخن را به

مؤمنان کرده و در اولین ماده این برنامه می فرمایـد: «ای کسانی که ایمان آورده اید، در برابر مشـکلات و هوسـها، اسـتقامت کنید» (یَا أَیُّهَا الَّذِینَ ءَامَنُوا اصبِرُوا).

استقامت در برابر مشکلات، در حقیقت ریشه اصلی هرگونه پیروزی مادی و معنوی را تشکیل می دهد.

در مرحله دوم به افراد با ایمان دستور به استقامت در برابر دشمن می دهد می فرماید: «و در برابر دشمنان(نیز، پایدار باشید»(وَصَابِرُوا).

در جمله بعد به مسلمانان دستور آماده باش در برابر دشمن و مراقبت دائم از مرزها و سرحدات کشورهای اسلامی می دهد می فرماید: «و از مرزهای خود، مراقبت کنید»(وَ رَابِطُوا).

از این دسـتور به خاطر آن است که مسلمانان هرگز گرفتار حملات غافلگیرانه دشمن نشوند و، در برابر حملات شیطان و هوسهای سرکش، همیشه آماده و مراقب باشند.

رابطواه از مـاده «ربـاط در اصـل به معنی بسـتن چیزی در مکـانی است. به همین جهت، مرابطه به معنی مراقبت از مرزها آمـده است زیرا سربازان و مرکبها و وسایل جنگی را در آن محل نگاه داری می کنند.

و سـرانجام در آخرین دسـتور که همچون چتری بر همه دسـتورهای سابق سایه می افکند، می فرماید: «و از خدا بپرهیزید، شاید رسـتگار شوید»(وَاتَّقُوا اللّهَ لَعَلَّکُم تُفلِحُونَ).

یعنی شما در سایه به کار بستن این چهار دستور می توانید رستگار شوید و با تخلف از آنها، راهی به سوی رستگاری نخواهید داشت.

به هر حال، اگر روح استقامت و پایمردی در مسلمانان زنده شود، اگر در برابر افزایش تلاش و کوشش دشمنان، مسلمانان تلاش بیشتری از خود نشان دهند و پیوسته از مرزهای جغرافیایی و عقیده ای خود مراقبت نمایند و به علاوه بر همه اینها - با تقوای فردی و اجتماعی، گناه و فساد را از جامعه خود دور کنند، پیروزی آنها

تضمین خواهد شد.

پایان تفسیر سورهٔ آل عمران

ص: 391

سوره نساء [4]

اشاره

در مدینه نازل شده و 176 آیه دارد

سورهٔ نساء از نظر ترتیب نزول بعد از سوره ممتحنه قرار دارد زیرا می دانیم ترتیب کنونی سوره های قرآن مطابق ترتیب نزول سوره ها نیست. همچنین از نظر تعداد کلمات و حروف، این سوره طولانی ترین سوره های قرآن بعد از سوره بقره می باشد و نظر به اینکه بحثهای فراوانی در مورد احکام و حقوق زنان در آن آمده، به سوره نساء نامیده شده است.

محتوای سوره - بحثهای مختلف این سوره عبارتند از:

1. دعوت به ایمان و عدالت و قطع رابطه دوستانه با دشمنان. 2. قسمتی از سرگذشت پیشینیان برای آشنایی با سرنوشت جامعه های ناسالم

3. حمایت از نیازمندان، مانند یتیمان.

4. قانون ارث، براساس یک روش طبیعی و عادلانه.

5. قوانین مربوط به ازدواج و برنامه هایی برای حفظ عفت عمومی

6. قوانین کلی برای حفظ اموال عمومی

7.معرفی دشمنان جامعه اسلامی و بیدارباش به مسلمانان در برابر آنها.

8.حکومت اسلامی و لزوم اطاعت از رهبر چنین حکومتی.

9. اهمیت هجرت و موارد لزوم آن.

ص: 392

فضیلت تلاوت سوره – از پیامبر اسلام (ص) روایت شده است: «هرکس سوره نساء را بخواند، گویا به اندازه هر مسلمانی که طبق مفاد این سوره ارث می برد، در راه خدا انفاق کرده است، همچنین پاداش کسی که برده ای را آزاد کرده به او می دهند.)

بدیهی است در این روایت و روایات مشابه آن، منظور تنها خواندن آیات نیست، بلکه خواندن مقدمه ای است برای فهم و درک و آن نیز به نوبه خود مقدمه ای است برای پیاده ساختن آن در زندگی فردی و اجتماعی

آیه 1

* (آیه 1)–مبارزه با تبعیضـها – روی سـخن در نخستین آیه این سوره به تمام افراد انسان است و آنها را به تقوا و پرهیزگاری دعوت می کند. می فرماید: «ای مردم، از (مخالفت) پروردگارتان بپرهیزید»(يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ).

سپس برای معرفی خـدایی که نظارت بر تمام اعمال انسان دارد، به یکی از صـفات او که ریشه وحدت اجتماعی بشـر است، اشاره می کند می فرماید: «همان کسی که همه شما را از یک انسان آفرید» (الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ).

جمله « نفس واحـدة » اشـاره به نخستین انسانی است که قرآن او را به نام آدم، پـدر انسانهای امروز معرفی کرده و تعبیر «بنی آدم» در آیات قرآن نیز اشاره به همین است. و سپس می گوید: «و همسر او را (نیز) از جنس او خلق کرد» (وَ خَلَقَ مِنهَا زَوجَهَا).

از امام باقر(ع) روایت شده است که حوا از باقی مانده خاک آدم آفریده شده است.

سپس می فرماید: «و از آن دو، مردان و زنان فراوانی در روی زمین) منتشر ساخت» (وَ بَثَّ مِنْهُما رِجالًا كَثِيراً وَ نِسَاءً).

از این تعبیر استفاده می شود که تکثیر نسل فرزندان آدم، تنها از طریق آدم

و همسرش صورت گرفته و موجود دیگری در آن دخالت نداشته است.

سپس به خـاطر اهمیتی که تقوا در سـاختن زیر بنـای یـک جامعه سالم دارد، بار دیگر در ذیل آیه مردم را به پرهیزگاری دعوت می کنـد می فرماید: «و از خدایی بپرهیزید که همگی به عظمت او معترفید؛ و هنگامی که چیزی از یکدیگر می خواهید، نام او را می برید» (وَ اتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ).

و می افزاید: «از (قطع رابطه با خویشاوندان خود، پرهیز کنید» (وَالأَرحَامَ).

ذکر این موضوع در اینجا نشانه اهمیت فوق العاده ای است که قرآن برای صله رحم قائل شده، تا آنجا که ارحام بعد از نام خدا آمده است.

در پایان آیه می افزاید: «زیرا خداوند، مراقب شماست» (إِنَّ اللَّهَ كانَ عَلَيْكُمْ رَقِيباً).

و تمام اعمال و نیات شما را می بیند و می داند؛ و در ضمن نگهبان شما در برابر حوادث است.

رقیب» در اصـل به کسـی می گوینـد که از محـل مرتفعی به اوضـاع نظارت کنـد، سـپس به معنی حافظ و نگهبان چیزی آمـده است زیرا نگهبانی از لوازم نظارت است.

آیه 2

* (آیه 2)–شأن نزول – شخصی از قبیله بنی غطفان، برادر ثروتمندی داشت که از دنیا رفت و او به عنوان سرپرستی از یتیمان برادر، اموالش را به تصـرف در آورد. هنگامی که برادرزاده به حد رشد رسید، از دادن حق أو امتناع ورزید. موضوع را به خدمت پیامبر (ص) عرض کردند. آیه نازل گردیـد و مرد غاصب بر اثر شـنیدن آن، توبه کرد و اموال را به صاحبش بازگردانـد و گفت: أعود بالله من الحرب الکبیر (به خدا پناه می برم از اینکه آلوده به گناه بزرگی شوم).

تفسیر: خیانت در اموال یتیمان ممنوع – در هر اجتماعی بر اثر حوادث گوناگون، پدرانی از دنیا می روند و فرزندان صغیری از آنها باقی می مانند. در این آیه سه دستور مهم درباره اموال یتیمان داده شده است:

1. و اموال یتیمان را (هنگامی که به حد رشد رسیدند) به آنها بدهید»

(وَ

ءَاتُوا الْيَتامی أَمْوَالِهِمْ).

یعنی تصرف شما در این اموال، تنها به عنوان امین و ناظر است نه مالک.

2. دستور بعد برای جلوگیری از حیف و میلهایی است که گاهی سرپرستان یتیمان به بهانه اینکه تبدیل کردن مال به نفع تیم است یا تفاوتی با هم ندارد و یا اگر بماند ضایع می شود، اموال خوب و زبده یتیمان را بر می داشتند و اموال بد و نامرغوب خود را به جای آن می گذاشتند. قرآن می گوید: «و اموال بد (خود) را، با اموال خوب (آنها) عوض نکنید» (وَ لا تَتَبَدَّلُوا الْخَبِيثَ بِالطَّيِّبِ).

3. «و اموال آنان را همراه اموال خودتان (با مخلوط کردن یا تبدیل نمودن) نخورید» (وَ لا تَأْكُلُوا أَمْوالَهُمْ إِلى أَمْوالِكُمْ).

یعنی اموال یتیمان را با اموال خود مخلوط نکنید به طوری که نتیجه اش تملک همه باشد، یا اینکه اموال بد خود را با اموال خوب آنها مخلوط نسازید که نتیجه اش پایمال شدن حق یتیمان باشد.

البته چنانکه در آیه 220 سوره بقره آمده است، اگر هدف از مخلوط ساختن اموال یا غذای یتیمان با اموال یا غذای خود، خیر خواهی و اصلاح بوده باشد مانعی ندارد.

در پایان آیه برای تأکید و اثبات اهمیت موضوع می فرماید: «زیرا این (تعدی و تجاوز به اموال یتیمان، گناه بزرگی است» (إِنَّهُ كَانَ حُوبًاكَبِيرًا).

الحوبة» در اصل به معنی احتیاج و نیازی است که انسان را به گناه می کشاند. از آنجا که تجاوزهای سرپرستان به اموال یتیمان، غالبا بر اثر نیاز یا به بهانه احتیاج صورت می گیرد، از این رو در آیه به جای واژه إثم، کلمه وب به کار رفته است.

آیه 3

* (آیه 3)-شأن نزول: قبل از اسلام معمول بود که بسیاری از مردم حجاز، دختران یتیم را به عنوان سرپرستی به خانه خود می بردند، سپس با آنها ازدواج کرده واموالشان را تملک می کردند، و چون همه کار دست خودشان بود حتی مهریه آنها را کمتر از معمول قرار می دادند و هنگامی که کم ترین ناراحتی از آنها پیدا می کردند، به آسانی رهایشان می ساختند. از این رو آیه نازل شد و به سرپرستان ایتام دستور داد

در صورتی با دختران یتیم ازدواج کنند که عدالت را به طور کامل درباره آنها رعایت نمایند.

تفسیر: در این آیه که روی سخن به همه مسلمانان است، به یکی دیگر از حقوق یتیمان اشاره کرده می فرماید: «و اگر می ترسید که به هنگام ازدواج با دختران یتیم، عدالت را رعایت نکنید، (از ازدواج با آنان چشم پوشی کنید و با زنان پاک (دیگر) ازدواج نمایید» (وَ إِنْ خِفْتُمْ أَلاَّ تُقْسِطُوا فِي الْيَتامى فَانْكِحُوا ما طابَ لَكُمْ مِنَ النِّساءِ).

سپس می فرماید: «دو یا سه یا چهار همسر» (مُثنَى وَ ثُلَثَ وَ رُبَاعَ).

سپس می گوید: این در صورت حفظ عدالت کامل است؛ «و اگر می ترسید عدالت را درباره همسران متعدد) رعایت نکنید، تنها یک همسر بگیرید» (فَإِن خِفتُم أَلّا تَعدِلُوا فَوَاحِدَةً).

و یا به جای انتخاب همسر دوم،) از زنانی که مالک آنهایید استفاده کنید»(أَو مَا مَلَكَت أَيمَانُكُم).

زیرا شرایط آنها آسان تر است، اگرچه آنها نیز باید از حقوق حقه خود برخوردار باشند

این کار، (انتخاب یک همسر و یا انتخاب کنیز، از ظلم و ستم بهتر جلوگیری می کند، (ذلِكَ أَدنَى أَلّا تَعُولُوا).

درباره عدالت همسران آنچه مرد موظف به آن است رعایت عدالت در جنبه های عملی و خارجی است، چه اینکه عدالت در محبتهای قلبی خارج از قدرت انسان است.

آیه 4

* (آیه 4)-مهر زنان به دنبال بحثی که در آیه گذشته درباره انتخاب همسر بود، در این آیه به یکی از حقوق زنان اشاره می کند می فرماید: «و مهر زنان را (به طور کامل) به عنوان یک عطیه، به آنان بپردازید» (وَ ءاتوا النِّساءَ صَدُقاتِهِنَّ نِحْلَةً).

ضد قاته» جمع «صداق» به معنی مهر است. «نحلة» در لغت به معنی

بخشش و عطیه آمده است. بنابراین، تفسیر آیه چنین می شود: مهر را که یک عطیه است و خدا به خاطر اینکه زن حقوق بیشتری در اجتماع داشته باشد و ضعف نسبی جسمی او از این راه جبران گردد به او عطا کرده است، به طور کامل بپردازید.

سپس در ذیل آیه برای احترام گذاردن به احساسات طرفین و محکم شدن پیوندهای قلبی و جلب عواطف می گوید: « اگر آنها چیزی از آن را با رضایت خاطر به شما ببخشند، حلال و گوارا مصرف کنید» (فَإِنْ طِبْنَ لَکُمْ عَنْ شیْء مِنْهُ نفسا فکلوه هَنِیئاً مَرِیئاً).

تا در محیط زندگی زناشویی، تنها قانون و مقررات خشک حکومت نکند بلکه به موازات آن، عاطفه و محبت نیز حکمفرما باشد.

مهر یک پشتوانه اجتماعی برای زن - در عصر جاهلیت چون برای زنان ارزشی قائل نبودند غالبا مهر را که حق مسلم زن بود، در اختیار اولیای او قرار می دادند و آن را ملک آنها می دانستند. گاهی نیز هر یک زن را ازدواج زن دیگری قرار می دادند. اسلام بر این رسوم ظالمانه خط بطلان کشید و هر را به عنوان یک حق مسلم به زن اختصاص داد.

واگر بعضی برای مهر تفسیر غلطی کرده اند و آن را یک نوع بهای زن پنداشته اند، ارتباط به قوانین اسلام ندارد زیرا در اسلام، مهر به هیچ وجه جنبة بها و قیمت کالا ندارد.

بهترین دلیل این موضوع صیغه ازدواج است که در آن رسما مرد و زن به عنوان دو رکن اساسی پیمان ازدواج به حساب آمده اند و مهر یک چیز اضافی و در حاشیه قرار گرفته است. به همین دلیل، اگر در صیغه عقد اسمی از مهر نبرند عقد باطل نیست، در حالی که اگر در خرید و فروش اسمی از قیمت برده نشود معامله باطل خواهد بود.

آیه 5

* (آیه 5)-سفیه کیست - به دنبال بحثی که در آیات قبل درباره یتیمان گذشت، این آیه و آیه بعد آن را تکمیل کرده می فرماید: «اموال خود را، که خداوند وسیله قوام زندگی شما قرار داده، به دست سفیهان نسپارید» (وَ لا تُؤْتُوا السُّفَهاءَ أَمْوالَکُمُ

الّتِي جَعَلَ اللّهُ لَكُمْ قِياماً).

و بگذارید در مسائل اقتصادی رشد پیدا کنند، تا اموال شما در معرض مخاطره و تلف قرار نگیرد.

منظور از «سفاهت» در آیه فوق، عدم رشد کافی در خصوص امور مالی است به طوری که شخص نتواند سرپرستی اموال خود را به عهده گیرد و در مبادلات، منافع خود را تأمین نماید.

از روایات بر می آید که «سفیه» معنی وسیعی دارد و از سپردن اموال عمومی و خصوصی به آنها نهی شده است.

از آیه فوق اهمیتی را که اسلام برای مسائل مالی و اقتصادی قائل است به خوبی روشن می شود و به عکس آنچه در انجیل کنونی(1).

می خوانیم که شخص پولدار هرگز وارد ملکوت آسمانها نمی شود، اسلام می گوید ملتی که فقیر باشد هرگز روی سعادت را نخواهد دید. عجب این است که آنها با آن تعلیمات غلط به کجا رسیده اند و ما با این تعلیمات عالی در چه مرحله ای سیر می کنیم !

در پایان آیه دو دستور مهم درباره یتیمان می دهد می فرماید: «و از آن، به آنها روزی دهید؛ و لباس بر آنان بپوشانید» (وَ ارْزُقُوهُمْ فِيها واكسو هُمْ).

تا با آبرومندی بزرگ شوند و به حد بلوغ برسند. دیگر اینکه: «و با آنها سخن شایسته بگویید، (وَ قُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفاً).

یعنی با سخنان دلنشین و شایسته، هم کمبود روانی آنها را برطرف سازید و هم به رشد عقلی آنها کمک کنید، تا در موقع بلوغ از رشد عقلی کافی برخوردار باشند. به این ترتیب، برنامه سازندگی شخصیت آنها نیز جزء وظایف سرپرستان خواهد بود.

آیه 6

* (آیه 6)-در این آیه دستور دیگری درباره یتیمان و سرنوشت اموالشان داد

1- 1 .انجیل متی، باب 19 شماره 23.

می فرماید: «و یتیمان را چون به حد بلوغ برسند، بیازمایید» (وَ ابْتَلُوا الْیَتامی حتی إِذا بَلَغُوا النِّکَاحِ).

یعنی ثروتشان موقعی به دستشان داده می شود که هم به بلوغ جسمی برسند و نیازشان به مال شدید شود و هم بلوغ فکری پیدا کنند و توانایی بر حفظ اموال داشته باشند.

اگر در آنها رشد (کافی) یافتید، اموالشان را به آنها بدهید» (فَإِنْ ءانستم مِنْهُمْ رُشْداً فَادْفَعُوا إِلَیْهِمْ أَمْوالَهُمْ).

واژه «آنستم» از ماده «ایناس» به معنی مشاهده و رؤیت است. اشاره به اینکه رشد آنها باید کاملا مسلم شود.

سپس بار دیگر به سرپرستان تأکید می کند: «و پیش از آنکه بزرگ شوند، اموالشان را از روی اسراف نخورید» (وَ لا تَأْکُلُوها إِسْرافاً وَ بِداراً أَنْ یَکْبَرُوا).

و دیگر اینکه: «هر کس که بی نیاز است، (از برداشت حق الزحمه) خودداری کند، و آن کس که نیازمند است، به طور شایسته و مطابق زحمتی که می کشد، از آن بخورد» (وَ مَنْ کَانَ غنیا فَلْیَسْتَعْفِفْ وَ مَنْ کانَ فَقِیراً فَلْیَأْکُلْ بِالْمَعْرُوفِ).

سپس به آخرین حکم درباره اولیای ایتام اشاره کرده می فرماید: «و هنگامی که اموالشان را به آنها باز می گردانید، شاهد بگیرید تا جای اتهام و گفت وگو باقی نماند (فَإِذا دَفَعْتُمْ إِلَیْهِمْ أَمْوالَهُمْ فَاشْهَدُوا عَلَیْهِمْ).

در پایان آیه می فرماید: بدانید که حساب کننده واقعی خداست و مهم این است که حسابتان نزد او روشن باشد، اوست که اگر خیانتی از شما سر زند و بر گواهان مخفی بماند به حساب آن رسیدگی خواهد کرد، «و خداوند برای محاسبه کافی است» (وَکَفَی بِاللّهِ حَسِیبًا).

آیه 7

* (آیه 7)-شأن نزول: در عصر جاهلیت عرب مرسوم بود که تنها مردان را وارث می شناختند و زنان و کودکان را از ارث محروم می ساختند و ثروت میت را در صورتی که مرد نزدیکی نبود، در میان مردان دورتر تقسیم می کردند.

یکی از انصار به نام اوس بن ثابت از دنیا رفت. عموزاده های وی اموالش را

میان خود تقسیم کردند و به همسر و فرزندان خردسال او چیزی ندادند. همسرش به پیامبر (ص) شکایت کرد.

آیه نازل شد. پیامبر آنها را خواست و دستور داد در اموال مزبور دخالت نکنند و آن را برای بازماندگان درجه اول او بگذارند.

تفسیر: گام دیگری برای حفظ حقوق زن - اعراب با رسم غلط و ظالمانهای که داشتند، زنان و فرزندان خردسال را از حق ارث محروم می ساختند. آیه مورد بحث روی این قانون غلط خط بطلان کشیده می فرماید: «برای مردان، از آنچه پدر و مادر و خویشاوندان از خود بر جای می گذارند، سهمی است؛ و برای زنان نیز، از آنچه پدر و مادر و خویشاوندان می گذارند، سهمی؛ خواه آن مال، کم باشد یا زیاده (لِلرِّجالِ نَصِیبٌ مِمَّا تَرَكَ الْوالِدانِ وَ الْأَقْرَبُونَ وَ للناسء نَصِیبٌ مِمَّا تَرَكَ الْوالِدانِ وَ الْأَقْرَبُونَ مِمَّا قَلَّ مِنْهُ أَوْ كَثُرَ).

بنابراین، هیچ یک حق ندارد سهم دیگری را غصب کند.

سپس در پایان آیه برای تأکید مطلب می فرماید: «این سهمی است تعیین شده و پرداختنی»(نَصِیبًا مَفرُوضًا).

آیه 8

* (آیه 8)-یک حکم اخلاقی - این آیه که به یک حکم اخلاقی و استحبابی اشاره می کند، بعد از قانون تقسیم ارث نازل شده زیرا می گوید: «و اگر به هنگام تقسیم (ارث)، خویشاوندان (و طبقه ای که ارث نمی برند) و یتیمان و مستمندان، حضور داشته باشند، چیزی از آن اموال را به آنها بدهید»(وَ إِذا حَضَرَ الْقِسْمَةَ أُولُوا الْقُرْبی وَ الْیَتامی وَ الْمَساكِینِ فارز وَ هُمْ مِنْهُ).

اگرچه کلمه «یتامی» و «مساکین » به طور مطلق ذکر شده، ولی منظور از آن ایتام و نیازمندان فامیل است.

در پایان آیه دستور می دهد: «و با آنان به طور شایسته سخن بگویید» (وَقُولوُا لَهُم قَولًا مَعرُوفًا).

یعنی علاوه بر کمک مادّی، از سرمایه های اخلاقی خود نیز برای جلب

محبت آنها استفاده کنید.

آیه 9

* (آیه 9)-جلب عواطف به سوی یتیمـان - قرآن برای برانگیختن عواطف مردم در برابر وضع یتیمـان، به حقیقتی اشـاره می کنـد که گاهی مردم از آن غافل می شوند. می فرماید: «کسانی که اگر فرزندان ناتوانی از خود به یادگار بگذارند از آینده آنان می ترسند، باید از ستم درباره یتیمان مردم بترسند!» (وَ لْيَخْشَ الَّذِينَ لَوْ تركوا مِنْ خَلْفِهِمْ ذُرِّيَّةً ضَعْفاً خافُوا عَلَيْهِمْ).

مسائل اجتماعی همواره به شکل یک سنت از امروز به فردا و از فردا به آینده دور دست سرایت می کند. بنابراین، آنها که اساس ظلم و ستم بر ایتام را در اجتماع می گذارند، سرانجام روزی این بدعت غلط دامان فرزندانشان را خواهد گرفت.

در پایان آیه می فرماید: اکنون که چنین است، باید «از (مخالفت) خدا بپرهیزند، سخنی استوار بگویند» (فَلْيَتَّقُوا اللَّهَ وَلْيَقُولُوا قَولاً سَدِيدًا).

تا ناراحتی درونی و زخمهای قلب آنها به این وسیله التیام یابد.

این دسـتور عالی اسـلامی به یک نکته روانی در مورد پرورش یتیمان اشاره می کند که نیازمندی کودک یتیم، منحصر به خوراک و پوشاک نیست، بلکه بایـد علاـوه بر مراقبتهـای جسـمی، از نظر تمایلاـت روانی نیز اشـباع شـود، وگرنه کـودکی سـنگدل، شـکست خورده، فـاقد شخصیت و خطرناک به عمل خواهد آمد.

آیه 10

* (آیه 10)-چهره باطنی اعمال ما - در آغاز این سوره تعبیر شدیدی پیرامون تصـرفهای ناروا در اموال یتیمان دیده می شود که صریح ترین آنها آیه مورد بحث است. می گویـد: «کسانی که اموال یتیمان را به ظلم و سـتم می خورند، در حقیقت،) تنها آتش می خورند» (إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوالَ الْيَتامى ظُلْماً إِنَّما يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ ناراً).

در پایان آیه می گویـد: علاوه بر اینکه آنها در این جهان آتش می خورنـد به زودی در شـعله های آتش (دوزخ) می سوزنـد» (وَ سَيَصـلَونَ سَعِيرًا).

از این آیه اسـتفاده می شود که اعمـال ما، علاوه بر چهره ظاهری خود، یک چهره واقعی نیز دارد که در این جهان از نظر ما پنهان است، اما این چهره های

درونی، در جهان دیگر ظاهر می شوند و مسأله «تجسم اعمال» را تشکیل می دهند.

قرآن در آیه فوق می گوید: آنها که مال یتیم را می خورند، گرچه چهره ظاهری عملشان بهره گیری از غذاهای لذیذ و رنگین است، اما چهره واقعی این غذاها آتش سوزان است و همین چهره است که در قیامت آشکار می شود.

آیه 11

* (آیه 11)-شأن نزول: در مورد نزول این آیه و آیه بعد از جابر بن عبدالله نقل شده که می گوید: بیمار شده بودم، پیامبر (ص) از من عیادت کرد. من بی هوش بودم، حضرت آبی خواست و با مقداری از آن وضو گرفت و بقیه را بر من پاشید، من به هوش آمدم، عرض کردم: ای رسول خدا، تکلیف اموالم بعد از من چه خواهد شد؟ پیامبر (ص) خاموش گشت، چیزی نگذشت که آیه نازل گردید و سهم وراث در

آن تعیین شد.

تفسیر: سهام ارث - در این آیه حکم طبقه اول وارثان (فرزندان و پدران و مادران) بیان شده است.

نخست می گوید: «خداوند درباره فرزندانتان به شما سفارش می کند که سهم میراث پسر، به اندازه سهم دو دختر باشد، (يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنْثَيَيْنِ).

و این یک نوع تأکید روی ارث بردن دختران و مبارزه با ستهای جاهلی است که آنها را به کلی محروم می کردند.

سپس می فرماید: «و اگر فرزندان شما، (دو دختر و) بیش از دو دختر باشند، دوسوم میراث از آن آنهاست» (فَإِنْ كُنَّ نِساءً فَوْقَ اثْنَتَيْنِ فَلَهُنَّ ثُلُثا ما تَرَكَ).

اگر یکی باشد، نیمی از میراث،) از آن اوست» (و إن كانت واحدة فلها النصف).

اما میراث پدران و مادران که آنها نیز جزء طبقه اول و هم ردیف فرزندان می باشند، سه حالت دارد:

1) و برای هریک از پدر و مادر او، یک ششم میراث است، اگر (میت)

فرزندی داشته باشد» (وَ لِأَبَوَيْهِ لِكُلِّ واحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُ مِمَّا تَرَكَ إِنْ كانَ لَهُ وَلَدٌ).

2) «و اگر فرزندی نداشته باشد، و (تنها) پدر و مادر از او ارث برند، برای مادر او یک سوم است و بقیه از آن پدر است (فَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ وَلَدٌ وَرِثَهُ أَبَواهُ فَلَامَهُ الثُّلُثِ).

3) «و اگر او برادرانی داشته باشد، مادرش یک ششم می برد» و پنج ششم باقی مانده، برای پدر است (فَإِنْ كانَ لَهُ إِخْوَةٌ فِي السُّدُسُ). در واقع، برادران با اینکه ارث نمی برند، مانع مقدار اضافی ارث مادر می شوند. به همین جهت آنها را «حاجب» می نامند.

سپس قرآن می گوید: همه اینها «بعد از انجام وصیتی است که او کرده، و بعد از ادای دین است، بنابراین، اگر وصیتی کرده یا دیونی دارد باید نخست به آنها عمل کرد (مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِي بِها أَوْ دَيْنٍ).

البته انسان فقط می تواند درباره یک سوم از مال خود وصیت کند و اگر بیش از آن وصیت کند صحیح نیست، مگر اینکه ورثه اجازه دهند.

و در جمله بعد می فرماید: «شما نمی دانید پدران و مادران و فرزندانتان، کدام یک برای شما سودمند ترند» (ءَابَاؤُكُم وَ أَبْناؤُكُمْ لا تَدْرُونَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ لَكُمْ نَفْعاً).

یعنی قانون ارث بر اساس مصالح واقعی بشر استوار شده و تشخیص این مصالح به دست خداست.

در پایان آیه می فرماید: «این فریضه الهی است؛ و خداوند، دانا و حکیم است» (فَرِيضَةً مِنَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ كانَ عَلِيماً حَكِيماً).

این جمله برای تأکید مطالب گذشته است، تا هیچگونه تردیدی برای مردم درباره قوانین مربوط به سهام ارث باقی نماند.

چرا ارث مرد دو برابر زن می باشد . با مراجعه به آثار اسلامی به این نکته پی می بریم که این سؤال از همان آغاز اسلام در اذهان مردم بوده و گاهی از پیشوایان اسلام در این زمینه پرسشهایی می کردند، از جمله از امام علی بن موسی الرضا(ع)

روایت شـده است: «اینکه سـهم زنان از میراث، نصف سـهم مردان است، به خاطر آنکه زن هنگامی که ازدواج می کند چیزی (مهر) می گیرد و مرد ناچار است چیزی بدهد. به علاوه، هزینه زندگی زنان بر دوش مردان است، در حالی که زن در برابر هزینه زندگی مرد و خودش مسؤولیتی ندارد.»

آیه 12

* (آیه 12)-سهم ارث همسران از یکدیگر - در این آیه چگونگی ارث زن و شوهر از یکدیگر را بیان کرده می فرماید: «و برای شما، نصف میراث زنانتان است، اگر آنها فرزندی نداشته باشند » (ولکم نِصْفُ ما تَرَكَ أَزْواجُكُمْ إِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُنَّ وَلَدٌ).

و اگر فرزندی داشته باشند (حتی اگر از شوهر دیگری باشد) یک چهارم از آن شماست» (فَإِنْ كانَ لَهُنَّ وَلَدٌ فَلَكُمُ الرُّبُعُ مِمَّا تَرَكْنَ).

البته این تقسیم نیز پس از انجام وصیتی که کرده اند، و ادای دین » آنها (مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ تُوصُونَ بِها أَوْ دَيْنٍ).

و برای زنان شما، یک چهارم میراث شماست، اگر فرزندی نداشته باشید (وَ لَهُنَّ الرُّبُعُ مَا تَرَكْتُمْ إِنْ لَمْ يَكُنْ لَكُمْ وَلَدٌ).

و اگر برای شما فرزندی باشد، یک هشتم از آن آنهاست» (فَإِنْ كانَ لَكُمْ وَلَدٌ فَلَهُنَّ الثُّمُنُ مَا تَرَكْتُمْ).

این تقسیم نیز همانند تقسیم سابق، «بعد از انجام وصیتی که کرده اید، و ادای دین »است (مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ تُوصُونَ بِها أَوْ دَيْنٍ).

سپس حکم ارث خواهران و برادران را بیان کرده می گوید: «و اگر مردی بوده باشد که کلاله [= خواهر یا برادر از او ارث می برد، یا زنی که برادر با خواهری دارد، سـهم هر کدام، یک ششم است، اگر برادران و خواهران مادری باشند (وَ إِنْ كانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلالَةً أَوِ امْرَأَةٌ وَلَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتٌ فلكل واحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُ).

کلاله» به خواهران و برادران مادری گفته می شود که از شخص متوفی ارث می برند. این در صورتی است که از شخص متوفی یک برادر و یک خواهر مادری) باقی بماند و اگر بیش از یک نفر باشند، آنها در یک سوم شریکند» (فَإِن كَانُوا أَكثَرَ

مِنْ ذلِكَ فَهُمْ شُرَكاءُ فِي الثُّلُثِ).

و این نیز پس از انجام وصیتی که شده و ادای دین» است (مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصى بِها أَوْ دَيْنٍ).

رط آنکه (از طریق وصیت و اقرار به دین، به آنها [= ورثه] ضرر نزند(غَيرَ مُضَارٍ).

یعنی بیش از ثلث وصیت نکند زیرا طبق روایاتی که از پیامبر و اهل بیت (ع) وارد شده، وصیت بیش از ثلث، اضرار به ورثه است و نفوذ آن مشروط به رضایت آنها می باشد.

و در پایان آیه برای تأکید می فرماید: «این سفارش خداست؛ و خدا دانا و بردبار است» (وَصِيَّةً مِنَ اللَّهِ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ).

یعنی این توصیه ای است الهی که باید آن را محترم بشمرید زیرا خداوند به منافع و مصالح شما آگاه است که این احکام را مقرر داشته و نیز از نیات وصیت کنندگان آگاه می باشد، در عین حال بردبار است و کسانی را که برخلاف فرمان او رفتار می کنند فورا مجازات نمی نماید.

آیه 13

* (آیه 13)-به دنبال بحثی که در آیات گذشته درباره قوانین ارث گذشت، در این آیه از این قوانین به عنوان حدود الهی یاد کرده می فرماید: «اینها مرزهای الهی است» (تِلكَ حُدُودُ اللّهِ).

که عبور و تجاوز از آنها ممنوع است و آنها که از حریم آن بگذرند و تجاوز کنند، گناهکار و مجرم شناخته می شوند.

سپس می فرماید: «و هر کس خدا و پیامبرش را اطاعت کند، (و قوانین او را محترم بشمرد، خداوند وی را در باغهایی از بهشت وارد می کند که همواره، آب از زیر درختانش جاری است؛ جاودانه در آن می مانند، (وَ مَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِينَ فِيها).

در پایان آیه می فرماید: «و این، پیروزی بزرگی است» (وَ ذلِكَ الفَوزُ العَظِيمُ).

آیه 14

* (آیه 14)-این آیه به نقطه مقابل کسانی که در آیه قبل بیان شد اشاره کرده

می فرماید: «و آنکس که نا فرمانی خدا و پیامبرش را کند و از مرزهای او تجاوز نماید، او را در آتشی وارد می کند که جاودانه در آن خواهد ماند» (وَ مَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ يَتَعَدَّ حُدُودَهُ يُدْخِلْهُ ناراً خالِداً فِيها).

در پایان آیه می فرماید: «و برای او مجازات خوارکننده ای است» (وَ لَهُ عَذَابٌ مُهِينٌ).

در جمله قبل جنبه جسمانی مجازات الهی منعکس شده بود و در این جمله که مسأله اهانت به میان آمده، به جنبه روحانی آن اشاره می کند.

آیه 15

* (آیه 15)-این آیه اشاره به مجازات زنان شوهرداری است که آلوده فحشا می شوند. نخست می فرماید: «و کسانی از شما که مرتکب زنا شوند، چهار نفر از مسلمانان را به عنوان شاهد بر آنها بطلبید، (وَ الَّتِي يَأْتِينَ الْفاحِشَةَ مِنْ نسائكم فَاسْتَشْهِدُوا عَلَيْهِنَّ أَرْبَعَةً مِنْكُمْ).

واژه « فاحشه» در اصل به معنی کار با گفتار بسیار زشت است و اگر در مورد زنا و عمل منافی عت به کار می رود، به همین مناسبت است.

سپس می فرماید: «اگر (این چهار نفر) گواهی دادند، آنان [= زنان را در خانه هاي خود نگاه دارید تا مرگشان فرا رسد، (فَإِنْ شَ هِدُوا فأمسكوهن فِي الْبُيُوتِ حَتَّى يتوفيهن المؤت).

بنابراین، مجازات عمل منافی عفت برای زنان شوهردار، در این آیه حبس ابد تعیین شده است.

بعد می گوید: « یا اینکه خداوند، راهی برای آنها قرار دهد، (أَو يَجعَلَ اللّهُ لَهُنّ سَبِيلاً).

از تعبیر فوق استفاده می شود که حکم حبس، موقت بوده است و پس از آماده شدن محیط و افکار، حکم جدید درباره آنها نازل خواهد شد.

آیه 16

* (آیه 16)-در این آیه حکم زنای غیر محصنه را بیان می کند می فرماید: «و از میان شما، آن مردان و زنانی که همسر ندارند، و مرتکب آن کار (زشت می شوند،

آنها را آزار دهید و حد بر آنان جاری نمایی(وَالّذَانِ یَأتِیَانِهَا مِنکُم فَئَاذُوهُمَا).

مجـازات مـذکور در این آیه یک مجازات کلی است و آیه 2 سورهٔ نور که حـد زنا را یک صـد تازیانه برای هر یک از طرفین بیان کرده، می تواند تفسیر و توضیحی برای این آیه بوده باشد.

در پایان آیه به مسأله توبه و بخشـش از این گونه گناهکاران اشاره کرده می فرماید: «و اگر توبه کنند، و (خود را اصـلاح نمایند، (و به جبران گذشته بپردازند، از آنها درگذرید. زیرا خداوند، توبه پذیر و مهربان است»(فَإِنْ تابا وَ أَصْلَحا فَأَعْرِضُوا عَنْهُما إِنَّ اللَّهَ کانَ تَوَّاباً رحیما).

ضمنا از این حکم استفاده می شود که هرگز نباید افرادی را که توبه کرده اند، در برابر گناهان سابق مورد ملامت قرار داد.

آیه 17

* (آیه 17)-در آیه قبل مسأله سـقوط حـد و مجازات مرتکبین اعمال منافی عفت در پرتو توبه بیان شـد، در این آیه پاره ای از شـرایط آن را بیان کرده می فرماید:

پـذیرش توبه از سوی خـدا، تنهـا برای کسانی است که کار بـدی را از روی جهالت انجام می دهنـد» (إِنَّمَا التَّوْبَـةُ عَلَی اللَّهِ لِلَّذِینَ یَعْمَلُونَ السُّوءَ بِجَهالَةٍ).

منظور از «جهالت» در آیه فوق طغیان غرایز و تسـلط هوسهای سرکش و چیره شدن آنها بر نیروی عقل و ایمان است. در این حالت، گرچه علم و دانش انسان به گناه از بین نمی رود، اما تحت تأثیر آن غرایز سرکش قرار گرفته و عملا بی اثر می گردد و هنگامی که علم اثر خود را از دست داد، با جهل و نادانی برابر خواهد بود.

در جمله بعد قرآن به یکی دیگر از شرایط توبه اشاره کرده می فرماید: « سپس زود توبه می کنند» (ثُمَّ یَتُوبُونَ مِنْ قریب).

یعنی به زودی از کار خود پشـیمان شونـد و به سوی خدا باز گردند زیرا توبه کامل آن است که آثار و رسوبات گناه را به طور کلی از روح و جان انسان بشوید.

پس از ذکر شـرایط توبه، در پایان آیه می فرماید: «خداوند، توبه چنین اشخاصی را می پذیرد؛ و خدا دانا و حکیم است»(فَأُولَئِکَ یَتُوبُ اللَّهِ عَلَیهِم وَ کَانَ اللَّهُ عَلِیماً حَکِیماً).

آیه 18

* (آیه 18)-در این آیه به کسانی اشاره نموده که توبه آنها پـذیرفته نمی شود. می فرمایـد: «برای کسانی که کارهای بـد را انجام می دهند و هنگامی که مرگ یکی از آنها فرا می رسـد می گوید: الآن توبه کردم. توبه نیست» (وَ لَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ حَتَّى إِذا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قالَ إِنِّي تُبْتُ الْئَنَ).

در جمله بعـد از دسـته دیگری که توبه آنها پـذیرفته نمی شود، سـخن می گویـد می فرماید: «و نه برای کسانی که در حالي کفر از دنیا می روند» (وَ لَاالَّذِينَ يَمُوتُونَ وَ هُم كُفَّارٌ).).

در حقیقت، آیه می گویـد کسـانی که از گناهان خود در حال صـحت و سـلامت و ایمان توبه کرده انـد، ولی در حال مرگ با ایمان از دنیا نرفتند، توبه های گذشته آنها نیز بی اثر است.

در پایان آیه می فرماید: «اینها هر دو دسته) کسانی هستند که عذاب دردناکی برایشان فراهم کرده ایم» (أَ وَلِيِّكَ أَعْتَدْنا لَهُمْ عَذاباً أَلِيماً).

آیه 19

* (آیه 19)-شـأن نزول: از امـام باقر(ع) روایت شـده که این آیه درباره کسانی نازل گردیـده که همسـران خود را بـدون اینکه همچون یک همسر با آنها رفتار کنند، نگه می داشتند به انتظار اینکه آنها بمیرند و اموالشان را تملک کنند.

تفسیر: باز هم دفاع از حقوق زنان - در این آیه به دو عادت نا پسند دوران جاهلیت اشاره گردیده و به مؤمنان هشدار داده شده که آلوده آنها نشوند. نخست می گوید: «ای کسانی که ایمان آورده اید، برای شما حلال نیست که از زنان، از روی اکراه و ایجاد ناراحتی برای آنها، ارث ببرید» (يا أَيُّهَا الَّذِينَ ءامنوا لا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَرِثُوا النِّساءَ كَرْهاً).

یکی دیگر از عادات نکوهیده آنها این بود که زنان را با وسائل گوناگون زیر فشار می گذاشتند تا مهر خود را ببخشند و طلاق گیرند. آیه مورد بحث این کار را ممنوع ساخته می فرماید: «و آنان را تحت فشار قرار ندهید که قسـمتی از آنچه را به آنها دادهاید (از مهر)، تملک کنید» (وَ لا تَعْضُلُوهُنَّ لِتَذْهَبُوا بَعْضَ مَا ءَاتَيْتُمُوهُنَّ).

این حکم استثنایی دارد و در جمله بعد به آن اشاره شده که اگر آنها مرتکب عمل زشت گردند، شوهران می توانند آنها را زیر فشار قرار دهند تا مهر خود را حلال کرده و طلاق بگیرند. آیه می گوید: «مگر اینکه آنها عمل زشت آشکاری انجام دهند(إِلَّا أَنْ يَأْتِينَ بِفاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ).

جمله «قاچشة مبينة» (عمل زشت آشکار)، هرگونه مخالفت شدید زن و نافرمانی و ناسازگاری او را شامل می شود.

سپس دستور معاشرت شایسته و رفتار انسانی مناسب با زنان را صادر می کند می فرماید: «و با آنان، به طور شایسته رفتار کنید» (وَ عَاشِرُوهُنَّ بِالمَعرُوفِ).

بعد می افزاید: «و اگر از آنها، به جهتی) کراهت داشتید، (فورا تصمیم به جدایی نگیرید؛ چه بسا چیزی خوشایند شما نباشد، و خداوند خیر فراوانی در آن قرار می دهد» (فَإِنْ كَرِهْتُمُوهُنَّ فَعَسى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئاً وَ يَجْعَلَ اللَّهُ فِيهِ خيرا كَثِيراً).

تعبیر « خیرا کثیرا» مفهوم وسیعی دارد که یکی از مصادیق روشن آن فرزندان صالح و بالیا قت و ارزشمند است.

آیه 20

* (آیه 20)-شأن نزول: پیش از اسلام مرسوم بود که اگر می خواستند همسر سابق را طلاق گویند و ازدواج مجدد کنند، برای فرار از پرداخت مهر، همسر خود را به اعمال منافی عفت متهم می کردند و بر او سخت می گرفتند تا حاضر شود مهر خویش را - که معمولا قبلا دریافت می شد - بپردازد و طلاق گیرد و همان مهر را برای همسر دوم قرار می دادند.

آیه نازل شد و این کار زشت را مورد نکوهش قرار داد.

تفسیر: این آیه نیز برای حفظ قسمت دیگری از حقوق زنان نازل شده است. می گوید: «و اگر تصمیم گرفتید که همسر دیگری به جای همسر خود انتخاب کنید، و مال فراوانی (به عنوان مهر) به او پرداخته اید، چیزی از آن را پس نگیرید» (وَ إِنْ أَرَدْتُمُ اسْتِبْدالَ زَوْجٍ مَكانَ زَوْجٍ وَ اتيتم إحديهن قِنْطاراً فَلا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْئاً).

سپس به طرز عمل دوران جاهلیت در این باره، که همسر خود را متهم به اعمال منافی عفت می کردند، اشاره نموده می فرماید: «آیا برای باز پس گرفتن مهر

زنان، به تهمت و گناه آشکار متوسل می شوید؟!» (أَ تَأْخُذُونَهُ بُهْتاناً وَ إِثْماً مُبِيناً).

یعنی کار شما ظلم است و گناه، و متوسل شدن به یک وسیله ناجوانمردانه و غلط ، گناه آشکار دیگری است.

آیه 21

* (آیه 21)-در این آیه برای تحریک عواطف انسانی مردان، اضافه می کنند: «و چگونه آن (مهر) را باز پس می گیرید، در حالی که با یکدیگر تماس و آمیزش کامل داشته اید؟!» (وَ كَيْفَ تَأْخُذُونَهُ وَقَدْ أَفْضى بَعْضُكُمْ إِلى بَعْضٍ).(1).

چگونه بعد از این همه نزدیکی و ارتباط، همچون بیگانه ها و دشمنان با یکدیگر رفتار می کنید و حقوق مستم آنها را پایمال می نمایید ؟!

سپس می فرماید: «و از این گذشته ،) آنها (هنگام ازدواج، از شما پیمان محکمی گرفته اند»؛ چگونه این پیمان را نادیده می گیرید (وَ أَخَذْنَ مِنْكُمْ مِيثاقاً غَلِيظًا)

آیه 22

* (آیه 22)-شأن نزول: یکی از انصار به نام ابوقیس

از دنیا رفت و فرزندش به نامادری خود پیشنهاد ازدواج نمود. زن گفت: من تو را فرزند خود می دانم و چنین کاری را شایسته نمی بینم، با این حال از پیغمبر (ص) کسب تکلیف میکنم. سپس موضوع را خدمت حضرت عرض کرد و کسب تکلیف نمود. آیه نازل شد و از این کار - که در زمان جاهلیت معمول بود - به شدت نهی کرد.

تفسیر: همان طور که در شأن نزول اشاره شد، آیه خط بطلان به یکی از اعمال نا پسند دوران جاهلیت می کشد می گوید: «با زنانی که پدران شما با آنها ازدواج کرده اند، هرگز ازدواج نکنید» (وَ لا تَنْكِحُوا ما نَكَحَ ءابا ؤ كُمْ مِنَ النِّسَاءِ).

اما از آنجا که هیچ قانونی معمولا - شامل گذشته نمی شود، اضافه می کند: مگر آنچه در گذشته (پیش از نزول این حکم) انجام شده است» (إِلاَّ ما قَدْ سَلَفَ).

---

1 - 1 .«افضا» از ماده «فضان» به معنی توسعه است. بنابراین، افضاء به معنی توسعه دادن می باشد و هنگامی که کسی با دیگری تماس می یابد، در حقیقت وجود محدود خود را به وجود وسیع دیگری تبدیل کرده است. از این رو افضاء به معنی تماس گرفتن آمده است.

سپس برای تأکیـد مطلب، سه تعبیر شدید درباره این نوع ازدواج بیان کرده، می گوید: « زیرا این کار، عملی زشت و تنفرآور و راه نادرستی است» (إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَ مَقْتاً وَ سَاءَ سَبِيلًا).

حتی در تاریخ می خوانیم که مردم جاهلی نیز این نوع ازدواج را «مت» تنفرآور) و فرزندانی که ثمره آن بودند «مقیت» (فرزندان مورد تنفر) می نامیدند.

آیه 23

* (آیه 23)-تحریم ازدواج بـا محارم - در این آیه به محارم یعني زنانی که ازدواج با آنها ممنوع است، اشاره کرده و براساس آن، محرمیت از سه راه ممکن است پیدا شود:

.. ولاـدت ؛ که از آن تعبیر به «ارتباط نسبی می شود. 2. از طریق ازدواج ؛ که به آن «ارتباط سبی» می گوینـد. 3. از طریق شیر خوارگی؛ که به آن «ارتباط رضاعی» گفته می شود.

نخست به محارم نسبی که هفت دسـته هسـتند اشاره نموده می فرماید: «حرام شده است بر شـما، مادرانتان، و دختران، و خواهران، و عمه هـا، و خـاله ها، و دختران برادر، و دختران خواهر شـما، (حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهاتُكُمْ وَ بَناتُكُمْ وَ أخواتكم وَ عماتكم وَ خالاتكم وَ بَناتُ الْأَخِ وَ بَناتُ الْأُخْتِ).

باید توجه داشت که منظور از مادر، فقط آن زنی که انسان بی واسـطه از او متولد شده نیست، بلکه جده و مادر جده، مادر پدر و مانند آن را نیز شامل می شود. همان طور که منظور از دختر، تنها دختر بی واسطه نیست، بلکه دختر و دختر پسر و دختر دختر و فرزندان آنها را نیز در بر می گیرد، همچنین در مورد پنج دسته دیگر.

سپس به محارم رضاعی اشاره کرده می فرماید: «و مادرانی که شـما را شـیر داده اند، و خواهران رضاعی شـما» بر شما حرامند (وَ أُمَّهَاتِكُمْ الَّتِي أَرْضَعْنَكُمْ وَ أخواتكم مِنَ الرَّضَاعَةِ).

و در آخرین مرحله به دسته سوم از محارم اشاره کرده و آنها را زیر چند عنوان بیان می کند.

1. «و مادران همسرانتان»(وَ أُمَّهَاتُ نِسَائِكُم).

یعنی به محض اینکه زنی به ازدواج مردی در آمد و صیغه عقد جاری شد، مادر او و مادر مادر او و هر چه بالاتر روند، بر او حرام ابدی می شوند.

2. «و دختران همسرتان که در دامان شما پرورش یافته اند از همسرانی که با آنها آمیزش جنسی داشته اید» (وَ ربائبکم

التي فِي حُجُورِكُمْ مِنْ نِسائِكُمُ الَّتِي دَخَلْتُمْ بِهِنَّ).

یعنی تنها با عقد شرعی یک زن، دختران او که از شوهر دیگری بوده اند، بر شوهر حرام نمی شوند، بلکه مشروط بر این است که اضافه بر عقد شرعی، با آن زن همبستر نیز شده باشد.

سپس برای تأکید مطلب می افزاید: «و چنانچه با آنها آمیزش جنسی نداشته اید، (دختران آنها برای شما مانعی ندارد» (فَإِنْ لَمْ تَكُونُوا دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَلا جُناحَ عَلَيْكُمْ).

3. و (همچنین همسرهای پسرانتان که از نسل شما هستند » نه پسرخوانده ها (وَ حَلائِلُ أَبْنائِكُمُ الَّذِينَ مِنْ أَصلَابِكُم).(1).

تعبیر «میث أشلا بکم» (فرزندانی که از نسل شما هستند، برای این است که روی یکی از رسوم غلط دوران جاهلیت . یعنی فرزند خواندگی و احکام آن به خط بطلان کشیده شود.

4. «و (نیز حرام است بر شما) جمع میان دو خواهر کنید» (وَ أَن تَجمَعُوا بَينَ الأُختَينِ).

و از آنجا که در زمان جاهلیت ازدواج با محارم و جمع میان دو خواهر رایج بود و افرادی مرتکب چنین ازدواجهایی شده بودند، قرآن بعد از جمله فوق می گوید: «مگر آنچه در گذشته واقع شده؛ چرا که خداوند، آمرزنده و مهربان است »(اِلاَمَا قَدْ سَلَفَ إِنَّ اللَّهَ كانَ غَفُوراً رَحِيمًا).

---

1 - 1 . «حلائل » جمع «حلیله» از ماده «حل»، به معنی زنی است که بر انسان حلال است. با از ماده و حلول » به معنی زنی است که با مردی در یک محل زندگی و آمیزش جنسی دارد.

یعنی اگر کسانی قبل از نزول این قانون چنین ازدواجی انجام داده انـد کیفر و مجازاتی ندارنـد، اگر چه اکنون بایـد یکی از آن دو را انتخاب کرده و دیگری را رها کنند.

آغاز جزء پنجم قرآن مجید

آیه 24

* (آیه 24)-این آیه بحث آیه قبـل را درباره زنانی که ازدواج با آنها حرام است دنبال می کنـد می فرمایـد: «و زنان شوهردار» بر شـما حرام است (وَالمُحصَنَاتُ مِنَ النِّسَاءِ).

«محصنات » جمع « محصنه» از ماده «حصن» به معنی قلعه و دژ است. به همین مناسبت به زنان شوهردار، همچنین زنان پاکدامن که از آمیزش جنسی با دیگران خود را حفظ می کنند، یا تحت سرپرستی مردان قرار دارند، گفته می شود.

این حکم اختصاص به زنان مسلمان ندارد و زنان شوهردار از هر مذهب همین حکم را دارند یعنی ازدواج با آنها ممنوع است.

و تنها استثنایی که این حکم دارد در مورد زنان غیر مسلمانی است که در جنگها به اسارت مسلمانان در می آیند. آیه می فرماید: «مگر آنها را که از راه اسارت مالک شده اید» (إِلّا مَا مَلَکَت أَیمَانُکُم).

زیرا اسارت آنها به حکم طلاق است و اسـلام اجازه می دهـد بعد از تمام شدن عده با آنان ازدواج کنند و یا همچون یک کنیز با آنان رفتار شود.(1).

سپس برای تأکید احکام گذشته که در مورد محارم و مانند آن وارد شده، می فرماید: «اینها احکامی است که خداوند برای شما مقرر داشته است» (کِتَابَ اللّهِ عَلَیکُم)

1- 1 .مقدار عده آنها یک بار قاعده شدن و یا اگر باردار باشند، وضع حمل نمودن است

بنابراین، به هیچ وجه قابل تغییر و عدول نیست.

سپس می گوید: «اما زنان دیگر غیر از اینها (که گفته شد، برای شما حلال است که با اموال خود، آنان را اختیار کنید؛ در حالی که پاکدامن باشید و از زنا، خودداری نمایید» (وَ أَحَلَّ لَكُمْ ماوراء ذلِكُمْ أَنْ تَبْتَغُوا بِأَمْوالِكُمْ محصنين غَيْرَ مُسافِحِينَ).

جمله «أن تبتغوا بـأموالكم، اشـاره به این است که رابطه زنـاشویی بایـد به شـکل ازدواج بـا پرداخت مهر یـا به شـکل مالک شـدن کنیز با پرداخت قیمت باشد.

سپس به مسـأله ازدواج مـوقت (متعه) اشـاره کرده می گویـد: «و زنـانی را که متعه، [- ازدواج موقت می کنیـد، واجب است مهرشـان را بپردازید» (فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فاوتوهن أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً).

بعـد از ذکر لزوم پرداخت مهر می فرماید: «و گناهی بر شـما نیست در آنچه بعد از تعیین مهر، با یکدیگر توافق کرده اید » بعد می توانید با توافق، آن را کم یا زیاد کنید (وَ لا جُناحَ عَلَيْكُمْ فِيما تراضيتم بِهِ مِنْ بَعْدِ الْفَرِيضَةِ).

بنابراین، مهر یک نوع بدهکاری است که با رضایت طرفین قابل تغییر است و در این موضوع تفاوتی میان عقد موقت و دائم نیست.

احکامی که در آیه به آن اشاره شد متضمن خیر و سعادت افراد بشر است زیرا: «خداوند، دانا و حکیم است» (إِنَّ اللّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا).

قابل ذکر است که مشروع بودن این نوع ازدواج در زمان پیامبر قطعی است و دلیل قابل اعتمادی درباره نسخ شدن آن در دست نیست.

ازدواج موقت یـک ضـرورت اجتمـاعی - این یک قانون عمومی است که اگر به غرایز طبیعی انسان به صورت صـحیحی پاسـخ گفته نشود برای اشباع آن متوجه راه های انحرافی خواهد شد زیرا این حقیقت قابل انکار نیست که غرایز طبیعی را نمی توان از بین برد.

این موضوع را نیز نمی توان انکار کرد که غریزه جنسی یکی از نیرومند ترین

غرایز انسانی است، تا آنجا که پاره ای از روانکاوان آن را تنها غریزه اصیل انسان می دانند و غرایز دیگر را به آن باز می گردانند.

این موضوع به خصوص در عصر ما، که سن ازدواج بر اثر طولانی شدن دوره تحصیل و مسائل پیچیده اجتماعی بالا رفته و کمتر جوانی می تواند در سنین پایین یعنی در اوج دوران غریزه جنسی اقدام به ازدواج کند، شکل حاد تری به خود گرفته است.

از طرفی ازدواج دائم، نه در گذشته و نه امروز، به تنهایی جوابگوی نیازمندی های جسمی همه طبقات مردم نبوده و نیست، و ما بر سر دو راهی قرار داریم؛ یا باید فحشا را مجاز بدانیم - همان طور که دنیای مادی امروز عملا بر آن صحه گذارده و آن را به رسمیت شناخته - یا طرح ازدواج موقت را بپذیریم. معلوم نیست آنها که با ازدواج موقت و فحشا مخالفند چه جوابی برای این سؤال دارند؟ در حالی که طرح ازدواج موقت، نه شرایط سنگین ازدواج دائم را دارد که با عدم تمکن مالی یا اشتغالات تحصیلی و مانند آن نسازد و نه زیانهای فجایع جنسی و فحشا را در بر دارد.

آیه 25

* (آیه 25)-ازدواج با کنیزان - در تعقیب بحثهای مربوط به ازدواج، این آیه شرایط ازدواج با کنیزان را بیان می کند. نخست می گوید: «و آنها که توانایی ازدواج با زنان (آزاد) پاکدامن با ایمان را ندارند، می توانند با زنان پاکدامن از بردگان با ایمانی که در اختیار دارید ازدواج کنند» (وَ مَنْ لَمْ یَسْتَطِعْ مِنْکُمْ طوْلا أَنْ یَنْکِحَ الْمُحْصَناتِ الْمُؤْمِناتِ فَمِنْ ما مَلَکَتْ أَیْمانُکُمْ مِنْ فَتَیاتِکُمُ الْمُؤْمِناتِ).(1).

از تعبیر «مؤمنات» استفاده می شود که کنیز باید حتما مسلمان باشد تا بتوان با او ازدواج کرد. بنابراین، ازدواج با کنیزان اهل کتاب صحیح نیست.

سپس می گوید: شما برای تشخیص ایمان آنها، مأمور به ظاهر اظهارات آنان هستید و درباره باطن و اسرار درونی آنان «خداوند به ایمان شما آگاه تر است» (وَاللّهُ

1- 1 .واژه «طول» بر «وزن» نوع در اصل از ماده طول بر وزن نورا گرفته شده و به معنی توانایی و رسایی و امکانات مالی و مانند آن است.

أَعلَمُ بِإِيمَانِكُم).

و از آنجا که بعضی از ازدواج با کنیزان کراهت داشتند، قرآن می گوید: شما همه از یک پدر و مادر به وجود آمده اید و همگی اعضای یک پیکرید» (بَعضُکُم مِن بَعضٍ).

بنابراین، نباید از ازدواج با آنها کراهت داشته باشید.

سپس به یکی از شرایط این ازدواج اشاره کرده می فرماید: «آنها را با اجازه صاحبان آنان تزویج نمایید» (فَانکِحُوهُنّ بِإِذنِ أَهلِهِنّ).

در جمله بعد می فرماید: «و مهرشان را به خودشان بدهید» (وَ ءَاتُوهُنّ أُجُورَهُنّ بِالمَعرُوفِ).

از این جمله استفاده می شود که بردگان نیز می توانند مالک اموالی گردند که از راه مشروع به آن دست یافته اند.

یکی دیگر از شرایط این ازدواج آن است که کنیزانی انتخاب شوند که پاکدامن باشند، نه به طور آشکار مرتکب زنا شوند و نه دوست پنهانی بگیرند (مُحْصَناتٍ غَيْرَ مُسافِحاتٍ وَ لا مُتَّخِذاتِ أَخْدانٍ).(1).

در جمله بعد به تناسب احکامی که درباره ازدواج با کنیزان و حمایت از حقوق آنها گفته شد، بحثی درباره مجازات آنها در صورت انحراف از جاده عشت به میان آمده می فرماید: «و در صورتی که محصنه باشند و مرتکب عمل منافی عفت شوند، نصف مجازات زنان آزاد را خواهند داشت» یعنی تنها پنجاه تازیانه باید به آنها زد (فَإِذا أُحْصِنَّ فَإِنْ أَتَيْنَ بِفاحِشَةٍ فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ ما عَلَى الْمُحْصَناتِ مِنَ العَذَاب).

سپس می گوید: «این اجازه ازدواج با کنیزان) برای کسانی از شماست که بترسند (از نظر غریزه جنسی) به زحمت بیفتند»(ذبِکَ لِمَن خَشِيَ العَنَتَ مِنکُم).

1- 1 .«أخدان» جمع «خدن» در اصل به معنی دوست و رفیق است، ولی معمولا به افرادی گفته می شود که با جنس مخالف خود ارتباط نامشروع پنهانی برقرار می سازند.

لعنت بر وزن لاسند و در اصل به معنی باز شکستن استخوانی است که قبلا شکسته شده، یعنی پس از بهبودی بار دیگر بر اثر حادثه بشکند. از آنجا که این نوع شکستگی بسیار رنج آور است از این رو، عنت در مشکلات طاقت فرسا و کارهای رنج آور استعمال شده است.

بعد می فرماید: «و (با این حال نیز خودداری از ازدواج با آنان برای شما بهتر است» (وَ أَنْ تَصْبِرُوا خَيْرٌ لَكُمْ).

در پایان آیه می فرماید: «و خداوند، نسبت به آنچه در گذشته بر اثر بی خبری انجام داده اید) آمرزنده و مهربان است» (وَاللّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ).

آیه 26

* (آیه 26)-این محدودیتها برای چیست - به دنبال احکام مختلف در زمینه ازدواج که در آیات گذشته بیان شد، ممکن است این سؤال پیش آید که منظور از این محدودیتها و قید و بندهای قانونی چیست ؟ در این آیه و دو آیه بعد این سؤال را پاسخ می دهد می گوید: «خداوند می خواهد (با این دستورها، راه های خوشبختی وسعادت را برای شما آشکار سازد» (يُرِيدُ اللّهُ لِيُبَيِّنَ لَكُم).

و به سنتهای (صحیح) پیشینیان رهبری کند» (وَ يَهدِيَكُم سُنَنَ الَّذِينَ مِن قَبلِكُم).

و توبه شما را بپذیرد (وَ يَتُوبَ عَلَيمُم).

و نعمتهای خود را که بر اثر انحرافات شما قطع شده، بار دیگر به شما بازگرداند و این در صورتی است که شما از آن راه های انحرافی که در زمان جاهلیت و قبل از اسلام داشتید بازگردید.

در پایان آیه می فرماید: «و خداوند دانا و حکیم است» (وَاللّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ). از اسرار احکام آگاه و روی حکمت خود آنها را برای شما تشریع کرده است.

آیه 27

* (آیه 27)-در این آیه تأکید می کند که: «خدا می خواهد شما را ببخشد» و از آلودگی پاک نماید (وَاللّهُ يُرِيدُ أَن يَتُوبَ عَلَيكُم).

اما آنها که پیرو شهواتند، می خواهند شما به کلی منحرف شوید» (وَ يُرِيدُ الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الشَّهَوَاتِ أَنْ تَمِيلُوا مَيْلاً عَظِيماً).

اکنون شـما فکر کنیـد آیا آن محـدودیت آمیخته با سـعادت و افتخار برای شـما بهتر است یا این آزادی و بی بنـد و باری همراه با آلودگی و نکبت و انحطاط ؟

در حقیقت، این آیات به افرادی که در عصـر و زمان ما نیز به قوانین مـذهبی به خصوص در زمینه مسائل جنسـی ایراد می کننـد پاسـخ می گوید که این آزادیهای بی قید و شرط سرابی بیش نیست و نتیجه آن گرفتار شدن در بیراهه ها و پرتگاه هاست که نمونه های زیادی از آن را با چشم خود به شکل متلاشی شدن خانواده ها، انواع جنایات جنسی و فرزندان نامشروع جنایت پیشه مشاهده می کنیم.

آیه 28

* (آیه 28)-در این آیه می گوید: «خدا می خواهد (با احکام مربوط به ازدواج با کنیزان و مانند آن، کار را بر شما سبک کند» (یُرِیدُ اللَّهُ أَنْ یخففف عَنْکُمْ).

و در بیان علت آن می فرماید: «و انسان، ضعیف آفریده شده و در برابر طوفان غرایز، مقاومت او کم) است(وَ خُلِقَ الإِنسَانُ ضَعِیفًا).

بنابراین، باید راه های مشروعی برای ارضای غرایز به او ارایه شود تا بتواند خود را از انحراف حفظ کند.

آیه 29

* (آیـه 29)-بسـتگی سـلامت اجتمـاع به سـلامت اقتصـاد - این آیه در واقع زیربنـای قوانین اسـلامی را در مسائـل مربوط به معاملات و مبادلات مالی تشـکیل می دهد. به همین دلیل، فقهای اسـلام در تمام ابواب معاملات به آن استدلال می کنند. آیه خطاب به افراد با ایمان می گویـد: «ای کسانی که ایمان آورده ایـد! اموال یکدیگر را به باطل (و از طرق نامشـروع) نخورید» (یا أَیُّهَا الَّذِینَ ءامنوا لا تَأْکُلُوا أَمْوالَکُمْ بَیْنَکُمْ بِالْباطِلِ).

بنابراین، هرگونه تجاوز، تقلب، غش، معاملات ربوی، معاملاتی که حد و حدود آن کاملا مشخص نباشد، خرید و فروش اجناسی که فایده منطقی و عقلایی در آن نباشد، خرید و فروش وسائل فساد و گناه، همه در تحت این قانون کلی قرار دارد.

تعبیر به «أکل» (خوردن)، کنایه از هرگونه تصرف است، خواه به صورت

خوردن معمولی باشد یا پوشیدن یا سکونت و یا غیر آن. این تعبیر علاوه بر زبان عربی در زبان فارسی نیز کاملا رایج است.

در جمله بعد به عنوان یک استثنا می فرماید: «مگر اینکه تجارتی با رضایت شما انجام گیرد» (إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجارَةً عَنْ تَراضٍ مِنْكُمْ).

در پایان آیه مردم را از قتل نفس باز می دارد و ظاهر آن، به قرینه آخرین جمله آیه، نهی از خودکشی است. می فرماید: «و خودکشی نکنید. خداوند نسبت به شما مهربان است» (وَ لا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كانَ بِكُمْ رَحِيماً).

در حقیقت، قرآن با ذکر این دو حکم پشت سر هم به این نکته مهم اجتماعی اشاره کرده که اگر روابط مالی مردم بر اساس صحیح استوار نباشد و اقتصاد جامعه به صورت سالم پیش نرود و در اموال یکدیگر به ناحق تصرف کنند، جامعه گرفتار یک نوع خودکشی خواهد شد و علاوه بر اینکه انتحارهای شخصی افزایش خواهد یافت، انتحار اجتماعی هم از آثار ضمنی آن است.

آیه 30

* (آیه 30)-در این آیه به مجازات کسانی که از قوانین الهی سرپیچی کنند اشاره کرده می فرماید: «و هرکس این عمل را از روی تجاوز و ستم انجام دهد، (و خود را آلوده خوردن اموال دیگران به ناحق سازد، با دست به انتحار زند، نه تنها به آتش این جهان می سوزد؛ بلکه به زودی او را در آتشی وارد خواهیم ساخت» (وَ مَنْ يَفْعَلْ ذلِكَ عُدْواناً وَ ظُلْماً فَسَوْفَ نُصْلِيهِ ناراً).(1).

در پایان آیه می فرماید: «و این کار برای خدا آسان است» (وَ كَانَ ذلِكَ عَلَى اللّهِ يَسِيرًا).

آیه 31

* (آیه 31)-گناهان کبیره و صغیره - این آیه با صراحت می گوید: «اگر از گناهان بزرگی که از آن نهی می شوید پرهیز کنید، گناهان کوچک شما را می پوشانیم؛ و شما را در جایگاه خوبی وارد می سازیم» (إِنْ تَجْتَنِبُوا كَبائِرَ ما تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سيئاتكم وَ ندخلكم مُدْخَلًا كَرِيمًا).

1- 1 .«صلی» بر وزن «سرو» به معنی نزدیک شدن به آتش است. همچنین گرم شدن و برشته شدن به آتش را اصلی » می گویند و در آیه فوق به معنی وارد شدن و سوختن بر آتش است.

از تعبیر کبائر وسیئات استفاده می شود که گناهان بر دو دسته اند: دسته ای که قرآن نام آنها را «کبیره» و دسته ای که نام آنها را «سیئة » گذاشته است. در آیه 32 سورهٔ نجم به جای «سیئة» تعبیر به «لمم»(1).

نموده و در آیه 49 سوره کهف در برابر کبیره، صغیره را ذکر فرموده است.

کبیره» هر گناهی است که از نظر اسلام بزرگ و پراهمیت است و نشانه آن می تواند این باشد که در قرآن مجید تنها به نهی از آن قناعت نشده، بلکه به دنبال آن تهدید به عذاب دوزخ گردیده است مانند قتل نفس، رباخواری، زنا و امثال آنها.ا

البته گناهان «صغیره» در صورتی صغیره هستند که تکرار نشوند و علاوه بر آن، به عنوان بی اعتنایی با غرور و طغیان و کوچک شمردن گناه انجام نگیرند.

آیه 32

* (آیه 32)-شأن نزول: در مورد نزول این آیه نقل شده: ام سلمه (یکی از همسران پیامبر) به حضرت عرض کرد: چرا مردان به جهاد می روند و زنان جهاد نمی کنند؟ و چرا برای ما نصف میراث آنها مقرر شده؟ ای کاش ما هم مرد بودیم و همانند آنها به جهاد می رفتیم و موقعیت اجتماعی آنها را داشتیم!

آیه نازل گردید و به این سؤالها و مانند آن پاسخ گفت.

تفسیر: تفاوت سهم ارث مردان و زنان برای جمعی از مسلمانان به صورت یک سال در آمده بود. آنها گویا توجه نداشتند که این تفاوت به خاطر آن است که عموما هزینه زندگی بر دوش مردان می باشد و زنان از آن معافند. به علاوه، هزینه خود آنها نیز بر دوش مردان است و، همان طور که سابقا اشاره شد، سهمیه زنان دو برابر مردان خواهد بود. بدین رو آیه می گوید: «برتریهایی را که خداوند برای بعضی از شما بر بعضی دیگر قرار داده آرزو نکنید!»(وَ لا تَتَمَنَّوْا ما فَضَّلَ اللَّهُ بِهِ بغعضکم عَلَی بَعْضٍ).

زیرا این تفاوتها هرکدام اسراری دارد که از شما پوشیده و پنهان است.

1- 1 .«المهم » بر وزن «قسم»، به معنی کارهای کوچک و بی اهمیت است.

البته نباید اشـتباه کرد که آیه اشاره به تفاوتهای واقعی و طبیعی می کند، نه تفاوتهای ساختگی که بر اثر استعمار و استثمار طبقاتی به وجود می آید. از این رو می فرماید: این تفاوتهای طبیعی و حقوقی، برای حفظ نظام زندگی شما و بر طبق عدالت است. ولی با این حال، «مردان نصـیبی از آنچه به دست می آورنـد دارنـد، و زنان نیر نصـیبی» و نباید حقوق هیچ یک پایمال گردد (لِلرِّجالِ نَصِـ یبُ مِمَّا اکْتَسَـ بُوا وَ لِلنِّساءِ نصیب مِمَّا اکْتَسَبْنَ).

خواه موقعیت طبیعی باشد مانند تفاوت جنس مرد و زن با یکدیگر یا تفاوت به خاطر تلاشها و کوششهای اختیاری.

سپس می فرمایـد: به جای آرزو کردن این گونه تفاوتها، «از فضل (و رحمت و برکت) خـدا، (برای رفع تنگناها) طلب کنید» (وَاسـئَلُوا اللَّهَ مِنْ فَضْلِهِ).

در پایان آیه می فرماید: «و خداوند به هر چیز داناست» (إِنَّ اللّهَ کَانَ بِکُلِّ شَیْءٍ عَلِیمًا).

و می دانـد برای نظام اجتماعی چه تفاوتهایی از نظر طبیعی یا حقوقی لازم است. همچنین از اسـرار درون مردم با خبر است و می داند چه افرادی آرزوهای نادرست در دل می پرورانند و چه افرادی به آنچه مثبت و سازنده است می اندیشند.

آیه 33

* (آیه 33)-قرآن بـار دیگر به مسائـل ارث بازگشـته و خلاـصه ای از احکـام آن را که در آیات سابق بیان شـد ذکر کرده می گویـد: «برای هرکس، وارثانی قرار دادیم، که از میراث پدر و مادر و نزدیکان ارث ببرند»(وَ لِکُلٍ جَعَلْنا مَوَالِیَ مِمَّا تَرَکَ الْوالِدانِ وَ الْأَقْرَبُونَ).(1).

سپس اضافه می کند: «و (نیز) کسانی که با آنها پیمان بسته اید، نصیبشان را بپردازید» (وَ الَّذِینَ عَقَدَتْ أَیْمانُکُمْ فئاتوهم نَصِیبَهُمْ).

درباره «هم پیمانها » یی که باید سهم ارث آنها را پرداخت، آنچه به مفهوم آیه

1- 1 .«موالي» جمع «مولی»، در اصـل از ماده ولایت به معنی ارتباط و اتصال است و به تمام افرادی که به نوعی با یکـدیگر ارتباط دارند اطلاق می شود. البته در پاره ای از موارد به معنی ارتباط سرپرست با پیروان می باشد و در آیه فوق به معنی وارثان است.

نزدیک تر است همان پیمان ضـمان جریره می باشد که قبل از اسـلام وجود داشت و آن چنین بود که دو نفر با هم قرار می گذاشـتند که در کارها برا درواز به یکـدیگر کمک کننـد و در برابر مشـکلات یکـدیگر را یاری نماینـد و به هنگامی که یکی از آنها از دنیا برود شخصـی که بازمانـده از وی ارث ببرد. اسـلام این پیمـان دوستی و برادری را به رسـمیت شـناخت، ولی تأکیـد کرد که ارث بردن چنین هم پیمـانی در صورتی است که خویشاوندی برای میت وجود نداشته باشد.

در پایان آیه می فرمایـد: اگر در دادن سـهام صاحبان ارث کوتاهی کنیـد و یا حق آنها را کاملا ادا نماییـد، در هر حال خـدا آگاه است زیرا خداوند بر هر چیز، شاهد و ناظر است» (إِنَّ اللَّهَ کانَ عَلی کُلِّ شیْءٍ شَهِیداً).

آیه 34

* (آیه 34)-سـرپرستی در نظام خانواده - خانواده یک واحـد کوچک اجتماعی است و هماننـد یک اجتماع بزرگ بایـد رهبر و سرپرسـت واحـدی داشـته باشد زیرا رهبری و سـرپرستی دسـته جمعی که زن و مرد مشترك آن را به عهده بگیرند، مفهومی ندارد و در نتیجه مرد یا زن یکی بایـد رئیس خانواده و دیگری معاون و تحت نظارت او باشد. قرآن در اینجا تصـریح می کند که مقام سـرپرستی باید به مرد داده شود. می گوید: «مردان، سرپرست و نگهبان زنانند» (الرِجَالُ قَوّامُونَ عَلَی النِسَاءِ).

البته منظور از این تعبیر استبداد و اجحاف و تعدی نیست، بلکه رهبری واحد منظم با توجه به مسؤولیتها و مشورتهای لازم است.

جمله بعـد دو بخش است؛ در قسـمت اول می فرمایـد: این سـرپرستی به خاطر برتری هایی که خداوند از نظر نظام اجتماع) برای بعضـی نسبت به بعضی دیگر قرار داده است» (بِمَا فَضّلَ اللّهُ بَعضَهُم عَلَی بَعضٍ).

در قسمت دوم می فرماید: «و به خاطر انفاقهایی که از اموالشان (در مورد زنان) می کنند» (وَ بِمَا أَنفَقُوا مِن أَموَالِهِم).

سپس اضافه می کند که زنان در برابر وظایفی که در خانواده به عهده دارند به

دو دسته اند:

1. «و زنان صالـح، زنانی هسـتند که متواضع انـد، و در غیاب (همسـر خود،) اسـرار و حقوق او را، در مقابل حقوقی که خدا برای آنان قرار داده، حفظ می کنند»(فَالصَّالِحاتُ قانِتاتٌ حافِظاتٌ لِلْغَیْبِ بِما حَفِظَ اللَّهُ).

یعنی مرتکب خیـانت، چه از نظر مـال و چه از نظر ناموس و چه از نظر حفظ شخصـیت شوهر و اسـرار خانواده در غیاب او نمی شونـد و وظایف و مسؤولیتهای خود را به خوبی انجام می دهند.

بدیهی است که مردان موظفند در برابر این گونه زنان نهایت احترام و حق شناسی را انجام دهند.

2. زنانی هستند که از وظایف خود سرپیچی می کنند و نشانه های ناسازگاری در آنها دیده می شود. مردان در مقابل این گونه زنان وظایفی دارند که باید مرحله به مرحله اجرا گردد. در مرحله اول می فرماید: «و (اما) آن دسـته از زنان را که از سرکشی آنها و مخالفتشان بیم دارید، پند و اندرز دهید» (وَالّتِي تَخَافُونَ نُشُوزَهُنّ فَعِظُوهُنّ).(1).

در مرحله دوم می فرماید: «و (اگر مؤثر واقع نشد) در بستر از آنها دوری نمایید» (وَاهجُرُوهُنّ فِي المَضَاجِعِ).

و در مرحله سوم، در صورتی که سرکشی و پشت پا زدن به وظایف و مسؤولیتها از حد بگذرد، نه اندرزها تأثیر کند و نه جدا شدن در بستر و کـم اعتنـایی نفعی نبخشـد، «و (اگر هیـچ راهی جز شـدت عمـل، برای وادار کردن آنهـا بـه انجـام وظایفشـان نبـود، آنهـا را تنـبیه کنیـد!» (وَاضرِبُوهُنّ).

مسلم است که اگر یکی از این مراحل مؤثر واقع شود و زن به انجام وظیفه خود اقدام کنند، مرد حق ندارد بهانه گیری کرده در صدد آزار زن برآیـد. بـدین جهت، به دنبال این جمله می فرمایـد: «و اگر از شـما پیروی کردنـد، راهی برای تعی بر آنها نجویید» (فَإِن أَطَعنَکُم فَلَا تَبغُوا عَلَیهِنّ سَبِیلًا).

1- 1 .«نشوز» از «نشز»، به معنی زمین مرتفع و بلند است و در اینجا کنایه از سرکشی و طغیان است.

و در پایان آیه مجـددا به مردان هشدار می دهد که از موقعیت سـرپرستی خود در خانواده سوءاسـتفاده نکنند. می فرماید: بدانید «خداوند، بلند مرتبه و بزرگ است و قدرت او، بالاترین قدرتهاست(إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيًّا كَبِيرًا).

آیه 35

* (آیه 35)-محکمه صـلح خانوادگی - در این آیه به مسأله بروز اختلاف و نزاع میان دو همسـر اشاره کرده می گویـد: «و اگر از جـدایی و شکاف میان آن دو (همسر) بیم داشته باشید، یک داور از خانواده شوهر، و یک داور از خانواده زن انتخاب کنید تا به کار آنان رسیدگی کنند (وَ إِنْ خِفْتُمْ شِقاقَ بَيْنِهِما فَابْعَثُوا حَكَماً مِنْ أَهْلِهِ وَ حَكَماً مِنْ أَهْلِها).

سپس می فرماید: «اگر این دو داور، تصـمیم به اصـلاح داشـته باشـند، خداوند به توافق آنها کمک می کند و به وسـیله آنان میان دو همسر الفت می دهد (إِنْ يُرِيدا إِصْلاحاً يوفق اللَّهُ بَيْنَهُمَا).

و برای اینکه به داوران هشـدار دهـد که حسن نیت به خرج دهند، در پایان آیه می فرماید: «خداوند، دانا و آگاه است و از نیات همه، باخبر است (إِنَّ اللَّهَ كانَ عَلِيماً خَبِيراً).

محکمة صـلح خانوادگی که در آیه فوق به آن اشاره شده یکی از شاهکارهای اسـلام است. این محکمه امتیازاتی دارد که سایر محاکم فاقد آن هستند، از جمله: :

1. در محیط خانواده نمی توان تنها با مقیاس خشک قانون و مقررات بی روح گام برداشت. بدین رو دستور می دهد که داوران این محکمه کسانی باشند که پیوند خویشاوندی با زوجین دارند و می توانند عواطف آنها را در مسیر اصلاح تحریک کنند.

2. در محاکم عادی قضایی طرفین دعوا مجبورند برای دفاع از خود، هرگونه اسـراری که دارند فاش سازند. مسلم است که اگر زن و مرد در برابر افراد بیگانه واجنبي اسرار زناشویی خود را فاش سازند، احساسات یکدیگر را چنان جریحه دار می کنند که اگر به اجبار به منزل و خانه بازگردند، دیگر از آن صمیمیت و محبت

سابق خبری نخواهد بود. .

3. غالبا داوران در محاکم معمولی در جریان اختلافات بی تفاوتند، در حالی که در محکمة صلح فامیلی، حکمین نهایت کوشش را به خرج می دهند که صلح و صمیمیت در میان این دو برقرار شود.

4. از همه اینها گذشته ، چنین محکمه ای هیچ یک از مشکلات و هزینه های سرسام آور و سرگردانی محاکم معمولی را ندارد.

آیه 36

* (آیه 36)-در این آیه یک سلسله از حقوق، اعم از حق خدا و بندگان و آداب معاشرت با مردم بیان شده است و روی هم رفته ده دستور از آن استفاده می شود.

1. نخست مردم را به عبادت و بندگی پروردگار و ترک شرک و بت پرستی که ریشه اصلی تمام برنامه های اسلامی است دعوت می کند. دعوت به توحید و یگانه پرستی، روح را پاک، نیت را خالص، اراده را قوی و تصمیم را برای انجام هر برنامه مفیدی محکم می سازد. از آنجا که آیه در صدد بیان یک رشته از حقوق اسلامی است، قبل از هر چیز به حق خداوند بر مردم اشاره کرده می گوید: «و خدا را بپرستید؛ و هیچ چیز، را همتای او قرار ندهید» (وَ اعْبُدُوا اللَّهَ وَ لَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئاً).

2.«و به پدر و مادر، نیکی کنید»(وَ بِالوَالِدَينِ أِحسَانًا).

حق پدر و مادر از مسائلی است که در قرآن مجید زیاد روی آن تکیه شده و کمتر موضوعی است که این قدر مورد تأکید واقع شده باشد، و در چهار مورد از قرآن، بعد از توحید قرار گرفته است.

3. «همچنین به خویشاوندان» نیکی کنید (وَ بِذِي القُربَى).

این موضوع نیز از مسائلی است که در قرآن تأکید فراوان درباره آن شده است، گاهی به عنوان «صله رحم» و گاهی به عنوان «احسان و نیکی به خویشاوندان».

4. سپس به حقوق ایتام اشاره کرده و افراد با ایمان را به نیکی در حق «یتیمان» توصیه می کنند (وَ اليَتَامَى).

زیرا در هر اجتماعی بر اثر حوادث گوناگون، همیشه کودکان یتیمی وجود

دارند که فراموش کردن آنها، نه فقط وضع آنان را به خطر می افکند، بلکه وضع اجتماع را نیز به خطر می اندازد.

له بعد از آن حقوق «مستمندان» را یادآوری می کند (وَالمَسَاکِینِ).

زیرا در هر اجتماعی افرادی معلول و از کارافتاده و مانند آن وجود دارند که فراموش کردن آنها برخلاف اصول انسانی است.

6. سپس به نیکی در حق همسایه نزدیک توصیه می کند (وَالجَارِ ذِی القُرَبی).

7. سپس درباره «همسایه دور» سفارش می کند (وَالجَارِ الجُنُبِ).

حق همسایگی در اسلام به قدری اهمیت دارد که در وصایای معروف علی (ع) می خوانیم: «ما زال ترشول الله یوصی بهم حتی ظننا أنه یوهم» (آن قدر پیامبر (ص) درباره آنها سفارش کرد که ما گمان بردیم شاید دستور دهد همسایگان از یکدیگر ارث می برند).

از پیامبر (ص) روایت شده که در یکی از روزها سه بار فرمود: «والله لا یؤمن » به خدا سوگند، چنین کسی ایمان ندارد...).

یکی پرسید چه کسی؟ پیامبر (ص) فرمود: «الذي لا یأمن جاره بوائقه» (کسی که همسایه اش از مزاحمت او در امان نیست).

8. سپس قرآن درباره کسانی که با انسان دوستی و مصاحبت دارند توصیه کرده می فرماید: «و (به) دوست و همنشین» نیکی کنید (وَالصّاحِبِ بِالجَنبِ).

جمله «صاحب بالجنب» معنایی وسیع تر از دوست و رفیق دارد و در واقع هر کسی را که به نوعی با انسان نشست و برخاست داشته باشد دربر می گیرد، خواه دوست دائمی باشد یا یک دوست موقت، همانند کسی که در اثنای سفر با انسان همنشین می گردد.

به این ترتیب، آیه یک دستور جامع برای حسن معاشرت نسبت به همه کسانی که با انسان ارتباط دارند، اعم از دوستان واقعی، همکاران، همفسران،

مراجعان، شاگردان، مشاوران و خدمتگزاران می باشد.

و در پاره ای از روایات، صاحب بالجنب به همسر تفسیر شده است، ولی بعید نیست که آن نیز بیان یکی از مصادیق آیه باشد.

09 دسته دیگری که در اینجا درباره آنها سفارش شده، کسانی هستند که در سفر احتیاج پیدا می کنند و، با اینکه ممکن است در شهر خود افراد متمکنی باشند، در سفر به علتی وا می مانند. می فرماید: «و واماندگان در سفر» (وَابنِ السَّبِیلِ).

10. در آخرین مرحله به نیکی کردن نسبت به بردگان توصیه کرده می فرماید: و بردگانی که مالک آنها هستید» (وَ مَا مَلَکَت أَیمَانُکُم).

در حقیقت، آیه با حق خدا شروع شده و با حقوق بردگان ختم می گردد. و تنها این آیه نیست که در آن درباره بردگان توصیه شده، بلکه در آیات مختلف دیگر نیز در این زمینه بحث شده است

در پایان آیه هشدار می دهد می گوید: «خداوند کسی را که متکبر و فخرفروش است، (و از ادای حقوق دیگران سر باز می زند، دوست نمی دارد» (إِنَّ اللَّهَ لا یُحِبُّ مَنْ کان مُخْتالاً فَخُوراً).(1).

به این ترتیب، هر کس از فرمان خدا سرپیچی کند و به خاطر تکبر، از رعایت حقوق خویشاوندان، پدر و مادر، یتیمان، مسکینان، واماندگان در راه و دوستان سر باز زند، محبوب خدا و مورد لطف او نیست. و هر کس که مشمول لطف او نباشد از هر خیر و سعادتی محروم است.

آیه 37

* (آیه 37)-انفاقهای ریایی و الهی به این آیه دنباله آیات قبل و اشاره به افراد متکبر و خودخواه است. می فرماید: «آنها کسانی هستند که بخل می ورزند، و بلکه مردم را به بخل دعوت می کنند» (الَّذِینَ یَبْخَلُونَ وَ یَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ).

و آنچه را که خداوند از فضل و رحمت خود به آنها داده، کتمان

1- 1 .«مختال» از ماده «خیال» به معنی کسی است که با یک سلسله تخیلات، خود را بزرگ می پندارد. اگر به اسب خیل او گفته می شود، به خاطر آن است که هنگام راه رفتن شبیه متکبران گام بر می دارد. فخوره از ماده افخر » به معنی کسی است که فخر فروشی می کند. بنابراین، تفاوت میان این واژه در این است که یکی اشاره به تخیلات کبرآلود ذهنی و دیگری به اعمال تکبر میز خارجی است.

می نمایند تا افراد اجتماع از آنها توقعی نکنند (وَ یَکْتُمُونَ ما ءاتیهم اللّهَ مِنْ فَضْلِهِ).

سپس می فرمایـد: این عمـل، در حقیقت از کفرشان سرچشـمه گرفته؛ «و ما برای کافران عـذاب خوارکننـده ای آماده کرده ایم» (وَ أَعْتَدْنا لِلْکافِرِینَ عَذاباً مُهِینًا).

شاید سـر تعبیر به «کافرین » آن باشد که غالباً « بخل» از کفر سرچشـمه می گیرد زیرا افراد بخیل به مواهب بی پایان پروردگار و وعده های او نسبت به نیکوکاران ایمان ندارند. و اینکه می گوید: عذاب آنها خوارکننده است برای اینکه جزای تکبّر و خود برتربینی را از این راه ببینند.

آیه 38

* (آیه 38)-در این آیه به یکی دیگر از صـفات متکبران خودخواه اشاره کرده می فرماید: «و آنها کسانی هسـتند که اموال خود را برای نشان دادن به مردم و کسب شـهرت و مقـام) انفـاق می کننـد، و ایمـان به خـدا و روز بازپسـین ندارنـد» (وَ الَّذِینَ ینفقون أَمْوالَهُمْ رِئاءَ النَّاسِ وَ لا یُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ لا بِالْیَوْمِ الْأُخَرِ).

و از آنجا که هـدف آنها جلب رضایت خالق نیست، پیوسـته در این فکرند که چگونه انفاق کنند تا بیش تر بتوانند از آن بهره برداری نمایند و موقعیت خود را تثبیت کنند.

آنها شـیطان را رفیق و همنشـین خود انتخاب کردند و کسـی که شـیطان قرین او باشد، بد همنشـین و قرینی است » (وَ مَنْ یکن الشَّیطَان لَهُ قَرِینًا فَسَاءَ قَرِینًا).

از این آیه استفاده می شود که رابطه متکبران با شیطان و اعمال شیطانی یک رابطه مستمر است نه موقت.

آیه 39

* (آیه 39)-در این آیه به عنوان اظهار تأسف به حال این گروه می فرمایـد: «چه می شـد اگر آنها از این بیراهه ها باز می گشـتند و به خدا و روز بـاز پسـین ایمـان می آوردنـد، و از آنچه خداونـد به آنان روزی داده، در راه او) انفاق می کردنـد؟!» (وَ ماذا عَلَیْهِمْ لَوِ ءامنوا بِاللَّهِ وَ الْیَوْمِ الْأُخَرِ وَ أَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقَهُمُ اللَّهُ).

و خداوند از اعمال و نیات) آنها آگاه است» و بر طبق آن به آنها جزا وکیفر

می دهد (وَكَانَ اللّهُ بِهِم عَلِيمًا).

آیه 40

* (آیه 40)-این آیه به افراد بی ایمان و بخیل که حال آنها در آیات قبل گـذشت، می گویـد: «خداوند (حتی به اندازه سـنگینی ذره ای سـتم نمی کند» (إِنّ اللّهَ لَا يَظلِم مِثقَالَ ذَرّةٍ).

واژه «ذره» در اصل به معنی مورچه های بسـیار کوچکی است که به زحمت دیده می شود، ولی تدریجا به هر چیز کو چکی ذره گفته شده است. امروز به اتم» که کوچک ترین جزء اجسام است نیز ذره گفته می شود. و از آنجا که «مثقال» به معنی سنگینی» است، تعبیر « مثقال ذر» به معنی سنگینی یک جسم فوق العاده کوچک می باشد.

سپس می افزاید: خداوند نه تنها ستم نمی کند، بلکه «اگر کار نیکی باشد، آن را دو چندان می سازد؛ و از نزد خود، پاداش عظیمی (در برابر آن می دهد» (وَ إِنْ تک حَسَنَةً يُضاعِفْها وَ يُؤْتِ مِنْ لَدُنْهُ أَجْراً عَظِيماً).

چرا خداوند ظلم نمی کند . از آنجا که ظلم و سـتم، معمولا یا بر اثر جهل است یا احتیاج و یا کمبودهای روانی، کسـی که نسـبت به همه چیز و همه کس آگاه و از همه بی نیاز و هیچ کمبودی در ذات مقدس او نیست، ظلم کردن درباره او ممکن نیست، نه اینکه نمی تواند ظلم کند، بلکه در عین توانایی، به خاطر اینکه حکیم و عالم است، از ظلم کردن خودداری می نماید.

آیه 41

* (آیه 41)-گواهان رسـتاخیز - در تعقیب آیات گذشـته که در مورد مجازاتها و پاداشهای بدکاران و نیکوکاران سخن می گفت، این آیه به مسأله شـهود و گواهان رسـتاخیز اشاره کرده می گویـد: «حال آنها چگونه است آن روزی که از هر اقتی، شاهد و گواهی بر اعمالشان) می آوریم، و تو را نیز بر آنان گواه خواهیم آورد؟!» (فَكَيْفَ إِذا جِئْنا مِنْ كُلِّ أَمْنَتْ بشهيد وَ جِئْنا بِكَ عَلى هؤُلاءِ شَهِيداً).

و به این ترتیب، علاوه بر گواهی اعضای پیکر آدمی و گواهی زمینی که بر آن زیست کرده و گواهی فرشـتگان خـدا بر اعمال او، هر پیامبری نیز گواه اعمال امت خویش است؛ و بدکاران با وجود این همه گواه، چگونه می توانند حقیقتی را انکار

کنند و خود را از کیفر اعمال خویش دور دارند.

آیه 42

* (آیه 42)-در این آیه به نتیجه اعمال آنها اشاره کرده می گوید: «در آن روز، آنها که کافر شدند و با پیامبر به مخالفت برخاستند، دادگاه عدل خدا را می بینند و شهود و گواهان غیرقابل انکاری در این دادگاه مشاهده می کنند، آن چنان از کار خود پشیمان می شوند که آرزو می کنند که ای کاش (خاک بودند، و خاک آنها با زمینهای اطراف یکسان می شد و به کلی محو و فراموش می شدند (يَوْمئِذٍ يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ عَصَوُا الرَّسُولَ لَوْ تُسَوّى بِهِمُ الْأَرْضِ).

در آن روز، (با آن همه گواهان، سخنی را نمی توانند از خدا پنهان کنند» (وَ لَا يَكوتُمُونَ اللّهَ حَدِيثًا).

در یکی از خطبه های امیر مؤمنان علی (ع) آمده است: «روز رستاخیز، خداوند بر دهان افراد مهر خاموشی می نهد تا سخن نگویند، در این هنگام دستها به سخن در می آیند و پاها گواهی می دهند و پوستهای تن، اعمال خود را باز می گویند و در این هنگام هیچکس نمی تواند واقعیتی را کتمان کند.»

آیه 43

* (آیه 43)-چند حکم فقهی - از این آیه چند حکم اسلامی استفاده می شود:

.. باطل بودن نماز در حال مستی. می فرماید: «ای کسانی که ایمان آورده اید، در حال مستی به نماز نزدیک نشوید، تا بدانید چه می گویید» (يا أَيُّهَا الَّذِينَ ءامنوا لا تَقْرَبُوا الصَّلَوةَ وَ أَنْتُمْ سُكَارَي حَتَّى تَعْلَمُوا ما تَقُولُونَ).

فلسفه آن هم روشن است زیرا نماز، گفت وگوی بنده و راز و نیاز با خداست و باید در نهایت هوشیاری انجام گردد و افراد مست از این مرحله دور و بیگانه اند.

2. باطل بودن نماز در حال جنابت. قرآن می گوید: «و همچنین هنگامی که جنب هستید» به نماز نزدیک نشوید (وَ لَا جُنُبًا).

سپس استثنایی برای این حکم بیان کرده می گوید: «مگر اینکه مسافر باشید) و در مسافرت گرفتار بی آبی شوید (إِلَّا عَابِرِي سَبِيلٍ).

که در این حال نماز خواندن به شرط تیمم، که در ذیل آیه خواهد آمد، جایز

است.

3. سپس در مورد جواز نماز خواندن یا عبور از مسجد می فرماید: «تا غسل کنید» (حَتّی تَغتَسِلُوا).

4. تیمم برای معذورین. در جمله بعد که موارد تشریع تیمم در آن آمده ، نخست به موردی که آب برای بدن ضرر داشته باشد اشاره کرده می فرماید: «و اگر بیمارید، یا مسافر» (وَ إِنْ کُنْتُمْ مَرْضی أَوْ عَلی سَفَرٍ).

سپس به مواردی که انسان دسترسی به آب یا استعمال آن ندارد اشاره کرده می فرماید: «و یا قضای حاجت کرده اید، و یا با زنان آمیزش جنسی داشته اید» (أَوْ جاءَ أَحَدُ مِنْکُمْ مِنَ الْغائِطِ أَوْ لمستم النِّسَاءِ).

و در این حال، آب (برای وضو یا غسل) نیافتید» (فَلَم تَجِدُوا مَاءُ). با خاک پاکی تیمم کنید» (فَتَیَمّمُوا صَعِیدًا طَیِّبًا).

در جمله بعد طرز تیمم را بیان کرده می گوید: « به این طریق که) صورتها و دستهایتان را با آن مسح نمایید» (فَامسَحُوا بِوُجُوهِکُم وَأَیدِیکُم).

در پایان آیه به این حقیقت اشاره می کند که دستور مزبور یک نوع تسهیل و تخفیف برای شماست؛ «خداوند بخشنده و آموزنده است» (إِنَّ اللَّهَ کانَ عَفُوًّا غَفُوراً).

آیه 44

* (آیه 44)-در این آیه به گروهی از کار اهل کتاب اشاره کرده و، با تعبیری حاکی از تعجب، به پیامبر خود خطاب می کند: «آیا ندیدی کسانی را که بهره ای از کتاب (خدا) به آنها داده شده است، به جای اینکه از آن، برای هدایت خود و دیگران استفاده کنند، برای خویش) گمراهی می خرند، و می خواهند شما نیز گمراه شوید؟! (أَلَمَ تَرَ إِلَی الَّذِینَ أُوتُوا نَصِیباً مِنَ الْکِتابِ یَشْتَرُونَ الضَّلالَةَ وَ یُرِیدُونَ أَنْ تَضِلُّوا السَّبِیلَ).

و به این ترتیب آنچه وسیله هدایت خود و دیگران بود، بر اثر سوء نیا تشان، وسیله گمراه شدن و گمراه کردن گشت چرا که آنها هیچ گاه دنبال حقیقت نبودند، بلکه به همه چیز با عینک سیاه نفاق و حسد و مادیگری می نگریستند.

آیه 45

* (آیه 45)-در این آیه می فرماید: اینها اگرچه خود را در لباس دوست جلوه می دهند، ولی دشمنان واقعی شما هستند؛ «و خدا به دشمنان شما آگاه تر است»(وَ اللَّهُ أَعْلَمُ بِأَعْدائِكُمْ).

چه دشـمنی از آن بالاتر که با سـعادت و هدایت شما مخالفند، گاهی به زبان خیر خواهی و گاهی از طریق بدگویی و هر زمان به شکلی به دنبال تحقق بخشیدن به اهداف شوم خود هستند.

ولی آنها زیانی به شـما نمی رساننـد؛ «و کافی است که خـدا ولي شـما باشد؛ و کافی است که خدا باور شـما باشد» (وَكَفَى بِاللَّهِ وَلِيّا وَكَفَى بِاللَّهِ نَصِيرًا).

آیه 46

* (آیه 46)-گوشه دیگری از اعمـال یهود . در ادامه آیـات قبل، این آیه صـفات جمعی از دشـمنان اسـلام را تشـریح کرده و به گوشه ای از اعمالشـان اشاره می کنـد می فرمایـد: «بعضـی از یهود، سـخنان را از جای خود، تحریف می کننـد» (مِنَ الَّذِينَ هادُوا يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ).

این تحریف ممکن است جنبه لفظی داشته باشد یا جنبه معنوی و عملی، اما جمله های بعد می رساند که منظور از تحریف در اینجا همان تحریف لفظی و تغییر عبـارت است زیرا آنها به جای اینکه بگوینـد شـنیدیم و اطاعت کردیم، می گوینـد: شـنیدیم و مخالفت کردیم» (وَ يَقُولُونَ سَمِعْنا وَ عَصَيْنا).

سپس به قسمت دیگری از سخنان عداوت آمیز و آمیخته با جسارت آنها اشاره کرده می گوید: آنان می گویند «بشنو ؛ که هرگز نشنوی!» (وَ اسْمَعْ غَيْرَ مُسْمَعٍ).

و (از روی تمسخر می گویند:) راعنا [= ما را تحمیق کن» (و راتا).

توضـیح اینکه، مسـلمانان راستین در آغاز دعوت پیامبر اسـلام (ص) برای اینکه سخنان او را بهتر بشنوند و به دل بسپارند، در برابر حضرت این جمله را می گفتنـد: راعنـا. یعنی ما را مراعات کن و به ما مهلت بـده. ولی گروهی از یهود این جمله را دسـتاویز قرار داده و آن را مقابل حضرت تکرار می کردند و منظورشان معنی عبری این جمله - بشنو که هرگز نشنوی - بود. یا معنی عربی آن - ما را تحمیق کن! - را اراده

می کردند.

تمام اینها به منظور آن بود تا با زبان خود، حقایق را بگردانند و در آیین خدا، طعنه زنند» (لَيّا بِأَلْسِنَتِهِمْ وَ طَعْناً فِي الدِّينِ).

«لی» بر وزن «حی»، به معنی تابیدن طناب و مانند آن، همچنین به معنی تغییر و تحریف آمده است.

ولی اگر آنها (به جای این همه لجاجت) می گفتند: شنیدیم و اطاعت کردیم؛ و سخنان ما را بشنو و به ما مهلت ده (تا حقایق را درک کنیم، برای آنان بهتر، و با واقعیت سازگارتر بود» (وَ لَوْ أَنَّهُمْ قالُوا سَمِعْنا وَ أَطَعْنا وَ اسْمَعْ وَ انْظُرْنا لَكانَ خَيْراً لَهُمْ وَ أَقْوَمَ).

ولی خداوند، آنها را به خاطر کفرشان، از رحمت خود دور ساخته است؛ از این رو جز عده کمی ایمان نمی آورند» (وَ لكِنْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ فلايؤمنون إِلاَّ قَلِيلاً).

آیه 47

* (آیه 47)-سرنوشت افراد لجوج - به دنبال بحثی که در آیات سابق درباره اهل کتاب بود، در اینجا روی سخن را به آنها کرده می فرماید: «ای کسانی که کتاب (خدا) به شما داده شده، به آنچه بر پیامبر خود) نازل کردیم . و هماهنگ با نشانه هایی است که با شماست - ایمان بیاورید» (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتابَ أَمِنُوا بِما نَزَّلْنا مُصَدِّقاً لِما مَعَكُمْ).

و مسلما شما با داشتن این همه نشانه ها، از دیگران سزاوار ترید که به این آیین پاک بگروید.

سپس آنها را تهدید می کند که سعی کنید پیش از آنکه گرفتار یکی از دو عقوبت شوید، در برابر حق تسلیم گردید. نخست: « پیش از آنکه صورتهایی را محو کنیم، سپس به پشت سر بازگردانیم» (مِنْ قَبْلِ أَنْ نَطْمِسَ وُجُوهاً فَنَرُدَّها عَلى أَدْبارِها).(1).

---

1 - 1 .«طمس » در اصل به معنی محو آثار چیزی است، مثل اینکه خانه را ویران کنند سپس جای آن را صاف کرده و آثار بنای سایت را از آن برچینند، ولی به طور کنایه در مورد چیزهایی که از اثر و خاصیت افتاده نیزگفته می شود.

امّا مجازات دوم: « یا آنها را از رحمت خود دور سازیم، همانگونه که اصحاب سبت [= گروهی از تبهکاران بنی اسرائیل را دور ساختیم» (أَوْ نَلعَنَهُم كَمَا لَعَلَّنَا أَصْحابَ السَّبْتِ).(1).

به این ترتیب، اهل کتاب با اصرار در مخالفت با حق، عقب گرد و سقوط می کنند یا نابود می شوند.

منظور از «طمس و محو و بازگرداندن به عقب»، در آیه فوق همان محو فکری و روحی و عقب گرد معنوی است.

در پایان آیه برای تأکید این تهدیدها می فرماید: «و فرمان خدا، در هر حال انجام شدنی است» (وَ كانَ أَمْرُ اللَّهِ مَفْعُولاً).

آیه 48

* (آیه 48)-امیدبخش ترین آیات قرآن - این آیه صریحا اعلام می کند که همه گناهان ممکن است مورد عفو واقع شوند؛ ولی خداوند (هرگز) شرک را نمی بخشد؛ و پایین تر از آن را برای هرکس بخواهد (و شایسته بداند) می بخشد»(إِنَّ اللَّهَ لا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَ يَغْفِرُ ما دُونَ ذلِكَ لِمَنْ يَشاءُ).

ارتباط این آیه با آیات سابق از این نظر است که یهود و نصاری هر یک به نوعی مشرک بودند و قرآن به وسیله این آیه به آنها اعلام خطر می کند که این عقیده را ترک گویند چرا که گناهی است غیر قابل بخشش.

سپس در پایان آیه دلیل این موضوع را بیان کرده می فرماید: «و آنکس که برای خدا، شریکی قرار دهد، گناه بزرگی مرتکب شده است» (وَ مَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ افترئ إِثْماً عَظِيماً).

از امیر مؤمنان علی (ع) روایت شده که این آیه امید بخش ترین آیات قرآن است و افراد موحد را به لطف و رحمت پروردگار دلگرم می سازد زیرا در این آیه، خداوند امکان بخشش همه گناهان را به غیر از شرک - بیان کرده است.

1- 1 .شرح سرگذشت «اصحاب سبت» ذیل آیه 163 سوره أعراف خواهد آمد.

اسباب بخشودگی گناهان – از آیات قرآن استفاده می شود که وسائل آمرزش و بخشودگی گناه متعدد است، از جمله:

.. توبه و بازگشت به سوی خـدا، که همراه با پشـیمانی از گناهان گذشـته و تصـمیم بر اجتناب از گناه در آینـده و جبران عملی اعمال بد به وسیله اعمال نیک بوده باشد؛

2. کارهای نیک، که سبب آمرزش اعمال زشت می گردد؛ 3. شفاعت، که شرح آن در ذیل آیه 48 سوره بقره گذشت؛ 4. پرهیز از گناهان کبیره، که موجب بخشش گناهان صغیره می باشد؛ 5 عفو الهی، که شامل افرادی می شود که شایستگی آن را دارند.

آیه 49

* (آیه 49)–شأن نزول: یهود و نصاری برای خود امتیازاتی قائل بودنـد و همان طور که در آیات قرآن نقل شده، گاه می گفتند: «ما فرزندان خـدا و دوسـتان او هستیم.» (مائده /18) و گـاهی می گفتنـد: «هیـچ کس، جز یهود یـا نصاری، هرگز داخل بهشت نخواهـد شـد.» (بقره (111) این آیه و آیه بعد نازل شد و به این پندارهای باطل پاسخ گفت.

تفسـیر: خودسـتایی – در این آیه به یکی از صـفات نکوهیـده اشاره شده که گریبانگیر بسـیاری از افراد و ملتها می شود و آن خودسـتایی و خویشـتن را پاک نشان دادن و فضـیلت برای خود ساختن است. می گویـد: «آیا ندیـدی کسانی را که خودسـتایی می کنند؟!» (أَلَمَ تَرَ إِلَی الَّذِینَ یُزَکُّونَ أَنْفُسَهُمْ).(1).

سپس می فرماید: «بلکه خدا هر کس را بخواهد، ستایش می کند» (بلي الله ترکي من یشاء).

و تنها اوست که از روی حکمت و مشـیت، افراد را به طبق شایسـتگی هایی که دارند – مدح و ستایش می کنند، «و کم ترین ستمی به آنها نخواهد شد» (وَ لَایُظلَمُونَ

---

1 – 1 .«یُزکون» از مـاده «تزکیه»، به معنی پـاک شـمردن و پـاک معرفی کردن است. گاهی نیز به معنی پاک نمودن و تربیت کردن و رشـد دادن آمده است. در حقیقت، به معنی پاک نمودن است که اگر جنبه عملی داشـته باشد، پسندیده و اگر تنها با سخن و ادعا باشد، نکوهیده است.

فَتِیلًا).(1).

فضـیلت چیزی است که خداونـد آن را فضـیلت بدانـد، نه آنچه خودسـتایان برای خود، از روی خودخواهی، قائل می شوند و به خویش و دیگران ستم می کنند. ان

آیه 50

* (آیه 50)-در این آیه برتری طلبی ها را یک نوع افترا و دروغ بسـتن به خدا و گناه بزرگ و آشکار معرفی می کند، می فرماید: «ببین چگونه بر خدا دروغ می بندند، و همین گناه آشکار، (برای مجازات آنان) کافی است» (انْظُرْ کَیْفَ یَفْتَرُونَ عَلَی اللَّهِ الْکَذِبَ وَ کَفی بِهِ إِثْماً مُبِیناً).

آیه 51

* (آیه 51)-شأن نزول: بعد از حادثه احد یکی از بزرگان یهود به نام کعب بن اشـرف به اهل مکه پیشنهاد کرد که سی نفر از شما و سی نفر از مـا به کنار خانه کعبه برویم و شـکمهای خود را بر دیوار خانه کعبه بگـذاریم و با پروردگار کعبه عهـد کنیم که در نبرد با محمـد کوتاهی نکنیم. این برنامه انجام شد و پس از آن، ابوسـفیان رو به کعب کرده گفت: تو مرد دانشمندی هستی و ما بی سواد و درس نخوانده ! به عقیده تو، ما و «محمد» کدام به حق نزدیک تریم؟ کعب گفت: آیین خود را برای من کاملا تشـریح کن. ابوسـفیان گفت: ما برای حاجیان، شتران بزرگ قربانی می کنیم و به آنها آب می دهیم، میهمان را گرامی می داریم و اسیران را آزاد کرده و صله رحم به جا می آوریم، خانه پروردگار خود را آباد نگه می داریم و بر گرد آن طواف می کنیم و ما اهل حرم خدا سرزمین مگه ایم؛ ولی محمد پیوند خویشاوندی را قطع کرده و از حرم خدا و آیین کهن ما بیرون رفته و آیین محمد آیینی تازه و نوپاست. کعب گفت: به خدا سوگند، آیین شـما از آیین محمد بهتر است! در این هنگام آیه نازل شد و به آنها پاسخ داد.

تفسـیر: سازشـکاران به این آیه یکی دیگر از صـفات ناپسند یهود را بازگو می کند که آنها برای پیشبرد اهدافشان آن چنان سازشکاری با هر جمعیتی نشان

---

1 - 1 .«فتیل» در لغت به معنی رشته باریکی است که در شکاف هسته خرماست و کنایه از چیزهای بسیار کوچک است. اصل آن از ماده «قتل» به معنی تابیدن است

می دادند که حتی برای جلب نظر بت پرستان، در برابر بتهای آنها سجده می کردند و آنچه را که درباره عظمت اسلام و صفات پیامبر (ص) دیده یا خوانده بودند زیر پا می گذاشتند، حتی برای خوشایند بت پرستان، آیین خرافی و مملو از ننگ آنها را بر اسلام ترجیح می دادند با اینکه اهل کتاب بودند و قدر مشترکشان با اسلام به مراتب بیش از بت پرستان بود. از این رو، آیه به عنوان تعجب می گوید: «آیا ندیدی کسانی را که بهره ای از کتاب (خدا) به آنان داده شده، با این حال، به جبت و طاغوت = بت و بت پرستان ایمان می آورند» (أَلَمَ تَرَ إِلَی الَّذِینَ أُوتُوا نَصِیباً مِنَ الْکِتابِ یُؤْمِنُونَ بِالْجِبْتِ وَ الطَّاغُوتِ).

به این قناعت نکرده و درباره کافران می گویند: آنها، از کسانی که ایمان آورده اند، هدایت یافته ترند؟! (وَ یَقُولُونَ لِلَّذِینَ کَفَرُوا هؤُلاءِ أهدیٰ مِنَ الَّذِینَ ءامنوا سَبِیلاً).

آیه 52

* (آیه 52)-در این آیه سرنوشت این گونه سازشکاران را بیان کرده می فرماید: در آنها کسانی هستند که خداوند ایشان را از رحمت خود، دور ساخته است؛ و هرکس را خدا از رحمتش دور سازد، یاوری برای او نخواهی یافت» (أَ وَلِیِّکَ الَّذِینَ لَعَنَهُمُ اللَّهُ وَ مَنْ یَلْعَنِ اللَّهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ نَصِیراً).

آیه 53

* (آیه 53)-در تفسیر دو آیه قبل گفته شد که یهود به خاطر جلب توجه بت پرستان مگه گواهی دادند که بت پرستی قریش از خدا پرستی مسلمانان بهتر است و حتی خود آنان در مقابل بتها سجده کردند. در این آیه و آیه بعد این نکته یادآوری شده که قضاوت آنان به دو دلیل فاقد ارزش و اعتبار است:|

1. «آیا آنها [= یهودا سهمی در حکومت دارند (که بخواهند چنین داوری کنند)؟! در حالی که اگر چنین بود، همه چیز را در انحصار خود می گرفتند، و) کمترین حق را به مردم نمی دادند» (أَمْ لَهُمْ نَصِیبُ مِنَ الملک فَإِذاً لا یُؤْتُونَ النَّاسَ نَقِیرًا).(1).

1- 1 .غیر از ماده از نقره، به معنی کوبیدن چیزی است که به ایجاد حفره و سوراخ منتهی شود. منقار را نیز به همین دلیل منقار گویند.

آیه 54

* (آیه 54)-. آنها بر اثر ظلم و ستم و کفران نعمت، مقام نبوت و حکومت را از دست دادند و به همین جهت، مایل نیستند این موقعیت الهی به دست کسی سپرده شود. « یا اینکه نسبت به مردم [= پیامبر و خاندانش)، و بر آنچه خدا از فضلش به آنان بخشیده، حسد می ورزند؟!» (أَمْ یَحْسُدُونَ النَّاسَ عَلی ما اتیهم اللَّهَ مِنْ فَضْلِهِ).

سپس می فرماید: چرا از اعطای چنین منصبی به پیامبر اسلام (ص) و خاندان بنی هاشم تعجب می کنید و حسد می ورزید، در حالی که «ما به آل ابراهیم، (که یهود از خاندان او هستند نیز، کتاب و حکمت دادیم؛ و حکومت عظیمی در اختیار آنها = پیامبران بنی اسرائیل قرار دادیم»(فَقَدْ أَتَیْنَا ءال إبرهیم الْکِتابَ وَ الْحِکْمَةَ وَ ءاتیناهم مُلْکاً عَظِیماً).

اما شما مردم ناخلف، آن سرمایه های معنوی و مادی پرارزش را بر اثر شرارت و قساوت از دست دادید.

از امام صادق (ع) درباره این آیه سؤال کردند، فرمود: «نح المحشودونه ماییم که مورد حسد دشمنان قرار گرفته ایم).

زیانهای معنوی و مادی، فردی و اجتماعی «حسد» فوق العاده زیاد است و در روایات پیشوایان اسلام به آن اشاره شده؛ از جمله در حدیثی امام صادق (ع) فرمود: «حسد و بدخواهی، از تاریکی قلب و کوردلی است و از انکار نعمتهای خدا به افراد سرچشمه می گیرد و این دو (کوردلی و ایراد بر بخشش خدا) دو بال کفر هستند. به سبب حسد بود که فرزند آدم در یک حسرت جاودانی فرو رفت و به هلاکتی افتاد که هرگز از آن رهایی نمی یابد.»

آیه 55

* (آیه 55)-در این آیه می گوید: «ولی جمعی از آنها به آن [= کتاب آسمانی) ایمان آوردند؛ و جمعی راه مردم را بر آن بستند. و شعله فروزان آتش دوزخ (برای آنها کافی است!» (فَمِنْهُمْ مَنْ ءامن بِهِ وَ مِنْهُمْ مَنْ صَدَّ عَنْهُ وَ کَفی بِجَهَنَّمَ سَعِیرًا).

همچنین کسانی که به این کتاب آسمانی که بر پیامبر اسلام (ص) نازل گردیده

کفر می ورزند به همان سرنوشت گرفتار خواهند شد.

آیه 56

* (آیه 56)-در این آیه و آیه بعد سرنوشت افراد با ایمان و بی ایمان تشریح شده است. در این آیه می گوید: «کسانی که به آیات ما کافر شدند، به زودی آنها را در آتشی وارد می کنیم که هرگاه پوستهای تنشان (در آن بریان گردد (و بسوزد)، پوستهای دیگری به جای آن قرار می دهیم، تا کیفر (الهی) را بچشند» (إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بئاياتنا سَوْفَ نُصْلِيهِمْ ناراً كُلَّما نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ بَدَّلْناهُمْ جُلُوداً غَيْرَها لِيَذُوقُوا الْعَذابَ).(1).

البته پوستهای جدید از همان مواد پوستهای پیشین تشکیل می گردد. و این، نتیجه اصرار در زیر پا گذاشتن حق و عدالت و انحراف از فرمان خداست.

در پایان آیه می فرماید: «خداوند، نسبت به انجام این گونه مجازا تها، توانا و حکیم است» و روی حساب، کیفر می دهد (إِنَّ اللَّهَ كانَ عَزِيْزاً حَكِيماً).

آیه 57

* (آیه 57)-در آیات گذشته سخن از مجازات کافران بود، در این آیه به پاداش مؤمنان اشاره کرده می فرماید: «و کسانی که ایمان آوردند و کارهای شایسته انجام دادند، به زودی آنها را در باغهایی از بهشت وارد می کنیم که نهرها از زیر درختانش جاری است؛ همیشه در آن خواهند ماند؛ و همسرانی پاکیزه برای آنها خواهد بود؛ و آنان را در سایه های گسترده و فرح بخش) جای می دهیم» (وَالَّذِيَن ءَامَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِينَ فِيها أَبَداً لَهُمْ فِيها أَزْواجُ مُطَهَّرُ وَ نُدْخِلُهُمْ ظِلاًّ ظَلِيلاً).(2).

آیه 58

* (آیه 58)-شأن نزول: این آیه هنگامی نازل گردید که پیامبر (ص) با پیروزی کامل وارد شهر مکه گردید، عثمان بن طلحه را که کلید دار خانه کعبه بود، احضار کرد و کلید را از او گرفت، تا درون آن را از وجود بتها پاک سازد. عباس، عموی پیامبر (ص) پس از انجام این مقصود تقاضا کرد که با تحویل کلید خانه خدا به او، مقام کلید دار

---

1 - 1 .«نصلیهم»، از ماده «صلی» به معنی در آتش افکندن و به آتش سوختن است. «نَضِجت» از ماده «نضج»، به معنی بریان شدن است.

2- 2 .«ظلیل» از ماده «ظل» به معنی سایه، در اینجا برای تأکید به کار رفته است زیرا ظل ظلیل معنی سایه سایه دار می دهد و آن کنایه از یک سایه کامل و همیشگی است.

بیت الله را – که در میـان عرب یک مقام برجسـته و شامـخ بود . به او بسـپارد. پیامبر، برخلاف این تقاضا، پس از تطهیر خانه کعبه از لوث بتها، در خانه را بست و کلید را به عثمان بن طلحه تحویل داد در حالی که آیه مورد بحث را تلاوت می نمود.

تفسـیر: امانت و عـدالت در اسـلام – این آیه که یک حکم عمومی از آن اسـتفاده می شود، می گوید: «خداوند به شـما فرمان می دهد که امانتها را به صاحبانش بدهید» (إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَماناتِ إِلى أَهْلِها).

در قسـمت دوم آیه به دسـتور مهم دیگری اشاره شـده و آن مسأله عدالت در حکومت است. می فرماید: «و هنگامی که میان مردم داوری می کنید، به عدالت داوری کنید» (وَ إِذا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تحكموا بِالْعَدْلِ).

سپس برای تأکید این دو فرمان مهم می گوید: «خداوند، اندرزهای خوبی به شما می دهد» (إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهِ).

باز تأکید می کنند و می گوید: «خداوند، شنوا و بیناست» و مراقب اعمال شماست (نَّ اللَّهَ كانَ سَمِيعًا بَصِيراً).

واژه «امانت» معنی وسـیعی دارد و هرگونه سـرمایه مادی و معنوی را شامل می شود و هر مسلمانی، طبق صریح این آیه، وظیفه دارد که در هیچ امانتی نسبت به هیچ کس خیانت نکند، خواه صاحب امانت مسلمان باشد یا غیر مسلمان. و این، در واقع یکی از مواد اعلامیه حقوق بشر در اسلام است.

حتی دانشـمندان، در جامعه، امانت دارانی هسـتند که موظفند حقایق را کتمان نکنند. فرزندان انسان نیز امانتهای الهی هسـتند که نباید در تعلیم و تربیت آنان کوتاهی شود؛ و از آن بالاتر، وجود و هستی خود انسان و تمام نیروهایی که خدا به او داده، امانت پروردگارند که انسان موظف است در حفظ آنها بکوشد.

در روایتی آمـده که امـام صـادق (ع) درباره اهمیت امانت» فرمود: «اگر ضارب و قاتل علی مرا امین بشـمارد و از من خیر خواهی و با من مشورت کند و من امانتش را بپذیرم، آن را به او باز خواهم گرداند.

آیه 59

* (آیه 59)-این آیه و چند آیه بعد درباره یکی از مهم ترین مسائل اسلامی یعنی مسأله رهبری بحث می کند و مراجع واقعی مسلمین را در مسائل مختلف دینی و اجتماعی مشخص می سازد.

نخست به مردم با ایمان دستور می دهد می گوید: «ای کسانی که ایمان آورده اید! اطاعت کنید خدا را»(یَا اَیُّهَا الَّذِینَ ءَامَنُوا اَطِیعُوا اللّهَ).

بـدیهی است برای یک فرد باایمان، همه اطاعتها باید به اطاعت پروردگار منتهی شود و هرگونه رهبری باید از ذات پاک او سرچشـمه گیرد و طبق فرمان او باشد زیرا حاکم و مالک تکوینی جهان هستی اوست و هرگونه حاکمیت و مالکیت باید به فرمان او باشد.

در مرحله بعـد می فرماید: «و اطاعت کنید پیامبر خدا را (وَ أَطِیعُوا الرّسُولَ). پیامبری که معصوم است و هرگز از روی هوی و هوس سـخن نمی گوید، پیامبری که نماینده خدا در میان مردم است و سخن او سخن خداست و این منصب و موقعیت را خداوند به او داده است.

و در مرحله سوم می فرماید: اطاعت کنید «أولوالأمر [= اوصیای پیامبر راه (وَ أُولِی الأَمرِ مِنکُم).

که از متن جامعه اسلامی برخاسته و حافظ دین و دنیای مردمند

سپس می فرماید: «و هر گاه در چیزی نزاع داشتید، آن را به خدا و پیامبر بازگردانید و از آنها داوری بطلبید) اگر به خدا و روز رستاخیز ایمان دارید. این کار) برای شما بهتر، و عاقبت و پایانش نیکوتر است» (فَإِنْ تَنازَعْتُمْ فِي شیْء فَرُدُّوهُ إِلَی اللَّهِ وَ الرَّسُولِ إِنْ کُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ الْیَوْمِ الْأُخَرِ ذلِكَ خَیْرٌ وَ أَحْسَنُ تَأْوِیلاً).

أولوالأـمر چه کسانی هسـتند به همه مفسـران شـیعه در این زمینه اتفاق نظر دارنـد که منظور از «أولو الأمر»، امامان معصوم می باشـند که رهبری مادی و معنوی جامعه اسلامی، در تمام شئون زندگی، از طرف خداوند و پیامبر، به آنها سپرده شده و غیر آنها را شامل نمی شود.

البته کسانی که از طرف آنها به مقامی منصوب شوند و پستی را در جامعه

اسلامی به عهده بگیرند . با شروط معینی – اطاعت آنها لازم است زیرا نمایندگان أولوا الأمر می باشند.

آیه 60

* (آیه 60)–شأن نزول: یکی از یهودیان مدینه با یکی از مسلمانان منافق اختلافی داشت، قرار شد شخصی را به عنوان داور در میان خود انتخاب کنند. مرد یهودی، چون به عدالت پیامبر اسلام اطمینان داشت، گفت: من به داوری پیامبر شما راضیم. ولی مرد منافق یکی از بزرگان یهود به نام کعب بن اشرف را انتخاب کرد و، به این ترتیب، با داوری پیامبر اسلام مخالفت کرد. آیه نازل شد و چنین افرادی را ملامت کرد.

تفسیر: این آیه در واقع مکمل آیه قبل است زیرا در آنجا مؤمنان را به اطاعت فرمان خدا و پیامبر و أولوا الأمر و به داوری طلبیدن کتاب و سنت دعوت نمود، و این آیه از پیروی و داوری طاغوت نهی می نماید.

قرآن، مسلمانانی را که برای داوری نزد حکام جور می رفتند ملامت کرده می گوید: «آیا ندیدی کسانی را که گمان می کنند به آنچه از کتابهای آسمانی که بر تو و به آنچه پیش از تو نازل شده، ایمان آورده اند، ولی می خواهند برای داوری نزد طاغوت و حکام باطل بروند؟! با اینکه به آنها دستور داده شده که به طاغوت کافر شوند»(أَلَمَ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يَزْعُمُونَ أَنَّهُمْ ءامنوا بِما أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَ ما أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ يُرِيدُونَ أَنْ يَتَحاكَمُوا إِلَى الطَّاغُوتِ وَقَدْ أُمِرُوا أَنْ يَكْفُرُوا بِهِ).

سپس می افزاید: مراجعه به طاغوت یک دام شیطانی است و شیطان می خواهد آنان را گمراه کند، و به بیراهه های دوردستی بیفکند» (وَ يُرِيدُ الشَّيْطانُ أَنْ يُضِلَّهُمْ ضَلالاً بَعِيداً).

آیه 61

* (آیه 61)–نتیجه داوری طاغوت – به دنبال نهی از مراجعه به طاغوت و داوران جور، در این آیه و دو آیه بعد نتایج این گونه داوری ها و دستاویزهایی که منافقان برای توجیه کار خود به آن متشبث می شدند مورد بررسی قرار گرفته است.

در آیه مورد بحث می فرماید: این گونه مسلمان نماها نه تنها برای داوری به

سراغ طاغوت می روند، بلکه «هنگامی که به آنها گفته شود: به سوی آنچه خداوند نازل کرده، و به سوی پیامبر بیایید، منافقان را می بینی که از قبول دعوت تو، اعراض می کنند» (وَ إِذا قِيلَ لَهُمْ تَعالَوْا إِلى ما أَنْزَلَ اللَّهُ وَ إِلَى الرَّسُولِ رَأَيْتَ الْمُنافِقِينَ يَصُدُّونَ عَنْكَ صُدُوداً).

یعنی مقاومت و اصرار آنها در این کار نشان دهنده روح نفاق وضعف ایمان آنهاست، وگرنه با دعوت پیامبر بیدار می شدند و به اشتباه خود معترف می گشتند.

آیه 62

* (آیه 62)-در این آیه می فرماید: «پس چگونه وقتی که به خاطر اعمالشان، گرفتار مصیبتی می شوند، سپس به سراغ تو می آیند» (فَكَيْفَ إِذا أَصابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ بِما قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ ثُمَّ جاءُوكَ).

و در این موقع «سوگند به خدا یاد می کنند که منظور ما از برد داوری نزد دیگران)، جز نیکی کردن و توافق در میان طرفین نزاع ،) نبوده است؟!» (يَحْلِفُونَ بِاللَّهِ إِنْ أَرَدْنا إِلاَّ إِحْساناً وَ تَوْفِيقاً).

آیه 63

* (آیه 63)-خدا در این آیه نقاب از چهره آنها کنار می زند و این گونه تظاهرات دروغین را ابطال می کند می فرماید: «آنها کسانی هستند که خدا، آنچه را در دل دارند، می داند» (أُولَئِكَ الَّذِينَ يَعْلَمُ اللَّهُ ما فِي قُلُوبِهِمْ).

در عین حال به پیامبر خود دستور می دهد: «از (مجازات آنها صرف نظر کن »(فَأَعرِض عَنهُم).

و پیامبر (ص) همواره با منافقان، به خاطر اظهار اسلام، تا آنجا که ممکن بود مدارا می کرد زیرا مأمور به ظاهر بود و، جز در موارد استثنایی، آنها را مجازات نمی کرد.

سپس دستور می دهد: «و آنها را اندرز ده؛ و با بیانی رسا، نتایج اعمالشان را به آنها گوشزد نما» (وَ عِظْهُمْ وَ قُلْ لَهُمْ فِي أَنْفُسِهِمْ قَوْلًا بَلِيغاً).

آیه 64

* (آیه 64)-قرآن در آیات گذشته مراجعه به طاغوت را به شدت محکوم نمود، در این آیه به عنوان تأکید می گوید: «ما هیچ پیامبری را نفرستادیم مگر برای اینکه به فرمان خدا، از وی اطاعت شود» (وَ ما أَرْسَلْنا مِنْ رَسُولٍ الَّا لِيُطاعَ بِإِذْنِ اللَّهِ).

زیرا آنها فرستاده خدا و رئیس حکومت الهی بوده اند. بنابراین، مردم موظف بودند هم از نظر بیان احکام خداوند و هم از نظر چگونگی اجرای آن از آنها پیروی کنند و تنها به ادعای ایمان قناعت نکنند.

از تفسیر « بإذن الله استفاده می شود که پیامبران الهی هرچه دارند از ناحیه خداست.

سپس در ادامه آیه راه بازگشت را به روی گناهکاران و آنها که به طاغوت مراجعه کردند یا مرتکب گناهی شدند، گشوده می فرماید: «و اگر این مخالفان، هنگامی که به خود ستم می کردند و فرمانهای خدا را زیر پا می گذارند)، به نزد تو می آمدند، و از خدا طلب آمرزش می کردند، و پیامبر هم برای آنها استغفار می کرد،

خدا را توبه پذیر و مهربان می یافتند» (وَ لَوْ أَنَّهُمْ إِذْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ جاءوک وَ فَاسْتَغْفَرُوا اللَّهَ وَ اسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ لَوَجَدُوا اللَّهَ تَوَّاباً رَحِيمًا).

اشاره به اینکه فایده اطاعت فرمان خدا و پیامبر (ص) متوجه خود شما می شود و مخالفت با آن یک نوع ستم به خویشتن است زیرا زندگی مادی شما را به هم می ریزد و از نظر معنوی مایه عقب گرد شماست.

از این آیه ضمن پاسخ کسانی که توسل جستن به پیامبر یا امام را یک نوع شرک می پندارند روشن می شود زیرا این آیه صریحا میگوید آمدن به سراغ پیامبر (ص) و او را بر درگاه خدا شفیع قرار دادن و وساطت و استغفار او برای گنهکاران مؤثر است و موجب پذیرش توبه و رحمت الهی است.

آیه 65

* (آیه 65)-شأن نزول: زبیر بن عوام که از مهاجران بود، با یکی از انصار مسلمانان مدینه) بر سر آبیاری نخلستانهای خود اختلاف پیدا کرده بودند. هر دو برای حل اختلاف خدمت پیامبر (ص) رسیدند. حضرت در میان آنها داوری کرد. اما مرد انصاری به ظاهر مسلمان، از داوری عادلانه پیامبر ناراحت شد و گفت: آیا این قضاوت به خاطر آن بود که زبیر، عمه زاده توست؟!

حضرت از این سخن بسیار ناراحت شد به حدی که رنگ رخسار او دگرگون

گردید. در این موقع آیه نازل شد و به مسلمانان هشدار داد.

تفسیر: تسلیم در برابر حق این آیه بحث آیات قبل را تکمیل می کند می فرماید: « به پروردگارت سوگند که آنها مؤمن نخواهند بود، مگر این که در اختلافات خود، تو را به داوری طلبند» (فَلا وَ رَبِّكَ لا يُؤْمِنُونَ حَتَّى يُحَكِّمُوكَ فِيما شَجَرَ بَيْنَهُمْ).(1).

سپس از داوری تو، در دل خود احساس ناراحتی نکنند؛ و کاملا تسلیم باشند، خواه حکمی که کرده ای به سودشان باشد یا به زیان (ثُمَّ لا يَجِدُوا فِي أَنْفُسِهِمْ حَرَجاً مِمَّا قَضَيْتَ وَ يُسَلِّمُوا تَسْلِيماً).

از آیه فوق دو مطلب مهم استفاده می شود:

1. پیامبر اکرم معصوم (ص) است زیرا در آیه دستور به تسلیم مطلق از نظر گفتار و کردار، در برابر همه فرمانهای او داده شده.

2. هرگونه اجتهاد در مقابل نص پیامبر و اظهار عقیده در مواردی که حکم صریح از طرف خدا و پیامبر درباره آن رسیده باشد، ممنوع است.

آیه 66

* (آیه 66)-در اینجا برای تکمیل بحث گذشته درباره کسانی که از داوری های عادلانه پیامبر (ص) گاهی احساس ناراحتی می کردند، به پاره ای از تکالیف طاقت فرسای امم پیشین اشاره کرده می گوید: «اگر (همانند بعضی از انتهای پیشین)؛ به آنان دستور می دادیم: یکدیگر را به قتل برسانید، و یا: از وطن و خانه خود، بیرون روید، تنها عده کمی از آنها عمل می کردند، (وَ لَوْ أَنَّا كَتَبْنا عَلَيْهِمْ أَنِ اقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ أواخرجوا مِنْ دياركم ما فَعَلُوهُ إِلَّا قَلِيلٌ مِنْهُمْ).

اینها که درباره آبیاری کردن یک نخلستان و داوری پیامبر (ص) نسبت به آن تسلیم نیستند، چگونه می توانند از عهده آزمایشهای دیگر در آیند؟

سپس به دو فایده عمل به فرامین الهی اشاره کرده می فرماید: «و اگر

---

1 - 1 .«شجر» در اصل از ماده «شجر» به معنی درخت گرفته شده است. از آنجا که در مشاجره و نزاع یک آشفتگی و به هم پیچیدگی همانند پیچیدگی شاخه های درختان به یکدیگر آشکار می شود، به معنی نزاع و کشمکش آمده است.

انـدرزهایی را که به آنان داده می شد انجام می دادند، برای آنها بهتر بود؛ و موجب تقویت ایمانشان می شد» (وَ لَوْ أَنَّهُمْ فَعَلُوا ما يُوعَظُونَ بِهِ لَكانَ خَيْراً لَهُمْ وَ أَشَدَّ تَثْبِيتًا).

از فرمانهـا و احکـام الهی تعبیر به موعظه و انـدرز شـده، یعنی این احکـام چیزی نیست که به نفع فرمـان دهنـده (خـدا) بوده باشـد، بلکه اندرزهایی است که به سود خود شماست.

جالب اینکه می گویـد هرقـدر انسان در مسـیر اطاعت فرمان خدا گام بردارد، ثبات و اسـتقامتش بیش تر می شود. در واقع، اطاعت فرمان خـدا یک نوع ورزش روحی برای انسان است و به تدریـج به جایی می رسـد که هیـچ قـدرتی نمی توانـد بر نیروی ایمان او غلبه کند و او را بفریبد.

آیه 67

* (آیه 67)-در این آیه به سومین فایده تسلیم در برابر فرمانهای خدا اشاره کرده می گوید: «و در این صورت، پاداش بزرگی از ناحیه خود به آنها می دادیم» (وَ إِذَا لآتيناهم مِنْ لَدُنَّا أَجْراً عَظِيماً).

آیه 68

* (آیه 68)-و در این آیه چهـارمین نـتیجه را بیـان کرده می فرمایـد: «و مـا آنـان را به راه راست هـدایت می کردیم» (وَ لَهَدَيْناهُمْ صِراطاً مُسْتَقِيماً).

منظور از این هدایت، الطاف تازه ای است که از طرف خداوند به صورت هدایت ثانوی و به عنوان پاداش، به این گونه افراد شایسته داده می شود.

آیه 69

* (آیه 69)-شأن نزول: در مورد نزول این آیه و آیه بعد نقل شده: یکی از صحابه پیامبر (ص) به نام ثوبان که نسبت به آن حضرت محبت و علاقه شدیدی داشت، روزی با حال پریشان خدمتش رسـید. حضـرت از سـبب ناراحتی او سؤال نمود. عرض کرد: امروز در این فکر فرو رفته بودم که فردای قیـامت اگر من اهل بهشت باشم، مسـلما در مقام جایگاه شـما نخواهم بود و اگر اهل بهشت نباشم که تکلیفم روشـن است. بنابراین در هر حال از درک حضور شما محروم خواهم شد، با این حال چرا افسرده نباشم؟

این دو آیه نازل شد و به این گونه اشخاص بشارت داد که مطیعان پروردگار، در بهشت نیز همنشین پیامبران و برگزیدگان خدا خواهند بود.

سپس پیامبر (ص) فرمود: به خدا سوگند، ایمان مسلمانی کامل نمی شود مگر اینکه مرا از خود و پدر و مادر و همه بستگان بیشتر دوست دارد و در برابر گفتار من تسلیم باشد.

تفسیر: دوستان بهشتی - در آیات قبل امتیازات مطعیان فرمان خدا را برشمرد، این آیه آن را تکمیل کرده می فرماید: «و کسی که خدا و پیامبر را اطاعت کند، در روز رستاخیز، همنشین کسانی خواهد بود که خدا، نعمت خود را بر آنان تمام کرده» (وَ مَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَ الرَّسُولَ فاولئك مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ).

و همان طور که در سوره حمد بیان شده است، کسانی مشمول این نعمت اند که همواره در جاده مستقیم گام بر می دارند و کوچک ترین انحراف و گمراهی ندارند.

سپس در توضیح این جمله به چهار طایفه اشاره کرده می فرماید: «از پیامبران وصدیقان و شهدا و صالحان» (مِنْ النَبِيِّنَ وَ الصِّدِّيقِينَ وَ الشُّهَدَاءِ وَ الصَّالِحِينَ).

1. «انبیاء و فرستادگان مخصوص پروردگار، که نخستین گام را برای هدایت و رهبری مردم و دعوت به صراط مستقیم بر می دارند.

2. « راستگویان»، کسانی که هم در سخن راست می گویند و هم باعمل و کردار، صدق گفتارشان را اثبات می کنند و نشان می دهند که مدعی ایمان نیستند، بلکه به راستی به فرمانهای الهی ایمان دارند.

از این تعبیر روشن می شود که بعد از مقام نبوت، مقامی بالاتر از مقام صدق و راستی نیست، نه تنها در گفتار، بلکه در عمل و کردار که شامل امانت و اخلاص نیز می گردد؛ زیرا امانت همان صداقت در عمل است همان طور که «راستگویی»، امانت در گفتار است. .

3. «شهدا» و کشته شدگان در راه هدف و عقیده پاک الهی یا افراد برجسته ای که روز قیامت شاهد و گواه اعمال انسانها هستند.

4. «صالحان و افراد شایسته و برجسته ای که با انجام کارهای سازنده و مفید

و پیروی از اوامر انبیا، به مقامات برجسته ای نایل آمده اند.

در پایان آیه می فرماید: «و آنها رفیقهای خوبی هستند» (وَ حَسُنَ أُولَئِكَ رَفِيقًا).

از آیه فوق این حقیقت به روشنی استفاده می شود که موضوع معاشران خوب و همنشینهای با ارزش به قدری اهمیت دارد که حتی در عالم آخرت برای تکمیل نعمتهای بهشتی، این نعمت بزرگ به «مطیعان» ارزانی می گردد.

آیه 70

* (آیه 70)-در این آیه برای بیان اهمیت این امتیاز بزرگ (همنشینی با برگزیدگان)، می فرماید: «این موهبتی از ناحیه خداست. و کافی است که او، (از حال بندگان، و نیات و اعمالشان) آگاه است» (ذلِكَ الْفَضْلُ مِنَ اللَّهِ وَ كَفى بِاللَّهِ عَلِيماً).

آیه 71

* (آیه 71)-آماده باش دائمی - این آیه دستور جامعی به مسلمانان در همه قرون و اعصار می دهد که برای حفظ امنیت خود و دفاع از مرزهای خویش، همواره یک نوع آماده باش مادی و معنوی بر اجتماع آنها حاکم باشد.

نخست می گوید: «ای کسانی که ایمان آورده اید! آمادگی خود را در برابر دشمن) حفظ کنید (يا أَيُّهَا الَّذِينَ ءامنوا خُذُوا حِذْرَكُمْ).

حذره بر وزن «خضر»، به معنی آماده باش و مراقبت در برابر خطر است و هرگونه وسیله مادی و معنوی را در بر می گیرد.

و سپس دستور می دهد که برای مقابله با دشمن از روشها و تاکتیکهای مختلف استفاده کنید و در دسته های متعدد، یا به صورت دسته واحد، (طبق شرایط هر زمان و هر مکان، به سوی دشمن حرکت نمایید» (فَانْفِرُوا ثُباتٍ أَوِ انْفِرُوا جَمِيعاً).

آیه 72

* (آیه 72)-به دنبال فرمان عمومی جهاد و آماده باش در برابر دشمن که در آیه قبل بیان شد، در این آیه به حال جمعی از منافقان اشاره کرده می فرماید: «در میان شما افرادی (منافق) هستند که هم خودشان سست می باشند، و هم دیگران را به

سستی می کشانند» (وَ إِنَّ مِنْكُمْ لَمَنْ لَيُبَطِّئَنَّ).(1)

اگر مصیبتی به شما برسد، می گویند: خدا به ما نعمت داد که با مجاهدان نبودیم، تا شاهد (آن مصیبت) باشیم» (فَإِنْ أَصابَتْكُمْ مُصِيبَةٌ قالَ قَدْ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَى إِذْ لَمْ أَكُنْ مَعَهُمْ شَهِيداً).

آیه 73

* (آیه 73)-«اگر غنیمتی از جانب خدا به شما برسد، درست مثل اینکه هرگز میان شما و آنان دوستی و مودتی نبوده، می گویند: ای کاش ما هم با آنها بودیم، و به رستگاری (و پیروزی بزرگی می رسیدیم! (وَ لَئِنْ أَصابَكُمْ فَضْلٌ مِنَ اللَّهِ لَيَقُولَنَّ كَأَنْ لَمْ تَكُنْ بَيْنَكُمْ وَ بَيْنَهُ موده يَا لَيْتَنِي كُنْتُ مَعَهُمْ فَأَفُوزَ فَوْزاً عَظِيماً).

روشن است کسی که شهادت در راه خدا را یک نوع بلا می شمرد و عدم درک شهادت را یک نعمت الهی می پندارد، رستگاری بزرگ از نظر او چیزی جز پیروزی مادی و غنایم جنگی نخواهد بود.

آیه 74

* (آیه 74)-آماده ساختن مؤمنان برای جهاد - در این آیه و چند آیه بعد از آن افراد با ایمان با منطق مؤثر و هیجان انگیزی، به جهاد در راه خدا دعوت شده اند. در آغاز می فرماید: «کسانی که زندگی دنیا را به آخرت فروخته اند، باید در راه خدا پیکار کنند» (فَلْيُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يَشْرُونَ الحَيَوةَ الدُّنْيَا بِالأَخِرةِ).

یعنی فقط کسانی می توانند جزء مجاهدان واقعی باشند که آماده چنین معامله ای گردند.

سپس درباره سرنوشت این مجاهدان فرماید: «و آنکس که در راه خدا پیکار کند، و کشته شود یا پیروز گردد، پاداش بزرگی به او خواهیم داد» (وَ مَن يُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللّهِ فَيُقتَل أَو يَغلِب فَسَوفَ نُؤتِيه أَجرًا عَظِيمًا).

مسلما چنین سربازانی با چنین روحیه ای، شکست در قاموسشان وجود ندارد و در هر دو صورت خود را پیروز می بینند. حتی دانشمندان بیگانه ای که درباره اسلام و پیروزی های سریع مسلمین در زمان پیامبر (ص) و بعد از آن، بحث

.1

1- 1 .«لیبطئن»از ماده « بطؤ»، به معنی کندی در حرکت است و چون در اینجا معنی متعدی دارد، یعنی هم خود را وادار به سستی می کند و هم دیگران را.

کرده اند، این منطق را یکی از عوامل مؤثر پیشرفت آنها دانسته اند.

آیه 75

* (آیه 75)-استمداد از عواطف انسانی - در آیه قبل از مؤمنان دعوت به جهاد شده و روی ایمان به خدا و رستاخیز و استدلال سود و زیان تکیه شده است، اما این آیه دعوت به سوی جهاد بر اساس تحریک عواطف انسانی می کند و می گوید: «چرا در راه خدا، و (در راه مردان و زنان و کودکانی که به دست ستمگران) تضعیف شده اند، پیکار نمی کنید؟!» (وَ ما لَكُمْ لا تُقاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ الْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجالِ وَ النِّساءِ وَ الْوِلْدانِ).

سپس برای تحریک عواطف انسانی مؤمنان می گوید: «همان افراد (ستمدیده ای که می گویند: پروردگارا! ما را از این شهر (مکه)، که اهلش ستمگرند، بیرون ببر» (الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنا أَخْرِجْنا مِنْ هذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلُها).

و از طرف خود، برای ما سرپرستی قرار ده» (وَ اجْعَلْ لَنا مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا).

و از جانب خود، یار و یاوری برای ما تعیین فرما» (وَ اجْعَلْ لَنا مِنْ لَدُنْكَ نَصِيراً).

آیه فوق اشاره به این است که خداوند دعای آنها را مستجاب کرده و این رسالت بزرگ انسانی را بر عهده شما گذاشته، شما سرپرست و یاوری هستید که از طرف خداوند برای حمایت و نجات آنها تعیین شده اید.

آیه 76

* (آیه 76)-در این آیه برای تشجیع مجاهدان و ترغیب آنها به مبارزه با دشمن و مشخص ساختن صفوف و اهداف مجاهدان، می فرماید: «کسانی که ایمان دارند، در راه خدا پیکار می کنند؛ و آنها که کافرند، در راه طاغوت [= بت و افراد طغیانگر »(الَّذِينَ ءَامَنُوا يُقاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ والذين كَفَرُوا يُقاتِلُونَ فِي سَبِيلِ الطَّاغُوتِ).

یعنی در هر حال زندگی خالی از مبارزه نیست، ولی جمعی در مسیر حق و جمعی در مسیر باطل و شیطان پیکار دارند.

و به دنبال آن می گوید: « پس شما با یاران شیطان، پیکار کنید»؛ و از آنها نهراسید (فَقاتِلُوا أَوْلِياءَ الشَّيْطَانِ).

طاغوت و قـدرتهای طغیانگر و ظالم هر چنـد به ظاهر بزرگ و قوی جلوه کنند ، اما از درون، زبون و ناتوانند. از ظاهر مجهز و آراسـته آنها نهراسید زیرا که نقشه شیطان، (همانند قدرتش) ضعیف است»(إِنَّ كَيدَ الشَّيطَانِ كَانَ ضَعِيفًا).

آیه 77

* (آیه 77)-شـأن نزول: از ابن عباس نقل شـده که جمعی از مسـلمانان هنگامی که در مکه بودنـد و زیر فشار و آزار شدیـد مشـرکان قرار داشـتند، خدمت پیامبر (ص) رسیدند و گفتند: ما قبل از اسلام عزیز و محترم بودیم، اما آن عزت و احترام را از دست دادیم و همواره مورد آزار دشـمنان قرار داریم، اگر اجازه دهید با دشـمن می جنگیم تا عت خود را بازیابیم. آن روز پیامبر (ص) فرمود: من فعلا مأمور به مبارزه نیستم. ولی هنگامی که دستور جهاد نازل گردید، بعضی از آن افراد برای شرکت در میدان جهاد مسامحه می کردند. آیه نازل شد و به عنوان تشجیع مسلمانان و ملامت افراد مسامحه کار، حقایقی را بیان نمود.

تفسـیر: آنها که مرد سـخن اند - قرآن در این آیه روی سـخن را به پیامبر کرده می فرماید: «آیا ندیدی کسانی را که در مکه) به آنها گفته شد: (فعلا) دست از جهاد بداریـد؛ و نماز را برپا کنیـد؛ و زکات بپردازیـد (اما آنها از این دسـتور، ناراحت بودنـد)، ولی هنگامی که در مـدینه) فرمان جهاد به آنها داده شد، جمعی از آنان، از مردم می ترسـیدند، همانگونه که از خدا می ترسـند، بلکه بیشتر» (أَلَمَ تَرَ إِلَى الَّذِينَ قِيلَ لَهُمْ كفوا أَيْدِيَكُمْ وَ أَقِيمُوا الصلوة وَ ءاتوا الزَّكَوةَ فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتالُ إِذا فَرِيقُ مِنْهُمْ يَخْشَوْنَ النَّاسَ كَخَشيَةِ اللَّهِ أَوْ أَشَدَّ خَشيَةً).

آنها در اعتراض خود «گفتند: پروردگارا! چرا جهاد را بر ما مقرر داشتی؟! چرا این فرمان را تا زمان نزدیکی تأخیر نینداختی؟!» (قالُوا رَبَّنا لِمَ كَتَبْتَ عَلَيْنَا الْقِتالَ لَولَا أَخَّرْتَنا إِلى أَجَلٍ قَرِيبٍ).(1).

قرآن به این افراد دو جواب می دهد: نخست پاسـخی است که لابه لای عبارت «ي ون الا خشـية الله أو أشد خشية» گذشت؛ یعنی آنها به جای اینکه

1- 1 .از بعضی احادیث استفاده می شود که آنها سخنانی درباره قیام مهدی - عج - شنیده بودند. از این رو انتظار داشتند که مسأله جهاد به زمان قیام آن حضرت موکول گردد.

از خدای قادر قاهر بترسند، از بشر ضعیف و ناتوان می ترسند، بلکه وحشتشان از چنین بشری بیش از خداست!

پاسخ دیگر را قسمت آخر آیه می دهد می فرماید: « به آنها بگو: سرمایه زندگی دنیا، ناچیز است؛ و سرای آخرت برای کسی که پرهیزگار باشد بهتر است. و به اندازی رشته شکاف هسته خرمایی، به شما ستم نخواهد شد» (قُلْ مَتاعُ الدُّنْيا قَلِيلٌ والأخرة خَيْرٌ لِمَنِ اتَّقى وَ لا تُظْلَمُونَ فَتِيلاً).

آیه 78

* (آیه 78)-با توجه به آیات قبل و بعد استفاده می شود که این آیه و آیه بعد نیز مربوط به جمعیتی از منافقان است که در صفوف مسلمانان جای گرفته بودند. آنها از شرکت در میدان جهاد وحشت داشتند و هنگامی که دستور جهاد صادر گردید ناراحت شدند. قرآن به آنها در برابر این طرز تفکر دو پاسخ می گوید؛ پاسخ اول را قسمت آخر آیة قبل بیان کرد و پاسخ دوم را در این آیه می خوانیم. می فرماید: فرار از مرگ چه سودی برای شما دارد! «هرجا باشید، مرگ شما را در می یابد؛ هر چند در برجهای محکم باشید» (أَيْنَما تَكُونُوا يُدْرِكْكُمُ الْمَوْتُ وَ لوْ كنتم فِي بُرُوجٍ مُشَيَّدَةٍ).(1).

درست است که قلعه های محکم گاهی جلو مرگهای غیر طبیعی را می گیرند ولی چند روز دیگر مرگ طبیعی به سراغ آدمی خواهد آمد. پس چه بهتر که این مرگ حتمی و اجتناب ناپذیر، در یک مسیر سازنده و صحیح همچون جهاد صورت گیرد.

قرآن در ذیل همین آیه به یکی دیگر از سخنان بی اساس و پندارهای باطل منافقان اشاره کرده می گوید: «و اگر به آنها [= منافقان حسنه (و پیروزی برسد می گویند: این، از ناحیه خداست» (وَ إِنْ تُصِبْهُمْ حَسَنَةٌ يَقُولُوا هذِهِ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ).

یعنی ما شایسته ایم که خدا چنین مواهبی را به ما داده!

1- 1 .«مشیدة» ، در اصل از ماده «شید» و به معنی گچ و مواد محکم دیگری است که برای استحکام بنا به کار می برند. از آنجا که در آن زمان معمولا محکم ترین ماده برای استحکام بنا گچ بوده، بیش تر به این ماده اطلاق می شده است.

و اگر سینه (و شکستی) برسد، می گویند: «این، از ناحیه تو است» (وَ إِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ يَقُولُوا هذِهِ مِنْ عِنْدِكَ).

بگو: همه اینها از ناحیه خداست»، که بر اساس لیاقتها و ارزشهای وجودی مردم به آنها داده می شود (قُل كُلٌّ مِن عِندِ اللّهِ).

و در پایان آیه به عنوان اعتراض به عدم تفکر آنها در موضوعات مختلف زندگی، می گوید: «پس چرا این گروه حاضر نیستند سخنی را درک کنند» (فَمَالَ هَؤُلَاءِ الْقَوْمِ لا يَكادُونَ يَفْقَهُونَ حَدِيثاً).

آیه 79

* (آیه 79)-سپس در این آیه می فرماید: «آنچه از نیکیها به تو می رسد، از طرف خداست؛ و آنچه از بدی به تو می رسد، از سوی خود توست!» (مَا أَصابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللَّهِ وَ مَا أَصَابَكَ مِنْ سيئة فَمِنْ نَفْسِكَ).

و در پایان آیه به آنها که شکستها و ناکامیهای خود را به پیامبر (ص) نسبت می دادند و به اصطلاح اثر قدم او می دانستند، پاسخ می گوید: «و ما تو را رسول برای مردم فرستادیم؛ و گواهی خدا در این باره، کافی است» (وَ أَرْسَلْناكَ لِلنَّاسِ رَسُولاً وَ كَفى بِاللَّهِ شَهِيداً).

اگر در آیه قبل حسنات و سیئات به خداوند نسبت داده شده، به خاطر آن است که منابع قدرت، حتی قدرتهایی که از آن سوء استفاده می شود، از ناحیه خداست؛ و اگر در این آیه سیئات به مردم نسبت داده شده، اشاره به جنبه های منفی و سوء استفاده از مواهب و قدرتهای خدادادی است.

آیه 80

* (آیه 80)-سنت پیامبر همچون وحی الهی است . در این آیه موقعیت پیامبر (ص) در برابر مردم و «حسنات» و «سینات» آنان بیان شده است. نخست می فرماید: «کسی که از پیامبر اطاعت کند، خدا را اطاعت کرده» (مَنْ يُطِعِ الرَّسُولَ قَدْ أَطاعَ اللَّهَ).

بنابراین ، اطاعت خدا از اطاعت پیامبر نمی تواند جدا باشد زیرا او هیچ گامی بر خلاف خواست خداوند بر نمی دارد.

سپس می افزاید: «و کسی که سر باز زند، تو را نگهبان (و مراقب) او

نفرستادیم» و در برابر او، مسؤول نیستی(وَ مَنْ تَوَلّی فَما أَرْسَلْناكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظاً).(1).

این آیه یکی از روشن ترین آیات قرآن است که دلیل بر حجیت سنت پیامبر (ص) و قبول احادیث او می باشد؛ و چون پیامبر (ص) - طبق حدیث ثقلین - احادیث اهل بیت (ع) را سند و حجت شمرده است، استفاده می کنیم که اطاعت از اهل بیت نیز، از اطاعت فرمان خدا جدا نیست.

آیه 81

* (آیه 81)-در این آیه به وضع جمعی از منافقان و یا افراد سست ایمان اشاره کرده می گوید: آنها هنگامی که در صف مسلمانان در کنار پیغمبر (ص) قرار می گیرند، برای حفظ منافع یا دفع ضرر از خویش با دیگران همصدا شده و اظهار اطاعت فرمان پیامبر (ص) می کنند و می گویند فرمانبرداریم» (وَ يَقُولُونَ طَاعَةٌ).

اما هنگامی که از نزد تو بیرون می روند، جمعی از آنان برخلاف گفته های تو، جلسات سری شبانه تشکیل می دهند؛ آنچه را در این جلسات می گویند، خداوند می نویسد» (فَإِذا بَرَزُوا مِنْ عِنْدِكَ بَيَّتَ طائِفَةٌ مِنْهُمْ غَيْرَ الَّذِي تَقُولُ وَ اللَّهُ يَكْتُبُ مَا يُبَيِّتُونَ).

خداوند به پیامبرش دستور می دهد: «اعتنایی به آنها نکن (و از نقشه های آنان وحشت نداشته باشد؛) و بر خدا توکل کن. کافی است که او یار و مدافع تو باشد»(فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَ تَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ وَ كَفى بِاللَّهِ وَكِيلاً).

آیه 82

* (آیه 82)-سند زنده ای بر اعجاز قرآن - به دنبال نکوهشهایی که در آیات گذشته از منافقان به عمل آمد، در اینجا به آنها و همه کسانی که در حقانیت قرآن مجید تردید دارند اشاره کرده می فرماید: «آیا درباره قرآن نمی اندیشند؟! اگر از سوی غیر خدا بود، اختلاف فراوانی در آن می یافتند» (أَ فَلا يَتَدَبَّرُونَ القرءان وَ لَوْ كانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافُ كَثِيراً).

« تدبر» از ماده «دبر»، به معنی پشت سر و عاقبت چیزی است. بنابراین، تدبر

1- 1 .«حفیظ» صفت مشبهه است و ثبات و دوام را می رساند. به معنی کسی است که پیوسته مراقب حفظ چیزی می باشد.

یعنی بررسی نتایج و عواقب چیزی است.

از آیه فوق استفاده می شود که مردم موظفند درباره اصول دین و مسائلی همانند صدق دعوی پیامبر (ص) و حقانیت قرآن، مطالعه و بررسی کنند و از تقلید بپرهیزند.

آیه 83

* (آیه 83)-پخش شایعات - در این آیه به یکی دیگر از اعمال نادرست منافقان و یا افراد سست ایمان اشاره کرده می فرماید: «و هنگامی که خبری از پیروزی یا شکست به آنها برسد، (بدون تحقیق،) آن را شایع می سازند» (وَ إِذَا جَاءَ هُمْ أَمْرٌ مِنَ الْأَمْنِ أَوِ الْخَوْفِ أَذاعُوا بِهِ).

زیرا بسیار می شود که این اخبار بی اساس بوده و از طرف دشمنان به منظورهای خاصی، جعل شده و اشاعه آن به زیان مسلمانان است.

در حالی که اگر آن را به پیامبر و پیشوایان - که قدرت تشخیص کافی دارند - بازگردانند، از ریشه های مسائل آگاه خواهند شد» (وَ لَوْرَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ وَ إِلى أُولِي الْأَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ).

به این ترتیب، نه مسلمانان را گرفتار عواقب غرور ناشی از پیروزیهای خیالی می کردند و نه روحیه آنها را به خاطر شایعات دروغین مربوط به شکست تضعیف می نمودند.

یستنبطونه» از ماده «نبط »، به معنی نخستین آبی است که از چاه می کشند و از ریشه های زمین استخراج می گردد. از این رو، استفاده کردن هر حقیقتی از دلایل و شواهد مختلف و استخراج کردن آن از مدارک موجود، استنباط نامیده می شود.

سپس در پایان آیه به این حقیقت اشاره می کند، که «اگر فضل و رحمت خدا بر شما نبود، (و به وسیله راهنمایی های پروردگار از این گونه شایعات و عواقب آن نجات نمی یافتید)، جز عده کمی، همگی از شیطان پیروی می کردید» و گمراه می شدید (وَ لَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عليكم وَ رَحْمَتُهُ لاَتَّبَعْتُمُ الشَّيْطانَ إِلاَّ قَلِيلاً).

یعنی فقط پیامبر (ص) و صاحب نظران و دانشمندان می توانند خود را از وساوس شایعات و شایعه سازان برکنار دارند، اما اکثریت اجتماع اگر از رهبری

صحیحی محروم بمانند گرفتار عواقب دردناک شایعه سازی و نشر شایعات خواهند شد.

زیانهـای شـایعه سازی و نشـر شایعات - از بلاهای بزرگی که دامنگیر جوامع مختلف می شود و روح اجتماعی و تفاهم و همکاری را در میان آنها از بین می برد، مسأله شایعه سازی و نشـر شایعات است، به طوری که گاه یک نفر منافق مطلب نادرستي جعل می کند و آن را به چنـد نفر می گویـد؛ و افرادی بـدون تحقیق در نشـر آن می کوشـند و شاید شاخ و برگهایی نیز از خودشان به آن می افزایند و، بر اثر آن، در مردم اضطراب و نگرانی ایجاد می کنند.

گرچه اجتماعـاتی که در فشـار و خفقان قرار دارنـد گاهی شایعه سازی و نشـر شایعات را به عنوان یک نوع مبارزه با انتقامجویی تعقیب می کنند، ولی برای اجتماعات سالم، نشر شایعات زیانهای فراوانی به بار می آورد.

به همین دلیل، اسلام هم با شایعه سازی مبارزه کرده و جعل و دروغ و تهمت را ممنوع می شمارد و هم با نشر شایعات و آیه فوق نمونه ای از آن است.

آیه 84

* (آیه 84)-شأن نزول: هنگامی که لشکر قریش پیروزمندانه از میدان احد بازگشتند، ابوسفیان با پیامبر (ص) قرار گذاشت که در موسم بدر صغری - یعنی بازاری که در ماه ذی قعـده در سـرزمین بـدر تشـکیل می شد - بار دیگر روبه رو شوند. هنگامی که موعد مقرر فرا رسـید، پیامبر (ص) مسـلمانان را برای حرکت به محل مزبور دعوت کرد، ولی جمعی از مسـلمانان که خاطره تلـخ شـکست احد را فراموش نکرده بودند، از حرکت خودداری می نمودند.

این آیه نازل شـد و پیامبر (ص) مسـلمانان را بار دیگر به حرکت دعوت کرد. در این موقع فقط هفتاد نفر در رکاب حضـرت در محل مزبور حاضـر شدند، ولی ابوسـفیان (بر اثر وحشتی که از روبه رو شدن با سـپاه اسـلام داشت) از حضور در آنجا خودداری کرد و پیامبر (ص) با همراهان، سالم به مدینه بازگشتند.

تفسیر: هرکس مسؤول وظیفه خویش است . به دنبال آیات مربوط به جهاد،

در این آیه دستور مهمی به پیامبر (ص) داده شده است. می فرماید: «در راه خدا پیکار کن. تنها مسؤول وظیفه خود هستی. و مؤمنان را بر این کار، تشویق نما» (فَقَا تَلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ لا تُكَلَّفُ إِلَّا نَفْسَكَ وَ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ).

در حقیقت، آیه یک دستور مهم اجتماعی را، مخصوصا درباره رهبران، در بر دارد، می گوید آنها باید آن قدر در کار خود مصمم و قاطع باشند که حتی اگر هیچ کس دعوتشان را لبیک نگوید، دست از تعقیب هدف مقدس خویش بر ندارند؛ و هیچ رهبری تا چنین آمادگی نداشته باشد قادر به پیشبرد اهداف خود نیست، به خصوص رهبران الهی که تکیه گاه اصلی شان خداست، خدایی که سرچشمه تمام نیروها وقدرتهاست.

بدین جهت، به دنبال این دستور می فرماید: «امید است خداوند از قدرت کافران جلوگیری کند (حتی اگر تنها خودت به میدان بروی). و خداوند قدرتش بیش تر، و مجازاتش دردناک تر است» (عَسَى اللَّهُ أَنْ يَكُفَّ بَأْسَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَاللَّهُ

أَشَدُّ بَأْسًا وَ أَشَدُّ تَنكِيلًا).(1).

آیه 85

* (آیه 85)-تشویق به کار نیک یا بد - همان طور که در تفسیر آیه قبل اشاره شد، قرآن می گوید هر کسی در درجه اول مسؤول کار خویش است، اما برای اینکه از این مطلب سوء استفاده نشود در این آیه می فرماید: «کسی که شفاعت [= تشویق و کمک به کار نیکی کند، نصیبی از آن برای او خواهد بود؛ و کسی که شفاعت [= تشویق و کمک به کار بدی کند، سهمی از آن خواهد داشت» (مَنْ يَشْفَعْ شَفاعَةً حَسَنَةً يَكُنْ لَهُ نَصِيبٌ مِنْها وَ مَنْ يَشْفَعْ شَفاعَةً سَيِّئَةً يَكُنْ لَهُ كِفْلٌ مِنْها).(2).

بنابراین، مسؤولیت هرکس در برابر اعمال خویش به آن معنی نیست که از دعوت دیگران به سوی حق و مبارزه با فساد چشم بپوشد و روح اجتماعی اسلام را

1- 1 .«بأس» به معنی قوت و استحکام و شجاعت است. و «تنکیل» از ماده «نکول» به معنی امتناع کردن از روی ترس است

2- 2 .«کفل » در اصل به معنی قسمت عقب پشت حیوان است که سوار شدن بر آن ناراحت کننده می باشد. بدین جهت، هرگونه گناه و سهم بد را کفل گویند. همچنین به کاری که زحمت داشته باشد، کفالت گفته می شود.

به فردگرایی و بیگانگی از اجتماع مبدل سازد.

مطـابق این منطق اسـلامی، فقـط عاملان گناه گناهکار نیسـتند بلکه همه کسانی که با اسـتفاده از وسائل مختلف تبلیغاتی یا آماده ساختن زمینه ها، حتی گفتن یک جمله تشویق آمیز، عاملان گناه را به کار خود ترغیب کنند، در آن سـهیم می باشند. همچنین کسانی که در مسیر خیرات و نیکیها از چنین برنامه هایی استفاده می نمایند، از آن سهم دارند.

در پایان آیه می فرماید: «و خداوند، حسابرس و نگه دار هر چیز است» (وَكَانَ اللّهُ عَلَى كُلِّ شَيءٍ مُقِيتًا).

آیه 86

* (آیه 86)-هرگونه محبتی را پاسـخ گوییـد - این آیه یک حکم عمومی در زمینه تحیتها و اظهار محبتهایی است که از طرف افراد مختلف می شود. در آغاز می گوید:

هر گاه به شـما تحت گوینـد، پاسـخ آن را بهتر از آن بدهید؛ یا (لااقل) به همان گونه پاسخ گویید» (وَ إِذا حُيِّيتُمْ بِتَحِيَّةٍ فحيوا بِأَحْسَنَ مِنْها أَوْ رُدُّوها).

واژه «تحیت» از مـاده «حیـات»، به معنی دعـا کردن برای حیـات دیگری است، ولی معمولاـ این کلمه هر نوع اظهـار محبتی را که افراد به وسیله سخن یا عمل با یکدیگر می کنند، شامل می شود که روشن ترین مصداق آن، سلام کردن است.

و در پایان آیه برای اینکه مردم بدانند چگونگی تحتها و پاسخها و برتری یا مساوات آنها در هر حد و مرحله ای بر خداوند پنهان نیست، می فرماید: «خداوند حساب همه چیز را دارد» (إِنّ اللّهَ كَانَ عَلَى كُلِّ شَئٍ حَسِيبًا).

آیه 87

* (آیه 87)-این آیه تکمیلی بر آیات قبل و مقدمه ای برای آیات بعد است زیرا در آیه قبل پس از دسـتور به رد تحت فرمود: خداوند حساب همه چیز را دارد، در این آیه به مسأله رسـتاخیز اشاره کرده و آن را با مسأله توحیـد و یگانگی خـدا که رکن دیگری از ایمان است، می آمیزد می فرماید: «خداوند، معبودی جز او نیست؛ و به یقین، همه شـما را در روز رستاخیز - که هیچ شکی در آن نیست به جمع می کنند»(اللَّهُ لا إِلَهَ إِلاَّ هُوَ لَيَجْمَعَنَّكُمْ إِلى يَوْمِ الْقِيمَةُ لَا رَيْبَ فِيهِ).

تعبیر «یجمعکم» اشاره به این است که قیامت همه افراد بشر در یک روز واقع خواهد شد.

تعبیر لا ریب فیه» (شکی در آن نیست)، در مورد روز قیامت، در این آیه و موارد دیگر، اشاره به دلایل قطعی و مسلمی است که از وجود چنین روزی خبر می دهد مانند قانون تکامل، حکمت و فلسفه آفرینش و قانون عدالت پروردگار که در بحث معاد ذکر شده است.

در پایان آیه برای تأکید مطلب می فرماید: «و کیست که از خداوند راستگوتر باشد؟! (وَ مَن أَصدَقُ مِنَ اللّهِ حَدِیثًا).

بنابراین، هرگونه وعده ای درباره روز قیامت و غیر آن می دهد نباید جای تردید باشد زیرا دروغ یا از جهل سرچشمه می گیرد یا از ضعف و نیاز، اما خداوندی که از همه آگاه تر و از همگان بی نیاز است، از هر کس راستگوتر است و دروغ برای او مفهومی ندارد.

آیه 88

* (آیه 88)-شأن نزول: مطابق نقل جمعی از مفسران از ابن عباس، عده ای از مردم مکه ظاهر مسلمان شده بودند ولی در واقع در صف منافقان قرار داشتند. به همین دلیل حاضر به مهاجرت به مدینه نشدند. سرانجام مجبور شدند از مکه خارج شوند (و شاید، به خاطر موقعیت ویژه ای که داشتند، برای هدف جاسوسی این عمل را انجام دادند).

درباره چگونگی برخورد با این جمع در میان مسلمین اختلاف افتاد؛ عده ای معتقد بودند که باید آنها را طرد کرد زیرا در واقع پشتیبان دشمنان اسلامند. ولی بعضی از افراد ظاهربین و ساده دل با این طرح مخالفت کردند و گفتند: ما چگونه با کسانی که به توحید و نبوت پیامبر (ص) گواهی داده اند بجنگیم؟

آیه نازل شد و دسته دوم را در برابر این اشتباه ملامت و سپس راهنمایی کرد.

تفسیر: با توجه به شأن نزول بالا پیوند این آیه و آیات بعد از آن با آیاتی که قبلا درباره منافقان بود کاملا روشن است.

در آغاز می فرماید: «چرا در مورد منافقان دو دسته شده اید؟!» بعضی جنگ با

آنها را ممنوع، و بعضی مجاز می دانید (فَما لَکُمْ فِي الْمُنافِقِینَ فِئَتَینِ).

در حالی که خداوند به خاطر اعمالشان، افکار آنها را کاملا وارونه کرده است» (وَاللّهُ أَرکَسَهُم بِمَا کَسَبُوا).(1).

و در پایان آیه به افراد ساده دلی که از این دسته منافقان حمایت می نمودند خطاب کرده می فرماید: «آیا شما می خواهید کسانی را که خداوند بر اثر اعمال زشتشان گمراه کرده، هدایت کنید؟! در حالی که هرکس را خداوند گمراه کند، راهی برای او نخواهی یافت» (أَ تُرِیدُونَ أَنْ تَهْدُوا مَنْ أَضَلَّ اللَّهُ وَ مَنْ یُضْلِلِ اللَّهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِیلاً).

زیرا این یک سنت الهی است که اثر اعمال هیچ کس از او جدا نمی شود. چگونه می توانید انتظار داشته باشید افرادی که فکرشان آلوده و قلبشان مملو از نفاق و عملشان حمایت از دشمنان خداست مشمول هدایت شوند؟

آیه 89

* (آیه 89)-در تعقیب آیه قبل درباره منافقانی که بعضی از مسلمانان ساده دل به حمایت از آنها برخاسته و از آنها شفاعت می کردند و قرآن بیگانگی شان را از اسلام بیان داشت، در این آیه می فرماید: « آنان آرزو می کنند که شما هم مانند ایشان کافر شوید، و مساوی یکدیگر باشید» (وَدُّوا لَوْ تَکْفُرُونَ کَما کَفَرُوا فَتَکُونُونَ سَواءً).

بنابراین، آنها از کافران عادی نیز بدترند زیرا کار معمولی غارتگر عقاید دیگران نیستند اما اینها هستند و فعالیتهای پیگیری برای تخریب عقاید دیگران دارند.

بنابراین، از آنها دوستانی انتخاب نکنید» (فَلَا تَتَّخِذُوا مِنهُم أَولِیَاءَ).

مگر اینکه توبه کنند، و در راه خدا هجرت نمایند» (حَتّی یُهَاجِرُوا فِي سَبِیلِ اللّهِ).

هرگاه از این کار سر باز زنند، (و به اقدام بر ضد شما ادامه دهند، هرجا آنها را

1- 1 .«ارکسهم»، از ماده «رکس»، به معنی وارونه کردن چیزی و آن را با سر بر زمین گذاردن است و به معنی بازگرداندن نیز آمده است.

یافتید، اسیر کنید؛ و (در صورت احساس خطر) به قتل برسانید» (فَإِنْ تَوَلّوْا فخذو هُمْ وَ اقْتُلُوهُمْ حَیْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ).

در پایان آیه بار دیگر تأکید می کند: «و از میان آنها، دوست و یار و یاوری اختیار نکنید» (وَ لا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ ولیا وَ لانَصِیراً).

نجات یک جامعه زنـده که در مسـیر یک انقلاب اصـلاحی گام برمی دارد از چنگال دشـمنان دوست نما و جاسوسان خطرناک، راهی جز شدت عمل ندارد.

آیه 90

* (آیه 90)-دشأن نزول: از روایات مختلفی استفاده می شود که دو قبیله در میان قبایل عرب به نام بنی ضمره واشجع وجود داشتند که قبیلة اول با مسلمانان پیمان ترک تعترض بسته بودند و طایفه اشجع نیز با بنی ضمره هم پیمان بودند.

بعضـی از مسـلمانان از قدرت طایفه بنی ضـمره و پیمان شکنی آنها بیمناک بودند. از این رو، به پیامبر اسلام (ص) پیشنهاد کردند، پیش از آنکه آنها حمله را آغاز کنند مسلمانان به آنها حمله ور شوند.

پیامبر (ص) فرمود: نه، هرگز چنین کاری نکنید، زیرا آنها در میان تمام طوایف عرب نسبت به پدر و مادر خود نیکوکار ترند و از همه نسبت به اقوام و بستگان مهربان تر و به عهد و پیمان خود از همه پایبند ترند.»

پس از مدتی مسـلمانان با خبر شدند که طایفه اشـجع به سرکردگی مسعود بن رجیله که هفتصد نفر بودند، به نزدیکی مدینه آمده اند. پیامبر (ص) نمایندگانی نزد آنها فرسـتاد تا از هدف مسافرتشان مطلع گردد. آنها اظهار داشتند: ما توانایی مبارزه با دشمنانتان را نداریم، چون عدد ما کم است و نیز قدرت و تمایل به مبارزه با شما را نداریم زیرا محل ما به شما نزدیک است. بدین خاطر آمده ایم با شما پیمان ترک تعرض ببندیم.

آیه نازل شد و دستورهای لازم را در این زمینه به مسلمانان داد.

تفسـیر: استقبال از پیشنهاد صلح - به دنبال دستور به شدت عمل در برابر منافقانی که با دشمنان اسلام همکاری نزدیک داشتند، در این آیه دستور می دهد که دو دسته از این قانون مستثنا هستند:

1.«مگر آنها که با هم پیمانان شما، پیمان بسته اند» (إِلاّ الّذِینَ یَصِلُونَ إِلی قَوْمٍ بَیْنَکُمْ وَ بَیْنَهُمْ مِیثاقٌ).

2. «یا آنها که به سوی شـما می آیند، و از پیکار با قوم خود ناتوان شده اند» نه سر جنگ با شما دارند، و نه توانایی مبارزه با قوم خود (أَوْ جَاءَ وَ کَمْ حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ أَنْ یُقاتِلُوکُمْ أَوْ یُقاتِلُوا قَوْمَهُمْ).

سپس برای اینکه مسـلمانان در برابر این پیروزیهای چشمگیر مغرور نشوند و آن را مرهون قدرت نظامی و ابتکار خود ندانند، همچنین برای اینکه احساسات انسانی آنها در برابر این دسته از بی طرفان تحریک شود، می فرماید: «و اگر خداوند بخواهد، آنان را بر شما مسلط می کند تا با شما پیکار کنند» (وَ لَوْ شاءَ اللَّهُ لَسَلَّطَهُمْ عَلَیکُم فَلَقَا تَلُوکُم).

بنـابراین، همواره در پیروزیهـا به یـاد خـدا باشـید و هیچگـاه به نیروی خود مغرور نشویـد و نیز گـذشت از ضـعیفان را برای خود خسارتی نشمارید.

در پایان آیه بار دیگر نسـبت به دسته اخیر تأکید کرده می فرماید: « پس اگر از شما کناره گیری کرده و با شما پیکار ننمودند، بلکه) پیشنهاد صلـح کردنـد، خداوند به شـما اجازه نمی دهد که متعرض آنان شوید» (فَإِنْ اعتزلوکم فَلَمْ یُقاتِلُوکُمْ وَ أَلْقَوْا إِلَیْکُمُ السَّلَمَ فَما جَعَلَ اللَّهُ لَکُمْ عَلَیْهِمْ سَبِیلًا).

آیه 91

* (آیه 91)-دشأن نزول نقل شده جمعی از مردم مکه به خدمت پیامبر (ص) می آمدند و از روی خدعه و نیرنگ اظهار اسـلام می کردند، اما همین که در برابر قریش و بتهای آنها قرار می گرفتند به نیایش و عبادت بتها می پرداختند. به این ترتیب، می خواسـتند از ناحیه اسـلام و قریش هر دو آسوده خاطر باشـند، از هر دو طرف سود ببرند و از هیچ یک زبان نبینند. آیه نازل شد و دستور داد مسلمانان در برابر این دسته شدت عمل به خرج دهند.

تفسـیر: سـزای آنها که دودوزه بازی می کنند . در اینجا با دسته دیگری رو به رو می شویم که درست در مقابل دسته ای قرار دارند که در آیه پیش دستور صلح

نسبت به آنها داده شده بود، آنها کسانی هستند که می خواهند برای حفظ منافع خود در میان مسلمانان و مشرکان آزادی عمل داشته باشند و برای تأمین این نظر، راه خیانت و نیرنگ پیش گرفته، با هر دو دسته اظهار همکاری و همفکری می کنند.

آیه می فرماید: « به زودی جمعیت دیگری را می یابید که می خواهند هم از ناحیه شما در امان باشند و هم از ناحیه قوم خودشان» که مشرکند (سَتَجِدُونَ ءاخرین یُرِیدُونَ أَنْ یأمنوکم وَ یأمنووا قَوْمَهُمْ).

از این رو، نزد شما ادعای ایمان می کنند؛ ولی «هر زمان آنان را به سوی فتنه (و بت پرستی) بازگردانند، با سر در آن فرو می روند» (کُلَّما رُدُّوا إِلَی الْفِتْنَةِ أرکسوا فِیهَا).

سپس در جمله بعد سه تفاوت برای آنها می شمرد می فرماید: «اگر از درگیری با شما کنار نرفتند و پیشنهاد صلح نکردند و دست از شما نکشیدند» (فَإِنْ لَمْ یعتز لوکم وَ یلقوا إِلَیْکُمُ السَّلَمَ وَ یکفوا أَیْدِیهِمْ).

آنها را هرکجا یافتید اسیر کنید و یا به قتل برسانید» (فَخُذُوهُمْ وَ اقْتُلُوهُمْ حَیْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ).

همین تفاوتها موجب گردیده که حکم اینها از دسته سابق جدا شود.

و از آنجا که به اندازه کافی نسبت به آنها اتمام حجت شده، در پایان آیه می فرماید: «آنها کسانی هستند که ما برای شما، تسلط آشکاری نسبت به آنان قرار داده ایم» (وَ أولئکم جَعَلْنا لَکُمْ عَلَیْهِمْ سُلْطاناً مُبِیناً).

این تسلط می تواند از نظر منطقی بوده باشد، چه اینکه منطق مسلمانان بر مشرکان کاملا پیروز بود، یا از نظر ظاهری و خارجی زیرا در زمانی این آیات نازل شد که مسلمین به قدر کافی نیرومند شده بودند.

آیه 92

* (آیه 92)-شأن نزول: یکی از بت پرستان مگه به نام حارث بن یزید با دستیاری ابوجهل، مسلمانی را به نام عیاش بن أبی ربیعه به جرم گرایش به اسلام، مدتها شکنجه می داد. پس از هجرت مسلمانان به مدینه، عیاش نیز به مدینه هجرت کرد. اتفاقا روزی در یکی از محله های اطراف مدینه با شکنجه دهنده خود حارث بن

یزید روبه رو شد. از فرصت استفاده کرده او را به قتل رسانید، به گمان اینکه دشمنی را از پای درآورده است، در حالی که توجه نداشت که حارث توبه کرده و مسلمان شده است. آیه نازل شد و حکم قتلی را که از روی اشتباه و خطا واقع شده بیان کرد.

تفسیر: احکام قتل خطا – چون در آیات گذشته به مسلمانان آزادی عمل برای درهم کوبیدن منافقان و دشمنان خطرناک داخلی داده شده، برای اینکه کسانی از این قانون سوء استفاده نکنند و با افرادی که دشمنی دارند به نام منافق بودن تصفیه حساب خصوصی ننمایند، در این آیه و آیه بعد احکام قتل خطا و قتل عمد بیان شده است. نخست می فرماید: «برای هیچ فرد باایمانی مجاز نیست که مؤمنی را به قتل برساند، مگر اینکه این کار از روی خط او اشتباه از او سر زند» (وَ ما کانَ لِمُؤْمِنٍ أَنْ یَقْتُلَ مُؤْمِناً إِلَّا خَطَئًا).

سپس جریمه و کفاره قتل خطا را در سه مرحله بیان می کند:

1. اگر فرد بی گناهی که از روی اشتباه کشته شده متعلق به خانواده مسلمانی باشد، در این صورت قاتل باید دو کار کند: یکی اینکه برده مسلمانی را آزاد نماید و دیگر اینکه خون بهای مقتول را به صاحبان او بپردازد. آیه می فرماید: «و کسی که مؤمنی را از روی خطا به قتل رساند، باید یک برده مؤمن را آزاد کند و خون بهایی به کسان او بپردازد» (وَ مَنْ قَتَلَ مُؤْمِناً خُطًا فَتَحْرِیرُ رَقَبَةٍ مومنة وَ دِیة مُسَلَّمَةُ إِلَی أَهْلِهِ).

مگر اینکه آنها خون بها را ببخشند»(إِلّا أَن یَصّدّقُوا).

2. «و اگر مقتول، از گروهی باشد که با دشمنان شما هستند (و کافرند)، ولی متقول بایمان بوده، (تنها) باید یک برده مؤمن را آزاد کند» و پرداختن خون بها لازم نیست» (فَإِنْ کانَ مِنْ قَوْمٍ عَدُوٍّ لَکُمْ وَ هُوَ مُؤْمِنُ فَتَحْرِیرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ).

پرداخت دیه به جمعیتی که تقویت بنیه مالی آنان خطری برای مسلمانان محسوب خواهد شد ضرورت ندارد. به علاوه، اسلام ارتباط این فرد را با خانواده خود که همگی از دشمنان اسلامند بریده است. بنابراین، جایی برای جبران

خسارت نیست.

3. «و اگر از جمعیتی باشد که میان شما و آنها پیمانی برقرار است، باید خون بهای او را به کسان او بپردازد، و یک بردهٔ مؤمن (نیز) آزاد کند» (وَ إِنْ كانَ مِنْ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَ بَيْنَهُمْ مِيثاقٌ فَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلى أَهْلِهِ وَ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ).

منظور از مقتول در اینجا، مقتول مؤمن است.

سپس در مورد کسانی که دسترسی به آزاد کردن برده ندارند، یعنی قدرت مالی ندارند یا برده ای برای آزاد کردن نمی یابند، می فرماید: «و آن کس که دسترسی

به آزاد کردن برده) ندارد، دو ماه پی در پی روزه می گیرد» (فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيامُ شَهْرَيْنِ مُتَتابِعَيْنِ).

و در پایان آیه می گوید: «این، (تبدیل شدن آزاد کردن برده به دو ماه روزه گرفتن، یک نوع تخفیف، و) توبه الهی است. و خداوند، دانا و حکیم است» (تَوْبَةً مِنَ اللَّهِ وَ كانَ اللَّهُ عَلِيماً حَكِيماً).

آیه 93

* (آیه 93)-شأن نزول: مقیس بن صبا به کنانی که یکی از مسلمانان بود، کشته برادر خود هشام را در محله بني النجار پیدا کرد. جریان را به عرض پیامبر (ص) رسانید. حضرت او را به اتفاق قیس بن هلال نزد بزرگان بني النجار فرستاد و دستور داد که اگر قاتل هشام را می شناسند، او را تسلیم نمایند و اگر نمی شناسند، خون بها و دیه او را بپردازند. آنان نیز چون قاتل را نمی شناختند، دیه را به صاحب خون پرداختند و او هم تحویل گرفت و به اتفاق قیس بن هلال به طرف مدینه حرکت کردند. در بین راه بقایای افکار جاهلیت، مقیس را تحریک نمود و با خود گفت: قبول دیه موجب سرشکستگی و ذلت است. سپس همسفر خود را که از قبیله بني النجار بود، به انتقام خون برادر کشت و به طرف مکه فرار نمود و از اسلام نیز کناره گیری کرد.

پیامبر (ص) در مقابل این خیانت، خون او را مباح نمود. آیه مورد بحث به همین مناسبت نازل شد که مجازات قتل عمد در آن بیان شده است.l

تفسیر: مجازات قتل عمد - بعد از بیان حکم قتل خطا، در این آیه به مجازات

کسی که فرد باایمانی را از روی عمد به قتل برساند اشاره کرده و چهار مجازات و کیفر شدید اخروی . علاوه بر مسأله قصاص که مجازات دنیوی است . ذکر می کند می فرماید:

1. «و هرکس فرد باایمانی را از روی عمـد به قتل برسانـد، مجازات او دوزخ است؛ در حالی که جاودانه در آن می ماند» (وَ مَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِناً مُعْتَمِداً فَجَزاؤُهُ جَهَنَّمَ خَالِداً فِيهَا).

2. «و خداوند بر او غضب می کند، (وَ غَضِبَ اللّهُ عَلَيهِ). 3. و او را از رحمتش دور می سازد (وَ لَعَنَهُ).

4. «و عذاب عظیمی برای او آماده ساخته است» (وَ أَعَدّ لَهُ عَذَابًا عَظِيمًا).

از آنجـا که آدمکشـی یکی از بزرگ ترین جنایات و گناهان خطرناک است و اگر با آن مبارزه نشود امنیت که یکی از مهم ترین شـرایط یک اجتماع سالم است، به کلی از بین می رود، قرآن قتل بی دلیل یک انسان را همانند کشتن تمام مردم روی زمین معرفی می کند. از

آیه 94

* (آیه 94)-شأن نزول: نقل شـده که پیامبر (ص) بعد از بازگشت از جنگ خیبر ، أسامة بن زید را با جمعی از مسـلمانان به سوی یهودیان که در یکی از روستاهای فدک زندگی می کردند فرستاد تا آنها را به سوی اسلام یا قبول شرایط ذمه دعوت کنند.

یکی از یهودیان به نام مرداس، که از آمدن سـپاه اسـلام با خبر شده بود، به اسـتقبال مسـلمانان شتافت در حالی که به یگانگی خدا و نبوت پیامبر اسلام (ص) گواهی می داد.

اسامـة بن زید به گمان اینکه مرد یهودی از ترس جان و برای حفظ مال اظهار اسـلام می کند و در باطن مسـلمان نیست، به او حمله کرد و وی را کشت.

هنگامی که خبر به پیامبر رسید، سخت از این جریان ناراحت شد و فرمود: تو مسلمانی را کشتی. اسامة ناراحت شد و عرض کرد: این مرد از ترس جان

و برای حفظ مالش اظهار اسلام کرد. حضرت فرمود: «تو که از درون او آگاه نبودی، چه می دانی شاید به راستی مسلمان شده است. در این موقع آیه نازل شد.

تفسیر: در این آیه برای حفظ جان افراد بی گناهی که ممکن است مورد اتهام قرار گیرند یک دستور احتیاطی بیان می کند می فرماید: «ای کسانی که ایمان آورده اید، هنگامی که در راه خدا گام می زنید (و به سفری برای جهاد می روید)، تحقیق کنید؛ و به خاطر اینکه سرمایه ناپایدار دنیا (و غنایمی به دست آورید، به کسی که اظهار صلح و اسلام می کند نگویید: مسلمان نیست؛ زیرا غنیمتهای فراوانی برای شما نزد خداست» (یَا اَیُّهَا الَّذِینَ ءَامَنُوا إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي سَبِیلِ اللَّهِ فَتَبَیَّنُوا وَ لا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْقی إِلَیْکُمُ السَّلَمَ لَسْتَ مُؤْمِناً تَبْغُونَ عَرَضَ الحَیَوةِ الدُّنْیا فَعِنْدَ اللَّهِ مَغانِمُ کَثِیرَةٌ).(1).

سپس اضافه می کند: «شما قبلا چنین بودید» و در دوران جاهلیت جنگهای شما انگیزه غارتگری داشت (کَذلِکَ کُنتُم مِن قَبلُ).

و خداوند بر شما منت نهاد (و در پرتو اسلام هدایت شدید). پس، (به شکرانه این نعمت بزرگ، تحقیق کنید» (فَمَنّ اللّهُ عَلَیکُم فَتَبَیّنُوا).

خداوند به آنچه انجام می دهید آگاه است» (إِنّ اللّهَ کَانَ بِمَا تَعمَلُونَ خَبِیرًا).

جهاد یک قانون عمومی در عالم آفرینش است. همه موجودات جهان اعم از نباتات و حیوانات به وسیله جهاد موانع را از سر راه خود بر می دارند تا بتوانند به کمالات مطلوب خود برسند.

البته باید توجه داشت که جهاد، علاوه بر نبردهای دفاعی و گاهی تهاجمی، مبارزات علمی، اقتصادی، فرهنگی و سیاسی را نیز در بر می گیرد.

آیه 95

* (آیه 95)-در آیات گذشته سخن از جهاد در میان بود، این آیه مقایسه ای در میان مجاهدان و غیر آنها به عمل آورده می گوید: «(هرگز) افراد با ایمانی که بدون بیماری و ناراحتی، از جهاد باز نشستند، با مجاهدانی که در راه خدا با مال و جان

---

1 - 1 .«عرض» به معنی چیزی است که ثبات و پایداری ندارد. بنابراین، عرض الحیوة الدنیا به معنی سرمایه های زندگی دنیاست که همگی بدون استثنا ناپایدارند.

خود جهاد کردند، یکسان نیستند» (لَا یَستَوی الْقاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِینَ غَیْرُ أُوْلَی الضَّرَرِ وَ الْمُجاهِدُونَ فِي سَبِیلِ اللّهِ بِأَمْوالِهِمْ وَ أَنْفُسِهِمْ).

سپس برتری مجاهدان را به صورت آشکار تر بیان کرده می فرماید: «خداوند، مجاهدانی را که با مال و جان خود جهاد نمودند، بر قاعدان [= ترک کنندگان جهاد] برتری مهمی بخشیده» (فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجاهِدِینَ بِأَمْوالِهِمْ وَ أَنْفُسِهِمْ عَلَی الْقاعِدِینَ دَرَجَةً).

ولی چون نقطه مقابل این دسته از مجاهدان افرادی هستند که جهاد برای آنها واجب عینی نبوده یا اینکه به خاطر بیماری و ناتوانی و علل دیگر قادر به شرکت در میدان جهاد نبوده اند، برای اینکه پاداش نیت صالح و ایمان و سایر اعمال نیک آنها نادیده گرفته نشود به آنها نیز وعده نیک داده می فرماید: «و به هر یک از این دو گروه به نسبت اعمال نیکشان، خداوند وعده پاداش نیک داده است» (وَ کُلًّا وَعَدَ اللّهُ الحُسنَی).

ولی از آنجا که اهمیت جهاد در منطق اسلام از این هم بیش تر است، بار دیگر به سراغ مجاهدان رفته تأکید می کند: «و خداوند مجاهدان را بر قاعدان، با پاداش عظیمی برتری بخشیده است» (وَ فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجاهِدِینَ عَلَی الْقاعِدِینَ أَجْراً عَظِیماً).

آیه 96

* (آیه 96)-این پاداش عظیم در این آیه چنین تفسیر شده: «درجات (مهمی از ناحیه خداوند، و آمرزش و رحمت» نصیب آنان می گردد (دَرَجَاتٍ مِنهُ وَ مَغفِرَةً وَ رَحمَةً).

در پایان آیه می فرماید: اگر در این میان افرادی ضمن انجام وظیفه خویش مرتکب لغزشهایی شده اند و از اعمال خود پشیمانند، خدا به آنها نیز وعده آمرزش داده زیرا خداوند آمرزنده و مهربان است» (وَکَانَ اللّهُ غَفُورًا رَحِیمًا).

آیه 97

* (آیه 97)-شأن نزول: قبل از آغاز جنگ بدر سران قریش اخطار کردند که همه افراد ساکن مکه که آمادگی برای شرکت در میدان جنگ دارند باید برای نبرد با

مسـلمانان حرکت کننـد و هرکس مخالفت کنـد خانه اش ویران و اموالش مصادره می شود. به دنبال این تهدید عده ای از افرادی که ظاهرا اسـلام آورده بودند ولی به خاطر علاقه به خانه و زندگی و اموال خود حاضـر به مهاجرت نشده بودند نیز با بت پرستان به سوی میدان جنگ حرکت کردند و در میدان در صفوف مشرکان ایستادند و سرانجام در جنگ کشته شدند. آیه نازل گردید و سرنوشت آنها را شرح داد.

تفسـیر: در تعقیب بحثهـای مربوط به جهاد، در این آیه به سـرنوشت شوم کسانی اشاره می کنـد که دم از اسـلام می زدنـد ولی برنامه مهم اسـلامی یعنی «هجرت» را عملی نساختند. می فرماید: «کسانی که فرشـتگان (قبض ارواح)، روح آنها را گرفتند در حالی که به خویشـتن ستم کرده بودنـد، به آنها گفتنـد: شـما در چه حالی بودید؟» و چرا با اینکه مسـلمان بودید، در صف کفار جای داشتید؟! (إِنَّ الَّذِينَ توفيهم الْمَلائِكَةُ ظالِمِي أَنْفُسِهِمْ قالُوا فِيمَ كُنْتُمْ).

تعبیر به «توفي» به جـای مرگ، اشاره به این است که مرگ به معنی فنا و نابودی نیست بلکه یک نوع دریافت فرشـتگان نسـبت به روح انسان است. یعنی روح او را که اساسی ترین قسمت وجود اوست، می گیرند و با خود به جهان دیگری می برند.

از جمله فوق اسـتفاده می شود که گرفتن ارواح به دست یک فرشـته معین نیست و اگر در بعضـی آیات این موضوع به ملك الموت (فرشـته مرگ) نسبت داده شده از این نظر است که او بزرگ فرشتگان مأمور قبض ارواح است و در احادیث به نام عزرائیل از او یاد شده است.

آنها در پاسخ به عنوان عذرخواهی «گفتند: ما در سـرزمین خود، تحت فشار و مستضـعف بودیم» به همین جهت، توانایی بر اجرای فرمان خدا نداشتیم (قالُوا كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ فِي الْأَرْضِ).

اما این اعتذار از آنان پذیرفته نمی شود و آنها [= فرشتگان گفتند: مگر سرزمین خدا، پهناور نبود که مهاجرت کنید»(قَالُوا أَلَمَ تَكُنْ أَرْضُ اللَّهِ واسِعَةً فَتُهاجِرُوا فِيها).

در پایان آیه به سرنوشت آنان اشاره کرده می فرماید: «آنها (عذری نداشتند، و جایگاهشان دوزخ است و سرانجام بدی است» (فأولئک مأویهم جَهَنَّمَ وَ ساءَتْ مَصِیراً).

آیه 98

* (آیه 98)-در این آیه مستضعفان و ناتوانهای واقعی را استثنا کرده می فرماید: مگر آن دسته از مردان و زنان و کودکانی که به راستی تحت فشار قرار گرفته اند (و حقیقت مستضعفند)؛ نه چاره ای دارند، و نه راهی برای نجات از آن محیط آلوده) می یابند.» (إِلاَّ الْمُسْتَضْعَفِینَ مِنَ الرِّجالِ وَ النِّساءِ وَ الْوِلْدانِ لا یَسْتَطِیعُونَ حِیلَةً وَ لا یَهْتَدُونَ سَبِیلً).

آیه 99

* (آیه 99)-در این آیه می فرماید: «ممکن است خداوند، آنها را مورد عفو قرار دهد؛ و خداوند، عفو کننده و آمرزنده است» (فَأُولَئِکَ عَسَی اللَّهُ أَنْ یَعْفُوَ عَنْهُمْ وَ کانَ اللَّهُ عَفُوًّا غَفُوراً).

مستضعف کیست - از بررسی آیات قرآن و روایات استفاده می شود، افرادی که از نظر فکری یا بدنی یا اقتصادی چنان ضعیف اند که قادر به شناسایی حق از باطل نیستند یا بر اثر ناتوانی جسمی یا ضعف مالی و یا محدودیتهایی که محیط بر آنها تحمیل کرده، قادر به انجام وظایف خود به طور کامل نباشند و نتوانند مهاجرت کنند، آنها را مستضعف گویند.

از امام موسی بن جعفر (ع) پرسیدند که مستضعفان چه کسانی هستند؟ امام در پاسخ نوشتند: «مستضعف کسی است که حجت و دلیل به او نرسیده باشد و به وجود اختلاف (در مذاهب و عقاید که محرک بر تحقیق است) پی نبرده باشد، اما هنگامی که به این مطلب پی برد، دیگر مستضعف نیست.»

آیه 100

* (آیه 100)-هجرت یک دستور سازنده اسلامی - به دنبال بحث درباره افرادی که بر اثر کوتاهی در انجام فریضه مهاجرت به انواع ذلتها و بدبختی ها تن در می دهند، در این آیه درباره اهمیت هجرت در دو قسمت بحث شده است: نخست به آثار و برکات هجرت در زندگی این جهان اشاره کرده می فرماید: «کسی که در راه

خدا هجرت کند، جاهای امن فراوان و گسترده ای در زمین می یابد»(وَ مَنْ یهاجر فِي سَبِیلِ اللّهِ یَجِدْ فِي الْأَرْضِ مُراغَماً کَثِیراً وَ سَعَةً).

سپس به جنبه معنوی و اخروی مهاجرت اشاره کرده می فرماید: «و هر کس به عنوان مهاجرت به سوی خدا و پیامبر او، از خانه خود بیرون رود، سپس مرگش فرارسد، پاداش او بر خداست؛ و خداوند، آمرزنده و مهربان است» (وَ مَنْ یَخْرُجْ مِنْ بیته مُهاجِراً إِلَی اللَّهِ وَ رَسُولِهِ ثُمَّ یُدْرِکْهُ الْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ أَجْرُهُ عَلَی اللَّهِ وَ کانَ اللَّهُ غَفُوراً رَحِیماً).

بنابراین، مهاجران در هر دو صورت به پیروزی نایل می گردند.

جالب اینکه هجرت به آن هم نه برای حفظ خود بلکه برای حفظ آیین اسلام - مبدأ تاریخ مسلمانان می باشد و زیربنای همه حوادث سیاسی، تبلیغی و اجتماعی ما را تشکیل می دهد و در هر عصر و زمان و مکانی اگر همان شرایط پیش آید، مسلمانان موظف به هجرتند.

آیه 101

* (آیه 101)-نماز مسافر - در تعقیب آیات گذشته که درباره جهاد و هجرت بحث می کرد، در این آیه به مسأله نماز مسافر اشاره کرده می فرماید: «هنگامی که سفر می کنید، گناهی بر شما نیست که نماز را کوتاه کنید اگر از فتنه (و خطر) کافران بترسید؛ زیرا کافران، دشمن آشکاری هستند» (وَ إِذا ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فلیس عَلَیْکُمْ جُناحُ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصلوة إِنْ خِفْتُمْ أَنْ یَفْتِنَکُمُ الَّذِینَ کَفَرُوا إِنَّ الْکافِرِینَ کانُوا لَکُمْ عَدُوًّا مُبِیناً).

بی شک، نماز مسافر اختصاصی به حالت ترس ندارد. از این رو، پیامبر (ص) در مسافرت، حتی در سفر حج در منی، نماز را شکسته می خواند.

باید توجه داشت که شرایط نماز مسافر مانند شرایط و خصوصیات سایر احکام اسلامی، در قرآن نیامده بلکه در سنت به آن اشاره شده است.

آیه 102

* (آیه 102)-شأن نزول: هنگامی که پیامبر (ص) با عده ای از مسلمانان به عزم مکه وارد سرزمین حدیبیه شدند و جریان به گوش قریش رسید، یک گروه دویست نفری به سرپرستی خالد بن ولید، برای جلوگیری از پیشروی مسلمانان به سوی مکه، در

کوههـای نزدیـک مگه مسـتقر شـد. هنگـام ظهر، بلال اذان گفت و پیامبر (ص) با مسـلمانان نماز ظهر را به جماعت ادا کردنـد. خالـد از مشاهده این صـحنه در فکر فرو رفت و به نفرات خود گفت: هنگام نماز عصـر باید از فرصت اسـتفاده کرد و در حال نماز کار مسـلمانان را یکسـره ساخت. در این هنگام آیه نازل شـد و دسـتور نماز خوف را به مسـلمانان داد. این، یکی از نکات اعجاز قرآن است که قبل از اقـدام دشمن، نقشه های آنها را خنثی کرد.

تفسیر: در تعقیب آیات مربوط به جهاد، این آیه کیفیت نماز خوف را که به هنگام جنگ باید خوانده شود، به مسلمانان تعلیم می دهد. آیه به پیامبر (ص) خطاب کرده می فرماید: «و هنگامی که در میان آنها باشـی، و (در میدان جنگ برای آنها نماز را برپا کنی، باید دسته ای از آنها بـا تـو (به نمـاز برخیزنـد، و سـلاحهایشان را بـا خود برگیرنـد» (وَ إِذا كُنْتَ فِيهِمْ فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصـلوٰة فَلْتَقُمْ طائِفَةٌ مِنْهُمْ مَعَكَ وَ لْيَأْخُذُوا أَسْلِحَتَهُمْ).

و هنگامی که سـجده کردند (و نماز را به پایان رساندند، باید به پشت سر شما (به میدان نبرد) بروند، و آن دسته دیگر که نماز نخوانده اند و مشغول پیکار بوده اند)، بیایند و با تو نماز بخوانند» (فَإِذا سَجَدُوا فَلْيَكُونُوا مِنْ وَرائِكُمْ وَ لْتَأْتِ طائِفَةٌ أُخْرى لَمْ يُصَلُّوا فَلْيُصَلُّوا مَعَكَ).

وسایل دفاعی و سلاحهایشان را (در حال نماز) حمل کنند (وَلْيَأْخُذُوا حِذرَهُم وَ أَسلِحَتَهُم).

این طرز نماز گزاردن برای این است که دشمن شما را غافلگیر نکند؛ زیرا کافران آرزو دارند که شما از سلاحها و متاعهای خود غافل شوید و یک باره به شما هجوم آورند، (وَ دَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ تَغْفُلُونَ عَنْ أَسْلِحَتِكُمْ وَ أمتعتكم فَيَمِيلُونَ عليكم مَيْلَةً وَاحِدَةً).

ولی از آنجا که ممکن است ضـرورتهایی پیش بیاید که حمل سـلاح و وسایل دفاعی هر دو با هم به هنگام نماز مشـکل باشد، در پایان آیه دستور می دهد: «و اگر از

باران ناراحتید و یا بیمار (و مجروح) هستید، مانعی ندارد که سلاحهای خود را بر زمین بگذارید» (وَ لا جُناحَ عَلَيْكُمْ إِنْ كانَ بِكُمْ أَ ذِي مِنْ مَطَرٍ أَوْ كنتم مَرْضى أَنْ تَضَعُوا أَسْلِحَتَكُمْ).

ولی وسایل دفاعی (مانند زره و خود را با خود بردارید که اگر دشمن حمله کند بتوانید تا رسیدن کمک، خود را حفظ کنید (وَ خُذُوا حِذرَكُم).

شما این دستورها را به کار بندید و مطمئن باشید پیروزی با شماست زیرا خداوند، عذاب خوارکننده ای برای کافران فراهم ساخته است» (إِنّ اللّهَ أَعَدّ لِلكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا).

آیه 103

* (آیه 103)-اهمیت فریضه نماز - به دنبال دستور نماز خوف در آیه قبل و لزوم به پا داشتن نماز حتی در حال جنگ، در این آیه می فرماید: «و هنگامی که نماز را به پایان رسانید، خدا را یاد کنید؛ ایستاده، و نشسته، و در حالی که به پهلو خوابیده اید» (فَإِذا قَضَيْتُمْ الصلوة فَاذْكُرُوا اللَّهَ قِياماً وَ قُعُوداً وَ عَلى جُنُوبِكُم).

منظور از یاد خدا در حال ایستاده، نشسته و هنگام به پهلو خوابیدن، ممکن است حالات مختلف جنگی باشد که سربازان گاهی در حال ایستاده و گاهی نشسته و گاه به پهلو خوابیدن، سلاحهای مختلف جنگی؛ از جمله وسیله تیراندازی را به کار می برند.

آیه فوق در حقیقت اشاره به یک دستور مهم اسلامی است، که معنی نماز خواندن در اوقات معین این نیست که در سایر حالات انسان از خدا غافل بماند.

سپس قرآن می گوید: دستور نماز خوف یک دستور استثنایی است و هرگاه آرامش یافتید (و حالت ترس زایل گشت)، نماز را (به طور معمول انجام دهید»(فَإِذَا اطْمَأْنَنْتُمْ فَأَقِيمُوا الصلوة).

و در پایان آیه سر این همه سفارش و دقت را درباره نماز چنین بیان می دارد: زیرا نماز، وظیفه ثابت و معنی برای مؤمنان است» (إِنَّ الصلوٰة كانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتاباً مَوْقُوتاً).

لا موقوت» از ماده «وقت» است. بنابراین، معنی آیه چنین است: اگر مسلمانان

باید حتی در میدان جنگ این وظیفه اسلامی را انجام دهند، به خاطر آن است که نماز اوقات معینی دارد که نمی توان از آنها تخلف کرد.

آیه 104

* (آیه 104)-شأن نزول: از ابن عباس نقل شده که: پس از حوادث دردناک جنگ احد، پیامبر اسلام (ص) بر فراز کوه احد رفت و ابو سفیان نیز بر کوه احد قرار گرفت و با لحنی فاتحانه فریاد زد: ای محمد، یک روز پیروز شدیم و روز دیگر شما. یعنی این پیروزی ما در برابر شکستی که در بدر داشتیم. پیامبر (ص) به مسلمانان فرمود فورا به او پاسخ گویید. مسلمانان گفتند: هرگز وضع ما با شما یکسان نیست، شهیدان ما در بهشت اند و کشتگان شما در دوزخ

ابوسفیان فریاد زد: لنا العزی ولا ممزئ لکم: «ما دارای بت بزرگ عی هستیم و شما ندارید.

پیامبر (ص) فرمود: «شما هم در برابر شعار آنها بگویید: الله مؤلینا ولا مولی لکم» (سرپرست و تکیه گاه ما خداست و شما سرپرست و تکیه گاهی ندارید).

ابوسفیان که خود را در مقابل این شعار اسلامی ناتوان دید، دست از بت عزی برداشت و به دامن بت هبل درآویخت و فریاد زد: أعل هبل ! «سربلند باد هبل.

پیامبر (ص) دستور داد که این شعار جاهلی را نیز با شعاری محکم تر پاسخ دهند و بگویند: «الله أعلی وأجل» (خداوند برتر و بالاتر است).

ابوسفیان که از این شعارهای گوناگون خود بهره ای نگرفت، فریاد زد: میعادگاه ما سرزمین بدر صغری است.

مسلمانان از میدان جنگ بازگشتند در حالی که از حوادث دردناک احد سخت ناراحت بودند. آیه نازل شد و به آنها هشدار داد که در تعقیب مشرکان سستی نکنند و از این حوادث دردناک غمگین نشوند.

این شأن نزول به ما می آموزد که مسلمانان باید هیچ یک از تاکتیکهای دشمن را از نظر دور ندارند، در برابر منطق دشمنان منطقهای نیرومند تر و در برابر

سلاحهای آنها سلاحهای برتر، وگرنه حوادث به نفع دشمن تغییر شکل خواهد داد. بنابراین، در عصری همچون عصر ما باید به جای تاسف خوردن در برابر حوادث دردناک و مفاسد وحشتناکی که مسلمانان را از هر سو احاطه کرده، به طور فعالانه دست به کار شوند، در برابر کتابها و مطبوعات ناسالم، کتب و مطبوعات سالم فراهم کنند و در مقابل وسایل تبلیغاتی دشمنان از مجهزترین وسائل تبلیغاتی روز استفاده کنند و در مقابل طرحها و تزها و دکترین هایی که مکتبهای مختلف سیاسی واقتصادی و اجتماعی ارایه می دهند، طرحهای جامع اسلامی را به شکل روز در اختیار همگان قرار دهند. تنها با استفاده از این روش است که می توانند موجودیت خود را حفظ کرده و به صورت یک گروه پیشرو در جهان در آیند.

تفسیر: به دنبال آیات مربوط به جهاد و هجرت، این آیه برای زنده کردن روح فداکاری در مسلمانان می گوید: «و در راه تعقیب دشمن، (هرگز) سست نشوید» (وَ لا تَهِنُوا فِي ابْتِغاءِ الْقَوْمِ).

اشاره به اینکه در مقابل دشمنان سرسخت، روح تهاجم را در خود حفظ کنید زیرا از نظر رواني اثر فوق العاده ای در تضعیف روحیه دشمن دارد.

سپس استدلال روشنی برای این حکم بیان می کند می گوید: «زیرا اگر شما درد و رنج می بینید، آنها نیز همانند شما درد و رنج می بینند؛ ولی شما امیدی از خدا دارید که آنها ندارند» (إِنْ تَكُونُوا تالمون فَإِنَّهُمْ يَأْلَمُونَ كَما تَأْلَمُونَ وَ تَرْجُونَ مِنَ اللَّهِ ما لا يَرْجُونَ).

و در پایان آیه برای تأکید بیش تر می فرماید: فراموش نکنید که رنجها و تلاشهای شما از دیدگاه علم خدا مخفی نیست و خداوند، دانا و حکیم است» (وَ كَانَ اللّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا).

بنابراین، نتیجه همه آنها را خواهید دید.

آیه 105

* (آیه 105)-شأن نزول: در مورد نزول این آیه و آیه بعد نقل شده که: طایفه بنی ابیرق طایفه ای نسبتا معروف بودند، سه برادر از این طایفه به نام بشر، بشیر و مبشر نام داشتند. بشیر به خانه مسلمانی به نام رفاعه دستبرد زد و شمشیر و زره

و مقداری از مواد غذایی را به سرقت برد. فرزند برادر او به نام قتاده که از مجاهدان بدر بود، جریان را خدمت پیامبر (ص) عرض کرد.

وقتی برادران سارق با خبر شدنـد، یکی از سـخنوران قبیله خود را دیدنـد که با جمعی به خدمت پیامبر (ص) بروند و با قیافه حق به جانب، سارق را تبرئه کنند وقتاده را به تهمت ناروا زدن متهم سازند.

پیامبر (ص) طبق وظیفه عمل به ظاهر، شهادت این جمعیت را پذیرفت و قتاده را مورد سرزنش قرار داد. قتاده که بی گناه بود، از این جریان بسـیار ناراحت شد، به سوی عموی خود بازگشت و جریان را با اظهار تأسف فراوان بیان کرد. عمویش او را تسلی داد و گفت: نگران مباش خداوند پشتیبان ماست.

این آیه و آیه بعد نازل شد و این مرد بی گناه را تبرئه کرد و خائنان واقعی را مورد ملامت قرار داد.

تفسـیر: از خائنان حمایت نکنیـد . در این آیه خداوند نخست به پیامبر (ص) توصـیه می کند که هدف از فرسـتادن این کتاب آسـمانی این است که اصول حق و عـدالت در میـان مردم اجرا شود. می فرمایـد: «مـا این کتـاب را به حق بر تو نـازل کردیم؛ تـا به آنچه خداونـد به تو آموخته، در میان مردم قضاوت کنی» (إِنَّا أَنْزَلْنا إِلَيْكَ الْكِتابَ بِالْحَقِّ لتحكم بَيْنَ النَّاسِ بِما أُرِيكَ اللَّهُ). سـپس به پیامبر هشـدار می دهـد می گوید: «و از کسانی مباش که از خائنان حمایت نمایی» (وَ لَا تَكُن لِلخَائِنِينَ خَصِيمًا).

گرچه روی سـخن در این آیه به پیامبر است ولی بی شک یک حکم عمومی نسبت به همه قضات و داوران می باشد. به همین دلیل، مفهوم چنین خطابی این نیست که چنین کاری از پیامبر سر می زند.

آیه 106

* (آیه 106)-در این آیه به پیامبر دستور می دهد: «و از خداوند، طلب آمرزش نما» (وَاستَغفِرِ اللّهَ).

زیرا خداوند، آمرزنده و مهربان است» (إِنّ اللّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا).

ص: 476

آیه 107

* (آیه 107)-به دنبال دستورهای گذشته درباره عدم حمایت از خائنان، قرآن چنین ادامه می دهد: «و از آنها که به خود خیانت کردند، دفاع مکن» (وَ لا تُجادِلْ عَنِ الَّذِينَ يَخْتانُونَ أَنْفُسَهُمْ)

زیرا خداوند، افراد خیانت پیشه گنهکار را دوست ندارد» (إِنَّ اللَّهَ لا يُحِبُّ مَنْ كانَ خَوَّاناً أَثِيماً).

آیه 108

* (آیه 108)-سپس این گونه خائنان را مورد ملامت قرار داده می گوید: «آنها زشتکاری خود را از مردم پنهان می دارند؛ اما از خدا پنهان نمی دارند» (يَسْتَخْفُونَ مِنَ النَّاسِ وَ لا يَسْتَخْفُونَ مِنَ اللَّهِ).

و هنگامی که در مجالس شبانه، سخنانی که خدا راضی نبود می گفتند، خدا با آنها بود؛ خدا به آنچه انجام می دهند، احاطه دارد» (وَ هُوَ مَعَهُمْ إِذْ يُبَيِّتُونَ ما لا يرضى مِنَ الْقَوْلِ وَ كانَ اللَّهُ بِما يَعْمَلُونَ مُحِيطاً).

آیه 109

* (آیه 109)-سپس روی سخن را به طایفه شخص سارق که از او دفاع کردند نموده می گوید: «آری، شما همانها هستید که در زندگی این جهان، از آنان دفاع کردید؛ اما کیست که در برابر خداوند، در روز رستاخیز از آنها دفاع کند؟ و یا چه کسی است که وکیل و حامی آنها باشد؟!» (ها أَنْتُمْ هؤُلاءِ جا دلتم عَنْهُمْ فِي الحيوة الدُّنْيا فَمَنْ يُجادِلُ اللَّهَ عَنْهُمْ يَوْمَ القيمة أَمْ مَنْ يَكُونُ عَلَيْهِمْ وَكِيلاً).

بنابراین، دفاع شما از آنها بسیار کم اثر است زیرا در زندگی جاویدان، آن هم در برابر خداوند، هیچ گونه مدافعی برای آنها نیست.

در حقیقت، در سه آیه فوق، نخست به پیامبر اسلام (ص) و همه قاضیان به حق توصیه شده که کاملا مراقب باشند، افرادی با صحنه سازی و شاهدان دروغین حقوق دیگران را پایمال نکنند، سپس به افراد خیانتکار و بعد به مدافعان آنها هشدار داده شده که مراقب نتایج سوء اعمال خود در این جهان و جهان دیگر باشند.

آیه 110

* (آیه 110)-قرآن در تعقیب بحثهای مربوط به خیانت و تهمت که در آیات قبل گذشت، سه حکم کلی بیان می کند:

1. در این آیه به این حقیقت اشاره می کند که راه توبه به روی افراد بدکار همیشه باز است. می فرماید: «کسی که کار بدی انجام دهد یا به خود ستم کند، سپس از خداوند طلب آمرزش نماید، خدا را آمرزنده و مهربان خواهد یافت» (وَ مَنْ یَعْمَلْ سُوءً أَوْ یَظْلِمْ نَفْسَهُ ثُمَّ یَسْتَغْفِرِ اللَّهَ یَجِدِ اللَّهَ غَفُوراً رَحِیمًا).

از جمله فوق استفاده می شود که توبه حقیقی آن چنان اثر دارد که انسان در درون جان خود نتیجه آن را می یابد.

آیه 111

* (آیه 111)-2. این آیه توضیح همان حقیقتی است که اجمال آن در آیات قبل بیان شد. می فرماید: «و کسی که گناهی مرتکب شود، به زیان خود مرتکب شده » (وَ مَنْ یَکْسِبْ إِثْماً فَإِنَّما یَکْسِبُهُ عَلی نَفْسِهِ).

به این ترتیب، گناهان اگر چه در ظاهر مختلفند، ولی آثار سوء آن قبل از همه در روح و جان خود شخص ظاهر می شود.

شعله اول نصیب دامن آتش زنه است این سزای آنکه بوسد آستان ظلم را.

و در پایان آیه می فرماید: «خداوند، دانا و حکیم است» از اعمال بندگان با خبر است و هر کس را طبق استحقاق خود مجازات می کند (وَکَانَ اللّهُ عَلِیمًا حَکِیمًا).

آیه 112

* (آیه 112)-3. در این آیه به اهمیت گناه تهمت زدن نسبت به افراد بی گناه اشاره کرده می فرماید: «و کسی که خطا یا گناهی مرتکب شود، سپس بی گناهی را متهم سازد، بار بهتان و گناه آشکاری بر دوش گرفته است» (وَ مَنْ یَکْسِبْ خَطِیئَةً أَوْ إِثْماً ثُمَّ یَرْمِ بِهِ بریئا فَقَدِ احْتَمَلَ بُهْتاناً وَ إِثْماً مُبِیناً).

جنایت تهمت - تهمت زدن به بیگناه، از زشت ترین کارهایی است که اسلام آن را به شدت محکوم ساخته است.

از پیامبر اسلام (ص) روایت شده است: «کسی که به مرد یا زن با ایمان تهمت بزند یا درباره او چیزی بگوید که در او نیست، خداوند در روز قیامت او را بر تلی از آتش قرار می دهد تا از مسؤولیت آنچه گفته است در آید.»

در حقیقت رواج این کار ناجوانمردانه در یک محیط، سبب به هم ریختن نظام و عدالت اجتماعی و آلوده شدن حق به باطل و گرفتار شدن بی گناه و تبرئه گنهکار و از میان رفتن اعتماد عمومی می شود.

آیه 113

* (آیه 113)-این آیه اشاره به گوشه دیگری از حادثه بنی ابیرق است که در چند آیه قبل زیر عنوان شأن نزول به آن اشاره شد. نخست می فرماید: «اگر فضل و رحمت خدا شامل حال تو نبود، گروهی از آنان تصمیم داشتند تو را گمراه کننده (وَ لَوْلا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكَ وَ رَحْمَتُهُ لَهَمَّتْ طائِفَةٌ مِنْهُمْ أَنْ يُضِلُّوكَ).

آنها می خواستند با متهم ساختن یک فرد بی گناه، سپس کشیدن پیامبر به این ماجرا، هم ضربه ای به شخصیت اجتماعی و معنوی حضرت بزنند و هم اغراض سوء خود را درباره یک مسلمان بی گناه عملی سازند، ولی خداوندی که حافظ پیامبر خویش است، نقشه های آنها را نقش بر آب کرد.

سپس می افزاید: «اما جز خودشان را گمراه نمی کنند؛ و هیچ گونه زیانی به تو نمی رسانند» (وَ ما يُضِلُّونَ إِلاَّ أَنْفُسَهُمْ وَ ما يَضُرُّونَكَ مِنْ شَيْءٍ).

سرانجام علت مصونیت پیامبر (ص) را از گمراهی و خطا و گناه چنین بسیان می کند: «و خداوند، کتاب و حکمت بر تو نازل کرد؛ و آنچه را نمی دانستی، به تو آموخت» (وَ أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيْكَ الْكِتابَ وَ الْحِكْمَةَ وَ عَلَّمَكَ ما لَمْ تَكُنْ تَعْلَمُ).

در پایان آیه می فرماید: «و فضل خدا بر تو (همواره بزرگ بوده است» (وَكَانَ فَضلُ اللّهِ عَلَيكَ عَظِيمًا).

در جمله فوق یکی از دلایل اساسی مسأله عصمت به طور اجمال آمده است. می گوید: خداوند علوم و دانشهایی به پیامبر آموخته که در پرتو آن در برابر گناه و خطا بیمه می شود زیرا علم و دانش (در مرحله نهایی) موجب عصمت است.

آیه 114

* (آیه 114)-سخنانی در گوشی - در آیات گذشته اشاره ای به جلسات مخفیانه شبانه و شیطنت آمیز بعضی از منافقان یا مانند آنها شده بود، در این آیه به طور مشروح تر از آن، زیر عنوان نجوا بحث می شود. آیه می گوید: «در بسیاری از سخنان در گوشی و جلسات محرمانه) آنها، (که براساس نقشه های شیطنت آمیز بنا شده)

خیر و سودی نیست» (لَا خَيْرَ فِي كَثِيرٍ مِنْ نَجوَيهُم).

نجوا فقط به معنی سخنان در گوشی نیست، بلکه هرگونه جلسات سری و مخفیانه را نیز شامل می شود.

سپس برای اینکه گمان نشود هرگونه نجوا و سخن درگوشی یا جلسات محرمانه مذموم و ممنوع است، چند مورد را به صورت استثنا در ذیل آیه ذکر کرده می فرماید: «مگر کسی که به این وسیله، امر به کمک به دیگران، یا کار نیک، یا اصلاح در میان مردم کند» (إِلَّا مَنْ أَمَرَ بِصَدَقَةٍ أَوْ مَعْرُوفٍ أَوْ إِصْلاحٍ بَيْنَ النَّاسِ).

و این گونه نجواها اگر به خاطر تظاهر و ریاکاری نباشد بلکه منظور از آن کسب رضای پروردگار بوده باشد، خداوند پاداش بزرگی برای آن مقرر خواهد فرمود. آیه می گوید: «و هرکس برای خشنودی پروردگار چنین کند، پاداش بزرگی به او خواهیم داد» (وَ مَنْ يَفْعَلْ ذلِكَ ابْتِغاءَ مَرْضاتِ اللَّهِ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْراً عَظِيماً).

نجوا و سخنان در گوشی و تشکیل جلسات محرمانه، در قرآن به عنوان یک عمل شیطانی معرفی شده است. در آیه 10 سورهٔ مجادله می فرماید: «ما النجوی من الشیطان» (نجوا تنها از سوی شیطان است).

اگر نجوا در حضور جمعیت انجام پذیرد سوء ظن افراد را بر می انگیزد و گاهی حتی در میان دوستان، ایجاد بدبینی می کنند. به همین دلیل، بهتر است که جز در موارد ضرورت، از این موضوع استفاده نشود و فلسفه حکم مزبور در قرآن نیز همین است.

آیه 115

* (آیه 115)-شأن نزول: در مورد نزول آیات سابق گفتیم که بشیر بن ابیرق پس از سرقت از مسلمانی، شخص بی گناهی را متهم ساخت و با صحنه سازی در حضور پیامبر، خود را تبرئه کرد، ولی با نزول آیات گذشته رسوا شد. به دنبال آن رسوایی به جای اینکه توبه کند، راه کفر را پیش گرفت و از زمره مسلمانان خارج گردید. آیه نازل شد و ضمن اشاره به این موضوع، یک حکم جامع و عمومی را بیان نمود.

تفسیر: هنگامی که انسان مرتکب خلافی می شود، پس از آگاهی دو راه در

پیش دارد: نخست بازگشت و توبه که اثر آن در شست وشوی گناه در چند آیه پیش بیان گردید. راه دیگر، لجاجت و عناد می باشد که به نتیجه شوم آن در این آیه اشاره شده است. می فرماید: «کسی که بعد از آشکار شدن حق، با پیامبر مخالفت کند، و از راهی جز راه مؤمنان پیروی نماید، ما او را به همان راه که می رود می بریم؛ و به دوزخ داخل می کنیم؛ و سرانجام بدی است» (وَ مَنْ يُشاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ ما تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدى وَ يَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ نُوَلِّهِ ما تَوَلَّى وَ نُصْلِهِ جَهَنَّمَ وَ ساءَتْ مَصِيراً).

« يشاقق» از ماده «شقاق» به معنی مخالفت آگاهانه همراه با دشمنی است.

جمله «نوله ما تولی»(ما او را به همان راه که می رود می بریم)، اشاره به سلب توفیق معنوی و عدم تشخیص حق و پیشروی در بیراهه است.

و جمله «نصله جهنم» اشاره به سرنوشت آنها در رستاخیز است.

آیه 116

* (آیه 116)-شرک گناه نابخشودنی - به دنبال بحثهای مربوط به منافقان و مرتدان یعنی کسانی که بعد از قبول اسلام به سوی کفر باز می گردند، در اینجا به اهمیت گناه شرک اشاره می کند می فرماید: «خداوند، شرک به او را نمی آمرزد؛ (ولی) کمتر از آن را برای هر کس بخواهد (و شایسته بداند) می آمرزة (إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَ يَغْفِرُ مادُّونَ ذلِكَ لِمَنْ يَشاءُ).

این مضمون در آیه 48 همین سوره گذشت ولی ذیل دو آیه با هم تفاوت مختصری دارد. در اینجا می فرماید: «و هر کس برای خدا همتایی قرار دهد، در گمراهی دوری افتاده است» (وَ مَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلالاً بَعِيداً).

ولی در گذشته فرمود: «ومن يشرك بالله فقيرا فترئ إثما عظيما» (و آن کس که برای خدا، شریکی قرار دهد، گناه بزرگی مرتکب شده است).

در آنجا به مفسده بزرگ شرک از جنبه الهی و شناسایی خدا اشاره شده و در اینجا زیانهای غیر قابل جبران آن برای خود مردم بیان گردیده است. آنجا جنبه علمی و اینجا جنبه عملی و نتایج خارجی مسأله را بررسی می کند.

آیه 117

* (آیه 117)-نقشه های شیطان به این آیه توضیحی است برای حال مشرکان که در آیه قبل به سرنوشت شوم آنها اشاره شد و در حقیقت علت گمراهی آنها را بیان

می کنـد می گوید: آنها به قدری کوتاه فکرند که آفریدگار جهان را رها کرده و در برابر موجوداتی سـر تعظیم فرود می آورند که کم ترین اثر مثبتی ندارند و «آنچه غیر از خدا می خوانند، فقط بتهایی است (بی روح)، که هیچ اثری ندارد؛ و (یا شـیطان سـرکش و ویرانگر است»(إِنْ یَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا إِناثاً وَ إِنْ یَدْعُونَ إِلَّا شَیْطاناً مَرِیداً).

قابل توجه اینکه، معبودهای مشرکان در این آیه منحصر به دو چیز شناخته شده: «إناث» و «شیطان مرید .

إناث» جمع «أنثی»، به معنی موجود نرم و قابل انعطاف است. یعنی آنها معبودهایی را می پرستیدنـد که مخلوق ضـعیفی بیش نبودنـد و به آسانی در دست آدمی به هر شـکل در می آمدند، تمام وجودشان تأثر و انعطاف پذیری و تسـلیم در برابر حوادث بود. به تعبیری روشن تر، موجودهایی که هیچ گونه اراده و اختیاری از خود نداشتند و سرچشمه سود و زیان نبودند.

واژه «مرید» از ماده «مرد»، به معنی ریختن شاخ و برگ درخت است. بنابراین، «شـیطان مرید» یعنی شـیطانی که تمام صـفات فضیلت از شاخسار وجودش فروریخته و چیزی از نقاط قوت در او باقی نمانده است. ان

آیه 118

* (آیه 118)-سـپس در آیات بعد به صـفات شـیطان واهدافش و عداوت خاصی که با فرزندان آدم دارد اشاره کرده و قسمتهای مختلفی از برنامه های او را شرح می دهد. قبل از هر چیز می فرماید: «خدا او را از رحمت خویش دور ساخته »(لَعَنَهُ اللّهُ).

در حقیقت، ریشه تمام بدبختی ها و ویرانگری های او همین دوری از رحمت خداست که بر اثر کبر و نخوت دامنش را گرفت.

سپس می فرماید: شیطان سوگند یاد کرده که چند برنامه را اجرا کند:

1. «و او گفته است: از بندگان تو، نصیب معنی خواهم گرفت» (وَ قالَ لَأَتَّخِذَنَّ مِنْ عِبادِكَ نَصِیباً مَفْرُوضاً).

او می داند قدرت بر گمراه ساختن همه بندگان خدا را ندارد و فقط افراد

هوسباز و سست ایمان هستند که در برابر او تسلیم می شوند.

آیه 119

* (آیه 119)-2. «و آنها را گمراه می کنم» (وَ لَأُضِلَّنَّهُم). 3. «و به آرزوها سرگرم می سازم» (وَ لَأُ مَنِّيَنَّهُم).(1).

4. «و به آنان دستور می دهم که (اعمال خرافی انجام دهند، و) گوش چهارپایان را بشکافند» (وَ لَأَمُرَنَّهُم فَلَيُبَتِّكُنَّ ءَاذَانَ الأَنعَامِ).

واین اشاره به یکی از اعمال زشت جاهلی است که در میان بت پرستان رایج بود که گوش بعضی از چار پایان را می شکافتند یا قطع می کردند و سوار شدن بر آن را ممنوع می دانستند و از آن هیچ استفاده ای نمی نمودند.

5 «آنها را وادار می سازم که آفرینش (پاک) خدایی را تغییر دهند» و فطرت توحید را به شرک بیالایند (ووَ لأمرنهم فَلَيُغَيِّرُنَّ خَلْقَ اللَّهِ).

و این ضرر غیرقابل جبرانی است که شیطان بر پایه سعادت انسان می زند زیرا حقایق را با یک سلسله اوهام و وساوس دگرگون می کنند و به دنبال آن، سعادت به شقاوت تبدیل می گردد.

این جمله اشاره به آن است که خداوند در نهاد اولی انسان، توحید و یکتاپرستی وهرگونه صفت و خوی پسندیده ای را قرار داده است ولی وسوسه های شیطانی و هوی و هوسها انسان را از این مسیر صحیح منحرف می سازد و به بیراهه ها می کشاند.

در پایان یک اصل کلی را بیان کرده می فرماید: «و هرکس، شیطان را به جای خدا ولی خود برگزیند، زیان آشکاری کرده است» (وَ مَنْ يَتَّخِذِ الشَّيْطانَ وَلِيًّا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَقَدْ خَسِرَ خُسْراناً مُبِينًا).

آیه 120

* (آیه 120)-در این آیه چند نکته بیان شده که به منزله دلیل برای مطلب سابق است. می فرماید: «شیطان به آنها وعده های دروغین) می دهد؛ و به آرزوها، سرگرم می سازد؛ در حالی که جز فریب و نیرنگ، به آنها وعده نمی دهد»(يَعِدُهُم وَ يُمَنِّيهِمْ

---

1 - 1 .این واژه از ماده «منی» گرفته شده که به معنی تقدیر و اندازه گیری است، ولی بسیاری اوقات به معنی اندازه گیری های خیالی و آرزوهای موهوم به کار می رود.

وَ ما یَعِدُهُمُ الشَّیْطانُ إِلاّ غُرُوراً).(1).

آیه 121

* (آیه 121)-در این آیه سرنوشت نهایی پیروان شیطان چنین بیان شده: «آنها جایگاهشان جهنم است؛ و هیچ راه فراری ندارند» (أُولئِكَ مأویهم جَهَنَّمُ وَ لا یَجِدُونَ عَنْها مُحِیطاً).(2).

آیه 122

* (آیه 122)-در آیات گذشته خواندیم کسانی که شیطان را به جای خدا ولت خود انتخاب کنند، در زبان آشکاری هستند. شیطان به آنها وعده دروغین می دهد و با آرزوها سرگرم می سازد و وعدهٔ شیطان جز فریب و نیرنگ نیست. در برابر آنها، در این آیه سرانجام کار افراد با ایمان را بیان کرده می فرماید: «و کسانی که ایمان آوردند و اعمال صالح انجام داده اند، به زودی آنان را در باغهایی از بهشت وارد می کنیم که نهرها از زیر درختانش جاری است» (وَالَّذِینَ ءَامَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ).

این نعمت همانند نعمتهای این دنیا زودگذر و ناپایدار نیست بلکه مؤمنان جاودانه در آن خواهند ماند» (خَالِدِینَ فِیهَا أَبَدًا).

این وعده همانند وعده های دروغین شیطان نیست بلکه «وعدهٔ حق خداوند است» (وَعدَاللّهِ حَقًّا).

و کیست که در گفتار و وعده هایش، از خدا صادق تر باشد؟!» (وَ مَن أَصدَقُ مِنَ اللّهِ قِیلًا).

زیرا تخلف از وعده یا به خاطر ناتوانی است یا جهل و نیاز که تمام اینها از ساحت مقدس او دور است.

آیه 123

* (آیه 123)-شأن نزول: نقل شده مسلمانان و اهل کتاب هرکدام بر دیگری افتخار

1- 1 .«غرور» به معنی اثر آشکار چیزی است و غالبا به آثاری که ظاهری فریبنده و باطنی ناپسند دارد گفته می شود.

2- 2 .«محیص» تا از ماده «حیص» تا به معنی عدول است. بنابراین، محیص به معنی وسیله عدولی و راه فرار می آید.

می کردنـد. اهل کتاب می گفتند: پیامبر ما قبل از پیامبر شـما بوده است، کتاب ما از کتاب شـما سابقه دارتر است. مسـلمانان می گفتند: پیامبر ما خاتم پیامبران است وکتابش آخرین و کامل ترین کتب آسـمانی است. بنابراین ما بر شما امتیاز داریم. این آیه و آیه بعد نازل شد و بر این ادعاها قلم بطلان کشید و ارزش هرکس را به اعمالش معرفی کرد.

تفسـیر: امتیازات واقعی و دروغین – در این آیه و آیه بعد یکی از اساسی ترین پایه های اسلام بیان شده است که ارزش وجودی اشخاص و پاداش و کیفر آنها هیـچ ربطی به ادعاها و آرزوهای آنها ندارد، بلکه بسـتگی به عمل و ایمان دارد. این سـتتی تغییر ناپذیر و قانونی است که همه ملتها در برابر آن یکسانند. نخست می فرماید: فضـیلت و برتری « به آرزوهای شما و آرزوهای اهل کتاب نیست» (لَيسَ بِأَمَانِيِّكُم وَ لَا أَمانِيِّ أَهْلِ الْكِتابِ).

سپس اضافه می کنـد: «هرکس عمل بـدی انجام دهد، کیفر داده می شود؛ و کسـی را جز خدا، ولی و باور خود نخواهد یافت» (مَنْ يَعْمَلْ سُوءاً يُجْزَ بِهِ وَ لا يَجِدْ لَهُ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيًّا وَ لا نَصِيراً).

آیه 124

* (آیه 124)–«و کسـی که چیزی از اعمال صالح را انجام دهد، خواه مرد باشد یا زن، در حالی که ایمان داشـته باشد، چنان کسانی داخل بهشت می شونـد؛ و کم ترین سـتمی به آنها نخواهد شد» (وَ مَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحاتِ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أنثي وَ هُوَ مومن فاولئك يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ وَ لا يُظْلَمُونَ نَقِيراً).

به این ترتیب، قرآن وابسـتگی های ادعایی و خیالی و اجتماعی و نژادی و ماننـد آن را نسـبت به یک مذهب بی فایده می شـمرد و اساس را ایمان به مبانی مکتب و عمل به برنامه های آن معرفی می کند.

آیه 125

* (آیه 125)–در آیه قبل سـخن از تأثیر ایمان و عمل بود و اینکه انتساب به مـذهب و آیین به تنهایی اثری نـدارد، در این آیه برای اینکه سوء تفـاهمی از بحث گذشـته پیـدا نشود برتری آیین اسـلام بر همه اینها را با این عبارت بیان کرده است: دین و آیین چه کسـی بهتر است از آن کس که خود را تسلیم خدا کند، و نیکوکار

باشد و پیر و آیین خالص و پاک ابراهیم گردد؟!» (وَ مَنْ أَحْسَنُ دِينا مِمَّنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلّهِ وَ هُوَ مُحْسِنُ وَ اتَّبَعَ مِلَّةَ إبرهيم حَنِيفاً).

در این آیه سه چیز مقیاس بهترین آیین شمرده شده:

1. تسلیم مطلق در برابر خدا (أشكم وجهه لله).

2. نیکوکاری (وَهُوَ مُحسِنُ). منظور از نیکوکاری در اینجا هرگونه نیکی با قلب و زبان و عمل است.

3. پیروی از آیین خالص و پاک ابراهیم (وَ اتَّبَعْ مِلَّةَ إبرهيم حَنِيفاً).

در پایـان آیه دلیل تکیه کردن روی آیین ابراهیم را چنین بیان می کنـد: «و خـدا ابراهیم را به دوستی خود، انتخاب کرد» (وَاتَّخَذَ اللّهُ إِبرهِيمَ خَلِيلًا).

آیه 126

* (آیه 126)-در این آیه به مـالکیت مطلقه پروردگار و احاطه فراگیر او اشاره می کنـد می فرمایـد: «آنچه در آسـمانها و زمین است، از آن خداست؛ و خداوند به هر چیزی احاطه دارد» (وَ لِلَّهِ ما فِي السَّمَوَاتِ وَ مَا فِي الْأَرْضِ وَ كانَ اللَّهُ بِكُلِّ شئ مُحِيطاً).

اشاره به اینکه اگر خداوند ابراهیم را دوست خود انتخاب کرد به خاطر نیاز به او نبود زیرا خدا از همگان بی نیاز است، بلکه به خاطر سجایا و صفات برجسته ابراهیم بود.

آیه 127

* (آیه 127)-باز هم حقوق زنان به این آیه به پاره ای از پرسشـهایی که از طرف مردم درباره زنان مخصوص دختران یتیم می شده پاسخ می گویـد. می فرمایـد: «ای پیامبر! از تو درباره حکم زنان سؤال می کنند؛ بگو: خداوند درباره آنان به شـما پاسخ می دهد» (وَ يَسْتَفْتُونَكَ فِي النِّساءِ قُلِ اللَّهُ يفتيكم فِيهِنَّ).

(يستفتونك» از ماده «فتوی» و «فتباه گرفته شده که به معنی پاسخ به مسائل مشکل است.

سپس می افزایـد: «آنچه در قرآن درباره زنان یتیمی که حقوقشان را به آنها نمی دهیـد، و می خواهیـد با آنها ازدواج کنید به شـما پاسخ می دهد، و زشتی این

عمل ظالمانه را آشکار می سازد (وَ مَا یتلیٰ علیکم فِي الْکِتابِ فِي یَتامَی النِّساءِ الّتِي لَا تُؤتُونَهُنّ مَا کُتِبَ لَهُنَّ وَ تَرْغَبُونَ أَنْ تَنکِحُوهُنّ).

سپس درباره کودکان صغیر که طبق رسم جاهلیت از ارث ممنوع بودند، سفارش کرده می فرماید: «و نیز آنچه درباره کودکان صغیر و ناتوان برای شما بیان شده است» (وَالمُستَضعَفِینَ مِنَ الوِلدَانِ).

بار دیگر درباره حقوق یتیمان تأکید کرده می گوید: و خدا به شما سفارش می کند که: «با یتیمان به عدالت رفتار کنید» (وَ أَن تَقُومُوا لِلیَتَامَی بِالقِسطِ).

در پایان آیه به این مسأله توجه می دهد که: «و آنچه از نیکی ها انجام می دهید، خداوند از آن آگاه است و به شما پاداش شایسته می دهد (وَ ما تَفْعَلُوا مِنْ خَیْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ کانَ بِهِ عَلِیماً).

آیه 128

* (آیه 128)-شأن نزول: نقل شده که رافع بن خدیج دو همسر داشت، یکی مسن و دیگری جوان. (بر اثر اختلاف، همسر مسن خود را طلاق داد و، هنوز مدت عده تمام نشده بود، به او گفت: اگر مایل باشی با تو آشتی میکنم ولی با ید اگر همسر دیگرم را بر تو مقدم داشتم صبر کنی و اگر مایل باشی صبر می کنم مدت عده تمام شود و از هم جدا شویم. زن پیشنهاد اول را پذیرفت و با هم آشتی کردند.

آیه نازل شد و حکم این کار را بیان داشت.

تفسیر: صلح بهتر است . در آیه 34 و 35 همین سوره احکام مربوط به نشوز زن بیان شده بود، در اینجا به مسأله نشوز مرد اشاره کرده می فرماید: «و اگر زنی، از طغیان و سرکشی یا اعراض شوهرش بیم داشته باشد، مانعی ندارد با هم صلح کنند» و زن یا مرد از پاره ای از حقوق خود، به خاطر صلح، صرف نظر نماید (وَ إِنِ امْرَأَةٌ خافَتْ مِنْ بَعْلِها نُشُوزاً أَوْ إِعْراضاً فَلا جُناحَ عَلَیْهِما أَنْ یُصْلِحا بَیْنَهُما صُلْحاً).

سپس برای تأکید موضوع می فرماید: «و صلح، بهتر است» (وَالصُّلحُ خَیرٌ).

این جمله کوتاه و پر معنی گرچه در آیه فوق در مورد اختلافات خانوادگی ذکر شده، ولی یک قانون جامع را بیان می کند که در همه جا اصل نخستین، دوستی و سازش است و نزاع و کشمکش بر خلاف طبع سلیم انسان و زندگی آرام بخش

اوست، از این رو جز در موارد ضرورت نباید به آن متوسل شد.

سپس به سرچشـمه بسـیاری از نزاعها اشاره کرده می فرمایـد: «اگر چه مردم طبق غریزه حُب ذات، در این گونه موارد) بخل می ورزند» (وَ أُحضِرَتِ الأَنفُسُ الشُّحّ).

و هرکسی سعی میکند تمام حقوق خود را بی کم و کاست دریافت دارد، و همین سرچشمه نزاعها و کشمکشهاست.

بنابراین، اگر زن و مرد به این حقیقت توجه کنند که سرچشـمه بسـیاری از اختلافات بخل است، سـپس در اصلاح خود بکوشند و گذشت پیشه کنند، اضافه بر اینکه ریشه اختلافات خانوادگی از بین می رود، بسیاری از کشمکشهای اجتماعی نیز پایان می گیرد.

و برای اینکه مردان از حکم فوق سوء اسـتفاده نکنند، در پایان آیه روی سـخن را به آنها کرده می گوید: «و اگر نیکی کنید و پرهیزگاری پیشه سازید (و به خاطر صـلح، گذشت نمایید)، خداوند به آنچه انجام می دهید، آگاه است» و پاداش شایسته به شما خواهد داد (وَ إِنْ تُحْسِنُوا وَ تَتَّقُوا فَإِنَّ اللَّهَ كانَ بِما تَعْمَلُونَ خَبِيراً).

آیه 129

* (آیه 129)-عدالت، شـرط تعدد همسـر - از جمله ای که در پایان آیه قبل گذشت و در آن دستور به احسان و تقوا داده شده بود یک نوع تهدیـد در مورد شوهران اسـتفاده می شود که آنها باید مراقب باشـند کم ترین انحرافی از مسـیر عدالت در مورد همسـران خود پیدا نکنند. اکنون این توهم پیش می آید که مراعات عدالت حتی در مورد محبت و علاقه قلبی امکان پذیر نیست. بنابراین در برابر همسـران متعدد چه بایـد کرد؟ آیه می گویـد: «شـما هرگز نمی توانیـد از نظر محبت قلبی) در میان زنان، عـدالت برقرار کنیـد، هر چند کوشـش نمایید» (وَ لَنْ تَسْتَطِيعُوا أَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّساءِ وَ لَوْ حَرَصْتُمْ).

و برای اینکه مردان از این حکم سوءاسـتفاده نکننـد، به دنبال این جمله می فرمایـد: اکنون که نمی توانیـد مساوات کامل را از نظر محبت، میان همسران

رعایت کنیـد، تمایل خود را به کلی متوجه یک طرف نسازید که دیگری را به صورت زنی که شوهرش را از دست داده در آورید» (فَلا تَمِيلُوا كُلَّ الْمَيْلِ فَتَذَرُوها كَالْمُعَلَّقَةِ).

در پایان آیه به کسانی که پیش از نزول این حکم در رعایت عـدالت میان همسـران خود کوتاهی کرده اند هشدار می دهد می گوید: «و اگر راه صلاح و پرهیزگاری پیش گیرید، خداوند آمرزنده و مهربان است» (وَ إِنْ تُصْلِحُوا وَ تَتَّقُوا فَإِنَّ اللَّهَ كانَ غَفُوراً رَحِيماً).

آیه 130

* (آیه 130)-سپس به این حقیقت اشاره می کند که اگر ادامه همسری برای طرفین طاقت فرساست و جهاتی پیش آمده که افق زندگی برای آنها تیره و تار است، آنها مجبور نیستند تا پایان عمر با تلخکامی در چنین زندگی خانوادگی زندانی باشند، بلکه می توانند از هم جدا شوند و در این موقع باید شـجاعانه تصمیم بگیرند و از آینده وحشت نکنند زیرا «اگر از هم جدا شوند، خداوند هر کدام از آنها را با فضل و رحمت خود، بی نیاز می کند و امید است همسران بهتر و زندگانی روشن تری در انتظارشان باشد (وَ إِنْ يَتَفَرَّقا فِي اللَّهِ كلا مِنْ سَعَتِهِ).

و خداوند، دارای فضل و گرم، و حکیم است» (وَ كانَ اللَّهُ واسِعاً حَكِيماً).

آیه 131

* (آیه 131)-در آیه قبل به این حقیقت اشاره شد که اگر ضرورتی ایجاب کند که دو همسر از هم جدا شوند اقدام بر این کار بی مانع است و از آینده نترسـند زیرا خداوند آنها را از فضل و گرم خود بی نیاز خواهد کرد، در این آیه می افزاید: ما قدرت بی نیاز نمودن آنها را داریم زیرا «آنچه در آسمانها و آنچه در زمین است، از آن خداست» (وَ لِلَّهِ ما فِي السَّمَوَاتِ وَ مَا فِي الْأَرْضِ).

کسی که چنین ملک بی انتها و قدرت بی پایان دارد از بی نیاز ساختن بندگان خود عاجز نخواهد بود.

سپس برای تأکیـد درباره پرهیزگاری در این مورد و هر مورد دیگر، می فرمایـد: و ما به کسانی که پیش از شـما، کتاب آسـمانی به آنها داده شده بود، سفارش کردیم، همچنین به شما (نیز) سفارش می کنیم که از (نافرمانی) خدا بپرهیزید (وَ لَقَد

وَصَّيْنَا الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَ إِيَّاكُمْ أَنِ اتَّقُوا اللّهَ).

بعد روی سخن را به مسلمانان کرده می گوید: اجرای دستور تقوا به سود خود شماست، و خدا نیازی به آن ندارد و اگر کافر شوید، (به خدا زیانی نمی رسد؛ زیرا برای خداست آنچه در آسمانها و آنچه در زمین است؛ و خداوند، بی نیاز و ستوده است» (وَ إِنْ تَكْفُرُوا فَإِنَّ لِلَّهِ ما فِي السَّمَوَاتِ وَ مَا فِي الْأَرْضِ وَ كانَ اللَّهُ غنيا حَمِيداً).

آیه 132

* (آیه 132)-پس از سفارش به تقوا، برای اینکه توهم نشود که اطاعت این فرمان سودی برای خداوند دارد یا مخالفت آن زیانی به او می رساند، در این آیه برای سومین بار این جمله را تکرار می کند که: «برای خداست آنچه در آسمانها و آنچه در زمین است؛ و کافی است که خدا، حافظ و نگاهبان آنها باشد» (وَ لِلَّهِ ما فِي السَّمَوَاتِ وَ مَا فِي الْأَرْضِ وَ كَفى بِاللَّهِ وَكِيلاً).

آیه 133

* (آیه 133)-سپس می فرماید: «ای مردم، اگر او بخواهد، شما را از میان می برد و افراد دیگری را (به جای شما می آورد؛ و خداوند، بر این کار تواناست» (إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ أَيُّهَا النَّاسُ وَ يَأْتِ بئاخرين وَ كانَ اللَّهُ عَلى ذلِكَ قَدِيراً).

روایت شده که وقتی این آیه نازل شد پیامبر (ص) دست خود را به پشت سلمان زد و فرمود: «آن جمعیت اینها به مردم عجم و فارس - هستند. این سخن در حقیقت پیش گویی از خدمات بزرگی می کند که ایرانیان مسلمان به اسلام کردند.

آیه 134

* (آیه 134)-در این آیه سخن از کسانی به میان آمده که از ایمان به خدا دم می زنند و در میدانهای جهاد شرکت می کنند و دستورهای اسلام را به کار می بندند بدون اینکه هدف الهی داشته باشند، بلکه منظورشان به دست آوردن نتایج مادی مانند غنایم جنگی است. می فرماید: «کسانی که پاداش دنیوی بخواهند، (و در قید نتایج معنوی و اخروی نباشند، در اشتباهند؛ زیرا) پاداش دنیا و آخرت نزد خداست» (مَنْ كانَ يُرِيدُ ثَوابَ الدُّنْيا فعندالله ثَوابُ الدُّنْيَا وَ الآخِرَةِ).

پس چرا به دنبال هر دو نمی روند؟

و خداوند، شـنوا و بیناست» از نیات همگان آگاه است و هر صدایی را می شنود، و هر صحنه ای را می بیند و از اعمال منافق صفتان اطلاع دارد (وَ کَانَ اللّهُ سَمِیعًا بَصِیرًا).

آیه 135

* (آیه 135)-عدالت اجتماعی - به تناسب دسـتورهایی که در آیات گذشته درباره اجرای عدالت در مورد یتیمان و همسران داده شده، در این آیه یک اصل اساسی درباره اجرای عدالت ذکر می کند می فرماید: «ای کسانی که ایمان آورده اید؟ کاملا قیام به عدالت کنید» (یا أَیُّهَا الَّذِینَ ءامنواکونوا قَوَّامِینَ بِالْقِسْطِ).

یعنی باید آن چنان عدالت را اجرا کنید که کم ترین انحرافی به هیچ طرف پیدا نکنید.

سپس برای تأکیـد مطلب، مسأله شـهادت را عنوان کرده می فرمایـد: به خصوص در مورد شـهادت باید همه ملاحظات را کنار بگذارید و برای خدا شـهادت دهید، اگر چه این گواهی) به زیان خود شـما، یا پدر و مادر و نزدیکان شـما بوده باشد»(شُهَداءَ لِلَّهِ وَ لَوْ عَلی أنفسکم أَوِ الْوالِدَیْنِ وَ الْأَقْرَبِینَ).

از این جمله استفاده می شود که بستگان می توانند با حفظ اصول عدالت، به سود یا زیان یکدیگر، شهادت دهند.

سپس به قسـمت دیگری از عوامل انحراف از اصل عـدالت اشاره کرده می فرمایـد: نه ملاحظه ثروت ثروتمندان باید مانع شـهادت به حق گردد و نه عواطف ناشـی از ملاحظه فقر فقیران؛ چرا که اگر آنها غنی یا فقیر باشند، خداوند سزاوارتر است که از آنان حمایت کند» (إِنْ یَکُنْ غَنِیًّا أَوْ فَقِیراً فَاللّهُ أَوْلی بِهِما).

باز برای تأکید دستور می دهد: «از هوی و هوس پیروی نکنید؛ که از حق، منحرف خواهید شد» (فَلا تَتَّبِعُوا الْهَوی أَنْ تَعْدِلُوا).

از این جمله به خوبی اسـتفاده می شود که سرچشـمه مظالم، هوی پرستی است و اگر اجتماعی هوی پرست نباشد، ظلم و سـتم در آن راه نخواهد داشت.

بار دیگر به خاطر اهمیتی که موضوع اجرای عدالت دارد، روی این دسـتور تکیه کرده می فرماید: «و اگر حق را تحریف کنید، و یا از اظهار آن، اعراض نمایید،

خداوند به آنچه انجام می دهید، آگاه است» (وَ إِنْ تلؤوا أَوْ تعیرضوا فَإِنَّ اللّهَ کانَ بِما تَعْمَلُونَ خَبِیراً).

آیه فوق توجه فوق العاده اسلام را به مسأله عدالت اجتماعی در هر شکل و هر صورت کاملا روشن می سازد و انواع تأکیداتی که در این چند جمله به کار رفته است نشان می دهد که اسلام تا چه اندازه در این مسأله مهم انسانی و اجتماعی

حساسیت دارد. اگرچه با نهایت تأسف، میان عمل مسلمانان و این دستور عالی اسلامی فاصله از زمین تا آسمان است . و همین یکی از اسرار عقب ماندگی آنهاست.

آیه 136

* (آیه 136)-شأن نزول: از ابن عباس نقل شده که این آیه درباره جمعی از بزرگان اهل کتاب مانند عبدالله بن سلام و اسد بن کعب و برادرش اسید بن کعب و جمعی دیگر نازل گردید. آنها خدمت پیامبر اسلام (ص) رسیدند و گفتند: ما به تو و کتاب آسمانی تو و موسی و تورات و زیر ایمان می آوریم ولی به سایر انبیا و کتابهای آسمانی ایمان نداریم.

آیه نازل شد و به آنها تعلیم داد که باید به همه ایمان داشته باشید.

تفسیر: با توجه به شأن نزول، روی سخن در آیه به جمعی از مؤمنان اهل کتاب است که پس از قبول اسلام، روی تعصبهای خاصی، تنها اظهار ایمان به مذهب سابق خود و آیین اسلام می کردند. قرآن به آنها توصیه می کند که تمام پیامبران و کتب آسمانی را به رسمیت بشناسند زیرا همه از سوی یک مبدأ مبعوث شده اند. از این رو آیه می گوید: «ای کسانی که ایمان آورده اید! به خدا و پیامبرش، و کتابی که بر او نازل کرده، وکتب (آسمانی که پیش از این فرستاده است، ایمان (واقعی) بیاورید» (یا أَیُّهَا الَّذِینَ ءامنوا ءامنوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ الْکِتابِ الَّذِي نَزَّلَ عَلی رَسُولِهِ وَ الْکِتابِ الَّذِي أَنْزَلَ مِنْ قَبْلُ).

در پایان آیه سرنوشت کسانی را که از این واقعیتها غافل شوند بیان کرده می فرماید: «کسی که خدا و فرشتگان او و کتابها و پیامبرانش و روز واپسین را انکار

کند، در گمراهی دور و درازی افتاده است» (وَ مَنْ یَکْفُرْ بِاللّهِ وَ مَلائِکَتِهِ وَ کُتُبِهِ وَ رُسُلِهِ وَ الْیَوْمِ الْأَخَرِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلالاً بَعِیداً).

در حقیقت، ایمـان به پنـج اصـل در این آیه لازم شـمرده شـده است. یعنی علاوه بر ایمان به مبـدأ و معاد، ایمان به کتب آسـمانی و انبیا و فرشتگان نیز لازم

است.

آیه 137

* (آیه 137)-سرنوشت منافقان لجوج - به تناسب بحثی که در آیه قبل درباره کافران و گمراهی دور و دراز آنها بود، در اینجا قرآن به حالت جمعی از آنـان اشـاره کرده که هر روز شـکل تازه ای به خود می گیرنـد؛ روزی در صف مؤمنان و روز دیگر در صف کفار و باز در صـف مؤمنان و سپس در صفوف کافران متعصب و خطرناک قرار می گیرند و سرانجام در حال کفر و بی ایمانی جان می دهند.

این آیه درباره سـرنوشت چنین افرادی می گوید: «کسانی که ایمان آوردند، سـپس کافر شدند، باز هم ایمان آوردند، و دیگر بار کافر شدند، سپس بر کفر خود افزودند، خدا هرگز آنها را نخواهد بخشـید، و آنها را به راه راست هدایت نخواهد کرد» (إِنَّ الَّذِینَ ءامنوا ثُمَّ کَفَرُوا ثُمَّ ءاموا ثُمَّ کَفَرُوا ثُمَّ ازْدادُوا کفرا لَمْ یَکُنِ اللَّهُ لِیَغْفِرَ لَهُمْ وَ لا لِیَهْدِیَهُمْ سَبِیلاً).

آیه 138

* (آیه 138)-در این آیه می گوید: «به منافقان بشارت ده که مجازات دردناکی در انتظار آنهاست!» (بَشِّرِ الْمُنافِقِینَ بِأَنَّ لَهُمْ عَذاباً أَلِیماً).

آیه 139

* (آیه 139)-و در این آیه این دسته از منافقان چنین توصیف شده اند: «همانها که کافران را به جای مؤمنان، دوست خود انتخاب می کنند (الَّذِینَ یَتَّخِذُونَ الْکافِرِینَ أَوْلِیاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِینَ).

سپس می گویـد: هـدف آنهـا از این انتخاب چیست؟ آیا عزت و آبرو نزد آنان می جوینـد با اینکه همه عزتها از آن خـداست؟!» (أَ یَبْتَغُونَ عِنْدَهُمُ الْعِزَّةَ) فَإِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِیعاً) .

زیرا عت همواره از علم و قـدرت سرچشـمه می گیرد و اینهـا که قـدرت و علمشان ناچیز است، کاری از دسـتشان ساخته نیست که بتوانند منشأ عتی باشند.

این آیه به همه مسلمانان هشدار می دهد که عزت خود را در زندگی، اعم از شئون اقتصادی، فرهنگی، سیاسی و مانند آن، در دوستی با دشمنان اسلام نجویند زیرا هر روز که منافع آنها اقتضا کند صمیمی ترین متحدان خود را رها کرده و به سراغ

کار خویش می روند که گویی هرگز با هم آشنایی نداشتند، چنانکه تاریخ معاصر شاهد بسیار گویای این واقعیت است.

آیه 140

* (آیه 140)-شأن نزول درباره نزول این آیه از ابن عباس نقل شده که جمعی از منافقان در جلسات دانشمندان یهود می نشستند، جلساتی که در آن نسبت به آیات قرآن استهزا می شد. آیه نازل گشت و عاقبت شوم این عمل را روشن ساخت.

تفسیر: در مجلس گناه ننشینید در آیه 68 سوره انعام صریحا به پیامبر (ص) دستور داده است که: «هرگاه کسانی را دیدی که آیات ما را استهزا می کنند، از آنها روی بگردان تا به سخن دیگری بپردازند.»

این آیه بار دیگر این حکم اسلامی را تأکید می کند و به مسلمانان هشدار می دهد می گوید: «و (خداوند این حکم را) در قرآن بر شما نازل کرده که هرگاه بشنوید افرادی آیات خدا را انکار و استهزا می کنند، با آنها ننشینید تا به سخن دیگری بپردازند» (وَ قَدْ نَزَّلَ عَلَيْكُمْ فِي الْكِتابِ أَنْ إِذا سَمِعْتُمْ ءايات اللَّهِ يكفر بِهَا وَ يستهزا بِها فَلا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ حَتَّى يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيرِهِ).

سپس نتیجه این کار را چنین بیان می کند: اگر در این گونه مجالس شرکت کنید شما هم مثل آنان خواهید بود و سرنوشتتان، سرنوشت آنهاست (إِنَّكُم إِذًا مِثْلُهُم).

باز برای تأکید این مطلب می افزاید: شرکت در این گونه جلسات نشانه روح نفاق است. «خداوند، منافقان و کافران را همگی در دوزخ جمع می کند» (إِنَّ اللَّهَ جامِعُ الْمُنافِقِينَ وَ الْكافِرِينَ فِي جَهَنَّمَ جَمِيعاً).

از این آیه چند نکته استفاده می شود:

1. شرکت در جلسات گناه به منزله شرکت در گناه است زیرا یک نوع رضایت

و امضای عملی محسوب می شود.

2. نهی از منکر اگر به صورت مثبت امکان پذیر نباشد باید به صورت منفی انجام گیرد. یعنی انسان از محیط و مجلس گناه دور شود. .

3. نشست و برخاست با کافران در صورتی که نسبت به آیات الهی توهین نکنند و خطر دیگری نداشته باشد، مانعی ندارد.

4. مجامله با این گونه گناهکاران نشانه روح نفاق است.

آیه 141

* (آیه 141)-صفات منافقان - این آیه و آیات بعد قسمت دیگری از صفات منافقان و اندیشه های پریشان آنها را بازگو می کند. می فرماید: «(منافقان) همانها

هستند که پیوسته انتظار می کشند و مراقب شما هستند؛ اگر فتح و پیروزی نصیب شما گردد، می گویند: مگر ما با شما نبودیم؟!» پس ما نیز در افتخارات و غنایم شریکیم (الَّذِینَ یَتَرَبَّصُونَ بکم فَإِنْ کانَ لَکُمْ فَتْحٌ مِنَ اللَّهِ قالُوا أَلَمَ نَکُنْ مَعَکُمْ).

و اگر بهره ای نصیب کا فران گردد، به آنان می گویند: مگر ما شما را به مبارزه

(وَ إِنْ کانَ لِلْکافِرِینَ نَصِیبٌ قالُوا أَلَمَ نستحود عَلَیْکُمْ وَ نمنکم مِنَ الْمُؤْمِنِینَ).

سپس قرآن عاقبت آنها را با یک جمله کوتاه بیان می کند می گوید: سرانجام روزی فرا می رسد که نقاب از چهره زشتشان برداشته می شود. آری، «خداوند در روز رستاخیز، میان شما داوری می کند» (فَاللَّهُ یَحْکُمُ بَیْنَکُمْ یَوْمَ الْقِیمَةِ).

و برای اینکه مؤمنان واقعی مرعوب آنان نشوند در پایان آیه می افزاید: «و خداوند هرگز کافران را بر مؤمنان تسلطی نداده است» (وَ لَنْ یَجْعَلَ اللَّهُ لِلْکافِرِینَ عَلَی الْمُؤْمِنِینَ سَبِیلاً).

یعنی کافران نه تنها از نظر منطق بلکه از نظر نظامی، سیاسی، فرهنگی، اقتصادی و خلاصه از هیچ نظر بر افراد با ایمان چیره نخواهند شد.

و اگر پیروزی آنها را بر مسلمانان در میدانهای مختلف با چشم خود می بینیم به خاطر آن است که بسیاری از مسلمانان، مؤمنان واقعی نیستند، نه خبری از اتحاد واخوت اسلامی در میان آنان است و نه علم و آگاهی لازم که اسلام آن را از لحظه

تولد تا مرگ بر همه لازم شمرده است دارند.

آیه 142

* (آیه 142)-در این آیه و آیه بعد پنج صفت دیگر از صفات منافقان آمده است:

1. آنها برای رسیدن به اهداف شوم خود از راه خدعه وارد می شوند و حتی می خواهند به خدا نیرنگ زنند، در حالی که در همان لحظات که در صدد چنین کاری هستند در یک نوع خدعه واقع شده اند زیرا برای به دست آوردن سرمایه های ناچیزی سرمایه های بزرگ وجود خود را از دست می دهند. آیه می گوید: «منافقان می خواهند خدا را فریب دهند؛ در حالی که او آنها را فریب می دهد» (إِنَّ الْمُنافِقِينَ يخادعون اللَّهِ وَ هُوَ خادِعُهُمْ).

2. آنها از خدا دورند و از راز و نیاز با او لذت نمی برند. به همین دلیل، هنگامی که به نماز بر می خیزند، با کسالت بر می خیزند» (وَ إِذا قامُوا إِلَى الصَّلاةِ قامُوا كُسالَى).

3. آنها چون به خدا و وعده های بزرگ او ایمان ندارند، اگر عبادت یا عمل نیکی انجام دهند در برابر مردم را می کنند» (يُراءُونَ النَّاسَ).

4. «و خدا را جز اندکی یاد نمی نمایند، (وَ لَا يَذْكُرُونَ اللَّهَ إِلَّا قَلِيلًا).

آیه 143

* (آیه 143)-5. «آنها افراد بی هدفی هستند که به سوی اینها، و نه سوی آنهایند» نه در صف مؤمنان قرار دارند و نه در صف کافران (مُذَبْذَبِينَ بَيْنَ ذلِكَ لا إِلى هؤُلاءِ وَ لا إِلى هؤُلاءِ).

در پایان آیه سرنوشت آنها را چنین بیان می کند: آنها کسانی هستند که بر اثر اعمالشان، خدا حمایتش را از آنان برداشته و در بیراهه ها گمراهشان ساخته و هرکس را خداوند گمراه کند، راهی برای او نخواهی یافت» (وَ مَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلاً).

آیه 144

* (آیه 144)-در آیات گذشته به گوشه ای از صفات منافقان و کافران اشاره شد، در این آیه می فرماید: «ای کسانی که ایمان آورده اید! غیر از مؤمنان، کافران را ولی و

تکیه گاه خود قرار ندهید» (یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لَا تتخذوُ الْکافِرِینَ أَوْلِیاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِینَ).

چرا که این عمل قانون شکنی آشکار و شرک به خداوند است و با توجه به قانون عدالت پروردگار، موجب استحقاق مجازات شدیدی است. از این رو به دنبال آن می فرماید: «آیا می خواهید با این عمل، دلیل آشکاری بر ضد خود در پیشگاه خدا قرار دهید؟!» (أَ تُرِیدُونَ أَنْ تَجْعَلُوا لِلَّهِ عَلَیْکُمْ سُلْطاناً مُبِیناً).(1).

آیه 145

* (آیه 145)-در این آیه برای روشن ساختن حال منافقانی که این دسته از مسلمانان غافل، طوق دوستی آنان را بر گردن می نهند، می فرماید: «منافقان در پایین ترین درکات دوزخ قرار دارند؛ و هرگز یاوری برای آنها نخواهی یافت» (إِنَّ الْمُنافِقِینَ فِي الدرک الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ وَ لَنْ تَجِدَ لَهُمْ نَصِیراً).(2).

از این آیه به خوبی استفاده می شود که از نظر اسلام، نفاق بدترین انواع کفر و منافقان دورترین مردم از خدا هستند. به همین دلیل، جایگاه آنها بدترین و پست ترین نقطه دوزخ است.

آیه 146

* (آیه 146)-اما برای اینکه روشن شود حتی این افراد فوق العاده آلوده، راه بازگشت به سوی خدا و اصلاح موقعیت خویشتن دارند، اضافه می کند: «مگر آنها که توبه کنند، و جبران و اصلاح نمایند و به دامن لطف خدا، چنگ زنند، و دین خود را برای خدا خالص کنند» (إِلاَّ الذین تابُوا وَ أَصْلَحُوا وَ اعْتَصَمُوا بِاللَّهِ وَ أَخْلَصُوا دِینَهُمْ لِلَّهِ).

آنها با مؤمنان خواهند بود» (فَأُولَئِکَ مَعَ الْمُؤْمِنِینَ).

و خداوند به افراد با ایمان، پاداش عظیمی خواهد داد» (وَ سَوْفَ یوت اللَّهُ الْمُؤْمِنِینَ أَجْراً عَظِیماً).

1- 1 .«سلطان» از ماده «سلاطه»، به معنی قدرت بر مقهور ساختن دیگری گرفته شده است. خود واژه سلطان معنی اسم مصدری دارد و به هرگونه تسلط اطلاق می شود. به همین جهت، به دلیل تا که باعث تسلط انسان بر دیگری است نیز سلطان گفته می شود.

2- 2 .«درك» عمیق ترین نقطه قعر دریاست و به آخرین ریسمانهایی که به یکدیگر می پیوندند و به قعر دریا می رسند، درك گفته می شود.

آیه 147

* (آیه 147)-مجازاتهـای خـدا انتقامی نیست . در این آیه به این واقعیت مهم اشاره شـده که مجازاتهای الهی جنبه قـدرت نمایی یا انتقام نـدارد زیرا همه اینها لازمه نقص و کمبود است که ذات پاک خـدا از آنها مبر است، بلکه این مجازاتها بازتابها و نتایـج سوء اعمال و عقاید خود انسانهاست. از این رو آیه می فرمایـد: «خـدا چه نیازی به مجازات شـما دارد اگر شـکرگزاری کنیـد و ایمان آورید؟!» (وَ مَا يَفْعَلُ اللَّهُ بعذابكم إِنْ شكرتم وَ ءامنتم).

یعنی اگر شـما ایمان و عمل صالـح داشـته باشـید و از مواهب الهی سوءاسـتفاده نکنیـد، بی شک کم ترین مجازاتی دامن شـما را نخواهد گرفت.

و برای تأکید این موضوع می افزاید: «خدا شـکرگزار و آگاه است»؛ اعمال و نیات شما را می داند، و به اعمال نیک، پاداش نیک می دهد (وَ كَانَ اللّهُ شَاكِرًا عَلِيمًا).

در آیه فوق موضوع شـکرگزاری برایمان » مقدم شده است، چرا که تا انسان نعمتها و مواهب خدا را نشـناسد و به مقام شکرگزاری نرسد نمی تواند خود او را بشناسد . دقت کنید.

آغاز جزء ششم قرآن مجید

آیه 148

* (آیه 148)-در این آیه و آیه بعد به بخشـی از دستورهای اخلاقی اسلام اشاره شده است. نخست می فرماید: «خدا دوست ندارد کسی با سخنان خود، بدیها (ی دیگران را اظهار کند، (لَا يُحِبُّ اللّهُ الجَهرَ بِالسُّوءِ مِنَ القَولِ).

زیرا همانگونه که خداوند «ستارالعیوب» است، دوست ندارد که افراد بشر

عیوب مردم را فاش سازند و آبروی آنها را ببرند.

سپس به بعضـی از امور که مجوز این گونه اعمال می شود، اشاره کرده می فرمایـد: «مگر آن کس که مورد سـتم واقع شـده باشد» (إِلّا مَن ظُلِمَ).

چنین افراد برای دفاع از خویشـتن در برابر ظلم ظالم حق دارنـد اقـدام به شـکایت کنند یا از مظالم و سـتمگریها آشـکارا مذمت و انتقاد و غیبت نمایند.

در پایان آیه به همان طور که روش قرآن است . برای اینکه افرادی از این اسـتثنا نیز سوء اسـتفاده نکننـد و به بهانه اینکه مظلوم واقع شده اند عیوب مردم را بدون جهت آشکار نسازند، می فرماید: «خداوند، شنوا و دانا است» (وَ کَانَ اللّهُ سَمِیعًا عَلِیمًا).

آیه 149

* (آیه 149)-در این آیه به نقطه مقابـل این حکم اشاره کرده می فرمایـد: «اگر نیکی ها را آشـکار و یا مخفی سازیـد، و از بـدیها گذشـت نماییـد، خداوند آمرزنده و تواناست» و با اینکه قادر بر انتقام است، عفو و گذشت می کند (إِنْ تُبْدُوا خیرا أَوْ تُخْفُوهُ أَوْ تَعْفُوا عَنْ سُوءٍ فَإِنَّ اللَّهَ کانَ عَفُوًّا قَدِیراً).

آیه 150

* (آیه 150)-میان پیامبران تبعیض نیست . در این آیه و آیه بعـد توصـیفی از حال جمعی از کافران و مؤمنان و سـرنوشت آنها آمده است و آیات گذشـته را که درباره منافقان بود تکمیل می کند. نخست به کسانی که میان پیامبران الهی فرق گذاشـته، بعضی را بر حق و بعضی را بر باطل می دانند، اشاره کرده می فرماید:

کسانی که خـدا و پیامبران او را انکار می کننـد، و می خواهنـد میان خدا و پیامبرانش تبعیض قائل شوند، و می گویند: به بعضـی ایمان می آوریم، و بعضـی را انکار می کنیم و می خواهنـد در میان این دو، راهی برای خود انتخاب پیـدا کننـد.» (إِنَّ الَّذِینَ یَکْفُرُونَ بِاللَّهِ وَ رُسُلِهِ وَ یُرِیدُونَ أَنْ یُفَرِّقُوا بَیْنَ اللَّهِ وَ رُسُلِهِ وَ یَقُولُونَ نُؤْمِنُ بِبَعْضٍ وَ نَکْفُرُ بِبَعْضٍ وَ یُرِیدُونَ أَنْ یَتَّخِذُوا بَیْنَ ذلِکَ سَبِیلاً).

در حقیقت، این جمله حال یهودیان و مسـیحیان را روشن می سازد که یهودیان، مسـیح را به رسمیت نمی شناختند و هر دو، پیامبر اسلام (ص) را، در حالی که طبق کتب آسمانی آنها، نبوت این پیامبران برایشان ثابت شده بود. بنابراین،

ایمان آنها حتی در مواردی که نسبت به آن اظهار ایمان می کنند، بی ارزش قلمداد شده است چرا که از روح حق جویی سر چشمه نمی گیرد.

آیه 151

* (آیه 151)-در این آیه ماهیت این افراد را بیان کرده می فرماید: «آنها کافران حقیقی اند» (أُولَئِكَ هُمُ الكَافِرُونَ حَقًّا).

در پایان آیه آنها را تهدید کرده می گوید: «و برای کافران، مجازات خوارکننده ای فراهم ساخته ایم»(وَ اَعتَدنَا لِلكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا).

توصیف عذاب به «مهین» (خوارکننده)، ممکن است از این جهت باشد که آنها با تفرقه انداختن میان پیامبران خدا، در واقع به جمعی از آنان توهین کرده اند و باید عذابشان متناسب با عملشان باشد.

آیه 152

* (آیه 152)-در این آیه به وضع مؤمنان و سرنوشتشان اشاره کرده می گوید: کسانی که به خدا و رسولان او ایمان آورده، و میان احدی از آنها فرق نمی گذارند، پاداششان را خواهد داد، (وَ الَّذِينَ ءامنوا بِاللَّهِ وَ رُسُلِهِ وَ لَمْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ أُولئِكَ سَوْفَ يُؤْتِيهِمْ أُجُورَهُمْ).

البته ایمان به پیامبران و به رسمیت شناختن آنها منافات با این ندارد که بعضی را از بعضی برتر بدانیم.

در پایان آیه به این مطلب اشاره می کند که اگر این دسته از مؤمنان در گذشته مرتکب چنان تعصبها و تفرقه ها و گناهان دیگر شدند، اگر ایمان خود را خالص کرده و به سوی خدا بازگردند آنها را می بخشد؛ «خداوند، آمرزنده و مهربان است» (وَكَانَ اللّهُ غَفُورًا رَحِيمًا).

آیه 153

* (آیه 153)-شأن نزول: جمعی از یهود نزد پیامبر اسلام (ص) آمدند و گفتند: اگر تو پیغمبر خدایی کتاب آسمانی خود را یک جا به ما عرضه کن، همان طور که موسی تورات را یک جا آورد. این آیه و آیه بعد نازل شد و به آنها پاسخ گفت.

تفسیر: بهانه جویی یهود . در این آیه نخست به درخواست اهل کتاب (یهود) اشاره می کند می گوید: «اهل کتاب از تو می خواهند کتابی از آسمان (یکجا) بر آنها

نازل کنی»، در حالی که این یک بهانه است (یَسئَلُكَ أَهْلُ الْكِتابِ أَنْ تُنَزِّلَ عَلَيْهِمْ كِتاباً مِنَ السَّماءِ).

بی شک آنها در این تقاضای خود حسن نیت نداشتند زیرا هدف از نزول کتاب آسمانی همان ارشاد و هدایت و تربیت است که گاهی این هدف با نزول کتاب آسمانی یک جا تأمین می شود و گاهی تدریجی بودن آن به این هدف بیش تر کمک می کند. از این رو به دنبال این تقاضا، خداوند به عدم حسن نیت آنها اشاره کرده و ضمن تسلی به پیامبر خود، سابقه لجاجت و بهانه جویی یهود را در برابر موسی بن عمران بازگو می کند می گوید: « آنها از موسی، بزرگ تر از این را خواستند، و گفتند: خدا را آشکارا به ما نشان ده!»(فَقَدْ سَأَلُوا مُوسى أَكْبَرَ مِنْ ذلِكَ فَقالُوا أَرِنَا اللَّهَ جَهْرَةً)

این درخواست عجیب و غیر منطقی که نوعی از عقیده بت پرستان را منعکس می ساخت و خدا را جسم و محدود معرفی می کرد، بدون شک از لجاجت و عناد سرچشمه گرفته بود؛ «و به خاطر این ظلم و ستم، صاعقه آنها را فرا گرفت »(فَأَخَذَتْهُمُ الصاعقه بِظُلْمِهِمْ).

سپس به یکی دیگر از اعمال زشتشان که مسأله گوساله پرستی بود اشاره می کند می گوید: «سپس گوساله (سامری) را، پس از آن همه دلایل روشن که برای آنها آمد، (به خدایی) انتخاب کردند» (ثُمَّ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِ ما جاءَتْهُمُ الْبَيِّناتُ).

ولی ما از آن درگذشتیم (و عفو کردیم و به موسی، برهان آشکاری دادیم» (فَعَفَوْنا عَنْ ذلِكَ وَ ءاتينا موسى سُلْطاناً مُبِيناً).

آیه 154

* (آیه 154)-باز آنها از خواب غفلت بیدار نشدند. به همین جهت، «کوه طور را بر فراز آنها برافراشتیم و در همان حال از آنها پیمان گرفتیم، و به آنها گفتیم: (برای توبه ،) از در (بیت المقدس) با خضوع درآیید. و (نیز) گفتیم: روز شنبه تعدی نکنید

و دست از کار بکشید.) و از آنان در برابر همه اینها ،) پیمان محکمی گرفتیم» اما به هیچ یک از این پیمانها وفا نکردند (وَ رَفَعْنا فَوْقَهُمُ الطُّورَ بِمِيثاقِهِمْ وَ قُلْنا لَهُمُ ادْخُلُوا

الْبابَ سُجَّداً وَ قُلْنا لَهُمْ لا تَعْدُوا فِي السَّبْتِ وَ أَخَذْنا مِنْهُمْ مِيثاقاً غَلِيظاً).

آیه 155

* (آیه 155)-گوشه دیگری از خلافکاریهـای یهود . در اینجـا قرآن به قسـمتهای دیگری از خلافکاریهـای بنی اسـرائیل و کارشـکنی ها و دشـمنی های آنها با پیامبران خدا اشاره کرده است. نخست به پیمان شکنی وکفر جمعی از آنها و قتل پیامبران به دست آنان اشاره کرده می فرماید: «ما آنها را به خاطر پیمان شـکنی از رحمت خود دور ساختیم یا قسـمتی از نعمتهای پاکیزه را بر آنان تحریم نمودیم (فَبِمَا نَقضِهِم مِيثَاقَهُم).

و به دنبال این پیمان شکنی، «آیات خدا را انکار کردند و راه مخالفت پیش گرفتند (وَكُفرِهِم بِئَايَاتِ اللّهِ).

و به این نیز قناعت نکردند، بلکه به جنایت بزرگ دیگری دست زدند و آن کشتن پیامبران به ناحق بود (وَ قَتلِهِم الَأنبِيَاءَ بِغَيرِ حَقٍّ).

آنها به قـدری در اعمال خلاف جسور و بی باک بودند که از روی اسـتهزا می گفتند: بر دلهای ما، پرده افکنده شده و سـخنان پیامبر را درک نمی کنیم» (وَ قَولِهِم قُلُوبُنَا غُلفُ).

قرآن در ادامه می افزاید: دلهای آنها مهر شده و هیچگونه حتی در آن نفوذ نمی کند ولی عامل کفر و بی ایمانی، خود آنها هسـتند. به همین دلیل، جز افراد کمی، که خود را از این گونه لجاجتها برکنار داشـته انـد، ایمان نمی آورنـد. می فرماید: «آری، خداوند به علت کفر شان، بر دلهای آنها مهر زده؛ که جز عـده کمی (که راه حق می پوینـد و لجاج ندارند، ایمان نمی آورند» (بَلْ طَبَعَ اللَّهُ عَلَيْها بِكُفْرِهِمْ فَلا يؤمنون الا قَلِيلًا).

آیه 156

* (آیه 156)-و (نیز) به خاطر کفرشان، و تهمت بزرگی که بر مریم زدند» (وَ بِكُفْرِهِمْ وَ قَوْلِهِمْ عَلى مريم بُهْتاناً عَظِيماً).

آیه 157

* (آیه 157)-و گفتارشان که: ما، مسیح عیسی بن مریم، پیامبر خدا را کشتیم»(وَ قَوْلِهِمْ إِنَّا قَتَلْنَا الْمَسِيحَ عِيسَى ابْنَ مريم رَسُولَ اللَّهِ).

شاید تعبیر «رسول الله» را در مورد مسیح، از روی استهزا می گفتند.

در حالی که نه او را کشـتند، و نه بر دار آویختند؛ لکن امر بر آنها مشـتبه شد » و دیگری را که شـباهت به او داشت اشـتباه بر دار زدند (وَ ما قَتَلُوهُ وَ ما صَلَبُوهُ وَ لکن شُبِّهَ لَهُمْ).

سپس قرآن می گویـد: «و کسانی که در مورد (قتل) او اختلاف کردنـد، از آن در شک هسـتند و علم به آن ندارند و تنها از گمان پیروی می کنند» (وَ إِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ لَفِي شک مِنْهُ ما لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِلاَّ اتِّباعَ الظَّنِّ).

آنگاه قرآن به عنوان تأکید مطلب می گوید: «و قطعا او را نکشتند» (وَ مَا قَتَلُوهُ يَقِيًا).

آیه 158

* (آیه 158)-«بلکه خدا او را به سوی خود، بالا برد. و خداوند، توانا و حکیم است» (بَلْ رَفَعَهُ اللَّهُ إِلَيْهِ وَ كانَ اللَّهُ عَزِيزاً حَكِيماً).

اگر قرآن روی مصـلوب نشدن مسیح (ع) تکیه کرده، به خاطر این است که عقیده خرافي فداء (بازخرید گناهان امت) را به شدت بکوبد، تا مسیحیان نجات را در گرو اعمال خویش ببینند، نه در پناه بردن به صلیب.

آیه 159

* (آیه 159)-در تفسیر این آیه دو احتمال است که هر یک به جهاتی قابل ملاحظه است:

.. آیه می فرماید: «و هیچ یک از اهل کتاب نیست مگر اینکه پیش از مرگش به او [= حضرت مسیح ایمان می آورد، (وَ إِنْ مِنْ أَهْلِ الْكِتابِ إِلَّا لَيُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ).

و آن هنگامی است که انسان در آستانه مرگ قرار می گیرد و، ارتباط او با این جهان ضعیف و با جهان بعد از مرگ قوی می گردد، پرده ها از برابر چشم او کنار می رود و بسـیاری از حقایق را می بینـد، در این موقع چشم حقیقت بین او مقام مسـیح را مشاهده می کند و، در برابر او تسـلیم می گردد، آنها که منکر او شدنـد به او مؤمن می شونـد و کسانی که او را خـدا دانسـتند به اشـتباه خود پی می برند، در حالی که این ایمان هیچ سودی برای آنها ندارد. پس چه بهتر ، اکنون که ایمان مفید است مؤمن

شوند.

2. منظور این است که اهل کتاب به حضـرت مسـیح (ع) پیش از مرگ او ایمان می آورنـد، یهودیان او را به نبوت می پذیرنـد و مسـیحیان دست از الوهیت او می کشند و این به هنگامی است که مسیح، طبق روایات اسلامی، در موقع ظهور حضرت مهدی (عج) از آسمان فرود می آید و پشت سـر او نماز می گذارد و یهود و نصاری نیز او را می بینند و به او و مهدی (عج) ایمان می آورند. روشن است که مسـیح، به حکم اینکه آیینش مربوط به گذشته بوده، وظیفه دارد در این زمان از آیین موجود یعنی اسلام که مهدی (عج) مجری آن است، پیروی کند.

در پایان آیه می فرماید: «و روز قیامت، بر آنها گواه خواهد بود» (وَ یَوْمَ اقیمة یَکُونُ عَلَیْهِمْ شَهِیداً).

منظور از گواهی مسـیح بر ضـد آنها این است که او گواهی می دهد که تبلیغ رسالت کرده و آنها را هیچگاه به الوهیت خود دعوت ننموده، بلکه به ربوبیت پروردگار جهانیان دعوت کرده است.

آیه 160

* (آیه 160)-سرنوشت صالحان و ناصالحان یهود - در آیات گذشته به چند نمونه از خلافکاریهای یهود اشاره شد، در این آیه و دو آیه بعد نیز پس از ذکر چند قسـمت دیگر از اعمال ناشایست آنها کیفرهایی را که بر اثر این اعمال در دنیا و آخرت دامانشان را گرفته و می گیرد بیان می دارد.

نخست می فرمایـد: « به خاطر ظلمی که از یهود صادر شد، و (نیز) به خاطر جلوگیری بسـیار آنها از راه خدا، بخشـی از چیزهای پاکیزه را، که بر آنها حلال بود، حرام کردیم» (فَبِظُلْمٍ مِنَ الَّذِینَ هادُوا حَرَّمْنا عَلَیْهِمْ طَیِّباتٍ أُحِلَّتْ لَهُمْ وَ بِصَدِّهِمْ عَنْ سَبِیلِ اللَّهِ کَثِیراً).(1).

آیه 161

* (آیه 161)-«و (همچنین به خاطر ربا گرفتن، در حالی که از آن نهی شده

1- 1 . در مورد تحریم طیبات رجوع کنید به سوره انعام (6)، آیه 146.

بودنـد؛ و خوردن اموال مردم به باطل»، همه اینها سـبب شـد که گرفتار آن محرومیت شونـد (وَ أَخْذِهِمُ الرِّبَوا وَ قَدْ نُهُوا عَنْهُ وَ أَكْلِهِمْ أَمْوالَ النَّاسِ بِالْباطِلِ).

گذشـته از این کیفر دنیوی، آنها را به کیفرهای اخروی گرفتار خواهیم ساخت و برای کافران آنها، عـذاب دردناکی آماده کرده ایم» (وَ أَعْتَدْنا لِلْكافِرِينَ مِنْهُمْ عَذاباً أَلِيماً).

آیه 162

* (آیه 162)-سـپس به این واقعیت مهم اشاره می کند که مذمت و نکوهش قرآن از یهود به هیچ وجه جنبه مبارزه نژادی و طایفه ای ندارد. اسلام هیچ نژادی را به عنوان «نژاد» مذمت نمی کند، بلکه نکوهشهای آن تنها متوجه آلودگان و منحرفان است. از این رو در این آیه افراد با ایمان و پاکدامن یهود را استثنا کرده و مورد ستایش قرار داده و پاداش بزرگی به آنها نوید می دهد. می گوید: «ولی راسخان در علم از آنها، و مؤمنـان (از امت اسـلام، به تمـام آنچه بر تو نـازل شـده، و آنچه پیش از تو نازل گردیـده ، ایمان می آورنـد. همچنین نمازگزاران و زکات دهنـدگان و ایمـان آورنـدگان به خـدا و روز قیـامت، به زودی به همه آنـان پـاداش عظیمی خـواهیم داد» (لكِنِ الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ مِنْهُمْ والمومنون يُؤْمِنُونَ بِمـا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَ ما أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَ الْمُقِيمِينَ الصـلوة وَ الْمُؤْتُونَ الزكوة والمومنون بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْأَخِيرِ أُولَئِكَ وَ سـنوتيهم أَجْراً عَظِيماً).

به همین دلیل، می بینیم که جمعی از بزرگان یهود، هنگام ظهور پیامبر اسـلام (ص) و مشاهـده دلایل حقانیت او، به اسـلام گرویدنـد و با جان و دل از آن حمایت کردند و مورد احترام پیامبر و سایر مسلمانان بودند.

آیه 163

* (آیه 163)-در آیات گذشـته خواندیم که یهود در میان پیامبران خدا تفرقه می افکندند، بعضـی را تصدیق و بعضی را انکار می کردند. در این آیه بار دیگر به آنها پاسـخ می گویـد که: «ما بر تو وحی فرسـتادیم؛ همانگونه که به نوح و پیامبران بعـد از او وحی فرسـتادیم، و (نیز) به ابراهیم و اسـماعیل و اسـحاق و یعقوب و اسـباط [= بنی اسرائیل] و عیسی و اتوب و یونس وهارون وسلیمان وحی نمودیم و به داوود زبور دادیم» (إِنَّا أَوْحَيْنا إِلَيْكَ كَما أَوْحَيْنا إِلى نُوحٍ والبيين مِنْ بَعْدِي وَ أَوْحَيْنا

إِلَی إبرهیم وَ اسمعیل وَ إسحق وَ یَعْقُوبَ وَ الْأَسْباطِ وَ عِیسی وَ أَیُّوبَ وَ یونس وَ هرون وَ سلیمن وَ ءاتینا داوود زَبُوراً).

آیه 164

* (آیه 164)-در این آیه می افزاید: پیامبرانی که وحی بر آنان نازل گردید منحصـر به اینها نبودند، بلکه « پیامبرانی که سرگذشت آنها را برای تو بازگفته ایم؛ و پیامبرانی که سرگذشت آنها را بیان نکرده ایم» همگی وحی الهی بر آنها نازل گردید(وَ رُسُلاً قَدْ قَصَصْناهُمْ عَلَیْكَ مِنْ قَبْلُ وَ رُسُلًا لَمْ تقصصهم عَلَیْكَ).

و خداوند با موسی سخن گفته و این امتیاز، از آن او بود (وَکَلَّمَ اللّهُ مُوسَی تکلِیمًا).

آیه 165

* (آیه 165)-بنابراین، رشته وحی همیشه در میان بشر بوده است. چگونه ممکن است افراد انسان را بدون راهنما و رهبر بگذاریم و در عین حال برای آنها مسوولیت و تکلیف قائل شویم؟ « پیامبرانی که بشارت دهنده و بیم دهنده بودند، تا بعد از این پیامبران، حجتی برای مردم بر خدا باقی نمانده و بر همه اتمام حجت شود (رُسُلاً مبشرین وَ مُنْذِرِینَ لِئَلاَّ یَکُونَ لِلنَّاسِ عَلَی اللَّهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ).

خداوند برنامه ارسال این رهبران را دقیقا تنظیم و اجرا نموده؛ «و خداوند، توانا و حکیم است» (وَکَانَ اللّهُ عَزِیزًا حَکِیمًا).

حکمت او ایجاب می کند که این کار عملی شود و قدرت او راه را هموار می سازد.

آیه 166

* (آیه 166)-در این آیه به پیامبر تستی می دهـد که اگر این جمعیت، رسالت تو را انکار کردنـد اهمیتی نـدارد. «ولی خداونـد گواهی می دهد به آنچه بر تو نازل کرده است»(لکِنِ اللَّهُ یَشْهَدُ بِما أَنْزَلَ إِلَیْكَ).

و البته انتخاب تو برای این منصب بی حساب نبوده، بلکه این آیات را «از روی علمش نازل کرده است» (أَنزَلَهُ بِعِلمِهِ).

در پایان آیه می افزاید: «و فرشتگان (نیز) گواهی می دهند؛ هرچند گواهی خدا کافی است»(وَ الْمَلائِکَةُ یَشْهَدُونَ وَ کَفی بِاللَّهِ شَهِیداً).

آیه 167

* (آیه 167)-در آیات گذشته بحثهایی درباره افراد بی ایمان و با ایمان ذکر شده بود، در این آیه به دستهای دیگر اشاره می کند که بدترین نوع کفر را انتخاب کردند، کسانی که علاوه بر گمراهی خود، برای گمراه ساختن دیگران کوشش می کنند. می فرماید: «کسانی که کافر شدند، (و مردم را از راه خدا بازداشتند، در گمراهی دوری گرفتار شده اند» (إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ صَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللي قَدْ ضَلُّوا ضَلالاً بَعِيداً).

آیه 168

* (آیه 168)-در این آیه می افزاید: «کسانی که کافر شدند، و به خود و دیگران) ستم کردند، هرگز خدا آنها را نخواهد بخشید و آنان را به هیچ راهی هدایت نخواهد کرد» (إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ ظَلَمُوا لَمْ يَكُنِ اللَّهُ لِيَغْفِرَ لَهُمْ وَ لا لِيَهْدِيَهُمْ طَرِيقاً).

آیه 169

* (آیه 169)-«مگر به راه دوزخ، که جاودانه در آن خواهند ماند» (إِلاَّ طَرِيقَ جَهَنَّمَ خالِدِينَ فِيها أَبَدًا).

آنها باید بدانند که این تهدید الهی صورت می پذیرد زیرا: «این کار برای خدا آسان است» (وَ كانَ ذلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيراً).

آیه 170

* (آیه 170)-در آیات گذشته سرنوشت افراد بی ایمان بیان شد، در این آیه دعوت به سوی ایمان آمیخته با ذکر نتیجه آن می کند و با تعبیرات مختلفی که شوق و علاقه انسان را بر می انگیزد، همه مردم را به این هدف عالی تشویق می نماید. نخست می گوید: «ای مردم، پیامبر (ی که انتظارش را می کشیدید،) حق را از جانب پروردگارتان آورد» (يا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جاءَكُمُ الرَّسُولُ بِالْحَقِّ مِنْ رَبِّكُمْ).

بعد می افزاید: «به او ایمان بیاورید که برای شما بهتر است» (فئامنوا خيرا لَكُمْ).

در پایان آیه می فرماید: «و اگر کافر شوید، (به خدا زیانی نمی رسد، زیرا) آنچه در آسمانها و زمین است از آن خداست» (وَ إِنْ تَكْفُرُوا فَإِنَّ لِلَّهِ ما فِي السَّمَوَاتِ وَ الْأَرْضِ).

و خداوند، دانا و حکیم است» (وَ كانَ اللَّهُ عَلِيماً حَكِيماً). دستورهایی را که به شما داده و برنامه هایی را که تنظیم کرده همگی روی

فلسفه و مصالحی بوده و به سود شماست.

آیه 171

* (آیه 171)-تثلیث موهوم است - به تناسب بحثهایی که درباره اهل کتاب وکمار بود، در این آیه و آیه بعـد به یکی از مهم ترین انحرافات جامعه مسیحیت یعنی مسأله تثلیث و خدایان سه گانه اشاره کرده و آنها را از این انحراف بزرگ برحذر می دارد.

نخست به آنـان اخطار می کنـد که: «ای اهل کتاب! در دین خود، غلق (و زیاده روی نکنیـد؛ و درباره خـدا، غیر از حق نگوییـد» (یا أَهْلَ الْکِتابِ لا تَغْلُوا فِي دینکم وَ لا تَقُولُوا عَلَی اللَّهِ إِلاَّ الْحَقَّ).

مسأله «غلو» درباره پیشوایان، یکی از مهم ترین سرچشـمه های انحراف در ادیان آسمانی بوده است. به همین جهت، اسلام درباره غلات سختگیری کرده و در کتب عقاید و فقه، آنها از بدترین کار معرفی شده اند.

سپس به چند نکته که هرکدام در حکم دلیلی بر ابطال تثلیث و الوهیت مسیح است اشاره می کند:

1. «مسیح عیسی بن مریم فقط فرستاده خدا بود، (إِنَّمَا الْمَسِیحُ عِیسَی ابْنُ مریم رَسُولَ اللَّهِ).

این تعبیر خاطر نشان می سازد که مسـیح همچون سایر افراد انسان، در رحم مادر قرار داشت و دوران جنینی را گذرانـد و همانند سایر افراد بشـر متولد شد، شیر خورد و در آغوش مادر پرورش یافت. یعنی تمام صفات بشری در او بود. چگونه ممکن است چنین کسی که مشمول و محکوم قوانین طبیعت و تغییرات جهان ماده است، خداوندی ازلی و ابدی باشد؟

اما اینکه «عیسی فرستاده خدا بود، این موقعیت نیز تناسبی با الوهیت او ندارد.

2. «و کلمه (و مخلوق) اوست؛ که او را به مریم القا نمود» (وَ کَلِمَتُهُ اَلقَیهَا اِلَی مَریَمَ).

این تعبیر به خـاطر آن است که اشـاره به مخلوق بودن مسـیح کنـد، همـان طور که کلمـات » مخلوق مـاست موجودات عالم آفرینش هم مخلوق خدا هستند.

3. «و روحی (شایسته) از طرف او بود» (وَرُوحٌ مِنهُ).

این تعبیر که در مورد آفرینش آدم و به یک معنی آفرینش تمام بشـر نیز در قرآن آمـده است اشاره به عظمت آن روحی است که خدا آفرید و در وجود انسانها عموما و مسیح و پیامبران خصوصا

شگفت آور اینکه مسیحیان تولد عیسی را از مادر بدون وجود پدر، دلیلی بر الوهیت او می گیرند در حالی که فراموش کرده اند که آدم بدون پدر و مادر وجود یافت و این خلقت خاص را هیچ کس دلیل بر الوهیت او نمی داند.

سپس قرآن به دنبـال این بیان می گویـد: «بنابراین، به خـدا و پیامبران او، ایمان بیاوریـد؛ و نگوییـد: (خداونـد) سه گانه است از این سـخن خودداری کنید که برای شما بهتر است» (فَئَامِنُوا بِاللَّهِ وَ رُسُلِهِ وَ لَا تَقُولُوا ثَلَّثَتَ انْتَهُوا خَيْراً لَكُمْ).

بار دیگر تأکید می کند: «خدا، تنها معبود یگانه است» (إِنَّمَا اللَّهُ إِلَهٌ وَاحِدٌ).

یعنی شـما قبول داریـد که در عین تثلیث، خـدا یگانه است، در حالی که اگر فرزنـدی داشـته باشد شبیه او خواهد بود و با این حال یگانگی معنی ندارد.

او منزه است که فرزندی داشته باشد» (سُبْحانَهُ أَنْ يَكُونَ لَهُ وَلَدٌ).

بلکه از آن اوست آنچه در آسمانها و در زمین است» (لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَ مَا فِي الْأَرْضِ).

همگی مخلوق اویند و او خالق آنهاست و مسیح نیز یکی از این مخلوقات اوست.

چگونه می توان یک حالت اسـتثنایی برای وی قائل شـد؟ آیا مملوک و مخلوق می توانـد فرزنـد مالک و خالق خود باشـد؟ خداوند نه تنها خالق و مالک آنهاست، بلکه مدبر و حافظ و رازق و سـرپرست آنها نیز می باشد و برای تدبیر و سرپرستی آنها، خداوند کافی است» (وَكَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا).

خدایی که ازلی و ابدی است و سرپرستی همه موجودات را از ازل تا ابد بر

عهده دارد، چه نیازی به فرزند دارد، مگر او همانند ماست که برای بعد از مرگ خود جانشین بخواهد؟

آیه 172

* (آیه 172)-شأن نزول: روایت شده که طایفه ای از مسیحیان نجران خدمت پیامبر اسلام (ص) رسیدند و عرض کردند: چرا نسبت به پیشوای ما خرده می گیری؟ حضرت فرمود: من چه عیبی بر او گذاشتم ؟ گفتند: تو می گویی او بنده خدا و پیامبر او بوده است. آیه نازل شد و به آنها پاسخ گفت.

تفسیر: مسیح بنده خدا بود - پیوند و ارتباط این آیه با آیات گذشته که درباره نفی الوهیت مسیح و ابطال مسأله تثلیث بود، آشکار است.

نخست با بیان دیگری مسأله الوهیت مسیح را ابطال می کنند می گوید: شما چگونه معتقد به الوهیت عیسی هستید در حالی که «هرگز مسیح از این ابا نداشت که بنده خدا باشد؛ و نه فرشتگان او از این ابا دارند (لَنْ یَستَنکِفَ الْمَسِیحُ أَنْ یَکُونَ عَبْداً لِلَّهِ وَ لاَ الْمَلائِکَةُ الْمُقَرَّبُونَ).

سسی که خود عبادت کننده است، معنی ندارد که معبود باشد. در حدیثی آمده که امام علی بن موسی الرضا (ع) برای محکوم ساختن مسیحیان منحرف که مدعی الوهیت او بودند، به جاثلیق، بزرگ مسیحیان فرمود:

عیسی (ع) همه چیزش خوب بود، تنها عیبش این بود که عبادت چندانی نداشت. مرد مسیحی برآشفت و به امام گفت: چه اشتباه بزرگی می کنی، اتفاقا او از عابد ترین مردم بود. امام فورا فرمود: او چه کسی را عبادت می کرد؟ آیا کسی جز خدا را می پرستید؟ بنابراین، به اعتراف خودت، مسیح بنده و مخلوق و عبادت کننده خدا بود، نه معبود و خدا. مرد مسیحی خاموش شد و پاسخی نداشت.

سپس قرآن می افزاید: «و آنها که از عبودیت و بندگی او، روی برتابند و تکبر کنند، به زودی همه آنها را در قیامت) نزد خود جمع خواهد کرد و به هرکدام کیفر مناسب خواهد داد (وَ مَنْ یَسْتَنْکِفْ عَنْ عِبادَتِهِ وَ یَسْتَکْبِرْ فَسَیَحْشُرُهُمْ إِلَیْهِ جَمِیعاً).

آیه 173

* (آیه 173)-«اما آنها که ایمان آوردند و اعمال صالح انجام دادند، پاداششان

را به طور کامل خواهـد داد؛ و از فضل و بخشـش خود، بر آنها خواهد افزود. و آنها که ابا کردند و تکبر ورزیدند، مجازات دردناکی خواهد کرد؛ و برای خود، غیر از خـدا، سـرپرست و یاوری نخواهنـد یافت» (فَأَمَّا الَّذِينَ ءامنوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ فيوفيهم أُجُورَهُمْ وَ يَزِيـدَهُمْ مِنْ فَضْلِهِ وَ أَمَّا الذين اسْتَنْكَفُوا وَ اسْتَكْبَرُوا فَيُعَذِّبُهُمْ عَذاباً أَلِيماً وَ لا يَجِدُونَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيًّا وَ لا نَصِيراً).

آیه 174

* (آیه 174)-نور آشکار - در تعقیب بحثهایی که درباره انحرافات اهل کتاب از اصل توحید و اصول تعلیمات انبیا در آیات سابق گذشت، در این آیه و آیه بعـد سـخن نهایی گفته شـده و راه نجات مشـخص گردیـده است. آیه عموم مردم جهان را مخاطب ساخته می گویـد: «ای مردم، دلیل روشنی از طرف پروردگارتان برای شما آمد؛ و نور آشکاری به سوی شما نازل کردیم» (يا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جاءَكُمْ بُرْهانٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَ أَنْزَلْنا إِلَيْكُمْ نُوراً مُبِيناً).

منظور از «برهان»، شخص پیامبر اسلام (ص) و منظور از «نور»، قرآن مجید است که در آیات دیگر نیز از آن تعبیر به نور شده است.

آیه 175

* (آیه 175)-در این آیه نتیجه پیروی از این برهان و نور را چنین شـرح می دهـد: اما آنها که به خـدا ایمان آوردند و به آن (کتاب آسـمانی) چنگ زدنـد، به زودی همه را در رحمت و فضل خود، وارد خواهـد ساخت؛ و در راه راستی به سوی خودش هـدایت می کند» (فَأَمَّا الَّذِينَ ءامنوا بِاللَّهِ وَ اعْتَصَمُوا بِهِ فَسَيُدْخِلُهُمْ فِي رَحْمَةٍ مِنْهُ وَ فَضْلٍ وَ يَهْدِيهِمْ إليه صِراطاً مُسْتَقِيماً).

آیه 176

* (آیه 176)-شأن نزول: از جابر بن عبـدالله انصاری نقل شده که گفت: من به شدت بیمار بودم، پیامبر (ص) به عیادت من آمد و در آنجا وضو گرفت و از آب رضوی خود بر من پاشید. من که در اندیشه مرگ بودم به حضرت عرض کردم: وارث من فقط خواهرانم هستند، میراث آنها چگونه است؟

این آیه که آیه « فرائض» نام دارد، نازل شد و میراث آنها را روشن ساخت.

به عقیده بعضی، این آخرین آیه ای است که درباره احکام اسلام بر پیامبر اسلام (ص) نازل گردید.

تفسیر: این آیه مقدار ارث برادران و خواهران را بیان می کند. همان طور که در اوایل این سوره – در تفسیر آیه 12 – گفتیم، درباره ارث خواهران و برادران دو آیه در قرآن نازل شده است: یکی همان آیه 12 که ناظر به برادران و خواهران «مادری» است و دیگر آیه مورد بحث که درباره خواهران و برادران و پدری و مادری» یا و پدری» سخن می گوید. می فرماید: «از تو (درباره ارث خواهران و برادران) سؤال می کنند، بگو: خداوند حکم کلاله (خواهر و برادر) را برای شما بیان می کند»(یَسْتَفْتُونَکَ قُلِ اللَّهُ یفتیکم فِي الْکَلالَةِ).

سپس به چند حکم اشاره می نماید:

1. «اگر مردی از دنیا برود، که فرزند نداشته باشد، و برای او خواهری باشد، نصف اموالی را که به جا گذاشته، از او (ارث) می برد » (إِنَّ امرؤا هَلَکَ لَیْسَ لَهُ وَلَدُ وَ لَهُ أُخْتُ فَلَها نِصْفُ ما تَرَکَ).

2. «و (اگر خواهری از دنیا برود، و وارث او یک برادر باشد، او تمام مال را از آن خواهر به ارث می برد، در صورتی که (میت) فرزند نداشته باشد» (وَ هُوَ یَرِثُها إِنْ لَمْ یَکُنْ لَها وَلَدُ) .

3. «و اگر دو خواهر (از او) باقی باشند دو سوم اموال را می برند» (فَإِنْ کَانَتَا اثنتین فَلَهُمَا الثُّلُثانِ مِمَّا تَرَکَ).

4. «و اگر برادران و خواهران با هم باشند، تمام اموال را میان خود تقسیم می کنند؛ و) برای هر مذگر، دو برابر سهم مونث است» (وَ إِنْ کانُوا إِخْوَةً رِجالًا وَ نِساءً فَلِلذَّکَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنْثَیَیْنِ).

در پایان آیه می فرماید: «خداوند (احکام خود را برای شما بیان می کند تا گمراه نشوید؛ و خداوند به همه چیز داناست» (یُبَیِّنُ اللَّهُ لَکُمْ أَنْ تَضِلُّوا وَ اللَّهُ بِکُلِّ شیْء عَلِیمُ).

آیه فوق ارث خواهران و برادران را در صورتی که فرزندی نداشته باشند، بیان می کند. با توجه به آیات آغاز این سوره، پدر و مادر در ردیف فرزندان یعنی در

طبقه اول ارث قرار دارند.

از پایان تفسیر سوره نساء

سوره مائده [5]

اشاره

در مدینه نازل شده و 120 آیه دارد.

محتوای سوره: این سوره که در حجة الوداع، بین مکه و مدینه نازل شده محتوی یک سلسله معارف، عقاید اسلامی، احکام و وظایف دینی است.

در قسمت اول به مسأله ولایت و رهبری بعد از پیامبر اسلام (ص) و مسأله تثلیث مسیحیان، همچنین قسمتهایی از مسائل مربوط به رستاخیز و بازخواست از انبیا در مورد امتهایشان اشاره شده است.

و در قسمت دوم، مسأله وفا به پیمانها، عدالت اجتماعی، شهادت به عدل و تحریم قتل نفس و به تناسب آن داستان فرزندان آدم و قتل هابیل به وسیله قابیل، همچنین توضیح قسمتهایی از غذاهای حلال و حرام و قسمتی از احکام وضو و تیمم آمده است.

نامگذاری آن به سوره «مائده» به خاطر این است که داستان نزول مائده(1).

برای یاران مسیح در آیه 114 این سوره ذکر شده است.

1- 1 .«مائده»در اصل به طبقی گویند که در آن غذا باشد .

آیه 1

* (آیه 1)-لزوم وفا به عهد و پیمان - از روایات اسلامی و سخنان مفسران بزرگ استفاده می شود که این آخرین سوره و یا از آخرین سوره هایی است که بر پیامبر (ص) نازل شده است.

به خاطر همین موقعیت خاص، در این سوره روی یک سلسله مفاهیم اسلامی و آخرین برنامه های دینی و مسأله رهبری امت و جانشینی پیامبر تأکید شده است. شاید بدین جهت است که با مسأله لزوم وفا به عهد و پیمان آغاز شده و در نخستین جمله می فرماید: «ای کسانی که ایمان آورده اید! به پیمانها (و قراردادها) وفا کنید» (یا أَیُّهَا الَّذِینَ ءامنوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ).

تا به این وسیله افراد با ایمان را به پیمانهایی که در گذشته با خدا بسته اند یا در این سوره به آن اشاره شده است، ملزم بنماید.

آیه فوق دلیل بر وجوب وفا به پیمانهایی است که میان افراد انسان با یکدیگر یا افراد انسان با خدا، به طور محکم بسته می شود. به این ترتیب، تمام پیمانهای الهی - انسانی، پیمانهای سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، تجاری، زناشویی و مانند آن را در بر می گیرد و، یک مفهوم کام" وسیع دارد، حتی عهد و پیمانهایی را که مسلمانان با غیر مسلمانان می بندند نیز شامل می شود.

مسأله وفای به عهد و پیمان از اساسی ترین شرایط زندگی دسته جمعی است زیرا بدون آن هرج و مرج و سلب اطمینان عمومی که بزرگ ترین بلای اجتماعی است، در میان بشر به وجود می آید.

در نهج البلاغه در فرمان مالک اشتر چنین می خوانیم: «در میان واجبات الهی هیچ موضوعی همانند وفای به عهد در میان مردم جهان، با تمام اختلافاتی که دارند، مورد اتفاق نیست. به همین جهت، بت پرستان زمان جاهلیت نیز پیمانها را در میان خود محترم می شمردند زیرا عواقب دردناک پیمان شکنی را دریافته بودند.

و از پیامبر اکرم (ص) روایت شده است: «کسی که به پیمان خود وفادار نیست

دین ندارد.

به دنبال دستور وفا به پیمانها که تمام احکام و پیمانهای الهی را شامل می شود، یک سلسله از احکام اسلام را بیان کرده که نخستین آن حلال بودن گوشت پاره ای از حیوانات است. می فرماید: «چهارپایان (و جنین آنها برای شما حلال شده است، (أحَلَّتْ لَکُمْ بَهِیمَةُ الْأَنْعَامِ).(1)

آیه معنی وسیعی دارد که هم حلال بودن حیواناتی مانند شتر و گاو و گوسفند را بیان می کند و هم حلیت جنینهای آنها را.

ارتباط این حکم با اصل کلی لزوم وفا به عهد از این نظر است که این اصل کلی، احکام الهی را که یک نوع پیمان خدا با بندگان است مورد تأکید قرار می دهد، سپس به دنبال آن تعدادی از احکام بیان شده که حلال بودن گوشت پاره ای از حیوانات و حرام بودن گوشت بعضی دیگر، یکی از آنها محسوب می شود.

سپس در ذیل آیه دو مورد را از حکم حلال بودن گوشت چهارپایان استثنا کرده می فرماید: «مگر آنچه بر شما خواند می شود» و استثنا خواهد شد (إلاَّ ما یُتْلی عَلَیْکُمْ).

و به هنگام احرام (برای انجام مناسک حج یا عمره) صید را حلال نشمرید) (غَیْرُ مَحَلِّی الصید وَ أَنْتُمْ حَرَّمَ).

در پایان آیه می فرماید: «خداوند هر چه بخواهد (و مصلحت باشد) حکم می کند» (إِنَّ اللَّهَ یَحْکُمُ ما یُرِیدُ).

یعنی چون از همه چیز آگاه و مالک همه چیز می باشد، هر حکمی را که مصلحت بندگان باشد و حکمت اقتضا کند تشریع می نماید.

آیه 2

* (آیه 2)-هشت دستور در یک آیه - در این آیه چند دستور مهم اسلامی از آخرین دستورهایی که بر پیامبر(ص) نازل شده، بیان گردیده که همه یا اغلب آنها مربوط به حج و زیارت خانه خداست

1. نخست به افراد با ایمان خطاب کرده می فرماید: «ای کسانی که ایمان

1- 1 .«أنعام» جمع «نعم» به معنی شتر و گاو و گوسفند است.

آورده ایـد! شـعائر و حدود الهی (و مراسم حج را محترم بشـمرید؛ و مخالفت با آنها) را حلال ندانید» (یا أَیُّهَا الَّذِینَ ءامنوا لا تُحِلّوا شَعائِرَ اللَّهِ).

منظور از «شعائر الله»، مناسک و برنامه های حج است.

2. او نه ماه حرام را، واز جنگ کردن در این ماه ها خودداری کنید (وَ لَا الشَّهرَ الحَرَامَ).

3. «و نه قربـانی هـای بی نشـان و نشانـدار را»، حلاـل نشـمرید و بگذاریـد که به قربانگاه برسـند و در آنجا قربانی شونـد (وَ لَاالهَدیَ وَ لَا القَلَائِدَ).(1)1.

4. تمام زائران خانه خدا در این مراسم بزرگ اسلامی باید از آزادی کامل بهره مند باشند و هیچ گونه امتیازی در این قسمت در میان قبایل، افراد، نژادهـا و زبانهـا نیست. بنابراین کسانی را که برای خشـنودی پروردگار و جلب رضای او، حتی به دست آوردن سود تجاری، به قصـد زیارت خانه خـدا حرکت می کنند نباید مزاحمت کنید، خواه با شـما دوست باشـند یا دشـمن، همین اندازه که مسـلمانند و زائر خانه خدا مصونیت دارنـد. آیه می گویـد: «و نه آنها را که به قصـد خانه خدا برای به دست آوردن فضل پروردگار و خشـنودی او می آیند، (وَ لاء أَمِینُ الْبَیْتَ الْحَرامَ یَبْتَغُونَ فَضْلاً مِنْ رَبِّهِمْ وَ رِضْواناً).

5 تحریـم صـید محـدود به زمـان احرام است. بنـابراین هنگـامی که از احرام حـج یـا عمره) بیرون آمدیـد، صـید کردن برای شـما مـانعی ندارد»(وَإِذَا حَلَلتُم فَاصْطادُوا)

6. «و خصومت با جمعیتی که شـما را از آمدن به مسـجد الحرام (در سال حدیبیه) بازداشتند، نباید شما را وادار به تعدی و تجاوز کند» (وَ لَا یَجُرُّ مِنکُمْ شنئان قَوْمُ أَنْ صدوکم عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ أَنْ تَعْتَدُوا)

---

1 - 1 .«هـدی» جمع «هـد یه»، به معنی چار پایانی است که به عنوان قربانی به خانه خـدا اهـدا می شوند. قلائد» جمع «قلادها، به معنی چیزی است که به گردن انسـان بـا حیوان می اندازنـد و در اینجـا منظور چارپایـانی است که برای قربـانی در مراسم حـج، آنها را نشان می گذارند.

از جمله فوق یک قانون کلی استفاده می شود، مسلمانان هرگز نباید کینه توز باشند و در صدد انتقام حوادثی که در زمانهای گذشته واقع شده برآیند.

7. سپس برای تکمیل بحث گذشته می فرماید: شما به جای اینکه دست به دست هم بدهید تا از دشمنان سابق و دوستان امروز خود انتقام بگیرید، همواره «در راه نیکی و پرهیزگاری با هم تعاون کنید. و (هرگز) در راه گناه و تعدی همکاری ننمایید» (وَ تعاؤنوا عَلَی الْبِرِّ والتقوی وَ لَا تَعَاوَنُوا عَلَی الْإِثْمِ وَ الْعُدْوَانِ).

8. در پایان آیه برای تحکیم و تأکید احکام گذشته می فرماید: پرهیزگاری را پیشه کنید و از مخالفت فرمان خدا بپرهیزید که مجازات (و کیفرهای) خدا شدید است» (وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِیدُ الْعِقابِ).

آنچه در آیه فوق در زمینه تعاون آمده یک اصل اسلامی است که سراسر مسائل اجتماعی، حقوقی، اخلاقی و سیاسی را در بر می گیرد. طبق این اصل، مسلمانان موظفند در کارهای نیک تعاون و همکاری کنند، ولی همکاری در اهداف باطل و اعمال نادرست و ظلم و ستم، ممنوع است هر چند مرتکب آن، دوست یا برادر انسان باشد.

آیه 3

* (آیه 3)-در آغاز این سوره به حلال بودن گوشت چار پایان به استثنای آنچه بعدا خواهد آمد . اشاره شده، این آیه در حقیقت همان استثناهایی است که وعده داده شد. در اینجا حکم به تحریم یازده چیز شده است:

نخست می فرماید: «گوشت مردار بر شما حرام شده است» (حُرِّمَت عَلَیکُمُ المَیتَةُ).

«و گوشت خون» (وَالدَّمُ).

«و گوشت خوک» (وَ لَحمُ الخِنزِیرِ).

«و حیواناتی که به غیر نام خدا ذبح شوند»(وَ مَا أُهِلَّ لِغَیرِ اللّهِ بِهِ).

«و حیوانات خفه شده»(وَالمُنخَنِقَةُ).

خواه به خودی خود یا به وسیله دام و خواه به وسیله انسان این کار انجام گردد، چنانکه در زمان جاهلیت معمول بوده گاهی حیوان را در میان دو چوب یا در

میان دو شاخه درخت می فشردند تا بمیرد و از گوشتش استفاده کنند.

و حیواناتی که با زجر کشته شده و یا به بیماری از دنیا بروند (وَالمَوْقُوذَةُ)(1).

در تفسیر قرطبی نقل شده که میان عرب معمول بوده که بعضی از حیوانات را به خاطر بتها آن قدر می زدند تا بمیرد و آن را یک نوع عبادت می دانستند!

«و آنها که بر اثر پرت شدن از بلندی بمیرند»(وَالمُتَرَدِّيَةُ).

«و آنها که به ضرب شاخ حیوان دیگری مرده باشند»(وَالنَّطِيحَةُ).

«و باقی مانده صید حیوان درنده»(وَ مَا أَكَلَ السَّبُعُ).

و به دنبال تحریم موارد فوق می فرماید: «مگر آنکه (به موقع به آن حیوان برسید، و آن را سر ببرید» (إِلَّا مَا ذَكَّيْتُم).

در زمان جاهلیت، بت پرستان سنگهایی در اطراف کعبه نصب کرده بودند که شکل و صورت خاصی نداشت، آنها را «ب» می نامیدند؛ در مقابل آنها قربانی می کردند و خون قربانی را به آنها می مالیدند. فرق آنها با بت این بود که بتها همواره دارای اشکال وصور خاصی بودند، اما شب» چنین نبودند. اسلام در آیه مورد بحث این گونه گوشتها را تحریم کرده می گوید: «و حیواناتی که روی بتها (یا در برابر آنها) ذبح می شوند، بر شما حرام شده است» (وَ مَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ).

روشن است که تحریم این نوع گوشت جنبه اخلاقی و معنوی دارد، نه جنبه مادی و جسمانی

نوع دیگر حیواناتی است که به صورت «بخت آزمایی» ذبح و تقسیم می گردیده و آن چنین بوده که ده نفر با هم شرط بندی می کردند و حیوانی را خریداری و ذبح نموده سپس ده چوبه تیر که روی هفت عدد از آنها عنوان برنده

---

1 - 1 .«موقوذه» از ماده «وقذ»، به معنی کتک زدن شدید است که منجر به مرگ گردد یا بیماری شدید که حیوان را به هلاکت رساند. گاهی کتک زدن و بیماری شدید را که منجر به مرگ نشود نیز وقذ» می گویند، ولی در مورد آبه معنی اؤل مراد است.

و سه عدد عنوان بازنده ثبت شده بود، در کیسه مخصوصی می ریختند و به صورت قرعه کشی آنها را به نام یک یک از آن ده نفر بیرون می آوردند، هفت چوبه برنده به نام هرکس می افتاد سهمی از گوشت بر می داشت و چیزی در برابر آن نمی پرداخت، ولی آن سه نفر که تیرهای با زنده را دریافت داشته بودند، باید هر کدام یک سوم قیمت حیوان را بپردازند بدون اینکه سهمی از گوشت داشته باشند. این چوبه های تیر را «أزلام» می نامیدند. اسلام خوردن این گوشتها را تحریم کرد به خاطر اینکه جنبه قمار و بخت آزمایی دارد. آیه می فرماید: «و (همچنین) قسمت کردن گوشت حیوان به وسیله چوبه های تیر مخصوص بخت آزمایی» بر شما حرام شده است (وَ أَنْ تَسْتَقْسِمُوا بِالْأَزْلامِ).

روشن است که تحریم قمار و مانند آن اختصاص به گوشت حیوانات ندارد، بلکه در هر چیز انجام گیرد ممنوع است و تمام زیانهای فعالیتهای حساب نشده اجتماعی و برنامه های خرافی در آن جمع می باشد.

سپس برای تأکید بیشتر روی تحریم آنها می فرماید: «تمام این اعمال، فسق و گناه است» و خروج از اطاعت پروردگار (ذلِكُم فِسقٌ).

اعتدال در استفاده از گوشت - آنچه از مجموع بحثهای فوق و سایر منابع اسلامی استفاده می شود این است که روش اسلام در مورد بهره برداری از گوشتها - همانند سایر دستورهایش - یک روش کاملاـ اعتدالی است. یعنی نه همانند مردم زمان جاهلیت که از گوشت سوسمار و مردار و خون و امثال آن می خوردند، یا همانند بسیاری از غربی های امروز که حتی از خوردن گوشت خرچنگ وکرمها چشم پوشی نمی کنند و نه مانند هندوها که مطلقا خوردن گوشت را ممنوع می دانند؛ بلکه گوشت حیواناتی که دارای تغذیه پاک بوده و مورد تنفر نباشد، حلال کرده و روی روشهای افراطی و تفریطی خط بطلان کشیده و برای استفاده از گوشتها شرایطی مقرر داشته است.

بعد از بیان احکام فوق، دو جمله پر معنی در آیه مورد بحث آمده است: نخست می گوید: «امروز، کافران از (زوال) آیین شما، مأیوس شدند؛ بنابراین، از آنها

نترسید و از (مخالفت) من بترسید!» (الْیَوْمَ یین الّذِینَ کَفَرُوا مِنْ دِینِکُمْ فَلا تَخْشَوْهُمْ وَ اخْشَوْنِ).

سپس می گوید: «امروز، دین شما را کامل کردم؛ و نعمت خود را بر شما تمام نمودم و اسلام را به عنوان آیین (جاودان) شما پذیرفتم» (الْیَوْمَ أَکْمَلْتُ لَکُمْ دِینَکُمْ وَ أَتْمَمْتُ علیکم نعمتی وَ رَضِیتُ لَکُمُ الْإِسْلامَ دِیناً).

روز اکمال دین کدام روز است به منظور از «الیوم» (امروز)، که در دو جمله بالا تکرار شده چیست؟ آنچه مفسران شیعه آن را در کتب خود آورده اند و روایات متعددی از طرق معروف اهل تسنن و شیعه آن را تأیید می کند و با محتویات آیه کاملا سازگار است، این که منظور روز غدیر خم است، روزی که پیامبر اسلام (ص) امیر مؤمنان علی (ع) را رسما برای جانشینی خود تعیین کرد. آن روز بود که آیین اسلام به تکامل نهایی خود رسید و کار در میان امواج یأس فرو رفتند زیرا انتظار داشتند که آیین اسلام قائم به شخص باشد و با از میان رفتن پیامبر اوضاع به حال سابق برگردد و اسلام تدریجة برچیده شود، اما هنگامی که مشاهده کردند مردی که از نظر علم و تقوا و قدرت و عدالت بعد از پیامبر در میان مسلمانان بی نظیر بود، به عنوان جانشین پیامبر (ص) انتخاب و از مردم برای او بیعت گرفته شد، یأس و نومیدی نسبت به آینده اسلام آنها را فرا گرفت و فهمیدند که آیینی ریشه دار و پایدار است.

نکته جالبی که باید در اینجا به آن توجه کرد این است که قرآن در آیه 55 سوره نور چنین می گوید: «خداوند به کسانی از شما که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده اند وعده می دهد که قطعا آنان را حکمران در روی زمین خواهد کرد، همان گونه که به پیشینیان آنها خلافت روی زمین را بخشید؛ و دین و آیینی را که برای آنان پسندیده، پابرجا و ریشه دار خواهد ساخت؛ و ترسشان را به امنیت و آرامش مبدل می کند.

در این آیه خداوند می فرماید: آیینی را که برای آنها « پسندیده»، در روی زمین

مستقر می سازد. با توجه به اینکه سوره نور قبل از سوره مائده نازل شده است، و با توجه به جمله «رضیت لکم الإسلام دینا» که در آیه مورد بحث درباره ولایت علی (ع) نازل شده، نتیجه می گیریم که اسلام در صورتی در روی زمین مستحکم و ریشه دار خواهد شد که با «ولایت» همراه باشد زیرا این همان آیینی است که خدا « پسندیده و وعدهٔ استقرار واستحکامش را داده است. به تعبیری دیگر، اسلام در صورتی عالمگیر می شود که از مسأله ولایت اهل بیت (ع) جدا نگردد.

مطلب دیگری که از ضمیمه کردن آیه 55 سوره نور با آیه مورد بحث استفاده می شود این است که در آنجا سه وعده به افراد با ایمان داده شده است: خلافت در روی زمین، امنیت و آرامش برای پرستش پروردگار و استقرار آیینی که مورد رضایت خداست.

این سه وعده در روز غدیر خم با نزول آیه «الیوم أکملت لکم دینکم...» جامه عمل به خود پوشید زیرا نمونه کامل فرد با ایمان و عمل صالح یعنی علی (ع) به جانشینی پیامبر (ص) نصب شد و به مضمون جمله والیوم ین الذین کفروا من دینکم»، مسلمانان در آرامش و امنیت نسبی قرار گرفتند همچنین به مضمون «و رضیت لکم الإسلام دینا»، آیین مورد رضایت پروردگار در میان مسلمانان استقرار یافت.

در پایان آیه بار دیگر به مسائل مربوط به گوشتهای حرام برگشته و حکم صورت اضطرار را بیان می کند می گوید: «اما آنها که در حال گرسنگی، دستشان به غذای دیگری نرسد، و متمایل به گناه نباشند، (مانعی ندارد که از گوشتهای ممنوع بخورند؛) خداوند آمرزنده و مهربان است و به هنگام ضرورت بندگان خود را به مشقت نمی افکند و آنها را کیفر نمی دهد (مَنِ اضْطُرَّ فِي مَخْمَصَةٍ غَيْرَ مُتَجانِفٍ لِإِثْمٍ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ).(1).

آیه 4

* (آیه 4)-شأن نزول: در مورد نزول این آیه روایاتی ذکر کرده اند که مناسب تر از

---

1 - 1 .«مخمصه» از ماده «خمص»، به معنی فرورفتگی است. همچنین به معنی گرسنگی شدید که باعث فرورفتگی شکم می شود، آمده است.

همه این است: زید الخیر و عدی بن حاتم که دو نفر از یاران پیامبر (ص) بودند، خدمتش رسیدند و عرض کردند: ما جمعیتی هستیم که با سگها و بازهای شکاری صید می کنیم و سگهای شکاری ما حیوانات وحشی حلال گوشت را می گیرند، بعضی از آنها زنده به دست ما می رسد و آن را سر می بریم ولی بعضی از آنها به وسیله سگها کشته می شوند و ما فرصت ذبح آنها را پیدا نمی کنیم؛ با اینکه می دانیم خدا گوشت مردار را بر ما حرام کرده تکلیف ما چیست؟

آیه نازل شد و به آنها پاسخ گفت.

تفسیر: صید حلال - به دنبال احکامی که درباره گوشتهای حلال و حرام در دو آیه گذشته بیان شد، در این آیه نیز به قسمتی دیگر از آنها اشاره کرده می فرماید: از تو سؤال می کنند چه چیزهایی برای آنها حلال شده است؟»(یَسئَلُونکَ مَاذَا أُحِلّ لَهُمْ).

سپس به پیامبر (ص) دستور می دهد که «بگو: هر آنچه پاکیزه است، برای شما حلال گردیده» (قُلْ أُحِلَّ لَکُمُ الطَّیِّباتُ).

یعنی تمام آنچه را اسلام تحریم کرده در زمره خبائث و نا پا کهاست و هیچگاه قوانین الهی، موجود پاکیزهای که طبعا برای استفاده و انتفاع بشر آفریده شده است، تحریم نمی کند.

سپس در مورد صیدها می گوید: «و (نیز) صید حیوانات شکاری و سگهای آموخته (و تربیت یافته که از آنچه خداوند به شما تعلیم داده به آنها یاد داده اید ، بر شما حلال است (وَ ما عَلَّمْتُمْ مِنَ الْجَوارِحِ مُکَلِّبِینَ تُعَلِّمُونَهُنَّ مَا عَلَّمَکُمُ اللَّهُ).

جوارح» از ماده «جرح » گرفته شده که گاهی به معنی کسب و گاهی به معنی زخم است. به همین دلیل، به حیوانات صیاد، اعم از پرندگان و غیر آن، جارحه می گویند و جمع آن جوارح است. یعنی حیواناتی که به صید خود زخم وارد می کنند یا حیوانی که برای صاحب خود کسب می نماید.

حیوانی را که سگها شکار می کنند اگر زنده به دست آید، باید طبق آداب

اسـلامی ذبح شود. ولی اگر پیش از آنکه به آن برسـند جان دهد، حلال است اگر چه ذبح نشده باشد. البته اگر حیوانات شکاری دیگر، غیر از سگها، صیدی را از پای در آورند و قبل از آنکه بمیرد، با آداب شرعی ذبح کنیم حلال است.

سپس در ذیل آیه به دو شـرط دیگر از شـرایط حلیت چنین صیدی اشاره کرده می فرماید: « پس، از آنچه این حیوانات برای شما (صید می کنند و نگاه می دارند، بخورید» (فَکُلُوا مِمَّا أَمْسَکْنَ عَلَیکُم).

بنابراین، اگر سـگهای شـکاری عادت داشته باشند قسمتی از صید خود را بخورند و قسمتی را واگذارند، چنین صیدی حلال نیست زیرا این سگ نه تعلیم یافته است و نه آنچه را که نگاه داشته مصداق «علیم» (برای شما می باشد؛ بلکه برای خود صید کرده است.

دیگر اینکه، دو نام خدا را (به هنگام فرستادن حیوان برای شکار، بر آن ببرید» (وَاذکُرُوا اسمَ اللّهِ عَلَیهِ).

در پایان برای رعایت تمام این دسـتورها می فرمایـد: «و از (معصـیت خدا بپرهیزید که خداوند سـریع الحساب است» (وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ سَرِیعُ الْحِسابِ).

آیه 5

* (آیه 5)–خوردن غـذای اهل کتاب و ازدواج با آنان – در این آیه که مکمل آیات قبل است می فرماید: «امروز چیزهای پاکیزه برای شـما حلال شده؛ و (همچنین) طعام اهل کتاب ، برای شـما حلال است؛ و طعام شما برای آنها حلال »(الیوم أُحِلَّ لَکُمُ الطَّیِّباتُ وَ طَعامُ الَّذِینَ أَوْ توالکتاب حِلٌّ لَکُمْ وَ طَعامُکُمْ حِلٌّ لَهُمْ).

منظور از «طعام اهل کتاب»، غیر از گوشتهایی است که ذبیحه آنها باشد.

در حـدیثی امـام صـادق (ع) در تفسـیر آیه فرمود: «منظور از طعـام اهل کتاب، حبوبات و میوه هاست، نه ذبیحه های آنها زیرا هنگام ذبح کردن نام خدا را نمی برند.

بعـد از بیان حلیت طعام اهل کتاب، درباره ازدواج با زنان پاکـدامن از مسـلمانان و اهل کتاب سـخن می گویـد می فرماید: «و (نیز) زنان پاکدامن از مسلمانان و زنان پاکدامن از اهل کتاب، حلالند؛ هنگامی که مهر آنها را بپردازید» (وَالمُحصَنَاتُ مِنَ

الْمُؤْمِناتُ وَ الْمُحْصَناتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتابَ مِنْ قَبْلِكُمْ إِذا اتيتموهن أُجُورَهُنَّ).

به شـرط اینکه از راه ازدواج مشـروع باشد و پاکدامن باشـید؛ نه زناکار، و نه دوست پنهانی و نامشروع گیرید» (مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسافِحِينَ وَ لا مُتَّخِذِي أَخْدانٍ).

در حقیقت، این قسـمت از آیه نیز محـدودیتهایی را که در مورد ازدواج مسـلمانان با غیر مسـلمانان بوده کاهش می دهد و ازدواج آنها را با زنان اهل کتاب با شرایطی تجویز می نماید - شرح بیشتر در این باره باید از کتب فقهی مطالعه شود.

ناگفته نمانـد که در دنیای امروز، که بسـیاری از رسوم جاهلی در اشـکال مختلف زنـده شـده است، این تفکر نیز به وجود آمده که انتخاب دوست زن یـا مرد برای افراد مجرد بی مانع است، نه تنها به شـکل پنهانی، آنگونه که در زمان جاهلیت قبل از اسـلام وجود داشت، بلکه به شکل آشکار.

در حقیقت، دنیـای امروز در آلودگی و بی بنـد و بـاری جنسـی از زمـان جاهلیت پا را فراتر نهاده زیرا اگر در آن زمان تنها انتخاب دوسـت پنهانی را مجاز می دانسـتند، اینها آشـکارش را نیز بی مانع می داننـد، حتی با نهایت وقاحت به آن افتخار می کنند. این رسم ننگین که یک فحشای آشـکار و رسوا محسوب می شود، از سوغاتهای شومی است که از غرب به شـرق انتقال یافته و سرچشـمه بسـیاری از بدبختی ها و جنایات شده است.

از آنجا که تسـهیلات فوق درباره معاشـرت با اهل کتاب و ازدواج با زنان آنها ممکن است مورد سوء اسـتفاده بعضی قرار گیرد و آگاهانه یا غیر آگاهانه به سوی آنها کشـیده شونـد، در پایان آیه به مسـلمانان هشدار داده می گوید: «و کسـی که انکار کند آنچه را که باید به آن ایمان بیـاورد، اعمـال او تبـاه می گردد؛ و در سـرای دیگر، از زیانکـاران خواهـد بود» (وَ مَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمـانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ وَ هُوَ فِي الأخرة مِنَ الْخاسِرِينَ).

اشاره به اینکه تسهیلات مزبور، علاوه بر اینکه گشایشی در زندگی شما ایجاد

می کند، باید سبب نفوذ و توسعه اسلام در میان بیگانگان گردد، نه اینکه شما تحت تأثیر آنها قرار گیرید و از آیین خود دست بردارید که در این صورت مجازات شما بسیار سخت خواهد بود.

آیه 6

* (آیه 6)-پاک سازی جسم و جان - در آیات سابق بحثهای گوناگونی درباره طیبات جسمی و مواهب مادی» مطرح شد، در این آیه به «طیبات روح» و آنچه باعث پاکیزگی جان انسان می گردد اشاره شده است. همچنین قسمت قابل ملاحظه ای از احکام وضو، غسل و تیمم که موجب صفای روح است تشریح گردیده. نخست به افراد با ایمان خطاب کرده، احکام وضو را به این ترتیب بیان می کند: «ای کسانی که ایمان آورده اید! هنگامی که به نماز می ایستید، صورت و دستها را تا آرنج بشویید؛ و سر و پاها را تا مفصل [= برآمدگی پشت پا] مسح کنید»(یا أَیُّهَا الَّذِینَ ءامنوا إِذا قُمْتُمْ إِلَی الصلوة فَاغْسِلُوا وُجُوهَکُمْ وَ أَیْدِیَکُمْ إِلَی الْمَرافِقِ وَ امْسَحُوا بِرُءُوسِکُمْ وَ أَرْجُلَکُمْ إِلَی الْکَعْبَیْنِ).

بنابراین، فقط حد شستن دست برای وضو در آیه ذکر شده، اما کیفیت آن در سنت پیامبر که به وسیله اهل بیت (ع) به ما رسیده آمده است و آن شستن آرنج است به طرف سر انگشتان.

سپس به توضیح حکم غسل پرداخته می فرماید: «و اگر جنب باشید، خود را بشویید و غسل کنید (وَ إِنْ کُنْتُمْ جُنُباً فَاطَّهَّرُوا).

روشن است که مراد از جمله «فاطهّروا»، شستن تمام بدن می باشد.

جب»، همان طور که در ذیل آیه 43 سوره نساء گذشت، به معنی دورشونده است و اگر شخص جنب به این عنوان نامیده می شود به خاطر آن است که باید در آن حال، از نماز و توقف در مسجد و مانند آن دوری کند.

ضمنا از اینکه قرآن در آیه فوق می گوید به هنگام نماز اگر جنب هستید غسل کنید، استفاده می شود که غسل جنابت، جانشین وضو نیز می گردد.

سپس به بیان حکم تیم پرداخته می فرماید: «و اگر بیمار یا مسافر باشید، یا یکی از شما از محل پستی آمده [= قضای حاجت کرده، یا با زنان تماس گرفته و

آمیزش جنسی کرده اید)، و آب (برای غسل یا وضو) نیابید، با خاک پاکی نیتم کنید) (وَ إِنْ کُنْتُمْ مَرْضی أَوْ عَلی سَفَرٍ أَوْ جاءَ أَحَدٌ مِنْکُمْ مِنَ الْغائِطِ أَوْ لمستم النِّساءَ فَلَمْ تَجِدُوا ماءً فَتَیَمَّمُوا صَعِیداً طَیِّباً).

سپس طرز تیمم را به طور اجمال بیان کرده می گوید: «و از آن، بر صورت - پیشانی و دستها بکشید» (فَامْسَحُوا بِوُجُوهِکُمْ وَ أَیْدِیکُمْ مِنْهُ).

و برای اینکه روشن شود هیچ گونه سختگیری در دستورهای گذشته در کار نبوده بلکه همه آنها به خاطر مصالح قابل توجهی تشریع شده است، در پایان آیه می فرماید: «خداوند نمی خواهد مشکلی برای شما ایجاد کند؛ بلکه می خواهد شما را پاک سازد و نعمتش را بر شما تمام نماید؛ شاید شکر او را به جا آورید» (ما یُرِیدُ اللَّهُ یَجْعَلْ علیکم مِنْ حَرَجٍ وَ لکِنْ یُرِیدُ لیطهرکم ولیتم نِعْمَتَهُ عَلَیْکُمْ لَعَلَّکُمْ تَشْکُرُونَ).

در حقیقت، جمله های فوق بار دیگر این واقعیت را تأکید می کنند که دستورهای الهی و برنامه های اسلامی به خاطر مردم و برای حفظ منافع آنها قرار داده شده، خداوند می خواهد با این دستورها هم طهارت معنوی و هم جسمانی برای مردم فراهم شود.

جمله «ما یرید الله لیجعل علیکم من حرج»، این قانون کلی را بیان می کند که احکام الهی در هیچ مورد به صورت تکلیف شاق و طاقت فرسا نیست. بنابراین، اگر پاره ای از تکالیف در مورد بعضی از اشخاص صورت مشقت باری به خود بگیرد، آن حکم در مورد آنها به دلیل همین آیه به استثنا می شود. مثلاـ اگر روزه برای پیرمردان و پیرزنان و افراد بیمار مشقت بار گردد، به دلیل همین آیه روزه بر آنها واجب نیست.

آیه 7

* (آیه 7)-پیمانهای الهی - به تناسب بحثی که در آیه قبل درباره قسمتی از احکام اسلام و تکمیل نعمتهای الهی گذشت، در این آیه بار دیگر مسلمانان را به اهمیت نعمتهای بی پایان خداوند که مهم ترین آنها نعمت ایمان و هدایت است توجه داده می فرماید: «و به یاد آورید نعمت خدا را بر شما (وَاذْکُرُوا نِعمَةَ اللّهِ

عَلَيكُم).

چه نعمتی از آن بالاتر که در سایه اسلام همه گونه مواهب و افتخارات نصیب مسلمانان شد و جمعیتی که در قبل کاملا پراکنده ، جاهل، گمراه، خونخوار، فاسد و مفسد بودند به صورت جمعیتی متشکل، متحد و دانا با امکانات مادی و معنوی فراوان در آمدند.

سپس پیمانی را که با خدا بسته اند یادآور شده می گوید: «و پیمانی را که با تأکید از شما گرفت، آن زمان که گفتید: شنیدیم و اطاعت کردیم» (وَ مِيثاقَهُ الَّذِي واثَقَكُمْ بِهِ إِذْ قُلْتُمْ سَمِعْنا وَ أَطَعْنا).

آیه فوق می تواند اشاره به تمام پیمانهای تکوینی و تشریعی باشد، پیمانهایی که خدا به حکم فطرت گرفته با پیامبر (ص) در مراحل مختلف از مسلمانان گرفت.

در پایان آیه برای تأکید این معنی می فرماید: «و از مخالفت فرمان خدا بپرهیزید که خدا، از آنچه درون سینه هاست، آگاه است» (وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمُ بِذاتِ الصُّدُورِ).

تعبیر «بذات الصدور» اشاره به این است که خداوند از دقیق ترین اسراری که در اعماق روح آدمی نهفته و هیچ کس جز خودش از آن آگاهی ندارد، باخبر است.

آیه 8

* (آیه 8)-دعوت به عدالت - این آیه دعوت به قیام به عدالت می کند و نظیر آن با تفاوت مختصری در آیه 135 سوره نساء گذشت. نخست به افراد با ایمان خطاب کرده می گوید: «ای کسانی که ایمان آورده اید! همواره برای خدا قیام کنید، و از روی عدالت، گواهی دهید» (يا أَيُّهَا الَّذِينَ ءامنوا كونوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَداءَ بِالْقِسْطِ).

سپس به یکی از عوامل انحراف از عدالت اشاره نموده، به مسلمانان هشدار می دهد که: «دشمنی با جمعیتی، شما را به گناه و ترک عدالت نکلاند» (وَ يَجْرِمَنَّكُمْ شنئان قَوْمٍ عَلى أَلاَّ تَعدِلُوا).

بار دیگر به خاطر اهمیت موضوع روی مسأله عدالت تکیه کرده می فرماید: عدالت کنید، که به پرهیزگاری نزدیک تر است»(اِعدِلُوا هُوَ أَقرَبُ لِلتَّقوَى).

و از آنجا که عـدالت مهم ترین رکن پرهیزگاری است، برای سومین بار به عنوان تأکیـد اضافه می کنـد: «و از (معصـیت خـدا بپرهیزید، که خداوند از آنچه انجام می دهید، باخبر است» (وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِما تَعْمَلُونَ).

آیه 9

* (آیه 9)-سـپس در این آیه طبق سـنت قرآن که پس از احکام خاصـی، برای تأکیـد و تکمیل آن به قوانین و اصول کلی اشاره می کند، در اینجا نیز برای تأکید مسأله اجرای عدالت و گواهی به حق چنین می فرماید: «خداوند، به آنها که ایمان آورده و اعمال صالح انجام داده اند، وعده آموزش و پاداش عظیمی داده است»(وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَ أَجْرٌ عَظِيمٌ).

آیه 10

* (آیه 10)-«و (در مقابل، کسانی که کافر شدند و آیات ما را تکذیب کردند، اهل دوزخند» (وَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ كَذَّبُوا بِآياتِنا أُولئِكَ أَصْحابُ الْجَحِيمِ).

قابل توجه اینکه آمرزش و اجر عظیم، به عنوان یک وعده الهی در آیه ذکر شده و فرموده: وعد الله..، ولی کیفر دوزخ به صورت نتیجه عمل بیـان شـده و می فرمایـد: کسـانی که دارای چنین اعمالی باشـند، چنان سـرنوشتی خواهنـد داشت. این در حقیقت اشاره به مسأله فضل و رحمت خـدا در مورد پاداشـهای سـرای دیگر است که به هیچ وجه با اعمال ناچیز انسان برابری ندارد، همان طور که مجازاتهای آن جهان جنبه انتقامی نداشته، بلکه نتیجه اعمال خود آدمی است.

آیه 11

* (آیه 11)-به دنبال یادآوری نعمتهای الهی در چند آیه قبل، در این آیه بار دیگر روی سخن را به مسلمانان کرده و قسمتی دیگر از نعمتهای خود را یادآور می شود تا به شـکرانه آن، در اطاعت فرمان خدا و اجرای اصول عدالت بکوشـند. می گوید: «ای کسانی که ایمان آورده اید! نعمتی را که خدا به شما بخشید، به یاد آورید؛ آن زمان که جمعی از دشمنان)، قصد داشتند دست به سوی شما دراز کنند و شما را از میان بردارنـد)، اما خـدا دست آنها را از شـما بازداشت» (يا أَيُّهَا الَّذِينَ ءامنوا ذَكَرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عليكم إِذْ هَمَّ قَوْمٌ أَنْ يَبْسُطُوا إِلَيْكُمْ أيـديهم فَكَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ).

این آیه مسلمانان را متوجه خطراتی میکنند که ممکن بود برای همیشه

نامشان را از صـفحه روزگار براندازد و به آنها هشدار می دهد که به پاس این نعمتها «از خدا بپرهیزید. و مؤمنان باید تنها بر خدا توکل کنند» (وَ اتَّقُوا اللَّهَ وَ عَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ).

بدانید اگر پرهیزگار باشید، در زندگی تنها نخواهید ماند و آن دست غیبی که همیشه حافظ شما بوده باز هم از شما حمایت خواهد کرد.

آیه 12

* (آیه 12)-در این سوره از آغاز به مسأله وفای به عهـد اشاره شـده و شایـد فلسـفه این همه تأکیـد برای اهمیت دادن به مسأله پیمان غدیر است که در آیه 67 همین سوره خواهد آمد.

در این آیه می فرمایـد: «خـدا از بنی اسـرائیل پیمـان گرفت. و از آنها، دوازده نقیب [= سـرپرست برانگیختیم» تا هریک سـرپرستی یکی از طوایف دوازده گانه بنی اسرائیل را بر عهده گیرد (وَ لَقَدْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثاقَ بَنِي إِسْرائِيلَ وَ بَعَثْنا مِنْهُمُ اثنی عَشَرَ نَقِيباً).

نقیب» از مـاده «نقب» گرفته شـده که به معنی روزنه هـای وسـیع به خصوص راه های زیرزمینی است. به رئیس یک جمعیت از آن جهت نقیب می گویند که از اسرار آنها آگاه است. گویی در میان آنها نقبی ایجاد کرده و از وضعشان آگاه گردیده.

سپس وعدهٔ خدا را به بنی اسرائیل چنین تشریح می کند: «و خداوند به آنها) گفت: من با شما هستم»(وَ قالَ اللّهُ إِنِّي مَعَكُم).

اما به چند شرط:

1. «اگر نماز را برپا دارید، (لَئِنْ أَقَمْتُمُ الصَّلوةَ).

2. «و زکات را بپردازید»(وَ ءَاتَيْتُمُ الزَّكَوٰةَ).

3. «و به رسولان من ایمان بیاورید و آنها را یاری کنید» (وَ ءَامَنْتُم بِرُسُلِي وَ عَزَّرْتُمُوهُم).(1).

4. و به خدا قرض الحسنه بدهید [= در راه او، به نیازمندان کمک کنید]، (وَ

1- 1 .«عزّرتموهم» از ماده «تعزیر» به معنی منع کردن و باری نمودن است. اگر به پاره ای از مجازاتهای اسلامی تعزیر گفته می شود، به خاطر آن است که به وسیله آن کمکی به گناهکاران شده و از گناه باز داشته شده اند.

أَقْرَضْتُمُ اللّهَ قَرْضاً حَسَناً).

اگر به این پیمانها عمل کنید، «گناهان شما را می پوشانم [= می بخشم)»(لَأُكَفِّرَنَّ عَنكُم سَيِّئَاتِكُم)

و شما را در باغهایی از بهشت که نهرها از زیر درختانش جاری است، وارد میکنم» (وَ لأدخلنكم جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ).

اما هر کس از شما بعد از این کافر شود، از راه راست منحرف گردیده است » (فَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذلِكَ مِنْكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَواءَ السَّبِيلِ).

آیه 13

* (آیه 13)-در تعقیب بحثی که درباره پیمان خدا با بنی اسرائیل در آیه قبل گذشت، در این آیه به پیمان شکنی آنها و عواقب آن اشاره می کند می فرماید: « به خاطر پیمان شکنی، آنها را از رحمت خویش دور ساختیم؛ و دلهای آنان را سخت و سنگین نمودیم» (فَبِما نَقْضِهِمْ مِيثاقَهُمْ لَعَنَّاهُمْ وَ جَعَلْنا قُلُوبَهُمْ قاسِيَةً).(1).

در حقیقت، آنها به جرم پیمان شکنی، با این دو مجازات، کیفر دیدند؛ هم از رحمت خدا دور شدند و هم افکار و قلوبشان متحجر و غیر قابل انعطاف شد.

سپس آثار این قساوت را چنین شرح می دهد: «سخنان (خدا) را از موردش تحریف می کنند» (يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ).

و بخشی از آنچه را به آنها گوشزد شده بود، فراموش کردند» (وَ نَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا بِهِ).

شاید قسمتی را که آنها به دست فراموشی سپردند، نشانه ها و آثار پیامبر اسلام (ص) باشد که در آیات دیگر قرآن به آن اشاره شده است. همچنین ممکن است این جمله اشاره به آن باشد که می دانیم تورات در طول تاریخ مفقود شده سپس

1- 1 .«لعن» در لغت به معنی طرد و دور ساختن است و هنگامی که به خدا نسبت داده شود، به معنی محروم ساختن از رحمتش می باشد. قاسية » از ماده با قساوت ، در اصل به سنگهای سخت اطلاق می شود. به همین تناسب به کسانی که در برابر حقایق هیچگونه انعطافی از خود نشان نمی دهند نیز گفته می شود.

جمعی از دانشـمندان یهود به نوشـتن آن مبادرت کردند و طبعا قسمتهای فراوانی از میان رفت و قسمتی تحریف یا به دست فراموشی سپرده شـد و آنچه به دست آنها آمد بخشـی از کتاب واقعی موسـی (ع) بود که با خرافات زیادی آمیخته شده بود و آنها همین بخش را نیز گاهی به دست فراموشی سپردند.

سپس می افزایـد: «و هر زمان، از خیانتی (تازه) از آنها آگاه می شوی، مگر عـدة کمی از آنان» که از این جنایتها برکنارنـد (وَ لا تَزالُ تَطَّلِعُ عَلی خائِنَةٍ مِنْهُمْ إِلاَّ قَلِیلاً مِنْهُمْ).

و در پایان آیه به پیامبر (ص) دسـتور می دهـد: «از آنها درگذر و صـرف نظر کن، که خداوند نیکوکاران را دوست می دارد» (فَاعْفُ عَنْهُمْ وَ اصْفَحْ إِنَّ اللَّهَ یُحِبُّ الْمُحْسِنِینَ).

مسلما این گذشت و عفو در مورد آزارهایی است که به شخص پیامبر رسانیدند، نه در مسائل اصولی اسلام که در آنها گذشت معنی ندارد.

آیه 14

* (آیه 14)-دشـمنان جاویدان - در آیه قبل سـخن از پیمان شکنی بنی اسرائیل در میان بود، در این آیه به پیمان شکنی نصاری اشاره کرده می فرماید: «و از کسانی که ادعای نصرانیت (و یاری مسیح) داشتند (نیز) پیمان گرفتیم؛ ولی آنها قسمت مهمی را از آنچه به آنان تذکر داده شده بود فراموش کردند» (وَ مِنَ الَّذِینَ قالُوا إِنَّا نصاری أَخَذْنا مِیثاقَهُمْ فَنَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُکِّرُوا بِهِ).

آنها با خدا پیمان بسته بودند که از حقیقت توحید منحرف نشوند و دستورهای الهی را به دست فراموشی نسپارند و نشانه های آخرین پیامبر را کتمان نکنند، ولی آنها نیز به سرنوشت یهود گرفتار شدند.

واژه «نصاری» جمع «نصرانی» است و نامگذاری مسیحیان به این اسم ممکن است به خاطر آن باشد که هنگامی که مسیح بارانی از مردم طلبیـد، آنها دعوت او را اجابت کردند. قرآن در آیه 14 سوره صف می گوید: «همانگونه که عیسـی بن مریم به حواریون گفت: چه کسانی در راه خدا یاوران من هستند؟ حواریون گفتند: ما یاوران

خداییم.

سپس قرآن نتیجه اعمال مسیحیان را چنین شرح می دهد: به جرم اعمالشان در میان آنها، تا دامنه قیامت، عداوت و دشمنی افکندیم» (فَأَغرَینَا بَیْنَهُمُ الْعَداوَةَ وَ الْبَغْضاءَ إِلی یَوْمِ الْقِیمَةِ).

مجازات دیگرشان این است: «و خداوند، (در قیامت) آنها را از آنچه انجام می دادند (و نتایج آن)، آگاه خواهد ساخت (وَ سوْف یُنَبِّئُهُمُ اللَّهُ بِما کانوا یَصْنَعُونَ).

آیه 15

* (آیه 15)-در تعقیب آیاتی که درباره یهود و نصاری و پیمان شکنی های آنها بحث می کرد، این آیه اهل کتاب را مخاطب قرار داده و از آنها دعوت به سوی اسلام کرده می گوید: «ای اهل کتاب! پیامبر ما، که بسیاری از حقایق کتاب آسمانی را که شما کتمان می کردید روشن می سازد، به سوی شما آمد؛ و از بسیاری از آن، (که فعلا افشای آن مصلحت نیست، صرف نظر می نماید» (یا أَهْلَ الْکِتابِ قَدْ جَاءَ کم رَسُولُنا یُبَیِّنُ لَکُمْ کَثِیراً مِمَّا کنم تُخْفُونَ مِنَ الْکِتابِ وَ یَعْفُوا عَنْ کَثِیرٍ).

سپس به اهمیت و عظمت قرآن مجید و اثرات عمیق آن در هدایت و تربیت بشر اشاره کرده می گوید: «از طرف خدا، نور و کتاب آشکاری به سوی شما آمد» (قَدْ جاءَکُمْ مِنَ اللَّهِ نُورٌ وَ کِتابٌ مُبِینٌ).

آیه 16

* (آیه 16)-نوری که «خداوند به برکت آن، کسانی را که از خشنودی او پیروی کنند، به راه های سلامت، هدایت می کند» (یَهدِی بِهِ اللَّهُ مَنِ اتَّبَعَ رِضْوانَهُ سُبُلَ السَّلَامِ).

و به فرمان خود، از تاریکی ها به سوی روشنایی می برد» (وَ یُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُماتِ إِلَی النُّورِ بِإِذْنِهِ).

یعنی از ظلمت شرک، ظلمت جهل، ظلمت پراکندگی و نفاق و ... به سوی نور توحید، علم و اتحاد رهبری می کند.

و آنها را به سوی راه راست، رهبری می نماید» (وَ یَهْدِیهِمْ إِلی صِراطٍ مُسْتَقِیمٍ).

آیه 17

* (آیه 17)-چگونه ممکن است مسیح، خدا باشد . برای تکمیل بحثهای گذشته، در این آیه به ادعای الوهیت مسیح به شدت حمله شده و آن را یک کفر آشکار شمرده می گوید: «آنها که گفتند: خدا، همان مسیح بن مریم است، به طور مسلم کافر شدند و در حقیقت خدا را انکار کرده اند (لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قالُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ).

برای روشن شدن مفهوم این جمله باید بدانیم که مسیحیان چند ادعای بی اساس در مورد خدا دارند. نخست اینکه عقیده به خدایان سه گانه دارند. آیه 170 سورهٔ نساء به آن اشاره کرده و آن را ابطال می کند.

دیگر اینکه آنها خدای آفریننده عالم هستی را یکی از خدایان سه گانه می شمرند و به او خدای پدر می گویند. قرآن این عقیده را نیز در آیه 73 همین سوره ابطال می کند.

دیگر اینکه خدایان سه گانه در عین تعدد حقیقی، یکی هستند که گاهی از آن تعبیر به وحدت در تثلیث می شود. این همان چیزی است که در آیه فوق به آن اشاره شده که آنها می گویند خدا همان مسیح بن مریم و مسیح بن مریم همان خداست ! و این دو با روح القدس یک واحد حقیقی و در عین حال سه ذات متعدد را تشکیل می دهند.

سپس قرآن برای ابطال عقیدة الوهیت مسیح چنین می گوید: «بگو: اگر خدا بخواهد، مسیح بن مریم و مادرش و همه کسانی را که روی زمین هستند هلاک کند، چه کسی می تواند جلوگیری کند؟!» (قُلْ فَمَنْ يَمْلِكُ مِنَ اللَّهِ شَيْئاً إِنْ أَرادَ أَنْ يُهْلِكَ المسيح ابْنِ مريم وَ أُمَّهُ وَ مَنْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً).

اشاره به اینکه مسیح همچون مادرش مریم و دیگر افراد بشر، انسانی بیش نبود. به همین دلیل، فنا و نیستی در ذات او راه دارد؛ و چنین چیزی چگونه ممکن است خداوند ازلی و ابدی باشد؟

در پایان آیه به گفتار کسانی که تولد مسیح را بدون پدر، دلیلی بر الوهیت او می گیرند پاسخ داده می گوید: «حکومت آسمانها و زمین، و آنچه میان آن دو قرار

دارد از آن خداست؛ هرچه بخواهد، می آفریند؛ (حتی انسانی بدون پدر مانند مسیح ؛) و او، بر هر چیزی تواناست» (وَ لِلّهِ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَ الْأَرْضَ وَ ما بَيْنَهُما يَخْلُقُ ما يَشاءُ وَ اللَّهُ عَلى كل شئ قَدِيرُ).

آیه 18

* (آیه 18)-در این آیه به یکی از ادعاهای بی اساس و امتیازات موهومی که یهود و نصاری داشتند اشاره کرده می گوید: « یهود و نصاری گفتند: ما، فرزندان خدا و دوستان (خاص) او هستیم» (وَ قالَتِ الْيَهُودُ والنصارى نَحْنُ أبناؤا اللَّهِ وَ أَحِبَّاؤُهُ).

قرآن با این امتیازات موهوم مبارزه می کند و امتیاز هر انسانی را تنها در ایمان و عمل صالح و پرهیزگاری او می شمرد. از این رو در ادامه آیه برای ابطال این ادعا می گوید: «بگو: پس چرا شما را در برابر گناهانتان مجازات می کند؟! (قُلْ فَلِمَ يعذبكم بِذُنُوبِكُمْ).

مجازات گناهکاران، نشانة آن است که ادعای ارتباط با خدا، تا آنجا که خود را دوستان بلکه فرزندان خدا می شمارید، ادعایی بی اساس است. به علاوه، تاریخ شما نشان می دهد که گرفتار یک سلسله مجازاتها و کیفرهای الهی در همین دنیا نیز شده اید و این دلیل دیگری بر بطلان ادعای شماست.l

سپس برای تأکید مطلب می افزاید: «بلکه شما هم بشری هستید از مخلوقاتی که آفریده» (بَلْ أَنْتُمْ بَشَرُ مِمَّنْ خَلَقَ).

واین یک قانون عمومی است که خدا هر کس را بخواهد (و شایسته بداند)، می بخشد؛ و هر کس را بخواهد (و مستحق بداند)، مجازات می کند» (يَغْفِرُ لِمَنْ يشاء وَ يُعَذِّبُ مَنْ يَشاءُ).

و حکومت آسمانها و زمین و آنچه در میان آنهاست، از آن اوست» (وَ لِلَّهِ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَ الْأَرْضَ وَ ما بَيْنَهُمَا).

و بازگشت همه موجودات، به سوی اوست» (وَ إِلَيهِ المَصِيرُ).

آیه 19

* (آیه 19)-در این آیه نیز روی سخن به اهل کتاب است. می فرماید: «ای اهل کتاب! رسول ما پس از فاصله و فترتی میان پیامبران، به سوی شما آمد؛ در حالی که

حقایق را برای شـما بیان می کند؛ مبادا (روز قیامت) بگویید: نه بشارت دهنده ای به سـراغ ما آمد و نه و بیم دهنده ای» (یا أَهْلَ الْکِتابِ قَدْ جاءَکُمْ رَسُولُنا یُبَیِّنُ لَکُمْ عَلی فَتْرَةٍ مِنَ الرُّسُولِ أَنْ تَقُولُوا ما جاءَنا مِنْ بشیر وَ لا نَذِیرٌ).

هم اکنون پیامبر « بشارت دهنده و بیم دهنده، به سوی شما آمد» (فَقَد جَاءَکُم بَشِیرٌ وَ نَذِیرٍ).

آری بشیر و نذیر یعنی پیامبر اسلام (ص) که افراد با ایمان و نیکوکار را به رحمت و پاداش الهی بشارت داده و افراد بی ایمان و گنهکار را از کیفرهای الهی بیم می دهد، به سوی شما آمد.

فترت» به معنی سـکون و آرامش است و به فاصـله میان دو جنبش و حرکت یا دو کوشـش و نهضت و انقلاب نیز گفته می شود. از آنجا که در فاصـله میان موسـی و مسیح، پیامبران و رسولانی وجود داشتند اما در میان حضرت مسیح و پیامبر اسلام که حدود ششصد سال فاصله است، به این شکل نبود، قرآن آن را دوران لا فترت رسل» نامیده است.

در پایان آیه می فرماید: «و خداوند بر همه چیز تواناست» (وَاللّهُ عَلَی کُلِّ شَیْءٍ قَدِیرٌ).

یعنی مبعوث ساختن پیامبران و برانگیختن جانشینان آنها برای نشر دعوت حق، در برابر قدرت او ساده و آسان است.

آیه 20

* (آیه 20)-بنی اسـرائیل و سـرزمین مقـدس - در اینجا قرآن برای زنده کردن روح حق شناسـی در یهود و بیدار کردن وجدان آنها در برابر خطاهایی که در گذشته مرتکب شدند؛ تا به فکر جبران بیفتند، نخست چنین می گوید: به یاد آورید

هنگامی را که موسـی به قوم خود گفت: ای قوم من، نعمت خـدا را بر خود متـذکر شویـد» (وَ إِذْ قالَ مُوسـی لِقَوْمِهِ یا قَوْمِ اذْکُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَیْکُمْ).

سپس به سه نعمت مهم اشاره کرده می گویـد: «هنگامی که در میان شـما، پیامبرانی قرار داده و زنجیر بندگی و اسارت فرعونی را شکسـت (إِذْ جَعَلَ فَیکُم أَنبِیَاءَ).

در پرتو این نعمت بود که از دره هولناک شرک و بت پرستی و گوساله پرستی رهایی یافتند و این بزرگ ترین نعمت معنوی در حق آنها بود.

سپس به بزرگ ترین موهبت مادی اشاره کرده که به نوبه خود مقدمه مواهب معنوی نیز می باشد. می فرماید: «و شما را صاحب اختیار خود قرار داد» (وَ جَعَلَکُم مُلُوکًا).

زیرا بنی اسرائیل سالیان دراز در زنجیر اسارت و بردگی بودند و هیچگونه اختیاری از خود نداشتند. خداوند به برکت قیام موسی بن عمران (ع) زنجیرهای بردگی و استعمار فرعون و فرعونیان را از دست و پای آنها گشود و آنان را صاحب اختیار هستی و زندگی خود ساخت.

در پایان آیه به نعمتهای مهم و برجسته ای اشاره می کند که به آنها بخشیده بود. می گوید: «و به شما چیزهایی بخشید که به هیچ یک از جهانیان نداده بود» (وَ اتیکم مَا لَمْ یُؤْتِ أَحَداً مِنَ الْعالَمِینَ).

این نعمتها متنوع بودند و شرح آن در آیه 57 سوره بقره گذشت.

آیه 21

* (آیه 21)-در این آیه جریان ورود بنی اسرائیل را به سرزمین مقدس چنین بیان می کند: «ای قوم، به سرزمین مقدسی که خداوند برای شما مقرر داشته، وارد شوید؛ و به پشت سر خود بازنگردید (و عقب گرد نکنید که زیانکار خواهید بود»(یَا قَوْمِ ادْخُلُوا الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ الَّتِي کَتَبَ اللَّهُ لَکُمْ وَ لا تَرْتَدُّوا عَلی أدبارکم فَتَنْقَلِبُوا خاسِرِینَ).

منظور از سرزمین مقدس، منطقه شامات است که به گواهی تاریخ، مهد پیامبران الهی و سرزمین ظهور ادیان بزرگ بوده است.

آیه 22

* (آیه 22)-اما بنی اسرائیل در برابر این پیشنهاد موسی - همان طور که روش افراد ضعیف و ترسو و بی اطلاع است که مایلند همه پیروزیها در سایه تصادفات یا معجزات برای آنها فراهم شود؛ «گفتند: ای موسی! در آن سرزمین)، جمعیتی نیرومند و) ستمگرند؛ و ما هرگز وارد آن نمی شویم تا آنها از آن خارج شوند؛ اگر

آنها از آن خارج شونـد، ما وارد خواهیم شـد» (قالُوا یا مُوسـی إِنَّ فِیها قَوْماً جَبَّارِینَ وَ إِنَّا لَنْ نَدْخُلَها حَتَّی یَخْرُجُوا مِنْها فَإِنْ یَخْرُجُوا مِنْها فانا داخِلُونَ).(1).

این پاسخ بنی اسرائیل به خوبی نشان می دهد که استعمار فرعونی در طول سالیان دراز چه اثر شومی روی نسل آنها گذارده بود.

منظور از قوم جبار در این آیه، جمعیت عمالقه(2).

بوده اند که اندامهای درشت و بلند داشتند.

آیه 23

* (آیه 23)-سپس قرآن می گوید: «(ولی) دو نفر از مردانی که از خدا می ترسیدند، و خداوند به آنها، نعمت (عقل و ایمان و شهامت) داده بود، گفتند: شـما وارد دروازه شـهر آنان شوید؛ هنگامی که وارد شدید، پیروز خواهید شد» (قالَ رَجُلانِ مِنَ الَّذِینَ یَخافُونَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَیْهِمَا اذخلوا عَلَیْهِمُ الْبابَ فَإِذا دَخَلْتُمُوهُ فَإِنَّکُمْ غالِبُونَ).

و بر خدا توکل کنید اگر ایمان دارید» (وَ عَلَی اللَّهِ فَتَوَکَّلُوا إِنْ کُنْتُمْ مُؤْمِنِینَ).

دربـاره این دو نفر، غـالب مفسـران نوشـته انـد که آنهـا یوشع بن نون و کالب بن یوفنا (یفنه) بوده انـد که از نقبای دوازده گانه بنی اسـرائیل محسوب می شدند.

آیه 24

* (آیه 24)-ولی بنی اسـرائیل هیـچ یـک از این پیشـنهادها را نپذیرفتنـد و به خاطر ضـعف و زبونی که در روح و جان آنها لانه کرده بود، و گفتند: ای موسی! تا آنها در آنجا هستند، ما هرگز وارد نخواهیم شد؛ تو و پروردگارت بروید و با آنان بجنگید، ما همین جا نشسته ایم» (قالُوا یا موسی انَّ نَدْخُلَها أَبَداً ما دامُوا فِیها فَاذْهَبْ أَنْتَ وَ رَبُّکَ فَقاتِلا إِنَّا ههنا قاعِدُونَ).

1- 1 .واژه «جبار» از ماده «جبر»، به معنی اصـلاح کردن چیزی است که همراه با فشار و قهر باشد. از این رو استخوان شکسته را جبر می گویند. سپس از یک سو به هر نوع جبران و از سوی دیگر به هر نوع قهر و غلبه اطلاق شده است. اگر به خداوند نام جبار اطلاق می شود، یا به خاطر تسلط او بر همه چیز است و یا به خاطر اصلاح کردن هر موجود نیازمند به اصلاح است

2- 2 .عمالقه جمعیتی از نژاد سامی بودند که در شـمال شـبه جزیره عربستان نزدیک ص حرای سینا زندگی می کردند. آنها به مصر حمله کردند و مدتها آن را در اختیار داشتند. حکو مت آنها در حدود پانصد سال به طول انجامید.

این آیه نشان می دهد که بنی اسرائیل جسارت را در مقابل پیامبر خود به نهایت رسانیده بودند.

آیه 25

* (آیه 25)-در این آیه می خوانیم که موسی از جمعیت مأیوس گشت و دست به دعا برداشت و جدایی خود را از آنها با این عبارت تقاضا کرد. «گفت: پروردگارا، من تنها اختیار خودم و برادرم را دارم، میان ما و این جمعیت گنهکار، جدایی بیفکن» تا نتیجه اعمال خود را ببینند و اصلاح شوند (قالَ رَبِّ إِنِّي لا أَمْلِكُ إِلاَّ نَفْسِي وَ أَخِي فَافْرُقْ بَيْنَنا وَ بَيْنَ الْقَوْمِ الْفاسِقِينَ).

البته کاری که بنی اسرائیل کردند یعنی رد صریح فرمان پیامبرشان، در سرحد کفر بود و اگر قرآن لقب «فاسق و به آنها داده به خاطر آن است که فاسق معنی وسیعی دارد و هر نوع خروج از رسم عبودیت و بندگی خدا را شامل می شود.

آیه 26

* (آیه 26)-سرانجام دعای موسی به اجابت رسید و بنی اسرائیل نتیجه شوم اعمال خود را گرفتند زیرا، «خداوند به موسی) فرمود: این سرزمین مقدس، که مملو از مواهب مادی و معنوی می باشد)، تا چهل سال بر آنها ممنوع است و به آن نخواهند رسید (قالَ فَإِنَّها مُحَرَّمَةٌ عَلَيْهِمْ أَرْبَعِينَ سَنَةً).

پیوسته در زمین در این بیابان)، سرگردان خواهند بود» (يَتِيهُونَ فِي الْأَرْضِ).(1)

سپس به موسی می گوید: هر چه بر سر جمعیت این سرزمین در این مدت بیابد به جاست و درباره (سرنوشت) این جمعیت گنهکار، غمگین مباش»(فَلا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْفاسِقِينَ).

آیه 27

* (آیه 27)-نخستین قتل در روی زمین - از این آیه به بعد داستان فرزند آدم و قتل یکی به وسیله دیگری شرح داده شده است. شاید ارتباط آن با آیات سابق که درباره بنی اسرائیل بود، این باشد که انگیزه بسیاری از خلافکاری های بنی اسرائیل

---

1 - 1 .«یتیهون» از ماده «تیه » به معنی سرگردانی است. سپس نام تیه بر بیابانی گذارده شد که بنی اسرائیل در آن سرگردان بودند و آن بخشی از بیابان سینا بوده است.

مسئله «حسد» بود. خداوند در اینجا به آنها گوشزد می کند که سرانجام حسد چگونه ناگوار و مرگبار می باشد که حتی به خاطر آن، برادر دست به خون برادر خود

می آلاید.

نخست می فرماید: ای پیامبر! «و داستان دو فرزند آدم را به حق بر آنها بخوان» (وَ اتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ ابْنَيْ آدَمَ بِالْحَقِّ).

ذکر کلمه « بالحق» ممکن است اشاره به این باشد که سرگذشت مزبور در عهد قدیم» (تورات) با خرافاتی آمیخته شده اما آنچه در قرآن آمده واقعیتی است که روی داده است.

سپس به شرح داستان می پردازد می گوید: «هنگامی که هرکدام، کاری برای تقرب (به پروردگار) انجام دادند؛ اما از یکی پذیرفته شد،و از دیگری پذیرفته نشد»(إِذْ قَرَّبا قُرْباناً فَتُقُبِّلَ مِنْ أَحَدِهِما وَ لَمْ يُتَقَبَّلْ مِنَ الْآخَرِ).

و همین موضوع سبب شد برادری که عملش مردود شده بود، به برادر دیگر گفت: به خدا سوگند تو را خواهم کشت! (قالَ لَأَقْتُلَنَّكَ).

برادر دیگر او را نصیحت کرد «گفت: (من چه گناهی دارم؟ زیرا خدا، تنها از پرهیزگاران می پذیرد» (قالَ إِنَّما يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ).

آیه 28

* (آیه 28)-سپس افزود: «اگر تو برای کشتن من، دست دراز کنی، من هرگز به قتل تو دست نمی گشایم» (لَئِنْ بَسَطْتَ إِلَيَّ يَدَكَ لِتَقْتُلَنِي ما أَنَا بِباسِطٍ يَدِيَ إِلَيْكَ لِأَقْتُلَكَ).

چون از پروردگار جهانیان می ترسم، (إِنِّي أَخافُ اللَّهَ رَبَّ الْعالَمِينَ).

آیه 29

* (آیه 29)-« من می خواهم تو با گناه من و خودت (از این عمل بازگردی» و بار هردو گناه را به دوش کشی (إِنِّي أُرِيدُ أَنْ تَبُوَأَ بِإِثْمِي وَ إِثْمِكَ).

و با قبول این مسؤولیت بزرگ «از دوزخیان گردی. و همین است سزای ستمکاران!» (فَتَكُونَ مِنْ أَصْحابِ النَّارِ وَ ذلِكَ جَزاؤُا الظَّالِمِينَ).

آیه 30

* (آیه 30)-پرده پوشی بر جنایت - در این آیه و آیه بعد دنباله ماجرای فرزندان آدم تعقیب شده است. نخست می گوید: «نفی سرکش، کم کم او را به کشتن

برادرش ترغیب کرد؛ سرانجام او را کشت» (فَطَوَّعَتْ لَهُ نَفْسُهُ قَتْلَ أَخِيهِ فَقَتَلَهُ).

طوع » در اصل به معنی رام شـدن چیزی است. از جمله فوق اسـتفاده می شود که بعـد از قبولی عمل هابیل، طوفانی در دل قابیل به وجود آمـد؛ از یک سو آتش حسد هردم در دلش زبانه می کشـید و او را به انتقام جویی دعوت می کرد و از سوی دیگر، عاطفه برادری و انسانی و تنقر ذاتی از گناه و ظلم، او را از این جنایت باز می داشت. سرانجام نفس سرکش بر عوامل بازدارنده چیره شد و وجدان بیدار او را رام کرد و برای کشتن برادر آماده ساخت.

سپس می گوید: «و (بر اثر این عمل از زیانکاران شد» (فَأَصبَحَ مِنَ الخَاسِرِينَ).

چه زبانی از این بالاتر که عذاب وجدان و مجازات الهي و نام ننگین را تا دامنه قیامت برای خود خرید.

آیه 31

* (آیه 31)-از امام صادق (ع) روایت شـده است: هنگامی که قابیل برادر خود را کشت، او را در بیابان افکنـده بود و نمی دانست چه کند. چیزی نگـذشت که درندگان به سوی جسد هابیل روی آوردند. در این موقع همان طور که قرآن می گوید: «خداوند زاغی را فرسـتاد که در زمین، جست و جو و کند و کاو) می کرد؛ تا (با پنهان کردن جسد بی جان زاغ دیگر یا با پنهان کردن قسـمتی از طعمه خود، چنانکه عادت زاغ است) به او نشان دهد که چگونه جسد برادر خود را دفن کند» (فَبَعَثَ اللَّهُ غُراباً يَبْحَثُ فِي الْأَرْضِ لِيُرِيَهُ كَيْفَ يوارِي سوْءة أَخِيهِ).(1).

سپس قرآن می افزایـد: در این موقع، قابیل از غفلت و بی خبری خود ناراحت شد «گفت: وای بر من ! آیا من نتوانسـتم مثل این زاغ باشم و جسد برادرم را دفن کنم؟!» (قالَ يا وَيْلَتى أَعْجَزَتْ أَنْ أَكُونَ ممثل هذَا الْغُرابِ فوارئ سوْءة أَخِي).

---

1 - 1 .«یبحث» از مـاده «بحث» به معنی جست و جوی چیزی در خـاک است سـپس به هرگونه جست و جو حـتی در مبـاحث فکری و عقلی آمده است. واژه موها به معنی هرچیزی است که انسان را ناخوشایند آید. از این رو به جسد مرده، حتی به عورت گفته می شود.

و سرانجام از ترس رسوایی، و بر اثر فشار وجدان، از کار خود پشیمان شد» (فَأَصبَحَ مِنَ النّادِمِينَ).

البته این نـدامت، دلیل بر توبه او از گناه نخواهد بود زیرا تو به آن است که از ترس خدا و به خاطر زشتی عمل انجام گیرد، اما هیچ نشانه ای در قرآن از صدور چنین توبه ای از قابیل به چشم نمی خورد.

از پیامبر اسـلام (ص) روایت شـده است: «خون هیـچ انسانی به ناحق ریخته نمی شود مگر اینکه سـهمی از مسوولیت آن بر عهـده قابیل است که این سنت شوم آدمکشی را در دنیا بنا نهاد.

آیه 32

* (آیه 32)-پیوند انسانها - پس از ذکر داسـتان فرزندان آدم، در این آیه نتیجه گیری کرده می فرماید: « به همین جهت، بر بنی اسرائیل مقرر داشتیم که هر کس، انسانی را بدون ارتکاب قتل با فساد در روی زمین بکشد، چنان است که گویی همه انسانها را کشته؛ و هر کس، انسانی را از مرگ رهـایی بخشـد، چنان است که گویی همه مردم را زنـده کرده است» (مِنْ أَجْلِ ذلِكَ كَتَبْنا عَلى بَنِي إِسْرائِيلَ أَنَّهُ مَنْ قَتَلَ نَفْساً بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّما قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعاً وَ مَنْ أَحْياها فكانما أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعاً).

چگونه قتل یک انسان مساوی است با قتل همه انسانها و نجات یک نفر مساوی با نجات همه انسانها؟ در پاسـخ باید گفت: قرآن در این آیه یک حقیقت اجتماعی و تربیتی را بازگو می کنـد؛ زیرا کسـی که دست به خون انسان بی گناهی می آیـد، چنین آمادگی را دارد که انسانهای بی گناه دیگری را به قتل برسانـد، او یک قاتل است و طعمه او انسان بی گناه و می دانیم تفاوتی در میان انسانهای بی گناه از این نظر نیست. همچنین کسـی که به خاطر نوع دوستی و عاطفه انسانی، دیگری را از مرگ نجات بخشد، این آمادگی را دارد که این برنامه انسانی را در مورد هر بشـر دیگری انجام دهد؛ و با توجه به اینکه قرآن می گوید: «فکأنما...» استفاده می شود که مرگ و حیات یک نفر اگرچه مساوی با مرگ و حیات اجتماع نیست اما شباهتی به آن دارد.

قابل توجه اینکه کسی از امام صادق (ع) تفسیر این آیه را پرسید، امام فرمود: منظور از کشتن و نجات از مرگ که در آیه آمده، نجات از آتش سوزی یا غرقاب و مانند آن است.» سپس امام سکوت کرد و بعد فرمود: «تأویل اعظم و مفهوم بزرگ تر آیه این است که دیگری را به سوی راه حق یا باطل دعوت کنند و او دعوتش را بپذیرد.»

در پایان آیه به قانون شکنی بنی اسرائیل اشاره کرده می فرماید: «و رسولان ما، دلایل روشن برای بنی اسرائیل آوردند، اما بسیاری از آنها، پس از آن در روی زمین، تعدی و اسراف کردند (وَ لَقَدْ جاءَتْهُمْ رُسُلُنا بِالْبَيِّناتِ ثُمَّ إِنَّ كَثِيراً مِنْهُمْ بَعْدَ ذلِكَ فِي الْأَرْضِ لَمُسْرِفُونَ).

واژه «اسراف» معنی وسیعی دارد که هرگونه تجاوز و تعدی از حد را شامل می شود اگر چه اغلب در مورد بخششها و هزینه ها و مخارج به کار می رود.

آیه 33

* (آیه 33)-شأن نزول: نقل شده: جمعی از مشرکان خدمت پیامبر آمدند و مسلمان شدند، اما آب و هوای مدینه به آنها نساخت و بدنشان بیمار شد. پیامبر (ص) برای بهبودی آنها دستور داد به خارج مدینه در نقطه خوش آب و هوایی از صحرا که شتران زکات را در آنجا به چرا می بردند، بروند و ضمن استفاده از آب و هوای آنجا از شیر تازه شتران به حد کافی استفاده کنند. آنان چنین کردند و بهبود یافتند اما به جای تشکر از پیامبر (ص)، چوپانان مسلمان را دست و پا بریده و چشمانشان را از بین بردند سپس دست به کشتار آنها زدند و از اسلام بیرون رفتند. پیامبر (ص) دستور داد آنها را دستگیر کردند و همان کاری که با چوپانان انجام داده بودند، به عنوان مجازات، درباره آنها انجام یافت. آیه نازل گردید و قانون اسلام را درباره این گونه اشخاص شرح داد.

تفسیر :کیفر آنها که به جان و مال مردم حمله می برند - این آیه بحثی را که در مورد قتل نفس در آیات سابق بیان شد تکمیل می کند و جزای افراد متجاوزی را که اسلحه به روی مسلمانان می کشند و، با تهدید به مرگ و حتی کشتن، اموالشان را به

غارت می برنـد، بیان کرده می گویـد: «کیفر آنها که با خـدا و پیامبرش به جنگ بر می خیزند، و اقدام به فساد در روی زمین می کنند، (و با تهدیـد اسـلحه، به جان و مال و ناموس مردم حمله می برنـد، فقط این است که اعـدام شوند؛ یا به دار آویخته گر دند؛ یا (چهار انگشت از) دست (راست) و پای (چپ) آنها، به عکس یکدیگر، بریده شود؛ و یا از سرزمین خود تبعید گردند» (إِنَّما جزؤا الَّذِينَ يُحارِبُونَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ يَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَساداً أَنْ يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا أَوْ تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَ أَرْجُلُهُمْ مِنْ خِلافٍ أَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْأَرْضِ).

قابل توجه اینکه، محاربه و ستیز با بنـدگان خدا، در این آیه به عنوان محاربه با خدا معرفی شده و این تأکید اسـلام را درباره حقوق انسانها و رعایت امنیت آنان ثابت می کند.

در پایان آیه می فرمایـد: «این رسوایی آنها در دنیاست، و در آخرت، مجازات عظیمی دارنـد» (ذلِكَ لَهُمْ خِزْيٌ فِي الـدُّنْيا وَ لَهُمْ فِي الآخِرَةِ عَذابٌ عَظِيمٌ).

از این جمله استفاده می شود که حتی اجرای حدود و مجازاتهای اسلامی، مانع از کیفرهای آخرت نخواهد گردید.

آیه 34

* (آیه 34)-سپس برای اینکه راه بازگشت را حتی به روی این گونه جانیان خطرناک نبندد، می گوید: «مگر آنها که پیش از دست یافتن شما بر آنان، توبه کننـد؛ پس بدانیـد (خـدا توبه آنها را می پـذیرد!) خداونـد آمرزنـده و مهربان است» (إِلاَّ الَّذِينَ تابُوا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَقْدِرُوا عَلَيْهِمْ فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ هُوَ غَفُورٌ رَحِيمٌ).

البته توبه آنهـا، تنها تأثیر در ساقط شـدن «حق الله» و مجازات محارب دارد، اما «حق التاس» بـدون رضایت صاحب حق، ساقط نخواهد شد . دقت کنید.

آیه 35

* (آیه 35)-حقیقت توسل - در این آیه روی سـخن به افراد با ایمان است و به آنها سه دسـتور برای رسـتگار شـدن داده شـده. نخست می گوید: «ای کسانی که ایمان آورده اید! از مخالفت فرمان خدا بپرهیزید» (يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ).

سپس دستور می دهد: «و وسیله ای برای تقرب به او بجویید» (وَابتَغُوا إِلَيهِ الوَسِيلَةَ).

«و در راه او جهاد کنید»(وَ جَاهِدُوا فِي سَبِيلِهِ).

و نتیجه همه آنها این است: « باشد که رستگار شوید»(لَعَلَّكُم تُفلِحُونَ).

«وسیله» در آیه فوق معنی وسیعی دارد و هر کار و هر چیزی را که باعث نزدیک شدن به پیشگاه مقدس پروردگار شود شامل می گردد که مهم ترین آنها را امیر مؤمنان علی (ع) در نهج البلاغه این چنین بر می شمرد:

بهترین چیزی که به وسیله آن می توان به خدا نزدیک شد: ایمان به خدا و پیامبر او و جهاد در راه خداست که قله کوهسار اسلام است، و جمله اخلاص (لاإله إلاالله) که همان فطرت توحید است، و بر پا داشتن نماز که آیین اسلام است، و زکات که فریضه واجبه است، و روزه ماه رمضان که سپری است در برابر گناه و کیفرهای الهی، و حج و عمره که فقر و پریشانی را دور می کنند و گناهان را می شود، و صله رحم که ثروت را زیاد و عمر را طولانی می کند؛ انفاقهای پنهانی که جبران گناهان می نماید و انفاق آشکار که مرگهای ناگوار و بد را دور می سازد، و کارهای نیک که انسان را از سقوط نجات می دهد.)

و نیز شفاعت پیامبران و امامان و بندگان صالح خدا که طبق صریح قرآن، باعث تقرب به پروردگار می گردد، در مفهوم وسیع توسل داخل است.

لازم به ذکر است منظور از «توسل» این نیست که چیزی را از شخص پیامبر یا امام به طور مستقل تقاضا کنند، بلکه منظور این است که با اعمال صالح یا پیروی از پیامبر و امام یا شفاعت آنان و یا سوگند دادن خداوند به مقام و مکتب آنها که خود یک نوع احترام و اهتمام به موقعیت آنها و یک نوع عبادت است . از خداوند چیزی را بخواهند. این معنی، نه بوی شرک می دهد و نه بر خلاف آیات دیگر است و نه از عموم آیه فوق بیرون می باشد . دقت کنید.

آیه 36

* (آیه 36)-در تعقیب آیه قبل که به مؤمنان دستور تقوا و جهاد و تهیه وسیله می داد، در این آیه به عنوان بیان علت دستور سابق به سرنوشت افراد بهی ایمان و آلوده اشاره کرده می فرماید: « به یقین کسانی که کافر شدند، اگر تمام آنچه روی زمین

است و همانند آن، مال آنها باشد و همه آن را برای نجات از کیفر روز قیامت بدهند، از آنان پذیرفته نخواهد شد؛ و مجازات دردناکی خواهند داشت» (إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ انَّ لَهُمْ ما فِي الْأَرْضِ جميعا وَ مِثْلَهُ مَعَهُ ليفتد وَا بِهِ مِنْ عَذابِ يَوْمِ الْقِيمَةِ ما تُقُبِّلَ مِنْهُمْ وَلَهُمْ عَذابُ أَلِيمٌ).

تنها در پرتو ایمان و تقوا و جهاد و عمل می توان رهایی یافت.

آیه 37

* (آیه 37)-سپس به دوام این کیفر اشاره کرده می گوید: « پیوسته می خواهند از آتش خارج شوند، ولی نمی توانند از آن خارج گردند؛ و برای آنها مجازاتی پایدار است» (يُرِيدُونَ أَنْ يَخْرُجُوا مِنَ النَّارِ وَ ما هُمْ بِخارِجِينَ مِنْها وَلَهُمْ عَذابٌ مُقِيمٌ).

آیه 38

* (آیه 38)-مجازات دزدان - در چند آیه قبل احکام محارب بیان شد، به همین تناسب در این آیه حکم دزد یعنی کسی که به طور پنهانی اموال مردم را می برد بیان گردیده است. نخست می فرماید: «دست مرد دزد و زن دزد را قطع کنید (وَ السَّارِقُ وَ السَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُما).

از روایات اهل بیت (ع) استفاده می شود که تنها چهار انگشت از دست راست بریده می شود نه بیشتر، اگرچه فقهای اهل تسنن بیش از آن گفته اند.

در اینجا مرد دزد بر زن دزد مقدم داشته شده در حالی که در آیه 2 سورهٔ نور که حد زنا را بیان می دارد، زن زانیه بر مرد زانی مقدم ذکر شده است. این تفاوت شاید به خاطر آن باشد که در مورد دزدی عامل اصلی بیشتر مردانند و در مورد ارتکاب زنا، عامل و محرک مهم تر زنان بی بند و بارها

سپس می گوید: « به کیفر عملی که انجام داده اند، به عنوان یک مجازات الهی»(جَزاءً بِما كَسَبا نَكالاً مِنَ اللَّهِ).

در پایان آیه برای رفع این توهم که مجازات مزبور عادلانه نیست می فرماید: و خداوند توانا و حکیم است» (وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ).

بنابراین دلیلی ندارد که از کسی انتقام بگیرد و کسی را بی حساب مجازات کند.

آیه 39

* (آیه 39)-در این آیه راه بازگشت را به روی آنها گشوده و می فرماید: «اما آن

کس که پس از ستم کردن، توبه کند و جبران نماید، خداوند توبه او را می پذیرد؛ و از این مجازات، معاف می شود؛ زیرا خداوند آمرزنده و مهربان است» (فَمَنْ تابَ مِنْ بَعْدِ ظُلْمِهِ وَ أَصْلَحَ فَإِنَّ اللَّهَ يَتُوبُ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ).

آیا به وسیله توبه تنها گناه او بخشوده می شود یا اینکه حد سرقت (بریدن دست) نیز ساقط خواهد شد؟

معروف در میان فقها این است که اگر قبل از ثبوت سرقت در دادگاه اسلامی، توبه کند، حد سرقت نیز از او برداشته می شود، ولی هنگامی که از طریق دو شاهد عادل، جرم او ثابت شد، با توبه، حد از بین نمی رود.

آیه 40

* (آیه 40)-به دنبال حکم تو به سارقان، روی سخن را به پیامبر اسلام (ص) کرده می فرماید: «آیا نمی دانی که حکومت و فرمانروایی آسمانها و زمین از آن خداست (و هرگونه صلاح بداند در آنها تصرف می کند ؟! هرکس را بخواهد (و مستحق بداند)، کیفر می کند؛ و هر کس را بخواهد (و شایسته بداند)، می بخشد؛ و خداوند بر هر چیزی قادر است» (أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَ الْأَرْضِ يُعَذِّبُ مَنْ يَشاءُ وَ يَغْفِرُ لِمَنْ يَشاءُ وَ اللَّهُ عَلى كُلِّ شَيْ ءٍ قَدِيرٌ).

آیه 41

* (آیه 41)-شأن نزول: از امام باقر(ع) روایت شده است: یکی از اشراف یهود خیبر که دارای همسر بود، با زن شوهرداری که او هم از خانواده های سرشناس خیبر محسوب می شد، عمل منافی عفت انجام داد. یهودیان از اجرای حکم تورات سنگسارکردن) در مورد آنها ناراحت بودند. از این رو به هم مسلکان خود در مدینه پیغام فرستادند که حکم این حادثه را از پیامبر اسلام (ص) بپرسند؛ (تا اگر در اسلام حکم سبک تری بود آن را انتخاب کنند و در غیر این صورت آن را نیز به دست فراموشی بسپارند. شاید از این طریق می خواستند توجه پیامبر اسلام (ص) را نیز به خود جلب کنند و خود را دوست مسلمانان معرفی نمایند. از این رو، جمعی خدمت پیامبر شتافتند. حضرت فرمود: آیا هرچه حکم کنم می پذیرید ؟ گفتند: برای همین نزد تو آمده ایم.

در این موقع حکم سنگسارکردن کسانی که مرتکب زنای محصنه می شوند نازل گردید؛ ولی آنها نپذیرفتند.

پیامبر (ص) افزود: «این همان حکمی است که در تورات شـما نیز آمده، آیا موافقید که یکی از شـما را به داوری بطلیم و هر چه او از زبان تورات نقل کرد بپذیرید؟

گفتند: آری.

پیامبر (ص) فرمود: «ابن صوریا که در فدک زندگی می کنند، چگونه عالمی است ؟

گفتنـد: او از همه یهود به تورات آشـنا تر است. به دنبال او فرسـتادند و هنگامی که نزد پیامبر (ص) آمـد به او فرمود: «آیا حکم سـنگباران کردن در چنین موردی در تورات بر شما نازل شده است ؟

گفت: آری چنین حکمی در تورات آمده است. پیامبر (ص) فرمود: «چرا از اجرای این حکم سرپیچی می کنید ؟

گفت: ما در گذشـته این حـد را درباره افراد عادی اجرا می کردیم ولی در مورد ثروتمندان و اشـراف خودداری می نمودیم، این بود که گناه مزبور در طبقات مرفه جامعه ما رواج یافت. به همین جهت، ما قانونی سبک تر از قانون سنگسارکردن تصویب نمودیم.

پیامبر (ص) دسـتور داد که آن مرد و زن را در مقابل مسـجد سـنگسار کنند و فرمود: «خدایا من نخستین کسـی هسـتم که حکم تو را زنده نمودم بعد از آنکه یهود آن را از بین بردند.

در این هنگام آیه نازل شد و جریان مزبور را به طور فشرده بیان کرد.

تفسـیر: داوری میان دوست و دشـمن - از این آیه و چند آیه بعد از آن استفاده می شود که قضات اسلام حق دارند با شرایط خاصی درباره جرایم و جنایات غیر مسلمانان نیز قضاوت کنند.

آیه مورد بحث با خطاب «ای فرستاده ! (یَا أَیُّهَا الرَّسُولُ). آغاز شده، گویا

به خاطر اهمیت موضوع می خواهد حس مسئولیت را در پیامبر (ص) بیش تر تحریک کند و اراده اش را تقویت نماید.

سپس به عنوان مقدمه ای برای حکم بعد، به پیامبر تستی می دهد می فرماید: در آنها که در مسیر کفر شتاب می کنند و با زبان می گویند: ایمان آوردیم و قلب آنها ایمان نیاورده، تو را اندوهگین نسازند» (لا يَحْزُنْكَ الَّذِينَ يُسارِعُونَ فِي الْكُفْرِ مِنَ الَّذِينَ قالُوا ءامنا بِأَفْواهِهِمْ وَ لَمْ تُؤْمِنْ قُلُوبُهُمْ).

بعد از ذکر کارشکنی های منافقان و دشمنان داخلی به وضع دشمنان خارجی و یهود پرداخته، به پاره ای از اعمال نفاق آلودشان اشاره کرده می گوید: «و همچنین گروهی از یهودیان که خوب به سخنان تو گوش می دهند، تا دستاویزی برای تکذیب تو بیابند» (وَ مِنَ الَّذِينَ هادُوا سَمَّاعُونَ لِلْكَذِبِ).

این جمله تفسیر دیگری نیز دارد. آنها به دروغهای پیشوایان خود فراوان گوش می دهند، ولی حاضر به پذیرش سخن حق نیستند.

صفت دیگر آنها این است که: «آنها جاسوسان گروه دیگری هستند که خودشان نزد تو نیامدهاند»(سَمَّاعُونَ لِقَوْمٍ ءاخرين لَمْ يَأْتُوكَ).

یکی دیگر از صفات آنها این است که: «آنها سخنان را از مفهوم اصلیش تحریف می کنند» (يَحُرِّفُونَ الْكَلِمَ مِنْ بَعْدِ مَواضِعِهِ).

خواه تحریف لفظی یا تحریف معنوی. هر حکمی را برخلاف منافع و هوسهای خود تشخیص دهند آن را توجیه و تفسیر یا رد می کنند.

عجیب تر اینکه، آنها پیش از آنکه نزد تو بیایند تصمیم خود را گرفته اند «و (به یکدیگر می گویند: اگر این که ما می خواهیم به شما داده شده و محمد بر طبق خواسته شما داوری کرد، بپذیرید؛ وگرنه از او دوری کنید» (يَقُولُونَ إِنْ أُوتِيتُمْ هذا فَخُذُوهُ وَ إِنْ لَمْ تُؤْتَوْهُ فَاحْذَرُوا)

اینها در گمراهی فرو رفته اند. به این ترتیب، امیدی به هدایت آنها نیست. و خدا می خواهد به این وسیله آنها را مجازات کند. او کسی را که خدا بر اثر گناهان

پی در پی او) بخواهد مجازات کنند، قادر به دفاع از او نیستی» (وَ مَنْ یردالله فِتْنَتَهُ فَلَنْ تَمْلِكَ لَهُ مِنَ اللّهِ شَیْئاً).

آنها به قدری آلوده اند که قابل شست و شو نمی باشند. به همین دلیل، آنها کسانی هستند که خدا نخواسته دلهایشان را پاک کند، (أُولئِكَ الَّذِینَ لَمْ یُرِدِ اللَّهُ أَنْ یُطَهِّرَ قُلُوبَهُمْ).

در پایان آیه می فرماید: «در دنیا رسوایی، و در آخرت مجازات بزرگی نصیبشان خواهد شد» (لَهُمْ فِي الدُّنْیا خِزْيُ وَلِّهِمْ فِي الأخرة عَذابُ عَظِیمُ).

آیه 42

* (آیه 42)-در این آیه قرآن تأکید می کند: «آنها بسیار به سخنان تو گوش می دهند تا آن را تکذیب کنند (سَمَّاعُونَ لِلکَذِبِ)

این جمله به عنوان تأکید و اثبات این صفت زشت برای آنها، تکرار شده است.

علاوه بر این، «مال حرام فراوان می خورند» (أَکّالُونَ لِلسُّحتِ).

واژه «سحت در اصل به معنی جدا کردن پوست و نیز به معنای شدت گرسنگی است. سپس به هر مال نامشروع به خصوص رشوه گفته شده زیرا این گونه اموال صفا و طراوت را از اجتماع انسانی می برد همان طور که کندن پوست درخت باعث پژمردگی یا خشکیدن آن می گردد.

سپس به پیامبر (ص) می فرماید: « پس اگر نزد تو آمدند، در میان آنان داوری کن، یا (اگر صلاح دانستی) آنها را به حال خود واگذار» (فَإِنْ جَاءُوكَ فَاحْكُمْ بَیْنَهُمْ أَوْ أَعْرِضْ عَنْهُمْ).

و برای تقویت روح پیامبر (ص) می افزاید: «و اگر از آنها صرف نظر کنی، به تو هیچ زیانی نمی رسانند» (وَ إِنْ تُعْرِضْ عَنْهُمْ فَلَنْ یَضُرُّوكَ شَیْئاً).

و اگر میان آنها داوری کنی، با عدالت داوری کن، که خدا عادلان را دوست دارد» (وَ إِنْ حَکَمْتَ فَاحْکُمْ بَیْنَهُمْ بِالْقِسْطِ إِنَّ اللَّهَ یُحِبُّ الْمُقْسِطِینَ).

آیه 43

* (آیه 43)-این آیه بحث درباره یهود را در مورد داوری خواستن از پیامبر (ص) که در آیه قبل آمده بود، تعقیب می کند و از روی تعجب می گوید: «چگونه تو را به

داوری می طلبند؟! در حالی که تورات نزد ایشان است و در آن، حکم خدا هست » و به آن ایمان دارند (وَ كَيْفَ يحكمونك وَ عِنْدَهُمْ التَّوْرِيَةِ فِيهَا حُكْمُ اللَّهِ).

باید دانست که حکم مزبور - یعنی سنگسارکردن زن و مردی که زنای محصنه کرده اند . در تورات کنونی در فصل بیست و دوم از سفر تثنیه آمده است.

وانگهی «پس از داوری خواستن از حکم تو، (چرا) روی می گردانند؟!» (ثُمَّ يَتَوَلَّوْنَ مِنْ بَعْدِ ذلِكَ).

حقیقت این است که «آنها مؤمن نیستند» (وَ ما أُولئِكَ بِالْمُؤْمِنِينَ).

آیه 44

* (آیه 44)-این آیه و آیه بعد بحث گذشته را تکمیل کرده و اهمیت کتاب آسمانی موسی یعنی تورات را چنین شرح می دهد: «ما تورات را نازل کردیم که در آن، هدایت و نور بود» هدایت به سوی حق و نور و روشنایی برای برطرف ساختن تاریکی های جهل و نادانی (إِنَّا أَنْزَلْنا التَّوْرِيَةِ فِيهَا هدى نُورٍ).

به همین جهت، « پیامبران، که در برابر فرمان خدا تسلیم بودند، (و بعد از نزول تورات روی کار آمدند) با آن برای یهود حکم می کردند» (يَحكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ الَّذِينَ أَسْلَمُوا لِلَّذِينَ هادُوا).

همچنین «علمای بزرگ یهود) و دانشمندان (باایمان و پاک آنها، به این کتاب که به آنها سپرده شده و بر آن گواه بودند، داوری می نمودند» (وَالرَّبّانِيُّونَ وَ الْأَحْبارُ بِمَا اسْتُحْفِظُوا مِنْ كِتابِ اللَّهِ وَ كانُوا عَلَيْهِ شُهَدَاءَ).(1).

در اینجا روی سخن را به آن دسته از دانشمندان اهل کتاب کرده که در آن عصر می زیستند، می گوید: «بنابراین، به خاطر داوری بر طبق آیات الهی، از مردم نهراسید، و از من بترسید» که اگر حق را کتمان کنید مجازات خواهید شد (فَلا تَخْشَوُا النَّاسَ وَ اخْشَوْنِ).

و آیات مرا به بهای ناچیزی نفروشید» (وَ لا تَشْتَرُوا بئاياتى ثَمَناً قَلِيلًا).

1- 1 .«احبار» جمع «حبر» به معنی اثر نیک است، سپس بر دانشمندانی که در جامعه اثر نیک دارند اطلاق شده است.

در حقیقت، سرچشـمه کتمان حق و احکام خـدا، یا ترس از مردم و عوامزدگی است یا جلب منافع شخصـی و هرکدام باشد نشانه ضـعف ایمان و سقوط شخصیت است و در جمله های بالا به هر دو اشاره شده است.

در پایان آیه حکم قاطعی درباره این گونه افراد که بر خلاف حکم خـدا داوری می کننـد، صادر کرده می فرمایـد: «و آنها که به احکامی که خدا نازل کرده حکم نمی کنند، کافرند» (وَ مَنْ لَمْ یَحْکُمْ بِما أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولئِكَ هُمُ الْکافِرُونَ).

روشن است عـدم داوری بر طبق حکم خـدا، اعم از این است که سـکوت کنند و اصـلا داوری نکنند و با سـکوت خود مردم را به گمراهی بیفکنند یا سخن بگویند و بر خلاف حکم خدا بگویند.

این آیه شدت مسؤولیت دانشمندان و علمای هر امت را در برابر طوفانهای اجتماعی و حوادثی که در محیطشان می گذرد روشن می سازد. و با بیانی قاطع، آنها را به مبارزه با کجرویها دعوت می نماید.

آیه 45

* (آیه 45)-قصاص و بخشـش - این آیه قسـمت دیگری از احکام جنایی و حدود الهی تورات را شرح می دهد. می فرماید: «و بر آنها [= بنی اسرائیل در آن 1= تورات)، مقرر داشتیم که جان در مقابل جان» (وَ کَتَبْنا عَلَیْهِمْ فِیها أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ).

بنابراین، اگر کسی عمد بی گناهی را به قتل برساند اولیای مقتول می توانند قاتل را اعدام نمایند.

«و چشم در مقابل چشم»(وَالعَینَ بِالعَینِ).

«و بینی، در برابر بینی»(وَالأَنفَ بِالأَنفِ).

«و گوش در مقابل گوش»(وَالأُذُنَ بِالأُذُنِ).

« و دندان در برابر دندان می باشد»(وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ).

«و (به طورکلی) هر زخمی، قصاص دارد»(وَالجُرُوحَ قِصَاصٌ).

بنابراین، حکم قصاص به طور عادلانه و بدون هیچ گونه تفاوت از نظر نژاد و طبقه اجتماعی و طایفه و شخصیت، اجرا می گردد.

ولی برای آنکه توهم نشود که خداونـد قصاص کردن را الزامی شـمرده و دعوت به مقابله به مثل نموده است، به دنبال این حکم می فرماید: «و اگر کسـی آن را ببخشـد و از قصاص، صـرف نظر کنـد)، کفاره گناهان او محسوب می شود و به همان نسـبت که گذشت به خرج داده، خداوند از او گذشت می کند (فَمَنْ تَصَدَّقَ بِهِ فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُ).

در پایـان آیه می فرمایـد: «و هر کس به احکـامی که خـدا نازل کرده حکم نکنـد، سـتمگر است» (وَ مَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِما أَنْزَلَ اللَّهُ أَ وَلِيِّكَ هُمُ الظَّالِمُونَ).

چه ظلمی از این بالاتر که گرفتار احساسات و عواطف کاذبی شده و از شـخص قاتل، به بهانه اینکه خون را با خون نباید شست، صرف نظر کنیم.

آیه 46

* (آیه 46)-در تعقیب آیات مربوط به تورات، در این آیه به وضع انجیل اشاره کرده می گوید: «و به دنبال آنها [= پیامبران پیشین ، عیسی بن مریم را فرسـتادیم، در حالی که تورات را که پیش از او فرسـتاده شده بود تصدیق داشت» (وَقَفَّيْنَا عَلَى ءَاثَارِهِم بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ مُصَدِّقاً لِما بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرِيَةِ).

سپس می گوید: «و انجیل را به او دادیم که در آن، هدایت و نور بود» (وَ ءَاتَيْنَاهُ الْإِنْجِيلُ فِي هَدْيٌ وَ نُورٌ).

اطلاق نور به این دو کتاب در قرآن، ناظر به تورات و انجیل اصلی است.

بـار دیگر به عنوان تأکیـد روی این مطلب می گویـد: نه تنهـا عیسـی بن مریم، تورات را تصـدیق می کرد، بلکه «و این کتاب آسـمانی نیز) تورات را، که قبل از آن بود، تصدیق می کرد (وَ مُصَدِّقاً لِما بَينَ يَدَيهِ مِنْ التَّورَيةِ).

در پایان آیه می فرماید: «و (این کتاب آسمانی) هدایت و موعظه ای برای پرهیزگاران بود»(وَ هدى وَ مَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ).

آیه 47

* (آیه 47)-آنهـا که به قانون خـدا حکم نمی کننـد . پس از اشاره به نزول انجیل در آیات گذشـته، در این آیه می فرمایـد: «اهل انجیل [= پیروان مسیح] نیز باید به آنچه خداوند در آن نازل کرده حکم کنند» (وَلِيَحكُم أَهْلُ الْإِنْجِيلِ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فِيهِ).

منظور این است که ما پس از نزول انجیل بر عیسی (ع) به پیروان او دستور دادیم که به آن عمل کنند و طبق آن داوری نمایند.

در پایان آیه بار دیگر تأکید می کند: «و کسانی که بر طبق آنچه خدا نازل کرده حکم نمی کنند، فاسقند» (وَ مَنْ لَمْ یحکمم بِما أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولئِكَ هُمُ الْفاسِقُونَ).

قابل توجه اینکه در آیات فوق در یک مورد به چنین افراد، کافر و در مورد دیگر ظالم و در اینجا فاسق اطلاق شده است. شاید این تفاوت تعبیر به خاطر آن باشد که هر حکم دارای سه جنبه است. از یک سو به قانونگزار (خداوند) منتهی می شود از سوی دیگر به مجریان قانون (حاکم و قاضی) و از سوی سوم به کسی که این حکم در حق او اجرا می گردد (محکوم).

گویا کسی که بر خلاف حکم خداوند داوری می کند از یک طرف قانون الهی را زیر پا گذاشته و کفر ورزیده، از طرف دیگر به انسان بی گناهی ستم کرده و از طرف سوم، از مرز وظیفه و مسؤولیت خود خارج شده و فاسق گردیده است.

آیه 48

* (آیه 48)-بعد از ذکر کتب انبیای پیشین، در این آیه به موقعیت قرآن اشاره شده است. نخست می فرماید: «و این کتاب [= قرآن را به حق بر تو نازل کردیم، در حالی که کتب پیشین را تصدیق می کند و نشانه های آن، بر آنچه در کتب پیشین آمده تطبیق می کند) و حافظ و نگاهبان آنهاست» (وَ أَنْزَلْنا إِلَیْكَ الْكِتابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقاً لِما بَیْنَ یَدَیْهِ مِنَ الْكِتابِ ومهیمنا عَلَیْهِ).

واژه « مهیمن» به معنی چیزی است که حافظ و شاهد و مراقب و امین و نگاه دار چیزی باشد. از آنجا که قرآن در حفظ و نگه داری اصول کتابهای آسمانی پیشین، مراقبت کامل دارد و آنها را تکمیل می کند، لفظ مهیمن بر آن اطلاق شده است.

اساس تمام کتابهای آسمانی در اصول مسائل هماهنگی دارند و هدف واحد یعنی تربیت و تکامل انسان را تعقیب می کنند.

سپس دستور می دهد: «پس، بر طبق احکامی که خدا نازل کرده، در میان آنها حکم کن» (فَاحکُم بَینَهُم بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ).

بعد می افزاید: «و از هوی و هوسـهای آنان (که مایلند احکام الهی را بر امیال و هوسهای خود تطبیق دهند) پیروی نکن؛ و از احکام الهی، روی مگردان» (وَ لا تَتَّبِعْ أَهْواءَهُمْ عَمَّا جاءک مِنَ الْحَقِّ).

و برای تکمیل این بحث می گوید: «ما برای هر کدام از شما، آیین و طریقه روشنی قرار دادیم» (لِکُلٍّ جَعَلْنا مِنْکُمْ شِرْعَةً وَ مِنْهاجاً).

شرع» و «شـریعه» راهی را می گویند که به سوی آب می رود و به آن منتهی می شود. اینکه دین را «شریعت» می گویند از آن نظر است که به حقایق و تعلیماتی منتهی می گردد که مایه پاکیزگی و طهارت و حیات انسانی است.

واژه «نهج» و «منهاج » به راه روشن می گویند.

سپس می فرماید: «و اگر خداوند می خواست، همه شـما را امت واحدی قرار می داد؛ ولی خدا می خواهد شما را در آنچه به شما بخشیده بیازماید و استعدادهای مختلف شما را پرورش دهد (وَ لَوْ شاءَ اللَّهُ لَجَعَلَکُمْ أُمَّةً واحِدَةً وَ لکن لِیَبْلُوَکُمْ فِیمَا اتکم).

سرانجام همه اقوام و ملل را مخاطب ساخته و آنها را دعوت می کند که به جای صـرف نیروهای خود در اختلاف و مشاجره، « در نیکی ها بر یکدیگر سبقت جویید» (فَاسْتَبِقُوا الْخَیْرَاتِ).

زیرا « بازگشت همه شـما، به سوی خداست؛ سـپس از آنچه در آن اختلاف میکردید؟ (در روز رستاخیز به شما خبر خواهد داد» (إِلَی اللَّهِ مَرْجِعُکُمْ جَمِیعاً فَیُنَبِّئُکُمْ بِما کنتم فِیهِ تَخْتَلِفُونَ).

آیه 49

* (آیه 49)-شأن نزول: از ابن عباس نقل شـده: جمعی از بزرگان یهود توطئه کردنـد و گفتنـد: نزد محمد می رویم شاید بتوانیم او را از این خود منحرف سازیم. پس از این تبانی نزد حضرت آمدند و گفتند: ما دانشمندان و اشراف یهودیم، اگر از تو پیروی کنیم سایر یهودیان نیز به ما اقتدا می کنند ولی در میان ما و جمعیتی نزاعی است (در مورد یک قتل یا چیز دیگر) اگر در این نزاع به نفع ما داوری کنی به تو

ایمان خواهیم آورد. پیامبر (ص) از چنین قضاوتی که عادلانه نبود - خودداری کرد و این آیه نازل شد.

تفسیر: در این آیه خداوند به پیامبرش تأکید می کند: «و در میان آنها [= اهل کتاب ، طبق آنچه خداوند نازل کرده، داوری کن؛ و از هوسهای آنان پیروی مکن» (وَ أَنِ احْكُمْ بَيْنَهُمْ بِما أَنْزَلَ اللَّهُ وَ لا تَتَّبِعْ أَهْواءَهُمْ).

سپس به پیامبر هشدار می دهد: «و از آنها بر حذر باش، مبادا تو را از بعض احکامی که خدا بر تو نازل کرده، منحرف سازند» (وَ احْذَرْهُمْ أَنْ يَفْتِنُوكَ عَنْ بَعْضِ ما أَنْزَلَ اللَّهُ إِلَيْكَ).

و اگر آنها (از حکم و داوری تو)، روی گردانند، بدان که خداوند می خواهد آنان را به خاطر پاره ای از گناهانشان مجازات کند» (فَإِنْ تَوَلَّوْا فَاعْلَمْ أَنَّما يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُصِيبَهُمْ بِبَعْضِ ذُنُوبِهِمْ).

در پایان آیه می فرماید: اگر آنها در راه باطل اصرار می ورزند نگران مباش زیرا و بسیاری از مردم فاسقند» (وَ إِنَّ كَثِيراً مِنَ النَّاسِ لَفاسِقُونَ).

آیه 50

* (آیه 50)-در این آیه به عنوان استفهام انکاری می فرماید: «آیا آنها حکم جاهلیت را از تو می خواهند تا با آن احکام جاهلی و قضاوتهای آمیخته با انواع تبعیضات در میان آنها داوری کنی؟!» (أفحكم الجاهلية يبغون).

و چه کسی بهتر از خدا، برای قومی که اهل یقین هستند، حکم می کند؟!»(وَ مَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ حُكْماً لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ).

از علی (ع) روایت شده است: «حکم دو گونه است: حکم خدا و حکم جاهلیت، و هر کس حکم خدا را رها کند، به حکم جاهلیت تن در داده است.

آیه 51

* (آیه 51)-شأن نزول: در مورد نزول این آیه و دو آیه بعد نقل کرده اند که بعد از جنگ بدر، عبادة بن صامت خزرجی خدمت پیامبر رسید و گفت: من هم پیمانانی از یهود دارم که از نظر عدد زیاد و از نظر قدرت نیرومندند، اکنون که آنها ما را به جنگ تهدید می کنند و حساب مسلمانان از غیر مسلمانان جدا شده است، من از دوستی و هم پیمانی با آنان برائت می جویم، هم پیمان من تنها خدا و پیامبر اوست.

عبدالله بن أبی گفت: ولی من از هم پیمانی با یهود برائت نمی جویم زیرا از حوادث مشکل می ترسم و به آنها نیازمندم.

پیامبر (ص) به او فرمود: « آنچه در مورد دوستی با یهود بر عباده می ترسیدم، بر تو نیز می ترسم.» و خطر این دوستی و هم پیمانی برای تو از او بیش تر است.

عبدالله گفت: چون چنین است من نیز می پذیرم و با آنها قطع رابطه میکنم. آیه نازل شد و مسلمانان را از هم پیمانی با یهود و نصاری برحذر داشت.

تفسیر: قرآن، مسلمانان را از همکاری با یهود و نصاری به شدت برحذر می دارد. نخست می گوید: «ای کسانی که ایمان آورده اید! یهود و نصاری را ولی (و دوست خود، انتخاب نکنید» (یا أَیُّهَا الَّذِینَ ءآمنوا لا تَتَّخِذُوا الْیَهُودَ والنصاری أَوْلِیَاءِ).

یعنی ایمان به خدا ایجاب می کند که به خاطر جلب منافع مادی، با آنها همکاری نکنید.

سپس دلیل این نهی را بیان کرده می گوید: «آنها اولیای یکدیگرند» (بَعْضُهُمْ أَوْلِیاءُ بَعْضٍ).

یعنی تا زمانی که منافع خودشان و دوستانشان مطرح است، هرگز به شما نمی پردازند.

اولیاء» جمع «ولی» از ماده ولایت، به معنی نزدیکی میان دو چیز است که به معنی دوستی و هم پیمانی و سرپرستی نیز آمده است. در اینجا منظور این است که با یهود و نصاری هم پیمان نگردند.

و کسانی که از شما با آنان دوستی کنند، از آنها هستند و از نظر تقسیم بندی اجتماعی و مذهبی جزء آنها محسوب می شود (وَ مَن یَتَوَلَّهُمْ مِنْکُمْ فَإِنَّهُ مِنْهُمْ).

و بی شک «خداوند، جمعیت ستمکار را (که به خود و برادران و خواهران مسلمان خویش خیانت کرده) هدایت نمیکند»(انَّ اللَّهِ لَا یَهدِی الْقَوْمِ الظَّالِمِینَ).

آیه 52

* (آیه 52)-در این آیه به عذرتراشی هایی اشاره می کند که افراد بیمارگونه برای

توجیه ارتباطهای نامشروع خود با بیگانگان انتخاب می کنند. می گوید: «کسانی را که در دلهایشان بیماری است می بینی که در دوستی با آنان، بر یکدیگر پیشی می گیرند، و می گویند: می ترسیم حادثه ای برای ما اتفاق بیفتد» و نیاز به کمک آنها داشته باشیم (فَتَرَى الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يُسارِعُونَ فِيهِمْ يَقُولُونَ نَخْشى أَنْ نصيبا دائِرَةٌ).

دائره از ماده «دوره، به معنی چیزی است که در گردش باشد و از آنجا که قدرتها و حکومتها در طول تاریخ دائم در گردش است، به آن دائره می گویند.

قرآن می گوید همان طور که آنها احتمال می دهند روزی قدرت به دست یهود و نصاری بیفتد، این احتمال را نیز باید بدهند که: «شاید خداوند پیروزی یا حادثه دیگری از سوی خود (به نفع مسلمانان) پیش بیاورد؛ و این دسته، از آنچه در دل پنهان داشتند، پشیمان گردند» (فَعَسَى اللَّهُ أَنْ يَأْتِيَ بِالْفَتْحِ أَوْ أَمْرٍ مِنْ عِنْدِهِ فَيُصْبِحُوا عَلى ما أَسَرُّوا فِي أَنْفُسِهِمْ نادِمِينَ).

آیه 53

* (آیه 53)-در این آیه به سرانجام کار منافقان اشاره کرده می گوید: در آن هنگام که پیروزی نصیب مسلمانان راستین شود، «آنها که ایمان آورده اند می گویند: آیا این منافقان) همانها هستند که با نهایت تأکید به خدا سوگند یاد کردند که با شما هستند؟!» چرا کارشان به اینجا رسید؟! (وَ يَقُولُ الَّذِينَ ءامنوا أَ هؤُلاءِ الَّذِينَ أَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمانِهِمْ إِنَّهُمْ لَمَعَكُمْ).

به خاطر همین نفاق، «اعمالشان نابود گشت، و زیانکار شدند و هم در این جهان و هم در جهان دیگر (حَبِطَتْ أَعْمالُهُمْ فَأَصْبَحُوا خاسِرِينَ).

آیه 54

* (آیه 54)-پس از بحث درباره منافقان سخن از مردانی به میان می آورد که طبق پیش بینی قرآن بعدها از این آیین مقدس روی بر می گرداندند و به عنوان یک قانون کلی به همه مسلمانان اخطار می کند می گوید: «ای کسانی که ایمان آورده اید؟ هر کس از شما، از آیین خود بازگردد، (به خدا زیانی نمی رساند؟) خداوند جمعیتی را برای حمایت از این آیین می آورد»(يا أَيُّهَا الَّذِينَ ءامنوا مِنْ يريد مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهُ بِقَوْمٍ).

و

سپس صفات کسانی که باید این رسالت بزرگ را انجام دهند چنین شرح

می دهد:

1. آنها به خدا عشق می ورزند و جز به خشنودی او نمی اندیشند؛ خداوند و آنها را دوست دارد و آنان (نیز) او را دوست دارند» (يُحِبُّهُمْ وَ يُحِبُّونَهُ).

2 و 3. «در برابر مؤمنان متواضع، و در برابر کافران سرسخت و نیرومندند»(أَذِلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٍ عَلَى الْكافِرِينَ).

4. «آنها در راه خدا جهاد می کنند» (يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ).

5 «و از سرزنش هیچ ملامتگری هراسی ندارند» (وَ لا يَخافُونَ لَوْمَةَ لائِمٍ).

در پایان آیه می گوید: «این، فضل خداست که به هر کس بخواهد (و شایسته ببیند) می دهد» (ذلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ).

و (فضل) خدا وسیع، و خداوند داناست» (وَ اللَّهُ واسِعٌ عَلِيمٌ).

آیه 55

* (آیه 55)-شأن نزول آیه ولایت - در مورد نزول این آیه از عبدالله بن عباس نقل شده که روزی در کنار چاه زمزم نشسته بود و برای مردم از قول پیامبر (ص) حدیث نقل می کرد. ناگهان مردی که عمامه ای بر سر داشت و صورت خود را پوشانیده بود، نزدیک آمد و هر مرتبه که ابن عباس از پیامبر اسلام (ص) حدیث نقل می کرد او نیز با جمله «قال رسول الله» حدیث دیگری می نمود.

ابن عباس او را قسم داد تا خود را معرفی کند. او صورت خود را گشود و صدا زد: ای مردم، هر کس مرا نمی شناسد بداند من ابوذر غفاری هستم، با این گوشهایم از رسول خدا(ص) شنیدم و اگر دروغ می گویم هر دو گوشم کر باد و با چشمانم این جریان را دیدم و اگر دروغ می گویم هر دو کور باد، که حضرت فرمود: «علی قائد البررة و قاتل الکفرة منشور من تصرة مخول من خذله» (علی پیشوای نیکان و کشنده کافران است، هر کس او را یاری کند، خدا یاریش خواهد کرد، و هرکس دست از پاریش بردارد، خدا دست از پاری او برخواهد داشت).

سپس ابو ذر اضافه کرد: ای مردم! روزی از روزها با رسول خدا(ص) در مسجد

نماز می خواندم، سائلی وارد مسجد شد و از مردم تقاضای کمک کرد ولی کسی چیزی به وی نداد؛ او دست خود را به آسمان بلند کرد و گفت: خدایا! شاهد باش که من در مسجد رسول تو تقاضای کمک کردم ولی کسی به من جواب نداد. در همین حال، علی (ع) که در حال رکوع بود، به انگشت کوچک دست راست خود اشاره کرد. سائل نزدیک آمد و انگشتر را از دست آن حضرت بیرون آورد. پیامبر (ص)

که در حال نماز بود، جریان را مشاهده کرد. هنگامی که از نماز فارغ شد، سر به سوی آسمان بلند کرد و گفت: «خداوندا ! برادرم موسی از تو تقاضا کرد که روح او را وسیع گردانی و کارها را بر او آسان سازی و گره از زبان او بگشایی تا مردم گفتارش را درک کنند و نیز موسی درخواست کرد هارون را که برادرش بود، وزیر و یاورش قرار دهی و به وسیله او نیرویش را زیاد کنی و در کارهایش شریک سازی.

خداوندا ! من «محمد» پیامبر و برگزیده توام، سینه مراگشاده کن و کارها را بر من آسان ساز، از خاندانم علی (ع) را وزیر من گردان تا به وسیله او، پشتم قوی و محکم گردد.»

ابو ذر می گوید هنوز دعای پیامبر (ص) پایان نیافته بود که جبرئیل نازل شد و به او گفت: بخوان ! پیامبر (ص) فرمود: «چه بخوانم؟» گفت: بخوان إما ولکم الله و رشوله والذین قاموا....

تفسیر: این آیه با کلمه «إنما» که در لغت عرب به معنی انحصار می آید، آغاز شده است. می فرماید: «سرپرست و ولت شما، تنها خداست و پیامبر او و آنها که ایمان آورده اند؛ همانها که نماز را برپا می دارند، و در حال رکوع، زکات می دهند»(إِنَّما ولیکم اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَالَّذِینَ ءَامَنُوا الَّذِینَ یُقِیمُونَ الصَّلَوةَ وَ یُؤْتُونَ الزَّکَوْةَ وَ هُمْ رَاکِعُونَ).

منظور از «ولی» در آیه فوق، ولایت به معنی سر پرستی و تصرف و رهبری مادی و معنوی است. به خصوص اینکه این ولایت در ردیف ولایت پیامبر (ص) و ولایت خدا قرار گرفته و هر سه با یک جمله ادا شده است. به این ترتیب، آیه از آیاتی است که به عنوان یک نص قرآنی دلالت بر ولایت و امامت علی (ع) می کند.

آیه 56

* (آیه 56)-این آیه تکمیلی برای مضمون آیه گذشته است و هدف آن را تأکید و تعقیب می کند. به مسلمانان اعلام می دارد: «و کسانی که ولایت خـدا و پیامبر او و افراد با ایمان را بپذیرند، (پیروزند؛ زیرا) حزب و جمعیت خدا پیروز است»(وَ مَنْ یتول اللَّهَ وَ رَسُولَهُ والذین ءامنوا فَإِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْغَالِبُونَ).

در این آیه قرینه دیگری بر معنی «ولایت » که در آیه قبل اشاره شد، دیده می شود زیرا تعبیر به «حزب الله» و «غلبه آن» مربوط به حکومت اسـلامی است، نه یک دوستی ساده و عادی؛ و این خود می رساند که ولایت در آیه به معنی سـر پرستی و حکومت و زمامداری اسـلام و مسلمین است زیرا در معنی حزب یک نوع تشکل و همبستگی و اجتماعی برای تأمین اهداف مشترک افتاده است.

آیه 57

* (آیه 57)-شأن نزول: در مورد نزول این آیه مفسران نقل کرده اند: دو نفر از مشرکان به نام رفاعه و سوید، اظهار اسلام کردند و سپس جزء دار و دسـته منافقان شدند. بعضی از مسلمانان با این دو نفر رفت و آمد داشتند و اظهار دوستی می کردند. آیه نازل شد و به آنها اخطار کرد که از این عمل بپرهیزید.

تفسیر: در این آیه، خداوند به مؤمنان دستور می دهد که از انتخاب منافقان و دشمنان به عنوان دوست بپرهیزید. البته برای تحریک عواطف آنها و توجه دادن به فلسـفه این حکم می فرماید: «ای کسانی که ایمان آورده اید! افرادی از اهل کتاب که آیین شـما را به باد اسـتهزا و بازی می گیرنـد و مشـرکان را ولی خود انتخاب نکنیـد (یا أَیُّهَا الَّذِینَ ءامنوا لَا تتخذؤا الَّذِینَ اتَّخَذُوا دینکم هُزُواً وَ لَعِباً مِنَ الَّذِینَ أُوتُوا الْکِتابَ مِنْ قبلکم والکفار أَوْلِیَاءِ).

در پایان آیه این موضع را تأکیـد می کنـد که طرح دوستی با آنان با تقوا و ایمان سازگار نیست. بنابراین از خدا بپرهیزید اگر ایمان دارید» (وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنْ کُنْتُمْ مُؤْمِنِینَ).

آیه 58

* (آیه 58)-شأن نزول: در مورد نزول این آیه که دنباله آیه قبل است، نقل شـده جمعی از یهود و بعضـی از نصاری صـدای مؤذن را که می شنید ند، یا قیام مسلمانان

را به نماز می دیدند، استهزا می کردند. قرآن مسلمانان را از طرح دوستی با این گونه افراد برحذر داشت.

تفسیر: در تعقیب بحث گذشته در مورد نهی از دوستی با منافقان و جمعی از اهل کتاب که احکام اسلام را به باد استهزا می گرفتند، در این آیه به یکی از اعمال آنها به عنوان شاهـد و گواه اشاره کرده می گوید: «آنها هنگامی که (اذان می گویید، و مردم را به نماز فرامی خوانید، آن را به مسخره و بازی می گیرند» (وَ إِذا نادَيْتُمْ إِلَى اصلوٰة اتَّخَذُوها هُزُواً وَ لَعِباً).

قابل ذکر اینکه در روایات اهل بیت (ع) وارد شده است، «اذان» از طریق وحی به پیامبر (ص) تعلیم داده شد.

سپس علت عمل آنها را چنین بیان می کند: «این به خاطر آن است که آنها جمعی نابخردند» (ذلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لا يَعْقِلُونَ).

آیه 59

* (آیه 59)-شأن نزول: در مورد نزول این آیه و آیه بعـد از ابن عباس نقل شـده: جمعی از یهود نزد پیامبر (ص) آمدند و درخواست کردند عقاید خود را برای آنها شرح دهد. حضرت فرمود: «من به خدای بزرگ و یگانه ایمان دارم و آنچه بر ابراهیم و اسماعیل و اسحاق و یعقوب و موسـی و عیسی و همه پیامبران الهی نازل شده حق می دانم و در میان آنها جدایی نمی افکنم.» آنها گفتند: ما عیسی را نمی شناسیم و به پیامبری نمی پذیریم. سپس افزودند: ما هیچ آیینی بدتر از آیین شما سراغ نداریم! این دو آیه نازل شد و به آنها پاسخ داد.

تفسیر: در این آیه، خداوند به پیامبر (ص) دستور می دهد که از آنها سؤال کن و بگو: ای اهل کتاب! آیا به ما خرده می گیرید؟! (مگر ما چه کرده ایم؟!) جز اینکه به خداونـد یگانه، و به آنچه بر ما نازل شـده، و به آنچه پیش از این نازل گردیـده، ایمان آورده ایم» (قُلْ يا أَهْلَ الْكِتابِ هَلْ تَنْقِمُونَ مِنَّا إِلاَّ أَنْ ءامنا بِاللَّهِ وَ ما أُنْزِلَ إِلَيْنا وَ ما أُنْزِلَ مِنْ قَبْلُ).(1).

در پایان آیه جمله ای می بینیم که در حقیقت بیان علت جمله قبل است.

1- 1 .«تنقمون»، از ماده «نقمت» در اصل به معنی انکار کردن چیزی است به زبان با عمل و مجازات نمودن.

می گوید: اگر شما توحید خالص و تسلیم در برابر کتب آسمانی را بر ما ایراد می گیرید، به خاطر آن است که بیشتر شما، از راه حق، خارج شده اید چون خودتان آلوده و منحرفید، اگر کسانی پاک و بر جادهٔ حق باشند در نظر شما عیب است (وَ أَ أَكْثَرَكُمْ فاسِقُونَ).

آیه 60

* (آیه 60)-در این آیه عقایـد تحریف شده و اعمال نادرست اهل کتاب وکیفرهایی که دامنگیرشان گردیده است، با وضع مؤمنان راستین و مسلمان مقایسه گردیده تا معلوم شود کدام یک از این دو دسته در خور انتقاد و سرزنش هستند. این یک پاسخ منطقی است که برای متوجه ساختن افراد لجوج و متعصب به کار می رود. در مقایسه چنین می گوید: آیا ایمان به خدای یگانه و کتب آسـمانی داشتن در خور سرزنش و ایراد است، یا اعمال ناروای کسانی که گرفتار مجازات الهی شدند. ای پیامبر! «بگو آیا شـما را از کسانی که موقعیت و پاداششان نزد خدا بدتر از این است، باخبر کنم؟!» (قُلْ هَلْ أُنَبِّئُكُمْ بِشَرٍّ مِنْ ذلِكَ مَثُوبَةً عِنْدَ اللَّهِ).(1).

و سـپس به تشـریح این مطلب پرداخته می گوید: «کسانی که خداوند آنها را از رحمت خود دور ساخته، و مورد خشم قرار داده، (و مسـخ کرده، و از آنها، میمونها و خوکهایی قرار داده، و پرسـتش بت کرده انـد؛ موقعیت و محل آنها، بـدتر است؛ و از راه راست، گمراه ترند» (مَنْ لَعَنَهُ اللَّهُ وَ غَضِبَ عَلَيْهِ وَ جَعَلَ مِنْهُمُ الْقِرَدَةَ وَ الْخَنَازِيرُ وَ عبدالطاغوت أولیئک شَرٌّ مَكاناً وَ أَضَلُّ عَنْ سَواءِ السَّبِيلِ).(2).

آیه 61

* (آیـه 61)-برای تکمیـل بحث دربـاره منافقـان اهـل کتـاب، در این آیه از نفـاق درونی آنها پرده برداشـته و به مسـلمانان اعلام می کنـد: «هنگامی که نزد شما می آیند،

1- 1 .«مثوبة»، و ثواب، در اصل به معنی رجوع و بازگشت به حالت اول است و به هرگونه سرنوشت یا جزا نیز گفته می شود. البته غالبا در مورد پاداشهای نیک به کار می رود. در آیه فوق می تواند به معنی سرنوشت با به معنی جزا و کیفر بوده باشد.

2- 2 .«سـواء» در لغت به معنی مسـاوات و اعتـدال است و اینکه در آیه فوق به جـاده مسـتقیم، سواء السبیـل گفته شـده زیرا دو طرف آن مساوی و هموار است، و به هر روش معتدل و خالی از انحراف، راه راست گفته می شود.

می گوینـد: ایمان آورده ایم اما با کفر وارد می شونـد، و با کفر خارج می گردنـد و منطق شـما در قلبشان کم ترین اثری نمی بخشـد (وَ إِذَا جاءوکم قَالُوا ءامنا وَ قَالُوا وَ قَدْ دَخَلُوا بِالْکُفْرِ وَ هُمْ قَدْ خَرَجُوا بِهِ).

در پایان آیه به آنها اخطار می کند: «و خداوند، از آنچه کتمان می کردند، آگاه تر است»(وَ اللَّهُ أَعْلَمُ بِما کانُوا یَکْتُمُونَ).

آیه 62

* (آیه 62)-در این آیه نشانه های دیگری از نفاق آنها را بازگو می کنـد، از جمله اینکه می گویـد: «بسـیاری از آنان را می بینی که در گناه و تعدی، و خوردن مال حرام، شتاب می کنند» (وَ تَری کَثِیراً مِنْهُمْ یُسارِعُونَ فِي الْإِثْمِ وَ الْعَدْوَانِيِّ وَ أَکْلِهِمُ السُّحْتِ).

یعنی چنان در راه گناه و سـتم گام بر می دارند که گویا به سوی اهداف افتخارآمیزی پیش می روند و، بدون هیچ گونه شـرم و حیا، سعی می کنند از یکدیگر پیشی گیرند.

در پایـان آیه برای تأکیـد زشتی اعمال آنها می گویـد: «چه زشت است کاری که انجام می دادنـد» و بر آن مـداومت دارنـد (لَبِئْسَ ما کانُوا یَعْمَلُونَ).

آیه 63

* (آیه 63)-سـپس در این آیه حمله را متوجه دانشـمندان آنها کرده که با سـکوت خود آنان را به گناه تشویق می نمودنـد. می گویـد: «چرا دانشـمندان نصـاری و علمـای یهود، آنهـا را از سـخنان گنـاه آمیز و خوردن مـال حرام، نهی نمی کننـد» (لَبِئْسَ ما کانُوا یعملونلؤلا ینهیهم الرَّبَّانِیُّونَ وَ الْأَحْبارُ عَنْ قَوْلِهِمُ الْإِثْمَ وَ أَکْلِهِمُ السُّحْتَ).

یعنی دانشـمندان برای اصـلاح یک اجتماع فاسـد، نخست باید افکار و اعتقادات نادرست آنها را تغییر دهند. به این ترتیب، آیه راه اصـلاح جامعه فاسد را که باید از انقلاب فکری شروع شود، به دانشمندان نشان می دهد.

در پایان آیه، قرآن به همان شکل که گناهکاران اصلی را مذمت نمود، دانشمندان ساکت و ترک کننده امر به معروف و نهی از منکر را مورد مذمت قرار داده می گوید: «چه زشت است عملی که انجام می دادند!» (لَبِئْسَ ما کانُوا یَصْنَعُونَ).

بـه ایـن ترتیـب، روشن می شـود که سـرنوشت کسـانی که وظیفه بزرگ امر به معروف و نهی از منکر را ترک می کننـد، به خصـوص اگر از دانشمندان و علما

باشند، سرنوشت همان گناهکاران است و در حقیقت شریک جرم آنها محسوب می شوند.

از ابن عباس، مفسر معروف، نقل شده که می گفت: این آیه شدید ترین آیهای است که دانشمندان وظیفه نشناس و ساکت را توبیخ و مذمت می کند.

بدیهی است این حکم اختصاصی به علمای خاموش و ساکت یهود و نصاری ندارد و تمام رهبران فکری و دانشمندانی که به هنگام آلوده شدن مردم به گناه و سرعت گرفتن در راه ظلم و فساد، خاموش می نشینند در بر می گیرد زیرا حکم خدا درباره همگان یکسان است.

امیر مؤمنان علی (ع) در خطبه ای فرمود: «اقوام گذشته به این جهت هلاک و نابود گشتند که مرتکب گناهان می شدند و دانشمندانشان سکوت می کردند و نهی از منکر نمی نمودند، در این هنگام بالاها و کیفرهای الهی بر آنها فرود می آمد. پس شما ای مردم! امر به معروف و نهی از منکر کنید تا به سرنوشت آنها دچار نشوید.»

آیه 64

* (آیه 64)-در این آیه یکی از مصداقهای روشن سخنان ناروا و گفتار گناه آمیز یهود که در آیه قبل به طور کلی به آن اشاره شد آمده است.

توضیح اینکه: تاریخ نشان می دهد که یهود زمانی در اوج قدرت می زیستند و بر قسمت مهمی از دنیای آباد آن زمان حکومت داشتند که زمان داوود و سلیمان بن داوود را به عنوان نمونه می توان یادآور شد. در اعصار بعد نیز، قدرت آنها با نوسانهایی ادامه داشت، ولی با ظهور اسلام، به خصوص در محیط حجاز، ستاره قدرتشان افول کرده، مبارزه پیامبر (ص) با یهود بنی نضیر و بنی قریظه و یهود خیبر موجب نهایت تضعیف آنها گردید، در این موقع بعضی از آنها با در نظر گرفتن قدرت و عظمت پیشین از روی استهزا گفتند: دست خدا به زنجیر بسته شده و به ما بخششی نمی کنند.

و از آنجا که بقیه نیز به گفتار او راضی بودند، قرآن این سخن را به همه آنها نسبت داده می گوید: «و یهود گفتند: دست خدا (با زنجیر) بسته است» (وَ قَالَتِ

الیَهُودُ یَدُاللّهِ مَغلُولَةٌ).

این آیه اشـاره به اعتقـادی است که یهود درباره مسأله قضا و قـدر و سـرنوشت داشـتند زیرا هنگامی که زنـدگی یهود به هم خورد و سـتارهٔ اقبالشان غروب کرد، معتقد بودند این یک سـرنوشت است و نمی توان آن را تغییر داد چرا که از آغاز همه این سرنوشتها تعیین شده و عملا دست خدا بسته است!

خداونـد در پاسـخ آنها نخست به عنوان نکوهش و مـذمت از این عقیـده ناروا می گوید: «دسـتهایشان بسـته باد! و به خاطر این سـخن، از رحمت (الهی) دور شونده»(غُلَّتْ أَیْدِیهِمْ وَ لُعِنُوا بِما قالُوا).

سپس برای ابطال این عقیـده ناروا می گوید: «بلکه هر دو دستی (قدرت) او، گشاده است؛ هرگونه بخواهد، می بخشد» (بَلْ یَداهُ مَبْسُوطَتانِ یُنْفِقُ کَیْفَ یَشاءُ).

نه اجباری در کار او هست، نه محکوم جبر عوامل طبیعی و جبر تاریخ می باشد، بلکه اراده او بالاتر از هرچیز و نافذ در همه چیز است.

بعد می گوید: «ولی این آیات، که از طرف پروردگارت بر تو نازل شده، بر طغیان و کفر بسـیاری از آنها می افزاید» (وَ لَیَزِیدَنَّ کَثِیراً مِنْهُمْ ما أُنْزِلَ إِلَیْكَ مِنْ رَبِّكَ طُغْیاناً وَ کُفْراً).

اما در مقابل این گفته ها و اعتقادات ناروا و لجاجت، خداوند مجازات سـنگینی در این جهان برای آنها قائل شده است. آیه می فرماید: «و ما در میان آنها تا روز قیامت عداوت و دشمنی افکندیم» (وَ أَلْقَیْنا بَیْنَهُمُ الْعَداوَةَ وَ الْبَغْضاءَ إِلی یَوْمِ الْقِیمَةِ).

و در قسـمت اخیر آیه به کوشـشـهای یهود برای برافروختن آتش جنگها و لطف خـدا در مورد رهایی مسـلمانان از این آتشـهای نابود کننده اشـاره کرده می فرمایـد: « هر زمـان آتش جنگی افروختنـد، خداونـد آن را خـاموش ساخت» و شـما را از آن حفظ کرد (کُلَّمَا أَوْقَدُوا ناراً لِلْحَرْبِ أَطْفَأَهَا اللَّهُ).

این در حقیقت یکی از نکات اعجاز آمیز زنـدگی پیامبر (ص) است زیرا یهودیان از تمام مردم حجاز نیرومنـد تر و به مسائل جنگی آشـناتر بودند. اضافه بر این، قدرت

مالی فراوان داشتند، ولی چنان طومار قدرتشان در هم پیچید که به هیچ وجه قابل پیش بینی نبود.

قرآن اضافه می کند: «و برای فساد در زمین، تلاش می کنند» (وَ یَسعَونَ فِي الأَرضِ فَسَادًا).

و خداوند، مفسدان را دوست ندارد» (وَ اللَّهُ لا یُحِبُّ الْمُفْسِدِینَ).

آیه 65

* (آیه 65)-به دنبال انتقاد از برنامه و روش اهل کتاب، در این آیه و آیه بعـد آن چنان که اصول تربیتی اقتضا می کند، قرآن برای بازگرداندن منحرفان اهل کتاب به راه راست و تقـدیر از اقلیتی که با اعمال خلاف آنها همگام نبود نخست می گوید: «و اگر اهل کتاب ایمان بیاورند و تقوا پیشه کنند، گناهان آنها را می بخشیم» (وَ لَوْ أَنَّ أَهْلَ الْکِتابِ أَمِنُوا وَ اتَّقَوْا لَکَفَّرْنا عَنْهُمْ سَیِّئَاتِهِم).

نه تنها گناهانشان را می بخشیم، «و آنها را در باغهای پرنعمت بهشت، وارد می سازیم (وَ لَأَدْخَلْناهُمْ جَنَّاتِ النَّعِیمِ).

این در زمینه نعمتهای معنوی و اخروی است.

آیه 66

* (آیه 66)-سـپس به اثر عمیق ایمان و تقوا، حتی در زنـدگی مادی انسانها، اشاره کرده می گوید: «و اگر آنان، تورات و انجیل و آنچه را از سوی پروردگارشان بر آنها نازل شـده [= قرآن بر پا دارند، از آسـمان و زمین، روزی خواهند خورد» (وَ لَوْ أَنَّهُمْ أَقامُوا التَّوْرِیَةِ وَ الْإِنْجِیلَ وَ ما أُنْزِلَ إِلَیْهِمْ مِنْ رَبِّهِمْ لَأَکَلُوا مِنْ فَوْقِهِمْ وَ مِنْ تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ).

منظور از برپا داشتن تورات و انجیل، آن قسمت از تورات و انجیل واقعی است که در آن زمان در دست آنها بود.

در حقیقت، آیه فوق یک بار دیگر این اصل اساسـی را مورد تأکید قرار می دهد که پیروی از تعلیمات آسمانی انبیا تنها برای سامان دادن به زنـدگی پس از مرگ نیست، بلکه بازتـاب گسترده ای در زنـدگی مـادی انسانها دارد؛ جمعیتها را قوی، صـفوف را فشـرده، نیروها را متراکم، نعمتها را پر برکت، امکانات را وسیع و زندگی را

مرفه و امن و امان می سازد.

نظری به ثروتهای عظیم مادی و نیروهای فراوان انسانی که امروز در دنیای بشـریت بر اثر انحراف از این تعلیمات نابود می گردد، دلیل زنده این حقیقت است.

امروز مغزهـای متفکری که برای تکمیل و توسـعه و تولیـد سـلاحهای مرگبار و کشمکشـهای اسـتعماری کار می کنـد، قسـمت مهمی از نیروهـای ارزنـده انسـانی را تشـکیل می دهـد. چه قـدر نوع بشـر به این نوع سـرمایه ها و این مغزهایی که بیهوده از بین می رود، برای رفع نیازمندی هایش محتاج است. چه قدر چهره دنیا زیبا و خواستنی و جالب بود اگر همه اینها در راه آبادی به کار گرفته می شدند.

در پایان آیه به اقلیت صالـح این جمعیت اشاره کرده می گویـد: «جمعی از آنها، معتـدل و میانه رو هسـتند؛ ولی بیش ترشان اعمال بـدی انجام می دهند» (مِنْهُمْ أُمَّةٌ مُقْتَصِدَةٌ وَ كَثِيرٌ مِنْهُمْ ساءَ ما يَعْمَلُونَ).

نظیر این تعبیر درباره اقلیت صالح اهل کتاب در آیه 159 سوره اعراف و آیه 75 سوره آل عمران نیز دیده می شود.

آیه 67

* (آیه 67)-انتخـاب جانشـین، نقطه پایان رسالت - در این آیه روی سـخن فقط به پیامبر است و وظیفه او را بیان می کنـد. با خطاب «ای پیامبر ! »(يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ).

آغاز شده و با صـراحت و تأکید دستور می دهد: «آنچه از طرف پروردگارت بر تو نازل شده است، کاملا به مردم برسان» (بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ).

سپس برای تأکید بیش تر به او اخطار می کند: «و اگر نکنی، رسالت او را انجام نداده ای » (وَ إِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَما بَلَّغْتَ رِسالَتَهُ).

سپس به پیامبر(ص) که گویا از واقعه خاصـی نگرانی داشـته، تستی و تأمین می دهد می گوید: در ادای این رسالت ترسـی نداشته باش زیرا خداوند تو را از خطرات احتمالی مردم، نگاه می دارد» (وَ اللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ).

در پایـان آیه به عنوان تهدیـد و مجـازات، به کسانی که این رسالت مخصوص را انکار کننـد و در برابر آن از روی لجاجت کفر بورزنـد، می گوید: «و خداوند، جمعیت کافران (لجوج) را هدایت نمی کند» (إِنَّ اللَّهَ لا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكافِرِينَ).

راستی چه مسـأله مهمی در این آخرین مـاه هـای عمر پیـامبر (ص) مطرح بوده که در آیه فوق عـدم تبلیغ آن مساوی با عـدم تبلیغ رسالت شمرده شده است!

در کتابهای مختلف دانشـمندان شیعه و اهل تسنن روایات زیادی دیده می شود که با صراحت می گوید آیه فوق درباره تعیین جانشین برای پیامبر (ص) و سرنوشت آینده اسلام و مسلمین ، در غدیر خم نازل شده است.

خلاصه جریان غدیر – در آخرین سال عمر پیامبر مراسم حجة الوداع باشکوه هرچه تمام تر در حضور پیامبر (ص) به پایان رسید.

علاوه بر مردم مدینه، مسـلمانان نقاط مختلف جزیره عربسـتان نیز برای کسب یک افتخار تاریخی، پیامبر (ص) را در این سفر همراهی می کردند.

آفتاب حجاز آتش بر کوه ها و دره ها می پاشـید، اما شـیرینی این سـفر روحانی، همه چیز را آسان می کرد. ظهر نزدیک شـده بود. کم کم سرزمین جحفه و سپس بیابانهای خشک و سوزان «غدیر خم از دور نمایان می شد.

روز پنـج شـنبه سال دهم هجرت بود و درست هشت روز از عیـد قربان میگذشت. ناگهان دسـتور توقف از سوی پیامبر (ص) به همراهان داده شد.

مؤذن پیـامبر (ص) با صـدای الله اکبر، مردم را به نماز ظهر دعوت کرد. مردم به سـرعت آماده نماز می شدنـد اما هوا به قـدری داغ بود که بعضی مجبور بودند قسمتی از عبای خود را به زیر پا و طرف دیگر آن را به روی سر بیفکنند.

نماز ظهر تمام شد. مسلمانان تصمیم داشتند فورا به خیمه های کوچکی که با خود حمل می کردند پناهنده شوند، ولی پیامبر (ص) به آنها اطلاع داد که همه بایـد برای شـنیدن یک پیام تازه الهی که در ضـمن خطبـة مفصـلی بیان می شـد، خود را آماده کنند. کسانی که از پیامبر فاصـله داشتند قیافه ملکوتی او را در لابه لای جمعیت نمی توانستند مشاهده کنند. از این رو منبری از جهاز شتران ترتیب داده شد و پیامبر (ص) بر فراز آن قرار گرفت. نخست حمـد و سـپاس پروردگـار به جا آورد و خود را به خـدا سپرد. سـپس مردم را مخاطب ساخت و چنین فرمود: «من به زودی دعوت

خدا را اجابت کرده، از میان شما می روم. من مسؤولم، شما هم مسؤولید؛ شما درباره من چگونه شهادت می دهید؟

همگی گفتند: تشهد أنك قد بلغت و صحت و جهدت جزاك الله خيرا: (ما گواهی می دهیم تو وظیفه رسالت را ابلاغ کردی و شرط خیرخواهی را انجام دادی و آخرین تلاش و کوشش را در راه هدایت ما نمودی. خداوند تو را جزای خیر دهد).

سپس فرمود: «آیا شما گواهی به یگانگی خدا و رسالت من و حقانیت روز رستاخیز و برانگیخته شدن مردگان در آن روز نمی دهید؟

گفتند: آری گواهی می دهیم. فرمود: «خداوندا، گواه باش!»

بار دیگر فرمود: «ای مردم، آیا صدای مرا می شنوید؟» گفتند: آری. به دنبال آن، سکوت سراسر بیابان را فرا گرفت و جز صدای زمزمه باد چیزی شنیده نمی شد. پیامبر (ص) فرمود: «...اکنون بنگرید با این دو چیز گرانمایه و گرانقدر که در میان شما به یادگار می گذارم چه خواهید کرد؟

یکی از میان جمعیت صدا زد: کدام دو چیز گرانمایه ای رسول خدا؟

پیامبر (ص) گفت: «اول ثقل اکبر، کتاب خداست که یک سوی آن به دست پروردگار و سوی دیگرش در دست شماست، دست از دامن آن برندارید تا گمراه نشوید و اما دومین یادگار گرانقدر من خاندان من اند و خداوند لطیف خبیر به من خبر داده که این دو هرگز از هم جدا نشوند تا در بهشت به من بپیوندند، از این دو پیشی نگیرید که هلاک می شوید و عقب نیفتید که باز هلاک خواهید شد.»

ناگهان مردم دیدند پیامبر (ص) به اطراف خود نگاه کرد، گویا کسی را جست و جو می کند و همین که چشمش به علی (ع) افتاد، خم شد و دست او را گرفت و بلند کرد آن چنان که سفیدی زیر بغل هر دو نمایان شد و همه مردم او را دیدند و شناختند که او همان افسر شکست ناپذیر اسلام علی (ع) است. در اینجا صدای پیامبر (ص) رساتر و بلند تر شد و فرمود: «أيها الناس من أولى الناس بالمؤمنين مين أنفسهم» چه کسی از همه مردم نسبت به مسلمانان از خود آنها سزاوارتر

است ؟)

گفتنـد: خـدا و پیـامبر دانا ترنـد. پیامبر (ص) فرمود: «خـدا، مولی و رهبر من است و من مولی و رهبر مؤمنانم و نسـبت به آنها از خودشان سزاوارترم» و اراده من بر اراده آنها مقدم

سپس فرمود: «قمن کنت مولاه فعلی مولاة» (هر کس من مولی و رهبر او هسـتم علی مولی و رهبر اوست). و این سخن را سه بار و به گفته بعضی از راویان حدیث چهار بار تکرار کرد.

سپس سـر به سوی آسـمان برداشت و عرض کرد: «اللهم وال من والاه و عاد من عاداه و أحب من أحبه و أبغض من أبغضه وانصر من نصره واخذل من خذله و أدر الحق معه حیث داره (خداوندا ! دوسـتان او را دوست بدار و دشمنان او را دشمن بدار، محبوب بدار آن کس که او را محبوب دارد و مبغوض بـدار آن کس که او را مبغوض دارد، یارانش را یاری کن و آنها را که ترک باریش کننـد از یاری خویش محروم ساز و حق را همراه او بدار و او را از حق جدا مکن).

سپس فرمود: «ألا فلیبلغ الشاهد الغائب» (آگاه باشید، همه حاضران وظیفه دارند این خبر را به غایبان برسانند).

خطبه پیـامبر (ص) به پایان رسـید. عرق از سـر و روی پیامبر (ص) و علی (ع) و مردم فرو می ریخت. هنوز صـفوف جمعیت از هم متفق نشـده بود که امین وحی خدا نازل شد و این آیه را بر پیامبر (ص) خواند: «الیوم أکملت لکم دینکم و أتم علیکم نعمتی.» (امروز آیین شـما را کامل و نعمت خود را بر شما تمام کردم). پیامبر (ص) فرمود: «الله أکبر، الله اکبر علی إکمال الدین و إتمام النعمة ورضی الرب

رسالتي والولایـة لعلي مین بعـدی» (خداونـد بزرگ است، خداونـد بزرگ است، همان خدایی که آیین خود را کامل و نعمت خود را بر ما تمام کرد و از نبوت و رسالت من و ولایت علی (ع) پس از من راضی و خشنود گشت).

در این هنگام شور و غوغایی در میان مردم افتاد و به علی (ع) این موقعیت را

تبریک می گفتند. از افراد سرشناسی که به او تبریک گفتند، ابو بکر وعمر بودند که این جمله را در حضور جمعیت بر زبان جاری ساختند: بخ بخ لك یابن أبي طالب أصبحت و أمسیت مولای و مولا کل مؤمن ومؤمنة: (آفرین بر تو باد، آفرین بر تو باد، ای فرزند ابو طالب ! تو مولی و رهبر من و تمام مردان و زنان با ایمان شدی).

این، خلاصه ای از حدیث معروف غدیر که در کتب دانشمندان اهل تسنن و شیعه آمده است.

آیه 68

* (آیه 68)-شأن نزول: از ابن عباس نقل شده که جمعی از یهود خدمت پیامبر (ص) آمدند، نخست پرسیدند: آیا تو اقرار نداری که تورات از طرف خداست؟

حضرت جواب مثبت داد.

گفتند: ما هم تورات را قبول داریم ولی به غیر آن ایمان نداریم. (در حقیقت، تورات قدر مشترک میان ما و شماست اما قرآن کتابی است که فقط شما به آن عقیده دارید، پس چه بهتر که تورات را بپذیریم و غیر آن را نفی کنیم.)

آیه نازل شد و به آنها پاسخ داد.

تفسیر: این آیه به گوشه دیگری از کارشکنی ها و ایرادهای اهل کتاب (یهود و نصاری) اشاره می کند می گوید: «بگو: ای اهل کتاب ! شما هیچ آیین صحیحی ندارید، مگر اینکه تورات و انجیل و آنچه را از طرف پروردگارتان بر شما نازل شده است، بر پا دارید» (قُلْ یا أَهْلَ الْکِتابِ لَسْتُمْ عَلی شیْء حَتَّی تُقِیمُوا التَّوْرِیَةِ وَ الْإِنْجِیلَ وَ ما أُنْزِلَ إِلَیْکُمْ مِنْ ربکم)

زیرا این کتابها همه از یک مبدأ صادر شده و اصول اساسی آنها یکی است اگرچه آخرین کتاب آسمانی، کامل ترین و جامع ترین آنهاست و به همین دلیل لازم العمل است.

قرآن بار دیگر به وضع اکثریت اهل کتاب اشاره کرده می گوید: «ولی آنچه بر تو از سوی پروردگارت نازل شده، نه تنها مایه بیداری آنها نمی گردد، بلکه بر طغیان وکفر بسیاری از آنها می افزاید، (وَ لَیَزِیدَنَّ کَثِیراً مِنْهُمْ ما أُنْزِلَ إِلَیْكَ مِنْ رَبِّكَ طُغْیاناً وَ کُفْراً).

در پایان آیه، پیامبر خود را در برابر سرسختی این اکثریت منحرف تسلی می دهد می گوید: « از این قوم کافر، (و مخالفت آنها) غمگین مباش» (فَلا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْكافِرِينَ).

زیرا زیان آن متوجه خودشان خواهد شد و به تو ضرری نمی رساند. بدیهی است محتوای این آیه اختصاص به قوم یهود ندارد، مسلمانان نیز اگر تنها به ادعای اسلام اکتفا کنند و اصول تعلیمات انبیا به خصوص کتاب آسمانی خود را برپا ندارند، هیچ گونه موقعیت و ارزشی نه در پیشگاه خدا و نه در زندگی فردی و اجتماعی نخواهند داشت و همیشه زبون و زیر دست و شکست خورده خواهند بود.

آیه 69

* (آیه 69)-در این آیه موضوع فوق را مورد تأکید قرار داده می گوید: «آنها که ایمان آورده اند، و یهود و صابئان و مسیحیان، هرگاه به خداوند یگانه و روز جزا، ایمان بیاورند، و عمل صالح انجام دهند، نه ترسی بر آنهاست، و نه غمگین خواهند شد» (إِنَّ الَّذِينَ ءامنوا وَ الَّذِينَ هادُوا وَ الصَّابِئُونَ وَ النَّصارى مَنْ ءامن بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْأُخَرِ وَ عَمِلَ صالِحاً فَلا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَ لا هُمْ يَحْزَنُونَ).

این آیه پاسخ دندان شکنی است به کسانی که نجات را در پناه ملیت خاصی می دانند و میل دارند میان دستورهای انبیا تبعیض قائل شوند و دعوتهای مذهبی را با تعصب قومی بیامیزند.

آیه 70

* (آیه 70)-در سوره بقره و اوایل همین سوره به پیمان مؤکدی که خداوند از بنی اسرائیل گرفته بود اشاره شده است، در این آیه بار دیگر این پیمان را یادآوری کرده می فرماید: «ما از بنی اسرائیل پیمان گرفتیم؛ و رسولانی به سوی آنها فرستادیم» (لَقَدْ أَخَذْنا مِيثاقَ بَنِي إِسْرائِيلَ وَ أَرْسَلْنا إِلَيْهِمْ رُسُلاً).

سپس می افزاید: آنها نه تنها به این پیمان عمل نکردند، بلکه «هر زمان پیامبری حکمی بر خلاف هوسها و دلخواه آنها می آورد (به مبارزه بر ضد او دست می زدند)، عده ای را تکذیب می کردند و عده ای را که با تکذیب نمی توانستند از

نفوذشان جلوگیری کنند) میکشتند»(كُلَّما جاءَهُمْ رَسُولٌ بِما لا تَهْوى أَنْفُسُهُمْ فَرِيقاً كَذَّبُوا وَ فَرِيقاً يَقْتُلُونَ).

آیه 71

* (آیه 71)-در این آیه به غرور نـا به جـای آنهـا در برابر این همه طغیان و جنایات اشاره کرده می فرمایـد: «گمان کردنـد مجازاتی در کار نخواهد بود (وَ حَسِبُوا أَلَّا تَكُونَ فِتْنَةٌ).

و همان طور که در آیات دیگر تصریح شده، خود را یک نژاد برتر می پنداشتند و به عنوان فرزندان خدا از خود یاد می کردند.

سرانجام این غرور خطرناک و خودبرتربینی همانند پرده ای بر چشم و گوش آنها افتاد. از این رو از دیدن حقایق و شنیدن سخنان حق، نابینا و کر شدند » (فَعَمُوا وَ صَمُّوا).

اما هنگامی که عاقبت شوم اعمال خود را مشاهـده کردنـد، توبه کردند و دریافتند که تهدیدهای الهی جدی است و آنها هرگز یک نژاد برتر نیستند. « سپس خداوند توبه آنها را پذیرفت»(ثُمَّ تابَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ).

ولی این بیـداری و پشـیمانی دیری نپاییـد بـاز طغیان و پشت پا زدن به حق و عـدالت شـروع شـد؛ «دگر بار در خواب غفلت فرو رفتنـد، و بسیاری از آنها کور و کر شدند»(ثُمَّ عَمُوا وَ صَمُّوا كَثِيرٌ مِنْهُمْ).

در پایان آیه در یک جمله پر معنی می گوید: «و خداوند به آنچه انجام می دهند، بیناست» (وَ اللَّهُ بَصِيرٌ بِما يَعْمَلُونَ).

آیه 72

* (آیه 72)-در تعقیب بحثهـایی که در مورد انحرافـات یهود در آیات قبل گـذشت، این آیه و آیات بعـد از انحرافات مسـیحیان سـخن می گوید. نخست از مهم ترین انحراف مسـیحیت یعنی مسأله الوهیت مسیح بحث کرده می گوید: «آنها که گفتند خداوند همان مسیح فرزند مریم است، به یقین کافر شدند» (لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قالُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ).

چه کفری از این بالاتر که خداوند نامحدود از هر جهت را با مخلوقی که از هر جهت محدود است یگانه و متحد بدانند؟

با اینکه خود «مسیح گفت: ای بنی اسرائیل! خداوند یگانه را که پروردگار من و شماست پرستش کنید»(قَالَ المسیح یا بَنِي إِسْرائِیلَ اعْبُدُوا اللَّهَ ربی وَ رَبَّکُم).

و نیز مسیح برای تأکید این مطلب و رفع هرگونه ابهام و اشتباه افزود: «زیرا هرکس شریکی برای خدا قرار دهد، خداوند بهشت را بر او حرام کرده است؛ و جایگاه او دوزخ است» (إِنَّهُ مَنْ یُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ حَرَّمَ اللَّهُ عَلَیْهِ الْجَنَّةَ وَ مأویه النَّارِ).

و نیز برای تأکید بیش تر و اثبات این حقیقت که شرک و غلو یک نوع ظلم آشکار است، گفت: «و ستمگران یار و یاوری ندارند» (وَ ما لِلظَّالِمِینَ مِنْ أَنْصارٍ).

آنچه در آیه فوق در مورد اصرار مسیح (ع) روی مسأله توحید دیده می شود، مطلبی است که با منابع موجود مسیحیت نیز هماهنگ است و از دلایل عظمت قرآن محسوب می شود.

آیه 73

* (آیه 73)-آنچه در آیه قبل آمد مسأله غلو و وحدت مسیح با خدا بود، در این آیه به مسألة تعد د خدایان از نظر مسیحیان یعنی تثلیث در توحید اشاره کرده می گوید: « آنها که گفتند خداوند، یکی از سه خداست (نیز) به یقین کافر شدند» (لَقَدْ کَفَرَ الَّذِینَ قالُوا إِنَّ اللَّهَ ثالِثُ ثَلَّثَتَ).

قرآن به طور قاطع در پاسخ آنها می گوید: « معبودی جز معبود یگانه نیست»(وَ ما مِنْ إِلهٍ إِلاَّ إِلهُ واحِدُ).

دگر بار به آنها اخطار می کند: «و اگر از آنچه می گویند دست برندارند، عذاب دردناکی به کافران آنها (که روی این عقیده ایستادگی کنند، خواهد رسید» (وَ إِنْ لَمْ یَنْتَهُوا عَمَّا یَقُولُونَ لیمسن الَّذِینَ کَفَرُوا مِنْهُمْ عَذابُ أَلِیمُ).

آیه 74

* (آیه 74)-در این آیه از آنها دعوت می کند که از این عقیدهٔ کفر آمیز توبه کنند تا خداوند آنها را مشمول عفو و بخشش قرار دهد. از این رو می گوید: «آیا به سوی خدا باز نمی گردند، و از او طلب آمرزش نمی کنند ؟! (در حالی که خداوند آمرزنده مهربان است» (أَ فَلا یَتُوبُونَ إِلَی اللَّهِ وَ یَسْتَغْفِرُونَهُ وَ اللَّهُ غَفُورُ رَحِیمُ).

آیه 75

* (آیه 75)-در این آیه با دلایل روشنی اعتقاد مسیحیان به الوهیت مسیح را ابطال می کند. نخست می گوید: «مسیح فرزند مریم، فقط فرستاده (خدا) بود؛ پیش از وی نیز، فرستادگان دیگری بودند»(مَا الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ إِلاَّ رَسُولُ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُولِ).

اگر رسالت از ناحیه خدا دلیل بر الوهیت و شرک است، چرا درباره سایر پیامبران این مطلب را قائل نمی شوید؟

سپس برای تأیید این سخن می گوید: «مادرش، زن بسیار راستگویی بود» (وَ أُمُّهُ صِدِّيقَةُ).

یعنی کسی که دارای مادر است و در رحم زنی پرورش یافته چگونه می تواند خدا باشد؟

دیگر اینکه اگر مادرش محترم است به خاطر این است که او هم در مسیر رسالت مسیح با وی هماهنگ بود و از رسالتش پشتیبانی می کرد. به این ترتیب، بندهٔ خاص خدا بود و نباید او را همچون یک معبود، همان طور که در میان مسیحیان رایج است که در برابر مجسمه او تا سرحد پرستش خضوع می کنند، عبادت کرد.

بعد به یکی دیگر از دلایل نفی ربوبیت مسیح اشاره کرده می گوید: او و مادرش «هر دو، غذا می خوردند» (كانا يَأْكُلانِ الطَّعَامِ).

در پایان آیه به روشنی این دلایل از یک طرف و سرسختی و نادانی آنها در برابر این دلایل آشکار از طرف دیگر اشاره کرده می گوید: « بنگر چگونه نشانه ها را برای آنها آشکار می سازیم؛ سپس بنگر چگونه از حق بازگردانده می شوند!» (انْظُرْ كَيْفَ نُبَيِّنُ لَهُمُ الأيات ثُمَّ انْظُرْ أَنَّى يُؤْفَكُونَ).

«یؤفکون» از ماده «افک»، در اصل به معنی منصرف ساختن از چیزی است. از آنجا که دروغ انسان را از حق باز می دارد، به آن افک گفته می شود.

آیه 76

* (آیه 76)-در این آیه برای تکمیل استدلال گذشته می گوید: شما می دانید که مسیح سر تا پا نیازهای بشری داشت و مالک سود و زیان خود نیز نبود. «بگو: آیا جز خدا چیزی را می پرستید که مالک سود و زیان شما نیست» (قُلْ أَ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ

اللّهُ ما لا يَمْلِكُ لكم ضَرّاً وَ لَا نَفْعاً).

به همین دلیل، بارها در دست دشـمنان گرفتار شـد یا دوسـتانش گرفتار شدند و اگر لطف خدا شامل حال او نبود هیچ گامی نمی توانسـت بردارد.

در پایان آیه به آنها اخطار می کند: گمان نکنید خداوند سـخنان ناروای شـما را نمی شـنود، یا از درون شـما آگاه نیست؛ و خداوند، شنوا و داناست»(وَ اللّهُ هُوَ السّمِيعُ العَلِيمُ).

آیه 77

* (آیه 77)-به دنبـال روشن شـدن اشـتباه اهـل کتاب در زمینه غلو درباره پیامبران الهی، در این آیه به پیامبر (ص) دسـتور می دهـد که با اسـتدلال روشن از آنها دعوت کند که از این راه بازگردند. می فرماید «بگو: ای اهل کتاب، در دین خود، غلو (و زیاده روی نکنید؛ و غیر از حق نگویید»(قُلْ يا أَهْلَ الْكِتابِ لا تَغْلُوا فِي دينكم غَيْرِ الْحَقِّ).

لاتغلوا» از ماده «غلو»، به معنی تجاوز کردن از حق است، ولی هنگامی که در مورد تجاوز مقام و منزلت کسی باشد غلو گفته می شود.

البته غلو نصاری روشن است، اما در مورد غلو یهود که خطاب «یا أهل الکتاب» شامل آنها نیز می شود، شایـد اشاره به سـخنی باشـد که درباره غزیر، پیامبر خدا می گفتند و او را فرزند خدا می دانستند.

و از آنجا که سرچشـمه غلو غالبا پیروی از هوی و هوس گمراهان است، برای تکمیل این سخن می گوید: «و از هوسهای جمعیتی که پیش تر گمراه شدند و دیگران را گمراه کردند و از راه راست منحرف گشتند، پیروی ننمایید» (وَ لا تَتَّبِعُوا أَهْواءَ قَوْمٍ قَدْ ضَلُّوا مِنْ قَبْلُ وَ أضلو كثيرا وَ ضَلُّوا عَنْ سَواءِ السَّبِيلِ).

این جمله اشاره به چیزی است که در تاریـخ مسـیحیت نیز آمـده که مسأله تثلیث و غلو درباره مسـیح (ع) در قرون نخستین مسـیحیت در میان آنها وجود نـداشت، بلکه هنگامی که بت پرسـتان هنـدی و مانند آنها به این مسـیح پیوسـتند چیزی از بقایای آیین سابق را که تثلیث و شرک بود، به مسیحیت افزودند.

آیه 78

* (آیه 78)-در این آیه و دو آیه بعد برای اینکه از تقلیدهای کورکورانه اهل کتاب از پیشینیانشان جلوگیری کند، به سرنوشت شوم آنها اشاره کرده می گوید:

کافران بنی اسرائیل، بر زبان داوود و عیسی بن مریم، لعن و نفرین شدند» (لُعِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ بَنِي إِسْرائِيلَ عَلى لِسانِ داؤود وَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ).

آیه فوق اشاره به این است که جزو نژاد بنی اسرائیل یا جزو اتباع مسیح بودن، تا هماهنگی با برنامه های آنها نبوده باشد، باعث نجات کسی نخواهد شد؛ بلکه خود این پیامبران از این گونه افراد ابراز تنفر و انزجار کرده اند.

جمله آخر آیه نیز این مطلب را تأکید می کند می گوید: «این (اعلام تنقر و بیزاری) به خاطر آن بود که گناه کردند، و تجاوز می نمودند» (ذلِكَ بِما عَصَوْا وَ كانُوا يَعْتَدُونَ).

آیه 79

* (آیه 79)-به علاوه، هیچ مسؤولیت اجتماعی برای خود قائل نبودند و «از اعمال زشتی که انجام می دادند، یکدیگر را نهی نمی کردند؛ حتی جمعی از نیکان آنها با سکوت و ساز شکاری، افراد گناهکار را عملا تشویق می کردند (كَانُوا لا يَتَناهَوْنَ عَنْ مُنكَرٍ فَعَلُوهُ).

چه بد کاری انجام می دادند! (لَبِئْسَ ما كانُوا يَفْعَلُونَ).

در تفسیر آیه فوق از امام صادق (ع) روایت شده است: «این دسته که خداوند از آنها مذمت کرده، هرگز در کارها و مجالس گناهکاران شرکت نداشتند، بلکه فقط هنگامی که آنها را ملاقات می کردند، در صورت آنها می خندیدند و با آنها مأنوس

بودند.)

ان

آیه 80

* (آیه 80)-در این آیه به یکی دیگر از اعمال خلاف آنها اشاره کرده می گوید: بسیاری از آنها را می بینی که کافران (و بت پرستان) را دوست می دارند و با آنها طرح دوستی می ریزند (تَرى كَثِيراً مِنْهُمْ يَتَوَلَّوْنَ الَّذِينَ كَفَرُوا).

روشن است که دوستی آنها آمیخته با انواع گناه و تشویق آنان به اعمال و افکار غلط بود. از این رو در پایان آیه می فرماید: «نفی (سرکش) آنها، چه بد اعمالی از پیش برای معاد) خود فرستاد، که نتیجه آن، خشم خداوند بود؛ و در

عذاب (الهی) جاودانه خواهند ماند» (لَبِئْسَ ما قَدَّمَتْ لَهُمْ أَنْفُسُهُمْ أَنْ سَخِطَ اللّهُ عَلَيْهِمْ وَ فِي الْعَذابِ هُمْ خالِدُونَ).

آیه 81

* (آیه 81)-این آیه راه نجات از این برنامه غلط و نادرست را به آنها نشان می دهد می فرماید: «و اگر به خدا و پیامبر و آنچه بر او نازل شده، ایمان می آوردند،

هرگز) آنان [= کافران را به دوستی اختیار نمی کردند» (وَ لَوْ كانُوا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ النَّبِيِّ وَ ما أُنْزِلَ إِلَيْهِ مااتخذوهم أَوْلِيَاءِ).

ولی بسیاری از آنها فاسقند» (وَ لكِنَّ كَثِيراً مِنْهُمْ فاسِقُونَ).

آغاز جزء هفتم قرآن مجید

آیه 82

* (آیه 82)-شأن نزول: نخستین مهاجران اسلام - در مورد نزول سلسله آیات 82 - 86 نقل کرده اند که این آیات درباره نجاشی، زمامدار حبشه در عصر پیامبر (ص) و یاران او نازل شده است.

در سالهای نخستین بعثت پیامبر اسلام (ص) و دعوت عمومی او، مسلمانان در اقلیت قرار داشتند. قریش به قبایل عرب توصیه کرده بود که هرکدام، افراد وابسته خود را که به پیامبر (ص) ایمان آورده است، زیر فشار قرار دهند. به این ترتیب، هر یک از مسلمانان از طرف قوم و قبیله خود زیر فشار قرار داشت.

پیامبر (ص) برای حفظ این دسته کوچک و تهیه پایگاهی برای مسلمانان در بیرون حجاز، به آنها دستور مهاجرت به حبشه داد.

یازده مرد و چهار زن از مسلمانان راه حبشه را پیش گرفتند. و این در ماه رجب سال پنجم بعثت بود. این مهاجرت، هجرت اول نام گرفت.

چیزی نگذشت که جعفر بن أبي طالب و جمعی دیگر از مسلمانان به حبشه رفتند و هسته اصلی یک جمعیت متشکل اسلامی را که از 82 مرد وعدهٔ قابل ملاحظه ای زن و کودک تشکیل می شد، به وجود آوردند.

طرح این مهاجرت برای بت پرستان سخت دردناک بود. برای به هم زدن این موقعیت دست به کار شدند و دو نفر از جوانان باهوش و حیله گر و پشت هم انداز یعنی عمرو عاص و عمارة بن ولید را انتخاب کردند و با هدایای فراوانی به حبشه فرستادند. این دو نفر با مقدماتی به حضور نجاشی بار یافتند.

عمرو عاص به نجاشی چنین گفت: ما فرستادگان بزرگان مگه ایم. تعدادی از جوانان سبک مغز از آیین نیاکان خود برگشته و به بدگویی از خدایان ما پرداخته و از موقعیت سرزمین شما سوء استفاده کرده و به اینجا پناه آورده اند. می ترسیم که در اینجا نیز دست به اخلالگری زنند، بهتر است که آنها را به ما بسپارید تا به محل خود بازگردانیم....

این را گفتند و هدایایی را که با خود آورده بودند تقدیم داشتند.

نجاشی گفت: تا من با نمایندگان این پناهندگان به کشورم تماس نگیرم نمی توانم در این زمینه سخن بگویم.

روز دیگر در یک جلسه مهم که اطرافیان نجاشی و جمعی از دانشمندان مسیحی و جعفر بن أبي طالب، به عنوان نمایندگی مسلمانان و نمایندگان قریش

حضور داشتند، نجاشی پس از شنیدن سخنان نمایندگان قریش رو به جعفر کرد و از او خواست که نظر خود را در این زمینه بیان کند.

جعفر پس از ادای احترام چنین گفت: نخست از اینها بپرسید آیا ما جزو بردگان فراری این جمعیتیم؟

عمر و گفت: نه، شما آزادید. جعفر – و نیز سؤال کنید آیا آنها دینی بر ذمه ما دارند که آن را از ما می طلبند؟

عمرو – نه، ما هیچ مطالبه ای از شـما نداریم. جعفر – آیا خونی از شما ریخته ایم که آن را از ما می طلبید؟ عمرو– نه، چنین چیزی در کار نیست.

سپس جعفر رو به نجاشـی کرد و گفت: مـا جمعی نـادان بودیم، بت پرستی می کردیم، گوشت مردار می خوردیم، انواع کارهای زشت و ننگین انجام می دادیم، قطع رحم می کردیم و نسـبت به همسایگان خویش بدرفتاری داشتیم و نیرومندان ما حق ضـعیفان را می خوردند. خداونـد پیامبری در میان ما مبعوث کرد که به ما دسـتور داده است هرگونه شبیه و شـریک را از خـدا دور سازیم و فحشا و منکرات وظلم و ستم و قمار را ترک گوییم، به ما دستور داده نماز بخوانیم، زکات بدهیم، عدالت و احسان پیشه کنیم و بستگان خود را کمک نماییم.

نجاشـی گفت: عیسای مسـیح نیز برای همین مبعوث شده بود. سـپس از جعفر پرسـید: آیا چیزی از آیاتی که بر پیامبر شما نازل شده است حفظ داری ؟

جعفر گفت: آری. سپس آیاتی را از سوره مریم تلاوت کرد.

محسن انتخـاب جعفر در مورد آیـات تکـان دهنـده این سوره که مسـیح و مـادرش را از هرگونه تهمتهـای ناروا پاک می سازد، اثر عجیبی گذاشت تا آنجا که قطره های اشک شوق از دیدگان دانشمندان مسیحی سرازیر گشت و نجاشی صدا زد: به خدا سوگند، نشانه های حقیقت در این آیات نمایان است.

هنگامی که عمرو خواست در اینجا سـخنی بگویـد و تقاضای سپردن مسـلمانان را به دست وی کند، نجاشـی دست بلند کرد و محکم بر صورت عمرو کوبیـد و گفت: خاموش باش! به خـدا سوگنـد، اگر بیش از این سـخنی در مذمت این جمعیت بگویی تو را مجازات خواهم کرد.

سالها گـذشت، پیامبر (ص) هجرت کرد و کار اسـلام بالا گرفت و عهدنامه حدیبیه امضا شد و پیامبر (ص) متوجه فتح خیبر گشت. در آن روز که مسلمانان از فرط شادی به خاطر درهم شکستن بزرگ ترین کانون خطر یهود در پوست نمی گنجیدند،

از دور شاهد حرکت دسته جمعی عده ای به سوی سپاه اسلام بودند. چیزی نگذشت که معلوم شد این جمعیت همان مهاجران حبشه اند که به آغوش وطن باز می گردند.

پیـامبر (ص) با مشاهـده جعفر و مهاجران حبشه، این جمله تاریخی را فرمود: لا أدري أنا يفتـح خيبر أس أم بقـدوم جعفر ؟» (نمی دانم از پیروزی خیبر خوشحال تر باشم یا از بازگشت جعفر؟)

می گویند: علاوه بر مسـلمانان، هشت نفر از شامیان که در میان آنها یک راهب مسیحی بود و تمایل به اسلام پیدا کرده بود، خدمت پیامبر (ص) رسـیدند و پس از شـنیدن آیات سوره «یس» به گریه افتادنـد و مسـلمان شدنـد و گفتند: چه قدر این آیات به تعلیمات راستین مسـیح شباهت دارد.

آیات 82 – 86 نازل شد و از این مؤمنان تجلیل کرد.

تفسـیر : کینه توزی یهود و نرمش نصاری – در سلسله آیات 82 – 86 مقایسه ای میان یهودیان و مسیحیانی که معاصر پیامبر اسلام (ص) بودهاند شده است، این آیه یهود و مشـرکان را در یک صف و مسـیحیان را در صف دیگر قرار داده می گوید: «به طور مسـلم، دشمن ترین مردم نسـبت به مؤمنـان را، یهود و مشـرکان خواهی یـافت، و نزدیک ترین دوسـتان به مؤمنان را کسانی می یابی که می گوینـد: ما نصاری هستیم» (لَتَجِدَنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَداوَةً للذين ءامنوا الْيَهُودَ وَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا وَ لَتَجِدَنَّ أَقْرَبَهُمْ مَوَدَّةً لِلَّذِينَ أَمِنُوا الَّذِينَ قالُوا إِنَّا نصاری)

تاریخ اسـلام به خوبی گواه این حقیقت است زیرا در بسـیاری از صحنه های نبرد ضد اسلامی، یهود به طور مستقیم یا غیرمستقیم دخالت داشتند در حالی که در غزوات اسلامی، کم تر مسلمانان را مواجه با مسیحیان می بینیم.

سپس قرآن دلیل این تفاوت روحیه و خط مشـی اجتماعی را طی چند جمله بیان کرده می گوید: مسـیحیان معاصـر پیامبر (ص) امتیازاتی داشتند که در یهود نبود. این به خاطر آن است که در میان آنها، افرادی عالم هستند که به اندازه دانشمندان

دنیا پر ست یهود در کتمان حقیقت کوشش نداشتند (ذلِكَ بِأَنَّ مِنْهُمْ قِسِّيسِينَ).(1).

و (نیز در میان آنها، افرادی) تارک دنیا» بودند که در نقطه مقابل حریصان یهود گام بر می داشتند (وَ رُهبَانًا).

و آنها در برابر حق) تکبر نمی ورزند» (وَ أَنَّهُم لَايَستَكبِرونَ).

در حالی که اکثریت یهود به خاطر اینکه خود را نژاد برتر می دانستند، از قبول آیین اسلام که از نژاد یهود برنخاسته بود، سر باز می زدند.

آیه 83

* (آیه 83)-و هر زمـان آیاتی را که بر پیامبر (اسـلام) نازل شـده بشـنوند، چشـمهای آنها را می بینی که از شوق، اشک می ریزد، به خاطر حقیقتی که دریافته اند» (وَ إِذا سَمِعُوا ما أُنْزِلَ إِلَى الرَّسُولِ ترىٰ أَعْيُنَهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ مِمَّا عَرَفُوا بَيْنَ الْحَقِّ).

و آنها می گویند: پروردگارا ! ایمان آوردیم؛ پس ما را با گواهان (و شاهدان حق، در زمره یاران محمد) بنویس» (يَقُولُونَ رَبَّنَا ءامنا فَاكْتُبْنا مَعَ الشَّاهِدِينَ).

آیه 84

* (آیه 84)-آنها به قدری تحت تأثیر آیات این کتاب آسـمانی قرار می گرفتند که می گفتند: «چرا ما به خدا و آنچه از حق به ما رسیده است ایمان نیاوریم، در حالی که آرزو داریم پروردگارمان ما را در زمره صالحان قرار دهـد؟!» (و ما لنا لا نؤي باللي و ما جاءنا بين الحق و تطمع أن يدخلنا ربنا مع القوم الصالحين).

آیه 85

* (آیه 85)-در این آیه و آیه بعـد به سـرنوشت این دو طایفه و پاداش و کیفر آنها اشاره شـده است. می گوید: آنها که در برابر افراد با ایمان، محبت نشان دادند و در مقابل آیات الهی سر تسلیم فرود آوردند و با صراحت ایمان خود را اظهار داشتند،

خداونـد به خاطر این سـخن، به آنها باغهایی از بهشت پاداش داد که از زیر درختانش، نهرها جاری است؛ جاودانه در آن خواهنـد ماند؛ و این است جزای نیکوکاران!»(فَاَثَابَهُمُ اللَّهُ بِمَا قالُوا جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالدين فِيهَا وَ

---

1 - 1 .کشـیش، واژه ای سـریانی است که به معنی پیشوا و راهنمای مـذهبی مسـیحیان می باشـد و به عربی قیس گفته می شود و جمع آن قیسین است.

ذلِکَ جَزاءُ المُحسِنِینَ).(1).

آیه 86

* (آیه 86)-و در مقابل، «کسانی که کافر شدنـد و آیات ما را تکـذیب کردنـد، همانها اهل دوزخند» (وَ الَّذِینَ کَفَرُوا وَ کَذَّبُوا بئایاتنا أولئک أَصْحابُ الْجَحِیمِ).

آیه 87

* (آیه 87)-شأن نزول: در مورد نزول این آیه و دو آیه بعـد نقل شـده است: روزی پیامبر (ص) درباره رسـتاخیز و وضع مردم در آن دادگاه بزرگ الهی بیانـاتی فرمود. این سـخنان چنان در مردم اثر گـذاشت که جمعی گریسـتند. به دنبال آن بعضـی از یاران پیامبر (ص) تصـمیم گرفتند پاره ای از لذایذ را بر خود تحریم کرده و به جای آن به عبا دت پردازند.

روزی همسـر عثمـان بن مظعون نزد عایشه آمـد. او زن جوان و صاحب جمال بود. عایشه از وضع او متعجب شـد و گفت: چرا به خودت نمی رسی و زینت نمیکنی؟

گفت: برای چه کسـی زینت کنم؟ همسـرم مدتی است که مرا ترک گفته و رهبانیت پیش گرفته است. این سخن به گوش پیامبر (ص) رسید. فرمان داد همه مسـلمانان به مسـجد آیند. هنگامی که مردم در مسـجد اجتماع کردند، بالای منبر قرار گرفت. پس از حمد و ثنای پروردگار گفت: «من ست خود را برای شـما بازگو می کنم، هرکس از آن روی گردانـد از من نیست؛ من قسـمتی از شب را می خوابم و با همسـرانم آمیزش دارم و همه روزها را روزه نمی گیرم.

آگاه باشـید ! من هرگز به شما دستور نمی دهم که مانند کشیشان مسیحی ورهبانها ترک دنیا گویید زیرا این گونه مسائل و همچنین دیرنشینی در آیین من نیست، رهبانیت امت من در جهاد است.

کسانی که سوگند یاد کرده بودند، برخاسـتند و گفتند: ای پیامبر، ما در این راه سوگند یاد کرده ایم، وظیفه ما در برابر سوگندمان چیست؟ آیه نازل شد و به آنها پاسخ داد.

تفسیر: از حد تجاوز نکنید . در این آیه و آیات بعد یک سلسله احکام مهم

1- 1 .«أثابهم» از ماده «ثواب»، در اصل به معنی بازگشت نمودن، نیکی کردن و سودی به کسی رسانیدن است.

اسلامی مطرح شده است.

نخست به تحریم قسمتی از مواهب الهی به وسیله بعضی از مسلمانان اشاره شده و آنها را از تکرار این کار نهی می کند می گوید: «ای کسانی که ایمان آورده اید؟ چیزهای پاکیزه را که خداوند برای شما حلال کرده است، حرام نکنید» (یا أَیُّهَا الَّذِینَ ءامنوا لا تُحَرِّمُوا طَیِّباتِ ما أَحَلَّ اللَّهُ لَکُمْ).

با بیان این حکم، اسلام صریحا بیگانگی خود را از مسأله رهبانیت و ترک دنیا، آن چنان که مسیحیان و مرتاضان دارند، اعلام داشته است.

سپس برای تأکید این موضوع می گوید: «و از حد، تجاوز ننمایید؛ زیرا خداوند متجاوزان را دوست ندارد» (وَ لا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لا یُحِبُّ المُعتَدِینَ).

آیه 88

* (آیه 88)-در آیه گذشته نهی از تحریم بود، در این آیه به بهره گیری مشروع از مواهب الهی امر کرده می فرماید: «از نعمتهای حلال و پاکیزه ای که خداوند به شما روزی داده است، بخورید» (وُکِّلُوا مِمَّا رَزَقَکُمُ اللَّهُ حَلالاً طَیِّباً).

و از (مخالفت) خداوندی که به او ایمان دارید، بپرهیزید» (وَ اتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي أَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ).

یعنی ایمان شما به خدا ایجاب می کند که همه دستورهای او را محترم بشمرید، هم در بهره گرفتن از مواهب الهی و هم رعایت اعتدال و تقوا.

آیه 89

* (آیه 89)-سوگند و کفاره سوگند - در این آیه درباره سوگند هایی که در زمینه تحریم حلال و غیر آن یاد می شود بحث کرده و قمها را به دو بخش تقسیم می کند می فرماید: «خداوند شما را به خاطر سوگند های بیهوده (و خالی از اراده ،) مؤاخذه نمی کند» (لا یُؤاخِذُکُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَیْمانِکُمْ).

منظور از سوگند لغو، چنانکه مفسران و فقها گفته اند، سوگندهایی است که دارای هدف مشخص نیست و از روی اراده و تصمیم سر نمی زند.

قسم دوم سوگندهایی است که از روی اراده و تصمیم و به طور جدی یاد می شود. آیه می گوید: «ولی در برابر سوگندهایی که از روی اراده محکم کرده اید،

مؤاخذه می نماید» (وَ لَكِنَّ يؤاخذكم بِما عَقَّدْتُمُ الْأَيْمَانِ).

البته جدی بودن سوگند به تنهایی برای صحت آن کافی نیست، بلکه باید محتوای سوگند یک امر مباح بوده باشد. همچنین باید دانست که سوگند جز به نام خدا معتبر نیست.

بنابراین اگر کسی به نام خدا سوگند یاد کند واجب است به آن عمل کند و اگر آن را شکست کفاره دارد: «کفاره این گونه قسمها (یکی از سه چیز است: نخست) اطعام ده نفر مستمند» (فَكَفَّارَتُهُ إِطْعامُ عَشَرَةِ مَسَاكِينَ).

و برای اینکه بعضی از اطلاق این حکم چنین استفاده نکنند که می توان از هر نوع غذای پست و کم ارزشی برای کاره استفاده کرد، تصریح می کند: «از غذاهای معمولی که به خانواده خود می دهید (مِنْ أَوْسَطِ ما تُطْعِمُونَ أَهْلِيكُمْ).

« یا پوشاندن لباس بر آن ده نفر» (أوكسو تهم).

البته ظاهر آیه این است که لباسی بوده باشد که به طور معمول تن را بپوشاند و بر حسب فصول و مکانها و زمانها تفاوت پیدا می کند.

در اینکه آیا از نظر کیفیت، حداقل کافی است یا در اینجا نیز باید حد وسط مراعات شود، به مقتضای اطلاق آیه هرگونه لباس کافی است.

«و یا آزاد کردن یک برده» (أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ).

اما ممکن است کسانی باشند که قدرت بر هیچ یک از اینها نداشته باشند، بدین جهت بعد از بیان این دستور می فرماید: «و کسی که هیچ یک از اینها را نیابد، سه روز روزه می گیرد» (فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيامُ ثَلَّثْةِ أَيَّامٍ).

سپس برای تأکید می گوید: «این، کفارهٔ سوگندهای شماست به هنگامی که سوگند یاد می کنید» و مخالفت می نمایید (ذلِكَ كَفَّارَةُ أَيْمانِكُمْ إِذا حَلَفْتُمْ).

و برای اینکه کسی تصور نکند با دادن کفاره، شکستن سوگندهای صحیح حرام نیست می گوید: «و سوگندهای خود را حفظ کنید» و نشکنید (وَ احْفَظُوا أَيمَانَكُم).

در پایان آیه می فرماید: «خداوند آیات خود را این چنین برای شما بسیان

می کند، شاید شکر او را به جا آورید» و در برابر این احکام و دستورها که ضامن سعادت و سلامت فرد و اجتماع است، او را سپاس گویید (كَذلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ اياته لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ).

آیه 90

* (آیه 90)-شأن نزول: در تفاسیر شیعه و اهل تسنن شأن نزولهای مختلفی درباره این آیه ذکر شده است که تقریبا با یکدیگر شباهت دارند؛ از جمله اینکه در مسند احمد و سنن ابی داوود و نسائی و ترمذی نقل شده است: عمر - که طبق تصریح تفسیر في ظلال القرآن جلد سوم صفحه 33، علاقه شدیدی به نوشیدن شراب داشت . دعا می کرد و می گفت: خدایا، بیان روشنی در مورد خمر برای ما بفرما . هنگامی که آیه 219 سوره بقره (يشونك عن الخمر والمير...) نازل شد، پیامبر (ص) آیه را برای او قرائت کرد ولی باز او به دعای خود ادامه می داد و می گفت خدایا، بیان روشن تری در این زمینه بفرما. تا اینکه آیه 43 سوره نساء (يا أيها الذين امنوا لاتشربوا الله و أنتم شگاری) نازل شد. پیامبر (ص) آن را نیز بر او خواند، باز به دعای خود ادامه می داد تا اینکه آیه مورد بحث که صراحت در این موضوع دارد، نازل گردید. هنگامی که پیامبر (ص) آیه را بر او خواند، گفت: إنتهينا إنتهينا: «از نوشیدن شراب خودداری می کنیم، خودداری می کنیم.»

تفسیر: حکم قطعی درباره شراب و مراحل تدریجی آن - همان طور که در ذیل آیه 43 سوره نساء اشاره کردیم، شراب خواری و میگساری در زمان جاهلیت و قبل از ظهور اسلام بسیار رواج داشت و به صورت یک بلای عمومی درآمده بود، تا آنجا که بعضی از مورخان می گویند عشق عرب جاهلی در سه چیز خلاصه می شد: شعر، شراب و جنگ.

روشن است که اگر اسلام می خواست بدون رعایت اصول روانی و اجتماعی با این بلای بزرگ عمومی به مبارزه برخیزد ممکن نبود. بدین رو از روش تحریم تدریجی و آماده ساختن افکار برای ریشه کن کردن میگساری که به صورت یک عادت ثانوی در آنها نفوذ کرده بود، استفاده کرد. به این ترتیب که نخست در بعضی

از سوره های مگی اشاراتی به زشتی این کار نمود، ولی عادت زشت شـراب خواری از آن ریشه دارتر بود که با این اشارهها ریشه کن شود. به همین خاطر هنگامی که مسلمانان به مدینه منتقل شدند و نخستین حکومت اسلامی تشکیل شد، دومین دستور - آیه 219 سوره بقره - در زمینه منع شـراب خواری به صورت قاطع تری نازل گشت. آشـنایی مسـلمانان به احکام اسـلام سـبب شد که دسـتور نهایی - آیه مورد بحث - با صراحت کامل، که حتی بهانه جویان نیز نتوانند به آن ایراد گیرند، نازل گردد.

در این آیه بـا تعبیرات گوناگون ممنوعیت این کار مورد تأکیـد قرار گرفته تا جایی که شـراب خواری در ردیف بت پرستی و قمار و أزلام و از اعمال شـیطانی و پلید شـمرده شده است. می فرماید: «ای کسانی که ایمان آورده اید! شراب و قمار و بتها و أزلام [= نوعی بخت آزمایی)، پلید و از عمل شـیطان است، از آنها دوری کنید تا رستگار شوید» (یا أَیُّهَا الَّذِینَ ءامنوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَ الْمَیْسِرُ وَ الْأَنْصابُ وَ الْأَزْلامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّیْطانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّکُمْ تُفْلِحُونَ).

انصاب»، بتهایی که شـکل مخصوصـی نداشـتند و تنها قطعه سنگی بودند. قرار گرفتن شراب و قمار هم ردیف آن، نشانگر خطر بسیار زیاد شراب و قمار است. به همین دلیل، در روایتی از پیامبر (ص) می خوانیم: «شارب الخمر کعابیر الوتین » شـراب خوار هماننـد بت پرسـت است).

آیه 91

* (آیه 91)-در این آیه به پاره ای از زبانهای آشـکار شـراب و قمار پرداخته می گوید: «شـیطان می خواهد به وسیله شراب و قمار، در میان شما عداوت و کینه ایجاد کند و شما را از یاد خدا و از نماز بازدارد» (إِنَّما یُرِیدُ الشَّیْطانُ أَنْ یُوقِعَ بَیْنَکُمُ الْعَداوَةَ وَ الْبَغْضاءَ فِي الْخَمْرِ وَ الْمَیْسِرِ وَ یَصُدَّکُمْ عَنْ ذِکْرِ اللَّهِ وَ عَنِ الصلوة).

در پایـان آیه به عنوان اسـتفهام تقریری می گویـد: «آیـا بـا این همه زبـان و فساد، و با این نهی اکیـد، خودداری خواهیـد کرد؟!» (فَهَل أَنتُم مُنتَهُونَ).

یعنی پس از این همه تأکیـد بـاز جای بهانه جویی یا تردیـد در مورد ترک این دو گناه بزرگ باقی مانـده است؟! به همین خاطر می بینیم که حتی عمر که تعبیرات آیات گذشته را به خاطر علاقه ای که به طبق تصریح مفسران عامه - به شراب داشت وافي

نمی دانست، پس از نزول این آیه گفت این تعبیر کافی و قانع کننده است.

آیه 92

* (آیه 92)-در این آیه به عنوان تأکید این حکم، نخست به مسلمانان دستور می دهد: «اطاعت خدا واطاعت پیامبر کنید؛ و از مخالفت فرمان او) بترسید»(وَ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ وَ احْذَرُوا).

سپس مخالفان را تهدید می کند می گوید: «و اگر روی برگردانید، (مستحق مجازات خواهید بود؛ و) بدانید بر پیامبر ما، جز ابلاغ آشکار، چیز دیگری نیست و این وظیفه را در برابر شما، انجام داده است(فَإِنٍ توليتم فَاعْلَمُوا أَنَّما عَلَى رَسُولِنَا الْبَلاغُ الْمُبِينُ).

آیه 93

* (آیه 93)-شأن نزول: در تفاسیر آمده است که پس از نزول آیه تحریم شراب و قمار، بعضی از یاران پیامبر (ص) گفتند: اگر این دو کار این همه گناه دارد، تکلیف برادران مسلمان ما که پیش از نزول این آیه از دنیا رفته اند و هنوز این دو کار را ترک نکرده بودند چه می شود؟ آیه نازل شد و پاسخ داد.

تفسیر: در این آیه در پاسخ کسانی که نسبت به وضع گذشتگان قبل از نزول تحریم شراب و قمار، یا نسبت به وضع کسانی که این حکم هنوز به آنها نرسیده و در نقاط دوردست زندگی داشتند سؤال می کردند، می گوید: «بر کسانی که ایمان آورده و اعمال صالح انجام داده اند، گناهی در آنچه خورده اند نیست» و نسبت به نوشیدن شراب، قبل از نزول حکم تحریم، مجازات نمی شوند (لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ ءامنوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ جُناحُ فِيما طَعِمُوا).

سپس این حکم را مشروط به این می کند که: «اگر تقوا پیشه کنند، و ایمان بیاورند، و اعمال صالح انجام دهند» (إِذَا ماتقوا وَ ءامنوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحَاتُ).

بار دیگر همین موضوع را تکرار کرده می گوید: « سپس تقوا پیشه کنند و ایمان آورند، (ثُمَّ اتَّقَوْا وَ ءَامَنُوا).

و برای سومین بار، با کمی تفاوت همین موضوع را تکرار نموده می گوید: سپس تقوا پیشه کنند و نیکی نمایند» (ثُمَّ اتَّقَوْا وَ أَحْسَنُوا).

در پایان آیه می فرماید: «و خداوند نیکوکاران را دوست می دارد» (وَ اللّهُ یُحِبُّ الْمُحْسِنِینَ).

منظور از تقوا که نخستین بـار ذکر شـده، احسـاس مسؤولیت درونی است که انسـان را به تحقیق و بررسـی درباره دین و انـدیشه در معجزه پیامبر و جست و جو درباره حق دعوت می کند و نتیجه آن ایمان و عمل صالح است.

و دومین بار که سخن از تقوا به میان آمده، اشاره به تقوایی است که در درون جان انسان نفوذ می کند و نتیجه آن ایمان مستقر و ثابتی است که عمل صالح جزء آن است.

و در مرحله سـوم که از تقوا گفت وگو می کنـد، منظور تقوایی است که به مرحله عـالی خود رسـیده به طوری که علاـوه بر دعوت به انجـام وظایف حتمی، به کارهای نیک نیز دعوت می کند.

آیه 94

* (آیه 94)-شأن نزول: نقل شـده هنگامی که پیامبر اسـلام (ص) و مسـلمانان در سال حـدیبیه برای عمره با حال احرام حرکت کردند، در وسط راه با حیوانات وحشـی فراوانی روبه رو شدند به طوری که می توانسـتند آنها را با دست و نیزه ها صید کنند. این شکارها به قدری زیاد بودند که بعضی نوشته اند دوش به دوش مرکبها و از نزدیک خیمه ها رفت و آمد می کردند.

این آیه و دو آیه بعد نازل شد و مسلمانان را از صید حیوانات برحذر داشت.

تفسـیر: احکام صـید در حال احرام - این آیه و دو آیه بعد ناظر به یکی از احکام عمره و حج یعنی مسأله شکار حیوانات صحرایی و دریایی در حال احرام است. نخست به جریانی که مسـلمانان در سال حدیبیه با آن روبه رو بودند اشاره کرده می گوید: «ای کسانی که ایمان آورده اید! خداوند شما را به چیزی از شکار که به نزدیکی شما می آید، به طوری که) دستها و نیزه هایتان به آن می رسد، می آزماید»(یا أَیُّهَا الَّذِینَ ءامنوا لیبلونکم اللَّهِ بشیْء مِنَ الصَّیْدِ تناله أیدیکم وَ رِماحُکُمْ).

سپس به عنوان تأکیـد می فرمایـد: این جریان برای آن بوده است تا معلوم شود چه کسـی در نهان از خـدا می ترسد» (لِیَعْلَمَ اللَّهُ مَنْ یَخافُهُ بِالْغَیْبِ).

در پایان آیه می فرماید: «و هر کس بعد از آن تجاوز کند، مجازات دردناکی خواهد داشت» (فَمَنْ اعتدیٰ بَعْدَ ذلِكَ فَلَهُ عَذابٌ أَلِيمٌ).

آیه 95

* (آیه 95)-در این آیه بـا صـراحت، فرمان تحریم صـید در حال احرام را صادر کرده می گویـد: «ای کسانی که ایمان آورده ایـد! در حال احرام، شکار نکنید»(یا أَيُّهَا الَّذِينَ ءامنوا لا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَ أَنْتُمْ حُرُمٌ).

سپس به کاره صـید در حال احرام اشاره کرده می گوید: «و هرکس از شـما عمدا آن را به قتل برساند، باید کارهای معادل آن از چهارپایان بدهد» یعنی آن را قربانی کرده و گوشتش را به مستمندان بدهد (وَ مَنْ قَتَلَهُ مِنْكُمْ مُتَعَمِّداً فَجَزاءٌ مِثْلُ ما قَتَلَ مِنَ النَّعَمِ).

در اینجا منظور از «مثل» همانندی در شکل و اندازه حیوان است به این معنی که مثلا اگر کسی حیوان وحشی بزرگی را به همانند شتر مرغ - صید کند، باید کار آن را شتر انتخاب کند، یا اگر آهو صید کند باید گوسفند که تقریبا به اندازه آن است، قربانی نماید.

و از آنجا که ممکن است مسأله همانندی برای بعضی مورد شک و تردید بودن آن را تصدیق کنند»(يَحكُمُ بِهِ ذَوا عَدْلٍ مِنْكُمْ).

و درباره اینکه کاره در کجا باید ذبح شود، دستور می دهد: «و به صورت قربانی به (حریم) کعبه برسد، (هدیا بَالِغَ الْكَعْبَةِ).

سپس می افزایـد: لازم نیست حتماً کاره به صورت قربانی باشـد، بلکه دو چیز دیگر نیز هریک می تواننـد جانشـین آن شوند؛ نخست اینکه معادل آن «یا اطعام مستمندان کند»(أَوْ كَفَّارَةٌ طَعامُ مَسَاكِينَ).

«یا معادل آن، روزه بگیرد»(أَوْ عَدْلُ ذلِكَ صِياماً).

این کفاره ها به خاطر آن است « تا کیفر کار خود را بچشد» (لِيَذُوقَ وَبالَ

أَمْرِهِ).(1).

اما از آنجا که معمولا هیچ حکمی شامل گذشته نمی شود، تصریح می کند: خداوند گذشته را عفو کرده» (عَفَا اللَّهُ عَمَّا سَلَفَ).

و هرکس به این اخطارها و حکم کفاره اعتنا نکند، و تکرار کند، خدا از او انتقام می گیرد؛ و خداوند، توانا و صاحب انتقام است» (وَ مَنْ عادَ فَيَنْتَقِمُ اللَّهُ مِنْهُ وَ اللَّهُ عَزِيزٌ ذُوانتِقَامٍ).

آیه 96

* (آیه 96)-در این آیه درباره صیدهای دریا سخن به میان آورده می گوید: صید دریا و طعام آن برای شما و کاروانیان حلال است» (أُحِلَّ لَكُمْ صَيْدُ الْبَحْرِ وَ طَعامُهُ)

منظور از «طعام» همان خوراکی است که از ماهیان صید شده ترتیب داده می شود زیرا آیه می خواهد دو چیز را مجاز کند: نخست صید کردن و دیگر، خوردن غذای صید شده.

سپس به فلسفه این حکم اشاره کرده می گوید: این به خاطر آن است و تا (در حال احرام) از آن بهره مند شوید» (مَتاعاً لَكُمْ وَ لِلسَّيَّارَةِ).

یعنی به خاطر اینکه در حال احرام برای تغذیه به زحمت نیفتید و بتوانید از یک نوع صید بهره مند شوید، این اجازه در مورد صید دریا به شما داده شده است.

بار دیگر به عنوان تأکید به حکم سابق بازگشته می گوید: «ولی مادام که محرم هستید، شکار صحرا برای شما حرام است» (وَ حُرِّمَ عليكم صَيْدِ الْبَرِّ مادمتم حَرَماً).

در پایان آیه برای تأکید تمام احکامی که ذکر شد می فرماید: «و از (نافرمانی) خدایی که به سوی او محشور می شوید، بترسید!» (وَ اتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ).

فلسفه تحریم صید در حال احرام - می دانیم حج و عمره از عباداتی است که انسان را از جهان ماده جدا کرده و در محیطی مملو از معنویت فرو می برد. تعینات زندگی مادی، جنگ و جدالها، خصومتها، هوسهای جنسی، لذات مادی،

1- 1 .«وبال» از «ویل » «وایل»، به معنی باران سنگین گرفته شده، سپس به کار مشکل و شاق اطلاق شده است، و از آنجا که مجازات و کیفر نیز دارای شدت و سنگینی است، به آن «و بال» می گویند.

در مراسم حـج و عمره به کلی کنار می رونـد و انسان به یک نوع ریاضت مشـروع الهي دست می زند. به نظر می رسد که تحریم صـید در حال احرام نیز به همین منظور است.

از این گذشته، اگر صید کردن برای زوار خانه خداکار مشروعی بود، با توجه به این همه رفت و آمدی که هر سال در این سرزمینهای مقدس می شود، نسل بسـیاری از حیوانات در آن منطقه که به حکم خشکی و کم آبی، حیواناتش نیز کم است، برچیده می شد. مخصوصا با توجه به اینکه در غیر حال احرام نیز صـید حرم همچنین کندن درختان و گیاهان آن ممنوع است، روشن می شود که این دستور ارتباط نزدیکی با مسأله حفظ محیط زیست و نگهداری گیاهان و حیوانات آن منطقه از فنا و نابودی دارد.

آیه 97

* (آیه 97)-در تعقیب آیـات گذشـته که در زمینه تحریم صـید در حال احرام بحث می کرد، در این آیه به اهمیت مگه و اثر آن در سازمان زندگی اجتماعی مسلمانها اشاره کرده می فرماید: «خداوند، کعبه - بیت الحرام - را وسیله ای برای استواری و سامان بخشیدن به کار مردم قرار داده است» (جَعَلَ اللَّهُ الْكَعْبَةَ الْبَيْتَ الْحَرامَ قِياماً لِلنَّاسِ).

و از آنجا که این مراسم باید در محیطی امن و امان از جنگ و کشمکش و نزاع صورت گیرد، به اثر ماه های حرام (ماه هایی که جنگ مطلقا در آن ممنوع است) در این موضوع اشاره کرده می فرماید: «و همچنین ماه حرام» (وَالشَّهرَ الحَرَامَ).

و نیز نظر به اینکه وجود «قربانی های بی نشان، و قربانی های نشا نـداره که تغـذیه مردم را در ایامی که اشـتغال به مراسم حـج و عمره دارند تأمین کرده و فکرشان را از این جهت آسوده می کند تأثیری در تکمیل این برنامه دارد به آنها نیز اشاره کرده می گوید: (وَالهَدیَ وَالقَلَائِدَ).

در پایان آیه می گوید: «این گونه احکام (حساب شده و دقیق، به خاطر آن است که بدانید خداوند، آنچه در آسمانها و آنچه در زمین است، می داند؛ و خدا به

هر چیزی داناست و از همه چیز - به خصوص نیازمندی های روحی و جسمی بندگانش - باخبر است (ذلِكَ لِتَعْلَمُوا أَنَّ اللّهَ يَعْلَمُ ما فِي السَّمَوَاتِ وَ مَا فِي الْأَرْضِ وَ أَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْ ءٍ عَلِيمُ).

آیه 98

* (آیه 98)-در این آیه برای تأکید دستورهای گذشته و تشویق مردم به انجام آنها و تهدید مخالفان و معصیت کاران می فرماید: «بدانید خدا دارای مجازات شدید، و در عین حال) آمرزنده و مهربان است» (إعلموا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقابِ وَ أَنَّ اللَّهَ غَفُورُ رَحِيمُ).

آیه 99

* (آیه 99)-و برای تأکید بیش تر می گوید: « پیامبر وظیفه ای جز رسانیدن پیام (الهی) ندارد» و مسؤول اعمال شما نیست (ما عَلَى الرَّسُولِ إِلاَّ الْبَلاغُ).

و خداوند آنچه را آشکار، و آنچه را پنهان می دارید می داند» (وَ اللَّهُ يَعْلَمُ ما تُبْدُونَ وَ ما تَكْتُمُونَ).

آیه 100

* (آیه 100)-در آیات گذشته سخن از تحریم مشروبات الکلی و قمار و انصاب وازلام و صید کردن در حال احرام بود، از آنجا که بعضی از افراد ممکن است برای ارتکاب این گونه گناهان عمل اکثریت را در پاره ای از محیطها دستاویز قرار دهند، خداوند یک قاعده کلی را بیان کرده می فرماید: «بگو: (هیچگاه) نا پاک و پاک مساوی نیستند؛ هر چند فزونی نا پا کها، تو را به شگفتی اندازد» (قُلْ لايستوى الْخَبِيثُ وَ الطَّيِّبُ وَ لَوْ أَعْجَبَكَ كَثْرَةُ الْخَبِيثِ).

بنابراین «خبیث» و «طیب» در آیه، به معنی هرگونه موجود پاک و نا پاک، اعم از غذاها و افکار است.

در پایان آیه اندیشمندان را مخاطب ساخته می گوید: «از (مخالفت) خدا بپرهیزید ای صاحبان خرد، شاید رستگار شوید» (فَاتَّقُوا اللَّهَ يا أُولِي الْأَلْبابِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ).

آیه 101

* (آیه 101)-شأن نزول: در مورد نزول این آیه و آیه بعد از علی (ع) روایت شده است: روزی پیامبر (ص) خطبه ای خواند و دستور خدا را درباره حج بیان کرد، شخصی به نام عکاشه . و به روایتی سراقه گفت: آیا این دستور همیشگی است

و هر سال باید حج به جا بیاوریم؟

پیامبر (ص) به او پاسخ نگفت، ولی او لجاجت کرد و دو بار، یا سه بار، سؤال خود را تکرار نمود. حضرت فرمود: وای بر تو، چرا این همه اصرار می کنی؟ اگر در جواب بگویم بلی، حج در هر سال بر همه شما واجب می شود؛ و اگر در همه سال واجب باشد توانایی انجام آن را نخواهید داشت؛ و چنانچه با آن مخالفت کنید گناهکار خواهید بود. بنابراین، مادام که چیزی به شما نگفته ام روی آن اصرار نورزید.

آیه نازل شد و آنها را از این کار بازداشت

تفسیر: سؤالات بی جا - بدون شک، سؤال کردن کلید فهم حقایق است. در آیات و روایات اسلامی نیز به مسلمانان دستور داده شده که هر چه را نمی دانند بپرسند. ولی از آنجا که معمولا هر قانونی استثنایی دارد، این اصل اساسی تعلیم و تربیت نیز استثنا دارد زیرا گاهی پنهان بودن پاره ای از مسائل برای حفظ نظام اجتماع و تأمین مصالح افراد بهتر است. در این گونه موارد جست و جوها و پرسشها برای پرده برداشتن از روی واقعیت، نه تنها فضیلتی نیست بلکه مذموم و نا پسند نیز می باشد.

قرآن در این آیه به این موضوع اشاره کرده می گوید: «ای کسانی که ایمان آورده اید! از چیزهایی نپرسید که اگر برای شما آشکار گردد، شما را ناراحت می کند» (یا أَیُّهَا الَّذِینَ أَمِنُوا لا تَسْئَلُوا عَنْ أَشْیاءَ إِنْ تُبْدَ لَکُمْ تَسُؤْکُمْ).

ولی از آنجا که سؤالات پیاپی از ناحیه افراد و پاسخ نگفتن به آنها ممکن است موجب تردید برای دیگران گردد و مفاسد بیش تری به بار آورد، اضافه می کند: و اگر به هنگام نزول قرآن، از آنها سؤال کنید، برای شما آشکار می شود» (وَ إِنْ تَسْئَلُوا عَنْها حِینَ یُنَزَّلُ القرءان تُبْدَ لَکُمْ).

سپس می افزاید: تصور نکنید اگر خداوند از بیان پاره ای از مسائل سکوت کرده از آن غفلت داشته، بلکه می خواسته شما را در توسعه قرار دهد زیرا «خداوند

آنها را بخشیده و نادیده گرفته است، و خداوند، آمرزنده و بردبار است» (عَفَا اللّهُ عَنْها وَ اللّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ).

امیر مؤمنان علی (ع) در روایتی فرمود: «خداوند واجباتی برای شما قرار داده آنها را ضایع مکنید، و حدود و مرزهایی تعیین کرده، از آنها تجاوز ننمایید؛ و از اموری نهی کرده، در برابر آنها پرده دری نکنید، و از اموری ساکت شده و صلاح در

کتمان آن دیده و هیچگاه این کتمان از روی نسیان نبوده، در برابر این گونه امور، اصراری در افشا نداشته باشید.)

آیه 102

* (آیه 102)-در این آیه برای تأکید مطلب می گوید: «جمعی از پیشینیان شما، از آن سؤال کردند؛ و سپس با آن به مخالفت برخاستند» ممکن است شما هم چنین سرنوشتی پیدا کنید (قَدْ سَأَلَها قَوْمٌ مِنْ قَبْلِكُمْ ثُمَّ أَصْبَحُوا بِها كافِرِينَ).

لازم به ذکر است که آیه های فوق به هیچ وجه راه سؤالات منطقی و آموزنده و سازنده را به روی مردم نمی بندد، بلکه منحصرا مربوط به سؤالات نابه جا و جست و جو از اموری است که نه تنها مورد نیاز نیست بلکه مکتوم ماندن آن بهتر و حتی گاهی لازم است.

آیه 103

* (آیه 103)-در این آیه به چهار «بدعت» نا به جا اشاره شده که در میان عرب جاهلی معمول بود. آنها بر پاره ای از حیوانات اهلی به جهتی از جهات علامت و نامی گذارده و خوردن گوشت آن را ممنوع می ساختند یا حتی خوردن شیر و چیدن پشم و سوار شدن بر پشت آنها را مجاز نمی شمردند. یعنی عملا حیوان را بی استفاده و بیهوده رها می ساختند.

قرآن می گوید: «خداوند هیچ گونه بحیره و سائبه و وصیله و حام قرار نداده است و این بدعت، در اسلام ممنوع شد (ما جَعَلَ اللَّهُ مِنْ بَحِيرَةٍ وَ لا سَائِبَةٍ وَ لَا وَصِيَّةٍ وَ لا حامٍ).

واما توضیح این چهار نوع حیوان:

1. «بحیره» به حیوانی می گفتند که پنج بار زاییده بود و پنجمین آنها ماده - و به روایتی نر - بود. گوش چنین حیوانی را شکاف وسیعی می دادند و آن را به حال

خود آزاد می گذاشتند و از کشتن آن صرف نظر می کردند.

2. «سائبه » شتری بوده که دوازده – و به روایتی ده – بچه می آورد. آن را آزاد می ساختند، حتی کسی سوار بر آن نمی شد، تنها گاهی از شیر آن می دوشیدند و به میهمان می دادند.

3. «وصیله» به گوسفندی می گفتند که هفت بار فرزند می آورد و به روایتی به گوسفندی می گفتند که دوقلو می زایید . کشتن چنان گوسفندی را نیز حرام می دانستند.

4. «حام» به حیوان نری می گفتند که ده بار از آن برای تلقیح حیوانات ماده استفاده می کردند و هر بار فرزندی از نطفه آن به وجود می آمد می گفتند این حیوان پشت خود را حمایت کرد. یعنی کسی حق سوار شدن بر آن را ندارد.

به هر حال، منظور حیواناتی بوده که خدمات فراوانی به صاحبان خود از طریق «انتاج» می کردند و آنها نیز در مقابل یک نوع احترام و آزادی برای این حیوانات قائل می شدند.

اگر چه در تمام این موارد جلوه هایی از روح شکرگزاری حتی در برابر خدمت حیوانات وجود دارد، ولی از آنجا که اجرای چنین احترامی یک نوع اتلاف مال و از بین بردن نعمتهای الهی محسوب می شد زیرا عملا کمتر کسی حاضر می شد غذای کافی به این حیوانات بدهد و از آنها مراقبت کند، در اسلام این کار ممنوع شد. و از این گذشته، آنها همه یا قسمتی از این برنامه را به خاطر بتها انجام می دادند و آنها را نذر بت می کردند. در این صورت مبارزه اسلام با این کار شکل مبارزه با بت پرستی نیز به خود می گیرد.

عجیب اینکه بعضی از این حیوانات به مرگ طبیعی می مردند که از گوشت آن به عنوان تبرک استفاده میکردند و این یک نوع عمل زشت دیگر بود.

سپس می فرماید: «ولی کسانی که کافر شدند، بر خدا دروغ می بندند و می گویند: قانون الهی است (ولکن الَّذِینَ کَفَرُوا یَفْتَرُونَ عَلَی اللَّهِ الْکَذِبَ).

و بیش تر آنها نمی فهمند»(وَ اَکثَرُهم لَا یَعقِلُونَ).

آیه 104

* (آیه 104)-در این آیه به دلیل آنها در این تحریم های بی مورد اشاره کرده می گوید: «و هنگامی که به آنها گفته شود: به سوی آنچه خدا نازل کرده، و به سوی پیامبر بیایید. می گویند: آنچه از پدران خود یافته ایم، ما را بس است» (وَ إِذا قِیلَ لَهُمْ تَعالَوْا إِلی ما أَنْزَلَ اللَّهُ وَ إِلَی الرَّسُولِ قالُوا حَسْبُنا ما وَجَدْنا عَلَیْهِ اباءنا).

در حقیقت، خلافکاری ها و بت پرستی های آنها از یک نوع بت پرستی دیگر، یعنی تسلیم بدون قید و شرط در برابر آداب و رسوم خرافی نیاکان سرچشمه می گرفت. قرآن می گوید: «آیا اگر پدران آنها چیزی نمی دانستند، و هدایت نیافته بودند (باز از آنها پیروی می کنند)؟!» (أَوْ لَوْ کَانَ اباؤهم لا یَعْلَمُونَ شَیْئاً وَ لا یَهْتَدُونَ).

بنابراین، کار شما مصداق روشن تقلید جاهل از جاهل است که در میزان عقل و خرد بسیار ناپسند می باشد.

آیه 105

* (آیه 105)-هرکس مسؤول کار خویش است . در آیه قبل سخن از تقلید مردم عصر جاهلیت از نیاکان گمراه به میان آمد، به دنبال این موضوع طبعا این سؤال در ذهن آنها می آمد که اگر حسابمان را از نیاکانمان در این گونه مسائل جداکنیم پس سرنوشت آنها چه خواهد شد؟ به علاوه، اگر ما دست از چنان تقلیدی برداریم سرنوشت بسیاری از مردم که تحت تأثیر چنین تقالیدی هستند چه می شود؟ آیه شریفه می فرماید: «ای کسانی که ایمان آورده اید! مراقب خود باشید. اگر شما هدایت یافته اید، گمراهی کسانی که گمراه شده اند، (اعم از نیاکان یا دوستان و بستگان هم عصر تان) به شما زیانی نمی رساند» (یَا أَیُّهَا الَّذِینَ ءامنوا عَلَیْکُمْ أَنْفُسَکُمْ لا یَضُرُّکُمْ مَنْ ضَلَّ إِذَااهتَدَیتُم).

سپس به موضوع رستاخیز و حساب و رسیدگی به اعمال هر کس اشاره کرده می گوید: « بازگشت همه شما به سوی خداست؛ و شما را از آنچه عمل می کردید، آگاه می سازد»(إِلَی اللَّهِ مرجعکم جمیعا فینبئکم بِما کُنْتُمْ تَعْمَلُونَ).

آیه 106

* (آیه 106)-شأن نزول: در مورد نزول این آیه و دو آیه بعد نقل شده: مسلمانی به

ابن أبی ماریه به اتفاق دو نفر از مسیحیان عرب، به نام تمیم و عدی که دو برادر بودند، به قصد تجارت از مدینه خارج شدند. در اثنای راه ابن ماریه که مسلمان بود، بیمار شد، وصیت نامه ای نوشت و آن را در میان اثاثیه خود پنهان کرد و اموال خویش را به دست دو همسفر نصرانی سپرد. وصیت کرد که آنها را به خانواده او برسانند و از دنیا رفت. همسفران متاع او را گشودند و چیزهای گران قیمت آن را برداشتند و بقیه را به ورثه بازگرداندند.

ورثه هنگامی که متاع را گشودند، قسمتی از اموالی که ابن ماریه با خود برده بود در آن نیافتند. ناگاه چشمشان به وصیت نامه افتاد، دیدند اسامی تمام اموال مسروقه در آن ثبت است. مطلب را با آن دو نفر مسیحی همسفر در میان گذاشتند، آنها انکار کرده و گفتند هرچه به ما داده بود به شما تحویل داده ایم. ناچار به پیامبر (ص) شکایت کردند. آیه نازل شد و حکم آن را بیان کرد.

تفسیر: از مهم ترین مسائلی که اسلام روی آن تکیه می کند، مسأله حفظ حقوق و اموال مردم و به طور کلی اجرای عدالت اجتماعی است.

نخست برای اینکه حقوق ورثه در اموال میت از بین نرود و حق بازماندگان و ایتام و صغار پایمال نشود، به افراد با ایمان دستور می دهد می گوید: «ای کسانی که ایمان آورده اید! هنگامی که مرگ یکی از شما فرا رسد، در موقع وصیت باید از میان شما، دو نفر عادل را به شهادت بطلبد»(یا أَیُّهَا الَّذِینَ ءامنوا شَهادَةُ بَیْنِکُمْ إِذا حَضَرَ أَحَدَکُمُ الْمَوْتُ حِینَ الْوَصِیَّةِ اثْنانِ ذَوا عَدْلٍ مِنْکُمْ).

البته شهادت در اینجا همراه با وصایت است یعنی این دو نفر هم وصی اند و هم گواه.

سپس می افزاید: «یا اگر مسافرت کردید، و مصیبت مرگ شما فرا رسید (و در آنجا مسلمانی نیافتید، دو نفر از غیر خودتان را به گواهی بطلبید» (أَوْ ءاخران مِنْ غیرکم إِنْ أَنْتُمْ ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فأصابتکم مُصِیبَةُ الْمَوْتِ).

منظور از غیر مسلمانان، اهل کتاب یعنی یهود و نصاری می باشد زیرا اسلام

ص: 598

برای مشرکان و بت پرستان در هیچ مورد اهمیتی قائل نشده است.

سپس دستور می دهد: «و اگر به هنگام ادای شهادت، در صدق آنها شک کردید، آنها را بعد از نماز نگاه می دارید تا سوگند یاد کنند و شهادت دهند که: ما حاضر نیستیم حق را به چیزی بفروشیم (و به ناحق گواهی دهیم هرچند در مورد خویشاوندان ما باشد» (تَحْبِسُونَهُما مِنْ بَعْدِ الصلوٰة فَيُقْسِمانِ بِاللَّهِ إِنِ ارْتَبْتُمْ لا نشتری بِهِ ثَمَناً وَ لَوْ كانَ ذاقربی).

و شهادت الهی را کتمان نمی کنیم که از گناهکاران خواهیم بود» (وَ لانكتُمُ شَهادَةَ اللَّهِ إِنَّا إِذاً لَمِنَ الأَثِمِينَ).

آیه 107

* (آیه 107)-در این آیه سخن از مواردی به میان آمده که ثابت شود دو شاهد مرتکب خیانت و گواهی بر ضد حق شده اند . همان طور که در شأن نزول آیه آمده بود . در چنین موردی دستور می دهد: «و اگر اطلاعی حاصل شود که آن دو، مرتکب گناهی شده اند (و حق را کتمان کرده اند)، دو نفر از کسانی که نسبت به میت، أولی هستند، به جای آنها قرار می گیرند» (فَإِنْ عُثِرَ عَلى أَنَّهُمَا اسْتَحَقَّا إِثْماً فاخران يقومان مَقامَهُما مِنَ الَّذِينَ اسْتَحَقَّ عَلَيْهِمُ الْأَوْلَيانِ).

و در ذیل آیه وظیفه دو شاهد دوم را چنین بیان می کند: «و به خدا سوگند یاد می کنند که: گواهی ما، از گواهی آن دو به حق نزدیک تر است؛ و ما تجاوزی نکرده ایم؛ که اگر چنین کرده باشیم، از ظالمان خواهیم بود» (فَيُقْسِمانِ بِاللَّهِ لَشَهادَتُنا أَحَقُّ مِنْ شَهادَتِهِما وَ مااعتدينا إِنَّا إِذاً لَمِنَ الظَّالِمِينَ).

آیه 108

* (آیه 108)-این آیه فلسفه احکامی را که در زمینه شهادت در آیات قبل گذشت بیان می کند که اگر طبق دستور بالا عمل شود یعنی دو شاهد را بعد از نماز و در حضور جمع به گواهی بطلبند و در صورت بروز خیانت آنان، افراد دیگری از ورثه جای آنها را بگیرند و حق را آشکار سازند «این کار، نزدیک تر است به اینکه گواهی به حق دهند و از خدا بترسند،) و یا (از مردم بترسند که (دروغشان فاش گردد؛ و) سوگندهایی جای سوگندهای آنها را بگیرد»(ذلِكَ أَدْنى أَنْ يَأْتُوا بِالشَّهادَةِ عَلى وَجْهِها أَوْ يَخافُوا أَنْ تُرَدَّ أَيْمانٌ بَعْدَ أَيْمانِهِمْ).

در حقیقت، این کار سبب می شود که ترس از مسؤولیت در برابر خدا یا بندگان خدا در آنها بیدار گردد و از محور حق منحرف نشوند.

در پایان آیه برای تأکید روی احکام گذشته دستور می دهد: «از (مخالفت) خدا بپرهیزید، و گوش فرا دهید. و خداوند، جمعیت فاسقان را هدایت نمی کند (وَ اتَّقُوا اللَّهَ وَ اسْمَعُوا وَ اللَّهُ لا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفاسِقِينَ).

آیه 109

* (آیه 109)-این آیه مکملی برای آیات قبل است زیرا در ذیل آیات گذشته که مربوط به مسأله شهادت حق و باطل بود، دستور به تقوا و ترس از مخالفت فرمان خدا داده شده، این آیه می گوید: از «روزی (بترسید که خداوند، پیامبران را جمع می کند، و به آنها می گوید: در برابر دعوت شما، چه پاسخی به شما داده شد؟!» (يَوْمَ يَجْمَعُ اللَّهُ الرُّسُلَ فَيَقُولُ ماذا أُجِبْتُمْ).

آنها از خود نفی علم کرده و همه حقایق را به علم پروردگار موکول کرده می گویند: «ما چیزی نمی دانیم؛ تو خود، از همه اسرار نهان آگاهی» (قالُوا لا عِلْمَ لَنا إِنَّكَ أَنْتَ عَلاَّمُ الْغُيُوبِ).

به این ترتیب، سر و کار شما با چنین دادگاهی و با خداوند علام الغیوب است، در گواهی های خود مراقب حق و عدالت باشید.

آیه 110

* (آیه 110)-مواهب الهی بر مسیح (ع) - این آیه و آیات بعد تا آخر سوره مائده مربوط به سرگذشت حضرت مسیح (ع) و مواهبی است که به او و امتش ارزانی داشته، که برای آگاهی مسلمانان در اینجا بیان شده است.

نخست می گوید: به خاطر بیاور «هنگامی را که خداوند به عیسی بن مریم گفت: یاد کن نعمتی را که به تو و مادرت بخشیدم»(إِذْ قالَ اللَّهُ يا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ اذْكُرْ نِعْمَتِي عَلَيْكَ وَ عَلى والِدَتِكَ).

سپس به ذکر مواهب خود پرداخته می گوید: «زمانی که تو را با روح القدس تقویت کردم» (إِذْ أيدتک بِرُوحِ الْقُدُسِ).

دیگر از مواهب الهی بر تو این است: «که در گاهواره و به هنگام بزرگی، با

مردم سخن می گفتی»(تُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَ كَهْلاً).

اشاره به اینکه سخنان تو در گاهواره همانند سخنان تو در بزرگی، حساب شده بود، نه سخنان کودکانه و بی ارزش

دیگر اینکه: «کتاب و حکمت و تورات و انجیل را به تو آموختم» (وَ إِذْ عَلَّمْتُكَ الْكِتابَ وَ الْحِكْمَةَ وَ التَّوْرِيَةِ وَ الْإِنْجِيلَ).

دیگر از مواهب اینکه: «از گل چیزی به صورت پر می دمیدی، و به فرمان من، پرنده ای می شد»(وَ إِذْ تَخْلُقُ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ بِإِذْنِي فَتَنْفُخُ فِيها فَتَكُونُ طَيْراً بِإِذْنِي).

دیگر اینکه: «و کور مادر زاد، و مبتلا به بیماری پیسی را به فرمان من، شفا می دادی» (وَ تُبْرِئُ الْأَكْمَهَ وَ الْأَبْرَصَ بِإِذْنِي).

و مردگان را (نیز) به فرمان من زنده می کردی » (وَ إِذْ تُخْرِجُ الْمَوْتى بِإِذْنِي).

و از دیگر مواهب من بر تو این بود که «بنی اسرائیل را از آسیب رساندن به تو، بازداشتم؛ در آن موقع که دلایل روشن برای آنها آوردی، ولی جمعی از کافران آنها گفتند: اینها جز سحر آشکاری نیست» (وَ إِذْ كَفَفْتُ بَنِي إِسْرائِيلَ عَنْكَ إِذْ جِئْتَهُمْ بِالْبَيِّناتِ فَقالَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ إِنْ هذا إِلاَّ سِحْرٌ مُبِينٌ).

من در برابر هیاهو و دشمنان سرسخت و لجوج تو را حفظ کردم تا دعوت خود را پیش ببری.

قابل توجه اینکه در این آیه چهار بار کلمه « بإذنی» (به فرمان من تکرار شده است تا جایی برای غلو وادعای الوهیت در مورد حضرت مسیح (ع) باقی نماند. او بنده ای بود سر بر فرمان خدا و هر چه داشت از طریق استمداد از نیروی لایزال الهی

بود.

آیه 111

* (آیه 111)-داستان نزول مائده بر حواریون - به دنبال بحثی که درباره مواهب الهی درباره مسیح (ع) و مادرش در آیه قبل بیان شد، در آیات بعد به موهبتهایی که به حواریون یعنی یاران نزدیک مسیح بخشید، اشاره می کند.

نخست می فرماید: «(و به یاد آور) زمانی را که به حواریون وحی فرستادم که :

برگزیده تفسیر نمونه به من و فرستاده من، ایمان بیاورید. آنها گفتند: ایمان آوردیم، و گواه باش که ما مسلمانیم» (وَ إِذْ أَوْحَيْتُ إِلَى الحواريين أَنْ ءامنوا بى وَ بِرَسُولِي قالُوا ءامنا وَ اشْهَدْ باننا مُسْلِمُونَ).

وحی در قرآن معنی وسیعی دارد و منحصر به آنچه که بر پیامبران نازل می شد نیست، بلکه الهاماتی که به قلب افراد می شود نیز از مصداقهای آن است.

آیه 112

* (آیه 112)-سپس به جریان معروف نزول مائده آسمانی اشاره کرده می گوید: در آن هنگام که حواریون گفتند: ای عیسی بن مریم آیا پروردگارت می تواند مائده ای از آسمان برای ما نازل کند؟!» (إِذْ قالَ الحواريون يا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ أَنْ يُنَزِّلَ عَلَيْنا مائِدَةً مِنَ السَّماءِ).

«مائده» در لغت هم به خوان و سفره و طبق گفته می شود و هم به غذایی که در آن قرار می دهند.

مسیح از این تقاضا که بوی تردید می داد، پس از آوردن آن همه آیات و نشانه های دیگر، نگران شد و به آنها هشدار داد و گفت: از خدا بپرهیزید اگر با ایمان هستید»(قالَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ).

آیه 113

* (آیه 113)-ولی حواریون به اطلاع عیسی رساندند که ما هدف نادرستی از این پیشنهاد نداریم و غرض ما لجاجت ورزی نیست؛ «گفتند: (ما نظر بدی نداریم) می خواهیم از آن بخوریم، و (علاوه بر نورانیتی که بر اثر تغذیه از غذای آسمانی در قلب ما پیدا می شود زیرا تغذیه به طور مسلم در روح انسان مؤثر است، دلهای ما (به رسالت تو مطمئن گردد؛ و بدانیم به ما راست گفته ای؛ و بر آن، گواه باشیم»

(قالُوا نُرِيدُ أَنْ نَأْكُلَ مِنْها وَ تَطْمَئِنَّ قُلُوبُنا وَ نَعْلَمَ أَنْ قَدْ صَدَقْتَنا وَ نَكُونَ عَلَيْها مِنَ الشَّاهِدِينَ).

آیه 114

* (آیه 114)-هنگامی که حواریون حسن نیت خود را در این تقاضا نشان دادند خواسته آنها را به پیشگاه پروردگار به این صورت بازگو کرد: « عیسی بن مریم عرض کرد: خداوندا! پروردگارا! از آسمان مانده ای بر ما بفرست؛ تا برای اول و آخر ما،

عیـدی باشـد، و نشانه ای از تو؛ و به ما روزی ده؟ تو بهترین روزی دهندگانی » (قَالَ عیسـی ابْنُ مَرْیَمَ اللّهُمَّ رَبَّنا أَنْزِلْ عَلَیْنا مائِدَةً مِنَ السَّماءِ تَکُونُ لَنا عِیداً لِأَوَّلِنا وَ ءاخرنا وَ ءایة مِنْکَ وارزقنا وَ أَنْتَ خَیْرُ الرَّازِقِینَ).

آیه 115

* (آیه 115)-«خداوند (دعای او را مستجات کرد؛ و) فرمود: من آن را بر شـما نازل می کنم؛ ولی هر کس از شما بعد از آن کافر گردد (و راه انکـار پویـد)، او را چنـان مجازاتی می کنم که احـدی از جهانیان را چنین مجازات نکرده باشم!» (قالَ اللَّهُ إِنِّي مُنَزِّلُها عَلَیْکُمْ فَمَنْ یَکْفُرْ بَعْدُ مِنْکُمْ فَإِنِّي أعذیه عَذاباً لا أُعَذِّبُهُ أَحَداً مِنَ الْعالَمِینَ).

آیه 116

* (آیه 116)-بیزاری مسـیح از شـرک پیروانش - این آیه و دو آیه بعد درباره گفت و گوی خداوند با حضـرت مسـیح (ع) در روز رسـتاخیز بحث می کنـد. می گوید: «و آنگاه که خداوند به عیسـی بن مریم می گوید: آیا تو به مردم گفتی که من و مادرم را به عنوان دو معبود غیر از خدا انتخاب کنید؟!» (وَ إِذْ قالَ اللَّهُ یا عِیسَی ابْنَ مِیمُ ءأنت قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَ أُمِّی إِلهَیْنِ مِنْ دُونِ اللَّهِ).

مسیح با نهایت احترام چند جمله در پاسخ می گوید:

1. نخست زبان به تسبیح خداوند گشوده و می گوید: من هی تو» از هرگونه شریک (قَالَ سُبحَانَکَ).

2. «من حق ندارم آنچه را که شایسته من نیست، بگویم!» (ما یَکُونُ لِي أَنْ أَقُولَ ما لیست لی بِحَقٍّ).

در حقیقت، نه تنهـا گفتن این سـخن را از خود نفی می کنـد بلکه می گویـد: اساسـا چنین حقی را نـدارم و چنین گفتـاری هرگز بـا مقام و موقعیت من سازگار نیست.

3. سـپس به علم بی پایـان پروردگـار اسـتناد کرده می گویـد: «اگر چنین سـخنی را گفته بـاشم، تو می دانی. تو از آنچه در روح و جان من است، آگـاهی؛ و من از آنچه در ذات (پـاک) توست، آگاه نیسـتم. به یقین تو از تمام اسـرار و پنهانی ها باخبری» (إِنْ کُنْتَ ثلته فَقَدْ عَلِمْتَهُ تَعْلَمُ ما فِي نَفْسِي وَ لا أَعْلَمُ ما فِي نَفْسِکَ إِنَّکَ أَنْتَ علام الغیوب).

آیه 117

* (آیه 117)-4. « مـن جز آنچـه مرا به آن فرمـان دادی، چیزی به آنهـا نگفتم؛ (به آنهـا گفتم:) خداونـدی را بپرستیـد که پروردگـار من و پروردگار شماست» (مَا قُلْتُ لَهُمْ إِلاَّ ما أَمَرْتَنِي بِهِ أَنِ اعبُدُواللّهَ رَبّی وَ رَبّکُم).

5 «و تـا زمانی که در میان آنها بودم، مراقب و گواهشان بودم؛ ولی هنگامی که مرا از میانشان برگرفتی، تو خود مراقب آنها بودی؛ و تو بر هر چیز، گواهی» (وَ کُنْتُ عَلَیْهِمْ شَهِیداً مادمت فِیهِمْ فَلَمَّا توفیتنی کنت أَنْتَ الرَّقِیبَ عَلَیْهِمْ وَ أَنْتَ عَلی کُلِّ شیء شَهِیدُ).

آیه 118

* (آیه 118)-6. و با این همه اگر آنها را در برابر این انحراف بزرگ) مجازات کنی، بندگان تواند (و قادر به فرار از مجازات تو نیستند)؛ و اگر آنان را ببخشی (و از گناهانشان صرف نظر کنی)، توانا و حکیمی» نه کیفر تو نشانه بی حکمتی است، و نه بخشش تو نشانه ضعف است (إِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عبادک وَ إِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّکَ أَنْتَ الْعَزِیزُ الْحَکِیمُ).

آیه 119

* (آیه 119)-رسـتگاری بزرگ - به دنبال ذکر گفت و گوی خداوند با حضـرت مسـیح، در این آیه می خوانیم: «خداوند (پس از این گفت وگو ،) می گوید: امروز، روزی است که راستی راستگویان، به آنها سود می بخشد» (قالَ اللَّهُ هذا یَوْمُ یَنْفَعُ الصَّادِقِینَ صِدْقُهُمْ).

سپس پاداش صادقان را چنین بیان می کند: «برای آنها باغهایی از بهشت است که نهرها از زیر درختان آن می گذرد، و تا ابد، و جاودانه در آن می مانند» (لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِینَ فِیها أَبَداً).

و از این نعمت مادی، مهم تر این است که: «هم خداوند از آنها خشـنود است، و هم آنها از خداوند خشـنودند» (رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَ رَضُوا عَنْهُ).

بی شک، «این، (موهبت بزرگ) رستگاری بزرگ است» (ذلِکَ الفَوزُ العَظِیمُ).

آیه 120

* (آیـه 120)-در ایـن آیه به مـالکیت و حکـومت خداونـد اشـاره کرده می گویـد: حکـومت آسـمانها و زمین و آنچه در آنهـاست، از آن خداست؛ و او بر هر چیزی

تواناست»(اللّهُ مَلِكِ السَّمَوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ ما فِيهِنَّ وَ هُوَ عَلى كُلِّ شئ قَدِيرُ).

و این جمله علت برای رضـایت بنـدگان از خـداست زیرا کسـی که بر همه چیز توانـاست، توانایی دارد که هر چه بنـدگان بخواهنـد به آنها ببخشد و آنها را خشنود سازد.

در ضـمن اشاره به نادرستی عمل نصاری در پرسـتش مریم است زیرا عبادت شایسـته کسی است که بر سراسر عالم آفرینش حکومت می کند.

پایان تفسیر سوره مائده

سوره انعام [6]

اشاره

این سوره در مکه نازل شده و 165 آیه دارد.

محتوای سوره: این سوره شـصت و نهمین سوره ای است که در مگه بر پیامبر نازل گردیـد و از روایات اهل بیت (ع) اسـتفاده می شود که آیات آن یک جا نازل شده است. هدف اساسی این سوره همانند سایر سوره های مکی، دعوت به اصول

سه گانه توحید، نبوت و معاد است، ولی بیش از همه روی مسأله یگانه پرستی و مبارزه با شرک و بت پرستی تأکید دارد.

دقت در آیات این سوره می تواند روح نفاق و پراکندگی را از میان مسلمانان برچیند، گوشها را شنوا، چشمها را بینا و دلها را دانا سازد. از این رو، در روایاتی که پیرامون فضیلت این سوره وارد شده می خوانیم: «سوره انعام را هفتاد هزار فرشته، به هنگام نزول، بدرقه کردند؛ و کسی که آن را بخواند و در پرتو آن روح و جانش از سرچشمه توحید سیراب گردد)، تمام آن فرشتگان برای او آمرزش می طلبند.»

عجیب است که بعضی از این سوره، تنها به خواندن الفاظ آن قناعت می کنند و جلساتی برای تلاوت سوره انعام و حل مشکلات شخصی و خصوصی خود با تشریفات ویژه ای تشکیل می دهند که جلسات ختم أنعام نامیده می شود. مسلما اگر در این جلسات به محتوای سوره دقت شود، علاوه بر مشکلات شخصی، مشکلات عمومی مسلمانان نیز حل خواهد شد. اما افسوس که بسیاری از مردم به قرآن به عنوان یک سلسله او را دکه دارای خواص مرموز و ناشناخته است، می نگرند و جز به خواندن الفاظ آن نمی اندیشند، در حالی که قرآن سراسر درس است و مکتب، برنامه است و بیداری، رسالت است و آگاهی.

آیه 1

* (آیه 1)-این سوره که با حمد و ستایش پروردگار آغاز شده است، نخست از طریق آفرینش عالم کبیر (آسمانها و زمین و نظامات آنها سپس از طریق آفرینش عالم صغیر یعنی انسان مردم را متوجه اصل توحید می سازد می گوید: «ستایش برای خداوندی است که آسمانها و زمین را آفرید» (الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَ الْأَرْضِ).

و ظلمتها و نور را پدید آورد، (وَ جَعَلَ الظُّلُماتِ وَ النُّورَ). اما کا فران برای پروردگار خود، شریک و شبیه قرار می دهند با اینکه دلایل

توحید و یگانگی او، در آفرینش جهان آشکار است (ثُمَّ الّذِینَ کَفَّوا بِرَبِّهِمْ یَعْدِلُونَ).(1).

کلمه «ثم» بیانگر این حقیقت است که در آغاز، توحید به عنوان یک اصل فطری و عقیده عمومی و همگانی بشر بوده و شرک بعدا به صورت یک انحراف از این اصل فطری، به وجود آمده است.

در تفسیر آیه فوق از علی (ع) روایت شده است: این آیه به سه طایفه از منحرفان پاسخ می دهد: اول به مادها که جهان را ازلی می پنداشتند و منکر خلق و آفرینش بودند، دوم به دوگانه پرستان که نور و ظلمت را دو مبدأ مستقل می دانستند و سوم رد مشرکان عرب که برای خدا شبیه و شریک قائل بودند.»

آیه 2

* (آیه 2)-در این آیه توجه به عالم صغیر یعنی انسان می دهد و در این مورد به شگفت انگیز ترین مسأله یعنی آفرینش او از خاک و گل اشاره کرده می فرماید: «او کسی است که شما را از گل آفرید» (هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ طِينٍ).

از آنجا که آفرینش انسان نخستین از خاک و گل بوده، درست است که به ما نیز چنین خطابی بشود.

آنگاه به مراحل تکاملی عمر انسان اشاره کرده می گوید: «سپس مدتی مقرر داشت» تا انسان پرورش و تکامل یابد (ثُمّ قَضَی أَجَلًا).

بعد برای تکمیل این بحث می گوید: «و اجل حتمی در نزد اوست» و فقط او از آن آگاه است (وَ أَجَلُ مُسَمًّی عَندَهُ).

سپس می گوید: «با این همه، شما (مشرکان در توحید و یگانگی و قدرت او ،) تردید می کنید» (ثُمّ أَنتُم تَمتَرُونَ).

موجودات بی ارزشی همچون بتها را در ردیف او قرار داده یا در قدرت پروردگار بر رستاخیز و زنده کردن مردگان تردید می کنید.

راجل» در اصل به معنی مدت معین است و «قضاء اجل» به معنی تعیین مدّت

1- 1 .«یعدلون» از ماده «عدل» به معنی مساوی و هموزن می باشد و در اینجا به معنی شریک و شبیه قائل شدن است.

یا به آخر رساندن مدت است. بسیار می شود که به آخرین فرصت نیز اجل گفته می شود. اینکه به فرا رسیدن مرگ اجل می گویند به خاطر این است که آخرین لحظه عمر انسان در آن موقع است.

در اینکه منظور از «أجل مسـی» و «ألا» در آیه چیست، آنچه از آیات و روایات اهل بیت (ع) استفاده می شود این است که اجل به تنهایی به معنی عمر ووقت و مـدت غیر حتمی و اجـل مسـمی به معنی عمر و مـدت حتمی است. به تعبیری دیگر، اجل مسـمی، مرگ طبیعی و اجل، مرگ زودرس است. ولی به هرحال هر دو اجل» از ناحیه خداوند تعیین می شود.

آیه 3

* (آیه 3)-در این آیه برای تکمیل بحث توحید و پاسخ گفتن به کسانی که برای هر دسـته ای از موجودات خدایی قائلند و می گویند: خدای باران، خدای جنگ، خدای صـلح، خدای آسمان و مانند آن(1).چنین می گویـد: «اوست خداوند در آسـمانها و در زمین» (وَ هُوَ اللَّهُ فِي السَّمَوَاتِ وَفِيُّ الْأَرْضِ).

بدیهی است کسـی که در همه جا حکومت می کند و تدبیر همه چیز به دست اوست، در همه جا حضور دارد و تمام اسـرار و نهانها را می دانـد. از این رو، در جمله بعـد می گویـد: چنین پروردگاری « پنهان و آشـکار شـما را می دانـد؛ و از آنچه انجام می دهیـد و به دست می آورید، با خبر است» (يَعْلَمُ سركم وَ جهركم وَ يَعْلَمُ ما تَكْسِبُونَ).

آیه 4

* (آیه 4)-گفتیم در سوره انعـام روی سـخن بیشتر بـا مشـرکان است و قرآن به انواع وسائل برای آگاهی آنها متوسل می شود. در این آیه به روح لجاجت و بی اعتنایی و تکبر مشـرکان در برابر حق و نشانه های خـدا اشاره کرده می گویـد: هیچ نشانه و آیه ای از آیات پروردگارشان برای آنان نمی آید، مگر اینکه از آن رویگردان می شوند» (وَ ما تَأْتِيهِمْ مِنْ ءاية مِنْ ءايات رَبِّهِمْ إِلاَّ كانُوا عَنْها

1- 1 .و این همان عقیده «ارباب انواع»می باشد که در یونان قدیم نیز وجود داشته است.

مغرضین).

این روحیه منحصر به دوران جاهلیت و مشرکان عرب نبوده، اکنون نیز بسیاری را می بینیم که حتی زحمت یک ساعت تحقیق و جست و جو درباره خدا و مذهب به خود نمی دهند سهل است، اگر کتاب و نوشته ای در این زمینه به دستشان بیفتد به آن نگاه نمی کنند و اگر کسی با آنها در این باره سخن گوید، گوش فرا نمی دهند، اینها جاهلان لجوج و بی خبری هستند که ممکن است گاهی در کسوت دانشمند ظاهر شوند.

آیه 5

* (آیه 5)-سپس به نتیجه عمل آنها اشاره کرده می گوید: « آنان، حق را هنگامی که به سراغشان آمد، تکذیب کردند» (فَقَدْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ لَمَّا جاءَهُمْ).

در حالی که اگر در آیات و نشانه های پروردگارت دقت می نمودند، حق را به خوبی می دیدند و می شناختند و باور می کردند.

ولی به زودی خبر آنچه را به باد مسخره می گرفتند، به آنان می رسد و از نتایج کار خود، آگاه می شوند (فَسَوْفَ يَأْتِيهِمْ أَنْبؤُا ما كَانُوا بِهِ يَستَهزِءُونَ).

در دو آیه فوق در حقیقت به سه مرحله از کفر اشاره شده که مرحله به مرحله تشدید می گردد: نخست مرحله اعراض و روی گردانیدن، سپس مرحله تکذیب و بعد مرحله استهزا و مسخره کردن حقایق و آیات خدا.

این امر نشان می دهد که انسان در طریق کفر، در یک مرحله متوقف نمی شود بلکه هر چه پیش می رود بر شدت انکار و عداوت و دشمنی با حق و بیگانگی از خدا می افزاید.

آیه 6

* (آیه 6)-سرنوشت طغیانگران - از این آیه به بعد قرآن یک برنامه تربیتی مرحله به مرحله را برای بیدار ساختن بت پرستان و مشرکان - به تناسب انگیزه های مختلف شرک و بت پرستی - عرضه می کند.

نخست برای کوبیدن عامل غرور که یکی از عوامل مهم طغیان و سرکشی و انحراف است، دست به کار شده و با یادآوری وضع اقوام گذشته و عاقبت دردناک آنها، به این افراد که پرده غرور بر چشمانشان افتاده است، هشدار می دهد

می گویـد: «آیا ندیدنـد چه قـدر از اقوام پیشـین را هلاک کردیم؟! اقوامی که از شـما نیرومند تر بودند؛ و) قدرتهایی به آنها داده بودیم که به شما ندادیم» (أَلَمَ یرواکم أَهْلَکْنا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ قَرْنٍ مَکَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ ما لَمْ نمکن لَکُمْ).

از جمله این که: « بارانهای پی در پی برای آنها فرستادیم» (وَ أَرْسَلْنَا السَّماءَ عَلَیْهِمْ مِدْراراً).(1).

و از زیر آبادی های آنها، نهرها را جاری ساختیم، (وَ جَعَلْنا الْأَنْهارَ تجری مِنْ تَحْتِهِمُ).

اما هنگامی که سرکشی و طغیان کردند، هیچ یک از این امکانات نتوانست آنها را از کیفر الهی برکنار دارد و آنان را به خاطر گناهانشان نابود کردیم» (فَأَهْلَکْناهُمْ بِذُنُوبِهِمْ).

و جمعیت دیگری بعد از آنان پدید آوردیم» (وَ أَنْشَأْنا مِنْ بَعْدِهِمْ قرنا ءاخرین).

آیه 7

* (آیه 7)-آخرین درجه لجـاجت - قرآن در اینجـا به تقاضـای جمعی از بت پرسـتان اشاره کرده و می گویـد: حتی «اگر ما نامه ای روی صفحه ای بر تو نازل کنیم، و (علاوه بر دیدن و خواندن، آن را با دسـتهای خود لمس کنند، باز کافران می گویند: این، چیزی جز یک سحر آشکار نیست» (وَ لَوْ نَزَّلْنا عَلَیْكَ کِتاباً فِي قِرْطاسٍ فَلَمَسُوهُ بِأَیْدِیهِمْ لَقالَ الَّذِینَ کَفَرُوا إِنْ هذا إِلاَّ سِحْرُ مُبِینُ).

یعنی دایرة لجاجت آنها به حدی توسعه یافته که روشن ترین محسوسات را انکار می کنند و به بهانه سحر، از تسلیم شدن در برابر آن سر باز می زنند.

آیه 8

* (آیه 8)-بهانه جویی ها - یکی دیگر از عوامل کفر و انکار بهانه جویی است. از جمله بهانه هایی که مشرکان در برابر پیامبر (ص) داشتند و در چندین آیه از قرآن به آن اشاره شده و در این آیه نیز آمده، این بود که گفتند: چرا فرشته ای بر او نازل نشده تا

1- 1 .واژه «مدرار» در اصل از ماده «در» به معنی شیر است، سپس به ما یعاتی همانند باران که ریزش دارد، گفته شده است.

او را در دعوت مردم به سوی خدا همراهی کند؟! (وَ قالُوا لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْهِ مَلَكٌ).

مگر انسانی که از جنس ما است می تواند به تنهایی بار رسالت را بر دوش کشد؟

قرآن با دو جمله که هر کدام استدلالی را در بر دارد، به آنها پاسخ می گوید. نخست اینکه: «اگر فرشته ای بفرستیم، (و موضوع، جنبه حسی و شهود پیدا کند،) کار تمام می شود؟ (یعنی اگر مخالفت کنند، دیگر به آنها مهلت داده نخواهد شد و همه هلاک می شوند (وَ لَوْ أَنْزَلْنا مَلَكاً لَقَضَى الْأَمْرُ ثُمَّ لا يُنْظَرُونَ).

آیه 9

* (آیه 9)-قرآن در جواب دوم می گوید: «و اگر او را فرشته ای قرار می دادیم، حتما وی را به صورت انسانی در می آوردیم» (وَ لَوْ جَعَلْناهُ مَلَكاً لَجَعَلْناهُ رَجُلاً).

سپس نتیجه می گیرد که، با این حال همان ایرادهای سابق را بر ما تکرار می کردند و به پندار آنان، «کار را بر آنها مشتبه می ساختیم» (وَ لَلَبَسْنا عَلَيْهِمْ ما يَلْبِسُونَ).

آیه 10

* (آیه 10)-در این آیه، خداوند به پیامبر خود می گوید: از مخالف و لجاجت آنها نگران نباش زیرا «جمعی از پیامبران پیش از تو را استهزا کردند؛ اما سرانجام، آنچه را مسخره می کردند، دامانشان را گرفته و عذاب الهی بر آنها فرود آمد (وَ لَقَدِ اسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ فَحاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا مِنْهُمْ ما كانُوا بِهِ يَستَهزِءُونَ).

در حقیقت، این آیه هم مایه تسلی خاطری است برای پیامبر (ص) و هم تهدیدی است برای مخالفان لجوج که به عواقب شوم کار خود بیندیشند.

آیه 11

* (آیه 11)-قرآن در اینجا برای بیدار ساختن این افراد خودخواه از راه دیگری وارد شده و به پیامبر دستور می دهد که به آنها سفارش کن «بگو: روی زمین گردش کنید؛ سپس بنگرید سرانجام تکذیب کنندگان آیات الهی چه شد؟!» (قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ ثُمَّ انْظُرُوا كَيْفَ كانَ عاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ).

بی شک، مشاهده آثار گذشتگان و اقوامی که بر اثر پشت پا زدن به حقایق، راه فنا و نابودی را پیمودند، تأثیرش بسیار بیش تر از مطالعه تاریخ آنها در کتابهاست زیرا این آثار حقیقت را محسوس و قابل لمس می سازد.

آیه 12

* (آیه 12)-در ادامه بحث با مشـرکان، در این آیه با اشاره به اصل توحید، مسأله رستاخیز و معاد از طریق جالبی تعقیب می گردد. نخست می گوید: «بگو: آنچه در آسمانها و زمین است، از آن کیست؟!» (قُلْ لِمَنْ ما فِي السَّمَوَاتِ وَ الْأَرْضِ).

و به دنبال آن می گوید: خودت از زبان فطرت و جان آنها پاسخ بده «بگو: از آن خداست» (قُل لِلّهِ).

پروردگار عالم «رحمت و بخشش) را بر خود، حتم کرده و مواهب بی شمار، به همه ارزانی می دارد (كَتَبَ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةُ).

همین رحمت ایجـاب می کنـد انسان را، که اسـتعداد بقا و زنـدگی جاودانی دارد، پس از مرگ در لباس حیاتی نوین و در عالمی وسـیع تر درآورد و در این سیر ابدی تکامل دست رحمتش پشت سر او باشد.

از این رو به دنبال این دو مقـدمه می گویـد: « به طور قطع همه شـما را در روز قیامت، که در آن شک و تردیـدی نیست، گرد خواهد آورد» (لَيَجْمَعَنَّكُمْ إِلى يَوْمِ الْقِيمَةُ لَا رَيْبَ فِيهِ).

در پایان آیه به سـرنوشت مشرکان لجوج اشاره کرده می گوید: «فقط کسانی که سرمایه های وجود خویش را از دست داده و گرفتار خسران شدند، ایمان نمی آورند» (الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ فَهُمْ لا يومنون).

آیه 13

* (آیه 13)-در آیه قبل به مالکیت خداوند نسبت به همه موجودات از طریق قرار گرفتن آنها در افق مکان اشاره شده بود، این آیه به مالکیت او از طریق قرار گرفتن در افق زمان اشاره کرده می گوید: «و برای اوست آنچه در شب و روز قرار دارد»(وَ لَهُ ما سَكَنَ فِي اللَّيْلِ وَ النَّهَارِ).

در پایان آیه پس از ذکر توحید، به دو صفت بارز خداوند اشاره کرده می گوید: و او، شنوا و داناست» (وَ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ).

اشاره به اینکه وسـعت جهان هستی و موجوداتی که در افق زمان و مکان قرار گرفته اند هیچگاه مانع از آن نیست که خدا از اسـرارشان آگاه باشد.

آیه 14

* (آیه 14)-پناهگاهی غیر از خدا نیست . در این آیه نیز هدف اثبات توحید و مبارزه با شرک و بت پرستی است. مشرکان با اینکه آفرینش جهان را مخصوص ذات خداوند می دانستند، بتها را به عنوان تکیه گاه و پناهگاه برای خود انتخاب کرده بودند.

قرآن برای از بین بردن این پندار غلط به پیامبر (ص) دستور می دهد: «بگو: آیا غیر خدا را ولی خود انتخاب کنم؟! (خدایی که آفریننده آسمانها و زمین است؛ اوست که روزی می دهد، و از کسی روزی نمی گیرد» (قُلْ أَغَيْرَ اللَّهِ أَتَّخِذُ وليا فَاطِرَ السَّمَوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ هُوَ يُطْعِمُ وَ لا يُطْعَمُ).

قابل توجه است که در میان صفات خدا در اینجا فقط روی اطعام بندگان و روزی دادن آنها تکیه شده است، این تعبیر شاید به خاطر آن است که بیش تر وابستگی ها در زندگی مادی بشر بر اثر همین نیاز مادی است. همین به اصطلاح خوردن یک لقمه نان است که افراد را به خضوع در برابر اربابان زر و زور وا می دارد و گاهی تا سر حد پرستش در مقابل آنها کرنش می کنند.

قرآن در آیه فوق می گوید روزی شما به دست اوست، نه به دست این گونه افراد و نه به دست بتها، صاحبان زر و زور خود نیازمندند و احتیاج به اطعام دارند؛ تنها خداست که اطعام می کند و نیاز به اطعام ندارد.

سپس برای پاسخ به پیشنهاد کسانی که از او دعوت می کردند به آیین شرک بپیوندد می فرماید: «بگو: مأمورم که نخستین مسلمان باشم؛ و (خداوند به من دستور داده که از مشرکان نباش» (قُلْ إِنِّي أُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ أَوَّلَ مَنْ أَسْلَمَ وَ لا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ).

آیه 15

* (آیه 15)-من نیز به نوبه خود احساس مسوولیت می کنم و از قوانین الهی به هیچ وجه مستثنا نیستم. «بگو: من (نیز) اگر نافرمانی پروردگارم کنم، از عذاب روز بزرگ [= روز رستاخیز می ترسم» (قُلْ إِنِّي أَخافُ إِنْ عَصَيْتُ ربی عَذابُ يوم

عظيم).

آیه 16

* (آیه 16)-در این آیه برای اینکه ثابت شود پیامبر (ص) نیز بدون تکیه بر لطف

و رحمت خـدا کاری نمی توانـد بکنـد و هرچه هست به دست اوست، حتی شـخص پیامبر چشم امیـدش را به رحمت بی پایان پروردگار دوخته و نجـات و پیروزی خود را از او می طلبـد، می گویـد: « هر کس که در آن روز، مجـازات الهی به او نرسـد، خداونـد او را مشـمول رحمت خویش ساخته؛ و این همان پیروزی آشکار است» (مَنْ یُصْرَفْ عَنْهُ یَوْمَئِذٍ فَقَدْ رَحِمَهُ وَ ذلِكَ الْفَوْزُ الْمُبِینُ).

آیه 17

* (آیه 17)-قدرت قاهره پروردگار - گفتیم هدف این سوره در درجه اول ریشه کن ساختن عوامل شرک و بت پرستی است. در این آیه و آیه بعد نیز همین حقیقت تعقیب شده است. می گوید: چرا شـما به غیر خدا توجه می کنید و برای حل مشـکلات و دفع زیان و ضرر و جلب منفعت، به معبودهای ساختگی پناه می بریـد با اینکه «اگر خداوند زیانی به تو برساند، هیچ کس جز او نمی تواند آن را برطرف سازد؛ و اگر خیر به تو رسانـد، او بر همه چیز توانـاست» و از قـدرت او، هرگونه نیکی ساخته است (وَ إِنْ یَمْسَسْكَ اللَّهُ بِضُرٍّ فلاکاشف لَهُ إِلَّا هُوَ وَ إِنْ یَمْسَسْكَ بِخَیْرٍ فَهُوَ عَلی کُلِّ شیْء قَدِیرٌ).(1).

در حقیقت، توجه به غیر خدا به خاطر این است که آنها را سر چشمهٔ خیرات یا برطرف کننده مصائب و مشکلات می دانند.

آیه 18

* (آیه 18)-در این آیه برای تکمیل بحث فوق می گوید: «اوست که بر بندگان خود، قاهر و مسلط است» (وَ هُوَ الْقاهِرُ فَوْقَ عِبادِهِ).

اما برای اینکه توهم نشود که خداوند مانند بعضـی از صاحبان قدرت، ممکن است کم ترین سوء استفاده ای از قدرت نامحدود خود کند، در پایان آیه می فرماید:

و اوست حکیم آگاه» و همه کارش روی حساب و کم ترین اشتباه و خطا در اعمال قدرت ندارد (وَ هُوَ الْحَکِیمُ الْخَبِیرُ).

1- 1 .«ضر» عبارت از کمبودهایی است که به انسان دست می دهد، اعم از اینکه جنبه بدنی داشته باشد، مثل نقص عضو و انواع بیماری ها، یا جنبه روحی داشته باشد، مثل جهل و سفاهت و با جنبه های دیگر مانند از بین رفتن مال و مقام و فرزندان-

آیه 19

* (آیه 19)-بالاترین شاهد - عده ای از مشرکان مکه نزد پیامبر آمدند و گفتند: تو چگونه پیامبری هستی که کسی را با تو موافق نمی بینیم؟ حتی از یهود و نصاری درباره تو تحقیق کردیم، آنها نیز به حقانیت تو بر اساس محتویات تورات و انجیل گواهی ندادند. کسی را به ما نشان ده که گواه بر رسالت تو باشد.

در مقابل این مخالفان لجوج که این همه نشانه های حقانیت دعوت او را نادیده گرفته بودند، خداوند به پیامبر دستور می دهد و بگو: بالاترین گواهی، گواهی کیست؟ (قُلْ أَیُّ شَیْ ءٍ أَکْبَرُ شَهَادَةً).

و خودت پاسخ بده و «بگو: خداوند، گواه میان من و شماست» (قُلِ اللَّهُ شَهِیدُ بَینِی وَ بَینَکُم).

و (بهترین دلیل آن این است که این قرآن بر من وحی شده» (وَ أوحِیَ إِلَی هَذَا القُرءَانُ).

قرآنی که ممکن نیست ساخته فکر بشری، آن هم در آن محیط و مکان بوده باشد، قرآنی که محتوی انواع شواهد اعجاز می باشد.

سپس به هدف نزول آن پرداخته می گوید: قرآن به این جهت بر من نازل شده است تا شما و تمام کسانی را که این (قرآن) به آنها می رسد، با آن بیم دهم» و از مخالفت فرمان خدا بترسانم (لِأُنْذِرَکُمْ بِهِ وَ مَنْ بَلَغَ).

سپس به پیامبر (ص) دستور می دهد که از آنها سؤال کند: «آیا به راستی شما گواهی میدهید که معبودان دیگری با خداست؟» (أئنکم لَتَشْهَدُونَ أَنَّ مَعَ اللَّهِ ءالهة أُخْرَی).

بگو: من هرگز چنین گواهی نمی دهم. بگو: اوست تنها معبود یگانه؛ و من از آنچه شما برای او شریک قرار می دهید، بیزارم» (قُلْ لا أَشْهَدُ قُلْ إِنَّما هُوَ إِلهُ واحِدُ وَ إِنَّنِي بَرِي ءُ مِمَّا تُشْرِکُونَ).

آیه 20

* (آیه 20)-در این آیه به آنها که مدعی بودند اهل کتاب هیچ گواهی درباره پیامبر اسلام (ص) نمی دهند پاسخ می دهد می گوید: « آنان که کتاب آسمانی به ایشان داده ایم، به خوبی او [= پیامبر را می شناسند، همانگونه که فرزندان خود را

می شناسند»(الّذِینَ ءاتیناهم الْکِتابَ یَعْرِفُونَهُ کَما یَعْرَفُونَ أَبْنَاءِ هُمْ).

بنابراین، اگر جمعی از اهل مکه میگفتند به اهل کتاب مراجعه کرده ایم و اطلاعاتی از پیامبر نداشته اند؛ یا دروغ می گفتند و تحقیق نکرده بودند یا اهل کتاب، حقایق را کتمان کرده و به آنها بازگو نمی کردند. چنانکه آیات دیگر قرآن نیز اشاره به کتمان آنها می کند.

در پایان آیه به عنوان یک نتیجه نهایی اعلام می دارد: «فقط کسانی که سرمایه وجود خود را از دست داده اند، ایمان نمی آورند»(الَّذِینَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ فَهُمْ لایومنون).

آیه 21

* (آیه 21)-بزرگترین ظلم - در تعقیب برنامه در هم کوبیدن شرک و بت پرستی، در این آیه می گوید: «چه کسی ستمکارتر است از آن کس که بر خدا دروغ بسته [= همتایی برای او قائل شده، یا آیات او را تکذیب کرده است» (وَ مَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَی عَلَی اللَّهِ کَذِباً أَوْ کَذَّبَ بِئَایَاتِهِ).

در حقیقت، جمله اول اشاره به انکار توحید و جمله دوم اشاره به انکار نبوت است. به راستی ظلمی از این بالاتر نمی شود که انسان، جماد بی ارزش یا انسان ناتوانی را همتای وجود نامحدودی قرار دهد که بر سراسر جهان هستی حکومت

می کند.

مسلمة ظالمان، رستگار نخواهند شد» (إِنَّهُ لا یُفْلِحُ الظَّالِمُونَ).

آیه 22

* (آیه 22)-در این آیه درباره سرنوشت مشرکان در رستاخیز بحث می شود تا روشن گردد آنها با اتکا به مخلوقات ضعیفی همچون بتها، نه آرامشی برای خود در این جهان فراهم ساختند و نه در جهان دیگر. قرآن می گوید: «آن روز که همه آنها را محشور می کنیم؛ سپس به مشرکان می گوییم: معبودهایتان، که همتای خدا می پنداشتید، کجایند؟!»(وَ یَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِیعاً ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِینَ أشرکوا أَیْنَ شُرَکاؤُکُمُ الَّذِینَ کنتم تَزْعُمُونَ).

آیه 23

* (آیه 23)-آنها در حیرت فرو می روند «سپس پاسخ و عذر آنها، چیزی جز این

نیست که می گویند: به خداوندی که پروردگار ماست سوگند که ما مشرک نبودیم!» به گمان اینکه در آنجا نیز می توان حقایق را انکار کرد (ثُمَّ لَمْ تَكُنْ فِتْنَتُهُمْ إِلاَّ أَنْ قالُوا وَ اللَّهِ رَبِّنا ماكنا مُشْرِكِينَ).

آیه 24

* (آیه 24)-در این آیه برای اینکه مردم از سرنوشت رسوای این افراد عبرت گیرند می گوید: « ببین چگونه به خودشان (نیز) دروغ می گویند» (انْظُرْ كَيْفَ كَذَبُوا عَلى أَنْفُسِهِمْ).

و آنچه را به دروغ همتای خدا می پنداشتند، از دست می دهند!» و دستشان به جایی نمی رسد (وَ ضَلَّ عَنْهُمْ ما كانُوا يَفْتَرُونَ).

آیه 25

* (آیه 25)-نفوذناپذیران - در این آیه به وضع روانی بعضی از مشرکان اشاره شده که در برابر شنیدن حقایق، کم ترین انعطاف از خود نشان نمی دهند بلکه به دشمنی با آن نیز بر می خیزند و با وصله های تهمت، خود و دیگران را از آن دور نگاه می دارند. قرآن می گوید: « پاره ای از آنها به سخنان) تو، گوش فرا می دهند؛ ولی بر دلهای آنان پرده ها افکنده ایم تا آن را نفهمند؛ و در گوش آنها، سنگینی قرار داده ایم»(وَ مِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ إِلَيْكَ وَ جَعَلْنا عَلى قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ وَ فِي ءَاذَانِهِم وَقرًا).(1).

البته اگر این گونه مسائل به خدا نسبت داده می شود، در حقیقت اشاره به قانون علیت و خاصیت عمل است یعنی استمرار در کجروی و اصرار در لجاجت اثرش این است که روح و روان آدمی را به شکل خود در می آورد.

و تجربه این حقیقت را ثابت کرده است که افراد بدکار و گناهکار در آغاز ازکار خود احساس ناراحتی می کنند اما تدریج به آن خو گرفته و شاید روزی فرا رسد که اعمال زشت خود را واجب و لازم بشمرند. از این رو قرآن می گوید: «و (آنها به قدری لجوجند که)اگر تمام نشانه های حق را ببینند، ایمان نمی آورند» (وَ إِنْ يرواكل ءاية لا يُؤْمِنُوا بِهَا).

تا آنجا که وقتی به سراغ تو می آیند که با تو پرخاشگری کنند» (حَتَّى إِذا جَاءَكَ يُجادِلُونَكَ).

1- 1 .«كنه» جمع «كنان»،به معنی پرده یا هر چیزی است که مستور سازد. او قره به معنی سنگینی گوش است.

و به جـای اینکه گوش جـان را به سـخنان تو متوجه سازنـد و دست کم به صورت یک جست و جوگر، به احتمال یافتن حقیقتی، درباره آن بیندیشـند، با روح و فکر منفی در برابر تو ظاهر می شوند. آنها با شـنیدن سخنان تو که از سرچشمه وحی تراوش کرده و بر زبان حقگوی تو جاری شده است، متوسل به ضـربه تهمت می شوند؛ «کا فران می گویند: اینها فقط افسانه های پیشینیان است» (یَقُولُ الَّذِینَ کَفَرُوا إِنْ هذا إِلاَّ أَساطِیرُ الْأَوَّلِینَ).

آیه 26

* (آیه 26)-در این آیه می گوید: به این مقدار نیز قناعت نمی کنند، « آنها دیگران را از آن باز می دارند؛ و خود نیز از آن دوری می کنند» (وَ هُمْ یَنْهَوْنَ عَنْهُ وَ ینئون عَنْهُ).(1).

بی خبر از اینکه هرکس با حق درافتد تیشه بر ریشه خود زده و سرانجام، طبق سنت آفرینش، حق با جاذبه ای که دارد پیروز خواهد شد.

بنابراین، تلاش و فعالیت آنها به شـکست خودشان منتهی خواهـد شـد و جز خود را هلاک نمی کننـد، ولی نمی فهمند» (وَ إِنْ یهلکون إِلاَّ أَنْفُسَهُمْ وَ ما یَشْعُرُونَ).

آیه 27

* (آیه 27)-بیداری زودگذر و بی اثر - در دو آیه گذشـته به قسمتی از اعمال الجولجانه مشرکان اشاره شد، در این آیه و آیه بعد صحنه ای از نتایـج اعمال آنها مجسم گردیده است تا بدانند چه سـرنوشت شومی در پیش دارند و بیدار شوند، یا وضع آنها عبرتی برای دیگران گردد. آیه می گوید: «ای کاش (حال آنها را هنگامی که در برابر آتش (دوزخ) ایستاده اند، ببینی!» (وَ لَوْ تَری إِذْ وُقِفُوا عَلَی النَّارِ).

و در آن حالت چنان منقلب می شونـد که می گوینـد: ای کاش (بار دیگر، به دنیا) بازگردانـده می شـدیم، و آیات پروردگارمان را تکذیب نمی کردیم، و از مؤمنان می بودیم» (فَقالُوا یا لَیْتَنا وَ نَرُدُّ وَ لا نُکَذِّبَ بئایات رَبِّنا وَ نَکُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِینَ).

آیه 28

* (آیه 28)-در این آیه می افزاید: آنها در واقع پشیمان نیستند، بلکه اعمال

1- 1 .«ینون» از ماده«نأی» به معنی دوری جستن است.

و نیاتی را که قبلا پنهان می کردند، در برابر آنها آشکار شده و به وحشت افتاده اند(بَلْ بَدا لَهُمْ ما كانُوا يُخْفُونَ مِنْ قَبْلُ).

ولی این بیـداری پایدار و پا برجا نیست و به خاطر شـرایط و اوضاع خاص و روبه رو شدن با مجازاتهای عینی پدید آمده است. بدین جهت «اگر به فرض محـال، بار دیگر به این جهان بازگردنـد، به همان اعمالی که از آن نهی شـده بودنـد باز می گردنـد» (وَ لَوْ رُدُّوا لَعادُوا لِما نُهُوا عَنْهُ).

بنابراین آنها در آرزو و ادعای خویش صادق نیستند و، از) دروغگویانند (وَ إِنَّهُمْ لَا لَكَاذِبُونَ).

آیه 29

* (آیه 29)-این آیه دنباله سـخنان مشرکان است که به هنگام مشاهده صحنه های رستاخیز آرزو می کنند بار دیگر به دنیا بازگردند و جبران کننـد، ولی قرآن می گوید: اگر اینها بازگردند نه تنها به فکر جبران نخواهند بود و به کارهای خود ادامه خواهند داد، بلکه اساسا رسـتاخیز را هم انکار خواهنـد کرد همانگونه که در دنیا چنین بودنـد؛ «آنها گفتنـد: چیزی جز این زنـدگی دنیای ما نیست و ما هرگز برانگیخته نخواهیم شد» (وَ قالُوا إِنْ هِيَ إِلاَّ حَياتُنَا الدُّنْيا وَ ما نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ).

آیه 30

* (آیه 30)-این آیه به سـرنوشت آنها در روز رستاخیز اشاره کرده می گوید: «اگر آنها را به هنگامی که در پیشگاه پروردگارشان ایستاده اند، ببینی! (به آنها می گوید: آیا این حق نیست؟!» (وَ لَوْ ترىٰ إِذْ وُقِفُوا عَلى رَبِّهِمْ قالَ أَلَيْسَ هذا بِالْحَقِّ).

می گویند: چرا، قسم به پروردگارمان» حق است (قالُوا بَلى وَ رَبِّنَا).

دگر بار «می گوید: پس مجازات را بچشید به سزای آنچه انکار می کردید!» (قَالَ فذقوا الْعَذابَ بِما كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ).

منظور از «وقوف در برابر پروردگاره این نیست که خداوند مکانی داشـته باشد، بلکه به معنی ایستادن در برابر صحنه های مجازات اوست . همان طور که بعضـی از مفسران گفته اند . و یا کنایه از حضور در دادگاه الهی است، چنانکه که انسان به هنگام نماز می گوید: من در برابر خداوند ایستاده ام.

آیه 31

* (آیه 31)-در این آیه به خسران و زیان منکران معاد و رستاخیز اشاره کرده

می فرماید: «آنها که لقای پروردگار را تکذیب کردند، مسلما زیان دیدند» (قَدْ خَسِرَ الَّذِینَ کَذَّبُوا بِلِقاءِ اللّهِ).

منظور از « ملاقات پروردگار» یا ملاقات معنوی و ایمان شـهودی است (شهود باطنی) و یا ملاقات صحنه های رستاخیز و پاداش و جزای او.

سپس می گویـد: این تکـذیب ادامه می یابـد « تا هنگامی که ناگهان قیامت به سـراغشان بیاید؛ می گویند: ای افسوس بر ما که در باره آن، کوتاهی کردیم» (حَتَّی إِذا جاءَ تَهُمُّ السَّاعَةُ بَغْتَةً قالُوا یا حَسْرَتَنا عَلی ما فَرَّطْنا فِیها).

منظور از «ساعـة» روز قیامت است. «بغتـة» به معنی این است که به طور ناگهانی و جهش آسا که هیچ کس جز خدا وقت آن را نمی داند، واقع می شود.

سپس قرآن می گوید: «و آنها (بار سنگین گناهانشان را بر دوش می کشند» (وَ هُمْ یَحْمِلُونَ أَوْزارَهُمْ عَلی ظُهُورِهِمْ).

أوزار» جمع «وزر» به معنی بار سـنگین است و در اینجا منظور گناهان است. این آیه می توانـد یکی از دلایل تجسم اعمال باشـد زیرا می گوید آنها گناهان سنگین خود را بر دوش می کشند.

در پایان آیه می فرماید: «چه بد باری بر دوش خواهند داشت» (أَلَا سَاءَ مَا یَزِرُونَ).

آیه 32

* (آیه 32)-در این آیه برای بیان موقعیت زنـدگی دنیا در برابر زندگی آخرت می گوید: «زندگی دنیا، چیزی جز بازی و سـرگرمی نیست» (وَ ماأخوة الدُّنْیا إِلَّا لَعِبُ وَ لَهْوُ).

تشبیه زندگی دنیا به بازی و سـرگرمی از این نظر است که بازیها و سـرگرمیها معمولا کارهای توخالی و بی اساس هسـتند که از متن زندگی حقیقی دورند.

بسـیار دیده می شود که کودکان دور هم می نشینند و بازی را شروع می کنند، یکی را امیر و دیگری را وزیر و یکی را دزد و دیگری را قافله، اما ساعتی نمی گذرد که نه خبری از امیر است و نه وزیر و نه دزد و نه قافله. یا در نمایشنامه هایی که به

منظور سرگرمی انجام می شود، صحنه هایی از جنگ با عشق یا عداوت مجسم می گردد، اما پس از ساعتی خبری از هیچ کدام نیست.

و سپس زندگانی سرای دیگر را با آن مقایسه کرده می فرماید: «و سرای آخرت، برای آنها که پرهیزگارند، بهتر است. آیا نمی اندیشید؟!» (وَ لَلدَّارُ الْأُخَرِ خَيْرٌ لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ أَ فَلا تَعْقِلُونَ).

زیرا حیاتی است جاویدان وفنانا پذیر، در جهانی وسیع تر، در عالمی که سر و کار آن با حقیقت است نه مجاز و با واقعیت است نه خیال.

آیه 33

* (آیه 33)-همواره در راه مصلحان مشکلات بوده - بی شک، پیامبر (ص) در گفت وگوهای منطقی و مبارزات فکری که با مشرکان داشت، گاهی از شدت الجاجت آنها و عدم تأثیر سخن در روح آنان و گاهی از نسبتهای ناروایی که به او می دادند اندوهناک می شد، خداوند بارها در قرآن مجید پیامبر خود را در این مواقع تسلی می داد تا با دلگرمی و استقامت بیش تر برنامه خویش را تعقیب کند. در این آیه می فرماید: «ما می دانیم که گفتار آنها ، تو را غمگین می کند» (قَدْ نَعْلَمُ إِنَّهُ لَيَحْزُنُكَ الَّذِي يَقُولُونَ).

ولی (غم مخور؛ و بدان که آنها تو را تکذیب نمی کنند؛ بلکه ظالمان، آیات خدا را انکار می نمایند» (فَإِنَّهُمْ لا يُكَذِّبُونَكَ وَ لكِنَّ الظَّالِمِينَ بئايات اللَّهِ يَجْحَدُونَ).

نظیر این سخن در گفت وگوهای رایج میان ما نیز دیده می شود که گاهی شخص برتر به هنگام ناراحت شدن نماینده اش به او می گوید: غمگین مباش طرف آنها در واقع منم و اگر مشکلی ایجاد شود برای من است نه برای تو؛ و به این وسیله مایه تسلی خاطر او را فراهم می سازد.

آیه 34

* (آیه 34)-در این آیه برای تکمیل این دلگرمی، به وضع انبیای پیشین اشاره کرده می گوید: این موضوع منحصر به تو نبوده، « پیش از تو نیز پیامبرانی تکذیب شدند» (وَ لَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلُ مِنْ قَبْلِكَ).

و در برابر تکذیبها، صبر و استقامت کردند؛ و (در این راه) آزار دیدند، تا

هنگامی که یاری ما به آنها رسید» (فَصَبَرُوا عَلی ماکذبوا وَ أوذُوا حَتَّی أتیهم نَصْرُنا).

تو نیز چنین باش. و این، یکی از سنتهای الهی است؛ «و هیچ چیز نمی تواند سنن خدا را تغییر دهد» (وَ لا مُبَدِّلَ لِکَلِماتِ اللَّهِ).

بنابراین، طبق همین سنت، امدادهای الهی و الطاف بیکران پروردگار به سراغ تو خواهد آمد و سرانجام بر آنها پیروز خواهی شد.

و اخبار پیامبران به تو رسیده است که چگونه در برابر مخالفتها و شداید استقامت کردند و پیروز شدند؛ و این گواه روشنی برای توست (وَ لَقَدْ جاءَک مِنْ نبإِ الْمُرْسَلِینَ).

در حقیقت، آیه فوق به این اصل اشاره می کند که همیشه رهبران صالح اجتماع که برای هدایت توده های مردم به وسیله ارایه مکتب و طرحهای سازنده با افکار منحط و خرافات و سنن غلط جامعه به پا می خاستند، با مخالفت جمعی سودجو و زورگو که با پر و بال گرفتن مکتب جدید منافعشان به خطر می افتاد، روبه رو می شدند. اما بی شک شرط اساسی این پیروزی بردباری و مقاومت است.

آیه 35

* (آیه 35)-مردگان زنده نما - این آیه و آیه بعد ادامه تسلی دادن به پیامبر است که در آیات قبل گذشت.

از آنجا که فکر و روح پیامبر (ص) از گمراهی و لجاجت مشرکان بسیار ناراحت و پریشان بود و علاقه داشت با هر وسیله ای که شده آنها را به صف مؤمنان بکشاند، خداوند می فرماید: «و اگر اعراض آنها بر تو سنگین است، چنانچه بتوانی نقبی در زمین بزنی، یا نردبانی به آسمان بگذاری (و اعماق زمین و آسمانها را جست و جو کنی، چنین کن) تا آیه (و نشانه دیگری برای آنها بیاوری!» ولی بدان که این لجوجان ایمان نمی آورند (وَ إِنْ کانَ کَبُرَ عَلَیْکَ إِعْراضُهُمْ فَإِنِ اسْتَطَعْتَ أَنْ تَبْتَغِيَ نَفَقاً

فِي الْأَرْضِ أَوْ لَا فِي السَّماءِ فَتَأْتِيَهُمْ بِئَايَةٍ).(1).

خداوند با این جمله به پیامبر خود می فهماند که هیچ گونه نقصی در تعلیمات و دعوت تو نیست، بلکه نقص از ناحیه آنهاست که تصمیم گرفته اند حق را نپذیرند. از این رو هیچ کوششی اثر نمی بخشد، نگران مباش!

ولی برای اینکه توهم نشود که خداوند قادر نیست آنها را وادار به تسلیم کند، می فرماید: «اما اگر خدا بخواهد، آنها را به اجبار) بر هدایت جمع خواهد کرد » (وَ لوْ شاءَ اللَّهُ لَجَمَعَهُمْ عَلَى الْهُدى).

یعنی او می تواند آنها را به تسلیم در برابر دعوت تو و اعتراف به حق و ایمان وادار کند. ولی هدایت اجباری چه سودی دارد، آفرینش بشر برای تکامل بر اساس اختیار و آزادی اراده می باشد. تنها در صورت آزادی اراده است که ارزش مؤمن از کافر و نیکان از بدان شناخته می شود.

سپس می گوید: « پس هرگز از جاهلان مباش» (فَلا تَكُونَنَّ مِنَ الْجاهِلِينَ).

یعنی بی تابی مکن و صبر و استقامت را از دست مده و بیش از اندازه خود را به خاطر کفر و شرک آنها ناراحت مکن، بدان راه همین است که تو می پیمایی

بی شک پیامبر از این حقایق با خبر بود، اما خداوند اینها را به عنوان یادآوری و تستی برای پیامبر خود بازگو می کند.

آیه 36

* (آیه 36)-در این آیه برای تکمیل این موضوع و تستی بیشتر، به پیامبر (ص) می گوید: «تنها کسانی (دعوت تو را می پذیرند که گوش شنوا دارند» (إِنَّما يَسْتَجِيبُ الَّذِي يَسْمَعُونَ).

اما مردگان (و آنها که روح انسانی را از دست داده اند، ایمان نمی آورند؛ و) خدا آنها را در قیامت) بر می انگیزد؛ سپس به سوی او، بازگردانده می شوند (وَ الْمُوْتَى يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ إِلَيْهِ يُرجَعُونَ).

آن روز با مشاهده صحنه های رستاخیز ایمان می آورند، ولی ایمانشان سودی ندارد.

1- 1 .«نفق» به معنی «نقب» و راه های زیرزمینی است. مسلما به معنی نردبان است.

آیه 37

* (آیه 37)-در این آیه یکی از بهـانه جویی هـای مشـرکان مطرح شـده است. به طوری که در بعضـی از روایات آمـده: جمعی از رؤسای قریش هنگامی که از معارضه و مقابله با قرآن عاجز ماندنـد، به پیامبر (ص) گفتنـد: اینها فایده ندارد، اگر راست می گویی معجزاتی همانند عصای موسی و ناقة صالح برای ما بیاور.

قرآن می گوید: «و گفتند: چرا نشانه (و معجزه ای از طرف پروردگارش بر او نازل نمی شود؟!» (وَ قالُوا لوْ نَزَلَ عَلَيْهِ اية مِنْ رَبِّهِ).

روشن است که آنها این پیشنهاد را از روی حقیقت جویی نمی گفتند زیرا پیامبر (ص) به اندازه کافی برای آنها معجزه آورده بود.

از این رو قرآن می گوید: «بگو: خداوند، قادر است که نشانه ای نازل کند» (قُلْ إِنَّ اللَّهَ قادِرُ عَلى أَنْ يُنَزِّلَ ءَايَةً).

ولی اشـکال کار این است که اگر به این گونه تقاضاها که از سـر لجاجت می کنید ترتیب اثر داده شود، سپس ایمان نیاورید، همگی گرفتار مجـازات الهی شـده، نابود خواهیـد گشت زیرا این نهایت بی حرمتی نسـبت به ساحت مقـدس پروردگار و فرسـتاده او و آیات و معجزات اوست. از این رو در پایان آیه می فرماید: «ولی بیش تر آنها نمی دانند» (وَ لكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لا يَعْلَمُونَ).

آیه 38

* (آیه 38)-به دنبال آیات گذشـته که درباره مشـرکان بحث می کرد و آنها را به سـرنوشتی که در قیامت دارند متوجه می ساخت، این آیه از حشره و رستاخیز عمومی موجودات زنده و انواع حیوانات سخن به میان آورده می گوید: «هیچ

جنبنـده ای در زمین، و هیـچ پرنـده ای که با دو بال خود پرواز می کنـد، نیست مگر اینکه انتهایی هماننـد شـما هسـتند»(وَ ما مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَ لا طائِرٍ يَطِيرُ بِجَناحَيْهِ الَّا أُمَمُ أَمْثالَكُمْ).

« دابه» از ماده « دیبب»، به معنی آهسته راه رفتن و قدمهای کوتاه برداشتن است و معمولا به همه جنبندگان روی زمین گفته می شود.

طائر» به هر گونه پرنده ای گفته می شود و چون در پاره ای موارد به امور

معنوی که دارای پیشـرفت و جهش هسـتند، این واژه اطلاـق می گردد، در آیه مورد بحث برای اینکه نظر فقـط روی پرنـدگان متمرکز شود، جمله «یطیر بجناحیه» (با دو بال خود پرواز می کند) به آن افزوده شده.

و امم» جمع «امت» و آن به معنی جمعیتی است که دارای قدر مشترکی هسـتند مثلا دین واحد یا زبان واحد یا صـفات و کارهای واحدی دارند.

به این ترتیب، هر یک از انواع حیوانات و پرنـدگان برای خود انتی هسـتند هماننـد انسانها. یعنی آنها نیز در عالم خود دارای علم و شـعور و ادراک هسـتند، خدا را می شناسند و به اندازه توانایی خود او را تسبیح و تقدیس می گویند. اگرچه فکرشان در سطحی پایین تر از فکر و فهم انسانهاست.

سپس در جمله بعد می گوید: «ما هیچ چیز را در این کتاب، فروگذار نکردیم» (ما فَرَّطْنا فِي الْكِتابِ مِنْ شَيْءٍ).

ممکن است منظور از کتاب، قرآن بوده باشـد که همه امور مربوط به تربیت و هـدایت و تکامل انسان، در آن وجود دارد. همچنین احتمال دارد منظور از کتاب، عالم هستی باشد زیرا عالم آفرینش مانند کتاب بزرگی است که همه چیز در آن آمده است.

در پایان آیه می گوید: «سپس همگی به سوی پروردگارشان محشور می گردند (ثُمَّ إِلى رَبِّهِمْ يُحْشَرُونَ).

روی این جهت، آیه به مشـرکان اخطار می کنـد: خداوندی که تمام اصـناف حیوانات را آفریده و نیازمندی های آنها را تأمین کرده و مراقب تمام افعال آنهاست و برای همه رستاخیزی قرار داده، چگونه ممکن است برای شما حشر و رستاخیزی قرار ندهد؟

آیـا رسـتاخیز برای حیوانات هم وجود دارد - بی شک نخستین شـرط حساب و جزا مسأله عقل و شـعور و به دنبال آن تکلیف و مسوولیت است. طرفداران این عقیده می گویند: زندگی بسیاری از حیوانات آمیخته با نظام شگفت انگیزی است که روشنگر سطح عالی فهم و شعور آنهاست. کیست که درباره مورچگان و زنبور عسل

و تمـدن عجیب آنها و نظام حیرت آور لانه و کند و سـخنانی نشـنیده باشد ! مسـلم) اینها را به آسانی نمی توان ناشـی از غریزه دانست زیرا غریزه معمولا سرچشـمه کارهای یک نواخت است، اما اعمالی که در شرایط خاصی که قابل پیش بینی نبوده، به عنوان عکس العمل انجام می گردد، به فهم و شعور شبیه تر است تا به غریزه. |

مثلا گوسـفندی که در عمر خود گرگ را ندیده، برای نخستین بار که آن را می بیند، به خوبی خطرناک بودن این دشـمن را تشخیص داده و به هر وسیله که بتواند، برای دفاع از خود و نجات از خطر متوسل می شود.

از اینها گذشـته، در آیات متعددی از قرآن، مطالبی دیده می شود که دلیل قابل ملاحظه ای برای فهم و شـعور بعضی از حیوانات محسوب می شود. داستان فرار کردن مورچگان از برابر لشکر سلیمان و داستان آمدن هدهد به منطقه سبا و یمن و آوردن خبرهای هیجان انگیز برای سلیمان، شاهد این مدعاست.

در روایات اسـلامی نیز در زمینه رسـتاخیز حیوانات احادیث متعـددی دیـده می شود، از جمله از ابوذر نقل شده که می گوید: ما خدمت پیامبر (ص) بودیم که در پیش روی ما دو بز به یکـدیگر شاخ زدند. حضـرت فرمود: «می دانید چرا اینها به یکدیگر شاخ زدند؟» حاضـران عرض کردند: نه. فرمود: «ولی خدا می داند چرا؛ و به زودی در میان آنها داوری خواهد کرد.»

آیه 39

* (آیه 39)-کر و لالها - بار دیگر قرآن به بحث از منکران لجوج می پردازد می گویـد: «آنها که آیات ما را تکـذیب کردنـد، کره و لالهایی هستند که در تاریکی ها قرار دارند» (وَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بئاياتنا صُمٌّ وَ بُكْمٌ فِي الظُّلُماتِ).

نه گوش شنوا دارند که حقایق را بشنوند، و نه زبان حقگو که اگر حقیقتی را درک کردند برای دیگران بازگو کنند.

سپس می فرماید: «هر کس را خدا بخواهد (و مستحق باشد، گمراه می کند، و هر کس را بخواهد (و شایسته بداند، بر راه راست قرار خواهد داد» (مِنْ يشا اللَّهُ يُضْلِلْهُ وَ مَنْ يَشَأْ يَجْعَلْهُ عَلى صِراطٍ مُسْتَقِيمٍ).

گاهی اعمال زشتی از انسان سـر می زند که بر اثر آن، تاریکی وحشتناکی روح او را احاطه خواهد کرد، چشمان حقیقت بین از او گرفته می شود، گوشش صدای حق را نمی شنود و زبانش از گفتن حق باز می ماند.

اما گاهی کارهای نیک بسیاری از او سر می زند که یک دنیا نور و روشنایی به روح او می پاشد، دید و درک او وسیع تر و فکر او پر فروغ تر و زبان او در گفتن حق، گویا تر می شود. این است معنی هدایت و ضلالت که به اراده خدا نسبت داده می شود.

آیه 40

* (آیه 40)-توحید فطری - دگر بار روی سخن را به مشرکان کرده و از راه دیگری برای توحید و یگانه پرستی در برابر آنها استدلال می کند، به این طریق که لحظات سخت و دردناک زندگی را به خاطرشان می آورد و از وجدان آنها استمداد می کند که در این گونه لحظات که همه چیز را به دست فراموشـی می سپارند، آیا پناهگاهی جز خدا برای خودشان فکر می کنند؟ آیه می فرماید: ای پیامبر! «بگو: به من خبر دهید اگر عذاب پروردگار به سـراغ شـما آید، یا رسا خیز برپا شود، آیا (برای حل مشکلات خود،) غیر خدا را می خوانید اگر راست می گویید ؟! (قُلْ أرءیتکم إِنْ أتیکم عَذابُ اله أَوْ أَتَتْکُمُ السَّاعَةُ أَغْیَرُ اللَّهِ تَدْعُونَ إِنْ کُنْتُمْ صادِقِینَ).

روح معنی این آیه نه تنها برای مشرکان، بلکه برای همه کس به هنگام بروز شداید و حوادث سخت، قابل درک است. ممکن است در حال عادی و در حوادث کوچک، انسان به غیر خـدا متوسل گردد، اما هنگامی که حادثه فوق العاده شدیـد باشـد، همه چیز را فراموش می کند، ولی در همین حال در اعماق دل خود یک نوع امیدواری به نجات که از منبع قدرت مرموز و نامشخصـی سرچشمه می گیرد، احساس می کند. این همان توجه به خدا و حقیقت توحید است.ا

آیه 41

* (آیه 41)-در این آیه می فرماید: «(نه، بلکه تنها او را می خوانید؛ و او اگر بخواهد، مشـکلی را که به خاطر آن او را خوانده اید برطرف می سازد؛ و آنچه را (امروز) همتای خـدا قرار می دهیـد، (در آن روز) فراموش خواهیـد کرد» (بَلْ إِیَّاهُ تَدْعُونَ فَیَکْشِفُ ما تَدْعُونَ إِلَیْهِ إِنْ شاءَ وَ تَنْسَوْنَ ما تُشرِکُونَ).

آیه 42

* (آیه 42)-سرانجام زندگی اندر زناپذیران - قرآن همچنان گفت و گو با گمراهان و مشرکان را ادامه می دهد و از راه دیگری برای بیدار ساختن آنها موضوع را تعقیب می کند. یعنی دست آنها را گرفته و به قرون و زمانهای گذشته می برد می گوید: «ما به سوی امتهایی که پیش از تو بودند، پیامبرانی) فرستادیم؛ (و هنگامی که با این پیامبران به مخالفت برخاستند، آنها را با شدت و رنج و ناراحتی مواجه ساختیم؛ شاید بیدار شوند و در برابر حق، خضوع کنند و تسلیم گردند» (وَ لَقَدْ أَرْسَلْنا إِلى أُمَمٍ مِنْ قبلك فَأَخَذنَاهُم بِالْبَأْساءِ وَ الضَّرَّاءِ لَعَلَّهُمْ يَتَضَرَّعُونَ).(1).

آیه 43

* (آیه 43)-در این آیه می گوید: «چرا هنگامی که مجازات ما به آنان رسید، (خضوع نکردند و تسلیم نشدند؟!» (فَلَوْلَا إِذْ جاءَهُمْ بَأْسُنا تَضَرَّعُوا).

در حقیقت، علت عدم تسلیم آنها دو چیز بود: قرآن می فرماید: «بلکه دلهای آنها قساوت پیدا کرده و روحشان انعطاف ناپذیر گردید (وَ لكِنْ قَسَتْ قُلُوبُهُمْ).

دیگر اینکه: «شیطان، (با استفاده از روح هوی پرستی آنها هر کاری را که می کردند، در نظر شان زینت داده و هر عمل زشتی را زیبا و هر کار خلافی را صواب می پنداشتند (وَ لكن لَهُمُ الشَّيْطانُ ما كانُوا يَعْمَلُونَ).

آیه 44

* (آیه 44)-در این آیه می افزاید: آری «هنگامی که (اندرزها سودی نبخشید، و) آنچه را به آنها یاد آوری شده بود فراموش کردند، درهای همه چیز (از نعمتها) را به روی آنها گشودیم» (فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِرُوا بِهِ فَتَحْنا عَلَيْهِمْ أَبْوابَ كُلِّ شَيْءٍ).

از این نعمتها در واقع خاصیت دوجانبه داشت: هم ابراز محبتی برای بیداری بود و هم مقدمه ای برای عذاب دردناک در صورتی که بیدار نشوند. از این رو قرآن می گوید: آن قدر به آنها نعمت دادیم تا کاملا خوشحال شدند (و دل به آن بستند)؛ ناگهان آنها را گرفتیم (و سخت مجازات کردیم؛ در این هنگام، همگی

---

1 - 1 .«أساء» در اصل به معنی شدت و رنج است و گاه به معنی جنگ نیز به کار می رود. همچنین در قحطی و خشکسالی و فقر و مانند اینها، ولی «ضاء » به معنی ناراحتی روحی است مانند غم و اندوه و جهل و نادانی یا ناراحتی هایی که از بیماری و از دست دادن مقام و مال و ثروت پیدا می شود.

مأیوس شدند» و درهای امید به روی آنها بسته شد (حَتَّی إِذا فَرِحُوا بِما أُوتُوا أَخَذْناهُمْ بَغْتَةً فَإِذا هُمْ مُبْلِسُونَ).(1).

آیه 45

* (آیه 45)-«و (به این ترتیب، دنباله (زندگی) جمعیتی که ستم کرده بودند، قطع شد، و نسل دیگری از آنها به پا نخاست (فَقُطِعَ دابِرُ الْقَوْمِ الَّذِینَ ظَلَمُوا).(2).

و از آنجا که خداوند در به کار گرفتن عوامل تربیت در مورد آنها هیچ گونه کوتاهی نکرده، در پایان آیه می فرماید: «و ستایش مخصوص خداوند، پروردگار جهانیان است» (وَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِینَ).

جمله فوق نشانه آن است که قطع ریشه ظلم و فساد و نابود شدن نسلی که بتواند این کار را ادامه دهد، به قدری اهمیت دارد که جای شکر و سپاس است.

از امام صادق (ع) روایت شده است: «هرکس بقای ستمگران را دوست دارد مفهومش این است که دوست می دارد معصیت خدا شود. (موضوع ظلم به اندازه ای مهم است که خداوند تبارک و تعالی در برابر نابود ساختن ظالمان، خود را ستایش کرده است و فرموده: "دنباله قوم ستمگر قطع شد و ستایش مخصوص خداوند، پروردگار جهانیان است".

آیه 46

* (آیه 46)-بخشندهٔ نعمتها را بشناسید - روی سخن همچنان با مشرکان است. می فرماید: «بگو: به من خبر دهید اگر خداوند گوش و چشمهایتان را بگیرد، و بر دلهای شما مهر نهد (که چیزی را نفهمید)، چه کسی جز خداست که آنها را به شما بدهد؟!» (قُلْ أَرءیتم إِنْ أَخَذَ اللَّهُ سَمْعَکُمْ وَ أَبْصارَکُمْ وَ خَتَمَ عَلی قُلُوبِکُمْ مَنْ إِلهُ غَیْرُ اللَّهِ یاتیکم بِهِ).

در حقیقت، مشرکان نیز قبول داشتند که خالق و روزی دهنده خداست و بتها را به عنوان شفیعان در پیشگاه خدا می پرستیدند.

---

* 1- 1 .1. «مبلسون» از ماده «ابلاس»، به معنی غم و اندوهی است که به خاطر شدت حوادث ناگوار به انسان دست می دهد. نام «ابلیس» نیز از همین جا گرفته شده است. تعبیر فوق نشان دهنده شدت غم و اندوهی است که گناهکاران را فرا می گیرد

2- 2 .«دابر» در اصل به معنی دنباله و أخر چیزی است.

سپس می گویـد: «ببین چگونه آیات را به گونه های مختلف برای آنها شـرح می دهیم، سـپس آنها روی می گردانـد!» (انْظُرْ کَیْفَ نُصَرِّفُ الأیات ثُمَّ هُمْ یَصْدِفُونَ).

تصرف» از ماده «تصریف» به معنی تغییر است و در اینجا منظور بیان استدلالهای گوناگون و در اشکال مختلف می باشد.

«یصـدفون» از ماده «صدف» به معنی جانب و ناحیه است و چون هنگام روی گردانیدن، انسان متوجه جانب و ناحیه دیگری می شود، این کلمه در معنی اعراض به کار می رود.

آیه 47

* (آیه 47)-به دنبـال ذکر سه نعمت بزرگ الهی (چشم، گوش و فهم) که سرچشـمه تمام نعمتهای دنیا و آخرت است، در این آیه به امکان سلب نعمتها اشاره کرده می گوید: «بگو: به من خبر دهید اگر عذاب خدا به طور ناگهانی (و پنهانی) یا آشـکارا به سـراغ شما بیاید، آیا جز جمعیت ستمکار نابود می شوند؟!» (قُلْ أرءیتکم إِنْ أتیکم عَذابُ اللَّهِ بَغْتَةً أَوْ جَهْرَةً هَلْ یُهْلَكُ إِلاَّ الْقَوْمُ الظَّالِمُونَ).(1).

یعنی کسـی که قادر به انواع مجازات و گرفتن نعمتهاست خداست و بتها هیچ نقشی در این میان ندارند. بنابراین، دلیلی ندارد که به آنها پناه ببرید.

آیه 48

* (آیه 48)-در آیات گذشـته سـخن از تهدیدها و تشویقها در میان بود، در این آیه می گوید این همان هدفی است که پیامبران به خاطر آن مبعوث شدنـد. می فرمایـد: «ما پیامبران را، جز (به عنوان) بشارت دهنـده و بیم دهنده، نمی فرستیم»(وَ ما نُرْسِلُ الْمُرْسَلِینَ إِلاَّ مُبَشِّرِینَ وَ مُنذِرِینَ).

سپس می گوید: « آنها که ایمان بیاورند و (خویشـتن را اصـلاح کنند، نه ترسـی بر آنهاست و نه غمگین می شوند» (فَمَنْ ءامن وَ أَصْلَحَ فَلا خَوْفٌ عَلَیْهِمْ وَ لا هُمْ یَحْزَنُونَ).

آیه 49

* (آیه 49)-«و آنها که آیات ما را تکذیب کردند، عذاب (پروردگار) به خاطر

1- 1 .«بغتة» به معنی ناگهانی و «جهرة» به معنی آشکار است.

نافرمانی ها به آنان می رسد» (وَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بئاياتنا يَمَسُّهُمُ الْعَذابُ بِما كانُوا يَفْسُقُونَ).

قابل توجه اینکه در مورد مجازات تکـذیب کنندگان آیات خدا تعبیر به یمتهم العذاب » شده است، گویا مجازات همه جا به دنبال آنها می گردد و سپس به بدترین وجهی آنها را فرا می گیرد.

واژه «فسق» معنی وسیعی دارد و هر گونه نافرمانی و خروج از راه و رسم بندگی خدا، حتی کفر را شامل می شود.

آیه 50

* (آیه 50)-آگاهی از غیب . در ادامه پاسـخگویی به اعتراضات کفار و مشـرکان، این آیه به سه قسـمت از ایرادهای آنها پاسخ می دهد. از نخست اینکه هر یک از آنها به میل خود به پیامبر (ص) پیشنهاد معجزه می کردند، حتی به مشاهده معجزات مورد درخواست دیگران قانع نبودند. گاهی خانه هایی از طلا، گاهی نزول فرشتگان و زمانی تبدیل سرزمین خشک و سوزان مکه به یک باغستان پر آب و میوه.

گویا با این تقاضاها یک نوع مقام الوهیت و مالکیت زمین و آسمان برای پیامبر (ص) انتظار داشتند. از این رو، خداوند به پیامبر دستور می دهد «بگو: من نمی گویم خزاین خدا نزد من است» (قُلْ لا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزائِنُ اللَّهِ).

خزائن » جمـع «خزینه »، به معنی منبـع و مرکز هر چیزی است. به این ترتیب، خزائن الله، منبـع همه چیز را در بر می گیرد که از ذات بی انتهای اوست که سرچشمه همه کمالات و قدرتهاست.

سپس در برابر افرادی که انتظار داشتند پیامبر (ص) آنها را از اسرار آینده و گذشته آگاه سازد، حتی به آنها بگوید در آینده چه حوادثی مربوط به زنـدگیشان روی می دهـد تا برای دفع ضـرر و جلب منفعت به پا خیزنـد، می گوید: «و من (جز آنچه خدا به من بیاموزد،) از غیب آگاه نیستم» (وَ لَا أَعلَمُ الغَيبَ).

و در جمله سوم به پاسخ ایراد کسانی که انتظار داشـتند خود پیامبر (ص) فرشته باشد، یا فرشته ای همراه او باشد، و هیچ گونه عوارض بشری از خوردن غذا و راه

رفتن در کوچه و بازار در او دیده نشود، می گوید: «و به شما نمی گویم من فرشته ام»(وَ لا أَقُولُ لَكُمْ إِنِّی مِلْكٍ).

و تنها از آنچه به من وحی می شود پیروی می کنم» (إِنْ أَتَّبِعُ إِلاَّ ما يُوحی إِلَی).

از این جمله استفاده می شود که تمام برنامه های پیامبر در امور دینی از وحی آسمانی سرچشمه گرفته بود.

در پایـان آیه به پیامبر (ص) دسـتور می دهـد «بگو: آیا نابینا و بینا مساوینـد؟! و آنها که چشم و انـدیشه و عقلشان بسـته است، با کسانی که حقایق را به خوبی می بینند و درک می کنند برابرند؟!) پس چرا نمی اندیشید؟!» (قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمی وَ الْبَصِيرُ أَ فَلا تَتَفَكَّرُونَ).

آیه 51

* (آیه 51)-در پایان آیه قبل فرمود که نابینا و بینا یکسان نیسـتند، در این آیه به پیامبر (ص) دستور می دهد: «و به وسیله آن (قرآن)، کسانی را که از روز حشر و رستاخیز می ترسند، بیم ده!» (وَ أَنْذِرْ بِهِ الَّذِينَ يَخافُونَ أَنْ يُحْشَرُوا إِلی رَبِّهِمْ).

یعنی کسـانی که تا این انـدازه چشم دلشان گشوده است که احتمال می دهنـد حساب و کتابی در کار باشـد، در پرتو این احتمال و ترس از مسؤولیت، آمادگی برای پذیرش حق یافته اند.

سپس می گویـد: این گونه افراد بیـدار دل از آن روز می ترسـند؛ روزی که در آن، دیار و سـرپرست و شـفاعت کننـده ای جز او [= خداوند ندارند» (لَيْسَ لَهُمْ مِنْ دُونِهِ ولی وَ لَاشَفِيعُ).

آری این گونه افراد را انذار کن «شاید پرهیزگاری پیشه کنند» (لَعَلَّهُم يَتَّقُونَ).

آیه 52

* (آیه 52)-شـأن نزول: در مورد نزول این آیه و آیه بعـد نقـل شـده: جمعی از قریش از کنـار مجلس پیـامبر (ص) گذشـتند در حالی که صهیب، عمار، بلال، خباب و امثال آنها از مسلمانان کم بضاعت، در خدمت پیامبر (ص) بودند. آنها از مشاهده این صحنه تعجب کردند گفتنـد: ای محمد، آیا به همین افراد از جمعیت قناعت کرده ای؟ اینها را خداوند از میان ما انتخاب کرده ! ما پیرو اینها بوده باشـیم؟ هرچه زودتر آنها را از

خود دور کن، شاید ما به تو نزدیک شویم و از تو پیروی کنیم.

آیه نازل شد و این پیشنهاد را به شدت رد کرد.

بعضـی از مفسران اهل تسنن مانند نویسنده تفسیر المنار، حدیثی شبیه به این شأن نزول نقل کرده سپس می افزاید: عمر بن خطاب در آنجا حاضر بود و به پیامبر گفت چه مانعی دارد که پیشنهاد آنها را بپذیریم ؟

آیات مورد بحث پیشنهاد او را نیز رد کرد.

تفسـیر: مبـارزه بـا فکر طبقـاتی - در این آیه به یکی دیگر از بهـانه جویی های مشـرکان اشاره شـده است. آنها انتظار داشـتند پیامبر (ص) امتیازاتی برای ثروتمندان نسـبت به طبقه فقیر قائل شود، بی خبر از اینکه اسلام آمده تا به این امتیازات پوچ و بی اساس پایان دهد. بدین رو آنها اصـرار داشـتند که پیامبر (ص) این دسته را از خود براند، اما قرآن با ذکر دلایل زنده پیشنهاد آنها را نفی می کند می گوید: «و کسانی را که صـبح و شام خـدا را می خواننـد، و جز ذات پاک او نظری ندارنـد، از خود دور مکن»(وَ لا تَطْرُدِ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدْوَةِ والعشـی يُرِيدُونَ وَجْهَهُ).(1).

در حقیقت، آنها روی یک سنت دیرین غلط، امتیاز افراد را به ثروت آنها می دانستند و معتقد بودند باید طبقات اجتماع که براساس ثروت به وجود آمـده، همواره محفوظ بمانـد و هر آیین و دعوتی بخواهد زندگی طبقاتی را برهم زند و این امتیاز را نادیده بگیرد، در نظر آنها مطرود و غیر قابل قبول است.

در جمله بعـد می فرماید: دلیلی ندارد که اشـخاص باایمان را از خود دورسازی، برای اینکه «نه چیزی از حساب آنها بر توست، و نه چیزی از حساب تو بر آنها» (ما عَلَيْكَ مِنْ حِسابِهِمْ مِنْ شئء وَ ما مِنْ حِسابِكَ عَلَيْهِمْ مِنْ شَئءٍ).

که آنها را طرد کنی و از ستمگران گردی » (فَتَطْرُدَهُمْ فَتَكُونَ مِنَ الظَّالِمِينَ).

منظور از حساب ، حساب اعمال است. مشـرکان، یاران فقیر پیامبر را به خاطر نداشـتن ثروت به دوری از خـدا متهم می کردند می گفتند: اگر اعمال این افراد در

1- 1 .«وجه » در لغت به معنی صورت است و گاهی به معنی ذات به کار می رود و منظور از آن در آیه فوق معنی دوم است.

پیشگاه خدا مورد قبول است، چرا آنها را از نظر زندگی مرقه قرار نداده است؟ همچنین آنها را متهم می کردند که ایمانشان به خاطر تأمین زندگی است.

قرآن در پاسخ می گوید به فرض که چنین باشد، حسابشان با خداست، همین اندازه که ایمان آورده اند و در صف مسلمین قرار گرفته اند، به هیچ وجه نباید طرد شوند. به این ترتیب، جلو بهانه جویی های اشراف قریش را می گیرد.

یک امتیاز بزرگ اسلام - می دانیم در مسیحیت کنونی دایره اختیارات رؤسای مذهبی به طرز مضحکی توسعه یافته تا آنجا که آنها برای خود حق بخشیدن گناه قائل هستند. به همین جهت، می توانند کسانی را با کوچک ترین چیزی طرد و تکفیر کنند یا بپذیرند.

قرآن در آیه فوق و آیات دیگر، یادآور می شود که نه تنها علمای مذهبی، بلکه شخص پیامبر (ص) نیز حق طرد کسی را که اظهار ایمان می کند و کاری که موجب خروج از اسلام بشود انجام نداده، ندارد. آمرزش گناه و حساب و کتاب بندگان فقط به دست خداست و هیچ کس جز او حق دخالت در چنین کاری ندارد. ان

آیه 53

* (آیه 53)-در این آیه به ثروتمندان بی ایمان هشدار می دهد که این جریانات آزمایشهایی برای آنهاست و اگر از این آزمایشها نادرست بیرون آیند، باید عواقب دردناک آن را تحمل کنند. می گوید: «و این چنین بعضی از آنها را با بعض دیگر آزمودیم» توانگران را به وسیله فقیران (وَ كَذلِكَ فَتَنَّا بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ).(1).

تا بگویند: آیا اینها هستند که خداوند از میان ما (برگزیده، و بر آنها منت گذارده (و نعمت ایمان بخشیده است؟!»(لِيَقُولُوا أَهؤُلاءِ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنْ بَيْنِنَا).

سپس در پاسخ می گوید: این افراد با ایمان مردمی هستند که شکر نعمت علم و تشخیص را به جا آورده و آن را به کار بسته اند. همچنین شکر نعمت دعوت

1- 1 .«فتنه» در اینجا به معنی آزمایش است.

پیامبر (ص) را به جا آورده و از او پـذیرا شـده اند. بدین رو، خداوند ایمان را در قلوبشان راسخ گردانیده است. «آیا خداوند، شاکران را بهتر نمی شناسد؟!» (أَلَیْسَ اللَّهُ بِأَعْلَمَ بالشّاکِرِینَ).

آیه 54

* (آیه 54)-این آیه به صورت یک قانون به پیامبر (ص) دسـتور می دهد که افراد باایمان را هرچند گناهکار باشـند، نه تنها طرد نکند بلکه به خوبی بپذیرد. می فرماید: هرگاه کسانی که به آیات ما ایمان دارند نزد تو آیند، به آنها بگو: سـلام بر شما!» (وَ إِذا جاءَکَ الَّذِینَ یُؤْمِنُونَ بئایاتنا فَقُلْ سَلامٌ عَلَیْکُمْ).

این سـلام ممکن است از ناحیه خـدا و به وسـیله پیامبر (ص) بوده باشـد، یا مسـتقیما از ناحیه خود پیامبر (ص). به هر حال، دلیل بر پذیرا شدن و استقبال کردن و تفاهم و دوستی با آنهاست.

در جمله دوم اضافه می کند: «پروردگارتان، رحمت را بر خود فرض کرده»(کَتَبَ ربکم عَلی نَفْسِهِ الرَّحْمَةُ).

کتب» که از مـاده «کتابت» به معنی نوشـتن است، در بسـیاری از موارد کنایه از الزام و ایجاب و تعهـد می باشـد زیرا یکی از آثار نوشـتن، مسلم شدن و ثابت ماندن چیزی است.

و در جمله سوم که در حقیقت توضـیح و تفسـیر «رحمت الهی» است، با تعبیری محبت آمیز می گوید: «هرکس از شـما کار بدی از روی نادانی کند، سـپس تو به و اصلاح و جبران نماید، خداوند آمرزنده مهربان است» (أَنَّهُ مَنْ عَمِلَ مِنکُمْ سُوءَ بِجَهالَةٍ ثُمَّ تابَ مِنْ بَعْدِهِ وَ أَصْلَحَ فَأَنَّهُ غَفُورٌ رَحِیمٌ).

منظور از «جهالت» در این گونه موارد، غلبه و طغیان شهوت است. مسلما چنین کسی در برابر گناه خود مسوول است.

آیه 55

* (آیه 55)-در این آیه برای تأکید مطلب می فرماید: «و این چنین آیات را برمی شـمریم، (تا حقیقت بر شما روشن شود، و راه گناهکاران آشکار گردد» (وَ کَذَلِکَ نُفَصِّلُ الأیات وَ لِتَسْتَبِینَ سَبِیلُ الْمُجْرِمِینَ).

منظور از «مجرم»، گناهکاران لجوج و سرسختی است که با هیچ وسیله

تسـلیم حق نمی شوند. یعنی بعد از این دعوت عمومی و همگانی به سوی حق، حتی دعوت از گناهکارانی که از کار خود پشـیمانند، راه و رسم مجرمان لجوج و غیر قابل انعطاف کاملا شناخته خواهد شد.

آیه 56

* (آیه 56)-اصرار بیجا - در این آیه و دو آیه بعد همچنان روی سخن به مشرکان و بت پرستان لجوج است، همان طور که بیش تر آیات این سوره نیز همین بحث را دنبال می کنـد. لحن این آیات چنان است که گویا آنها از پیامبر دعوت کرده بودند به آیینشان گرایش پیدا کند. قرآن به پیامبر (ص) دسـتور می دهـد «بگو: من از پرسـتش کسانی که غیر از خدا می خوانید، نهی شده ام»(قُلْ إِنِّی نُهِیتُ أَنْ أَعْبُدَ الَّذِینَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ).

سپس می فرماید: «بگو: من از هوی و هوسهای شما پیروی نمی کنم» (قُلْ لا أَتَّبِعُ أَهْوَاءُ کَمْ).

و این پاسخ روشنی به پیشنهاد بی اساس آنهاست که بت پرستی هیچ دلیل منطقی ندارد.

در آخرین جمله برای تأکید می گوید: «اگر چنین کنم، مسـلما گمراه شده ام؛ و از هدایت یافتگان نخواهم بود» (قَدْ ضَلَلْتُ إِذاً وَ مَا أَنَا مِنَ الْمُهْتَدِینَ).

آیه 57

* (آیه 57)-در این آیه پاسخ دیگری به آنها داده می فرماید: «بگو: من دلیل روشـنی از پروردگارم دارم؛ و شما آن را تکذیب کرده اید» (قُلْ إِنِّی عَلَی بَیِّنَةٍ مِنْ ربی وَ کَذَّبْتُمْ بِهِ).

در آیه فوق پیامبر (ص) مأمور است روی این نکته تأکید کند که مدرک من در مسأله خدا پرستی و مبارزه با بت کاملا روشن است و انکار و تکذیب شما چیزی از اهمیت آن نمی کاهد.

بینه» در اصل به چیزی می گویند که میان دو چیز فاصـله و جدایی می افکند، سپس به دلیل روشن هم گفته شده از این نظر که حق و باطل را کاملا از هم جدا

می کند.

سپس به یکی از بهانه جویی های آنها اشاره می کنـد که می گفتند اگر تو بر حق هستی کیفرهایی که ما را به آن تهدید می کنی زودتر بیاور! پیامبر (ص) در پاسـخ می فرماید: «آنچه شـما درباره آن (از نزول عذاب الهی) عجله دارید، به دست من نیست» (ما عِنْدِي ما تَسْتَعْجِلُونَ بِهِ).

حکم و فرمان، تنها از آن خداست» (إِنِ الْحُكْمُ إِلاَّ لِلَّهِ).

یعنی هرگونه فرمان در عالم آفرینش و تکوین و در عالم احکام دینی و تشریع، به دست خداست. همچنین هر منصبی، اعم از رهبری الهی و قضاوت و حکمیت، به کسی سپرده شده است آن نیز از ناحیه پروردگار است.

و به عنوان تأکیـد می گویـد: اوست که «حق را از باطل جـدا می کند؛ و او بهترین جداکننده (حق از باطل) است» (يَقُصُّ الْحَقَّ وَ هُوَ خَيْرُ الْفاصِلِينَ).

زیرا کسی که علمش از همه بیش تر و قدرت کافی برای اعمال علم و دانش خود نیز داشته باشد، او بهترین جداکننده حق از باطل است.

واژه «ص» در لغت به معنی قطع کردن و بریدن چیزی است. «یقص الحق» به این معنی است که حق را از باطل جدا می کند.

آیه 58

* (آیه 58)-در این آیه به پیامبر دسـتور می دهـد در برابر مطالبه عذاب و کیفر از ناحیه این جمعیت نادان، «بگو: اگر آنچه درباره آن عجله دارید نزد من بود، (و به درخواست شـما ترتیب اثر می دادم، عذاب الهی بر شـما نازل می گشت؛ و) کار میان من و شـما پایان گرفته بود» (قُلْ لَوْ أَنَّ عِنْدِي ما تَسْتَعْجِلُونَ بِهِ بِهِ لَقَضَى الْأَمْرُ بَيْنِي وَ بَيْنَكُمْ).

اما برای اینکه تصور نکنند مجازاتشان به دست فراموشـی سپرده شده، در پایان آیه می گوید: «ولي خداوند ظالمان را بهتر می شـناسد و به موقع مجازات می کند (وَ اللَّهُ أَعْلَمُ بِالظَّالِمِينَ). ان

آیه 59

* (آیه 59)-اسـرار غیب - در آیات گذشـته سـخن از علم و قدرت خدا و وسعت دایره حکم و فرمان او در میان بود، از این به بعد آنچه در آیات قبل اجمالا بیان شد توضیح داده می شود. نخست به موضوع علم خدا پرداخته می گوید: «کلیدهای

غیب، تنها نزد اوست؛ و جز او، کسی آنها را نمی داند» (وَ عِنْدَهُ مَفاتِحُ الْغَيْبِ لا يَعْلَمُها إِلّا هُوَ).

«مفاتح» جمع «مفتح» به معنی کلید است.

سپس برای توضیح و تأکید بیش تر می گوید: «او آنچه را در خشکی و دریاست می داند» (وَ يَعْلَمُ ما فِي الْبَرِّ وَ الْبَحْرِ).

بر» به معنی مکـان وسـیع است و معمولاـ به خشـکی هـا گفته می شود. «بحر» در اصـل به معنی محل وسـیعی است که آب زیاد در آن مجتمع باشد و معمولا به دریاها و گاهی به نهرهای عظیم نیز گفته می شود.

به هر حال، آگاهی خدا از آنچه در خشـکی ها و دریاهاست، به معنی احاطه علم او بر همه چیز است. یعنی او از جنبش میلیاردها موجود زنده، کوچک و بزرگ، در اعماق دریاها، از شماره واقعی سلولهای بدن هر انسان و گلبولهای خونها، از

حرکات مرموز الکترونها در دل اتمها و از تمام انـدیشه هایی که از لابه لای پرده های مغز ما می گذرد و تا اعماق روح ما نفوذ می کند.... آری، از همه اینها به طور یکسان باخبر است.

در جمله بعـد نیز برای تأکیـد بر احاطه علمی خداونـد، اشاره به خصوص در این مورد کرده می فرماید: «هیچ برگی از درختی) نمی افتد، مگر اینکه از آن آگاه است» (وَ ما تَسْقُطُ مِنْ وَرَقَةٍ إِلَّا يَعْلَمُها).

یعنی تعـداد برگهـا و لحظه جـدا شـدن از شـاخه ها و گردش آنها در وسط هوا و لحظه قرار گرفتن روی زمین، همه اینها در پیشـگاه علم او روشن است.

و نه هیچ دانه ای در تاریکی های زمین قرار می گیرد، مگر اینکه تمام خصوصیات آن را می داند (وَ لا حَبَّةٍ فِي ظُلُماتِ الْأَرْضِ).

در حقیقت، به دو نقطه حساس اشاره شـده که هیـچ انسانی هر چنـد میلیونها سال از عمر او بگذرد و دسـتگاههای صـنعتی تکامل حیرت انگیز پیدا کند، احاطه بر آن ممکن نیست.

چه کسی می داند با دها در هر شبانه روز در سرتاسر کره زمین چه بذرهایی را از گیاهان جدا کرده و به چه نقطه ای می پاشد؟ کدام مغز الکترونیکی می تواند تعداد برگهایی که در یک روز از شاخه درختان جدا می شود حساب کند؟

نگاه به منظره درختان در فصل پاییز و منظره بدیعی که سقوط پی در پی برگها پیدا می کند، به خوبی این حقیقت را ثابت می کند که این گونه علوم هیچگاه ممکن نیست در دسترس انسان قرار گیرد.

در واقع، سقوط برگها لحظه مرگ آنهاست و سقوط دانه ها در مخفیگاه زمین گامهای نخستین حیات و زندگی آنهاست. اوست که از نظام این مرگ و زندگی با خبر است.

بیان این موضوع یک اثر فلسفی و یک اثر تربیتی دارد: اثر فلسفی اش این است که پندار کسانی که علم خدا را منحصر به کلیات می دانند و معتقدند که خدا از جزییات این جهان آگاهی ندارد، نفی می کند و می گوید که خدا از همه کلیات و جزییات آگاهی کامل دارد.ا

و اثر تربیتی آن، ایمان به این علم وسیع است زیرا به انسان می گوید تمام اسرار وجود تو، اعمال و گفتار تو، نیات و افکار تو، همگی برای ذات پاک او آشکار است. با چنین ایمانی چگونه ممکن است انسان مراقب حال خویش نباشد و اعمال و گفتار و نیات خود را کنترل نکند؟

در پایان آیه می فرماید: «و نه هیچ تر و خشکی وجود دارد، جز اینکه در کتابی آشکار [= در کتاب علم خدا] ثبت است»(وَ لا رَطْبٍ وَ یابس إِلاَّ فِي كِتابٍ مُبِينٍ).

آیه 60

* (آیه 60)-در این آیه بحث را به احاطه علم خداوند به اعمال انسان که هدف اصلی است، کشانیده و قدرت قاهر؛ خدا را نیز مشخص می سازد تا مردم از مجموع این بحث نتایج تربیتی لازم را بگیرند. نخست می گوید: «او کسی است که (روح) شما را در شب (به هنگام خواب) می گیرد؛ و از آنچه در روز کرده اید، باخبر است»(وَ هُوَ الَّذِي يَتَوَفّيكُم بِالّيلِ وَ يَعْلَمُ ما جَرَحتُم بِالنّهارِ).

توقی» در لغت به معنی بازگرفتن است، اینکه خواب را یک نوع بازگرفتن روح معرفی کرده به خاطر آن است که مرگ، تعطیل کامل دستگاه مغز و قطع مطلق پیوند روح و جسم است، در حالی که خواب، تعطیل بخشی از دستگاه مغز و ضعیف شدن این پیوند است. بنابراین خواب، مرحله کوچکی از مرگ محسوب می شود.

جرحتم از ماده «جرح، در اینجا به معنی اکتساب و به دست آوردن چیزی است. یعنی شما شب و روز در زیر چتر قدرت و علم خداوند قرار دارید. آن کس که از دانه های نباتات در دل خاک و از سقوط برگها در هر زمان و مکان آگاه است، از اعمال شما نیز آگاهی دارد.

بعد می گوید: این نظام خواب و بیداری تکرار می شود، شب می خوابید سپس در روز شما را از خواب بر می انگیزد؛ (و این وضع همچنان ادامه می یابد) تا سرآمد معینی فرا رسد» (ثُمَّ يَبْعَثُكُمْ فِيهِ لِيُقْضى أَجَلٌ مُسَمًّى).

سرانجام نتیجه بحث را چنین بیان می کند: «سپس بازگشت شما به سوی اوست؛ و سپس شما را از آنچه عمل می کردید، با خبر می سازد»(ثُمَّ إِلَيْهِ مرجعكم ثُمَّ ينبئكم بِما كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ).

آیه 61

* (آیه 61)-در این آیه برای توضیح بیشتر روی احاطه علمی خداوند نسبت به اعمال بندگان و نگاهداری دقیق حسابشان برای روز رستاخیز چنین می گوید: «او بر بندگان خود تسلط کامل دارد؛ و مراقبانی بر شما می گمارد؛ تا زمانی که یکی از شما را مرگ فرارسد» (وَ هُوَ الْقاهِرُ فَوْقَ عِبادِهِ وَ يُرْسِلُ عَلَيْكُمْ حفظةحتى إِذَا جاءَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ).

حفظة » جمع «حافظ»، در اینجا به معنی فرشتگانی است که مأمور نگاه داری حساب اعمال انسانها هستند.

در این موقع، « فرستادگان ما جان او را می گیرند» (تَوَفَّتْهُ رُسُلُنا). در پایان آیه می افزاید: «و آنها (در نگاه داری حسنات عمر و اعمال بندگان،)

کوتاهی نمی کنند (وَ هُمْ لا یُفَرِّطُونَ).

آیه 62

* (آیه 62)-در این آیه به آخرین مرحله کار انسان اشاره کرده می گوید: «سپس تمام بندگان) به سوی خدا، که مولای حقیقی آنهاست، باز می گردند» (ثُمَّ ردو إِلَی اللَّهِ مؤلیهم الْحَقِّ).

بدانید (در آن دادگاه) حکم و داوری، مخصوص اوست» (أَلا لَهُ الْحُکْمِ).

و با آن همه اعمال و پرونده هایی که افراد بشر در طول زندگی خود داشته اند، به سرعت رسیدگی می شود؛ «و او، سریع ترین حسابگران است» (وَ هُوَ أَسْرَعُ الْحاسِبِینَ).

در بعضی از روایات آمده است: «إنه شبحانه یحاسب جمیع عبادي علی مقدار حلب شاة» (خداوند حساب تمام بندگان را در زمان کوتاهی، به اندازه دوشیدن یک گوسفند، رسیدگی می کند).

آیه 63

* (آیه 63)-نوری که در تاریکی می درخشد - قرآن بار دیگر دست مشرکان را گرفته و به درون فطرتشان می برد و در آن مخفیگاه اسرارآمیز، نور توحید و یکتا پرستی را به آنها نشان می دهد. به پیامبر (ص) دستور می دهد «بگو: چه کسی شما را از تاریکی های خشکی و دریا رهایی می بخشد؟!» (قُلْ مَنْ ینجیکم مِنْ ظُلُماتِ الْبَرِّ وَ الْبَحْرِ).

ظلمت و تاریکی گاهی جنبه حسی دارد و گاهی جنبه معنوی: ظلمت حتی آن است که نور به کلی قطع شود یا آن چنان ضعیف شود که انسان جایی را نبیند و یا به زحمت ببیند. ظلمت معنوی همان مشکلات، گرفتاری ها، پریشانی ها و آلودگی هایی است که عاقبتشان تاریک و نا پید است.

اگر این تاریکی با حوادث وحشتناکی آمیخته شود، مثلا اگر در شبی تاریک در میان بیابانی راه را گم کند و صدای وحشتناک حیوانات درنده که در دل شب طعمه ای برای خود می جویند به گوش او رسد، در چنین لحظاتی انسان همه چیز را به دست فراموشی می سپارد و جز خودش و نور تابناکی که در اعماق جانش می درخشد و او را به سوی مبدئی می خواند که تنها اوست که می تواند چنان

مشکلاتی را حل کند، همه را از یاد می برد. این گونه حالات دریچه هایی هستند به جهان توحید و خداشناسی

از این رو در جمله بعد می گوید: «در چنین حالی از لطف بی پایان او استمداد می کنید، و او را با حالت تضرع (و آشکارا) و در پنهانی می خوانید (تَدْعُونَهُ تَضَرُّعاً وَ خُفْيَةً).

منظور این است که خداوند هم مشکلات شدید و هم مشکلات ضعیف را حل می کند.

و با آن مبدأ بزرگ عهد و پیمان می بندید و می گویید: «اگر از این خطرات و ظلمتها) ما را رهایی بخشد، از شکرگزاران خواهیم بود» (لَئِنْ أَنَجَّنَا مِنْ هذِهِ لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ).

آیه 64

* (آیه 64)-ای پیامبر! «بگو: خداوند شما را از اینها، و از هر مشکل و ناراحتی، نجات می دهد؛ (و بارها چنین کرده، ولی باز هم شما برای او شریک قرار می دهید » و راه کفر می پویید (قُلِ اللَّهُ يُنَجِّيكُمْ مِنْها وَ مِنْ كُلِّ كَرْبٍ ثُمَّ أَنْتُمْ تُشْرِكُونَ).

کرب» در اصل به معنی زیر و رو کردن زمین و حفر کردن آن است و نیز به معنی گره محکمی که در طناب دلو می زنند آمده است، سپس در غم و اندوههایی که قلب انسان را زیر و رو می کند و همچون گرهی بر دل انسان می نشیند گفته شده است.

آیه 65

* (آیه 65)-عذابهای رنگارنگ - در این آیه برای تکمیل راه های مختلف تربیتی، روی مسأله تهدید به عذاب و مجازات الهی تأکید شده، یعنی همان طور که خداوند أرحم الراحمین و پناه دهنده بی پناهان است، در برابر طغیانگران و سرکشان، قهار و منتقم می باشد.

در این آیه به پیامبر (ص) دستور داده شده که مجرمان را به سه نوع مجازات تهدید کند: عذابهایی از بالا و پایین، مجازات اختلاف کلمه و بروز جنگ و خونریزی. قرآن می گوید: «بگو: او قادر است که از بالا یا از زیر پای شما، عذابی بر

شما بفرستد» (قُلْ هُوَ الْقادِرُ عَلی أَنْ یَبْعَثَ عَلَیْکُمْ عَذاباً مِنْ فَوْقِکُمْ أَوْ مِنْ تَحْتِ أَرْجُلِکُمْ).

یا به صورت دسته های پراکنده شما را با هم بیامیزد؛ و طعم جنگ و اختلاف را به هر یک از شما به وسیله دیگری بچشاند» (أَوْ یلبسکم شیعا وَ یُذِیقَ بعضکم بَأْسَ بَعْضٍ).

مسأله اختلاف کلمه و پراکندگی در میان جمعیت به قدری خطرناک است که در ردیف عذابهای آسمانی و صاعقهها و زلزله ها قرار گرفته است. راستی چنین است بلکه گاهی ویرانی های ناشی از اختلاف و پراکندگی به درجات بیش تر از ویرانی های ناشی از صاعقهها و زلزله هاست. بارها مشاهده شده کشورهای آباد در سایه شوم نفاق و تفرقه به نابودی مطلق کشیده شده است؛ و این جمله هشدار به همه مسلمانان جهان است.

در پایان آیه می افزاید: «ببین چگونه آیات گوناگون را (برای آنها بازگو می کنیم؛ شاید بفهمند» و بازگردند (انْظُرْ کَیْفَ نُصَرِّفُ الأیات لَعَلَّهُمْ یَفْقَهُونَ).

آیه 66

* (آیه 66)-این آیه و آیه بعد در حقیقت تکمیل بحثی است که درباره دعوت به سوی خدا و معاد و حقایق اسلام و ترس از مجازات الهی در آیات پیشین گذشت.

نخست می گوید: «قوم و جمعیت تو، (یعنی قریش و مردم مکه) آن (آیات الهی) را تکذیب و انکار کردند، در حالی که حق است» و دلایل گوناگونی از طریق عقل و فطرت و حس، آنها را تأیید می کند (وَ کَذَّبَ بِهِ قَوْمُكَ وَ هُوَ الْحَقُّ).

بنابراین، تکذیب و انکار آنان از اهمیت این حقایق نمی کاهد هرچند مخالفان و منکران زیاد باشند.

سپس دستور می دهد به آنها «بگو: من مسؤول (ایمان آوردن شما نیستم» وظیفه من تنها ابلاغ رسالت است، نه اجبار شما بر ایمان (قُلْ لَسْتُ عَلَیْکُمْ بِوَکِیلٍ).

منظور از «وکیل» کسی است که مسؤول هدایت عملی و ضامن دیگران بوده باشد.

آیه 67

* (آیه 67)-در این آیه به آنها هشدار می دهد و به دقت کردن در انتخاب راه

صحیح دعوت می کند. می گوید: «هر خبری که خداوند به شـما داده، سرانجام قرارگاهی دارد و در موعد خود انجام می گیرد.) و به زودی خواهید دانست!» (لِكُلِّ نَبَا مُسْتَقَرٌّ وَ سَوْفَ تَعْلَمُونَ).

آیه 68

* (آیه 68)-شأن نزول: از امام باقر(ع) روایت شده است: چون این آیه نازل گردید و مسـلمانان از مجالست با کار و اسـتهزا کنندگان آیات الهی نهی شدند، جمعی از مسلمانان گفتند اگر بخواهیم در همه جا به این دستور عمل کنیم باید هرگز به مسجد الحرام نرویم، طواف خانه خدا نکنیم زیرا آنها در گوشه و کنار مسـجد پراکنده اند و به سخنان باطل درباره آیات الهی مشغولند و در هر گوشه ای از مسجد الحرام، ما مختصر توقفی کنیم ممکن است سخنانشان به گوش ما برسد). در این موقع آیه بعد (69) نازل شد و به مسلمانان دستور داد که در این گونه مواقع آنها را نصیحت کنند و تا آنجا که در قدرت دارند به ارشاد و راهنمایی بپردازند.

آیه 68

* (آیه 68)-دوری از مجالس اهل باطل - از آنجا که بحثهای این سوره بیش تر ناظر به وضع مشـرکان و بت پرستان است، در این آیه و آیه بعـد به یکی دیگر از مسائل مربوط به آنها اشاره می شود. نخست به پیامبر (ص) می گویـد: «هر گاه کسانی را دیـدی که آیات ما را اسـتهزا می کننـد، از آنها روی بگردان تا به سـخن دیگری بپردازنـد»(وَ إِذا رَأَيْتَ الَّذِينَ يَخُوضُونَ فِي ءاياتنا فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ حَتَّى يَخُوضُوا فِي حَـدِيثٍ غَيرِهِ).

خوض» در اصل به معنی وارد شـدن در آب و راه رفتن و شـنا کردن در آن است، اما این کلمه در قرآن به وارد شـدن در مطالب باطل و بی اساس اطلاق گردیده.

سپس اضـافه می کنـد: این موضوع به انـدازه ای اهمیت دارد که «اگر شـیطان از یاد تو ببرد، هرگز پس از یاد آمـدن با این جمعیت سـتمگر منشین»(وَ إِمَّا يُنْسِيَنَّكَ الشَّيْطانُ فَلا تَقْعُدْ بَعْدَ الذكرى مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ).

سؤال: مگر ممکن است شیطان بر پیامبر مسلط گردد و باعث فراموشی او شود؟

در پاسخ باید گفت اگر چه روی سخن در آیه به پیامبر است، اما منظور پیروان او هستند که اگر گرفتار فراموشکاری شدند و در جلسات آمیخته به گناه کار شرکت کردند، به محض اینکه متوجه شوند باید از آنجا برخیزند و بیرون روند. نظیر این بحث در گفت وگوهای روزانه ما در ادبیات زبانهای مختلف دیده می شود که انسان روی سخن را به کسی می کند اما هدفش این است که دیگران بشنوند.

آیه 69

* (آیه 69)-در این آیه یک مورد را استثنا کرده می گوید: «و (اگر افراد با تقوا برای ارشاد و اندرز با آنها بنشینند، چیزی از حساب (و گناه) آنها بر ایشان نیست؛ ولی این کار، باید تنها برای یادآوری آنها باشد، شاید بشنوند و تقوا پیشه کننده (وَ ما عَلَی الَّذِینَ یَتَّقُونَ مِنْ حِسابِهِمْ مِنْ شیْء وَ لکِنْ ذِکْری لَعَلَّهُمْ یَتَّقُونَ).

باید توجه داشت تنها کسانی می توانند از این استثنا استفاده کنند که طبق تعبیر آیه دارای مقام تقوا باشند و نه تنها تحت تأثیر آنها واقع نشوند، بلکه بتوانند آنها را تحت تأثیر خود قرار دهند.

آیه 70

* (آیه 70)-آنها که دین را به بازی گرفته اند . این آیه که در حقیقت بحث آیه قبل را تکمیل می کند، به پیامبر (ص) دستور می دهد: «و رها کن کسانی را که آیین (فطری) خود را به بازی و سرگرمی گرفتند، و زندگی دنیا، آنها را مغرور ساخته» (وَ ذَرِ الَّذِینَ اتَّخَذُوا دِینَهُمْ لَعِباً وَ لَهْواً وَ غَرَّتْهُمُ الحیوة الدُّنْیَا).

اشاره به اینکه آیین آنها از نظر محتوا، واهی و بی اساس است.

البته آیه اختصاصی به کار ندارد و شامل همه کسانی می شود که مقدسات و احکام الهی را بازیچه نیل به هدفهای مادی و شخصی قرار می دهند. دین را وسیله دنیا و حکم خدا را بازیچه اغراض شخصی می سازند.

سپس به پیامبر (ص) دستور می دهد: «و با این (قرآن)، به آنها یاد آوری نما، تا گرفتار (عواقب شوم) اعمال خود نشوند» (وَ ذَکِّرْ بِهِ أَنْ تُبْسَلَ نَفْسُ بِما کَسَبَتْ).(1).

---

1 - 1 .«تبسل» از ماده «بسل»به معنی نگاه داری و منع کردن از چیزی با قهر و غلبه است. از این رو به وادار کردن کسی به تسلیم، ایسالا گفته می شود. در آیه فوق به معنی تسلیم شخص و گرفتاری او در چنگال اعمال بد خویش آمده است.

و در قیامت «جز خدا، نه یاوری دارند، و نه شفاعت کننده ای» (لَیْسَ لَها مِنْ دُونِ اللّهِ ولی وَ لَا شَفِیعٍ).

و (چنین کسی)هرگونه عوضی بپردازد، از او پذیرفته نخواهد شد» (وَ إِنْ تَعْدِلْ کُلَّ عَدْلٍ لا یُؤْخَذْ مِنْها).(1).

آنها کسانی هستند که گرفتار اعمالی شده اند که خود انجام داده اند»(أُولئِكَ الَّذِینَ أُبْسِلُوا بِما کَسَبُوا).

از جمله فوق به منزله دلیل و علت عـدم قبول غرامت و عدم وجود ولی و شـفیع برای آنهاست. یعنی مجازات آنها بر اثر یک عامل خارجی نیست که بتوان آن را به نوعی دفع کرد، بلکه از درون ذات و صـفات و اعمـال خودشـان سرچشـمه می گیرد. از این رو رهـایی از آن ممکن نیست.

سپس به گوشه ای از مجازاتهـای دردنـاک آنها اشاره کرده می گویـد: «نوشابه ای از آب سوزان برای آنهاست؛ و عـذاب دردناکی به خاطر اینکه کفر می ورزیدند » و آیات الهی را انکار می کردند (لَهُمْ شَرابٌ مِنْ حَمِیمٍ وَ عَذابٌ أَلِیمٌ بِما کانُوا یَکْفُرُونَ).

آیه 71

* (آیه 71)-در برابر اصرار مشرکان برای دعوت مسلمانان به کفر و بت پرستی، این آیه به پیامبر (ص) دستور می دهد «بگو: آیا غیر از خدا، چیزی را بخوانیم و عبادت کنیم که نه سودی به حال ما دارد، نه زیانی» (قُلْ أَ نَدْعُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ ما لا یَنْفَعُنا وَ لا یَضُرُّنا

). اشاره به اینکه معمولا کارهای انسان یا به خاطر جلب منفعت است و یا به خاطر دفع ضررنا

سپس به اسـتدلال دیگری در برابر مشـرکان دست می زنـد می گویـد: «و (به این ترتیب، به عقب برگردیم بعد از آنکه خداوند ما را هدایت کرده است؟!» (و نُرَدُّ

---

1 - 1 .«عدل» در اینجا به معنی معادل و چیزی است که به عنوان جبران کار خلاف داده می شود تا شخص آزاد گردد. در حقیقت، معنی آن شبیه غرامت و جریمه است.

عَلى أَعْقابِنا بَعْدَ إِذْ هدينا اللّهُ).(1).

سپس با ذکر مثال مطلب را روشن تر می سازد می گوید: « همانند کسی که بر اثر وسوسه های شیطان، در روی زمین راه را گم کرده، و سرگردان مانده است» (كَالَّذِي اسْتَهْوَتْهُ الشَّياطِينُ فِي الْأَرْضِ حَيْرانَ).(2).

در حالی که یارانی هم دارد که او را به هدایت دعوت می کنند و می گویند:) به سوی ما بیا (لَهُ أَصْحابٌ يَدْعُونَهُ إِلَى الْهُدَى ائْتِنا).

ولی چنان سرگردان است که گویی سخنانشان را نمی شنود یا قادر بر تصمیم گیری نیست.

در پایان آیه به پیامبر (ص) دستور می دهد «بگو: تنها هدایت خداوند، هدایت است؛ و ما دستور داریم که تسلیم پروردگار عالمیان باشیم» (قُلْ إِنَّ هُدَى اللَّهِ هُوَ الْهُدى وَ أُمِرْنا لِنُسْلِمَ لِرَبِّ الْعالَمِينَ).

این جمله دلیل دیگری بر نفی مذهب مشرکان است زیرا تنها در برابر کسی باید تسلیم شد که مالک و آفریدگار و مربی جهان هستی است، نه بتها که هیچ نقشی در ایجاد و اداره این جهان ندارند.

آیه 72

* (آیه 72)-در این آیه دنباله دعوت الهي را چنین شرح می دهد: «و (نیز به ما فرمان داده شده به اینکه نماز را برپا دارید؛ و از او بپرهیزید؛ و تنها اوست که به سویش محشور خواهید شد» (وَ أَنْ أَقِيمُوا الصلوة وَ اتَّقُوهُ وَ هُوَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ).

آیه 73

* (آیه 73)-این آیه دلیلی بر مطالب آیه قبل و بر لزوم تسلیم در برابر پروردگار و پیروی از هدایت اوست. نخست می گوید: «اوست که آسمانها و زمین را به حق آفرید» (وَ هُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَ الْأَرْضِ بِالْحَقِّ).

---

1 - 1 .«أعقاب»جمع «عقب»به معنی پاشنه پاست. بازگشت به روی پاشنه پا به معنی عقبگرد و کنایه از انحراف و بازگشت از هدف است، همان چیزی که امروز از آن به «ارتجاع » تعبیر می کنند.

2 - 2 .«استهوته» از ماده «هوی»، به معني وادار کردن کسی به پیروی از هوی و هوس است. واژه «حیران » در لغت به معنی رفت و آمد است و معمولا کنایه از سرگردانی می باشد. بنابراین، آیه فوق افرادی را که از ایمان به شرک بازگردند به هوی پر ستان سرگردان تشبیه کرده که برنامه های زنده خود را از شیطان الهام می گیرند.

تنها چنین کسی که مبدأ عالم هستی است، شایسته رهبری می باشد و باید تنها در برابر فرمان او تسلیم بود زیرا همه چیز را برای هدف صحیحی آفریده است.

سپس می فرماید: نه تنها مبدأ عالم هستی اوست بلکه رستاخیز نیز به فرمان او صورت می گیرد و آن روز که به هر چیز) می گوید: موجود باش! موجود می شود»(وَ يَوْمَ يَقُولُ كُنْ فَيَكُونَ).

جمله فوق مربوط به رستاخیز و فرمان الهی درباره آن است. بعد اضافه می کند: «سخن او، حق است» (قَوْلُهُ الحَقُّ).

یعنی همان طور که آغاز آفرینش بر اساس هدف و مصلحت بود، رستاخیز نیز چنین خواهد بود.

و در آن روز که در صور دمیده می شود، حکومت مخصوص اوست»(وَ لَهُ الْمُلْكُ يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ).

درست است که مالکیت و حکومت خداوند بر تمام عالم هستی از آغاز جهان بوده و تا پایان جهان و در عالم قیامت ادامه خواهد داشت، ولی از آنجا که در این جهان یک سلسله عوامل و اسباب در پیشبرد اهداف و انجام کارها مؤثر است، گاهی این عوامل و اسباب انسان را از خداوند که مسبب الأسباب است غافل می کند، اما در آن روز که همه این اسباب از کار می افتد، مالکیت و حکومت او از هر زمان آشکار تر و روشن تر می گردد.

در پایان آیه به سه صفت از صفات خداوند اشاره کرده می گوید: «از پنهان و آشکار باخبر است»(عالِمُ الْغَيْبِ وَ الشَّهادَةِ).

و اوست حکیم و آگاه» (وَ هُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ).

یعنی به مقتضای علم و آگاهیش اعمال بندگان را می داند و به مقتضای قدرت و حکمتش به هرکس جزای مناسب می دهد.

آیه 74

* (آیه 74)-از آنجا که این سوره جنبه مبارزه با شرک و بت پرستی دارد، در اینجا به گوشه ای از سرگذشت ابراهیم (ع) اشاره کرده می گوید: به خاطر بیاورید

هنگـامی را که ابراهیم به پـدرش [= عمویش] آزر گفت: آیـا بتهـایی را معبودان خود انتخاب می کنی؟!» (وَ إِذْ قالَ إبرهیم لِأَبِیهِ ءازر أَ تَتَّخِذُ أَصْناماً ءَالِهَةً).

من، تو و قوم تو را در گمراهی آشکاری می بینم» (إِنِّي أُرِيكَ وَ قَوْمَكَ فِي ضَلالٍ مُبِينٍ). و چه گمراهی از این آشکارتر که انسان مخلوق خود را معبود خود قرار دهد و موجود بی جان و بی شعوری را پناهگاه خود بپندارد و حل مشکلاتش را از آنها بخواهد.

جمعی از مفسـران اهل تسـنن، آزر را پدر واقعی ابراهیم می دانند در حالی که مفسـران و دانشـمندان شـیعه معتقدند آزر پدر ابراهیم نبود، بعضی او را پدر مادر و بسیاری او را عموی ابراهیم دانسته اند.

آیه 75

* (آیه 75)-دلایل توحید در آسمانها - در تعقیب نکوهشی که ابراهیم از بتها داشت، قرآن به مبارزات منطقی ابراهیم با گروه های مختلف بت پرستان اشاره می کند می گوید: «و این چنین ، ملکوت آسمانها و زمین (و حکومت مطلقه خداوند بر آنها را به ابراهیم نشان دادیم؛ (تا به آن استدلال کند،) و اهل یقین گردد» (وَ كَذَلِكَ نَرَى إبرهيم مَلَكُوتِ السَّمَوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ لِيَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ).

بی شک، ابراهیم یقین استدلالی و فطری به یگانگی خدا داشت اما با مطالعه در اسرار آفرینش، این یقین به سر حد کمال رسید.

آیه 76

* (آیه 76)-از این به بعد موضوع فوق را به طور مشـروح بیان کرده و اسـتدلال ابراهیم را از افول و غروب ستاره و خورشید بر عدم الوهیت آنهـا روشن می سـازد. می گویـد: «هنگـامی که (تاریکی) شب او را پوشانیـد، سـتاره ای مشاهـده کرد؛ گفت: این خـدای من است؟ اما هنگامی که غروب کرد، گفت: غروب کننـدگان را دوست نـدارم» و آنها را شایسـته عبودیت نمی دانم (فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ الليل رءاوكو قالَ هـذا رَبِّي فَلَمَّا أَفَلَ قالَ لا أُحِبُّ الأَفِلِينَ).

آیه 77

* (آیه 77)-ابراهیم بار دیگر چشم بر آسـمان دوخت، این بار قرص سـیمگون ماه با فروغ و درخشـش دلپذیر خود بر صفحه آسمان ظاهر شده بود و هنگامی که

ماه را دید که (سینه افق را می شکافد، گفت: این خدای من است؟ اما هنگامی که (آن هم غروب کرد، گفت: اگر پروردگارم مرا راهنمایی نکند، مسلما از گروه گمراهان خواهم بود»(فَلَمَّا رءا الْقَمَرَ بازِغاً قالَ هذا رَبِّي فَلَمَّا أَفَلَ قالَ لَئِنْ لَمْ يَهْدِنِي ربی لَأَكُونَنَّ مِنَ الْقَوْمِ الضَّالِّينَ).

آیه 78

* (آیه 78)-شب به پایان رسیده بود، خورشید از افق مشرق سر برآورده و نور خود را می گسترد و هنگامی که خورشید را دید که سینه افق را می شکافت، گفت: این خدای من است؟ این که از همه بزرگ تر است. اما هنگامی که غروب کرد، گفت: ای قوم! من از شریکهایی که شما برای خدا می سازید، بیزارم» (فَلَمَّا رءا الشَّمْسَ بازِغَةً قالَ هذا رَبِّي هذا أَكْبَرُ فَلَمَّا أَفَلَتْ قالَ يا قَوْمِ إِنِّی بَرِي ءٌ مِمَّا تُشرِكُونَ).

آیه 79

* (آیه 79)-اکنون که فهمیدم در ماورای این مخلوقات متغیر و محدود و اسیر چنگال قوانین طبیعت، خدایی است قادر و حاکم بر نظام کائنات؛ «من روی خود را به سوی کسی کردم که آسمانها و زمین را آفریده؛ من در ایمان خود خالصم؛ و از مشرکان نیستم» (اِنِّي وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ السَّمَوَاتِ وَ الْأَرْضَ حَنِيفاً وَ مَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ).

در اینکه چگونه ابراهیم موحد و یکتا پرست به ستاره آسمان اشاره کرد و گفت: «هذا ربی» (این خدای من است؟ باید بگوییم ابراهیم این را به عنوان یک خبر قطعی نگفت بلکه به عنوان یک فرض و احتمال، برای تفکر و اندیشیدن، این سخن را بر زبان جاری کرد.

یا مفهوم سخنش این است که: به اعتقاد شما، این خدای من است؟

آیه 80

* (آیه 80)-قرآن درباره ادامه گفت و گوی ابراهیم با قوم و جمعیت بت پرست می گوید: «ولی قوم او د ابراهیم با وی به گفت و گو و ستیز پرداختند» (وَ حَاجَّهُ قَومُهُ).

ابراهیم گفت: آیا درباره خدا با من گفت و گو و ستیز می کنید ؟! در حالی که

خداوند، مرا (با دلایل روشن) هدایت کرده»(قَالَ أَ تُحاجُّونِّي فِي اللّهِ وَ قَدْ هَدَينِ).

از این آیه به خوبی استفاده می شود که جمعیت بت پرست قوم ابراهیم کو شش داشتند که به هر صورت ممکن او را از عقیده خود باز دارند. بدین جهت، او را به کیفر و خشم خدایان و بتها تهدید کردند، و او را از مخالفت کردن بیم دادند زیرا در دنباله آیه از زبان ابراهیم می خوانیم: «و من از آنچه شما همتای (خدا) قرار می دهید، نمی ترسم (و به من زیانی نمی رسانند)؛ مگر پروردگارم چیزی را بخواهد »(وَ لا أَخافُ ما تُشْرِكُونَ بِهِ إِلاَّ أَنْ يَشاءَ رَبِّي شَيئًا).

گویا ابراهیم با این جمله می خواهد یک پیشگیری احتمالی کند و بگوید: اگر در این مبارزات، حادثه ای هم برای من پیش بیاید ارتباطی به بتها ندارد، بلکه مربوط به خواست پروردگار است.

سپس می گوید: «وسعت آگاهی پروردگارم همه چیز را در بر می گیرد» (وَسِّعَ ربی کل شئ عِلْماً).

سرانجام برای تحریک فکر و اندیشه، آنان را مخاطب ساخته می گوید: «آیا متذکر (و بیدار نمی شوید؟!» (أَ فَلا تَتَذَكَّرُونَ).

آیه 81

* (آیه 81)-در این آیه استدلال دیگری را از ابراهیم بیان می کنند که به جمعیت بت پرست می گوید: «چگونه ممکن است من از بتهای شما بترسم؟! در حالی که شما از این نمی ترسید که برای خدا، همتایی قرار داده اید که هیچ گونه دلیلی درباره آن، بر شما نازل نکرده است» (وَ كَيْفَ أَخافُ ما أَشْرَكْتُمْ وَ لا تَخافُونَ أَنَّكُمْ أَشْرَكْتُمْ بِاللَّهِ ما لَمْ يُنَزِّلْ بِهِ على سُلْطَاناً).(1). راست بگویید کدام یک از این دو دسته (بت پرستان و خداپرستان)، شایسته تر به ایمنی (از مجازات) هستند اگر می دانید؟!» (فَأَيُّ الْفَرِيقَيْنِ أَحَقُّ بِالْأَمْنِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ).

1- 1 .«سلطان» و به معنی برتری و پیروزی است. از آنجا که دلیل و برهان باعث پیروزی می شود، گاهی به آن نیز سلطان گفته می شود و در آیه فوق به همین معنی است. یعنی هیچ دلیلی بر اجازه پرستش بتها وجود ندارد.

در حقیقت، منطق ابراهیم در اینجا یک منطق عقلی براساس این واقعیت است که شـما مرا به خشم بنتها تهدید می کنید، در حالی که تأثیر وجودی آنها موهوم است، ولی از خشم خداوند بزرگ که من و شـما هرد و او را پذیرفته ایم و هیچ گونه دستوری از طرف او درباره پرستش بتها نرسیده، ترسی ندارید.

آیه 82

* (آیه 82)-در این آیه پاسـخی از زبان ابراهیم به سؤالی که خودش در آیه قبل مطرح نمود نقل شده است. اینکه گاهی شـخص اسـتدلال کننـده سؤالی از طرف مقابل می کند و خودش به پاسخ آن می پردازد، اشاره به این دارد که مطلب به قدری روشن است که هر کس پاسـخ آن را باید بداند.

می گوید: «آنها که ایمان آوردند، و ایمان خود را با شـرک و ستم نیالودند، ایمنی تنها از آن آنهاست؛ و آنها هدایت یافتگانند»(الَّذِينَ ءامنوا وَ لَمْ يَلْبِسُوا إِيمانَهُمْ بِظُلْمٍ أُولئِكَ لَهُمُ الْأَمْنُ وَ هُمْ مُهْتَدُونَ).

آیه 83

* (آیه 83)-این آیه به تمام بحثهای گذشـته که در زمینه توحیـد و مبارزه با شـرک از ابراهیم نقل شد، اشاره کرده می گوید: «اینها دلایل ما بود که به ابراهیم در برابر قومش دادیم»(وَ تِلْكَ حُجَّتُنا ءاتيناها إبرهيم عَلَى قَوْمَهُ).

سپس برای تکمیل این بحث می فرماید: « درجات هر کس را بخواهیم (و شایسته بدانیم،) بالا می بریم» (نَرْفَعُ دَرَجاتٍ مَنْ نَشاءُ).

امـا برای اینکه توهم نشود که خداونـد در این ترفیع درجه تبعیضـی قائـل می شود، می فرمایـد: «پروردگار تو، حکیم و داناست» (إِنَّ رَبَّكَ حَكِيمُ عَلِيمُ).

و درجاتی را که می دهد روی آگاهی به شایستگی آنها و موافق موازین حکمت است.

آیه 84

* (آیه 84)-از این به بعـد به قسـمتی از مواهبی که خداونـد به ابراهیم داده اشاره شـده و آن مواهب، فرزنـدان صالح و نسل لایق و برومند است که یکی از بزرگ ترین مواهب الهی محسوب می شود.

نخست می گوید: «و اسحاق و یعقوب را به او [= ابراهیم]بخشیدیم»(وَ

وَهَبْنا لَهُ إسحق وَ يَعْقُوبَ).

سپس برای بیان اینکه افتخار این دو، تنها در جنبه پیغمبر زادگی نبود، بلکه شخصا در پرتو فکر صحیح و عمل صالح، نور هدایت را در قلب خود جای داده بودند، می گوید: «و هر دو را هدایت کردیم»(كُلاً هَدَينَا)

سپس برای اینکه تصور نشود در دورانهای قبل از ابراهیم، پرچمدارانی برای توحید نبودند، اضافه می کند: «و نوح را (نیز) پیش از آن هدایت نمودیم» (وَ نُوحاً هَدَيْنا مِنْ قَبْلُ).

در حقیقت، با اشاره به موقعیت نوح که از اجداد ابراهیم است و موقعیت جمعی از پیامبران که از دودمان و فرزندان او هستند، موقعیت ممتاز ابراهیم را از نظر وراثت و ریشه و ثمرهٔ وجودی مشخص می سازد.

و در تعقیب آن، نام جمع زیادی از پیامبران را که از دودمان ابراهیم بودند می برد می گوید: «و از فرزندان او)، داوود و سلیمان و ایوب و یوسف و موسی و هارون را هدایت کردیم(وَ مَنْ ذرية داؤود وَ سُلَيمَنَ وَ أَيُّوبَ وَ يُوسُفَ وَ مُوسى وَ هَرُونَ).

در پایان آیه می فرماید: «این گونه نیکوکاران را پاداش می دهیم، (وَ كَذلِكَ نَجزِى المُحسِنِينَ).

به این ترتیب روشن می سازد که مقام و موقعیت آنان در پرتو اعمال و کردارشان بود.

آیه 85

* (آیه 85)-در این آیه اضافه می کند: «و (همچنین زکریا و یحیی وعیسی و الیاس را؛ همه از صالحان بودند»(وَ زَكَرِيَّا وَ يحيي وَ عِيسى وَ إِلْياسَ كل مِنَ الصَّالِحِينَ).

یعنی مقامات آنها جنبه تشریفاتی و اجباری نداشت، بلکه در پرتو عمل صالح، در پیشگاه خدا شخصیت و عظمت یافتند. ان

آیه 86

* (آیه 86)-در این آیه نام چهار نفر دیگر از پیامبران الهی را ذکر کرده می فرماید: و اسماعیل والیسع و یونس و لوط را؛ و همه را بر جهانیان برتری دادیم»(وَ

إِسمَعِيلَ وَالیَسعَ وَ یُونُسَ وَ لُوطاً وَ فَضَّلْنا عَلَی الْعالَمِینَ).

آیه 87

* (آیه 87)-در این آیه به پدران و فرزندان و برادران صالح پیامبران نامبرده که به طور تفصیل نامشان در اینجا نیامده است، اشاره کرده می گوید: «و از پدران و فرزندان و برادران آنها (افرادی را برتری دادیم) و برگزیدیم و به راه راست، هدایت نمودیم» (وَ مَنْ ءابائهم وَ یا ذریاتهم وَ إِخْوانِهِمْ وَ اجْتَبَیْناهُمْ وَ هَدَیْناهُمْ إِلی صِراطٍ مُسْتَقِیمٍ).

آیه 88

* (آیه 88)-سه امتیاز مهم - به دنبال ذکر نام گروه های مختلفی از پیامبران الهی در آیات گذشته، در اینجا به خطوط کلی و اصلی زندگانی آنها اشاره شده. نخست می فرماید: «این، هدایت خداست؛ که هر کس از بندگان خود را بخواهد با آن راهنمایی می کند» (ذلِكَ هُدَی اللَّهِ یهدی بِهِ مَنْ یَشاءُ مِنْ عِبادِهِ).

سپس برای اینکه کسی تصور نکند آنها به اجبار در این راه گام گذاشتند، یا خداوند نظر خاص و بی دلیل در مورد آنها داشته است، می فرماید: «و اگر آنها مشرک شوند، اعمال (نیکی) که انجام داده اند، نابود می گردد و نتیجه ای از آن نمی گیرند (و لو أَشْرَكُوا لَحَبِطَ عَنْهُمْ ما کانُوا یَعْمَلُونَ).

یعنی آنها نیز مشمول همان قوانین الهی هستند که درباره دیگران اجرا می گردد و تبعیضی در کار نیست.

آیه 89

* (آیه 89)-در این آیه به سه امتیاز مهم که پایه امتیازات انبیا بوده اشاره کرده می فرماید: «آنها کسانی هستند که کتاب و حکم نبوت به آنان دادیم» (أُولَئِکَ الَّذِینَ ءاتیناهم الْکِتابَ وَ الْحُکْمَ وَ النُّبُوَّةَ).

«حکم» در اصل به معنی منع و جلوگیری است. از آنجا که عقل جلو اشتباهات و خلافکاری ها را می گیرد، همچنین قضاوت صحیح مانع از ظلم و ستم است و حکومت عادل جلو حکومت های ناروای دیگران را می گیرد، در هر یک از این سه معنی استعمال می شود.

سپس می فرماید: «و اگر به فرض) نسبت به آن، کفر ورزند، (آیین حق زمین

نمی مانـد؛ زیرا کسـان دیگری را نگاهبـان آن می سـازیم که نسـبت به آن، کـافر نیسـتند»(فَإِنْ یَکْفُرْ بِها هؤُلاءِ فَقَدْ وَکَّلْنا بِها قَوْماً لیسوا بِها بِکافِرِینَ).

از بعضـی مفسران نقل شده که منظور از این جمعیت، ایرانیان هستند که به زودی اسلام را پذیرفتند و در پیشرفت آن کوشیدند و دانشمندان آنها در فنون مختلف اسلامی کتابهای فراوان تألیف کردند.

آیه 90

* (آیه 90)-در این آیه برنامه این پیامبران بزرگ را به عنوان یک سـرمشق عالی هدایت به پیامبر اسلام (ص) معرفی کرده و می گوید: «آنها کسانی هستند که خداوند مشمول هدایتشان کرده؛ پس به هدایت آنان اقتدا کن» (أُولئِكَ الَّذِینَ هَدَی اللَّهُ فبهدیهم اقْتَدِهْ).

این آیه بار دیگر تأکید می کند که اصول دعوت همه پیامبران الهی یکی است، اگرچه آیینهای بعدی کامل تر از آیینهای قبلی بوده است.

«هدایت» مفهوم وسیعی دارد که توحید و سایر اصول اعتقادی، صبر و استقامت و سایر اصول اخلاق و تعلیم و تربیت را شامل می شود.

سپس به پیامبر (ص) دسـتور داده می شود که به مردم «بگو: در برابر این (رسالت و تبلیغ)، پاداشی از شما نمی طلبم» (قُلْ لا أسئلکم عَلَیْهِ أَجْراً).

همان طور که پیامبران پیشین چنین درخواستی نکردند، من هم از این سنت همیشگی پیروی کرده و به آنها اقتدا می کنم.

به علاوه، «این (رسالت)، چیزی جز یک یادآوری برای جهانیان نیست» این وظیفه من است (إِنْ هُوَ إِلاَّ ذِکْری لِلْعالَمِینَ).

و چنین نعمت عمومی و همگـانی، هماننـد نور آفتـاب و امواج هوا و بـارش باران است که جنبه عمومی و جهانی دارد و هیچگاه خریـد و فروش نمی شود وکسی در برابر آن اجر و پاداشی نمی گیرد.

آیه 91

* (آیه 91)-شأن نزول: نقل شده که جمعی از یهودیان گفتند: ای محمد، آیا خداوند کتابی بر تو فرسـتاده است؟ پیامبر (ص) فرمود: آری. گفتند: به خدا سوگند که خداوند هیچ کتابی از آسمان فرو فرستاده است.

تفسیر: از شأن نزول فوق و لحن آیه در می یابیم این آیه درباره یهود است نه مشرکان. از طرفی بعضی معتقدند که این آیه در مدینه نازل شده و به دستور پیامبر (ص) به تناسب خاصی در وسط این سوره مگی قرار گرفته است. این موضوع در قرآن نمونه های فراوانی دارد. آیه می گوید: «آنها خدا را درست نشناختند که

گفتند: خدا، هیچ چیز در هم انسانی، نفرستاده است»(وَ ما قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ اذ قالُوا ما أَنْزَلَ اللَّهُ عَلى بَشَرٍ مِنْ شَيْ ءٍ).

خداوند به پیامبرش دستور می دهد «بگو: چه کسی کتابی را که موسی آورد، نازل کرد ؟! کتابی که برای مردم، نور و هدایت بود»(قُلْ مَنْ أَنْزَلَ الْكِتابَ الَّذِي جاءَ بِهِ موسى نُوراً وَ هُدىً لِلنَّاسِ).

اما شما آن را به صورت پراکنده قرار می دهید؛ قسمتی را آشکار، و قسمت زیادی را پنهان می دارید»(تَجْعَلُونَهُ قَراطِيسَ تُبْدُونَها وَ تُخْفُونَ كَثِيراً).

«و(در این کتاب آسمانی) مطالبی به شما تعلیم داده شده که به شما و نه پدرانتان، از آن با خبر نبودید»(وَ عُلِّمْتُمْ ما لَمْ تَعْلَمُوا أَنْتُمْ وَلَاءَ ءَابَاؤُكُم).

در پایان آیه به پیامبر (ص) دستور می دهد «بگو: خدا! سپس آنها را در گفت وگوهای لجاجت آمیزشان رها کن، تا بازی کنند زیرا آنها جمعیتی هستند که کتاب الهی و آیات او را به بازی گرفته اند (قُلِ اللَّهُ ثُمَّ ذَرْهُمْ فِي خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ).

آیه 92

* (آیه 92)-در تعقیب بحثی که درباره کتاب آسمانی یهود در آیهٔ گذشته عنوان شد، در اینجا به قرآن که یک کتاب دیگر آسمانی است اشاره می شود. در حقیقت، ذکر تورات مقدمه ای است برای ذکر قرآن تا از نزول یک کتاب آسمانی بر یک بشر تعجب نکنند.

نخست می گوید: «و این کتابی است که ما آن را نازل کردیم» (وَ هَذَا كتاب أَنْزَلْنَاهُ).

کتابی است پربرکت» (مُبَارَكٌ).

زیرا سر چشمه انواع خیرات و نیکی ها و پیروزی هاست.

که آنچه را پیش از آن آمده تصدیق می کند»؛ آن را فرستادیم تا مردم را به پاداشهای الهی، بشارت دهی (مُصَدِّقُ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ).

منظور از اینکه قرآن، کتب مقدسه پیشین را تصدیق می کند، آن است که تمام نشانه هایی که در آنها آمده بر آن تطبیق می نماید. بنابراین، هم از نظر محتوا و هم از نظر اسناد و مدارک تاریخی، نشانه های حقانیت در آن آشکار است.

سپس هدف نزول قرآن را چنین توضیح می دهد: «و تا (اهل) ام القری د مکه و کسانی را که گرد آن هستند، بترسانی» و به وظایفشان آگاه سازی (وَ لِتُنْذِرَ أُمَّ الْقُرى وَ مَنْ حَوْلَها).

اگر به مگه ام القری» می گویند، به خاطر این است که اصل و آغاز پیدایش تمام خشکی های روی زمین است. در روایات آمده است: خشکی های زمین از زیر خانه کعبه گسترده شدند و از آن به نام «دحو أرض» (گسترش زمین)، یاد شده است. بنابراین، «و من حولها» (کسانی که اطراف آن هستند)، تمام مردم روی زمین را شامل می شود.

در پایان آیه می گوید: «(یقین بدان) آنها که به آخرت ایمان دارند، به آن ایمان می آورند؛ و بر نمازهای خویش، مراقبت می کنند» (وَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بالأخرة يُؤْمِنُونَ بِهِ وَهْمُ عَلى صَلاتِهِمْ يُحافِظُونَ).

اهمیت نماز – در آیه فوق از میان تمام دستورهای دینی تنها به نماز اشاره شده است. می دانیم نماز مظهر پیوند با خدا و ارتباط با اوست. به همین دلیل، از همه عبادتها برتر و بالاتر است. به عقیده بعضی، هنگام نزول این آیات تنها فریضه اسلامی همین «نماز» بود.

آیه 93

* (آیه 93)–شأن نزول: این آیه در مورد شخصی به نام عبدالله بن سعد که از کاتبان وحی بود سپس خیانت کرد و پیامبر (ص) او را طرد نمود و پس از آن ادعا کرد که من می توانم همانند آیات قرآن بیاورم، نازل شده است.

جمعی از مفسران نیز گفته اند که آیه یا قسمتی از آن، درباره مسیلمه کذاب که از مدعیان دروغین نبوت بود، نازل شده است.

به هر حال، آیه همانند سایر آیات قرآن که در شـرایط خاصی نازل شده، مضمون و محتوای آن کلی و عمومی است و همه مدعیان نبوت و مانند آنها را شامل می شود.

تفسـیر: به دنبال آیات گذشته که به گفتار یهود درباره نفی نزول کتاب آسمانی اشاره نموده بود، در این آیه سخن از گناهکاران دیگری است که ادعای نزول وحی آسـمانی بر خود می کننـد در حالی که دروغ می گوینـد. در حقیقت، به سه دسـته از این گونه افراد در آیه مورد بحث اشاره شده است. نخست می گوید: «چه کسـی سـتمکارتر است از کسـی که دروغی به خدا ببندد و آیه ای را تحریف و سخنی از سخنان خدا را تغییر دهد (وَ مَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرى عَلَى اللير كَذِباً).

«یا بگوید: بر من، وحی فرستاده شده، در حالی که به او وحی نشده است»(أَوْ قَالَ أُوْحَى إِلَيَّ وَ لَمْ يُوحَ إِلَيْهِ شَيْءٌ).

و کسی که به عنوان انکار نبوت پیامبر اسلام یا از روی استهزا بگوید: من نیز همانند آنچه خدا نازل کرده است، نازل میکنم؟!» در حالی که کم ترین قدرتی بر این کار ندارد (وَ مَنْ قالَ سَأُنْزِلُ مِثْلَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ).

آری همه اینها ستمگرند و کسی ستمکارتر از آنها نیست، هم خود گمراهند و هم دیگران را به گمراهی می کشانند. چه ظلمی از این بالاتر که افرادی که صلاحیت رهبری ندارند، ادعای رهبری کنند، آن هم رهبری الهی و آسمانی.

سپس مجـازات این گونه افراد را چنین بیان می کنـد: «و اگر (تو ای پیامبر!) ببینی هنگامی که (این) ظالمان در شدایـد مرگ فرو رفته انـد، و فرشـتگان دسـتها را گشوده، به آنـان می گوینـد: جان خود را خارج سازیـد!» (وَ لَوْ ترئ إذالظالمون فِي غَمَراتِ الْمَوْتِ وَ الْمَلائِكَةُ باسِطُوا أَيْدِيهِمْ أَخْرِجُوا أَنْفُسَكُمُ).(1).

---

1 - 1 .«غمرات » جمـع «غمره» در اصـل بـه معنی از بین بردن آثـار چیزی است سـپس به معنی آب فراوانی که تمـام چهره چیزی را می پوشاند، آمده است همچنین به شداید و گرفتاری هایی که انسان را در کام خود می کشد گفته می شود.

جمله «أخرجوا أنفسکم» (جان خود را خارج سازید)، یک نوع تحقیر از ناحیه فرشتگان قبض ارواح نسبت به این گونه ظالمان است زیرا دادن جان کار خود ظالمان نیست، بلکه کار آن فرشتگان است.

و هنگامی که فرشتگان عذاب به آنها می گویند: «امروز در برابر دروغهایی که به خدا بستید و نسبت به آیات او تکبر ورزیدید، مجازات خوارکننده ای خواهید دید (به حال آنها تأسف خواهی خورد)!» (الْیَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذابَ الْهُونِ بماکنتم تَقُولُونَ عَلَی اللَّهِ غَیْرَ الْحَقِّ وَ کُنْتُمْ عَنْ ءایاته تَسْتَکْبِرُونَ).

آیه 94

* (آیه 94)-شأن نزول: یکی از مشرکان به نام نضر بن حارث گفت: لات و عزی دو بت بزرگ و معروف عرب) در قیامت از من شفاعت خواهند کرد. آیه نازل شد و به او و امثال او پاسخ داد.

تفسیر: گمشده ها - در آیه گذشته به قسمتی از حالات ظالمان در آستانه مرگ اشاره شد، در این آیه گفتاری که خداوند به هنگام مرگ یا ورود در صحنه قیامت به آنها می گوید بیان شده است. می فرماید: «و (روز قیامت به آنها گفته می شود: همه شما تنها به سوی ما بازگشت نمودید، همانگونه که روز اول شما را آفرید یم» (وَ لَقَدْ جِئْتُمُونا فرادی کما خَلَقْناکُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ).

و آنچه را به شما بخشیده بودیم، (و تکیه گاه شما در زندگی بود) پشت سر گذاردید و با دست خالی آمدید (وَ تَرَکْتُمْ ما خَوَّلْناکُمْ وَراءَ ظُهُورِکُمْ).(1).

و شفیعانی را که شریک در شفاعت خود می پنداشتید، با شما نمی بینیم» (وَ ما نَری مَعَکُمْ شُفَعَاءَ الَّذِینَ زَعَمْتُمْ أَنَّهُمْ فِیکُمْ شَرِکُوا).

در حقیقت « پیوندهای شما بریده شده است» (لَقَد تَقَطَّعَ بَینَکُم).

و تمام آنچه را تکیه گاه خود تصور می کردید، از شما دور و گم شدهاند»(وَ ضَلَّ عَنْکُمْ ماکنتم تَزْعُمُونَ).

مشرکان و بت پرستان عرب روی سه چیز تکیه داشتند: قبیله و عشیره که به

---

1 - 1 .«خولناکم»از ماده«خول» در اصل به معنی چیزی است که نیاز به سرپرستی و تدبیر و اداره دارد، و معمولا به اموال و نعمتهای گوناگونی گفته می شود که خداوند به انسان می بخشد.

آن وابسته بودند، اموال و ثروتهایی که برای خود گرد آورده بودند و بتهایی که آنها را شریک خدا در تعیین سرنوشت انسان و شفیع در پیشگاه او می پنداشتند. در هر یک از سه جمله آیه به یکی از این سه موضوع اشاره شده که چگونه به هنگام مرگ، همه آنها با انسان وداع می گویند و او را به خود وا می گذارند.

در آن روز پیوندها و علائق مادی و همه تکیه گاهها و معبودهای خیالی و ساختگی از او جدا می شود، او می ماند و اعمالش. به تعبیر قرآن، گم می شوند. یعنی چنان پست و ناشناس خواهند بود که به چشم نمی آیند.

آیه 95

* (آیه 95)-شکافنده صبح - دگر بار روی سخن را به مشرکان کرده و دلایل توحید را، در ضمن عبارات جالب و نمونه های زنده ای از اسرار کائنات و نظام آفرینش و شگفتی های خلقت، شرح می دهد.

در این آیه به سه قسمت از این شگفتی ها که در زمین است اشاره کرده می گوید: «خداوند، شکافند؛ دانه و هسته است» (إِنَّ اللَّهَ فالِقُ الْحَبِّ وَ النَّوَى).

فالق» از ماده «فلق» به معنی شکافتن و جدا کردن بعضی از بعض دیگر است.

حب» و «حبه» به معنی دانه های خوراکی و غذایی است مثل گندم و جو و آنچه که قابل درو کردن باشد. «نوی » به معنی هسته است.

جالب اینکه دانه و هسته گیاهان اغلب بسیار محکماند. یک نگاه به هسته خرما و میوه هایی مانند هلو و شفتالو و دانه های محکم بعضی از حبوبات، نشان می دهد که چگونه آن نطفه حیاتی که در حقیقت نهال و درخت کوچکی است، در دژی فوق العاده محکم محاصره شده است. ولی دستگاه آفرینش آن چنان خاصیت تسلیم و نرمش به این دژ نفوذناپذیر و قدرت و نیرو به آن جوانه بسیار لطیف و ظریفی که در درون هسته و دانه پرورش می یابد می دهد که بتواند دیواره آن را بشکافد و از میان آن قد برافرازد. این حادثه در جهان گیاهان، حادثه شگرفی است که قرآن به عنوان یک نشانه توحید به آن اشاره کرده است.

سپس می گوید: «زنده را از مرده خارج می سازد، و مرده را از زنده بیرون

می آورد»(یُخْرِجُ الْحَیَّ مِنَ الْمَیِّتِ وَ مُخْرِجَ الْمَیِّتِ مِنَ الْحَیِّ).

و این یک نظام دائمی و عمومی در جهان آفرینش است. مسأله حیات و زندگی موجودات زنده از پیچیده ترین مسائلی است که هنوز دانش بشر نتوانسته پرده از روی اسرار آن بردارد و به مخفیگاه آن گام بگذارد که چگونه عناصر طبیعی و مواد آلی با یک جهش عظیم تبدیل به یک موجود زنـده می شونـد. از این رو می بینیم قرآن برای اثبـات وجود خـدا، بارها روی این مسأله تکیه کرده است و پیامبران بزرگی همچون ابراهیم و موسـی در برابر گردنکشـانی همچون نمرود و فرعون، به وسـیله پدیـده حیـات و حکـایت آن از وجود مبـدأ قـادر و حکیم جهان استدلال می کردند.

در پایان آیه به عنوان تأکیـد و تحکیم مطلب می فرماید: «این است خدای شـما! پس چگونه از حق منحرف می شوید؟!» (ذلِکُمُ اللَّهُ فَأَنَّی تُؤْفَکُونَ).

آیه 96

* (آیه 96)-در این آیه به سه نعمت از نعمتهـای جوی و آسـمانی اشاره شـده است. نخست می گویـد: «او شـکافنده صـبح است» (فَالِقُ الإِصبَاحِ).

قرآن در اینجا روی مسأله طلوع صـبح تکیه می کند که یکی از نعمتهای بزرگ پروردگار است زیرا می دانیم این پدیده آسمانی نتیجه وجود جو زمین یعنی قشـر ضـخیم هوا که دور تا دور این کره را پوشانیده می باشد. اگر اطراف کره زمین، همانند کره ماه، جوی وجود نداشت، نه بین الطلوعین و فلق وجود داشت و نه سپیدی آغاز شب و شـفق. اما وجود جو زمین و فاصـله ای که میان تاریکی شب و روشـنایی روز به هنگـام طلوع و غروب آفتاب قرار دارد، انسان را تـدریجا برای پـذیرا شـدن هر یک از این دو پدیـده متضاد آماده می سازد و انتقال از نور به ظلمت و از ظلمت به نور، به صورت تدریجی و ملایم و کاملا مطبوع و قابل تحمل انجام می گردد.

سپس برای اینکه تصور نشود شـکافتن صبح دلیل این است که تاریکی و ظلمت شب، چیز نامطلوب یا مجازات و سلب نعمت است، می فرماید: خداوند شب را مایه آرامش قرار داد» (وَ جَعَلَ الَّیلَ سَکنًا).

این موضوع مسلم است که انسان در برابر نور و روشنایی تمایل به تلاش

و کوشش دارد، جریان خون متوجه سطح بدن می شود و سلولها آماده فعالیت می گردند. به همین دلیل، خواب در برابر نور چندان آرام بخش نیست، ولی هرقدر محیط تاریک باشد، خواب عمیق تر و آرام بخش تر است زیرا در تاریکی، خون متوجه درون بدن می گردد و به طور کلی سلولها در یک آرامی و استراحت فرو می روند. از این رو، در جهان طبیعت نه تنها حیوانات، بلکه گیاهان نیز به هنگام تاریکی شب به خواب فرو می روند و با نخستین اشعه صبحگاهان فعالیت را آغاز می کنند. به خلاف دنیای ماشینی که شب را تا بعد از نیمه بیدار می مانند و روز را تا مدت زیادی بعد از طلوع آفتاب در خواب فرو می روند و نشاط و سلامت خود را از دست می دهند.

سپس به سومین نعمت و نشانه عظمت خود اشاره کرده می گوید: «و خورشید و ماه را وسیله حساب» در زندگی شما قرار داد (وَ الشَّمْسِ وَ الْقَمَرِ حُسْبَاناً).

این موضوع بسیار جالب توجه است که میلیونها سال کره زمین به دور خورشید و ماه به دور زمین گردش می کند. این گردش به قدری حساب شده است که حتی لحظه ای پس و پیش نمی شود. این ممکن نیست مگر در سایه یک علم و قدرت بی انتها که هم طرح آن را بریزد و هم آن را دقیقا اجرا کند. بدین رو در پایان آیه می گوید: «این، اندازه گیري خداوند توانای داناست» (ذلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ).

آیه 97

* (آیه 97)-در تعقیب آیه قبل که به نظام گردش آفتاب و ماه اشاره شده بود، در اینجا به یکی دیگر از نعمتهای پروردگار اشاره کرده می گوید: «او کسی است که ستارگان را برای شما قرار داد تا در تاریکی های خشکی و دریا، به وسیله آنها راه یا بید» (وَ هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ النُّجُومَ لِتَهْتَدُوا بِها فِي ظُلُماتِ الْبَرِّ وَ الْبَحْرِ).

در پایان آیه می فرماید: «ما نشانه های خود را برای کسانی که می دانند، (و می فهمند) بیان داشتیم»(قَدْ فَصَّلْنَا الأيات لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ).

انسان هزاران سال است که با ستارگان آسمان و نظام آنها آشناست. از این رو

برای جهت یابی در سفرهای دریایی و خشکی، بهترین وسیله او، همین ستارگان بودند. مخصوصا در اقیانوسهای وسیع که هیچ نشانه ای برای پیدا کردن راه مقصد در دست نیست و در آن زمان دستگاه قطب نما نیز اختراع نشده بود، وسیله مطمئنی جز ستارگان آسمان وجود نداشت. همانها بودند که میلیونها بشر را از گمراهی و غرقاب نجات می دادند و به سر منزل مقصود می رسانیدند. ان

آیه 98

* (آیه 98)-در این آیه نیز دلایل توحید و خداشناسی تعقیب شده است زیرا قرآن برای این هدف، گاه انسان را در آفاق و جهانهای دور دست سیر می دهد و گاهی او را به سیر در درون وجود خویش دعوت می نماید. نخست می گوید: «او کسی است که شما را از یک نفس آفرید»(وَ هُوَ الَّذِي أَنْشَأَكُمْ مِنْ نَفْسٍ واحِدَةٍ).

یعنی شما با این همه چهره های گوناگون، ذوقها و افکار متفاوت و تنوع وسیع در تمام جنبه های وجودی، همه از یک فرد آفریده شده اید. و این نهایت عظمت خالق و آفریدگار را می رساند که چگونه از یک مبدأ، این همه چهره های متفاوت آفریده است.

سپس می فرماید: و شما دو گروه هستید: «بعضی پایدار (از نظر ایمان یا خلقت کامل)، و بعضی ناپایدار»(فَمُسْتَقَرٌّ وَ مُسْتَوْدَعٌ).

و مستقر در اصل از ماده «قز » به معنی سرما است. از آنجا که سرمای شدید، انسان و موجودات دیگر را خانه نشین می کند، این واژه به معنی سکون و قرارگرفتن آمده است. به این ترتیب، مستقر به معنی ثابت و پایدار می آید.

مستودع » از ماده «ودع» به معنی ترک کردن است و از آنجا که امور ناپایدار محل خود را به زودی ترک می گوید، این کلمه به معنی ناپایدار نیز به کار می رود. ودیعه را از این جهت ودیعه می گویند که باید محل خود را ترک گوید و به دست صاحب اصلی بازگردد.

احتمال دارد دو تعبیر فوق، اشاره به اجزای اولیه تشکیل دهنده نطفه انسان بوده باشد زیرا چنانکه می دانیم، نطفه انسان از دو جزء: اوول (نطفه ماده) و دیگری اسپرم (نطفه نر) تشکیل شده است. نطفه ماده در رحم تقریبا ثابت و مستقر است

ولی نطفه های نر به صورت جانداران متحرک با سرعت به سوی آن حرکت می کنند و نخستین فرد اسپرم که به اوول می رسد با او می آمیزد و بقیه را عقب می راند و تخمه اولی انسان را تشکیل می دهد. ا

در پایان آیه بار دیگر می گوید: «ما آیات خود را برای کسانی که می فهمند، تشریح نمودیم» (قَدْ فَصَّلْنَا الأیات لِقَوْمٍ یَفْقَهُونَ).

آیه 99

* (آیه 99)-این آخرین آیه ای است که در این سلسله بحثها ما را به شگفتی های جهان آفرینش و شناسایی خداوند از طریق آن، دعوت می کند.

در آغـاز به یکی از مهم ترین و اساسـی ترین نعمتهای پروردگار که می توان آن را ریشه سایر نعمتها دانست، اشاره می کنـد و آن پیـدایش، رشد و نمو گیاهان و درختان در پرتو آن است. می گوید: «او کسی است که از آسمان، آبی نازل کرد»(وَ هوالذی انْزِلْ مِنَ السَّماءِ مَاءٍ).

اینکه می گویـد از آسـمان، به خاطر آنکه تمام منابع آبی روی زمین، اعم از چشـمه ها، نهرها، قناتها و چاه های عمیق، به آب باران منتهی می گردد.

سپس به اثر آشکار نزول باران اشاره کرده می گوید: «و به وسیله آن، گیاهان گوناگون رویاندیم»(فَأَخْرَجْنا بِهِ نَباتَ کُلِّ شَیْءٍ).

جالب اینکه خداوند از یک زمین و یک آب، غذای مورد نیاز همه جانداران را تأمین کرده است.

جالب تر اینکه نه تنها گیاهان صـحرا و خشـکی ها از برکت آب باران پرورش می یابنـد، بلکه گیاهان بسـیار کوچکی که در لابه لای امواج آب دریاها می رویند و خوراک عمده ماهیان دریاست، از پرتو نور آفتاب و دانه های باران رشد می کنند.

سپس به شـرح این جمله پرداخته و موارد مهمی را از گیاهـان و درختان که به وسـیله آب باران پرورش می یابنـد خاطر نشان می سازد می گوید: «و از آن، ساقه ها

و شاخه های سبز، خارج ساختیم» (فَأَخْرَجْنا مِنْهُ خَضِراً).(1).

و از آنها دانه های متراکم» همانند خوشه گندم و ذرت، بیرون آوردیم(نُخْرِجُ مِنْهُ حَبًّا مُتَراكِباً).(2).

و از شکوفه نخل، شکوفه هایی با رشته های باریک (که دانه های خرما را بر دوش خود حمل می کنند و از سنگینی به طرف پایین متمایل می شوند) بیرون فرستادیم»(وَ مِنَ النَّخْلِ مِنْ طَلْعِها قِنْوانٌ دانِيَةٌ).

طلع» به معنی خوشه سربسته خرماست که در غلاف سبز رنگ زیبایی پیچیده شده و پس از شکافته شدن از وسط آن رشته های باریکی بیرون می آید و همانها خوشه های خرما را تشکیل می دهند. «قنوان» اشاره به همین رشته های باریک و لطیف است. «دانية» به معنی نزدیک است. ممکن است اشاره به نزدیکی این رشته ها به یکدیگر بوده باشد یا به متمایل شدن آنها به طرف پایین به خاطر سنگین بار شدن.

دو باغهایی از انواع انگور و زیتون و انار» پرورش دادیم (وَ جَنَّاتٌ مِنْ أَعْنابٍ وَ الزَّيْتُونَ وَ الرُّمَّانَ).

سپس به یکی دیگر از شاهکارهای آفرینش در این درختان اشاره کرده می فرماید: گاه «شبیه به یکدیگر و (گاه) بی شباهت» (مُشْتَبِهاً وَ غَيْرَ مُتَشابِهٍ).

دو درخت زیتون و انار از نظر شکل ظاهری و ساختمان شاخه ها و برگها شباهت زیادی به هم دارند، در حالی که از نظر میوه و طعم و خاصیت بسیار با هم متفاوتند؛ یکی دارای ماده چربی مؤثر و نیرومند و دیگری دارای ماده اسیدی یا قندی است که با یکدیگر کاملا متفاوتند. به علاوه، این دو درخت گاهی در یک زمین پرورش می یابند و از یک آب مشروب می شوند. یعنی هم با یکدیگر تفاوت دارند و هم شباهت.

---

1 - 1 .«خضر» به معنی «أخضر» یعنی سبز رنگ می باشد. بنابراین، تمام سبزیها را شامل می شود، ولی در آیه فوق منظور خصوص زراعت است.

2- 2 .«متراکب» از ماده «رکوب» به معنی سواری است. یعنی دانه هایی که بر سر یکدیگر سوار شده اند. و بیشتر دانه های غذایی چنین هستند.

و سپس از میان تمام اعضای پیکر درخت، بحث را روی میوه برده می گوید: هنگامی که میوه می دهد، به میوه آن و طرز رسیدنش بنگرید که در آن، نشانه هایی (از عظمت خدا) برای افراد با ایمان است» (انْظُرُوا إِلى ثَمَرِهِ إِذا أَثْمَرَ وَ يَنْعِهِ إِنَّ فِي ذلِكُمْ لآياتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ).

با توجه به آنچه امروز در گیاه شناسی، از چگونگی پیدایش میوه ها و رسیدن آنها می خوانیم، نکته این اهمیت خاص که قرآن برای میوه قائل شده است، روشن می شود زیرا پیدایش میوه ها درست همانند تولد فرزند در جهان حیوانات است، نطفه های نر با وسایل مخصوصی، وزش باد یا حشرات و مانند آنها، از کیسه های مخصوص جدا می شوند و روی قسمت مادگی گیاه قرار می گیرند، پس از انجام عمل لقاح و ترکیب شدن با یکدیگر، نخستین تخم و بذر تشکیل می گردد و در اطرافش انواع مواد غذایی همانند گوشتی آن را در بر می گیرند. این مواد غذایی از نظر ساختمان بسیار متنوع ، همچنین از نظر طعم و خواص غذایی و طبی متفاوتند. گاهی یک میوه به مانند انار و انگور – دارای صدها دانه است که هر دانه ای خود جنین و بذر درختی محسوب می شود و ساختمانی بسیار پیچیده و تودرتو دارد . این از یک سو.

از سوی دیگر، مراحل مختلفی را که یک میوه از هنگام شکوفه تا موقعی که کاملا رسیده می شود می پیماید، بسیار قابل ملاحظه است زیرا لابراتوارهای درونی میوه دائم مشغول کارند و مرتب ترکیب شیمیایی آن را تغییر می دهند تا هنگامی که به آخرین مرحله برسد و وضع ساختمان شیمیایی آن تثبیت گردد. هریک از این مراحل خود نشانه ای از عظمت و قدرت آفریننده است. ولی باید توجه داشت که به تعبیر قرآن، تنها افراد با ایمان یعنی جست و جوگران حقیقت، این مسائل را می بینند، وگرنه با چشم عناد و لجاج یا با بی اعتنایی و سهل انگاری ممکن نیست هیچ یک از این حقایق را ببینیم

آیه 100

* (آیه 100)-خالق همه چیز اوست . در این آیه و آیات بعد به گوشه ای از

عقاید نادرست و خرافات مشرکان و صاحبان مذاهب باطله و جواب منطقی آنها اشاره شده است.

نخست می گوید: « آنان برای خدا همتایانی از جن قرار دادند» (وَ جَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكاءَ الْجِنَّ).

سپس به این پندار خرافی پاسخ داده می گوید: «در حالی که خداوند همه آنها را آفریده است»(وَ خَلَقَهُمْ).

یعنی چگونه ممکن است مخلوق کسی شریک او بوده باشد، زیرا شرکت نشانه سنخیت و هم افق بودن است در حالی که مخلوق هرگز در افق خالق نخواهد بود.

خرافه دیگر اینکه: «و برای خدا، به دروغ و از روی جهل، پسران و دخترانی ساختند» (وَ خَرَقُوالَهُ بَنِينَ وَ بَناتٍ بِغَيْرِ عِلْمٍ).

خَقوا» از ماده «خرق» گرفته شده که در اصل به معنی پاره کردن چیزی بدون رویه و حساب است، در مقابل «خلق» که ایجاد چیزی از روی حساب است. این دو واژه گاهی در مورد مطالب ساختگی و دروغین نیز به کار می رود، ولی دروغهایی که با مطالعه و حساب شده ساخته می شود، خلق و اختلاق و دروغهای بی حساب و کتاب را خرق و اختراق می گویند. یعنی آنها این دروغها را بدون مطالعه جوانب مطلب و بدون در نظر گرفتن لوازم آن، ساختند.

در حقیقت، بهترین دلیل باطل بودن این گونه عقاید خرافی همان است که از جمله «بغیر علم» استفاده می شود. یعنی هیچ گونه دلیل و نشانه ای برای این موهومات در دست نداشتند.

اما اینکه چه طوایفی برای خدا پسرانی قائل بودند، قرآن نام دو طایفه را در آیات دیگر برده است: یکی مسیحیان که عقیده داشتند عیسی پسر خداست، و دیگر یهود که زیر را فرزند او می دانستند.

به طوری که از آیه 30 سوره توبه استفاده می شود، اعتقاد به وجود فرزند پسر برای خدا منحصر به مسیحیان و یهود نبوده، بلکه در میان مذاهب خرافی پیشین نیز

وجود داشته است.

اما در مورد اعتقاد به وجود دختران برای خدا، قرآن در آیه 19 سوره زخرف می فرماید: «آنها فرشتگان را که بندگان خداوند رحمانند مؤنث پنداشتند.

در پایان این آیه همه این اباطیل را نفی می کند و می گوید: «منزه است خدا و برتر است از آنچه توصیف می کنند!» (سُبْحانَهُ وَ تَعالی عَمَّا یَصِفُونَ).

آیه 101

* (آیه 101)-در این آیه به پاسخ این عقاید خرافی پرداخته می گوید: پدیدآورنده آسمانها و زمین است»(بَدِیعُ السَّمَوَاتِ وَ الْأَرْضِ).

«بدیع» به معنی وجود آورند، چیزی بدون سابقه است. یعنی خداوند آسمانها و زمین را بدون هیچ ماده با طرح و نقشه قبلی ایجاد کرده است.

به علاوه، «چگونه ممکن است فرزندی داشته باشد؟! حال آنکه همسری نداشته» (أَنْ یَکُونُ لَهُ وَلَدُ وَ لَمْ تَکُنْ لَهُ صاحِبَةٌ).

او چه نیازی به همسر دارد؟! وانگهی چه کسی ممکن است همسر او باشد با اینکه همه مخلوق او هستند؟!

بار دیگر مقام خالقیت او را نسبت به همه چیز و همه کس و احاطه علمی او را نسبت به تمام آنها تأکید کرده می گوید: «و همه چیز را آفریده؛ و او به هر چیز داناست» (وَ خَلَقَ کُلَّ شیءٍ وَ هُوَ بِکُلِّ شَیْ ءٍ عَلِیمٌ).

آیه 102

* (آیه 102)-پس از ذکر خالقیت نسبت به همه چیز و ابداع آسمانها و زمین و منه بودن او از عوارض جسم و جسمانی و همسر و فرزند و احاطه علمی او به هر کار و هر چیز، در این آیه نتیجه می گیرد: آری، این است خداوند، پروردگار شما! هیچ معبودی جز او نیست؛ آفریدگار همه چیز است؛ او را بپرستید» (ذلِکُمُ اللَّهُ ربکم لا إِلهَ إِلاَّ هُوَ خالِقُ کُلِّ شَیْ ءٍ فَاعْبُدُوهُ).

در پایان آیه برای اینکه هرگونه امیدی را به غیر خدا قطع کند می گوید: «و او نگهبان و مدبر همه موجودات است»(وَ هُوَ عَلَی کُلِّ شَیءٍ وَکِیلٌ).

بنابراین ، کلید حل مشکلات فقط در دست او می باشد و هیچ کس غیر از او

توانایی در این کار ندارد زیرا غیر او همه نیازمندند.

آیه 103

* (آیه 103)-در آیه برای اثبات حاکمیت و نگاهبانی او نسبت به همه چیز، همچنین برای اثبات تفاوت او با همه موجودات، می گوید: «چشمها او را نمی بینند، ولی او همه چشمها را می بیند؛ و او بخشنده (انواع نعمتها، و باخبر از دقایق موجودات، و آگاه (از همه چیز) است» مصالح بندگان را می داند و از نیازهایشان با خبر است و به مقتضای لطفش با آنها رفتار می کند (لا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَ هُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ وَ هُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ).

در حقیقت، کسی که می خواهد حافظ و مربی و پناهگاه همه چیز باشد باید این صفات را دارا باشد.

چشمها خدا را نمی بیند به دلایل عقلی گواهی می دهد که خداوند، هرگز با چشم دیده نخواهد شد زیرا چشم فقط اجسام، یا صحیح تر، بعضی از کیفیات آنها را می بیند و چیزی که جسم نیست و کیفیت جسم نیز نمی باشد، با چشم مشاهده نخواهد شد. به تعبیری دیگر، اگر چیزی با چشم دیده شود، حتما باید دارای مکان و جهت و ماده باشد، در حالی که او برتر از همه اینهاست؛ او وجودی است نامحدود و به همین دلیل، بالاتر از جهان ماده است زیرا در جهان ماده همه چیز محدود است.

آیه 104

* (آیه 104)-وظیفه تو اجبار کردن نیست . از این به بعد قرآن از آیات گذشته نتیجه گیری می کند. نخست می گوید: «دلایل روشن (در زمینه توحید و نفی هرگونه شرک) از طرف پروردگارتان برای شما آمد» (قَدْ جاءَكُمْ بَصائِرُ مِنْ رَبِّكُمْ).

«بصائر» جمع «بصیرة» از ماده «بصره» به معنی دیدن است، ولی معمولا در بینش فکری و عقلانی به کار می رود. در آیه فوق به معنی دلیل و شاهد می باشد.

سپس برای اینکه روشن سازد این دلایل به قدر کافی حقیقت را آشکار می سازد و جنبه منطقی دارد، می گوید: «کسی که به وسیله آن، حق را ببیند، به سود خود اوست؛ و کسی که از دیدن آن چشم بپوشد، به زیان خودش می باشد (فَمَنْ أَبْصَرَ فَلِنَفْسِهِ وَ مِنْ عَمِيَ فَعَلَيْهَا).

در پایان آیه از زبان پیامبر (ص) می گوید: «و من نگاهبان شما نیستم» و شما را بر قبول ایمان اجبار نمی کنم (وَ ما أَنَا عَلَيكُم بِحَفِيظٍ).

آیه 105

* (آیه 105)-در این آیه برای تأکید این موضوع که تصمیم نهایی در انتخاب راه حق و باطل با خود مردم است، می گوید: «و این چنین آیات (خود) را تشریح می کنیم» (وَ كَذلِكَ نُصَرِّفُ الأيات).

انصرف» از ماده «تصریف» به معنی دگرگون ساختن و به اشکال مختلف در آوردن است. اشاره به اینکه آیات قرآن با لحنهای متفاوت و با استفاده از وسایل نفوذ روانی برای کسانی که در سطوح مختلف از نظر فکر و عقیده و سایر جنبه های اجتماعی و روانی قرار دارند، نازل شده است.

ولی جمعی به مخالفت با تو برخاستند؛ «بگذار آنها بگویند: تو درس خوانده ای (و آنها را از دیگری آموخته ای)! (وَ لِيَقُولُوا دَرَسْتَ).

می خواهیم آن را برای کسانی که آماده درک حقایقند، روشن سازیم»(وَ لِنُبَيِّنَهُ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ).

آیه 106

* (آیه 106)-در اینجا وظیفه پیامبر (ص) را در برابر لجاجتها و تهمتهای مخالفان مشخص ساخته می گوید: «از آنچه که از سوی پروردگارت بر تو وحی شده، پیروی کن؛ هیچ معبودی جز او نیست»(إتبع مَا أَوْحَى إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ لا إِلهَ إِلاَّ هُوَ).

و از مشرکان، روی بگردان»(وَ أَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ).

در حقیقت، این آیه یک نوع تسلی و تقویت روحیه نسبت به پیامبر (ص) است که در برابر این گونه مخالفان، در عزم او کم ترین سستی حاصل نشود.

آیه 107

* (آیه 107)-در این آیه بار دیگر این حقیقت را تأیید می کند که خداوند نمی خواهد آنها را مجبور به ایمان سازد، و «اگر می خواست، همه به اجبار ایمان می آوردند، و هیچ یک مشرک نمی شدند»(وَ لَوْ شاءَ اللَّهُ ما أَشْرَكُوا).

همچنین تأکید می کند: «و ما تو را مسؤول (اعمال) آنها قرار نداده ایم» (وَ ما جَعَلْناكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظاً).

و وظیفه نداری آنها را به ایمان) مجبور سازی»(وَ ما أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ).

تفاوت «حفیظ» و «وکیل» در این است که حفیظ به کسی می گویند که از شخص یا چیزی مراقبت کرده و او را از ضرر و زیان حفظ می کند، اما وکیل به کسی می گویند که برای جلب منافع برای کسی تلاش و کوشش می نماید.

لحن این آیات از این نظر بسیار قابل ملاحظه است که ایمان به خدا و مبانی اسلام جنبه تحمیلی نمی تواند داشته باشد، بلکه از طریق منطق و استدلال و نفوذ در فکر و روح افراد باید پیشروی کند زیرا ایمان اجباری ارزشی ندارد، مهم این است که مردم حقایق را درک کنند و با اراده و اختیار خویش آن را بپذیرند.

آیه 108

* (آیه 108)-به دنبال بحثی که درباره منطقی بودن تعلیمات اسلام و لزوم دعوت از راه استدلال در آیات قبل گذشت، در این آیه تأکید می کند: به معبود

کسانی که غیر خدا را می خوانند دشنام ندهید، مبادا آنها (نیز) از روی (ظلم و) جهل، خدا را دشنام دهند »(وَ لا تَسُبُّوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَيَسُبُّوا اللَّهَ عَدْواً بِغَيْرِ عِلْمٍ).

به طوری که از بعضی روایات استفاده می شود، جمعی از مؤمنان بر اثر ناراحتی شدید که از مسأله بت پرستی داشتند، گاهی بتهای مشرکان را به باد ناسزا گرفته و به آنها دشنام می دادند. قرآن صریحا از این موضوع نهی کرد و رعایت اصول ادب و نزاکت در بیان را، حتی در برابر خرافی ترین و بدترین ادیان، لازم می شمرد زیرا با دشنام و ناسزا نمی توان کسی را از مسیر غلط بازداشت چرا که هر گروه و ملتی نسبت به عقاید و اعمال خود تعصب دارد.

قرآن در جمله بعد می گوید: «این چنین برای هر امتی عملشان را زینت دادیم تا آنجا که زشت در نظر شان زیبا جلوه کرد(كَذلِكَ زَيَّنَّا لِكُلِّ أُمَّةٍ عَمَلَهُمْ).

در پایان آیه می فرماید: «سپس بازگشت همه آنان به سوی پروردگارشان است؛ و آنها را از آنچه عمل می کردند، آگاه می سازد» و پاداش و کیفر می دهد (ثُمَّ إِلى رَبِّهِمْ مَرْجِعُهُمْ فَيُنَبِّئُهُمْ بِما كانُوا يَعْمَلُونَ).

آیه 109

* (آیه 109)-شأن نزول: نقل کرده اند که عده ای از قریش خدمت پیامبر (ص)

رسـیدند و گفتند: تو از موسـی و عیسی معجزات مهمی نقل می کنی و همچنین درباره انبیای دیگر، تو نیز امثال این کارها را برای ما انجام ده تا ما ایمان آوریم. پیامبر (ص) فرمود: « مایلید برای شـما چه کار کنم؟» گفتند: از خدا بخواه کوه صـفا را تبدیل به طلاکند و بعضـی از مردگان ما زنـده شونـد و از آنها درباره حقانیت دعوت تو سؤال کنیم و نیز فرشـتگان را به ما نشان بده که درباره تو گواهی دهند یا خداوند و فرشتگان را دسته جمعی با خود بیاور!

پیامبر (ص) فرمود: «اگر بعضی از این کارها را به جا بیا ورم ایمان می آورید ؟ » گفتند: به خدا سوگند، چنین خواهیم کرد. همین که پیامبر (ص) آماده دعا کردن شد که بعضی از این پیشنهادها را از خدا بخواهد، (زیرا بعضی از آنها نامعقول و محال بود) پیک وحی خدا نازل شد چنین پیـام آورد که اگر بخواهی دعوت تو اجـابت می شود، ولی در این صورت (چون از هر نظر اتمام حجت خواهـد شـد و موضوع جنبه حتی و شـهود به خود خواهد گرفت) اگر ایمان نیاورند، همگی سخت کیفر می بینند (و نابود خواهند شد؛ اما اگر به خواسته آنها ترتیب اثر داده نشود و آنان را به خود واگـذاری، ممکن است بعضـی از آنها در آینده توبه کنند و راه حق را پیش گیرند. پیامبر (ص) پذیرفت و آیه نازل گردید.

تفسـیر: در آیات گذشـته دلایل منطقی متعددی در زمینه توحید ذکر شد که برای اثبات یگانگی خدا و نفی شرک و بت پرستی کافی بود، با این حال جمعی از مشرکان لجوج و متعصب تسلیم نشدند و شروع به بهانه جویی کردند.

قرآن در این آیه وضع آنها را چنین نقل می کنـد: «با نهایت اصـرار، به خدا سوگند یاد کردند که اگر نشانه ای [= معجزه ای]برای آنان بیاید، حتما به آن ایمان می آورند»(وَ أَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمانِهِمْ لَئِنْ جاءَتْهُمْ ءاية لَيُؤْمِنُنَّ بِهَا).(1).

قرآن در پاسخ آنها دو حقیقت را بازگو می کند: نخست به پیامبر (ص) اعلام

1- 1 .«جهد» به معنی کو شش و تلاش برای انجام هر کاری است و در اینجا منظور کوشش برای سوگندهای مؤکد است.

می کند که «بگو: معجزات فقط از سوی خداست» و در اختیار من نیست که به میل شما معجزه ای بیاورم (قُلْ إِنَّما الأیات عِنْدَ اللّهِ).

سپس روی سخن را به مسلمانان ساده دلی که تحت تأثیر سوگندهای مشرکان قرار گرفته بودند کرده می گوید: «و شما از کجا می دانید که هرگاه معجزه ای بیاید ایمان می آورند؟ خیر، ایمان نمی آورند!»(وَ مَا یُشْعِرُ کُم أَنَّها إِذا جاءَتْ لا یُؤْمِنُونَ).

صحنه های مختلف برخورد پیامبر (ص) با آنها نیز گواه این حقیقت است که این دسته در جست و جوی حق نبودند، بلکه هدفشان این بود که با بهانه جویی ها مردم را سرگرم ساخته و بذر شک و تردید در دلها بپاشند.

آیه 110

* (آیه 110)-در این آیه علت لجاجت آنها چنین توضیح داده شده است که آنها بر اثر اصرار در کجروی و تعصبهای جاهلانه و عدم تسلیم در مقابل حق، درک و دید سالم را از دست داده اند. می گوید: «و ما دلها و چشمهای آنها را واژگونه می سازیم؛ (آری آنها ایمان نمی آورند) همانگونه که در آغاز، به آن ایمان نیاوردند»(وَ نُقَلِّبُ أَفْئِدَتَهُمْ وَ أَبْصارَهُمْ کَما لَمْ یُؤْمِنُوا بِهِ أَوَّلَ مَرَّةٍ).

در پایان آیه می فرماید: «و آنان را در حال طغیان و سرکشی، به خود وامی گذاریم تا سرگردان شوند»(وَ نَذَرُهُمْ فِي طُغْیانِهِمْ یَعْمَهُونَ).

آغاز جزء هشتم قرآن مجید

آیه 111

* (آیه 111)-چرا افراد لجوج به راه نمی آیند . این آیه به آیات قبل مربوط است. هدف این چند آیه این است که روشن سازد جمعی از تقاضاکنندگان

معجزات در تقاضاهای خود صادق نیستند و هدفشان پذیرش حق نمی باشد همچنین بعضی از خواسته های آنها، مثل آمدن خدا در برابر آنان، محال است.

قرآن در این آیه با صراحت می گوید: «و (حتی) اگر فرشتگان را بر آنها نازل می کردیم، و مردگان با آنان سخن می گفتند، و همه چیز را در برابر آنها جمع می نمودیم، هرگز ایمان نمی آوردند» (وَ لَوْ أَنَّنا نَزَّلْنا إِلَيْهِمُ الْمَلائِكَةَ وَ كَلَّمَهُمُ الْمُوْتَى وَ حَشَرْنا عَلَيْهِمْ كُلَّ شَيْ ءٍ بِلَا ما كانُوا لِيُؤْمِنُوا).

سپس برای تأکید مطلب می فرماید: «مگر آنکه خدا بخواهد» و آنها را بر قبول ایمان اجبار کند (إِلاَّ أَنْ يَشاءَ اللَّهُ).

بدیهی است که این گونه ایمان هیچ فایدهٔ تربیتی و اثر تکاملی نخواهد داشت.

در پایان آیه می افزاید: «ولی بیشتر آنها نمی دانند»(وَ لكِنَّ أَكْثَرَهُمْ يَجْهَلُونَ).

آیه 112

* (آیه 112)-در آیات قبل گفتیم وجود دشمنان سرسخت و لجوج در برابر پیامبر اسلام (ص) منحصر به او نبود، در این آیه می فرماید: «این چنین در برابر هر پیامبری، دشمنی از شیاطین انس وجن قرار دادیم»(وَ كَذلِكَ جَعَلْنا لِكُلِّ نبی عَدُوًّا شَياطِينَ الْإِنْسِ وَ الْجِنِّ).

و کارشان این بوده که به طور سری (و در گوشی) سخنان فریبنده و بی اساس برای اغفال مردم به یکدیگر می گفتند»(يوحی بَعْضُهُمْ إِلَی بَعْضٍ زُخْرُفَ الْقَوْلِ غُرُوراً).(1).

و اگر پروردگارت می خواست، چنین نمی کردند؛ و می توانست جلو آنها را بگیرد؛ ولی اجبار سودی ندارد (وَ لَوْ شاءَ رَبُّكَ ما فَعَلُوهُ).

خداوند این کار را نکرد زیرا می خواست مردم آزاد باشند تا میدانی برای

---

1 - 1 .«زخرف» به معنی زینت، همچنین به معنی مطلاـ که وسیله زینت است آمده، سپس به سخنان فریبنده که ظاهری زیبا دارد نیز زخرف و مزخرف گفته شده است.

آزمـایش و تکامـل و پرورش آنهـا وجـود داشـته باشـد. از این رو در پایـان آیه به پیـامبرش دسـتور می دهـد می گویـد: «بنـابراین، آنهـا و تهمتهایشان را به حال خود واگذار »(فَذَرْهُمْ وَ ما يَفْتَرُونَ).

آیه 113

* (آیه 113)-در این آیه می گوید: «نتیجه (وسوسه های شیطان و تبلیغات شیطان صفتان) این خواهد شد که دلهای منکران قیامت، به آنها متمایل گردد؛ و به آن راضی شوند» (وَ لِتَصْغى إِلَيْهِ أَفْئِدَةُ الَّذِينَ لا يُؤْمِنُونَ بِالأَخِرَةِ وَ لِيَرضَوْهُ).

و هر گناهی که بخواهند، انجام دهند»(وَ لِيَقْتَرِفُوا ما هُمْ مُقْتَرِفُونَ).

آیه 114

* (آیه 114)-در این آیه که در حقیقت نتیجه آیات قبل است می گوید: با این همه آیات روشنی که در زمینه توحید گذشت، «آیا غیر خدا را به داوری طلبم؟!»(أَ فَغَيْرَ اللَّهِ أَبْتَغِي حَكَماً).

در حالی که اوست که این کتاب آسـمانی را، که همه چیز در آن آمـده، و میان حق و باطل، نور و ظلمت، کفر و ایمان، جـدایی افکنده) به سوی شما فرستاده است»(وَ هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ إِلَيْكُمُ الْكِتابَ مُفَصَّلاً).

سپس می گوید: نه تنها تو و مسـلمانان می دانید که این کتاب از طرف خدا است، و کسانی که به آنها کتاب آسـمانی داده ایم می دانند این کتاب، به حق از طرف پروردگارت نازل شده»(وَ الَّذِينَ ءاتيناهم الْكِتابَ يَعْلَمُونَ أَنَّهُ منزل مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ).

«بنابراین، از تردیدکنندگان مباش»(فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمتَرِينَ)

آیه 115

* (آیه 115)-در این آیه می فرمایـد: «و کلام پروردگار تو، با صـدق و عـدل، به حد تمام رسـید؛ هیچ کس نمی تواند کلمات او را دگرگون سازد؛ و او شنونده داناست»(وَ تَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ صِدْقاً وَ عَدْلاً لا مُبَدِّلَ لِكَلِماتِهِ وَ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ).

کلمه» در لغت به معنی گفتار و هر گونه جمله ای است و حتی به سخنان طولانی گفته می شود.

منظور از «کلمه» در آیه فوق، قرآن است زیرا در آیات قبل نیز سخن از قرآن در میان بوده است.

در حقیقت، آیه می گوید به هیچ وجه قرآن جای تردید و شک نیست زیرا از هر نظر کامل و بی عیب است. تواریخ و اخبار آن صدق و احکام و قوانین آن، عدل است.

بعضی از مفسران با این آیه استدلال بر عدم امکان راه یافتن تحریف در قرآن کرده اند زیرا جمله «لا بل لکلماته» اشاره به این است که هیچ کس نمی تواند تغییر و تبدیلی، نه از نظر لفظ و نه از نظر اخبار و نه از نظر احکام، در قرآن ایجاد کند، و همیشه این کتاب آسمانی که باید تا آخر دنیا راهنمای جهانیان باشد، از دستبرد خائنان و تحریف کنندگان مصون و محفوظ خواهد بود.

آیه 116

* (آیه 116)-می دانیم آیات این سوره در مکه نازل شد و در آن زمان مسلمانان به شدت در اقلیت بودند گاهی اقلیت آنها و اکثریت قاطع بت پرستان و مخالفان اسلام، ممکن بود این توهم را برای بعضی ایجاد کند که اگر آیین آنها باطل و بی اساس است چرا این همه پیرو دارد و اگر ما بر حقیم چرا این قدر کم هستیم ؟

در این آیه برای دفع این توهم، پیامبر خود را مخاطب ساخته می گوید: «اگر از بیش تر کسانی که در روی زمین هستند اطاعت کنی، تو را از راه خدا گمراه می کنند»(وَ إِنْ تُطِعْ أَكْثَرَ مَنْ فِي الْأَرْضِ يُضِلُّوكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ).

در جمله بعد دلیل این موضوع را بیان می کنند می گوید: «آنها تنها از گمان پیروی می نمایند، و تخمین و حدس (واهی) می زنند» (إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلاَّ الظَّنَّ وَ إِنْ هُمْ الَّا يَخرُصُونَ).

آیه 117

* (آیه 117)-از آنجا که مفهوم آیه قبل این است که اکثریت به تنهایی نمی تواند راه حق را نشان دهد، نتیجه اش این می شود که راه حق را تنها باید از خداوند گرفت هرچند طرفداران راه حق در اقلیت بوده باشند. به همین خاطر، در این آیه دلیل این موضوع را روشن می سازد که: «پروردگارت به کسانی که از راه او گمراه گشته اند، آگاه تر است؛ و همچنین به کسانی که هدایت یافته اند» (إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ مَنْ يَضِلُّ عَنْ سَبِيلِهِ وَ هُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ).

آیه 118

* (آیه 118)-تمام آثار شرک باید برچیده شود . در آیات گذشته با بیانات گوناگونی حقیقت توحید اثبات و بطلان شرک و بت پرستی آشکار گردید. یکی از نتایج این مسأله آن است که مسلمانان باید از خوردن گوشت حیواناتی که به نام بتها ذبح می شد خودداری کنند و تنها از گوشت حیواناتی که به نام خدا ذبح می گردید استفاده نمایند. آیه می گوید: «از (گوشت) آنچه نام خدا (هنگام سر بریدن) بر آن گفته شده، بخورید و از غیر آن نخورید) اگر به آیات او ایمان دارید»(فَكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ إِنْ كنتم بئاياته مُؤْمِنِينَ).

یعنی ایمان فقط ادعا و گفتار و عقیده نیست، بلکه باید در لابه لای عمل نیز آشکار گردد. کسی که به خدای یکتا ایمان دارد تنها از این گوشتها می خورد.

در ضمن روشن می شود که تحریم گوشتهایی که نام خدا به هنگام ذبح آنها برده نشده، مربوط به جنبه های معنوی و اخلاقی و تحکیم پایه توحید و یگانه پرستی است. ان

آیه 119

* (آیه 119)-در این آیه همین موضوع به عبارت دیگری که همراه با استدلال بیش تری است آمده، می فرماید: «چرا از چیزها [= گوشتها]یی که نام خدا بر آنها برده شده نمی خورید؟! در حالی که (خداوند) آنچه را بر شما حرام بوده، بیان کرده است!»(وَ ما لَكُمْ أَلاَّ تَأْكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ وَ قَدْ فَصَّلَ لَكُمْ ما حَرَّمَ عَلَيْكُمْ).

سپس یک صورت را استثنا نموده می گوید: «مگر اینکه ناچار باشید که در این صورت، خوردن از گوشت آن حیوانات جایز است (إِلاَّ مَا اضطُرِر تُم إِلَيْهِ).

خواه این اضطرار به خاطر گرفتاری در بیابان و گرسنگی شدید بوده باشد، یا گرفتار شدن در چنگال مشرکان و اجبار کردن آنها به این موضوع.

بعد اضافه می کند: «و بسیاری از مردم، به خاطر هوی و هوس و بی دانشی، دیگران را گمراه می سازند»(وَ إِنَّ كَثِيراً لَيُضِلُّونَ بِأَهْوائِهِمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ).

در پایان آیه می فرماید: «و پروردگارت، تجاوزکاران را بهتر می شناسد»(إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِالْمُعْتَدِينَ).

همانها که با دلایل واهی نه تنها از راه حق منحرف می شوند، بلکه سعی

دارند دیگران را نیز منحرف سازند.

آیه 120

* (آیه 120)-و از آنجا که ممکن است بعضی این کار حرام را در پنهانی مرتکب شوند، در این آیه به عنوان یک قانون کلی می گوید: «گناهان آشکار و پنهان را رها کنید»(وَ ذَرُوا ظِاهِرَالاِثمِ وَ بَاطِنِهِ).

می گویند در زمان جاهلیت عده ای عقیده داشتند که عمل منافی عفت (زنا) اگر در پنهانی باشد اشکال ندارد، فقط اگر آشکارا باشد گناه است. هم اکنون نیز عملا عده ای این منطق جاهلی را پذیرفته و تنها از گناهان آشکار وحشت دارند، اما گناهان پنهانی را بدون احساس ناراحتی مرتکب می شوند.

آیه فوق به شدت این منطق را محکوم می سازد.

سپس به عنوان یادآوری و تهدید گناهکاران به سرنوشت شومی که در انتظارشان است می گوید: زیرا کسانی که تحصیل گناه می کنند، به زودی در برابر آنچه مرتکب می شدند، مجازات خواهند شد»(إِنَّ الَّذِينَ يَكْسِبُونَ الْإِثْمَ سَيُجْزَوْنَ بِما كانُوا يَقْتَرِفُونَ).

آیه 121

* (آیه 121)-در آیات گذشته روی جنبه مثبت مسأله یعنی استفاده از گوشتهای حلال تکیه شده بود، ولی در این آیه برای تأکید هر چه بیشتر روی جنبه منفی و مفهوم آن تکیه نموده می گوید: «و از آنچه نام خدا بر آن برده نشده، نخورید»(وَ لا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ).

سپس بار دیگر این عمل را محکوم کرده می گوید: «این کار گناه است» (وَ إِنَّهُ لَفِسْقٌ).

و برای اینکه بعضی از مسلمانان ساده دل تحت تأثیر وسوسه های شیطانی آنها قرار نگیرند، اضافه می کند: «و شیاطین به دوستان خود مطالبی مخفیانه القا می کنند، تا با شما به مجادله برخیزند» (وَ إِنِ الشَّياطِينَ ليوحون إِلى أَوْلِيائِهِمْ لِيُجَادُ لُوكُم).

به هوش باشید، اگر از آنها اطاعت کنید، شما هم مشرک خواهید بود» (وَ إِن

أَطَعْتُمُوهُمْ إِنَّكُمْ لَمُشْرِكُونَ).

این مجادله و وسوسه شاید اشاره به همان منطقی باشد که مشرکان به یکدیگر القا می کردند و بعضی گفته اند مشرکان عرب آن را از مجوسیان آموخته بودند که اگر ما گوشت حیوان مرده را می خوریم، به خاطر آن است که خدا آن را کشته؛ یعنی نخوردن مردار یک نوع بی اعتنایی به کار خداست ! غافل از آنکه آنچه به مرگ طبیعی می میرد، علاوه بر اینکه غالبا بیمار است، سر بریده نیست و خونهای کثیف در لابه لای گوشتهای آن می ماند و فاسد می شود و گوشت را هم آلوده و فاسد می کند.

آیه 122

* (آیه 122)-شأن نزول: نقل شده است: ابوجهل که از دشمنان سرسخت اسلام و پیامبر (ص) بود، روزی سخت آن حضرت را آزار داد. حمزه، عموی شجاع پیامبر (ص)، که تا آن روز اسلام را نپذیرفته بود و همچنان درباره آیین او مطالعه و اندیشه می کرد، در آن روز از جریان کار ابو جهل و برادر زاده خویش باخبر شد، سخت برآشفت و یکسره به سراغ ابو جهل رفت و چنان بر سر - یا بینی - او کوفت که خون جاری شد. ابوجهل، با تمام نفوذی که داشت، به ملاحظه شجاعت حمزه، از نشان دادن عکس العمل خودداری کرد.

سپس حمزه به سراغ پیامبر (ص) آمد و اسلام را پذیرفت و تا واپسین لحظات عمر، از این آیین آسمانی دفاع می کرد.

آیه درباره این حادثه نازل گردید و وضع ایمان حمزه و اصرار ابو جهل را در کفر و فساد مشخص ساخت.

از بعضی روایات نیز استفاده می شود که آیه در مورد ایمان آوردن عمار یاسر واصرار ابوجهل در کفر نازل گردیده است.

تفسیر: ایمان و روشن بینی - ارتباط این آیه و آیه بعد با آیات قبل از این نظر است که در آیات گذشته به دو دسته مؤمن خالص و کافر لجوج اشاره شده بود، در اینجا نیز با ذکر دو مثال جالب وضع این دو طایفه مجسم گردیده است.

نخست افرادی را که در گمراهی بودند سپس با پذیرش حق و ایمان تغییر

مسیر داده انـد، به مرده ای تشبیه می کند که به اراده و فرمان خدا زنده شده است. آیه می فرماید: «آیا کسـی که مرده بود، سـپس او را زنده کردیم، و نوری برایش قرار دادیم که با آن در میان مردم راه برود، همانند کسی است که در ظلمتها باشد و از آن خارج نگردد؟!»(أَوْ مَنْ كانَ مَيْتاً فَأَحْيَيْناهُ وَ جَعَلْنا لَهُ نُوراً يمشى بِهِ فِي النَّاسِ كمن مَثَلُهُ فِي الظُّلُماتِ ليس بِخارِجٍ مِنْهَا).

منظور از این «نور»، تنها قرآن و تعلیمات پیامبر (ص) نیست، بلکه علاوه بر این، ایمان به خـدا، بینش و درک تازه ای به انسان می بخشـد، افق دید او را از زندگی محدود مادی و چهار دیوار عالم ماده فراتر برده و در عالمی وسیع فرو می برد.

در پرتو این نور می توانـد راه زنـدگی خود را در میان مردم پیـدا کنـد و از بسـیاری اشـتباهات که دیگران به خاطر آز و طمع و به علت تفکر محدود مادي، یاغلبه خودخواهی و هوی و هوس گرفتار آن می شوند، مصون و محفوظ بماند.

و اینکه در روایات اسلامی می خوانیم: «المؤمن ینظر بنور الله» (انسان با ایمان با نور خدا نگاه می کند) اشاره به همین حقیقت است.

در پایان آیه به علت این سـرنوشت شوم اشاره کرده می گویـد: «این گونه برای کافران، اعمال (زشتی که انجام می دادنـد، تزیین شده و زیبا جلوه کرده است»(كَذلِكَ زين لِلْكافِرِينَ ما كانُوا يَعْمَلُونَ).

آیه 123

* (آیه 123)-و از آنجا که قهرمان این ماجرا در جهت نفی ابوجهل بود که از سردمداران مشرکان مکه و قریش محسوب می شد، در این آیه به وضع این رهبران گمراه و زعمـای کفر و فساد اشاره کرده می فرمایـد: «و (نیز) این گونه در هر شـهر و آبادی، بزرگان گنهکاری قرار دادیم (افرادی که همه گونه قـدرت در اختیارشان گذاردیم؛ اما آنها سوء اسـتفاده کرده، و راه خطا پیش گرفتند!) و سـرانجام کارشان این شد که به مکر و فریب مردم پرداختند» (وَ كَذلِكَ جَعَلْنا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ أَكابِرَ مُجْرِمِيها ليفكروا فِيهَا).

در پایان آیه می گوید: «ولی آنها تنها خودشان را فریب نمی دهند

و نمی فهمند»(وَ ما يَمْكُرُونَ إِلاّ بِأَنْفُسِهِمْ وَ ما يَشْعُرُونَ).

از این آیه به خوبی استفاده می شود که مفاسد و بدبختی هایی که دامن اجتماعات را می گیرد، از بزرگ ترها و سردمداران اقوام سرچشمه می گیرد. آنها هستند که با انواع حیله و نیرنگ راه خدا را دگرگون ساخته و چهره حق را بر مردم می پوشانند.

آیه 124

* (آیه 124)-شأن نزول: نقل شده این آیه درباره ولید بن مغیره که از سران معروف بت پرستان بود و به اصطلاح مغز متفکر آنها محسوب می شد، نازل شده است. او به پیامبر (ص) می گفت: اگر نبوت راست باشد، من به احراز این مقام از تو سزاوارترم زیرا هم ست من از تو بیش تر است و هم مالم!

تفسیر: انتخاب پیامبر به دست خداست . در این آیه به طرز تفکر و ادعاهای مضحک این سردمداران باطل و «أكابر مجرميها» اشاره کرده می گوید: «و هنگامی که آیه ای برای آنها بیاید می گویند: ما هرگز ایمان نمی آوریم، مگر اینکه همانند چیزی که به پیامبران خدا داده شده، به ما هم داده شود»(وَ إِذَا جَاءَ تَهُمْ آيَةٌ قالُوا لَنْ نُؤْمِنَ حَتَّى نُؤْتى مِثْلَ ما أُوتِيَ رُسُلُ اللَّهِ).

قرآن پاسخ روشنی به آنها می دهد و می گوید: لازم نیست شما به خدا درس بدهید که چگونه رسولان خویش را اعزام دارد و از میان چه افرادی انتخاب کند زیرا خداوند آگاه تر است که رسالت خویش را کجا قرار دهد»(اللَّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ).

روشن است که رسالت نه ارتباطی به سن و مال دارد و نه به موقعیت قبایل، بلکه شرط آن قبل از هر چیز آمادگی روحی، پاکی ضمیر، سجایای اصیل انسانی، فکر بلند و اندیشه قوی و تقوا و پرهیزگاری در مرحله عصمت است. وجود این صفات - به خصوص آمادگی برای مقام عصمت . چیزی است که جز خدا نمی داند. چه قدر فرق است میان این شرایط و میان آنچه آنها فکر می کردند.

جانشین پیامبر (ص) نیز تمام صفات و برنامه های او را، جز وحی و تشریع، دارد. یعنی هم حافظ شرع و شریعت است و هم پاسدار مکتب و قوانین او و هم

رهبر معنوی و مادی مردم. از این رو باید او نیز دارای مقام عصمت و مصونیت از خطا و گناه باشد تا بتواند رسالت خویش را به ثمر برساند و رهبری مطاع و سرمشقی مورد اعتماد گردد. به همین دلیل، انتخاب او نیز به دست خداست، نه از طریق انتخاب مردم و شوری؛ خدا می داند این مقام را در چه جایی قرار دهد نه خلق خدا.

در پایان آیه سرنوشتی را که در انتظار این گونه مجرمان و رهبران پرادعای باطل است بیان کرده می گوید: « به زودی کسانی که مرتکب گناه شدند، (و مردم را از راه حق منحرف ساختند، در مقابل مکر و فریب و نیرنگی) که می کردند، گرفتار حقارت در پیشگاه خدا، و عذاب شدید خواهند شد»(سَيُصِيبُ الَّذِينَ أَجْرَمُوا صَغارٌ عندالله وَ عَذَابٍ شديد بِما كانُوا يَمكُرُونَ).(1).

این خودخواهان می خواستند با کارهای خلاف خود موقعیت و بزرگی خویش را حفظ کنند، ولی خدا آنها را چنان تحقیر خواهد کرد که دردناک ترین شکنجه های روحی را احساس کنند.

آیه 125

* (آیه 125)-امدادهای الهی - در تعقیب آیات گذشته که در زمینه مؤمنان راستین و کافران لجوج بحث می کرد، در اینجا مواهب بزرگی را که در انتظار دسته اول و بی توفیقی هایی را که دامنگیر دسته دوم می شود شرح می دهد می گوید: «آن کس را که خدا بخواهد هدایت کند، سینه اش را برای پذیرش اسلام، گشاده می سازد؛ و آن کس را که به خاطر اعمال خلافش بخواهد گمراه سازد، سینه اش را آن چنان تنگ می کند که گویا می خواهد به آسمان بالا برود»(فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلامِ وَ مَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقاً حَرَجاً كَأَنَّما يَصَّعَّدُ

---

1 - 1 .«اجرام» از ماده «جرم» به معنی قطع کردن است و از آنجا که افراد گنهکار پیوندها را قطع می کنند و خود را از اطاعت فرمان خدا جدا می سازند، این کلمه به گناه نیز اطلاق شده است؛ و در آن اشاره لطیفی به این حقیقت است که هر انسانی در ذات خود پیوندی با حق و پاکی و عدالت دارد و آلودگی به گناه، در واقع جدایی از این فطرت الهی است.

فِي السَّمَاءِ).

و برای تأکید این موضوع اضافه می کند: «این گونه خداوند پلیدی را بر افرادی که ایمان نمی آورند قرار می دهد»(كَذلِكَ يَجْعَلُ اللَّهُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لا يُؤْمِنُونَ).

بارها گفته ایم که منظور از «هدایت» و «اضلال الهی، فراهم ساختن یا از میان بردن مقدمات هدایت، در مورد کسانی است که آمادگی و عدم آمادگی خود را برای پذیرش حق، با اعمال و کردار خویش اثبات کرده اند.

آیه 126

* (آیه 126)-در این آیه به عنوان تأکید بحث گذشته می گوید: «و این (که مددهای الهی شامل حال حق طلبان می گردد و سلب موفقیت به سراغ دشمنان حق می رود) راه مستقیم (و سنت جاویدان) پروردگار توست» (وَ هذا صِراطُ رَبِّكَ مُسْتَقِيماً).

در پایان آیه باز تأکید می کند: «ما آیات خود را برای کسانی که پند می گیرند، بیان کردیم»(قَدْ فَصَّلْنَا الأيات لِقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ).

آیه 127

* (آیه 127)-در این آیه دو قسمت از بزرگ ترین موهبتهایی را که به افراد حق طلب می دهد بیان می کند. نخست اینکه: «برای آنها در بهشت) خانه امن وامان نزد پروردگارشان خواهد بود»(لَهُمْ دارالسلام عِنْدَ رَبِّهِمْ).

دیگر اینکه: «و او، ولی و باور آنهاست»(وَ هُوَ وَلِيُّهُم).

و همه اینها « به خاطر اعمال (نیکی) که انجام می دادند» (بِمَا كَانُوا يَعمَلُونَ).

چه افتخاری از این بالاتر که سرپرستی و کفالت امور انسان را خداوند بر عهده گیرد و او حافظ و یار و یاورش باشد.

و چه موهبتی از این عظیم تر که دارالسلام یعنی محلی که از هر نظر قرین آرامش است، در انتظار انسان باشد.

آیه 128

* (آیه 128)-قرآن بار دیگر به سرنوشت مجرمان گمراه و گمراه کننده باز می گردد و بحثهای آیات گذشته را با آن تکمیل می کند. آنها را به یاد روزی می اندازد که در مقابل شیاطینی که از آنها الهام گرفته اند می ایستند و از این پیروان و آن پیشوایان سؤال می شود.

آیه می گویـد: «در آن روز که (خـدا) همه آنها را جمع و محشور می سازد، می گویـد: ای جمعیت (شـیاطین و جن ! شـما افراد زیادی از انسانها را گمراه ساختید» (وَ یَوْمَ یَحْشُرُهُمْ جَمِیعاً یا مَعْشَرَ الْجِنِّ قَدِ استکثرتم مِنَ الْإِنْسِ).

منظور از کلمه «جت» در اینجا همان شـیاطین است زیرا جن در اصل به معنی هر موجود نا پیـدا می باشد. در آیه 50 سوره کهف درباره رئیس شـیاطین «ابلیس » می خوانیم: «کان من الجین» (او از جن بود). و گویا شـیاطین اغواگر در برابر این سخن پاسخی ندارند و سکوت می کننـد، ولی دوسـتان و پیروان آنهـا از میـان انسانها می گوینـد: پروردگارا! هر یک از ما دو گروه [= پیشوایان و پیروان گمراه] از دیگری اسـتفاده کردیم؛ (مـا به لـذات هـوس آلود و زودگـذر رسـیدیم؛ و آنهـا بر مـا حکومت کردنـد؟) و به اجلی که برای مـا مقرر داشـته بودی رسیدیم»(وَ قالَ أَوْلِیاؤُهُمْ مِنَ الْإِنْسِ رَبَّنَا اسْتَمْتَعَ بَعْضُنا بِبَعْضٍ وَ بَلَغْنا أَجَلَنَا الَّذِي أَجَّلْتَ لَنا).

منظور از «اجل» در این آیه، پایان زندگی است زیرا اجل به این معنی در بسیاری از آیات قرآن به کار رفته است.

خداونـد، پیشوایان و پیروان مفسد و فاسد را مخاطب ساخته و می گوید: آتش جایگاه شـماست؛ و جاودانه در آن خواهید ماند، مگر آنچه خدا بخواهد»(قَالَ النَّارُ مثویکم خالِدِینَ فِیها إِلاَّ ما شاءَ اللَّهُ).

در پایان آیه می فرماید: «پروردگار تو حکیم و داناست»(إِنَّ رَبَّکَ حَکِیمٌ عَلِیم).

هم کیفرش روی حساب است و هم عفو و بخشش و به خوبی از موارد آنها آگاه می باشد.

آیه 129

* (آیه 129)-در این آیه به یک قانون الهی در مورد این گونه اشخاص اشاره کرده می گوید: ستمگران و طاغیان در این دنیا حامی و پشتیبان یکدیگر و رهبر و راهنمای هم بودند و در مسیرهای غلط همکاری نزدیک داشتند؛ اما این گونه

بعضـی از سـتمگران را به بعض دیگر وامی گـذاریم به سـبب اعمـالی که انجـام می دادنـد»(وَ كَذلِكَ نُوَلِّي بَعْضَ الظَّالِمِينَ بَعْضاً بِما كانُوا يَكْسِبُونَ).

تعبیر « بما کانوا یکسـبون» نشان می دهـد که این سـیه روزی و بـدبختی به خاطر اعمال خودشان است و این سـنت الهی و قانون آفرینش است که رهسپران راه های تاریک جز سقوط در دره بد بختی فرجامی نخواهند داشت.

آیه 130

* (آیه 130)-اتمام حجت - در آیات گذشـته سـرنوشت شـیطان صفتان ستمگر در روز رستاخیز بیان شده، برای اینکه تصور نشود آنها در حال غفلت دست به چنین اعمالی زدنـد، در این آیه و دو آیه بعـد روشن می سازد که به قـدر کافی به آنها هشـدار داده شده و اتمام حجت گردیـده است. از این رو خداوند روز قیامت به آنها می گوید: «ای گروه جن و انس! آیا رسولانی از شـما به سوی شـما نیامدند که آیات مرا برایتان بازگو می کردنـد، و شـما را از ملاقات چنین روزی بیم می دادند؟!» (يا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ أَلَمَ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَقُصُّونَ عليكم ءاياتى وَ ينذرونكم لِقَاءِ يومكم هَذَا)

« معشـر» در اصل از «عشـرة» به معنی عـدد ده گرفته شـده است و از آنجا که عـدد ده یک عدد کامل است، کلمه معشـر به یک جمعیت کامل که اصناف و طوایف مختلفی را در بر می گیرد گفته می شود.

و از آنجا که روز رسـتاخیز، نشانه های همه چیز آشـکار است و هیـچ کس نمی توانـد چیزی را پنهان دارد، «آنها می گوینـد: بر ضـد خود گواهی می دهیم » آری ما بد کردیم (قالُوا شَهِدْنا عَلى أَنْفُسِنَا).

و زندگی (پر زرق و برق) دنیا آنها را فریب داد»(وَ غَرَّتْهُمُ الحيوة الدُّنْيَا).

بار دیگر قرآن تأکید می کند: «و به زبان خود گواهی می دهند که کافر بودند»(وَ شَهِدُوا عَلى أَنْفُسِهِمْ أَنَّهُمْ كانُوا كافِرِينَ).

آیه 131

* (آیه 131)-در این آیه مضـمون آیهٔ گذشـته را به صورت یک قانون کلی و سنت الهی بازگو می کند می گوید: «این به خاطر آن است که پروردگارت هیچ گاه (مردم) شهر ها و آبادیها را به خاطر ستمهایشان در حال غفلت و بی خبری هلاک نمی کند

بلکه قبلا رسولانی برای آنها می فرستد (ذلِكَ أَنْ لَمْ يَكُنْ رَبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرى بِظُلْمٍ وَ أَهْلُها غافِلُونَ).

ممکن است کلمه « بظلم» به این معنی باشد که خدا افراد غافل را از روی ظلم و ستم کیفر نمی دهد زیرا کیفر دادن آنها در این حال، ظلم و ستم است و خداوند برتر از این است که درباره کسی ستم کند.

آیه 132

* (آیه 132)-در این آیه درباره سرانجام آنها چنین می گوید: «و برای هر یک از این دو دسته؛ نیکوکار و بدکار)، درجات و مراتبی است از آنچه عمل کردند؛ و پروردگارت از اعمالی که انجام می دهند، غافل نیست، بلکه همه را می داند و به هرکس آنچه شایسته است می دهد (وَ لِكُلٍّ دَرَجاتٌ مِمَّا عَمِلُوا وَ ما رَبُّكَ بِغافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ).

این آیه بار دیگر بر این حقیقت تأکید می کند که مقامات و درجات و درکات زاییده اعمال خود آدمی است و نه چیز دیگر. ان

آیه 133

* (آیه 133)-این آیه در واقع استدلالی است برای آنچه در آیات قبل در زمینه عدم ظلم پروردگار بیان شد. می گوید: «پروردگارت بی نیاز و مهربان است»(وَ رَبُّكَ الْغَنِيُّ ذُوالرَّحمَةِ).

پس به کسی ستم نمی کند زیرا کسی ستم می کند که یا نیازمند باشد یا خشن و سنگدل. به علاوه، نه نیازی به اطاعت شما دارد و نه بیمی از گناهانتان، زیرا اگر بخواهد، همه شما را می برد؛ سپس هرکس را بخواهد جانشین شما می سازد؛ همان طور که شما را از نسل اقوام دیگری که در بسیاری از صفات با شما متفاوت بودند) به وجود آورد»(إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ وَ يستخلف مِنْ بعدكم ما يَشاءُ كَما أَنْشَأَكُمْ مِنْ ذُرِّيَّةِ قَوْمٍ ءاخرين).

بنابراین، او بی نیاز و مهربان و قادر بر هرچیز است. با این حال، تصور ظلم درباره او ممکن نیست.

آیه 134

* (آیه 134)-و با توجه به قدرت بی پایان او روشن است که: «آنچه به شما

درباره رستاخیز) وعده داده می شود، یقینا می آید»(إِنَّ ما تُوعَدُونَ لَأَتٍ).

و شما نمی توانید خدا را ناتوان سازید»و از عدالت و کیفر او بگریزید (وَ ما أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ).(1)1.

آیه 135

* (آیه 135)-سپس به پیامبر دستور می دهد «بگو: ای قوم من! هر کار در قدرت دارید بکنید! (من هم به وظیفه خود عمل می کنم؛ اما به زودی خواهید دانست چه کسی سرانجام نیک خواهد داشت و پیروزی با چه کسی است. اما) به یقین، ظالمان رستگار نخواهند شد»(قُلْ يا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلى مَكانَتِكُمْ إِنِّي عامِلٌ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ تَكُونُ لَهُ عاقِبَةُ الدَّارِ إِنَّهُ لا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ).

آیه 136

* (آیه 136)-قرآن بار دیگر برای ریشه کن ساختن افکار بت پرستی، به ذکر عقاید و آداب و رسوم و عبادات خرافی مشرکان پرداخته و با بیانی رسا خرافه بودن آنها را روشن می سازد.

نخست می گوید: «آنها [= مشرکان]سهمی از آنچه خداوند از زراعت و چهارپایان آفریده، برای او قرار دادند؛ (و سهمی برای بتها.) و به گمان خود می گفتند: این مال خداست؛ و این هم مال شرکای ما [= بتها] است»(وَ جَعَلُوا لِلَّهِ وَ مِمَّا ذَرَأَ مِنَ الْحَرْثِ وَ الْأَنْعامِ نَصِيباً فَقالُوا هذا لِلَّهِ بِزَعْمِهِمْ وَ هذا لِشُرَّ كَائِنا).

تعبیر به «شرکائنا» (شرکای ما)، برای بتها، به خاطر آن است که آنها را شریک اموال و سرمایه و زندگی خود می دانستند.

سپس به داوری عجیب آنها در این باره اشاره کرده می گوید: «آنچه مال شرکای آنها بود، به خدا نمی رسید؛ ولی آنچه مال خدا بود، به شرکایشان می رسید »(فَما كانَ لِشُرَكائِهِمْ فَلا يَصِلُ إِلَى اللَّهِ وَ ما كَانَ لِلَّهِ فَهُوَ يَصِلُ إِلى شُرَكائِهِمْ).

هرگاه بر اثر حادثه ای قسمتی از سهمی که از زراعت و چهار پایان برای خدا قرار داده بودند آسیب می دید یا نابود می شد، می گفتند: مهم نیست، خداوند بی نیاز است. اما اگر از سهم بتها از بین می رفت سهم خدا را به جای آن قرار می دادند

---

1 - 1 .«معجزین» از ماده «إعجاز»، یعنی دیگری را ناتوان ساختن. آیه می گوید شما نمی توانید خداوند را از بعث در قیامت و اجرای عدالت عاجز سازید. به تعبیری دیگر، نمی توانید در برابر قدرت او مقاومت کنید.

و می گفتند: بتها نیاز بیشتری دارند.

در پایان آیه این عقیده خرافی را محکوم می سازد می گوید: «چه بد حکم می کنند»(سَاءَ مَا يَحكُمُونَ).

چه حکمی از این زشت تر و ننگین تر که انسان قطعه سنگ و چوب بی ارزشی را بالاتر از آفریننده جهان هستی بداند، آیا انحطاط فکری از این بالاتر تصور می شود؟!

آیه 137

* (آیه 137)-در این آیه به

از زشتکاری های بت پرستان و جنایتهای شرم آور آنها اشاره کرده می گوید: «همین گونه شرکای آنها [= بتها]، قتل فرزندانشان را در نظر شان جلوه دادند»(وَ كَذلِكَ زَيَّنَ لِكَثِيرٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ قَتْلَ أَوْلادِهِمْ شُرَكاؤُهُمْ).

تا آنجا که کودکان خود را قربانی بتها میکردند و افتخار می نمودند، یا آن را یک نوع عبادت می پنداشتند.

منظور از «شرکاء در اینجا بتها هستند که به خاطر آنان گاهی فرزندان خود را قربانی می نمودند یا نذر می کردند که اگر فرزندی نصیبشان شد آن را برای بت قربانی کنند. بنابراین، نسبت «تزیین» به بتها، به خاطر آن است که علاقه و عشق به بت آنها را وادار به این عمل جنایت بار می کرد.

سپس قرآن می گوید: نتیجه این گونه اعمال زشت این بود که سرانجام آنها را به هلاکت افکندند؛ و آیینشان را بر آنان مشتبه ساختند»(لِيُرْدُوهُمْ وليلبسوا عليهم دِينِهِمْ).

و اگر خدا می خواست، چنین نمی کردند زیرا می توانست جلو آنان را بگیرد؛ ولی اجبار سودی ندارد (وَ لَوْ شاءَ اللَّهُ ما فَعَلُوهُ).

اجبار بر خلاف سنت خداست. خداوند خواسته بندگان آزاد باشند تا راه تربیت و تکامل هموار گردد زیرا در اجبار نه تربیت است و نه تکامل.

در پایان آیه می فرماید: اکنون که آنها در میان یک چنین اعمال خرافی

غوطه ورنـد، حتی قبـح آن را درک نمی کننـد و از همه بدتر اینکه، گاهی آن را به خدا نیز نسـبت می دهند، در آنها و تهمتهایشان را به حال خود واگذار» و به آنها اعتماد مکن(فَذَرْهُمْ وَ ما یَفْتَرُونَ).

آیه 138

* (آیه 138)-در این آیه و آیات بعد به چند قسـمت از احکام خرافی بت پرستان که حکایت از کوتاهی سطح فکر آنها می کند، اشاره شده است.

نخست می گوید بت پرستان «گفتند: این قسمت از چهارپایان و زراعت (که مخصوص بتهاست، برای همه ممنوع است؛ و جز کسانی که ما بخواهیم - به گمان آنها - نباید از آن بخورند» (وَ قالُوا هذِهِ أَنْعامٌ وَ حَرْثٌ حِجْرٌ لا یَطْعَمُها إِلاَّ مَنْ نَشاءُ بِزَعْمِهِمْ).(1).

و منظورشان همان خدمه و متولیان بت و بتخانه بود. تنها این دسته بودند که، به پندار آنها، حق داشتند از سهم بتها بخورند.

سپس به دومین چیزی اشاره می کنـد که آنها تحریم کرده بودنـد. می گویـد: «و اینها) چهار پایانی است که سوار شدن بر آنها (برما) حرام شده است» (وَ أَنْعامٌ حُرِّمَتْ ظُهُورُها)

بعد سومین قسـمت از احکام ناروای آنها را بیان کرده می گوید: «و (نیز) چهار پایانی (بود) که (هنگام ذبح ، نام خدا را بر آن نمی بردند (وَ أَنْعامٌ لا یَذْکُرُونَ اسْمَ اللَّهِ عَلَیْهَا).

این جمله ممکن است اشاره به حیواناتی باشـد که به هنگام ذبـح، تنها نام بت را بر آنها می بردنـد، یا حیواناتی بوده که سوار شدن بر آنها را برای حج تحریم کرده بودند. و عجیب اینکه به این احکام خرافی قناعت نمی کردند و به خدا دروغ می بستند و می گفتند: این احکام، همه از ناحیه اوست (افْتِراءً عَلَیْهِ).

---

1 - 1 .واژه «حجر» در اصـل به معنی ممنوع ساختن است. شایـد از ماده احتجارة» به معنی سـنگ گرفته شـده باشـد زیرا هنگامی که می خواسـتند محوطه ای را ممنوع اعلاـم کننـد، اطراف آن را سـنگ چین می کردنـد. از این رو، به عقـل، حجر گفته می شود زیرا انسـان را از کارهای خلاف منع می کند.

پس از ذکر این احکام ساختگی در پایان آیه می گوید: « به زودی (خدا) کیفر افتراهای آنها را می دهد (سَيَجْزِيهِمْ بِما كانُوا يَفْتَرُونَ).

آیه 139

* (آیه 139)-در این آیه نیز به یکی دیگر از احکام خرافی بت پرستان در مورد گوشت حیوانات اشاره کرده می فرماید: «و گفتند: آنچه (از بچه) در شکم این حیوانات است، مخصوص مردان ماست؛ و بر همسران ما حرام است؛ اما اگر مرده باشد [= مرده متولد شود]، همگی در آن شریکند»(وَ قالُوا ما فِي بُطُونِ هذِهِ الْأَنْعامِ خالِصَةٌ لذكورنا وَ مُحَرَّمٌ عَلى أَزْواجِنا وَ إِنْ يكن مَيْتَةً فَهُمْ فِيهِ شُرَكاءُ).

به دنبال این حکم جاهلی، قرآن با این جمله مطلب را تمام کرده و می گوید: به زودی (خدا) کیفر این توصیف (و احکام دروغین) آنها را می دهد»(سَيَجْزِيهِمْ وَصْفَهُمْ).

در پایان آیه می فرماید: «او حکیم و داناست»(إِنَّهُ حَكِيمٌ عَلِيمٌ).

هم از اعمال و گفتار و تهمتهای ناروای آنان با خبر است و هم روی حساب ، آنها را مجازات می کند.

آیه 140

* (آیه 140)-در تعقیب چند آیه گذشته که از قسمتی از احکام خرافی و آداب زشت و ننگین عصر جاهلیت عرب سخن به میان آورد، در این آیه به شدت همه این اعمال و احکام را محکوم کرده و با هفت تعبیر مختلف وضع آنها را روشن می سازد. نخست می گوید: « به یقین آنها که فرزندان خود را از روی جهل و نادانی کشتند، گرفتار خسران شدند»(قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ قَتَلُوا أَوْلادَهُمْ سَفَهاً بِغَيْرِ عِلْمٍ).

از نظر انسانی، اخلاقی، عاطفی و اجتماعی گرفتار خسارت و زیان گشتند؛ و از همه بالاتر خسارت معنوی در جهان دیگر.

هر یک از این تعبیرات سه گانه به تنهایی برای معرفی زشتی عمل آنها کافی است. کدام علم و دانش اجازه می دهد که انسان چنین عملی را به عنوان یک سنت یا قانون در جامعه خود بپذیرد؟

اینجاست که به یاد گفتار ابن عباس می افتیم که می گفت: اگر کسی بخواهد

میزان عقب ماندگی اقوام جاهلی را بداند، آیات سوره انعام (یعنی آیات فوق) را بخواند.

سپس قرآن می گوید: «زیرا آنچه را خدا به آنها روزی داده بود، بر خود تحریم کردند؛ و بر خدا افترا بستند»(وَ حَرَّمُوا ما رَزَقَهُمُ اللَّهُ افْتِراءً عَلَى اللَّهِ).

در این جمله با دو تعبیر دیگر اعمال آنها محکوم شده است، زیرا آنها نعمتی را که خدا به آنان «روزی داده بود، حتی برای ادامه حیاتشان لازم و ضروری بود، بر خود تحریم کردند و قانون خدا را زیر پا گذاشتند. و دیگر اینکه، به خدا «افتراء بستند که او چنین دستوری داده است، با آنکه هرگز چنین نبود.

در پایان آیه با دو تعبیر دیگر آنان را محکوم می سازد. نخست می گوید: «آنها گمراه شدند»(قَد ضَلُّوا).

سپس می افزاید: «و (هرگز) هدایت نیافته بودند»(وَ مَا كَانُوا مُهتَدِينَ).

آیه 141

* (آیه 141)-یک درس بزرگ توحید - در این آیه به چند موضوع اشاره شده است که در حقیقت هر کدام نتیجه دیگری است.

نخست می گوید: «اوست که باغهای معروش [= باغهایی که درختانش روی داربستها قرار دارد]، و باغهای غیر معروش [= باغهایی که نیاز به داربست ندارد]را آفرید»(وَ هُوَ الَّذِي أَنْشَأَ جَنَّاتٍ مَعْرُوشاتٍ وَ غَيْرَ مَعْرُوشاتٍ).

سپس به دو قسمت از باغها اشاره کرده می گوید: «همچنین نخل و انواع زراعت را که از نظر میوه و طعم با هم متفاوتند»(وَ النَّخْلَ وَ الزَّرْعَ مختلفا أَكْلُهُ).

یعنی با اینکه از یک زمین می رویند، هرکدام طعم و خاصیتی مخصوص به خود دارند که در دیگری دیده نمی شود.

سپس به دو قسمت دیگر از میوه ها اشاره می کند که دارای ارزش حیاتی هستند. می گوید: «و (نیز) درخت زیتون و انار را آفرید (وَ الزَّيْتُونَ وَ الرُّمَّانِ).

انتخاب این دو، ظاهرا به خاطر آن است که این دو درخت با اینکه از نظر ظاهر با یکدیگر شباهت دارند، از نظر میوه و خاصیت غذایی بسیار با هم متفاوتند. از این رو می فرماید: «از جهتی با هم شبیه، و از جهتی تفاوت دارند»(مُتَشابِهاً وَ غَيْرَ

مُتَشَابِهُ).

برگ و ساختمان ظاهریشان شبیه به یکدیگر است، در حالی که طعم میوه آنها متفاوت می باشد.

پس از ذکر نعمتهـای گونـاگون پروردگـار، می گویـد: «از میـوه آن، به هنگـامی که به ثمر می نشـیند، بخوریـد؛ حق آن را، به هنگـام درو، بپردازید»(كُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ إِذا أَثْمَرَ وَ ءاتو حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ).

در پایان آیه فرمان می دهد: «و اسراف نکنید، که خداوند مسرفان را دوست ندارد» (وَ لا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ).

اسراف» به معنی تجاوز از حد اعتدال است. این جمله می تواند اشاره به عدم اسراف در خوردن، یا عدم اسراف در بخشش بوده باشد.

آیه 142

* (آیه 142)-در پی نفی احکام خرافی در زمینه زراعت و چهار پایان، در آیه قبل سخن از انواع زراعتها و میوه های خداداد بود و در این آیه و دو آیه بعد درباره حیوانات حلال گوشت و خدمات آنها سخن می گوید.

نخست می گویـد: خداونـد کسـی است که از چهارپایـان، برای شـما حیوانات باربر و حیوانات کوچک (برای منافع دیگر) آفریـد» (وَ مِنَ الْأَنْعامِ حَمُولَةً وَ فَرْشاً).

قوش» به همان معنی معروف است، ولی در اینجا به معنی گوسفند و نظیر آن از حیوانات کوچک تفسیر شده است.

سپس چنین نتیجه می گیرد، اکنون که همه اینهـا مخلوق خـداست و حکم آن به دست اوست، به شـما اجـازه می دهـد و از آنچه به شـما روزی داده است، بخورید »(كُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ).

و برای تأکید این سـخن و ابطال احکام خرافی مشرکان، می فرماید: «و از گامهای شیطان پیروی ننمایید، که او دشمن آشکار شماست»(وَ لا تَتَّبِعُوا خُطُواتِ الشَّيْطانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ).

آیه 143

* (آیه 143)-در این آیه به عنوان توضیح، قسمتی از حیوانات حلال گوشت

و قسمتی از حیواناتی را که هم باربرند و هم برای تغذیه انسان قابل استفاده اند، شرح می دهد می گوید: خداوند «هشت تا از چهار پایان برای شما آفرید)؛ از میش یک جفت، و از بز یک جفت» (ثَمانِيَةَ أَزْواجٍ مِنَ الضَّأْنِ اثْنَيْنِ وَ مِنَ المَعزِااثنَينِ).

پس از ذکر این چهار زوج، به پیامبرش دستور می دهد «بگو: آیا خداوند نرهای آنها را حرام کرده، یا ماده ها را؟!»(قُلِ الذِّكْرَيْنِ حَرَّمَ أَمِ الْأُنْثَيَيْنِ).

«یا آنچه شکم ماده ها در بر گرفته؟!»(أَمَّا اشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ أَرْحامُ الْأُنْثَيَيْنِ).

سپس می افزاید: «اگر راست می گویید (و بر تحریم اینها دلیلی دارید، به من خبر دهید!» (نَبِّئُونِي بِعِلْمٍ إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ).

آیه 144

* (آیه 144)-در این آیه چهار زوج دیگر را بیان می کند می فرماید: «و از شتر یک جفت و از گاو هم یک جفت (برای شما آفرید)؛ بگو: کدام یک از اینها را خدا حرام کرده است؟! نرها یا ماده ها را؟! یا آنچه را شکم ماده ها در بر گرفته؟!»(وَ مِنَ الْإِبِلِ اثْنَيْنِ وَ مِنَ الْبَقَرِ اثنين قُلْ ءالذكرين حَرَّمَ أَمِ الْأُنْثَيَيْنِ أَمَّا اشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ أَرْحامُ الْأُنْثَيَيْنِ).

حکم به حلال بودن یا حرام بودن این حیوانات تنها به دست خداوندی است که آفریننده آنها و آفریدگار بشر و تمام جهان هستی است.

در آیه قبل تصریح شده بود که هیچ گونه دلیل علمی و عقلی برای تحریم این حیوانات در اختیار مشرکان نبود و چون آنها ادعای نبوت و وحی نیز نداشتند، ممکن است ادعا کنند به هنگام صدور این فرمان، از پیامبران الهی، حاضر و گواه بوده اند. از این رو می فرماید: « یا هنگامی که خدا شما را به این موضوع توصیه کرد، شما گواه بر این تحریم) بودید؟!»(أَمْ كُنْتُمْ شُهَداءَ إِذْ وصيكم اللَّهُ بِهَذَا).

و چون جواب منفی بوده، ثابت می شود که آنها، جز تهمت و افترا، در این باره سرمایه ای نداشتند. بدین رو در پایان آیه می افزاید: « پس چه کسی ستمکارتر است از آن کس که بر خدا دروغ می بندند، تا مردم را از روی جهل گمراه سازد؟! خداوند هیچ گاه ستمگران را هدایت نمی کند»(فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرى عَلَى اللَّهِ كَذِباً لِيُضِلَّ النَّاسَ بِغَيْرِ عِلْمٍ إِنَّ اللَّهَ لا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ).

از آیه فوق استفاده می شود که دروغ بستن به خدا یکی از بزرگ ترین ستمهاست. ستم به مقام مقدس پروردگار، ستم به بندگان خدا و ستم به خویشتن .

آیه 145

* (آیه 145)-بخشی از حیوانات حرام - برای روشن ساختن محرمات الهی از بدعتهایی که مشرکان در آیین حق گذاشته بودند، در این آیه به پیامبر (ص) دستور می دهد «بگو: در آنچه بر من وحی شده، هیچ غذای حرامی نمی یابم»(قُلْ لا أَجِدُ فِيمَا أَوْحَى إِلَى مُحَرَّماً عَلى طاعِمٍ يَطعَمُهُ).

«به جز اینکه مردار باشد»(الَّا أَنْ يَكُونَ مَيْتَةً). و یا خونی که از بدن حیوان) بیرون ریخته» (أَوْ دَماً مَسْفُوحاً).

نه خونهایی که پس از بریدن رگهای حیوان و خارج شدن مقدار زیادی از خون در لابه لای رگهای مویین در وسط گوشتها باقی می ماند.

«با گوشت خوک»(أَوْ لَحْمَ خِنْزِيرٍ).

که اینها همه پلیدند» و منبع انواع آلودگی ها و سرچشمه زبانهای مختلف(فَإِنَّهُ رِجْسٌ).

سپس به نوع چهارم اشاره کرده می گوید: « یا حیوانی که به گناه، هنگام سربریدن، نام غیر خدا [= نام بتها] بر آنان برده شده است»(أَوْ فِسْقاً أُهِلَّ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ).(1).

که از نظر اخلاقی و معنوی نشانه بیگانگی از خدا و دوری از مکتب توحید است.

بنابراین، شرایط ذبح اسلامی بر دو گونه است: بعضی، مانند بریدن رگهای چهارگانه و بیرون ریختن خون حیوان، جنبه بهداشتی دارد و بعضی، مانند رو به قبله بودن و گفتن بسم الله و سر بریدن به دست مسلمان، جنبه معنوی.

1- 1 .«اهل» از ماده «اهلال» و آن در اصل از «هلال» گرفته شده و به معنی بلند کردن صدا در هنگام رؤیت هلال است، سپس به هرگونه صدای بلند گفته شده است و به نخستین صدای گریه نوزاد گفته می شود، و چون هنگام سر بریدن حیوانات، نام بتها را با صدای بلند می برند، تعبیر به اهل شده است.

در پایان آیه کسانی را که به خاطر اضطرار و نیافتن غذای حلال، برای حفظ جان خویش از گوشتهای حرام استفاده می کنند، استثنا کرده می گوید: «اما کسی که مضطر (به خوردن این محرمات) شود، بی آنکه خواهان لذت باشد و یا زیاده روی کند (گناهی بر او نیست؛ زیرا پروردگارت، آمرزنده مهربان است» (فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ باغٍ وَ لا عادٍ فَإِنَّ رَبَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ).(1).

در حقیقت، این دو شرط برای آن است که افرادی اضطرار را دستاویز برای تجاوز به حریم قوانین الهی نسازند.

آیه 146

* (آیه 146)-محرمات بر یهود - در این آیه به قسمتی از محرمات بر یهود اشاره می کند تا روشن شود که احکام مجعول و خرافی بت پرستان نه با آیین اسلام سازگار است، نه با آیین یهود و نه با آیین مسیح که معمولا در احکامش از آیین یهود پیروی می کند. نخست می گوید: «و بر یهودیان، هر حیوان ناخن دار [= حیواناتی که سم یکپارچه دارند]را حرام کردیم»(وَ عَلَى الَّذِينَ هادُوا حَرَّمْنا كُلَّ ذِي ظُفُرٍ).

بنابراین ، تمام حیواناتی که سم چاک نیستند، اعم از چهار پایان با پرندگان، بر یهود تحریم شده بود.

از جمله بعد که سخن از گاو و گوسفند به میان آورده استفاده می شود که شتر بر یهود حرام بوده است.

سپس می فرماید: «و از گاو و گوسفند، پیه و چربیشان را بر آنان تحریم نمودیم»(وَ مِنَ الْبَقَرِ وَ الْغَنَمِ حَرَّمْنا عَلَيْهِمْ شُحُومَهُما).

و به دنبال آن، سه مورد را استثنا می کند: «مگر چربی هایی که بر پشت آنها قرار دارد»(إِلاَّ ما حَمَلَتْ ظُهُورُهُما).

«و یا در دو طرف پهلوها»(أَوِالحَوَايَا).(2).

«و یا آنها که با استخوان آمیخته است»(أَو مَا اختَلَطَ بِعَظمٍ).

1- 1 .«باغ» یا «باغی» از ماده «بغی»، به معنای طلب است و «عاد» با عادی» از ماده « عدو ، به معنای تجاوز می باشد.
2- 2 .حوایا»، جمع «حاویه» را، به معنی مجموعه محتویات شکم حیوان است که به صورت یک کره می باشد و امعا درون آن قرار گرفته است.

ولی در پایان آیه تصـریح می کننـد که اینها در حقیقت بر یهود حرام نبود، «این را به خاطر سـتمی که می کردنـد به آنها کیفر دادیم» (ذلِكَ جَزَيْناهُمْ بِبَغْيِهِمْ).

برای تأکید اضافه می کند: «و ما راست می گوییم»(وَ إِنَّا لَصادِقُونَ).

آیه 147

* (آیه 147)-از آنجا که لجاجت یهود و مشرکان مسلم بوده و امکان داشت اصرار کنند و پیامبر (ص) را تکذیب نمایند، در این آیه خداوند به پیامبرش دسـتور می دهـد: «اگر تو را تکـذیب کننـد و این حقایق را نپذیرند)، به آنها بگو: پروردگار شـما، رحمت گسترده ای دارد»(فَإِنْ كَذَّبُوكَ فَقُلْ ربكم ذُو رَحْمَةٍ واسِعَةٍ).

و به شما مهلت می دهد، شاید از عمل خویش پشیمان شوید و به سوی خدا باز آیید.

و اگر بـاز از مهلت الهی سوءاسـتفاده کنیـد کیفر شـما حتمی است و مجـازات او از مجرمـان دفع شـدنی نیست»(وَ لا يُرَدُّ بَأْسُهُ عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ).

این آیه به خوبی عظمت تعلیمات قرآن را روشن می سازد که بعد از شـرح این همه خلافکاریهای یهود و مشـرکان، باز آنها را فورا تهدید به عـذاب نمی کنـد، بلکه نخست با تعبیرات آکنـده از محبت راه بازگشت را به روی آنها گشوده تا تشویق شونـد و به سوی حق بازگردند، اما برای اینکه رحمت پهناور الهی باعث جرأت و جسارت و طغیان آنان نگردد و دست از لجاجت بردارنـد، در آخرین جمله آنها را تهدیـد به مجازات می کند.

آیه 148

* (آیه 148)-فرار از مسؤولیت به بهانه جبر - به دنبال سـخنانی که از مشـرکان در آیات سابق گذشت، در این آیه به پاره ای از استدلالهای واهی و پاسخ آن اشاره کرده می گوید: «به زودی مشـرکان (برای تبرئه خویش) می گویند: اگر خدا می خواست، نه ما مشـرک می شدیم و نه پدران ما؛ و نه چیزی را تحریم می کردیم»(سَيَقُولُ الَّذِينَ أشركوا لَوْ شاءَ اللَّهُ ما أَشْرَكْنا وَ لا اباؤنا وَ لا حَرَّمْنا مِنْ شَيْ ءٍ).

مشرکان، مانند بسیاری از گناهکاران، می خواستند با استتار زیر عنوان جبر، از مسؤولیت خلافکاری های خود فرار کنند. در حقیقت، آنها مدعی بودند سکوت

خـدا در برابر بت پرستی و تحریم پـاره ای از حیوانـات، دلیـل بر رضـایت اوست زیرا اگر راضـی نبود می بـایست به نوعی مـا را از این کار بازدارد.

قرآن در پاسـخ آنها به طرز قاطعی بحث کرده نخست می گویـد: نه تنها اینها چنین دروغهایی را بر خـدا می بندند، بلکه کسانی که پیش از آنها بودند نیز، همین گونه دروغ می گفتند؛ و سرانجام (طعم) کیفر ما را چشیدند»(كَذلِكَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ حَتَّى ذاقُوا بَأْسَنا).

کذب» در لغت عرب هم به معنی تکذیب کردن و هم به معنی دروغ گفتن آمده است.

آنها با این گفته های خود، هم دروغ می گفتنـد و هم انبیا را تکـذیب می کردند. اگر او به این اعمال راضـی بود چگونه پیامبران خود را برای دعوت به توحید می فرستاد؟ دعوت انبیا خود مهم ترین دلیل برای آزادی اراده و اختیار انسان است.

سپس می گوید: به آنها «بگو: آیا دلیل روشنی (بر این موضوع) دارید که آن را به ما نشان دهید؟!»(قُلْ هَلْ عِنْدَكُمْ مِنْ عِلْمٍ فَتُخْرِجُوهُ لَنا).

و سـرانجام می افزایـد: «شـما فقـط از پنـدارهای بی اسـاس پیروی می کنیـد، و تخمینهـای بیجـا می زنیـد»(إِنْ تَتَّبِعُونَ إالظن وَ إِنْ أَنْتُمْ إِلاَّ تَخْرُصُونَ).

آیه 149

* (آیه 149)-در این آیه برای ابطال ادعای مشـرکان دلیل دیگری ذکر می کننـد می گوید: «بگو: دلیل رسا (و قاطع) برای خداست» دلیلی که برای هیچ کس بهانه ای باقی نمی گذارد (قُلْ فَلِلَّهِ الْحُجَّةُ الْبالِغَةُ).

بنابراین، آنها هرگز نمی توانند ادعا کنند که خدا با سکوت خویش، عقاید و اعمال ناروا یشان را امضا کرده است؛ و نیز نمی توانند ادعا کنند که در اعمالشان مجبورنـد زیرا اگر مجبور بودند، اقامه دلیل و فرسـتادن پیامبران و دعوت و تبلیغ آنان بیهوده بود. اقامه دلیل، دلیل بر آزادی اراده است.ا

در پایان آیه می فرماید: «و اگر او بخواهد، همه شـما را به اجبار) هدایت می کند» ولی چون هدایت اجباری بی ثمر است، این کار را نمی کند (فَلَوْ شَاءَ لهديكم أَجْمَعِينَ).

فضیلت و تکامل انسان در آن است که راه هدایت و پرهیزگاری را با اراده واختیار بپیماید.

از امـام کاظم (ع) روایت شـده است: «خداونـد بر مردم دو حجت دارد: حجت آشـکار و حجت پنهان. حجت آشـکار، رسولان و انبیا و امامانند، و حجت باطنه عقول و افکارند.)

آیه 150

* (آیه 150)-در این آیه برای اینکه بطلان سـخنانشان روشن تر شود و نیز اصول صـحیح قضاوت و داروی رعایت گردد، می فرمایـد: ای پیامبر ! «بگو: گواهان خود را، که گواهی می دهنـد خداوند اینها را حرام کرده است، بیاورید!»(قُلْ هَلُمَّ شُ هَدَاءَ کم الَّذِینَ یَشْ هَدُونَ أَنَّ اللَّهَ حَرَّمَ هذا).

سپس می گوید: «اگر آنها به دروغ) گواهی دهند، تو با آنان (هم صدا نشو؛ و) گواهی نده»(فَإِنْ شَهِدُوا فَلا تَشْهَدْ مَعَهُمْ).

قراین گواهی می دهـد که این احکام ساختگی از هوی و هوس و تقلیـدهای کورکورانه سرچشـمه گرفته، چه اینکه هیـچ سـند و مدرکی از انبیای الهی و کتب آسـمانی بر تحریم این امور ندارنـد. از این رو در جمله بعد می گوید: «و از هوی و هوس کسانی که آیات ما را تکذیب کردنـد، و کسانی که به آخرت ایمان ندارنـد و برای خـدا شـریک قائلند، پیروی مکن»(وَ لا تَتَّبِعْ أَهْواءَ الَّذِینَ کَذَّبُوا بئایاتنا وَ الَّذِینَ لا یُؤْمِنُونَ بالأخرة وَ هُمْ بِرَبِّهِمْ یَعْدِلُونَ).(1).

یعنی بت پرستی و انکار قیامت و خرافات و هوی پر ستی آنان گواه زندهای است که این احکام نیز ساختگی می باشد و ادعایشان در مورد تحریم این موضوعات از طرف خدا، بی اساس و بی ارزش است.

آیه 151

* (آیه 151)-فرمانهای ده گانه - پس از نفی احکام ساختگی مشـرکان که در آیات قبل گـذشت، این آیه و دو آیه بعد به اصول محرمات در اسلام اشاره کرده

1- 1 .«یعدلون» از ماده «عدل» به معنی همتا و شریک است. بنابراین، مفهوم جمله و هم برهم بعد لون این است که آنها برای خدا، همتا و شریک قائل می شوند.

و گناهـان کبیره ردیف اول را در ده قسـمت بیـان می کنـد. می فرمایـد «بگو: بیاییـد آنچه را پروردگارتـان بر شـما حرام کرده است برایتان بخوانم» (قُلْ تَعالَوْا أَتْلُ ما حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيكُم).

1.«اینکه چیزی را شریک خدا قرار ندهید»(أَلَّا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئاً).

2.«و به پدر و مادر نیکی کنید، (وَ بِالْوالِدَيْنِ إِحْساناً).

3.«و فرزندانتان را از (ترس) فقر، نکشید»(وَ لا تَقْتُلُوا أَوْلادَكُمْ مِنْ إِمْلاقٍ). زیرا «ما شما و آنها را روزی می دهیم»(نَحْنُ نرزقكم وَ إِيّاهُم).

4. «و نزدیک کارهای زشت نروید، چه آشکار باشد چه پنهان» (وَ لا تَقْرَبُوا الْفَواحِشَ ما ظَهَرَ مِنْها وَ ما بَطَنَ).

5 «و انسانی را که خداوند محترم شمرده، به قتل نرسانید، مگر به حق» و از روی استحقاق (وَ لَا تقتوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ).

و به دنبال این پنـج قسـمت، برای تأکیـد بیش تر می فرمایـد: «این چیزی است که خداوند شـما را به آن سـفارش کرده، شاید درک کنید» (ذلِكُمْ وصيكم بِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ).

آیه 152

* (آیه 152)-6.«و به مال یتیم، جز به بهترین صورت و برای اصـلاح)، نزدیک نشوید، تا به حد رشد خود برسد»(وَ لا تَقْرَبُوا مالَ الْيَتِيمِ إِلاَّ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّى يَبْلُغَ أَشُدَّهُ).

7. «و حق پیمانه و وزن را به عدالت ادا کنید»(وَ أَوْفُوا الْكَيْلَ وَ الْمِيزانَ بِالْقِسْطِ).

و از آنجـا که هرقـدر انسـان در پیمـانه و وزن دقت کنـد بـاز ممکن است مختصـر کم و زیـادی صورت گیرد که سـنجش آن با پیمانه ها و ترازوهای معمولی امکان پـذیر نیست، به دنبال این جمله می افزایـد: «هیـچ کس را، جز به مقـدار تواناییش تکلیف نمی کنیم» (لَانُكَلِّيفُ نَفْساً إِلَّا وُسْعَهَا).

8.«و هنگامی که سـخنی می گویید، عدالت را رعایت نمایید، حتی اگر در مورد نزدیکان (شـما) بوده باشد»(وَ إِذا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا وَ لَوْ كانَ ذَا قُرْبَى).

9. «و به پیمان خدا وفا کنید»(وَ بِعَهْدِ اللّهِ أَوْفُوا).

منظور از «عهدالهی» همه پیمانهای الهی اعم از پیمانهای تکوینی و تشریعی و تکالیف الهی و هرگونه عهد و نذر و قسم است.

و باز برای تأکید، در پایان این چهار قسمت می فرماید: «این چیزی است که خداوند شما را به آن سفارش می کند، تا متذکر شوید»(ذلِکُمْ وصیکم بِهِ لَعَلَّکُمْ تَذَکَّرُونَ).

آیه 153

* (آیه 153)-10. «این راه مستقیم من است؛ از آن پیروی کنید؛ و از راه های پراکنده (و انحرافی) پیروی نکنید، که شما را از طریق حق، دور می سازد» (وَ أَنَّ هذا صراطی مستقیما فَاتَّبِعُوهُ وَ لا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بکم عَنْ سَبِیلِهِ).

و در پایان برای سومین بار تأکید می کند: «این چیزی است که خداوند شما را به آن سفارش می کند، شاید پرهیزگاری پیشه کنید» (ذلِکُم وَصّیکُم بِهِ لَعَلَّکُمْ تَتَّقُونَ).

نکته ها:

1.اهمیت نیکی به پدر و مادر - ذکر نیکی به پدر و مادر بعد از مبارزه با شرک و قبل از دستورهای مهمی همانند تحریم قتل نفس و اجرای اصول عدالت، دلیل بر اهمیت حق پدر و مادر در دستورهای اسلامی است.

این موضوع وقتی روشن تر می شود که توجه کنیم به جای تحریم آزار پدر و مادر که هماهنگ با سایر تحریم های این آیه است، موضوع احسان و نیکی کردن ذکر شده است. یعنی نه تنها ایجاد ناراحتی برای آنها حرام است، بلکه احسان و نیکی در مورد آنان لازم و ضروری است.ا

جالب تر اینکه کلمه «احسان» را به وسیله «با متعدی ساخته و فرموده است: و بالوالدین إحسانا » . بنابراین آیه تأکید می کند که موضوع نیکی به پدر و مادر آن قدر اهمیت دارد که باید شخصا و بدون واسطه به آن اقدام نمود.

ص: 700

. قتل فرزندان به خاطر گرسنگی - از این آیات بر می آید که عربهای دوران جاهلی نه تنها دختران خود را به خاطر تعصبهای غلط، زنده به گور می کردند بلکه پسران را که سرمایه بزرگی در جامعه آن روز محسوب می شد، از ترس فقر به قتل می رساندند.

با نهایت تأسف، این عمل جاهلی در عصر و زمان ما در شکل دیگری تکرار می شود و، به عنوان کمبود احتمالی مواد غذایی روی زمین، کودکان بی گناه در عالم جنین از طریق کورتاژ به قتل می رسند.

گرچه امروز برای سقط جنین دلایل بی اساس دیگری نیز ذکر می کنند، ولی مسأله فقر و کمبود مواد غذایی یکی از دلایل عمده آن است.

اینها و مسائل دیگری شبیه به آن، نشان می دهد که عصر جاهلیت در زمان ما به شکل دیگری تکرار می شود و جاهلیت قرن بیستم حتی در جهاتی وحشتناک تر و گسترده تر از جاهلیت قبل از اسلام است.

آیه 154

* (آیه 154)-تفسیر: پاسخ قاطع به بهانه جویان - در آیات قبل سخن از ده حکم اساسی و اصولی در میان بود که نه تنها در اسلام بلکه در تمام ادیان بوده است، به دنبال آن در این آیه می گوید: « سپس به موسی کتاب (آسمانی) دادیم؛ (و نعمت خود را بر آنها که نیکوکار بودند، کامل کردیم» (ثُمَّ ءاتینا مُوسَی الْکِتابَ تَماماً عَلَی الَّذِي أَحْسَنَ).

و همه چیز را (که مورد نیاز آنها بود، در آن روشن ساختیم»(وَ تَفْصِیلاً لِکُلِّ شَیْءٍ).

کتابی که مایه هدایت و رحمت بود»(وَ هُدًی وَرَحمَةً).

این برنامه ها به خاطر آن بود تا شاید به لقای پروردگارشان (و روز رستاخیز) ایمان بیاورند» (لَعَلَّهُمْ بِلِقاءِ رَبِّهِمْ یُؤْمِنُونَ).

آیه 155

* (آیه 155)-در این آیه به نزول قرآن و تعلیمات آن اشاره کرده و بحث آیه گذشته را تکمیل می نماید می گوید: «و این کتابی است پربرکت، که ما (بر تو) نازل کردیم»(وَ هذا کِتابٌ أَنْزَلْناهُ مُبارَکٌ).

از آن پیروی کنید، و پرهیزگاری پیشه نمایید، باشد که مورد رحمت (خدا) قرار گیرید»(فَاتَّبِعُوهُ وَ اتَّقُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ).

آیه 156

* (آیه 156)-در این آیه راه های فرار و بهانه جویی ها را به روی مشرکان بسته ، به آنها می گوید: ما این کتاب آسمانی را با این امتیازات نازل کردیم تا نگویید: کتاب آسمانی تنها بر دو طایفه پیش از ما [= یهود و نصاری] نازل شده بود؛ و ما از بحث و بررسی آنها بی خبر بودیم» (أَنْ تَقُولُوا إِنَّما أُنْزِلَ الْكِتابُ عَلى طائِفَتَيْنِ مِنْ قَبْلِنا وَ إِنْ كُنَّا عَنْ دِراسَتِهِمْ لَغافِلِينَ).

آیه 157

* (آیه 157)-در این آیه همان بهانه به صورت دامنه دار تر و آمیخته با ادعا و غرور بیش تر از آنها نقل شده است. می فرماید: « یا نگویید: اگر کتاب آسمانی بر ما نازل می شد، از آنها هدایت یافته تر بودیم»(أَوْ تَقُولُوا لَوْ أَنَّا أُنْزِلَ عَلَيْنَا الْكِتابُ لكنا أهدى مِنْهُمْ).

آیه قبل منعکس کننده این بهانه بود که اگر ما راه نیامده ایم بر اثر بی خبری از کتب آسمانی بود و این بی خبری معلول آن بوده که این کتب بر دیگران نازل گردیده، اما این آیه منعکس کننده حس خودبرتربینی آنها و ادعای بی اساسی است که در مورد امتیاز نژاد عرب بر دیگران داشته اند.

قرآن در برابر این ادعاها می گوید: «اینک آیات و دلایل روشن از جانب پروردگارتان، و هدایت و رحمت برای شما آمد» (فَقَدْ جاءَكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَ هدى وَ رَحْمَةٌ).

پس، چه کسی ستمکارتر است از کسی که آیات خدا را تکذیب کرده، و از آن روی گردانیده است ؟!»(فَمَنْ أَظْلَمُ مَنْ كَذَّبَ بئايات اللَّهِ وَ صَدَفَ عَنْها).

صدف» به معنی رویگردانی شدید و بدون تفکر از چیزی است. اشاره به اینکه آنها نه تنها از آیات خدا رویگرداندند، بلکه با شدت از آن فاصله گرفتند.

در پایان آیه مجازات دردناک این گونه افراد لجوج را، که مطالعه نکرده حقایق را انکار می کنند و از آن می گریزند، حتی سد راه دیگران می شوند، بیان کرده

می گوید: «اما به زودی کسانی را که از آیات ما روی می گردانند، به خاطر همین اعراض بی دلیلشان، مجازات شدید خواهیم کرد!»(سَنَجزِی الَّذِینَ یَصْدِفُونَ عَنْ ایاتنا سُوءَ الْعَذابِ بِما کانُوا یَصدِفُونَ).

آیه 158

* (آیه 158)-انتظارهای بیجا و محال - در آیات گذشته این حقیقت بیان شد که ما حجت را بر مشرکان تمام کردیم و کتاب آسمانی یعنی قرآن را برای هدایت همگان فرستادیم تا بهانه ای برای توجیه مخالفتهای خود نداشته باشند، این آیه می گوید: «آیا جز این انتظار دارند که فرشتگان (مرگ) به سراغشان آیند»(هَلْ یَنْظُرُونَ إِلاَّ أَنْ تَأْتِیَهُمُ الْمَلائِكَ).

و یا خداوند (خودش به سوی آنها بیاید»(أَوْ یَأْتِیَ رَبُّكَ).

سپس می گوید: « یا بعضی از آیات پروردگارت (و نشانه های رستاخیز) بیاید؟!»(أَوْ یَأْتِیَ بَعْضُ ءایات رَبِّكَ).

بعد می افزاید: «اما آن روز که بعضی از آیات پروردگارت تحقق پذیرد، ایمان آوردن افرادی که قبلا ایمان نیاورده اند، یا در ایمانشان عمل نیکی انجام نداده اند، سودی به حالشان نخواهد داشت»(یَوْمَ یأتی بَعْضِ ءآیات رَبِّكَ لا یَنْفَعُ نَفْساً إِیمانُها لَمْ تَكُنْ ءامنت مِنْ قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِي إِیمانِها خَیْراً).

در پایان آیه به پیامبر دستور می دهد به این افراد لجوج «بگو: اکنون که شما چنین انتظارات نادرستی دارید، انتظار بکشید! ما هم انتظار (کیفر شما را) می کشیم!»(قُلِ انْتَظِرُوا إِنَّا مُنْتَظِرُونَ).

نکته جالبی که از آیه فوق استفاده می شود این است که راه نجات را در ایمان، آن هم ایمانی که در پرتو آن اکتساب خیری شود و اعمال نیک انجام گیرد، معرفی می کند.

آیه 159

* (آیه 159)-بیگانگی از نفاق افکنان - در تعقیب دستورهای ده گانه ای که در آیات قبل گذشت و در آخر آن فرمان به پیروی از صراط مستقیم خدا و مبارزه با هرگونه نفاق و اختلاف داده شده بود، این آیه تأکید و تفسیری روی همین مطلب است. نخست می فرماید: «کسانی که آیین خود را پراکنده ساختند، و به دسته های

گوناگون و مذاهب مختلف تقسیم شدند، تو هیچگونه رابطه ای با آنها نداری»(إِنَّ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ وَ كانُوا شِيَعاً لَسْتَ مِنْهُمْ فِي شَيْءٍ).(1).

زیرا مکتب تو، مکتب توحید و صراط مستقیم است و صراط مستقیم و راه راست همواره یکی بیش نیست.

سپس به عنوان تهدید و توبیخ این گونه افراد تفرقه انداز می گوید: «سر و کار آنها تنها با خداست؛ سپس خدا آنها را از آنچه انجام می دادند، با خبر می کند»(إِنَّما أَمْرُهُمْ إِلَى اللَّهِ ينبئهم بِما كانُوا يَفْعَلُونَ).

قابل ذکر اینکه محتوای آیه یک حکم عمومی درباره تمام افراد تفرقه انداز است که با ایجاد انواع بدعتها میان بندگان خدا، بذر نفاق و اختلاف می پاشند؛ اعم از آنها که در انتهای پیشین بودند یا آنها که در این امت اند.

آیه فوق بار دیگر این حقیقت را که اسلام آیین وحدت و یگانگی است و از هرگونه نفاق و تفرقه و پراکندگی بیزار است، با تأکید تمام بازگو می کند.

آیه 160

* (آیه 160)-پاداش بیشتر، مجازات کمتر - در این آیه به رحمت و پاداش وسیع خداوند که در انتظار افراد نیکوکار است اشاره کرده و تهدیدهای آیه قبل را با این تشویقها تکمیل می کند می گوید: «هر کس کار نیکی به جا آورد، ده برابر آن پاداش دارد»(مَنْ جاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثالِها).

و هر کس کار بدی انجام دهد، جز به مانند آن ، کیفر نخواهد دید» (مَنْ جاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثالِها).

و برای تأکید، این جمله را نیز می افزاید: «و ستمی بر آنها نخواهد شد و تنها به مقدار عملشان کیفر می بینند (وَ هُمْ لا يُظْلَمُونَ).

منظور از «حسنة» و «سیئة » در آیه فوق، هرگونه کار نیک و فکر نیک و عقیده

1- 1 .«شیع» در لغت به معنی فرقه ها و دسته ها و پیروان افراد مختلف است. بنابراین، مفرد آن به معنی دسته ای است که از مکتب یا شخص معینی پیروی می کند. ولی در اصطلاح، این واژه به کسانی اطلاق می شود که بعد از پیامبر (ص) پیرو امیر مؤمنان علی (ع) می باشند.

نیک یا بد است.

آیه 161

* (آیه 161)-این است راه مستقیم من - از این به بعد خلاصه ای است از بحثهای این سوره که در زمینه مبارزه با شرک و بت پرستی بیان شد. نخست در برابر عقاید و ادعاهای دور از منطق مشرکان و بت پرستان، خداوند به پیامبر خود دستور می دهد «بگو: پروردگارم مرا به راه راست هدایت کرده»(قُلْ إِنَّنِي هديني رَبِّي إِلى صِراطٍ مُسْتَقِيمٍ).

این راه راست همان جادهٔ توحید و یکتا پرستی و درهم کوبیدن آیین شرک و بت پرستی است. ذکر کلمه «قل» در این آیات و مانند آنها در متن قرآن، برای حفظ اصالت قرآن و نقل عین کلماتی است که بر پیامبر وحی شده. به تعبیری دیگر، پیامبر هیچ گونه تغییری در الفاظی که بر او وحی می شد نمی داد، حتی کلمه «قل» را که خطاب پروردگار به اوست، ذکر می کرد.

سپس «صراط مستقیم را در این آیه و دو آیه بعد توضیح می دهد. نخست می گوید: «آیینی است پابرجا، و ضامن سعات دین و دنیا (دِيناً قِيَماً).

و از آنجا که عربها علاقه خاصی به ابراهیم نشان می دادند، حتی آیین خود را به عنوان آیین ابراهیم معرفی می کردند، اضافه می کند: « آیین ابراهیم» همین است که من به سوی آن دعوت می کنم، نه آنچه شما به او بسته اید (مِلَّةَ إِبرهِيمَ).

همان کسی که از آیینهای خرافی روی برگرداند»(حَنِيفًا).

حنیف» به معنی شخص یا چیزی است که تمایل به سویی پیدا کند، ولی در اصطلاح قرآن به کسی گفته می شود که از آیین باطل زمان خود روی گرداند و به آیین حق توجه کند.

گویا این تعبیر پاسخی است به گفتار مشرکان که مخالفت پیامبر را با آیین بت پرستی، که آیین نیاکان عرب بود، نکوهش می کردند. پیامبر در پاسخ آنها می گوید: این سنت شکنی و پشت پا زدن به عقاید خرافی محیط، تنها کار من نیست، ابراهیم که مورد احترام همه ماست نیز چنین کرد.

سپس برای تأکید می افزاید: «و از مشرکان نبود» (وَ مَا كانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ).

آیه 162

* (آیه 162)-این آیه که ادامه آیه قبل است به پیامبر دستور می دهد «بگو: نماز و تمام عبادات من، و زندگی و مرگ من، همه برای خداوند پروردگار جهانیان است»(قُلْ إِنَّ صَلاتِي وَ نُسُكِي وَ محياى وَ مَمَاتِي لِلَّهِ رَبِّ الْعالَمِينَ).

واژه «نسکو در اصل به معنای عبادت است. از این رو به شخص عبادت کننده «ناسک» گفته می شود. این کلمه بیشتر درباره اعمال حج به کار می رود و می گویند: مناسک حج. ولی ظاهر این است که هر عبادتی را شامل می شود.

آیه 163

* (آیه 163)-در این آیه برای تأکید و ابطال هرگونه شرک و بت پرستی، اضافه می کند: «همتایی برای او نیست»(لَا شَرِيكَ لَهُ).

سرانجام می فرماید: «و به همین مأمور شده ام؛ و من نخستین مسلمانم»(وَ بِذَلِكَ أُمِرْتُ وَ أَنَا أَوَّلُ المُسلِمِينَ).

نخستین مسلمان بودن پیامبر اسلام (ص) یا از نظر کیفیت و اهمیت اسلام اوست زیرا درجهٔ تسلیم و اسلام او بالاتر از همه انبیا بود یا نخستین فرد از این امت بود که آیین قرآن و اسلام را پذیرفت.

آیه 164

* (آیه 164)-در این آیه از راه دیگری منطق مشرکان را مورد انتقاد قرار داده می گوید «بگو: آیا غیر خدا، پروردگاری را بطلبم، در حالی که او پروردگار همه چیز است؟! (قُلْ أَغْيَرُ اللَّهِ أَبغَى رَبًّا وَ هُوَ رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ).

سپس به جمعی از مشرکان کوتاه فکر که خدمت پیامبر (ص) رسیدند و گفتند: تو از آیین ما پیروی کن اگر بر خطا باشد گناه تو به گردن ما، پاسخ داده می فرماید: هیچ کس عمل (بدی) جز به زبان خودش، انجام نمی دهد؛ و هیچ گنهکاری گناه دیگری را متحمل نمی شود»(وَ لا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ إِلاَّ عَلَيْها وَ لا تَزِرُ وازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرى).

سپس بازگشت همه شما به سوی پروردگارتان است و شما را از آنچه در آن اختلاف داشتید، خبر خواهد داد»(ثُمَّ إِلى رَبِّكُمْ مرجعكم فَيُنَبِّئُكُمْ بِما كنتم فِيهِ تَخْتَلِفُونَ).

آیه 165

* (آیه 165)-در آخرین آیه سوره انعـام به اهمیت مقـام انسـان و موقعیت او در جهـان هستی اشاره می کنـد تا بحثهای گذشـته در زمینه تقویت پایه های توحید و مبارزه با شرک تکمیل گردد.

نخست می فرماید: «او کسی است که شما را جانشینان (و نمایندگان خود) در زمین ساخت»(وَ هُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ خَلائِفَ الْأَرْضِ).

انسـانی که نماینـده خـدا در روی زمین است و همه منابع این جهان در اختیار او گـذارده شـده و فرمان فرمانروایش بر تمام موجودات از جانب پروردگار صادر شده است، نباید آن چنان خود را سقوط دهد که از جمادی هم پست تر گردد و در برابر آن سجده کند.

سپس به اختلاف اسـتعدادها و تفاوت مواهب جسـمانی و روحی مردم و هدف از این اختلاف و تفاوت اشاره کرده می گوید: «و درجات بعضـی از شـما را بالاتر از بعضی دیگر قرار داد، تا شما را به وسیله آنچه در اختیارتان قرار داده بیازماید»(وَ رُفِعَ بعضكم فَوْقَ بُعْضٍ دَرَجاتٍ لِيَبْلُوَكُمْ فِي مَا ءَاتَيكُم).

و در پایـان آیه ضـمن اشـاره به آزادی انسـان در انتخـاب راه خوشـبختی و بـدبختی، نتیجه این آزمایشـات را چنین بیان می کنـد: «به یقین پروردگار تو سریع العقاب و آمرزنده مهربان است » کیفر کسانی را که از بوته امتحان نادرست در آیند، زود می دهد؛ و نسبت به حق پویان مهربان است(إِنَّ رَبَّكَ سَرِيعُ الْعِقابِ وَ إِنَّهُ لَغَفُورُ رَحِيمُ).

نکته ها:

1. تفـاوت در میـان انسانهـا و اصـل عـدالت - بی شـک در میان افراد بشـر یک سلسـله تفاوتهای مصـنوعی وجود دارد که نتیجه مظالم و ستمگری بعضـی از انسانها نسبت به بعض دیگر است. مثلا جمعی مالک ثروتهای بی حسابند و جمعی بر خاک سیاه نشسته اند، عده ای به خاطر کمبود تغذیه و فقدان مسائل بهداشتی علیل و بیمارند، در حالی که عده دیگری بر اثر فراهم بودن همه گونه امکانات در نهایت

سلامت به سر می برند.

این گونه اختلافات: ثروت و فقر، علم و جهل و سلامت و بیماری، غالبا زاییده استعمار و استثمار و اشکال مختلف بردگی و ظلمهای آشکار و پنهان است. مسلما اینها را به حساب دستگاه آفرینش نمی توان گذارد. دلیلی هم ندارد که از وجود این گونه اختلافات، بی دلیل دفاع کنیم.

قرآن می گوید این تفاوتها وسیله آزمایش شماست زیرا آزمایش در مورد برنامه های الهی به معنی تربیت و پرورش است.ا

2. خلافت انسان در روی زمین - قرآن بارها انسان را به عنوان جانشین و نماینده خدا در روی زمین معرفی کرده است. این تعبیر، ضمن روشن ساختن مقام بشر این حقیقت را بیان می کند که اموال، ثروتها، استعدادها و مواهبی که خدا به انسان داده، در واقع مالک اصلیش اوست و انسان فقط نماینده و مجاز و مأذون از طرف او می باشد و روشن است که هر نماینده ای در تصرفات خود استقلال ندارد بلکه باید تصرفاتش در حدود اجازه و اذن صاحب اصلی باشد. از اینجا روشن می شود که، مثلا در مسأله مالکیت، اسلام هم از اردوگاه کمونیسم فاصله می گیرد و هم از اردوگاه کاپیتالیسم و سرمایه داری.

اسلام می گوید مالکیت نه برای فرد است و نه برای اجتماع، بلکه در واقع برای خداست و انسانها وکیل و نماینده اویند. به همین دلیل، اسلام هم در طرز درآمد افراد نظارت می کند و هم در چگونگی مصرف، و برای هر دو قیود و شروطی قائل شده است که اقتصاد اسلامی را به عنوان یک مکتب مشخص در برابر مکاتب دیگر قرار می دهد.

پایان تفسیر سوره انعام

ص: 708

درباره مرکز

بسمه تعالی

جَاهِدُواْ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللّهِ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ

با اموال و جان های خود، در راه خدا جهاد نمایید، این برای شما بهتر است اگر بدانید.

(توبه : 41)

چند سالی است که مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه موفق به تولید نرم‌افزارهای تلفن همراه، کتاب‌خانه‌های دیجیتالی و عرضه آن به صورت رایگان شده است. این مرکز کاملا مردمی بوده و با هدایا و نذورات و موقوفات و تخصیص سهم مبارك امام علیه السلام پشتیباني مي‌شود.

براي خدمت رسانی بیشتر شما هم می توانید در هر کجا که هستید به جمع افراد خیراندیش مرکز بپیوندید.

آیا می‌دانید هر پولی لایق خرج شدن در راه اهلبیت علیهم السلام نیست؟

و هر شخصی این توفیق را نخواهد داشت؟

به شما تبریک میگوییم.

شماره کارت :

6104-3388-0008-7732

شماره حساب بانک ملت :

9586839652

شماره حساب شبا :

IR390120020000009586839652

به نام : (موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه)

مبالغ هدیه خود را واریز نمایید.

آدرس دفتر مرکزی:

اصفهان -خیابان عبدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آباده ای - کوچه شهید محمد حسن توکلی -پلاک 129/34- طبقه اول

وب سایت: www.ghbook.ir

ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: 03134490125

دفتر تهران: 88318722 ـ 021

بازرگانی و فروش: 09132000109

امور کاربران: 09132000109

مرکز تحقیقات رایانه‌ای
قائمیه
اصفهان
www
برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی
www.Ghaemiyeh.com
www.Ghaemiyeh.net
www.Ghaemiyeh.org
www.Ghaemiyeh.ir
مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.
۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹